

Dr. Hikmet Kıvılcımlı

Osmanlı Tarihi Maddesi

köXüz

Yayımları

Osmanlı Tarihi Maddesi

Dr. Hikmet Kıvılcımlı

köXüz

Dijital Yayınlar

İndir - Oku - Okut - Çoğalt - Dağıt

Bu kitap ilk defa: 1974 yılında TMY'de yayınlanmıştır.

Bu kitap KöXüz sitesinin dijital yayınıdır.

Kar amacı olmadan, okumak ve okutmak için, indirmek, dijital olarak basmak ve dağıtmak serbesttir.

Alıntılarda kaynak gösterilmesi dlenir.

köXüz

Yayınları

İÇİNDEKİLER

HİKMET KIVILCIMLI NİN KENDİ KALEMİNDEN HAYATI	23
ÖNSÖZ	27

OSMANLI TARİHİNİN MADDESİ

BİRİNCİ KİTAP

OSMANLILIĞA TARİHCİL GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLILIĞA TARİHCİL GİRİŞ

AYRIM I

OSMANLILIĞIN BATIŞ FELSEFESİ	38
--	----

Osmanlılık ve Fransa	38
Dirlik Düzeni-Kesim Düzeni	39
Osmanlı Örneğinin Önemi	40
Osmanlı Gözü İle Yıkılış	40
a) 17. Yüzyıl Başı (İngiliz İhtilali'nden Önce)	41
b) 18. Yüzyıl Sonu (Fransız İhtilali Üzerine)	44

AYRIM II

OSMANLILIK ve BİZANS	46
--------------------------------	----

Yırtıcı Bir Eleme	47
-----------------------------	----

A-Bizans Ekonomi Politikası Üzerine	48
---	----

Memurlar Ordusu ve Hiyerarşi	48
Sömürü ve Köleleştirme	50
Bizans'a Barbar Aşıları	51
Bizans Derebeyleşmesi	53
Rum-Latin Düşmanlığı	54
Fatih ve Osmanlı Rönesansı	55

Bezirganlık ve Fetih	56
Türkler-Toprak-İnsan	58
B- Osmanlılık ve Bizans Etkileri Üzerine	59
Bizans'ın Maddecil - Anlamcıl Hazinesi	59
Ülkücü Bilgin, Dünya Vatandaşı Fatih	60
İslam Rönesansı	60
Padişah-Saray-Divan	61
Payitaht Ordusu	62
Paşa-Vezir	63
Taşra İdaresi: Memleket	65
Bilim ve Kültür	65

AYRIM III

BİR İMPARATORLUĞUN DOĞUŞU .....

Birinci Osmanlı Derebeyleşmesi	66
İkinci Osmanlı Derebeyleşmesi	67
İlk "Kanunname" Yazılışı	68
İlk Halktan ve İlb'lerden Kopuş	68
Osmanlı "Kanun" Anlayışı	69
Türkiye'nin Büyük Cihangir Devletleşmesi	70
Devletin Kişileşmesi: Kardeş Kanı İçiş	71
İdeolojik Devletleşme: Padişah'ın Tabulaşması	71
Kafes Ardına Çekiliş	72
Arz Surları	73
Yanaşmak	74
Osmanlılık Ve Padişahlık: Devlet-Memleket	75
Sosyal ve Politik Şemalar	75
Şemaların İkizli Bölümleri	76
Şemaların Üçüzlü ve Dördüzlü Bölümleri	77
Bölümlenişlerin Sosyal ve Politik Yorumu	78

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI PADIŞAHLIĞININ SOSYAL VE POLİTİK ŞEMALARI

AYMAMILIĞIN SOSYAL ŞEMASI .....

A- Osmanlıda Sınıf Ve Nüfus	82
Padişah-Devlet-Tarih	83
İki Osmanlı Devleti: Yazısız Ve Yazılı Kanunlar	84
Devlet Sünufu-Devlet Nüfusu	85

Sosyal Şema Taslağı	86
Devlet Ve Memleket Altüstlükleri	86
Sermayeciler Ve Üretmenler	87
Devlet-Memleket Çatlakları	87
B- Devlet Sınıfları	88
"Devlet Sınıfları" Ne Demektir?	88
Dört "Sınıfın Türemesi	89
Devletten Çıkmış Memleket	90
Sosyal Şema-İşbölümü Özü	91
Sosyal İşbölümü: Ekonomi - Politika	91
Mülkiye Şemasının Doğuşu	92
Kalemiye Şemasının Doğuşu	92
C- Memleket Nüfusları	93
Memlekette Mülkiyet Sahipleri Nüfusu	94
Toprak Kişi Mülkiyetinin İğretiliği	94
Memleketin Tasarruf Sahipleri Nüfusu	95
Miri Topraklar	95
Kamuya Bırakılmış Topraklar	96
Bayındırlıktan Uzak Ölü Topraklar	96
Sözde "Vakıf" Topraklar	96
Politik Şemaya Geçiş	97

AYRIM II

PADIŞAHLIĞIN POLİTİK ŞEMASI .....

97

A-Payitaht Şeması .....

97

    Payitaht Memleket Kutupları .....

97

    Payitaht-Memleket Zıtlıkları .....

98

    Politik Devlet Şeması .....

98

    Padişah - Kapuağası - Veziriazam .....

100

    Modern Devlet Başkanı ve Padişah .....

100

    Has Oda - Enderun: Silahdar - Odabaşı .....

101

    Yasama - Yürütme - Yargılama Yetkileri .....

101

    Dört Payitaht Organı .....

101

B- Hiyerarşi Ve Elkaab .....

102

    Beş Büyükler .....

102

    Üç Katta İkincil Beşer Büyükler .....

103

    Elkaab (Lakaplar) .....

104

    Padişahgil İçin .....

105

    Hükümdarlar İçin .....

105

    İlmiye İçin .....

106

Seyfiye İçin.....	106
Mülkiye İçin.....	107
Kalemiye İçin.....	107
C- Memleket ŞemasıL.....	108
Genel Memleket-Özel Memleket.....	108
Kamu Mülkiyeti-Özel Mülkiyet.....	108
Kamu Mülkiyeti Kutsaldır.....	109
Ekonomi İle Politikanın Kaynaşması.....	110
Somut Politik Memleket Şeması.....	111
Devlet İçinde Devlet: Memlûke Topraklar.....	111

İKİNCİ KİTAP ÜST YAPI

ÜSTYAPI.....	115
---------------------	------------

BİRİNCİ BÖLÜM DEVLETİN DOĞUŞU

AYRIM I	
DEVLETLEŞME.....	119

A- Kan'ın Devletleşmesi.....	119
Oğuz Töresi.....	120
Tören - Şölen.....	120
Toprak Kimin Olur?.....	120
Kan, Kam, Kamu: Ortak Mülkiyeti, Seçimle İktidar.....	121
İlkel Komunaya Medeniyetin Etkisi: Farklılaştırma-Ayırtlanma.....	122
"Şah" ve "Padişah" Terimleri.....	123
Osman: "Sancak Beyi", "Şah" Kulu.....	124
Herkes Silahlı: Seçilen Baş.....	124
Osman'ın Seçilmesi - Devlet Kuruculuğu.....	125
B- İlkel Halk Devleti.....	126
Türk Komünyonu: Tören - Şölen.....	126
Müslüman Komünyonu: Namaz - Oruç.....	127
Cami - Cuma - Mescit.....	127
At Sirtında: Saray - Devlet.....	128
Açık Çadır - "Esrarlı" Saray Devletleri.....	129
Kişi Sarayı Yerine Kamu Yapısı.....	130
Kır Evi-Köylü Devleti.....	131

AYRIM II

ORDULAŞMA	131
A- Halk Ordusu	132
Hıristiyan Medeniyetinin Çağrısı	132
Müslüman Medeniyetin Çağrısı	132
"Sultanlar" Furyası	134
Katalizör "Ordu - Ulus"	134
Totaliter: Silahlı-Güçler	135
Kızılırmak'tan Sakarya'ya Geçen Serhad:	
Kırşehir Ülkücüleri	136
Anadolu'dan Rumeli'ye Geçen Serhad:	
Bedrettin Ülkücüleri	137
İlk Dört Tip Asker	138
Aşiret-Tarikat Güçleri	139
İbiler - Akıncılar	140
Kam'lar - Dervişler	141
Yaya - Müsellem, Azeb - Garip, Voynok - Canbaz - Cerehor	142
B- Kul Ordusu	143
Yıldırım Fütihat	143
Fütuhattan Ordu - Devletin Çıkışı	144
Börk	144
Külâh Değişikliği - Toplum Değişikliği	145
İlk Gündelikçi Türk Askeri: Yaya - Yamak - Acemi	145
Yaya'ların "Yaya Bırakılışları"	146
Hür Türk Yaya'lar Yerine, Esir Gayrı Türk Çeri	147
Yeniçeriliğin İlk Taslakları: Peçnik	148
Yeniçerilik: Türke Vermek - Devşirmek	149
Yeniçeriliğin Ruhu: Bektaşilik	150

AYRIM III

DEVLETLEŞMENİN GECİKİŞİ

KARDEŞİ KARDEŞE KIRDIRAN MEDENİYET - DEVLET	151
Yıldırım'ın Düşüşü	151
Barbar Tatarlar - Medenileşmiş Türkler	152
Bozgunda "İhanet" Padişah'tan mı, Halktan mı?	153
Gerçek Bilinçsiz Halk Tepkisi	154
Kan Şeflerinin "Aristokrat"laşmaları Ve Temizlenmeleri	155

Devşirme Kulların Başa Geçirilmesi	156
Fatih'e Dek "Oturmamış" Devlet	156
Fatih - Çandarlı: Kesin Devletleşme	157
Barbar Sözü: Padişah = Şah'ın Ayağı	158

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN YAPISI

AYRIM I

PADIŞAH - SARAY - DİVAN	162
--------------------------------------	-----

A- Padişah ve Saray ..... **162** |

Saray: Dünya Mezarı	163
Saray: Sosyal Sınıflaşma Anıtkabiri	163
İlk Osmanlı Sarayı	164
Devletleşme Amacı: Tabu Kişi - Tabu Ortam	165
Has Odası	166
Enderun	167
Kapucubaşı	168
Darüsseade Ağası	169

B- Padişah ve Divan ..... **169** |

Padişah - Devlet - Kanun	170
Arz	170
Buyuru	171
Sekiz Ulu Devlet Organi	172
Müşavere ve Evlat Ölümü	172
Müşavere	173
Evlat Ölümü	173
"Divan" Ve "Hümâyûn" Sözcükleri	174
Divan-ı Hümayûn'da: Üç İşlem	174
Divan-ı Hümayûn'a Giriş	175
Sadra Oturmak (Tasaddur)	176
Nebet'i Padişahî	176
Bayramda Padişahın "Kalkması"	177
Bayramda El Öpme	177
Cemiyet-i Ali	178
Sefer	179
Divan-ı Hümayûn'da Taam	179
Bahçe - Deniz	180

AYRIM II

DEVLET SINIFLARI	181
A- Mülkiye	182
Beşe'den Paşaya	182
Beşe'nin Paşa'dan Ayrılışı: Çelebi - Efendi - Sultan	182
Sınıflaşma-Ağalaşma	183
İlmiye'den Seyfiye'ye - Vezirlik'ten Veziriazam'lığa	184
Veziriazam (En Ulu Vezir)	184
Vezirler	185
Divan ve Oturuş	186
Divan ve Hiyerarşisi	186
B- İlmiye	187
Fetva - Kaza	188
Kadılık - Müftülük	189
Osmanlı Laikliği	189
Kadzaskerliğin Ve Müftüilenamlığın Doğuşu	189
İlmiye Başı: Müftüilenam - Şeyhülislam	190
Kadzasker	191
İlmiye'nin Memlekete Yayılışı	191
Medrese (Üniversite) Örgütü	192
İlmiye Yolunun Hiyerarşisi	193
C- Kalemîye	194
Nişancı	195
Defterdar	196
Defterdar Altları	197
Kalemîyenin Memleket Kolu	198
D- Seyfiye	199
Üzengi Ağaları	199
Üzengi Ağalarının Bölümleri	200
Ordu-Karargah	201
Muhafız-Ahır	202
Av - Tören - Şölen	203
Kapu	204
Payitaht Silahlı Güçleri	204

ÜÇÜNCÜ KİTAP
DİRLİK DÜZENİNİN KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ

DİRLİK DÜZENİNİN KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ 209

BİRİNCİ BÖLÜM
TOPRAK TABANININ YAPISI VE İŞLEYİŞİ

GİRİŞ 211
Osmanlının Kendi Kendini Yazışı 211
Osmanlının Ekonomi Yapısını Yazışı 212

AYRIM I

DİRLİK DÜZENİNİN SOYUT ÖZÜ 213

A- KURULUŞ 214

Yazı (tahrir) nasıl yapılır? 214
Nişancı-Yazu 215
Üleştiri 216
Mansıp-Dirlik 217

B- DEFTERLENİŞ 217

İcmal 217
Mefasil 218
Ruznamçe 218
Memleket Güdümünün Avadanlığı 219
Taşra Avadanlığı: Beylerbeyilik - Sancak - Kaza 219

C- BERAT VE DOKUNULMAZLIK 220

Zeamet Beratı 220
Tımar Beratı 222
Miri Toprağın Yaygınlığı 223
Miri Toprağın Dokunulmazlığı 224
Antika Müsaderenin Modern Dehşeti 224

AYRIM II

DİRLİK DÜZENİNİN SOMUT ÖZÜ 225

Bir Sancak Defteri 226
Sancak Yazusu (İstatistiği) 226
Tımarın Yazılımı 227
Tımarlı'nın Kimliği 228
Tımarlı'nun Yetkisi 229

Üç Tip Tımar.....	229
Karmaşık Tımar.....	230
Tımar Edinişler.....	231
Padişah veya Atası Beratı.....	231
Tahvil Beratı.....	232
Tevkii Beratı.....	232
Tımarın Kaynağı.....	233
Tımarın Personel ve Gelir İstatistiği.....	233
Tımarlı'nın Adamları.....	234
Gelir Kaynakları ve Gelirler.....	235
Gelir Değerlendirmesi.....	235
Tımarların Soysuzlaşması.....	237

İKİNCİ BÖLÜM
DEVLET ÜSTYAPISININ BİÇİMLENİŞİ
(İmparatorluğun Yapısı)

AYRIM I

İMPARATORLUĞUN SOYUT YAPISI..... 239

Hasile.....	239
Saliyane.....	240
Irak Örneği.....	241
Hükümetler.....	242
Devlet Hükümetler.....	243
Aşiret-Hükümetler.....	244
İmparatorluk ve Üs Topraklar.....	245
Üstyapı: Dünya Devleti-Çiftçi Milleti.....	246

AYRIM II

İMPARATORLUĞUN SOMUT YAPISI..... 247

Kanuni Çağında İmparatorluk.....	247
Osmanlı Avrupası.....	248
Osmanlı Asya- Afrika- Adalar.....	249
Livalar.....	249
Mülki Bölümlerde Nicelik Değişiklikleri.....	250
Mülki Bölümlerde Nitelik Değişiklikleri.....	252
Rumeli Beylerbeyliği ve Değişmeyen Sancaklar.....	253
Değişen Sancaklar ve Alaybeylikler.....	254

DÖRDÜNCÜ KİTAP
OSMANLILIĞIN DÜNYA TARİHİ İÇİNDEKİ YERİ

OSMANLILIĞIN DÜNYA TARİHİ İÇİNDEKİ YERİ 259

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAM DÜNYASINDA TOPRAK PROBLEMİ

AYRIM I

İSLAM TOPRAK İLİŞKİLERİ VE HUKUKU 262

Toprak Problemi (Dünkü - Bugünkü Problem) 262

İslam Toprak İlişkileri 263

İslam Toprak İlişkilerinin İki Kaynağı 264

Üç Türlü Toprak İlişkisi 266

Öşriye ve Haraciye Topraklar 267

Şeriat (Hukuk) 268

A- FIKIH (Özel Mülkiyet Hukuku) 269

Fıkıh Nedir 269

Mezhepler ve Topraklar 269

Fıkıhça İktâ 270

İktâ'nın 3 Tipi 271

Dirlik Düzeni Kesim Düzeni ile Karıştırılmamalı 272

Mesaag Nedir 273

"Mesaag"ın Sosyal Gereçesi 273

Toprak Temlik ve Mezhepler 274

İrad Üleşimi ve Mezhepler 275

B- KANUN (Kamu Mülkiyeti Hukuku) 276

Kanun Nedir 276

İmam- Sultan- Kanun 277

Toprak Kanunlarının Önemi 278

Toprak Kanunlarının Başlangıcı 279

Toprak Çapulunu Önleyen Prensipler 281

Fıkıh- Kanun İlişkileri 282

AYRIM II

TARİH İÇİNDE İSLAM PROBLEMİ 283

İslamca ve Türklerce "Ülke Toprakları" 284

İslamlık ve Sosyalizm 285

Çapulcu Kişi ve Tanrı Kompromisi	286
Tarihcil Devrimler İbreti	287
İslamlik ve Devrimci Kompromi	288
"Miri Toprak"ın Nedeni ve Nasılı	289
Anadolu'nun Toprak Trajedisi	290
Ekonomi Açmazı: İflas	291
Politika Çıkmazı: Ölmeden Ölmek	291
Köylünün Yaşamaktan Kaçışı	292
Dirlik Düzeni	294
Kesim Düzeni	295
Karma Ekonomi: Ürün İradı - Para İradı	295

İKİNCİ BÖLÜM

HIRİSTİYAN DÜNYASINDA TOPRAK PROBLEMİ

AYRIM I

ROMA'DA İLKEK KOMÜNİZM DEN

TEFECİ BEZİRGANLIĞA	298
İlk "Roma Hukuku" - İlk Sınıflar Savaşı	298
Uyduruk 12 Tablet	299
Örf: Eşit Kandaşlık Kuralı	300
Kanun: Sınıflı Toplum Kuralı	301
Başka İlkel Komuna İzleri	302
Bezirgânlığın İlkel Komunayı Parçalayışı	303
Roma'nın Batıya İki Armağanı	304

AYRIM II

ROMA'DAN KİLİSEYE BARBARLIKTAN SALTANATA .....

Roma- Bizans- Kilise	305
Hıristiyanlık: Antika Uygarlık Ruhü	305
Roma Kanunlarının İçe İşleyişi	307
Hıristiyan Kilisesinin İçe İşleyişi	308
Saltanat = Kilise	309
Roma ve Toprak	310
Roma ve Barbarlık	310

AYRIM III

BİZANS KİLİSESİNDEN

OSMANLI İMPARATORLUĞUNA 312

Bizans - Barbarlık - Tanrı	312
Osmanlı'nın Başını Yemeye Çağrılı Bizans.....	313
Barbarlık ve Bizantizm.....	314
Kilise Ruhu - Barbarlık Maddesi.....	315
Ortodoks- Katolik Çekişmesi	316
Sermayecinin Ezeli İhaneti.....	317
Derebeyinin Ezeli İhaneti.....	318

AYRIM IV

FRANKLARDA TOPRAK İLİŞKİLERİ:

OSMANLI- İSLAM ÇİZGİSİ 320

Franklarda Toprak Düzeni.....	320
Ahrimanlar'ın Alleu'leri (Memlûke Topraklar)	321
Leud'lerin Benefice'leri (Dirlik Toprakları).....	322
İki Çeşit Toprak: İki Çeşit Hukuk.....	323
Kamu Mülkiyeti Toprak.....	324
Doğu - Batı Gelişim Ayırtları.....	325
Fransa'da: İlk Dirlik ve Kamu Mülkiyeti.....	325
Göçebe Barbar: Toprağı Netsin?	326
Anlaşmalı Toprak Paylaşımı: (Sulhen Fetih).....	327
Romalı ile Uzlaşarak Toprakları Paylaşma	327
Zorla Toprak Paylaşımı: (Anveten Fetih).....	328

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TOPRAK PROBLEMİ

Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bir Tez.....	331
Bizans'ta Toprak İlişkileri	332
İslamlıkta Toprak İlişkileri.....	334
Osmanlılık Görülmedik midir, Değil midir.....	335
Zenginlik ve Başlıca Üretim.....	336
Tarih Gidişinin Tersine Konuluşu	337
Kısaca: Olayların Gerçek Gidişi	337
Ekonomide Dirlikten Malikaneye Gidiş.....	338
Fatih'in Yaptığı Reform Nedir.....	339

Tarih Boyunca: Kamu - Kişi Mülkiyetlerinin Savaşı	340
Tarih Deli Selinin Zikzak Akışı	341
Üst Yapıda Dirlikten Malikaneye Geçiş	343
Derebeyilik Anlayışı	345
İmparatorlukların Dağılışı Anarşi midir?	345
Fransa'da ve Türkiye'de Dirlikçilik	346
Benefice- Fief Problemi	347
Sosyal Toprak Düzeni ile Siyaset	347
Agnostik (Bilmemcil) Tarih ve Hukukçuluk	349
Şartlar Beyleri Değil, Beyler Şartları Yaratıyor.	351
Şartları Kahramanlar Yapabilir mi?	352
"Zaman ve Kader" İzah Olur mu?	353
Mirî Toprak ve Malikanelerin Evrenselliği	355
Mirî Toprak Barbar Toplumun Ürünü	355
Göçebe Osmanlılığın Uygarlık Önünde Tutumu	356
Uygarlık Şeytani: Sosyal Şartlar.	357
Tefeci- Bezirgan İblisi: Ekonomik Şartlar.	358

BEŞİNCİ KİTAP

KISA TARİH VE "DIRLİKÇİLİĞİN DEREBEYLEŞMESİ"

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TARİHİNE BİR BAKIŞ

AYRIM I

BAŞLANGIÇ : KISACA TARİH PANORAMASI	361
--	------------

AYRIM II

ZEMİN: TOHUM VE TARLA	376
--	------------

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPRAK EKONOMİSİ TARİHİ

AYRIM I

TASARRUFTAN MÜLKİYETE

I- ALT TABAKALARDA	395
-------------------------------------	------------

1- Küçük Üretimle Toplum Mülkiyeti Çelişkisi	397
2- Mülkiyetin Kendi İçindeki Çelişkisi	398
3- Geçiş (İntikal) Çözümlüşleri	401
4- Son Bağlantılar.	405

II- ÜST TABAKALARDA	407
1- Dirlikçiliğin Soysuzlaşması	408
2- Çiftçinin Doğrudan Sömürülmesi "Vasitasız Vergiler"	411
3- Çiftçinin Dolayısıyla Sömürülmesi "Vasitalı Vergiler"	415
4- Toprakbentleşme Tohumu	417

AYRIM II

CAMİA MÜLKİYETİNİN AŞIRILMA VE DEREBEYLEŞTİRİLMESİ	418
---	-----

I- Orta Malı Topraklar	419
II- Orta Malı Olmayan Topraklar	421
III-İki Bölüm Topraklar Arasındaki Münasebetler	428
IV- Hayır İşleri	435
V- Evkafın Tarihçesi	437
VI- Dirlik Rejiminin Derebeyleşmesi	441

ALTINCI KİTAP KESİMCİLİK DÜZENİ

BİRİNCİ BÖLÜM OSMANLI TOPRAK EKONOMİSİ TARİHİNDE KESİMCİLİK DÜZENİ

AYRIM I

KESİM DÜZENİNİN EKONOMİK TEMEL MÜNASEBETLERİ	449
---	-----

I- Kesimciliğin Esasları, Temel Zarureti	449
II- Sosyal Ve Siyasi Zaruretlere	452
III-Mukataa (Kesim) İktisadi Reformu	454
IV- Kesimciliğin Siyasi Uygulanışı	457

AYRIM II

DİRLİKÇİLİKTEN KESİMCİLİĞE	459
---	-----

I- Kesimciliğin Şartları Ve Sebepleri	459
II- Kesimciliğin Dirlikçilikten Farkı	462
1- Kesimci ve Çiftçi	463
2- Kesimci ve Dirlikçi	464

3- Dirlikçilik ve Kesimcilik	465
4- Sınıflaşma	465
III-Mukataanın Klasik "Para İradı Şekli"nden Farkı	466
1- Ortakçı Sistemi:.....	469
2- Polonya ve Romanya'daki geçit şekli:	469
IV- Bezirgan Kapital Münasebetleri	470
1- Bezirgan Sermaye ve Toprak	471
2- Bezirganlığın Devlete Nüfuzu- Bezirgan Sermaye ve Devlet	473
3- Yerli Bezirganlık ve Derebeyleşme	477
4- Bezirgan Sermaye ve Osmanlı Bünyesi	479
V- Tefeci - Kapital Münasebetleri	483
1- Derebey Lüksü ve Pahalılık	483
2- Züyuf Akçe ve Toprak Derebeyliği	484
3- Osmanlı Paralarının Tarihi Seyri	486
4- Züyuf Akçe ve Devlet	487
5- Züyuf Akçe ve Tefeci Bezirganlık	489
VI- Sosyal Sınıf Münasebetleri	492
1- Sosyal Sınıflar.....	493
2- Mukataaların Yenilip Yutulması	496
3- Kesimin İlk Doğrudan-Doğruya Çapulu	497
4- Kesimlerin Dolayısıyla Çapulu	498
5- Fasit Daire	499
6- İltizam	501
VII-Halkın Soyulması.....	503
1- Beş Önsermaye Zümresi: Önsermaye Sınıfı	503
2- Köyde Tefeci - Bezirgan Sermaye Zümreleri	505
Mültezim (Toprağı Sömüren)	505
Cizyedar (Çiftçiyi Soyan)	507
3- Şehirde Tefeci Bezirgan Sermaye Zümreleri	511
VIII- Keskin Ortaçağ Sınıf Ve Tabaka Basamakları	517
1- Devlet Zümreleri	520
2- Birinci Büyük Tezad: Büyük Şehirler veya Payitaht Tezadı	522
3- Egemen Sınıflar.....	524
4- Kesimciliğin Sınıf Karakteristiği	527
5- İkinci Büyük Tezad: Kırlar Tezadı	529
6- Asıl Egemen Sınıflardan: Önsermayedarlar (Parabeyleri)	531

IX- Üleşim (Şekil Olarak Paylaşma)	539
1- Şeriat Yerine Kanun	539
2- Milli Gelir Paylaşımı	541
3- Karşılaştırma Sonuçları	542
X- Rakamla Paylaşma	545
1- Fiyat, Para Yarışı Ve İlk Kesim Paylaşımı	545
2- İlk Otuz Yıldaki Gelişme	547
3- Çiftçinin ve Devletin İflası	549
4- Netice: Dehşete - Dehşet	550

YEDİNCİ KİTAP
DEREBEYLİK KANSERLEŞMESİ
İSYANLAR VE İRTİCA

BİRİNCİ BÖLÜM
ÖZET: DEREBEYLEŞME PROSESİ VE SONUÇLARI

OSMANLI TOPRAKTARİHİNİN ÖZETİ	555
I- İlk Göçebe Fazileti	555
II- Yerleşme Zilleti	556
III-Lüks Ve Borç	557
IV- Soysuzlaşma	558
V- Kesim Düzeninde Miri Toprak Hırsızlığı	559
VI- Dirlik Düzeni İle Kesim Düzeni Farkı	560
VII-Kesim Soygunun Dehşeti	562

İKİNCİ BÖLÜM
DEREBEYLEŞMENİN ÜST KATLARI ÇÖKERTİŞİ

KALEMİYE-MÜLKİYE-İLMİYE-SEYFİYENİN BOZULUŞU	565
I- Saray Ve Kalemeye	565
II- Mülkiye	567
III- İlmiye	576
1- Fethe Kadar: Beylikte	576
2- Fetihden Sonra: İmparatorlukta	578
3- İlmiyenin Büyüklüğü ve Küçüklüğü	580
4- İlmiyenin Tefeci-Bezirganlaşması	582
5- İlmiyenin Derebeleşmesi	584
IV- Seyfiyenin Bozuluşu	588
1- "Seyfiye"nin Bahtı	588
2- Seyfiyenin Tarihi Gelişmesi	589

a) Asker-Sivil Farkı	589
b) "Yaya"lar (Müslüman asıllı gündelikçi askerler)	590
c) "Yeniçeri"ler (Hıristiyan asıllı gündelikçi askerler)	592
3- Seyfiyenin Kastlaşması	594
a) Seyfiye Tariki	594
b) Ocaklar	595
c) Seyfiyenin Sayısı Ve Kalitesi	597
d) Ulufe	600
e) Ulufe Kavgaları	602
1- Ulufe kavgası (Gündelik Savaşı)	602
2- Ulufe kavgası Züyuf Akçe Kadar Eskidir	605
f) Disiplinsizlik	606
1- Asker esnaflaşır	606
2- Asker soysuzlaşır	608
3- Askeri bozgun	609

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEREBEYLEŞMENİN KAÇINILMAZ SONUCU: İSYAN

AYRIM I

CELALİ İSYANLARI	621
I- İsyanların Doğuş Sebebi ve Şartları	623
II- İsyanın Tipi ve Üslubu	625
III- İsyanın Bozgun Sebepleri	626
IV- İsyanın Ortaçağ Karakteri	628

AYRIM II

İRTİCA	632
I- Mutlak Derebey Egemenliği: İrtica	634
1- Ekonomik Soysuzlaşma	635
2- Üst Yapıda Sosyal Siyasi Soysuzlaşma	637
II- Derebeyi Çözülüşü	642
1- Yukarıdan Çözülüş	642
2- Aşağıdan Çözülüş	644
III- Kanseriyeleyen Payitahtlar	648
1- Ayak Takımı	648
2- Rezil Çember (Cercle Vieux)	649
a) İhtisab Ağalığı	649
b) Mubayaacıları	650

Bölerek Hükmetmek	651
1- Hür - Köle Ayırdı	651
2- Müslüm - Gayrimüslüm Ayırdı	652
BİBLİYOGRAFYA	657
KİTAPTA GEÇEN OSMANLICA METİNLER	661

ÖNSÖZ

Asıl konumuz: *Osmanlı Tarihinin Maddesü*. Osmanlı tarihinin maddesi, genellikle toprak ekonomisidir; özellikle miri toprak ekonomi politikasıdır. Bu temel madde anlaşılmadıkça, ne Osmanlı tarihi, ne onun tarih zinciri içinde tuttuğu yer kavranılamaz.

Bütün antika medeniyetler tarihi gibi, Osmanlı tarihinin de, *en son duruşmada* belirlenişi, elbet *ekonomi tabam* üzerinde olur. Ancak, hele su yüzüne bakalı beri bir "*kolay Marksizm*"türedi. Herhangi sosyal, politik, kültürel bir sorun mu önümüze çıktı? Onun çözümü için "*ekonomiktir!*"dedik mi, akan sular duruverir sananlar çoğaldıkça çoğalıyor.

"*Ekonomiktedir?* Kimse onu sormak ya da açmak zahmetine katlanmaz. Nasıl? Marksizme ve Bilimsel Sosyalizme karşı mı geliyorsun, yani? Her şey Marks'ta, bilemedin Lenin'de söylenmiştir. Bize düşen, o güzelim doğru söylenmişleri az çok eksiksiz tekrarlayıp, dünyayı işığa boğmaktır! Kim uğraşacak, hem ne haddine, Marks-Engels-Lenin metinleri dururken orada yazılmamış bir gerçeklik aramaya?

Bu gibi "düşünür" ve "davranırlarımız için "ekonomi'feözcüğü, masallardaki "*aç/ıkap/m aç/!"s|h|v|l* sözü gibi kayaları eritip, tüm kapıları şangır şungur açmaya yeterli yaman büyücü parolası, altın anahtar-slogandır. Bunu sananlar, tek başına Marks'ın, o anahtarı yerinde kullanmak için bir ömür boyu kan kusturucu araştırmalar yaptığını, araştırma yığınlarından yazı biçimine geçmiş olanlarının bile onda birini yayınlamadan göçtüğünü akıllarına uğratmazlar.

Osmanlı tarihinin maddesi, ne Marks'ın, ne Engels'in, ne Lenin'in ele almayaya zaman bulamadıkları konulardandır. Çünkü onlar, *Osmanlı "maddesi"*ötesinde gelişmiş, bunalmış *kapitalist* toplumun ilişki ve çelişkileri ortamında yaşamışlardır. Biz Türkiye'nin Türkleri ise, gırtlığımızı dek Osmanlı tarihinin *maddesi ve ruhu* içindeyiz. O madde ile ruhu açık seçik kavramadıkça, "*ekonomikken*, hele "*poitik*"te<n söz etmemiz, en azından medrese mollalığı olur. Mollalığın *skolastik* biçimiyle, sözde *diyalektik* biçimi arasında pek ayırt yoktur.

Gerçek diyalektik metotla çevremize bakınca, ekonomik ve sosyal alanda, Osmanlı tarihinin maddesi en görmek istemeyen kör göze batmaktan geri kalamaz. Ne var ki, o maddeye (Osmanlı toprak ekonomisine) daha dokunur dokunmaz, çoğu deneyenlerin uğradıkları gibi, cin çarpmışa döneriz. Anlaşılmazlar, benzemezler, sığmazlar içine düşeriz.

İzlenimlerimizde yanılmıyoruz. Osmanlı "*madde'smm*" altında bir "*ruh'y&*-tıyor. O "*ruh*" bizi çarpıyor. O ruh yalnız kimesnecil (sübjektif) olarak bizi çarp-makla kalmamış, bütün insanlık tarihini de 6-7 bin yıl allak bullak etmiştir. O ruhu, hiç değilse en basit ve açık duran, izleri en az yitmiş Osmanlı örneği için-de az çok yakalayabilmeliyiz.

"Ruh",sınıflı medeniyetten önceki sosyal sınıfsız "*ilkel komuna*"{*commu-*nisme primitive) denilen toplum biçiminin insanlık gidişine vurduğu alınyazısı-dır. Osmanlı-Türk atalarımız "*haşa!*"/*komünist*" mı|yü||ev?

Komünizmin ne olduğunu Türkiye'de kimse kimseye anlatamaz. Bu, kanun-la yasak edilmiştir. Eğer mahkemelerimizin sayın hâkimleri, kendilerine ne ol-duğu vaktiyle okulda öğretilmediği için bilemedikleri komünizm davalarıyla iki-de bir karşılaşmasalardı, onu, sık sık üniversitemizin yüksek katından en yet-kili bilgin profesörlerimizin "biirkişi"viklerine sormak zorunda kalmayacaklardı.

Eğer yüce üniversitemizin yetkili bilginleri, mahkemelerin derin vicdanları-nı aydınlatmak zoruyla birikişi seçilmemiş olsalardı, o tabu konuya el değdi-rip, nice kitaplar karıştırarak, en sonra sosyalizm, komünizm, anarşizm vb. ko-nularda zihin ve kalem yormayacaklar ve dillerinden düşen kimi düşünceleri, şu halâ medrese öğrencilerine verilen adla "*ta/ebe*"Ae.ü|Y|ex| "güruh'u la yuflı-hûn"un ağızlarına sakız etmeyeceklerdi.

Ne var ki, bu işte suç ne yüksek mahkeme hâkimlerimizindir, ne de yüce üniversite profesörlerimizindir. Hepsi de, henüz yüksek öğretimli hâkimlerimiz ile yüce öğretici profesörlerimizin dahi bilmedikleri o konularda, ilk öğretimini zor yapmış ve orta öğrenimini "hasbelkaza" yarıda bırakmış ve başka hiçbir iş yapamadığı için polis yazılmış olan kimselerin, adım başında hep "*komünizm*" suçları keşfetmelerinin kurbanıdırlar.

Ya işsizlikten ölmek için başka kapıya baş vuramamış biçare polisçikler kimin kurbanıdırlar? Akif ne güzel demiş:

" *Girdin derdi büyüktür, onu hiç açmayalım,
Fakat Allah için o is un bu sefer kaçmayalım!*"

Atalarımız (yalnız bizim mi? Her milletin uzak yakın bütün ataları), mede-niyete tarih öncesinin *ilkelkomuna* kapısından girmişlerdir. Tarih öncesinde ne başka yol, ne başka kapı yoktu. Adı batası bilim, tuttu, yüzyıldan beri bu ger-çeği bulup ortaya attı. Tarih öncesi insanlığın da *toprakmülkiyet/yoktu*. O ne-denle *işbölümü* vardı, *sınıfbölümü* yoktu.

Tüylerimiz diken diken olmasın; atalarımız da (herkesin ataları gibi), Orta-asya'da Oğuz Han çağını yaşarlarken, yalnız *sürü ekonomisin* biliyorlardı. Ne tarım adını alacak biçimde toprak işlemeyi, ne toprak üstünde kişi mülkiyetini bilmiyorlardı. Kadın-erkek işbölümünü tanıyorlardı; ama, köle-efendi, zengin-züğürt ayrımını yaşamıyorlardı. Hepsi aynı Kan'dan gelmiş, eşit *kan kardeşi* ola-rak geçiniyorlardı.

Bugün sosyal sınıfbölünmelerini ve toprak gibi üretim araçları üzerinde özel kişi mülkiyetini tanımayanlara ne diyorlar? Bu tanımayı yazıda, kürsüde, mey-danda yapıyorlarsa, herkes oy versin de öyle olsun diyenlere sosyalist, zorla söz-den işe geçip uygulamaya kalkışanlara komünist deniyor. Kim diyor? Batılı insanlar. Biz de onlardan bu deyimleri yavaş yavaş, taklit maklit aktarıp öğreniyoruz.

Atalarımız Türkçe konuşurlar, Türkçe yaşarlardı. Öyle Grekçe'den, Latince'den Frenkçe'ye çevrilmiş alafraanga laf etmezlerdi. Sosyalist mosyalist, komünist momünist demezlerdi. Ne kendilerine ne başkalarına. Gel, öyle idiler. Beş altı yüzyıl sonra, batılıların ve batılı olmaya heveslenecek biz torunlarının, kendilerine sosyalist yahut komünist etiketini takacaklarını hiç akıllarına getir-medeydi, geldiler, geçtiler. Biz bugün onların kimi saklamadıkları düşüncelerine ve davranışlarına bakıp bakıp, sosyalist yahut komünist olduklarını anlıyoruz.

Onlar ne olduklarını hiçbir zaman kimseye de sormadılar, kendiliklerinden de anlamadılar. 141 ve 142. maddelerden korktular da sakladılar denemez. O zaman böyle ceza kanunları, İtalya'dan azdırma 141-142. maddeleri konulma-mıştı. Konulamazdı da. Atalarımız nasılsalar öyle idiler. Onlara olduklarından başka türlü görünmelerini, 141 yahut 142. maddeler dayatamazdı. Atalarımı-zın kılıçları vardı. Hepsisi, geceli gündüzlü silahlıydılar. Bizim gibi tavuk kese-mez, tırnak çakısı taşıyamaz duruma getirilemezlerdi. Getirmeye kalkışanı alimallah keserlerdi. Kıtır kıtır doğrarlardı, çetin adamlardı.

Ne var ki, atalarımız ilkel sosyalist, yahut *ilkel komünist* idiler. Medeniyet, onların alışmadıkları zengin-züğürt, köle-efendi farkları yaratmıştı. Anlamadıkları, toprakta özel kişi mülkiyeti güdüyordu. Ama, toprakta tarım üretimi, sürü beslemekten daha verimli oluyordu. İçine girdikleri İslam ve Bizans ülkelerinde insanların çoğu züğürt ve köle durumundaydı. Ama kimse atalarımıza züğürt, köle olmalarını önermiyordu. Dedik ya, atalarımız kılıcına güvenen yiğit kişilerdi.

Kılıçları hakkına zaptettikleri yerlerde, karşılarında en çok direnenler, İslam ve Bizans'ın zengin-efendileri oluyordu. Fukaracılar, köleliklerinden ve canla-rından bezmiş oldukları için, savaşta sivişiveriyorlardı. Nelerine gerekti, başla-rına bela kesilmiş zengin-efendilerini savunmak? O, bugünkü "demokrasi"de olasıydı. Antika Bizans ve İslam *zengin-efendileri*, Demirkıratlar, AP'liler gibi "oyhnu alıp, "oyun"lle anasını ağlatmakta tilki değillerdi.

Atalarımız, karşı koyan zengin-efendileri tepeleyip, mallarına el koyuveri-yorlardı. Hiç sesini çıkarmayan fakir fukarayı da hoş tutuyorlardı. Yalnız hoş tutmak mı? Boş da tutmuyorlardı. Ele geçirdikleri zengin-efendilerin yerleri, o zamanki deyimle: "*Arzui/aahi vasia: Tanrının Toprağı Geniş*"di. Bu toprakta o zamana dek köle gibi çalışanları yararlı kılmayı düşündüler. Ne yapacaklardı atalarımız, tepeledikleri antika zenginlerin "geniş Tanrı topraklarını? Boş tuta-caklarına, eski çalışan züğürt-köleciklere dağıtıverdiler.

Hani bugün "toprak reformu", "moprak reformu" diye sürüyle siyasi parti-ler "*medeniyet*", "*vatan*", "*millet*", "*adalet*", "*düzen*"durarak, kayıkçı dövüşü ile işleri boyuna seçimden seçime atlatıyorlar ya? Atalarımız böyle geve-zelikleri hem sevmezlerdi, hem yaptırmıyorlardı. Ne olacaktı? Ortada geniş,

açılmış, tarla edilmiş, ekilir topraklar yatıyordu. Atalarımız üç koyun, beş keçi sürülerini, bomboş dağda, ormanda yayabilirlerdi. O tarlaları ekip biçmeyi de hemen öğrenememişlerdi.

Kendileri yapamıyor diye, bereketli tarlaları çöl edip, başlarına aldıkları bunca kalabalık medeniyet fukaralarını aklıktan mı öldüreceklerdi? Atalarımız Allah'tan korkarlardı, Peygamberden utanırlardı. İçlerine katılan bir namuslu okur yazarı köylere defter elde yolladılar. "Yazu" (tahrir) yaptırıldılar. Falan köyde kaç "ehil" (işini bilir) adam var? Hepsine birer "çift" öküz buldurdular. Tepeledikleri antika zengin-efendinin fazla malları ne güne duruyor? Her çift öküzle hakkından gelinebilecek en boyda toprağı, çalışana bedava verdiler. Ne toprak reformu?

Böylece, atalarımız sosyalistçe dağıttıkları her toprak parçasına, bir çift öküzden gelme "çift" adını taktılar. O toprağı ekip biçecek kimseye de "*çiftçi*" dediler. Bu toprakların *özeikişi mülkiyeti* mi? Evet, atalarımız gelmeden o topraklar üzerinde özel kişi mülkiyeti vardı. Bu mülkiyet, antika zengin-efendilerin mülkiyeti idi. Onlar topraklarını alırlar, satarlar, kiralarlar, bağışlarlar, ipotek ederler, miras bırakırlardı.

Atalarımız, o özel kişi mülkiyetli zengin-efendilerden çoğunu tepelememiş miydiler? Şimdi onları yeniden diriltmek için mi toprağın özel kişi mülkiyetini yayacaklardı? Yok öyle şey. Atalarımızın gözlerine baksanıza: Onlarda o göz var mı? O özel kişi mülkiyetini toprağı yüklemek gözü?

Kendileri de toprağın özel mülkiyetini kendi kişiliklerine mal edemezler miydi? E, biz atalarımızın kim olduklarını bilmiyoruz öyleyse. Onlar ilkel sosyalist, ilkel komünist dedik ya, yahu! Onlar dünyayı, kendilerine özel kişi mülkü topraklar haline getirmek için fethetmiyorlar. Şan olsun, yiğitlik olsun diye, biraz da o çatlayacak kadar yemekten şişmanlamış zengin-efendilerin yiyip içtiklerinden tatmak için toprak zaptediyorlar.

Bir de: "*Diyn'i Mübiyn'i Muhammedi'yi ihya etmek için*" diyor Arapça bilen tek tük hocalar. İyi ediyorlar. "*Bildirici-yapıcı Muhammed dinini yüceltmek*" çok yerinde bir iştir. İslam dininin hangi çağı atalarımızın kafalarına yatar? Fütihat çağı, İslamlığın dünyanın yedi iklim, dört bucağına yayıldığı çağ. O çağın savaşçılarına ne deniyor İslamlıkta? Gazi. Atalarımız kendilerine hangi sıfatı takmışlar? İlb.

Peki. Bundan böyle, atalarımız kendilerine *UygudAip* yerine Osman Gazi derler. Madem ki Hazret'i Muhammed'in dinine girdik. Onun Arapça diline de alışacağız. Allah da bizimle olur. Başka? İlk Ebubekir Gazi, Ömer Gazi, Ali Gaziler, ele geçirdikleri dünya kadar toprakları ne yapmışlardı? Hemen kendilerine özel kişi mülkiyeti mi yakıştırmışlardı? Hepsi de öldükleri gün, tıpkı koca Hazret'i Muhammed gibi, bir karış toprağı bile özel kişi mülkiyetiyle sahip çıkmamışlardı. Demek Müslümanlık da, tam atalarımız gibi düşünüyordu. Ne mutlu gerçek Müslümanım diyene!

İlk Müslüman uluları gibi, Kur'an-ı Kerim de ne demişti bu noktada? "*Mülk Tanrınınındır*". Bu noktada atalarımızdan daha Müslüman kimse çıkamaz. Onlar da güzel, altın harflerle levhalar yazıp yüksek yerlere astılar: "*Ya Malik'ül Mülk*"(Ey Mülkün Sahibi!) Kim o asıl "Mülkün Sahibi"? Şu, atalarımızın bir kı-
lıçta kellelerini uçurdıkları eski zengin-efendiler mi? Haşa. "Ey Mülkün Maliki, HakTeala: Tanrı-Allah"tır.

İlk fütühatçı gazi Müslüman ulularından hangisi dünya malına, mülküne metelik verdi? Hiçbirisi. Ganimet ilk Bedr Gazvesi'nde ele geçince, Allah Kur'an ayeti ile ne buyurmuştu? "*Mülk Tanrınınındır*" demişti. Sonra ne oldu? Hazret'i Muhammed baktı; yeni Müslüman olmuş insancıklar savaşta ele geçirdiklerini paylaşmaya alışmışlar. Hepsini Allah'a bırakılırsa, taze Müslümanlar kırılır, dağı-
tırlılar. Kur'an beşte birini Allah'a ayıran ikinci bir ayetle düğümü çözdü.

O beşte bir; züğürtler, yetimler, yol oğulları gibi savaşa katılamamış, ama yaşaması gerekli muhtaç olanlara kayırdı. Hülefa'yi Raşidiyn çağında, Acem Kısralarının (hükümdarlar) sarayları ele geçti. Deve katarlarıyla mallar, Medine'ye, Mekke'ye akın etti. Cennetle müjdelenen ilk İslam halifelerinden bir te-
ki, o zengin ganimetlerden herkese düşen paydan başka olarak bir leblebi ta-
nesi fazla kendi özel kişi mülkü diye cebellezi eyledi mi? Yağma yok.

Atalarımızın gönül verdikleri İslamlık bu idi. Bugün hâlâ Türkiye'nin dağda-
ki, çöldeki yalınayak köylüleri, İslamlığa bunun için canla başla bağlıdırlar. Ata-
larımıza karşı duyulan sevgi ve saygı da bu kaynaktan fıskırır. Hatta, çok "ile-
rici"nin yadırgayıp anlamadığı şey, köylü ve halkımızın padişahları tutması, Tanzimat'tan sonraki en soysuzlaşmış müstebit padişah zamanında bile çıkar-
ılan Toprak Kanunu'nda dahi, miri toprak denilen kamu mülkü yerlerin bir tür-
lü şu veya bu kişilere *özel mülk* diye verilememiş bulunmasından ileri gelir.

Bütün bu olayların gerçekliklerini kim inkâr edebilir?

İşte *Osmanlı tarihinin maddesi* ardında yatan ve dokunanı cin çarpmış-
çasına vurup yıkan "ruh"budur. *Osmanlı tarihinin ruhu* burada gizlidir. Bu ruh
anlaşılmadıkça, Osmanlı tarihinden hiç mi hiçbir şey anlaşılmış sayılamaz. Yal-
nız Osmanlı tarihinden mi? O tarihin öz ürünü olan bugünkü Türkiye'mizin eko-
nomisi, sosyolojisi, politikası üzerine yapılacak her ezbere yargı, tarihsiz, de-
mek köksüz ve dolayısı ile de etkisiz kalmaya mahkum bulunmaz mı?

Onun için, Türkiye'de Osmanlı tarihinin gerek maddesini, gerek ruhunu in-
celeyen araştırmaları "susuş kumkuması" ile örtbas eden burjuva bilimini çok
iyi anlamamak elden gelemez. Aynı "*susuş kumkuması*", "sol"/anda da inatçı
bir sis perdesi gibi gerilirse, bunun, anlamamaktan öte bir anlamı bulunmalı-
dır. Hangi gerekçe ile maskelenirse maskelensin, bu anlam, Türkiye'de "*sol*"
yanı da, "*sosyalizm*" de bir *burjuva* katırlığının kapladığıdır.

Düpedüz *burjuva sosyalizmi* görevini yerine getiriyor. "Türk milleti"nin,
anadan doğma sosyalizm düşmanı olduğunu ispatlamak için onun başka sila-
hı yoktur. Açık burjuva ideolojisinden çok, asıl maskeli haydut burjuva sosya-
lizmidir ki, Türkiye halkının gelenek-göreneklerini sosyalizme aykırı göster-
mekte başarı kazanabilir.

Burjuva sosyalizminden de daha kancık ve tehlikeli olan "susuz kumkuması", "*küçük-burjuva sosyalizmi*"nın keskin, çok "*bilimsel*", olağanüstü "*devrimci*" kalıplarıdır. Bu küçük-burjuva sosyalizmi, Osmanlı tarihinin maddesini ve ruhunu, "*ortaçağşövalye ruhuna körü körüne hayranlık*" gösterme hokkabazlığı ile, kendisine Marks'ı da yalancı şahit göstermek sabotajını yapıyor. Bu sabotaj için, köstebek yuvalarından kaçarak, her delikten bir kapma "*proletarya sosyalizmi*" bayrağı uzatmaktan da sıkılmıyor.

O zaman ne oluyor? Bir yığın genç enerji, küçük-burjuva bilmişliklerini abartarak, birbirleriyle alafranga sosyalizm düellosu yaparak yırtıyor, parçalıyorlar. İşçinin, köylünün anlamadığı soğanlı sarımsaklı "slogan" atmasyonlarıyla hareketi yığınlara yabancılaştırıyorlar. Değil milletin tarih derinliklerinden kalma gelenek-göreneklerinden yararlanmak, kırk yıllık en namuslu yakın hareket biçim ve parolalarımızı Frenkçe'ye çevirip, sözde öztürkçeyle makyajlayarak örtbas edebileceklerini umuyorlar.

En sonunda, olanlar çalışan insanlarımızla gençlerimize oluyor. Güçler israf ediliyor. Bağlar daha kurulamadan gevşeyip kırılıyor. Ciddi ve tutkun bir sosyalist kardeşlik ortamında örgütlenmenin yerine, bitmez tükenmez padişahlaşmak özentili küçük-burjuva yalancı pehlivanlıkları alıp yürüyor.

Bu kaypaklıklar ortasında yeni kuşaklar önünde bir görev beliriyor. Burjuva ve küçük-burjuva sosyalizmleri, varabildikleri yere dek gürlütülü patırtılı şaklabanlıklarını sürdürüp gidecek. Gençlik olsun, bu toprağın konularını araştırmak istiyor. Onlara Osmanlı tarihinin yalnız *maddesini* vermek şaşırtıcı olabilir. Toprak problemi işlenirken, öyle insan, kurum adları, hem de Osmanlıca terimleriyle geçecek ki, onlar üzerine çok az şey bilenler, asıl konuyu izleyemez olacak.

Osmanlı tarihi her zaman en skolastik biçimi ile verildi. Tarih öncesinden tarihe geçişlerin en iyi bilineni Osmanlılık olduğu halde, o dünya tarihi için ilginç aydınlatmalar getiren geçit hiç ağza alınmıyor. Yalnız devletin Osmanlı İmparatorluğu çağında kesim düzeni ile (yani tefeci-bezirgan soysuzlaşmasıyla) derebeyleşmiş klasik ilişkileri uzun uzun anlatılıyor. Ve o zaman da niçin falan batı ülkesindeki surlu, kuleli feodal şatolarının Osmanlılıkta bulunmadığı hiç yoklanmaksızın, neden Osmanlılığın klasik derebeyi *modeAev'me* uymadığına hayıflanılıyor.

Bu karın ağrısından beter "*beyin ağrıları* fı önlemek için tek çıkar yol bu oldu: Osmanlı tarihinin maddesinden önce, alfabetik ölçüde olsun Osmanlı tarihinin *ruhuna* değilmeliydi. Bu ruhun da bütün padişahları, savaşları, olayları sıralayan katılaşmış, klişeleşmiş medrese biçimini değil, önemli geçit momentlerini ve *karakteristik* orijinalitesini ele almalıydı.

Osmanlı Tarihinin Ruhu eseri, iki kitapta bu karakteristiği yapmaya çalışacaktır.

OSMANLI TARİHİNİN MADDESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLILIĞA TARİHCİL GİRİŞ

Osmanlı tarihinin maddesi, Osmanlı toprak ekonomisidir. Osmanlı tarihinin bir de *ruhu* vardır. O da *toprak üretim* temeli üzerinde yükselen *sosyal* ve *politik* Osmanlı *üstyapısıdır*. Konumuzun tabanı, *Osmanlı toprak ekonomi düzenidir*.

Ancak bedensiz ruh ve ruhsuz beden anlaşılamayacağı gibi; Osmanlı tarihinin de *toprak temelini* daha duru anlamak için, Osmanlı tarihinin *sosyal* ve *politik* üstyapısına kuşbakışı ile olsun değmek gerekir.

Osmanlı tarihi, "*müze varlığı*" değil, şimdiki yaşantımızın en yakın gelenek-göreneği olarak önem taşır ve *aktüelleşir*. Osmanlı tarihinin aktüelleşmesinde üç büyük *tarihcil devrim* altüstlüğü rol oynar: 1) *Bizans'ın* yıkılışı, 2) *İslam'ın* yıkılışı, 3) *Osmanlı'nın* yıkılışı. Bu üç yıkılış da birer "*antika imparatorluğun*" devrilişi olur.

O karakterleri ile her üç yıkılışın birbirleriyle *ilişki-çelişkileri*, birbirlerine *etki-tepkileri* çok büyük olur. Onun için, Osmanlı tarihinin hangi *insancıl ortam* içinde geliştiği şu üç konuda yapılacak kısa açıklamalarla biraz aydınlanmak ister:

- 1) Osmanlılığın Batış Felsefesi
- 2) Osmanlılık ve Bizans
- 3) Osmanlılık ve İslamlık

Osmanlılığa Tarihcil Giriş'in başında: *Osmanlılığın batış* felsefesine dokunulacaktır.

Osmanlılık ve *Bizans* ilişki-çelişkileri: *Osmanlı tarihinin ruhu*, yani *sosyal-politik üstyapısı* ele alınırken özetlenecektir. Çünkü, Osmanlılığa *Bizans* üstyapısından, *biçim* olarak çok şey katılmıştır. Bizans anılmadıkça, Osmanlı *üstyapısı*, Osmanlı *ruhu* kavranılamaz.

Osmanlılık ve *İslamlık* ilişki-çelişkileri: *Osmanlı tarihinin maddesi*, yani *ekonomik taban* ele alınırken özetlenecektir. Çünkü, Osmanlılığa *İslam* tabanından, öz olarak çok şey katılmıştır. İslamlık anlaşılmadıkça, Osmanlı *taban*, Osmanlı *maddesi* kavranılamaz.

Bu incelemenin, genel *tarih bilimine* getirmek istediği *teorik ve metodolojik* çaba; özel Türkiye *aksiyonuna* getirmek istediği *pratikve stratejik* çaba bu *tariha'lg/r/*ev*le başlayacaktır.

AYRIM I

OSMANLILIĞIN BATIŞ FELSEFESİ

Bu ayırım, Osmanlılığın insanlık tarih zinciri içindeki benzerine, basamaklarına ve örnekliğine iki sözle değecektir.

Sonra:

a) *İngiliz* İhtilali'nden önce, 17. yüzyıl başında;

b) *Fransız* İhtilali'nden önce, 18. yüzyıl sonunda... Osmanlı gözü ile, Osmanlı yıkılışının açıklanmasına dokunulacaktır.

Bir topluluğun doğuşundan önce, daha doğmadan, anlatılışına *batışı* ile başlamak klasik mantığa ters gelebilir. Tarih felsefesi açısından, Osmanlılık daha *doğarken*, alnında *batış* damgasını taşıyan bir topluluktu. İslam Rönesansı idi. Her İslam Rönesansını yapan topluluk, büyük İbn-i Haldun'dan beri, her doğuşun bir batış alinyazısı ile yaşadığını bilirdi. Her toplumun ömrü 100-150 yıldı.

Her doğan insanın, çarçabuk, bir gün öleceğini bilmesi gibidir bu. O bilgi, hiçbir insanı normalce yaşamaktan alıkoymaz. Onun gibi, Osmanlı tarihine onun batış felsefesi ile başlamak, o tarihin kavranılmasını karartmaz. Tersine, canlı bir gelişkililikle aydınlatır.

Osmanlılığın batışını bilmeyen yoktur. Neden battığı üzerinde Osmanlı'nın kendi düşüncesini öğrenmekle söze başlamak, Osmanlı yaşayışını kavramaya tuz biber katabilir.

OSMANLILIK VE FRANSA

İnsanlık tarihinde, kimsenin önceden çözemediği genel kanunlar var. Birbirinden habersiz yaşayan iki ayrı ülkede, aynı ana çizgilere uygun gelişmeler oluyor. Buna en iyi örnek Fransa ile Türkiye'dir.

Batıdaki Fransa, doğudaki Anadolu'nun benzeridir. Fransa, Avrupa'nın, Anadolu da Asya'nın batı uç ülkesidir.

Lakin coğrafya benzerlikleri, tarih benzerlikleri yanında hiç kalır. Anadolu'da kurulan ilk *Osmanlı* saltanatı ile Fransa'da kurulan *Merovenjyen* hanedanı hemen hemen aynı sosyal ve siyasal tiptedirler. Anadolu'nun *İkinci Osmanlı* saltanatına (Timur'dan sonraki dirilişe) uyan Fransa'nın *Karolenjyen* sülalesi, derebeyi ufanışına düştükten sonra, yerini Kapetyenlere bıraktı ve Kapetyenler Fransa'yı *modern* rejimine doğru getirdi.

Osmanlı İmparatorluğu, gerçi sonuna kadar aynı adı taşıdı. Osmanlı tarihinde Merovenjiyen, Karolenjiyen gibi ayrı isimli olmasa bile, ayrı tip ve gidışli iki ayrı safha besbellidir. Aynı Osmanlı adı altında, iki Osmanlı saltanatı arka arkaya geldi.

Fransa'da Merovenjiyen'i yıkan barbar salgını Normanlardan geldi. Birinci Osmanlı Devleti'ni yıkan göçebeler, Timur Tatarları oldu. Osmanlı tarihinin "Devri Fetret: Anarşi Devri" dediği devletsizlikten sonraki Osmanlı saltanatı -tıpkı Fransa'nın Şarلمان'ına denk düşen- "Muhteşem Süleyman" (Kanuni) ile evrensel bir muazzam imparatorluk olmasına rağmen modernleşemedi.

Osmanlı İmparatorluğu, o zaman Fransa'dan ayrı yola girdi. Bütün kadim imparatorluklar gibi; Sümer, Asur, Keldan, Mısır, Eti, Yunan, Roma İmparatorlukları gibi, uzun bocalayışlardan sonra, yıkılmaya yüz tuttu. Gömülmeden uzun süre önce "hasta adam" damgası ile yatalak halde süründü.

"Niçin"ini sonraya bırakalım. Şimdilik "nasıl" olduğu ile araştırmaya başlayalım.

DİRLİK DÜZENİ-KESİM DÜZENİ

"*Fetret devri*nden Kanuni Süleyman'a kadar en yüksek mertebesini bulan Osmanlılık, Kanuni zamanında en büyük *deri değiştirme* altüstlüğüne uğradı. Geniş Osmanlı toprakları üzerinde o zamana kadar şeriatın kutsal parmağı ile çizilen *DİRLİK DÜZENİ*, ansızın ve sessizce, yukarıdan bir ihtilal geçirdi. *KESİM DÜZENİ* denilen "MUKATAALAR" devrine atladı. Yani, imparatorluğun iktisadi temeli olan TOPRAK rejimi, "*ÜRÜNİRADI*"şeklinden çıktı, "*PARA İRADİKLİğİ*na girdi. Ondan sonraki Osmanlı tarihinin bütün sırrı, nedense üzerinde hiç durulmayan, müthiş "laik", hatta tam *din düşmanı* (çünkü bütün şeriat prensiplerini hiçe sayan), sözde kitaba uydurulmuş devrimde gizlidir. Bu devrimi anlamadan Osmanlı tarihini anlamaya kalkışmak, dünyanın döndüğünü bilmeden, geceyle gündüzü iza ha çalışmaktan farksızdır.

Batı Avrupa'da PARA İRADI şekline giren toprak münasebetleri, SERMAYE sözde "*birikişi*"adı verilen gidışle, batıyı modern düzene kadar ilerletti. Osmanlı İmparatorluğu, bu ilerlemeye ulaşamadı. Aynı PARA İRADI yüzünden battı.

Kanuni Süleyman'ın açtığı yeni çağ, İbn-i Haldun'un bir devlete biçtiği yüz yıllık ömrü bile doldurmadan, soysuzlaşmaya, tekrar derebeyleşmeye, ayan ve mütegalibe kangrenine tutuldu... Memleketi "*teden-n/üen* (alçalıştan) kurtarıp ilerletmek için pek çok şeyler düşünöldü. Islahat teşebbüsleri yapıldı.

Hiçbir çare, Osmanlılığı, Batı anlamında modernleşmeye, kapitalizme götüremedi. Mesela Türkiye, modern İngiltere olamadı. Vaktiyle, Fransız krallarının giyeceklerini Paris'e yollayan İstanbul, bugün hâlâ iç donunun modasını bile Paris'ten getiriyor. Bu ters gidişin derin sebepleri Osmanlı *TOPRAK DÜZENİM*e başlar; *UZAK DIŞ TİCARET sözüyle* ifadelenen Umman Denizi maceralarında biter. O bakımdan Osmanlılık, doğuramadığı için ölen anaya benzer. Doğuramadığı şey: KAPİTALİZM'dir.

OSMANLI ÖRNEĞİNİN ÖNEMİ

Bununla beraber, insanlığın OSMANLI TARİHİ ile yaşadığı tecrübe çağı boşa gitmedi. İnsanlık tarihinin ondan önceki denemeleri de (bütün kadim imparatorluklar) boşuna geçmemiş, anlamsız kalmamışlardır. Modern çağa kadar, tarihin, toprak altında mezbuhane (boğazlanırca) sürünen bir yaratık gibi debelenmeleri, en sonunda insanlığı bugünkü aydınlığa kadar getirebilmiştir. Osmanlı tarihi, kadim imparatorluklar tarihinin -Rus tarihi bir yana bırakılırsa- en son halkasıdır. Kadim medeniyetler zincirinin modern çağa, "BATI MEDENİYETİ" denilen basamağa doğru gelen *son halkası* Osmanlılıktır.

En son, demek en yeni ve izleri en taze duran bu halka, bütün kanunları, örfleri, maddeleri ve manaları ile yığılı bir malzeme hazinesi olarak önümüzdedir. Başka memleket tarihlerinde izleri hayli silinmiş, hatta kaybolmuş nice olaylar, Osmanlı tarihinde capcanlı, hatta aktüel çehreleriyle yaşamaktadır.

Dolayısı ile, Osmanlı malzemesinin ışığı olmadan, *kadim tarihi* bütün ayrıntıları ile kavramak imkânsızdır. Tarih üzerine o kadar alelaceyip iddiaların bilimce bir türlü kesilip atılmayışı, kısmen de bu eksikliğe dayanır.

Onun için, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde *toprak* meselelerinin oynadığı rolü, AYRINTILARI ve HER CEPHESİ ile görmek, tekmil insanlık tarihini aydınlatmak için zannedildiğinden daha faydalıdır.

OSMANLI GÖZÜ İLE YIKILIŞ

Bize mahsus "mavi hikâyelerden biri hatırlardadır. "Osmanlı idaresi neden yıkıldı?" sorusuna verilen kolay cevap belli: "Felaketi vaktinde ve doğru dürüst sezen dahiler Osmanlı'da çıkmamış!" "*Kaht'i recal!*"(adam kıtlığı) denir. Hakikat ise, bu yayılmış iddianın tam tersidir.

Aynı Osmanlı İmparatorluğu, ilkin o kadar çok değerli adam yetiştirdiği halde, sonra neden adam kıtlığına kıran girdi? Bu kadcarcığını olsun kafamızda işlesek, tarihte şahsi kahramanların sebep değil, netice olduklarını sezmede güçlük çekmeyiz.

Kaldı ki, Osmanlılığın dertlerini keşfeden akıllılar, tam imparatorluğun batacağı gün zuhur etmemişlerdir. Hastalığı çok eskiden, açıkça teşhis edenler bol bol yetişmişlerdir. Ne çare ki, genel gidış; tarih, ekonomi, toplum determinizminin kahredici gerekleri, her tedaviyi imkânsız bırakmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, söz yerindeyse, öleceğini bilerek, göz göre göre, bağıra çağıra ölmüştür. Bunu, ikide bir başvurulana "ISLAHAT" (reform) layihalarından (tasarı) daha güzel anlatacak vesikalar bulunamaz.

a) 17. YÜZYIL BAŞI (İngiliz İhtilali nden Önce)

Kanuni'nin PARA İRADI devriminden yarım yüzyıl kadar zaman geçmişti. Ancak üç padişah eceli ile öldü. Bir çeyrek yüzyıl içinde, art arda üç "/^/"(padişahı tahtından indirme) patlak verdi. Bir ıslahat yapmaya kalkışan Genç Osman'ın ırzına kadar el uzatılarak canı alındı.

Faciadan ders alan IV. Murat'a, "*Türklerin Montesquieu'su'd,eri||en Görüceli dönme Koçi Bey, ünlü layihasını inanılmaz bir söz hürriyeti ve gerçekçilikle sundu. Bilgililer ve görgülüler olayları açıklamak istiyorlardı:*

"Saltanat'ı Aliyye'nin çok yüksek hanedanı -cenab-ı Hak ezeli inayetleriyle muhafazada devam eylesin- Tasalı ve Osmanlı hanedanının iyiliğini isteyen, hayırları çok bilginler ve itaate hazır olup, gözden düşmüş olan emektar kulları, dünya ahvalinin bu çeşit değişmesi, kötülükleri ve kargaşalığın, fitne ve fesadın hadden aşırı olmasının sebeplerini düşünüp, padişah hazretlerinin kulağına ulaştırmak fırsatını arardık. "(Koçi Bey Risalesi) [1]

İktidar da -o mutlak istibdat çağında- doğruya ağızları ve gözleri kapamak için direnmiyor, herkese danışıyor:

"... hünkarımızın düzen gösteren ve cihanı süsleyen yüksek rey ve bereket meydana getiren nurlu fikirleri, zulüm ve fesadın kökünü kazımak ve adalet örtüsünü yaymak tarafına yönelmiş bulunduğu bütün insanların malumu olmakla herkes düşüncesini padişah cenaplarına bildirmeye başladılar. "(Keza, s.29) [2]

Olayın (Osmanlı çöküşünün) *üstyapısı*, kaçamaksızca; halkın aşırı soyulup ezilmesinden (rüşvet ve zulümden) ileri geliyordu. Bunun eskiden beri değişmez yıkılış belirtisi olduğu ortaya konuldu:

"... Zulüm ve rüşvet herhangi devlette meydana çıkar ve aşık olur sa, o devlet harap ve düşkün olur. "(Keza) [3]

Yıkımın *temelinin*, toprak ekonomisi düzenindeki *bezirgan-tefecipa-* lunun getirdiği derebeyleşme biçimleri olduğu ortaya konuyordu. Yüzeyde görünen şey "askeri ihtilaller"di. Akıllı erenler, her askeri ihtilalin bir iktisadi bozukluktan kök aldığını görmezlik edemiyorlardı:

"Askerin düzeltilmesi isteniyorsa, en mühim olarak, tımar ve zeametın düzeltilmesi görölmektedir. "(Keza) [4]

Bildiğimiz ve bu kitapta başlıca belirteceğimiz gibi: -Bütün kadim imparatorluk ve medeniyetlerin tıpkısı olan- Osmanlılıkta ekonomi temeli toprak üretimine ve toprak düzeni de, ilkin *Dirlik* düzenine dayanıyordu. Dirlik düzeninin temeli ise önce *Tımarlarvo. Zeametler* sistemi üzerine kurulmuştu.

Demek Osmanlı düşünürü, bütün siyasi, içtimai ve askeri altüstlüklerin ekonomik üretim düzensizliğinden çıkageldiğini sezmek için 300 yıl sonra gelecek "Marksizm"i beklememişti: Daha 1630 yılında, 300 yıl sonrakı nice "*ülema ve vükela*" (bilginleri ve vekillerimizi utandıracak basitlikle "*akça He halas*"(para ile kurtuluş) olmaz diyerek, *insan ezip soymayı* ("zulüm ve rüşvet") yıkım getirici: "*mel'unnesne/et*" (lanetli şeyler) sayabiliyordu. Teşhiste eksiksizdi. Yalnız tedaviyi *ileride* göremediği için *geride* arıyordu. Beride, *Kesim (Mukataa)* düzeninden önceki ilk kuruluş çağının Dirlik (Tımar-Zeamet) düzenine özeniyordu:

"*Köyler ve ekinlikler kılıç erbabına (dirlikçilere) verilmelidir. Tımar ve zeametın erbabına verilmesine mani ve memleketin yıkımına sebep olanları saysak, 30-40 kişi ancak çıkar, fazla çıkmaz. Böyle 30-40 kişinin hatırı (çıkartı) için, devletin böyle ihmâl edilip karışmasına saadetti padişahımız asla razı gelmeyecektir.*" (Koçi Bey, Keza) [5]

60 DP'liye seçim hakkı vermekle "huzur" geleceği, demek bir antika Osmanlı kuralıydı.

Koçi Bey, Türkiye'yi yıkıma götürenleri 30-40 kişi sayıyor. Önünde sonunda, soygunun "reaya"yı (köylüyü ve halkı) ezdiğini rakamla gösteriyor. Yarım yüzyılda vergilerin 80-90 akçadan 700-800 akçaya çıktığını, demek 10 misli, hele Anadolu'da koyun başına 40-50 misli yükseldiğini gösteriyor. Devlet vergiden 1 alırken, aracılardan 20-30 akça soyduklarını anlatıyor. {50 yılda 10 misli vergi olmuş. Koçi Bey, padişahın yakasına yapışmış, kıyameti koparıyor. Türkiye'de Cumhuriyetin kurulduğu yıl, vergi "tahsilatı" 111 milyondur; 1959 yılında 6 milyar 385 milyon, 1963'te 10 milyarı aşkın. Demek 40 yılda vatandaşlar 100 misli vergi ödüyorlar. Saltanat zamanı 5 yılda 1 misli vergi artışı "yıkım" (harabi) ve zulüm sayılmış; Cumhuriyetin her 4 yılında 10 misli vergi arttırılıyor. (1959 İstatistik Yıllığı, s.381). Herkes övünüyor. Otokrasi (müstebit padişahlık) ile Paşakrasi (demokratik cumhuriyet) arasındaki fark bu olsa gerek.}

Bu gidişe kim karşı koyacak? Padişaha yükleniyor:

"*İslam ülkelerinde bir memlekette zerre kadar bir kimseye zulüm olursa ceza gününde padişahlardan sorulur. Vezirlerden sorulmaz. (Ben onla-*

ra sipariş ettim) demek cenab-ı Hakk'ın huzurunda cevap olmaz. Zulüm görenin ahi sarayları yıkar. Zavallıların gözyaşları dünyayı boğar.

Küfür He dünya durur, zulüm He durmaz.

Adalet, ömrün uzunluğuna sebeptir. Fukara ahvalinin düzeni padişahların cennetlik olmasına sebep olur. Bu dediklerim sözler, benim sözlerim değildir. Bilginler ve şeyhler sözüdür. İnanılmazsa onlardan sorula. "(Keza) [6]

Ve her "telhis"{özet}inde padişahı kandırmaya çabalar:

"Alla ha hamdolsun, saadetti padişahımız hazretlerinin o türden mal ve şeylere ihtiyacı yoktur ki, mansıp için kimseden akçe alsın. Ve özel adamları yoktur ki, yolsuz mansıplar vermesi gereksin. Bütün halk padişahının kuludur ve fermanlarına boyun eğler. Her biri gerektiği gibi muamele görür. Böyle olunca da memleketin sahibi ve halkın koruyucusu olan İslam'ın halifesine yarasız mansıpları pulluk pulluk satılıp, bir alay hain, hazineler ve defineler edinip, memleketi yıkıp, yakarlar..." (Keza) [7]

"1005 (miladi 1596) tarihinden beri İslam memleketlerinden toplamı 19 eyalet yer elden gitti. Geri kalan memleketler dahi kendi zalimlerimiz yakıp, reaya ve beraya (köylü ve haraç vermeyen halk) perişan oldu. Bu musibet ne musibettir!"

"Taraf taraf İslam memleketleri elden gitmekte; yine tedbiri görülmez ve ilacı sorulmaz; türlü sefahet eksilmez. Bu gaflet ne gaflettiA "

"Din ve devlet düşmanları bunca memleketleri alsın ve halk fikarısı eziliş ve horlanışla çiğnensin, katiyen reva görülmez. Bunun tedbiri ve ilacı görülmek padişah hazretlerine Allahın farzı olmuştur. "(Keza) [8]

"Ceza gününde cümlesi saadetti padişahımdan sual olunur. Öyle ise bunların düzeni He ilgilenmek farz ve vacip (işlenmesi tanrıca kesin olarak emredilmiş) mesabesinde (derecesinde) olmuştur. Bir alay değersiz zevk ve sefada olup da, saadetti padişahımız sorumlu olmak ne revadır?" (Keza)

Ve Koçi Bey'in sözü geçiyor. IV. Murat yaman bir atılış yapıyor. Belki Osmanlılığın ondan sonraki 150 yılı bu sayede, 2 padişah indirme, 2'si eceli ile ölme, gene 2 indirme yollu dalgalı sallanıslara rağmen, az çok ayakta ve bağımsız kalabildi.

Ama, hastalığın bu kadar iyi teşhis edilmesine rağmen, tedavisi imkânsızdı. Eski Dirlik Düzeni'nin geri gelmesi için, ilk Osmanlı //ilerini (gazilerini) geri getirmek lazımdı. Onların doğru insan ruhu, tarih öncesi insan toplumu ile birlikte sönmüştü. O eşit insan toplumu düzeni yerine, bezirgan medeniyetin eşitsizliği içlere işlemişti. Koçi Bey de, bütün iyimser coşkunluğuna rağmen, gerçekçi gözü ile bunu görüyordu.

Toprak düzeni Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakları altından kaymış, bezirgan ekonomisine gitmişti:

"Lakin tımar erbabı evvelki derecesini bulmaz"diyordu. "Zira Defterî Hakani'de isimleri yazılı olan reaya ve beraya çocukları kimi ulûfeli kul namında olup, nice köyler ezicilerin saldırısından yıkılıp yok olmuş ve ahali si dağılılarak kaçmış, isimleri ve izleri kalmamıştır. Bu bakımdan, her ne kadar dikkat olursa bile eski durumunu bulamaz. "(Keza) [9]

O ekonomik düzeni kurmak için o insanları bulmak gerek.

"Ve can'ü gönülden padişah hizmetlerine bel bağlayan ve hizmeti görülen kulları koruyup, olur olmaz günah için zayi eylememek gerektir. Zira, iyi ve sınırlı (deneyimli) din ve devleti koruyan adam azalıp gider, yaramaz adam pek çoktur, ve bütün yaramazlar iyilerin hasmıdır. Öyle olunca, iyi adam kıvılcık kibrit ^Anadir bulunan kırmızı yakuta gibidir, ona göre korunmak gerektir. "(Keza) [10]

IV. Murat sahici din ve devlet adamı Müslüman gibi, on yıl "kötü"kişileri kılıçtan geçirmekle uğraştı. Ama, kötülerini kesmek, "eyü"leri çoğaltmadı. Kime güvenecekti padişah? "Kurlarına. Gel:

"Bu devrin askeri öyle bir asker ki, her ay tüm gündelikleri peşin verilsen ve her birinin tüm levazım ve mühimmatı (gereçleri, araçları) miriden görülse (devletçe ödense), her biri türlü türlü lütuflara boğulsan ve dünyada ne kadar ulema ve şeyhler hep bir yere gelip, bunlara öğüt ve ısmarlama akıl verse ve her biri bin öğütle itaate yöneltilesen ve: "İslam Padişahına muhalefet, din ve nikaha zarardır deseler, birisinin kulağına girmez, ve zerre kadar faydası olmaz. " (Keza) [11]

Onun için geri dönülemedi. Ancak yüz elli yıl daha bocalanılılabildi. 150 yıl sonra, Avrupa Fransız "Ulu Devrimi"ne girince, Osmanlı bir daha debelendi.

b) 18. YÜZYIL SONU (Fransız İhtilali Üzerine)

En son III. Selim'e verilmiş "Nizam'ı Devlet Hakkında Mütalaat"(Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası'nın 41, 42, 43. nüshalarında, Ahmet Tevhit Bey'in hediyesi olarak neşredilen rapor) bu bakımdan olağanüstü gerçekçidir. Raporun "Fevaid-i Hareket (faydalı hareket) ve Nehdat-ı Hümayûn" ayaklanması, silkelmesi) bahsi, ilkin insana garip gelen bir tez ortaya atar. Raporcuya göre, Osmanlı devletinin bozulması, padişahın bir yerde oturup kalması "hareket ve nehdât (ayaklanma) "dan uzak düşmesidir. Vaktiyle devleti kuran ilk padişahlar, daima hareket halinde idiler. Seferde sınırdan sınıra koşarlar, barış zamanı boyunca seyahat ederler, bir yerde kaldıkları vakit bile, mütemediyen ava çıkarlardı. Başta padişahların, arkada Osmanlı kadrosunun böyle yaman göçebe dinamik-

/77İne tutkun olmaları, insanları israftan ve sefahatten korurdu. Raporcu konuşuyor:

"...Eskiden, kimseler varlıklarının bir kısmını biriktirir ve savaşa gidecekleri zamanlarda da kendine göre biraz birikmiş parası olurdu. Bir yerde uzun boylu ikamet etmeye başlamakla birlikte, herkes gereğinden fazla binalar yapmaya, süs ve giyim eşya sıyla, mefruşat ve yiyecek için fazla masrafıyoluna girmeye başladı. Zorunlu olarak da, çok borca batmanın gizli inceliklerini' unutmamak moda oldu.

"Elli altmış seneyi aşkın bir zamandan beri, ulu sultan hazretleri, Hila-fet Kapısı İstanbul'da dinlenip, eğlenirler" diye padişahlara çatan raporcu, devam ediyor: "Otuz seneyi aşkın bir zamandan beri, seferlerden vazgeçilmiş, barış zamanlarının nimetlerinden faydalanılmaya başlanmış, şefler ve askerler savaşı unutup, esnaf ve tüccar arasına katılmak He, kâr edip, mal biriktirmeye başlamışlar, dolayısıyla da tabii olarak seferden nefret eder hale gelmişler..." olayını ortaya koyuyor. Bu gidişin sonuçlarını da şöyle sayıyor:

"Barış zamanları dinlenmek herkesin tabiatı gereği olmakla beraber, devlet adamları ve büyükler, İstanbul'da gökyüzünü kapatan binalar inşa ettirmişler, Boğaziçi'nde yüksek yüksek binalı yazlıklar yaptırmışlar, büyük külfetlere girerek, binalara uygun ev eşyaları, gereğinden fazla hizmetçi ve maiyet besleyip, elbise ve binek araçlarında aşırıya ve lükse kaçmışlardır. Ücretli memurların normal gelirleri ve malikane, kesim ve zemet gibi varlıklarından gelen iradları, giderlerini kapatamadıkları için, buldukları görevlerde, zorunlu olarak, toprak ve para rüşvetine muhtaç kalırlar." {Keza} [12]

Raporcunun izahı, Kolomb'un yumurtası kadar "kolay" görünse bile, müşahedesı (gözlemi) ne kadar kuvvetli! Hatta, imparatorluktan sonraki olaylara bile aydınlık serpecek kadar gerçek değil mi? İlk zamanlar, cihan-girliğe atılan Osmanlılığın, sonraları nasıl keyif ve lükse kayarak, soygun ve zulme doğru soysuzlaştığını, yukarıki çetin cümlelerden açık ne tasvir edebilir? Anlatılanlar, olanların ta kendisidir. Raporcu güzel seziyor. Yalnız, meseleyi fert ve şahıs açısından koyuyor.

İlk Osmanlılar niçin "daimiharekefhaVmde idiler? Çünkü, Oğuzhan aşiretinin göçebe Kayı oymağı, Babahanlığın "Kahramanlık Devrice gelmiş, otlak arayıp yaşayan bir topluluk idiler. Raporcunun, bu noktadaki hakkını yiyemeyiz. Tezini daha ileride şöyle açar: "Önceleri, saltanatın doğuşu sıralarında, bedevilik izlerinden dolayı, az masraflı ve olgun oluş hasebiyle, gelirlere ve masraflar konusunu incelemek her ne kadar görmezden ge/inse de..." {Keza} [13] Burada, yüzyıl evvelki Osmanlı münevverinden bir bilim

terbiyesi ve hakikat dersi almaya ne kadar muhtaç hallere düştüğümüzü hatırlamamak elden gelmiyor. Bazı münevver geçinenlerimiz, hâlâ ilk Osmanoğullarına "barbar"diyeni aforozlamaya hazırdır. Osmanlı'nın kendisi ise, çıktığı yumurtanın kabuğunu beğenmeyen civciv kafası taşıyor. İlk Osmanlı faziletini, "Bedavet eseri"say|vev|yov. "Bedavet = Bedevilik", bildiğimiz gibi, vahşiliğin üç katından, yukarıda bulunan, Batı dilindeki "barbarın Arapça karşılığıdır. İlk Osmanlı, "bedevi", daha doğrusu orta barbarlık konağında bulunduğu için, "seferi"({savaşı), avı, seyahati (gezginciliği) iş güc etmişti. Onun elbiseye, binaya, süse, yiyeceğe, israfa düşkün olması, bu sosyal karakterinden ileri geliyordu. Yoksa, Osmanlılar sadece sefere gittikleri için faziletli kalmış ve israftan kaçınmış değillerdi. Nitekim, sonraları Osmanlılığı yelle yuf eden amillerden (etkenler) biri de, o bitmez tükenmez "sefer"ler olmadı mı?

İmparatorluğu bir yığın seferler kurdu, başka bir yığın seferler yıktı. Osmanlılığın zamanla kaybettiği şey; sefer, savaş, harb âdeti değildi. Sefer, harb, Osmanlı'nın başucundan demoklesin kılıcı gibi hiç eksik olmadı. Ve hâlâ bugüne kadar, başımıza ne geldiyse hep o "sefer âdetimnizden, kendimizi ebedi bir aşiret seferinde, aşiret reisi emrinde tabî bulmamızdan geldi... Osmanlı'nın zamanla kaybettiği şey, göçebe barbarlığın yalan dolan bilmez, tertemiz, sapasağlam, adil ve tutumlu insan özellikleri idi.

Bunun önüne geçilemezdi. TARİH İNKILAPLARI (tarihcil devrimler) çağında, yeni bir yapı, bir medeniyet kuran bütün barbarların başına gelen hep aynı şey oldu. Ne kadar yanıp yakılsak, o ilk, basit, çürümemiş barbar insan münasebetlerine artık bir daha geri dönülemezdi. Osmanlılar da, nesilden nesile, kadim medeniyetlerin bıraktıkları yerden başlayıp, medeniyeti, "Bir adım geri, iki adım //eA/^\yürütmeye girişmişlerdi. Öyle bir toplulukta, büyük toprak sahipleri (raporcunun "malikane, mukataa ve zeamet" sahipleri) ister istemez "eflake ser çekmiş" (göğre kafa tutan) (asrımızın gratsiyel adlı göktirmalayana gibi) "haneler" kuracaklar ve o yapılara uygun {"ebniyeye muvafik") süs, hizmetçi, uşak, bekçi, polis (hadem, haşem) vb. saltanat sahibi olacaklardı. Müslümanın "kıyametalame-t/"saydığı "BİNA ve ZİNA" çoğalacaktı.

AYRIM II

OSMANLILIK VE BİZANS

Bu ayrımında, çökkün Bizans ve İslam medeniyetleri önünde, daha taze insan gücünü elinde tutan barbarın, özellikle Bizans'a karşı sembolik yırtıcılığına bir anlık örnek vermekle söze başlandı.

Ondan sonra iki büyük başlık altında, Bizans'la Osmanlı'nın karşılıklı *çelişki* ve *ilişkileri* belirtildi.

A- *Bizans Ekonomi-Politikası Üzerine* başlığı altında, Bizans *ekonomik* ve *sosyal* yapısının çeşitli "*Barbar aşılara* rağmen derebeyleşme karakteristiklerine dokunuldu.

B- *Osmanlılık ve Bizans Etkileri Üzerine* başlığı altında, Bizans *sosyal* ve *politik* yapısının, Osmanlı'da en son *Göçebe Kayı Boyundan* kalmış ilişkiler üzerine geçirilmiş kılıf biçimlerinden kimilerine dokunuldu.

Barbar "*minareci*" "*çalmak için*" medeniyet "*kılıfı*", hep böyle kotarılmıştır.

YIRTICI BİR ELEME

Osmanlılık, ikisi de çöken iki kadim orijinal medeniyetin, Roma ve İslam medeniyetlerinin yıkıntılarından yepyeni bir sentez olarak doğdu. İslam'dan, onun en sağlam temelini, ilk "*Hülefayı Raşidin*"(cennetle müjdelenmiş ülkücü halifeler) çağındaki *toprak* düzenini aldı; derebeyleşmiş doğu soysuzluklarını attı. Bizans'tan ise, üst yapısından çok *biçimler* alırken, Bizans temellerini aşındıran derebeyleşmiş toprak ekonomisi *özünü havaya* uçurdu.

Osmanlı'nın İslamlık önünde davranışı şundandı: Osmanlı, yaşadığı çağdaki İslamlığa hiç benzemiyordu. Hülefayı Raşidin çağındaki İslam Araplığına çok benziyordu. Osmanlı Türk, 1300 yılındaki Müslümanlardan çok, 622 yılındaki Müslümanlara yakındı. Onun için, Osmanlı, çevresindeki bütün Müslüman devletçiklerini kılıçtan geçire geçire temizler, ezerken, Müslümanlığın en son ve en büyük rönesansını yarattı.

Osmanlı'nın Bizans önündeki davranışı şundandı: Bizans, kendisini doğuran orijinal Roma medeniyetinin ilk çağlarına hiç benzemiyordu. Ama, karşısında hasım bildiği çökkün İslam medeniyetinin tıpkısı idi. Osmanlı'nın *dışı*, başka hiçbir maddi, manevi üstünlüğü sızdırmayan *Müslümanlık zırhı* ile kaplıydı. *İçi* ise, yendiği Bizans medeniyetinin muazzam *yalan* dünyasını hiçe sayan gerçekçi *göçebe özü* ile dopdoluydu.

Bizans önündeki Osmanlı davranışına, çok kanlı olduğu ölçüde çok ilginç bulunan küçük ve korkunç bir dram örnek olabilir. Fatih İstanbul'u aldığı gün:

"Büyük Duka Luka Notara He başka Yunan baronlarını huzuruna getirttikten sonra, İmparatoru kendisinden barış istemek için eğitmeye veya şehri öylece teslim etmeye kandıramadıklarından dolayı azarladı. Bunun üzerine, hükümdarın gözüne girip Pera'daki Venedikli ve Cenevizlileri gözden düşürmek isteyen Chira Luca her kabahati onlara yükledi.. Ayrıca Kalabassayı (Kara Basa: Veziriazam Çendereli Kara Halil Paşa'yı) da, Yunan-

İlann dostu olarak suçladı. Ve sözlerinin doğruluğunu ispatlamak amacıyla beriki tarafından yazılmış mektupları gösterdi. (Assedio e Bresa di Constantinopoli di Zorzo Dolfin, s.105)

Çökmüş Bizans'ın sağ kalmış en büyük adamı, yenen Osmanlı'ya, ulu vezirinin Bizans casusu olduğunu ispatlıyordu. Osmanlı'nın tepkisi ne oldu? Çendereli'yi Edirne'ye yolladı; orada boğduracaktı. Muhbir'i sadık Luca'nın ise:

"İki oğlunu gözleri önünde öldürttü. Henüz buluğa ermemiş olanını da kendi arzularına ayırttı. Chira Luca'nın kendisine gelince, onun öteki baronlarla birlikte boynunu vurdurttu. "(Keza, s.105)

Bizans bu duruma neden düştü? Derebeyleştiği için.

A- BİZANS EKONOMİ POLİTİKASI ÜZERİNE

Bizans bin yıl yaşadı. Ama, daha kurulurken ölümünün bütün sebeplerini toptan benimsedi. Bizans'a bin yıl dayanacak surları dört yılda yaptırdı, kendi adını veren Konstantin, Konstantiniye'ye Roma'nın yalnız Allahlarını sokmadı. Roma'nın senatosunu, tribünlerini, kürülerini, hatta kapitolünü, saray, su yolu, terme ve portiklerini, Roma'da oldukları gibi kurdu. Sayelerinde üstün geldiği Hıristiyanlara da, on yıldan beri tanıdığı kadim "tapınağa sığınma hakkı" ile, her türlü vergi ve angaryadan muaflik gibi imtiyazlar tanıdıktan başka, on bir kilise yaptırttı.

Hıristiyanlığı yaratan kölelere, keyif için öldürülme ve işkence yapma, çoluk çocuğundan ayırma gibi işlemleri az çok yasakladı ve haftada bir günçük olsun dinlenme hakkı olan Pazar tatilini sundu. Ama, bütün bu yenilikleri, çökmüş Roma'yı, Bizans'ta aynen bin yıl daha yaşatmak için yaptı.

Romalı, rakiplerini temizlemek için olduğu kadar, köleliği ve barbarlığı yumuşatmak için, Sümerlerden beri yaşamakta direnmiş olan *kent* ruhunu kökünden kazımak için, Hıristiyanlıktan daha elverişli silah bulamamıştı. Modern kapitalizmin "sosyalizm" için yaptığı gibi, Roma'nın ruhunu Bizans'ta yaşatmak için, Roma'yı öldüren Hıristiyanlığı, Roma İmparatorluğu kılığına sokup, Bizans'ın emrine geçirdi.

Memurlar Ordusu ve Hiyerarşi

Onun için, Osmanlı'nın yıktığı Bizans, DİNCİLLİK ve MEMURCULLUK bakımından, Birinci Konstantin zamanında ne idiye, ana çizilerinde Sonuncu Konstantin zamanında da o oldu. Çünkü Birinci Konstantin, bugünkü surların içine sardığı İstanbul'a, çökkün Roma'nın iki büyük afetini: *"Tat7-ricilhiyerarşi"*le *"memur/ar ordusunu* aynen soktu. *Konstantiniye*, Ankara gibi, bir memurlar şehri olarak doğdu. Roma'nın en zengin aileleri İstanbul'a taşındı. Osmanlılıkta *"fodlacılık"*biçimine girecek olan *"halka be-*

dava öteberi dağıtma"usulü taşındı. O kadar ki, İstanbul'u Roma'nın tıpkısı yapmak için, "yeri yedi tepe sunduğu halde, şehri Roma gibi on dört bölgeye böldü." (V. Duruy: *Historié Générale*, s. 193) "Daha önce Diocétien, haşmetpenah beyefendiyi daha saygıdeğer/eştirmek üzere göze görünmez kılarak, Asyalı tumturak/ılıkarla kendisini sarmalamıştı. " "Uzun ve bilgiche bir hiyerarşiye (basamaklaşmaya) göre yerii yerine oturtulmuş kalabalık bir idareciler personeli halkla İmparatorun arasına sokuldu. " (Keza, s.194) Sonra Osmanlılığa; "asa/et/u {soylu}" "hecabetiu {soyu sopusu temiz}" "fehabetiu (büyüklüğü, ululuğu olan)" "atufetlu (iyiliksever)" "semahatlu (cömert)" "izzetlu (değerli, onurlu)" "Tütüvetlu (mert, yiğit)" ve ilh. tekerlemeleri biçiminde aynen aktarılacak olan çökkün Roma eikabı, Roma'dakinden daha keskince oturtuldu. Prenslere: "Nobilissimi", Konsül'e, Prefe'ye ve yedi Bakana: "illustre", Prokonsül'e, Viker'e, Kont'a, Piskopos'a: "Spectabiliis", "Egregii"qlakaplar vardı ki, çöküş devrine varan Osmanlı da onları mal bulmuş mağribi gibi çevirip çevirip kullanmayı şeref bilecekti.

Soysuzlaşan medeniyetin insanı, kelini takkeyle örter gibi, unvan ve rütbe etiketi taşımayı bir marifet sayıyordu. Fakat, bin beş yüz yıl öncesi için bile, poz lakırdıları toplumu kurtarmaya yetmedi. Bugün artık okul kitapları bile açıkça yazıyor:

"İmparatorun kutsal kişiliğini sarıp saklayan memurlar ordusu, resmi dilce denildiği gibi, o tanrıclı hiyerarşi (ilahi kademelilik), sarayın parlaklığını artırırsa da, hükümetin gücünü artırmadı. Kamu iyiliğine çalışmaktan çok, beyefendisine yaranmak için kaygı çeken bu uçsuz bucaksız personel için birtakım maaşlar gerekti. İdare masrafarı arttı. Yoksulluk çoktan beridir en zengin vilayetleri bile yıpratırken, daha çok vergi istedi. O zaman, vergi alanla vergi veren (maliye ile mükellef) arasında bir hile ve zorbalık savaşıdır başladı ve ahaliyi içere/ettikçe, yurtseverliği son kalıntısına dek söndürdü. "

"Eski zamanın hür müesseseleri belediye düzeninde henüz yaşıyordu. Her şehrin kendi senatosu, Curie'si vardı. Bu senatolarda, en az 25 arpaşarlık (125 dönüm kadar) toprak sahibi olan küryaller (Curie'liler) toparşarak belediye üzerine müzakerede bulunurlar ve kendi içlerinden, kendilerini idare edecek majistraiar (belediye memurları) seçerlerdi." "Ama, vergilerini kendileri toplamakla görevli olan küryaller, vergi karşılıklarını kendi mülkleriyle garanti ediyorlardı. Bu yüzden yaşama koşulları gittikçe yoksullaşacaktır. Bundan yakalarını sıyırmak için, kjerje (papaz mesleği: Osmanlı'da "İlmiye") ve ordu gibi imtiyazlı heyetler içine canlarını atacaklardır. Fakat onlar oralardan zorla çıkarılarak, ölünce çocuklarının geçce-

çekleri kürdeki yerlerine geri getirileceklerdir. Böylelikle, artık bütün kentlerde (site: beldelerde) küryallerin (orta halli üretmenlerin) sayıları azaldı. "(Keza, s. 195)

Sömürü ve Köleleştirme

Demek, bizdeki devlet kapısına dadanma gibi, iş tam çıkmaz çembere dönüyordu: Memur arttıkça, vergi artıyor; vergi arttıkça, memur çoğalıyordu. Vergiler, bugünkülerle kıyaslanabilirler:

1- *İndiction* (varlık vergisi): Herkesin, her 15 yılda bir yapılan *kadastaro iie* (Osmanlıların "A?/7/7/-" diyecekleri yazım), "*Cycie des indictions*"yo-lyuyla belirtilmiş olan zenginliğine göre ödediği vergi.

2- *Veraset Vergisi*: 20'de 1.

3- *Satış Vergisi*: Mal fiyatının 5'te 1'i.

4- *Capitation* (Baş Vergisi): Köle başına, mülksüzlerce ödenen cizye.

5- *Gümrük* resimleri.

6- *Chrysargyre* Her dört yılda bir, küçük tacir ve esnaftan alınan bir çeşit *kazanç* vergisi. (Her yıl değil!)

7- *Aurum coronarium* (Altın Taç): İlk büyük resmi olaylar üzerine, *Konsüllere* ve *İmparatorlara* halkın *isteğiyle* gönderilirken, zamanla */vec-burı|vevg|* olur.

Ancak, bizim Demokrat Parti usulü, büyük varlıklılara pek dokundur-ulumuyordu. Kuru kalabalıkların oylarını satın almak üzere, hazırcı, tembel ayaktakımına bedava dağıtımlar yapmaya da yarayan bu vergiler, topraktaki *orta üretmenler* için yıkım oluyordu.

"Bu vergi yüklenmeleri, en zenginler için hiç ağır olmadıkları veya cüz'i ağır oldukları ölçüde, alçak ve orta varlıklılara ağır basıyordu. *Nobiissimi'ier*, *Patriciier*, *İilustre'ier*, *Spectabele'ler*, *Clarissimi'ler*, *Perfectissimi'ier*, *Egregii'ier*, bütün *saray adamları*, bütün *divan asilleri* ve *kierje* (papaz sınıfı: ilmiye) *küryallerin* sırtına yüklenen en ağır vergilerden *af edilmişlerdi*. 25 arpanattan (125 dönümden) az toprak sahipleri *iie*, *esnafarı*, *tacirleri* içine alan üçüncü sınıf, *basit hür insanlar sınıfı*, daha az *bahtsız değillerdi* (bugünkü bazı sendikalar gibi). *Bilhassa Alexandre Severe'den beri şehir zanaatkârlarının kurdukları loncalar*, *cezaevleri haline gelmişlerdi*; hükümet *esnafın loncalardan çıkmalarını yasak ediyordu*. Köylerde *büyüklerin zorbalıkları* veya *hileleri iie*, yahut *barbar salgınları* yüzünden *mülkleri ellerinden alınan küçük toprak sahipleri*, en sonunda *zenginlerin colonları* (sömürge kulları) *durumuna sokulmuşlardı*. Bu şart, *köylüleri unvanca insan olmaktan çıkar masa bile*, *insan haklarının hiç değilse çoğundan yoksul ederek toprağa bağlıyordu*." (Keza, s. 196)

Bizans'a Barbar Aşıları

Bu tipte, daha doğarken ölüm soysuzlaşmasının bütün zehirlerini taşımış bir Bizans, İbn-i Haldun'un "*Tavaifülmülük*"& biçtiği tek bir insan ömrü kadar yıl bile yaşayamazdı. Nitekim kalamamıştır da. Klasik tarih, Bizans İmparatorluğunu 1000 yıl ayakta tutar. Hıristiyanlık, "*fatidik*" (kaderci!) bir dünya sonunu bekliyordu. Haçlı Seferi'nin baştan kara vuruşu çemberi yarmasaydı, belki 1000 yılı Bizans'a son olacaktı.

İsa'nın ilk bin yılı, Bizans'ın değil, yüce barbarlığın yarattığıdır. Başta Bizans kentini "*Konstantinopol*"yapan Konstantinen kendisi barbar köktendi. Bugünkü Yugoslavya'nın Niş kasabasında doğmuştu. Konstantin'den yarım yüzyıl sonra, "Konstantiniye" onmaz iç yaralarının en öldürücüleri ile kıvranıyordu bile.

Hunlar'dan kaçıp gelen *Vizigot barbar/arma*, iç çürüklüğü yüzünden, Tuna'nın güneyinde yurt veren İmparator Vales, 395 yılında o barbarların elinde öldü. Ve imparatorluğu, barbar usulü ile iki oğlu arasında paylaşıldı. *Arcadius*, *Batı Roma* İmparatoru oldu. *Doğu imparatoru Honor/us^ün* ilk işi, başlarında Alaric bulunan Vizigotları, kardeşi Arcadius'un üzerine saldırtmak oldu. Böylece, tarihin ünlü "*Bizantizm*'S başladı. Yarım yüzyıl geçmedi. İmparator II. Theodose (408-451), satın alacağı sandığı *Hunlar'a* haraç vermekle kendini kurtarabildi.

Çeyrek yüzyıl geçmedi. İmparator İsaure'lu (Silifke civarı) Zenon, *Vizigotlar* bir daha karşısında görünce, Bizans'ta yetiştirilmiş olan Vizigot başkanı Teodorik'i, gene Batı Roma'nın başına bela etti. En parlak Bizans rönesansını yaratan, Roma kanunlarının büyük derleyicisi Justinien (527-565) kurucu Konstantin gibi bir İslav barbarıydı.

Bütün o yüzyıllarda, belki Bizans barbarlarla oynuyorum sandı. Gerçekte, barbarlık Bizans'ı el topu yapmıştı. İlk bin yılın art arda üç büyük akın yapan barbarlığı, tarih öncesinde *Neandertainsanın* Avrupa'ya geçiş yolları üzerinde kaynaşmasaydı, sapaca düşen güney boğazında Bizans'ın tünediği hisarlık, Osmanlılıktan çok daha önce yelle yuf olurdu.

19. yüzyıl ortasında, yeryüzünü 13. yüzyılın Haçlıları gibi görebilen batılı tarihçiler, Roma'nın yıkılışında barbarlığın oynadığı rolü, "Tat7/7/7/? ö/t^ö-/z/sz7"(providence de dieu) sayarlar. "*Tanrının öngörüsü, Hıristiyanlığı düşman bir medeniyetin bütün kalıntılarından kurtaracak olan ulusları vahşi dinlerde birleştiriyordu.*"(Beng: Not, c.I, s.352) Yani, Roma da, barbarlar da, "*pagan*" (müşrik) idiler. Roma'nın "*Medeni Paganizm*"ni, barbarlığın "*Vahşi Paganizm*"ı yıktı. Roma'nın siyasi kurulları medeni paganizme çok bağlı kaldığı için, Roma'nın barbarlarca yıkılışı, paganizmin de yıkılışını getirdi ve Hıristiyanlığın kolayca bir saray ihtilali ile tahta geçişini sağladı.

"Bu hal Doğu İmparatorluğunda aynı yaygınlıkta ve aynı kudrette etki yapamıyordu. Bizans başkentinin hemen hemen saldırlamaz durumu sayesinde, Bizans İmparatorluğu barbar akınlarında Roma'dan daha az zedelendi. Paganizm orada siyasi kurullarla daha az samimiyetle birleşti. Paganizmdeki yıkılışın karşı vuruşunu, Bizans daha az şiddetle hissetti. Ama, gene de bir dereceye kadar ve hatta barbarlar İmparatorluk sınırları aşmazdan önce bunu hissetti." (Etienne Chastel: "Historie de la Destruction du Paganisme dans l'Empire d'Orient", Paris, 1850)

Demek, Bizans'ta da "Medenimüşriik" ile birlikte siyasi müesseseler sarsıldı. Sarsıcı vurucu güç barbarlıktı. Barbarlık, sınırlara yığılır yığılmaz, Bizans'a ağır bastı.

"Siyasi müesseseleri paganizmden ayırma hedefini güden harpler sırasında ve bu harplerin yoldaş oldukları birçok afetlerin etkisi altında, şehirlerle taşralar, kadim ahâlinin nüfusunu yitirdiklerinden (Not: Prokop, "Akdeniz'i çevreleyen memleketlerde harp, veba ve kıtlıkla, Jüstiniyen zamanı birçok milyonlarca insan yo koldu, "der), onların yerine geçirmek için ancak katışık bir nüfus bulabiliyorlardı. Bu nüfusun boyuna içe sızması (infiltration), ister istemez eski milli ve dini ruhu bozuyordu. İmparatorluk sinirsizdi, bitkindi. Hemen hiç asker yetiştirmiyordu. Hükümdarlar, büyük masraflarla, komşu bölgelerden asker toplamak zorunda kalıyorlardı. Her yanlarından saldıracı barbarlara karşı, hiçbir vakit barbarlardan başkasını karşı çıkaramıyor/ardı. Konstantin zamanından beri, impatoriuk orduları yalnız Gotiar'dan veya Sklavlolar'dan mürekkepti. Bunlar, az çok uzun bir askerlik hizmetinden sonra, imparatorluk tebağına giriyorlar, orada kesince yerleşiyorlar, kimi en yüce mevkilere yükseliyorlardı." (Keza, s.368)

Demek, barbarlık Roma'yı dışından, Bizans'ı içinden fethediyordu. İkinci Bizans demek olan Persler bir yana, Gotiar, Avariolar, Bulgarlar, Sklavlolar, hatta Haçlı "Latinler" Bizans'a çullanmış barbar akınlarıydılar. "Bu istilalar ortasında, her şey hemen aynı zamanda yıkılıyordu. Tanrı tapınakları yağma ediliyor, tahrip ediliyor, yahut şehir yangınlarında yok oluyordu." (Keza, s. 369)

Barbar akını yalnız yıkmakla kalmıyordu. Bizans'a sık sık barbar aşısı da yapıyordu: "Tanrı uygun gördüğü her önemli ilerleyişte, o geniş heyetlerden birini, ilerleyiş başarmak için biçimlendiriyor, sonra, tarihçi göre vieri (misyonları) bitir bitmez, onları da dağıtıyor" (Keza, s.371) idi.

Bizans Derebeyleşmesi

"Makedonya Sülalesi", "Latin İmparatorluğu" gibi çeşitli adlarla Bizans, ikide bir "barbar aşısı"yiyerek, boyuna yıkılıp yapıldı. Roma gibi önü sonu tutan, kesintisiz, tek köklü, Bizans diye bir toplum bütünü yoktu. Hıristiyanlığın kışkırtmalarıyla sahneye çıkmış her barbar, bir yol bahtını Bizans'ta denedi. Bizans, imparatorlukçuluk oynamak isteyenlerin kumarı için sembol idi.

Ancak, barbarlık, eline geçen toprakta yerleşik değildi. O, çapul ve şan diye gününü gün ediyordu. Kendisi farkına varmaksızın, köleliğin kurtarıcısı gibi sahneye çıkıyordu. Kendisini tanrıçıl Roma yerine geçirir geçirmez, barbarlığın kandaş eşitliğini, hür ve silahlı toplantılarını, her görevi bilerek seçimle verişini unutuyordu. Yığınları bir pazar tatili ile kandıran kilise, toprakları ele geçiriyordu.

1000 yıllık kanlı kumarı kim oynarsa oynasın, parsayı toplayan kilise, hapisane "manocu"su gibi, en sonunda tek kazanan oluyordu. Fransa ve İngiltere topraklarının beşte birini, Almanya topraklarının üçte birini, Bizans topraklarının hemen hemen tümünü yutmuştu. Konstantin, kiliseye toprak ve gelir yutmak imtiyazını başışlamıştı. Sonra gelip geçen bütün krallar ve imparatorlar bu imtiyazı azıttırmak için can vermişlerdi.

11. yüzyıldan beri Bizans'ta: *"Toprakların tümüyle kilise ve manastırlara geçmesi, hazinenin gelirlerini azaltıyordu. Rahiplerin imtiyazı orduyu güçsüz duruma sokuyordu. " İmparatorlar, eha/isinin vergisini arttırmaya başladılar. Kii ise iie bazı imtiyazlı sınıflar vergiden şerbetli oldukları için, bütün yük köylü iie esnafa yükletildi. " "Ahlak büyük bir soysuzlaşmaya uğradı. Rüşvetle irtikap, Bizans bakanlarının birkaç elma iie kavuna tenezzül etmelerine dek ilerledi."* (Ch. Diehl: *"Byzance, Grandeur e Decadence"* St.Runciman: *"La Civiisation Byzantine"*, özetleyen: Ş.B., Ülkü, 79, Temmuz 1939, s.410)

13. yüzyılda, Avrupa Hıristiyan gazileri, en son *"Haçlı Sefer/eri"*le Bizans'a bir daha barbar aşısı yaptılar. En yavuz ağa olan kilise zagonu altında bu aş, Bizans toprak ekonomisindeki kaşarlanmış derebeyliği kökten temizleyemedi. Venedik, Ceneviz gibi İtalya kentlerinin bezirganlarını Karunlaştırdı. Bizans topraklarında, Bizans ticaretine en büyük rakip halinde yıldızlaştırdı. Bu rakipler, Bizans'ın yüreğine zahmetsizce işledikleri vakit, Rumların düşmanlığı son kertesini buldu.

VIII. İoannes Paleologos (1425-1448) zamanı, *"İmparatorlukMahkemesi Hâkimi"*olan Gennadios Skolarios, 1439 yılında, Osmanlı tehlikesine karşı iki kiliseyi birleştiren Floransa Konsilinde:

"Ortodokslarla Katolikleri birbirine yaklaştırmak için büyük çaba gösterdi. Fakat, memleketine dönüşünde, Bizans halk ve papazlarının "Mel'un Latinier"e karşı şiddetle aleyhtarlıklarını görünce davranışını değiştirerek, Batılların muhalif kesildi." (Dr. Aurel Decei: "Patrikli. Gennadios Skoarios'un Fatih Sultan Mehmet için yazdığı Ortodoks İti-katnamesi", s. 101)

"Latin aleyhtarlığı, onu müslümanlara karşı hâlâ batının yardımını uman VIII. İoannes'in halefiXI. Konstantin'den (1448-1453) uzaklaştırdı. Ve dolayısıyla Pantokratos Manastırına (Zeyrek Camiine) çekildi. "(Keza, s. 102) "Orada kendisini ziyarete gelen Sizmatikieri (rafizî'leri), Franklarla olan dostlukları yüzünden azarladı. "(Keza, s. 108)

Rum-Latin Düşmanlığı

Bu Latin düşmanlığı, son dakikada Rumların Bizans kapılarını Osmanlı'ya açmalarına vardı. Kaptan Zuane Zustignan, sol koltuğundan okla yaralanınca, "Başında bulunduğu karakoldan gizlice ayrılıyor. " (Assedio e Bresa di Constantinopoli di Zorzo Dolfin, s.92) imparator onu buluyor: "Yaran öldürücü değil, acıya dayan, erkekçe dur ve vatan için dövüş!" (Keza, s.93) diyor. Karakoldakiler, "Ölmesin diye kaptanlarının peşine düştüler. " "Kaptanımız, kapının anahtarını odacınıza veriniz" diyorlardı. Kapı açılınca, geçmeye uğraşıyorlar. Kaptan da Pera'ya kaçıyor. "(Keza, s.97) Kapıdaki boğuşmada yalnız "Latin asileri" dövüşüyorlar. (Keza, s.97)

Böyle günleri, imparatorla Bizans derebeyleri arasında yapılan uzun toprak kavgaları hazırlamıştı. "Osmanlı İmparatorluğu kurulurken, bu mücadele son safhasına varmış, beyler lehine neticelenerek, büyük bir kısım toprakların mülkiyeti iie birlikte, devlete ait nüfuz ve seiahiyetlerin de malikane sahiplerinin ve kilisenin eline geçmesini gerektirmişti. "(Boissonad ve Zahariae'den naklı, Ö.B., Ülkü, 61, Mart 1938)

Osmanlılık kurulduğu günden beri, birçok "Tekfur"ların (Bizans derebeylerinin), Hıristiyan imparatorlarına karşı Müslümanlarla elbirliği yapmaları, kavganın ne derece kanlı bıçaklı olduğuna belgedir.

Bu tutum, kadim toprak ekonomisi düzenini sarmış tefeci-bezirgan sermayenin ezeli (7 bin yıllık medeniyet kadar eski) ve her tarihci devrimde "TEKERRÜR" eden durumdur. Tefeci-bezirgan sermayenin, vatani, dini, imanı gibi, izanı da vurgundur. Türklerin Ayasofya'ya girişini anlatan Latin yazarı şöyle bağıırır:

"Dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan miktarda eski ve yeni hazineler el atıyorlardı. Gizlenmiş ne varsa, hep Türklerin eline geçiyordu. Sizi gi-

di zavallı Yunanlılar sizi! Bir de kendinizi fakir göstermek istiyordunuz ha! İşte bütün zenginlikleriniz artık ortaya çıkmıştır. Oysa, siz onların üstüne oturmuş, şehrin savunması uğruna vermekten kaçınmıştınız!"

"Hey tanırım! Günahkâr kullarından nasıl da acımaksızın yüz çevirdin! O görülmedik gudur, imanda kusurlar, tanrıyı ve azizleri küçümsemeler, zalimce işlenen günahlar, fahiş faizle ödetilen borç para vermeler, fakirlerin kanını emmeler... İşte bunlar hep şehri böyle bir cezaya müstahak kıldı!" (Assedio, s. 100-101) "Vatanlarının soyguncusu, pinti Yunan asillerinin şirretliği büyük oldu. Bu adamlardan zavallı imparator, kaç kere gözyaşı dökerek, ücretli asker tutmak için para istedi. Ama onlar, mahvolduklarını, züğürt düşüklerini and içerek iddia ediyorlardı. Oysa, Türk hükümdarının eline düşünce, hepsinin son derece zengin oldukları meydana çıktı." (Keza, s.58)

Fatih ve Osmanlı Rönesansı

Osmanlı, daha ilk "dört yüz arslan"lık bir göçebe oymakçağızken, böyle bir kördüğümle yüz yüze geldi. Ne yapacaktı? Toplum yapısının temellerine toz kondurmaksızın, kiremitlikte, el çabukluğu marifet, sözde "devrimci" mart kediliğine mi çıkacaktı? Keserken acımadığı Bizans baronlarının yerlerine mi oturuverecekti?

Her şeyden önce, bu soysuzluğa, içinden çıkmakla birlikte, onu yalansız yiğit yetiştirmiş olan tarih öncesi toplum kişiliği katlanamazdı. Ondan sonra, Ahmet Yesevî'nin yola çıkardığı Horasan erlerinin, Müslümanlık anlayışları buna el vermezdi. Onlar, kırıp dökücü saf çocuk barbarları birbirlerine kırdırıp döktürerek, eski dünya derebeylerinin topraklarına oturmayı kuracak sinsi din saltanatını rüyalarında görseler hayıra yormayacak ülkücülerdi.

Beride, her yanı yıkılan toplumun, tefeci-bezirgan zincirleriyle sımsıkı bukağılanmış derebeyleşme soysuzluğu, ekonominin temeli olan TOPRAK ile İNSANI çürütmüştü. Hem bu çürüyüş, yalnız Hıristiyanlıkta ve Bizans'ta kalmıyordu. Müslüman Anadolu'nun *Selçuk* hükümdarlığı, ununu elemiş, eleğini asmıştı. Her yer "*Tavaifüümü'uk'd, evebey|lg'n'm* daniskasıyla çürüyüp dağılıyordu.

Hatta, Osmanlılık bile, bu ufunet ortasında Yıldırım Beyazıt'la patlak veren soysuzlaşmaya kurban gitmişti. Timur Moğollarının barbar akını, kahir yüzünden lütfetti: Osmanlı'daki derebeyleşmeyi paramparça etti. Osmanlı'nın ilk göçebe gelenekleri, Simavnalı Şeyh Bedrettin kuşağı Akşemsettin gibi, Horasan çırasını elinden düşürmeyen bilginlerin ışığı altında rönesansa (dirilişe) uğradı.

Fatih Mehmet, Bizans'a çuvaldızı sokmadan önce, Osmanlı'ya iğneyi batırdı: Dine ve Kayıhan töresine aykırı tefeci-bezirgan soygunlu toprak ağalığının kökünü kazıdı. Halkı yoksulken, "özel sermaye" diye tutturup, "her mahallede bir milyoner" cambazlığına çıkmadı. *"İstanbul'u fetheden Mehmed'in hemen hemen umumi denecek sistematik bir "tensikat" (düzenleme) emretmek kuvvet ve iradesini kendisinde bulmuş olduğu...* "belliydi. ("Arazi Tahriri ve İstatistik Defterlerindeki Kayıtlar", Ömer L.Barkan: "Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", s.3)

Fatih, mal mülk hırsı ile derebeyliğe eğilimli bunak kodamanları, İskender'ce kesti: *"Müşavirpaşalarına ve komutanlara muhteşem birşö/en verdi. Şölen sırasında bol bol altınlar, inciler, altın elmalar ve başka pek çok mücevherler getirtti. Yemekten sonra, kumandanları bunca altın ve mücevheri paylaşınlar diye getirttiğini söyledi. Çünkü, Hıristiyanların hediyeler göndererek, onların zihinlerini İstanbul'u kuşatmaktan ve ele geçirmekten çelmeye çalıştıklarını işitiyordu. Kendi kanısınca, onlar, o değerli şeyleri Hıristiyan/ardan alacaklarına, daha dürüstçe kendisinden almalı idiler. Bu sözleriyle adamlarını öyle bir girişkenliğe kandırdı. Her biri kendisini izleyeceklerine and içtiler. İstanbul'un alınamayacağını söyleyen yaşlı müşavir paşaları uzaklaştırdı ve yerlerine dileğine uygun daha gençlerini getirdi."* (Assedio, s.15-16) Yiğitlik, İskender pozu takınmakta değildi...

"Fatih'in yapmaya muvaffak olduğu derin ve manalı islahatın şümül ve vüs'atı (kapsamı ve genişliği) hakkında kati bir malumata tesadüf edilmemekle beraber, bu hareketin bir reaksiyonunu temsil eden Veli Beyazıt zamanında yazılmış birkaç defterde sahiplerine iade edilmiş mülk vakıfların kayıtları üzerindeki tahsislerden istida! olunur." (Ö.L. Barkan, Anılan yer, s.4) *"Birçok malikane hassalarının tenzil (küçültme) veya ilga (yok) edildiği, sahiplerine terk edilenlerinin de muharebe vukuunda asker göndermek mecburiyeti tahmil ve bu mecburiyetin adedinin arttırıldığı ya bizzat kendisinin "eşmek" veya "iyice bir cebeu (savaşçı) "göndermek gibi kayıtlarla ağırlaştırıldığı görülmektedir."* (Keza, s.5-6)

Bezirganlık ve Fetih

İşte kendi evinde dürüst idare ve yeryüzünde büyük iş yapma budur. Değil Müslüman fukarasının, Hıristiyan köylülerinin de, din düşmanı Osmanlı'yı kurtarıcı gibi karşılaması bundandır.

Bir soru: Osmanlı tefeci-bezirgan düşmanı görünüyor. O zamanki ticaret *"bezirganlık"*. Osmanlı'nın cihangirliğinin tarihçil sebebi, cihan ticaret yollarını açması olunca; ortaya bir çelişki çıkmıyor mu?

Evet, çıkıyor. Fakat bu çelişki saçma değil, görüldüğü gibi *gerçektir*. Ve o gerçek tezatlardır ki, insan şuuru ile yürümeyen tarihe, zemberek ve yay olmuştur.

Osmanlı, tefeci-bezirgan kördüğömlü derebeyleşmenin, toprak gibi insanı da nasıl çürüttüğünü biliyor, görüyor ve bundan öç alırcasına davranıyordu. Ancak, modern bilginlerden çok önce, ilkel sosyalizm içgüdüğü ile, insan çürümesini fata/(mukadder ve meşum) bir kaçınılmazlık saymıyordu.

Rahat Müslüman realizmi ile, bir insanın Hıristiyan kilisesince damgalanmak istendiğı gibi, doğuştan "günahkar", suçlu, ya da ahlaksız bulunacağına inanmıyordu. Çürümüş insanı acı duymadan, "tavuk kesercesine" kılıçtan geçiriyordu. Ama, Hıristiyan çocuklarını küçük yaşta Türkmen evinde yetiştirerek, Müslümanlığın o zamanki en keskin kılıcı olan "Yeniçeri"durumuna sokabiliyordu.

Bunu, Bizans gibi, bütün Hıristiyan dünyası da biliyordu: "Yıl/arca önce F/oransa 'ı Porçe//ana, bu Türk bir gün, -zarannı biz çekeceğiz- gelip çocuğı a/acak, siz de bir tür/ü yerinizden kıpırdamayacaksınız" (Assedio, s.122) demişti. Osmanlı, "bilgiçlik" taslayan IRKÇI kılıkuyrukluğa sapsaydı, ortada Osmanlı mı kalırdı?

Ticaret önünde de, Osmanlı'nın tutumu bu gerçekçiliğe uygundur. Fatih, Venediklilere karşı kızıştırdığı Cenevizlilere ticaret imtiyazı verdi diye, çok bilgiç sitemi duyduk. Önce, ecnebiye avuç açıp kendini sömürgeleştirerek mi yaptı bunu? O zamanki Hıristiyan Zorzo Dolfin'i dinleyelim:

"Ah şu Ceneviz/i/er! Ters ve mut/u/uksuz bir karar/a... Türk'e e/çi ve anahtar/angönderiyor/ar. Hükümdar, kendi paşa/arından birini ad/iye iş/eriy/e uğraşmak görevine atıyor. Kaçan/arın bütün zengin/iğine e/ koyuyor. Pera sur/arının yıkı/masını buyuruyor." (Assedio, s. 113)

Bu şartla, Mehmed'in verdiğı imtiyaz şudur:

"Ben yüce hakan ve deniz güç/ernin başbuğı, Su/tan Murat beyin oğı/u yüce hakan ve deniz güç/erinin başbuğı Su/tan Mehmet, göğ'e ve yere egemen o/an Tanrı iie büyük peygamberimiz Muhammet adına, biz Müs/üman/arın benimsediğimiz ve kanun/aştırdığımız yedi kura//a, Tanrı'nın 123 bin peygamberinin adına, dedemin, babamın ve yaşamam iie çocuk/arının yaşaması ve kuşandığım kı/ıç hakkı için and içiyor ve diyorum ki, madem bey/iik katıma, benim hakan/iğima boyun eğmek üzere bütün Ga/ata soy/u/arı iie sayın ve necip Babiiios Paiavixin'i, Marchio di Franchi'yi ve tercüman Nicoiazo Pavizon'u ku//arım o/mayı kabu/ etmem için gönderdi/er: Kendi töre ve âdet/erini mem/eketimin her yanında muhafaza etsin/er, barndık/ar Pera'nım iş/erini kendi/eri çevirsin/er. Bütün zengin/iğ/eri, ev, mağaza, bağ ve değirmen/eri, ticaret eşya/arı, ço/uk çocuk/arı, uşak/arı kendi/erinin o/sun. Mem/eketime bağı/ı u/us/arın yaptık/arı gibi, on/arın da ticaret/e serbestçe uğraşmak e//erinde o/sun. Karada ve de-

nizde gidip gelebilirsiniz. Memleketin öteki bölgelerinde âdet üzere verilen haraç müstesna, artık bunlar da başkaca vergi vermesinler. Gelecekte benim için aziz kimseler olsunlar. Ben bunları memleketimin başka bölgelerinde oturanlar gibi savunacağım. Kiliseleri kendilerine kalsın. İlahi söylesinler. Ama, çan ve simandirio çalmasınlar. Ben onların kiliselerini cami yapmayacağım. Ama, onlar da başka ki/ise kurmayacaklar... Yurttaşları Cenevizli tüccarla, ticaret eşyaları iie, çoluk çocukları iie serbestçe gelip gitmek ellerinde olsun... Önceden almış olmaları gereken vergileri tahsii etsinler... Peralılar, kendi tüccarları arasında çıkacak davalara bakmakla görevli bir hâkimi kendi aralarından seçmekte serbest olsunlar. "(Assedio, s.114, 115, 116, 117, 118)

Türkler - Toprak - İnsan

"İmtiyaz" dedikleri nedir? O vakitler hiçbir bezirgan öteki bezirgana böylesi davranmadığı için adına imtiyaz deniyor. Memleketin her insanı gibi, kulluğu benimseyen Cenevizli de, ("Demokrasi" lafları gevelenmeksizin) eşit vergiye, eşit hakka, eşit savunmaya kavuşacak. Başka ne hali varsa kendisi görecektir. Osmanlı, en son lügat kitaplarına dek "haşa min huzur tüccar" diyerek, bezirgandan tiksinecek. Ama, medeniyetin zehirli ilacı *ticaret*, dozunda kullanılacak. O da, aşağıdaki kılıçtan keskin şartlarla:

1- TOPRAĞA: Cenevizli dokunmayacak. Bütün taşınır zenginlikleri, EMEK ve çabıyla başarmış ev, mağaza, bağ, değirmen gibi taşınmaz *bayındırlık* ürünleri onun olsun. *Toprak*, hiç tartışmasız, bütün Müslümanların *ortak* malıdır.

2- İNSANA: Cenevizli dokunmayacak. "*Türkler onlarla birlikte, onların arasında oturmasınlar, ayrı kalsınlar!*" "*Azaplar ve köleler onların evlerinde oturmayacaklardır.*" (Assedio, s. 117)

3- İNANCA: Cenevizli dokunmayacak. Gavur şangırtısı yayılmayacak. Ayıp değil ya, Mehmet Hıristiyanlığa, o Bizans medeniyetini buz tutturan din derebeyliğine güvenmiyor. "*Çan ve simandirio çalmasınlar!*"

Osmanlı'nın insan anlayışı bugünkü ölçülerimize sığmaz, ama köklüdür. Evliya Çelebi (Göç: 1041, Doğum: 1631), Fatih'ten yüzlerce yıl sonra, İstanbul'u taşı, ağacı için değil, İNSANI için över. Osmanlı için en değerli "*MADEN UNSURU, İNSAN*"dır. "*İslambol içinde bin adem merhum olsa, yine adem deryasından omuz sökmeyiz. Onun için inşam bol İslambol gibi, insanoğlunun seçkin sevgilisi bir memleket yoktur.*" (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Mehmet Zilli İbn'i Derviş, c.I, s.71, İkdam Matb., 1314)

Bu anlayış, tarih öncesi toplumunun kandaş insan kavrayışıdır. Muhammet peygamberin "*La ene, illa beşerün misiküm!*"(Ben de sizin gibi,

insandan başka bir şey değilim!) deyişidir. Venedik tarihçisi Zorzo Dolfin, Fatih'e "bu kuduz köpek" diyecek kertede düşmandır. Fatih'i anlatırken şöyle der: "Fethedilen vilayetlerin hayvan ve malganimetierindense, insan ganimetine büyük değer verirdi." (Assedio, s. 19)

B- OSMANLILIK VE BİZANS ETKİLERİ ÜZERİNE

Bizans *ekonomi-politikası* anlaşıldıktan sonra, Osmanlı'nın o çürük tah-taya basması, yani Bizans *toprak derebeyleşmesini* dolaysızca benimse-mesi beklenemezdi. Buna karşılık, bir imparatorluğun mirasına konuluyor, ona "ha/ef" olunuyordu. Barbar gelenek göreneklerde devlet bile yoktu. Ya *imparatorluk* nereden çıkarılacaktı?

Mirasına konulan Bizans İmparatorluğu'nun *üstyapı* biçimlerinden...

Bizans'ın Maddecil-Anlamcıl Hazinesi

İstanbul'un Türkler eline geçişi, dünya tarihi için o zamanlar hiç kim-senin ummadığı ölçüde yaman sosyal dönüşümlere yol açtı. Batıda, dere-beyliğin temelleri sarsıldı. Doğuda, Osmanlılığın "Tavaifülmülük" (ömrü yüz yılı geçmez krallık) durumu ortadan kalktı. İstanbul, Osmanlılığı Bi-zans'ın yerine geçirdi. Bizans kördüğümü kesilip atılır atılmaz, büyük ta-rihçil imparatorlukları kuran zaferler çorap söküğü gibi aldı yürüdü. Küçük Osmanlı devleti, "Cihangir" oldu.

Doğan büyük İmparatorluk içine girmiş bunca Müslüman ve gayrimüs-lim yığınlarını güdecek, karışık, ulu bir devlet cihazı kurmak gerekti. Os-manlı toprağı, Osmanlı teşkilatı, hatta Osmanlı tarihi ondan sonra asıl *geniş anlamıyla* "KİTAP"a girdi, yani sistemli düzene, bir tek sözle "KANUN" dev-rine girdi. İmparatorluk kendinden önceki imparatorlukların yatağına girdi. Geçmiş "c/A?/7^/r"imparatorluklardan en çok hangisine benzeyebilirdi?

Osmanoğullarının kendileri, bir *yukarı barbarlık KENT*inden çıkagel-memişlerdi. *Mekke* kentinden doğmuş Müslüman kalıbına girmişlerdi. An-cak, İslamlık da, *cihangir* imparatorluk konağına adım atar atmaz, gelişt-irmek zorunda kaldığı devlet avadanlığı için, gelmiş geçmiş imparatorluk-ları taklit etti. O arada, tektanrılı din mümessili olarak kendisine en yakın bulunduğu Bizans'tan çok şeyler aldı. "Ne kumandandır o kumandan ve ne ordudur o ordu ki, Konstantiniye'yi eie ^{AA}//-//""["Leteftehanne'l Konstan-tiniye ve-miğmel'emîr emirüha ve le miğmel ceysz zalikelceysz" (İstanbul'u zaptetsin, ne komutandır o komutan, ne ordudur o ordu!) (Hadis)] atasö-züyle, Bizans'ı, ele geçirilecek en büyük değer saymıştı.

Osmanlı bu geleneği gerçekleştirmişti. Önünde, bin yılları özetlemiş, yüzyıllar görmüş Bizans uygarlığı, Bizans kültürü, Bizans teşkilat prensip-leri yığılıydı. Osmanlı, bütün o kendinden önce sınanmış ekonomik, sosyal

ve politik prensipleri ortada buldu. Gerek maddecil, gerek manevi hazineleri, hem de gizli, alttan alta işlettiği barış yollarıyla, örselemeden, aşırı sarısp yıkmadan, hazırca ele geçirmişti. Bunlardan yararlanmayacak mıydı?

Ülkücü Bilgin, Dünya Vatandaşı Fatih

Fatih, tarihteki benzerlerini herkesten iyi tanıyordu:

"Her gün kendisi, arkadaşı Chiriace d'Aicon'a ve başka bir İtalyan'a Roma tarihlerini ve daha başka tarihleri okutur. Bu adamlar ona Laertii Diogenes, Herodotos, Livius ve Çointus Curtius iie, Papaların, İmparatorların, Fransa krallarının, Longobardiarm kroniklerini okurlar. Kendisi üç di i bilir: Türkçe, Yunanca ve Slavca. "(Assedio, s. 13)

Dr. Aural Decl'iye göre, Fatih Mehmet: *"Kendilinden başka beş dili daha, yani Rumca, Latince, Arapça, Keidanca (Kürtçe veya Süryanice) ve Farsça'yı doğru biçimde konuşur." (Patrik II. G.Skolarios'un İti - katnamesi... s.105)*

Bu dil bilgisi, otel garsonlarının poligotluğu değildir. Osmanlı'ya Rum adalarını zaptettirecek kadar ileri giden Grek bilgini Kritovulos'a göre, Fatih Mehmet, *Aristocu ve Stoisyen* (doğayla uyumu ve hoşgörülü yaşamı savunan ilkçağ felsefesi) felsefelerle uğraşır. *Batiyamysiun* haritasından daha mükemmel bir haritayı filozof *İyorukiu*^a yaptırtır.

"Caesar iie Hanibai'm birer vatandaş olduklarını söyler. Makedonya kralının oğlu İskender Asya'ya daha az bir kuvvete sahip olarak geçti, ama şimdi, der, zamanlar değişti. Vaktiyle batlıların doğuya geçtikleri gibi, kendisi de doğudan batıya geçecektir. İddiasında, dünyada bir tek hükümdarlık olmalıdır, bir tek inanç, bir tek krallık. "(Assedio, s. 17) " Bu birliği kurmak için dünyada İstanbul'dan daha elverişli yer yoktur. Bu şehirle birlikte, Hıristiyanları da hükmü altına alabilir. "(Patrick II. Skolarios'un İti - katnamesi, s.105; Assedio..., s.18)

"Mehmet, büyük bir tecessüsle İtalya'nın yeri, Ankhises'in Aineias ve Anten ur iie gittiği yerler hakkında, papanın ve imparatorların yaşadıkları merkezler hakkında bilgi edinir. Kendisinde, Avrupa'nın krallarını ve bölgelerini gösteren bir tasvir var. "(Assedio, s. 15)

İslam Rönesansı

İslamlaşma öylesine inanmıştır ki, mektubunda inançsızlığa ateş püskürür:

"Putu tapanların ağaç, bakır, gümüş, altın ve boyadan ve Hıristiyanların Tanrı yaptıkları ilahları atının tırnaklarıyla devirip eritinceye dek, gerçek Tanrının ve büyük peygamber Muhammed'in şan ve şerefi için, doğudan batıya tüm yeryüzünde onların zulmünü ortadan kaldırıncaya dek, ne gözlerimi uyku için kapayacağım, ne dünya nimetlerinden lezzet alacağım, ne latif şeyler arayacağım." (Zinkeisen, s.469)

Öyleyken, Bizans baskısından yılgın Hıristiyanları mıknaş gibi çekmeyi bilir. Patrik ettiği Gennadios'ı çağırıp dinler. Patrik ona:

"Daha sonra inancın başka sırlarına da değinerek onları açıkladı. Hükümdar, Patriğın açıklamalarını yalnız büyük bir dikkat ve ilgi ile dinlemekle kalmadı, onu daha ziyade sevdi ve saygıdeğer buldu. Hatta Rumlara karşı beslediği kötü niyetlerini bırakıp, ondan sonra, birçok belgelerden anlaşıldığı gibi, Rumlara karşı özel bir teveccüh gösterdi... Bundan dolayı birçok kimseler padişahın, güya Hıristiyan inancının doğruluğu üzerine kesin bir kam edinerek, artık o gün bu gündür kendi dini üzerinde şüpheye düştüğu yolunda çeşitli dedikodular yaymışlardır. "(Crusius, s. 16)

Patriğın gördüğu ilgiden ne kerte umuda kapıldığı düşünölsün ki, Fatih'e sunduğu "İtikatname'ye "KURTULUŞUN TEK YOLU"adını vermiştir.

Osmanlı, o korkunç inanç ve suplesiyle (esnekliğiyle) Bizans hazinelerini gözden geçirdi. Oradaki değerleri önce İslam gözlüğu ile ayıkladı, sonra kendi göçebe geleneğinin, tarih içgüdüünün mihenk taşına vurdu. Bizans'ı çöerten ÖZÜ, çürümüş toprak münasebet muhtevasını devirdi. Medeni teşkilat BİÇİM'i, devlet kurum ve kurallarını, kimi kelimesi kelimesine tercüme ve adapte ederek alıp kullanmaktan korkmadı. Çünkü, Bizans nasıl ROMA orijinal medeniyetinin barbar aşısı ile batıdan doğuya uzanmış bir rönesansı idiye, tıpkı öyle, Osmanlılık da, İSLAM orijinal medeniyetinin, fakat doğudan batıya uzanmış bir diriliş i idi.

Padişah-Saray-Divan

Bizans hükümdarına, önceleri, Roma'da olduğu gibi, "İmparator"denirdi. İmparatorluk, ilkin Bizans'ta dahi, barbar göreneğine uygundu. IX. yüzyıla gelinceye dek, irsî (babadan oğula geçer) bile değildi. Ancak sonraları, tıpkı İslam'da halifeliliğ in başına getirildiği gibi, babadan oğula kalmaya başladı. Ve artık unvan üstüne unvan aldı. Bizans resmi dilinin tumturaklı frazeolojisi bu unvanları sıraya dizdi. Osmanlı'dan önce Bizans'a değen Arap devleti de, aynı şartlar ve sebeplerle, aynı Bizans örneğini benimsemiş ti. Konstantiniye, adını bile değıştirmeksizin Osmanlı eline geçince, bütün o unvanlar, Divan edebiyatının nas perdesi altında padişahlara geçti.

Bizans İmparatoru ile Osmanlı padişahının başlıca dört sıfatı şöyle karşılaştırılabilir:

İmparatorun Sıfatı	Sıfatın Anlamı	Padişahın Sıfatı
1- Basileus	(Savaş ve Adalet Başı)	Emirül'mü'minin (inanınların komutanı)
2- İsapostolos	(Tanrının gözde vekili)	Zıllül-lahü fıl-erz (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi)
3- Despot	(Sahip, Efendi)	Sahipkırın, Sultan
4- Otokrat	(Yüce kralın halefi)	Halife

Bizans, doğu ile batının buluşma noktasıdır, dedik. O durumu ile doğunun ve batının bütün barbarlık ve medeniyet karmaşıklıklarının gelenek ve göreneklerini imparatorluk biçiminde derlemişti. Basileus: İlk barbar şeftir; İsapostolos, medeniyeti yenen fatih barbarın tanrılaşmasıdır. Bu iki sıfat, tarih öncesinden, barbarlıktan yakıştırmadır. Bizans'a oradan, batıdan gelme sayılabilir. Despotla otokrat, Babil'in Nemrutları ile Mısır'ın Firavunlarından mutlak, müstebit, tanrı elçiliğine karşı keyfi idarecilerdir.

Osmanlı, Bizans'ta işlenmiş olarak hazır bulduğu o mirasa kolayca kondu. Yalnız en baştağının sıfat ve unvanları ile kalmadı. Saray teşkilatını, devlet teşkilatını, din teşkilatını, taşra teşkilatını, ordu teşkilatını da Bizans'tan "iktibas" ediverdi. Burada uzun tafsilata girmeksizin, birkaç ilginç örnek verebiliriz.

Bizans imparatoru, aynı zamanda adalet şefi idi. Emrinde mansıplı hâkimler, büyük devlet adamları buluşarak, bir "*Ada/et Divanı*" kurarlardı. Bu, Osmanlı padişahının "*Divan-ı Hümayûn'üduv*". Bizans sarayında imparatorun en yakın adamları hadımlar idi. Osmanlı "*Mabeyn*"inde ilkin iğdiş akağalar görülür. 1621'den sonra, yalnız zenci hadımağaları "*Mabeyn'i Hümayûn birinci zabiti*" olabilirler. ("Sicil-i Osmanî", c.4, s.725) Mabeyn'in belli başlı kadrosu: *Silahdarlık*, *Kılarcıbaşılık*, Eski ve Yeni *Saray'ı Hümayûn Ağalığı* ve *Musahipliktir*. Osmanlılıkta, Mabeyn'in kendisi gibi, bütün bu "mesnet"ler de, önceleri hiç yoktur. Hep Bizans mirası ve örnekleri üzerine, Fatih devrinde belirirler.

Payitaht Ordusu

Bizans'ta imparatorun muhafız askeri 4 alay süvari idi. Osmanlı'da da hi, öyle dördüzlü merkez süvari ocakları vardır. Adlarını karşılaştıralım:

Bizans'ta:	Sholes	Excubiteur	Hicarnalis	Numeri
Osmanlı'da:	Guraba	Silahdar	Sipah	Ulufeciyan

Adları hemen hemen tercüme edilmişe benzeyen bu ocaklardan, Guraba ve Ulufeciyan, zamanla ayrıca "Yemin" (Sağ) ve "Yesar" (Sol) diye ikişer ocağa bölünürler. Bu askerler, Bizans'ta "*hétérie*"(yabancı = ecnebi) olurlar. Osmanlı'da "*Devşirme*"d|v|ev. Hıristiyan çocuklarından Müslümanlığa adapte edilmiş, gene asıl unsurdan ayrı, bir çeşit yabancı askerlerdir. Osmanlı, dedelerinden beri, dirlikçi olmayanlara, Müslüman vatan-daş oldukları halde "*ECNEBİ*"der.

Bizans ordusunun büyük gücü süvari-ydi. Osmanlı'nın da öyle. I. Süleyman çağında savaşa hazır tüm Osmanlı ordusu 959.200 kişi iken, bunun içinde yalnız 40 bini Yeniçeri, bir çeşit yayan askerdir.

Ordu başkumandanı, Bizans'ta önce Romalı adıyla "*Questeur*" iken, sonra "*BüyükDomestique*"(Ulu ev hizmetçisi) adını almıştı. Osmanlı başkumandanı "*Serdar*"(Baş kapı, Ev Başı)dır. (Serdar'ı Ekrem)

Paşa-Vezir

İlk Osmanlılık, aşiret teşkilatı ile yayılmıştır. Padişah, "*Vezir*"fa|an bilmez. Yalnız bir Türkmen geleneği vardır. Her Gazinin büyük oğluna "*Beşe*" denir. Osman Gazi'nin oğlu Alaeddin Paşa, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'dır. Bu "PAŞA" oğullar, aynı zamanda "vezirlik" görevini görürler.

Zamanla Osmanlılık Rumeli'nde hayli yayıldı. Arada birçok "Beylik"ler doğdu. Bütün o beylerin başında Lala Şahin tüm beylerin başı olarak gönderildi ve paşa adını aldı. Böylece "Paşalık" padişahın büyük oğlundan güvenli adamlarına sıçrayıp geçti. Şehzadelere (padişah oğullarına) de artık, ayırmak üzere: "*ÇeiebiEfendi*", "*Sultan Efendi*"denildi.

Fakat bütün o değişiklikler bile, henüz aşiret çerçevelerini pek aşamamış gelişmelerdi. O vakitler, tarikat şeyhlerine de "*padişah*" deniyordu. Onun için, Hacı Bektaş'ın, Mevlana'nın torunları "*Çeiebi*"ferfatını takındılar.

Bu gidişle, "VEZİR" önceleri bir tekti. Sonraları iki oldu. Vezirlik, ilkin padişahlık gibi ve padişah sülalesiyle atbaşı yürüyen birer sülaleye vergi idi. Çendereli Kara Halil, ta Fatih çağına dek "Veziriazamlar sülalesine kapı açtı. Madem ki ilk gazilerden biri, babadan oğula "padişah" kesilmişti; niçin bir başka gazi de babadan oğula "vezir" olmasın? Göçebe oymaklının, henüz her gaziyi eşit gören hayatında yer alan birinci icat, kafasında ikinci icadı da aykırı düşürmedi.

Ve bu, bütün tarih öncesinden gelmiş, sonradan devletleşmeye başlamış toplumlarda böyle idi. Fransa'da Merovenjiyen krallarının saray nazir-

ları başka türlü değildi. Saray Nazırı Papin, sonradan soysuzlaşmış kralları devirdi. Karolenjiyen hanedanını kurdu. Fatih Mehmet, belki de ona benzer nice örnekleri göz önüne getirip, Çendereli Halil sülalesinin büyüyen rekabet ve imtiyazlarını ilk fırsatta ansızın yok ediverdi. Onun üzerine, Bizans-vari "*Kubbenişin*" (kubbe altında oturur) vezirler türedi. Kubbe vezirleri, kubbe medeniyeti demek olan Bizans, Osmanlı tarafından ele geçirildiği vakit doğdu. Fatih Mehmet, Ayasofya kubbesi altını benimsedikçe, kubbe altı vezirlerini düşünemedi. Kubbe altı denilen yer, Bizans stilince kurulu: "*Yekdiğerine kapısı olan bir divan*"(Sicil-i Osmani, c.4, s.736) idi.

Fatih'ten sonra vezir, Bizans'taki karşılığı olan "*logothete*"in rolünü oynadı. Bizans'ta önceleri posta bakanı olan logothete, gitgide içişleri, dışişleri bakanlığı ile başbakanlığı elinde topladı. "*BüyükLogothete*"adını aldı. Osmanlılıkta onun karşılığı önce "*Veziriazam*", sonraları "*Sadrı Azam*"(büyük göğüs, büyük sedir)dir.

Arapça "GAAZİ", Türkçe "İLB", yahut "ALP" denilen kişi, Avrupa'nın "ŞÖVALYE"si gibi: Hem din fedaisi, hem savaş eri ve komutanıdır. Onun için, ilk Osmanlı çağında, "*Ümera*"{asken komutan ve sivil mülkiye amirleri) ile "*Ulema*"{adliye ve din adamları, amirleri) aynı kişilerde toplanır. Osmanlı'da ilk "*İlmiye*" {din adamı) rütbesi; "*Kadasker: Kadzasker*"Tiktir.

Osmanlılar, çökmüş medeniyetlerin zulüm bölgelerini fetheden ordu halinde kaldıkça, onların "KADI" (dini hâkim)ları da, "Ordu Kadısı" olur. Göçebe topluluğu içinde nasıl ordu başını tutan gazi yavaş yavaş "Beylikten "Padişah"lığa çıktığıysa, tıpkı öyle, Kadzasker (Ordu kadısı) de, gittikçe öteki kadıların başı sayıldı. Sonraları, o başkadı vezirliğe yükseldi. Çendereli Kara Halil, hem ulemadan, hem ümeradan oldu. Başlangıçta görülen bu ilmiye-mülkiye beraberliği sonradan ayrıldı.

Ama ayrılık yalnız üst katlarda kaldı. Ancak, vilayet ve sancakların, dini adalet şefinden ayrı mülki idare şefi, başlı başına beylerbeyi ile sancakbeyi vardı. Daha aşağı basamakta, kazalarda ayrılma olmadı. Osmanlı'nın sancaktan küçük memleket bölümlerinde, mülkiye başı ile adliye başı aynı kişi idi. Bu kişi, "*kaza'Sa* adını bırakan "*Kadr. Kaiziy*" idi.

Osmanlılıkta gerek din, gerekse adliye işlerini, hiç değilse büyük ölçüde sistemleştirip sınıflaştırarak teşkilatlayan Fatih Mehmet'tir. Fatih bu "*mesnetken*" "İLMİYE" adı altında ayrı bir "YOL"a ("TARİK"e) çevirdi. Kadzaskerliği Rumeli ve Anadolu'ya has olmak üzere ikileştirdi.

Osmanlılık, artık göçebe geleneğini süreklince oturucluğa çevirdi; "*Serferlikten* (savaşçılıktan) "*Hazeri'ige* (barışçılığa) geçirdi. Onun için, ordu özelliğinden ayrı, İstanbul'daki Fener Patriğine karşılık, bir "*Şeyhülislam*" ortaya çıkardı. Şeyhülislam (İslam başı), "İlmiye" tarikinin başı oldu.

Taşra İdaresi: Memleket

Taşra idaresi, Bizans'ta, önceleri tıpkı eski Roma biçiminde idi. Sivil ve asker idareleri ayrıydı. Sonraları savaşlar kızıştıkça, iç emniyet de azaldı. Memlekette, bitmez tükenmez bir "seferberlik" perdeli "sıkıyönetim" havası esti. O zaman taşraya askeri valilikler kuruldu.

Bütün Bizans İmparatorluğu, askeri teşkilata göre bölgelere bölündü. Osmanlılar, Bizans'ın yerine geçince, onun memleket bölümlerini kendi yapı, anlayış ve gerekçelerine uygun buldular. Bizans idare teşkilatını hemen hemen olduğu gibi uyguladılar. Birbirlerine halef, selef olan iki imparatorluğun mülkiye bölümleri şöyledir:

Bizans'ta:	<i>Thème</i>	<i>Turme</i>	<i>Topotéresie</i>	<i>Banda</i>
Osmanlı'da:	<i>Vilayet</i>	<i>Sancak</i>	<i>Kaza</i>	<i>Nahiye</i>

Thème'de oturan "*Stratej*"gibi, vilayette oturan "*Beylerbeyi*"de, hem şimdiki anlamıyla "vali", hem ordu komutanlarıdır. Doğrudan doğruya imparator veya padişah tarafından atanırlar.

Bizans'ta sınır müstahkem mevkiilerinin komutanlarına "*Ciisure*", Osmanlı'da "*Dizdar*"adı verilir. Jüstiniyen zamanında Bizans "Serhad" (savaşçıl sınır boyu) silahlı kuvvetlerine "Acrités"denildi. Bu, Osmanlı'nın "*Yerli Kulu Ocaklarına* karşılık düşer.

Bizans ordusunun temeli süvari idi. Osmanlı'nın "Sipahi"... Bizans'ta toplu halde bulunan ordunun çoğu, İstanbul'daki "*Muhafız kıta*"[avd]. Osmanlı'da bunlara "Kapıkulu"denir. "*Muhafızkıta*"[ax aylıklı profesyonel askerlerdi. Harpte ustaca savaşırldı. Ama, barış zamanı afettiler. İkide bir başlarındaki şeflere uyararak, seyirci halk önünde gürültülü "*Prononciamento*Tarla ayaklanırlardı. Yaşı benzemesin, bizim Yeniçerilerin ağalarına uyararak "*Kazan kaldırmadan* gibi...

Bilim ve Kültür

Bizans'la Osmanlılık arasında benzeşmeler sonsuzdur. Teşkilatlar gibi fikiryatlar da birbirlerine yabancı değildirlen. Örneğin Bizans bilimi, tek sözle, Roma mirası, "HUKUK İLMİ" idi. Osmanlı'da "FIKİH" (şeriat ilmi) ve "KAVANİN'İ KADİME" (eski, kadim kanunlar) en gözde bilimlendendir. Bizans'ta halk edebiyatından ayrı bir kültür gelişir. Eserlerin çoğu din, tarih üzerine, dergi çeşidindedir. Osmanlı'nın saray çevresindeki "Divan Edebiyatı" halktan tümüyle kopmuştur. Eserler yaratıcı olmaktan ziyade, "érudition: mütebahhirlik" denilen kırkambar bilinçlikleridir. Çünkü her iki imparatorluk, kendilerine kaynak olan eski orijinal medeniyetlerin değer-

lerini yitirmemek görevindedirler. Bizans plastik sanatının şaheseri, "Kubbe"di. Osmanlı mimarlığını Selçuklulardan ayıran da, göçebeliği anıtlas-
tıran çadır-yapı yerine, kubbeli yapıyı geçirmesidir.

Bizans değerlerini benimsemek bir kusur mudur? Tarihçil zarurettir. Roma göçtükten sonra bile, bütün dünya Bizans'ı taklit etmiştir. Bizans yalnız Avrupa barbarlarına örnek olarak kalmamıştır. En zıt dinler dahi, gelişme çağlarında yıktıkları düzenlerin maddi ve sosyal değerleri önünde sanıldığından çok daha anlayışlı ve uysal davranmışlardır.

İslamlık Arabistan çölünden çıkar çıkmaz, Bizans teşkilatına uyar. En bükülmez Müslüman Hazreti Ömer, 643 yılından sonra Bizans usulü "Büro"lar açar. (H. Massé: "L'İslame") İslam resmi kayıtları, uzun süre Rum katipler elinde Bizans diliyle tutulur. (Pr. A. Metz: 'Die Renaissance des İslam') Osmanlılar en geç Müslüman olanlardır. Eski İslam ge-
leneğini yadırgayamazlardı.

AYRIM III

BİR İMPARATORLUĞUN DOĞUŞU

Osmanlılığın nasıl öldüğüne birkaç çizgi ile değindik. Osmanlılığın *temel*-
de yıktığı *Derebeyleşmiş* Bizans'ın sosyal ve politik *üstyapıdaki mirasına*
nasıl konduğuna da dokunduk. Şimdi sıra, Bizans sosyal mirasının, Os-
manlı *tarihcii ölüsünü* tezgâhlayacak olan imparatorluğun *doğuşuna* geldi.

BİRİNCİ OSMANLI DEREBEYLEŞMESİ

Osmanlı toplumu bize iki türlü derebeyleşme örneği veriyor : 1) *Bitin-*
ci Devlet derebeyleşmesi; 2) *İkinci İmparatorluk* derebeyleşmesi.

Birinci Osmanlılık çağındaki derebeyleşme: *Miri toprak* ar üzerinde *ku-*
rulmuş Dirlik Düzeninin bozulması ile başlar. Dirlikler kapanın elinde ka-
lır; yahut Osmanlı deymi ile "SEPETLENİR". Eski az çok ülkücü (Müslü-
manlığı sağlam) dirlikçiler, şeriatın, hakkın, adaletin üstüne, dışına çıkar-
lar. Kendilerinin din ve iman ve namuslarına emanet edilmiş olan *kamu*
toprakıarm, *şeriati* ve kitabı *atlatarak*, kendi kişicil çıkarlarına sömürürler.
Bu derebeyleşme, hem Müslümanlık anayasası olan ŞERİAT'e, hem Os-
manlı mevzuatı olan KANUN'lara aykırıdır.

Osman Gazi'den, Yıldırım Beyazıt'a dek süren *ilk* Osmanlı Devleti'nin,
birinci yüzyıl (1300-1402) sonları, Fatih II. Mehmet'ten, Kanunî I. Süley-
man'a dek süren *ikinci* Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyılı (1414-1520) sonla-
rı görülen derebeyleşme, bu açıktan açığa *Şeriat'e* ve *Kan un 'a karşı* çıkan
derebeyleşme örneğidir.

Bu olayı anlamak için, zamanımızdaki benzer veya paralellerini anmak yeter. İlk anayasalar (eski *şeriat* gibi) birçok insancıl ve kutsal haklar sayarlar. Çünkü herhangi bir *Devrim'n* sığağı sığağına kendini dayatmış prensiplerini belirtirler. Çok geçmez, sınıflı toplumun *iktidar*, ekonomi temelini elinde tutanlara geçer. O zaman ilk anayasanın bütün olumlu kutsal emirlerini çiğneyen binlerce kanun maddeleri toplumu boğar. Anayasa atlatılır. Kanunlar meşruluklarını tüm yitirirler. Ama, gene de ortalıkta hâlâ eski anayasanın ve meşru kanunların egemen olduğu iddia edilir.

İKİNCİ OSMANLI DEREBEYLEŞMESİ

Kanunî Süleyman çağından sonraki derebeyleşme, *Dirlik Düzeninin* bozulması değil, *egemen düzen* olarak ortadan kaldırılması ile başlar. Miri topraklar, resmen ve toptan, en başta padişah gelmek üzere, bütün "devlet sınıfları"*taraimdan "mukataa"* biçimine sokulup altüst edilir. *Kamu toprakları*, sözde şeriata ve kitabına uydurularak, zaten derebeyleşmiş olan eski dirlikçileri, hemen hemen hiçbir *sosyal görev* karşılığı olmaksızın, birer *asalak* hazır yiyciler durumuna sokar.

Bu derebeyleşme, artık ilk Müslümanların ülkücül anayasaları olan *Şeriat* ve Osmanlı mevzuatı olan *Kanunlar*¹ da kalplaştırarak derebeylik ahkamı durumuna sokmuştur.

İlk *Celali İsyanları*ndan (G:932, D:1525), Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu olan (G:1339, D:1923) Cumhuriyet ilanına dek hemen hemen 400 yıl sürmüş İkinci Osmanlı Devleti'nin (Türkiye İmparatorluğu'nun) uğradığı derebeyleşme, bu *şeriat ve kanunları da soysuzlaştıran* derebeyleşme örneğidir.

Olanı anlamak için, *birinci* tip derebeyleşmeyi kapitalizmin *serbest rekabetçi* dönemindeki *burjuva demokrasinin'm* sonuna (vurguncu parlamento çapulu ile sermaye birikimine) benzetirsek; *ikinci* tip derebeyleşme, kapitalizmin *tekelci finans-kapital* dönemindeki *emperyalist faşizm'me* paralel düşmüş bulunur.

Antika tarihte (modern çağın kapitalizmindeki serbest-tekelci aşamalarını andıran) o iki tip DEREBEYLEŞME göz önünde tutulmadıkça, *feodalite* üzerinde söylenecek her söz yüzeyde ve soyut *tasviAerden* öteye geçemez. Antika tarih üzerine yapılan etütlerin, çoğu birbirini tutmaz sonuçlar ve aykırı tezler kılığına girmeleri bundandır. Tarihin gerçek prosesi içindeki objektif ve som dinamizm izlenmedikçe, birbirinden kopuk genel olayları soyutlaştırmaya girişmek, yetmez. "*Diyalektik*" metot adına sürüyle "*çeiışki-iişki*", "*etki-tepki*" gösterileri de öne sürülse, en azından *metafizik* kalınır. Kolaycı bilgin veya hazırcı tembel kafalar için o metafizik

zik eğilim, Bilimcil Sosyalizmi dahi kötüce maymunlaştırılmış bir *skolastiğe* çevirir.

İLK "KANUNNAME" YAZILIŞI

Birinci Osmanlı Devleti, her "*TevaifüMüluk*"devleti gibi, 100 yıl çevresinde belli başlı *kitap-yazAavm* aydınlığına çıkamadan battı. Onun üzerine elimizde az şey var.

İkinci Osmanlı Devleti'nin kurucusu Çelebi I. Mehmet'tir (1414-1421). İlk 50 yıl (Fetret: 1402'den, Fatih: 1451'e dek) tam bir karanlıktan kurtulamaz. Ancak İstanbul fethedilince, bu karanlık ve boşluk ortaya çıktı. Ve Fatih II. Mehmet, boşluğu doldurmak bahanesi altında, Bizans'tan edindiği bütün imparatorluk kurul ve kurallarını Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun içine aktardı.

Fatih'ten önce sahiden her şey karanlık ve boş kaldığı için mi Fatih kaleme sarıldı? Fatih 1451 yılı tahta geçti. Kendi söyleyip, Lis Zade Tevkiî (Mustafa oğlu) Mehmed'e yazdırdığı "Kanunname'i Al'i Osman" (yahut: "Kanun'u Padişahı'i Sultan Mehmed bin Murat Han") hangi yılda kaleme alınmıştır? "*II. Mehmet saltanatının sonlarında düzenlenip yazılmıştır.*" (Kanunname'i Al'i Osman, Mehmet Arif önsözü, s.4, A. İhsan Matbaası, 1330) Yani, asıl Kanunname, Fatih'in iyice Bizans havasına boğulduğu zaman yazılmıştır. Bizans "*Ruh'u habiyisi*" (Yötü ruh)nin Türk sarayına ne denli işlediği, Kanunname aslının hemen her satırında okunuyor.

İLK HALKTAN VE İLB'LERDEN KOPUŞ

O zamana dek, Türk padişahı, halk içinde, oturup yargı yapar ve buyrultu çıkarırdı. Fatih, artık kendi vezirlerinin içine bile katılmaz. "*Perde arkasına*"çekilir. Ama öz *Türkçe* şöyle buyurur:

"*Önce bir ARZ ODASI yapılısın. Cenab'ı Şerifim (şerefli yanım), pes perdelerde ardında) oturup, haftada 4gün vezirlerim ve kadzaskerierim ve defterdarlarım, Rikaab'ı Hümayûn'uma (Huma kuşu: Padişahın üzengisine) ARŞA girsünier."*Divan'a her gün *Vezirlerim ve Kadzaskerierim ve Defterdarlarım geldikte, Çavuşbaşı ve Kapucular Kethüdası önlerine düşüp istikbal itsünier* (karşılısınlar.) *Ve bazı mesaiih (işler) için benden taşra haberi Kapu Ağası, Kapucular Kethüdasına söy/esün ve oi dahi Vezirlerime ve Kadzaskerierime ve Defterdarlarım söyleşünler.*" (Kanunname)

Bütün barbar şefleri gibi ilkel demokrat olan Türk gazileri (= padişahları), ilk zamanlar, avenesiyle sofraya oturup yer içerdi. Bizans denemesi bu usûlü tehlikeli bulmuş olacak. Oysa bu tek başına yemek daha tehlikeliydi. Bilindiği gibi Fatih zehirlenerek öldürüldü. Bununla birlikte, herkes gibi ve herkesle yiyip içme gazi geleneğini kaldırmaktan "şeref" duydu:

"Taamı(yemeği) yüce şanlı Huzûr'a Kılarcıbaşı koyar... Ve Cenab'ı Şerifim ile ki mes ne taam yemek kaanunum değildir. Meğer eh'l'i/yaiden (çocuk çocuğu) ola. Ulu atalarım yerler imiş. Ben refetmişimdir (kaldırmışım-dır) "(Kanunname)

Bayramlarda el öptürmek bile, parasına göre olur:

"Bayramlarda Divan alanına taht kurulup çıkmak emrim olmuştur." Ancak el öpenler Vezir, Kadzasker, Defterdar dışında yalnız, Çavuşlar, Hurda ehli Mansıptan Alay Beyi, Çaşnigîr, Ulûfeli Müteferrika, 150.000 akçeli ise Zaim Müteferrikası, 60 akçadan yukarı Kadı, 20 akçadan yukarı Müderris olanlar el öpebilir. Geri kalana yasak. Zaim'ler, Tımarlû'lar, Katip'ler: "Gerek katip oldukça ve gerek bayramda el öpmek, kanunum değildir" (Kanunname)

OSMANLI "KANUN" ANLAYIŞI

Bütün bu kayıt ve şartlar bir şeyi gösteriyor. Fatih, ömrünün son günlerinde, kanunları yazılı ve derli tutmaktan çok, Bizans biçimine sokmak amacını gütmüştür. Lis Zade, Tevki'i, Kanunname'nin başlangıcında şunu yazar:

"Vakta ki (MEHMET HAN İBN MURAD İBN MEHMET HAN) Saltanat Tah-tına şeref verdikte... Bunca fetihler... Konstantiniye (İstanbul) Feth mü-yesser oldukça eskiden ulu ataları zamanında olan Kaanuniar deftere ge-çirilmiş (mazbut'u defter) olunmayıp, eksik olan yerlerin dahi kendüleri aydınlatıcı evliyalk oyu tesirleri ile nazm ve inşa idüp (düzenleyip yapı-rak) Divan/ Humayûn'da ebed'üi abad (dünya durdukça) mamûi'ün bih (onunla iş yapılır) olmak için bir Kaanunname yazılmak gerektiğinden bu Abd'i hakir (bu alçak kul) ferman/ celileri (ulu buyrultuları) üzere nazm ve inşa idüp ve herkes müstefid (yararlanır) olmak için İstilah ve ibarat-tan (terminoloji taslamaktan) feragat olunup (vazgeçip) lisan'ı Padişah/ gerdûn'ü Kaarûn nakille yazılıp ve üç bab üzre kılındı. "

Osmanlı'nın kanun anlayışı budur. Önce, kanun bir hukukçular kastının tekelinde, açık görünen bir gizli faaliyet değildir. Terim ve laf kabukları için de anlaşılmaz olmasına bakılmıyor. Sürü sürü ulemaya da başvurulmuyor. Neyin yapılması gerektiğini bilen Gazi Fatih oturuyor. Karşısına, ne idüğü ve kimliği hâlâ bilinmeyen "Tevkil Lis Zade Mehmet bin Mustafa[S] oturtu-yor. Fatih Mehmet söylüyor, katip Mehmet ağızdan çıktığı gibi yazıyor.

Eldeki Kanunname, Göç (Hicri) 893, Doğum (Miladi) 1488 yılı (Fatih'in ölümünden 7 yıl sonra), belki de Fatih'in devrimci toprak reformunu kuşa çevirten Bayezit "vel/"gevşekliği ile değiştirilerek yazılan (Türkiye'de eş bulunmayan), Viyana Kütüphanesi'ndeki "Kaanûn'u Padişah'i Sultan Meh-met bin Murat Han" adlı nüshadır.

TÜRKİYE'NİN BÜYÜK CİHANGİR DEVLETLEŞMESİ

İlk Osmanlı Devleti, basitin basiti bir "AskerdiDemokrasi"le başladı. G:1168 (Doğ: 1754) yılından kalmış bir elyazması: "Hikayet'i der zaman'/ Hazret'iSultan Süleyman"(Beyazit Umumi Kütüphanesi, n.5004) için, bütün ilk "Padişahlar" sadece birer "Gazi"dw|ev. Osman Gazi, Orhan Gazi, Murat Gazi. Hatta Kanunî Süleyman'a bile "Gazi" denir. Gazi'den büyük ad, san tanınmaz.

Bu, o padişahların yalnız "Gaza" (Kutsal Savaş) yapmış olmalarından değil, birlikte savaşlara girdikleri her gazi (İlb=Şövalye) gibi, onların da "Gazi sayılmaktan daha üstün sıfat tanımayışlarından ileri gelir.

Şarkkâri (doğu usulü) korkunç mutlak hükümdarlık, İstanbul'u ele geçiren Fatih Mehmed'in, *son demlerinde* Bizans tarafından ele geçirilmesi ile başladı. Bunu, Fatih'in, "Evahir'i Saltanatında (sultanlığın sonlarında) *tanzim ve tahrir edilmiş*" "Kanunname'i Al'i Osman'dan anlıyoruz. Fatih Camii, G:875 (Doğ: 1570) yılı sona ermiştir. Fatih dikte ettiği "Kanunname"sinde: "Halen bina eyediğüm Medaris'aiiyye'ye SAHN değü isim konulmuştur/" der. 1481'de öldüğüne göre, Kanunname, Fatih'in hayatta belki en son vasiyeti olarak yazılmıştır.

Fatih, orada şöyle der: "Bu kanun ve bu Kanunname, Atam ve Dedem Kanunudur ve benim dahi Kanunumdur. Ev la d/ kiram n eslen bade nesi i bununla a'mei olalat¹ (Keremli çocuklar kuşaktan kuşağa bununla işlem yapsınlar).

Ne var ki, Fatih'in "Atası ve DedesiKanuniarf hangileridir? Kanunname'de hemen hiç gösterilmez. Yer yer, tek tük "Kadım" sözü geçer. Oralar, belki Fatih'ten öncelerden kalıyor. Ama "Kadım" geleneklerin aşırınca önemsenmediği her satırda bellidir.

Öyle görünüyor ki, Fatih, bütün ömür boyu düşünüp taşındıktan sonra, bir antika imparatorluk kurduğunu ve bir imparatorluğun ancak imparatorluk gibi işleyebileceğini anlamıştır. O zaman, "Atam ve Dedem KanunU" dediği şey içinde, göçebe barbar gelenek ve görenekleriyle ilgili ne varsa hepsini kökünden kazımak gerektiğini düşünerek, Kanunname'sini yazdırmaya girişmiştir.

Bu girişimin özeti: Padişahın *insanüstü* bir duruma girmesidir. Devlet nasıl *topiumüstü* ise, tıpkı öyle devlet başkam da insanüstü olmazsa, tutunamaz. En insancıl ve eski devleti kaldırmak gibi tarihcil görevi, devlet içinde bile bu kuralın etkisi sürüp gittiğine göre, Fatih ve çağı için bunda şaşacak yan aranamaz. Bizans'ı fetheden Fatih, Bizans'ça fethedilmezlik edemezdi.

DEVLETİN KİŞİLEŞMESİ: KARDEŞ KANI İÇİŞ

Antika imparatorluklar, hele barbar akını ve fetihleri ile kurulunca, ister istemez *KAN* gelenek ve göreneklerine yönetilir. Devlet, *Kan* bağlarından ve *Kan* prensibinden doğar. İnsanlar, İkel Sosyalist *Kan* örgütünün yerine *Dev/et'm* geçişini, bir ailenin *Kan'm* (ama artık sosyal örgüt demek olan *Kan'mu* değil, damarlardaki kanını) "*mavi kan*" (asil kan) yaparak, örtbas edilmiş bulur. O yüzden *deviet* demek, *kışi* demek olur. XIV. Louis, o bakımdan boş laf etmemiş sayılabilir.

Fatih Kanunnamesi, Türkiye'de *göçebe* toplumdaki sosyal *sınıflı medeniyete* kesince geçişin belgesidir. Bu geçiş başlıca iki alanda gerçekleşir: 1- *Padişahın tabulaştırılması* (ideolojik devletleşme); 2- Devletin *padişah çevresinde örgütlenmesi* (organik devletleşme).

Birincisi *ideolojik*, ikincisi örgütçü/olan bu iki olayın taçlanması bir canavarlıkla tümlenir. Bu canavarlıkta, devlet başkanının ilk içtiği kan, *kardeş kamlı*-, ilk yediği baş, *kardeş başı*|\v. Yol böyle açılır. Yamyamlık, devlet başına geçirilende aranan birinci karakter olur. Kendi öz kardeşinin başını yiyenin, kanını içenin, artık toplum içindeki *alt sınıfların* başlarını yiyip, kanlarını içmekte gözünü kırpamayacağı kendiliğinden anlaşılır.

Bu, kendinden olan insan başı yiyip, insan kanı içmek prensibi ile özetenilebilen medeniyetin ana karakterini, Fatih'in "*Kanunname*"sı kadar açık, duru ve keskin bir basitlikle bir cümlecikte koyan kural belki de hiç yoktur. Fatih Mehmet, ömrünün sonuna doğru, sırf imparatorluğu ayakta tutmak uğruna, kendi sarayını şu kanun maddesi ile kendi dölünün salhanesine çevirir:

"*İ/e her kimesneye eviadumdan saltanat müyesser ola karındaşların nizam/ alem için katletmek münasıptır. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir (bilginlerin çoğu onaylamıştır). Anınla amel olalar.*"

Her şeyin *Kan* bağlarıyla yürütüldüğü bir dünyada, padişah baba ölmez, oğullarının birbirleriyle miras kavgasına düşüp imparatorluğu paramparça etmeleri, başka türlü önlenemezdi. O kadar ki, Fatih oğulların birden fazlası boğazlandıktan sonra, kızlarından doğacak bir torunun tehlikeli olması için de tedbir düşünmek zorunda kalmıştır. Kızlarının oğullarına *Beyierbeyiikgibi* büyük bir eyalet kumandanlığı verdirmemiş, basit, küçük *beyiik*le yetindirmiştir.

"*Kızların evladından olanlara Beyierbeyiik viriimesün, ağır Sancak virüsün.*"

İDEOLOJİK DEVLETLEŞME: PADIŞAH IN TABULAŞMASI

Barbar geleneği, en yaman *Askerdi Demokrasi* çağında bile, gazilerden en önde gelenine dahi, *aşırı* ve *sürekl*i ayrıcalıklar tanımaz. Fatih'e ge-

linceye dek, "padişah"da en sonunda bir "gazi"dır. Yalnız sorumlu "gazi"dir. Her sabah, toplum içinde olan bitenleri, ileri gelen arkadaşları ile gözden geçirip çözüme bağlamak zorundadır.

Gene barbar gelenek ve göreneklerinde bir önemli olay da, savaştan boş kalan günlerde, sık sık ve bol bol "şö/en'ler düzmektir. Orada her gazi, karşılıklı eşit kardeşlik duygularıyla birbirlerini doyuracak, "i'zaz ve ikram" edecek biçimde yedirir, içirir. Padişah da ister istemez "sofrasını herkese açık" tutar.

Fatih, *Kanunnamesi* ile, bu iki yönde kalabilmiş her türlü ilkel sosyalizm kandaşlık gelenek ve göreneklerini siler. Bir yol önüne geleni yemeğine sokmaz olur. Tabii bu kendini herkesten ayırma, tersine bir karantina olur. Sürüyle düşmanlıkları çeker. Kandaşlarından kopmuş adamı, padişah da olsa yok etmek isteyenler bulunur. Bunlar padişahın yanına sokulmazlarsa, antika metotla zehirleme yolunu tutabilirler.

Zehirlenmenin birinci yolu, padişahın yediğine içtiğine ağı katmaktır. Burjuva demokrasisinin incelikleri yoktur. Kennedy'leri kim vurduya getirme tekniği bilinemez. Tek yol, "müstebit"i ağılamaktır. Fatih de onu bilir. Hatta en sonunda, bile bile ağılanarak öldürülecektir. Onu önlemek ister. "*Kanunname*"sine şu maddeyi yerleştirir ilkin:

"Taamı(yiyeceği) *Huzur'u aişan'a* (kendi "Yüce katına") *Kılarcıbaşı koya*"

Kılara, mutfağa ve personeline bakan, şeker ve tatlıları yapan Kılarcıbaşı, "*Enderun'un* (saray içi örgütün) dört aşasından üçüncüsü olacaktır. Bir ona güvenilerek yenilip içilecektir. Bu birinci savunma.

İkinci savunma, çoluk çocuktan başka hiç kimseyi padişah sofrasına oturtmamaktır. Fatih'in dedeleri oturtmuş, o geçmiş artık. Şöyle yazılır:

"*Ve Cenab'ı Şerifim* (şerefli kişiliğim) *ie kimesne taam yemek Kanunum değildir, meğer ehi'i iyaiden ola. Ecdad'ı izamin iyie yirier imiş, ben refetmişimdir.*"

KAFES ARDINA ÇEKİLİŞ

Kendi sarayının ve devletinin adamlarından böylesine çekenin padişah, halkın önüne nasıl çıkar? Egemen sosyal sınıflar, göçebe gelenekli padişahı, *Bizans* mirasına oturur oturmaz halka karşı kullanmayı "büyük adamlar herkese görünmez" prensibi ile sağlar. Bahane kolay bulunur.

"*Gedik Ahmet Paşa Vezirliğinde işi düşenlerden bir ayağı çanklı Türk: "Devletlü Hüncar kangunuzdur? Şikayetim var/" deyü gaiiyz* (sövme gibi kaba ve ağır kötü) *soru ie Divan'/ Hümayûna girivermekle ie mûcib'i infiai'i Padişahi olduğu* (padişahı içerlettiği) *Ahmet Paşa'nın*

manzû'ru (görgüsü) olunca: "Bundan böyle Padişahımızın veray'ı kafes'ten (kafes arkasından) istima buyuru/maları (dinlemeleri) daha münasip olur" mütaleası iie..."

Koca Fatih'i, harem dairesinin avratları gibi, kafesin ardına tatlı tatlı şerefli ve şanlıca itiverir ve:

"Merkeziidaresi, savaş ve gazaların (kutsal savaşların) ardarda gelişinden ötürü pek çok basit"iken, "Şark saltanatlarına takiiden... Fatih Hazretleri özei kanunlarla usulü ve furûunu (ecdad ve ahfadını: asıllarını ve ayrıntılarını) tanzim ve teşkil buyurmuşlardı."(A. Şeref: "Tarih'i Devlet'i Osmaniye", c.1, s.296, 1315, KU.M.)

Osmanlı kapıkulu tarihçileri bu olayı, "Şan ve Şevketin bütüniennesi" saydılar. 100 yıl sonra, "Divan" oyunu, padişaha kafes ardından bile seyrettilmez oldu:

"Tamam Şevket'i Şan/ Divan, Hazreti Sultan Mehmet Han'ı Sani'den iptida ederek, 1060'tan sonra Sadrazam konaklarında"(Süreyya bin Mehmet Husni: "Sicili-i Osmani", c.4, s.736) kotarıldı.

Artık, Kanuni Süleyman'ın ihtiyarlaması, her işi kapıkullarıyla tefeci-bezircanların emrine geçirtmek için en iyi gerekçe yapılacaktır. Sultan Süleyman, rüşvetçi ve irtikapçı başı "Rüstem Paşa ilkaası (telkini) iie Divan'a çıkmak adetini terk"(A. Şeref, Keza) edecektir.

ARZ SURLARI

Padişah dünyadan nasıl haber alacaktır? "ARZ" (sunu: konuyu büyüğe açma) yolu ile. Bu yolu Fatih Mehmet, çok senli benlice ve basitçe şöyle açmıştı:

"Evela bir Arz Odası yapılsun. Cenab'ı Şerifim (şerefli kişiliğim) pesperde (perde gerisinde) oturup haftada 4 gün vezirlerim ve kadzaskerlerim ve defterdarlarım rikab-ı (üzengi) Hümayûnuma Arz'a girsünier. " (Kanunname)

Böylece, her şey mesafe ve merasimleştiv|||v. Arz M türüdür: 1- Doğrudan kişi huzura girecek; 2- Dolaylıca yazı ile arz edilecek.

1- KİŞİYLE ARZ: Fatih der ki: "Bizzat arz' itmek mertebesi alidir (çok yüksektir)." Bunu, en tepedeki üç rütbe (vezir, kadzasker, defterdar) ile "iç halkı"denilen saray kulları yapabilir.

"Bizzat rikab'ı Hümayûnuma sahib'i arz olanlar", "kadzaskerier ve defterdarlar"ye bir de "iç halkından"kapuağası "ihtiyar başıdır". Odabaşı "ekseriya odabaşı ve kapuağası arz itmek gerektir."

İç halkı içine gerekince; "hazinedarbaşı, kılarcıbaşı, saray/ amire'nin ağas/"da girebilir. O kadar.

Feodalleşen devlet başkanı için, tatlı yapan kilarcıbaşı ile sadrazamı, eşit yetkili ve değerli olurlar.

2- YAZIYLA ARZ: Bir zaman her isteyen Türk, çarığı ile padişahın Di-K?/7'ina girer, yakasına yapışırca dilediğini sorar, arardı. Şimdi "bizzatarz" şöyle dursun, "name iie arz"(mektupla sunu) dahi üç katın tekeline girmiştir. Fatih der ki:

"Name iie arz götürü beyierbeyiik ve ümeranın (komutanların) ve kudzatın (kadıların-mülki amirlerin) yoludur."

Dilekçe vermek yolu bile, Bizanslaşmış, tıkanmıştır.

YANAŞMAK

İlk gazilik deminde Fatih, başına buruşuk bir keçe külah geçirir, kafası üstünden kaşlarına inmiş sarık sarar, tepesine bir kuş tüyü dikerdi. Şimdiki "Bitnik"ler gibi değirmi genç sakallı, patlak gözlü, bodoslama burunlu, bıyıkları terlememiş... bir Türkmen delikanlısıydı (örnekleri İngiltere'de kalmış sikkelere bakıla). Şimdi onlar geçmiştir. Bellini'nin tablosunda Fatih artık olta burunludur. Değirmen taşı kadar iri, kat kat kavuğu ile kürk mantoludur. Bizans oyalı işlemeleri içinde boğulmuştur. Üst üste altı taçlı, altın taklı, gümüş çekmeceli bir paleolog kılığındadır.

Yanına "yanaşmak"her kula nasip olamaz. Fatih der ki:

"Yanaşmak vüzeramm kadzaskerierimin ve defterdarların kanunumdur."

"Mazul (yerinden alınmış) beylerbeyiler ve beyler dahi davet edersem yanaşmak kanunumdur."

Osmanlı artığı memleketimizde, hâlâ, sağlı-sollu "büyük adam" taslaklarının, içyüzlerini bir matah gibi "pesperde" saklayıp, "yanına yanaşmak", ancak çağrılırsa "ayağına yüz sürülür"olmak çalımları, hep o halk düşmanı Bizans soysuzlaşmasının "hacığa asaleti" kılığında keramet taslamalarından kalmazdır. Ve Türkiye'de hiçbir konunun, hiç kimsece, hiç kimseyle insancıl biçimde konulup tartışılmaz oluşu, o Bizans-Osmanlı derbeyi iğrençliğinin miyasma gibi ruhlara sinmiş, vicdanlarda kaşar bağlamış olmasından ileri gelir.

Bir şey sınırlar kendilerini. Daha doğrusu (insan kendini bilmez mi?), bir şey sandırmak isterler. Bizans değil, Etiler çağında yaşatılan "ha/k" yığını, "sürü çobanı" metodundan başka türlü "gütme"Xin olamayacağına inanırlar. Hepsi, hepsi ve hepsi: O insanı aşağılaştırarak paramparça yem eden pis kuruntunun "asr^rTçeşliği ile "Hu!" çeke çeke, en maskara "tarikat u/usu"kesilmenin iğrenç bayılıtsı içine manda gibi gömülürler.

Fatih o çığırı açmıştır. Bugün o çığırın ne kerte sökeceğı söylenemezse de, zamanı için gerek KİŞİNİN, gerekse DÜZENİN boşluğu ve kokmuşluğu başka türlü gizlenemezdi.

OSMANLILIK VE PADİŞAHLIK: DEVLET-MEMLEKET

Osmanlı Devleti'nin en tipik yanı, *politikası* ile *ekonomisinin*, etle tırnaktan beter, birbirinden ayrılamaz oluşudur. Nedeni ortadadır. Bu devlet, her şeyden önce, *doğrudan doğruya* TOPRAK ekonomisi üzerinde gelişmiştir. Toplumun temel ÜRETİM tabanı *TARİA&v.* Tarımın temel üretim şartı ve aracı *TOPRAKA.* Toprağın temel MÜLKİYET ilişkisi *KAM(/6ur.* Kamunun en yüce düzencisi ve denetçisi *DEVLETWr.*

Bu durum şöyle bir denklem yaratır:

$$\text{Toprak ekonomisi} = \text{Toprak (Üretimi+Mülkiyeti)} = \text{Kam ucul Devlet}$$

Onun için, genel olarak *Osmanlı Devletininim,* özel olarak Osmanlı *İmparator/uğç/nun* şeması yapıldı mı, ister istemez, *memlekettten* ayrı bir devlet ne konulabilir, ne düşünülebilir. *Soyut-topium* açısından, şemada Osmanlılığın bir kanadı *devlet* ise, öbür kanadı *memleketin.* *Somut-politika* açısından şemada Osmanlılığı bir *padışahlık* saydık mı, padişahlığın sağ kanadı *payitaht* ise, sol kanadı gene *memleket* olur.

Bununla ne denilmek istendiğı, yani hangi olaylara değinildiğı açıklanacağı zaman, Osmanlılığı başlı başına bir organizma olarak ele almak ve genel ve özel şemalarında ayrıntıları ile özetlemek gerekir.

SOSYAL VE POLİTİK ŞEMALAR

İslamcıl bilime saygı göstermek için, devlet sınıflarının en üstün çıkarılıp *birincil* sayılan *ilmiye* sınıfı ile, devlet sınıflarının altında yatan asıl *sosyal* sınıflaşmaya aday tüm *memleket* için, aynı öz çelişmeli gelişme kendiliğinden izlenebilir. Yeri gelince bunları daha ayrıntılı olarak belirtmek olağandır. Gazinin, zamanla çiftçileşmesi de, çiftçinin gazileşmesi gibi, aynı prosenin gelişiminde öz ve *biçim* ilişkilerini yaratır.

Burada maksadımız, *Osmanlı Devleti* içinde neden iki tip şema izlemek gerektiğini tarihcil ve sosyal prosesi yönünden göze çarptırmaktır.

1- *SOYUT-SOSYAL ŞEMA:* Devletle memleket içinde *SOSYAL* gelişimin örgütçül momentlerini ve karakterlerini verir. Dört devlet sınıfı ile, geniş memleket kümeleri, önce bu *ÛZa* açısından hem genelleştirilerek, hem basitleştirilerek sentezlendirilmelidir.

Üstte: İlmiye, Seyfiye, Mülkiye, Kalemeye adlı devlet sınıfları gibi;

Altta: *Mülkiçü* insan kümeleri, *tasarrufçü* insan kümeleri olarak tabakalaşmış *SOSYAL "SINIFLAR"*, önce kavranılması gereken *soyut-genei-öz* *sosya/şema* olur.

2- **SOMUT-POLİTİKŞEMA:** Devletle memleket içinde **POLİTİK** mutlak devletleşme momentlerini ve karakterlerini verir. Dört devlet sınıfı içinde, en tepedeki **ı/ez/A** veya **paşa** sentezine varıncaya dek **BİÇİM**Acısından görülen basamaklaşmalar sonsuz dal budaklar salar.

Üstte: Vezir, kadzasker, nişancı, defterdar gibi;

Alta: Has, zeamet, tımar gibi tabakalaşmış **POLİTİK BASAMAKLAR**, sonra kavranılması gereken **somut-özet-biçimcil-politikşemayı** canlandırır.

ŞEMALARIN İKİZLİ BÖLÜMLERİ

Soyut sosyal şemada *Osmanlılık* deyince iki bölüm var:

- 1- Devlet,
- 2- Memleket.

Somut *politik* şemada *padışahlık* deyince gene iki bölüm var:

- 1- Payitaht,
- 2- Memleket.

Demek, şemaların soyutunda da, somutunda da *üstyapı* ister *devlet* olsun, ister *payitaht* olsun, geniş, büyük, ulu *taban* hep o **MEMLEKET**Wr.

Gerek sosyal, gerek politik şemaların *devlet-payitahttePEY* gibi, sosyal şemanın *memleket* gerçekliğinin bölümlenişi de önce **İKİŞERLİ** oldu.

Örnek:

Osmanlılıkta:

- 1- Devlet 2- Memleket

Padışahlıkta:

- 1- Payitaht 2- Memleket

Devlette:

- 1- Göçebe işbölümü 2- Medeniyet işbölümü

Memlekette:

- 1- Üretmenler 2- Sermayeciler

Göçebe işbölümünde:

- 1- İlmiye 2- Seyfiye

Medeniyet işbölümünde:

- 1- Mülkiye 2- Kalemkiye

Üretmenlerde:

- 1- Tasarruf sahipleri 2- Mülkiyet sahipleri

Sermayecilerde:

- 1- Bezirganlar 2- Tefeciler

Payitahtta:

- 1- Saray 2- Divanlar

Sarayda:

1- Has Oda 2- Enderun

Divanlarda:

1- Divan'ı Hümâyûn 2- Cemiyet'i Ali

Bu birbiriyle karşılıklı iki kutup, *tez-antitez* gibi hem zıt, hem bağlı durum bizim *mantık* yapımız mı? Öyle de olsa, bu mantığın bir *sosyal* yapı eğilimi bulunacaktır. Bu sosyal eğilim *tesadüfmüdür?* Hayır.

Birçok ilkel uluslar gibi, Türk ulusunun da ilk sosyal örgütlenmesi *Kan* bölünme ve *Kol* bağlılığına uygun düşer. Oğuz Han'ın iki kolu vardı: 1- Üç Oklar, 2- Boz Oklar. Bu ilk Kan örgütlenmesi, göçebe Türk'ün yapısında ve kafasında, besbelli, sınıflı topluma girdikten sonra da her örgütlendikçe etkili, hatta egemen olmuştur.

ŞEMALARIN ÜÇÜZLÜ VE DÖRDÜZLÜ BÖLÜMLERİ

Osmanlı toplumunun sosyal ve politik ana örgüt bölümlenişinden sonraki İKİNCİL örgüt ayrıntılarına gelince, *geçit* yahut *ara* diyebileceğimiz örgütlenmelerde ÜÇERLİ bölünümler başlar:

Osmanlılıkta:

1- Padişah 2- Devlet 3- Memleket

Padişahlıkta:

1- Saray 2- Divanlar 3- Memleket

Bu üçerli örgütlenmeyi, Oğuzların sağ ve sol kollarındaki üçüzlü bölümlerde *aynen* buluruz: *OYMAK*lar!

Üç Oklarda:

1- Deniz Han 2- Dağ Han 3- Gök Han

Boz Oklarda:

1- Yıldız Han 2- Ay Han, 3- Gün Han

Osmanlı toplumunun SONUNCU örgüt ayrıntıları DÖRDERLİ olur.

Sosyal Devlet Sınıfları:

1- İlimiye 2- Seyfiye 3- Mülkiye 4- Kalemeye

Sosyal Memleket Nüfusları:

1- Çiftçiler 2- Esnaflar 3- Bezirganlar 4- Tefeciler

Has Oda:

1- Silahdar 2- Rikabdar 3- Çohadar 4- Dülbend Oğlanı

Enderun:

1- Odabaşı 2- Haznedarbaşı 3- Kılarcıbaşı 4- Şurayiamire Ağası

Divan-ı Hümâyûn'da oturur üye:

1- Vezirler 2- Kadzaskerler 3- Defterdarlar 4- Nişancı

Cemiyetial'i'de (Divanı hümâyûn dışındakiler):

1- Yeniçeri Ağası 2- Mîrialem 3- Kapucubaşı 4- Mîriahur

Bu *dördüz/ü* örgütlenmeyi her Oğuz Hanının (Kan Şefi sembolünün) *Oymak* kanadı altında tuttuğu boylardaki *dördüz/ü* bölümlenmede aynen buluruz:

Deniz Han:

1- Kınık 2- Yıva 3- Bükdüz 4- İğdir

Dağ Han:

1- Üregir 2- Eymür 3- Alayuntlu 4- Salur

Gök Han:

1- Peçenek 2- Çepni 3- Çavuldur 4- Bayındır

Yıldız Han:

1- Çaruhlug 2- Karkın 3- Beydili 4- Avşar

Ay Han:

1- Yıparlı 2- Döğer 3- Dodurga 4- Yazgır

Gök Han:

1- Kara Evli 2- Alka Evli 3- Bayat 4- Kayı

BÖLÜMLENİŞLERİN SOSYAL VE POLİTİK YORUMU

Bu sayıca uygun düşerlik tesadüf değildir. Osmanlılığın hangi sosyal ortamdan, nasıl ilkel Kan örgütlü *göçebelik* konağındaki toplumdaki geldiğini açıklar. O kadarla da kalmaz. Osmanlılığın nasıl ve niçin memlekette baba evine otururca yerleşebildiğini ve Anadolu toprağının neden Osmanlılık ve Türkiye için, ' *Ana-To/ji"ûe'c* çok, Türkçe "*Ana-Do/u"an*lama gelen bir *ana toprak* halinde kalabildiğini de ortaya çıkarmaya yeter.

Bunu anlamak için Oğuz kollarındaki o yer-gök sembolü *Han* (Khan-Kan) oymakları içindeki dörderli *Bo/arın* adlarını birer birer göz önünden geçirmek yeter. Biz Anadolu haritasının dört bucağına sanki gelişigüzel serpiştirilmiş bulunan, tanıyabildiğimiz kimi yer adlarını art arda sıralayalım:

Kınık, İğdir, Bükdüz, Eymür, Alayunt, Karkın, Avşar, Yazgır, Dodurga, Bayat., ve ilh, ve ilh. Bugün Türkiye'nin her köşesine yaygın bulunan bu adlar, oralara, büyük tarihçil devrim kasırgası yıllarında akın edip yerleşmiş Oğuz boylarından başka bir şey değildirler.

Demek, mitolojik Oğuz Han'ın hemen her kolundaki oymakların 24 Boy'undan hemen hepsi Anadolu'ya göçüp yerleşmişlerdir. Osmanlılık, bu Oğuz oymak ve boylarının "*Rum*"ülkesine getirdiği ilkel sosyalizm kalınlı insancıl düzenin zengin fonu üzerinde tarihçil determinizmin ürünüdür.

Kayı Boyu, Bizans serhaddindeki kılıcını çekip seslendiği gün, arkasında bütün Anadolu topraklarına yayılıp yerleşmiş bütün Oğuz boylarının *Kan kardeşliğine* güveniyor ve dayanıyordu. Bütün öteki Oğuz oymaklarının *ilkelkomuna* gelenek ve görenekli yıpranmamış (sosyal sınıflar *kördövüşü* ile korkuya, yalana boğulmamış) boyları da, içlerinden birinin, Kayı Boyu'nun başa geçişini hiç kınamamışlardır.

Sonradan, içine düşecekleri, çökkün ve yıkkın İslam ve Bizans medeniyetlerinin kendilerini de bir gün *ayırt/aştırarak*, toplumcul sınıflara bölerek birbirlerine ve dünyaya *yad/aştıracağı* nereden bilsinlerdi? Onlar "*Horasan Erleri*" idiler. Bir tarihçil misyonun sırrı çözülmemiş çağrısına katılmışlardı. Medeniyetlerin sınıflara bölüp kul köle ettiği "*Yalancı Dünya*"nın hödükleşmiş tabansız sürülerine, o çağ için yeni bir çığır açan çığ idiler.

İKİNCİ BOLUM

OSMANLI PADIŞAHLIĞININ SOSYAL VE POLİTİK ŞEMALARI

Osmanlı topluluğunun üstyapısı, hem olağanüstü *basit*, hem olağanüstü *karmaşık* bir düzendir.

Her canlı ve cansız olay gibi, Osmanlılık da, boyuna *değişerek gelişti*-*ği* için, olağanüstü *karmaşık*, hatta anlaşılmas bir kargaşalık gibi görünür. Çünkü, Osmanlı padişahlığı, bütün benzerleri gibi, "*hüdayinabit*"¹ç. Dünkü, bugünkü, hatta yarınki sosyal ve politik biçimler, çoğu iç içe, yan yana, birbirlerini hem tutarak, hem tekmeleyerek var olurlar.

Ancak, bu Osmanlı padişahlığı, koskoca *antika tarih* içinde, batıp çıkmış bütün benzerleri gibi, başlı başına bir "*zat*"²Xir, bir "*entite*", bir "*tüm-ü/k*", bir "*kişiiik*"³Xlr. Bağımlılığında bağımsız bir *organizma*⁴lx. Doğduğu gündən batıncaya dek, bütün baş döndürücü değişiklikleri, altüstlükleri içinde, ayrı tip bir tür hayvan gibi nasıl idiye öyle kalmıştır.

Onun için, *Osmanlı Padişahlığı* denilen *tarihciiyaratık*, *çokluğu* içinde *birliğı* ile, *karmaşıklığı* içinde *basitliğı* ile yakalanabilir. Bu "*yakalayışı*" bize Osmanlı padişahlığının *sosyal* ve *politik* ŞEMALARI sağlayabilir. Her "şema" gibi, Osmanlı padişahlığının şemaları da, *kısa* ve *kestirme* olmak için, canlı *ayrıntılarında* hayli kopuk olur.

O yüzden şemalar *çorak*, hatta *kısır* düşebilirler. Gene de onlarsız olunamaz. Pek öldürücü tecride kaymamak şartıyla, gerçekliğe hiçbir şey katmamak, gerçeklikten her ana karakteri atmamak şartıyla, varlığın *kalın çizilerini* şemalar verirler.

Osmanlı tarihinin üstyapı RUHU, önyargı ile şemalaştırılamaz. O *zorlama* olur ve gerçekliğin şemasını değil, lunapark aynalarındaki sapıttırmalarını verir. Olduğu gibi izlenen Osmanlı tarihinin *ruhunda*, birbirini tüm-lendiren iki çelişik-ililişik şema bulunur:

1- *OSMANLILIK*: Soyut *Sosyal* şemadır.

2- *PADIŞAHLIK*: Somut *Politik* şemadır.

Bu iki gerçeklik şemasını, iki başka *ayırım* olarak ele alabiliriz.

Osmanlılık denince, o daha çok *soyut* bir kavramda. Ce^e/ilişki ve çelişkileri sezindirir. Sanki ortada elle tutulur, *prati ki kişi M & kişilik YOK-TUR.* *Tarihin* TÜMO içinde *teorik* bir *sosyal* soyutluk vardır.

Padişahlık denince, o daha çok *somut* bir *nesnedir*. Özel ilişki ve çelişkileri sezindirir. Ortada düpedüz elle tutulur, *prati ki kişiye kişilik* vardır. *Osmanlılığın* tümü içinde *pratik* bir *politik* somutluk yürütür.

Ne demek istediğimizi, daha doğrusu neden öyle dediğimizi, iki şema ayrımında özetlemeye çalışalım.

AYRIM I

OSMANLILIĞIN SOSYAL ŞEMASI

Osmanlılığın *soyut* SOSYAL şeması çizilirken ve doğru çizebilmek için, kuru bir *harita* veya *plan* yapmak yetmez. Alışılmadık alandayız. Kimi *formüller*, ya da harita ve plan *işaretleri*, *terimleri*, şaşırtıcı, gelişigüzelmişçe yanıltıcı olabilir.

Şaşıрма ve yanılmaları bir kerteye dek önleyebilmek için, kimi kısa açıklamalar yapılmak ister. Onun için, bir tek ayrım olan *Osmanlılığın Sosyal şeması* üç büyük başlıkla kaplanmış karakteristikler yapılabılır:

- A) *Osmanlılığın SINIF'ları* ve *NÜFUS'ları*
- B) *Devlet Sınıfları*
- C) *Memleket Nüfusları*

A- OSMANLI'DA SINIF VE NÜFUS

Osmanlı topluluğunun insanları, Osmanlıların kendilerince, kapitalizm-dekilere yampiri kaçan bir bölümlenmeye uğrattılır.

Kapitalizm, devleti zemzemle yıkanmış bir *tabu*, bir efsaneler gücü yapmak için, insanları devlet *dışında* SINIF'landırmıştır. Devleti de, katına erişilmez, sanki *insansızın herkesin* Zümrüt Anka Kuşuna çevirmiştir. İyi kurnazlık!

Bütün antika imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlılık da, *doğuş* halinde öyle bir maskeleye tecridine girişmez. SINIF'lar devletin *çinde* yer alır. Devlet, bayağı *insanlıda* ve herkesin değil, kendi insanlarının (kendi *padişahı* ile kendi *sınıflav*(n)n) apaçık ve kaçamaksız, maskesiz devletidir.

Osmanlı için devlet, ta İbn-i Haldûn'dan, daha doğrusu Hazret'i Muhammed'den beri *toplum* demektir. Devlet-Osmanlılığı, bir *payitaht*, bir de *memleket* biçiminde iki ayrı dünyadır. Bu ayrımı yapmakta Osmanlı'nın suçu yoktur. Antika tarihte, büyük devletler ve imparatorluklar kurabilmiş olan yıldız KENT'ler onu icat etmişlerdir. Kent dünyayı fethedin-

ce kendisini *başkent-payitaht* yapmış, fethedilen yerleri de *kuyrukent-memleket* saymıştır.

Babil, Niniv, Memfis, Teb, Truva, Atina, Sart, Biblos, Kartaca, Roma, Mekke... öyle *başkentierû*ler. Çevrelerine bağladıkları bütün ülkeler ve insanlar, toptan; *Memleket* olmuştu. Memlekette herkes payitahta bakacaktı. Devlet o idi. "*S/n/f*"*av* orada varlıklarını tartışabilirlerdi. Memleketin ne *sınıflaşmak*, ne *sınıflar savaşı* gütmek haddi değildi.

O hak *Dev/etiû**lav**n**<i*,*l*. Bu böyle gelmişti, böyle gidecekti. Osmanlı o *ğiri* açmamış, o *çığıra* girmişti...

Nasıl olur? Sosyal sınıflar dışında devlet olur mu? Olmaz. Ama, ya Osmanlı'da görüldüğü gibi, sosyal sınıflar kurulup keskin sınırlar edinmeden önce *devlet* kuruldu ise? Ve *memleket* bu devletin *devletleşme* kemikleşmesi sırasındaki fütühatla biçimlenmişse?

Devlet, memleketin *sınıflaşmasma* göz yumamazdı. Memleket, yalınkat, hep bir boy yenik insanların alayı idi. Orada, tam "*DabbetülArz*"çık-tığı zamanki dünyada olduğu gibi, "*Kurtla kuzu yan yana*", kardeş kardeş *geçineceklerdi*...

Hiç değilse Osmanlı'nın kafasında ve uzun yüzyıllar gücünün yettiği yerde bu böyle oldu. Yalnız Osmanlı'da mı? Osmanlı battı, Türkiye çıktı. Türkiye Cumhuriyeti'nde *sosyal sınıfların çekışmeleri* şöyle dursun, *var oluşları* bile ne zaman "*kabui*"*ed*'*M**l*~?

Emperyalizmin Birinci Evren Savaşı'nda yenenler, önce Sovyetler'de sonra Türkiye'de yenildiği zaman, "*Padişahlarımız*"gitti. Onların "*büyük oğulları*", *paşalarımız*, "*dev/et nüfuzu*"*6**ışm**6a*, "*memleket nüfusu*"çinde bir *sosyal sınıf*olabileceğini söyleyenleri yerin dibine batırmaktan üstün sosyal düşünce ve davranış bilmediler.

Kökler o denli derinlerde.

Padişah - Devlet - Tarih

Osmanlı *İmparatorluğumun* devlet yapısına tepeden bakınca, her şeyin üstünde bir *padişah* görünür. Bu padişah, "*kadir'imutlak*"gibidir. Ne zaman? Hareket, yani fütühat *dinamizmini* koruduğu sürece. Fütühat durduğu gün, padişah da bir haşmetlü oyuncağa döner.

Aşağı yukarı her devlet başkanının başına gelen budur. *Devlet* demek, altında onu belirlemdiren *sosyal sınıflar* demek olduğuna göre, devlet başkanının gücü, sosyal sınıfların *statükosunu* koruyabildiği ölçüde vardır; özellikle, egemen üst sınıfları doyurup, *gelenen* alt sınıfları ayaklanmaya götürececek duruma getirmediği ölçüde vardır, yahut yok olur.

Padişahın gücü, dolaysızca temsil ettiği *devlet örgütüne*, devlet örgütü de, içinden çıktığı *sosyal sınıf*|X|ş|C| ve çelişkilerine bağlıdır. Sanıldığı gibi, "*gökten inmiş*"b|v güç değildir.

Nereden geldiği ortadadır: Oğuzhan aşiretinin, birkaç yüz ailelik *Kay/Boyu*'ndan çıkmıştır. Bu boy, Orta Asya'daki varlığından güç alsaydı Moğolların önünde "*kaçı kaç kuskunları kopmuş*"duruma düşmezdi. İmparatorluğu gelip İstanbul'da kuracağına, Altay dağlarında kurardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nu bir *TarihciiDevrim* kurmuştur. Göçebe Osmanoğulları, Bizans'a (derebeyliğin çil yavrusuna çevirdiği ortama) bir yeni düzen; *DİRLİK DÜZENİ* getirdikleri için, Bizans'ı yıkabilmişlerdi. Onun yıkıntılarında bir yeni devlet: OSMANLI İMPARATORLUĞU kurmuşlardır. Yani, ilkin hepsi birer Gazi (İlb=Şövalye) olan ve sonradan *padişah* kılığına sokulan kişilerin kişi olarak dinamizmleri ne olursa olsun, padişah otoritesini yaratmaya yetemezdi. Sırf *kişi* otoritesi yetseydi, son Bizans İmparatoru Konstantin'den daha *otorite* taslayan kimse bulunamazdı.

Öyleyse padişahın *kişiliği* değil, onu tepede tutan *devlet örgütünün*Yakaracteri daha önemlidir. Devlet örgütünün karakteri ise, elbet padişah buyrultuları ile belirlenmez. Tersine, o buyrultuları da içine alan devietörgütünü belirlemeden şey, tarih ve toplum gelişimi olur.

Bu tarih ve toplum gelişiminin determinizmi nasıl bir Osmanlı devlet örgütü yaratmıştır? Soru budur. Karşılığı o açıdan aranırsa aydınlatıcı olur.

İki Osmanlı Devleti: Yazısız ve Yazılı Kanunlar

Osmanlı *Devleti*, tekrardan yılmayalım, bir değil ikidir:

1- *Birincisi*: *Timurienk* tarihcii devrimine dek uzanan ilk "*tavaifüümü-luk*"(*feodal*) karakterli Osmanlı devletidir. Onun devlet örgütü üzerine çok az belge biliyoruz. Çünkü o ilk devlet "*yazılı*" olmaktan hayli uzaktır. Lîs'gilden Tevkiy'i Mustafa oğlu Mehmed'in dediği gibi, Fatih'ten önce "*Kavaniyn'imazbûta defter oionmayıp*"aqlzd,an kulağa geçer, gelişigüzel uyulanırdı.

Burada o Birinci *Osmanlı Devletinin* yapısına ancak bir sızıntı oldukça değmeye çalışacağız.

2- *İkinci Osmanlı Devleti*, Fatih'in "*defter oldurduğu*", yazılı kanun çıkardığı *imparatorluk* devletidir. Burada her *devlet* sözü geçtikçe, o Osmanlı İmparatorluğu, yani Osmanlı Devleti'nin, kurulduktan en az 150 yıl sonraki, çok değişik durumu göz önüne gelmelidir. Bir avuç göçebenin, muazzam Bizans yığınlarına yaptığı *aşı* ve getirdiği *dirlik düzeni* de, 150 yaşına varmıştır. İbn-i Haldun'un kuralınca çoktan bir *ölüm* geçirmiştir; sonra Fatih'le yeni bir çığıra girmiştir. Devlet sınıfları ve memleket nüfusları orada durulup ayrılır.

Devlet Sünufu - Devlet Nüfusu

Osmanlı İmparatorluğu'nun *padîşah* tepesinden bakınca, her şey iki *büyük* epey *SOYUTA* üstlü bolünüm biçiminde yaygınlaşmış görünür:

- 1- SÜNUF'U DEVLET (Devlet Sınıfları): *Üstte egemendirler.*
- 2- NÜFUS'U DEVLET (Devlet Nüfusu): *Altta gemlenmişler.*

Bu görünüş bizim yakıştırmamız değildir. "Osmanlı"nın *Dünya Kavrayış*ü. O her şeyi *DEVLETLEŞTİRME*ştir. Daha doğrusu, DEVLET, Osmanlı'ya göre, toplum içinden çıkıp insanların üstüne yükselmiş, *sosyal sınıf çelişkilerini* egemen sınıflar yararına dengeleştirerek, gemlenmiş-alt sınıfları kendi statükosu altında tutan bir ayrıcalık *avadanlık* (cihaz) değilmiş gibi gelir. Osmanlı'ca, yalnız egemen-üst sınıflar değil, gemlenmiş-alt sınıflar da, DEVLET'in bir bölümüdürler.

Bu görüşün tarihcil, ekonomik ve sosyal nedenleri, hep gelir, *Tarihcil Devrimler* çağında ki *üretim* ilişkilerine, Osmanlılıkta, *dirlik düzeni* adlı *nirri toprak üs~zer*le dayanır. O düzende devlet, sınıflar arası *ULU HAKEM* durumunu uzun süre saklamayı başarır. Üst sınıflar *mü/kiyetsahib*ler. Ama, nitelik ve nicelikçe "devede kulak kabilinden"dirler. Alt sınıflar *mükiyetsiz*ler. Ama, *tasarruf* haklarıyla, toplumun en yaygın toprak ekonomisine el koymuş, nicelikçe muazzam bir yığındırlar. Nitelikler ne denli küçümsenirse küçümsensin, sayı büyüklüklerinin ağır basışı, devleti her an onlarsız olunamayacağına inandırır.

1630 yılı Koçi Bey için, devlet başı, padişah: "*Memleketsahibi ve ibadullah hafızı*" {*Xo^rsV*lar} sakıncısı ve Tanrı kullarının koruyucusu) olan *Haiife*ü. *Memleket*. Bütün topraklar ve özellikle miri topraklardır. *Tanrı kulları*-. Hiç ayırt edilmeksizin bütün çalışan memleket nüfusedur. Reformcu Koçi Bey, o padişaha, o gün şöyle haykırabilir:

"*Tümü mutluluklu Padişahımdan sorulur... Bir alay namüstahak (haksız liyakatsiz) zevk ve safada olup da Seadetü Padişahımız mes'ûi (sorumlu) olmak ne revadır?*"(Koçi Bey Risalesi)

1649 yılı Ayn Ali, "*/-î»/*"(güdülenler) dediği üretmen çiftçileri "*midej/e^A*benzetir. Midesiz vücüt olamayacağı gibi, çiftçileri korumayan bir devletin de yaşayamayacağı, en su götürmez gerçeklik olarak açıkça savunulur.

"*Reaya'yı zaieme'den* (sömürerek soyup ezenlerden) *himaye* (koruma) ve *adî* (adalet gösterme) ve *tatyipte* (gönülden iyileştirmede) *ihitimam* (*düstürü amel ei islah'ül haief*) (düzen bozukluklarını düzeltmede işlem prensibi, netice) gösterilmesi" hep *devlet başkam* padişaha yüklenir.

Bu duruma ve tutuma göre, *devleti* tanımak, *memleketi* tanımının ilk koşulu olur.

Sosyal Şema Taslağı

Osmanlılığın en genel ve en soyut öz SOSYAL şeması şöyle çizilebilir:

(Genel Toplum)

OSMANLILIK

DEVLET
(Politik Sınıflar)

MEMLEKET
(Ekonomik Sınıflar)

Göçebe
Sermayeciler
işbölümü

Medeniyet
İşbölümü

Üretmenler

İlmiye Seyfiye Mülkiye Kalemîye Tasarruflu Mülkiyetli Bezir- Tefe-
Çiftçiler Çiftçiler ganlar çiler
Esnaflar Esnaflar

Osmanlı toplumunun genel sosyal şeması budur. Ancak, her "ŞEMA" gibi bu şema da, "şema"dan başka bir şey değildir. Bize genel bir *kaneva* verir. O kaneva bile çok *eksiksiz* hayli ÖİL7dür. İşlendikçe canlanacaktır. Canlandıkça, şemanın eksikliği ve güdüklüğü göze daha çok batacaktır.

Her canlı *organizma* gibi Osmanlılık da, *skolastik* anlayışın değil, *metafizik* anlayışın dahi can düşmanıdır. Yani, ne sonradan *soysuz/aşmış medrese* otoritesi ile, ne modern burjuvamsı, *kesitçis/e* bir yol nasıldıysa hep öyle kalmış sanılacak, *mutlak*, bir tek değişmez yapı kavrayışı ile anlaşılabilir.

Tam tersine *devlette*, *memleket* de zamanla boyuna değişmiştir. Hatta *devrim* denecek ölçüde altı üstüne gelmesine değişmiştir.

Devlet ve Memleket Altüstlükleri

O yüzden yukarıdaki şema, ne denli soyutlaşsa, bütün o değişiklikleri işaret etmekte güçlük çekmekten kurtulamaz olmuştur. O kadar ki, toplum tarihine yeni bir açı getirmek zoru olmasa, pratik devrimcilerin o karışık gelişime teorik bir çekidüzen verme çabalarını, daha kolay, daha çıkarılı yönlere harcamak gerekebilirdi.

Elbet *Osmanlı Devleti* de, zamanla tanınmaz duruma girmiştir. Bir *cihangir* (evreni tutmuş) devlet olmaktan, bir pis insanların yeryüzünü boşuna kirlettikleri *sömürge* devleti olmaya düşmüştür. Ama, bu yüzeyde

görünüştür. Devletin başına gelenler, o hiç ağza alınmayan, alçakgönüllü *memleketin* uğradıklarına ayna olmakla kalmıştır.

İki Osmanlı *Devleti* olduğu gibi, iki Osmanlı *memleketi de olmuştur*. Birincisi *temiz dirlik düzeni*, ikincisi onu inkâr eden *kesim düzeni*dir. Bu iki zıt ve birbirine düşman sosyal düzen sırasında, *ekonomik sınıflar* adı verilen *üretmenler* ile *sermayeci/er sınıfları* içinde ve *aralarında*, olağanüstü çelişik ilişkiler ve değişiklikler baş göstermiştir.

Sermayeciler ve Üretmenler

Osmanlı sosyal *memleket* değişiklikleri, gerektirdikleri ve bellendirdikleri *devlet* değişikliklerine taş çıkartmışlardır. Örneğin, ilk *dirlik düzeni* çağında, *Üretmenler* (çiftçiler ve esnaf) *HEP*ler, *sermayeciler* (bezirganlar ve tefeciler) *HİÇ* gibi dururlar. *Kesim düzeninde*, sosyal terazinin kefeleri tersine işler. Sermayeciler *HEP*, üretmenler *HİÇ* durumuna girerler. Üretmenlerle sermayeciler *arasındaki* ilişki ve çelişkiler böylesine yaman devrimler geçirir.

Üretmenlerin ve sermayecilerin kendi içlerindeki ilişkiler daha az devrimci! çelişkilere, kökten değişikliklere uğramamışlardır. *Dirlik* çağında *bezirganlar hep*, *tefeciler hiç* gibi idiler. *Kesim* çağında *tefeciler hep* oldular, *bezirganlar*, koyu Müslüman da olsalar, dinin elverdiği olumlu ve dürüst alışverişin yerine, Allah'ın yasak ettiği, Kur'an'ın ateş püskürdüğü tefeciliği her şeye üstün getirdiler.

Üretmenler daha acı altüstlüklerle kırılıp geçirildiler. Gerek *tasarruflu*, gerek *mülklü* üretmenler, ilkin bir çeşit "*doğal ekonomi*" tipinde, az çok "*kapalı ekonomisi*" üretmeniydiler. Yani, aynı *üretim birimi* içinde, hem *tarım* hem *küçük sanat* işleri, kadın-erkek ilkel işbölümüne göre yürütülüyordu.

Devlet - Memleket Çatlakları

Üretim ve toplum geliştikçe, memleket üretiminde *işbölümü*, üretmenler arasında *ayrışma*, *farklaşma* büyüdü. *Çiftçilik* ve *esnaflık* birbirinden uzaklaştı. Bu ayrılık üzerine *aracı* sermayecilere gün doğdu. Tefeci-bezirganlar, *üretmenler arasındaki çatlakları* arttırmakla kalmadılar, *dirlikçilerle* çiftçiler, *devlet* ile *memleket* arasındaki çatlakları da uçurumlaştırdılar.

Bu sosyal prose; yelle yağmurun yalçın kayalara yaptığını, dağ gibi Osmanlı toplumuna yaptı. *Hava* ile *su* ne yumuşak şeydir? Kayalar, üzerlerine düşen yağmurla ve esen yelle alay edebilirler. Zamanla yer-yüzünün en ulu dağları aşınır, denizin dibine gider. *Tefeci-bezirgan* ser-

maye, antika Osmanlı toplumunu o göze görünmez, elle tutulmaz hava ve su gibi sarıp aşındırarak eritti.

Çatlakları saymakla tüketemeyiz. İlkin toprağa *tasarruf*den çiftçi ile *mülkiyet* sahibi çiftçi arasında ayırt vardı. Ayrıca, mülkiyet sahibi çiftçiler arasında, *Müslüman olanlarla-Müslüman olmayanlar* farkı vardı. Bu çatlakların genişleyip yayılması, hep tefeci-bezirgan sermayecilerin yararına ve üretmenlerin zararına gelişti. En sonunda, *köylü* olsun, esnafolsun bütün üretmenler, *derebeyleşmiş* politika ve parababalarının köleleri duruma dek sömürölüp düşürüldüler.

Osmanlı *sosyal* yapısının bu karmaşık çelişkilerini burada daha fazla açamayız. Yalnız kaba taslak şemaya uygun, *devlet-memleket* alanlarındaki insanları kısaca belirtelim. Bu insanlar altlı üstlü iki kalıba dökülebilirler:

- 1- *Devlet Sınıfları* (Üstte-Güdenler)
- 2- *Memleket Nüfusları* (Altta-Güdülenler)

B- DEVLET SINIFLARI

Osmanlı filozof değildi, pratik savaşıydı. Kendisine kalsa, ne *devlet* olur, ne o devlette *sınıflar* tanırdı. "Ya *devlet başa*, ya *kuzgun leşe*"deyip saldırmıştı. Bir de bakmıştı ki, Birinci Osmanlı Devleti, Osman Gazi'nin başına konmuştu.

Bir yüzyıl geçmeden, *devlet*, Osmanlı'nın bu yolda başını yedi. Türklerden baskın, taze göçebe gücü olan Aksak Timur'un Tatarları, Yıldırım Beyazıd'ın başına yıldırımdan beter indiler. Bereket sel-Tatar gitti, kum-Türk kaldı. II. Murat'ın oğlu Mehmet, Fatih olunca, *cihangir* imparatorluk açıldı. O imparatorluğun "YOLLarı ortaya çıktı.

O "YOL=TARİK"ler, sınıfların ve sınıflaşmanın yolunu açacak mıydı? *Yolları* en büyük titizlikle /ç4/V6Wlaştıran Fatih de bilemezdi. Toplum, Hindistan Tarihi kadar yerinde sayan, bataklık durgunluğunda dona kalırsa, "*devletsınıfları*"fom yaşantı damarları kireçlenip taşlaşırdı. "*KASTLAR*"biçimine girip kendi içine ebediyen kapanabilirdi.

Toplum tarihi dört yanından didiklenerek allak bullak edilirse ne olurdu? Kapitalizmle karşılaşan Türkiye'ye dönerdi. Kapitalizmle karşılaşan *kastlar*, bir memleketi açlık SÖMÜRGEyapav<i, | Hindistan gibi. Henüz kastaşmaya vakit bulamamış olan *devlet sınıfları*, kapitalizme çatınca, ülkeyi üstü kapalı *YARI-SÖMÜRGEye* çevirdi.

Devlet sınıfları, toplum tarihinde bu denli yaman sonuçlara gebe idi. Onların Osmanlılıkta görülen en klasik şema-tipi üzerinde biraz durulmaya değer.

"Devlet Sınıfları" Ne Demektir

Toprak, toptan *kamunun* adına, bugünkü deyimi ile "devletleştirilmiş" bulununca, bu *toprak temeli* üzerinde kurulu *politika* üstyapısı, kendiliğinden "devletlü" {deyletç|}, yahut alafraza deyimiyle: devletsel) olur.

Bütün *antika* toplumların üretim temelleri gibi, Osmanlılığın üretim temeli de *toprak ekonomisine* dayanır. Toprak -sözde- *devletin* olunca, toprak *EKONOMİSİNDE* yaşayan insanlara, "devletnûfusu"den|r toprak *PO-LİTİKAST*nda yaşayanlara da "devletsünufu"(devlet sınıfları) adı verilir.

Daha doğrusu bunu bize sormadan "Osmanlı" demiş ve yapmıştır. *Devlet sınıfları* kimlerdir? Buna verilecek karşılık iki türlü olur: 1- Osmanlı devletinin tepeden tırnağa dökümünü yaparak, onlara hep birden devlet sınıfları adını vermek, *ayrıntılı* ve. *SOMUT*karş||k olur. 2- Osmanlı devletinin, hangi *avadanlığı* (cihazı), hangi *aygıtı* (aleti), hangi *organı* içinde bulunursa bulunsun, bütün ayrıntılı alanlarında genel *görev* ve *yetişme* kaynağına göre adlanan tipleri vardır. Bu, *gene/ye SOYUT*lr karşılık vermek olur. İkinci karşılıkta beliren *standart* tipler, devlet sınıfları denilen *gene/ye soyut* insan karakterlerini yaratır. Devletin hangi bölümünde görevlenirlerse görevlensinler, bu standart tipler, en tepe organa çıkmadıkça, ilk formasyonlarını muhafaza ederler. Ve bir çeşit *kast* ortamı yaratırlar. Osmanlı'nın *YOL* (tarik) dediği şey, halkın "ocak"yahut "gedik"g|b| gördüğü bu ortam ve insanlar, toptan "devletsınıfları"adını alırlar.

Dört "Sınıfın Türemesi

Osmanlı "DevletSınıflan"dört bölümde toplanırlar:

- 1- *İlmiye* (Bilimciller): *Din* (Şeriat-Fıkıh) ve *Hukuk* adamları.
- 2- *Seyfiye* (*Kılıççılar*): *Savaş* adamları.
- 3- *Mülkiye* (Mülkçiller): *Siyasi düzen* adamları.
- 4- *Kaiemiye* (KalemciIIer): *Ekonomik düzen* adamları.

İlk Osmanlılıkta böyle sınıflar yok gibiydi. Bir yol herkes *savaşçıdır*. Ama, gelişigüzel savaşçı değil, İslam ülküsünün *fedai Gazî'si*, Türkler'in *İib* yahut *Alp* dedikleri ülkücü Şövalye'dir. *İ/b*, hem din, hem dünya savaşçısıdır.

Horasan erleri Anadolu'ya geldikleri zaman, ilkel sosyalist /i^Aörgütü-nün *sivi/ye asker* şeflerine karşılık düşen, İslam *Gazileri* arasındaki *din* ülkücülüğü ile, *dünya* savaşçılığı görevlerinin işbölümüne uygun düzendirler. Bu düzenin en tipik örneği, iki kardeş olan *Bektaş* ile Mentegdir. Din ülkücülüğü ağır basanlar, *ERENLER* sayılıyorlar; savaş görevi ağır basanlar, doğrudan *GAZİ* olarak kalıyorlar.

Sonradan, medeniyet çarkları içine girilince, görevler son kerteye dek kompleksleşiyor. Eski *erenler* "İlmiye"oluyorlar, *gazilerde*, "*Seyfiye*"kalabalığı içine karışıyorlar.

Fütuhat başarılı olunca, ele geçen *MEMLEKET* toprakları genişliyor. Bu toprakların tarım ekonomisi, eski *göçebe* geçimini kaldırıyor. İnsanların *üretim* ilişkileri *sürüye av* biçimlerinden çıkıp, *toprak üretimi biçimine* temel yapıyor. İster istemez *sosyal sınıflaşmalar* ye o sosyal üst-yapı üzerinde *politik örgütlenmeler* baş gösteriyor. Politik örgütlenme, devietadını ve biçimini alıyor.

Eski *erenlere* ve *gazilere* iki yeni iş daha çıkıyor: Fethedilen toprakların *ekonomikye politik düzene* konulması kendini dayatıyor. *Din bilimi* ye *savaş davranışı* insanları içinden bir bölüğü sırf *toprağın ekonomik düzene* ni ile, başka bir bölüğü de, gene sırf "memleket"in *siyasi düzeni* ile uğraşa uğraşa *uzmanlaşmak* zorunda kalıyor.

Uzmanlaşanların *toprak ekonomisi* düzencilerine, *Kaiemiye* deniyor. *Memleketpolitikası* düzencileri, *Mülkiye* adını alıyorlar. Ama bu adlanış, en sonra gelen durumdur. Önce olaylar, yüzyıllar boyu Osmanlı *Devletleşme* prosesini geliştiriyor. Bu gelişimin bilince çıkması, *devlette* güdücü olanları "*DevletSınıfları*"*duvumunda* tanımlıyor.

"*Dev/et Sınıfları*"*o*dubl{X.[s|n|n ne denli geç geldiği ortadadır. Birinci Osmanlı Devleti kuruluyor, büyüyor, batıyor. İkinci Osmanlı Devleti yeniden doğuyor. İstanbul fethediliyor. Devlet, Bizansvari imparatorlaşıyor. Neden sonra, tarihcil görevinin sonuna geldiğini anlayan Fatih, oturup, "*Kanunnamesi* yazdırıyor. *Seyfiyehin* yanında, sözde üstünde, bir *İlmiye* sınıfı adlandırıyor. Ve ünlü dört *Devlet Sınıfı* sahnede genel bir *personel yolu* oluyor.

Devletten Çıkmış Memleket

Osmanlı toplumunda MEMLEKET ile DEVLET öylesine iç içe kaynaşıktır ki, birini anlamak için, mutlak ötekini iyi bilmek ister. Çünkü, devlet "memlekettten çıkmamış, memleket devletten çıkmıştır" demek, konuyu göze çarptırmaya, abartmaya yarar. Bu, hâlâ Türkiye'nin bütün olaylarında ağır basan *devletçilik* eğiliminin tarihcil ve toplumcul köklerinden ileri gelir.

Kentten çıkan medeniyetlerde, "*memleket*"*kentin* kendisidir. Devlet, o "memleketin" kendisinden uzun bir gelişim prosesıyla çıkar. Tek başına bir kent devleti, "*memlekettten* çıkmış"sayılabilir.

Osmanlılık, daha göçebe iken, yani *tarım* ekonomisine bağlı bir *toprağı yok* iken, demek ortada *memleketi yok* iken, kendisi vardır. Fütuhat yaptıqça, *toprak* ele geçirir, *memleket* kurar. Bu kurulan "memleket", bir

an için, eski medeniyet içinde iler tutar yeri kalmamış *devletin* kuruluşu ile atbaşı birlik gider. Göçebenin gözünde ve işinde, *memleket devletten çıkmış* gibi olur.

Bu, *klasik* metafizik mantığa uymasa bile, *gerçeğe*, demek *diyalektik* mantığa uygundur. Bu mantıkla, Osmanlı *Devleti'ni* ele almak, Osmanlı *memleketini* ele almak olur. Osmanlı *Devleti'ni* anlamak, aşırıca önem kazanır. Hem yalnız *tarih bilimi* için değil, *bugünün bilimi* için de, çok *teorik* ve *pratik* önem kazanır.

Sosyal Şema - İşbölümü Özü

Osmanlı *Devleti'ni* anlamak için, doğru ayrıntılarına girersek, labirente düşmüş masal yığidi Theze'ye döneriz. İçinden çıkabilmemiz için bir Arian ipliği elimize tutuşturulmalıdır. Bu ipucu, Osmanlı *Devleti'nin* alabildiğine basite indirgenmiş ŞEMA'larıyla kavranabilirdi. Ta ki, kafamız alıştığı kör mantıkla ikide bir beygirleri arabanın önü dururken ardına bağlamasın.

Daha önce değindik. Osmanlı *Devleti'nin şeması* dedik mi, o da -bizim yakıştırmamızla değil, kendi oluşu ile- bir değil, iki şema önümüze çıktı:

1- *Soyut şema*, 2- *Somut şema*.

Soyut şema: Devlet ve memleket insanların, padişah, vezir, yahut dirlikçi, çiftçi ve ilh. diye adlandırılıp kılıklılandırılan *biçimleri* dışında, sırf sosyal *özleri* ile konulup sınıflandırılmalydılar.

Bu *ÖZ*: Osmanlı *Devleti* ve *Memleketi* içinde rol alan her kişinin, o role başladığı gün, en *genel* anlamdaki *işbölümü* dallarından hangisine girdiğine göre *iç* kazanır.

Sosyal *için*, özün görevi işledikçe, insanı nerelere götüreceği ayrı, somut bir gelişimle belirir. Buna, Osmanlı'ya sonradan katılan iki "YOL"u örnek alalım.

Sosyal İşbölümü: Ekonomi - Politika

Bir daha analım. *Tarih* (yani *sınıflı toplum*, yani *medeniyet*) alanına ilk çıkan göçebe Kayı Boyu'nun Süleyman komutasındaki, "*dörtüüzarsian*"|| bölüğü içinde, insanların tuttukları işbölümü bakımından *sosyal* özleri nedir: Hemen hepsinin birer *aile şefi* olarak Türkçe *İLB*, Arapça *GAAZİ*, Frenkçe *ŞÖVALYE* oluşlarıdır. Orada her *İLB*, hem *din* hem *dünya* ülküsü uğruna, her şeyden önce *savaşan* kişidir.

Ancak, bu durumda *tarih* (*medeniyet: sınıflı toplum*) henüz başlamıştır. Boy, bir göçebe *KAN* topluluğudur. Kişiler arasında *sosyal sınıf* bölümü yoktur. Olsa olsa eski (kadın-erkek görev ayrılıkları gibi) *büyükso-*
yal işbölümleri üzerine gelip yerleşmiş *askerdi demokrasim* işbölümleri

göze çarpar, //ferden kimi daha çok *savaşçı*, kimi daha çok *ülkücü/yön-*
de uzmanlaşmaktadırlar. Kimileri *Hacı Bektagm* kardeşi *Menteş* gibi, *sırf*
Kılıçeri {Seyfiye taslağı) olarak *komutan/aşmaktadır*; *askerdi şef olma\Xa-*
dır. Kimi de Gazi *Menteşfm* kardeşi Hacı Bektaşgibi, *sırf* *ilmiye: bi-*
limci!) olarak, deli deryalı "Abda/"derviş kılığında *ermiş, ulu* (evliya)dur.

Ama, bu hiç durmayıp gelişen işbölümlü orta barbarlık toplumculuğu,
anasızın, medeniyet (sosyal sınıflı toplum) adlı soysuzlaşmış, insanları sı7-
rüleşmiş yeni ortama girer girmez, *değişiklik yıldırım çabukluğu* kazanır.
Önce, eski ikili işbölümüne iki işbölümü daha gelir katılır: Medeniyet sür-
rülerini *ekonomik* ve *politik* alanda düzenleme işleri...

Mülkiye Şemasının Doğuşu

İlmiye düzenleme işi, ilkin *askerdi şefin* büyük oğlu olan "BEŞE"e dü-
şer. *Ekonomik* düzenleme, ilbler arasından bir başka ilbe düşer. Göçebe
toplum, siyasete kardıkça, bilinen "Beşe" her hecesi "dört elif miktarı"
yukarıya çekilerek, daha heybetli "BAŞA"(sonraki meşhur *paşa*) kılığına
sokulur. Siyasi işler arttıkça, *askerdişeAn* büyük oğlu her işe yetişemez.
Başka sayılı ilblerden (sonra askercil şefin seçtiği kullarından) başkaları-
na da *paşa* görevi verilir.

Paşalar çoğalınca, *memleket* de genişlemiştir. Ve paşa vardır, "*paşa-*
lık" vardır. Geçmiş, yıkılmış İslam medeniyetlerinde paşaların paşasına,
vezir denmiştir. Osmanlı içinde en büyük paşaya da, vezir adı verilir...

Ne var ki, paşa da, vezir de, görevin özünü, *Politik* oluşunu değiştir-
meyen yeni ve sonraki biçimlerdir. Osmanlılıkta, sınıflı topluma tam kar-
dıkça, paşalara, vezirlere toptan *sosyal işbölümünü* öz görevlerini sis-
temleştiren *soyutve genel* bir bölüm ayrılır. Bizans etkisiyle devlet oturup
kastlaşınca, vezirlerle paşalar gibi *politik* özde görev yapanların topuna
birden "*mülkiye*" adı verilir. Ve mülkiye bir *devlet sınıfı* olur.

Kalemiye Şemasının Doğuşu

Medeniyet sürüleri içinde *ekonomik* düzenleme işbölümü, daha alt iş
sayılır. Bu iş, daha ikincil kerteğe itilmiş (yani savaşçılıkları ağır basma-
yan) kişilere düşer. Bunlar fethedilen *toprakları* ve *insanları* ünlü "*Defter*"e
geçirdikleri, yani göçebece bilinmeyen *yazılı* işaretlerle damgaladıkları
için, kendilerine önce *nişancı* denir.

Sonra, fütuhat tavsadıkça, toprakları ve insanları yeni düzene göre "*ni-*
şanılamak" görevi tükenir. Bizim anlayacağımız, nişancıya pek iş kalmaz.
Bununla birlikte *defter* ortadadır ve görevlidir. Nişancılık da, o ilk kutsal
toprak-insan nişanlayıp düzenleme görevinin anısı ile atılıp satılamaz. Gö-
revi biten her antika araç gibi {*yayın Urveya keman* oluşu gibi) "*nişancı*"

da, bir devlet süsü olarak kalır. Nereye oturtulacağı ikide bir mesele olur. Sırf deftere bakanlara *defterdar* denir.

Zamanla defterler gibi, defterdarlar da çoğalır. Ketebe *hocalar* artar. *kaierriler* (bürolar) birbirini kovalar... Ne var ki, nişancı da, defterdar da, küttab (katipler) da, hocagan (hocalar) da, görevin özünü, *ekonomik* oluşunu değiştirmeyen, yeni ve sonraki *biçimierd*lv.

Osmanlılık, sınıflı topluma tam kardıkça, nişancılar, defterdarlar, kalemler, katipler, hocalar, toptan sosyal *işböium/erindeVi* öz görevlerine göre *soyut* ve *gene/* bir bölük olurlar. Bizans etkisiyle devlet kaskatı bir heyula kesilince, nişancılar, defterdarlar gibi *ekonomik özde.* görev yapanların topuna birden, *Kaiemiye* adı takılır. Ve kalemiye bir *devlet sınıfı* olur.

C- MEMLEKET NÜFUSLARI

Osmanlılığın soyut sosyal şemasındaki *memleket* sözcüğü çimçig *toprak ekonomipolitikasından* kaynak alır. Osmanlı *Devleti de,* toprak devletidir. Ama devlet, toprakla karşılıklı iki kutup, tezle-antitez gibi, hem ilişkili, hem çelişkilidir. Osmanlı Devleti *dolaylıca* toprağın *ürünüdür.* Osmanlı *memleketi* hiç dolaysız olarak, *doğrudan doğruya* toprağın -ürünü değil- ta kendisidir.

Burada *toprak* sözcüğü, hiçbir zaman yeryüzünün gelişigüzel bir parçası anlamına gelmez. *Memleket* sözcüğü içinde hem YER, hem İNSAN, hem yerle insanın karşılıklı *üretim ilişkisi,* yani MÜLKİYET birlikte ve kaynaşmış olarak bulunur. *Memleket,* insanın toprakla mülkiyet ilişkilerinin toplamıdır.

Osmanlı memleketinin nüfusu denildi mi, toprak üretmenlerinin topu birden göz önüne gelir. Bu insanların hepsine, yuvarlak adıyla Türkçe *çiftçi,* Arapça *reaya* (güdülenler) adı verilir. Marks'ın Polonya'daki Yahudiler için söylediği gibi: Osmanlılığın *"mesameleri* (gözenekleri) *içinde yaşayan ^//"* durumunda kalmış tefeci-bezirgan sermayecilerini, ilk *dirlik düzeninim* Osmanlısı, "neuzibillah!" (Tanrıya sığınırım) demeden ağzına bile almaktan tiksindir.

Onun için *kesim düzeninde* korkunç bir önem ve güç kazanacak olan tefeci-bezirgan sermayecilere, burada işaret etmekle yetineceğiz. Onların ayrıntılı yeri, *kesim düzeni* bölümünde uzun uzun aydınlatılacaktır. Buradaki memleket, *çiftçiler* ile, onların işledikleri *topraklar* olarak kalacaktır.

Problem böyle konulunca, *memleket nüfusunun* niceliği ve niteliği, *"çiftlik"*denilen toprak üretim birliklerinin niceliğine ve niteliğine bağlanmış olur. Daha doğrusu, çiftçilerin toprağı benimseyiş biçimleri, memleket nüfusunun ana karakterlerini belirler. Toprak bütünü, köyü kaplamış, kendi kendine yeterli kapalı ekonomide ESNAFLAR da çiftçilerle karışır.

Öyleyse *memleket nüfusunu* ana çizgilerinde taslaklaştırmak için, iki nokta üzerinde durulmalıdır: 1- Çiftçilerin toprağı benimseyiş biçimlerine göre türleri, 2- Toprakların, devlet kurum ve kuralları (fıkıh ve kanunlar) açısından karakterlerine göre türleri.

Çiftçilerin toprakları *benimseyiş* biçimleri iki türdür:

- 1- Toprağın *mülkiyetine* sahip olan üretmenler
- 2- Toprağın *tasarrufuna* sahip olan üretmenler

Memlekette Mülkiyet Sahipleri Nüfusu

Osmanlı'nın *suihen* (barışla) ele geçirdiğı topraklarda *mülkiyet* sahipliği, hiç değilse bir süre, bırakılır. Kişi mülkiyetinde kalmış topraklar, söz yerinde ise, "*kanun ı/ı/ı/ı*" yerlerdir. Onlara *kanun* karışmaz. Mülkiyet ilişkilerini; şeriatın *fıkıh* adlı hukuk kolu düzenler.

Fıkıh'ta mülk topraklar da, üretmenlerin DİN'lerine göre ikiye ayrılır:

- 1- Müslümanların mülk topraklarına, "*Arazî'i Öşriye*" demr. Çünkü bunlar devlete yalnız *ÖŞÜR* öderler.
- 2- Müslüman olmayanların mülk topraklarına "*Arazî'i Haraciyye*" adı verilir. Çünkü bunlar başlıca 3 türlü *haraç* öderler.

Haraç ve *Öşür* topraklarına toptan *ARAZÎ'İ MEMLÛKE* (mülk edilmiş topraklar) denir. Ebedi mülk sahipleri, bu *memlûke* topraklarda yaşayanlar olmalıdır. Ancak, İslam toplumunun tarihçil kökleri gereği, bu alanda bile *kişi mülkiyeti* hiçbir zaman batı kapitalizminin mülkiyete vermek istediğı *mutlak* anlamı taşımamıştır.

Toprak Kişi Mülkiyetinin İğretiliği

İslamlıkta da, Osmanlılıkta da, "*mülkiyetin esası şahsın harp kabiliyetine*" (Atif, Mülkiye-Mecelle ve Arazi Kanunu-Profesörü: Arazi Kanunname-i Hümâyûnu Şerhi, 1330, İstanbul, s.56) bağlıdır. Toprağın "*müsta-hakkına*"v¢rılması kuralı bu demektir. "*Savaşyeteneği*"lse, bildiğimiz gibi, insanın ne ömrünü, ne de dölünü arttırıcı olamaz. Mülkiyet sahibi savaş yeteneğini yitirdi mi, toprağı da işkilli duruma düşer.

Öşür toprakları, *gaziler* kadar *azlık* ve *ömürsüz* bir *mülkiyet* sahibi insan kümesi yaratır. Bu küme insanların toprak ekonomileri, ister istemez *miri topraklar tenim* ortasında birer *mülk* adacığı gibi kalır. Tip ve tohum olarak vardılar. Ama, devlet üzerine etkileri, *toprak* mülkiyetlerinden çok *gazilik* sıfatlarından gelebilir.

Haraç toprakları, bûsbütün *iğreti* bir kişi mülkiyetidir. Ölenin mülkü, "*Mirirazî olur. Bir daha kimseye temlik olunmaz.*"(Atif, Keza) Haraç toprağın mülkiyet sahibi, bir olanaksızlıkla "*yeri tatil etse*"(işletmese), "*mü-razaa* (ekincilleştirme) *yolu iie başkasına verilir*"(Keza)

"Memlûke"(kış mülkü) topraklar üzerinde bir "ARAZÎ'İ AKARİYYE" bölümü vardır. Bunlar, Bağdat bölgesindeki, "nadiren (pek seyrek olarak) sahiplerinde kalmış olan Arazî'î Haraciyye"s.25) dir... Bağdat ne-residir? Yüzlerce yıl en büyük İslam medeniyetini yaşatmış Abbasîler'in payitaht ülkesi. Bağdat'ta "gayrimüsiim"Va,ç kişi bulunabilir? Oranın toprakları bile "AKARİYYE"adıyla haraç toprağı durumuna sokulmuştur. Dolayısı ile de "pek seyrek sahibi einde kalmış"bulunur.

Osmanlı'nın kişi mülkiyeti üzerindeki tutumu ve çapı budur. Bütün istatistikler, Osmanlılıkta "/77//7"denilen kamu mülkiyeti i topraklar yanında, "memiûke"adlı kişi mülkiyeti i toprakların çok az "yer" tuttuğunu gösterir.

Memleketin Tasarruf Sahipleri Nüfusu

Bildiğimiz gibi, Osmanlılığın sulhen aldığı topraklar, yok denecek keredede azdır. Arada bir evlenme yolu ile ele geçen yerler bile, çok geçmez, kanlı bıçaklı çözümlere bağlanır. Yani ANVETEN(zorla, savaş yolu ile) alınmış yere döner.

"Anveten"el6e edilen topraklardaki nüfus, yalnız tasarruf{toprağı işleyip yararlanma) hakkına sahiptirler. Bu insanların toprakları "ARAZÎ'İ MİRİYYE", "ARAZÎ'İ MEMLEKET", "ARAZÎ'İ HÛZ" adlarını taşır. Zorla alınmış topraklara, şeriatça, "GANİMET"denir. Müslümanlıkta "ganimet"nin beşte biri, "beytülmal"& (kamuya) alınır. Geri kalanı "gaziler"arasında üleştirilip mülk edilir. Topraksa oşür adlı vergiye bağlanır.

Ama, 'gaziier"ın sayıca azlığı, sık sık ve kolayca öldükleri göz önüne getirilirse, zorla alınmış topraklardan en çoğunun "beytülmal"& geçeceği kendiliğinden anlaşılır. Olaylar da bunu gösterir. Osmanlı topraklarının büyük çoğunluğu, miri arazi olur.

Miri topraklar üzerinde bütün genişliği ile reaya (güdülenler), çiftçi gibi çalışırlar. Bu çiftçi adlı insanlar, gerçekten de bir çeşit "devlet nüfusu" sayılabilirler. Çünkü geçimleri, devletin sıkı kontrolü altında bulunan ve "rakabesi"(mülkiyeti) "beytülmal"& (Müslümanların ortak mal evine) giren topraklar üzerinde sağlanır.

Çiftçi yığınlarının büyük çoğunluğu, miri toprak yığınlarının alinyazısı ile damgalanır. Dört türlü KAMU TOPRAĞI vardır.

Miri topraklar

1- BİLHASSA -ARAZÎ'İ MİRİYYE (Komutanlık Toprakları): "Tarımla yararlanılmak üzere "verilir. Bunun insanına "malik" {mülkiyet sahibi) değil, "mütesarrıf"(işletici: yararlanıcı) denir. "Mutasarrıfa balası {üstü) tuğralı tapu senedi verilir."

Tarla, çayır, yaylak, kışlak, baltalık ve benzeri topraklar buraya girer. Bu yerler, hiç değilse ilk temiz dirlik düzeni çağında, *doğrudan doğruya üretmen ÇİFTÇİİERE* işletilmek üzere bırakılmış topraklardır. Modern çağdaki tıpkı benzeri *Sovyet* topraklarındaki köylü işletmeleridir.

Kamuya bırakılmış topraklar

2- **ARAZİİ METRÜKE** (Bırakılmış Topraklar): *Kişi* tasarrufu dışında, doğrudan doğruya *kamu* işletmesine bırakılmış yerlerdir.

Genel olarak "*umum nas*"(*hevkes*) için *ortak* olan yollar, pazarlar, panayır, iskeleler, namazgahlar, "*mesire*"(*eğlence* yerleri), meydanlar... gibi topraklardır.

Belirli köy ve kasaba halkı için, gene *ortakça* kullanılacak "*mer'alar*", (otlaklar), yaylaklar, kışlaklar, baltalıklar gibi topraklardır.

Bayındırlıktan uzak ölü topraklar

3- **ARAZİİ MEVAT** (Ölü Topraklar): Ne *kişierin*, ne *topluluk* arın kullanmadığı yerlerdir. Şeriat yolunun çeşitli "*icihad'Harı*, bu yerleri türlü türlü tanımlarlar. Osmanlı kanunharında, /*efi*/*?*larında, uygulamalarında da "/776>|/<??"toprakların çeşitleri çoktur. En son tanım şöyledir:

"*Kimsenin tasarrufunda olmadığı ve ehaiye terk ve tahsis kılınmadığı halde cehr-i-saut* (gür sesli) olan *kimsenin sayhası* (çığılığı) *istima olunmıyacak* (işitilmeyecek) *derecelerde köy ve kasabalardan uzak bulunan, yani aksay'i ümrana* (bayındırlık bölgelerine) *tahminen bir buçuk mi* yani *yarım saat mikdarı mesafe bûdiyeti* (uzaklığı) olan *halı mahaller* (boş yer-*lev*)dir." (Arazi Kanunname-i Hümayûn-u, Madde 6, 1857)

Demek "*mevat*" toprakta başlıca iki karakter var:

- Yararlanılmıyor* olmak (ne *kişi* işler, ne *kamu* kullanır)
- Uzak* bulunmak (köy, kasaba gibi bayındır yerlerden gür ses çığılığı duyulmaz; veya bir buçuk kilometre.)

Sözde "vakıf" topraklar

4- **ARAZİİ MEVKUFE** (Tutuk topraklar): Genellikle, *tahsis* biçiminde, *kamu* mülkiyetinden kişilere doğru aşırı olmak için, "*din*"ve "*şeriat*"la alay ederce kitabına uydurularak çalınan miri topraklardır.

Şeriatça vakıf, aslında, *kişi mü/kü* olan toprağın, *kamu* yararına *kişi* mülkiyetinden çıkarılması prensibidir. *Kişi* tekeline kaldırmaktır. Uygulamada iş, her şey gibi, tersine çevrilip işletilmiştir. *Kamu* mülkiyetinde bulunan miri topraklar, üstü kapalıca *kişi* sömürüsüne doğru utanmazca kaydırılmıştır.

Böylece, İslam dininin *Şeriat* (Anayasa) ve *Fıkıh* (Hukuk) emirleri hiçe sayılıp çiğnenmiştir. Ama bu anayasa dışı mızrağı, din giysili sahtekarlıkla çuvala soktukları için, ucu sırtsa bile, vakıf hırsızlığı sözde "*kutsa*"/"b|v maske ile dokunulmazlaştırılmıştır.

Bir yol da çalındı mı, artık yalanın sınırı olmadığı gibi, vakıfların da çeşitleri ve sınırları uçsuz bucaksızlaşır.

Politik Şemaya Geçiş

Miri toprakların her dört biçimi de, hangi adla anılırsa anılsın, *kamu mülkiyetinin* özel karakterini taşır. *Memlûke* denilen topraklar bile, bu genel *kamucu* eğilimin ağır basışı altında kalır.

Bu bakımdan, bir avuç iğreti kişi mülkiyetlerine sahip görünenler de, "*Malik'ül Mülk*" (Mülklerin Sahibi) Allah'tır diyen büyük İslam prensibine inanmış buldukları ölçüde, kendilerini *kamu* varlığı içinde duyarlar. /%/-/topraklarda yaşayanlar ise, hiç işkilsiz, açıktan açığa *kamu* mülkiyetine sığınmış "*devlet nüfusu*" olu|v|av.

Görüyoruz. Ne *devlet*, ne *memleket* ilişkileri, soyut ve genel bir *sosyal şemada* gördükleri gibi kalmazlar. Rakı nasıl "*şişede durduğu* gibi" insan vücuduna girince kalmıyorsa, tıpkı öyle, olaylar da toplum yapısı içinde "*şema şişesinde*" durdukları gibi durmazlar.

Osmanlı tarihinin *maddesi*, kuşku yok, *memleketiir*. Ancak, memleketi söz yerinde ise *kuran*, sonra da hemen bütün ülke *toprakları* üzerine oturan *devlet* anlaşılmadıkça, memlekette olanlar kavranılamaz. Onun için, asıl *memleketime* ve ayrıntılarına girmeden önce, Osmanlı *Devletinin* POLİTİK şemasını çizmeli, sonra kısaca ayrıntıları üzerinde biraz durmalıdır.

AYRIM II

PADİŞAHLIĞIN POLİTİK ŞEMASI

Somut politika sistemi olarak *Padişahlık* da, tıpkı soyut Osmanlılık gibi, iki büyük bölümde *şemalaştırılabilir*:

- 1- *Payitaht*
- 2- *Memleket*

Biz konunun kimi karakteristiklerini anmak için üç ayrımda özetlenmesine çalıştık:

- 1- Payitahtın Genel Şeması
- 2- Payitahtın Hiyerarşisi ve Elkaabı
- 3- Memleketin Genel Şeması

A- PAYİTAHT ŞEMASI

Payitaht Memleket Kutupları

Osmanlı devlet örgütü, bugünkü devletle kıyaslanamayacak kertede *basit* ve *ucuz* devlet tipidir. Ayrıca, gene modern devletle kıyaslanamayacak kertede, söz yerinde ise, *demokratik santra/izm* prensibine göre işlemektedir.

Bir bakıma santralizm, bir *tek kişinin*, padişahın *mutlak* buyurusu altındadır. Öte yanda, o tek kişi çevresinde kümelenen devlet bölümleri, inanılmaz ölçüde *desantraiize* (adem'i merkezizetçi) ve *otonom* (muhtar) biçimlerde işlerler.

Bütünlüğü ve merkezizeti, *padişah* adlı tek kişi temsil eder. Ama, padişahın, sanki bir değil iki devleti vardır: 1- Merkez Devleti (Payitaht) 2-Taşra Devleti (Memleket)

1- *Merkez Devleti*: Antika *Kentten* kalma gelenek ve göreneklere göre, her şeyin üstünde bir *BASŞKENT* vardır. Ona *PAYİTAHT* denir. O, ayrı bir dünya, ayrı bir *devletin*. Payitaht'ın iç örgütlenişi de, silahlı kuvvetleri de, gelir ve yaşayış yordamı da, apayrı, bambaşkadır. *Geliri*. Taşradan gelir. *Yaşantısı*: *Saray* hayatı adını alabilir.

2- *Taşra Devleti*: Payitahtın sıkı kontrolü altında olmakla birlikte, her biri zincirleme ötekisine bağlı ve kendi içlerinde bağımsız denecek keredde otonom ve otomatik işleyen sayısız birimlerden derleşik bir başka dünyadır. Ona, kabataslak *MEMLEKET* adı verilebilir. *Geliri*. Doğrudan doğruya *toprak* ekonomisinden toplanır. *Yaşantısı*: Ayrı ayrı *dirlikler* biçiminde olur.

Payitaht - Memleket Zıtlıkları

Payitaht ile *memleket* birbirinden zeytinyağı ile su gibi *ayrı* tutulur. Hiç karıştırılmamaya özel bir önem verilir. Bunu, imparatorluğun bütün örgütlerinde, bütün kurallarında, her gelenek göreneğinde okumamak elden gelemmez.

Merkez devletinin kişileri, *payitahta* otururlar. Taşra devletinin kişileri, beylerbeyiler, beyler, tımarlılar buldukları *memlekette* otururlar.

Ve bu oturuş ayrılığı, her işte ve işlemde uygulanır. Padişaha doğrudan doğruya *arz* yetkisi tanınan *taşra* sorumluları; en yukarıdaki *beylerbeyi* de, ortadaki *sancak beyi* de, en alttaki *kadı* da, bu arzını, çağırılmadıkça gelip merkezde, padişahın yüzüne karşı *ağızla* yapamaz. "*Name*" ile (yazılı olarak) yapabilirler.

İmparatorlukta çok önem verilen el öpme işi de böyledir. Bayramlarda padişahın elini öpmek yalnız payitaht kodamanlarına has bir imtiyazdır. Tımarlı ve zeametli sipahi ve beyler için, Fatih kesin el öpme yasağı koymuştur.

Politik Devlet Şeması

Somut politika örgütünün yapısı bakımından Osmanlılığın şeması, Fatih "*Kanunnamesinde* anlatılanlara göre şöyle olabilir:

(ÖZEL POLİTİKA)
PADİŞAHLIK
(Devlet Başkanlığı)

PAYİTAHT

MEMLEKET

(Yerinde verilecektir)

SARAY

(Başı: Kapıağası)

DİVANLAR

(Başı: Veziriazam)

HAS ODA

ENDERUN

DİVAN'I HUMAYUN

CEMIYET'I ALI

(İÇ HALKI)

(Kişi Hizmeti) (Saray Hizmeti)

1) Silahdar

1) Oda Başı

A- OTURANLAR

1) Vezir

(Kılıç korur)

(Oğlanları güder)

(Mülkiye-Seyfiye)

2) Rikabdar

2) Hazinedar Başı

2) Kadzaskerler

(Üzengi tutar)

(Varları korur)

(İlmiye-Seyfiye)

3) Çohadar

3) Kılarcı Başı

3) Defterdar

(Tören güder)

(Mutfağı güder)

(Kalemiye)

4) Dölbend Oğlanı

4) Saray'ı Amire

4) Nişancı

(Giysilere bakar)

Ağası

(Eski Kalemiye)

(İç Muhafız)

B- ÇAĞRILIRSA

GELİP OTURANLAR

Mazul Beylerbeyi ile

Mazul Beyler

C- DİVAN'DA

OTURAMAYANLAR

(Divan Teşrifatçısı) **Çavuşbaşı** (Tören Çavuşları)

(Divan Yazı İşleri) **Reisülküttab** (Katiplerin başı, Nişancı Yardımcısı)

(Divan girdi çıktısı) **Kapucular Kethüdası** (Saray Dış Muhafızı)

Miralem (Savaşta Muhafız Komutanı) Çağrılırsa gelir

Kapucubaşı (Barışta Muhafız Komutanı)

A- DİVAN'I HÜMÂYÛN

Üyeleri ile birlikte

Vezirler

Kadzaskerler

Defterdarlar

Sonra

B- ÜZENĞİ AĞALARI

"Agayan'ı Rikab'ı

Hümâyûn"

denilen Padişahın atının yanında yürüme imtiyazı olanlar

1) Yeniçeri Ağası

(Merkez Kara

Ordusu Kumandanı)

(Vesair Üzengi Ağaları)

2) Miralem (Sarayda

Padişah, bayrak, otağ Muhafızı)

3) Kapucubaşı

(Enderun başkanı Saray İç Muhafızı)

4) Mirahur (Ahır,

ağırlıkları taşıt başı) oturur

Padişah - Kapuağası - Veziriazam

Padişahın *KİŞİ* biçimiyle temsil ettiği *devlet* içinde *üst kat*. PAYİTAHT, *alt kat*. MEMLEKET'tir. Her iki kattaki devlet örgütleri padişahın emrinde işler. *Payitaht*, doğrudan doğruya, *dolaysızca*, hiç aracısız padişahın gözü önünde işler. Padişahın kendisi, sarayda ve divanlarda olan biten her şeye kişi olarak katılır. *Memleket*, dirlikler ve beyler aracılığı ile, *dolaylıca* padişahın gözü dışında işler. Padişah, o işleyişe, *genel* olarak saray ve divanlar kanalından karışır. Pek seyrek olarak (barışta av, savaşta sefer, ara sıra tebdil gezme) yolları ile bu işleyişleri yerinde de kontrol edebilir.

Padişah, en dolaysız katıldığı payitahtın saray ve divan işlerine de, birer *aracı* koymuştur. Divanların başında şartsız kayıtsız *baş* olan kişi, padişahın mührünü taşıyan *veziriazamda*. Sarayın içinde, padişahın kendisinden büyük kimse bulunamayacağı için, divandaki veziriazam kertesinde sivri bir yetkili olmamak gerekir. Ama o da vardır: *Kapuağası* (babüsüade ağası, babüssüadet'ül aliyye ağası) adını alır. (Sonraları ak kapuağasının yerini, zenci "*evağası*" denilebilecek olan, *darüsseadetüşşerife* ağası olacaktır.)

Demek, PAYİTAHT devletinde, sanıldığı gibi tek başına padişah değil, onu *belirlendirip yeden* iki *örgüt* rol oynar: 1- Saray, 2- Divan. Bu örgütler, devletin en yüksek hem *yasama*, hem *yargılama*, hem *yürütme* görevlerini yerine getirirler. Sarayda "veziriazam": *Kapucubaşı* (daha şatafatlı olsun istenirse: *Da'rüsseade ağası*)dır. Divanda "kapucubaşı" *veziriazam* (sonra *sadrizam*)dır.

Modern Devlet Başkanı ve Padişah

Modern devletle kıyaslanırsa, *padişah*, Türkiye Cumhuriyeti'nde *geçici* olarak, Amerika Birleşik Devletleri Cumhuriyeti'nde *sürekli* olarak *cumhurbaşkanı*, yahut *başkandan* başka rol oynamaz. Bu rolün kişi için *ömür boyu* (Atatürk'te olduğu gibi), yahut *ge/geç* (Amerikan başkanı gibi) veya *irisi* (İngiliz kralında olduğu gibi) olması, olaylarda hiçbir şey değiştirmez.

Veziriazam kapuağası bir yana bırakılırsa, sarayın birde kapucubaşılıarı vardır. Kapucubaşının rollerini bize en açık kurumu ile Amerika Birleşik Devletleri verir. Amerika'da *sadrizam* da, *padişah* da aynı adamda, *Başkan'da* birleşir. Yalnız *kapucubaşı* görevi açıkça işler: Başkanın, ikide bir yakınlarından birini "*Aksaray'ından* dış memleketlere kişicil "*sözcü*" ve "*temsilci*" diye gönderir. *Kapucubaşı*, Amerikan sarayındaki "*akıl tröstü*" kişilerinin, arada dünyaca bir işe atanmış olmaları gibi görevler yapar. Eflak-Boğdan (şimdiki Romanya) beyleri değiştikçe, kapucubaşılardan biri, yeni bey yanında siyasi komiser gibi bulunur. Padişah adına gider gelirdi.

Has Oda-Enderun: Silahdar-Odabaşı

Payitaht içinde *saray* denildi mi, onun da iki bölümü ayrılır: 1- *Has Oda* Padişahın *kişi* işlerine bakanlardır; 2- *Enderun*. Padişahın *saray* işlerine bakanlardır. Has Oda'nın başında *siahdar*, Enderun'un başında *oda-başı* görünür. *Has Odadan siahdar, enderundan odabaşı* ile eşit iki özel (padişah-saray) görevlisi gibidirler.

Uygulamada, *siahdar*, padişahın yalnız *kılıçın* değil *beynirim* de koruyucusudur. Kapuağasından çok daha fazla ve her an padişahla içli dışlı olur. Kapuağası sarayda harem, dairei hümayûn, enderun, hadımağası işlerinde daha çok *teknik* elemandır. *Siahdar*, doğru padişahı etkileyen *moral* elemandır.

O nedenle, *odabaşı* hizmetkârlıktan pek kurtulamaz. *Siahdar* Mısır valiliği, derya kaptanlığı, kubbe vezirliği, hatta sadrazamlık payesine dek yükselebilir. Bütün bu sıvirmeler, hep padişahın güvenini yakından kazanmakla olur.

Padişahın bir yakını da, onu her gün giydirip soyduran *odabaşı*dır. "*Has oda oğlanları*"onun emrindedir. Fatih der ki: "*Oda oğlanının zaptı odabaşı'na muvazzaftır. Siahdar dahi acemilere sille çalmıya memurdur.*" (Kanunname)

Yasama-Yürütme-Yargılama Yetkileri

Saray, her modern devlette de "saray"adını alan örgüt-kurumdur. *Divan*, modern devletin "*bakanlar kurulu*"le "*millet meclisi*"görevlerini bir araya toplamıştır. Devlet demek olan padişah, gerek *yasama*, gerekse *yürütme* yetkilerini *düzenli* olarak divanlarla kullanır. Terside daha doğrudur: Divanlar, yasama ve yürütme yetkileri için en yüksek gerçekleştirmede düzenlice padişahı kullanırlar.

"*Divanlar*"d&y\nc&, sonraları, soysuzlaşma çağında, sadrazam konağına: "*bab*'i aliyahut "*bab*'i asafyahut "*paşakapısı*"adı verilerek yapılan toplantıları göz önüne getirmiyoruz. Bunlar, "*divan*"adını almadıkları halde, "*divan*" yerine geçeceklerdir. Bir de, "*divan*" adını almaksızın "*divandan*" daha üstün toplantılar vardır: Onlar "*müşavere*" adını alırlar. "*Müşavere*" de bir "*divan*" saymalıdır. Onun divandan farkı; her gün değil, gereğinde yapılmasından ileri gelir. O zaman, iki düzenli divan arasına, hatta üstüne bir üçüncü divan girer.

Dört Payitaht Organı

1- *Müşavere* (Danışma): *Vezirler* ve *defterdarlardan* başka kimsenin giremediği en gizli, olağanüstü toplantılardır.

2- *Divan-ı Hümâyûn*: *Vezirler, kadzaskerier, nişancılar, defterdarlar* gereğinde mazûl (azledilmiş) *beylerbeyilersie beyienn* OTURMA hakkıyla katıldıkları her günlük toplantıdır.

Çavuşbaşı(divan teşrifatçısı), *reisüiküttab* (divan yazı işleri başı), *kapucuiar kethüdası* (divana girip çıkanları kollama işi) her zaman Divan-ı Hümâyûn'a katılırlar. Ama orada OTURAMAZ'lar.

Miraiem (savaşta padişahın çadırını, bayrağını, kendisini koruyan "mehter"lerin başı), *kapucubaşı* (barışta saray komutanı), ancak *çağrılırsave* gerekirse, Divan-ı Hümâyûn'a gelirler, orada OTURAMAZ'lar.

3- *Divan-ı Hümâyûn'da Taam* Bir çeşit *divan* sayılabilir. Divan toplantıları "*SOFA'ha*, Divan "*taam*"(yemek toplantısı), "*SOFRA'ha* yapılır. Barbar geleneğidir.

Ama, Divan-ı Hümâyûn Sofrası'nı, Fatih tam Bizans veya Firavun-Nemrut törenlerine çevirmiştir. "*Taam'da veziriazam, baş defterdar, vezirler, defterdarlar, nişana, kadzaskerier* İLK ELDEN yemek hakkına sahiptirler.

İKİNCİ EL "*taam*"sırası, *çavuşbaşıya, reisüiküttaba, kapucuiarkethudasma* düşer. Bu yiyecekler, *ilk elden* yiyenlerin önlerinden *arta kalmış* bulunurlar.

4- *Cemiyet'iAH* (yüce toplum) yahut "*mecma'i eha'i*"(yetVi\W\ev toplantısı)ye, *Divan-ı Hümâyûn* üyelerinden başka, *silahlı kuvvetler* komutanları da katılırlar. Burada *vezirler, kadzaskerier, defterdarlar, yeniçeri ağası* ve öteki "üzengi ağaları": *Miraiem, kapucubaşı, mirahur*, anış sırası ile hep *OTURUR'lar*.

B- HİYERARŞİ VE ELKAAB

Beş Büyükler

Bütün adı geçen *payitaht* organlarında çalışan kişiler, bir toplantıda OTURUP, oturmadıklarına göre ve otururlarsa OTURMA SIRASI'na göre, önde gelir, üst basamak yetkili sayılırlar. Bu basamaklaşmanın yarattığı keskin *hiyerarşi* (silsiile: meratip, rütbeler zinciri), yerine ve zamanına göre az çok değişir.

*Padişah*tan sonra, saray bir yana bırakılırsa, hiç değişmeksizin, *siyasai* hiyerarşinin en başta gelenleri, *Veziriazam* ile *Vezirler...* dir.

Yalnız *Hmiyenm* başları, yerinde *veziriazam'm* da üstüne oturabilirler, daha doğrusu oturtulabilirler. Bunlar, *padişahın öğretmeni* ile *şeyhü'İs-İam/ar6*\v. Padişah kanunu, *şeyhü'İsiam* "ulemanın reisi: *Bilginlerin başı*" sayar. "*Muallim'i sultan, serdar'ı ulema 'dır*" (sultanın öğretmeni, bilginlerin başkomutanıdır).

Bu hesapça, bir araya geldikleri vakit, görünür politika devletluları şöyle sıralanırlar:

1. *Padişah-*, Devlet Başkanı
2. *Şeyhülislam-*, Bilginlerin Başkanı
3. *Muallim'îSuitarr.*, Bilginlerin Başbuğu (Padişahın hocası)
4. *Veziriazam-*, Divanların Filî Başkanı (Başbakan)
5. *Vezirler.*, Veziriazam Yardımcıları

Vezirlerden sonra gelenlerin hiyerarşideki sıraları, besbelli, her çağda aynı kalmamıştır. Fatih'in kafasında, vezirlerden sonra gelenlerin yerleri, *katlan* pek açık ve kesin görünmüyor. Payitaht başlarının hiyerarşilerinde yetki ve üstünlük iki görev organından kaynak alır: 1- "*Divan*"lara girmek işi; 2- "*Arz*"(bir konuyu padişaha sunmak) işi.

Vezirlerden sonra gelenlerin yetki ve etkileri bu iki işe göre belirlenir. *Divan'a* giren, padişahla baş başa verip, *toplucu* problemleri çözer: Arz¹da bulunan gene padişahla baş başa verir, ama sunduğu problemin çözümünde toplu bir düşünce ve davranış yoktur. Meseleyi padişahla *teke tek* konuşur. Hangisi daha etken olur? Padişahla *toplucu* konuşmak mı, *teke tek* konuşmak mı?

Yerine ve zamanına göre *hakem* hep kişi olarak *padişah* olduğundan, *divan topluluğu*, mantıkça, *teke tek arz* & denden daha etkili olmalıdır. Ancak somut *olaylar* bakımından, padişahın kendi "*iç*"i gibi olan bir kişinin (bir kapağasının, bir silahdarın), ona daha özel yollarla baskın etkiler yaptığı da unutulur gerçekliklerden değildir. Biz objektif olarak divan etkisini üstün sayarak bir hiyerarşi yaratılabildiğini normal sayalım.

Üç Katta İkincil Beşer Büyükler

O zaman, vezirlerden sonra gelenler için 3 basamak ortaya çıkar:

- a) Hem *Divan*, hem *Arz* yetkisi olanlar
- b) Yalnız *Divan* yetkisi bulunanlar
- c) Yalnız *Arz* yetkisi bulunanlar

Bu sıraya göre, hiyerarşi numaralarına, vezirleri 5. sayarak devam edersek, 3 grubu şöyle alt alta dizebiliriz:

- a) *Hem Divan hem Arz yetkisi olanlar:*
6. *Kadzaskerier* (O hesapça beylerbeyinden sonraya kalmalı)
7. *Darüssaitanat Kadısı*
8. *Nişancılardan* (vezir M & beylerbeyi rütbeliler): "*Nişana mertebesi* eğer vezaret ve beylerbeyiik ise *defterdarlara tasaddur* (önce oturur) eder. "[Fatih]
9. *Defterdarlar*

10. Nişancıardan "sancak iie nişana ise defterdarlardan aşağı oturur. "

(Fatih)

Burada karışan noktalar var:

Nişancı vezir ve beylerbeyi rütbeli ise, defterdarın üstünde oturur. Ama nerde? Kadzaskerin altında mı, üstünde mi? Çünkü vezir, kadzaskerin üstüdür. Arz yetkisinde nişancı ve darüssaltanat kadısı geçmiyor:

Fatih: "Beylerbeğiler vüzerâ altına oturur" diyor. Vezirin altı, kadzaskerdir. Beylerbeyi, bu kadzaskerlerin yanı başında mı, üstünde mi, altında mı sayılır? Anlaşılmıyor.

Bir ihtimal var: Fatih, divan ve arz yetkileri dışında, hiyerarşiyi, bir de kişinin geliri, yani aldığı para ile ölçtürür. "Her kangı beyin hakkı ziyade ise, oi bey madûnuna takaddüm ve tasaddur (astlarından önce oturur) eder." (Ayn Ali Risalesi) Ayrıca, vezir: "Bir yanma kadzaskeri, öbür yanına nişancıyı alır", diyen Kanunname'ye göre, aynı sıra numaralıların şu veya bu yanda oturuşları, aralarında hiyerarşi ayırdı yapılmasına yarayabilir. Bu da pratikle belli olur, kurala sığmaz.

b) *Yalnız Divan Yetkisi olanlar* (SİLAHLI KUVVETLER: ÜZENGİ AĞALARI)

11. "Bey/erbeyi/er: Vüzeva altına otura." (Kanunname)

12. *Yeniçeri Ağası*

13. *Mirâiem*

14. *Kap ucu Başı*

15. *Miyrahur*

c) *Yalnız Arz Yetkisi olanlar* (ENDERUN: İÇ AĞALARI)

16. *Kapu Ağası*

17. *Odabaşı*

18. *Hazinedar Başı*

19. *Kiiaracı Başı*

20. *Saray'ı Amire Ağası*

Elkaab (Lakaplar)

Antika devlet, ikiyüzlü değildir. Açık iççii(sinik), bir kesinlikle kendisinin toplumüstü ve *insanüstü* karakterini herkesin gözüne batırmaktan çekinmez. Onun için, kurduğu hiyerarşiyi, daha ağza alırken, karşısındakine yazılı bir formülle kabul ettirir. Bu formül, her basamak kişisine verilen "LAKAP"adını alır. Her basamağın lakaplarını bilip yazmak, antika devletin bir çeşit *paroias|â|v*. Onu bilmeyen kendiliğinden dışarıda kalır.

Lakapların topuna birden "ELKAAB"denir. Bunlar "Kanunname"lerde önemle belirtilen ayrı bir "bilim" sayılır. Bir kişinin ne olduğu, hangi "yol" (TARIYK)da olduğu, hangi "rütbeS taşıdığı; daha ona yazılı kâğıdın baş-

langıcında açıkça okunur. Bunların en gözdelerini kısaca anmak, hiyerarşiyi canlandırmak olur.

Padişahgil İçin

PADİŞAH YAKINLARI iki gruptur:

a. *Kadınlar*, b. *Oğullar*.

a. KADINLAR: "*Hatun*"(kadının aslı) yahut "*sultan*"adını alır. Onlardan birine şöyle "*deyyü yazıla*": "*İffetpenah'ı sütret ve gayret cah'i Devlet*" (görünüğü iffet-haram işlemeçlik- sığınağı ve devletin çaba yeri).

"*Derc'üs selatiyn izze Bür'üs Seyyidül Havatiyn'ei azam*" (üstün sultanların dergisi, en ulu kadınlar efendisinin kalesi).

"*Benat'üsseatiyn oğlum Sultan Mahmut Kızı Ayşe*"(sultanların kızlarından . . .)

"*Dametİsmetuha...*" (İsmet'i -lekesiz aklığı- süregitsin).

b. OĞULLAR: Padişah dölünden gelme "*guiam*" (oğlan)lara, ya da "*şahzade'ere*, mutlaka (sonra birbirlerini boğacakları unutturulmak ya da hatırlatılmak istenircesine):

"*Edimellahu Ömrühû*"(Tanrı ömrünü sürdürsün) diye bir "*Hüküm yazılmak*"sayılır. Öteki yazılar da şöyle olabilir:

"*Füruzend'iErcümendEs'ad...*" (en mutluların saygıdeğer parlak ışığı).

"*Ve Emced'i varis'iMüik'iSüleyman*"(ve Süleyman ülkesi mirasçısının en yücesi).

"*Nur ü Hadeka'iSultani*"(sultanın gözbebeğinin ışığı).

"*Rüüs'üs Seiatiy'n'i sahib'üi izz'ü vet temkin*" (Oturaklılık ve üstünlük sahibi sultanların başı).

"*Mahz'ı lütfül kıram oğlum Sultan Cem Edam*" (Tanrı başışının ta kendisi...)

"*Ellahu bekaahü*"(Tanrı varlığının kalışını sürdürsün).

Bunca şatafatlı uzun ömürler dilenen oğul "*Cem*"ın başına gelenler pişmiş tavuğun başına gelmemiştir.

Hükümdarlar İçin

Hükümdar durumundakilerin elkaabı: Bunları Kanunname, "*Sahibi Saltanat olup İTAAT eden CELİYL'ÜL KADR Hâkimler*"diye anar. İki tiptirler ve elkaabları aşırıda kısadır:

1. "*MEMLEKETTE SAHİBİ SİKKE VE HUTBE İSE*", bu bir çeşit bağımsız hükümdarlık sayılabilir. Ona "*kardeş/ik*"yakıştıw|w.

"Uhuvvetme^A"(kardeşlik sığınağı).

2. "VİLAYETİN EBEN AN CEDDİN HÂKİMİ", ama ne "sikke" (para) basıp, ne "hutbe" (adını tapınakta ünlendirme) yetkisi yoksa, ona sadece az çok "muhtar" bir çeşit "beylik" tanınır:

"Emaret me'ab'\beylik sığınağı).

"Muhtar'üiFuzaiaa'iiMudekkikiyri"(inceleyici erdemlilerin bağımsız).

"Yenbû'üiFaz! ve/ Yakıyn"(erüemYıqm ve doğruya varmanın öz kaynağı).

"Var/s'ü/ u/üm'ü/Enbiya ve/Mürseiyn"(yalıaçlav ve Tanrı elçileri bilimlerinin mirasçısı).

"Ei muhtass bimezi' inayet'ii Miik'e! Maiyri" (inayet sahibi sultan)

3. 150 AKÇA KADILAR ELKAABI:

"Kudret'ü/Kadza'eiİslam"(Müslüman hükümlerinin uyulanı).

"Umdet'ü Ve/at'ü/Enam"(kamu yakınlarının-kadılarının-düğümü-prensibi).

"Mümezyiz'ü/Helalan'iiHaram"(helali haram'dan ayırt eden).

4. DAHA AŞAĞI İLMİYE için Kanunname'de şöyle kestirme bir öneri vardır:

"Anlardan (150 Akça Kadılardan) aşağı bir fıkra eksik yazıla."

İlmiye İçin

İLMİYE ELKAABI: Aldıkları gündeliklere ve tuttukları bilim ve politika basamaklarına göre değişir. Başlıca 2 basamağa ayrılırlar:

1. 500 AKÇA TAHT KADILARI için "böyle yazıla":

"Akdza Kudzat'ü/Müsiimiyn"(Müslümanların hükmedicilerinin en hükmedicisi).

"Evia Vüiat'üiMüvahh/d/yn" Çlanv\ birdir diyen yakınların yakını).

"Maden'di fadzl veiyakıyn"(erdemlilik ve iyi bilirliliğin madeni).

"Varis'üi Ülüm'üiEnbiya veiMürseiin"(yalvaçlar ve Tanrı elçileri bilimlerinin mirasçısı).

"Hüccet'üiHakalelHalkecmayn"(t\j,mü ile halk üzerine hakkın belgesi).

"Eimuhtass bimeziydü inayet'üiMi/k elMaiyn"(yardımcı memlekete dayanaklığı arttırıcılıkta uzman).

2. SAHN MOLLALARI:

"İftihar'ü/ Ü/ema'i/Muhakkikiyn"(doğruyu izleyen bilginlerin övüncü).

Seyfiye İçin

SEYFİYE ELKAABI: Kılıçlılar için, kısa emir prensibine uyan iki üç sözcük yeterli bulunur. Yazılar, başta *yeniçeri ağası* ile öteki *üzengi ağa/ar/x*la olur. Şöyledir:

"İftihar'ü!Emacid ve Ekarim"(yenici ve kerem edicilerin öğüncü).

"Cami'üiMehamid veiMekarim"(hamdedilen ve kerem edilenlerin top-layıcısı).

"Eimuhtassbimezi'düinayet'iiMiik'eddayirri" (ihtisas sahibi ve inayetli).

Mülkiye İçin

MÜLKİYE ELKAABI: 3 basamaktır.

1. Beylerbeyilere:

"Emiyr'üi ÜmeraH Kiram"(büyük komutanların komutanı).

"Kebiyr'üiKubera'iiFeham"(yüksek katlı büyüklerin büyüğü).

"Züikadr'veiAhram"(güçlü zenginlik ve liyakatlar sahibi).

"Sahib'üi izz vei ihtişam" (yüceWk ve haşmetlilik sahibi).

"Ei muhtass bimezid inayeti Miik'üi iiam" (inayetli ve ihtisaslı bilinen mülk sahibi).

"Karaman BeyierbeyisiDame ikbaiühû"(...mevkii sürekli olsun).

2. Sancak beylerine:

"Kudret'üi Ümera'iiKiram"(keremli komutanların uyduğu).

"Umdet'üi Kubera'ii feham"(yüksek katlı büyüklerin düğümü).

"Züikadr' vei ihtiram"(güçlü zenginlik ve saygı sahibi).

"Sahib'üi izz vei ihtişam" (yüceWk ve haşmetlilik sahibi)

"Ei muhtass bimezid inayet'üi Miik'ei iiam" (inayetli ve ihtisaslı bilinen mülklerin sahibi)

3. Çavuşlara:

"Çavuş"sözcüğü Osmanlıca'da "törenci"anlamına gelir. Tımar müteferrikasrnâan sonra gelir. Vezirlerin, defterdarların tayin ettikleri "ıçgedik-//""lerdendirler. Onlara kısaca şöyle yazılır:

"Kudret'üi emasii vei akran"(benzerlerinin ve eşitdaşlarının uyduğu).

Kalemiye İçin

KALEMİYE ELKAABI: 3 basamaktır.

1. Defterdar: Divan'da şu titri alır:

"İftihar'üi Ümera vei Ekabir" {yomut&VA&rm ve uluların öğüncü).

"Muhtar'üikübera veiEfahir"(ulu ve öğünçülülerin bağımsız).

"Mustecma'üi Meali vei Mefahir"(ince anlamların ve öğünçlerin derleyicisi).

"Züikadr'eİİssm veiSadr'üiEkrem"(Züikadir ismiyle başta oturan).

"Ei muhtass inayet'üi Miik'ei Bari" (Allah'ın izniyle inayet ve ihtisas sahibi).

Hazine'i Amire Defterdarı "Damet meaiye'hû" (yücelikleri sürekli olsun).

"Kudvet'üiErbab'üiİzz'veiİkba'i" (erdem ve mevki erbabının iyi örneği).

"Umdet'ü Eshab'ei Kadr vei |è/ ^/|"(kudret ve celal sahibi).

"Cami'i vücûh'üiEmval"(malların yönelişlerini derleyici).

"Amir'üiHazin biahsen'üiamal"(en iyi işleme Hazine Komutanı).

"Elmuhtassbimez'düinayet üiMilik'el<?/<?"(çok inayetli ve ihtisas sahibi, en ulu sahip).

"Hazine'i Amiren Defterdar'ı damet meaiyehû' (Hazine amiri, yüceliği süreklî defterdar).

2. Şehremini-Reisülküttab:

"İftihar'üiEa/i ve/Eazim"(yüksek|e<c|n ve uluların öğüncü).

"Muhtar'ülEhaii' veEkarim"(ehalinin ve kerimlerin bağımsız).

"E/muhtassbimezidinayet'e/Mi/k'üddayim" (inayetli ve ihtisaslı, mülkün daimî sahibi).

3. Katiplere:

"Kudret'ü Erbab'üt Tahrir"(yazı becerenlerin uyduğu).

C- MEMLEKET ŞEMASI

Genel Memleket-Özel Memleket

Osmanlılığın soyut sosyal MEMLEKET şemasını gördük. Somut padişahlığın politik MEMLEKET şemasına da kısaca değinelim. Padişahlık için payitaht (yahut saray ve divanlar) dışında kalan her şey, memleketin-. Ancak, bu genel anlamda "mem/eket'X|v. Yani payitaht dışında kalan memleketin içine iki şey bütünüyle girer:

1- Bütün Taşra Dev/eti (POLİTİK Örgüt)

2- Bütün Taşra Toprağı (EKONOMİK Örgüt)

Taşra devletinin politik yapısı, doğrudan doğruya taşra toprağın üretim ilişkilerine göre ikiye ayrılır. Taşra memleket toprağında üretim ilişkileri |Y| büyük bölüğe ayrılır:

1- "AraziiMEMLÛKE" üeri|len kişimü/kütopraklar. Bunlara kanun değil, FIKIH karışır. Fıkıh'ın politik görevlisi bir tek ad alır: KADrdır.

2- "AraziiMÎRÎYE"denlen kamu mülkü topraklar. Bunlara fıkıh değil, KANUN karışır. Kanun'un politik görevlisi, toptan DÎRLİKÇ/adını alır.

Osmanlı ekonomisinde ve politikasında "Miri Topraklar"ın birer adı da, "Arazii Haz", yahut "Arazi Memleket'lr. Özel anlamıyla asıl memleket, bu ikinci bölüm kamu topraklarıdır.

Kamu Mülkiyeti-Özel Mülkiyet

Burada, bizim bugünkü (yani kapitalist toplumunun yarattığı) burjuva kafamız için bir "karışıklık"ç|Y|yor. Herkesin bildiği, belirli bir devlet sınırları içinde, bütün insanları ve bütün toprakları ile tümleştirilmiş bir memleketsin. Bir de, o genel memleket'in içinde, ayrıca yalnız kamu toprakları ve yalnız o topraklar üzerinde güdülen ve güden insanları kaplayan başka, özel bir memleket var.

Bütün "karışıklıklar" buradan çıkıyor. Kapitalizmin yarattığı üretim ilişkileri içinde, bir tek *mülkiyet biçimi*, önce "meşru" sayılır. Onun dışındaki her mülkiyet biçimi önce "gayri meşru" sayılır. O meşru biçim, *KİŞİ MÜLKİYETİ* o\şx. Bütün kurumlar ve kurallar, bütün anayasalar ve kanunlar gibi, bütün ideolojik mekanizmalar da, *kişi mülkiyeti* dışında, her üretim ilişkisini gayri meşru *ilan* etmekle kalmaz, onu *yasak* da eder.

O zaman, toplum için bir tek *mülkiyet* biçimi ve ister istemez bir tek *toprak düzeni*, bir tek *memleketin* bir tek *kanun* kabul edilir. Bir memleketin içinde ikinci bir memleket bulunması, modern mantığa *saçma* bi görünür.

Osmanlı için ne öyle bir *kapitalist üretim ilişkisi*, ne de onun tekelleştirip kutsallaştırdığı *özel kişi mülkiyeti* yoktur. Bir yanda "memiüke" (*kişi mülkü* edilmiş) saydığı bir toprak ilişkisi vardır, onun yanı başında bir de "miri" (*kamu mülkü* olarak kalmış) bir toprak ilişkisi vardır. Her iki *mülkiyet biçimi* de, Osmanlı için olağandır.

Kamu Mülkiyeti Kutsaldır

Daha yakından bakacak olursak, ilk Osmanlı için asıl *kamu mülkü* toprak daha olağandır. Ona verdiği ad olan "////-/" sözcüğü başlı başına bir güçtür. "Miri" Arapça "komutan" demektir. "Miri toprak: *komutançiyer*" demektir. "Mem/üke" ise, tam tercümesiyle "mü/k/estiri/miş"an|amm| taşır. Yani, komutan lütfetmiş, birisine bir toprağı "mülk etmiş". Sonradan çıkma, zıpcıktı bir kurumdur "memiüke". Ama miri toprak, "beytülmalî müsiimin"ın yerleridir. Müslümanların kılıçları hakkına *ortak* çabaları ile alınmış, ortak mallarıdır.

Bu açıdan Osmanlı için asıl *kutsal* olan mülkiyet, hiçbir kişinin özel alın teri veya kanı ile değil, tüm yiğitlerin ortak alın terleri ve kanları pahasına alınmış olan miri topraklardır. Bütün bir memleket çocukları gidip dövüşerek ölsünler, ele geçen yerlerin çoğu, belki hiç zahmet etmemiş kimi kişilerin *kutsal-özel mülkü* olsun: Bu modern burjuva ipotezini Osmanlı'nın kafası hemen hemen hiçbir zaman almadı.

Bu "kafa" Osmanlı'ya nereden geldi? İlk bakışta elbet *şeria!X.en*, yani *İslamıktan* geldi. "Beytülmalî müsiimin" adlı *kamu mülkiyeti* kurumu, Tanrıçıl Kuran'ı Kerim emridir. Ancak, Osmanlı'nın sosyal kaynağı, o derin temelli İslam prensibini, yüzlerce yıllık saltanat soysuzlaştırma toz ve molozları içinden silkip çıkarmasına elvermiştir. İlk İslam *Arap* yığınları gibi, son İslam *Türkiyöğün*ları da, tarih öncesinin *İLKELEL KOMÜNA* düzeninden tarihe gelip girmişti.

O sosyal ve tarihcil yapı gereği, Osmanlı toplumunda *kamu mülkiyeti* her şeyden üstün bir kutsallık taşıdı. Osmanlı Türk-Müslüman, *tefeci-be-*

zirgan sermaye sızmasıyla bozulmadığı sürece, "memiûke"topraklara hep dudak büken bir kuşku ile baktı. Kişilere mülk toprak verirken hep, *Uhut* Gazvesinde Hazreti Muhammed'in ganimet dağıtma zorunda kaldığı gibi, ağzından dış çekilince o işe katlandı. Ve ilk fırsatta o kişi mülklerinin "*ica-bina bakmakta* kusur etmedi."

Bir gün gelecek "hürriyet" sloganlı burjuva düzeninin, kendisine nasıl bakacağını hiç düşünmedi. Osmanlılık ve İslamlık mı *haklı*, yoksa kapitalizm mi? Konu o değil. Tarihin *olayca gerçekliği* meselesidir.

Ekonomi ile Politikanın Kaynaşması

Osmanlı'nın hangi sosyal ve tarihcil eğilimle davranıp düşündüğü göz önünde tutulursa, Osmanlı padişahlığı denilen toplumun *somut-poiitiky-*sisinde anlaşılacak ve karıştırılacak bir şey kalmaz.

Osmanlı toplumu alabildiğine *idealist-materyalist* bir yapı taşır. Bütün ideolojisi *DİN* çerçevesi içinde geçer. İslam dini ise, iliklerine dek *DÜNYA* problemini ele alır. Dünyanın *MADDE*gerçekliği üzerinde hiç hayale kapılmaz. Hiç değilse ilk *tarihti! devrimci çağlarında*, *toplum maddesinin* toprak ekonomisi üzerine dayandığını bir an unutmaz.

Onun için, Osmanlılığın en *somut politikası*, doğrudan doğruya modern bilimde *EKONOMİ POLİTİKASI* denilen biçimi alır. Orada, kapitalist düzende yapıldığı gibi, ekonomi temeli ile üstyapı arasına aşılmaz barajlar koyup, devlet, üretim ilişkilerinden kopuk, mistifiye edilmiş bir ilişkiler kargaşalığı değildir. Memlekette, devlet toprağın üzerine dolaysızca oturmuştur. Genel kural olarak, toprak mülkiyeti herkesindir. *Politika* yüzde yüz *toprak üreti-mime* belirlenir.

Osmanlı padişahlığında *ekonomi* bir yana gizlenmiş, *politika* öte yanda alicengiz oyunu oynar, değildir. Toplumun *bütün topraklar ye bütün insanlarıgibi*, bütün *politikası* ve bütün *kanunları* da doğruca hem ekonomik, hem politik ilişkilerin ortasındadır. Kapitalizmdeki gibi mücerret, ekonomiden "*izole*"edilmiş bir devlet örgütü ve bir politika oyunu yoktur.

Toprak da, insanlar da, "oyun" da *ortadadır*. Devlet toprağa bağlıdır. Toprak devlete bağlıdır. Politika toprak ekonomisine uyar. Toprak ekonomisi politikaya uyar. Toprak ekonomisi ile devlet politikası birbirlerine karşı maskeli balo yapmazlar.

Bu nedenle, Osmanlı padişahlığının somut-politik şeması çizilirken, gerçek yol gösterici pusula, toprak ekonomisindeki üretim ilişkileri olur.

Somut Politik Memleket Şeması
Genel Memleket

Memluke Topraklar

(Arazi'i Memluke)

Fıkıh Alanı

I

1

(Politika-Adalet) (Ekonomi-Maliye)

KADI

MÜLK TOPRAK ÇEŞİDİ

DİRLİK

ÇİFTLİK

I

Oşriye Haraciye

(Politik)

(Ekonomik)

(Nitelik)

(Nicelik)

Beylerb.

HAS

Miriye

Ala

Sancakb.

ZEAMET

Akariye

Evsa

Sipahi

TIMAR

Mevkufe

Edna

Devlet İçinde Devlet: Memlûke Topraklar

Padişahlığın somut politika şemasından bir yol daha anlaşılacağı gibi, Osmanlı için *memleket* demek, kendi koyduğu kanunlarla işleyen *KAMU TOPRAKLARI* demektir. Devlet sınırları içinde bir de "memlûke"(kişi mülkü) topraklar vardır. Ama Osmanlı onları neredeyse "*mem/eket*"ler saymamaktadır bile.

Saymaktadır: "Memlûke"topraklar da, üretim alanı olarak *oşriye* ise, *oşür* getirir; *haraciye* ise, üç türlü (rüus-mukaaseme-muvazzafa) *haraç* getirir. Ama o kadar. Memlûke toprakların alinyazısı ile uğraşmaz. Onları devletin belkemiği saymaz. Onların kuralları ve kurumları ayrıdır.

Memlûke topraklar, yalnız *Müslüman* ise *oşür* veren, *gayrimüslim* ise haraçlar veren, ayrı, muhtar, bağımsız bir *devlet içinde devlet* gibidir. Memlûke topraklarda Osmanlı'nın kanunları sökmek. Haddine mi düşmüş padişahın, memlûke topraklarına yan bakmak? Sanki, böyle bir statü vardır.

Memlûke topraklar, *Gazaa*'*lavm* (kutsal savaşların) bir *ikinci/üvünü*, bir safrası, bir baş ağrısı durumuna girer. Onlara *Şeriat* ve *Fıkıh* hükmeder. *Şeriat* de, *fıkıh* da, geçmiş çağların yargı ve hüküm gelenekleri-görenekleridir. Vaktiyle "*ıçtihat*" varmış. İslam saltanatları soysuzlaşıp derebeyleştikçe, o "*ıçtihat kapıları*" da "*kapamış*". Memlûke toprak ilişkileri donmuş, değişmezleşip kalmış, dokunulmazlaşmış. Ne zaman, ne padişah onlara dış geçiremiyor.

Öyleyse ne yapılacak? Memlûke yerlere yukarıdan bir *kadı* gönderilecek, aşağıdan *oşür* ve /7<?/-<?E/<?/-toplanacak. Başka ne halleri varsa, kendi-

leri görsün. Tüm memleket içinde memlûke topraklarla devletin ilişkileri burada kalır, gider.

Bu durum tesadüf değildir. İlkel *sosyalist* kamu mülkiyeti ile prekapi-
talist *bezirgan* özel kişi mülkiyeti arasındaki *çelişkinin* determinizmidir. Bu
çelişki, uzun yüzyıllar boyu, *kamu* mülkiyeti (miri arazi) ile *kişi mülkiyeti*
(memlûke yerler) kesimleri arasında hem sinsî, hem danışıklı bitmez tü-
kenmez bir savaş, bir iç-savaş yaratacaktır.

İKİNCİ KİTAP

ÜST YAPI

ÜST YAPI

Hammer, ilk Osmangilin adsız ve ünsüz kalışına şaşarak şöyle der:

"Dikkate değer ki, yarım yüzyıl yani, Birinci Aiaeddin'in saltanatından, Üçüncü Aiaeddin'in saltanatına dek sürmüş zaman içinde, elbet Ertuğ-rui'un tehlikeler arayan ve savaşlarla dolu yaşantısına ün vermiş olan olayları tarih susuşla örtülü bırakarak, yalnız Moğol ve Tatarlar üzerine iki zaferini, Büyük Aiaeddin zamanında Karacahisar'm ele geçişini, Su itan önu Sancağında yerleşmesini, Osman'ın doğuşunu ve evlenmesini, oğlu Orhan'ın doğumunu kaydediyor."

Bunda yadırganacak hiçbir şey var mı? Tarih öncesi toplum için "yazı" yoktur: Yazılmak ve "kayıt"da olamaz. Medeniyet tarihi ise, üst sınıfların başı olan *su/tan*lav dışında hiç kimse ile ilgilenmez. Bir "uç beyitiin yaptıklarına ve yaşantısına kim bakar?

Bu "tarih" yokluğu, daha doğrusu tarihte yok oluş, tam sosyal *sınıflı* bir toplumun, dolayısı ile bir sınıf *iktidarının* ve *devletin* ilk Kayı Boyu'nda yok olduğundan ileri gelir. Osmanlı toplumu, Osmanlı Devleti bu "yokluk" mahşeri içinden nasıl var olup çıkacaktı?

Hammer'in şaşarak belirttiği *tarihsizlik* yalnız Osman Gazi'den önceki 50 yıl için oluyor. Oysa, Osman Gazi'den sonraki 100 yıl için de, yazılı yerli bir Osmanlı tarihi hemen hemen yok gibidir.

Olayları kendiliğinden yazıya alan ilk Osmanlı bilgini, I. Murat (761-791 : 1360-1389) ile ilgili ve II. Beyazıt (886-918 : 1481-1512) çağında yaşamış "ÂşıkPaşazade" *deri*lleri Derviş Ahmet'tir. Bu tertemiz Türkçe dil-li insan "Âşık Beşe'torununun oğlu Süleyman torunu Yahya'nın oğludur. Bu hesapça, özel tarih yazımı, 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarında başlıyor. Derviş Ahmet, kendisine daha eski bir kaynak buluyor: Orhan Gazi'nin imamı İlyas'ın oğlu Şeyh Yahşi'nin kitabı... Nedir? Ortada yok.

Resmi tarih yazarlığı ise, Acem göçmeni Fethullah ile başlıyor. Fethullah: "En *evvei zapt'ı vekaayie* (olayları kaydetmeye) *memur*" (A. Şeref, Tarih'i Devlet'i Osmaniye) ediliyor. G. 960 (D. 1552)'da ölüyor. Acemce Türkçe dille, Kanuni Süleyman gazalarına "Şehname Han"lık ediyor. Demek 16. yüzyıl ortaları padişah övgüleri başlıyor.

Bu "*tarihsizliktesaduf* değildir. Göçebe İlb'lerin yazı ile "*başlarıhoş değildir*". Bu *kişicii* gerekcedir. *Sosyal* gerekçe daha etkendir: Fatih Mehmed'in imparatorluğu kuruluncaya değin, "Osmanlı" adını almış *Kayı Boyu'nun* tarih öncesi *sınıfsız* sosyal toplum biçimi, kolay kolay sosyal sınıflı antika medeniyet çöküntüleri ortasında eriyememiştir.

Osmanlı Türk'lnn sınıfsız tarih öncesi *komunasmdan* sıyrılıp, sınıflı ve yazılı medeniyet içine boylu boyunca girişi, Fatih'e dek 150, ondan önceki 50 yıllık Selçuk emrindeki Ertuğrul dönemi de katılırsa 200 yıllık bir gelişim sürecini kaplamıştır. O süreç üzerine en çok bilinen olaylardan klasik örnekler verip yorumlamadıka, Osmanlı tarihinin ruhu loş kalır.

Onun için, Osmanlı tarihinin şemalarında özetlenen Birinci Kitap'taki kimi elemanları, bu İkinci Kitap'ta biraz açıklamadan geçmek eksiklik olacaktı. Aşağıda gelen İkinci Kitap, Osmanlılığın *styapı* taslağına değecektir. Bu taslak iki bölüme ayrılacaktır:

- 1- *Birinci Bölüm*: DEVLETİN DOĞUŞU zerine kimi ayrıntıları verecektir;
- 2- *İkinci Bölüm*: En sonra, imparatorlukla birlikte doğmuş ve oturmuş bulunan DEVLETİN YAPISI zerine, daha çok PAYİTAHT lsndeki örgütlenmeye dokunacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN DOĞUŞU

İnsanlık tarihinde genel teorice, *devletin doğuşu* demek, bir toplumun *barbarlıktan medeniyete geçişi* demektir. Bu geçiş tarih boyunca iki ayrı sosyal gelişim konağına uygun olarak iki ayrı tipte görüldü:

1-KENT'ten Geçiş: Tarih öncesindeki barbar toplumun *yukarı* konağında, *tarım* ekonomisine içten gelme bir gelişimle varınca, kurduğu KENT düzeni vardır. Bu düzen içinde, *sosyal işbölümü* giderek *sosyal sınıfbölümüne* kendiliğinden varır. O bölünüş, *kentin* iç gelişim kanunlarıyla *parayı*, *yazıyı* yarattığı gibi, *devletime* kendi yapısı içinde yaratır. İlk Sümerlerin, en son İslamlığın kenûerinden *orijinal* antika medeniyetler böyle doğdu.

2- ÇADIR'dan Geçiş: Tarih öncesindeki barbar toplum, *orta* konağında *çobanlık* ekonomisini yaşarken, tarihcil itilişle *dıştan* etkili bir çökkün medeniyetin içine dalar. Onu fethederken, kendisi de fethedilir: Sosyal sınıfsız *göçebe* toplum, çökmüş medeniyette bir ölümden sonra *diriliş (baas)*, bir *rönesans* yaratırken, sosyal 57/7'fların, *yazmm*, *paranm* içe işleyen ortamına kayarak kendi komünist Kan teşkilatının gitgide *devletteşkilatı* biçimine girişini benimser. Bunun en iyi bilinen, en yakın ve en klasik örneği, Roma İmparatorluğu'na "*Coup de gracd*" (öldürücü vuruş)ını indiren Hun ve Cermen barbarlığıdır.

Osmanlı Devleti'nin doğuşu, çadırdan saraya geçiş tipinde oldu. Kayı Boyu'ndaki ilkel komünist KAN örgütü, kentlerde tarımla birlikte beliren sınıf ayırtlanmasına uğratmaksızın, doğrudan doğruya *deviet* örgütü biçimine atladı. Bütün bir sosyal gelişim konağını (KENT kurmuş *yukarı barbar/M'basamağını*) atlayıvermek, kendiliğinden anlaşılacağı gibi, hayli güç bir "*tehlikeliperende atmak*"tır.

Osmanlı Türkleri bu perendeyi attılar. Bir toplum "*aşamasınıyakarak*" devletleştiler. Ama KAN örgütünden dolaysızca DEVLET örgütüne geçiş, ister istemez, iki tarafın (hem Kan'ın, hem devletin) sonsuz karşılıklı etkileşimleri altında yapıldı. *Kan* örgütü, *devlet* örgütü üzerine epey damgalar

vurdu. Kan eriyip devletleşirken, devletin karakterinde türlü *Kan* bağları kalıntıları bıraktı.

Bu ilginç proseyi, Osmanlı Devleti'nin doğuş prosesi kadar taze anılarla gösterecek az örnek bulunur. Bu bölüm, o prosenin (sürecin) kimsece çürütülemeyecek belgelerle, tipik momentlerini belirtecektir. Devletin doğuş süreci deyince, onda başlıca üç karakteristik göze çarpar:

- 1- *DEVLETLEŞME*
- 2- *ORD ULAŞ MA*
- 3- Sonuç: *GEÇ DEVLETLEŞME*

Klasik sınıflı toplumda, ordu, en sonunda devletin bir parçasıdır. *Devlet/eşme'den* ayrı bir *ordu/aşma* ayrımı gerekir mi? Osmanlı realitesinde gerekiyor. Bugün bile Türkiye'de ordu, devlet içinde devlet gibi, sanki devletten bağımsız bir varlık değil midir? Bu bizim Osmanlı geleneğimizdir.

Belki Osmanlılığın bugüne dek süren en orijinal yanlarından biri de budur. İkel komunanın "*askeridemokrasisi*", aynı zamanda hem *ordunun*, hem *dev/eûn* temel direğini verir. Askercil demokrasi, her şeyden önce bir *savaş düzeni/d\.* "*Savaş*" "*ordu*"; "*düzen*"olarak "*devlet*", öterimin içinde tohumlanır. Kayı Boyu bütünü ile bir *savaş ordusudur*. Aynı zamanda savaşlar hiç durmaksızın birbirini kovaladıkça, varılan sonuç bir *devlet düzenine* doğru yol alır.

O bakımdan, gerek *devlet* karakteristiği, gerekse *ordu* karakteristiği, kendi süreçleri içinde tez ve antitez kertesinde çelişkili ikişer momente ayrılabilirler. Devletin iki momenti şöyle oluşur:

- a) *Tez*: Kan'ın devletleşme prosesi,
- b) *Antitez*: Devlet'in Kan gelenekleri.

Ordunun iki momenti de şöyle oluşur:

- a) *Tez*: *HALK* Ordusu,
- b) *Antitez*: *KUL* Ordusu.

Her iki tez-antitez momentlerinin sentezi, *GEÇ DEVLETLEŞME* sonucuna varır.

O zaman bu bölümde, *devlet* ayrımı iki başlık altında ve *ordu* ayrımı iki başlık altında derlenir. Devletin geç doğuşu, beş başlık altında toplanır:

- 1- *Kan'm* Devletleşmesi
- 2- *Dev/et\m* Kan Gelenekleri
- 3- *Ha/k* Ordusu
- 4- *Ku/* Ordusu
- 5- *Geç* Devletleşme

Osmanlılık, devletleşmeden önce ordulaştı. Çünkü "önce savaş" vardı. Savaş için devletten önce ordu geldi. Ordunun gölgesinde devlet doğdu.

Onun için Osmanlılıkta, devletleşme sürecinden önce ordulaşma sürecinden söze başlanabilirdi. Ne var ki, zihin alışıklığımız ordudan başlamayı yadırgayacaktır. Onun için, ilkin devletleşme sürecinden söze gireceğiz.

AYRIM I

DEVLETLEŞME

Çok daha kolay anlaşılabilir bir olaydır. Medeniyet "*sürü*"*sünün* içine "kurt gibi" dalan ve dalar dalmaz "*çoban*"*oluveven* Kayı Boyu'nun Osmanlı kolu göz önüne getirilsin. Olay, kendiliğinden, hiçbir plan güdülmeksizin hemen *devletleşme* görüntüsünü almıştır.

Devlet nedir? Toplum yığınlarından ayrı bir *silahlı güç* ve *cezaevi* sistemidir. Osmanlı, uç beyliğine varan birkaç gazada başarı sağlar sağlamaz Kayı Kan örgütü, fethedilen yerlerin yığınlarından apayrı bir silahlı güç olmuştur. Yenik düşen yığınlar kendiliğinden silahsızlandırılmışlardır. Silah imtiyazı Osmanlı'nın elindedir. *Silahlı* elinde tutan, ister istemez *ceza* yetkisini de elinde tutar. Ceza verilen yerde, ölüm cezasından başka türlü de olasılaşınca *cezaevi* kendiliğinden taslaklaşır.

Gerek İslam, gerekse Osmanlı geleneğinde belli başlı *ceza* biçimi "*kel-le uçurmak*", daha doğrusu "*ıdam*"*ılır*. Buna zamanla çalanın "*elini kesmek*"*gibi* ceza çeşitleri de katılır. Bu ne demektir? Her şeyden önce *cezaevi yok* demektir. Ceza, bir yerde çektirilmeyince, suçlunun vücudunda uygulanır. Bu barbar geleneği, "*yırtıcılık*" eğiliminden çok, henüz devletleşmemiş bir toplumun tepkisidir. İşkencelerin türlüünü insanların burunlarından fitil fitil getiren *cezaevi henüz* icat edilmemiş ya da olağanlaşmamıştır.

Osmanlılığın *devletleşme* prosesinde öyle "dört başı mamur" bir oluş pek aranamaz. Nedenine Ayrım IU'de değeceğiz. Altıncı devletleşme ayırımını iki başlık altında özetleyeceğiz:

A- *KATV'n Devletleşmesi* başlığında: Oğuz törelî ilkel sosyalist toplumda, kamu toprağına dokunmadan önce, silahlı demokrasiden, nasıl zorla seçime gidildiği görülecektir.

B- *İkel HALKDevleti* başlığında: İkel sosyalist Kan geleneklerinin, nasıl her sosyal ve politik kuruma damgasını vurduğu görülecektir.

A- KAN IN DEVLETLEŞMESİ

İkel sosyalist Â/Wörgütünün, ansızın içine girdiği medeniyetin etkisiyle nasıl devletleştiği, Oğuz Töresi, Toprak Benimsenişi, Sosyal Ayırtlanma, Herkesin Silahlı Oluşu ve Seçimle Şeflik gibi konularda izlenecektir.

Oğuz Töresi

"*Saray*" deyince, insanların gözleri önüne hemen başkentlerde kat kat surlu, şatolaşmış dev yapılar gelir. İnsanoğlunun önce *ormandan*, sonra *mağaradan* çıktığı unutulur. Daha sonraları *çadırla* on binlerce yıl yeryüzünde sürttüğü anılmaz. Kitapların yazdıkları gibi, devletlerin, sarayların gökten iniverdiğine inanılır.

Osmanlı Türkünde hangi "*saray*"*Türk*, bir *ordu-utus* olarak, sellerin karaları sardığı gibi memleketlere yayılmıştır? Ordu-ulus, *korku-yatan* bilmeyen, *eşit ve hür* kan kardeşleri örgütü örneğidir. Onun "*saray*"S değil *çadırın* bile içindeki "*Oğuz gelenek göreneğidir*". Yalnız Türkler mi böyle? İngilizler de, Fransızlar da, Almanlar da öyledir. Kısacası, tarihçil devrimle tarihe girmiş bütün orta barbarlar böyledir. Konumuz, Türkiye'nin Türkleridir.

Oğuz gelenek-göreneklere, *çobanlık* ekonomisinden hız almış bir *savaş* örgütünün dinamizmini taşıyordu. Orada ne saray, ne şah vardı. Seçkin İlb (Gazi-Şövalye)lerin *komunası* her şeye üstündü. Bunu, en basit el kitaplarının satırları arasında bile bulmamak için, insanın medeniyet yutturmacası padişah-saray masallarıyla beyin yıkamasından beter durumda bulunması gerekir.

Her okur yazarın göz atabileceği *Osmanlı Tarihi* sayfalarından, kimse'nin tersine gidemeyeceği olayları seçelim: Orada "*Oğuz Töresinin* başlıca şu üç prensibini bulmazlık edemeyiz: 1- Toplu Tören-Şölen, 2- Ortak Toprak, 3- Seçimle İktidar.

Tören-Şölen

Bütün ilkel komuna insanları için *çalışmak, savaşmaktı*. Ortak çalışılır-savaşılırdı. *Ürün*, ortak savaşın hem *orta malı*, hem *zaferi* |d|. Toplum hep birden *çalışıp-savaşır*, *ürün-zafer*e kavuştu mu; bunun ortakça *kutlanıp koterılması* gerekirdi.

Zafer-ürünü ortakça *kutlamaya* *TÖREN* denirdi; ortakça *kotarmaya* (yani zafer ürününden herkesin yararlanmasına) *ŞÖLEN* denirdi. Onun için Oğuz Töresi'nin birinci prensibi *Savaş-ış*; ikinci prensibi *Tören-şölen* idi.

Bu olayı, sınıflı toplumun pısrık ve kalleş tarih bilimi şu yavan sözle ağızdan kaçırmazlık edemezdi: "*Buzamanlara* (İlk Osmanlı İbleri çağına) *ait bütün âdet ve merasim Oğuz Töresince icra edilirdi*." (M.Osmanlı Tarihi, s.354)

Toprak Kimin Olur

Göçebe (çoban ekonomili) toplum için toprak, Marks'ın (Formen'de) pek güzel belirttiği gibi, üzerinde *sürü* |ev|e yayılıp geçilecek bir otlaktı.

Ancak, *Oğuz* oymakları ve boyları, Horasan'dan geçip "/?i//77"dedikleri Bizans memleketine gelince, *tarım* ekonomisi içine ansızın gömülürce girdiklerini gördüler.

Tarım ekonomisinin başlıca üretim aracı *toprak*tl. Oğuz Türkü için bu toprak, elde kılıç zaptedilmişti. Ne yapılacaktı? Toprakta yapılan *tarım* üretimi, otlakta güdülen *çobanlık* üretiminden çok üstün verimli idi. Bu nimet tepilemezdi. Ele geçen topraklar, çöken medeniyetlerde derebeylerin *kışi* mülkü idi. Oğuz Türkü için benimseme kuralı, yalnız *ortak aile mülkiyeti* biçiminde vardı.

O zaman kendiliğinden ele geçmiş medeniyet toprakları *memleketsay*ılarak, fetheden İlb-Gazi'lerin *ortak mülkleri* olacaktı. Klasik tarih bu olayı şöyle formüller:

"Oğuz an'anesine göre memleket hükümdar ailesinin MÜŞTEREK MALI idi. "(Keza)

Dikkat edelim. Burada metafizik tarihçi, sinsi bir *kelime oyuncağız*/ ile sonradan gelişecek proseyi, döndürüp mutlaklaştırıyor. Toprağın "*HÜKÜMDAR AİLESİNİN*" olü|xq|xrwx söyleyiveriyor. Hangi "*Hükümdar*"? Oğuz oymaklarından *Gün Han* içindeki 4 boydan biri KAYI Boyu idi. Bu göçebe eşit-hür "400 arslan"İlb içinde, çöken Bizans veya Selçuk "*hükümdar*"mı araniyor?

Klasik tarih, böyle gülünç deyimlere düşer. Sanki küçücük *Kayı Komunası*, Orta Asya'dan bir Çin fağfuru kılığında " *hükümdar* lar mı Anadolu'ya ılgar etmişti? Oysa, aynı klasik tarih, şu veya bu sayfalarında, dağınık ve ölü söz kalabalığı arasında boğulmuş olaylardan kimisine dokundukça, ilk Osmanoğullarında ne "*hükümdar*"n, ne taslağının bulunmadığını ağızından kaçıriverir.

Kan, Kam, Kamu: Ortak Mülkiyeti, Seçimle İktidar

Her *tarih öncesi* ilkel *sosyalist* komuna gibi, *Kayı* adlı *Oğuz* BoyUnun da, barışta *Kam* (yahut Şaman) adlı bir kutsal lideri, savaşta da *Han* adlı {*kan* örgütü sözcüğünden gelme) bir savaşçıl şefi vardı.

Kam da, *han* da, iliklerine dek *eşit-yiğiüer*n seçtikleri DEMOKRATİK BAŞ'lardan başka bir şey değillerdi. Onları "*hükümdar*"yerme koymak, *cumhurbaşkan*m| *padişah* saymaktan bin kez daha sersemce bir yalan uydurmaktır. İlk KAYI Boyu'nda henüz "*hükümdar*"yoktur ki, onun ailesinin "*ortakmah*"bu|unsun. Ortada, en tutarlı medeniyet *ailesinden* bin kez daha kaynaşık, bir tek parça, yekvücut aile demek olan *KAN* örgütü vardır. Toprak da, ister istemez, fethedilince *Kam* ve *Kan* ailesinin, yani "*Kam*"dan gelen kamunun "*müşterek mülkiyeti*" olur.

Her "askerdidemokraside, olduğu gibi, Oğuz treli Kayı Boyu'nda da, gerek sivil gerek askercil Şefler, analarının karnında iken "^^/"değillerdi. Doğar, büyür, çalışır, savaŐırlardı. Gösterdikleri kavrayış, beceri, yiğitlik, başarı ölçüsünde güven kazanırlardı. Kazanılan güvene göre başa geçirilir, yani seçimle seçilirlerdi.

Bunu, pek anlamadan, klasik tarih de olayları saklayamamak zoru ile ağzından kaçırır durur. İlk Oğuz tresince *iktidann*, anadan doğma "hkmda^kuklalarına değil, kılıcı hakkına iktidarı *hak ederieve* verildiğini, kendi deyimi ile "EN LA YIK OLANA "(Keza) bađıŐlandıđını itiraf zorunda kalır.

İlkel Komunaya Medeniyetin Etkisi: Farklılaştırma-Ayırılanma

Bu *sonucu* hangi olaylar haykırır? zerinde azıcık durmaya değer.

Bir yol, Osmanlılığın kurucusu olan *Osman Gazi* kimdi? Tarihte (sosyal sınıflı medeniyete *yazılı tarihte*) ilk boy gösterdiği gün, Osman Gazi bir "hükümdar"lmaktan çok uzaktı. Birçokları arasında, kismetine "Uç" (yani *Serhad*, antika devlet sınırlarının oynak savaş çizileri üstünde uç) düşmüş bir *İlb'di*. Klasik tarih de, Osman Gazi için "İlhanlı Uç Beyi idi" (Keza) der.

Burada da gene "Bey" ey|m| ile, sanki sülaleden iktidar yetkisini miras almış bir dl imtiyazlısı ortaya çıkarılmak istenir. İlk Osman Gazi için böyle bir Şey yoktur. *Osman Gazi, Ertuğru/GazVrim* oğlu idi. Sonradan uydurma medeniyet "Őecerelerine inanılırsa, Ertuğrul Gazi'nin de atadan bir Boy *askerdi Şefi* olduğu söylenebilir.

Bu olay aynen öyle ise, Şu anlama gelir: Orta Asya'nın *Kam||* toplumu, çöken İslam medeniyetinin sınıflı sosyal ve kültürel ilişkileri içine dalalı, hayli deđiŐiŐ gelişmiştir. İlk zamanlar, mutlak demokratik seçimle başa geçirilen askercil Şefler, yavaş yavaş, biti kanlandıķa, kendi dlne kimi ayrıcalıklar sağlamıştır. Medeniyetin bu *AYIRTLAYICI* (farklılaŐtırıcı) ve *YADLAŐTIRICI* (nsanı insana karşı koyucu) etkileri, Kayı Boyu'nun da içine işlemeye başlamıştır.

Yani, ilk temiz eşit *Kandaş Oğuz* treli Türkler içinde bozulma başlamıştır. Nedeni: Bütün "fazilet ve reziyet"ev|y|e bir bataklık gibi barbarları yavaş yavaş yutan sosyal sınıflı medeniyet etkileri ve tepkilerinde toplanır.

O kaçınılmaz medeniyet-barbarlık etki-tepkileri ortamında bile, ilk Osmanlılığın ne denli *ilkel sosyalist Oğuz töresi* damgalarını taşıdığı, en kaba tarih kitaplarında iice örtbas edilebilmekten uzak kalmıştır. Bunu, nyarđı dışında, klasik tarih metinlerinde kısaca izleyelim.

"Şah" ve "Padişah" Terimleri

Osmanlılığın kurucusu *Osman Gazi*, Türkiye'nin birinci "hükümdarı" (padişahı) sayılır. Bu "*padişah*" Yıngı iktidara, nasıl geldi?

"*Padişah*" sözcüğü bile anlamca ilginçtir. Ne demeye geldiği bütün Osmanlı tarihleri ve lûgatları tarafından bir türlü aydınlatılamamış bırakılır.

"*Şah*" bugün de bilindiği gibi, Pers hükümdarlarına verilen sıfattır. Oğuz Türkleri ilk medeniyetle olan "*ateş vaftizini*" *Horasan'da* yediler. *Horasan*, İslam medeniyetinin iyice işleyip en keskin çelişkiler yarattığı *Acem* medeniyetine uçtur. *Kayı Boyu* da, *Horasan* ve *Acemistaridan* geçerek *Rum'a* geldi. Neden öteki *Acem*, hatta *Se/çuklülük* hükümdarları gibi düpedüz "*^/Vt*" sıfatını almadılar? Neden "*Padişah*/öldular?

Bu düşündürücü bir olayın *terim* değil midir?

Kayı Boyu, bildiğimiz gibi, Anadolu'ya *Selçuk* saltanatının son günlerinde geldi. *Selçuk* hükümdarları, *Acem* kültür ve medeniyetinin etkisi altında kendilerini ".^/" saymışlardı. Onların üzerlerine gelen *İlhanlılarda*, içlerinden hükümdarlık düzeyine çıkanlara "*şah*" dediler. Demek *Türk* *Selçuklular* da, *Tatar* *İlhanlılar* da hükümdarlaştıkça "*şah*" gibi tutunmuş bir saltanat sıfatını benimsemekten geri kalmadılar.

Bir *Türk* boyu olan *Kayı*'lı *Osmangiller*, toplum içinde hükümdar durumuna girdikleri zaman, niçin kendilerine "*şah*" demediler de, "*padişah*" dediler? Ve bu "*padişah*" sözcüğü, neden Osmanlı kültürü ve Türkçe dili için sonuna dek anlamı (tam Freud komplekslerindeki "*püskürtüm*"-refolument- olayı ile) "*sansür*" edilmişçe açıklığa kavuşturulmadı?

Burada dil bilginliği konu değildir. Tarihci ve sosyal bir gelişim ilginçtir: *Osmanoğulları*, yalnız ilk günlerde değil, hatta *Birinci Osmanlı Devleti* sayılması gereken ilk 100-150 yıllık Osmanlılığı sırasında, kendilerini *Selçuk şahlığının* emrisesinden, hegemonyasından *ruhça* olsun kurtaramadılar.

"*Bir İlhanlı Uç Beyi*" idiler. *Şah* *Alaeddin*'lerin gönderdikleri *davul* ile *sancak* altında derlenip savaştılar. En başarılı günlerinde bile, *Selçuk şahlığının* geniş kültür erleri (bilginleri, örgütleri: *Bektaşilik*, *Ahilik* tarikatları) gücüne dayanarak *derleyici*, söz yerinde ise *devletleştiriciler* oldular. Alçakgönüllü göçebe *Kayı* *Türkü*; kendisine *Uç Beyliği* veren "*şahların*" "*şah*"ıklarını ellerinden almayı akıllarından geçirmedi.

"*Şahlık* bir iktidar ve devlet olarak yıkıldıktan sonra bile, Osmanlı *Türkü*, eski "*şahlarının*" ruhları önünde onlara bağlılığını ve saygısını unutmadı. Onun için '*^/?/7*' sıfatını takınmak, Osmanlı *Türkün*e her zaman ağır geldi. Bunu olayların gidişi açıklıyor.

Osman: "Sancak Beyi", "Şah" Kulu

Sonraki Osmanlı tarihçileri, Osmanlı padişahları için "seçere" gibi "cülûs"lar da (tahta çıkışlarda) kotarmaya çalıştılar. Olaylar ise epey başka tür ve tarihler belirtir. Osman'ın babası Ertuğrul Gazi G. 610 (D. 1233) yılı "*Karacadağ*'S Selçuk şahlarının ataması ile "Yurt" aldı. "*50 yıldan beri Mülük'ü Şeişceke* (Selçuk şahları) *namına Rum'larla muharebe eder idi.*" (S.: Nakdüt Tevarih, yazma)

Ertuğrul, Osmanlı tarihçilerine göre 680 (D. 1281) yılı, Hammer'e göre 687 (D. 1288) yılı öldü. Yani doğumu değil, ölümü bile bilinmiyor. Tarih dışı.

Osman Gazi, Osmanlı tarihçilerine göre Ertuğrul öldükten sonra, Kulece kalesini ele geçirir, İnegöl ve Karahisar tekfurlarını Dumanic'te bozar, Karahisar'ı alır. (Keza, s.361; A. Şeref: Tarihi Devlet'i Osmaniye) Hammer'e göre, Ertuğrul'un ölümünden birkaç gün önce Rum'dan Karahisar'ı alır. Bu oynak tarihler, Göçebe Kan (han) örgütünün yazılı medeniyet devleti olmadan fütuhat yaptığını göstermek için anıldı.

Ortada "*hükümdar*" olmak şöyle dursun, Osman Gazi henüz babadan oğula mirasla "bey" bile değildir. Ancak Karahisar alınınca, "^A/^A" kendisine: "72/£7"(kûlahına takacak bir tüy), "*alem*"(sancak) ve "*tabei*"(davul) gönderdi. Sonraki Osmanlı Devleti'nin durumunu göz önünde tutarsak, Osman Gazi 1289 (G. 688) yılları basit bir "*SancakBeyiMen* öte değildir. Sancak beyleri, sonraki padişahların nasıl "[/]^[£]//[£]/" sayılıyorlardı ise, tıpkı öyle Osman Gazi de "*şah*"ın (asıl hükümdarın) "*kuiu*"(vasal) idi.

Herkes Silahlı: Seçilen Baş

Osman Gazi nasıl *başageçtil* Ertuğrul'un oğlu olduğu için değil, kendi "*boy*" hal kınca *seçildiği* için baş oldu.

Neden?

Çünkü, Göçebe *Kan* yasası (Oğuz geleneği) başlıca iki karakter taşıyordu:

1- *HERKES SİLAHLIYDI*. İlk Osmangil'de, henüz birkaç kişinin gizli açık tekeline geçmiş *silahların cezaevleri* ile toplum yapısından ayrı ve üstün duran "[£]/6>1//6" doğmamıştı. "*Herkes silahlıydı*" sözünün anlamı budur. Bu gerçekliği klasik tarih şu sözle belirtir:

"*Beyliğe dahil aşiretlerin bütün eli silah tutanları esasen askerdir.*" (Mufassal Osmanlı Tarihi, İskit Yy. 1957, s.362)

Böyle bir toplum içinde kim kime, kişi olarak kendi imtiyazlı otoritesini *zora* kabul ettirebilir? Hiç kimse. Çünkü herkesin, ötekiler kadar eşit *Kandaşlık* hakkı gibi, bu hakkı savunacak keskin *silahı* da elinde idi.

Böyle bir toplumun başına nasıl geçilebilirdi? Ancak eşit Kandaşların hür oyuna dayanan seçimle...

2- **SEÇİMLE BAŞA GEÇİLİRDİ.** Herkesin eşit haklı ve silahlı bulunduğu bir toplumda "sivrilmek", yalnız o işi herkesten iyi yapabileceğini ispatlamakla olurdu. Klasik tarih, o ne dediğini bilmez uykuda-gezer görüşü ile, bu gerçekliği de Oğuz töresi adına ağzından şöyle geçirir:

"Devletin başına, daima bu işe en layık olan getirilirdi. "(Keza)

Bu "ağız", sanki gökten inmiş mutlak ve Tanrı gibi *en ilk* bir "devlet" varmış gibi konuşuyor. Tekrara hacet var mı? *Herkes silahlı* demek, *herkesi silahsız/aştırmış* ve bütün *silah* ve *ceza* gücünü tekelinde tutan örgüt olarak "devlet"*ortada* yok demektir. Olsa, kimseye sormaz: Silah ve ceza gücü ile istediğini kendi başına geçirir, "devlet"*^-/*"yapabilirdi. Ağzını açanı silahıyla cezalandırırdı.

Bunu yapmadığına ve *yapamadığına* göre, demek ilk Türk *Kayı* Boyu'nda onu yapabilecek bir örgüt, yani *devlet* henüz yoktu. Sonra kurulmayacak mıydı? Kurulacaktı. Hatta ilk defa amcası Dündar'ı bir okla yere seren Osman Gazi, *"bu işe en /^//^"*görülecekti. Başa geçtikten sonra bir daha aşağı inmemenin yolunu bulacaktı. O yüzden *Osmanlı Devletinin kurucusu* o I a ca kt ı.

Osman'ın Seçilmesi-Devlet Kuruculuğu

Ne var ki, *Tuğ-Alem-Tabelaldığı* gün Osman Gazi, kendi *Kayı* Boyu içinde ne bir *devlet* kurmuştur, ne de *hükümdar* olmuştur. Ve *eşit Kandaş* yiğitleri olan *Kayı* Türkleri, hiçbir zaman, içlerinden birinin *ayrıcalı* devlet kurup başında irsle hükümdar kesilmesine kolay kolay katlanamamışlardır.

Ortalıkta "Rum" kalelerini /eletmek, bu Türk ilblerinin gücü ile olur. Fethে girişecek *savaş düzeni* ve *komuta birliği* de, ancak o eşit Gazilerin oyları ile kurulabilirdi. İçlerinde *"bu işe en layık"olanı* seçmek onların bileceği iştir. Nitekim Osman İlb'in *Kayı Boyu'na baş* edilmesi, öteki eşit yiğitlerin oyları ve seçimleriyle gerçekleşti.

Bu olayı klasik tarih, Ertuğrul'un *"ö/ümü"den*||en olay dolayısı ile şöyle anlatır: *"Ona (Ertuğrul'a) tabi aşiretin bazıları oğlu Osman Bey'i, bazıları da kardeşi Dündar Bey'i başa geçirmek istediler. Nihayet kendi aşiretinin ısrarı ile Osman Bey Reis seçildi."* (Keza, s.356)

Buna, modern toplumda "seçim"denir. Klasik tarihçiler, sosyal tarih disiplini ve sosyoloji bilgisi ile başarılarını hoş etmedikleri için, olayları yam-pırılaştırdıklarını fark etmeksizin, ağızlarına geleni söylerler ve hep medeniyet sözcüklerini ve terimlerini kullanarak tarih öncesi üzerine yargı yürütürler. Yukarıdaki sözde *"bey"glbl* "aşiret"*sözcüğü* de gelişigüze'dir.

İlk Osmanlılar "aşiret" değil, onun üçüncül bölümü sayılan "Boy" (Kayı Boyu) idiler. Aşiret, ancak bütün boyları ve *oymakları* içine alan *Oğuzların* topu birdendi.

Klasik tarihin ("patavatsızlık" denilip geçilecek o gibi "bilgisiz yiğitlik" -cür'et'i cahilane- davranışları bir yana bırakılırsa) dedikleri apaçıktır. Kayı Boyu'luların, medeniyet sürüleri içine girer girmez, önce "şah"emrinde "kui-beylik, sonra şahları taklit ederek "devlet" kurmaktan kurtulamadıkları besbellidir.

B- İLKEL HALK DEVLETİ

İlkel sosyalist Kan örgütünün Türk ve İslam toplumlarındaki bütün kurumlar üzerine yaptığı etkiler; Tören, Şölen, Cuma, Cami, At Sirtında, Açık Çadırda, Kır Evinde, Köylü Devleti ve Kamu Yapıları gibi konularda izlenecektir.

Türk Komünyonu: Tören-Şölen

Sarayın sosyal anlamı ve görevi bilinince, Osmanlı toplumunda sarayın ne zaman, nasıl doğacağı ve büyüyeceği de kolay anlaşılır. Saray, "sınıflar savaşının anıtkabiri" olunca, Osmanlılıkta saray, *halktan kopma* kertesine bağlı kalır. Osmanoğulları *halk* için, *halkla* birlikte yaşadıkları sürece ne *saray* ihtiyacı duymuşlar, ne padişah *korkuluğu* olmaya aşırı önem vermişlerdir.

İlk Osmanlılar, "askerdi demokrasi"ri'n elverdiği ölçüde, her zaman halkla birlikte ve halk için "Fiysebiyillah" (Tanrı uğruna) savaşan ilkel komuna yiğitleri idiler. Bu kutsal bildikleri görevlerini yerine getirdikleri, her tutumlarında göze çarparıyordu. Halktan bir korkuları yoktu ki, saray adlı süslü dünya mezarına sığınıp saklansınlar. Halkla senli benli, "hal hamur" idiler.

Bunu başlıca iki *sosyal* davranışlarında açıklıyorlardı: 1- *Tören-Şölen*'lerinde, 2- *Müs'ümani/karmda*.

TÖREN-ŞÖLEN-, Kayı Boy'lu Osmanoğulları için her *kişi* olayı bir *toplum* hadisesiyle değerlendirilirdi. Medeniyette hep bir KİŞİ olayı sayılan *evlenme*, *doğum*, *sünnet* gibi işlemler, hemen TOPLUM'ca bir *tören-şölen* vesilesi olurdu. Her zaman, hâlâ böyle değil mi? Evet. Ama, oradan kalma. Ve:

"Bu devirlerde, eski Türk ananelerine daha uygun bir şekilde icra olunur, ekseriya bütün beylerin iştiraki ile günlerce süren ziyafetlerle sona ererdi. Bu ziyafetlerde asker ve halk için ayrı sofralar kurularak onlar da ağrılanırdı. "(Keza, s.359)

Yani, biri Hilton Oteli'nde "kem gözden ırak", "hür basın" reklamı "büyük adamlar"ın gizli tarikatı; ötekisi, mahalle izbesinde, Sulukule yayga-

rası değil. Yalnız "ilgillilerin bilgisi" içinde değil; beyi, kulu, askeri, sivili herkese açık. Ortak sofrada ortak şölen.

Müslüman Komünyonu: Namaz-Oruç

MÜSLÜMANLIK aslında, *Hülefay'î Raşidiyn'm* sonuna dek olduğu gibi, toplumsal, kutsal tören ve şölenlerle bütün Müslümanların *kardeşleşmesi* idi: "İnne m'el müslimûne, ihve" (hiç kuşku yok ki Müslümanlar kardeş-tirler). Bu kardeşleşme, her günün beş vaktinde, madde ve ruh kirlerinden arınılarak uygulanan NAMAZ biçiminde en somut karakterini kazanı-yordu.

Namaz nedir? Osmanlı deyimi ile "*şah'n* (devlet başkanının) da, "*ke-dahiin* (dilencinin) de, "*efendi'n'n* de, "*köletin* de, en ön safta, yan ya-na, eşitçe yer alıp kutsal törende bir hizaya gelmesidir. Halkın niçin bugün de, hâlâ namaza o denli önem verdiği bir bulmaca-bilmece değildir. Halk namazda, *ilkelkomuna* kan kardeşliğinin, biçimce olsun insanlar arasında yürürlükte kalmasını ister.

Namaz, Arap tarih öncesi toplumunun *töreniür*. *Şö/en'* yok mu? O da *oruç* biçiminde diyalektikleşir. Oruç, bir açıdan *aç* kalmaksa, *öbür* açıdan İFTAR ve SAHUR yemekleriyle bir özenli karın doyurmaktır. Oruçta *şölen*, iki zıt yönlüdür. Prensip, *yemek çevresinde bütün* Müslümanların bir *askerdi demokrasi* demir disiplinine uyarak hep birden (*şah-geda*, *efendi-köle*) gündüz aç ve susuz kalıp, gece iftar-sahur şölenine katılmasıdır.

Arap'la Türk'ün ilk toplum yapısı, namaz-oruç tören-şöleninde de tıpa-tıp uygun düşmüştür. Ve Osmanlı toplumu, o ilkel komünizm gelenek-gö-reneğinin kılına dokunduramamaya sonuna dek önem vermiştir. Padişahlar da o disiplini kolay kolay bükememişlerdir. "Oruç"belki sarayın duvarları içinde saklanabilirdi. *Namaz* herkesin önünde, herkesle, "*cemaatla*" kılı-nan bir törendi. Namaza yan çizen kolayca göze batardı.

Onun için Osmanlılıkta *namaz*, hiç değilse Birinci Osmanlı Devleti bo-yunca padişahların bir çeşit *demokratik kontrolünü* sağladı. Susan halkın düşünen beyni ve konuşan dili olan bilginler, padişahın her alandaki dav-ranışları gibi, namazına da ağır eleştirilerle karıştılar. Bunu klasik tarih şö-y-le anlatır:

"*Fatih devrine kadar Osmanlı hükümdarları tam manasıyla birer dikta-tör değillerdi.*" (Keza)

Cami-Cuma-Mescit

Diktatörün karşıtı *demokrat* değil midir? İlkel sosyalizm armağanı olan ilk Osmanlı demokrasisi *namaz* biçiminde organize edilmişti. Ve bu na-maz, sonradan soysuzlaştırıldığı gibi, bir ezbere yatıp kalkma değildi. Her-

kesin, bu arada devlet başkanı ile halkın birbirlerini karşılıklı olarak yoklaması idi. Namazın asıl kutsal anlamı bu idi.

Halk "ca77/"("toplayıcı") içinde toplanırdı. Günün "*beş vakit*" dışında, ayrıca haftanın bir günü de bütün Müslümanların özellikle "*toplantıya gelme*" günü olan "C2//77<?"(Türkçesi "TOPLANIM" günü) vardı. Ona herkes gibi padişah da katılmak zorunda idi. Çünkü, o haftalık tatil günü her Müslüman toplantıya (cuma namazına) katılma olanağını bulabilirdi ve bulmalıydı.

Cuma namazının özellikle "CEMAAT = KOMMÜNİTE" halinde kılınması, devlet başkanının bizzat Müslümanlara o hafta içinde geçenler üzerinde *hesap vermesi* yüzündendi. Okunan "*HUTBE*", sonradan çevrildiği biçimde Arapça bir tekerleme övgü değildi. Devlet başkanının, halk eleştirisi önünde hesap vermesi idi.

"*Cuma namazında bey de bulunur ve o gün de tebaası ile temas edip dertlerini dinlerdi.*" (Keza)

Hele bir padişah bu görevini savsaklasın, göreceği vardı:

"*Fatih devrine kadar padişahlar halkla birlikte beş vakit namaz kılarlardı. Beyazıt bu usulü terk ettiğinden, Emîr Buharî'nin tenkidine uğramış, bunun üzerine Bursa'da sarayın civarında bir mescit yaparak buraya muntazaman devvama başlamıştı.*" (Keza)

Böylece, "cv?/77/"toplayıcı demekken ve en geniş toplantı için büyük camiler dururken, şuraya buraya küçücük mescitler yaptırmanın, "hayır" perdesi altında, kodamanların halktan kaçamakları olduğu seziliyor.

At Sirtında: Saray-Devlet

Günde "*beş öğün*"(*sabah-öğle-ikindi-akşam-yatsı*) saatlerinde, bütün Müslümanlarla, sınıf, zenginlik, rütbe ayırdı bilmeksizin bir hizada boy göstermek; haftada en az bir gün, kutsal tatil yapılarak Cuma namazında dertleşip hesaplaşmak... ve bunları hiç şakası yok, doğrudan doğruya *Allah önünde* yapmak... hangi sosyal sınıflı toplum vurguncusunun göze alabileceği bir *demokrasi*ür?

İlkel komüna tanrısı, bu kerte işleri sağlama bağlamıştı. Böyle bir kontrol (denetim), *kritik* (eleştiri), *otokritik* (özeleştiri) altında, Osmanoğulları ne yapabilirlerdi? Herhalde, ilk işleri *saray* kurmak olamazdı ve olamadı.

Ne var ki, *çoban ilb* Osman'ın ve ilk Osmanoğulları'nın da öyle bir kaygıları hiç yoktu. Gaziler, üstünde *din* uğruna *dünyaya dirlik* getirme ülküsünden başka inanç tanımıyorlardı. Ya *devlet* mi? Devlet, sosyal sınıflara parçalanmış bir toplumun *dirliği*'i'ül. İlk Osmanoğlu'nun kendi "*toplumu*" Kayı Boyu içinde henüz sosyal sınıf yoktu ki, içten bir devlet firlasın.

Osmanlı'nın ele geçirip kotardığı yerler, elbet en azgın derebeyi (tekfur soysuzlaşmasıyla medeniyet sınıflarına) bölünüktü. Devlet, onlar için gerekti. Onların güdümü için ise, attan inip saraya çıkmaya gaziler gerek görmezlerdi.

Zaten, göçebe ilbin ömrü nerede geçiyordu? Seferden sefere (savaştan savaşa) koştığı AT üstünde. Madem ki ömür at üstünde geçiyordu; devletin de işi ne idi? *Devlette* AT üstünde olurdu. Ve bu gerçekliği klasik tarih de biliyordu:

"Maamafih, ekseriya (bununla birlikte çoğu zaman) seferde veya hareket halinde bulunan beyler, eski Türk âdetince at sırtında toplanılar yaparlar ve sadece şifahi (ağızdan, sözle) kararlar verirlerdi. "(Keza)

Onun için ilk Osmanlı topluluğunda, medeniyet sürülerini gütmek gereğinden kaynak almış, *"devlet"adı* verilecek bir devlet veya *"saray"adı* verilecek bir saray var idiye, AT-SIRTINDA DEVLET ve AT-SIRTINDA SARAY idi. Göçebe ilbin devleti de, sarayı da ATI idi. Ve bu nedenle AT, Türklerde (onlardan önce bütün tarih öncesi barbarlarda ve Araplarda) devletten ve saraydan çok saygı ve sevgi görürdü.

Açık Çadır - "Esrarlı" Saray Devletleri

Gaziler attan hiç inmezler miydi? Eh, ölmezlerse, ara sıra inerlerdi. O zaman devletleri de, sarayları da ne olurdu? ÇADIR!.. Şimdi "esmer vatan-daşlar" bile, şehire bulaştıkça, o güzelim havadar, esenli çadırlarını bırakıp *"gecekondu"* izbelerinin miyasmalı verem batağına gömülüyorlar. Osmanlı padişahları, uzun süre çadıra ihanet etmeye katlanmadılar.

"Osmanoğulları, Söğüt bölgesine yerleşmeden evvelki göçebe devirlerinde, beyle birlikte aşiretin iierigelenleri, açık havada bey çadırının önünde toplanıp bütün işleri kararlaştırırlardı. "(Keza)

Başka saray, sarayda devlet aramaya niçin kalkışılındı? *"Müslüman dini aşikare"idi.* Kim kimden neyi saklayacaktı? Kayı Boy'u içinde haklar ve görevler *Kan kardeşliği* temeline dayanıyordu. Hiçbir ilbin çıkarı, ötekisinkinden ne aşırı, ne eksikti. *"Bey"* ise, o Türkçe "BEĞENMEK"ten geliyordu: Kandaşlar kendisini *beğendikleri* için, içlerinde en becerilisi *beğ* oluyordu.

Alt yanı her ilb kendince beğ idi. Beylik bir imtiyaz, ayrıcalık değil: *Verilen* yüklenen sorumluluktu. Her ilb, nasıl kendisi ve kendi *ocağı*, ailesi kadar, kendi boyunu da düşünüyorsa, bey de öyle kendi ailesi kadar, belki de namus belası, kendi ocağından çok tüm boyu düşünmek zorunda idi. Bu da, adı üstünde kolaylık, havyar kesicilik (argoda, vaktini boşa geçirmek), kaltabanlık değil: Zorluk, fedakârlık, yiğitlik işiydi.

Geri kalan her iş orta malı idi. Ortada çözülecek düğüm açık konulurdu. "Dev/et esran"üen||en şey, ancak tefeci-bezirgan vurgunculuğunun, derebeyi soygunu ve baskısı ile toplumu işkenceli bir mahşer yerine çevirdiği gün, alınıp satılan bir matah haline gelirdi. O zaman, birtakım "medeni" haydutlar, Kırkharamiler'e yataklık eden mağara-mezar-saray kumkuması içine çekilip, halkı kazıklayacaklardı.

Kişi Sarayı Yerine Kamu Yapısı

Göçebe Osmanlı, yerleşince saray kurmadı mı? Saray, toplum içinde bir tek kişi için, başka herkesinkinden muazzam yapı kurmaksa, ilk Osmanlı Türkü için böyle bir ayrıcalık yoktur. Klasik tarih, sanki padişahın sarayda oturmaması namusa dokunmuş gibi, o gerçekliği kuşkulu deyimlerle sezdirir. O da ancak ikinci "padişah" için.

"Orhan Bey'in, Bursa'n/n iç kalesinde bir saray/ olduğu malûmdur. Lakin, bunun Türklerden mi kaldığı, yoksa Rumlar tarafından mı yapıldığı belli değildir. "(Keza, s.355)

Evliya Çelebi çağına dek, Bursa'da başka bir Osmanlı "saray" görülmez. Besbelli, kale içindeki saray, eski Bizans tekfurundan kalmadır. Anlaşılan Orhan Gazi, boş duracağına, ele geçen Kale sarayına ilk adını atan Osmanlı ilbidir. Medeniyet, eline esir düştüğü tarih öncesi toplumu böyle etkilemeye başlar yahut zehirler.

Osmanlı niçin "saraysız" kalmıştır? Bir yol alıştığı çadırdan kolay ayrılamadığı ortadadır. Ama asıl neden, eşit gaziler arasında kişi olarak sivrilmenin pek güç olduğudur. Medeniyette egemen sınıf eğilimi ve eğitimi, bir insanın *kişi* olarak sivrilmemesini ayıp saydırabilmiştir. İkel sosyalist ahlak için, *kişi* olarak sivrilmekten büyük, ayıp, hatta günah olamaz.

Osmanoğulları ilk yüzyıllar boyu, saray kurmayı, hem kullara, hem Allah'a karşı işlenmiş ayıp-günah saymıştır. Osmanlı, yapı düşmanı değildir. Yeter ki yapılacaklar, *kişi* sivriltmeye değil, *kamu* yararına olsun. Bunu, Bursa'nın ve ondan sonra ele geçecek bütün toprakların her yerinde sayısız örnekleriyle buluruz.

Bursa'da, Osmanoğlu 3 hamam ile 600 dükkân yaptırmıştır. Ancak bu dükkânlar bile, "dar yerde yapıldığından bahçesi"bulunmayan yapılardır.

Kamu yararlılığının en seçkin tipleri, *inançve* ı//^/alanlarında bulunur. Orhan Bey'in içinden gelerek ilk yaptırdığı "ev", Tanrı evi; İğri Hoca'nın Mescidi'dir. Osmanlı'da ilk kurulan "zaviye" (köşe: tarikat yapısı) Şeyh Edebalı'nın kardeşi Ahî Şemsettin'in oğlu *Ahi* (kardeş) Hasan'ın "köşesitür. *Ahi* Hasan, Osman Gazi'nin Edebalice cihangirliğe yorulmuş ünlü Rüya'sına karışmış bulunan Mal Hatun'un yeğenidir.

Ne var ki, Hasan, padişah karısının yeğeni olduğu için değil, AHİ (KAR-DEŞ) örgütten geldiği için, kendisine, padişahların henüz hak edemedikleri bir özel yapı kurulmuştur. Bu zaviye de gene Allah'ın gölgesinde, "mescide bitişik" yapılmıştır.

Kişim (saray) yerine kamu yapıları (camiler, medreseler, yollar, köprüler, kervansaraylar, kaleler, hamamlar ve ilh.) yaptırılması, Osmanlılığın derebeyleşme çağına dek sürecektir. Bu eğilimin en canlı örnekleri, "külliyeTerdir. Külliye'nin ortasında cami (İNANÇ EVİ), onun çevresinde medrese (BİLİM EVİ), onun çevresinde çarşı (İŞ EVİ) kurulmuştur. Böylece bütün insancıl ihtiyaçlar, ekonomi + üstyapı tümlüğü içinde maddeleşip sentezleşmiş bulunur.

Kır Evi - Köylü Devleti

Saraysız devlet nasıl yürütülmüştür? Herkes gibi padişahın da oturduğu kendi "yükselmemiş" evinden...

"1324 yılında Bursa'nın fethine ve Osmanlı Beyliğinin merkezi ittihaz edilmesine kadar, Osmanoğullarının sarayları mevcut değildi. Bey, diğer ümera gibi, kendi ailesi halkı ile birlikte bir evde oturur... Alelekser (çoğu) bir katip, birkaç çavuş ve haberci ve bir kısım muhafızdan ibaret yerd. Yazın ise, ekseriya bey evinin karşısındaki ulu çınarların serin gölgelikleri toplantı yeri olurdu." (Keza, s. 354)

Burada bir "devlet" var mı? Var. Kime karşı? Açıkça, dışarıya-yabancı-lara karşı. Medeniyetin köleliğe yatkın sürüleri güdülecek. Dört yan Bizans keferesi dolu. O gibilere karşı birkaç muhafız, toplumun bütün ocaklarına gerekli olayları duyuracak birkaç haberci. Ve gaziler "yazı" bilinmeyen bir toplumdaki geldikleri için, bir tek de katip...

Cihangirliği, gökleri tutmuş ulu çınar gibi gönlünde yaşatan Osmanlılığın, bütün devleti bu oldu. Ve bu gidiş, Bizans'ın ele geçtiği güne dek ana çizgilerinde değişmedi. Saray yok, kır evi vardı. Devlet, her şeyiyle köylü devleti kaldı.

AYRIM II

ORDULAŞMA

Osmanlı ordusunun, Osmanlı toplumu içinde ayrı bir örgüt biçiminde gelişmesi, başlıca iki konaktan geçer. Birinci konakta ordu, doğrudan doğruya Türk.

A- HALK ORDUSU

Taze (sosyal sınıflar savaşı ile yıpranmamış) Türk insan güçleri, yalnız ordu oluşları ile yenmediler. Önlerinde, öteden beri yenik ve yıpranmış bir antika medeniyetler gövdesi yatıyordu. Hıristiyan olsun, Müslüman olsun, Anadolu'daki bütün medeniyet gövdeleri, sanki kendilerini temizleyecek olan göçebeleri her davranışları ile çağırıyorlardı.

Hıristiyan Medeniyetinin Çağrısı

Hıristiyan Bizans, "Gel beni ye" diyordu. O zamana dek sınır boyu hisarlarını, aylıklı asker besleyen Bizans komutanları bekliyordu. Bunlar ele geçirecekleri *ganimettev* kendilerinin olmak şartıyla, ayrıca birçok *topraksız para* alarak Bizans'ı korumaya alışmışlardı. Pahimaros'un anlattığına göre:

"*Gün olup da Mişe/ Paieoiog Konstantiniye'yi (İstanbul'u) Frenk/erden aldıktan sonra Hadenos'un haince ihtarları üzerine Kumandanlara ödenek olan akçayı kestikten başka, onları had aşırı vergilere uydurmak istedi. Bu garip ücretli askerler, muhafazalarına tevdi olunan hisarları korumaktan vazgeçtiler.*" (Hammer, s. 113)

Toplum politikasının bu çöküntüsünü, sanki "*doğa*"(tabiat) da temizlemeye koştı. Bütün feodal şatoları gibi, Bizans hisarlarını da, Sakarya suları çevreleyip koruyordu. O sıra, İslamların belki de Tanrı çağrısı gibi karşıladıkları bir ırmak oyunu oldu:

"*Hisarların haylisine tabii bir hendek olarak hizmet etmekte olan Sakarya, birdenbire akıntısını değiştirdiğinden, istihkâmın şöylece emniyette bulunmasından yoksun kalan muhafızlar onları terkettiler. Irmak doğal yatağına döndü, ama, o bölgeyi bir ay su altında bıraktıktan sonra, öylesine de sal sal {lahk -alüvyon, mil-) getirdi ki, suyun derinliği pek az kalarak artık geçit yerinde geçmeye hiçbir engel bulunmuyordu.*" (Keza, s.114)

Bu durum, Osmanlı fütuhatına Bizans kapılarını kendiliğinden açıyordu.

Müslüman Medeniyetin Çağrısı

Müslüman Anadolu, "Gel beni kurtar" diyordu. Tam Osmanoğulları Bizans sınır boyuna yerleştikleri günlerdi. Gaazan Mahmut (G. 694 D. 1294) öldüğü zaman: "*Anadolu'da Selçuk memleketleri ahalisinin Moğollardan gördükleri zulüm ve teaddi (saldırı) "son kerteye gelmişti.*

Sultan Gıyaseddin Selçûki: "*Haps olunduktan sonra memleketi dörde bölünerek, İlhanlı hazinesine kesin birer bedel ödemek şartıyla Selçuk Komutanlarına ihale ve ilzam olundu.*" (Hammer)

Bu metot, bütün bir ülkeyi, tam antika tefeci-bezirgan kanunları ile arttıranın üstünde bırakan *müteahhitlik* sistemi idi. "*İhaleyi*" üzerine alan müteahhit, İlhanlı'ya verdiğiinden kat kat aşırısını halktan soyacaktı. Nitekim iki yıl sonra (G. 696 D. 1296) soygun dayanılmaz oldu:

"*Evvelki sene Selçuk ülkeleri hükümdarlığını kesim bedel ile iltizam eden dört zatın ve Moğol komutanlarının fakir ahaliye ettikleri zulüm ve teaddi öncekinden aşırı ve acınacak bir ha i aldı.*" (Keza)

Bereket, o zaman "*modern demokrasi*" yoktu. Özel *sermayenin* kutlu ve mutlu sömürü *hürriyeti* şimdiki denli tartışılmaz ve dokunulmaz sayılmıyordu. Koca bir ülke topluluğunu üç beş müteahhidin "*ihale*" adlı soygununa bırakmak "*gayretullaha*" dokundu. Çünkü halk henüz Ahilik ve Bektaşilik gibi *kendi* girişiminden çıkmış örgütlerle donatıktı.

Ayaklanmayı önlemek için ne yapılmalıydı? O zaman modern sosyalizm yolu keşfedilmemişti. Yalnız "*iltizam*" usulü kaldırıldı. Haydi, gene Selçuklu Alaeddin Keykubad bin Feramurzî daha insafılı olur diye, bir tür tahsildar yerine geçirildi. Ne çare ki, tepedeki bir adam "ağzıyla kuş tutsa", bir yol çürümüş olan ve üretimi geliştiremeyen ekonomik ve sosyal antika düzeni fermanla kurtaramazdı. Klasik tarih bu gerçekliği şöyle deyimlendiriyor:

(Alaeddin) "*Tarafından bir mütesellim* (şimdiki devlet ihalelerinin kimilerinde sınınanan: "Yeddi Emin" benzeri) *gibi gönderilenler* aynı oyunu sürdürdüler. "*Merkum* (adı geçen), *rüşvetle mansıp satmaya ve türlü vesilelerle cerime* (ceza parası) *almaya alışmış bulunan Moğol komutanlarının fukaraya ettiği zulüm ve teaddiye artık takat getiremeyip biraz şiddet göstermesi üzerine az/o/undu ve yerne selef* (kendisinden önceki) *Gıyasüddin gönderildi ise de hiç itibar verilmedi.*" (Keza)

Bu neye benziyor? Halk soygundan şikâyetçi. Vali gönderiliyor. Soygunculara dokununca azlediliyor. Eskisinin yerine yeni vali iletiliyor. Ona artık metelik veren olmuyor... Tıpkı bugünkü ezeli Anadolu'nun hali... Antika düzen kördüğümüne bir antika kördüğüm daha atmak, halkı biraz daha boğmaktan başka sonuç vermiyordu.

O zamanlar, tekrar edelim, *modern sosyalizm* bilinmediğinden, antika *tefec-i-bezirgan* derebeyleşme kördüğümünü, *ilkel sosyalizm* toplumundan yeni çıkmış *barbar kılıcdan* başka hiçbir şey kesemiyordu. O *mültezimden mütesellime* ve gene *mütesellimden* iktidar müteahhidine el değiştirmelerden dört yıl sonra, G. 699, D. 1300 yılı, Osman Gazi bağımsızlığını ilan ediyordu.

Osmanlı'nın kılıcı tarih sahnesine böyle çıktı. Bu noktadan Osmanlı ordusuna, seyfiyesine (kılıçgiline) varıldı.

"Sultanlar" Furyası

Selçuk Sultanı III. Alaeddin, Moğol Gaazan Han tarafından oğlu ile birlikte (G.707, D.1307 yılı) öldürüldü.

"Bizans imparatorları oı vakit Asya'da yalnız Konstantiniye ufkunda duran topraklara, yani Keşiş Dağı'nda (Uludağ) sona eren yerlere sahipti. Bu dağın ötesinde, deniz kıyısında, aşağıdaki tertiple 10 küçük Türkmen hükümeti bulunuyordu."(Hammer, c.I, s.87)

Eski Grek, yeni Türk adları ile bu yerler şöyle sıralanır:

- 1- Karasr. Mizi (Ortaçağ Bizans alaylarının adı).
  - 2- Saruhan ve Aydın: Lidya yahut Meonya.
  - 3- Mentese-, Karya.
  - 4- Teke| Lisy, Pamfilya.
  - 5- Hamid| Pizidy, İzuri (Teke'nin kuzey içleri).
  - 6- Karaman-, Hamid'in kuzeyinde Likaonya, Larende sözcüğü oradan gelmiş olabilir. Merkezi Konya.
  - 7- Germiyan-, Karaman'ın kuzeydoğusu. Kuzey Frijya. Oradaki Kotyum kenti Kütahya adını alır.
  - 8- Osmanlı-, Keşiş (Uludağ) eteklerine dek Galatya, Bitini.
  - 9- Kastamonu-, Paflagonya. (Selçuklu Sultan Mesud'un oğlu Gazi Çelebi, Selçuklu bittikten sonra, 50 yıl Kastamonu ve Sinop yörelerinde Bizans ve Cenevizlilerle savaşır).
  - 10- Kızıl Ahmetli: Umur bey ve. İsfendiyar (Henet, Kokon ve Maryandini ülkelerini, Gazi zamanında, eski uluslarından ele geçirir.)
- Bunlardan başka iki Anadolu devletçisi daha vardır:
- 11- Züikadriye-. G.870, D.1465 yılları Adana ve. Maraş'ta kurulacaktır.
  - 12- Burhanettin Oğulları-, Kızılırmak ötesinde, Kapadokya'da kurulmuştur.

Ve bunların hepsi, Osmanlı'dan baskın birer "sultan", hatta "ulusultan" kesilmişlerdir. Bunu bastıkları paralardan okuyoruz. Alaeddin-i Karaman-yan'ın parasında: "Essultan'ülAzam Karaman-", İsfendiyar parasında: "Essultan'ülAzam ElMelik'il Aia MuhammedErtena", "Emir Muhsin"-, Germiyan parasında: "/^/" yazılıdır. (İsmail Galip (Şurayıdevletten): "Takvim'i Meskütat'ı Osmaniye", Mihran Matbaası, 1309, Mukaddeme)

Kim bakardı Osmangile? Ama tarih, Osmanlı'yı öne sürdü. Neden?

Katalizör "Ordu-Ulus"

Osmanlılık, merkezde bir çelik çekirdek askercil örgütün yarattığı gibi görünür. Her şeyin kılıçla çözüldüğü bir çağda, toplumun ekonomik ve sosyal yapısı ile kılıcın ilişkileri hiç göze çarpmaz. Kılıçlı insan, ilkin İlb

iken, önce adını "Gazi"y& çevirmiş, sonra bütünü birden ayrıcalığı "Seyfiye Kılıççı! Yolu) diye seçilmiştir.

Osmanlı toplumu mu *Seyfyelden* çıktı, Seyfiye mi Osmanlı diye anılan toplumdan çıktı? Böyle metafizik sorular, "Tavuk mu yumurtadan çıktı, yumurta mı tavuktan?" skolastiğinin ta kendisidir. Elbet Osmanlı topluluğu Kılıçlıgil'den çıktığı gibi, Kılıçlıgil de Osmanlı toplumu denilen ortamdan çıktı. Bu iki varlığın etki-tepkisi olmadıkça, Osmanlılığın tarihcil doğuşu kavranamaz.

Her şey, tepeden tırnağa silahlı bir göçebe billûrcuğun (Kayı Boyu'ndan Ertuğrul Kolunun), çöken *İslam-Bizans Serhaddi* denilen kaynar kazan içinde haşır-neşir medeniyet çözeltisi ortamına düşmesi ile başlar. Ve o tek billur, bütün medeniyet ortamının işba (doyunluk) haline gelmiş dağınık zerrelerini çevresinde kristalize eden organik *maya*, şimik *katalizör* rolünü oynar.

Katalizör Kayı Boyu içinde herkes *kılıçlıda*. Hiç kimse ötekinden ayrıcalı bir "seyfiye"lik taslamaya kalkışamaz, çevre medeniyet yığınları için ne olursa olsun, Kayı Boyu kendi göçebe yapısı ile tepeden tırnağa bütünü silahlı ve aksiyoncu bir tümlüktür. Onun için, Osmanoğulları bir *ordu/usfcuv*.

Totaliter: Silahlı-Güçler

Ordu-uius durumu, yarım yüzyıldan aşırı, hatta yüzyıla yakın sürdü. Ertuğrul zamanında olduğu gibi, Osman Gazi zamanında ve bir süre Orhan Gazi zamanında aynı durum yürürlükte kaldı. "*Elisilah tutan*"her Kayı Türkü, toptan *uius-ordusunun* bölünmez eri, gazisi, ilbi idi.

Klasik tarihe göre, Osman Bey zamanında, "*Beyliğe dahil aşiretlerin bütün eli silah tutanları esasen asker*" (M. O s. Ta., s.363) idi. Boyun geleceği! Kan örgütü dışında ne ayrı bir savaş örgütü, ne savaşılanların birbirlerinden ayrıtlı kılık kıyafetleri yoktu.

Sefer, *Gaza* (Kutsal Savaş) idi. *Gaza'nın gerektirdiği "İhtiyaçzamanlarında bir araya gelerek muhtelif kumandanların emrine verilen süvari"* (Keza) güçleri, er meydanına atılırdı.

Bu, modern deyimi ile *TOTALİTER* savaşta, sonra "Osmanlı" adını alacak olanlarla, öteki Oğuz oymak ve boylarından Rum ülkesine (Anadolu'ya) akın etmiş olanlar arasında en küçük sosyal ve askercil ayrılık yoktu. Osmanoğlu da, *Kermiyan* (Kütahya), *Karasi*(Balıkesir), *Saruhan* (Manisa), *Aydın*, *Menteşe* (Muğla), *Hamid*, *İsfendiyar*, *Ramazan*, *Zuikadriye*, *Edene*, *Murgan* ve ilh. oğulları da, aynı Orta Asya göçebe oymak ya da boylarının kolları idiler.

Yalnız Osmanoğulları o günkü dünyanın en alingan neyrenği noktasına, en kritik momenti üzerine düşmüşlerdi. *Karacahisar, Bilecik, Yarhisar, İnegöl* kalelerini kolayca ellerine geçirdiler. *YenişehiYi "yüksek binalarla darülmülk edinince"* (Netayic'ül Vukuat), Selçuk Şahı Alaeddin, Osmangil'e *Eskişehir* birlikte *Sancak Beyliği* M&rdi. Nasıl silahlanıp nasıl savaşağı, Osmanoğulları'nın kendi bilecekleri işti.

Osmangil'in gerisinde kim vardı? *Tebriz'i* tutmuş Cengizoğulları *İlhanlı* Devleti idi. Cengizgil İlhanlılardan *Ertena* Bey, Selçuk Devleti'nde bakan olarak tutunamadı. *Karamanoğulları* Konya'ya egemen olunca, Ertena Bey *Kayseri* ile yetindi. Bu, Tebriz Tatarlarının dağılıp çökmeleri demekti.

Kızılırmak'tan Sakarya'ya Geçen Serhad:

Kırşehir Ülkücüleri

Osman'ın "ı?6'ı||"oluşundan 12 yıl sonra *Selçuk* da göçünce, tüm Anadolu, Oğuz Türk boylarının ellerinde bağımsızlaştı. Artık silahlı güç olarak, vur vuranın, tut tutanın demekti. *"Askerch demokrasi"*örgütlü, savaşı zenaat edinmiş Türk boyları için, geride bağlanacak kimse (hiçbir İslam ve Tatar saltanatı) kalmamıştı. Saldıracak tek çökkün medeniyet, *önlendir* kalıyordu.

Bir numaralı hedef, "KIZIL ELMA"; bol altınlı kefere *Bizans*X.]. Bütün Anadolu *"beyleri"için* her türlü *altına hücum* stratejisi ve taktiği, kendiliğinden Bizans topraklarında gerçekleşebilirdi. Bizans'la burun buruna gelen tek beylik ise Osmangil'deydi. Totaliter *silahlı Kan* örgütü ancak orada *devletleşen* ayrıcalı *silahlı-güçlere* doğru gelişebilirdi.

O zaman, Anadolu'yu tutmuş bütün *"Rum"* ülkücüleri, inanılmaz bir sağlam içgüdü ile, Osmanoğulları'nın çevresine yöneltiler. Bizans'a karşı birinci Selçuk Türklerinin *serhadü* *Kızılırmak* boyları idi. Osmanoğulları daha Söğüt bucağına yerleşir yerleşmez, göçebeler serhaddini *Sakarya* boylarına getirmiş oldular. Geri kalan bütün Türk Ay'larından gazaya susamış olanlar oraya yönelecekler, askercil beceri ve davranışları oraya dökeceklerdi.

Roma'nın çöküşünden sonra Cermen barbarları yanında *kiüse* ve *manastırlar* ne yaptılarsa, İslam çöküşünden sonra, Bizans çöküşünü hazırlamakta *Camiye Tekke'er* onu yaptılar. Osmanoğulları'nın kaçınılmaz başarıları daha başlamadan, bütün kutsallıklar Osmanlılığın *politikve askercil* örgütlenişi uğruna ılgar ettiler. Bu ılgar edişin en büyük ve köklü iki sembolü *Şeyh Edebalı* ile *Hacı Bektaş* oldu.

Bu iki adamın Osmanlı politika ve askerlik hayatında oynadıkları yaman rol önemsiz birer tesadüfmüş gibi konulur. Her insancıl olayda oldu-

ğu gibi, burada da *Tarihçi!Determinizm yüzde*, yüz etkendir. Şeyh Edebali de, Hacı Bektaş da Kırşehirli'dirler. Nitekim, *Türk dilini* ilk güçle savunan bilgin *Ahmet Kırşehirde*, Anadolu'da *Türk Birlik* ülküsünü şiirleştiren (sonra torunu ile ilk gerçekçi Osmanlı Tarihi'ni veren) *Aşık Beşe* de, bütün şehir üretmenlerinin kansız Osmanlı fütuhatına kucak açmalarını sağlayan *AhiEvrans* da hep Kırşehirli'dirler.

Kırşehir, gelişigüzel bir kasaba değildir. Anadolu'da Bizans'a karşı ilk serhad boyu olan *Kızılırmak* koçbaşı gibi batıya çıkıntılı yerinde, "*Kızılma*" ülküsüne en önde yaklaşan bir kenttir. İlhanlı ve Selçuklu çöküşünden sonraki Türk dağınıklığına karşı ilk Türk'ün *Birlik* çığılığını yükselten, birleştirici köy ve şehir örgütlenmelerini geliştiren ocak Kırşehir'dir.

O tarihcil devrimler çağında, sık sık buluşan *ermiş* üçler Kırşehir'de toplarıydı. *Şehir Üretmenleri Örgütümün* başı Ahi Evran ile Türk *İ/b'e*rinin "Ozan"ı Aşık Beşe, o zaman debbağ (derici) Ahilerin çalıştıkları Kırşehir ırmağı boyunda buluşurlar, *Köy Üretmenleri Örgütümün* başı Hacı Bektaş'ı beklerler, orada "*yaren/ik*"*edev*levdi).

Kırşehirli Şeyh Edebali'nin Osman'a kızını veriş gibi, o kızın karnından çıkacak çınar ağacının bütün dünyayı kaplaması rüyası da, yorumu da, Kızılırmak serhaddinden Sakarya serhaddine gelişin mitolojisidir. Bütün gerçek mitolojiler gibi, o Osmanlı "*rüyası*"da, yalnız tarih sezilerinden kaynak almıştır. Yoksa, o anacık babacık günlerinde kimin aklından eserd, Bursa'dan kalkıp da Kırşehir'in en ücra Suluca Karacahöyük'ü önündeki Hacı Bektaş'ın soluğundan, Yeniçerilik ruhunu çıkartmak?

Bütün Osmanlı orduları bu mitolojik gerçekliklerin hamuru ile yoğrulacaktır.

Anadolu'dan Rumeli'ye Geçen Serhad:

Bedrettin Ülkücüleri

Osmanlı Silahlı Güçleri deyince, yalnız Selçuklu'yu yıkan güçler akla gelmez. Yıkılan Selçuktan da Osmanlı'ya katılan güçler, sanıldığından çok büyük ve etken olmuşturlar. Bunun en açık örneğini Simavnalı Şeyh Bedrettin dölünde buluyoruz.

Şeyh Bedrettin "*CamiüiFusûleyn*"(*Talık Yazma*, Arapça, Köprülü Kütüphanesi, No. 547) eserinde kendi adını şöyle yazar: "*Mahmutibniİsrail* *ünlü İbn'ii Kadi-i Simavne*". O Simavna Kadısı İsrail'in kim olduğunu "*Haza Menakıb'ı Şeyh Bedrettin bin Kadı İsrail*"*adlı* kaynakta okuyoruz.

Menakıb, büyük bir gerçekçilik anıtıdır. "*Beylerin gece gündüz akın edip kaleleri ve şehirleri fethettikleri çağ*"*ü*lr. Gazilerden Abdülaziz "*Gaza evi her kaçan açıl*sa", Tanrı uğruna öne düşerdi. "*Ne derse olurdu. Savaş*

ta zafer yolunu açtığı sınanmıştı. " "Şah oğulları onsuz eşmez/erdi. "O yürüdü mü, "Ovalar, yazılar gazilerle dolardı."

Bu pîr Abdüiaziz Konya'da doğdu. Şah Alaeddin dölünden Selçuklu'nun (Abbasilerde Bermekî gibi) veziri idi. Mevlana ve Hüssameddin Çelebi okulunda yetişti. Osmanlı'ya katıldığı zaman 100 yaşını geçmişti. Belki Osmanlı'ya ilk beylik belgelerini getirenlerdendi. Yanında iki kardeşi Abdümümin ile FazılBîğ, kız kardeşinin oğlu Dölbentli/ıyas ile oğulları Hacı İlbeği ve Gazi Ece, en sonra Şeyh Bedrettin'in babası olacak bilgin oğul İsrail vardı.

Menakıb bu yedi Selçuk Hükümdarlığı gazisine, Arapça "Seb'a Seyyare", Acemce "HeftEncüm", Türkçesi "Yedi Yıldız"diyor. Yerindedir. Çünkü Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişi de, Haçlılar önünde ilk muhakkak ölümden kurtuluşu da bu yedi yıldız savaşçı ilblerin emeğine dayanır.

Rumeli'ye geçişi, tarih "Susuş Kumkuması" bir türlü açıklayamaz. Menakıb açıklar:

"Şeh Süleyman ile bu yedi acar

Cem'olup tedbire yuğurdu hamur. "

Osmanlı ordusu "Derya katına"gel ince, Süleyman rüyasını gördü:

"Diktiler önüne bir kafur mum

Şülesinden görünür aksay'ı Rum. "

Bu rüyayı yorumlayan da, gerçekleştiren de Abdüiaziz ve 6 yoldaşı oldu.

Rumeli'ye geçen Osmanlı'yı, Hıristiyan dünyası 35 bin kişi ile yok etmeye gelir. Ne Lala Şahin'ler, ne Evrenos Beyler, ne I. Murad Hüdavendigâr ortalıkta yoktur. Bir bozgun, belki Osmanlıların sonu olacaktır. O kritik anda, Abdülaziz'in kız kardeşinin torunu Hacı İlbeği, Haçlıların beşte birine yakın (8-10 bin) kişi ile ünlü baskınını yapar. "Tarih", artık bunu saklayamaz; "Sırp Sındığı" diye anar.

Ve ondan sonra Osmanlı, Rumeli'de göçebe kapkaç olmaktan çıkar. Yerleşir. Bursa yerine Edirne "Darülmülk" (Ike evi) olur (1359).

İlk Dört Tip Asker

Osmanlılığın tarihcil ve sosyal doğuş ortamı, tabiatta güneş sistemlerini doğuran Saman Yollarındaki "Sehab'ı Muzıy" (ışıklı bulut)lara benzer. Bin bir ışık, elektron, atom gücü karşılıklı etki-tepki, ilişki-çelişki içinde, gittikçe maddeleşmeye, billûrlaşmaya varır.

Ertuğrul ve Osman Gazi çağları için ayrı bir ordu gücü yoktur. Bütünüyle düşünüp davranan bir ordu-boy vardır. Böyle bir toplumda askeri sivilden ayırmak kimsenin ne aklına gelir, ne elinden gelir. Her şey ateşli bir kaos (mahşer)dur.

Orhan Gazi, daha doğrusu *Bursa'nın* fethi ile birlikte, amorf kaosun içinde güçlerin biçimlenmesi, atomlaşması başlar. En son billûrlaşmalarına dek uzayıp gidecek olan güçlerin *ayırılanışı* (farklılaşması) kendini gösterir. O ayırılanış içinde başlıca dört tip *silahlı güç* belirir:

- 1- Aşiret Güçleri: *İblar*
- 2- Tarikat Güçleri: *Dervişler*
- 3- Başkent Güçleri: *Yaya'lar*
- 4- Taşra Güçleri: *Azeb'ler*

Bu güçlerden ilk ikisi; *Aşiret* (oymak) ve *Tarikat* (yol) güçleri, ilkel sosyalist toplumun *KAN* örgütünden gelmedirler. Son ikisi, *Başkent* (yahut düpedüz: Kent) ve *Taşra* (yahut düpedüz: Köy) güçleri, daha adları söylenirken belirttiği gibi; *TOPRAK*üretim in in yarattığı örgütlenmeden gelmedirler.

Aşiret-Tarikat güçleri: Tarih öncesinin *başkent-taşra* güçleri, *Tarih*'m armağanlarıdır. Orhan Gazi çağında bu iki tür güçler henüz kesince ayrılmamışlardır. Daha doğrusu, henüz birbirlerini yok edememişlerdir. *Çobanlık* ile *tarım* üretimi nasıl birbirlerini yok edecek iki ekonomi yordamı iken bir arada kalabiliyorlarsa, tıpkı öyle, tarih öncesinin sosyal sınıfsız *Kan* güçleri de, tarihin sosyal sınıflı *kent* ve dolayısı ile *medeniyet* güçleri ile *karmaû*rlar.

Zamanla sınıflı *medeniyet* nasıl sosyalist *tarih öncesini yok* ediyorsa, Osmanlı savaş güçleri içinde de tıpkı öyle, *başkent-taşra* güçleri, gitgide *aşiret-tarikat* güçlerini yok etmeye doğru aşındıracaktır. Ancak *Gaziler* çağında birbirinin can düşmanı güçler, sanki kardeşmişler gibi, kurtla kuzu bir arada bulunurca yan yana çalışırlar.

Bunlara yalnız ana çizileri bakımından kısaca bir iki sözle değmelidir.

Aşiret - Tarikat Güçleri

Oğuz Türkleri'nde her OYMAK, bir *Ana-KANû*rl-, her BOY, bir *Çocuk-KANûn*. Gırtlak çatlatan "*KHAN*"sözcüğü o KAN'dan, yahut KAN sözcüğü HAN'dan gelmedir.

KAN örgütünde iki tip *baş* vardır: 1- *KAM*: "Sivl"kutsal *Kan* başıdır; 2- *İLB*: Yalnız savaş için seçilen *askerdi Kan* başıdır. Her Oğuz Türk boyu gibi, *Kayı Boyu* da, o iki tip başlarla İslam medeniyetine *Horasanda* girdi. Müslümanlığa girilir girilmez, *Kam* tipi *evliya* (Türkçesi: *Ermış*) oldu. Ermışlerin türüne *derviş* denildi, *tib* tipi de kendiliğinden Arapça *gazi* adını aldı. Gazilerin türüne *seyfye* denilecektir.

Toplumun üstgüdücü katlarında beliren bu *ayırılma*, toplum *bütünü* içinde de kendini gösterdi.

Aşiret (oymak) güçleri için seçkin örnek, İlkel Sosyalist Savaşçı İ/b (Batı'daki şövalye) idi.

İlkin oymak ve boy üyelerinin hepsi *üikücüsavaşçı* ("fiy sebilillah cihad": Tanrı uğruna kutsal savaş) erleri, iiber, *gazAev* idiler. Orta bar-barlığın *sürü* ekonomisine dayanan göçebeliliği yerine, ansızın, medeniyete ulaşmış *toprak* ekonomisi ve dolayısıyla de *oturganlık*, öztürkçe de-yimi ile *YERLEŞME* gerekince, İlkel Komuna *İib'leri* arasında da bir *işbölümü* belirdi.

İibler - Akıncılar

Toprağa *YER'leşenler* *YÖRÜK TOPLULUKLARI* {"cemaatleri) idiler. Bunlar fethedilen yerlere, en çok Anadolu'dan Rumeli'ne *"yürüdüler"*. *Seferü*e geri hizmetlerini başardılar. Barışta toprağa *"yerleştiler"*. *Batı Roma* yıkılışında, Roma topraklarına yerleşen *Cermenler* ve öteki hür barbar *"Kolonlar"* gibiydiler.

*Yörük*toplulukları, taze insan gücü olarak, çöken Bizans (Doğu Roma) topraklarını *kolonize* eden Türklerdi. Ofçabolı, Vize, Selanik, Naldögen, Tanrıdağı, Kocacık köyleri, Türk göçebelerin yerleşerek kolonize ettikleri yerlerden örneklerdir. *Yörük* toplulukları, giderek Osmanlı *çiftçi yahut reaya* yığınları içinde eriyebilecekler, kaynaşacaklardır.

Bir bölük *İib'erin* sonucu köylüleşmektir.

Aynı Türk erleri içinde, sırf toprak işiyle geçime katlanacağına, *"permanan devrim" gibi* *"permanan savaş"* içinde kalanlar da oldu. Bunlar İlkel komuna *askerdi demokrasisi* gelenek-göreneğini sürdürdüler. Onlara *AKINCILAR* denildi.

Akıncılar, Osmanlı ordusunun barış bilmez *gerilla* güçleri idiler. Onlar için dünyada devlet birdi: Kendi devletleri. Sınır da, çizgisi ve biçimi bulunmayan *"serhad boyu"*: Savaş doğrultusu idi. *"Hatt-ı müdafaa yok, sath'ı müdafaa vardır"sözü*, asıl Osmanlı akıncılarının parolası idi. Onlar için *"Sath-ı taarruz"vardı*.

Akıncılar, sınır ve çevrelerinde *"at oynatan"*şimdiki de-yimi ile *"haff süvari"* güçleriydiler. *"Yaz kış düşman topraklarına akınlar yaparak mal ve esir alırlar"*(M. Os. Tarihi) idi. Onların barışı bu idi. "Sefer"dedikleri, payitahtın katıldığı merkezci savaşlarda ise, düşman topraklarını *"keşf"* ederler, pusuyu önlerler, ordudan 4-5 gün ileride, inanılmaz çabuklukla *"harekat"* ve *kuşatımlar* yaparlardı. Göçebelerin, *"KIZILELMA'^a* gönül vermiş ATLI savaş ilberi idiler. Ama öyle kalmayacaklardı. Toplum yapısı ile birlikte deri değiştireceklerdi.

Akıncılık, çoğu *Türk* babadan oğula geçen "OCAK" {b|<r çeşit gedikli za-naat) sayılırdı. Ne *maaş* alırlardı, ne ı/e/^\`verirlerdi. Kimilerine tımar sunu-lurdu. "Tviça"denilen "*çeribaşı'arından* çoğu "*tımar/ü"||d||ev.*

Görüyoruz. Bu son biçimlenişleri ile akıncılar, medeni devletin *profes-yonel askeri durumuna* gelmişlerdi. 10'lu örgütleri, *onbaşAan, yüzbaşAa-rı, binbaşAan* yetiyecekti. Hepsi birden *akıncı komutalara* bağlanacaklar-dı. O zaman, artık akıncıları Osmanlılığın *taşra silahlı güçleri* sırasına gir-miş buluruz.

Kam'lar - Dervişler

Tarikat Güçleri: Her boy Kan'ının, *Kam aû||* kutsal başlarından İslam di-nine aktarılmış kişilerden kurulmuştur. Kamlar, *Şamanizm'm* göçebe atıl-ganlığından, çökkün İslam toplumuna savaş ülkücülüğünü getirmişlerdi. Aşınan, derebeyleşen İslamlaşma, ^ölertaze KILIÇ gücünü, çeşitli *tarikat{di-şi YOL}* erleri olan *derv/ş'ler* de taze İNANÇ gücünü aşılamişlardır.

Osmanlı toprak düzeni derebeyleştikçe beliren, o bir karanlık köşeye pusmuş, zenginlere yardıakılık eden asalak, dilenci derviş tipi, sonraki soy-suzlaşmalardan fırlamıştır. Oğuz oymağında ve boyunda *Kam* ne ise, ilk Osmanlı fütuhatında *derviş* odur. İlk derviş, yürekleri inançla dolduran, ruh koruyucu, moral düzeltici, gereğince kılıca da sarılıp önde dövüşücüdür.

Onun için, ilk Osmanlılıkta *derviş* de, tıpkı *ilb* gibi, yerine göre *koioniza-tör*, yurda *bayındırlık* getirici toprak üretmeni, örnek işletmeler kuran tarım geliştircidir. Yerine göre, yalın kılıncı akıncıdır. Orta barbar *askerdiko-munasmm* bütün dinamizmini taşır.

Osmanlılık, "*tarikat"adı* ile, çöken medeniyet yapısına barbar aşısı yap-mış hem *ekonomik*, hem *politik* örgütler kurdu. İlk Osmanlı fütuhatındaki silahlı güçler de, tarikat erleri dervişlerle ruh ve beden birliği yaparak ge-lişti. O nedenle, ilk Osmanlı silahlı güçlerinde *ilt>| (gaziyl) dervişten* ayırt et-mek güçtür.

Bunu bize en iyi belgeleyen şey, Osmanlı ileri atılışında ordu-ulus gücünü en *örgütlüce* ve en *bilinçlice* temsil eden tarikatların aldıkları adlardır. Birkaçını analım:

1- "*Gaziyan'ı Rum*": Açıkça, Bizans'ı temizlemeye gelmiş kılıçeri "//ile-rin (gazilerin) *dişi yolu* (tarikati)dur.

2- "*Abdalan'ı Rum*": bunlar da Gaziyan'dan kıl kadar aşağı kalmayan kutsal savaşı yürüklerin savaş-politika örgütüdür.

3- "*Ahiyan'ı Rum*": *Şehir üretmenlerim* hür ve kamucu sosyalist lon-calarıdırılar. Zaman zaman ordulaşarak devlet yıkan ve devlet yapan tari-kattandırılar.

4- "*Bağcıyan'ı R.um*": Adı üstünde, tıpkı Anadolu'da derebeyi zulmüne ve saltanatına karşı savaşmış, Yeniçeriliğin ruhuna işlemiş *Bektaşilik* gibi, *tarım üretmeniğiği* sınır savaşçılığı ile bağdaştırmış bir dervişliktir.

Hepsi *Batni* ("*içerûdan içerû*"*Jd,|v*ev. Çökkün medeniyet derebeyliklerine karşı içlerine kapanmış gizli savunma örgütleridirler. İçine girdikleri daha ileri üretim yordamında "Ahi"(kardeşçil), yahut "*Kalenderi*"(*hoşgörüçül: stoisyen*) olarak sosyalistçe çalışıp yaşarlar. "*İş başa düştü*" mü, çekice, bıçağa sarıldıkları gibi, kılıca, tebere de sarılıp, "*piraşkına*"ö\es\ye dövüşmeyi de bilirler.

Osmanlı ordusunda, *dişiyoi* (tarikât)larından hız alırlar. Teker teker, yahut topluca savaşın *eryoiu* (*sefere*)na çıkarlar.

Yaya - Müsellem, Azeb - Garip, Voynok - Canbaz - Cerehor

İlk Osmanlı'da "*payitaht*"yoktur ki, "taşra"ayırıldı bulunsun. Onun için, *gaziler* çağında silahlı güçlerin *başkent* güçleri, *taşra* güçleri diye ayırdım yapmak uydurma olur. Onlar sonraları, *ayırtlaşan* toplumun ordu içinde yarattığı ayırtlaşma ürünleri olacaktırlar.

Bununla birlikte, bağımsız beylik gelişmeye başlar başlamaz, *medeniyetin*, Kayı Boyu toplumu gibi, Osmanlı silahlı güçleri üzerine de etkisi aldı yürüdü. O zaman ilk defa tümü silahlı, toplumdaki ayrı ve gittikçe silahlanma imtiyazını tekelleştirecek yeni yeni güçler icat edildi.

Bunların doğuş biçimlerini bundan sonraki Ayrım'da özetleyeceğiz. Burada iki sözcükle yetinelim. Yeni *silahlı* güçler, yeni *üretim* yordamının; *toprak ekonomisivism* dolaysızca ürünü oldular.

Bütün klasik silahlı güçler, piyade-süvari-topçu diye ayrılırlar. İlk Osmanlı'da henüz top yoktur. Onun için daha çok merkez sayılabilecek padişahın çevresinde *yayalar*, piyade olurlar. Daha doğrusu, ilkin her şey gibi temiz Türkçe "yaya"adını alan ilk gündelikçi askerler, sonra gene her şey gibi (bugünkü alafrangalaşma gibi) Acemceleştirilerek "*piyade*"e.tike-tini daha "medenî" sayarlar.

Yayalar ak *keçe külah*, renkli bolca *çakşır*, kalçayı geçen ak *gömlek*, *kaftan* giyerler. Biner kişilik örgütlerle düzenlenir, ordulaşırlar. *Kılıç-kalkan*, yahut *mızrak-topuz* kullanırlar. Hazarda (barış zamanı), "*çiftlik*"Terine çekilip tarımla uğraşırlar, "*her çeşit vergiden muaf*" olurlar. Seferde (savaş zamanı), 2 akça gündelikle can alıp can verirler.

Çok sürmez. Baştakilerin işine gelmezler. Yerlerine Türk asıllı olmayan *Yeniçeriler* getirilir. Kendileri, ilkin taşraya doğru itilen ilk daimî süvari sayılan *müsellem* biçimine aktarılırlar.

1389 Kosova Savaşı'nda I. Murat'ın topçuları onlardan gelmiş olacaktır. Fatih, *yaya* kapıkulundan *Cebeci Ocağfını* kuracaktır.

İlk *toprağa* ve dolayısı ile *padışaha* bağlı ve daha çok taşra silahlı gücü gibi sayılabilecek olan Osmanlı askerleri AZEBlerdir. Bunlar, Orhan Gazi çağında, ordu önüne çıkıp dövüşen haffsızı/7lerdir. Sefere *gönüllü* Yatılan ulûfeli (gündelikçi) atlılara da *GARİB* adı verilir.

At hizmetinde "*vazi/eli*", toprağa bağlı, bağdaşıklı askerler Hıristiyan iseler *VOYNUK*, Müslüman iseler CANBAZadını alırlar. Ağır geri hizmetlerinde "*mükellef*"(görevli) askerlere *CEREHOR* denir.

Azeblerle Garibler *iieri* hizmette, Voynuklarla Canbazlar ve Cerehorlar *geri* hizmette ilk "eyalet askerleri" sayılabilirler.

B- KUL ORDUSU

Yıldırım Fütihat

Bursa fethedilince, *ordu-boy* birdenbire *ordu-deviet* durumuna girdi. Bursa kenti, Bizans'ın en güvendiği ileri karakolu idi. Bursa Tekfuru'nun kalesi, hazinesi, sarayı içine girilir girilmez, DEVLET'in de içine girilmiş bulunuluyordu. Yalnız bu devlet, Selçuk saltanatı gibi dost değil, düşmandı.

Ortadaki devlet, Bizans Devleti idi ve yenikti. Bütün sömürsü, ezisi ile yıkılmıştı. Orhan Gazi, Bursa Tekfuru'nun hazineleri önünde şaşıp kaldığını saklamıyordu: Bu ne zenginlik gücü idi, bu ne askerlik güçsüzlüğü idi? Osmanlı'da bir Tanrıçıl üstünlük mü vardı? Âşıkların, ahilerin, şeyhlerin, abdalların hakları olmalıydı. Tanrı Osmanlı'ya "*yürüya kulum!*"

Osmanoğlu yürüdü. Bursa'nın fethinden iki yıl sonra *İzmit, Hereke, "iyi bir sarılma"* (Netayic'ül Vukuat)dan sonra *İznik* kaleleri kefereden temizlendi. KocaeiTürklerin olmuştu. Oradan doğru Bizans'ın ana yuvasına gidilemezdi. Onu arkadan, karadan çevirmeli idi. Greklerden, Perslerden ve Makedonyalılardan beri Bizans'ın yolu Çanakkale'den geçiyordu.

Aksi gibi Çanakkale yolu üstünde Müslüman Türk beyliği vardı: *Karasi*. Karasi'ye egemen olan Aclan Bey, oğlunu Bizans serhaddinde çarpışan Orhan Gazi'nin yanına göndermişti. Aclan Bey ölünce, onun "*Dergah/ Orhani'deki oğlundan bil'istifade*"(Keza), Karasi, Şehzade Murat eliyle Osmanlı ülkesine katıldı. Ve bir ay kuşatıldıktan sonra *Gemlik* kalesi de ele geçti.

Bu göz kamaştırıcı ve göz karartıcı yıldırım zaferleri hangi güçten geliyordu? Osmangil'in, derebeyi kafalı, toprak budalası ve sömürü bunağı olmayan eşitçil göçebe ruhlarından. Bu ruhu en iyi temsil eden ve uygulayan kişi, Şeyh Bedreddin Simavi'nin dedeleriyle, baba ve amcalarının Rumeli'ye geçirdikleri Orhan Gazi'nin büyük oğlu (Beşe'si) "*Şehzade Süleyman Paşa*" idi. Süleyman "*Paşa*", Şeyh Bedreddin'in dedesi Abdülaziz'in yoldaşı idi.

Füthattan Ordu - Devletin Çıkışı

Tarih onun sosyal adaletçiliğini şöyle belirtir:

"Şehzade Süleyman Paşa, Rumlar elinde bulunan Taraklı Yenicesi teshiri (büyücül ele geçirilişi) niyetiyle hareket idüp, avaze'i adi'ü dad'ı (gösterdiği adaletli davranışının haykırılışı) müştehir'iafaak(ufuklara ün salmış) olduğundan ehaisi arz'ı inkıyad ettikleri (teslim oldukları) gibi Mudurnu ve Göynük hakimleri (egemen beyleri) dahi itaate mecbur oimalarıyle, halkı ilzam'ı cizye (baş vergisi ödeme) ile yerlerinde talk-ir"etti. (Keza, s.6)

Osman Gazi'nin bağımsızlık ilan ettiğinden 33 yıl sonra, (1333), bütün (Bolu-Bursa-İzmit) Hıristiyan ülkeleri, halklarının gönlüyle Osmanlı olmuş, sınır İstanbul'un *Kartal* semtine dayanmıştı. Bu geniş toprakları, Kayı Boyu'nun Osman kolu, sırf ve sadece Oğuz Törelî *Kan* örgütü ile güdemezdi.

Fetih gibi, güdümün de tek şartı *Silahlı Güç Örgütü/*ne dayanacaktı. Bu örgüt, Bursa fethedilir edilmez ele geçmiş *hazinelere* ve *Kan* gelenek-göreneklerinden yararlanılarak kuruldu. Ve bir anda Osmanlı *Ordu*-su ile birlikte Osmanlı *Devleti* de bütün orijinal elemanlarıyla biçimlenmeye başladı.

Osmanlı için amaç, *devlet* değil *ordu* idi. Orhan Gazi'nin bu işte üç akıl hocası ve güvenilir adamı; *Vezir Aiaeddin*, *Çandarlı HalilHayreddin*, *Konyalı Molla Rüstem* gösterilir. Bu üç adam, yıldırım çabukluğu ile gelişen olayları karşılamak için, yalnız gerekli *Ordu* gücünü biçimlendirdiler. Ama, *ordu* daha doğarken, toplumun ve toprak ekonomisinin gelişimi de *vletleş*veriyordu.

Börk

Osmanlı tarihçilerinin en uyanıklarından Katip Çelebi, kısa not alır gibi verdiği olaylarda, Orhan Gazi'nin *Koyunhisar*, *Ezengemid* (İzmit) ve *İznik* şehirlerini ele geçirdikten sonra, bir *ordu* düzeni düşünüldüğünü belirtir. Bizans'la iç içe girme, artık Osmanlı topluluğu içinde farklılaşmayı gerektirmiştir. Bu ayırtlanma, silahlıları silahsızlardan, askeri sivilden ayırmak biçimine girmiştir. Biçim ayrılığının sembolü, o zaman için *Börk* denilen bir *külah*tan öteye geçmez gibiydi. Ancak *börk*, büyük önem taşıdı. Toplumun öz yapısında olan değişiklikleri, elle tutulur biçim ve renklerle göze batırdı. *Börk*'te en ufak değişiklik, toplumun en derin altüstlüklerine belge oldu.

Bu gelenek günümüze dek sürdü: Yeniçeriliğin kalkması, yani Osmanlılığın batı savaş tekniğini benimsemesi, baştaki *börk* yerine /esin geçmesi ile oldu. Saltanatın Cumhuriyete dönmesi, yani Türkiye'de yüzde yüz

batı kapitalizminin *sosyal* içyapı haline sokulması, feslerin atılıp *şapkanm* giyilmesi biçiminde denendi.

Anlaşılan, brk Orta Asya'dan beri gelmişti. Çünkü Osman Gazi'nin klahına "*Brk' Horasani*"deniyor. Bu brk, sonra "*Kızılbaş*"diye ktlenmeye kalkışılacak bir Türk başlığı idi. Osman Gazi'ninki: "*Fes büyüklüğünde, kırmızı kadife veya uhadandır. zerine Tatar usulünde destar sarılır.*"(Mehmet Zeki Pakalın: "Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü", 1946, İstanbul, M.E.M.)

Külah Değişikliği-Toplum Değişikliği

Orhan Gazi ağında Osmanlı ordusu, yahut *ordu-devleti* kurulurken, gene başta brk gelmek üzere, sosyal ayırtlanmayı hep kılık kıyafet biçimleri yzeyeye çıkardı. "*Külahları değişme*"sözcüğü, Osmanlılık ve Türkiye için, zaman zaman politik ve sosyal, ileri-geri ihtilal anlamına geldi. Bunu, hiç iddiasız, Katip elebi şöyle özetler:

"*Aiaeddin Paşa* (Orhan'ın alçakgönüllü kardeşi) *talimi* (ğretisi) *ie kanunlarla ilgili şeyler, sikke* (basılı para) *ve libas* (giysi) *cend(ordu) ve ve-zayif* (görev creti) *ve mertebeleri* (rütbeleri) *tertip eyledi. Ondan önce olan Selçuk sikkelerini değiştirdi ve kendü ismiyle darbeyledi* (bastı). *Ve dahi cend'i* (orduyu) *reaya'dan* (güdülen çiftçilerden) *temyiz* (ayırt) *ettirilmek emreyledi ki kırmızı, sarı ve siyah brkier giymiye ve ondan sonra siyahı beyaza tebdil ve böyle kaldı, ak Yıldırım Beyazıt'a gelinceye dek.*

Velhasıl, beyaz börkieri has kullarına tayin eyledi ve ayan (gözbebeği: hatırlılar) *ve etba* (uydu, *ku*)/*anna kırmızı brk tayin eyledi. Bu dahi Han Ebi Fetih* (Fethin babası Mehmet) *zamanına gelince* (olduğu gibi) *kaldı. Ebi Fetih Sultan Mehmet, ieşkere* (askere) *beyaz sarık giymeye ve yayaya beyaz brk giymeye emretti, ve ant altın iie süsleyip, hâlâ ana üsküf derler, ve kırmızı brk Tevabi'e mahsus kaldı.* "(Cihannüma, Yazma, s.680-681)

Demek, ilk kez Fatih orduyu beyaz sarığa ve brke brmekle, kendi "*has* ^Ad///<?/7"durumuna indirebilecekti.

İlk Gündelikçi Türk Askeri: Yaya - Yamak - Acemi

M. Belin çevirisine göre 1328 yılında, onu çevirene göre 1326 yılında Orhan, kardeşi Alaeddin'e devlet işlerini havale etti. (Belin 1865, Devlet Matbaası 1931) Cihannüma, yılı 1331'lere getirir. Bir bilginler topluluğunun yazdığı söylenen "Mufassal Osmanlı Tarihi"nde ise, Osmanlı ordu-devlet'inin kuruluşunda, *Yeniçerilik*, I. Murat zamanına çıkarılır, yani geciktirilir.

Yılın ve tepedeki kişinin o denli önemi yok. nemli olan, *Yaya Msei-iem* rgtnden *Yeniçeri* rgtlenmesine geçişin kendisidir. Bu iki basa-

mak, Osmanlı toplumunun Osmanlı ordusu üzerine damgasını vuruşundan ileri gelir.

İlk Osmanlı, henüz göçebe geleneklerini bütünü ile yaşarken, ordusu da *TÜRKİ4/y*ndan gelme ordudur. *Yayalar* da, *müsellem*lerde hep *Müslüman-Türk* insanlardır. Bu olay herkesçe *Orhan* Gazi çağında bulunur. *Orhan* Gazi, kardeşi *Alaeddin'e*, o da *Kadı Hayreddin Paşa'ya* "*Askeriziya-de etmek*"gereğini belirtir. *Hayreddin*, *Osman* Gazi zamanında *Bilecik Kadısı* iken, *Orhan* Gazi zamanında *Bursa Kadısı* olmuştur.

Bursa'nın ele geçmesi, *Osmanlı'ya* *Bizans'ı* kuzeyden-güneyden kuşatma ufuklarını açmıştır. Bu ufuklar, ordu ile askerle genişletilecektir. Asker ise, besbelli, *Hıristiyan* dünyasına karşı savaşmayı kutsal bir ülkü sayacak *Müslüman-Türk*lerden toplanır. Onun için, artık hem *kadı*, hem *paşa* olan *Hayreddin*, kendisine *Alaeddin* kanalıyla belirtilen gereğe, hemen önerisini yapmış ve böylece ilk *Müslüman-Türk* *yaya* askeri gerçekleşmiştir.

"(*Kadı Hayreddin*), '*Sultanın ilimden yaya yazup çıkarasız*', demekle *reaya* (güdülen çiftçiler) *bu haberişidüp* '*Padişah* hizmetinde olalım' deyü *rağbet* gösterdiler. *Çok* adam yazıldı. *Ak börk* giyip yürürlerdi. *Yaya* tamam olduktan sonra *gelenler dahi* *Bari* bizi *yamak* yazın, *sefere* bile (birlikte) *varup* *hizmet* edelim'dediler. *Kara Halil* ve *Alaeddin* *tedbiri* ile *kimi acemi* ve *kimi bahçelere* *tayin* olunup *tahrir* olundular ve *ol yazılanların* *herbirisine* *bir akça*, *ki dörtte bir dirhem* gelir, *sefer* *vaaki* *oldukta* *alalar*. *Seferden rücu* ettikleri (geri döndükleri) *zaman* *yine* *ziraatla* *meşgul* *oiaiar* ve *anlardan* *asla* *Rüsüm'u* *Divani* (vergi) *alınmaya* ve *her 10* *adama* *1* *baş*, *100* *adama* *1* *baş*, ve *1000* *adama* *1* *baş* *tayin* *olundu*. Ve *namları* *piyade* (*YAYA*) *adıyla* *meşhur* *oldu*. "*Cihannüma*)

Yaya'ların "Yaya Bırakılışları"

Görüyoruz, *Osmanlı* toplumu içinde *asker* ayırımı ile birlikte, *savaş* zamanı *gündelik* *akça* alan, *barış* zamanı *vergiden* *bağdaşık* olan bir küme türümüştür. Ancak bu insanlar, gerek "*piyade: yaya*", gerek "*acemi: yamak*"olunlar; hepsi de *Türk-Müslüman* olmanın eşit haklılığını ve güçlülüğünü kendilerinde bulmaktadırlar. Hele, örgütlenmiş *silahlı* duruma girer girmez, ülke idarecilerinin her kapisine ve çıkarına "*körü körüne* itaat"etmeyebilirler.

Osmanlı toplumunun o *yaman ayırtlaşma* (farklılaşma) günlerinde ise, politikaca sivrilenlerin her zaman *aslan* payını kendi gövdelerine indirmeleri için, *Kayı* *Boyu'nun* *ülküçü* *Gazileri* olarak kalmaları gerekirdi. Kalamadıklarına göre, sosyal adalette kusur edeceklerdir. Bu kusurlarını görecektek olan *Türk-Müslümanlar* içinde ise, eli *silahlı* olan *yayalar* ve *acemiler* *armut* *toplamayacaklardır*.

Yaya'lar gidip ölsünler, baştaki kodamanlar zenginleşsinler... Eşit haklı Müslüman-Türk, buna hemen açıkça başkaldırmaktan geri kalmayacaktır. Baştakiler ise, bu başkaldırmayı hiçbir zaman haklı bulmayacaklar, o zamanın deyimiyle "FESAT" sayacaklardır. Nitekim öyle oldu.

Klasik tarih, somut gerekçeler vermiyor. "Dinleyen anlatandan arifge-rek" deyip, iki üç satırla, ilk *Türk Kan* çocuklarının tepkisini sezdirmekle kalıyor. Savaşta, 1/4 "dirhemi şeri" tavl[s]yla 1 "Akça'i Osman"/gümüüşü 'Vaz//e'"(gündelik) uğruna ölmek; barışta, yalnız "Tekaiyfi Divaniyye ve Örfiyye"ü&c| "muaf"olaralt gene topraktan emeğiyle ekmeğini çıkarmak... "Yaya"lara düşen görev buydu.

Ya başka insanlık, yaşama, yurttaşlık hakları? Baştakiler ne isterse olacaktır. Baştakiler eşitlikten yan çizerlerse ne olacak? Yaya'lara gene meşhur "körü körüne itaat" YsAacaVX|. Modern demokrasilerdeki askerlere kolayca kabul ettiriliveren bu otomatlığı, ilk Türk kandaşlıklarına yutturmak kolay olmadı. Ve bu Türk silahlı gücünün köle edilmeye içten içe ka-fa tutması gelenekleşecekti.

Bugüne dek Türkçe'de söz pelesengi olmuş "yaya kalmak", besbelli ilk Osmanlı Türk askeri "yaya"ların başına gelenden aktarma bir anlamdır. "Yaya'lar, anlaşılıyor ki, ilkin "yaya kalmak" istememişlerdir. O zaman klasik tarihin şu satırlarıyla "yeni"blv duruma geçilmiştir:

"Teşekkülleri art/k maksad/n ruhuna uymayan ve haşarlıkları sabit olan bu askerlerin yerine, 730 (D. 1330) tarihinde dışardan, sonra da içeriden alınan Hıristiyan çocuklarından teşekkül etmiş yeni bir mi/is. " (M. Belin, s.98)

"Maksadın ruhu". Tefeci-bezirgan sömürü ve güdümü önünde, meşhur "askerin siyasetle meşgul olmamasfdi. Öyle bir asker 1300 yıllarının Türk toplumunda bulunamazdı. "Yayaları "yaya bırakmak" yoluna gidilmeliydi.

Hür Türk Yaya'lar Yerine Esir Gayrı Türk Çeri

Bunun yolu ne idi? Gündeliğini ömür boyu padişaktan aldığı için *boy-nu eğri* kalacak *daimi ordu* (aylıklı asker) birinci şarttı. *Müslüman*, kıyası-ya "materyaiist"X|. Maaş oltasını yutan asker kolay başkaldıramazdı. Sonra yeni milis *Hıristiyan* kökten koparıldığı için *yalımı alçak* kalacaktı.

Klasik Osmanlı tarihi, ilk Müslüman-Türk hür köylülerinden kurulu ya-ya askerin yerleşip kökleşmeden kaldırılışını şöyle özetler:

"Ondan sonra bunlar (yayalar), seferde hizada (barışta) giderek fe-saditmiye başladılar. Ondan sonra padişah, küffar evladını (Müslüman ol-mayanların çocuklarını) devşirip getürmek ihtiyar eyledi (diledi) ve aske-

re munzam (katışık) oldular ki, İslamlık şerefine kavuşarlar ve hem din düşmanlarına cihat (kutsal savaş) ideler.

Vakta ki 1000 oğlan getürdier, her birisine 1 dirhem ziyade idüp, herkesin istidadine göre isimlerini YENİÇERİ diye adlandırdılar. Ondan sonra piyadeye mezreaiar (ekilecek yerler) tayin ve bunu vaziyfeieri (maaşları) yerine tayin etmişlerdir. Amma, seferde atlar ile geüüp, asker ile birlikte tenbih olunup bunlar müsellemler adıyla anılmışlardır. "(Cihannüma)

Katip Çelebi Osmanlı'yı, Cumhuriyet Türkiye'sinin tarih bilginlerinden daha iyi tamsa gerektir. Ona göre "müsellemler"den atlı köylü askerler, yayaaların "bozulmasından" sonra ortaya çıkmıştır. Yeniçeri Ocağı kurulunca, yaya ve müsellemler, yol, köprü, kale onarımı gibi geri hizmetlerde harca dılar. Çorum ilinin Kızılca, Çirmen, Çingane sancaklarına yerleştiler. Çiftliklerde vergisiz tarımla uğraştılar.

Yeniçeriliğin İlk Taslakları: Pençik

Yeniçeri adı gibi kendisi de bir Türk icadıdır. Türkler, "Rum"d edikleri Anadolu'ya gelir gelmez, biraz genişlemek ve devletleşmek isteyince, azınlıkta kaldıklarını, sonra bu azınlığın da devlet disiplinine, eski Bizans yığınları kadar yatkın olmadıklarını gördüler. O zaman ele geçmiş yerlerin eski medeniyet usulleri ile köleşmiş insanlarından yararlanmak zorunda kaldılar.

Oğuz Türkmenleri'nden çok daha önce Selçuk sultanları bu "zor"ii duydular. Devlet başkanına bağlı ve yalnız askerliği zanaat edinmiş, gönüllü yahut milis birlikleri aylıklı olarak kullandılar. Bu ilk daimi ordu oldu. Yeniçeri'nin padişaha bağlı ilk gündelikçi merkezci silahlı güç karakteri orada başladı.

Yeniçerinin ikinci karakteri "Devşirme" oluşudur. Müslüman-Türk olmayanlardan asker yazmak da, Osmanlı'dan önce başka Oğuz boylarında denendi. Yeniçerilik:

"Aydın Oğullarının yaptığı gibi, harpte alınan erkek esirlerden beşte birini Şeriat kanununa göre, devlet hazinesine almıya ve bunları ileride askerlik hizmetinde kullanmak üzere yetiştirmeye teşvik" (M. Os. Tarihi, s.364) yolunu tutmaktı.

Osmanlı'da buna PENÇİKKanunu denir. "Penç: beş" ve "Yek: bir" sözcüklerinin Türkçeleştirilmişinden gelir. Askerliğe yaramaz erkek ve kadın esirlerden "nakden vergi"allnıvdı. Askerliğe alınanlara acemi oğlan, yahut pençik oğlanı denirdi.

Bunları ilkin Süleyman Paşa (Orhan Gazi'nin oğlu: ölümü 1359) denedi. Kısa bir eğitimden geçirdikten sonra 2 akça gündelikli Yeniçeri olarak kullandı. Acemi oğlanlar, ilkin "Lapseki, Gelibolu, Çardak arasında işleyen

at gemilerinde" (süvari taşımakta) çalıştırıldılar. 1 akça gündelik alırlardı. Beş on yıl sonra 2 akça "yevmiye" ile. Yeniçeri olurlardı.

Ne var ki, vücudu kafası Hıristiyanlıkla biçimlenmiş kimseleri, sırf esir düştükleri için katlandıkları hizmetlerinde tam başarılı bulmak olağan olmazdı. Nitekim:

"*Gelibolu Acemi Oğlanı kuruluşu üzerine pek çok mahzuru görülmüş olan bu usul de terk olundu.*" (Keza)

Yeniçerilik: Türke Vermek - Devşirmek

İlk denemeler, yetişkin esirleri sağlam Osmanlı askeri yapamamıştı. Böyeleri ne askerlikçe, ne kültürce, ne ülküce Osmanlı'ya yarayamazdı. O zaman yüzde yüz Osmanlı icadı olan köklü bir adam yetiştirme yolu ortaya çıktı: "TÜRKE VERMEK"ya da "TÜRKÜN ÜZERİNE VİRMEK". Yeniçeri, "RUH"unu *Türk'ten* alacak, "BEDEN"ini *padışaha* satacaktı.

10 ile 25 yaş arasındaki esirler, ufak bir bedel ödenerek, Türk köylüsünün yanına verildi. Orada dil, din, gelenek görenek benimsetildi. Sonra "*Acemi Ocağı*nda askerlik zanaati öğretildi. Bu eğitim ve öğretim başarıyla sonuçlanınca, "*Bedergah*"⁶⁶Merl, Türkçesi "KAPIYA ÇIKMA" işlemi ile *Yeniçeri* yapıldı.

Bütün Orta Asya göçebelerinin uyguladıkları bu sistem, Osmanlı Türk'ün gerçekçiliği kadar kendine, ülküsüne, prensibine güvenli insancılığını da gösterir. Bütün o "*Batını*"^{deriden} ilkel komünizm kalıntısı "*İçerudan içeru yo/iin*" buyruktusu ile, esir alınmış *düşman, dost* ediliyordu. Birinci Osmanlı Devleti boyunca bu metot değişmedi.

Birinci Osmanlılık yıkılınca, *Fetret* (anarşi) çağında, beyler arasındaki dövüşler dış savaşların yerini tutunca esirler kıtlaştı. O zaman Osmanlılar, "*Kendilerinden önce denenmemiş*"^(Keza) olan "DEVŞİRME" Kanununu çıkardılar. Eski *Pençik kanunu* "*bir vergi usu/ü olarak kullanıldı.*" (Keza, s.365)

3-5 yıl veya uzun aralıklarla, Hıristiyan uyrukların 8 ile 15 veya 18 ve en çok 20 yaşındaki erkek çocuklarından en sağlıklı ve güçlü olanları gereken sayıda "*devşiriidi*". (Artık bu sözün ne Acemce'si, ne Arapça'sı yoktu). Zekat gibi 40 evde birinden olursa, soylu çocuklar alındı.

Devşirme alanları, ilkin *Arnavutluk, Mora, Adalar, Bulgaristan* idi. Sonra *Sırbistan, Bosna-Hersek, Macaristan* da araya katıldı. Fatih çağında sırf Bosna'nın Müslüman halkından da devşirme alındı. "*Bu imtiyaz kendilerine, Bosna'nın fethi sırasında kendi istekleri üzerine verilmiştir*" (Keza, s.365) Yalnız Bosnalı Müslüman devşirme, köylü Türk'e verilmezdi. Saray hizmetine, Bostancı Ocağı'na yazılırdı. Devşirme kanunu zaman zaman

Trabzon, İstanbul, Bursa, Kayseri, Karaman'dan Erzurum'a dek uygulan-
dı. Devşirilenler, *Pençik Oğlanları* gibi: 1) Türk'e verme, 2) Acemi Oğlan,
3) Bedergah olma., yolundan yetiştirildiler.

Devşirme bir seçimdi, hatta Bosnalılara bakılırsa, bir "imtiyaz"ı. Şu
çocuklar devşirilemezdi: Evli, ana-baba yetimi, köy kethüdasının oğlu, sı-
ğirtmaç, çoban ve oğulları, kel, fodul, köse, doğuştan sünnetli, Türkçe bi-
len, sanat sahibi, İstanbul'a gelip gitmiş, çok uzun yahut çok kısa boylu...

Yeniçeriliğin Ruhu: Bektaşilik

Tarihçe *Pençik* 1360 yılı, *Yeniçeri* 1360-65 yılı ortaya çıkar. Hacı Bek-
taş'ı Veli 13. yüzyılın ikinci yarısında ölür. O bakımdan, Hacı Bektaş kişi
olarak Yeniçeri kuruluşuna katılmış olamaz. Kuruluşta giyilen *börk* gele-
neği Hacı Bektaş Paşa ile Hacı Bektaş'ı Velî oğlu Timur Taş Dede, Mevla-
na'nın torunu Şah Çelebi ile bağlanır.

Yeniçeri *börkü* aslında bir *Ahi* (kardeş) başlığıdır. 45 santim (1 1/2
ayak) yüksekliği arkaya tiftikten "yatırtma"ıdır. Başa geçen 3-4 parmak-
lık bölümü gümüş, altın klabdanlıdır. Önündeki gümüş yahut madenden
yuvarlak "yün/ük"veya "tüylük" (kaşıklık) taşlarla süslüdür. Yukarıki çem-
bere dek uzar. 4 parmakdan ötesi bir demir çemberle arkaya devrilir, ge-
nişleyerek omuza iner. Bu "yatırtma" bölümü, efsanece, Yeniçerinin başı-
nı sıvazlayan Hacı Bektaş'ın küppesindeki yenin sembolüdür.

Osmanlılığın kuruluşu, Ahî örgütüyle desteklenir. Osman ve Orhan Ga-
ziler gibi I. Murat da, "*Tarikatın nüfuzundan büyük ölçüde istifade etmiş-
tir*" (Keza, s.366) Ancak, Yeniçerilik doğarken, artık *Batnî* (İsmi eski biçim-
leri gibi, *Ahî* de görevini bitirmiş, yerini Bektaşiliğe bırakmıştır.

Onun için, *Yeniçeri Kanunnamesinde*, yazılan "*Yeniçeri fukarasının du-
rumda ve oturumda*" kanunlar ve kurallar, tıpkı *Bektaşî* fukara -
sınınkidir. Ocağa Bektaşilik 15. yüzyılda "girmiş" sayılır. "*Ocakiu'Sa;
"Zümre'i Bektaşiyân", "Gürüh'ü Bektaşiyân", "Taife'i Bektaşiyân"* denir.
İleri gelenlerine "*Sanadiyd'iBektaşiyân", "Rical'iBektaşiyân"* adı verilir.

Ocak ve tarikat, karşılıklı kişi ilişkileri ile bağlı bulunurlar. 94. Cema-
at *Orta'sında*, Hacı Bektaş'ı Veli'nin vekili olan BABA oturur. *Pir* evinde,
Hacı Bektaş türbesinin BABA'sı ölünce, İstanbul'da Yeniçeri Ağasından
taç giyer.

Osmanlı'da 150-200 ve daha fazla kişiye *sürü* denir. Yeniçeri *Orta'arı*
100'er kişi ile kurulur. Orta sayısı, ilkin 10 iken, Fatih çağında 64 ve "*Sek-
banlar Ortası'da* katılınca 65 olur. Kanunî bunları 101'e çıkarır. Orta ko-
mutanı "*Yayabaşı*"ar. Ve Fatih çağına dek, padişah gibi komutanlar da
"*Yayabaşı Börkü giyerlerdi.*" (Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü)

AYRIM III

DEVLETLEŞMENİN GECİKİŞİ

Kardeşi Kardeşe Kırdıran Medeniyet - Devlet

Bu gidişin anlamı: Kutsal *Oğuz* töresinin dört bir yanından aşındırılıp rafa kaldırılması demek olur. Klasik tarih, bu diyalektik gidişi metafizik dondurmaya çevirdiği için, "*ortak toprak mülkiyeti*" üzerine kurulmuş *ilkel komuna* yapılı Kayı boyunda, seçimle iktidara gelmiş Osmanoğulları'nın, gitgide hükümdarlaşmalarını, sanki bir sinek uçmuş gibi önemsiz, bayağı işler sırasında sayıverir. Ve şöyle der:

"Takat, Osmanoğulları bu hakkı (kamu mülkiyetine dayanan seçimle iktidara gelme görevini) yalnız hükümdarla onun erkek evlatlarına hasretmişler ve başa geçenler ilk iş olarak erkek kardeşlerini ortadan kaldırmak suretiyle, devletin ve milli vahdetin parçalanmamasını te'mine çalışmışlardı. Zira, Osmanlı Beyliğinde baştan beri muntazam ve müstakar bir veraset sistemi mevcut değildi. Devlet ricalinden iieri gelenler ve askeri kuvvetler kime tabi olursa o devlet reisi olurdu." (M. Os. Tarihi, s.356)

Ancak 14. yüzyılın ikinci yarımını kaplayan I. Murat çağında (Osmanlılığın kuruluşundan 60 yıl sonra) Osman Gazi'nin açtığı *amca katillliği* yolu, *kardeş katillliği* biçiminde tam "*devletçiliğe*" qıvrı||

"Murat Bey hükümdar olunca küçük kardeşleri Ahmet, Mahmut, Yusufun gözlerine mii çektirmiş, kendisine isyan eden Mustafa Çeçebi'yi (Hamid Sancağı, Teke) ise, ele geçirip idam ettirmiştir." (Keza, s.359)

Ve Osmanlılığın 90. yılından önce, ilkel sosyalist *Kan* örgütünün *aile ortak varlığı* ve ortak yetkililiği ortadan kaldırılamamıştır. Üçüncü "*Padişah*" sayılan Murat (1360-1389) zamanı:

"Devlete iştirak hakkı, bütün aileden alınarak, hükümdar oğullarına tahsis edilmiştir. Yıldırım Beyazıt zamanında da bu usul takip edilmiştir." (Keza)

YILDIRIM IN DÜŞÜŞÜ

İlkel komünizmden sosyal sınıflı medeniyete (amca ve kardeş katillliği isteyen *devlet/eşmeye*) geçiş, tam 102 yıl (1300-1402) sürdüğü halde, Osmanlılığa uğur getirmemiştir. Tam tersine, en büyük uğursuzluğu: İbn-i Haldûn'un yazdığı, 100 yaşında ölümü, yıkılışı getirmiştir. Çünkü, ilkel komünist *Oğuz Törelî Kayı* boyuna boyun eğdirmek kolay olmamıştır. Sınıfsız sosyal düzen erleri, aradan yüzyıl da geçse, eşitsizlik ve kölelik yaratan medeniyet düzeni içinde bir türlü eğilip bükülememişlerdir.

Öyleyse ne yapılacaktır? Eğilmeyen yiğitler kırılıp atılacaklardı. Osmanoğulları, "atı alıp Üsküdar'ı geçtiklerine" inanıyorlardı. Kendisine "*Yıldırım*" etli-

keti takılan Beyazıt, komşu Bizans'ın Makyavelizmini kendi silah arkadaşlarını uygulamayı kolay, daha doğrusu tadına doyum olmaz keyifli bir iş saydı.

Bununla birlikte, *kişicü saltanat* sürme keyfi, 500 yıl önce bile "keyif veren zehir"ü. Hele, üç kuşak önceki Oğuz töreli ilkel sosyalizmi bir türlü unutamayan Osmanlı topluluğu, bu keyifli zehri homurdanmadan yutmuyordu. Beyazıt, Bizans artığı kul saltanatını, babası Murat Hüdavendigâr'ın Kosova Meydan Savaşı'nda (1339) yendiği Sırp Krallığından öğrenmişti. Ama bu "İç bade güzel sev var ise aki'ü şuurun'felsefeli sarhoş kerametlerini, Oğuz gelenekli insanlara söktüremedi.

"İlk defa Yıldırım Beyazıt, karısı Sırp Prensesi'nin tesiriyle saltanata ait bazı usuller koymaya teşebbüs etmiş, kendisini halktan uzak tutmuş... Halk arasında dedikodular alıp yürümüş, alışılmamış âdetler, masraflı sefahet meclisleriyadırganmıştı. "(Keza, s.358)

Yıldırım, topraklardaki dirlik düzeninin soysuzlaşmasını ve halkın saltanat baskısı altında direnişini Makyavelizmle bastırmak istedi:

"Osmanlı beyleri içinde ilk defa Yıldırım Beyazıt sadece Çandarlı ailesine dayanarak öbürlerini hiçe saymıştır."Ama gene de Çandarlı ile "diğer beylerin ve paşaların sözü hâlâ geçmekte idi. "(Keza, s.357)

Sonuç ne oldu?

Aksak Timur'un baskını patlayınca, Beyazıt'ı candan tutan çıkmadı. "Yıldırım" sanılan Beyazıt, terbiyeli maymun gibi, Barbar Timur'un "kafes"i içinde insanlara teşhir edile edile öldü. Ve Birinci Osmanlı Devleti kapandı.

BARBAR TATARLAR - MEDENİLEŞMİŞ TÜRKLER

İlk Osmanlı Devleti'nin 100 yıl içinde batışı, ne Aksak Timur Tatarlarının tesadüfüdür; ne Yıldırım Beyazıt'ın aşırı kişiliğinden patlak vermiştir; ne de Ankara ovalarındaki tek muharebede dönmüş "TaihiHarp"adlı uydurma baht işidir. *İnsanlık Tarihim* bütünü içinde; çöken uzak ve. *Yakındoğu medeniyet*levine karşı akın vardır. Orta Asya'nın orta barbarlık konağını henüz aşmış göçebe Tatar toplumu akıncı başrolünü oynamıştır. Bu akın, Çin Türkistan'ından kalkıp, İran-Irak-Suriye'den Mısır'a ve Anadolu yaylasından (eski Sard yerine geçmiş) İzmir'e dek uzayan antika bezirgan *Orta Yoiunu*, ünlü "İpek Yoluhu açmıştır.

Osmanlı Tarihim bütünü içinde, bu evren olayının daha güç veya daha kolay uygulanmış bulunması söz konusudur. Kolay, bir tek savaşıma ile uygulanmıştır. Neden? Çünkü "Dünya bezirganlarla bayındırılır." (Timur'un Fransa Kralına Mektubu) prensibinden yola çıktığı halde, Tatar toplumu, henüz hiçbir medeniyetle, sınıflaşma zehri ile soysuzlaşmamıştır. Osmanlı Türkleri ise, 150 yıldan beri, İslam ve Bizans medeniyetlerinin bütün soysuzlaştırıcı ortamı içinde bunalmıştır, bozulmuştur.

Bu tarihcil sosyal oluş şartları yüzünden çarklar nasıl işledi? Ayrıntılarına girmeyeceğiz. Sonuçlar herkesin bildiğince yeterli yargılara elverir.

Barbar akınları, eskimiş medeniyetleri yıkarken bile iki çelişki içinde gelişim sağladılar:

1- Yıktıkları medeniyetin ekonomi pusulası olan *BEZİRGANLIKA* yeni yollar ve ufuklar açtılar.

2- Dolayısıyla, o zamana dek ayakta kalabilmiş "*BARBARLIK*"adlı ilkel sosyalizmin son kalıntılarını biraz daha temizlediler.

Bu konuda Osmanlılık kadar öğretici örnek bulunamaz.

BOZGUNDA "İHANET" PADİŞAHTAN MI, HALKTAN MI?

Timur adına bağlı *Ulusların Göçü*, Osmanlılık için hem olumsuz, hem olumlu bir sürü gelişmelere yol açtı. Bunların politikada en önemlileri sayılabilecek olanları başlıca iki yönde görüldü:

1- Osmanlılıkta ilkel *KOMUNA insan* ve *geleneklerinin* kalıntılarını temizlemek yönünde;

2- Osmanlılığa, çökmüş *MEDENİYET* artığı *insan* ve *kuralları* kesince sokup yerleştirmek yönünde...

Timur'un kolay ve çabuk zafer kazanması, Yıldırım Beyazıt'ın "*ihanet*"e uğramasına bağlanır. Doğrusu, Yıldırım Beyazıt birçok güvendidlerinden beklediği yardımı görmedi. Tersine, "adamım" zannettikleri, el altından Timur'a yardım ettiler. *Padışah* açısından bu duruma "ihanet görme" denilebilir.

Tarih açısından konuyu ele alalım. Padışaha "ihanet" durumunda kanlar kimlerdi? Padışahlığa *bağlı* birçok *beyler* Timur yanına geçmişlerdi. "*Ha/k"&eyaz|t|* gönülden tutmamıştı. Neden?.. Çünkü:

1- *Bey/er aç|smd,an|* Padışah Çandarlı'yı tutup ötekileri ezmekle, kendi silah arkadaşlarına daha önce *ihanet*etmişti. Karşılığını görecekti. Hiçbir/^/? şefi, yahut savaş *İib'|* (Gazi'si) eliyle seçtiği ve başa geçirdiği adamın kulu, kölesi durumuna girmek için yaratılmamıştı. O zamanki toplum kurallarına göre asıl ve ilk "*ihanet*", başa geçirilen Osmanoğlu'ndan gelmişti. İhaneti gören eşit güçlü, eşit şerefli *Kan ye savaş* erleri armut toplayamazlardı.

2- *Halk* yanından: Osmanoğulları, kendi toplumunun ortak çabaları ve kanları, canları pahasına kazanılmış zaferleri, kendilerine yıkılacak Bizans benzeri *saltanaûar* kurmak için dayanak yapmıştı. Sırf *baş*a getirilmiş bulunmak yüzünden niçin ulusun elbirliğiyle başardığı zafer bir kişinin kılcığı hakkı sayılsın? Böyle davranmakla, daha önce Osmanoğulları *halka ihanet*etmişlerdi. Bir dış saldırıda, ihanet görmüş, köleleştirilmiş, ezilip soyulmuş halk, zalim, pahalı, sefahat efendilerini tutmazsa, ayıplanamazdı.

Demek Timur altüstlüğünde, Osmanlı dölünün uğradığı bozgun, kendi ektiğini kendisinin biçmesi idi. Osmanoğulları, önce silah arkadaşları olan yığıt ibbere, Türk gazilerine, sonra kurulan *dirlik düzeni* ile orada yaşayan *halka* ihanet etmeyi, bir saltanat görevi saydığı için, yarattığı hoşnutsuzlukla sarsılmış ve alaşağı edilmişti.

GERÇEK BİLİNÇSİZ HALK TEPKİSİ

"İhanetin"nereden, niçin geldiğini sezen o zamanın *egemen sınıfları*, gene Osmanoğulları'ndan daha elverişli bir tutamak bulamadılar. Geçirilen Timur sınavından gerekli sonuçları çıkarmakta kusur etmediler. Onlar için yapılacak birinci iş, Osmanlılığı *diriltmek* ise, ikinci iş Osmanlılığı *Kan* düzeninden kesinlikle koparıp ayırmaktı.

Bu nasıl olacaktı? "*Halk*", ne *ekonomi* yapışınca, ne *ideoloji* bilincince, tarihcil bir yöneliş gösterebilecek yığın değildi. En *bilinçli* görünen *teşkilat-// halk* yığınları, "*Gaziyan'ı Rûm*" "*Abdaian'ı Rûm*" "*Ahiyan/ Rûm*", "*Bağciyan'ı Rûm*"adlarını almış örgütlenmelerden öteye geçememişlerdi. Bu "*Ahi*" (kardeş) ve "*Kalenderi*" (hoşgörülü) denen "*Batmi*" TARİKAT'lar (YOLDAŞLIK'lar), adlarından ve prensiplerinden de anlaşılan stoisyenlerdir. Bu dervişler; dünya saltanatını hiçe saymakla, dünyada en aşağılık *saltanatlara* dayanak olmaktan başka bir şey yapamazlardı.

Halk o "*tarikat*"larda politik *örgüt* ve *bilinç* edinmişti. O örgütlerin en olumlu bilinçleri ise, barışta: *Çalışmak*, savaşta: *Gazalara* katılmaktı. Baştakiler namuslu ise, iyi çalışır, iyi savaşılardı. Baktılar ki baştakiler sömürü ve baskı aracı olmuşurlar; yapacak pek az şeyleri vardı. Dünya malına metelik vermemek "*biinci*"& dünyaya küserlerdi. Kuruluşundan "*iceriye dönük*" olar| "*örgütleri*, büsbütün "*dünyadan ei etek çekip*"meydanı soygunculara boş bırakırlardı.

Politikada böylesine "*örgütlüce* böylesine "*biinci*"olan halk yığınlarının, iktidardakilere karşı tepkileri başlıca iki türlü oldu:

A) *Hasan Sabbah* yolundan yarı *mistik*, yarı "*meczip*", kolayca esrarkeşliğe dökülen *Anarşizm*.

B) *Celali Ayaklanmaları* yolundan, gene *mistik* ve sonuna dek *dar sınırlı*, Simavnalı Şeyh Bedreddin isyanı kadar mutsuz ve süreksiz Ortaçağ *Köylü Savaşları*.

Her iki tip *örgütlü* davranış da, *sosyalbilinç*^n yerine "*insanüstü inanç*"S geçirmiştir. *İnanç*: Genel *insanlık tarihi* içinde sosyal *gelişime* uygunsa, İslamlığın ilkçağlarında olduğu gibi, *verimli* bir medeniyete kapı açabilirdi. *İnanç*: İnsanlık tarihinde bir *sosyal çöküş* gidişine kapılmışsa, Hıristiyanlığın ilk çağlarında olduğu gibi, rolü tükenmiş bir medeniyetin cenaze töreninden başka hiçbir işe yaramazdı.

Bu bakımdan *antika* toplumun *halk* hareketleri, en keskin *örgütlü* hat-
ta *silahlı* olduğu zaman bile, net duru, açık bir *sosyal bilince* ve evreni ger-
çekten kavramış bir *dünya görüşüne* (VVeltanschauung) kavuşamadığı için,
daha doğarken ölüme mahkum kaldı. Timur olayı günlerinde, Osmanlılığı
kuran geniş *halk yığınlarının* durumu bu idi. Ondan *aktif bir eylem* bekle-
nemezdi. Ancak küskünlüğü ile, içeriye dönük olan "kabağı içine kapan-
mışlığı" ile, pasifdirenci ile düşünüp davranabilirdi.

Öyle oldu. *Halk*, Aksak Timur'un vurduğu Osmanoğlu'nu tutmadı. Bi-
rinci Osmanlı Devleti yıkıldı.

KAN ŞEFLERİNİN "ARİSTOKRAT"LAŞMALARI VE TEMİZLENMELERİ

İlk Osmanlı yıkılışı içinde kim aktifolabilirdi? Her biri *kişiy e aileye Kan*
olarak Osmangil'in tekmesini ve zılgıtını yemiş İlb'ler, eski *Kan Başları*
vardı. Timur gelip geçerken, "*İpek Yolu* İzmire dek açar açmaz çeki-
lince herkes birbirine düştü. *Fetret: Anarşi dönemi*, Osmangil'in Yıldırım'la
başladığı *Kan şeflerini "temizleme"* prosesini sanki tamamladı.

Beyazıt'ın *Çendere/igillevi* tutan *devletleşme* gidişine karşı dikilmiş Ga-
ziler arasında 3 tanesi önemli idi. Bunlardan Ali Beyazıt oğlu Hacı İvaz Pa-
şa, daha Fetret çağı başlarken saf dışı edilmişti. Klasik tarih, onu Çandar-
lı tarafından "*iftiraya uğratılmış* göstererek, şöyle bir sonuca varır:

"(Hacı İvaz Paşa) *iftiraya uğrayarak gözlerine mil çekilmiş ve bu suret-
le, Türk aristokrasisizaflamıştı.*"(M. Os. Tarihi)

"*Aristokrasi*" sözcüğü çok ikiyüzlüce anlamlarda kullanılır. Derebeyleş-
miş *Kan şefi*, halkı sömürürken *kötü* bir soyguncu *aristokrasi* örneğidir.
Merkezcil şahılığa kafa tutarken nedir? Doğuda her zaman *olumsuzluğa* ye
geriliğe yol açmış bir gericidir. Batıda İngiltere'de, bütün modern burjuva
anayasa hürriyetlerinin kaynağı olan *Magna Carta'yı* yaratmakla *olumlu*
ve *iherici bir* rol oynamıştır.

Bu "ikiyüzlü" "*ambiva/an*", aristokrasi sözcüğünün iki çelişik anlamını
Birinci Osmanlı Devleti'nin yıkılış günleri için tartışmayalım. Tarih "eleştiri-
ye" değil, anlaşılmaya değer.

İlk Osmanoğulları'nın kurdukları (daha doğrusu, kuruluşunda başa ge-
çirildikleri) Osmanlı Devleti içinde, eski "*Asil*" Kan şefliği ve Gazilik gele-
nekleriyle kazık gibi dik duran İvaz Paşa'dan sonra, iki "*aristokrasi*" kazı-
ğını da, Fetret'in kendisi yıktı.

Emir Ali Beyzade Timurtaş Paşa ve Oğulları, alinyazılarını alinyazısına
kattıkları *mutsuz* Yıldırım Beyazıt oğlu *İsa Çelebi* ile birlikte yıkıldılar.

Amasyalı *Yahşi Beyzade* Beyazıt Paşa da, Yıldırım Beyazıt'ın öteki *ba-
şarısız* oğlu *Mustafa Çelebi* tarafından öldürüldü.

Olaycası, Osmangil'den yana olan da, Osmangil'e karşı çıkan da devrilip gitti. Bu işi, bilmeyerek Aksak Timur'un barbar akını yaptı.

DEVŞİRME KULLARIN BAŞA GEÇİRİLMESİ

"Aristokratlardan boşalan yerlere kimler dolduruldu?

Önce şunu göz önüne getirelim. "Aristokratlar kimdiler? Türk asıllı "*Padişah*"ı seçmeye, onunla eşit olmaya alışmış, eski *yürekli, hür Kan* şefleri idiler. Onları atınca, yerlerine ister istemez, çökmüş medeniyetin *yeniksin köle/estirilmiş* sadık kulları geçirilecekti. Başka türlü, daha dün çarıklı, yabandan gelmiş Osmanoğulları'nı, gökten inmiş *Tanrıca!* ve *kutsal* ezeli mutlak *efendi, suttan, "Allah'ın gölgesi" diye* kim, nasıl baş tacı edebilirdi?

"Fetret"dönemi atlatılır atlatılmaz, Şeyh Bedreddin Simavî'yi çırılçıplak astıran ve öz kardeşlerini kirişle boğdurduğu için "*Kirişçi Mehmet*" ününü kazanan, Yıldırım Beyazıt oğullarından son ayakta kalmış Çelebi Mehmet, anası "*Devlet*"Hatun'un adı gibi, yeni İkinci Osmanlı Devleti'ni kurdu. Melankoli kabusları geçire geçire öldü (1421).

Yerine geçen II. Murat, Birinci Osmanlı Devleti katastrofundan edinilmiş dersleri uzun saltanat boyu (31 yıl) uyguladı. Uygulanan şey, bezdirici basitlikte itcil kulluktu. Savaşta esir alınmış Bizans'ın "gavur" ettiği kişiler, öteden beri "*devşirme*" diye seçilirdi:

"İkinci Murat, yüksek mevkilere yavaş yavaş devşirmeden gelen ve hükümdarların şahsına fevkalade bağlı bulunan devlet ricalini getirmeye başlamıştı. Türk aristokrasisine mensup olanları ise, ikinci derecede vazifelere tayin eder olmuştu. Maamafih, hükümet riyaseti, Çandarlı ailesinin elinde idi."(M. Os. Tarihi, s.358)

Böylece Bizans metotlarını ve kullarını kullanmadan, Bizans sarayını taklide kalkışan Yıldırım Beyazıt'ın "yanlışı" olayların gidişiyile "*düzeltil-di*". Artık "*saray*" kurulabilirdi. Ama Bizans'ta özenilen o yaldızlı saray için, sarayı bin yıldır yaratıp zenginleştirmiş bir *paytaht* gerekti. Ne *Bursa*, ne *Edirne*, Osmanoğulları'nın dünkü *göçebeliklerini* kolayca örtbas edemiyordu.

FATİH'E DEK "OTURMAMIŞ" DEVLET

Yukarıda ana çizgileri özetlenen İlk Osmanlı Devleti, görüldüğünce, bütün ortaçağ Avrupa *Feodal* devletleri gibi, "*melez*" bir sosyal-politik tipti. *Barbarlıkla medeniyet*, orada, belirli ölçülerle kırma, karma bir düzen yaratmıştı. Bu düzen, egemen karakterince, sosyal sınıflara parçalanmamış olan barbarlıktan sınıflı medeniyete doğru bir *GEÇİT düzem* idi.

Böyle geçit-melez düzenlerde, ne "dillere destan" olmuş "Asya Tipi Üretim", ne de "MutlakMüstebit^A)^{hü}"kü kü darı bulunamazdı. Onun için klasik tarih, belki de epey şaşarak, ama doğru olarak o gerçekliği anmak-tan kendini alamaz. Neredeyse üzülürce der ki:

"Osmanlı hükümdarları, Fatih devrine gelinceye kadar, devlette mut-lak şekilde hâkim değillerdi. Beyliğin başına, diğer beylerin ve vezirlerin İTTİFAKI ile geçerler. Devlet idaresinde, başta bulunan hükümet reisinin ve onun yardımcılarının tesiri altında bulunurlardı. Zaman zaman araların-daki rekabetten istifade ile bazılarını cezalandırıp bertaraf ettikleri olursa da, yine kendi başlarına hareket edemezlerdi.

Fatih bile meşhur Kanunname'sinde veraset usulünü vazzetmemiş, yalnız evlatlarından her kime, yani layık olana ve bu işe ordu ve ümera tarafından seçilince, Saltanat nasip olursa, millî birliğin bozulması ihti-maline karşılık, diğer kardeşlerini öldürme hakkında bir madde koymuş-tur." (Keza, s.357)

Çünkü Fatih Mehmet'e dek, "diğer beyler ve paşaların sözü"ne den-li kırılrsa, onları kırmakta kullanılan Çandarlıqlı ayakta ve hükümetin ba-şında idi. Oğuz töresinin gelenek ve görenekleri dirliğini az çok saklıyor-du. İstanbul'un fethi, Osmanoğlunu o son "aristokrasi"elemanından da "kurtaracaktı".

FATİH - ÇANDARLI: KESİN DEVLETLEŞME

Olayı Türklerden işitsek, saltanata yaranma kayırması yapıyorlar kuşkusuna düşülebilirdi. Türk düşmanı tarihçi, "Kalabasa"ya (Çandarlı Kara Halil Paşa'nın Rum ağzında kısaltılmışı: "Kara Paşa"yerine "Kala Basa") Bizans casusluğu suçunu yükler. Osmanlı tarihçileri suçlamayı atlayıp, Kara Paşa'nın boğdurulmasını, İstanbul'a savaş tarafıslı olmadı-ğına bağlarlar.

Olayın tam gerçekliği aydınlanmıyor. Çandarlı, İstanbul ele geçerse, Osmanoğlu'nun önüne geçilemeyeceğini anlamıştır. Son güçlü "aristokrat" olarak sıranın kendisine geldiği bellidir. Bizans İmparatoru'na casusluk edecek kerteye dek gitmiş midir? Bizanslı aristokrat, "Kalabasa"nın İmpa-parator'a mektuplarını göstermiştir. Uydurma olabilir mi?

Muhbirin hemen oracıkta boynunun uçurulması, sağ kalıp da, sonra ağzından bir şey kaçırmasını önlemek için de olabilir. Böylelerini yaşatma-ya Fatih'in dayanamaması da bir rol oynayabilir. Her iki ihtimal de olayın özünde değişiklik yapmaz. Çandarlıgil'in devlet içinde, padişahlık gibi ba-badan oğula gelen bir devlet oluşu, bezirgan sınıflı medeniyetin merkezi-yetçi imparatorluğuna sığamazdı.

"Çandarlı gibi bir vezirin şanına yakışır mı bu ihanet?" *"İhanetim* anlamına bakar. "Fatih gibi bir Ulu Hakan, sultana bunca hizmeti geçmiş adamına kıyar mı?" Saltanat adamı, kardeşine, oğluna kıydırırsa, vezirine mi acır?... Görevi biten her organ atılır. Atılmazsa, apandisit gibi tehlikeleşir. Fatih *"Osman Oğlu"* ise, Kara Paşa da *"Çandarlı Oğlu"*ü. *"Osman//"* Halil'in başını yemezse, *"Çandarlı"* Mehmed'in başını yiyebilirdi. *"Başyemek"* sosyal sınıflı *medeniyetti*.

Burada tarihin *"büyük"*ı&ya *"küçük"* kukularının *"kişilikleri"* az ilginçtir. Her kişinin az çok bir *"sosyal kukia"* (*Mavks'm* deyi mi ile *"Toplumsal Yaratık"*) olduğu su götürmez. Önemli olan şey, bu kukuların oyunları bile değil onları oynatan sosyal iplerdir.

Artık, toplumun *"askerli demokrasi"*ı o yalınkat *"kahramanlık"* çağı, sınıfsız *ilkel komünizm* ile birlikte *"tarihe karışmıştır"*. Sosyal sınıflı medeniyetin istediği çağ: *Sömürmek* için köleleştirmektir; *Köleleştirmek* için köleleri kullanmaktır. Çağ bu idi. Fatih o "iplerle" kısıvrak bağlıydı. Başka ülkü taşıyabilir, başka türlü düşünüp davranabilir miydi?

"İstanbul'un fethinden sonra, Sadrazam bulunan Çandarlı Oğlu Halil Paşa, bu sefere taraftar olmadığı bahanesiyle, öldürölmek suretiyle Türk aristokrasisine son büyük darbe indirildi. Sadaret, vezirlik, beylerbeylik gibi yüksek memuriyetler hemen tamamen DEVŞİRME'lere tahsis olundu." {Keza, s.358}

Osmanlı padişahlığında iktidar böyle kesin olarak ve bir daha geri dönememesine *mutlak DEVLETLEŞTİ*.

BARBAR SÖZÜ: PADİŞAH = ŞAH IN AYAĞI

Fatih'ten önce Osmanlılığın devletleştiği su götürmez. Ne var ki, bir devletin devlet sayılabilmesi, BAĞIMSIZLIĞI ile ölçölür. Denilebilir ki, Birinci Osmanlı Devleti, kendisine *süzeren* (metbu) saydığı saltanat yıkıldıktan sonra da tam bağımsızlaşamadı. Fatih'e dek, hiç değilse manen Selçukluların *ı/asalı* (tabii) olarak kaldı.

Bu bizim, şimdiki kafa yapımıza aykırı gelebilir. O zamanki göçebe ilkel komuna insanı *yalan* bilmezdi. Ve bir yol "söz"verdi mi, ölümü pahasına da olsa, o sözünden dönmezdi. Korkaklığından değil, barbar yığıtlığından ve dürüstlüğünden.

Osmanlı Türkü de, bir yol bağlılık sözü verdiği Selçuklulara, ayrı Osmanlı Devleti kurulduğu zaman da, 150 yıl kendisini *"bağlı"* saymaktan geri kalmadı. Bunu bütün, dil altında bakla gibi saklanan bir sıra olaylardan anlıyoruz.

1- *Osmanlılığın Bağımsızlığı*: Ne zaman başladı? Osmanlı bağımsızlığı- ni, hiçbir Osmanlı organı, hiçbir zaman kararlaştırmadı. Osmanlı'nın öyle bir problemi yoktu. Onun için, Birinci Osmanlı Devleti'nin başlangıç yılı, bir devlet eylemi ile değil, sonradan, bu işe bir başlangıç uydurmak isteyen yazarların yakıştırmaları ile ortaya konulmuştur.

Bu yakıştırma gün, Gazan Han'ın Konya'yı "*istila*" ettiği gün sayılmıştır. O gün yeryüzünde artık bir Selçuk saltanatı kalmadığı için, kendiliğinden başlı başına kalmış bulunan Osmanlılık başladı denilmiştir. Abdürrahman Şeref, G.699 (D.1300) yılının, Osmanlı Devleti'ne başlangıç tarihi yapılmasını, "*İndelmüverrihiyn karargir*" (tav'ly) yazarlarınca kararlaştırılmış) bulunduğunu güzelce anlatır.

Ancak tarih yazarlarının bu "*işgüzarlığı*" mert Osmanlı yiğidi aklına sığdırmaktan uzak kalmıştır. Bunu ondan sonraki olaylardan öğreniyoruz.

2- *Osmanlılığın Haraç Ödeyişi*: Ne zamana dek sürdü? Bir devletin öteki devlete haraç ödemesi, onun karşısında kendi bağımlılığını *MADDECE* kabul etmesi demektir. Osmanoğulları'nda ne görüyoruz? Klasik tarih şunu açıklıyor:

"*Osman Bey ve Orhan Bey, her sene İlhanlı hazinesine haraç vermekle mükellef bulunuyordu.*" (Keza, s.356)

Demek Osmanlılık, Selçukluların yıkılmasından 50 yıl önce olduğu gibi, 50 yıl sonra da, Selçuk saltanatının yerini tutan Tatarlara haracını ödemekte, *bağımlılığını* tanımakta kusur etmemiştir.

3- *Osmanlılığın Saygı Duruşu*: Ne zamana dek sürdü? Bir devletin öteki devlet veya anısı önünde *saygı duruşunda* bulunması, onun önünde kendi bağımlılığını *ANLAMCA* (manen) kabul etmesi demektir. Osmanoğulları'nda ne görüyoruz?

Klasik tarih, "*Nebet'i Padişahi*" denilen, her sabahki "*Mehterhane' Hümayûn*" çalışında, Osmanlı padişahının, Selçuk hükümdarı Alaeddin'e saygı duruşu yapmak üzere ayakta "*NÖBET*" tuttuğunu yazar. İlkel sosyalist insan, sözüne böyle vefalıdır. Kendisine "*beylik*" ve Selçuklu dünyadan göçeli 150 yıl olduğu halde, Osmanlı ona "*sadakatini*" çiğnemiştir. Ve bunu bir zor altında kalmaksızın yapmıştır.

Ancak *Bizans* İmparatorluğu'nun mirasına konulup da boylu boyunca "*BizantizrrTbaşlar* başlamaz, Osmanlı'ya da "*büyüklik deliliği*" bulaşmıştır. Ve ilkin Bizans Fatihi şunu söyleyebilmiştir:

"*İkiyüz sene ewel vefat eden Sultan Aiaeddin'iSeicüki'ye tazimen ka-aim olmak* (saygı duruşunda bulunmak) *beyhudedir.*" (A. Şeref: Tarih'i Devlet'i Osmaniye, C.I s.297)

Bu tutum, bize "PADİŞAH"feözcüğünün kaynağını sezdirmez mi? Osmanlı 200 yıl, başının üstünde "Şah"olarak hep, kendisine "bey/ik" vevmiş olan Selçuk hükümdarlarını var saymıştır. Bu şartlar altında kendisi ne olabilirdi? "Şah"olamazdı. Belki "Şah"ın kolu, ayağı olabilirdi.

Acemce'de "Şah", Türkçe'de "Baş" demektir; Acemce'de "Pa", Türkçe'de "Ayak"demektir. Bu anlamda, Acemce "PadîŞah", Türkçe "Baş'm Ayağı", "Şahın Ayağı"demekten gelmiş olamaz mı?

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN YAPISI

Osmanlı Devleti'nin yapısı, antika KENT medeniyetlerinin yapısından kurulu zincirin son halkasıdır. Bu yapı *Bizans* tezi ile *İslam* antitezinin rönesansından doğmuş bir sentezdir. İslam Medeniyeti bile, Roma Medeniyeti tezine karşı çıkmış bir antitezden başka bir şey değildir.

Osmanlılık doğarken, ortada ne *ROMA* kentinin, ne *MEKKE-MEDİNE* kentlerinin egemenliği kalmamıştır. Göçebe Osmanlı'nın ise, yeni baştan KENT kuracak tarihçil, ekonomik ve sosyal yapısı yoktur. İster istemez yıkılmış *Greko-Romen* ve *Arabo-tsiam* Medeniyetlerinin *kent* kalıntıları ve gelenekleri ile yetinilecektir.

Gerek Bizans, gerek İslam medeniyetleri, ilk *orijinal* medeniyet kaynağı olan kentlerin *açılmasından* doğmuş imparatorluklar aşamasına ulaşmış *devlet* biçimlerini vermişlerdir. Bu biçim devletin iki yapı karakteristiği vardır:

- 1- *Kent* geleneğini ayakta tutan *Başkent* karakteristiği;
- 2- *Asil*(lk toprak sahibi: Roma'da Patrici, Mekke'de Kureys) geleneğini ayakta tutan *Güdücü*er karakteristiği.

Osmanlı'da BAŞKENT'in adı, doğrudan doğruya göçebe Fatih *Askerdi Demokrasi* şefinin sivriliş *Padişah/aşması* yüzünden *PAYİTAHT* olmuştur. Reaya (güdülenler) adlı halk yığınlarını *güdücü* Osmanlı kadrolarına ise, *Devlet Sınıfları* (Sünûfu Devlet) denilmiştir.

Devletsınıfların kaymağı *payitahta* oturur. Oradan *MEMLEKET*ı, çoban toplumun içgüdücü, gelenek-görenekleriyle *güder*. Devletin yapısı, ahtapotun kolları gibi uzatma organlarla memleketi sarmıştır. Ama o yapının özü *PAYİTAHT* içinde yaşar. *Padişahsın saray* gibi *DİVAN* adı verilen yürütme kurulları, *yani Hükümet* de, onun dalı, budağı olan *bürokrat kadroları*, yani Devlet Sınıfları da en çok Payitaht'ta kümelenir.

Onun için Devletin Yapısı Bölümünde iki ayırım olacaktır:

- 1- Padişah-Saray-DİVAN
- 2- Devlet Sınıfları

AYRIM I

PADİŞAH-SARAY-DİVAN

Osmanlı Devleti'nin yapısı, tarihçil ve sosyal nedenleri ile *PADİŞAH* çevresinde toplanır. Frenk barbarlığının son padişahı olan XIV. Louis, "*Devlet demek, ben demekim*"derken, yalan söylememiştir. Son kozunu oynayan tarihçil krallık kurumunun "*Kuğu* çılgınlığı atmıştır.

Elbet, *Devlet demek Padişah demektir.* Buna zavallı, okuma yazması bile bulunmayan *göçebe* İlb'ler, şanlı şöretli Gazi'ler ne yapsın? Onlar gidişin parlak ve acıklı baş kuklacıklarından başka bir şey olmamışlardır. Olamazlardı da.

Padişah, tarih çarklarına etiyile, kemiğiyle kaptırılmış, bütün *insanlık* haklarından (birkaç *hayvanlık* hakkı abartılmak yolu ile) yoksul bırakılmış bir mutsuz kutlu zavallıdır. Çevresinde onu anasına, babasına, oğluna, kızına düşman canavar eden bir süslü zindan; SARAY ile, her sorumluluğu ve her cinayeti şeref diye sırtına yükleyen DİVAN çöreklenmiştir. Oralarda yetiştirilen "*devletsınıfları*" besleyip büyütme için, yılanları emziren keçiye dönmüştür.

"Ne kendisi eyler rahat, ne halka verir huzur."

Ama toplum yarattığı insanoğludur bu. Alışmışı kudurmuştan betere çeviren toplum, padişahlıktan daha yüce ülkücul mutluluk bulunamayacağı yolunda öyle zehirli dolmalar yutturmuştur ki...

Geçtik tarih öncesi barbar kalıntılarına. "Kral Seud"lar, "Kral İdris"ler şöyle dursun. En kılkuşuk hacıağa döküntüsü, hatta "sosyalist" kesildiği zaman bile, eline yarım buçuk kıl kadar "*beylik*"geçse, hemen "padişah" pozunda afi kesiyor. Babası eline geçse, "iktidar" göstermek için, ipe çekmekten "doğru" "devrimci eylem" ve "proletarya demokratiği" bulamıyor.

Bu bir türlü "modası geçmez" tutumların tarihçil köklerini *padişah* ile *sarayın divanlarda* izleyebiliriz. En '^/"örgütlerde bile, niçin "*SünûfüDevlet*" yaratmak isteyen "/^/^z//z/"içyüzümüzden utanmadığımız, orada gizlidir.

A- PADİŞAH VE SARAY

Hür göçebe çadırının nasıl esir pazarı saraya döndüğü ve o yiğit, eşit ilkel sosyalizm insanların neden bunak şatafat tutsaklarına döndüğü *Devletin Doğuşu* Bölümünde az çok belgelendi. *Devletin Yapısı* Bölümünün Padişah-Saray-Divan Ayrımında, yalnız Padişah-Saray ilişkilerinin daha yapı özelliklerine değinilecektir.

Dünya mezarı, sınıflaşma anıtkabiri saray, derebeyleşmiş Osmanlılığın kardeş kavgası ile kurulur. Kardeş kanı içme ilkesi ile, Bizans yıkıntıları içinde özentiyle geliştirilir. Tabu adam Padişah, tabu ortam Saray'ın oyun-

cağına döner. Bu korkunç ve acıklı oyuncak, Has Oda'lar, Enderun'lar, Birün'lar gibi kat kat bahçeler içinde "Sakal-ı Şerife döndürülür.

Bostan korkuluğu padişah, kendi "devlet sınıfları"na karşı bile, ancak ilkin Türk kapucubaşılar, sonra hadım haremağası darusseade ağaları ile kendisini savunma ve koruma kaygılarına düşer.

Saray: Dünya Mezarı

Osmanlı düzeninde *saray*, ancak iktidar iyice *devlet/eştiği* ölçüde saraylaştı. "*Tam bağımsız*" Osmanlı hükümdarlığı kurulmadan, *saray* saltanatı da sürülemezdi. İktidar için "*hükümdar nerede?*" demistik. Burada, saltanat için de, "*saray ne gezer?*" demek yerinde olur.

Saltanat düşkünü medeniyet yazar-bozarları, Osmanlılığı "*saray*la doğmuş, "*saray*"sız olmaz bir derebeyleşmiş tefeci-bezirgan bunağı gibi göstermeyi pek severler. Aslında "*saray*"her yerde, her zaman medeniyetin dünya "*mezar*"d, v.

Bütün antika medeniyetler, yarattıkları kanlı sosyal sınıf savaşı yüzünden, "*mezar*"S dünya sarayından çok süslemişler ve "*saray*"ı, halktan kopuk, tabulaştırılmış ve tanrılaştırılmış zavallı "*baş*"lara "*be/a*" bir dünya mezarı durumuna sokmuşlardır.

Sınıflı toplum yeryüzünde kaldıkça, bunun başka türlü olması ne görülmüş, ne görülecektir. Devlet, toplumun üstüne sivrilen bir silahlı-cezaevli örgütçül tekel oldukça, üst-sınıflar *zulme*, alt-sınıflar *soysuzlaşmaya* mahkumdur. İnsanoğlu toplumu bir *hapishane* kılığına sokmuştur. Alt-sınıflar dünya mezarı bodrumların "*pis cezaevinde*"mı kalıyorlar. Üst-sınıflar da gene kendilerine kapalı bir dünya mezarı yaptıkları sarayların "*süslü cezaevinde*" yaşarlar.

Bu bakımdan, silahlı, eşit, gerçekten hür ilkel komuna insanı göçebe Türk'ün, medeniyet sürüleri içine girer girmez "*sara/yaşantisına* büyük bir özentî duymayacağı kendiliğinden anlaşılır. Ancak özenmiş, özenmemiş ikinci meseledir. Osmanlı için, ilk gazilik çağlarında, "*saray*"diye ne bir olay, ne bir kavram yoktur. İlk Osmanlı'nın "*saray*"ı bir hapishane saydığı da bütün davranışlarından bellidir.

Saray: Sosyal Sınıflaşma Anıtkabiri

"Saray"nedir? Siyasî iktidar başını, halkın senli-benliliğinden uzak tutmak bahanesiyle, halka düşman etmek için kurulmuş bir şatafatlı tuzaktır. Orada doğan, büyüyen insan, kendisini öteki insanlardan bambaşka bir yaratık durumunda bulur. Halk da kendisine o gözle bakar.

Bu durum, tarih öncesi toplumun *Tanrı-tapınakgelenek* ve göreneklerinden kalmazdır. İlk Sümer kentlerinde, "*kahramanların* ruhu'tanrılaştırı-

İp *Ziggurat* tepesine oturtulmuştur. İlk *Ziggurat*, dağsız taşsız Irak düz bataklığı ortasında, balçık ve ziftten kat kat yükseltilmiş yapma tepeciktir. O tepeciğin üstü tapınak olur. İçinde oturan *Tanrı* oluv. Bu *halktan ayrılışın* ilk kutsal sembolleşmesidir.

Saray, o *tapınak* geleneğinden; Şah, padişah ise o *Tanrı* göreneğinden tıpa tıp taklit edilmiştir. Egemen sınıflar, *siyasi iktidarlarını*, popüler (halkça benimsenmiş) bir *kutsallık* perdesi altında *dokunulmaz* kılmak için; o *Tapınak-Tanrı* gelenek-göreneklerini, bir zaman *tarih öncesinde* doğarlarken, yerden göğe çıkartmışlardı. Şimdi sınıflı *medeniyette* bu yolu gökten yere indirirler; *Saray-Şah* biçimine sokarlar.

Amaç yahut *eğilim* apaçıktır: İnsanlığın sınıflara bölünüşünü bir daha geri dönülmez biçimlerde dondurup ebedileştirmek, meşrulaştırmak, kutsallaştırmaktır. Antika toplumla sosyal sınıf bölümü utançsızca *elle tutulur* biçimde objektifleştirilir ve somutlaştırılırdı. Bu *saray-şah* olurdu.

Demek bir yerde *saraysın şah* bulundu mu, orada kesince *sosya/sınıflar bölümlenmiş* demektir. O sınıflara parçalanışın, sınıfları birbirine düşürüşün ve toplum içinde insanı insana düşman edişin *Anıtkabiri*, Saray'dır. Bu *"hazır mezarın bayat öüsü"nsan*, yaşayan devletin canlı başkanı olan kişi, *Şah, padişahsın* ilh. adlarını bir matahmiş gibi takınır.

Bugün bize saçma ve gülünç gelen çalım, poz, saray heveslileri hâlâ az mıdır?

İlk Osmanlı Sarayı

Osmanlı'nın kendisini *saray* mezarına gömmesi için, ilk kurduğu devletin yıkılması gerekmiştir, denilebilir. İlk *"sarayın* akla gelmesi Edirne'nin fethinden sonra olmuştur. Akla gelenin memlekette gerçekleşmesi ise, 50 yıla yakın bir süre uzayıp gitmiştir. *Bursa* sarayı için:

"Temel 1365 yılında atıldı. İnşaat ise ancak 1417 yılında sona erdi. " (M. Os. Tarihi, s.355) denir. Besbelli, Osmanlı'nın saraya gönlü bir türlü yatmamıştır. Adına *"Edirne Eski Sarayı"deriden*, Selimiye civarındaki Kavak Meydanı'na kurulmuş bir yapıdan söz edilir. Dikdörtgen biçimli, kuzeyde demir kapılı olduğu söylenir. Ancak bu yapının da "saray" olması için, Timur'un "Fetret" (Anarşi) çağını açması, yani ilk Osmanlı Devleti'nin yıkılması gerekmiştir.

"Fetret"çağına dek Osmanlı padişahları için sürekli bir *"paytaht"bile* olmamıştır. Kimi Edirne'de, kimi Bursa'da kalmışlardır. "Fetret"te yeniden Bursa'ya dönmüştür. Onun için, kardeş kavgaları başlamadan, "Edirne Eski Sarayı", saraydan başka her şeydir. Klasik tarihe göre "Edirne Eski Sarayı"nı:

"İlk tevsi eden Yıldırım'ın oğlu İsa Çelebidir. Musa Çelebi, sarayı teşkil eden müteaddit binaların ve bahçelerin etrafını 15 metre kadar yükseklikte bir surla çevirmiştir. "(Keza)

Sursuz saray olur mu? Demek İkinci Osmanlı Devleti'nden önce ortada pek öyle "saray"denecek nesne yok, dağınık bir sıra yapılar ve bahçeler vardır.

Edirne'yi ilk oturaklıca *başkent* (payitaht) yapan padişah, II. Murat oldu. 1450 yılı (Osmanlı kuruluşundan 150 yıl sonra) Tunca ırmağı kıyısında "*YeniEdirne Sarayı*"denen köşk kuruldu. II. Mehmet (Fatih) İstanbul'u fethettikten sonra da:

"Uzun müddet burada ikamet etmiş, hatta oğulları Mustafa ve Beyazıt'ın sünnetlerini burada yaptırmıştır. "(Keza)

Bir tesadüf mü? Yoksa ortadan kaldırmak mı? Ne yazık ki, o ilk Osmanlı sarayı kökünden kazındı. Yapıldığından 7 yıl geçmemişti ki, 1457 yılı "*Tamamen yandı!*".. Sonra "*Kısmen müceddeden* (yeni baştan) *inşa*"edildi. Ama bu artık, iyice Bizans taklidi oldu. "*Hünkar Bahçesi Sarayı*"6000 iç oğlanı, 400-500 bostancısı ile saraylaştı.

Bu saray, *Enderun'u*, *Birün'u*, *Harem'* ile İstanbul'daki saraylara döndü. *Enderun'da*, Hazine, "Hırka'i Seadet", Has Oda, Babüsseade Ağası Dairesi, Baltacı koğuşları türedi. Hünkar Bahçesi, Bab'ı Hümayûn'un güneyinde idi. Yanında Adalet Kasrı vardı. Kuzeyde, şimdiki köylü usulü ile, Has Ahırlar kurulu idi. Ayrı, büyük daireleriyle *Harem'* (derebeyi şatolarını saran su hendekleri gibi) Tunca suyu çepeçevreliyordu.

Tek sözle, Fatih'ten (Bizans etkisinden) önce saray, tıpkı payitaht gibi, devlet gibi, göçebeliği ile övünebilirdi.

Devletleşme Amacı: Tabu Kişi - Tabu Ortam

Bir hakkı yemeyelim. En çökkün Bizans çukuruna düşmüş Osmanlı çağının *saltanat*, yani *devlet* sistemi, modern emperyalizm çağındaki kapitalist *devlet* ve *devletçilik* sistemi yanında zemzemle yıkanmıştır. Çünkü çok daha *az pahalı*, çok daha *az lüks*, çok daha *az sinsive* aldaticıdır. Çok daha az sosyal eşitsizliğin ve sömürünün sembolüdür.

Ancak SİSTEM olarak bugünkünün tohumu oradan kaldığı için, ilkel göçebeliğin son kırıntılarını da kökünden silip atan antika imparatorluğa ve "Asyal"denilen müstebitliğe geçiş ilginçtir. Bu geçişte, bilinen nedenlerle, *padişahın tabulaştırılması*, her şeyin kan bağlarından çıktığı ve kişilerle temsil edildiği o çağlar için, *örgütçü!devlet/eşmenm* tek yoludur.

Fatih, saltanatının son deminde, bu yolun inancına ve kendisince bilincine varmıştır. Bundan en klasik anlamı ile SARAY ve onun İDARESİ ortaya çıkmıştır.

Saray, tabulaşmış üstinsanı (padişahı), zamanı için pek imrenilecek bir *hapishane* içinde, her türlü dış saldırılara karşı koruma ve *savunma* sistemidir. Savunulan iki kutsal şey vardı:1- *Tabu Kişi* (Padişah); 2- *Tabu Ortam* (Sarayın kendisi)...

Padişah adlı *tabu kişiyi* savunan örgütçül devletleşme aracına, Fatih "HAS ODA" diyor. Ancak özel ve genel amaç o tabu-kişiyi değildir. Kişiyi insanüstüleştirerek, egemen sosyal sınıfların çıkarlarına ve eğilimlerine en uygun, en sürekli biçimde üretip kullanmaya yarayacak olan araç, asıl amaçtır. Bu araç *sarayın kendisi* olan *tabu ortamı*, v. Osmanlı ağızında, tabu ortamı, sarayın kendisini temsil eden başlıca yaman araç, "ENDERUN" adını alır. Demek sarayda iki kurum vardır: 1- Tabu Kişi kurumu: *Has Oda*-, 2- Tabu Ortam kurumu: *Enderun*.

Has Odası

"*Oda*", şimdiki Türkçe'ye geçen bir evin en sürekli oturulur bölümü anlamına gelmez. Şimdiki "*Ticaret Odası*" terimindeki "Oda" gibi bir sosyal örgüttür. "*Has Oda*", örgütçül devletleşme yönünde yaratılmış en keskin kurumdur. Fatih Mehmet, o bıçak kullanır gibi konuşmasıyla der ki:

"*Bir HAS ODASI yapılmıştır. Otuz iki adet HAS ODA OĞLANI ile içinde biri S/LAHDAR ve biri RİKABDAR ve biri ÇOKADAR ve biri DÜLBEND OĞLANI ola.*" (Kanunname)

Has Odası, böylesine kısa, kestirme bir kurumdur. Haftada beş altı gün lahana çorbası ile geçiren bir sarayda, dört başlı tam birer *Manga* (9'ar kişi bölümlü) otuz iki adam nedir? Bugün en sünepe haciağa, bir emperyalist evren savaşında devletçiliğimize el vererek başardığı "*Kupon*" kaçakçılığı ve vurgunculuk ile, "*lebiderya*" da kurduğu köşke 32 uşağı az görür.

Ulu Peygamberin övgüsünü yaptığı koca "*Konstantiniye*" yı zaptedip, tarihte (şu veya bu ulusçuk sınırları içinde değil) insanlık ölçüsünde gerçekten ÇİĞİR açmış Fatih Mehmet, Bizans lüksünün son perdesine hürüdümdü sandığı gün, "*32 tane'ttk "Has Oda Oğlanı"* |& yetinebiliyor.

Bu dört manga insanın görevleri nedir? Değme modern kokotun yetinemeyeceği denli az, dört çeşit "*hizmet*". Bu hizmetleri, Fatih'ten sonra (150 yıl sonra) anlatanlardan öğreniyoruz.

Siiahdar (Silah tutan): "*Padişahın kılıcının muhafızı.*" (Ali Ayn Efendi: 'Risalei Al'i Osman Hülasa'i Mezamiyn'i Defter'i Divan" Elyazması, Safer G.1117 (D.1705), Ali Emiri Kütüphanesi, kavanin no.77, s.10 not)

Siiahdar, başında Zülüflü Üsküf, elinde kılıncı, padişahın sağında gider. Her gün "*mabeyn*'ie, "*teihisat teatisi ve sair hizmet'ı seniyye*" (buyruk özetlerinin aktarılması ve diğer ulu hizmetler) görür. "*Enderûn ricalinin*

Arz'lanna vasita"olur. Yalnız bu iki görev Silahdarı, Has Oda'nın da Enderûn'un da üstüne çıkarır: 1- Padişahın mahrem akıl hocasıdır; 2- Adam seçme ona düşer.

U/ûfe's| (gündeliği) 20 akçadır (32 gram gümüş). Ayrıca yılda 4 tane "*Came'i Han'i Salyane'si* {"giyim ödeneği) vardır.

Silahdarlar: "*Sonra Darûsseade takımından maidaki Enderûn'luların zabiti olarak son derece seçkin/eştiler.* "(Keza, s.23)

Bu adamlar, yetişe yetişe, Mısır gibi önemli *eyaletlere vali, derya kap-tanı, kubbe veziri, sadrazam* oldular.

Rikabdar (Üzengi tutan): "*Padişah tenhaca ata binerek bahçe vesair seyirine çıkarken* (üzengi ağaları bulunamadığından) *Rikab'ı Hümayûn'u tutar.* "(Keza)

Sırada, Silahdardan sonra, Çokadar'dan önce gelirken, sonraları geri kalır.

U/ûfe's| gene 20 akça. "*Came'i Salyane'si* 4.

Çokadar: Mevlût ve başka resmî günlerde "*Maiyyet'i Hümayûn"û&* padişahın yağmurluğunu tutar ve sağ yanında yürür. Başka vakitlerde özel dairesinde oturur. Silahdar yoksa, ona vekillik eder. (Çokadar da yoksa vekalet Rikabdar'a düşer.)

U/ûfe's| 20 akça. "*Came'i Salyane'si* 4.

Düibend Oğları: Buna Acemce "*Düibend gula mı*", Türkçe "*Tülbent Ağası"da* denir. İlkın, o zamanlar giysinin en önemlisi olan Sarıkkarı ve çamaşırları temizlemek ve idare etmek işine bakar.

"Saltanat" ilerledikçe, yani padişahlar lüks batağına ve süse boğuldukça, tülbent ağalarının çeşitleri ve sayıları da çoğalacaktır.

Sarıkkarbaşı: "ihdas" edilince, sarık işi ona düşer.

Düibend Ağası: "*Hırka'i Seadet*" dairesi temizliği vb. işlere bakar. Rikabdar'ın "*Madün mülazımı*"(alt subayı) olur.

Sonra: *Miftah Ağası* (Anahtar)

Peşkir Ağası... çıkar.

Enderun

ENDERUN, padişahın emrinde görünür. Ama *kişikurumu* olmaktan öte bir *saray* kurumudur. Zamanla padişahı da kıvırıp bükecek, gerekirse padişahlığı yürütmek için padişahları bile yok edecektir.

Enderûn işleri, gene hep padişahı ve çevresini giydirip kuşatmak ve besleyip korumak görevi biçimindedir. Ancak görevin uygulanışı ve sürekliliği göz önüne serilince, sarayın *ekonomik, po/itikve askerdi* işleri, padişahın kişiliği üstüne de ağır basar ve objektifleşir.

"Has Oda oğian"ları gibi, Enderûn Ağaları da, dört başlı bir sistem örgütüdürler: 1- *Odabaşı*, 2- *Hazinedarbaşı*, 3- *Kılarcabaşı*, 4- *Saray'ı amire Ağası*... Bunlara Acemce "Enderûn Ağalar", Türkçe "İç Ağaları"denir.

Odabaşı: "Padişahıgiydirip soymaya memurdur. "Kıapığası PAYE'sinde ise de görünüşte ona tabi'div. "Ekseriya iç oğianlarından", kimi ise *Hadım Ağaları*ndan seçilirler.

U/ûfe'lev 60 akçadır. "Came'i Hass'ı Padişahiden (özel Padişah giysisinden) yılda *5parça esvap*"lar olur.

Hazinedarbaşı: "Hazine'i Hümayûn'un ve *Hademelerinin* zabitiür. "Padişahın *Destar* (sarı) ve *Seccadesi* dahi elinde bulunur. "

Böylece padişah adına, padişahın bütün *madde varı*, sarayın bir *İç Ağası* elinde tutulur.

Hazinedarbaşı: *Akağa/afdan* seçilir.

Kılarcabaşı: *Mutfağa* bakar. Şeker ve tatlı yapar. (Osmanlı'da her şey askercil olduğundan) "Has K//ar"tıdemelerinin "amiri", *komutamda*.

Saray'ı Amire (Bayındır Saray) *Ağası*: "Enderun'u Hümayûn'da|C| "Has" ve "Büyük"le "Küçük"deriden odaların ve tümüyle *Sara/n* muhafızıdır. "Muhafız alay komutanı" gibi bir şeydir.

Ancak şimdiki "muhafızalay", başkentin en korkunç silahlı gücü ve tümen kadar kalabalık iken, saray muhafızının maiyetinde 40 *Akağa* bulunur.

Toparlanırsa, sarayda padişahın giyinmesi ve soyunması kadar "vahrem"işlerini *Odabaşı* kollar. Aynı padişahın boğazından geçecek acı tatlı yiyip içtiği, *Kıarcabaşidan* sorulur. *Kılarcabaşı*, "Saray" isterse, padişahı her zaman zehirleyebilir. *Odabaşı* gene "Saray" isterse, padişahı çırılçıplak ve kısıkırak yakalatabilir.

Hazinedarbaşı: Saray'ın *ekonomik varını*; *Saray'ı Amire Ağası*: Saray'ın *silahlı gücünü* elinde tutar.

Sarayın bu dört adamı karar verir, yahut kandırılırsa, padişahın kişiliği olmamişa dönebilir. Ve çok dönmüştür.

Has Odanın başında kişi olarak *padişah* bulunur. Ayrıca bir başa yer kalmaz. *Enderun*, padişahın ötesinde *objektifbir* kurumdur: Sarayın kendisidir. Sarayın kendisinin başı: KAPUCUBAŞI olur. Ona, "Babüsseade Ağası", "Babüsseadetüi Aiiyye Ağası"da denir.

Kapucubaşı

Kapucubaşı(Babüsseade Ağası; Mutluluk Kapısı Ağası): "Sarayda *hadım ağalarının* zabiti"di'v. "Bilcümle ENDERUN memuriyetlerinin amiri", "Harem ve umum Daire'i Hümayûn'un zapt ve raptrna memur"kişidir.

Kapucubaşı, SARAYİ kişiliği olmayan, anonim *padîşah* gibi bir şeydir. İmparatorluk derebeyleştikçe, bu durumun önemi ve etkisi daha duruca ortaya çıkacaktır.

İmparatorluk geliştikçe bir ilginç olay daha suyun yüzüne çıkacaktır. G.990 (D. 1582) yılı, III. Murat, bir saray görevlisi daha 'W<?s"'edecektir: "DARÜSSEADETÜŞŞERİFEAĞASI"! Bu iki görevli, birbirine karıştırılmama- lıdır. "Babüsseadetüi Aiiyye" (Yüce Mutluluk Kapısı) Ağası denilen Kapıağası başka, "Darüsseadetüşşerife" (Şerefli Mutluluk Evi) Ağası başka şeydir. Bu sonuncu, sonradan (Osmanlı soysuzlaşması, dolayısı ile Türkçe'nin kötülenmesi başladığı zaman) ortaya çıkarıldığı için, adı "Odabaşı"nıniki gibi öz-Türkçe değildir. Kısaca "Darüsseade Ağası" diye anılır.

Darüsseade Ağası

Darüsseade (Mutluluk Evi) Ağası: Vakti ile *Kapu Ağasfının* baktığı kut- sal gelirlere bakmak üzere ayrılır. Baktığı alan: 1) "Harem'iHümâyûn Ev- kafi", 2) "EvkafMuhasebecihği"3) "Evkaafı Hümâyûn Müfett!ş/İşl"şler|6|v.

Ne çıkar bu "Evkaf"ç|||V|.an~? "Evka"konusuna gelince göreceğiz. *Ev- kaf*: Kamu mülkiyetinin, yani eskiden *ümme*t, yani *millet* malları denilen minarenin egemen sosyal sınıflarca çalmışında kullanılmış kılıftır. İmpara- torluk derebeyleştikçe, kamu mallarının çalmışı artmış, evkaflar çoğalmış- tır. Dolayısı ile de, en büyük *gelirler*X.&ms| eden evkaf alanı, Türkiye *eko- nomisine* ve ister istemez Türkiye *politikasına* ağır basmıştır.

Ve, bilimsel sosyalizmin *ekonomik determinizm* adlı prensibi bir yol da- ha hükümünü yürütmüştür: Evkafa el atanların önemi gittikçe artmıştır. Dolayısı ile, ilkin Kapıağası'nın yamağı gibi duran *Darüsseade* (Mutluluk Evi) Ağası, yavaş yavaş *Babüsseade* (Mutluluk Kapısı) Ağasını aşmıştır. "Ev", "Kapı'Sa baskın çıkmıştır.

"Darüsseadetüşşerife"Ağası: "Bu suretle Saray'ı Hümâyûn'un birinci zabiti olmuş ve ba'de ba'din (sonranın sonrası) Babüsseade Ağalığı dahi anın emri altına girip önemini yitirmişti. (Ayn Ali Efendi, s.3)

Sonuçta, cinsiyeti belli ^derili insanların yerine, daha uysal ve kişi- liksiz bırakılmış *hadırrA&r* ile *kara* derililer uygun kul sayılmışlardır. Bu pro- se, sarayda sağlam erkeğin ve ak adamın köküne kibrit suyu dökmüştür:

"*tikin AKAGALAR mevki'iyzar'da* (azizlenme durumunda) *bulunup, son- ra Darüsseade Ağalarıyla ZENCİ AĞALAR o yüce mevkii haiz* (ele geçirir) *ol- muşlardır. HAZİNEDAR, HAZİNE VEKİLİ, BAŞ MUHASİP, VALİDE SULTAN BAŞ AĞASI yüksek mesnetlere sahip çıkmışlardır.*" (Sicil'i Osmani, C.I, s.7)

B- PADİŞAH VE DİVAN

Padîşah'la divanların ilişkisi, Osmanlı devlet yapısı içinde şimdi *hükü- met* adı verilen yürütme kurullarının işleyişi demektir. Padîşah, bütün

devletin canlı putu, ayaklı sembolü olunca, yasama yetkisi de, yürütme yetkisi de padişahta toplanır.

Bu yetkiler, aşağıdan padişaha "arz"larla gelişir, yukarıdan padişahın "buyuru"larıyla kanunlaşır. İkişerli dört çift organlarla (Müşavere-Evlat Ölümü), (Divan-Bayram), (Cemiyet'i Alî-Sefer), (Divan Taamı-Bahçe) biçimlenip uygulanır.

Padişaha yaklaşma ve el öpüş, divana giriş ve oturma, "nevbet" tutuş, mütalea veriş, emir ve ferman alış... bunların hepsi ayrı ayrı, zincirleme tören-şölenlerle devlet ve hükümet işlerinin yoluna konulması ve yürütülmesi olur.

Padişah - Devlet - Kanun

İlkel toplumda *Babahan*, nasıl önce *Kahraman*, sonra *Tanrı* olduysa, Hıristiyanlık'ta kişi olarak *İsa* nasıl *Allah* demekse, tıpkı öyle, Osmanlılık'ta da kişi olan *padişah* demek *devlet* demektir. Orada devlete kapitalizmin giydirdiği insanüstü *soyut* ve *esrarlı* hiçbir yan katılmaz. Etiyle, kemiğiyle bir insan *padişah* kılığında som devlettir.

Bu karakter Osmanlılığın bir aşiretten türemiş, "*hüdayinabit*" olarak çıkmış olmasından ileri gelir. Bizans kanunları, İslam Şeriatı, Osmanlı yapısına giderek hayli şeyler kattı. Bu katkılar Fatih'e dek devletle padişahın aynı şey oluşunu gideremedi. Devlet mekanizmasının işleyişi, en içtil kişi ilişkileri biçiminde oldu.

"*Memleket*" (*mülk alanı*) denilen Osmanlı varlığının tabanı, padişahın mülkü gibi konuldu. Padişahla memleket ilişkileri, padişaha bir problemi *arz* etmek ve padişahtan o problemin çözümü için buyuru almak ile oldu. Devlet *mekanizmaları* ve *organları*, padişaha *arz* etmek ve padişahtan buyrultu almak yoluyla biçimlendi ve işledi.

Nasıl *padişah* demek *devlet* demekse, tıpkı öyle *buyrultu* (ferman) demek *kanun* demektir. Devletin bütün kuralları, kurulları padişah buyruğundan kaynak alır, Cumhuriyet çağına dek, en kitiptiyoz memurun kanundan üstün buyurma eğilimi ve kanundan çok, üstünün (mafevkinin) buyurusuna uyuşu o yapının gelenek, göreneğidir.

Padişahın *arz* ve *buyuru* görevleri, diyalektik çelişkinin iki kutbu gibi, çevreden merkeze, merkezden çevreye karşılıklı etki-tepki yaparak işler.

Arz

Arz: Aşağıdan yukarıya işleyen örgütçül ilişkidir. *Arz*'ın "*bizzat*"ve "*name* ile" yapılan iki biçimini gördük. Devlet başkanı padişah, muhitten merkeze gelen *arzu* yolu ile üç alandan bilgi edinir: 1- Hükümetten, 2-Saraydan, 3- Taşradan.

1- Başta *///l//TZ/A/F7*" diyebileceği m iz *sadrazam, kadzasker, defterdarlar* kanalından *"bizzat"* bilgi toplanır. Sadrazam, en geniş anlamda *POLİTİK* konuları; Kadzasker, *SOSYAL* ve *ASKERCİL* konuları; Defterdar, *EKONOMİK* konuları arz eder.

2- Sonra 54/?/4K diyebileceğimiz haber alma alanı gelir. Bu alanda *Has Oda* personeli, padişahla her gün ve hemen her an temastadır.

O yüzden, hele *Siihदारadlı* kılıçlılar, bütün devlet, toplum, politika ve reform işlerinde, padişahın hem *sır ortağı*, hem *akıl hocası* durumundadır.

Türkiye'nin en önemli iki büyük reform çabasında, iki Siihदार başrolü oynar. IV. Murat'ın akıl hocası *KoçıBey¹*dir. III. Selim'in akıl hocası *Koca Sekbanbaş/û* r.

Has Oda, *sübjektifsavayd*lv. Asıl *objektifsaray, Enderun* adını alır. Enderun'un başı *kapiağası*,lv. *Odabaşı*, kapiağasını yalnız ve bağımsız bırakmamak için tutulmuş bir alttır. *Hazinedarbaşı* ile *Kılarıbaşı*, sarayın *EKONOMİK* başlarıdır. *"Sarayı amire ağası"*, sarayın *ASKERCİL* başıdır.

Sonraları çıkıp hepsine baskın olan *Darüsseade Ağası* ile bütün bu *ENDERUN* alanı, hükümetten tümüyle apayrı, bağımsız ve doğrudan doğruya padişah emrinde, padişaha etken bir örgüttür. Ve sadrazam kadar devlet başkanına sözle arz etme hak ve yetkisini taşır.

3- Üçüncü */i/yorganı*, üst *TAŞRA İDARESİ* dünyasıdır. Onlar; *Beyierbeyiler, ümera* (komutanlar) ve *kudzat* (kadılar)dir. *Beyierbeyier*, bütünü ile büyük *TOPRAKEKONOMİ* ve *POLİTİKA*'sını güderler. *Ümera*, bütünü ile *SİLAHLI KUVVETLERİ* güderler. *Kadılar*, hem *ilmiye* (bilim, hukuk, şeriat adamları), hem *mülkiye* (eyalet ve sancaktan küçük taşra idare cihazları) karışımı olarak *SOSYAL POLİTİKA*'yı güderler.

Bunlar da, *hükümet* ile *saray* dışından padişaha doğrudan doğruya "arz yetkisine sahiptirler. Yalnız bu <?Azlarını *"bizzat"* sözlü olarak yapmazlar; yazılı *"name"* (mektup) biçiminde sunarlar.

Buyuru

Buyuru: Osmanlı devlet örgütünün *yukarıdan aşağıya* işleyen mekanizmasıdır.

Yukarıdan aşağıya etken olan buyuru organları, bütün devlet sistemi gibi gene hep *padişah* adlı kişiliğin çevresinde, emrinde toplanır. Onun için, padişahın *yaşantısı* ve *davranışı* ile bu organların işleyişi iç içe girmiş bulunurlar. Ve *kişide*, *devlet* de, *PADİŞAH* demek olduğundan, *ARZ* organları gibi *BUYURU* organları da, kuruluşları, işleyişleri bakımından hem *olağanüstü karmaşık*, hem *olağanüstü basitler*.

Padişahın buyrultusu nasıl biçimlenir? Padişahın düşünce-davranışları ile. Öyleyse, Osmanlı Devleti'nde *"BUYURU"* nun ne ve nasıl olduğunu kav-

ramak istedik mi, padişahın; varsa *düşüncesine*, yoksa *davranışına* bakmak yeter. Gereksiz spekülasyonlara yer yoktur. Daha doğrusu, padişah ilkin yazıp okuması bile bulunmayan bir savaşıdır; sonraları Fatih gibi zamane biliminde hayli yetişkin olduğu zaman bile, *düşünceyi Ulemaya* bırakır. O yalnız DAVRANIR.

Pratikçe, Osmanlılıkta kaç türlü *Buyuru* mekanizması bulunduğu öğrenilmek istendi mi, padişahın kaç türlü *davranış* içinde bulunduğunu göz önüne getirmek gerekir. Padişahın ve devletin, tek sözle SALTANATIN kaç türlü DAVRANIŞI olur? Buna en duru ve basit biçimiyle yetkili karşılığı Fatih'in kendisi verir.

Sekiz Ulu Devlet Organı

Fatih Mehmet, söyleyerek yazdırdığı "*Kanunname*"snde ve ondan sonra "*Evlad'ı Kıram'ınm*" bu Kanunname'yi "*İslaha sa'y*"(düzeltmeye çaba) gösterişlerinde, *devlet işi* olarak sayılan padişahın davranışları sekiz türde toplanır. Bu sekiz türün ilk dördü *ÖZEL* olarak padişahın *KİŞİLİĞİ* ile ilgili görünür: 1- *Evlad Ölümü*, 2- *Bayram*, 3- *Bahçe*, 4- *Sefer*, sonraki dördü *GENEL* olarak Devletin *ORGANLARI* ile ilgili görünür: 1- *Müşavere*, 2- *Divan*, 3- *Cemiyeti Aii*, 4- *Divan Taamı*.

Bu sekiz Osmanlı padişah-devlet olayı, *organ* mıdır, göre/mi? Hem organ, hem görevdir. Daha doğrusu *Görev-organd*,\v. Sekiz görev-organı karşılıklı sıralarıyla alt alta dizersek, aralarında şaşılacak bir karşıtlık-paralellik bulunduğunu görmezlikten gelemeyiz:

GENEL: *Müşa vere -Divan - Cemiyet i Aİ-Divan Taamı*

ÖZEL: *Evlad Ölümü-Bayram-Sefer-Bahçe*

Bu dörderli iki sıra olaylara bugünkü (*burjuva*) kafamızla bakarsak, aralarında hiçbir ilişki göremeyiz. Olayları zamanının ortamı içinde karşılaştırırsak, kazın ayağı hiç de öyle değildir. Onun için, iki sıra görev-organları alt alta gelen ikiyeşerli ilişkileri içinde ele almak daha ilginç olur.

Müşavere ve Evlat Ölümü

"*Müşavere*", devletin en sivri tepesinde ve önemli konuların en gizli biçimde incelenip karara bağlandığı bir *büyük görev-organ*&\v. Padişahın bir *oğlunun ölümü* \se kişicil, olağan, doğal ve *küçük* olaydır. Bunlar arasında hangi paralellik aranabilir?

Önce bu paralelliği bizim icat etmediğimizi; sonra onu bizzat Fatih Mehmed'in, sonraları ne denileceğini akıl köşesinden geçirmeksizin olduğu gibi koyduğunu hatırlayalım. *Devlet* başkanı padişahla, *hükümet* denilebilecek en kodaman politika, toplum ve ekonomi başlarının birkaç basamaklı toplantıları vardır. Bunlardan hiçbirisi Fatih Mehmet'çe *Müşavere* ve *Evlad Ölümü* kertesinde müthiş SIR ve ÖNEM içinde konulmamıştır.

Müşavere

Müşavere (DANIŞIM) nedir? Devletin en önemli işlerinin, devletin kişileri arasında en gizli biçimde toplanarak ele alınmasıdır. Edinilmiş *arzlar* ışığında, en su götürmez *buyrultu* (ferman)lara bağlanmasıdır. Müşaverenin önemi kutsallık kertesine erişir. Çünkü Allah, Kur'an-ı Kerim'inde bütün Müslümanlar her işlerinde: W6^<?//AZ/"buyurmuştur: "Ve birbirinize DANIŞINIZ!"

Kanunname'de Müşavere için yalnız kesin bir iki söz geçer.

"*Umur'u Saltanatı*" (devlet işlerini) danışmada padişah sırf *politik* başlara; *veziriazam* ile *vezirlere* ve *ekonomik* başlara; *defterdarlara* başvurur. Bu danışmanın hiç şakası yoktur, hemen kılıç vuruşu ile kesirip atar: "*Anlardan* (yani vezirler ve defterdarlardan) *gayri kimesne vakıf olmiya* "(Kanunname)

Buna itiraz edecek kimse anasından doğmamıştır. Devlet işleri yalnız padişahla politika ve ekonomi başları arasında eleştirilip çözüme bağlanan sırlardandır.

Evlat Ölümü

"*Evlat ölümü*" ne demektir? Padişahın dölünden gelmiş kimselerin yaşamaktan kalması demektir. İlk bakışta, bugünkü insan için, bunu müşavere kertesinde dramatize edecek ne var? Fatih Mehmet onu en az müşavere kertesinde dramatize edip önemsemiştir. *Kanunname*, açık seçik konuyu:

"*Evladının ölüsüne hazır olan Vüzera, Kadzakerier ve Defterdarlar*" biçiminde koyar.

Kanun koyucu Fatih Mehmed'in kafasında hiçbir şey örgütler hiyerarşisi kuralı dışına çıkamaz. *Müşavere*'ye devletin en büyük *politik* ve *ekonomik* başlarını almıştı. "*Evladının ölüsüne*"onlardan başka, *ordu-adalet* karışımı sosyal ve askercil hukuk başlarını da, lütfen kabul eder. Neden?

Çünkü evlat ölüsünde *siyahm* ve *adaletSn* de bir sözü olacaktır. Hiç değilse *Şeriatça*, bir ölü, *kılıç* ve *hak* adamlarından saklanamaz. Ölen kişi ister "*Allahın emrile*", ister "*kılıcın demiriie*"ölsün, "*timiye*"^m elinden geçecektir.

Buradaki yaman devlet sırrı nereden geliyor? Belli: "*Karındaşların nizam/ alem için katletmek*"*prensibi*, yalnız kardeşler arasında değil, babalarla oğullar, hatta dedelerle torunlar arasında bile yürürlüktedir. "*Saltanat*", padişahlık tahtına sivrilmeyi, bir tarihçil-sosyal nedene bağlamaz; Sultan'ın *Kan'mûa* ve dölünde gizli, anlaşılmaz bir büyüye bağlar. O zaman, padişahın kendisi gibi, dölü de tabulaşır, devletleşir, sırlaşır.

O yüzden saltanat uğruna sivrilen insanlar, kıran kırana boğazlaşırlar. Bu uğurda düşenlerin "ölüsü", ister istemez, "Umûr'u Saltanat" sıvasına girer. Ve "iş" yalnız padişah ile birinci kertede (politik-ekonomik-sosyal) üç kategori başlardan başkası ele alamaz olur.

"Müşavere" ile "Evlât Ölüsü" gibi öteki (Divan-Bayram), (Cemiyet'i Ali-Sefer), (Divan Taamı-Bahçe) ikilileri arasındaki paralellikler de, az çok kendiliğinden anlaşılabilir.

"Divan" ve "Hümâyûn" Sözcükleri

Herkese "ı//'" olan müşavereden sonra, devletin en büyük görev-organı, "Divan-ı Hümâyûndur. "Osmanlı Beyliğinde Hükümeti, yani İcra Kuvvetini, Divan temsil eder"(M. Os. Tarihi: İdare Teşkilatı)

Divan: Bilinen devlet büyüklerinin, hiç değilse ilk zamanlar, halkla doğrudan doğruya ve toplu olarak edip, memleket ekonomisini, politikasını, hatta adliyesini, en yetkili ölçüde günlük somut problemler biçiminde ele alma görev-organıdır. "Divan herkese vasıtasız açtı." (Keza)

Hümâyûn: Osmanlı Türklerince tanımlanması pek yapılmamış ise de, anlamı tartışmasız kabul edilmiş bir efsane kuşunun adı sayılır. Bu mitolojik kuşun başı, gagası, kanatları, ayakları pek öyle yeryüzünde görülmüşlere benzetilmez. Onu ne kimse görmüştür, ne kimse anlatabilir. Ancak varlığı su götürmez sayılır.

Toplum gerçeği bakımından *Hümâyûn*, bugünkü modern terminolojide tatıp, *totem* adı verilen şeyin *tabulaşmış* kendisinden başka bir şey olamaz. Besbelli *Kayhan*'in Osmanlılar, Orta Asya'dan bu *Hümâyûn* totemi ile gelmişlerdir. Bütün başarıları, o "*Hümâyûn*" adlı efsane kuşunun temsil ettiği toplum ruhuna mal edilmiştir. Gazilerin vura kıra ulaştıkları saltanat mertebesi de, "*Hümâyûn*du yüce katından başka bir şey sayılamamıştır.

Böyle erişilmez, ulu, kutsal, esrarlı gücü temsil eden *Divan/ Hümâyûn* görev-organı, yüzyıllar boyu padişah ve hükümeti ile halkın buluşma katı olmuştur. Fatih onu kaldıramazdı. *Kanunname* de çerçevelemek yolunu tuttu. O çerçeve içinde "*Divan-ı Hümâyûn*", bir hiyerarşi, düzenli *tören* kılığına girdi.

Divan-ı Hümâyûn'da: Üç İşlem

Padişahın, ardında saray, katıldığı çeşitli yürütme (icra) ve danışma (kanun) toplantıları içinde en önemlisi ve en sürekli-düzenli olanı, Divan-ı Hümâyûn'dur. Devlet, her sabah önce *Allah'ın* önüne çıkar, sonra *halkın* önünde işlemeye başlar.

"Divan her gün sabah namazından sonra toplanır. Evvela halkın dilek ve şikâyetleri dinlenir. Sonra devlet işleri görüşülürdü." (M. Os. Tarihi, s.360)

İlkin, Cuma dışında her gün toplanılırdı. İstanbul alınıp da Bizans etkisi başlayınca, *halkın* önüne çıkmak seyrekleştirildi. Haftanın yalnız, cumartesi, pazar, pazartesi, salı günleri Divan-ı Hümayûn'a gelindi.

Divan'da üç şey kotarılırdı:

1- *Mütalea*: İdare ve gelenek-görenek (örf) işlerinde vezir; şeriat, hukuk işlerinde kadzasker; maliye, ekonomi işlerinde defterdar açıklamasını yapardı. Ondan sonra "emir" gelirdi.

2- *Emir*: *Berat*, *vazife*, *yetki*, *hak* gibi *imtiyaz* bağışlamaları üzerine olurdu.

3- *Ferman*: Emir (buyurma) ve nehiy (yasaklama)ler üzerine çıkarılırdı.

Divan-ı Hümayûn'a Giriş

Fatih Mehmet töreni şöyle özetler:

"Divan'a her gün Vüzeram ve Kadzaskerlerim ve Defterdarlarım geldikte, Çavuşbaşı ve Kapucular Kethüdası önlerine düşüp istikbal etsünier. " (Kanunname)

Bu özel karşılayış töreni ile gelenler, divanda gelişigüzel oturamazlar. Zaten, imparatorluğun hiçbir yerinde, hiçbir kimse, önceden belli olmayan ne bir davranışta bulunabilir, ne bir yerde oturabilir.

Bir yol, yukarıda belirtilen divan üyeleri, kesinlikle sınırlı yetkililerdir. Bu yetkililerin gelip sırayla padişah önünde divana girmeleri gibi, oturmaları da bir problemdir. Divanda oturmaya "*SADRA OTURMA*" *enir*. Ve sadra oturmak her babayığidin harcı olmaktan çıkar, sıkı sıkıya kanun konusudur. Fatih, yaşlandıkça, bu divan düzeni üzerinde büsbütün Bizansvari titizliklere alıştırmış bulunur. Şöyle yazdırır Kanunnamesini:

"Divan Hümayünda Sadır'da oturmak Vüzera'nım, Kadzaskerlerin ve Defterdarların ve Nişancılarn yoludur."

Böylece divanın doğal üyeleri, bu dört başlı en büyük devlet yetkilileridir: *Vezir-kadzasker-defterdar-nişancı*. Bunların dışında, divanın *süreklî* üyesi yoktur. Ancak *ara sıra*, gerekince, ikinci kerte kişiler olarak, "*mazûi*" (görevinden alınmış) *beylerbeyiler* (eyalet genel valileri) ile gene *mazûl* "*beyler*", divana "*OTURMAK*" *hakkma* sahip olarak katılabilirler.

Bu *geigeç* divan üyeleri, ne zaman ve nasıl divana katılırlar? *Kanunname*de açıklama pek aranamaz. İşin gidişi, *mazûl* beylerbeyilerle beylerin, çağrılmadıkça divana giremeyeceklerini sezdiriyor. Aslında, divanın sürekli ve doğal üyeleri bile, ancak çavuşbaşı ve kapucular kethüdası "önerilerine düşerek" kayıtlı ve zor geldiklerine göre, törene uymayanın içeri alınacağı düşünülemez. Belki ilkel sosyalizm kalıntısı "*askerdi detvokras*" *gelenegi*, divana girme hürriyetini yazılı kanun ile sınırlama kaydına yer bırakmamış olmalıdır.

Nitekim, 18. yüzyıl başında sayıları 2344 kişiye çıkacak olan kapıcılar önünde, divana *"haik'tan* sayılabilecek kimselerin nasıl gelebilecekleri de ayrı soru konusudur.

Sadra Oturmak (Tasaddur)

Divana girmek kadar, belki ondan çok daha karışık ve güç olan şey, divanda *"OTURMAK"*X.İr. Oturmak, laf değil, *"sadr'a oturmak"*tn. *"Sadr"*denilen şey, bugünkü Türkçe'de *"^z///-*"biçiminde İstanbullulaşıp incelmıştır. Şimdi müze olan şanlı sarayların kendileri gibi, *"sadr"*veya *"sed/r"levrim* de ne olduğunu görüp biliyoruz. Saray taştan bir gecekondur, bağlasalar durulmaz izbe hücreleridir. *"Sadr"*da, ne denli süslense, kapalıçarşı kol-tukçularının metelik vermeyecekleri *"sedir"*lerden öteye geçmese gerekir.

Ne var ki, *"sadr"*ın maddesi değil, manevi değeri ve padişah huzurunun tılsımı konudur. *"Soffa'İHümâyûn"*da oturmak, herkesin devlet içindeki yetkisi ve etkisi ile sıralanır. Ve bütün imparatorlukta olduğu gibi, *"sadr"*tta oturmanın sırası da, her oturanın *rütbesini* gösterir, önemli kanun maddesi olur.

Nevbet'i Padişahi

"Kanunnamemin hemen baş amacı, Bizans'tan öğrenilen, ama besbeli bir türlü uygulanamayan o sıkı ve yaman hiyerarşiyi (mertebeler zincirini) Osmanlı'ya öğretmektir. Zincir, divandan başlar. Ama orada bile, bu zincirin ucunu kaçıranlar sonuna dek bulunur.

Önce *"Mehterhane'i Hümâyûn"*çalar. Buna *"Nevbet'i Padişahi"*denir. İlk Osman Gazi'ye Selçuk hükümdarının bayrak ve davul takımı gönderdiği günden beri, padişah bile, mehteri ayakta dinler. Osman Gazi'nin Süzereni (üstü) Selçuk *Şahı* Alaeddin'e karşı saygısı, oğullarına dek sürer. Belki kökü bilinmeyen *"padişah"*sözcüğü de o saygıdan kalmadır. *"Pa"*, Acemce *"ayak"* demektir. Osmanlı devlet başkanı, saygısından, Selçuk hükümdarı gibi kendisini bir türlü *"şah"*saymamış, olsa olsa, *"şahın aya-£7"*anlamına geldiği saklanan, *"padişah"*diye andırmıştır. Sonra, *"padişah"* gücü Selçuk şahlarınınkini aşınca, artık *"şah"*deyimi küçük düşmüş ve bir daha şahlığa özenilmemiş olabilir.

Göçebe gazilerin bu alçakgönüllülüğü, onları, Selçukluların kökü kazandıktan sonra bile, mehteri ayakta dinlemeye itmiştir. Ancak, bu son barbar saflığını da, ötekiler gibi silen, Fatih Mehmet olmuştur. *"200sene evel vefat eden Suitan Aiaeddin'i Seiçuki'ye tazimen kaaim olmak* (saygıyla ayakta durmak) *beyhudedir.*" (Kanunname) diyerek, kendisi kafes ardına geçtiği gibi, sadrına da oturmuştur.

Bayramda Padişahın "Kalkması"

Bayram: Padişah demek, elli, ayaklı, başlı, gövdeli *som devlet* demek olduğuna göre, *Bayram*: Devlet kullarının padişah kişiliğine tapınç töreni demek olur. *Divan'ûa* Memleket padişahın önünden geçit resmi yapar; *Bayraniûa* Devlet padişahın önünde geçit resmi yapar. Fatih, bu özelliği en iyi sezen kişi olarak şöyle buyurur:

"*Bayramlarda meydan'ı Divan'a* (Divan alanına) *Taht kurulup çıkmak emrim olmuştur.*" (Kanunname)

Görüyoruz. Bayram kendisine göre bir memleketsiz divan gibidir. Divan da, bayram da aynı "*meydanca* bir panayır gösterisiyle kurulur. Bu panayırın iki büyük olayı:

- 1- "*Ayağa kalkmak*",
- 2- "*Ei öpmek*"Wx.

"*E! öpüdükte Vüzeram ve Kadzaskerim ve Defterdarlarım kafadarlarım olup durular. Hoca ve MüftiyyüiEnam oluna.*" (Kanunname)

Padişah, "kafadarlarım" dediği akıl hocalarına, yani üç veya dört büyüklere ilk defa yılda bir "*ayağa kalkmak'tltifatında* bulunur. Padişahın başkasının "*oturması*"ne denli yaman bir işse, padişahın kulları önünde ayağa "*kalkması*"on'^n da daha yaman bir olaydır. Bunun için Fatih bir "Kanun"çıkarmak gereğini duyar:

"*Bunlara* (vezirlere, kazaskarlere, defterdarlara) *kendim kalkmak kanunumdur.*" (Kanunname) der.

Bayramda El Öpme

'Padişahın elini öpmeye gelince, bu elbet her babayığidin harcı olmaz. *Tabu* kişinin kılına dokunmak ne demek? Ve Fatih, kılı kırka yararca, el öpme imtiyazını başışlayacağı kişileri seçip ayırır:

a) *Ei öpmeleri olağan (caiz) olanlar* şunlardır: *Çavuşlar*, Hurda *Mansıp Ehinden Alay Beyi*, *Ulûfeli Müteferrika*, *Çaşnigir*, 150.000 akça ise *Zaim Müteferrikası*, 60 akçadan yukarı 70 *Kadı*, 20 akçalı *Müderri...* ve "*Mansıp Ehli*"olan şu kimseler:

Muhasebeci: Muhasebe "*Devlet hazinesinin tüm kanun ve nizam ve kayıtlarının* merkezi"idi. Muhasebeci ilkin bir tekti. Sonra, haraç, evkaf ve ilh. muhasebecileri çoğalınca, *Rumeli muhasebecisine* "*Başmuhasebeci*/"denildi. Ayn Ali der ki, muhasebenin "*Kiyasdar'ı ekseriya Defterdarlığa menşe'idi.*"

Defterdar, yani padişaha "*Kafadar*"olacak kişi el öpebilirdi.

Yeniçeri Katibi (yahut *Yeniçeri Efendisi*): Yeniçeri kütük ve esame (adlar) defterini yazar. "*Başkası kalem karıştıramaz.*" (Ayn Ali Ef.) dört taksitli, yılda üç öğün verilen *Uiûfe* defterini düzenler.

Sipahiler Katibi: Sipahiler için Yeniçeri efendisinin görevini yapar.

Ruznameci (Şöhretli yevmiye): Hazineye her gün *giren-çıkarhann* defterini tutar. "*Hazineye teslimatı mübeyyin*"(yatırılanları bildirir) "*tez-kere*" verir.

Sonraları o da ikileşir. *Büyük Ruznameci*: Yukarı ki görevleri yerine getirir. *Küçük Ruznameci*: Müteferrika, Çaşnigir, Çavuş, Kapucubaşı ulûfelelerini divandan alıp dağıtır.

b) El öpmeleri *yasak edilenler* şunlardır:

1- Zaim Tımarlı

2- "*Katiplerden NEFER olan Reis Katipleri ve Defterhane Katipleri.* "

"*Gerek Katip oldukça ve gerek İyd'de (Bayramda) el öpmek Kanunum değildir.* "(Kanunname)

Padişah, yalnız *paytaht*ın, o da en *kodamanlarını yanma* yaklaştırabilir. *Memleket* (zeametii beyler ve tımarlı dirlikçiler) bu başışa ulaşamazlar.

Müşavere-Eviat Ölümü, *Divan-Bayram* ikili *Genei-Dev/et'm* ve *Özei-Padişah'm* büyük devlet işlemleridirler. Onlardan sonra, geriye kalan: *Cemiyet-iAlii-Seferve Divan Taami-Bahçe* adlı ikişerden dört Devlet İşlemi daha kestirme olarak anılabilir.

Cemiyet-i Ali

Cemiyet-i Ali (Yüce Toplum) demek olur. Ona Fatih, "*Mecma'i Ehail*" adını da veriyor. Belli ki, Cemiyet-i Ali, *Divan-ı Hümâyûn* gibi olağan, her günkü iş değildir.

Bu terimdeki "*Ehail*", sonradan Türkçe'de kullanılan anlamda, bütün ülke veya bir semt insanları değildir. "*Ehil*", bugün de Türkçe'de bir işi başarı ile beceren kişiye verilen sıfattır. "*Cemiyet-iAli*"de, öyle "ehil" kimselerin "*Mecma'*"(topluluğu) olur. "C6'/77/)/6f"toplantisına yalnız padişahın en yüksek politika sorumlusu "*kafadarları*"değil, başka en yüksek "*ehil*" başlar da katılır.

Divan-ı Hümâyûn, sırf en yüksek *politik* ve *sosyal* problemlerin, *günü gününe* konuşulup yargılandığı, çözümlendirildiği örgüttür. *Cemiyet*: *Zaman* zaman ortaya çıkan ve besbelli *politik-askercikarakteri* baskın problemleri inceleme ve çözme organıdır.

Fatih, Cemiyet-i Ali'yi de bir "*divan*"sayar ve sıkı tembihler. "*Ehi'iDivan'a ahirden adam koşmasun*"(Divan ehli arasına başkası karışmasın.)

Cemiyet-i A/iye oturma yetkisi ile girenler iki gruptur:

1- *Divan-ı Hümâyûn* üyeleri: Kanun onlardan yalnız üç büyük başları; *Vezirleri*, *Kadzaskerleri* ve *Defterdarları* anar. Fatih: "*Evvela Vüzera, anlardan sonra Kadzaskerier, andan sonra Defterdarlar*"oturur, der.

2- *Üzengi Ağaları* (Silahlı Kuvvetler Başları): Fatih, Divan-ı Hümayûn'un "oturucu"üyelerin i saydıktan sonra şöyle der:

"*Andan sonra Yeniçeri Ağası ve sair Üzengi Ağaları, Miyriaiem ve Kapucubaşı ve Miyrahur oturur.*" (Kanunname)

Ayrıntılara girilmez.

Böylece, Cemiyet-i Ali denilen örgüt organı, bir çeşit Harp Şurası gibidir. *Yeniçeri Ağası*: Merkezi piyade kara kuvvetleri komutanıdır. *Miraiem*: Savaşta muhafız gücün başıdır. *Kapucubaşı*: Her zaman saray muhafız gücünün başıdır. *Miyrahur*: Hem barışta muhafız gücünün başıdır, hem ordu ağırlıklarını götüren taşıtlar (ahır) komutanıdır.

"*Üzengi*" sözcüğü, "*ata binip kılıç kullanma*" deyiminin kısaca sembolüdür. *Üzengi Ağaları*: *Savaş Ağaları* demektir.

Sefer

Sefer (Savaşa gidiş): Devlette *objektif* savaş problemi, Cemiyet-i Ali'ye paralel olarak, padişahın *sübjektif*, a|ıvan|ş|, *sefer* durumudur.

Genellikle devletin savaş organı, Cemiyet-i Ali idi. Devlet başkanı açısından *özellikle* padişahın savaş organına "sefer" düzeni denir.

Fatih, padişahın "sefer"e çıkmasındaki örgütlenmede iki şeyi önerir:

1- *Korunma*: "*Seferde Rikab'ı Hümayûnumda Solakbaşı ve Peykbaşı yürüsün.*"

2- *Para*: "*Ve bir küçük sandık ile cep harçlığı için fiöri getüreler.*" (Kanunname)

Solak: Yeniçerilerin "60'ıncıdan 63'üncüye kadar olan cemaatları *olmalarından*" (4 Oda'da, 100'er neferden) derleşik özel kuvvetlere "*Solakaan'ı Hassa*" denirdi. Seferde ve İstanbul'da padişah yola düştü mü, bunlar çevrede *yaya* yürürlerdi.

Solakbaşı: Her köprü geçilişinde padişahın atının gemini tutar.

Alay günleri bu özel koruyucular *tuğlu külah*, arkalarına *beyaz biniş*, üzerlerine *beyaz 4 kollu kaftan* (2 kolu kuşaklarına sararak) giyerler. Ellerine *yay*, arkalarında *tirkeş* (şadık, oklukyi bulunur).

"*Peykan'ı Hassa*": Solakların önünde giderler. Görevsiz ama daha süslü olurlar.

Divan-ı Hümayûn'da Taam

Devletleşmemiş barbarlar için *Şölen*, (ortak yeme içme) en yaygın, en kaçınılmaz önemli olaylardandır. Anadolu'nun Doğu ve Güney aşiretleri arasında hâlâ bir arada yemek, aradaki bağları çözülmez kılan tek sembol sayılır. Hıristiyanlıkta *Komünyon*, Şölen'in İsa geleneği olur.

Devletleşme, bu geleneği de yok edemez. Yalnız, *Tören/eştirme* yolu ile kuşa çevirmekten de geri kalmaz. Barbar şölenindeki eşit kardeşleşme

komünyonu, giderek, bin bir biçim, sıra, gösteri oyunlarıyla basamaklaşır, sınıflaşır. Araya "mesafe sokar", insanları paramparça kul köle ayırtlarıyla hem *dağıtır*, hem *toplar*.

Medeniyet şöleninde *Kan* bağları dağıtılır. Eşitsizlik gelişir. Boyunduruklanmış insanlar arasında, otomatlaştırdıkça soysuzlaştırıcı olan *hiyerarşi* (dıştan dayatılmış sıralanma ve makinalaşma) bağları kurulur. Sosyal sınıflaşma eğiliminin en som örneği, "*Divan-ı Hümayûn'da Taam*" töreninde objektifleşir. Devlet uluları arasında rütbe farkları kesince ve hatta epey iğrenççe belirir. Çünkü orada *Şölen*, artık, domuzuna bir *Tören* olmuştur.

Fatih, yeme *Şö/en-Tören'mde*, besbelli Bizans'tan pek özentiyile alıp benimsediği kuralları koyar. "7^<?/77"töreninde kimlerin nasıl ve neyi yiyecekleri ayrılır. Daha gülüncü, kimlerin önünden kalkacak artıkları kimlerin yiyeceği kanunla belirtilir:

Veziiazam: Hükümet gibi "*Taam*"ın da "başı"dır. Besbelli onun yediklerinden artanlar herkese kıyışılmaz. "*Önünden kalkan Taam, Çavuşbaşma. Yoldaşları ile yisün.*" (Kanunname)

"*Dergah'ı Aîile* (17. yüzyıl başları) 324 "*Çavuşan*"sayı lir. Bir veziriazamın önüne neler konulmalı ve bunun ne kadarı artmalı ki, yüzlerce çavuş "*yisün*"? Fatih'in çavuşları azlık olmalıydı.

Veziiazamdan sonra *Veziriet1e Defterdar* geliyor. Fatih diyor ki: "*Ol Vüzera önünden kalkan taam Reisüiküttaba. Neferleriyle yisün.*"

Üçüncü ve belki dördüncü *Şölen* basamağı, *Defterdarlar, Nişancı* ve *Kadzaskerieroluyor*. Fatih buyuruyor:

"*Defterdarlar, Nişana yiyeler ve Kadzaskerier başka yirler... Kadzaskerier önünden kalkan taam Kapucular Kethüdasına virüsün.*" (Kanunname)

Bahçe-Deniz

"*Divan Taamı*" üeri||len *objektif devlet şöleninin* paraleli, padişahın *kişi* olarak *sübjektif* gezileridir. Bu geziler, kayıkla *denizde* de olabilir. Ama, Ortaasya'lı Türk de, Hicaz'lı Arap gibi, Cennet'i karada bir bahçe sayar. Padişahın gezi örgütü, *Bostancılık* adını alır.

İlkin, *saraya* ayrılan *esirve devşirme* oğlanlarından, *bahçeler* hizmetine girenlere, *Bostancı* denildi. Sonra, padişahın *Edirne* ve *Gelibolu'da* bulunan "*saray ve bostanları bunlara tefviz edildi.*" (Ayn Ali Ef. s.26) En sonunda ise, bostancılık ayrı bir *asker ocağı* durumuna girdi.

Bostancılar "*taifeSinden* bir bölümü *muhafız* idiler. "*Saray'ı Hümayûn'a, "Hadayik'i Padişahı"e* (padişah bahçelerine)., ve bir çeşit payitaht bahçesi olan *Boğaziçi'ne*, bakarlardı.

Bostancıların ikinci bölümü, "*Daire'iHümayûn'da kayıçlık*"ederdi.

Üçüncü Bostancılar bölümü, "kürekçilik" ederlerdi. Kürekçilerin görevi, sarayın, caminin kerestesini, odununu, İzmit'ten kadırgalarla getirmektir.

Fatih der ki: "Bahçeye bir Bostancıbaşı konulmuştur. Kayığa girildikte bostana kürek çeküp, ol dümen duta. "

Böylece "Bostancıbaşı" padişah kayığının dümencisi olur. "Dümencilik" sözcüğü belki oradan gelmez. Bostancıbaşı'dan sonra en büyük "zabit" (subay) Bostancılar Kethüdası olur. Ondan başka bir de "Edirne Bostancıbaşısı" bulunur.

AYRIM II

DEVLET SINIFLARI

Osmanlılığın klasik çağında, dört devlet sınıfı bir çeşit açık kastlaşma oldu. Bu oluş, dört ayrı başlık altında özetlenebilir.

Değmiştik: Medeniyetin "İlmiye" sınıfı, ilkel sosyalizmin, Türklerde "Kam" adını alan kuruma; "Seyfiye" sınıfı, "i/b" adını alan kuruma paralel düşer. Onun için, İlmiye ile Seyfiye, Osmanlılarca hiç yadırganmadan kurulurlar. Gerçi İlmiye ile Şamanizm ya Seyfiye ile Askeri Demokrasi arasında, medeniyetle barbarlık arasındaki kadar fark vardır. Ama, topluma sindirme bakımından kıyaslama olasıdır.

"Mülkiye" ile "Kaiemiye", adları üstünde, Kayı Boyu için bilinmeyen görevlerdir. Mülkiye: Toprakları üleştirip gütmeye; Kaiemiye: Toprak üretim, mülkiyet ve gelir ilişkilerini düzenleme işleridir. Göçebe için ne üzerinden kopuşulamaz ülkeleşmiş siyasi toprak ve ne de o toprağın ekonomik düzen yoktur. Bu nedenle Mülkiye ile Kaiemiye, sırf sınıfsız toplumun inkârı ile, medeniyete geçişle birlikte icat edilen devletin yad yaratıklarıdır.

Bununla birlikte, toprağın memleketleşmesi ve ilbin padişah-paşa-vezir olması ile birlikte, ansızın su yüzüne çıkan politika, ister istemez, İlmiye ve Seyfiye elemanlarından, yetişmiş bulunmalarına bakmaksızın, "Mciikiye" sınıfını tepeye getirir. Görünüşte, lafta gene "İlmiyeVe öncelik veriliyormuş gibi yapılır. Ama eylemce ve gerçekte, öncelik Mülkiye'ye geçer.

Konumuz devlet, yani sınıflı medeniyet yapısı olduğu için, devlet sınıflarını, hayatta nasılsalar o sıraya göre ele almamız gerekir. Biz de, önce Mülkiye'yi, sonra ona ilk kaynak olan İlmiye'yi, Seyfiye'yi, en sonunda da Kaiemiye'yi gözden geçireceğiz.

A- MÜLKİYE

Sadrazamdan başlar. Vezirlere geçer. Merkezin, payitahtın Mülkiyesi orada kalır. Taşranın Mülkiyesi, Beylerbeyi'den başlar. Sancakbeyliğe, sonra Alaybeyi'ne dek uzanır. Bunlar "mem/eket"m Mülkiyesidirler.

Biz aşağıda yalnız payitahtın Mülkiyesine değineceğiz. O zaman, Mülkiyenin klasik Osmanlı çağında görüldüğü gibi, yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru sivrilip geliştiğini göreceğiz. İlk Osmanlı kaosunda ne Mülkiye vardır, ne vezir, hele ne de veziriazam ... Devletleşme, sınıflaşma ilerledikçe, o yokluktan yavaş yavaş bir Mülkiye "yoi"u (tariki) açılır. O "yol"da beyler, beylerbeyiler, derken paşalar, vezirler, veziriazamlar türer.

Bütün bu Mülkiye üreyip türeyişi, hep padişahın *divan* adlı oturumlarında biçimlenir. O bakımdan payitaht için Mülkiye demek, *divan* üyelikleri demek olur. Divan'da Mülkiye aktörlerinin aldıkları görev, tuttukları yer, oynadıkları rol, devlette *politika* adı verilen işleyişe uyar.

Onun için *Mülkiye* aktörlerine değerken, onların rol oynadıkları divan sahnesi üzerine de birkaç ilişik çizili dokunmak gerekir.

Beşe'den Paşa'ya

Göçebe Kayıhan Türkü için *A/b veya İ/b* (gazi, şövalyelikten başka bir tek kişilik vardır: *Babahanlık* düzeninin kuralına uygun olarak, *İ/b'n* en büyük oğluna verilen ad, "*Büyük Oğulın* karşılığı kısaca: "*BEŞE*"ülr.

Zamanla medeniyetin sosyal sınıflı sürüleri içine girilince, Türk oymağı içinde de *sosyalayrtlanma* (farklılaşma: differentiation) başlar başlamaz, *beşe*ye iş düştü. Babası İlb'in kimi yardımcısı, kimi icracısı, uygulayıcı vekili olmak rolleri değişti. Devlet biçimlendikçe, *başbuğ yavaş yavaş* nasıl *devlet başkam* (padişah) olduysa, tıpkı öyle *beşe* de *hükümet başkam* rolünü aldı.

şark devletlerinde *devlet başkam* {*şah*, hükümdar, halife, sultan, melik ve ilh...) adlarını alıyordu. İslam geleneğince *hükümet başkanına* *1/E-ZİR* deniyordu. Osmanlı'da ilkin vezir yoktu, "*beylerbeyi*"vardı. İlk beylerbeyi bir tane idi: Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman *Beşe!*

Osmanlı başbuğu olan İlb, kendisinin padişahlaştığını görünce, hükümet işlerine baktırırverdiği büyük oğlunu da medeni-devlet kuralına göre *vezir* yerine koydu. Gerçekte ilk vezir, *beşe* idi. Hükümet işleri çoğaldıkça, beşeleri (vezirleri) çoğaltmak gerekti. Türk, yavaş yavaş, inancı ve gönlü gibi, dilini de *İslam* (ama içinden geçtiği *Acem*) diline doğru kaydırdı. "*VEZİR*"nasıl uzatmalı deyimi ile bir heybet taşıyorsa, kısacık "*BEŞE*"sözcüşü de Arap-Acem özentili kapıkullarında: "*BAŞA*"yapıldı. Sonra halk ona, kendi lehçesiyle "*PAŞA*"deyiverdi.

Beşe'nin Paşa'dan Ayrılışi: Çelebi-Efendi-Sultan

Demek "*vezir*sözcüğü, padişaha büyük oğlu (geleceğin padişah adayı) kadar yakın olan *beşelere* (o zamanın alafrangası: Arabo-Acemce'ye uyularak) verilmiş bir yakıştırma moda addır.

İlk Osmanlı'da bir tek "paşa"ve bir tek "vezn"/ardı. O, baş gazinin büyük oğlu idi. Osman Gazi'nin büyük oğlu Alaeddin, Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman, padişahın hem biricik paşası, hem biricik veziri idi.

Ancak, Birinci Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 100 yıl kadar sonra I. MuratHüdavendigâr (1359-1388), padişah oğlu olmayan kişilere de paşa ve veziradlarını taktı. O zamana dek devletin kadzaskeriii<X.e.v\ büyük memuru yoktu. O zaman ilkin Kara Halil: "ordu kadısı"olarak bütün öteki kad/ara baş yapıldı. "Sicih'i Osmani"bu olayın vezir olmadan 10 yıl önce olduğunu yazar. Bir yol açılan vezirlik, sayıca artar artmaz da, Kara Halil Veziriazam (en büyük vezir) sayılır.

Paşalık da aynı yolda, barbar geleneklerinin gitgide "temizlenmesi" ile doğar. Türkmen göreneğince bir kimsenin büyük oğluna paşa (daha doğrusu "beşe") denir. Lala Şahin, tüm Rumeli beyleri üstüne "Baş"ed\\|nce, "bey"m üstüne "paşa"den\\|mek gerekti. Ve şehzadelere (padişah oğullarına) önce "çecelebi", sonra "efendi"ve "sultan"denilmeye başlandı.

Sınıflaşma-Ağalaşma

Ad yakıştırmalarının altında asıl, sosyal kabuk değiştirme yatar. Türk'ün Araplaşması veya Acemleşmesi, İslamlaşması demektir. İslamlaşmak ise, basit Şaman dininden İslamlaşma geçmekten çok, sosyal sınıfsız Orta Asya Türk toplumu biçiminden, sosyal sınıflı Ortadoğu medeniyet toplumuna geçmiş olmaktadır.

Sosyal kabuk değiştirme, ister istemez sözcüklere de bulaştı. Devletleşildikçe, Türklerden önce sosyal sınıflaşmaya ve devlet/eşmeye girmiş toplumların dillerinden sözcükler aktarıldı. Beşe, PAŞA oldu; paşa, vezire döndü. Hükümet genişledikçe bir paşa ve bir vezir bütün hükümet demek olmaktan çıktı. Paşadan ve vezirden, alt basamaktan hükümet başları türedi. Onlara da bir ad arandı: AĞA bulundu.

İlk Türk toplumunda her ilb, ötekisi kadar hür, yiğit, iyi idi. Eşit ilbler arasında kimse, kimseden üstün veya alt sayılmazdı. Ama içine girilen Bizans medeniyeti başkaydı. Roma'dan önce sınıflaşmış Grek Kentlerindeki sosyal ayırtlanma, insanları, hayır-şer çelişkisi içinde, zengin-iyive. züğürt-kötü diye ikiye bölmüştü. İYİ sayılan zengine Grekçe'de "<?£7<?"denilmişti.

Aynı sınıflaşma prosesi Osmanlı Türkleri içinde gelişince, insanların zengin-üstolanlarını alttakilerden ayırmak için bir ad arandı. Bu ad Türkçe'de yoktu. Osmanlı Türkü onu "Pum"cadarı aldı. Ağalık böyle yerleşti. Paşa'nın, vezirin küçüklerine ağa denildi, çıkıldı.

İlmiye'den Seyfiye'ye, Vezirlik'ten Veziriazam'lığa

Vezir, İlhanlı usulünde, *askerden* (seyfiyeden) değil, *katip* sınıfından (kalemiyeden) yetişirdi. Osmanlılar ilkin *ilmiyeye* önem verdiler. Bursa'nın fethi üzerine *mülki idare* ve *adliye* işleri teşkilatlandırıldı. İlk Vezir, *ilmiyeden* Hacı Kemaleddin oğlu Alaeddin Paşa oldu. Nedeni vardı. Anadolu'da tek evrensel *örgüt*, bilimle politikayı birlikte yürüten köy ve şehir üretmenlerinin kutsal teşkilatlarıydı. Köyde *Bektaşilik*, şehirde *Ahilik*, hem *sendika*, *lonca*, hem *siyasi parti* rolünü oynuyordu. Alaeddin Paşa:

"Tanınmış ve Heri Ahi reis/erindedir." (M. Osmanlı Tarihi, c.I, s.360)

Ondan sonra Ahmet Paşa (1340), Hacı Paşa, Yusuf Paşa *vezir* oldular. Çandarlı Halil Hayreddin (1387-1406) kazaskerlikten vezirliğe çıkınca, ordu kumandanından (ilmiye yerine seyfiyeden) vezir yetiştirme yolu açıldı.

Zamanla Kara Timur Paşa da vezir olunca, bir çeşit gedikli vezir olan Çandarlı'ya "*Veziriazam*"(En Ulu Vezir) denildi. Sonra, Bizans "*baş iogotet*"ine uygun, "*sadrazamferimi*" çıktı.

"Vezir, devlet işlerinde bütün yetkilere ve sorumluluklara sahiptir. Bütün azi, tayin işleri de onun oyu ile olur. O devirlerde, hükümdar/arca hiçbir dileklerinin reddedilmemesi âdetti." (M. Os. Tarihi, c.I, s.360)

Veziriazam (En Ulu Vezir)

Veziriazam, padişahın şartsız kayıtsız vekilidir. Fatih'in deyimi ile: "*Vüzero ve ümeranın* (bakanların ve komutanların) *başdır ve cümle ümurun* (tüm işlerin) *vekili mutlakdır.*" "*Mühr'ü şerifim Veziriazamda*"dır. (Kanunname) Padişahın mührü önce *yüzük* biçiminde, sonra *kese* içinde taşındı. Abbasilerden beri "*Vekii' Mutlak*" sayılan Başvezir, Mühr'ü Hümayûn'u bastı mı, artık buyurunun itirazı, temyizi yoktur.

Savaş zamanı Veziriazam sefere çıktı mı, *Serdar*/*Ekrem* (başkomutan) olur. Yerine "*Rikab'ı Hümayûnda kaaimmekaam*"[*]x vezir kalır. Fatih'e değin veziriazamlık bir çeşit gedik gibi, Çandarlı dölünün tekelinde kaldı. Sonra her padişahın ünlü birkaç veziriazamı oldu. Fatih'ten sonra: Mahmut, Gedik Ahmet Paşalar; II. Beyazıt'ta; Hersekzade Ahmet, Hadım Ali; I. Selim'de: Hadım Sinan, Pirî; Kanunî Süleyman'da: İbrahim, Rüstem; II. Selim'de: Sokullu; III. Murat'ta: Koca Sinan, Ferhad Paşalar gibi.

Veziriazamın atanması, ilkin sırada olan "*Vezir'ievveithen*, mertebeler zincirine uyularak yapılırdı. 1775'ten sonra, artık ham silah zorbalığı baskın çıktığı için, Yeniçeri ağalığından, kapudan paşalıktan, nişancılıktan da veziriazamlar yetişti.

Veziriazamlık, "*mühür*"eUnde oldukça "*Süleyman*"dır, gelgeç padişahtır. Ama hep esir, köle, hadım gibi, padişah önünde sıfır kişilerden seçtikleri ölçüde, padişahın en ufak işareti ile yıkılıveren gölgelerdir. Hakan,

"*Vermüührümü!*"6e6\ mi, veziriazam, eşiği geri atlamadan, boynunda cel-ladın kemendini bulabilir.

Vezirler

"*Vezir*"sözcüğü, padişah için "*yardımcı*", halk için "*sığınak*"anlamına gelir. Başvezir padişahın, öteki vezirler başvezirin yardımcılarıdır. Vezirlere, Bizans ele geçince, "*Kubbe Vüzerası*"derir. Çünkü, kubbealtında divana katılmaktan başka işleri yok gibidir. "*Kubbeaitü*": "*Birbirine kapusu olan kubbeli bir divan yerittir.* (Sicil'i Osmani, c.IV, s.736)

Vezir'in yetişmesi, uzun *beylerbeylik* görevlerinde ün yapmış olmakla sağlanır. Saltanat ilerledikçe, vezirlerden çoğunun 3-4 bin askeri oldu. "*Debdebe ve darat*"(gösteriş) Bizans geleneklerine taş çıkarttı. Kimi, yabancı elçilere gösteriş yapmak için, ünlü beylerbeyiler "*Kubbe Vezirliği*" verilerek merkeze çağrılırdı. Vezirlerin has çiftlikleri İstanbul dışında bulunurdu. Her vezirin üç tuğu bulunurdu.

Sefer olunca, vezir "*serasker*"(ordu komutanı) görevini alırdı. "*Daire halkından*"bir bölümünü İstanbul *konak*arında bırakırdı. Geri kalanlarla birlikte, çiftliğinden hayvanlarını, çadırlarını çıkartırdı. Yanına ayrıca 15-20 *Orta Yeniçeri*, birkaç bölük sipahi verilirdi. Savaş yerinde ve yolunda bulunan *beylerbeyleri* ve "*mirlivadan* (sancak beylerini) toplardı. Kimi Rumeli ve Anadolu Beylerbeyilerinden başka *Kapudan Paşa* (Deniz Kuvvetleri Komutanı) da, emrine girerdi.

Vezirler, işten el çektirilince, ya beylerbeylikle taşraya gönderilir, yahut bir sancak beyliği ile "*tekaüd*"e (emekliye) çıkarılırdı.

Vezir, ilkin yalnız "*kubbenişin*" (kubbede oturur) idi. Orada "*ferman*" yazmaya ve *Tuğra çekmeye mezun* olmuştı. G.886 (D. 1481) yılı, Karaman Mehmet Paşa şehit düşünce, devlet işlerine İshak Paşa, Gedik Ahmet Paşa, Hamza Beyzade Mustafa Paşa bakıyorlardı. II. Beyazıt Amasya'dan gelince, İshak Paşa'yı *sadrizam* yaptı. Mesih Ahmet Paşa ile Hızırbeyzade Mehmet Paşa sadece *vezir* kaldılar. Böyle böyle, vezir sayısı 3'ten 9'a dek çoğaldı.

G.1050 (D.1640) yılı vezir çokluğu bahanesiyle, Kemankeş Mustafa Paşa "*Emavir'i Seniyye*" (*pa&şah* buyrultusu) çıkartarak, vezirlerin tuğra çekmekteki "*ruhsat'ı kamile*" (bütün yetki)leri usulünü ortadan kaldırdı. Sokullu'dan sonra valilere de vezirlik verilmeye başlandı. Köprülü, İstanbul'da vezir kalmaması için, G.1100 (D.1689) yılından sonra eyaletlere Vezir (önemli kaleleri birkaç sancakla birleştirip tevcih ederek) atadı. Sancağa, beylerbeyi gönderdi.

Böylece, vezirlik ilkin "MESNET"(rütbe) idi. Sonra "kubbeten Mısır'a, Budin'e Rumeli'ye, Anadolu'ya, Haleb'e, Şam'a vezirler gönderilince, vezirlik "PAYE"oldu. Sınangılı beylerbeyiler yerine "Enderun'dan, tepeden tayinler başladı. "Kubbenişin"X|Y. "MANSIP"(memuriyet) haline döndü.

Divan ve Oturuş

Payitaht "mülkiye"s, görüldüğü gibi, çok modern demokratik cumhuriyetlerin bakanlar kurulundan sayıca daha az bir "yo|ur. Hemen hemen veziriazam ile kubbe vezirlerinden ibarettir. Bu bir avuç adamın, payitahtta bütün görevleri *divan* adlı sahnede geçer.

Padişah putlaştırılıp bunaklaştırılmadan önce divanın başkanıdır. Putlaşınca, kafes ardına çekilir. Yerine veziriazam ile vezirler kalır. Divan, Selçuk sultanına saygı geleneğinden kalma, ayakta dinlenen "Növbet'iPadişahi"le açılır. "Padişah Nöbeti"çaldı,|VX.an sonra vezirler otururlar.

Yalnız divan, sırf mülkiye yollarının oturdukları yer değildir. Divan'ın *Veziriazamdan* sonra gelen öteki üç bölük "asli" üyeleri vardır. Bunlar, *Vezirler-kadzaskerler, defterdarlar, nişancılar*ve. diğerleridir. Bu üç tip üyeler, giysi, geçim gibi MADDEgösterileri bakımından hemen hemen eşittirler. Hiç değilse Fatih, "Hi|at ve kışık ve yazlık ve ekmekte vüzerâ ve kadzaskerler ve defterdarlar beraber giderler" (Kanunname) prensibini koymuştur.

MORAL değerleri bakımından hepsinin yerleri ayrı ayrıdır. Bu ayrılık "OTURMA"ölçüsüyle tartılır. Başlıca üç divan kategorisinden yalnız *vezirler*, kayıtsız şartsız ötekilere "tasaddur ederler"(önde ve üstte otururlar¹). Geri kalanlar, görevlerine ve durumlarına göre basamaklı olurlar. "Rüt-beler, divandaki OTURUM sıralarınca değişir.

Barbarlıktan uygarlığa geçiş prosesi sonuna dek bütün devlet örgütleri gibi "divan|a gelişti. Usulen, kadzasker bir basamak yükselip *vezir* oldukça, vezir sayıları artıyordu. Klasik Osmanlı çağının divat?ında *veziriazamdan sonra* 6-7 tane de "Kubbe Vüzerası"bulundu. Çünkü Fatih Mehmet'ten sonra *kubbeler medeniyeti* olan Bizans ele geçmişti. Vezirler, "Kubbenişin"(kubbede barınır), kubbealtında birleşirlerdi.

Klasik olarak Divan'a girenlerden, ilkin *vezir*OTURUR. Sonra bir yanına *kadzasket|er|*, onun altına *defterdat|ar|* OTURTUR. Öbür yanında *nişancı|lar* yer alır, yani OTURURLAR. Bu *oturma* prensibi, bugün bizim sandığımız beden hareketi değildir. Osmanlı devleti içinde, günümüze dek sürmüş, en önemli yer alış yetkisini açıklar.

Divan ve Hiyerarşisi

İlk divanın "tabii|aza"(doğal üye) sayısı görüldüğü denli azlıktır. Git-tikçe çoğalmıştır. Üyeler arasında saltanat *yetkisi* bakımından otorite de-

recesi *OTURMA* prensibine göre sıralanmıştır. Oturma ayrıcalığını hesaba katmayan birçok tarihçi, divana her katılanı onun üyesi saymakta yanlış görmüş görünürler.

Abdurrahman Şeref, "*Divan azay'i tabiiyesi*" olarak şunları sayar: Veziriazam, kubbe vüzerası, kadzaskerler, İstanbul kadısı, nişancı, defterdarlar, bölük ağaları. (Tarih'i Devlet'i Osmaniye)

Mehmet Süreyya, "*Tabii' aza*" olarak şunları sayar: Vüzerâ, sadreyn, kapudan, tevkii, yeniçeri ağası, defterdarlar, reis'ülküttab, İstanbul kadısı. (Sicil'i Osmani)

Sonraları ortaya çıkan karışıklık ne olursa olsun, Fatih'in kurduğu düzen o noktada çok açık ve bellidir. Ta Pers şahlarından Bizans imparatorlarına dek gelmiş *üçüz/ü* devlet idaresi sistemi, Osmanlılıkta şu üç *görev* çevresinde kişileri ve yetkilerini toplar:

- 1- En yukarıda POLİTİK görev: *Vezirlik* (MÜLKİYE).
- 2- Ortada SOSYAL-ASKERCİL görev: *Kadzaskerlik* (İLMİYE-SEYFİYE).
- 3- Altta EKONOMİK görev: *Defterdarlık-Nişancılık* (KALEMİYE).

Her gün toplanan divan bu üç görevin *organıdır*. Padişahın hemen altında *tepe organa* bunlar girerler.

Klasik Osmanlı "*sünufu devlet*" bölümlerinden *Mülkiye*, vezirlerle başı çeker. Söylenilmemekle birlikte, İLMİYE, SEYFİYE ile katışık olarak, kadzaskerlerle temsil edilir. Teorik *bilimle* pratik *kılıç* arasındaki ayrılmazlık, bileşiklik kertesine ulaşır. Hepsinden sonraya ekonomi (*toprakve maliye*) ilişkileri ile *Kalemîye* bırakılır.

B- İLMİYE

Bütün antika tefeci-bezirgan medeniyetleri derebeyleşip çökerlerken, onların üzerine çullanan barbar komunalılar, sanki tarihte oynadıkları büyük devrimci rolü içgüdüleriyle duyarlar. Yaptıkları bütün yıkıcı ve yırtıcı işlemlerle, tarihe yeni bir çığır açtıklarını sezerler. O sezgi ile olacak, insanüstü ve kutsal bir savaşın adamı, Türklerde *tib*, Araplarda *Gazi* sayılırlar.

Gazilik, Mekke'nin ilk büyük ihtilalcisi Hazret'i Muhammed'in Bedr "Gazvesinden beri kutlanmış bir *din* savaşçılığıdır. Antika çağda bütün kültür yapıları ister istemez insanüstülük izlenimlerinin etkisi altında gelişir. Bu yüzden *bilim*, hele insancıl alanlarda ve hele *tarihçidevrim* ortamlarında, *din-bilimi* ol maktan başka türlüünü yapamaz.

Sosyal olayların iç zemberekleri ve kanunları aydınlanmadıkça, tabiat bilimleri bile, en sonunda mistisizm sisleri ortasında yol alırlar. En ayık bilim araştırma aşamasında yetişen *Grek* kültürü bile, kısa gerçekçi *Hilozizmden* sonra, bilim ile büyüü birbirine karıştırmaktan kurtulamadı. En

materyalist geçinen Demokrit'ler, insan alinyazısı önünde işi bir çeşit der-
vişliğe döktüler. Fizagoras'lar matematikle büyücülüğü gizli tarikatlar kılı-
ğına sokmak zorunda kaldılar.

Osmanlı toplumunda başka türlü bir düşünce ve davranış beklenebilir
miydi? Osmanlı, üstelik orijinal İslam medeniyetini rönesansa uğratmak-
tan başka bir şey yapmıyordu. Onun için, her şey gibi *bilim* de bir *din* gö-
revi idi. *Din bilimi* her şeyin üstünde olacaktı. Ve Allah'tan, dinden üstün
bir şey bulunmayacağına göre, Allah adamları, din adamları da baş köşe-
ye oturmalıydı. *Teori* bu idi.

Ancak, ortada bir de *pratik devlet* vardı. Devlet içinde *din*, *kılıçtan* ay-
rılmazdı. Ama *devletleşme* geliştikçe, *din* adamları (ilmiye) ile *kılıç*
adamları (seyfiye) içinden sivrilenler fıskırdı. Bunlar padişah gibi, vezir gi-
bi, paşa gibi güçlü, etkili kişilerdi. *İnanç* da, *kılıç* da onların güdümüne
kalmıştı. Onlar yabana atılamazlardı.

Onların ayrı "yo"/\arı "*mülkiye*" idi. Mülkiye ile *din-bilim* adamlarının
"/miye"yo/ı nasıl ayarlanacaktı? Her işin olduğu gibi, mülkiye ile ilmiye-
nin ilişki ve dengesini de, Osmanlı pratik ölçülerle ele aldı. Ancak bu pra-
tikte, İslam teorisinin rolü hiçbir zaman gözden kaçırılmazdı.

İlmiye başlığı altında, bu "yo/İjn çıkışı, teorik ve pratik başları, payı-
tahta örgütleniş ve memlekette hiyerarşisi belirtilecektir.

Fetva - Kaza

İslam *Anayasasma Şeriat* denir. Şeriatın, dünya işlerinde hem *teorik*,
hem *pratik* rolü vardır:

- 1- *Teorik* Şeriat işlerine, *ÜFTA* (*fetva* vermek, *fetvalamak*) denir.
- 2- *Pratik* Şeriat işlerine *KAZA* (*yargılama*, *i/amvevme*) denir.

Kaza işini gören Şeriat bilginine *KADI* denir. *Üfta* görevini yerine geti-
rene *MÜFTÜ* adı verilir. Kadı, *siyasa/b|v* kişidir. O siyasi görevi yüzünden,
din adamı olmaktan çok, *dünya* (hukuk) adamı olarak devlet işlerinde rol
alır. Bilindiği gibi, kadılar, ilk Osmanlı yapısının gereği ile, önce ordu ka-
dılığına (*kadzaskeriğe*), sonra oradan *vezirliğe* doğru yükselirler.

Müftü, sırf *din* adamıdır. Bütün yapılanların, *din* Anayasası olan *Şeri-
ata* uygun olup olmadığını belirtir. Osmanlı deyiminde *Üfta* (*fetvalama*),
"*Tatbikat'ı mesai'i Şer'iyye, ilamatın Şer'i Şerife tatbikatı*" (*şeriat* prob-
lemlerini uygulamanın ve ilamların şeriate uygun düşürülmesidir. (Sicil'i
Osmani) Bugünkü devlet sisteminde örneği aranırsa, müftülük, en çok
Anayasa Mahkemesine benzer. Yetki genişliği bakımından, *Yargıtay*, *Sa-
yıştay*, *Devlet Şûrası* işleri de bir kerteye dek şeriate uygunluk kertesini
arandı mı, *fetvaya* benzer.

Kadılık - Müftülük

Osmanlı tarihinde ilkin *Kadılar* görüldü. Fetva'yı da merkez kadıları verdi (Bursa Kadısı Molla Fenarî, İstanbul Kadısı Celalzade Hızır Bey gibi). İlk kadzaskerden 50 yıl sonra ayrı fetva gerekti. *İznik* müderrisleri "*Fetvaya* me'zun'feayıldılar. Dursun Fakîyh, Kara Rüstem, Tacüddin gibi kişiler "*Müftü'î İslam*" idiler. İlk müftü Şemsettin Fenarî oldu. G.834 (D. 1430) yılı Fahreddin Acemî müftü seçildi. Müftülerin başına, "*Müftüüi-enam*"(sonraki *Şeyhülislam*) adı verildi.

Sonraları *Sultan Beyazıt Medresesinde* müderris olanlardan "*Müftüüi-enam*'yetişti. Bir ara kadzaskerlik ikileşince, müftüilenamın tektenliği değerini artırdı. Müftüilenam'lar "*haylice vak'ı ve haysiyetkazanup, kadzaskerlerin ve mevai'în*" (kadıların) *intihaplarına nezarete kadar ilerulemişler.*"(Sicil'i Osmani, s.763) Bu çağ 1488-1502 gibi, Fatih'ten sonraki karşı-devrimci güçlerin serbest kaldıkları, "Beyazıt Veli"nin, Fatih'çe yapılmış toprak millileştirmelerini geri aldığı günlere rastlar.

Osmanlı Laikliği

Burada çok dikkate değer bir olayla karşı karşıyayız. İliklerine dek dindar olan Osmanlı Devleti, devrimci karakterlerini koruyabildiği çağlarında /^A davranmıştır. Dini, siyasetten ayrı tutmuştur. Müftüilenam'ı, Şeyhülislam'ı çok saygıdeğer bulmuştur. Buluşulursa, veziriazamın üstüne oturtmuştur. Fatih'in itibarı budur. Ama o din adamlarının en büyüğünü *Divan-ı Hümayûn'un* doğal üyeleri arasına sokmamıştır.

G.1006 (D. 1591) yıllarına dek, "*Muallimi Suitan*"^{le<r} (padişah öğretmenleri), ulemanın mertebeler zincirine (silsole'i ülema'ye) karıştırlardı. Azledilmiş müftünün "*Rume/i Sadrı'ha* "*Nasb'ed*\\mes|n| sağlamışlardı. Ama İlimiye'nin idaresi bile, büsbütün onların elinde değildi. Müftüilenam'ların ancak "*müftüler üzerine hükmü geçerli*"(Sicil'i Osmani) olurdu. Devlet işleyişinde rolü dolaylıydı.

"*Hoca'î Padişahi*" Sadettin Efendi, G.1006 (D.1591)'da "*Şeyhülislam*" yapılinca, "*Kaffei Üiemaye Reis* (Başkan) ve *Vezir'i Sani'ye tekaddüm*" eder (ikinci vezirden öncelikli) sayıldı. Başvezire üstün tutulmadı.

Kadzaskerliğin ve Müftüilenam'lığın Doğuşu

Fatih'in Bizans etkisi altında imparatorluğu biçimlendirme ve statükolandırma eğilimi, "*İlimiye sınıfı'*<n| da yarattı ve ötekilerinden ayırdı. Ama bu "*kanunlaştırma*", Birinci Osmanlı Devleti boyunca, Osmanlı toplumunda gelişen *sosyal farklılaşmanm* kaçınılmaz sonucu idi.

İlkin ele geçen yerlere bir *müftü* ile bir *kadı* konulurdu. Devlet ölçüsünde *Kadı*, ilkin devlet bir *savaş* aygıtı olduğu için, "*Ordû'yu Hümayûn Kadı*

s/"\di. Eski *büyük merkez kentler* ele geçtikçe, oralara da birer *Kadı* gerekti: *Bursa Kadısı, Edirne Kadısı* gibi.

Devlet boyuna yayılıyordu. Fethedilen yerlere *bilimcil* kadro yetiştirilmeliydi. Onun için din bilginleri arasında bilgin yetiştirecek dersleri veren "*müderrisler* (profesörler) gerekti. *Kadı* ve *müftü*Aev'm yanında onları okutan "*Dersiam Efendi/er*"görüldü.

I. Murat ve II. Murat 1389-1481 (14 ve 15. yüzyıl sonları) arası, İslam Biliminin *Teorik* (Üftan) ve *Pratik* (Kadza) işbölümüne uygun farklılaşma belirdi:

1- Önce *Kadzaskerlik* doğdu. "*Tevchat'ı ilmiye işaretlerine muhavvei*" (Sicill'i Osmani) İlmiye sınıfı doğmadan, onun "*tevcih*"ler, politik "*görevlendirmeden* yapıldı.

2- Sonra (II. Murat: 15. yüzyıl sonuna doğru) "*Müftü/enam*"katı çıktı. Onun "*Müftüler üzerine hükümü* cari"oldu. Teorik anayasa (şeriat) yorumlarını yapanlara bu müftülerin müftüsü egemendi.

İlmiye Başı: Müftüilenam-Şeyhülislam

Şeylerin oluşu ile, Osmanlılık, *ilmiye* ve *seyfyeyi*, *po/itikanm* (vezirliğin, mülkiyenin) altına *oturtmuştur*. Gerçi vezir payesinin hiç değilse ilkin, ancak *kadzaskerlik* basamağından geçenlere verilmesi kuraldır. Vezir olanın *ilmiye* ve *seyfiye* görevlerinde pişmeden, o doruğa çıkması gerekmez. Bununla birlikte, *tümüyle* devlet görevi ele alınır alınmaz, padişah-tan hemen sonra gelen *mülkiye* başı, *Vezir*, ister istemez, yalnız mülkiyenin değil, *ilmienin* de, *seyfiyenin* de, *kalemienin* de üstüne çıkar.

Bu ise, *İslam* idealizminde yadırganabilir. Onun için zamanla bir denge aranır. *Veziriazama* yanında bir de ona benzer heybette "*Şeyhülislam*"doruğu yaratılır. Fatih zamanında bu kendiliğinden vardı. Akşemsettin, öğrencisi Fatih'in bile üstünde kanat germiş bir tanrıçıl otorite idi. O gelenekle: "*Muallimi Sultan* (padişahın öğretmeni) *serdar'ı ulemadır* (bilginlerin başbuğudur)."

O nedenle *Veziriazama* denk değerinde bir *ŞeyhühSianûlk* doğdu. *Şeyhülislam*, "*Ulemanın* reisidir"(bilginlerin başıdır) denildi. Ve devlet basamakları içinde hiç değilse *moral*açından *Veziriazam'a* üstün gibi gösterildi. Sultanın öğretmenleri ve *Şeyhülislam*lar ile karşılaşınca: "*Veziriazam anları riayeten üstüne almak münasıptir. " "Amma, müftü ve hoca ve sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur* (sedire oturmada öncelik) *dahi id erler.* "(Kanunname)

Başka deyimle, padişahın altında iki büyük baş gelir:

1- *Veziriazam*: Hükümetin başıdır. Bütün *madde* gücü ondadır.

2- *Şeyhülislam*: Bilginlerin (ilmiyenin) başıdır. Bütün *ruh* gücü bundadır. Veziriazam, gerçek yetkili olmakla birlikte, *madde* gibi elle *tutulur* olduğu için, her zaman yıpranır. En ufak kuşkuda kellesi uçurulur. İlmeyenin ise değil başı, çok daha alt üyeleri bile, *ruh* gibi *dokunulmaz* sayılır. İlmiye otonomdur. Ancak kendi kendini yargılayabilir.

Kadzasker

Kadzaskerlik: Adından da bellidir. Hem *Kadı*, yani hukukçu (o zaman ki deymi ile "*üiema*": bilginler); hem *asker*, yani savaşçıl kişidirler. İlk İslam'ın çıktığı gün, medeniyete atlayan Arap barbarlığı nasıl bir *din ordu*-su idiye, tıpkı öyle, İslam Rönesansını yapan bütün Göçebe Türkler gibi, Osmanlılar da, her şeyden önce ülkücü bir *din ordu* idiler. Savaş, bayağı harp değil, GAZA (yani: Kutsal savaş) idi.

Böyle bir ortamda, ordunun moral bütünlüğü, komutan beyler ve paşalardan çok *din* ulularına düştü. Bunun en açık modern eşine sosyalist devrimlerde rastlandı. *Devrim* ordularında, komutanların yanlarına konulan "*siyasi komiser*"ler, aynı kaçınılmaz ihtiyaçtan doğdu. Bu bakımdan, Osmanlı ordusundaki "*kadzasker*"e, Türk ordusunun İslamcıl devrimler çağındaki "*siyasikomiserden* demek yanlış olmaz.

Genellikle, vezirden hemen sonra *kadzasker* gelir. Çünkü, normal vezirlik, çoğu *kadzaskerlik*ten yetişir. *Kadzasker* vezir olunca, yerine yeni bir *kadzasker* getirilir. Ancak, şöyle bir kuralla karşılaşırız: "*Beyierbeyier Vüzera altına otura.*"V>u kurala göre, beylerbeyi *kadzasker*in üstüne çıkmış olur. Ayrıca: "*Darüssaltanatım kadısından gayrisi defterdarlarımın aşağı otura*" (Kanunname) denir. Kim oldukları pek belli olmayan bu "*gayrisi*", değil *kadzasker*den, *defterdardan* da aşağı kalır.

İlmiye'nin Memlekete Yayılışı

Karamanı Mehmet Paşa, Fatih'in son günlerinde kendi yanında bir tek *kadzasker* gibi dokunulmaz kişinin bulunmasına dayanamadı. *Kadzasker*leri ikileştirdi:

1- *Rumeli Kadzaskeri*

2- *Anadolu Kadzaskeri*

Mısır-Şam alınınca, oralara da bir,

3- *Arabistan Kadzaskeri* gerekti.

*Kadzasker*ler memleket genişledikçe çoğalıyorlardı. Müftülük bir tek şeriat teorıcılığı gibi tek baş çevresinde kaldı. O zaman "*Müftüilenamlar*"; yalnız müftülerin değil, *kadzasker*lerin de seçimlerinde söz sahibi oldular. En yetkili duruma girdiler.

Fatih, durumu aşağı yukarı bu gelişimi içinde buldu ve biçimlendirdi. Ondan sonra kurulan bu "ilmiye sınıfı", bir kapalı "düzen" {ordre} olarak yerinde saymadı. Arabistan Kadılığı devam edemedi. nce "Haremeyn'i Muhteremeyn Kadıları" (Mekke-Medine kadıları) belirdi. Sonra onlar da büyüyerek, BİLAD7 HAMSE (BEŞ MEMLEKET) adına ¹ 'MEVLEVİYET'ler trdi: Mısır, Edirne, Bursa, Şam, Filibe Mevleviyetleri (kadılıkları) gibi.

Mevleviyetlerin sayısı 7-8'e çıkınca, hepsine birden "MAHREÇ" (ıkıő yeri) adı verildi. Böylece, "ilmiye yolunun payitaht dışına çıkarılmış (ib-ratan mahreÇ edilmiş) memleket kolları dal budak salmıŐtı.

Medrese (niversite) rgt

Fatih, bilgin yetiştirme alanında aşağıdan yukarıya doğru Şu hiyerarşi-yi kurmuş görünüyor:

1- *Talebe*: Bugün de adını değiştirmeyen yüksek ğretim ğrencileri.

2- *DaniŐmend*: "Güzide ve mntehi"(seçkin ve sonuna gelmiş) denilen talebeden, öğretmenin "tensibi"lle seçilen kişilerdir. *Medrese* hiyerarşisinde daniŐmendin karşılığı, niversite veya yüksek öğrenim kurumlardaki *asistarh* ardır.

Asistanlar gibi *daniŐmench&r* de başlıca 3 "radde'y, 3 basamağı geçerler:

a) *HariÇ* (dış) DaniŐmend (dışarıdan devam eden asistanlar)

b) *Dahil* {i} DaniŐmend (Avrupa'daki "İntern"lev)

c) *Sahn* DaniŐmendi (BaŐasistan gibidir).

3- *Mülazım*: "Yolu geçen" DaniŐmendlerin adları "RuznamÇe'i Hm-ynyazıldı mı, onlar artık bilginlik saflarında "Mülazım"(gereksinmiŐ) kişiler olurlar. Besbelli niversite doentlerinin Osmanlıca'sıdırılar.

Mülazım'\ax da, doentlerde olduğu gibi, sıradan veya seçkin mülazım olurlar. Sekinlerine bayağı korkutucu bir derinlikte sıfat tanınır. Onlar, "Kdvet'i iema'ii Muhakkikiyn"d,|v. Anlaşılan *orijinal araştırma* (muhakkikiyn) olmadıkça yükselme ilk normal medresede de yoktur. Doktora yapmak, "Kudvetlulema"olmak Şarttır.

4- *Müderris*: İlk Türkiye niversitesine *Darülfünun* denildiği gibi, öğretmenlerine de "Müderris"adı verilmişti. Profesör'n Arapça'sı "Ders verici" demektir. Ama bu deyim, hiç değilse ilk zamanlar, çoğu niversite profesörlerinin hâlâ yaptıkları gibi, kürsüden parlak "ders vermek" anlamına gelmemiŐ olsa gerektir. Medrese'nin skolastik "krs papağanlığı"yahut "krs blbllğ", sonraki sosyal ve politik soysuzlaşma çağında başlar.

Mülazım'ın Müderris olması için, sınav vererek "Müderrislik Rsuna nail"olması gerekir. Bu usul, muhtar medrese havası içinde baş olma Őartıdır.

Yalnız pek orijinal, hatta bugünkü üniversite ve yüksek öğretim profesörleri için bile, uygulanması "*kurtarıcı*" Sayılabilecek yol antika medresemde bulunmuştur. Müderrislik, kıyamete dek (profesörün küçük kıyametine dek: bunamasına veya ölümüne kadar) sürmez. Bir süresi vardır. Müderris en çok 15-20 yıl müderrislik yapar. Sonra, önüne iki rahmetten biri açılır:

a) *Müderrislikte ilerleyemeyenler* (terakki edemeyenler) artık bilim kürsüsünde tutulamazlar. "*Tarık'ı kadza'ye sülük*" ederler. Yani kürsülerine "sülük" gibi yapışacaklarına, her günkü pratik işlere geçerler. Kadılık yoluna "i-ê/ê/ê/ê/ê" ederler. Yani kadılık mesleğine girerler. Böylece bilim "yo/ê/ê/ê/ê/" tıkamaktan kurtulurlar. Bir kaza kadılığı neyine yetmez onların.

b) *Müderrislikte ilerleyenler* [ç]r[ç] yükseliş kendi *İlmiye* yolunda başlar. Bu yükselişin basamakları şunlardır: 1) *Vilayet Mevleviyeti*, 2) *İstanbul Kadılığı*, 3) *Anadolu Sadareti*, 4) *Rumeli Sadareti*, 5) *Meşihat*, G.1150 D.1737'lerde; "*Veliyül Neam*" (Nimetlerin Ulusu), bu *Şeyhülislam*'dır.

İlmiye Yolunun Hiyerarşisi

"I/e// " diye kutsallaştıran ham sofu II. Beyazıt (1481-1512) ile birlikte *İlmiye Yolu* kastaşır. "*Seyyid'i Sahib'üi Neseb*" (dölü doğru efendi) sayılan, yani atalarından beri "*İlmiyeden* yetişen bilginler, kendi aralarında birde "*Nakiyb'ül Eşraf*" seçerler. Bu "*Sadat'ı Kiram*" [ç] (ke-remlî efendilerin) "*silsilenameden* (döl zincirleri) "*Nakiyb Efendi Ceridesi*" r[ç]le kaydolunur.

İlmiye bir *dokunulmazlık* kazanır. "*Üniversite Muhtariyet*" ile "*Memurin Muhakamat Kanunu*" arası bir imtiyazdır, o dokunulmazlık.

"*Tedib edilen şarefa* (cezalandırılan ilmiyeliler) *Daire'i Nebaabette* *habs* ve *tevkif* olunarak *ahad'ı nastan* (öteki insanlardan) *tefrîk* ve *temyiz* kılınmıştır. (A. Şeref, Tarih'i Devlet'i Osmaniye, c.I, s.305)

Daha sonraları padişah *öğretmeni* veya *hekim* olmak da, İlmiye'ye düşen *kayrıntı* (imtiyaz) ve *ayrıntı* (tefrîk) İardan bulunduğu için, imparatorluk derebeyleştikçe "*İlmiye Tarihi*" de derebeyleşir. *Devlet gündelikçisi* olmaktan çıkan ilmiyeliler, *toprak beyliği* anlamına gelen "*mansıplara* girerler, "*paye*'ler kazanırlar:

"*Bir iki yüz sene Mevleviyetier ve Medreseler memuriyet ha/kinde ka-iup, sonraları tertiybat-ı Menasib'ı İlmiye zuhura gelmiştir. Paye ile taltif Muallimler ve İmam'ı Sultaniler ve Ser Etibba'ıardan başlayıp teammüm etmiştir.*" (Sicil'i Osmani, 1/6-7)

Bütün o gelişimler sonunda "*ilmiye*" sınıfının *payitahttaki* hiyerarşisini şu basamaklara dizmek olağandır:

1. ŐEHÜLİSLAM
2. SADAT NAZIRLIĞI (I. Beyazıt zamanı)
NAKIYBÜL EŐRAK (I. Beyazıt zamanı)
3. HÜNKAR İMAMLIĞI
4. HEKİMBAŐI
5. RUMELİ KADZASKERLİĞI
6. ANADOLU KADZASKERLİĞI
7. İSTANBUL KADILIĞI
8. BİLADİHAMSE (MAHREÇ) KADILARI
9. MÜDERRİS (Dersiam)
10. KADI
11. KUDVET'ÜL ÜLEMA'İL MUHAKKİKİYİN
12. MÜLAZİM
13. SAHN DANIŐMENDİ
14. DAHİL DANIŞMEND
15. HARIÇ DANIŞMEND
16. TALEBE

C- KALEMİYE

Kalemiye Yol'u (TARİK'İ), Osmanlılığın *ekonomi* düzeninin politika çarıkıdır. Osmanlı ekonomisinin *üretim* temeli *toprak* ekonomisine dayandığı için, kalemiye, imparatorluğun bütün ekonomi yaşantısı ile ilgilidir. Modern *maiye* bakanlığından bambaşka bir devlet örgütüdür. Hatta burjuva ekonomi yahut ticaret ve ilh. bakanlıkları da *kalemiye* anlamını içine almaz.

Modern burjuva devletinde bütün *devlet*; söz yerinde ise *ekonomi-diş*/ kalır. Ekonomi, egemen kapitalist sınıfının *doğrudan doğruya* tekelindedir. *Devletçilik* biçiminde türeyen ekonomi girişimleri, en içil sinsilikle ve kitabına uydurulmuş sorumsuzlukla gene kapitalist sınıfının *dolaylı* yoldan emrinde işler. Kalemiye, bütün " *memlekete* saran tüm ekonomi ilişkilerini hem *örgütler*, hem denetler. Hiç değilse ilk dirlik düzenince, toprak üretimi kayıtsız kalemiyenin kontrolü ve teşkilatı içine girer.

Kalemiye, bütün öteki devlet sınıfları gibi, modern devletçileri "umutsuzluğa" düşürecek kertede *basit* ve *azlık* bir görevliler kadrosu ile işe başlar. İlk *dirlik düzenininim* kalemiye Şefi *niŐancıda*. Sonra toprak ekonomisine *tefec-i-bezirgan* sermayenin egemen olduğu *kesim düzeninde* nişancının bütün görevleri *defterdar* kanalına aktarılır. Her görevi yitmiş nesne gibi, nişancılık rafa kaldırılmış bir süs ve güzel sanat geleneği gibi kalır.

Bu başlık altında belli başlı kalemiye katlarını, gelişimlerine değinerek özetleyeceğiz.

Nişancı

Durumu hayli değişik olan bir divan üyesi de "nişana"ú|r. Nişancı: Kalemîye yolundandır. İlkin en önemli divan üyesidir. Divan emirlerine bakar; toprak "tevcih"|n| kanuna uydurur. Bu, askercil tevcih demektir. Ve hepsinin üstünde, fethedilen toprakları "tahrir"eder.

Ali Ayn zamanında bile nişancının görevleri temel işlemlerdir. "Tuğra çekmek"onun işidir. "Defterhane iamire"ú& yazılı topraklar ve köyler, tımar, zeamet, has, evkaf özellikleri ondan sorulur. Bu işler "İntikal ettikçe kadrinin tevkîyi kalemî ile tashihi umuru" (Ali Ayn, s. 15) yapılır. Ondan başka, devletlere "Name'ihümâyûn"yazmak nişancıya düşer. Ancak nişancı yokken, edebiyat ve yazı usulünü bilen "uiemaXian nişancı "nasb" olunur.

Sonra fütühat tavsayınca, nişancılığın "emirler bakanlığı" görevi "Reisükkütub"a geçti. "Tahrir"le "tevcih"tşleri "Defter Eminime" geçti. Daha sonra "uiemaXian nişancı yetiştirmek de kalktı. En son yüzyılda, "Tevkriyi" Divan/ Hümâyûn"adı ile "müverrih"||k, "edib'ik, "şair"lik gibi işsizliğin süsüne dek tekerlendi. A. Şeref, "Eiyevm vazifeleri mahdut" (Keza, c.I, s.306) der.

"Tevk/yiadiyle İstanbul'da kalmak şartıyie Damad'ı Şehriyarî(Padişah güvenesi) olan vezir'lere tevcih edilmekkaaidesiçikti." (Keza, c.II, s.25)

Nişancıların divanda oturma yeri rütbesine göre değişti:

"Nişancı, mertebesi eğer vezirlik ve beyierbeyiik ise defterdarlara tassaddur eder. " "Ve sancak ile nişancı ise defterdarlardan aşağı oturur. Eikaabi defterdarlar elkaabıdır. Mertebesi onlar mertebesidir. " (Keza, s. 13)

Nişancı uzun süre üç büyük devlet ve memleket işine baktı. Kaiemiye'nin başı sayıldı.

1- Divan emirleri ondan soruldu. Divan "kalemTerinin komutanı (amiri) o idi.

2- Dirlikler ve kayıtları ondan sorulurdu. İdare ve örf, gelenek, görenek kurallarının uzmanı o idi. Toprak "tevcih"||&r| ve aynı anlama gelen askercil "tevcih"||&r| kanununa ve kitabına o uydururdu. Fethedilen yerlerin "YAZÚ"su ("7^A/7/7/-"den ilen istatistiği) onun elinden çıktı.

3- Tuğra çekmek (padişahın yazı bilmediği zaman imza yerine beş parmağı ile avucunu basmasından kalma işareti düzmek) onun becerisiydi. Gerek divan hükümlerine, gerekse yabancı devlet başkanlarına yazılmış "name'ere nişancı "Tuğra çekerti.

Nişancı: Daha çok göçebenin toprak ekonomisine bakışı idi. Defterdar: Sermayenin tutumu idi. Zamanla ilkel sınıfsız toplum silindikçe, nişancıya

görev kalmadı. Medeniyetin sınıflaşma prosesi geliştikçe, *sermaye* karakterli *defterdarlık tetea-bezişan* ilişkilerin geliştiği ölçüde önem kazandı.

Defterdar

Kalemiye yolunun ilk başı nişancı idi. Defterdar yalnız "*Hazine'Amire'ri*"n gelir-giderlerini deftere geçirmekle yetinirdi. Belirtildiği gibi, fetihler duraladıkça ve devlet hazır yiyicileştikçe, işbölümü kayırmayı, kayırma işbölümünü kısıktırttı. "*Kalem işleri zabıtlığıne* *memur*"olan "*Hocagan'ı Divan'ı ? Hümâyûn'a* rttı kça a rttı.

Bunların "*müntehay'ı tariykieri*"(yollarının en sonunda vardığı yerler) "*Menasib'ı Sitte*"(yedi mansıp) adını aldı. Sırayla; *Nişanclık-Şıkkı*, *Evvel Defterdarı-Şıkkı*, *Sani Defterdarı-Şıkkı*, *Saiis Defterdarı-Reislik-Defter Emin/iği*. *Menasib'ı Sitte*'nin hiyerarşisidir.

Devlet kurulurken, vezir gibi, kadzasker gibi, defterdar da bir tektir: "*Sonraları muamelelerde sadelik geçip kayıtlar incelenmeye ihtiyaç duyduğundan birçok kalemler ihdas edilmiş ve bu suretle Menasib'ı Hocagan* (hocaların: Divan katiplerinin mansıpları) *artmıştı*."(Ali Ayn Risalesi) Defterdarların da sayıları arttı durdu.

Fatih, nedense nişancı için pek konuşmadığı halde, "mal'işinde sivrilmiş "*defterdar*"üzerine keskin ve belirli sözlerini esirgemez. Der ki:

"*Baş defterdar cümle malımın nazırı olup umur'u Âlem* (dünya işleri) *ona müfavvaz* (tefviz verilmiş)^///-. "*Anm emrinsüz olmaz, bir akça ne dahil ne hariç olur*"(Kanunname)

Defterdarlar günlük işleri veziriazam'a danışırılar:

"*Umurunu Veziriazam ile müşavere ederler.*"(Kanunname)

Gizli işleri ikinci defterdardan saklar:

"*Umûr'u mahfiyye (i) Sani duymıya.*"(Kanunname)

"*Mülkiye*"sınıfında *beylerbeyi*, hemen *vezirden* sonra gelir ve kadzaskere bile "*tasaddur*" eder. *Beylerbeyilerin* en büyüğü *Rumeli Beylerbeyidir*. Fatih Mehmed'e göre, baş defterdar o kerte yüksek mertebelidir:

"*Ve anın kadri Rumeli Beylerbeyi/erim ile beraberdir.*"(Kanunname)

Baş defterdardan sonraki defterdarların da görevleri aynıdır.

"*Cümle malım defterdarları malımın vekilleridir. Kabz ve bast* (almak, vermek) *anlara müfavvazdır...* *Cümle Küttab'm* (tüm katiplerin) *azi'ünasbi anlara mü fa vvazdır.*"(Kanunname)

Mal defterdarları iki tiptir:

1- *Merkezde* (payitahtta) olanlar: "*Kapu defterdarı*"d|r|ar.

2- *Taşrada* (memlekette) olanlar: "*Kenar defterdarı*"ad\|n\ alırlar.

Rumeli defterdarı ilkin *baş defterdar* sayıldı. Sonra (Tanzimat çağının maliye nazırı, maliye bakanı) anlamında "*Şıkkı Evvel Defterdarı*" adını

aldı. Maliye davalarını o çözümler. "Zahrını"(arkasını) imzaladığı "tuğ-
ra/ u emir" & n o verir. "Umuru muazzama"yı (ulu işleri) padişaha "arz"
etmek üzere, vezirlerle birlikte "huzur"a o çıkar.

Zamanla, "Rumeli ve Anadolu kalemlerinden biraz muamele ayırd edi-
lip İstanbul mukaataalarıyla birleştirilerek Şıkkı Sanî namıyla defterdarlık
ihdas"

Tanzimat çağında Anadolu defterdarı yerine şıkkı sanî defterdarı geçi-
rildi; öteki defterdara şıkkı salis defterdarı denildi. Bunların:

"Vazifeleri pek hafif kaldığından, bunlar kaydıhayat veçhile uzamay'
ricali devlete (devlet ulu kişilerine) TEVCİH olunmaya başladı. "(Ali Ayn)
Halkın "İşe adam değil, adama iş aramak"dedikleri duruma gelinmişti.

Defterdar Altıları

Defterdarların altında, kalemîyenin (defter tutup, yazı yazan katiple-
rin) rütbe zincirleri iki kola ayrılır:

1- Payitaht kolu, 2- Memleket kolu

Payitaht kolu, defterdarlığa yükseliş yolunda belli olur. Bütün alt kat
katipleri, "Defterdarlığa İpaye'te çıkarlar:

1- Defter Emîni: Sonra "Defterhakaanı"adını alacak olan tımar, zea-
met, has dirliklerini önce "tahrir"(Fatih'te-, yazı, sonra "tevcih"(boş ye-
ri birine yönetiş) ve "münazaa"(yer çekişmesi) işlerine bakan kattır.

Defter Emîni emrinde iki tip görevliler ve belgeler bulunur:

a) Görevliler: "Defter Eminine bağlı tımar defterdarları". Burada katip-
lik payitahttan çıkar, memleket içine kol salar.

b) Belgeler: "Ruznamçe"denilen "tevcih'leri, beratları kayıt"defteridir.
"Tahrir" sırasında yapılan kayıtlar; has, zeamet, tımar köylerinin "ic-
mai"m\ yapar. Her köyde sayıca insanlar (ehai), aşar, rusûm, "mefasil"
(ayrıntıları) yazılır.

Defter Emîni: "Evvelce nişancılığın maiyyetinde iken sonra ana takad-
düm eylemiştir (öne geçmiştir). Münavebe (nöbetleşme) mansıplarından
idi. "(Ali Ayn, s. 17)

"Büyük (300 akça alan) kadı 500 mertebesindedir. "(Keza)

2- Şehir Emîni: Saray inşaatının malzeme ve benzer şeylerini sağlar.
Çalışanların "istihkak" hesaplarını tutar. Kimi "enderun, biyrun müstah-
demlerinin ulüfelerini tevzi dağıtır. "(Keza, s. 18)

3- Reisüiküttab: İlkın "Divan-ı Hümâyûn" veya "reis" katiplerinin ko-
mutanı olarak nişancının maiyetindedir.

Sonra yabancı elçilerle "mükaieme" (konuşma) işini de üzerine aldı.
Devletin hem en yüksek Divan-ı Hümâyûnunda, hem en geniş dışişlerin-

de aldığı yetkiler "oturma" hakkı bile çok görülen bu "ketebe"yi dışişleri bakanı düzeyine dek sivriltti.

Reisülküttab, defterdarın altında üçüncü basamağa girse bile, görevinin önemi yüzünden, Fatih, "*Riyet olunursa Defterdar olmak kanunumdur.*" (Kanunname) der. Yani, hemen defterdarlığa çıkabilir.

Reisülküttab altındaki rütbeler zinciri, bayramda *el öpme* sırasında da kısmen işaret edildiği gibi şöyle uzanır:

a) REİSÜLKÜTTAB

b) YENİÇERİ KATİBİ

c) RUZNAMECİ

d) MUKAABELECİ

MUKAATAACI

e) TEZKERECİ

f) "*En altta REİS KA TİPLERİ oturur.*"

"*Reis Katiplerine*NEFER'dir... *Azi ve nasb'i* (azil ve tayinleri^ defterdarlara *müfavvazdır* ('görevdir), *anların huddamıdır.*"

"*Yukarıda anılan katipler HOCA makamındadır.*"

"*Ve tüm divan'a varan, uzun yeri i Kaftan ile geeler, anlar HOCA makamındadır.*" (Kanunname)

Kalemiyenin Memleket Kolu

Kalemiye'nin bir kolu kendiliğinden taşraya, memlekete uzanır. Onlar DEFTER EMİNİ altında gelirler.

TIMAR DEFTERDARLARI: Payitaht defterdarları ile hiç karıştırılmaya gelmez. Bunlar, yani "*Defterdar Emini'ne merbut Tımar Defterdarları*", "*Arazisi Tımar, Zeamet, Has suretiyle Tefviz olunan Eyalette memur*" (Ali Ayn) bulunurlar.

Tımar defterdarlarının kaynağı yukarıdaki işleri yapmak üzere gönderilen, ulûfeli müteferrikalardır.

ULÛFELİ MÛTEFERRİKA: *Has* (Wdan "*çıkarılırd.* Kanunca 40 kişi iken, sonra 110'u bulurlar. Ulûfeleri "*40 akça*" olur. "*Uiûfe müteferrikalarının yolu Tımar Defterdarlığıdır... Uiûfe miktarları tezyit ve tenkiyh edilmedi* (artırılıp, düzenlenmedi.)" (Ali Ayn, s.18)

"*Uiûfe Müteferrikalarının Yoi'u Tımar Defterdarlığıdır.*" O "*Çaşnigirierden mukaddem (önee)dir.*"

Tımar defterdarları "*Bunun üzerine ve Zeamet işlerine memur bulunurlar. DEFTER KETHÛDASI olur.*" (Ali Ayn)

Bunlara TAHSİS edilen aidat: "*Has değil zeamet tevcih olunurlar.*"

Ulûfeli müteferrika da, sakın bir çeşit kayrılmış çocukları olan döküntü ayrırtlı asil *müteferrika* ile karıştırılmamalıdır.

Böylece payitahtın başındaki sarayın da *Has Oda'sı* ile *memleket* arasında kişisel ilişkiler; karşılıklı adam alıp verme, personel yetiştirme biçiminde gelişir.

Bu gelişimin tepesi *mal defterdarlığına* ulaşır.

"Tımar Defterdarlarının YOL'u Defter Kethudalıdır. Rumeli Defter Kethüdası, riayet olunursa, Mal Defterdarı olmak caizdir. "(Ali Ayn)

Bu gelişim basamakları şöyle özetlenebilir:

- a) MAL DEFTERDARI,
- b) RUMELİ DEFTER KETHÜDASI,
- c) DEFTER KETHÜDASI,
- d) TİMAR DEFTERDARI,
- e) ULÛFELİ MÜTEFERRİKA,
TİMAR MÜTEFERRİKASI,
- f) "Onlardan aşağı ÇAVUŞLAR'dır."

"Çavuşlarla katipler kangısı eski ise, ana itibar olunur. " "Ve çavuş ve katip TİMAR't serbesttir. "(Ali Ayn)

D- SEYFİYE

"Seyfiye": *Kılınçlılar* demektir. Antika çağın başlıca savaş aracı kılınc olduğu için, bugün *"Silahlı Kuvvetler"*adını alan devlet güçleri "seyfiye" çerçevesi içinde sayılır.

Seyfiye'nin payitahtta (başkentte) olanlarına komuta edenler, padişahın üzengisi hizasında olurlar. O yüzden, Osmanlı üst komutanlarına *"ÜzengiAğaları"*denir. Topu birden 25 kişiyi geçmez.

Seyfiye başlığı altında üzengi ağalarının görevleri, yetkileri, katları, gelirleri ile, başkent silahlı güçlerinin sayıları üzerine birkaç özetlemeyle yetinilecektir.

*"Memleket"*dediğimiz *taşra* silahlı güçleri, Osmanlı Tarihinin Maddesi olan TOPRAK ekonomisi içinde hal ve hamur olmuşlardır. Orada gerekirse ve sırası geldikçe onlara değinilecektir.

Üzengi Ağaları

Üzengi Ağası: *Savaş* güç ve araçlarının başı anlamına gelir.

Saltanatlı ağızla: *"Rıkab'ı hümâyûn ağaları"*, Türkçe *"üzengi ağaları"* denilenler, Ayn Ali Risalesinde, *"DördüncüMeitebe'rim* 1. Fasil'ına giren 8 basamaklı 12 tip üzerinden, topu birden (Risalede 32 yazılı), sayınca 31 kişidir. Padişahın atının yanında yürürler. Adları oradan gelir.

Bunların adları, sayıları ve ulûfeleri (gündelik) şöyle özetlenir:

Sayı**Gündelik**

1. Yeniçeri Ağası	1	500 akça
2. Mîrialem	1	200 "
3. Çakırcıbaşı	1	160 "
4. Serbevvabiyn (Kapucubaşı'lar)	10	152 "
5. Büyük Mîrahur (Küçük Mîrahur) (Çaşnigir Başı)	3	150 " (ort.)
6. Altı Bölük Ağası	6	120
7. (Çavuşbaşı) Kapucular Kethüdası	2	70
8. Cebeci Başı	1	60
9. Otrak Ağalar	7	99

Sonuncular için Ayn Ali der ki: "*Üzengi Ağalarından oturak bazı ağalar bunlarla maan (birlik) mevaciplerini (3 aylıklarını) alurlar, 99'ardan.*" (Ali Ayn) Demek OTURAK AĞA, bir çeşit emekli-yedek üzengi ağası sayılabılır. Belirli görevi olmasa gerektir. Ama, çavuşbaşından bile fazla gündelik aldıklarına göre, yüksek hizmetlerde bulunmuş, yahut aday olmalılar.

YENİÇERİ AĞASI'nın bütün özelliği, öteki üzengi ağalarından 2.5 ile 8 kat arasında gündelik alması ve bu gündeliği, ötekiler gibi "*Mevacip*" (yani 3 ayda bir) olarak değil, her ay maaş gibi almasıdır.

Üzengi Ağalarının Bölümleri

Üzengi ağalarının yetki sıraları, görevlerine ve maaşlarına göre ayrılır. Fatih, "*Cemiyet-i Ali'de* yalnız Yeniçeri ağası ile "*sair üzengi ağaları*"ndan oturtur. Ama, bu "*sair üzengi ağaları*"ndan yalnız üçünü anar: "*Mîrialem-Kapucubaşı-Mirahur*". Geri kalan 31 (*Çakırcıbaşı* ile 32) üzengi ağasından kimseyi anmaz.

Bu tesadüf olamaz. *Cemiyet-i Ali* politik ve askercil en yüce problemlerin çözüm toplantısıdır. Orada *oturma* yetkisi *Divan-ı Hümâyûn'dan* 4 büyük kat (veziriazam-vezirler-kadzaskerler-defterdarlar) ile *üzengi ağa- /<?/7ndan* 4 büyükler (Yeniçeri ağası-mîrialem-kapucubaşı-mirahur) yer alır. Osmanlı mantığı bunu gerektirir.

Hiyerarşi esas tutulduğuna göre, Ayn Ali zamanı 10 kapucubaşı vardır; bunların hepsi Cemiyet-i Ali'ye girer mi? İçlerinden birine *başkapucubaşı* deniliyor. *Kanunname*de bir tek "*kapucubaşı'S* Cemiyet'e alıyor. Onun gibi *mirahurda* biri büyük, ötekisi küçük olmak üzere ikidir. Besbelli, küçük mirahur da Cemiyet-i Ali'ye sokulmaz.

O zaman üzengi ağaları içinde şöyle bir bölümlene yapılabilir:

- I. Cemiyet-i Alide Oturanlar: (Siyasal ve Askerî başlar)
- 1) Yeniçeri Ağası
  - 2) Mîrialem
  - 3) Baş Kapucubaşı
  - 4) Büyük Mirahur
- II. Padişah ve Divan Hizmetlileri:
- 1) Çakırcıbaşı: (Gündeliği 160 a.) Padişahın av işlerine bakar.
  - 2) Çaşnigir başı
  - 3) Çavuşbaşı: (Gündeliği 70 a.) Divan'ın tören işlerine bakar.
  - 4) Kapıcılar Kethüdası: (Gündeliği 70 a.) Divan ve saray korunmasına bakar.
- III. Teknik başlar:
- 1) Öteki Kapucubaşılar; gündeliği 150 akça, 9 kişi.
  - 2) Küçük Mirahur; gündeliği 150 akça, 1 kişi.
  - 3) Altı Bölük Ağaları; gündeliği 120 akça, 6 kişi.
  - 4) Cebeci Başı; gündeliği 60 akça 1 kişi.
  - 5) Topçu başı; 1 kişi.

Bu zincirlemeye rağmen, Osmanlı bölümlenişinde üzengi ağalarının alt alta getirilişleri daha başkacadır. Onları şöyle sıralanmış buluruz:

Ordu - Karargah

Üzengi Ağaları'nın görevleri şöyle özetlenir:

Yeniçeri Ağası: Kara kuvvetleri piyade komutanı.

Mîrialem (Bayrak komutanı): Sultanın *sancağını* taşır. "*Alem Mehterieri*"*deri*len, savaşta muhafız askerlerinin komutanıdır. "*Pekkadım*"(en eski) görevlilerdendir.

"*Mehter*"*deriden* savaşta muhafız askerleri iki bölümdürler:

1) *Çadır Mehterleri*: "*Sefer*"i *Hümayûn*'da (padişah savaşa çıkınca) *Otağ*'/ *Hümayûn*'u (padişah çadırını) *kurup* kaldıran"askerlerdir. Komutanlarına *Mehter Başı* denir.

2) *Alem Mehterleri*: "*Sefer*"i *Hümayûn*'da *Otağ*'ı *Hümâyûn* önünde *nöbet çalmaya* *memur*"d|sx|&x. Zabitleri (subayları) *Sazende* Başıdır.

"*Hassa* denilen bu memurlara *Mirahurlarla* *Kethüdasının* *tekaddüm* ettiği (öncelediği) *tevcihatpusulalarından* anlaşılır. "*Mîrialem*: "*Daima* *Der-gah*'/ *Aii* *Kapucubaşlarının* *piyşuvası* (öncüsü, üstü) *bulunmuştur.*"

Miralemin, Mevacip'ten 200 akça gündeliği (*uüfe*) var. Ondan başka *Aidatlı*, bütün beylerbeyilerden 10.000 ve sancak beylerinden 1000 akça olur.

Muhafız - Ahır

Kapucubaşı ilkin 1 idi. Sonra 4'ten 10'a çıktı. O zaman içlerinden biri *baş kapucubaşı* oldu. Onun *aidat* (geliri) "*münhasır başlıklara müteallik*" sayılan tımarlardır.

Öteki kapucubaşlarının belirli aidatları yoktu. Görevleri, pek güvenilemeyen gayrimüslim beylerin yanında (dominyonların fevkalade valileri gibi) bir çeşit siyasal denetçilik yapmaktı.

"*Eflak, Buğdan Beyleri değiştirilip yenileştirildikçe nasb (tayin) olunan Beyi yerine götürüp Beyliğe bunlardan biri memur olur. Pek çok paralar vb. ile dönerdi.*" (Ayn Ali)

Kapucubaşılık da "*Pek^Ad//^A*" görevlerdendir.

"*Dergahıalî ve Bab'ı Hümayûn Bevvabları*" (kapıcılar) 2342 kişidir. Gündelikleri 9 akça kadardır.

MiyriAhûr (*khır* komutanı): Modern orduda *motor ne* ise, antika orduda *katır* o idi. Ordunun bütün ağırlıkları *deveye katır den||len* ahır hayvanlarının katarları ile taşınırdı. O bakımdan taşıma gücünü temsil eden *ahır* idi. Ahır komutanı *Cemiyet-i Alî* gibi önemli *politik-askercii* toplantılara "*ofr//777<?*" yetkisiyle katılırdı.

Zamanla, iki ahır komutanı oldu:

1- *BüyükMirahur*: Padişahın (devletin) hem ahırlarına, hem dış saray kapılarına bakan komutanların başı idi.

a) *Ah ur halkının, saraçların, yedekçilerin, "sarban başı", "harbende başı"* denilen deveçiler ve katircılar subaylarının en yüksek komutanı idi.

Padişahın kışlasında 1000 kadar deve, 200 kadar katır besleniyordu.

b) Ayrıca dış saray kapılarının komutanı olan *kapucular kethüdasının* da üst komutanı büyük mirahur idi. Son Osmanlılıkta bu göreve "*İstabilî Amire A m i r l i ğ i*" "A h ı r Komutanlığı" adı verildi.

Büyük Mirahur'un "*Aidatı'su* idi. "*Çayırzamanı etrafta bulunan mer'aia-rrın otlarını satarak 1000 yük akça kadarını Rikab'ı Hümayûn'a* (padişah üzengisine) *teslim ve kalanını derceyb ederdî* (cebe indirirdi.)" (Ayn Ali)

2- Küçük Mirahur: "Küçük ahır halkı" üzerine komutan ve "arabacılar zabiti" idi. "Sefer'i Hümayûn'da iç oğlanlarına bargir (yük taşıyan: beygir) verir, padişahın arabasını muhafaza eder." (Ayn Ali)

Has ahır halkı: 4322 kişidir. Gündelikleri 5-6 akça tutar.

Av - Tören - Şölen

Çakırcı Başı (Av işleri başı): Padişahın avcıbaşısı idi. 160 akça gündelik Mirahur'dan önce gelmesi bugün yadırganabilir. Göçebelikten gelmiş bir devlet başkanı için av, her çeşit savaş manevrası demektir.

Bunun o zamanki önemini bir şeyden anlayabiliriz:

Bütçede Üçüncü Mertebenin 7. Fasıllı: "Ahû ve Şıkar Halkı" bölümüdür. Çakırcıbaşı'ya, sonraları sayıları ve uzmanlıkları gittikçe artan görünen Çakırcıyan'ı Hassa, Şahinciyan ve Atmacacıyan subayları ile halkları da katılmıştır.

Çakırcıyan'lar (3 neferi Doğancı olmak üzere) 271 kişi; Şahinciyan 276, Atmacacıyan 45 kişi olmak üzere av halkı 592 kişi tutar. Canlarını ortaya koymuş Yeniçerilerin ortalama gündelikleri 7 akça iken, avcılar 5 akça alırlar.

Daha sonraları Çakırcıyan hassa subayı, öteki av halkının komutanı olur.

Çaşnigir Başı (Yemek işleri başı): Divan-ı Hümayûn'un SOFRA hizmetlilerine baştır. "Pek kadim" görevlerdendir. ŞÖLEN, barbarın pek bayıldığı şeydir. Ayn Ali'nin yaptığı bütçede "Cemaat'ı Çaşnigiran" (çeşniciler topluluğu) 117 kişidir.

Önde çaşnigirbaşı, arkasında çaşnigirler yürüyerek, "Padişah divan günleri Has Oda'da taam ettikte yemek sahanlarını götürmek" görevini yerine getirirler.

Bu işe Osmanlı'nın ne denli önem verdiği, yapanların gündeliklerinden bellidir. Çaşnigir başı, mirahurlarla aynı 150 akçayı alır; öteki çaşnigirler'in gündelikleri ise, bir yeniçeri gündeliğinin 6-7 katı yüksek olur.

Çavuşbaşı (Tören işleri başı): Törenler komutanıdır. Antika devletin, modernden hiç aşığı kalmamacasına, ŞÖLEN kadar TÖREN için de kurulduğu besbellidir.

Çavuşbaşı: "Çavuşan'ı Dergah'ı Alf zabiti"dir. Son Osmanlılıkta kendisine "Mabeyn Müşaviri" dendi.

"Yevm'i mahsusunda fözeli gününde^ elinde gümüş değnekle divanda durur. Deavide (yargılamalarda) İcra memuriyeti görür." "Resmî sadaret kethüdası yoksa, onun işlerini yapar. Çoğu devlet ricalinin üstüdür. "

Sonraları çavuşbaşının birinci yardımcısına "büyük tezkereci", ikinci yardımcısına da "küçük tezkereci" adları verildi.

Çavuşbaşı'nın gündeliği Cebecibaşı'ninkinden yüksek; 70 akçadır. Ayn Ali'ye göre: "*Çavuşan'ı Dergah'ı Aif'vim* sayıları 324'tür. Ortalama gündelikleri, bir Yeniçeri ulûfesinin 4 katı, 27 kûsur akça tutar.

Kapu

Kapucular Kethüdası: Gerçi kapucubaşı emrindedir. Ama, divan üyelerini karşılayıp "*önelirine düşerek*" içeriye alma işinde, çavuşbaşı ile eşit rol oynar.

"Divan'a her gün Vüzeram ve Kadzaskerierim geidükte, Çavuşbaşı ve Kapucular Kethüdası önelirine düşüp istikbal etsünier"der Fatih. (Kanunname)

Padişaha dışarıdan gelenlere karıştığı gibi, padişahdan dışarıya çıkacak "haber"ler işinde de sarayın en büyük başı olan kapuağası ile eşit rol oynar:

"l/e bazı mesalih (işler) için benden taşra haberi Kapuağası ve Kapucular Kethüdasına söyliensün ve oi dahi Vüzeram a ve Kadzaskerierime ve Defterdarlarıma söylesünler"der, Fatih. (Kanunname)

Böylece bütün devlet büyükleri, gerek padişaha yaklaşırken, gerek padişah buyurultusunu alırken, hep kapıcılar kethüdasının göz hapsi altında bulunurlar.

Nedeni ortada: Kapıları (eylemcesi: fiilen) o tutmuştur. "Bevvaban" (kapıcılar) onun emrindedirler. Ve "Kapu", saray için her şeyin üstünde bir sınırdır. Her şey o "kapu"larda olur biter. İki türlü saray kapısının kapıcıları vardır:

1- *"Bab'ı Hümayûn Bevvabiar"/-*. Bunlar *"Sarayı Cedid'i Hümayûn'un Babüsseade"* (yeni padişah sarayının mutluluk kapısı)yi beklerler. 417 kişi, 5 bölüktürler (83'er kişilik bölükler.)

Bunlara kapucular kethüdası bakmaz. Herhalde kapuağası karışır.

2- *"Dergah Alî Bevvabiar"/-*. Bunlar yukarıdaki kapılar dışında kalan bütün kapıların bekçileridirler. Sayıları 45'er kişilik 42 bölükte 1925 kişi olmuştur, 17. yüzyılın başında. (Ayn Ali Risalesi, G.1018, D.1609)

Her kapıcılar bölüğünün başında bir "bölükbaşı" bulunur. Toptan gündelikleri ortalama 8 akça tutar.

Payitaht Silahlı Güçleri

Osmanlı Devlet kapısının gündelikçilerini, Ayn Ali 4 mertebeye ayırır. Bunların I. ve II. mertebeleri Silahlı Kuvvetler olur. I. mertebede Kara Kuvvetleri, II. mertebede Deniz Kuvvetleri sayılır.

Kara Kuvvetleri üç ayırıma giren en kalabalık birliklerdir:

- 1- Yeniçeriler (*Piyade askeri*)
- 2- Cebeci ve Topçular (*Teçhizat ve Topçu askeri*)
- 3- Siphiler (*Süvariaskeri*)

Deniz Kuvvetleri'ne toptan:

- 4- *Tersane Halkı* denir.

I- YENİÇERİ OCAĞI: Üç gruptur.	KİŞİ
1) Nefer, Zabit, Zağarcı, Solak vs.	37,627
2) Nan haran: Yetimler	1,655
3) Cemaat'i Gılman ve Acemiyan, Bostancıyan	<u>9.406</u>
	48,688
II- CEBECİ TOPÇU VE TOP ARABACILAR OCAĞI:	
Üç "Cemaat" (Topluluk)dir.	
1) Cebeciyan Cemaati	5,730
2) Topçuyan Cemaati	1,552
3) Arabacıyan Cemaati	<u>682</u>
	6,964
III- EBYANİ SEPAHİYYAN (HASSA ASKERİ):	
Altı "Bölük"tür: Sipahi bölükleri	
2'şerden 3 grupturlar.	
1) Kapıkulu Süvari:	
a) Sipahiyan	7,805
b) Silahdaran	7,683
2) Orta Bölükler:	
c) Ulûfeciyan'ı Yemîn	2,055
d) Ulûfeciyan'ı Yesar	1,423
3) Aşağı Bölükler:	
e) Gurebayı Yemîn	928
f) Gurebayı Yesar	975
	20,869
IV- TERSANE HALKI: (Rüesa, Guraban ve	
Tersane-i Amire hizmetinde sefere eşen kullar)	2,364
Silahlı Kuvvetler Genel Toplamı:	78,525 Kişi
Silahsız Kuvvetler Genel Toplamı:	<u>12.945 Kişi</u>
	91,470 Kişi

Ayn Ali (G.970 D.1562) yılında "*Cümle Mevacib Haran*"dediği silahlı, silahsız payitaht gündelikçilerini; 41.479 kişi buluyor. Bu rakamın (G.1018 D.1609) yılında 91.470'e çıkması, 47 yılda 49.991 kişi artması (%120), kapıkulu artışı demektir. Bu artış, Modern Cumhuriyetin devlet kadrosu

artışı ile kıyaslanırsa çok masum ve az görülebilir. Hele 78.525 askeri çıkarırsak, Koca Osmanlı İmparatorluğu'nun, 17. yüzyıl başında bile, Payitaht Sivil Kadrosu 13 bin kişiyi bulmamak erdemini gösterir.

Bir 1609 İstanbul'una, bir de 1969 Ankara'sına bakılsın, yeter.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

**DİRLİK DÜZENİNİN
KURULUŞ VE İŞLEYİŞİ**

DİRLİK DÜZENİNİN KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ

Bu *Üçüncü Kitap* Osmanlı *dirlik düzeninin* kuruluş ve işleyiş manivelalarını ve mekanizmalarını inceleyecektir.

Osmanlı Tarihinin *üretim* temeli, *toprak ekonomisi* d, v. *Toprak düzeni*, "*devlet sınıfları*" denilen güdücü kümelerin aracılığıyla *devlet yapısını* da sıkı sıkıya etkiler ve belirler. Devlet yapısı toprak düzeninden ayrıca hiç kavranamayacağı gibi, toprak düzeni de devlet yapısından ayrı ve bağımsızmışça ele alınırsa hiç anlaşılabilir.

Bu nedenle, *Üçüncü Kitapta*, önce *toprak düzenini* biri *soyut*, ötekisi *somut* olmak üzere iki ayrımda vermeye çalışacağız. Ondan sonra, *devlet düzenini* şene biri *soyut*, ötekisi *somut* olmak üzere iki ayrımda özetleyeceğiz. Toprak düzeni *taban*, devlet yapısı *üstyapı* olduğuna göre, tabanı da, üstyapıyı da bir yol az çok *soyut*, ondan sonra daha elle tutulurca *somut* ||şk||eri içinde almak da aydınlatıcı olacaktır.

Bu bakımdan, *Üçüncü Kitap*, Osmanlılığın kendi *tarihi* ve *toprak düzeni* üzerine yazılı biçimde eğilişine dokunan kısa bir Giigten sonra; iki bölümde toplanacaktır:

- 1- *Toprak Düzeni* bölümü
- 2- *Devlet Düzeni* bölümü

Sonra bu her iki bölüm de, ikişer *ayrımda* önce *soyut* düzen *kuralları*, sonra *somut* düzen *örneklerini* gözden geçirecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPRAK TABANININ YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Osmanlı tarihine ve dirlik düzenine birkaç sözcükle bir değinip geçelim.

GİRİŞ

Osmanlılık, daha adımını *tarihe* atarken, son kertede saygı beslediği *bilginlere* yola çıktı. Ama Osmanlı, "teorici" olmaktan çok uzaktı. Okur-yazar bile değildi. Osmanlı, Yaradana sığınıp, sırf *yaptı*. *Diriik* düzenini yaptı, toprak ekonomisine kalıp gibi tıpatıp uygun gelen *devlet* düzenini yaptı. O zaman işler böyle idi. İnsanlar yaparlardı. Sonra *Allah'ın* (toplum gidisinin) değdiği olurdu. Ve en sonunda da olanlar kitaba, deftere, tarihe sokulurdu.

OSMANLI'NIN KENDİ KENDİSİNİ YAZIŞI

15. yüzyılın sonları, Osmanlı'nın kendi kendisi üzerine bir muhasebeye, yahut "*mürakabeye*" (mistikçe otokritiğe) daldığı çağdır. O zamana dek gözü kara bir atılış ve boşuş içinde bulunan Osmanlı, yazı ile pek başı hoş olmadığı için, başından geçenleri not etmeye bile vakit bulamıyordu.

Onun için 1. *Osmanlı Devleti* (*Osman* Gazi'den Yıldırım Beyazıt'a dek), karda gezip izini belli etmemiş gibidir. Ancak 2. *Osmanlı Devleti*, "*Ebil Feth: Fetih'in Atası*" denilen Mehmet İstanbul'u ele geçirince, insanlığın uygarlık tarihinde çığır açtığını sezmış, ne olduğunu, nasıl olduğunu artık araştırıp "*kitaba*" gereğini daha temellice göze almıştır.

Yazarı bilinmeyen ilk Osmanlı tarihi "*Tarih'i Ai'i Osman*" (Viyana'da bulunur) G. 874, D. 1470 yılında, Fatih'in ölümünden 11 yıl öncede kalır. Edirneli Oruç bin Adil'in "*Tevarih'i Ai'i Osman*" G. 889, D. 1484'de, Fatih'in ölümünden on iki yıl sonraya dek ancak uzanır. Bunlar özel denemeler gibidir. Ondan sonraki Âşık Beşezade diye ünlendirilen Âşık Beşe oğlunun torunlarından Derviş Ahmet, Orhan Gazi'nin İmamı İlyas'ın oğlu Şeyh Yahşi'den aktararak "*Tevarih'i Ai'i Osman*" G. 908, D. 1502'de keser.

Devletin tarih yazdırma görevini açtığı çağ, tefeci-bezirgan ekonominin Osmanlı toprak ekonomisine egemen olmaya başladığı Kanuni Süley-

man zamanlarıdır. Bu da "Şehnamehan" (Padişahın Eylemleri yazısını okuyan) biçiminde belirir. İlk Şehnamehan Fethullah, bir Acem göçmenidir. Ve Kanuni'nin "gaza"(savaş)ları üzerine yarı Türkçe, yarı Acemce bir manzumeyi kaleme alır. (Ölümü G. 960, D. 1552). Ondan sonraki üç Şehnamehan'ın, Lokman, Katip Mehmet, Hikemi diye adları var, kendileri (eserleri) yoktur.

Tarihçi denecek tarih yazarları, *Vak'ânüvis* adını aldılar. Bunların yazıları 16. yüzyılın sonu ile birlikte başladı. İlk *Vak'ânüvis*, Halepli bir hoca olan Naima'dır. Yazdıkları 1591'de başlar, 1662'de biter. Başlangıç yılı III. Murat dönemidir. Bu padişahın tarihe merak sardığı anlaşılıyor. Çünkü "Tacüt Tevarih" yazan Şeyhislam Sadettin'i de "Hoca Tarihi"ni yazmaya o "memur" etmiş bulunuyor.

Osmanlı *toprak düzeni üzerine* ilk orijinal araştırmalar değilse bile *tesbitev* aynı yıllarda görünür.

OSMANLI'NIN EKONOMİ YAPISINI YAZIŞI

G. 1018 (D. 1609) yılında *Ayn Aîî* Efendi, Risalesine, "*Risaie'i Kavanin'i Ai'i Osman Hülasa'i Mezamiyn'i Defter'i Divan*" adını verir. Amaç: Kaç tane "mirmiran" (beylerbeyi), "ümera" (komutanlar), kethüda, defterdar, tımar; her beylerbeyilikte kaç sancak, defter kethüdası, tımar defterleri, haslar, asker, zeamet ve tımar kılıcı, ne gibi "Resm'i Ayin'i Kavanin" var; bunu belirtmektir. Ayn Ali'ye göre, "*Şimdiye değin biryere cem ve tefik (toplama ve birleştirme) olunmayıp, bu maddelerden birisi defterlerden aranıp bulunmak lazım gelse, her zaman defterlere tatbik ile bulunmak güç iş olup bu maddelerin bilinmesi dahi önemli iş oimagin*"Q ekşiği tamamlamıştır.

"*Ayn Aii kulları nice zaman Divan 'ı Adalet Ün van 'da katip " i ke n "Defter Hakaani Emimi olunca... " "Defter Hakaani halleri son kertede karşık ve altüst (teşviş ve ihtilal) üzre"*d,ır. Vuran tutanı bilmez. Zaman, III. Murat'ın oğlu III. Mehmet (Kanuni Süleyman'dan yarım yüzyıl sonraları) zamanıdır.

"*Örneğin birisi Mahlul'den (kadro açığından) bir mazuie (işinden atılmış) tımar verilse, ol tımar ana müyesser (kolay ele geçer) olmak ihtimaliyöğidi ki, bir tımar birkaç kimsenin beratinde (buyrultuyla elinde) kayıtlı bulunup: "Filan zamandan beru üzerimdedir"deyü niza ederler (çekirler) idi. Heie Ferag'mdan (gönlüyle vazgeçişten) yahutmahlulden veya sefere (savaşa) geimedüğünden bir mazuie tımar virüise daha önceki eminler zamanında ol tımar verilen şahsın kaydına şerh (yorum) verilme-mekle, niceleri ol tımarı daha önceki tarihlerle temerrükier (ele geçme*

belgeleri) *ibraz idüp Ruznamçe'de* (tımâr ve berat kayıt defteri) *şerh* verilmemekle, *anlar dahi berat idüp öncesi sonrasına Berai olduğu bilinmezdi.*" (Ayn Ali Risalesi)

Bu manzara neyi gösteriyor? Eldeki ekonomik Osmanlı istatistikleri, ilk normal ve sıhhatli dirlik düzeni üzerine değil, onun bozulma ve hastalanma çağı üzerinedir. Ona göre değerlendirilmelidir.

G. 1041 (D. 1630) yılı "*Koçi Bey Risalesi*", aynı manzaranın beterleştiğini açıklar, Görice'li (Manastır), belki *Koço* adlı Hıristiyanlıktan dönme *Koçi Bey*, IV. Murat'ın (saltanatı: 1622-1640) açtığı ankete, "*Herkes fikir ve düşünce metaini... padişaha <?/zi?*"başlayınca katılır. Dert durmamış, azıtmıştır:

"*Dünya hallerinin bugüne değişerek kötülük ve kargaşalık (şer ve şur) ve fitne ve fesadın had aşırıya çıkması*"(K.B. Risalesi) herkesi "*Gamhar*" (üzüntü içici) yapmıştır. İlerici II. Genç Osman'ın korkunç sonu bütün dehşetiyle anılardadır.

Ne yazarının adı, ne tarihi bulunmayan, ama nefis bir kapak içinde güzel Türkçe'yle güzel yazılı: "*Tımar ve Zeamet Usulünün Bozulmasına Dair*" adlı özet, hemen hemen *Koçi Bey Risalesi* ile aynı günlere rastlar (1622-1637'ler). *Koçi Bey*'in "/7te'AX'6'5""dediklerinden bir başkasının mıdır, yoksa "*Diğer telhistir*"(başka özetir) denildiğine göre *Koçi Bey risalesinin* bir özeti midir? Belli değil.

Orada da: "*Tüm İslam ehainin sözbirliği bunun üzerindedir ki mademki zuama ve erbab'ı tımar (dirlikçiler) dünya görünüşünde bir türlü düzeltilmez ve din düşmanlarına karşılık verilmez.*" "*Padişahım sağ olsun: bu deniü fesadın ve hazinenin ve memleket reaya (çiftçi)sının yok olmasına sebep rüşvet olmuştur.*" (yazma, İnkılap Müzesi, 116 K. 52)

G. 1060 (D. 1649) yılı Katip Çelebi'nin "*Neticet'ün Netice*"sv,

G. 1064 (D. 1653) yılı *SofyeviA/i Çavuşun*, tek fazla sözü bulunmayan adsız Risalesi, Osmanlı toprak ekonomisinin Kanuni Süleyman'dan yüzyıl sonraki durumundan başka bir şeyi anlatmazlar.

AYRIM I

DİRLİK DÜZENİNİN SOYUT ÖZÜ

Osmanlı toprak ekonomisinde dirlik düzeni nasıl biçimlenir ve işler? Bunu üç kısa *başlık* altında izleyebiliriz:

- A- Dirlik düzeninin *kuruluşu* ve *yazılışı*
- B- Dirlik düzeninin *defterlenip araçlandırılışı*
- C- Dirlik düzeninin *beratları* ve *korunuşu*

A- KURULUŞ

Osmanlı, Ortaasya'dan toprağı ile gelmedi. Bütün Osmanlı toprakları kılıç hakkıyla fethedildi. Edilir edilmez, topraklar belirli kurallara ve koşullara göre hemen bir düzene konuldu ve hemen ı///-//Eleştirildi.

Bu işin başlıca momentleri: *Nişancı-yazu (Tahriryüüestiri* (taksim)-*mansıp-dirlik* maddelerinde toplanır.

Yazı (tahrir) nasıl yapılır?

Bir yerin **Fetih**'i üzerine yapılan işlemin klasik özeti şudur:

"Devletin son derece güvenini kazanmış bir kimse tayin" edilir. Bir de "emin" seçilir. Bunlarla kurulan "heyet'bütün bölgenin varını yazar. Köylere dek: "Bütün vergi mükelleflerinin adı, mükellefiyet cinsine göre, kaydedilirdi: Topraklı, topraksız, evli, bekar ve iih.. Ayrıca sanat sahibi, dul, sakat, pek ihtiyar, imam, müezzin, papaz ve iih.. ve her köyün her cins üründen ne kadar yetiştirdiğı, meyve ağaçları, arı kovanları dahil olmak üzere kaydolunur ve nihayet yıllık vergi hasılı, akça cinsinden olmak üzere tespit olunurdu. Bazen -daha ziyade iik zamanlarda- akça cinsi yerine ürün miktarı yazılırdı. Bu arada mera, otlak, yaylak, kışlak, orman, akar su ve sairenin de mülkiyeti dikkatle takip edilirdi. İdari taksimat tespit edilirdi. Sonra havass'ı hümâyûn; yani devlet hazinesine, has, tımar, zeamet sahiplerine, vakıflara, şahıslara ait toprak tespit olunur ve bu suretle yazılırdı.

Bu tahrirler sonunda tahrir defterleri meydana gelmiştir. İki yazıcı, müsveddelerini bir araya getirerek mufassal denilen bu defterleri tertip edip nişancıya sunardı. Bunlar 2 nüsha olur. Bir de esas bu olmak üzere, yalnız idari teşkilata göre liva, kaza, nahiye, köy isimlerini hasıl miktarları ve mevcut tımarları kadro halinde gösteren icmal defterleri meydana getirildi. Mufassal defterlerin başında, ayrıca ait olduğu eyaletin kanunnamesi yazılı bulunurdu.

Bu kanunname, devletin o bölgede cari, mali, idari ve hukuki teamüllerini ihtiva, vergilerin ne nispette tahsil olunacağını, hangi suçta hangi cezanın verileceğini, vatandaşlar arasındaki her türlü hukuki münasebetlerde nasıl tanzim olunacağını izah ederdi. Tahrirler tekrarlandıkça yeni defterler hasıl olur, eskileri atiki diye anılırdı. Bir tahrir daha yapılırsa, atikler köhne, eskiler atik olurdu. Yeni defterlere ise cedid denirdi. Bugün elimizde II. Murat devrinden kalma tahrir defterleri vardır. Lakin bunlar iik defterler olmayıp, tahririn daha evvelki tarihlerde yapıldığı muhakkaktır. Fatih devrinde ise geniş bir tahrir yapılmış olup, onun giriştiğı toprak reformu bunlardan anlaşılmaktadır. Bu şekilde mükemmel arazi tahrirleri, yalnız Osmanlı Türklerine nasip olmuştur. "(Mufassal Osmanlı Tarihi, İskit Yay., 1957, s. 374-375)

"Tahrir" bir Osmanlı icadı değildir. İkel sosyalist toplum, yukarı barbarlık konağında, tarım ekonomisine girip kenti kurunca, yeni üretim yordamının kentdaşlar arasında fark iradı yüzünden ayırtlaşmalar yaratabildiği görmüş olmalıdır. Bunun üzerinde, tefeci-bezirgan ilişkiler geliştikçe kandaşlığın eşitliğini tehlikeden kurtarmak için, kentdaşlar arasında sık sık yıllık "tahrir"ler yapılmıştır. Sonra, kent içinde sosyal sınıf ayırtlanışı geliştikçe, herkesin varını ortaya döküp kentdaşlara hesap verme geleneği tavsadı.

Tahrir olayının en klasik belgesi, antika Roma kentinde yapılandır. İslamlık gibi Osmanlı'nın da, bu metodu Bizans'tan öğrenmiş ve kendi sosyal yapısına ve eğilimine göre uygulatmış bulunması olağandır. Aynı tahrir gelenek göreneği, aynı nedenlerle, Osmanlı'da da zamanla tavsayaacaktır. Klasik tarihçilerimize Osmanlı tahririnin o denli "mükemmel" görünüşü, zaman içinde en geç gelmiş oluşundan ileri gelebilir. Bütün eski "tahrirTerden hemen hemen iz kalmamış iken, Osmanlı *defter|ev|* bugüne dek yaşayan belgeler olabilmıştır.

Nişancı - Yazı

İlk Osmanlı bir ülkeyi ele geçirdi mi, oraya NİŞANCI gelir. Nişancı, Osmanlı devlet makinesinin "*kaiemiye*" olarak, dördüncü "*devlet sınıfı*" girer. "*Defter hakaanı*" kalem inde seftir.

Türkiye kurulurken, şehir esnafılığı dışında, ülke ekonomisinin temeli *toprak üretime*, dayanıyordu. Onun için, toprak yazımı ve dağıtımı işiyle uğraşan *nişancılık*, en büyük *kaiemiye* mansıbı (görevi) idi.

Sonraları *Fütuhat* durdu. Nişancılık da, önemi gibi adını da değiştirip, (daha gerici koyu Arapça ile) "*TevkiyMk*"o|ûu. Medeniyet tarihinde *üretim* görevini yitiren araçlar, *güzelsanataracı* olur. Tevkiyilik de, başka yapacak işi pek kalmayınca, eski kalem kâğıt alışkanlığı ile, işi *edebiyata* döktü.

Dökmeden önce, nişancılar gene "yazar"tılar. Ama ona "*Tahrir. Yazı*" denilirdi: Türkçe'si, toprakları 'yaz//77"(istatistik) demekti. Yerlerin, bir çeşit istatistik olan o sayımı, dökümü yapılır; ardından "*Taksim: Üleştin*" başlar, topraklar karakterlerine göre ilgililere üleştirilir.

TAHRİR (Yazı = Yazım: İstatistik), şu yanları arar: Her "*kariyye*"n|n (köyün) "*nüfus*'h (kaç baş insanı), "*hane*"s (kaç evi), "*öşürhaslatı*"(ondalık geliri) ve ilh. nedir? Her *kazanın* ortak veya başlı başına kullanılan *orman|av|*, otlakları, ve ilh. hangileridir? Bütün bu şeyler, ayrı ayrı ve dikkatle dosdoğruca "*defter*"e geçirilir.

Bu, bir çeşit *tarım istatistiği* olur. Bu usûl, Osmanlı'ya has değildir. Daha doğrusu, medeniyete has değildir. Yukarı barbarlık konağında, *tarım*

keşfedilip, *kent* kurulunca, eşit *kentdaşlar* arasında, eşitsizlik olmasın diye her yıl sıkı yoklama yapılırdı. *Roma* geleneği, *Bizans* ve *İslam* kanallarıyla Osmanlı toprak düzenine geçmiş oluyor demektir.

Üleştirir

TAKSİM (Üleştirir-Dağıtır-Bölüm): Miri topraklar, ilkin çeşit çeşit ve boy boy "*DİRLİK*"lere ayrılır. Bu dirlikler, idarecilerinin görevlerine göre, *has*, *zeamet*, *tımar*, *ocaklık*, *yurtluk*, *vakıf* & ilh. adlarıyla bir sıra pay edilmiş yerlerdir.

Her dirlik, kime "*tevcih*"(yönetim) edilirse, onun işlemleri kanuna uygunca kitaba (*deftere*) geçirilir. "*Taksim*"m bu aşaması, ilkin "*sünufüdevlet*" (devlet sınıfları) denilen *üst kat* insanları arasında toprak gelirinin (*rant-irat*) dağıtılması olur.

"Taksim"in ikinci aşaması, *ait katlar*, politika ve savaş dışında bilfiil çalışan "*başibozuklar*" (siviller) arasında yapılır. Asıl gerçek *toprak dağıtım* budur. Her işlenecek toprak parçasına "*ÇİFT*"adı verilir. Her dirlik, böyle birçok "*çiftlik*"lere ayrılır.

Dirlik: Toprağın yalnız ve sadece "*irad*"(rant)ının belirli kişilere verilmesidir. *Çift*. Toprağın *tasarrufunun* (işletme, yararlanma hakkının) belirli kişilere verilmesidir. Dirliği alana *diriikçi*, çifti alana *çiftçilerin*. Çiftçiler, sonraları halktan kopuşuldukları daha çok Arapça "*REAYA*" diye anıldı: "*Güdülenler*"anlamı, çobanlıktan gelmiş Osmanlı için yerinde sayılırdı.

Miri toprağı, diriikçi ne işleyebilir, ne kendi hesabına başkasına işlettirebilir, öztürkçe *çiftçi* sözcüğü dururken *"/-6'<?/|/<?"*uydurulduğu gibi, öztürkçe *diriikçi* dururken, ona da Arapça "*sahibüierz*"(toprağın sahibi) adı takıldı. Ancak, "*sahibüierz*"lerin toprak üzerinde ne mülkiyet, ne de tasarruf (işletme, yararlanma) hakları yoktu. Toprağın rakabesi (mülkiyeti) beytülmalin, tasarrufu çiftçinin hakkı idi.

Çiftçi-reayadan başkasının tasarrufunda toprak bulunmaz mı? Bulunur. Ama o topraklara, Türkçe "*yer*"demek olan sözcüğün Acemce karşılığı olarak "*zemin*"denir. "*Yer*"yahut "*zemin*", sözcüğü "*padişah kulu*" denilen askerlerin elindeki toprak parçalarıdır. "*Zemin*"ler öteki *çifter* gibi "*defter*"e geçirilmezler.

"*Harici Raiyet* (Çiftçiden başkasının) *elinde bulunan yerler üzerine zemin deyu yazılmak kanundur*. Ve *Padişah kulu elinde yer bulunsa, müteallik* (ilgili) *kullarının üzerine yazılır*. *Kul taifesinin raiyet* (çiftçiler) *gibi defterde üzerine yer yazılmak kanun değildir*. "(Kavanin'i Kadime'i Osmaniyeye; î. Zühtü)

Mansıp - Dirlik

MANŞIP-, Belli "rütbe"de bir memurluktur. *Dirlik*-, O memurluğa geçiren kimseye devletçe verilen *geçim* (şimdiki anlamıyla *maaş*) karşılığı bir çeşit toprak iradidir.

Mansıplara dirlik verilmesi, biliyoruz, Osman Gazi ile başladı. Dirliklerin *sipahAeve tımar* olarak yönetilmesi, Murad Gazi zamanında sistemleşti. Bu bakımdan *tahrirve taksim* işinin, hiç değilse taslak biçiminde, fiilen (işlemce) ilk *gazilSm* çağıyla birlikte belirip yerleştiği söylenebilir. Avrupa'da da *ulusların göçü* adını alan *barbar*fütuhatı üzerine yapılan işlemler tıpkı böyle olmuştur.

Ancak, ülke ölçüsünde tüm merkeziyetli bütün bir "*defterhakaani*"sistemini, belirtilere göre, İstanbul fethedildikten sonra, Bizans geleneğinden örneklemeler esinlenerek gelişmiş olmalıdır. "*Kanuni*"la kabını alan I. Süleyman zamanında *tahrir* ve *taksim*, artık yerleşik ilk Osmanlı düzeninin sonuna ermiş en "zabit ve rabıtlı" biçimine erişir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun fütühat çağlarında *özei kişi mülkü* olan *öşriye* ile *haraciye* topraklar, fatihlerin sayısı oranında, ister istemez pek azdır. Büyük topraklar yığını hep "*miriarazi*", yani "kamu mülkiyetlidir. Bu topraklar *dirliklerimde çiftlere* bölünmüştür. Trabzon sancak beyi Ömer'in dediği gibi:

"*Anadolu ve Rumeli'de reaya elinde bulunan amme'ierazinin* (tüm toprakların) *hali budur. Seb'a seb'ine tis'a mi'e*"Ç{|| G. 978, D. 1570)

B- DEFTERLENİŞ

Osmanlı toplumu, *TOPRAKekonomisi* temeline dayanır. Bu temel, bir çeşit plan ve istatistik olan *Yazu: Tahrir*yoluyla düzenlenir. *Tahrir* (yazı: istatistik) yapılırken 3 defter tutulur: *1-İcmai* (özet); *2-Mefasil* (ayrıntılar); *2-Ruznamçe*.

İcmal

İCMAL (ÖZET)-. " *Yazım sırasında, saraya özel ve saygın vezirlerle komutanlara has arpalıklarla tımar ve zeamettir. Bütün köyler kime kaydoymuşsa onu bildirir.*" (Ayn Ali Efendi: 'Risalei Kavanin'i Al'i Osman Hülasa'i Mezamiyn'i Defter'i Diyvan" (Osmangiller Kanunlarının Broşürü ve Divan Defteri İç Anlamlarının Özeti, FasI 6 Tevcih'i Kanuni) [14]

Demek "*İcmal*"defteri içine: Hem *padişah HaE*], hem vezir ve komutanların *Hasfan*, hem emekli veya azledilmiş (mülkiye, ilmiye) mensuplarının maaşlarına zam olarak verilen katma ödenekler (tahsisler) demek olan *arpalıklar*, hem de zeametler ve *tımartav* toptan yazılır. Ve bu yazılış: 1) *Köy köyö|uv*, 2) Her köyün *kişi olarak kime* yazıldığı belirtilir.

Yani "Köy" Yazı birimidir. *Dir/ikçi* (kim olursa olsun) adına yazılı olan köye bağlı kişidir.

Mefasıl

MEFASIL (AYRINTILAR)-. "Her köyün çiftçileri ve öşür kayıtlarıyla toplam ürünleri yazılan defterdir" (A.A.E., Keza) [15]

Ayrıntılar defterine ise, köyün içindeki bütün varlar geçirilir. Bu varlar başlıca üç bölüktürler:

1- Reaya (*Güdülenler*)-. Denilen *üretmenler*, Türkçe'si *çiftçilerdir*. Bunlar Cumhuriyet çağının kalın kır burjuvalarına bir sahte kimlik diye verilen sözde "çiftçi"ler değildiler. Tam çalışkan alt kat köylüleridirler. Ve sonra "çoban" *qelmış* göçebe Türk'ün gözünde "güdülen"nsanlardır.

2- Öşür (*Ondalık*)-. Çiftçinin, toprağı işleme hakkına ve dirlik düzenliğin korunması pahasına karşılık, toprak ürünleri değerinden, "güdücü"resmi çobanlarına ödediği: vergiler, resimler ve ilh.'dir.

İlk Osmanlı vergileri, İslam'dan "öşür" (ondalık), İslam olmayandan "haraç"(Rumca "haraçi"den gelme) adıyla alınırlardı. Sonra düzen değişip sömürü azıttıkça, hem bu iki basit vergi biçimi birbiriyle karmakarışık edilecek, hem de onların dışında, daha sürüyle birçok başka vergi, resim, angarya... soygun salmaları üst üste yığılacaktı.

Ayrıntıları ve özellikleri yeri gelince görülecektir.

3- "Ve Ebvab'ı Mahsulat" (ürünlerin kapıları): Çiftçinin işgücü, ev halkı gibi çalışan insanların ve hizmetlilerin sayıları, karakterleri, çalıştıkları yerlerin özellikleri, tipleri, gelirlere kaynak, ürünlerin çıktıkları "kapı"olarak birer birer kaleme alınır.

"Mefasıl defteri" bu ayrıntıları gösterir.

Ruznamçe

RUZNAMÇE (GÜNDEMCE)-. "Yevmen feyevma (günü gününe) verilen tımarların beratları kayıdır. " (A.A.E., keza)

Tanımlanmasından da anlaşıldığı gibi, dirliklerin zaman zaman el değiştirmesi, günü gününe "Ruznamçe"ye yazılmalıdır. Ne var ki, *güdücü-çoban*, katiplikten yetişmemiştir. "Has" dirlikler, 23 *beylerbeylik* ile 9 *saiyaneden* ibarettir. Zeametlerin bile sayısı 3166'yı geçmez. Osmanlı, bunları, yorulmamış anısında tutabilir.

Asıl miri toprakların büyük yığını, 100 bine yakın (97.240) *cebe/üsü* (savaşçı) ile 40.142 *kılıçlı* örgütlendiği tımarlar içine girer. O bakımdan, böylesine kalabalık bir toprak güdücülerinin "Ruznamçe"feütunlarını doldurması kaçınılmaz olur.

Memleket Güdümünün Avadanlığı

Osmanlı devlet yapısında payitahta karşı kurulan idare avadanlığı, aŗađıdan yukarıya doğru, *köy*, *kaza*, *sancak* (Liva) ve *eyalet* adlarıyla rgtlenmiŗtir.

"*Eyalet ve Sancakların amirleri olanlar, aynı zamanda askeri kumandandılar. Kanunlarla tahdit ve tayin olunmuŗ selahiyetlerini(sınırlanıp belirlenmiŗ yetkilerini), hükümdar gibi kullanırlardı. Halka zulüm ve haksızlıkta bulunamazlardı. Zira, divan'/ hmyn... bütün vatandaŗlara vasitasız aŗık olup, her türlü Őikyetleri dinlerdi. Kaza i seyahiyetier ise Kadılara ait bulunurdu.*"(Mufassal Osmanlı Tarihi, s. 375)

Metafizik bilim, hep böyle "kestirmece" mutlak yargı düzer. Sınıflı toplumda, "*kanunlarla sınırlı ve belirli yetkiler*" ne zaman ve nasıl yürürlüğe girer? Bunu bilmeyen yoktur. "*Her türlü Őikyetlere aŗık*"oluŗ da, modern mahkemelerin aŗıklıđına benzer. Ceza iŗlerinde "*sava*" engelini aŗabilmek, hukuk davalarında "*masra*"surlarını delebilmek bugün nedir? Bili-nince, antika çağda ne olabileceği kendiliğinden anlaŗılır.

Onun için, Osmanlı yapısında *kanun* ve *usûl* formaliteleri, ancak *güdücü* insanların sosyal yapılarına veya geliŗim iliŗkilerine göre "*zulüm ve haksızlık*"yapılmasına yahut yapılmamasına elvermiŗtir. Bütünü ile Osmanlı tarihinin her çağını kaplamıŗ bir idare veya adalet kuralı ne sr-mek, aldatmaca değilse, aŗırı toyluk olur.

Gerçekliğin bu sosyal diyalektiği göz önünden kaırılmamak ve bunak-a her Osmanlı gemiŗine tapmamak Şartıyla, Osmanlı memleket yapısının objektif ve somut varlığı az çok Őemalaŗtırılabilir.

Taŗra Avadanlığı: Beylerbeyilik - Sancak - Kaza

Osmanlılık *dirlik düzeni* ile kuruldu. Dirlik düzeninde payitahta karşı olan *memleket* olağanüstü yalın grntldr. Bugünkü idare bölümleri: Vilayet (il), kaza (ile), nahiye (bucak), köy drtlsnde toplanır. Osmanlı ülkesinin payitaht önündeki hiyerarŗisi, l olur ve toprak "*sahibi*, ko-ruyucusu" görevine bağlıdır.

1. **BEYLERBEYİLİK.** Şimdiki birçok vilayetleri içine alan en büyük b-lmdr. Anadolu ve Rumeli birer beylerbeyiliktir. *Beylerbeyi* 2 tuğlu olur. "*Sahip*"(koruyucu) olduğu toprağın kendisine dŗen geliri, yılda 100 bin akçayı aŗkın olan *HAS* adını alır.

2. **SANCAK:** Şimdiki vilayetleri andırır. Sancağın baŗında olan *sancak-beyi* 1 tuğludur. Onun "*sahip*"olduğu yer de *HAS* sayılır.

Bu iki üst kat; merkeze karşı taŗrayı küme küme derleyerek sorumluluk taŗır.

3. KAZA| Asıl taşra idaresinin birim bütünü olur. Ta, Asur çağından kalma üçüzlü devlet örgütü kazada özetlenir. Kaza'nın üç başlı idarecileri şunlardır:

1) *Alaybeyr*. Devletin *askercil* sorumlusudur. "*Çeribaş*"adını da alır. Kaza sınırları içine giren: "*Tımarlı*"lar, yani en küçük dirlikçi "*sipahi*"leri derler. Savaş sırasında, sancakbeyinin emriyle, tımarlı *eşkünciAeve* (sipahilere) kumanda eder.

2) *Kadr*. Devletin *adaletçil* sorumlusudur. Hem hâkim, hem noter işlerini *şeriat* prensiplerine göre yürütür.

Daha çok *özel topraklar* üzerinde ve *özei mülkiyet ilişkileri* alanında rol oynar.

3) *Subaşr*. Devlet açısından, bugüne dek "*asayiş*"denlen *dirlikçil* işlerin sorumlusudur. Kaza'nın inzibat görevini yürütür.

4) Beratlarda yazıldığına göre, gerek *tımar*, gerekse *zeamet* sahibi olan dirlikçi, kendi alanının "*subaşı*"sı sayılır.

Böylece subaşılık, modern *polis* ve *jandarma* görevinden çok daha derinlere iner. *Kamu toprakları* üzerinde, *miri arazi ilişkileri* alanında rol oynar.

C- BERAT VE DOKUNULMAZLIK

Dirlik toprağı, toplumun *kamu mülkiyetindedir*. Gelişigüzel ne verilir, ne alınır. Osmanlılığın en yaygın üretim temeli beratlarla düzenlenir. Ona uzanan el kesilir.

Zeamet Beratı

Dirlikler nasıl verilirlerdi? "*Berat*"la.

16. yüzyıl birinci çeyreği günleri üzerine yazılmış Beçevitarinin in yazarı, "*En yukarı dedemiz DavutBey'in Beratsureti*" verir. "*Çağın kuralları ve kanunu bilinsin diye rakamlanması ihtiyar olundu*"der. Berat'ın sureti şöyledir:

"*Davud, dame mecdehu* (büyüklüğü daim olsun), *ya: Bosna sancağında, yüce kişi kuşağından Yahya Paşa oğlu Baii tahvilinden* (değiştirerek) *ve bazı dahi Ahmet ve Yusuf tahvillerinden olan istibdat veçhi* (bedeli ödenmek) *üzere, Tımar işbu 900 Şaban 27gününden tayin olunup, biriktirilip toplam zeameti 50 bin akçallığa yetişüp, Rumeli beyierbeyisi Yakup Paşa, dame meaiyehu* (şerefleri daim olsun), *tezkeresi gereğince layık ve evla ve müstahak* (uygun ve hak eden) *görülüp ve tak'id kılup verdim ki, zıkr olunur.* "

Böylece, Bali beyle Ahmet ve Yusuf üzerinde bulunan "*tımar*"lav "*istib-dai*"(bedeli ödenme) yolu ile "*f<?Aı/7*"(değiştirim) yapılarak ve biriktirilerek bir 50 bin akçalık "zeamet"meydana getirilir. Beylerbeyi "*tezkeresi*" ile "*layık*, öncelikli ve haklı" görülen Davud Bey'e geçirilir.

<

I <N Ao <N
S

M-
I co CSi **3** So
<0 <v
vo 'N

P

I > Ol A rif
I

I
i

£1 **t**

? SJ

<N > <V

I 00
0) **i**

a

0) *5

I

M-

ME-

I

ç

0)

4

cN NO <N

A i6
â §

I " 5

<N

I **I**
í **t** **B**
A -Q N#

M **I**
A << -<i
S3 ? "S
\$ -s
s A
<< 'N
t

§

<<§

I

B

I

s

t **i** J5
.g VP

t **I** **S**
I **I** **I**

i **I** **I**
a **I** **I**
s **I** **I**

s3

I

s **I**

I

0)
*s

§
I

M-

'N

1 f A
i0) **£** **t**

i 'g'

§D^sg

t

Berat'ın ondan sonrasında: 1- Veriliş nedeni, 2- Hiçbir nedenle kimse-
nin karışmaması, 3- Halkın uyması yazılarak tarihi atılır:

1- " Ve büyüdüm ki: Hayırlı hizmetler idealdir ve üstün vasıflı galip or-
dunun çabası makbuldür. Defteri ha kan ide ebediyen kalalar. "[16]

2- "Bu kısımda hiç kimse, varlıklardan bir var, yüzlerden bir yüz, se-
beplerden bir sebebe engel ve çekişen olmaya. "[17]

3- "Ve o i yerin halkı, tüm şerefi ve ululuğu az kişiler, anılanı Subaşı
bilip, onu saygın ve erdemli sayarak, Subaşıyla ilgili işlerde ona başvu-
raıar. Sözünden dışarı çıkmayalar. Böyle bileler. "[18]

4- Tarih: "Tahriren fiivevm (yazıldığı gün) Cemaziyeiahir ayının 10'
uncu günü 902 yılı, Kostantiniye (İstanbul) makamında. "

Tımar Beratı

Tımar verilisinin Berat'ı da aşağı yukarı aynı olur. Gene Beçevi'ye gö-
re, dedelerinden Bosna Alaybeyisi Cafer Bey'e, Dellak Mustafa Paşa zama-
nı bir berat veriliyor. Köyler Veysel oğlu Ali Bey tahvilinden "Mahlul"ol-
muş 4986 akçalık Tımar'dır. Tımarsız olan Davud Bey oğlu Cafer Çele-
bi'ye, "Gazilerin Sultanı" padişahın emriyle verilir.

"Şöyle ki; zayıf hizmet ve hizmetliler de hayırlı ve galip askerlerden-
dir. Defterde daimi ka lalar. O kısımda hiçbir kişi engel ve kaldırcı olma-
yıp, müdahale etmeye. Edirne makamında yazılır. "[19]

<u>Hane</u>	<u>Mücerred</u>	<u>Bive</u>	<u>Hasıl</u>	<u>Yekun</u>
İranik'e tabi Bergosta köyü 10	4	3	3159	
Depsi'e tabi Kaza'i mezbur. . . .19	2	1	1823	4982

Beçevi diyor ki: "Bu Berat'ı şerifte, Beylerbeyi Nişanı var, mühürü
yoktur."

Tımar da zeamet gibi: "Dergah'ı muallada"(yüce kapı evinde, saray-
da, yani dolaysız aracısız) "emr'i vacibüittiba, uyulması gerekli buyrultu"
ile verilir. Onun için olmalı, "Merhum Cafer Bey'in Berat'ı"olarak anılan
daha aşağıki yazıda "Zeamet"sözü geçer:

"Şanlı mühür ve mübarek tuğra sahibi değerli Hakanın hükmü odur ki:
şu zamanda, fermanım uyarınca Cafer'e çok saygı duyuiüa. Bosna Sanca-
ğında Beiiç yörelerinde zeamet tasarrufunda olduğunu yeni defter gereğün-
ce layık bulup, razı geldim ki, anılsın ve yazılsın. 8 (sekiz) adet köy diye anı-
lıp yazılsın. Toplam 14 315. Ve büyüdüm ki, bundan böyle eli altında bu-
lunup tasarruf etsin. Görevini iyi yapan, sadık ve çalışkan askerdir. Defter-
de ebedi kala. "[20]

"*Ve ol yerin halkı vadii, refii (alt olsun, üst olsun), sagiyri kebiri (büyük olsun, küçük olsun) anılanı Subaşı biiüp muazzez ve mükerrem (saygın ve erdemli) tutup, subaşılıkla ilgili işlerde başvurmayı ona ideler, oibapte hiç ferd aferideden kainen men kane (yaratılmış kişilerden var olmuş ve var olan hiçbir kişi) manirafi olmya, şöyie bileler, aiamet'i şerife (şerefli işarete) itimad kıllar. Bimekan'ı Edirne."*

Beçevi toplam 14 315 akçaya bakarak şunu ekler:

"*Oi zamanda kılıç'ı zeamet 10 bin olmak anlaşılır."*

Miri Toprağın Yayınlığı

Osmanlı'nın bütün taşra görevlileri, modern devlet usulü ile "maaş"almazlardı. Kendilerine, dirliğini koruyacakları toprağın gelirinden bir pay bırakılırdı. Bugünkü kafamızla bakınca, o gelirden pay almak, bize, toprağa "sahip çıkmak" gibi geliyor. O yüzden dirlikçiler, sonraları türeyen toprak beyleri ve toprak ağaları ile karıştırılıyor.

Okullarda, çocuklara tarih o burjuva anlayışı ile yazılınca, ilk Osmanlı toprak ilişkileri şöyle özetleniyor:

"*Osman Bey, idaresi altındaki yerleri kardeşleri, oğulları ve ümerası (komutanları) arasında taksim ettiği gibi, Orhan Gazi de aynı şekilde dağıtmıştı. Büyük beyler ölünce yerlerini oğullarına vermek siyasetini gütmüştü."* (M. Os. Tarihi)

Daha ilk adımda, her iş gibi idare de, kandaş eşit İlb'ler arasında geçti. Ertuğrul'un arkadaşları: Akça Koca, Abdürrahman Gazi, Osman'ın üç silah arkadaşı: Konuraip, Turgut Alp, Aygud Alp idi. Akbaş Mahmut Alp, "Karaoğlan" Kara Mursai, Hasan Alp, Samsa Çavuş ve kardeşi Sokmuş Çavuş, Yahşiii, Karatekin, Şeyh Mahmut, Targai Mihman, Akbiyık, Gündüz Alp, AygutAlp, Tursun Fakih.. ve ilh.. sayılı 7/b'lerdi.

Bunlara toprağın özel kişi mülkü olarak verilmediğini, kendileri ölünce oğullarına yeniden yer verilışı de gösterir. Akça Koca ölünce, oğlu Murat Bey'e Kandıra verildi, Konuraip ölünce, oğlu Süleyman "Paşa"ya Düzce-Bolu verildi. Bu durum, ortada babadan oğula miras geçen bir özel kişi mülkiyeti değil, bir toprak mansıbı konu olduğunu gösterir. Şu satırlar da onu anlatır:

"*Osmanlılar Anadolu'da fethettikleri yerlerin bir kısım toprağını sahiplerinin ellerinde bırakmışlar, bir kısmını ise devletleştirmişlerdi. Rumeli'de fethedilen yerler ise: Kilise ve Manastırlara ait vakıflar müstesna olmak üzere, devletin addolunmuştu. Bunların bir kısmı harplerde yararlıklar görülen büyük ümeraya mülk olarak verilmiştir."* (M. Os. Tarihi, s. 362)

Kişiye "mülk" diye verilen yerlerin ne denli iğreti bulunduğu, vakıf eğiliminde gizlenir. Toprakta özel mülk edinen kişi, bunun çarçabuk yıkılacağı ve çocuklarına miras kalamayacağını biliyordu. İyisi mi, ölmenden toprağı "vakıf" yaparak dokunulmaz kılmak düşünülüyordu. Çünkü, yurt toprakları miri toprak denizinde eriyordu. Miri toprak olmaktan: "Yalnız şehir ve kasabalarla, bunların civarındaki bağ ve bahçeler istisna edilirdi."(M. Os. Tarihi, Keza)

Miri Toprağın Dokunulmazlığı

Cumhuriyet Türkiye'sinin düşünürü "devletçilikten başka bir kavrama ısınmadığı için, miri toprak düzenini "devletin" sayar. Miri toprak düzeni, vakıf yoluyla bile kişilere aktarılsa, çok geçmez aslına dönerdi. Kimse, uzun süre, çaldığının üstüne "özel mülk" diye yatamazdı. Örnek:

"Anadolu kadzaskeri Cinci Hasan Efendi... Şeriat ve kanuna aykırı olarak halkın mallarına karışarak devlet işlerini yürüten (Hasan Efendi)... Sadrazam kapısında haps buyuruiup öteki değerli birçok eşyasından başka 1000 kese yi aşkın paraları miri yönünden zapt ve kendisi Mihalic'a sürülüp hak sahipleriyle ilgili durumları dahi çarçabuk görüldükten sonra, hapsine başladığı zamandan 4 üncü ayda siyaseten katline Ferman... anılan kasabada yerine getirildi ve ondan önce kendisine TEMLİK ettirip, zu'munca hayır işlerine VAKF eylediği köylerin ve ekinliklerin, şereffi emirle MÜLKİYET ve VAKIFLARI KALDIRILIP, eskiden oldukları üzere kimisi tımar ve zeamet ve kimisi miri yanından zapt olundu. "(Abdurrahman Abdi Paşa: "Vekaayi' name", 1058 (D. 1647) Recep 26, Beyazıt No. 5154)

Osmanlı hiyerarşisince vezirden hemen sonra gelen, bütün devlet işlerini ve sırlarını padişahla baş başa verip yürüten, modern bakanlardan bin kat geniş yetkili bir adamdır Anadolu Kadzaskeri. Kamunun mülkiyetinde olan miri toprağı çalmanın bütün inceliklerini herkesten iyi biliyor. Mızrağı çuvala sokmuş: Kitabına uydurabildiğini kendisine "tem/ik" Kişi mülkü edemediğini "zu'munca hayır işi" deyip "vakıfa çevirmiş. Osmanlı yutmuyor. Çaldıklarının, ettiklerinin meteliğine dek hesabını 3 ay içinde gördürüyor. Ve kellesini uçuruyor.

Antika Müsaderenin Modern Dehşeti

Dikkat edelim. Bu olay 17. yüzyıl ortasında, Osmanlı'nın katı derebeyleşme ve çökme alametleri çağında geçer. Anadolu kadzaskeri, devlet hiyerarşisinde sadrazamdan sonra ikinci sırada gelen ve bilginler sınıfından olduğu için ayrıca ilmiye dokunulmazlığı bulunan birinci derece devlet ulularındandır. Her şeyi kitabına uydurup çalmıştır. Sezildi mi, Yassıada'da güneş banyosu ile yıkanıp kahraman yapılmak ve çaldıkları "kutsal kişi mülkü" olduğu için yanına kâr bırakılmak yaktır.

İşveren sınıfı, bir mavi hikâye yarattı ve yaydı. Kapitalizmden önceki düzeni yıkmak için buna muhtaçtı. Avrupa'da derebeylik zamanı, Osmanlı'da son yıllara dek, burjuvalarca en çok şikâyet edilen korkunç "haksızlık", (Cinci Hasan Efendi olayına benzeyen) "zapt"ve "müsadereTerdir. Kapitalizm, ezeli ve ebedi kişi mülkiyeti getirmede mi ya?

Bunların, haklı veya haksız aşırı kullanımları ne olursa olsun, sosyal anlamları; kamu hırsızının, kişi mülkiyeti dokunulmazlığına sığınıp soygununa devam edemeyişidir. En tepedeki sadrazamından, en alçakgönüllü sipahisine dek, bütün Osmanlı *dirlikçileri* bu "sıkı yönetim"çimde bulunurlar.

"SahibüArz"(toprak sahibi) adını alan dirlikçileri, her istediklerini yapacak güçte göstermek kolaydır. Gerçekte onlar dürüst kaldıkları ölçüde güçlüdürler. Topu birden tefeci-bezirgan kıranına uğramadıkça, onlar için kamu toprakları ile ilişki, kıldan ince, kılıçtan keskin bir Sırat Köprüsü gibidir.

Böyle bir düzen, elbet işveren sınıfını dehşet içinde bırakırdı. Kapitaliste göre herhangi açıkögöz kişi, ister çalsın çırpısın, ister haydutluk ve korsanlık yapsın, ister suiistimal ve dolandırıcılık etsin, ister rüşvet ve irtikap sağlasın, hiç önemi yok. O meşru olmayan bin bir yolla kendi kişiliğine bir "mülkiyet" edinmiş midir? Edinmiştir. Kişi mülkiyetinin kaynağına bakılmaz. Aşkolsun açıkögöze. Kendisine kişi mülkü yarattı mı, o mülk kutsaldır!

İşveren sınıfı, en normal "sermayebirikisi"dediği çapulla adam olmuştur. O çapul, işverenin kendi anayurdundaki milyonlarca küçük üretmenin, esnafların, köylülerin mülkceğizlerinden edilmeleri demektir. İşveren hukuku, gizli yollardan mülkleri ellerinden alınmış çalışanlara hiçbir hak tanımaz. Her gün işlettiği işçilerin emeğinin büyük payını artı-değer olarak kapitalist kişi mülkiyeti durumuna geçirmesini "zapt"veya "müsadere" saymaz. Kapitalist için sömürü değil, sömürünün derebeyi biçimi gayri meşrudur. İşveren biçimi sömürü meşrudur...

Onun için burjuva bilimi, hırsız beyleri, efendileri, paşaları padişahın mülksüzleştirdiğini gördükçe, dehşet içinde kalır. Ya kapitalistin de başına böyle bir şey gelirse?

AYRIM II

DİRLİK DÜZENİNİN SOMUT ÖZÜ

Bu ayrımı ayrıca başlıklara bölmüyoruz. Okura, elle tutulurca, gerçek bir Osmanlı defterinde yazılmış bulunanları canlıca sunuyoruz: Sunulan kurum, dirlik düzenin de temel taşı, tabanın tabanı olan 7//77<?AJır.

Tıma/m ne olduğu üzerinde soyut tanımlamalar yapmaktansa, bir Osmanlı defterini okumak daha canlı ve aydınlatıcı olabilir.

Bir Sancak Defteri

1509 yılında yazılmış Vidin Tımar Defteri (Defter'i Tımar'ı Vidin; Muallim Cevdet Kitaplığı, Elyazma, No: 090) çürük, bozuk, okunmaz sayfalı bir belgedir. (Böyle karışık bir "defter" içinden nasıl bir imparatorluk "çıktığına" şaşılır. Cumhuriyet çağında "sandıktan çıkmış" hükümetleri bilenler şaşmazlar.)

Orada, Vidin vilayetinin gelirleri, içinden çıkılmaz bir kargaşalıkla üst üste yığılı, çetrefil yazılarla belirtilir.

Daha ilk Osmanlı çağındaki gibi: O (o) biçiminde, 4 rakamı (if I ve 5 rakamı {kJ } biçimlerindedir.

Vidin Vilayeti'nin *toplam* geliri (Hasılı) 237.568 akçadır. Bu geliri sağlayan üretim kaynakları şöyle özetlenir:

Kura (Köyleri)	Mezra ("Ekinlik")	Hane (Evi)	Pınar Pınar	Mücerred (MuharrerPI)
30	3	956	85	51

"Nefs'i Vilayet ma'a velayetüha" (vilayet içi toplam mallar, nesneler) denilenin "Cem'ül mecami: Toplamlarının toplamı" geliri 189.575'tir. O "hasıl"ın hemen altına daha çapraz bir yazıyla "Fil'aslı" (aslında) kaydıyla verilen rakam ise 375.874'tür. Buradaki "Aslı" nedir? Osmanlı'dan önceki gelir mi? O zaman Osmanlı'nın bir kalemde eski vergileri yarı yarıya indirdiği anlaşılabilir. Belki fetihlerin madde sırrı budur.

"Nefsi i^A/e^A"geİirinin kaynakları şöyle sıralanır :

			"Mücerred"mi,
			"Muharrer"mi,
Kura	Hane	Pınar	"Hacret"mi?
13	523	44	34

Aynı Vidin Sancak Beyi için verilmiş "Hassa"nın geliri 38.493'tür. Bu gelirin kaynakları:

Kura	Mezra	Hane	Pınar	Mücerred
17	3	423	85	51

Sancak Yazı'su (İstatistiği)

Bir başka sancak için "*İsa Bey tasarrufunda*"üentterek, başka bir envanter yapılır. Orada alt alta şu iki kayıt vardır:

Kendu yerin   Cebelu   Kacen   Sokaklu   ve İbriz Hanlu
47

Hazine   Kilar
(Cadır?1   (Cadır?)   Mutbah   Saraçhane   Kenlik
1   1   1   1   1

Bu envanterin altındaki "fasi"da "cem'i vilayet"(?) kaydıyla gelir tutarı 14.855 akça olarak gösterilir. Bu gelirin kaynakları da şöyle sıralanır:

Müslim

Hane   Cadır (mı?1   Pınar   (Muharrer?)   Mücerred
154   187   37   8

Ve hepsinin altında: "Kayd'tbazar ve niyabetma'a veiyatuha veiceib ve gümrük ve gayrihüm ve resm'i ganem'i Vidin Sancak Beği^/"hizasına gelir tutarı 145.000 yazılır. Bu tutarı, yukarıdaki 14.855 ile toplar: 159.800 olarak bulur. Nedense (55) rakamı eksilir. Defter tutanların hesap bilgileri bu kadar mı? Anlaşılmaz. Memleket fethetmesi ve idaresi başka, hesap işi başka demek.

Tımarın Yazılımlı

7>/77<?/lar için yapılan yazımlar daha az ayrıntılı değildir. Bu yazılarda genel olarak epey özellikler beliriyor.

Hepsi 111 sayfa tutan defterin 85 sayfasında 117 Tımar yazılmıştır.

Tımarlar arasında "i-^/"denilen (salair: ücret) Latin sözcüğünden gelme: "Maktu sai", "yenisal"denen ve "sadaka"ve. "bidat'feayılan "akça" ödenekleri bulunur. 57. sayfada "Nefs'i Vidin ucunda mütemekkin şik) oian"bır yadırgı (kafir olsa gerek) adlı kişi, her ne işe ise "başhyacak Mir Koc'dan dergah'ı uiaye bir" şey "gelmiş. O bid'ati maktu vire gelmişler"deniyor. Ve "şimdiki" ("Belden Beyi" mi? "Yıldan yeni" mi? seçilmez) "Maktu Sai" 800 akçadır.

"Ve bu cümleden gayri ya menkul Vidin geiib harab ohcek, Kai'e erenleri Cağai'a yoldaşlık etmişler. Nuhbe'ialiden (seçkinlerden) Kai'e Erenlerine Uiuufecu idicek (...derkare ve iegi yevm'ulled) akc sadaka olunmuş. Yeni Sai: 3160"

Tımar dirlikçilerinin yetkileri, ya padişahdan, yahut bey (komutan)lerden "berat"almakla olur. Her dirlikçi tımar sahibinin Deftere geçen yazımında 5 bölüm özelliği yazılır: 1. Tımarlı'nın adı sanı, hüviyeti-, 2. Elinde-

ki *yetki belgesi* (Berat'ı) ve bu belgenin *karakteri*, gerekirse nedeni, biçimi, *gerekçesi*, 3. Tımarın *personeli*, 4. Tımarın üretim kaynakları; 5. Tımarın *geliri* (Hasıl'ı).

Tımarlı'nın Kimliği

TIMARLININ HÜVİYETİ sırasında göze çarpan şey Osmanlı'nın *ırk, dil, din* gibi farklılıklara hiç bakmaksızın yalnız *insanı* seçmesi ve ayırtmasıdır. Örneğin alt alta 13 tımar dirlikçisi arasında yalnız 3 tanesi (ırkı, dili bilinmese de) *Müslüman* babanın oğlu Müslüman'dır. Geri kalan 10 dirlikçiden 4'ü Hıristiyan babanın Hıristiyan oğludur. 6'sı Hıristiyan babanın Müslüman oğludur.

Üç Müslüman oğlu Müslüman:

1. "*Musa oğulları Bali ve Burak.* "
2. "*Mustafa ve Cani deyu emroiunmuş... Kara Musa varlığı.* "
3. "*Mustafa eviadi Pazariubey.* "

Bu üç öz be öz *Müslüman* hüviyetinin bile yazılışı, asıllarında şüphe uyandırıyor. Osmanlı geleneğinde, Müslüman'ın çocuğuna "*oğul*" denir, Hıristiyan'ın çocuğuna "*velet*" denir. Halâ bugünkü Türkçe'de bir kişiye "ı/e/ef'denildi mi, küfür edilmiş sayılır. "Velet" sözcüğü "gavur oğlu" demeye gelir. Müslüman'a sövmek olur.

O bakımdan "Pazariubey" oğlu Mustafa'nın "evlad" diye yazılması, adı karışık "Pazariubey" denen babasının Hıristiyan olmasını düşündürüyor. Baba adları açıklanmayan "*Mustafa ve Cani*"'ın "C?/7/"Türk-Müslüman adı olamaz: Belki "*Yani*"'ın Osmanlı ağzında aldığı biçimdir. "*Kara Musa*" "*Cani deyu emroiunmuş*" bulunması da o kuşkuyu güçlendiriyor.

Bu hesapça, hemen bütün fethedilen toprakların tımar adlı dirlikleri Hıristiyan çocuklarının elinde gibidir.

Dört Hıristiyan oğlu Hıristiyan:

1. "*Ma'mi veied'i Yanuci*"
2. "*Yuvan veied'i Batı*"
3. "*Yani subaşı*"
4. "*Mihayii veied'i Estrui*"

Altı Hıristiyan oğlu Müslümanlar:

1. "*Dursun veied'i Dalman*"
2. "*Ali veied'i Miyan* "
3. "*Aii veied'i M i net*"
4. "*Dursun veied'i Duitman*"
5. "*Tura/i veied'i Mustafa*"
6. "*Burak veied'i Koic*"

Koyu Müslüman Osmanlı, şeylerin itışıyle, topraklarını fethettiğı "GA-VUR"cuclara karşı görölmedik bir DEMOKRATİK tolerans gösteriyordu.

Tımarlı'nın Yetkisi

TIMARLININ YETKİSİ: Dirlikçilik yetkisinin bir tek belgesi vardır: *BERAT*. Şeriat gereğince, Berat'lı İmam (komutan, lider: Osmanlı'da padişah) verir ve imam öldü mü, yerine geçen, eski eylemi her zaman yenileyebilir. Ancak, eski imamın (baba ve dede padişahların) verdiği beratların tanınması gelenek olur.

Vidin defterindeki tımarlar üzerinde, gelişigüzelmışçe yazılmış bir iki sözcükten, tımar yetkilerinin ve işlemlerinin kimi özellikleri beliriyor. Bu özellikleri, tımarın *kullanılış* yordamında ve *alınış* yordamında olmak üzere iki bölüğe ayırabiliriz.

Üç Tip Tımar

Tımar yetkisinin *kullanılışı* bakımından 3 tür göze çarpıyor: a) *Tek kişi* tımarı, b) *Ortak* Tımar, c) Tımar "*Çaybaşılığı*"/ahut Tımar "*Beyi başlığı*."

a) *TEK KİŞİ TIMARI:* Genel kuraldır. Tımarların büyük çoğunluğu, besbelli yararlık gösteren Müslüman veya Hıristiyan savaşçılarındır. Şöyle yazılır: "*E/inde Padişahımız Berat'lı vardır.*", "*Padişahım Berat'lı vardır.*"

b) *ORTAK TIMAR:* Çok seyrek görülür. Adı geçen 13 tımandan yalnız ikisi ikiye kişiye verilmiştir. Bu ortak kullanım, her ikisinde de aynı babanın oğullarına düşmüştür. Örnek: "*YaniSubaşı oğulları Mustafa ve Cani deyu emroiunmuştur beratlarında.*"

"*Musa oğulları Bali ve Burak müşterek tasarruf olup* (okunmayan bir sözcük: "Nebet"(sırasıyla) mi?) *eşler deyu ellerinde padişahımız berat vardır.*"

Bu ortak tımar nasıl ve neden verilmiştir, açıklanmaz. Babalar "subaşı" vb. oldukları için, tımar almaya hak kazanmış da, bu hakkını oğullarına miras gibi geçirmiş ve bu geçiş resmen tanınmış olabilir. Sonraları, hele yeni fütihat durunca, tımarlılık, dirlikçi olmak, kapalı bir kast içine alınmış, atalarından sipahi, dirlikçi olmayanlar "ecnebi" ayılmıştır.

O zaman, bir dirlikçi öldü mü, onun tımarı oğullarından birisine veya ikisine nasıl geçirilmiştir? Yoksa iki kardeşe birden, gösterdikleri yararlık üzerine ortaklaşa tımar mı verilmiştir? Belli değil.

Ortaklaşa tımarın bir üçüncü kullanım biçimi gibi görüneni de var. Örnek: "*Tursun veled'iDalman KocSalih'in Yoldaşlığıdır* (yahut "*kardaşlığıdır*")"

Bu ne demek? Tımar'da "*yoldaşlık*"veya "*kardeşlik*"besbelli, yukarıda anılan bir babadan gelme döl kardeşliği olmayacaktır.

c) **ÇAYBAŞILIK-BEGİBAŞILIK TIMARI:** Oldukça aydınlatılmak ister. Eğer bütün tımarlar için "çaybaşılık"v& "beyibaşılık"sıfatı kullanılabilirse, neden on üç tımarдан yalnız bir veya ikisi için bu deyim yazılmış, öteki-lerde kullanılmamıştır?

Karmaşık Tımar

Kayıtların karmakarışıklığı içinde "çaybaşı" ve "beyibaşı" deymi geçen yerde bir başka özel durum var. Onu aynen alalım:

"... *Beyi başılığı elinde* (okunmayan: "bısalıkım" gibi bir sözcük) *Berat vardır*, "cümlesinden önce "f//77<?r"sözcüğünün "ma" hecesi uzatılıp açılarak üstüne şu yazılmıştır :

<u>Kendu</u>	<u>Cebelu</u>	<u>Gulam</u>	<u>Çadır</u>
1	3	1	1 "

Aynı uzun tımar'ın *altında* ise, epey küçük "hasil'1ı (az gelirli) 4 bölük semt şöyle anılır:

1. "Herzoink:

<u>Hane</u>	<u>Pınar</u>	<u>Mücerred</u>	<u>Hasılı</u>
39	3	5	1817"

2. "Eşinine:

<u>Hane</u>	<u>Pınar</u>	<u>Mücerred</u>	<u>Hasılı</u>
10	1	3	673"

3. "Estoiozog:

<u>Hane</u>	<u>Pınar</u>	<u>Hasılı</u>
6	1	403"

"Brovnik (Brodink?):

<u>Hane</u>	<u>Pınar</u>	<u>Mücerred</u>	<u>Hasılı</u>
10		1 3	813"

Sonra bütün bu ayrıntılı dört kalem yerin altına, (a'a) hecesi iyice açılıp uzatılarak konulan "Cem'an'yazısı üstüne şişlenmişçe: "Tımarına gı-der (veya "gırer") çay başılığ"ıd,eri|v. Altına da şu envanter sıralanır:

Kura	Mezrai	Hane	Pınar	Hacret
1	1	109	9	13

Bu görünüşe göre "*çaybaşılık*"v&ya "*beybaşılık*"sırf parçalanmış, nispeten küçük semt ve yerleri bir araya toplamış merkezci bir tımar mıdır? Yoksa, tımarlar arasında ayrı görevli bir dirlikçilik katı mıdır? Defterden anlaşılmıyor kolayca.

Tımar Edinişler

Tımar'ın *alınış*, *ediniliş*ordamı bakımından "*Defter*"e geçmiş işlemlerde de dört tip yazılış göze çarpıyor: a) "*Kadimi*"tim arlar, b) "*Padişah*" veya *atasrrun* tımarları, c) Tahvil" görmüş tımarlar, d) "*Tevki*"\| Tımarlar...

a) "*KADİMİBERATLAR*: Besbelli, ne tahrir/yazım yapıldığı zaman tahta oturan padişahın, ne de babasının vermiş olmadığı, pek eski tımarlar içindir.

Osmanlı tarihi, hele padişah buyruktuları okunurken, sık sık bu "*kadimi*" sözcüğüne rastlanır, bir şey "*kadimi*"\se, hemen hemen tabu gibi kutsallaşır. Fatih, Bizans örneğinden yararlanırken dikte ettiği kurallara: "*Atam, dedem kanunudur*"der ve bir dokunulmazlık kazandırır. Bu Osmanlı geleneği, bugün hâlâ köylü düşünce ve davranışına egemendir. Anadolu'da halk bir şeye "*gadimi*"\se\ mi, artık onun üzerine başka sıfat aranamaz ve tartışma yapılamaz, anlamı çıkar.

Deftere şöyle yazılır:

"*E/inde Berat vardır. Kadimidir. "*

"*E/inde Berat vardır. Kadimi Sipahi oğludur ve Berattır. "*

Padişah veya Atası Beratı

b) "*PADİŞAH*" veya *İTASİBERATLARI*: Bunlar, "*Kadimi*"\e\ kadar eski olmadığı anlaşılan beratlardır. Yaşayan padişah tarafından verilmiş olduğu, şöyle yazılışından anlaşıyor:

"*Padişahımız Berat/ vardır."*

"*Padişahım Berat vardır. "*

On bir Tımar'dan "*Padişahımız*"\yazılı olanı beş, "*Padişahım*"\yazılı olanı üç tanedir.

Anılan "*İidin Defteri*" 1059 yılı (tam 1648: 17. yüzyıl ortası) hazırlanırken, yaşayan padişah "*Su/tañ Mehmet Bin Murad Han*"o\avakqöste\|m\ş-tir. Bu padişah 1058 yılı (D. 1647) tahta çıkan ve 48 yıllık ömründe 41 yıl saltanat süren IV. Mehmet'tir. Babası çok çetin adam IV. Murat'tır.

Bu yazım: Osmanlı tarihinin en kritik çağlarından birinde yapılmıştır. Genç II. Osman Han, devrimciliğinin kurbanı olduktan sonra, IV. Murad, bü-

yük reformcu Koçi Bey'in telkinleriyle ortalığı kasıp kavurmuştur. Ölünce, anası Kösem Sultan (Mahpeyker) oğlu I. İbrahim'i ancak dokuz yıl iktidarda tutmuş, zorla devrilen İbrahim'in yerine Murat ile Koçi denilen Turhan Sultan'ın oğlu IV. Mehmet geçmiştir. Böyle kanlı anacık babacık günlerinde, IV. Mehmet'in tahta çıkışından bir yıl sonra yeniden bir yazım yapılmış olduğu anlaşılıyor. IV. Mehmet henüz sekiz yaşındadır. Koçi Bey reform çalışmasına uyulmuş görünüyor. Onun için IV. Murat'ın ruhu ayakta gibidir. Tımar beratlarından Murat adına verilmiş olanlar özel bir kayıt ile tanınmaktadır. O nedenle "*Kadimi*"*bevat*lav gibi, defterde Murat adına beratlar da geçmektedir.

Yazılışları şöyle oluyor:

"... *Eiinde merhum* (... karışık yazıyla..) *Murat Bey'den Berat vardır.*"
"... *Merhum...* *Murat Bey'den Berat vardır.* "

Tahvil Beratı

c) *TAHVİL BERATLARI*: Anlamca pek açık görünmüyorlar. Araştırılmaya değer iki örneği, Vidin Defteri'nde şöyle yazılıyor:

"*Si/ahdar Bahadır*" "*iiam*"(yahut "*guiam*") (okunmaz bir sözcük: "*taie-bije*"Yı andırır) *TAHVİL var.*"

"*Ma'mi veied Yanuci* (yahut "*Banuci*") *Saman'ma TAHVİL Hacı Mustafa eiinde.*"

Tımar eskiden bir Hıristiyan elinde idi de, sonra Müslümana mı geçirilmiştir? Yoksa, doğrudan doğruya bir gayri müslimin zenginliği ("*saman*"|| varı) tımara mı çevrilmiştir? Yahut Yanuci'nin torunları Müslüman olunca, bir "*değişiklik*"(tahvil) mi gerekmiştir?

Açık değil. Yalnız, berat almanın, "*kadimi*"veya *padışah*, yahut *babası* tarafından verilme yolu gibi, bir de "f<?bı//7"(değiştirme) yolu bulunuyor. Bu "*tahvil*", son Osmanlılık çağında, batı kapitalizmine değilince gelen şirketlerdeki "*obiigation*"lava verilmiş "tahvil"adıyla ilişkili midir? Söylenemez.

Yalnız, "*tahvil*"*üzev*'me Beçevi tarihinin yazarı kendi atalarının Berat'ını örnek verir. Orada bir "zeamet" dirliğini korumak için, "*Yahya Paşa oğlu Bal i tahvilinden ve bazı dahi Ahmet ve Yusuf tahvillerinden olan İstibdat veçhi üzere tımar*" (Beçevi, s.102) denilir. Bu, açıkça başkalarına ait tımarlardan parça koparıp ayırmak ve birisine vermektir.

Tevkii Beratı

d) *TEVKİİ BERAT*: Vidin Defteri'ndeki 15 kadar Tımar'dan yalnız bir tanesi için şöyle yazılıyor:

"*Yovan veied'i Batu yerii kılıç erli kafırdır. Elinde Tevki'i Şerif vardır.*"

Bütün öteki tımar için, hep "kadimi", yahut "padişahımız", yahut "Murad Bey'den" kayıtları yapılmışken, bu tımar için özellikle "tevkii şerifbulduğunun yazılması tesadüf olmasa gerekir.

İk Fütihat çağında, yeni topraklar ele geçirilip yazılır iken, yazımı yapan en yüce kata NİŞANCILIK denirdi. Toprak ekonomisine dayanan devletin en büyük ve en yetkili "mansıbnışancılık idi. Divan emirlerine bakan, toprak ve askerlik "tevcih" kanuna uyduran hep nişancı idi.

Sonra bu nişancılık görevleri birer birer kaldırıldı. Kendisi, göstermelik ve görevsiz bir "Divan'ıHümâyûn"elemanı gibi kaldı. O zaman adı da değiştirilerek TEVKİİ çevrildi. Dirlik düzenli toprak ekonomisine tefecibezirgan ilişkilerin egemen oluş prosesinin gelişimini karakterize eden bu olayla "tevkii"li berat arasında bir bağ var mı?

Görünmüyor. Ancak, berat gibi "tevkii"le de tımar verildiği görülüyor.

Tımarın Kaynağı

Tımar beratlarındaki çeşitlerin oranı nedir? Genel yargı için yeterli istatistik yok. Vidin Defteri'nin seçilen tımar çeşitleri arasında şöyle bir orantı var:

13-14 Berat'tan:	Kadimi Berat.....	2
	Müşterek Berat.....	2-3
	Çaybaşı-Beybaşı Berat.....	1
	Padişah Berat.....	8
	Padişah atası Berat.....	2
	Tahvil'li Berat.....	2
	Tevki'i şerif.....	1

Bağlılık bakımından on üç tımandan onu doğru padişaha, ikisi kadim padişaha, tevkii denen bir teki de padişah tuğrası ile damgalanıp "nişanlılığına göre, gene padişahlığa bağlıdır. Padişahla tımar dirlikçisi arasında hiçbir "aracı" yoktur. Yetki bakımından, on dörtte: iki ortak, bir çaybaşı-beybaşı dirlik vardır.

Tımarın Personel ve Gelir İstatistiği

Tımar Personeli: Tımar defterine yazılan hüviyet, berat'tan sonraki bölüm, tımar geliri ile yaşayacak insanların kalitelerini ve sayılarını anar. Bunlar dirlikçi ile adamlarıdır. Üretim açısından İŞLETENLER zümresi diye anılabilir.

En başta dirlikçinin kendisi gelir. Sıra başında ona "kendu", "kenduyi", kimi de, nedense (belki yazış sürçmesi ile) "kenduyem"denir. Ondandır,

dirlikçinin belirli ve hiç değilse kitapça eşit şartlarla yetiştirdiği kılıç eri savaş- gıl kişi, "Cebe/u"adını alır. Sonra "gulam"(oğlan) ile "bikar" (işsiz, bekâr), "car/ye"(kimi de diye yazılmış "baver"mil "cariye"mil) adlı perso- nellerin sayısı gelir.

Bir fikir edinmek üzere, Vidin Defteri'nden yalnız 3. bölüme giren per- sonel dizisinden örnek alalım:

	Kendu	Cebelu	Gulam	Bikar	(Cariye)	Hasılı
1-	H.Y....kenduyi	1	1	-		2291
2-	M.C...kenduyi	3	1	-	1	15386
3-	K.M...kenduyim	1		1		3791
4-	T.D...kendu	1	1	-		3564
5-	M.P...kenduyim	1	1	1		3001
6-	A. Mil...kendu cebelu					106
7-	Y.B....(Tevkii şerif)					1653
8-	A.Min...kenduyi	3			1	11004
9-	D.D....kendu cebelu			1		3677
10-	T.M....kendu cebelu					3183
11-	M.B....kendu cebelu					1901
12-	B.K...kenduye	2			3	5040
13-	M.S...kendu cebelu					880

Tımarlı'nın Adamları

Sayılan on beş tımar içinde bir *TevkiiŞerifM* (no. 7: Y.B.) ile beş be- ratlı dirlikçiden yalnız birisinin (no. 9: D.D.) bir *gulam* ile bir *bikarı* var. İkisinin bir tek (no: 10 ve 11) *gulam* var. Ötekiler tam "tiğ'u teber şah'i merdan" dedikleri, tek başına tımarın hem dirlikçisi, hem cebelusü, hem gulamı, hem bikarı, hem "haver" veya "cariye"sidirler.

Bu züğürt tımarlıların durumları, dirliklerinin geliri ile az çok ilgili görü- nüyor. İçlerinden birisi (no.6: A. Mil.), 106 akça hasılı ile nasıl geçinir ve nasıl aynı zamanda savaş için "cebe/u"olur; bilinemez. (No.13: M.S.) ad- lı dirlikçinin hasılı 880 akçadır. Tevkii şerif'li (No.7:Y.B.)nin 1653 akça ge- liri bile, yanında (cebelu şöyle dursun) ne bir *guiam*'ne bir *bikar*'ve.ya "c<?/7/6'"beslemesine elvermez.

Yalnız, içlerinde akçası 2 bini bulanlar, yanlarına birer gulam alabili- yorlar: (No. 11: M.B.) 1901 akça ile 1 *gulam*, (No. 10: T.M.) 3183 akça ile 1 gulam besleyebiliyor. Ancak geliri 3677 akçaya varan (No. 9: D.D) 1 *guiamdan* başka, bir de *bikar*"besleme lüksüne kavuşuyor.

"*Kenc/u*"|e<c|n6en ayrı "*cebe/u*"besleyen dirlikçilerin de adamları, gelirleriyle orantılı görünüyor. Bir yol tek bir "*cebe/u*"yetiştiren 4 dirlikçinin ortalama gelirleri 3001 ile 3791 akça arasında dolaşır. 3000'den 3-5 yüz akça fazlalık, adam beslemekte hiç fark yaratmıyor. Hatta tersine olabiliyor. 3001 akça hasıllı (No.5 : M.P.) 1 *cebe/udan* başka, 1 *gu/am* ve 1 *bikar* beslediği halde, 3391 ile 3791 akça arasında geliri bulunan üç dirlikçi 1 "cebelu"dışında, ancak 1 *gu/am* (No.1 ve 4) yahut 1 *bikar* bulundurlar.

"*Cariye*"{köle kadın) yahut haver beslemek doğrudan doğruya 5000 akçanın üstünde göze alınabilen bir imtiyaz gibidir. Ne var ki bu imtiyaz, gelir fazlalığı ile orantılı değil. 5040 akçalı (No. 12: B.K.), 2 "*cebelu*"yanında 3 *cariye* besliyor. Öteki iki dirlikçi, 3'er "*cebeu*"tan sonra: 11004 akçalısı da (No.8: A. Min.), 15386 akçalısı da, yalnız birer "*gulam*"ı& birer "*cariye*"ile yetiniyorlar. Anlaşılan mizaç veya rastlantı meselesi.

Gelir Kaynakları ve Gelirler

GELİR KAYNAKLARI VE GELİR (HASILA): Gelir kaynağı "*kura*"denilen "*köyler*", "*mezrea*" denilen "*ekin yerleri*", "*hane*"denilen "*evler*", "*pınar*" denilen *sz*/lar ve yazılışı her türlü okunuşa açık "*mücerred*"diyebileceğimiz (belki tek başına kişilerdir. Bunların sayıları ile hasıllar arasında az çok bir orantı bulunması normal sayılır. Ama, köy var, köyçük var. Ev var, evcik var. Pınarlar da öyle. Onların kaliteleri bilinmedikçe gelirleri kestirilemez.

Gelirlerle kaynaklarının orantıları üzerinde daha açık bilgi edinmek için, onları boy sırasına koyup dizelim: (bkz. s. 236, tablo)

Gelir Değerlendirmesi

Burada en çok göze batan şey: "*Hası*"|akças|n| belirlendiği, *defteri* yazanın uçsuz bucaksız, "*takdirhakkı*"A|r. Çünkü başka objektif bir ölçü belli değildir.

Hiç "*cebe/u*"süz tımarların beratlı olanları arasında bir orantı var: Hiç biri bir "*köy*"i içine almaz. Üç evliye 106 akça, on üç evliye 880 akça, on sekiz evliye 1653 akça gelir düşüyor. Ev başına düşen gelir, bu kategoride ortalama 60 akça olsa, aralarında yüzde 50 ile yüzde 100 arasında değişiyor. 6 ile 13 ve 7 ile 11 sayılı tımarlarda ev başına düşen gelir yüzde 100 farklıdır. Bu ikişerli kategoriler arasında yüzde 50'şer fark olur.

Ancak 6 sayılı tımar anormal kerte az (106 akça) olduğundan, bu dirlikçinin ev başına 35 akça gelir hakkı kural olamaz. O zaman, kendisi cebelu olan ile, bir tek cebelu yetiştiren dirlikçiler kategorilerinde, ev başına gelir, ortalama 60 ile 100 akça arasındadır. Hatta, iki cebelu besleyen (No.12) tımar bile bu araya girebilir: Bir cebelülü (No. 4) ev başına 118 akça yüklerken, iki cebelülü (No. 12) ev başına 112 akça keser.

ÜjçQj

		3
	8EP	93
	gÇB3	aß
	^ p ^	35;.
Chjp Oj	^ rTTQ	
	<u>Hasil«</u>	
		33
3	3 ° O Î	3c*
o	3^3	tg>.
	335	3°
9!	3 o	3i>
3	3	38

ÜjçQjçQj

>3

34.

& "ss ° a ^si.

33 3°

C8 3?°

gp œ

i*Q 8^a

e>.

33

n^o

=U

n^o

=U

& bqq afois

383

O bakımdan, hiç cebelusüzlerin ipipillah züğürt tek tük şövalyesi bir yana bırakılırsa, "*kendu's*" veya bir, hatta iki cebelulü dirlikçilerin gelirleri arasında yüzde 40'ı pek aşmayan ayırtlarla bayağı bir eşitlik, hiç değilse üretmen halka yük olma bakımından dengelilik vardır.

Yalnız, üç cebelulü dirliklere gelince, ev başına düşen "hasıl" birden 135 ile 284 akçaları bulur. Bu, 60 akçanın iki ile dört katından (yüzde 225-407) aşırı bir vergi yükü demektir. Yani, dirlikçinin yetkisi ve cebelusü arttıkça, halkın üzerindeki yükü de genel olarak artıyor denilebilir.

Tımarların Soysuzlaşması

Bu sonuç Osmanlılığın her çağı için geçerli midir? Hayır. Yukarıki rakamlar 17. yüzyılın ilk üçte birinde yazılanlardır. Dirlik düzeni, birinci "*gazi/er*" yüzyılını yaşayıp, Yıldırım Beyazıt'la yıkılmıştır. Fatih'in kurduğu imparatorluk, iki yüzyılını yaşayıp, yeniden çöküş belirtilerini göstermiştir. Vidin Defteri yazılırken, Kanuni Süleyman'dan beri Türkiye toprak ekonomisine tefeci-bezirgan sermayenin (mukaataacılığın) *egemen* oluşu, tam 100. yılını doldurmuş bulunmaktadır.

Onun için, Fatih çağının klasik dirlikçiliği değil, Kanuni Süleyman çağının tefeci-bezirgan *egemenliğine* yeni girmiş "tımar" sistemi bile iyice soysuzlaşmış durumdadır. Bu soysuzlaşmanın başlıca belirtisi, tımar gelirlerinin uflanmasıdır. Düşünelim: 17. yüzyıl başında normal "*kılıç*"sayılan bir savaşçı için gerekli tımar geliri, "*tezkere/ü"deri*||en kişilere 3000-6000 akçadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET ÜSTYAPISININ BİÇİMLENİŞİ (İmparatorluğun Yapısı)

Osmanlılığın temeli *toprak düzeni* olduğu gibi, üstyapısı da gene o düzen açısından biçimlenir. O biçimlenişe *imparatorluk* denir. İmparatorluğu belirlelendiren ve biçimlendiren şey, toprakların gelir tipleri olur. Ülke ona göre mülki düzene sokuldu. Bu düzeni iki ayrımda özetleyebiliriz.

Birinci Ayrımda: Az çok *soyut* sayılabilecek olan toprak geliri biçimlerine göre öznelleşmiş, uzmanlaşmış (spesifikleşmiş) ülke karakteristiklerine değeceğiz.

İkinci Ayrımda: Daha *somut* adları, sanlarıyla, imparatorluğun devlet, hükümet, eyalet ve sancaklarına dokunacağız.

AYRIM I

İMPARATORLUĞUN SOYUT YAPISI

Toprak düzeninin sağladığı gelir çeşitlerine göre, imparatorluğun başka başka yerleri, başka nitelikte adlar taşırlar. Kimi ise, imparatorluğun aynı bölgesinde başka başka gelir çeşitleri ve idare biçimleri yan yana bulunur.

Osmanlı İmparatorluğu savaşla kurulduğu için, *ülke idaresi* (mülki tak-simat) bakımından, her şeyden önce ordu düzenine göre biçimlendi. Ordunun yaşaması gelirle olur.

Onun için Osmanlı, idare ettiği yerlerde iki şeye bakar:

1. Kaç *kılıç-asker* çı ka rı r
2. Kaç *akça-gelir* getirir

Memleket idaresini, bu iki çim çiğ açıdan bölümler. İmparatorluğun *kılıçsın akça* bakımından başlıca üç tür *idare* sistemi vardır: 1. *Hasıie*, 2. *Sa-liyane*, 3. *Hükümet*.

HASİLE

1- *HASİLE* {Has ile olur): Birbirine zincirleme bağlanmış, tam asker-ce *üst-ast* ilişkileriyle işleyen dirlik sistemidir. *Has-zeamet-tımar* preni-sipleriyle güdülür.

16. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın ortalarına dek imparatorluğun hasla idare edilen dirlik düzeni topraklarındaki *eyalet (Beylerbeyilik)* sayısı hiç değişmez. Hayrullah Efendi'de de, Ayn Ali'de de, Koçi Bey'de de, Ali Çavuş'ta da beylerbeyiliklerin sayısı hep 25 tanedir. Asıl imparatorluğun çelik çekirdeği bu tımar-zeamet-has adlı dirlik yapısı olur.

Dirlik düzeninde *Beylerbeyi Kanunu* şöyle kurallaşır:

"Kangı (hangi) Beylerbeyilik önceden feth olmuş ise ol Beylerbeyi öte-kilerinden öncelik kazanır. Ve herhangi Beylerbeyilik ki inayet oluna (lüt-fen verilse), anın belirli defterinde ne deniü Has var ise, (beylerbeyi) ana tasarruf eder. Ve sefer vaki oldukta (savaş oldu mu) ne mikdar hasia ta-sarruf id er ise 5000 akçada 1 mükemmel cebeiusü olup, ardında bayra-ğın çeker. "(Ayn Ali Ris.)

Hasile idare edilen bölgelerde: Asker-idareciler kendi geçimlerini kendi dirliklerinin gelirlerinden, *kendi elleriyle* toplarlar ve *kendi elle-riyle* harcarlar. Yalnız bu harca, keyifleri nasıl isterse öyle olamaz. Örneğin: Öteki dirlikçiler (zeamet ve tımar sahipleri) de ayrı ölçülerle aynı şeyi yaparlar. Beylerbeyi, has gelirlerinin her 5000 akçasına kar-şılık, ha deyince savaşa hazır bir, hem de *"mükemmel cebeiu"* (iyi si-lahlanmış süvari) yetiştirmek zorundadır.

Öteki ast dirlikçiler (zeamet sahibi *"zaim"*lev ve tımar sahibi *"sipa-hiler)* de öyledirler. Yalnız onların, yerine göre değişen ölçüleri vardır. *"Kılıç"*başına düşen akça sayısı 2000 ile 6000 arasında değişir.

Beylerbeyilere: Eyaletlerin fetih sırasına göre öncelik verildiği gibi, böl-genin tarihcil önemine göre, daha gösterişli yetki ve ayrıcalıklar da tanı-nır. Örneğin: *Budin, Bağdat, Mısır* gibi, *"vaktiyle dar'üi hükümet"* {eskiden başkent) olmuş eyaletlerin beylerbeyilerine şu ayrıcalıklar verilmiştir:

- 1- *Koçii* kayığa binmek.
- 2- *Rikab'ında So'ak*(Ç>0, 61, 62, 63 Orta'dan yeniçeri) *Peşk* yürütmek.
- 3- *Tevcihat*yapmak. Maiyetindeki mirlivaları (sancak beylerini) tayin ve irsal etmek.

Beyler arasındaki *hiyerarşin'm* genel kuralı şudur:

"Her kangı Beğın HAS'ı ziyade ise astına öncelikli olur: Meğır VEZİR ola.... "(Ayn Ali)

SALİYAN E

2- *SALİYANE-*. Türkçe'si *yıllığına*" demektir. O da bir *beylerbeyilikCw*. Ama, Saliyane'nin askerleri, idare ettikleri bölgelerin gelirlerine, *hasile* olan beylerbeyiliklerde olduğu gibi, el koyamaz, el süremezler. Geliri padişah toplar. *Saliyane* "*kullarıma* (vasallarına, alt askerlerine) maaş gibi geçim dağıtır. Komutanlara "*saliyane*"(yıllık), erlere "*ç/ç/ç/ç*"(gündelik: yulaf parası) öder, Gelir: *Öşürve* Ö/77ürünlerinden toplanır. Toplayan *Emin'di*lr.

"*Saliyane ile olan beylerbeyi/erin tüm ürünleri padişahça zapt olunup beyierbeyisine ve sancak beyi/erine ve kul tayfasına hasıl olan malından Saliyane ve Ülufe virüür.*" (Ayn Ali)

Saliyane'de: "*Tımar ve zemet yoktur. Fakat kul tayfası vardır. Tüm ürünleri evreni tutmuş Padişah hazret/erince zapt olunur: Hasıl olan maldan beylerbeyi/erine tayin olunan Saiiyaneieri ve kul tayfasına ulufeleri virüüdükten sonra ziyadesi de Devletmedar'a geiüp hazine içine girer.*" (Ali Çavuş)

"*Ve Saliyane deyü beylere Emin'lerden üçer, dörder yük (yüz bin) akça tayin olunmuştur. Yılda bir kerre ahnur. Kapudaniarm kadırgası (savaş gemisi) vardır. Ama sancağı yoktur. Hemen yılda bir kerre Emin'lerden "Saliyane"deyü ahnur ve Saiiyanenin anlamı, yıllık demektür.*" (Koçi Bey)

Saliyane'erin sayısı 9'dur. Ve 16-17. yüzyıllar arasında hemen hiç değişmez. Adları *Mısır-Yemen-Habeş-Basra-Lahsa-Bağdat-Trablus Garp-Tunus-Cezayir Garp*X.ır. Adlarına bakılınca şu anlaşılıyor: Osmanlılar uzak ve Müslüman ülkeleri *dirlik* düzenine sokamamıştır.

O antika uygarlık kalıntısına, *Anadolu'da* olduğu gibi Oğuz Türk oymaklarının taze (yani: Medeniyetle çamurlaşmamış ilkel sosyalist) insan kanından "*göçebe aşısipek* yapılamamıştır. Çünkü, en az 6 bin yıllık *uygarlık*, hep oradaki insanı çiğnemış, posaya çevirmiştir.

Ancak, gene oraların insanları, *Bizans* nüfusu gibi *Hıristiyan* olmadıkları için, silahla karşı çıkmadıkça zor köteğe uğratılmamıştır. O uygarlık posası yığınlar, "*gelene beyim, gidene paşam*"demekte bin yıllık idmanlıdırlar. Başlarına tünemiş çoğu yabancı efendileri defedilir edilmez, Osmanlı'ya yatkın bulunmuşlardır. Hepsini koyu Müslüman (üstelik "*Kavm'i Necib'i Arebden*"-). Peygamber dilini konuşur) bulunduklarından, bu "*din kardeşieri*"xle kılıçla *dirlik* düzeni yüzde yüz dayatılmamıştır.

IRAK ÖRNEĞİ

Bu hipotezi en tipik biçimleriyle *Irak* örneği okşar.

Anadolu'ya yakın olan ve Türk göçebelerinin epey at teptirdikleri *Musul*, antika medeniyet ve Müslüman alanı iken bile, hasile eyaleti olarak beylerbeyiliğin *dirlik* düzenini yaşar.

Anadolu'ya büsbütün uzak düşen *Basra*, tümüyle SaHyanadır. İki sı otası duran *Bağdat* beylerbeyiliğı ise, olağanüstü karmaşık toprak düzeni mozağıdır. Hemen bütün Osmanlı toprak ekonomisi çeşitlerinden bir eşantıyon taşıır. Başlıca en önemli üç tip toprak düzeninden örnek verelim:

1. **DİRLİKÇİLİK:** Bağdat'ın yirmi sancağından sekizi "*Erz'i memleket* (ülke toprağı) sayılmıştır." (Ali Çavuş) Sancak adları: Bağdat-Zenkabad-Hille-Cevaz-Rumahiye-Atey-Cengule-Karadağ... Bunlar, klasik tımar-ze-amet düzenini yaşarlar.

ERZ'İ IRAK: Öteki 12 sancağı verilen niteliktir. Adları: Dertenk-Semavat-Beyat-Derne-Deba la-Vasita-Kerend-Dem urkapu-Karan İyye-Kaa bu r-Keylan-Esah'dır.

Bu sancakların toprak düzeni iki tip gösterir:

2. **YURLUK ve OCAKLIK TİPİ:** "*Sancak beyleri vardır ki, yurtluk ve ocaklık gibidir.*" (Ali Çavuş) "Bunlar yazu ile deftere geçerler. Komutanı, öteki sancak beyleri gibi "*tabe/ ve a/em*"{6avu| ve bayrak) sahibidir. Ama, fetih sırasında "*hizmet ve itaat*"göstevd,|V|ev| için, sultanın verdiği "*temes-sz/A*"(benimseyiş belgesi) gereğince "*azil ve nasp*"(azil ve tayin) *kabuletmezler.* "

3. **SALİYANE:** "*Gerikalan kura ve mezari(köyler ve ekinlikler)?/?/? tüm ürünleriMiri'ce zapt/unmuştur.* "(k.Ç) denildiğine göre, bu yerler Saliyaneyi andırır. Ama gerçekte "*kurra ve mezari*"bas|tçe "*köyler ve ekinlikler*" anlamına gelmez. Özel bir terimdir. Kimi *Serhad* beylerine, vergi tahsili, savaş mühimmatı tedariki, kaçan çiftçileri yerine getirme gibi hizmetler karşılığı olarak verilmiştir.. Bunlar da 2 bölüktürler:

- Tımar ile olanlar:* Beratlı "malik ve kenzler".
- Muafiyet ile olanlar:* Vergiden bağışıklı *çiftlik* ve *başma*lav.

HÜKÜMETLER

3- **HÜKÜMET:** Ne *Hasiie*, ne *Saliyane* olmayan bölgelerdir. Buralarının karakteristiğı, alabildiğine çok çeşitli idare sistemlerini içlerine almalarıdır.

Ayn Ali ve Koçi Bey bu konu üzerinde pek durmuyorlar. Ali Çavuş daha net konuşur. "*Hükümet*"| şöyle tanımlar:

"*Fetih sırasında hizmet ve itaatleri karşılığı olarak sahiplerine tefviz ve temlik (dağıtım ve mülk verme) olunmuştur. Mülkiyet yolu ile tasarruf ederler, hatta memleketleri kalemden ayırtlanmış (mefruz'üi kalem) ve maktu'üi kademdir* (ayak basılmaktan kesintili?). Ürün kapıları hakanlık defteri içine sokulmamıştır." (A.Ç.)

Bu genel tanımlamaya giren yerlerin büyüklüğü ve küçüklüğü üzerine bir şey denilmiyor. Ama, biz Osmanlı İmparatorluğu içinde yukarıdaki ta-

nımlamaya az çok uyabilecek yerleri göz önüne getirelim. Bunlar sırasında, hanlık ve krallık kadar büyük geniş ülkeler de, bugün her biri ayrı "millet" ve "devlet" olmuş *prenslikler* ve *dayılıklar* da, birer ilçeyi aşmayan küçük *aşiretçik* ve *kentçikler* de bulunur.

Bu "*Hükümetler*" üzerine bir fikir edinmek için iki gruba ayırmak mümkündür:

1. •Ceiz/ef-hükümetler.
2. *Aşiret*- hüküm etiler.

Devlet-Hükümetler:

a) *Hıristiyan* olanlar: *ErdelKrallığı* ile "*Memieketeyn*"(Çiftülke) adlarını alırlar.

b) *Müslüman* olanlar: *Kırım Hanlığı* ile "*Garp Ocakları*"adlarını alırlar. Dört devlet-hükümete karşı Osmanlı'nın davranışı, pek *Hıristiyan-Müslüman* ayırdı yapar görünmemektedir. Buraların somut karakteristikleri şöyle özetlenir:

DEVLET HÜKÜMETLER

"ERDEL"KRALLIĞI: Bugünkü *Macaristan* sayılabilir.

Özellikleri: 1. *Kral* yerli halkça *seçilir*, Osmanlıca "*nasp*" edilir. 2. Kalesinde *Türk askeri* bulunmaz.

O nedenle "*Eyayet'iMümtaze*"(ayrıcılık) eyalet) adını alır.

"MEMLEKETEYİN" (*Eflak-Boğdan*): Bugünkü *Romanya* sayılabilir. İkin orada da *kral* (Erdel'de olduğu gibi) yerli halkça *seçilir* idi. G. 1015 (İ. D. 1606) yılından beri iş değişir:

1. Memieketeyn *Voyvoda'sı*, "*Divan'ı Hümayûn*"&& bulunan *Rum* tercümanlarından gönderilir. *Korona* (taç) giymez, *kul kethuda*ların *kaiensuvasmı* giyer.

2. *Voyvoda'nın* yanına *Divan Efendisi*, "*Beçeli ağası*" denilen *Yeniçeri* subayı ile 700-800 kadar "*beçeiinfer*"ta|a|<r.

Daha sonraları, bu platonik bağımsızlık da sakıncalı görülür. Tuna ırmağının önemli yerlerine "*müstahfaz*"(kovuyucu) asker ve *kadAar* yerleştirilir.

KIRIM HANLIĞI: Fatih çağında "*ordu'yu hümayûn*"s, katılmakla yetinen bağımsız bir vasai(tapulu) devletti. Kanuni Süleyman çağında evrene sığmayan Osmanlı, *Kırım Han'larını* da *az/ve nasp etmeye* başlar.

Ayrıcılıkları şöyle özetlenir:

1. *İzafi Özerklik* (Otonomi): Hanlık, içişlerinde özerktir. Dışişlerinde yalnız *Hıristiyan* devletlerine karşı *savaş* açıp *barış* yapmakta bir kerteye dek bağımsızdır. Nitekim, G.1090 (İs. D. 1679) yılına dek *Viyana'ya ayrı elçi* gönderir.

2. Han, kendi adına "sikke"({para) basabilir.
3. Hana karşı (azil ve nasb vesilesi ile de olsa) "müiuke"({krallara, hükümdarlara) karşı gösterilen "iyzaz"(saygı) ve "teşrifat"({göster|||v.
4. Sefer (savaş) için, kendisine "name'ihümâyûn"(padişah mektubu) ile "sekban beha"({yol parası) iletilir.
5. Han "^\i/"edildi mi, sokağa atılmaz: İslimiye, yahut Yanbolu, yahut Tekirdağ'ında "terfih"({rahat yaşantı) ettirilir.

GARP OCAKLARI: Şimdiki *Trabius-Tunus-Cezayird,e|\et|ev|n|* içine alır. Bu yerlerin Osmanlılaşması, söz yerinde ise "devletçiliğimiz" ile değil, "özelgirişim"ile gerçekleşmiştir. İlk girişkinler, Adalarla Anadolu'da suç işleyip kaçmış, tam "ipten, kazıktan kurtulma" kişilerdir.

Bedavadan yaşayan bu kişiler *korsanlıktan* başka geçim yolu bulamazlar. Özellikle Ma/taya, *İtalya'ya, İspanya'ya* saldırırlar. Arada azaldılar mı, kimi görevlilerini İzmir, Ege vb. bölgelere gönderip, şu haberi uçururlar:

"Solumadan can vermek, terlemeden ma i kazanmak isteyenler bayrağımız altına gelsin."

Korsan akınlarıyla sürülen *Batı Ocakları* topraklarını fethetmek, Osmanlı için işten olmadı. Fetih sırası, sözü geçer korsan başılara *dayı* (anne kardeşi) denildi. Dayıların idaresi altında askercil örgütlenmeler geliştirildi.

Eski Grek *kentleşme* kolonilerinin geleneğini izlemişe benzeyen *garp ocakları* ile *ana vatan* arasındaki ilişkiler, karşılıklı alışveriş biçiminde oldu. *Ocaklar:* Osmanlı'ya *hediyeler* veriyor, Osmanlı'dan gemi, barut, top alıyordu. *Ocak,* donanmayı hümâyûnun yanında sefere gidiyordu. *Ocak'ların* kalelerine bırakılan 5-6 bin Türk askeri azaldıkça, yerini ocaklılar alıyordu.

Osmanlılık başının çaresine düştükçe, ocaklar da yavaş yavaş Avrupalılarla antlaşma serbestliğini aldılar.

AŞİRET-HÜKÜMETLER

Bugün "*Kürdistan*"diye anılan yerler, hâlâ *aşiret* biçimli ilkel komuna kalıntıları içinde yaşar. Osmanlı, vaktiyle bu Kürt aşiretlerinden yararlanarak fetihler yaptığı için ve kendi aşiret geleneklerinden sezinlenerek, onlara imparatorluk içinde ayrı özerk "*hükümet*"ç|V|e<< tanımıştı.

16. yüzyıl ortasında o çeşit *aşiret-hükümetler,* Saliyane'ler gibi 9 tane-dir: *Cizre-Ergil-Genç-Palu-Zdarro-Ekrad-Mihruvana-Oşti-İmadiye...*

Bunların Osmanlı ile ilişkileri üzerine pek az bilinen şeyler var. Aşiret-hükümetlerinin:

"İçlerinde *Osmanlı komutanlarından* (ümera) ve ^\i/(padişahın aylıklı askeri) *tayfasından hiç kimse yoktur. Cümle kendülere mahsustur.* "(Ali Çavuş)

Yani komutanları da, erleri de aşiret uşağı olur. Belki de ilkel komuna yapılarının içine işlenmezliği yüzünden birer dokunulmazlık kazanmışlar ve bunu antlaşmalarla Osmanlı'ya kabul ettirmişlerdir:

"Ve bunlar Ahitnameleri (Antlaşma yazıları) gereğince, bundan böyle Azi i ve Nasb'i kabul eylemezler. Ama, topu da sultan hazretlerinin emir ve fermanına itaatlidirler.

"Öteki Osmanlı komutanları gibi, kangı (hangi) Eyalete tabi iseler, (onların) Beylerbeyleri ile birlikte sefer eşerler (savaşa giderler). Kavm (ulus) ve kabiye ve başka asker sahibidirler. "(Ali Çavuş)

İkel komuna insanına Osmanlı'nın anlayışını, daha doğrusu karşılıklı anlayışı açıklayan bir olay da, gene Kürt Başkenti sayılabilecek *Diyarbakir* eyaletinin durumudur. Irak için Bağdat ne ise, Kürdistan için Diyarbakir odur. Bağdat gibi Diyarbakir'in toprak ilişkileri de, çok çeşitli bir mozaiktir. 4017 kılıcı ve 18.000 cebelusü ile Rumeli ve Anadolu'dan sonra üçüncü, 22 sancak sayısı ile ikinci gelen Diyarbakir, toptan bir *hasiie* beylerbeyiliğidir. Ancak o genel nitelik içinde başlıca üç tip idare vardır:

1- *KLASİK TİMAR-ZEAMET b'ç|m*. Osmanlı komutanlarının idaresinde bulunan 10 sancaktır.

Onların dışında kalan 12 sancak, klasik dirlikçilikten apayrı iki tip tımar-zeamet-has düzeni gösterirler. Hepsine birden *yurtluk* ve *ocaklık* adı verilir.

2- *DAVUL* ve *BAYRAK SAHİPLERİ*: "Anlar dahi öteki komutanlar gibi tabet ve alem sahipleridir. Hatta tayin olunmuş İcmallü Hasları vardır ki, ellerine berat/ hümâyûn virümiştir. " "Selef (daha önceki kuşak) Sultanlardan ellerinde olan ahitnameleri gereğince azil ve nasbi kabui eylemezler. Ama, içlerinde zeamet ve tımarlar vardır. Seferde kendüeri züema ve tımaru beylerbeyi/eriyle eşerler. "(A.Ç.)

3- *DAVULSUZ* ve *BAYRAKSIZLAR*: "Onlardan başka zeamet ve tımar ile başka aşiret beyleri vardır. Lakin anlar tabei ve alem sahibi değillerdir. Belkizaimier makamındadır. "(A.Ç.)

İMPARATORLUK VE ÜS TOPRAKLAR

Miri toprak düzeninin az çok dışında kalmış görünen yerler, imparatorluğun *ana ülke* sayılmayacak parçalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu, tıpkı yerine geçtiği Bizans imparatorluğu gibi, her şeyden önce bir *kiit-boğaziar* imparatorluğudur. Bu kilidin zemberek gövdesi Anadolu, demir kançası Rumeli'dir.

Anadolu ile Rumeli dışında kalan bölgeler, genellikle uzak yollar veya sınırlar üzerinde, stratejik önemi bulunan yerlerdir. Osmanlılık, oralara şu

veya bu nedenle kendi miri toprak düzenini dayatmamış, adapte etmiş görünür. Böyle dirlik düzeni ötesinde bırakılmış yerler, başlıca üç örnekte toplanabilir:

1- *KIRIM HANLIĞI, ERDEL* (Şimdiki Macaristan) *KRALLIĞI, MEMLEKE-TEYN(İVI)* Ülke: Eflak-Boğdan: şimdiki Romanya): İç işlerinde az çok muh-tariyetli birer *Dominyon* sayılabilirler.

Bunlar, *Karadeniz-Tuna* deniz-ırmak yollarının, Karaavrupa içlerine uzanan karakol noktaları gibidir. Bu *serhat* (savaş-sınır boyu) toprakları, imparatorluğun Orta Avrupa'daki *Karadeniz* üsiesay11abilir.

2- *GARP OCAKLARI*: Cezayir, Tunus ve ilh. ülkelerinde korsan "*Dayl*"a-rın nöbet tuttıkları yerlerdir. Oraların toprak düzeni de, *serhat* usulü değış-ken biçimlere girer.

Bu topraklar, imparatorluğun batı-güney Avrupa'ya (o zamanlar İspanya, Fransa ve daha çok İtalya'nın Venedik, Cenova, Floransa gibi be-zirgan kentlerine) karşı kurulmuş *Akdeniz üsieri* sayılabilir.

3- *SALİYANE* ile güdülen yerler: Genel olarak eski İslam ülkeleridir. Halep, Bağdat, Basra'da, Akdeniz adalarında has, zeamet, tımar usulü yoktur. Öşür ve "*örfihasılafK.O'çAsmr*. Bu hasılattan, beylerbeyilerin, san-cak beyilerin, yerli kulunun (yercil: mahalli askerinin) maaşları çıkarılır. On-lardan arta kalan gelirler, her yıl devlet hazinesine gönderilir.

Buraların sırf eski İslam ülkesinden olmaları değil, İslamlığın da içine girdiği EN ESKİ MEDENİYET ÜSLERİ bulunmaları ilginçtir. İlk iki kara üs-leri ile deniz üsleri saydığımız ülkeler daha çok BATI medeniyetlerine, üçüncüler DOĞU medeniyetlerine açılmış yerlerdir. Yer ayrımının MEDENİ-YET (Uygarlık) anlamı budur.

Genel MEDENİYET olayı içinde, en aktif rolü oynayan BEZİRGAN EKO-NOMİ eğilimli BÜYÜK TİCARET YOLLARI'nı ele alırsak:

1- *Kırım -Memleketeyn -Erde!* toprakları KARADENİZ-TUNA su yollarına

2- *Garp Ocakları* (Cezayir-Tunus) toprakları AKDENİZ su yollarına

3- Saliyane toprakları UMMAN DENİZİ su yollarına doğru evel ezel uzanmış ve kurulmuş antika ÜS'lerdir.

ÜSTYAPI: DÜNYA DEVLETİ - ÇİFTÇİ MİLLET

Bu yapısı ile Osmanlı İmparatorluğu, bütün antika medeniyetler gibi, her şeyden önce EVRENSEL, yani sınır tanımayan, insancıl bir "DÜNYA DEVLETİ"dir. Bütünü ile yeryüzünü kaplar. Kendi dışında bir devlet veya toplum, yahut insanlık bulunduğunu görse bile tanımaz, "kabul" etmez.

Bu dünya devletinin ilk yüzyılları, bütün ortaçağlar gibi epey karanlık-ta kalır. Ancak 16. yüzyıl ortalarında Osmanlı toplumu, ekonomi temeli ile, üstyapı kuruluşları ile artık standartlaşmış, oturaklaşmış; daha doğrusu

"yaziya girmiş" bulunur. *Klasik Osmanlı düzeni, kimilerinin deyimi ile "oturmuş" olur.*

Bu "oturmuş" toplumun ana-ülkeleri, asıl "memlekeffeaydığı memleketi *Anadolu* ile *Rumelidir*. Her iki ana bölgelerinin çalışan büyük yığınları Türkçe "*ÇİFTÇİLER*" Arapça "*REAYA*" (güdülenler) adını alır. *Çiftçiler*, "memleket toprakları", "miri arazi" üzerinde çalışırlar. İmparatorluğun ekonomi temeli, başlıca üretim ilişkisi, dolayısı ile *ana davası toprak* problemi, miri arazi meselesi gelir "*DİRLİK DÜZENİ*"nde toplanır.

Onun için miri topraklarındaki dirlik düzeninin gelişimini gözden geçirmek, *Osmanlı Tarihinin Maddesin* elle tutmak olur. Miri toprak düzeni kavranılmadıkça, Osmanlılığın ve Türkiye'nin hemen bütün toprak meseleleri, bilmeceleşir.

AYRIM II

İMPARATORLUĞUN SOMUT YAPISI

İmparatorluk, bütün canlı varlıklar ve toplumlar gibi, "gökten zembille", tam ve mükemmel ve bir daha değişmez biçimde inmedi. Tam tersine, iç ve dış olayların etkisiyle, sonuna dek boyuna değişerek geldi.

Değişikliklerin hepsini sıraya ve listeye koymak elden gelemez. Çünkü, yüzlerce yıl o değişiklikleri, yapanlardan başkası bilmedi. Osmanlılığın "*yazi'Sa*, yani uygarlık tarihine girişi ancak imparatorluk ile başladı. Onun için bu ayrımda, en tipik "mülkitaksimat"momentlerinden birkaçına işaret etmekle yetinilecektir.

Az dağınık da kalsa, o birkaç somut örnek, imparatorluğun bütünü ve gelişimi üzerine bir fikir vermeye yarayabilir.

KANUNİ ÇAĞINDA İMPARATORLUK

Osmanlı İmparatorluğu (taksimatı mülkiye) *mülkiye bölünüşleri* açısından doğuş, yükseliş, çöküş çağlarında çok değişik yapı ve örgütlenmeler gösterir. O yapı üzerine en klasik örnek, Kanuni Süleyman (1522-1566) çağında, 16. yüzyılın ortasında bulunur. Kanuni çağı, tarihin diyalektiği ile hem en *yüksek* doruk, hem tepe aşağı *alçalışın* başıdır. Onu Osmanlı'dan iyi gören ve gösteren olmamıştır.

Koçi Bey şöyle der:

"Hümayınca da bilindiği üzere, Osman Oğulları yüce zinciri (ki ulu Tanrı onu Mizan gününe dek pekiştirsin), padişahlardan önce memleket yaygınlığı ve hazine bolluğu ve şevket yanından olgunluğu bulan rahmetli ve gafleti i Sultan Süleyman Han olup, yine evren ihtilaline kapı

açan olaylar dahi onların zamanında ortaya çıkup, devlet {o zaman HK.) gücünün doruğunda olmağla belirtisi ol zamanda duyulmayıp, birkaç yıldır ki açığa vurdu."

"Olzaman" 16. yüzyıl ortasıdır. "Birkaçyıldır"denilen günler 17. yüzyılın ortalarıdır.

Kanuni'nin son günlerindeki imparatorluk toprakları, Hayrullah Efendi'ye (Devlet'i Osmaniye Tarihi; c. II, s. 211-214) göre, *Avrupa-Asya-Afrika* ülkeleri ile *adalar* olarak bölümlenir.

Bütün imparatorluk 34 *eyalet* (beylerbeyilik), 377 Liva (sancak beylik) dir. Her eyalet valisinin "*kapu halkı*" (kapısındaki asker) 3000'den, her sancak beyininki 1000 kişiden *aşığı* çıkmaz.

Bu hesapça *sefer* (savaş) sırasında Osmanlılığın silahlı kuvvetleri Kanuni çağında şöyle hesaplanabilir:

Beylerbeyiliklerden.....	100.000	nefer
Sancak Beyiliklerden.....	377.000	"
Devletin Vazifedar Tımarlı Askeri.....	166.200	"
Yörükler (Yörükler).....	<u>34.000</u>	"
Toplam.....	677.200	nefer

Bugün, kala kala, Osmanlı'nın doğru dürüst iki eyaleti kadar yer tutan *Türkiye'de*, barış zamanı *yarım* milyon, savaş zamanı en az *bir milyon* asker beslediği göz önüne getirilsin. Türkiye vatandaşının sırtına, Osmanlı yurttaşının 34 katı aşırı bir silahlı kuvvet masrafı bindiği kendiliğinden anlaşılmaz mı?

Köylünün, üretici güçler bakımından Kanuni Süleyman çağına göre arpa boyu ileri gitmediği, belki toprak erozyonları, traktörün otlak bırakmayışı, orman katliamı, ve ilh. ve ilh.. yüzünden epey geri kaldığı düşünölsün. "*Memleketin efendisi*"Man ettiğimiz, "*yer/erin esiri*"davamındaki köylülüğün niçin o denli sultan-halifeler sıra hastalığına (nostaljisine) tutulduğu, neden yemeyip içmeyip "*kur'an kursları*"ile "*imam-hatipier*"e dört elle sarıldığı, dolayısı ile de kendilerine "*sahibölarz*" pozu veren *finans-kapitaigüdümlü tefeci-bezirgan* partilere intihar ederce oy verdiği epey ortaya çıksa gerektir.

OSMANLI AVRUPASI

OSMANLIAVRUPASI11 "*Memleket*"sayılır. Bu memleketlerde, *Tatar-Macar-Isiav-Rum-Boşnakulusarı* yaşar. Bu ulusların *idaresi*, 2 *deviet-hükümet* (1 hanlık, 1 krallık), 3 *emaret* (komutanlık: prenslik: beylik), 18 *eyalet*valiliği (beylerbeyilik), 167 *liva* (sancak beylik) ile yürütölür.

Osmanlı Avrupa'sında 44.000 *tımarlı zeamet askeri*, 31.000 *müselleme* ve *777/* (bağ ışıklı) *yörük* (yörükler) ile, 74.000 eyalet *muhafaza* askeri bulunur. *Muhafaza* askerlerinin *ulufesi* (gündelikleri), her eyaletin *rüşmat* ve *aşa*ından tahsis olunur. *Vali* ve *mirmiran* (beylerbeyi)ların, vezirlerin, eyaletlere mensup *hasları* vardır.

Osmanlı Avrupa'sı, *kuzey-doğu-batı* olmak üzere üçe bölünür:

KUZEY: Macar: Budin (17)-Tamsuvar (6)-Egri (9)-Kanije (8)

Sırp: Belgrad-Semendere (Emaret)

Bosna: Hersek (2)-Dalmaçya-Bosna (7)

DOĞU: Kırım (Hanlık)

Eflak: Küçük Eflak-Büyük Eflak (Emaret)

Boğdan: Kara Buğdan-Ak Buğdan (Emaret)

Erdel: (Krallık)

Ernebud: (Arnavut): Üsküp (3)-Yanya (4)

Hırvat: İşkodra (4)-Karadağ (6)

BATI: Rum: Selanik (4)-Manastır (3)-Mora (7)

Bulgar: Niş (3)-Vidin (2)-Silistre (3)-Edirne (5)

TOPLAM 93 liva (sancak beyliği)

OSMANLI ASYA - AFRİKA - ADALAR

OSMANLIASYASI: 4 *biâd* (kentler); 19 *eyalet*, 184 *liva* ile yürütülür. İdareleri *has*, *saiiyane*, *iltizam*, *malikane* tiplerindedir. 91.000 tımarlı *daimi muhafız askeri* vardır.

Asya *"beldeleri* 4 etnik gruba göre ayırtlanır:

LİVALAR

ARAP: Yemen: Muha San'a Zubeyd Liha Abu Arış, Habeş:Necid Habeş Der'iyye, Cidde:Mekke Talif Medine, Hasile: Kûdus Şerif Gazze Gerk Safed Nablus Aclun Bekaa'ül Aziz, Saiiyane: Tedmür Sayda Beyrut, Halep: 7 sancak.

KÜRT: Musul: 6 sancak, Süleymaniye:5 sancak, Bağdat: 18 sancak, Basra: 2 sancak, Diyarbekir: Osmanlı + Kürt,

ERMENİ: Erzurum: 12 sancak, Çıldır: 13 sancak, Kars: 6 sancak, Van: 13 sancak.

TÜRK: Anadolu: 14 sancak, Karaman: 7 sancak, Maraş: 4 sancak, Edene: 5 sancak.

OSMANLI AFRİKASI:

Eyalet	Sancak sayısı
Mısır..	12
Trablus..	5
Tunus..	2
Cezayir..	3
	22

ADALAR (AKDENİZ): Rodos-Ağriboz-İstanköy-Midilli-Sakız-vb...

Kanuni çağı için Hayrullah Efendi'nin verdiği rakamlar biraz karanlıktır. 11 memleket, 5 (hanlık-krallık-emaret) bir yana bırakılırsa, yalnız Asya ve Avrupa için verdiği rakamlarla, andığı adlar birbirini tutmuyor.

	<u>Liva Sayısı</u>	<u>Andığı Livalar</u>	<u>Eksik anı</u>
Osmanlı Avrupa :	167	93	74
Osmanlı Asya :	İM	121	51
	351	226	125

Avrupa ve Asya'da 351 liva var diye yazılıyor. Bunların ayrıntıları anılınca ortaya ancak 226 liva çıkıyor. 125 liva hangi eyaletlerde? Açık kalıyor. Tekmil imparatorlukta 377 liva gösteriliyor. 3 kıtadakilere 373 sayılıyor: 4 eksik. Eğer Akdeniz adaları (Cezayir'i Bahri Sefid) 13 liva ise onlarla 386 liva tutmalı: 9 fazla.

Eyaletler tüm olarak 34'tür deniliyor. Bu rakamı Ayn Ali ile Ali Çavuş da doğruluyor. Ama, ayrıntı verilirken Avrupa'da 18, Asya'da 10, Afrika'da 4 eyalet anılıyor. 1 eyalet de adalar olunca, toplamı 33 tutuyor.

Hayrullah Efendi'nin rakamlarını yorumlamak güç.

MÜLKİ BÖLÜMLERDE NİCELİK DEĞİŞİKLİKLERİ

Kanuni'den 100 yıl kadar sonra, (17. yüzyıl ortaları), Osmanlı ülkesinin mülkiye bölümleri iki büyük ana beylerbeyilik (Rumeli-Anadolu) çevresinde oturaklılaşmaya başlıyor.

Daha doğrusu, Hayrullah Efendi'nin çizdiği *coğrafya* ve *etnik* mülki bölümlenişin yerini, dar *stratejik* bir büzülüş ve derleniş alıyor. Kırım *hanlığı*, Erdel *krallığı*, Sırp, Eflak, Buğdan *emaretleri* anılmaz oluyor. *Rum*, *Bulgar*, *Arnavud*, *Hırvat* etnik grupları *Rumeli beylerbeyliği* içinde eritiliyor.

İslam-Arap-Afrika ülkeleri, *saiiyane* biçiminde doğrudan doğruya padişah hasları arasına sokuluyor. (Mısır-Yemen-Habeş; Garp Ocakları: Trablus-Tunus-Cezayir; Basra-Lahsa, (hatta) Bağdat bu biçime giriyor). Kırım'da Kefe diye gene *saiiyaneyandırır* bir beylerbeyilik ayrılıyor.

17. yüzyılın başından ikinci yarımına dek (1602-1653), Osmanlı'nın *hasile* olan beylerbeyilikleri hep 25 olarak sayılır. 9 *saliyane* eyaleti o beylerbeyiliklerin dışında bırakılır. Yalnız Ali Çavuş'ta Bağdat *saliyane* sayıldığı halde, gene *hasile* sırasına sokulur.

O yirmi beş Beylerbeyiliklerden yarım yüzyıl içinde adı değişmeksizin kalanlar şunlardır:

1- Rumeli, 2- Anadolu, 3- Diyarbakir, 4- Bosna, 5- Budun, 6- Tamsuvar, 7- Karaman, 8- Trabzon, 9- Şam, 10- Halep, 11- Erzurum, 12- Çıldır, 13- Kars, 14- Van, 15- Musul, 16- Cezayir Bahrisefid, 17- Kefe, 18- Kıbrıs, 19- Trablusşam, 20- Rakka (Maa Ruha).

Bunlardan sonraki adları anılan beylerbeyilikler, hem sayıca, hem adları bakımından değişiklik gösterirler. Değişiklikleri, tarih sırası ile üç Osmanlı yazarında şöyle buluyoruz :

	<u>Ayn Ali</u> (1609)	<u>Koçi Bey</u> (1630)	<u>Ali Çavuş</u> (1653)
Eyalet sayısı	23	26	26
I	Rumii Sagıyre Zülkadiriyye	Sivas Zülkadiriyye	Sivas Maraş
II	-	Bağdat Şehrizor	Bağdat Şehrizol (zor)
III	-	- Habeş	Kanije Eğri

Ayn Ali ile Koçi Bey arasında 21 yıl var. Koçi Bey'le Ali Çavuş arasında 23 yıl var. 1609 yılı 23 olan *hasile* beylerbeyilikler artarak, 1630 yılı 26 görünür. 1653 yılı 26 sayılır. Olabilir. Yahut bir sayış yanlışlığı vardır.

I sayılı sütunlardaki değişiklik normaldir: 1609 yılı "*RumiiSağ/yr*" (küçük Rum ülkesi) sayılan yerler, 1630 ile 1653 yılları kestirme "*Sivas*" eyaleti olmuştur. Gene 1609 ve 1630 yılları "*Zülkadiriyye*" denilen, 1653'te "*Maraş*" olmuştur.

II sayılı sütunlardaki değişiklik de normaldir. 1609 yılı ayrıca bulunmayan *Bağdat* ve *Şehrizol* (zor şehri) eyaletleri, 1630 yılı kurulmuş ve 1653'te kalmıştır.

III sayılı sütunda, 1630 yılında anılan *Habeş* eyaleti, ondan önce ve sonraki 20 yıllarda anılmaz. Buna karşılık 1653 yılı *Kanije* ve *Eğri* diye izahsız 2 beylerbeyilik sıraya konulur.

Bunlar biçimcil takıntılar ve değişiklikler.

MÜLKİ BÖLÜMLERDE NİTELİK DEĞİŞİKLİKLERİ

Asıl ilginç olan şey, beylerbeyiliklerin öz açısından gösterdikleri değişikliklerdir. 16. yüzyıl ortasındaki imparatorluktan Hayrullah Efendi'nin aktardığı mülki bölümlerde, yalnız Şam eyaletinin 7 livası *sa/iyane'dir*. Bir de Diyarbekir, hem *Kürt* hem *Osmanlı* beylerin idaresinde gösterilir.

17. yüzyıl belgeleri daha açıklayıcı olurlar. 1630 yılı için Koçi Bey, saydığı 25 eyaletten birinci olarak *Bağdat* *sa/iyane* sayar. Onun da 7 sancağı tımar-zeamet idaresinde gösterilir. *Diyarbekir*, Vezir Beylerbeyi idaresinde 5 *hükümet-ocaklık* d,|v. 8 sancak, *Kürt* beylerinin ve II'i *Ostvanlı* sancağıdır. İkinci olarak *Kıbrıs*'m 8 sancağından: "*Bu üç sancak sa/iyane ile viri'ür*"der.

1653'te Ali Çavuş (Sofyalı)'un, hepsinden daha edebiyatsız olan yazılarından başka şeyler öğreniyoruz. Diyarbekir'in 24 sancağı 22'ye inmiştir. Bunlardan *Osmanlı'nın* payı 10 sancak olur. 12 sancak doğrudan doğruya, *tımar-zeameteri* bulunan, *tabe/ve a/eni|ev|* olan ve olmayan *yurtluk ve ocaklıklarsay|*w. 20 sancaklı Bağdat için de mesele hemen hemen aynıdır (8 erz'ı memleket, 12 erz'ı Irak). Oysa,1630'da Bağdat'ın 18 sancağı gösterilir.

Aynı eyalette *hasi/e* olan sancaklarla birlikte, *sa/iyane* yahut *yurtluksie ocaklıkveya aşiret* beylikleri olan sancaklar şöyledir:

	<u>Salivane</u>	<u>Hasile</u>
Kefe..	,Tüm Sancaklar	
Kıbrıs	3	.5
Şam.	4	.7
Cezayiri Bahrisefid	3	10

	<u>Yurtluk ve Ocaklık</u>	<u>Hasile</u>
Diyarbekir	12	10
Şehrızor...	13	.6
Van..	.8.	.5
Çıldır	.3.	10
Halep	.1.	.5

Daha karışık olanlar:

	<u>Yurtluk ve Ocaklık</u>	<u>Salivane</u>	<u>Aşiret Beyleri</u>
Bağdat	12	8.	-
Musul .	2	-.	3

Demek 11 eyaletin 72 sancağından 51 tanesi *yurtluk* ve *ocaklık* adıyla, 3 tanesi *aşiret* beyleri için ayrılarak, *en az* merkeziyetli düzendedirler. 58 tanesi *ortada*, (klasik Osmanlı) *ı////^*düzenlidirler. Kefe bir yana bırakılırsa, *en çok* merkeziyetli (doğrudan padişahın eliyle geliri toplanan) 18 sancak vardır.

RUMELİ BEYLERBEYLİĞİ VE DEĞİŞMEYEN SANCAKLAR

RUMELİ: Beylerbeyliği ilkin paşa sancağı ile birlikte 17 sancaktı: 1- Alacahisar, 2- Avlonya, 3- Delvina, 4- Dolakin, 5- Elbasan, 6- İşkodra, (İskenderiye), 7- Köstendil, 8- Mora, 9- Ohri, 10- Pirzerin, 11- Priştine (Vulçetrin), 12- Selanik, 13- Tırhala, 14- Üsküp, 15- Vidin, 16- Yanya, 17- Paşa Sancağı (Eyalet Merkezi.)

Sonra (*Özi-Kılbron-Kılı*) livaları katılarak, *S/iistre* Eyaleti de (18- *Akerman*, 19- *Bender*, 20- *Çermen*, 21- *Kırkkilise*, 22- *Niğ bolu*, 23- *Silistre*, 24- *Vize*) sancakları ile Rumeli oldu. Paşa sancağının 2 (yemin: sağ, yesar: sol) *alaybeyi*, öteki sancakların birer *alaybeyi* vardı. Bunların ayrı sancakları ve mehterhaneleri bulunuyordu.

17. yüzyıl boyu Rumeli sistemi bozulmadı. Daha sonraları *Mora* (Grek) eyaleti 6 sancağa bölündü.

1653 yazısında 24 klasik sancak beyliğinden başka 3 *müsellem* ve 6 yöüksancakları anılır.

Müsellem Sancakları: *Kızılca-Cengane-Çermen.*

Yörük Liva I a rı: *Öfcabolu- Vize-Tarındağ-Selanik-Kocacık-Naldöken.*

Öteki eyaletlerden 16. yüzyıl ortasından 17. yüzyıl ortasına dek sancak sayısı hiç değişmeyen beylerbeylikler yalnız 5 tanedir.

ANADOLU: 14 Sancak: *Paşa Sancağı-Kütahya-Saruhan-Aydın-Karasi* (Ba11kesir)- *Men teşe-Hamidil(I s part a Y Hüdavendiga r*(Bursay *Kar asi-Boiu-Ankara-Karahisarsahip-Sultanönü* (Eskişehir-Söğüt) -*Çankırı-Kastamonu.*

KARAMAN: 7 Sancak: *Paşa Sancağı-Konya-Niğde-Beyşehir-Kırşehir-Akşehir-Aksaray.*

TAMŞUVAR: 6 Sancak: *Paşa Sancağı-Tamşuvar-Libva-Göle-Morava-Yanova-Genad* (A.Ç.'dan)

KARS: 6 Sancak: *Paşa Sancağı-Kars maa* (ile)- *Pas in -Küçük Bahçıvan* (Erdihan'ı *Küçük k.Ç.)-Zaroad-Geçevan* (Guceran *A.Ç.)-Kağızman maa* (ile) *Suregil-Cucivan* (A.Ç.'dan)

ÇILDIR: 13 Sancak: *Paşa Sancağı-Çildir-Hartuş* (Erdenuç *h.Ç.)-Ardahan* (Ardahan'ı *Büzruk A.Ç.: Büyük Ardahan)-Bezerk-Haçrek* (Ahkrek *A.Ç.)- Postho-Ma hci-Acara-Pumbeh(Penk)* (A.Ç.)

Ocaklık olan Sancaklar: *Pertekrek-Levane-Nisfilevane-Şavşat.*

ŞAM: 11 Sancak: Paşa Sancağı Şam-Gazze-Safed-Kudüs Şerif-Ace/un
(Le c u n ?) - S?yda-Beyrut-Nablus- Tedmür-Gerek Süveyk (Kerek maa Sü-
veyk K.B,)-Aka

DEĞİŞEN SANCAKLAR VE ALAYBEYİLİKLER

Sancak sayıları değişen eyaletleri şöyle sıralayabiliriz:

Beylerbeyilik Adı	16. yy	1630	1653	Alaybeyilikler
BOSNA	9		7:	(Paşa Sancağı) <i>Bosna</i> <i>Hersek-Kili- Izvornik-</i> <i>Pozega-Raçna (Zaçna A.Ç.)-</i> <i>Kerka-Rahviçe (Bakris?).</i>
BUDUN-EGRİ KANİJE	17	20	17:	(P.S) <i>Budun- Eğri-Kanije-</i> <i>Peçevi- Üstün i</i> (Macarca: <i>Szekefheverar;</i> <i>İslavca:İstolni)</i> <i>Belgrad- Muhaç-Ösek- Novigrad-</i> <i>Seçan Soit/k-</i> <i>Sansar- (Seksar A.Ç. da: Sketvar)-</i> <i>Estergon- Sekçoy- Serem-</i> <i>Semend/re Hatvan-Segedin-</i> <i>Smontorni- Kopan-Pojim)</i>
KIBRIS		8	8:	(P.S.) <i>Lefkoşe- İçi t- Tarsus-</i> <i>Aiayye- Sis-Kirine-</i> <i>Bafi- Magosa.</i>
ZULKADIRIYYE		5	4:	(P. S.) <i>Maraş- Maiatya-</i> <i>Ayntab- (Maraş) Samsad-</i> <i>Karsi- Züikaderiyye,</i>
CEZAYİR'İ BAHRSEFİD		13	13:	(Kaptan Paşa) <i>Gelibolu</i> <i>-Ağriboz- Karlı ili (Korint?)-</i> <i>İnebahtı: (Eynebahtı: Lepanto?)-</i> <i>Mestre- Nakaşa- Sakız-</i> <i>Mehdiye-Rodos-Midilli-</i> <i>Koca hi-Biga- Sığla.</i>
TRABLUSŞAM		5	5:	(P.S.) <i>Trablus (Şam) Hama-</i> <i>Humus- Seimiyye-</i> <i>Cebeliyye.</i>
HALEB		10	6:(P.S.)	<i>Haleb- Edene (Adana)-</i> <i>Kiiis- (Ekrad'ı Kilis)-</i> <i>Birecik- Maarra- Aziz Baiisi-</i> <i>Mümbüç- Türkman</i>

RUHA (RAKA)			4:	(P.S.) <i>Raka</i> (Rusa- Urfa)- <i>Camas- Suruç-eyrihabur- Benisebia- Ane.</i>
DIYARBEKİR	22	24	22:	(P.S.) <i>Amid-</i> (Beş Hükümet Ocaklık:) <i>Haküt</i> (Hancük)- <i>Ceziyre- Eğil- Genç-Pertek- Çapakçur- Çermik- Harput-iH88xpX. - Elazık) - Ergani- Siverek - Nuseybin Hasankief-Siird-Mefarıkın - Akçakale- Sencaz- Habur-Çemişgezek.</i>
RUM (Rumiyyei Sagıyr): SİVAS			8	7: (P.S.) <i>Sivas- Amasya- Bozok- Divrik-Canik- Çorum-{k.C.,\ Arapkir)</i>
ERZURUM	12	12	12:	(P.S.) <i>Erzurum-Karahisar Şarki- Kiği. Pasin 'i Ulya- İspir- Hınıs- Malazgird Tekman- Kuzucan, tortum Mecenkerd (Micinkered)-Namrevan</i>
TRABZON			2	2: (P.S.) <i>Trabzon- Batum.</i>
KEFE			-:	<i>Saliyane.</i>
HABEŞ			-:	<i>Saliyane (Livai Necid- Habeş-Deriyye).</i>
MUSUL	6	7	5:	(P.S.) <i>Musul- Bacvanlı- Tekrid-Eski Musul- Horn- Bane Herobane).</i>
BAĞDAT	18	18	20:	(anıldı)
VAN	13	14	13	(P.S.) <i>Van-AdilcevazErciş- Muş- Bargiri Karkar- Kesani- Asiberd- Agakes-Ekrad'ı Beni Kutur (Vadii Beni Kutur) Kala'i Beyazıt- Ovacık- Hükümet'i Bitlis.</i>
ŞEHRİZOR (ZOL)			21	19: (P.S.) <i>Şehrizor-Sürücek- Erbil- Keşaf- Şehribazar- Cebel'i Hümreyn- Hezarmend Tolcuran- Merkave- Acur- Cengüle- Yakberle-</i>

Be İka s- Usni Tavis

Tel- Seyyid

Burencin-

Irman (Iruman)- Dadan

(Davudan)- Berend (Perend)

- Harir maa Dudin

(Harir Rudin)- Kal'a'i Gazi Keşan Paşa.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

**OSMANLILIĞIN DÜNYA
TARİHİ İÇİNDEKİ YERİ**

OSMANLILIĞIN DÜNYA TARİHİ İÇİNDEKİ YERİ

Osmanlı tarihi, İslam tarihinin bir *rönesans*(d,|v. İslamlık, içine temizlemek için girdiği bütün yakınoğu (Irak-Mısır) *tefecî-bezirgan* uygarlıklarının bin bir çelişkisiyle bulaşıp, çürümüşü. Orta Asya Moğol-Türk oymak akınlarının göçebe aşısı, yer yer "*tavaifülmülük*"(doğu-İslam feodalitesi) devletçiklerini yarattı. Osmanlılık o aşılardan doğmuş bir *beylik* oldu.

Tarihsel şartlar, Osmanlılığı batı-Hıristiyan uygarlığına karşı bir serhat vurucu gücü yaptı. Osmanlılık da, benzeri "*tavaifü/mülük*"d,e|v|etç|V|ev| gibi çarçabuk saman alevi olup ortalığı kapladı. Ve 100 yıllık "*tabiiömrüfü*", Timur akını ile sona erdirecekti. Dünya kontenjanı, Bizans kördüğümünün çözümünü Osmanlı'ya adamıştı. İkinci Osmanlı Devleti, birincisinin sonu olan "*Fetretdevri*'li (anarşi dönemini) giderip, Bizans'ı fethedince, "*tavaifülmülük*" çemberim yardı. Evrensel, "c/A?/7^|/-"imparatorluk oldu.

Bu oluşumun temel maddesi, *toprak* (tarım) üretimi ile *tefecî-bezirgan* üleşiminin birbirine girdiği ekonomi ilişki-çelişkileri kompleksidir. Sıra o kompleksi incelemeye geldi. Ancak o *kompleks* gökten zembille inmedi, yahut Orta Asya'dan at sırtında çadırlarla getirilmedi. Osmanlı coğrafyası üzerinde, dünya toplumlari girdabından doğdu. Bu tarihçil girdabın ana karakterini anlamadıkça, Osmanlı olayı kavranılamaz. O nedenle, Osmanlılığın, evren, ekonomik, sosyal, tarihsel girdabı içindeki yerine işaret etmek gerekir.

Bu dördüncü kitabın konusu odur. Konuya girerken, hem anlaşılır olmak, hem prosenin (sürecin) bütünlüğünü yitirmemek istedik. O zaman, dördüncü kitabı başlıca 3 bölüme ayırmak gerekti. Her üç bölüm de, en sonunda, Osmanlı *toprak düzenini* aydınlatma amacının planı içinde yer alır. Ama, ayrı ayrı incelenmedikçe, çok karışık olan problemin kendisine, doğrudan doğruya Osmanlı Tarihinin Maddesine girilemezdi. Bu kitapta ele aldığımız 3 bölümü şöyle sıralıyoruz:

- 1- İslam Dünyası Açısından
- 2- Hıristiyan Dünyası Açısından
- 3- Türkiye Problemi Açısından

Bu üç açıdan neyi aradık? *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, yani *ekonomi temeli* ile uzaktan yakından ilgili ve aydınlatıcı olabilecek konuları kuşbakışı ile gözden geçirmeyi denedik. Eğer *soyut mantık* çizisi ile davransaydık, yukarıki bölümlerin sırası başka türlü olurdu. Örneğin, ikinci gelen "*Hıristiyan dünyası*"araştırmalarını birinci sırada almak gerekecekti. İkinci gelen "*Hıristiyan dünyası*"bırlımcı sıraya girecekti. Ama, okuyucu "*İsianı dünyası*" bölümü nü az çok bilmedikçe, Hıristiyan dünyası olaylarına özge niteliği güç kavrayacaktı.

Tarihte zaman sırasına göre; Hıristiyan dünyası *tez* idi. İslam dünyası *antitez* oldu. Önce tezi belirtmek normal sıra olurdu. Ne var ki, İslam antitezini azıcık seçemeyen kimse, Hıristiyan dünyasının bu Osmanlı Tarihinde ne işi olacağını sezemezdi. O yüzden, ilkin, Osmanlılıkça rönesansı yapılmış, ölümden sonra diriltmeye uğratılmış bulunan İslam dünyasındaki, genellikle *ekonomi* ve özellikle *toprak* ilişkileri duruca el altında bulunmalıydı. Öyle yaptık. Orada edindiğimiz yol gösterici kazıklarla, Hıristiyan dünyasının ilgili yönlerine hazırlandık.

Gene, 3. bölüm "*Türkiye Problemi*", bu ikinci cilde değil, belki en sonuncu cildin de en sonuna bir bağımsız bölümcük diye konulabilirdi. Hatta belki de hiç konulmayabilirdi. Bir polemik broşürü olarak çıkarılabilirdi. Çünkü, *Osmanlı Tarihinin Maddesi* ayrıntılarıyla anlaşılmadıkça, onun üzerine Türkiye problemi açısından öne sürülmüş doğru yanlış tezleri ve görüşleri tartışmak ezbere kalırdı.

Ancak, Türkiye problemi açısından Osmanlı tarihi üzerine söylenmiş olanlar, Osmanlılığın dünya tarihi içindeki yeri ile mihenk taşına vurulabilirlerdi: Daha doğrusu, Osmanlı toprak düzeni üzerine yapılmış tek tük açıklamalar, Osmanlılığın dünya tarihi içindeki yerini aydınlatamadıkları için, yakıştıрма tezlere dökülüyordu. Onun için, dördüncü kitapta bu 3. bölümü koymak zorunda kaldık.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASINDA TOPRAK PROBLEMİ

Osmanlılık, *Batı-Hıristiyan* dünyasına karşı, *Doğu-İslam* dünyasının koçbaşı oldu. *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, elifi elifine İslam uygarlığının kuralları ve koşulları ile kuruldu. Batı Hıristiyanlığı: Oynak hayvancıl, *Akdeniz kentler* uygarlığının ölümünden sonra kalan *ruhu* idi. Doğu-İslamlığı: Daha durgun bitkisel *yakındoğu-kentler* uygarlığının ölümünden sonra kalan *ruhu* oldu.

Bu iki *ruh* (Hıristiyanlık ve İslamlık), aynı kökten çıktılar. *Kent* içinde, sınıfsız *yukarı barbarlığın* sosyal sınıflı *uygarlık* biçimine kalıp değiştirmesi idiler. Hıristiyanlık ile İslamlık, yalnız aynı *kentten* çıkmakla kalmadılar, söz yerinde ise hatta aynı *semitten* kaynak aldılar. İslamlık *Hicaz* kentlerinden, Hıristiyanlık *Filistin* kentlerinden doğdu. Biraz eşeleyince: Her iki *din* ve *ruh* da, hemen aynı *ırk veya u/ustan* fıskırdı. Hıristiyanlık da, Müslümanlık da, göçebe *Semitlerin* işidir. Çöken antika *tefecî-bezirgan* imparatorlukların *ruhlarını*, Semitler benimseyerek kurtardılar ve geliştirdiler.

Ama, evren diyalektiğinin kaçınılmazlığı, her iki *ruhu* ve *dini* de yakalamazlıkedemedi. "*Akrabanın akrabaya akrep etmez ettiğini*"denmiş. Hıristiyanlıkla İslamlığın da karşılıklı olarak birbirlerine ettiklerini "akrep etmemiştir" denilebilir. Hoşumuza gitsin, gitmesin, som tarih böyle gelişti. Onun için, ruh-din (ikiz-düşman-kardeşler)den birini anlamak için, mutlak ötekisini göz önünde tutmak gerekir. *Hıristiyan dünyası* problemi, *İslam dünyası* probleminin dışında yarım kalır. Anlaşılmaz.

İslam Türkiye'deyiz. İslam Osmanlılığın Maddesini bize en açık ve basitçe veren açı, ancak İslam tarihinin maddesi olabilir. Aşağıdaki bölümde iki ayırım gerekti:

- 1- Önce İslam toprak ilişkileri ile hukukuna değineceğiz.
- 2- Sonra, bu konunun tarih içindeki anlamına dokunacağız.

AYRIM I

İSLAM TOPRAK İLİŞKİLERİ VE HUKUKU

Bu Ayrımda, birkaç sözle *toprak* probleminin tanımlamasına giriş yaptıktan sonra, konuyu üç başlık altında özetleyeceğiz:

1- *İslam Toprak İlişkilerinin Şeması*. Burada en alfabetik biçimiyle İslamlıkta kaç türlü toprak ilişkisi belirdiğine dokunacağız.

Bu ilişkiler, *mülkiyet* ilişkileridir. Mülkiyet ilişkileri, ister istemez, bir sıra *hukuk* adını alan *normlarla* (kurallar ve koşullarla) deyimlendirilir. İslamlıkta mülkiyet normları, başlıca iki kategoriye ayrılabilirler:

a) *Fıkıh*, b) *Kanun*.

2- *Fıkıh* normları, ayrı bir başlık altında özetlenecektir.

3- *Kanunlar*, kısaca tanımlanmaya çalışılacaktır.

TOPRAK PROBLEMİ

Dünkü-Bugünkü Problem

Bütün kadim medeniyetler gibi, Osmanlıdaki toprak düzeni üzerine yürütülen düşüncelerin en büyük yanılma sebebi, o düzenleri, Frenklerin deyimiyle, "Une fois pour tous" (bir kere nasılsa öyle olmuş ve bir daha değişmez) mücerret (soyut) ve mutlak kategoriler, tezatsız, yalınkat hakikatler gibi ele almaktır.

Osmanlı toprak düzeni, başından sonuna dek aynı kalmış, yekpare bir samedani kategori değildir. Kurulduğu günden beri bitmez tükenmez değişiklikler geçirmiştir. Bu değişikliklerin, Birinci Osmanlılık diyeceğimiz, Yıldırım Beyazıt'a kadarki ilk yüzyıllık ilbler (gaziler) çağındaki derebeyleşme biçimi, hemen her "Tavaifülmülük" devletindekini andırır. Kısadır ve Timur barbarın katastrofu ile çabucak yıkılır, gider. Asıl açıklanması insanlık tarihi ve tüm sosyal ekonomi bilimleri için önem taşıyan toprak düzeni değişiklikleri, Fatih'in kurduğu İkinci Osmanlılık diyeceğimiz Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen gelişmelerdir. Bu gelişmeler başlıca iki büyük konağa ayrılırlar:

I. DİRLİK DÜZENİ: (Sipahi Tımarları) dahi denilen birinci konak. Fatih Mehmet'ten Kanuni I. Süleyman'a dek uzanan toprak münasebetleridir. Bu münasebetlerin ekonomi politik bakımından kısa adı "ÜRÜN İRADI" (K. Marks, Kapital c. III) şeklinin topraklarda ağır basmasından gelir.

II. KESİM DÜZENİ: (Malikane sistemi) de denilen ikinci konaktır. Kanuni I. Süleyman'dan beri gelen toprak münasebetleridir. Bu münasebetlerin ekonomi politik bakımından kısa adı "PARA İRADI" (K. Marks, Kapital I. c. III) şeklinin topraklarda ağır basmasından ileri gelir.

İrat biçimi, toprak ekonomisinin ancak sonucu olduğundan, biz, Osmanlı toprak düzeninin bütün benzerleri gibi kaçınılmaz bir determinizmle geçirdiği iki başlıca konağa, "dirlik düzeni" ile "kesim düzeni" adlarını vermeyi hem daha gerçek, hem daha anlatışlı bulduk.

Bu iki konak, bütün kadim medeniyetlerin başlarından geçmiştir. Benzerlikleri oradan gelir. Ama, her medeniyette, aynı münasebetler, cihan ekonomi münasebetleri ölçüsünde, yeryüzü coğrafyasından insan yığınlarının tarih öncesi gelenek ve göreneklerine dek bin bir çeşitli üretici güç etki-tepkileriyle bambaşka nicelik (kemiye) ve nitelik (keyfiye) gelişmeleri göstermiştir. Kadim medeniyetlerin hem aynı, hem gayrı oluşları bu mekanizmaya dayanır. "Das Kapital" III. cildin sonunda Marks'ın pek güzel belirttiği gibi, en son Roma medeniyeti, tarihin ürün iradı ile para iradı biçimlerinin doğum sancıları içinde kıvrana kıvrana ölmüştür. Aynı yö-rüngeye giren Osmanlı İmparatorluğu, o bakımdan daha mutlu olamamıştır. Hatta, batı kapitalizminin komplikasyonu ile de katmerleşen bu mutsuzluk, iki yüzyıldır süren Türkiye bocalayışları tarihine kaçınılmaz damgasını vurmuştur.

Osmanlı toprak düzenini incelemek, Osmanlı Tarihinin Maddesini açıklamakta olduğu kadar, Osmanlılık öldükten sonra bile istesek, istemesek miras bıraktığı ruhunu da aydınlatmak için ilk şarttır. Hukuk mahkemesinde olduğu kadar kolayca, tarih mahkemesi önünde "mirasın reddi" yapılamaz. Mirasa katlanmamak için bile, önce mirasın ne olduğunu iyi bilmek gerekir. Onun için, Osmanlı toprak düzenini incelemek, tümüyle Osmanlı Tarihini ilgilendirdiği kadar, o tarihin en aslına uygun ürünü bulunan bugünkü Türkiye'mizi de can evinden ilgilendirir. Neden şaşakaldığımız, neden birçok "hallerimizle hallendiğimiz", ancak genel olarak Osmanlı tarihi, özellikle Osmanlı toprak düzeni ile az çok aydınlanabilir.

Onun için, politikamızda sağ-sol çatışmalarında "toprakreformu" adıyla yuvarlacık öne sürülen problem, bu tarihçil teorik temeline oturtulmadıkça kör dövüşüne çevriliyor. Sağcr. Türkiye'nin şu kadar dönüm toprağı 35 milyon kişiye dağıtılsa herkes beş altı dönümle topraksıza döner, demagojisini yapıyor. Köylü bu demagojiye oy veriyor. "Solcu". Türkiye'deki toprak ilişkilerinin tarihçil teorisini kavramak zahmetine katlanmadığı, dolayısıyla da anlatamadığı için, yığınları karşısında buluyor.

İSLAM TOPRAK İLİŞKİLERİ

Bugüne kadarki toplumların HUKUK münasebetleri, tek sözle MÜLK-7-)^A7"münasebetleridir. Modern çağa kadar gelen toplumların başlıca mülkiyet hukuku, toprak mülkiyetinin temeli üzerine kurulur. Osmanlı toprak

düzeninin ana çizilerini kavramak için, *İslam* toprak hukukunu gözden geçirmelidir.

İSLAM TOPRAK İLİŞKİLERİNİN İKİ KAYNAĞI

Osmanlılık, bütün Batı ortaçağ derebeyi krallıkları gibi, *barbar*ların *din* teşkilatlarına dayanması ile doğdu. Osmanlı toprak düzenine biçim veren İslam toprak münasebetleri ve hukuku uzun gelişmeler geçirdi. Müslümanlık, bir karış toprağı bulunmayan Mekke plebleri ile, küçük toprak parçalarına tefeci-bezirgan Yahudilerce ipotek konulmuş olan Medine kentlilerinin hareketi olarak başladı. İslamlık, toprakların azat edilmesi, hürleştirilmesi demektir. Bu hürlük, Mekke patriçileri olan toprak sahibi Kureyşlilere ve Medine tefeci-bezirganları olan Yahudilere karşı zaferle sonuçlandı.

İslamlık yayıldııkça, eline geçirdiğı yerleri, ya barışla "SULHEN", yahut *savaşla* "ANVEN", "UNVETEN" (zorla) aldı. Nasıl alırsa alsın, bu topraklar, hep ondan önceki medeniyetlerin tefeci-bezirgan ve mütegalibeleri eline ve tekeline düşmüş esir topraklardı. İslamlığın tarihsel görevi, o esir toprakları, her ne pahasına olursa olsun, kendi doğuş ilkelerine sadık kalarak azatlamaktı. Ve nitekim onu yaptı. Çökmüş medeniyet zalimlerinin ve mütegalibelerinin tekellerindeki toprakların azat edilmesi; eski sahiplerine, daha doğrusu *küçük üretmen* çiftçilere adaletle dağıtılması demektir.

İslamlıkta toprakların azatlanması, ele geçiş biçimine göre iki yoldan başarıldı:

1- *KARIŞLA ALINAN TOPRAKLAR*: Yapılan anlaşmaya göre, Müslüman olmayanların ellerindeki kendi mülkleri olan topraklar kendilerine bırakıldı. Toprak sahiplerinden HARAÇ (yer vergisi) alındı.

Haraç sözü, Rumca "*haraç*"den gelir. Bizans İmparatorluğu'nda, toprak kölesi Parehoi (apoixoi) durumuna gelemeden önceki az çok hür köylere Homai (Xwuai) veya Hkorion (Xwpiov), köyde oturanlara "*Hiritai*" (Xupızai) denir. "*Bunların hukuki kişilikleri var. Mahkeme önünde dava açabilir, hak dileğinde bulunabilirler.*" (Charles DieI: Histoire de l'Empire Byzantine, Paris 1947, s.105) Türkiye köylüsünün bugün çoluk çocuğuna hâlâ "*Horanta*"demesi oradan kalmadır. Haraç adını alan "*O vergi, İslamlıktan önce Bizans ve Fars egemenliğine boyun eğen bölgelerde vardı.*" (Henri Masse: "L'İslam", s. 63, Paris 1937)

İlkin haraç *ayni* [d]. Yani malla ödenirdi. Müslümanlığın toprak ekonomisine getirdiğı yenilik, haracı, *Hristiyan* kesimindeki toprak mülklerden nakdi olarak almasıdır. Roma İmparatorluğu'nun gah nakdi, gah ayni haraç toplamaları, kapalı "*tabii ekonomi*"üvetim'nden bir türlü kurtulamadı-

ğini gösterir. İslamlık bu bakımdan, daha doğarken, Roma'dan daha ileri bir bezirgan ekonomi güttüğünü belli eder.

Hıristiyan *kişi mülkü* olup da sahibinden haraç alınan topraklara "HARACİYE" arazi denir. Haraciye toprakların, İslam toprakları içinde pek ufak bir bölüm olduğunu anlamak güç değildir. Çünkü, ele geçen eski medeniyet toplumlarının en büyük kısımları, daima zalim mütegalibe tekelindedir. Müslüman olmayan bu derebeyler, pek seyrek barışa yanaşırlar; o yüzden kendileri ortadan kaldırılır, toprakları da kişi mülkü olmaktan çıkar.

2- **SAVAŞLA ALINAN TOPRAKLAR:** Oldukları gibi, Müslümanların hepsine düşer. Savaşta ele geçen eşya *GANİMET* adını alır. İlk Müslümanlıkta ganimetin hepsi Müslümanların hepsinin orta malı idi. Kur'an'ın "Enfal" suresinin ilk ayeti bunu belirtir. Ondan sonra, savaşanların yeni Müslüman oluşları, bütün ganimeti orta malı yapmaya elvermedi. Ardından gelen (gene Enfal süresindeki) ayet, ganimetin ancak beşte birini "beytülmale" (Müslümanların orta malı haline) ayırdı. Beşte dördünün savaşanlar arasında paylaşılmasını kabul etti.

Savaştan sonra ele geçen şeyler, ister *taşınır* (menkule), ister *taşınmaz* (gayrimenkul) olsunlar, ganimet değil FEY adını alırlar. Bunlar üzerine pek kesin Kur'an hükmü göze çarpmaz. Sünnet, Hadis, İcmaı Ümmet gibi yollarla, sonradan bu konular üzerine Fıkıh kuralları kotarılır.

İkin *ganimetn* ortak mal oluşu gibi, feyüzerine Kur'an'da açık hükümler bulunmaması da *İslam* akınının tarih öncesi *sosyalist* yapıdan; barbarlıktan doğduğunu yeterince anlatır.

Müslümanlık, hayalinde güç gördüğü genişlikte uçsuz bucaksız ülkelere ele geçirince; bütün o yerler üzerinde hareketin prensiplerine uygun işlemler yapıldı. Hazret'i Ömer bir bölük toprağı Müslümanlara ayırdı. Toprağı işleyenlerden, yalnız toprağın ZEKAT'ı sayılacak bir *ÖŞÜR* alındı. Böylece, bir çeşit Müslüman kişi mülkiyeti durumuna giren topraklara "*Öşriye*" arazi denildi.

Gaziler, bütün fethedilen toprakları kaplayacak çoğunlukta olmaktan uzaktılar. Bir avuç Müslüman'a geniş yerleri çiftlik diye peşkeş çekmek ise, (toprakları azat etme görevi ile); yeryüzünde göksel adaleti kurmaya ant içmiş Müslümanlığın *prensiplerine* ve *ülkücülüğüne* sığmazdı. Hiç değişilse, Müslümanlık, Müslüman gerçekten ülkücü kaldığı sürece, kendi prensiplerini çiğneyemezdi. *Yukarı barbarlık* düzeyindeki iki Hicaz *kentinden* (Mekke ve Medine'den) çıkmıştı. Çıktığı yerde, toprağı tefecilerin, mütegalibe Kureyş ağalığının elinden kurtarmıştı. Bu taze Müslüman Arap akıncıları, peşlerine taktıkları büyük *orta barbar* (bedevi) yığınları ile Bizans ve Fars derebeyliklerindeki toprak meselesini çıkmazdan kurtardık-

ları için, Müslümanlık üstün gelmiş ve geliyordu. Kaldırdığı eski derebeyliğin yerine *hemen* başka, yeni bir derebeyliği geçirme ikiyüzlülüğü Müslümanlıktan beklenemezdi. Ne o kadar *modern*, ne de henüz yeterince *medeni*... Daha doğrusu, ilk adımda derebeylileşseydi; Müslümanlık, saman alevi kadar çarçabuk yeryüzünü kaplamak şöyle dursun, adı bile işitilmemiş kalırdı.

Onun için Hz. Ömer, en geniş toprakları Osmanlı'nın "miri arazi" dediği tipte, *Müslümanların* orta malı halinde bıraktı, işlenmiş yerleri çalışan küçük üretmenlerin tasarrufuna soktu. Beden gücüyle toprağı işleyenlerden hem *haraç* (toprak vergisi), hem *cizye* (baş vergisi) (Diocletien'lerden Heraklius'ün kurduğu vergi sistemindeki "Capitato" L. Brehier: Le monde byzantin, c. II, s. 248) aldı.

İşlenmemiş topraklara gelince: Bunlar, İMAM'ın (Müslümanların seçtikleri başkanın), aracılığı ile "*Beytü/ma/dn*" emrinde tutuldu.

Toprak üzerindeki klasik İslam prensiplerinin ana çizileri bunlardır.

ÜÇ TÜRLÜ TOPRAK İLİŞKİSİ

Osmanlılık, doğduğu gün, Hz. Ömer'den beri geçmiş altı yüzyıllık sına malı muazzam İslam fıkhnın dört büyük çatallı "tutulacak yol: *Mezhep*" kavramlarına uydu. Bunlardan İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin yolunu seçti. O yolda, önce kendi göçebe yaşayış ve anlayışındaki gelişmeleri, sonra ele geçen yerlerdeki şartları kollayarak, *Fıkhn* Anayasasına en uygun gelen Osmanlı toprak kanunlarını çıkardı ve uyguladı.

Osmanlı göçebeliği: Bütün benzerleri gibi, toprak üzerinde ÖZEL KİŞİ'nin *dokunulmaz* hakkını pek öyle ^î/îsv?/tanımiyordu. Bugün batı kurallarına tutkun kişileri dehşet içinde bırakan, *müsadere* eyleminin, Osmanlılıkta sonuna dek dayanmış olması bunu ispat eder.

Köylü yığınları da, toprak üzerinde; koruyamayacağı, çarçabuk tefeci-bezirgan oyunu ile eşraf ve mütegalibeye kaptıracağı *blv kişimülkiyetinden* çok, insanca çalışabileceği, rahat, emniyetli *tasarrufu* özlemişti.

Sübjektif olarak Osmanlı'nın, objektif olarak yığınların, zamana uygun eğginliklerinden doğan şartlar, gerçekçi insafıyla işlendi.

Suihen (barışla) ele geçen yerler; Müslüman olmayanların elinde mülk diye kaldı. *Haraciye toprak* oldu. *Anveten* (savaşla) ele geçen topraklardan küçük bir bölümü, Ömer usulü, ilblere mülk olarak verildi. Bunlardan yalnız öşür alındı. Adları *Öşüriye toprak* oldu.

Pratikte, ele geçen toprakların bu *haraciye* ve *öşüriye* bölükleri devede kulak kabilindendi. Bütün Müslümanların kanı, canı, gözyaşı, çabası ile alınmış yerleri, şunun bunun şahsına peşkeş çekmek, ilk Müslümanlar gi-

bi, Osmanlılar için de hoş görülmedi. Bu, hem Osmanlı göçebe geleneğine, hem yığınların fiili durumuna pek sığmadı. Asıl en büyük toprak yığını, en yararlı İ/blere (gazilere) dahi ÖZEL KİŞİ mülkü yapılamadı. İlk *ülküçü* //blerin de gözü malda değildi. Bu çeşit ortada kalmış toprakların "RAKABE"sı (mülkiyeti) ve kontrolü ister istemez "*Beytü/mai*"e düştü. Ancak, "TASARRUF"u (işletimi) ve yararlanmasını, çok defa Müslüman olmayanlara bırakıldı. Onlardan, öşür yerine *haraç* alındı. Ama, bu topraklara "haraciye" denmedi, "*miri toprak*"adı verildi.

Başka İslam ülkelerinde epey bulanık kalan bu üç çeşit toprak münasebeti, Osmanlılıkta daha duru ve açık deyimlendirildi. Ama, uygulamada, /C\$7mülkü ile *toplum* mülkü arasındaki sınırın nazikliği bir türlü giderilemedi. Çünkü, hangi gerekçeyle olursa olsun, gerek haraciye, gerekse öşriye, en son duruşmada, günün politikası icabı *toplum mülkiyetinden*, miri topraktan ilk prensipler dışında bir aktarma ve aşırmadır. Onun için Osmanlı sık sık kişi mülkü toprakların ilk kaynaklarının miri toprak olduğu gerekçesini öne sürmüş, kişi topraklarını mirileştirmiştir. Çünkü, Mecelle'nin dediği gibi; "mani zail (yok) olmuş"tur: Fethedilen yer artık bir daha fethedilecek değildir. Gösterilen yararlılık ise, irsi imtiyazlara yol açmalıdır. Devletin de, halkın da ideal adalet ve menfaati miri toprak üzerinde her *Müslüman'ın* eşit hakkını korumakta görülmüştür.

Yukarıdaki ayrıma göre, Osmanlı topraklarının İŞLENEN'leri (*Amir*. bayındırları) şu üç tipe bölünür:

- 1- ÖŞRİYE TOPRAK: Müslüman'ın şahıs mülküdür.
- 2- HARACİYE TOPRAK: Hıristiyan'ın şahıs mülküdür.
- 3- MİRİ TOPRAK: Beytülmalin mülküdür. Kimsenin şahıs mülkü değildir.

ÖŞRİYE VE HARACİYE TOPRAKLAR

Öşriye ve haraciye topraklar şahıs mülküdürler. Öşriye topraktan Müslüman yalnız öşür verir. Haraciye topraktan Hıristiyan *haraç verir*. Buradaki haraç, miri topraklardan alınan haraçtan bambaşkadır. Osmanlı tatbikatında, öşürle haraç gibi, haracın da; *haraciye* toprakla miri topraktan alınan biçimleri birbirlerine karıştırılacak ve ayırmak için, sık sık fetvaların çıkarılması gerekecektir. Onun için, kişi mülkü olan haraciye topraklarını, haraç veren *miri* topraktan ayırmak üzere, haraciye toprağa "*sırfharaci* /e^Aarazi" denilir.

Gerek öşriye, gerek haraciye (sırf haraciye) toprakları hiç değilse şeklen, kesin olarak *kişimü/küüv*leY. Sahipleri onları, istedikleri gibi kullanırlar, *miras* bırakırlar, *hediye*, *vakifeüerier*. Satar, savar (feraç)lar. Bu eylemlere, bir hadde kadar hiç kimse karışamaz. Hatta *kanunlar* dahi karı-

şamaz: "AraziKanunname!Hümâyûnumun 3. maddesi, öşriye ve haraciye toprakların "Kanun vasfına hacet yoktur" dev. (7 Ramazan 1274 G, 1857: D) Öşriye ve haraciye topraklar üzerinde bir iddia ve dava olursa, bunu *Dört Mezhebin* her biri, kendi "Fıkıh" kurallarına göre ve kendi fakihleri eliyle çözümler.

Öşriye ve Haraciye topraklar arasındaki ayırt, ilk Müslümanlığın din çabasını okşar. Müslüman olmayanlar, başka siyasi kayıtlar gibi, haraç yolu ile de, İslam olmaya doğru itilir. Mısır Kıptileri, sırf haraçtan kurtulmak için yığın yığın Müslüman oldular. O kadar ki, sonradan gelen ve ilk Hulefayı Raşidin ülkücülüğünü (idealist Müslümanlığı) kaldıran efendiler, "mümin" (inanmış Müslüman) çoğaltacağına, haracı çoğaltma yolunu tuttular. Osman Halife'den Muaviye'ye kadar geçen 17 yılda (644-661), Müslümanlaşmalar çoğaldığı için, haraç azalması ile Mısır'ın geliri yarı yarıya düştü. Mekke bezirganlarının en kelbileri olan *Emeviier*, "İhtida" (doğru yola gelme: Müslümanlaşma)dan hiç hoşlanmazlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanlara karşı gösterilen tolerans, ilkin barbar geleneğine, sonraları da sırf bu haraç alabilme kaygısına bağlı gözükmektedir. Osmanlı'nın, ele geçirdiği yerlerin Hıristiyanlarını Müslümanlaştırmamakla yanıldığını tenkit edenler, o bakımdan hayale kapılırlar.

Miri topraklar hemen bütün araştırmanın öz konusudur. Bu yerler, Müslümanların *ortak mülkiyetleri*, orta mallarıdır. Öşriye ve haraciye topraklara bakan hukuk, *Fıkıh* adını aldığı gibi, kamu topraklarını (miri araziye) düzenleyen hukuk da kanun adını alır. Miri toprak ilişkilerinin ayrıntılarına burada giremeyeceğiz.

ŞERİAT (HUKUK)

Dirlik düzeninin kökleri, bir yandan MÜSLÜMAN ANAYASASI demek olan *FIKİH* ile, öte yandan o anayasaya göre çıkarılmış mevzuat olarak "*KANUN*" hükümlerinde izlenebilir. Önce fıkıh ile kanunun anlamlarını açıklayalım. **[Bu paragraf, 1977 tarihinde Tarihsel Maddecilik Yayınlarından çıkan, Osmanlı Tarihinin Maddesi cilt 2'de böylece basılmış, daha sonraki diğer yayınevlerinin baskılarında da aynen alınmıştır. Türk Tarih Vakfı arşivlerinde bulunan mikrofişlerdeki "Osmanlı Tarihinin Maddesi" başlıklı, 1970 Ekim tarihli orijinal daktilo metinde bu başlık ve paragraf yoktur. (Yayınevinin notu)]**

A- FIKIH

Özel Mülkiyet Hukuku

Fıkıh Nedir?

İslam'ın, *orijinal tek medeniyet bütünü* süresince ortaya atılmış bulunan tüm *hukuk prensipleridir*. Bu prensipler, tarihte bir HUKUK kırkanbarı olan Bizans ile temasa geçilir geçilmez başlar, İslam'ın ikinci yüzyılında derlenir.

Yalnız, fıkıh Roma hukukunun bir taklidi sanılırsa, kadim orijinal medeniyetleri hiç anlamamış oluruz. İslam'lık, kendi Mekke ve Medine kentlerinden doğmuş *orijinal* bir medeniyettir. Kendinden önceki medeniyetlerin etkileri ne olursa olsun, bütün o etkiler, Arap *Yukarı Barbarlığının* kurduğu Mekke ve Medine kentlerinin süzgecinden geçmiştirler.

Mekke ve Medine kentleri çöl ortasında bir ağaçsa, o ağacın tohumu, kadim medeniyetlerden gelmiştir; ama, kendisi tümüyle Hicaz toprağının, Arap barbarlığının havası, suyu, gübresi, güneşi, Arap insanının emeği ile büyümüş ve yemişini vermiştir. İslam'lığın fıkıhı da, hiçbir kadim medeniyet hukukunun kaba kopyası değildir.

İslam fıkıh kurallarının kaynakları şunlardır:

- 1- KUR'AN: İslam'lığı yaratanın tartışılmaz hükümleridir.
- 2- SÜNNET: Peygamberin yaşarken yaptığı işlem ve eylemlerdir.
- 3- HADİS: Peygamberin incelenimine uğrayabilen sonradan bulunmuş sözleridir.

4- MEDİNE ADETİ (Coutumier): İslam'lığı doğuran KENT'in töresi, gelenekleridir.

5- İSTİSLAH (Düzeltilim): Kamu iyiliğine uymayan hadisi düzeltmektir.

6- İCMA (Toplantı): Aslında kent toplumunun (*İcmaümmet*. Ulus toplantısı) yaparak aldığı kararlardır. Zamanla Medine hukuk doktorlarının (*fakihlerinin*) topluca kararları Roma imparatorluğundaki, "*Consensus doctorum ciciesiae*") (H. Massi: L'İslame) olur.

Mezhepler ve Topraklar

Dikkat edilirse, kadim toplumlarda KENT KURUCUSU nasıl kutsal *kanunun koyucu* ise, İslam'lıkta da, din kurucusu aynı ölçüde kutsal kanun koyucudur. Onun 3 basamaklı kuralları vardır:

1- *Tanrı* bildirisi, 2- *Kurucu* işlemi, 3- *Kurucu* sözü... Bunlar bütün Müslümanlarca kayıtsız şartsız kabul edilir.

1- *Kur'an*: Tartışılmaz,

2- *Sünnet*: Tartışılmaz. Ama, Kur'an gibi taşta yazılı olarak korunmadığı için, Kur'an derecesinde farz olmaz. Sünnet: Bir çeşit "*Medine oturması*ndan gelir. Kur'an, ana kent: MEKKE'de başlar.

3- *Hadis*: "Sonradan olma" anlamı ile yeri, kökü, zamanı araştırılarak, doğruluğu üzerinde durulan hükümlerdir. Çünkü peygamberden yüzyıl sonra, önüne gelenin "Hadis" uydurup, haklı çıkma sevdasına düştüğü soysuzluk çağı başlamıştır.

Kurucudan hemen sonraki 3 fıkıh kaynağı, dikkat edilirse, doğrudan doğruya İslam'ın ilk savunucu kenti olan *Medine'ye* bağlanır. Medeniyetlerin orijinal biçimlerinde KENT'in ne büyük rol oynadığı burada bir yol daha belirir. *Medine töresi* (kent gelenek ve göreneklere) başta gelir. Sonra, zamanla değişen toplum olaylarını ayarlamak üzere, gene Medine toplanmaları ve *kamu iyiliği* (amme hayrı) ölçü tutulur.

Kur'an ve sünnet dışındaki dört kaynağı kabul veya reddediş, birçok İslam MEZHEP'lerini (TUTULACAK YOL'ları) ortaya çıkardı. Bu yolların, mezheplerin en özkanıcı (ortodoxe) sayılanları, Hıristiyanlığın İncilleri gibi, başlıca dördtür: *Hanefi, Maliki, Şafi, Hanbeli*... Bu dört mezhep, Emevi saltanatının dağılışı üzerine başlar. Çünkü, Emevilerden sonra İslam'lık, artık bir tek toplum ve bir tek devlet olmaktan çıkar. Birçok saltanatlara bölünür: Saltanatlar, dört mezhepten hangisini benimserlerse, fıkhıta o yolu resmen savunurlar. Gerçi dört yol da "HAK" sayılır; ama mezhep kavgaları, öteki dünya kavgalarından daha az kan dökmezler.

Mezheplerin derin temelleri bir tek ana-konu üzerine dayanır: Genellikle MÜLKİYET, özellikle TOPRAK MÜLKİYETİ... Yeryüzünü MAHŞER yerine çeviren bütün mezhep kavgalarının tükenmez konusu, hep toplumun orta malı olan (Osmanlı'daki: MİRİ) topraklardır.

İslam kurallarına göre: "*Memleket topraklarında herkesin hakkı vardır. Onu yetim malına benzetmek de mümkün olur. Emirü'müminin bu toprakların vasisidir.*"(O.B.: İslam Türk, vs. 941 İst.) Bu topraklar, "*İkt'a*" (kesi) yoluyla bazı kimselere verilebilir. Ama gelişigüzel değil, "*mesaag'ı Şeri*" (Şeriatın buyruğu) çerçevesi içinde kayırma yapılabilir. Burada iki bulanık konu önümüze çıkıyor:

- 1- İkta (bağışlanmış düzenli gelir)
- 2- Mesaag (İzin, buyruk)

Fıkıhça İkta

İKTA nedir? Genel İslam fıkıhında *temel anayasa* olan Kur'an bu konu için hiçbir şey söylemez. "*İkta'nın meşruiyeti edillei erbaadan* (dört belgeden): Kuran, Sünnet, Hadis, İcmai Ümmetten. *Sünnet ve İcmai Ümmetle sabit olmuştur*" (Halis Eşref Efendi: "Külliyat'ı Şerh'i Kanunu Erazi"s. 26. dan alan, Keza.) Bu gerçek, bize, "İkta"konusunun lastikliliğini ve üzerinde "*Medine doktorları*"gibi sonradan teşekkül etmiş he-

yeterince, "Sünnet var mıydı? Yok muydu?" tartışmalarına ne kertede el- vereceğini göstermeye yeter.

Fıkıhta otorite sayılan ama, İslamlıktan on bir yüzyıl sonra yaşadığı için hükümlerinde çok geç kalması mümkün bulunan Maverdi (ölümü: Göç 1085, Doğum 1674)'nin (Dr. VVorms'ca "Journal Asiatique"de tercüme edilmiş) *"E'ahkamüs Suitaniyye"*(Bab XVIII) eserinde "İkta" (Kesi) ve "Kata-yi" (Kesiler) faslı, gene İslamlığın doğuşundan iki yüzyıl sonra yaşamış, en büyük otoritelerden İmam Eba Yusuf (G: 113-182, D: 731-798)' un *"Kitab'ülHaraandan* şu deyiimi alır: (İkta), *"Er'iharactan (Haraç toprakla-rından: Miri yerlerden) bir mikdar yerdır ki, Sultan ol yeri mürad eylediği kimseye tayin eyler."*(s. 40)

Bu *"tayin"*ne biçim olur? Bütün çatışmalar kamu topraklarının kişiye verilisinde güdülen yol çevresinde koptuğu halde, İslam devletleri binler-ce yıldan beri yaz boz tahtasına döndükleri için, "İkta"ın birbirini çürüten iki biçimi de yan yana, rahatlıkla, aynı şeymişler gibi dizilir. Maverdi'ye göre: *"İkta'an temlik"*(kesim olarak mülk verme) *"biryerin tasarrufhak-larıyla birlikte temiki"*d,\v. Bu, toplum mülkünü kişi mülkü yapmadır.

Sultan bunu yapabilir mi? Eylem olarak yapar. Ama, Hulefayı Raşid-in'ce konulmuş yukarda işaretlenen prensiplere göre yapamamalıdır. Sultan bunu nasıl yapar? Aşağıda göreceğiz. Yalnız, Maverdi'nin o deyi-mi, şu anlamda yorumlanmaktadır: İkta, Miri toprakların *"sadecegelirini* (hukuk'u emiyriyesini) *bir dirlik* (benefice) *olarak askere vermek veya vergi mültezimine satmak anlamına da gelir."* (O. Barkan: İslam 'Türk Mülkiyet Hukuku vs. "s.2)

İkta'ın 3 Tipi

İleriki araştırmamızı önceden açıklamış olmak üzere, bu tariflerin orta-ya attığı kargaşalığı kısaca durultmaya çalışalım. Yukarıda anlatılanlar, bir tek düzen değil, birbirinin zıddı olan üç toprak mülkiyeti ve düzenidirler.

1- **İKTAAN TEMLİK**: Söylediğimiz gibi, toplum toprağının hem TASAR-RUF'unu hem MÜLKİYET'ini bir kişiye *özei mülk*der. Burada, haklı veya haksız olduğu bir yana, artık miri toprak, toplum mülkiyeti kalmamıştır. *"Şahsi mülk"*va rd ı r.

2- **DİRLİK**. Toplum toprağının yalnız gelirini asker kişiye bir çeşit ma-aş (geçim) olarak vermektir. Burada, dirlik sahibi, toplum toprağının ne MÜLKİYET'ine, ve ne de TASARRUF'una sahip değildir. Miri topraklar üzerinde adaletli düzeni koruyacak bir memurdur. Aldığı toprak gelirin e karşılık, canını başını devlete, millete adanmış gerçek görevli bir fedaidir. Osmanlılığın Kanuni Süleyman çağına gelinceye değin, yer yer soysuz-

laşmaları ne olursa olsun, ana çizilerinde bu prensibe uyan *DİRLİK DÜZENİ* budur.

3- *MÜLTEZİMLİK*. Toplum topraklarının gelirini, devlet millet hizmetinde çalışan ve savaşılan ölkücü öbler yerine, (devlet mekanizmasını harç borçla, halk yığınlarını tefeci-bezirganlıkla haraca kesmiş) para ve nüfuz babalarına resmen kaptırmaktır. Gerçi, burada da, görünüşe bakılırsa topraklar toplum mülkü sayılırlar. Ama, göreceğimiz bin bir "Hilei şer'iyye" dolabıyla, artık miri toprakların ne *MÜLKİYETİ*, ne *TASARRUFU* üzerinde toplumun en ufak kontrolü kalmamıştır.

"*Şarkpolitikacılığı*", "*Şarkkurnazlığı*" dediğimiz kahpece ikiyüzlülüğün temeli, bu çeşit toprak münasebetlerinden gelir. Kadının nikahı başkasına, vücudu başkasına düşer gibi, koca koca toplum topraklarının laftan ibaret kalmış *MÜLKİYETİ* (Rakabe'si) sözde toplumun, *TASARRUF* adı altında her türlü kullanım ve mülkiyet hakları ise, özel kişinin sayılır. Bu düzen, Osmanlı İmparatorluğu'nda dirlik düzeni bozulunca, Kanuni Süleyman çağıyla resmen sistemleştirilmiş bulunan bilhassa mukaataalar sistemidir. Biz, onu ilk dirlik düzeninden ayırt etmek için *KESİM DÜZENİ* diye adlandıracağız.

Dirlik Düzeni Kesim Düzeni ile Karıştırılmamalı

Yukarıdaki açıklamamız iki sonuç veriyor:

a) Demek, Osmanlı toprak düzeninde, tarihsel karakteristiği bilinmedikçe karıştırılan Dirlikçilik ve Mukaataacılık gibi toprak düzenleri, İslam toprak ekonomisinde ve fıkıhında dağınıkça bulunan sistemlerdir. Osmanlıları Müslüman oldukları gün, bu sistemlerin Şeriatı içine girmişlerdir.

b) Ancak, bu sistemler, hukuk kırkambarı fıkıh dergi ve eserlerinde iç içe, üst üste göründükleri gibi, toprak ekonomilerinde de az çok yan yana bulunabilirler. Bu, bizi, dirlik düzeni ile kesim düzeni arasındaki kesin ayırtları görmekten, iki sistemin belirli bir ekonomi gelişimi içinde belirli çağlar açmış iki ayrı düzen olduğunu kavramaktan uzaklaştırmamalıdır.

Her devirde "*tedahül*" oluv. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında bile yüzde yüz saf kapitalizm her yerde yoktur. En emperyalist ekonominin yeryüzünü kapladığı çağdayız. Ölkelerin şurasında veya burasında ilkel komundan, kapalı ekonomiden, modern sosyalizme dek çeşitli çağ ekonomileri bir arada yaşıyorlar. Ama, bu olay, her ekonomi sisteminin tarih ve toplum gelişimi bakımından ayrı bir çağı temsil etmesine engel değildir. Tıpkı öyle, dirlik düzeni içinde kesim düzeni artıklarının veya tersine kesim düzeni içinde dirlik düzeni artıklarının bulunması bizi şaşırtmamalıdır.

"Mesaag" Nedir?

MESAAG nedir? "İmam"(seçilmiş din ve dünya başkanı), toplum topraklarını dilediğine rakı sofrasında keyif için bağışlayamaz. Dilediğine vermek, ancak, Hulefay'î Raşidin gibi, Peygamberce Cennet muştulanmış gerçek ülkücü, *hak ye halk* yolunda canını verecek "İmam"lar için doğrudur. Onların bile SEÇİM'le (BİYAT'la) iktidara geldikleri düşünölsün. İslamlık, öyle ülkücü halk fedailerinin tarihte nasıl kuyruklu yıldız çabukluğu ile gelip geçtiklerini sezmişti. Onun için, sonraki toplum toprağından (millet malından) babasının çiftliğini bağışlar gibi hinoğlu hince "ikta" (kesim)lar yapabilecek kıratdaki soysuz önderleri dizginlemek üzere, Şeriatça bir ME-SAAG (müsaade, buyuru) şartı koşmuştur.

"Hükümdarın selahiyetleri bazı şartlarla takyit (sınırlanmış) edilmişti. " (Bülent Köprölü: Toprak Hukuku Dersleri, s. 16)

"Mesaag'ı şeri,"her şeyden önce "MASLAHAT" güder. Bu, sonradan o söze yakıştırılan en iğrenç anlamlarla hiçbir ilgisi bulunmayan, "İdarei maslahat"rez^etinden bambaşka, ciddi ağır şartlar toplamıdır. Maslahat: en başta bayındırlık ve göçmen yerleştirmek gibi hayati gerekçelere dayanan, özü kamu yararlığı olan bir zarurettir. Ebulula Mardin, İkta'ı: "... şeriat buyruğı olarak, beytölmale ait yerlerden, faydalı ve düzenli olmak kaydıyla, Müslömanların imamı emriyle, kamu arazisinden ayrılıp satılmış ve tutarı alınmış olan yerler. "[21] olarak tarif eder.

"Mesaag"ın Sosyal Gereğesi

Toprak üzerinde toplum mülkiyetinin Müslömanlıkta ne büyük güç taşıdığı, imamın yapacağı *"tem/ik"ın* (kişiyeye mal etmenin) *"sahib"olması* için öne sürölen şartlardaki ağırlıktan anlaşılır. Bir yol, İmamın birine yer verebilmesi için *"Arzın mir"*(toprağın toplum mülkü) olması gibi, *"Maslahat/amme"*{yamelı işine yararlı) bir amaç güdülmesi başta gelir. Bu da, bugünkü kavrayışıyla, bütçe açığı varsa *"Semen'i misli"* (değeri pahası) ile, bütçe dengeli ise *"Zı'fi semen"*(de,eqev\|n\|n iki katı paha) ile satılmayı emreder. Fakat, bütün bu şartlar yerine geldikten sonra da, imam kendiliğinden toprak bağışlayamaz. *"Müsevvig"*(mahkeme buyruktusu); yapılan temlikin şeriatı, Müslömanlığa uygunluğunu onaylayan hâkim kararı gerekir. Hâkim, o kararında ayrıca her biri ağır basan 8 türlü şartın yerine geldiğini ispata mecburdur.

Bütün o kıldan ince, kılıçtan keskin şartları kim "takdir" edip yerine getirecek? İnsan. Her şey gelip, en son insana, demek, insan yetiştiren topluma dayanır. Onun için, bütün Müslöman toplumlarının tarihi, zorbaraların o güzelim şeriatı bağırta çağırta boğazlamaları tarihi olacaktır. Çünkü,

yeryüzünden "hileyi kaldırmak için kurulan ilk Müslümanlıktan bir kuşak sonra, "Şeriat"a hile karıştırılmıştır. "Hile-işer'iyye", ezeli Şark tefeci-be-zirgan derebeyliğini toplumun toprağı ve rızkı zararına besleyecektir.

Şeriat denilen İslam Anayasasının bu ana çizileri içinde, sonra beliren dört mezhebin temel konuları da, gene hep toprak ekonomisi üzerine kurulur. Ayrılışmaların şekilcilik ötesindeki anlaşılır gerekçeleri, toplum topraklarının özel kişilere aktarıma çapulunu kitaba uydurma ve ayarlama ile özetlenebilir. Bunu iki üç örnekle açıklamak, elden gelir.

Toprak Temlik ve Mezhepler

İmam'ın (seçilmiş devlet başkanının) temlikle (kişiye mal ederek) "İkta" yapacağı yerler: 1- Mevat (ölü, ham), 2- Amir (bayındır, işlenmiş) topraklarla, 3- Maden yerleridir.

MEVAT: İşlenmez halde olan yerler verilirken, "Sultan tarafından şart tasrih (açıklanma) edilmelidir."(Ö. B.: İslam Türk vs., s. 169) Bu şarta göre:

1- Toprak İslamıktan önce yüzüstü bırakılmışsa, imamca usulüne uyularak temlik edilmesinde dört mezhep de sözbirliği eder.

2- Toprak İslamda boş bırakılmışsa, imamın temlik yetkisi bakımından dört mezhep birbirlerinden ayrılırlar:

a) *İmam Şafii* mezhebince: Toprağı açıp işleten kişi, eski sahibini tanıсын tanımasın; o yeri mülk *edinemez*.

b) *İmam Maliki* mezhebi nce: Toprağı açıp işleyen kişi, eski sahibini tanıсын tanımasın, o yeri mülk *edinebilir*.

c) *İmam Ebu Hanife* mezhebince: Üç şart öne sürülür: 1-Toprağı işleyen kişi, yerin eski sahibini *tanırsa*, o yeri mülk *edinemez*. 2-Eski sahibini *tanımazsa*, o yeri mülk *edinebilir*. 3-Bir toprağın mülkünü müsaade ile alan kişi, o yeri 3 yıl içinde "ihya"&tmeli (diriltmeli), Osmanlı deyiimi ile "*şeniendirmeli*", "kökün sürmeli"dir... Yoksa, mülk kişi elinden alınır.

A'MİR: işlenir halde olan topraklarda,

1- Toprağın sahibi varsa, hükümdar o yerin ne mülkiyetine, ne tasarrufuna dokunamaz. Yalnız *Öşür veya Haradm* birine verebilir.

2- Toprağın bilinen sahibi yoksa, imam (hükümdar, padişah):

A) *Öşri* (kendisinden yalnız öşür alınabilen) toprağın yalnız *TASARRUFY* (işletip kullanılma ve yararlanma yetkisini) kişiye verebilir. Mülkiyeti kamunundur, kimseye kayırlamaz. Ebedi vakıf gibi, hazinece idare edilir.

B) *Haraci* (üzerinden haraç alınan çoğu Müslüman olmayan elinde bırakılmış) toprakların kendileri (Fonds), "*İrsişekilde tasarrufedilemez*"lev.

Haracı yerler de iki türlü olurlar: 1- *Memluke* (kişi mülkü) toprak, başkasına mülk verilemez. Alınan haraç, toprağın kirası değil; bir cizye (baş vergisi: capitation)dir. 2- Mülk olmayan yer, miri topraktır. Ne haracı kimseye temlik edilebilir, ne yer "İkta" edilebilir.

C) Bayındır toprağın sahibi varmış da, ölmüşse, yer, topluma, "beytül-mal"e kalmıştır. Müslümanların ortak malıdır. Mezhepler burada ayrılırlar:

Ebu Hanifece: Bu kamu yeri "*Sadaka gibi fakirlere verile*".

İmam Şafice: Toprağın eski sahibinde kalışı gelgeç bir eylemdir. Yer aslına dönmüştür: "*Cemaatin müşterek mülkü haline girmiştir*" (Keza, s. 172)

İrad Üleşimi ve Mezhepler

Ondan sonra, bu toplum mülkünün, toplum yararına "tahsisleri konu olur. Ve bu konuda mezhepler yeniden birbirlerine girerler. Savaşta ele geçip de beşte biri {"*Hums'u şer'i's*} çıkarıldıktan sonra kalan GANİMET bir yana bırakılırsa, toprağın başlıca iki tip İRADİ vardır:

1- *ÖŞÜR*: Müslümanın da işlediği toprak gelirinden ödediği iraddır.

2- *FEY*: Aslında Müslüman olmayanlardan alınan haraç (toprak vergisi), cizye (kişi üzerinden "baş vergisi") ve bağ (geçit vergisi) gibi barış zamanı alınan iradlardır.

Maverdi'ye göre, toprağın mülkiyet ve tasarruf haklarından ayrıca, öşür ve haracının gelirinden yararlanma hakkını "*İkta*"etmeye "*İstiklalen ikta*"denir. Ama:

ÖŞÜR: "İkta" edilemez. İkta bağışlamaktır. Öşür gelirini kimsenin kimseye bağışlamaya hakkı ve yetkisi yoktur. Öşürün şeriatça "tahsisleri, fakir, miskin ve ibn'i sebebi (yolcu) kişilerdir: Onlara ayrılmış SADAKA olan öşür, başkalarına imamca dahi verilemez.

HARAÇ: İle özetlenebilen FEY ikta edilebilir. Feyden yararlananlar savaş kişileridir. Öşürden sadaka alanlara hiçbir vakit haraç ikta edilemez. Savaşçı güçsüzleşirse, haraç İkta'ından yararlanmalı diyen de var (bu çeşit emekli maaşı olur); yararlanmamalı diyen de var. Savaşçı ölünce çocuklarına ikta verilemez. Ancak sadaka verilebilir. Yoksa, haraç hazineye ait olmaktan çıkıp *irsi* mülk olurdu!

İmam Ebu Hanife'ye göre: *Fey* paralarından bir kısmı, sadaka hazinesinden geçineceklere kayırılmalıdır. "Ehli sadaka" (sadaka alıcı kişiler), devlet görevine elverişini yitirmiş askerler bundan yararlanmalıdırlar.

Buraya dek söylenenler, aşağıda anlatılacak olanlarla karşılaştırılınca, Osmanlı toprak düzeni kurallarının ve prensiplerinin, nasıl tipatip İslam Anayasasını kaynak aldığını göstermeye yeter. Osmanlı, İslam Fıkıhının

İmam'ı Azam (ulu toplum başkanı) denen Ebu Hanife mezhebini seçmiş olmakla ayırtlanır. Kanunlar zorlamasız, ona göre kurulur.

Ancak, antika çağın bütün "kızılca kıyametler" koparan "yaşama savaşları" nereden kalkarlarsa kalksınlar, döner dolaşır, hep *toprak* ilişkilerine dayanırlar. En ayakları yerden kesilmiş görünen DİN, ŞERİAT, FIKIH, MEZHEP ve ilh.. kavgalarının biricik temeli, *topraksız geliri* çevresinde döner dolaşır.

B- KANUN

(Kamu Mülkiyeti Hukuku)

Kanun Nedir?

Her İslam devleti için fıkıh, modern devletlerin "*Anayasa*"sı yerine geçer, dedik. Her devlet, kendi özel işlerini düzene koyarken, fıkıha uygun düşürmeye çalıştığı ayrı emirnameler veya fermanlar çıkarır. Fermanların, hükümdar buyrultularının fıkıha uygunluğunu ayarlayan hukukçuların çıkardıkları kararlara *FETVA* adı verilir. Sonra sonra, fıkıh: Daha çok kişi haklarını işlemeye kendini verir. Kanun: Devletin genel işlemleri, toplumun hakları üzerinde gelişir.

Osmanlılıkta kanunlar şöyle çıkar: Padişah, günün pratik konularından biri üzerinde kesin karar almak ister. Müftü, o kararı fıkıh prensiplerine uyduran "*Fetva*"yı yazar. Yahut, Osmanlı Şeriat Mahkemelerinin hâkimleri demek olan *Kadı*, kitapta yerini bulamadığı veya içinden çıkmadığı bir konuyu müftüden yazıyla sorar. O noktanın fıkıhta açık hükmü varsa, müftü kendi fetvasını verir. Yoksa, padişaha sorar. Ondan aldığı buyrultuya uygun fetvayı çıkarır. Örnek:

Hukuk davasında zaman aşımı kaç yıl tutmalı? Kadı şüpheye düşer. Müftü de kitapta belirli süre bulamaz. Padişaha yazar: "*Müddei(iddia makamı) davasının makbul özürden (dolayı) bir miktar zaman geçirdikten sonra dinlenmek ve dinlenmemek hakkında büyük imamlardan (Eimmei kibar dan) belirli bir müddet naklolunmaz ki, andan berusu dinlenip, ötesi dinlenmeye. "Vaû|şâ|| buyurur: "15yıl makbul (geçerli) özürsüz tehir ve terk (ertelenen ve vazgeçilen) olunan dava müstakil arz olunup o zarif olmayınca bundan böyle dinlenmeye deyu ferman olundu. "* (Kanunnamei Sultan Süleyman, Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesi, yazma, 99 s.)

Yahut, fıkıhta "Büyük İmam"ların sözleri birbirini tutmaz. Hangisine uyulacak?: "*tman'ı Azam kavliyle mütesarrıfların korumada kusurluklarına ve ihmallerine sebep olup, tman'ı Eba Yusufkavliyle amel olunup diğer mütesarrıf olanlara yüklenmek onların koruma ve bakımlarında (Hıfız'u haresetlerinde) ziyade ihtamamlarına bais (sebep) olmakla fesadın define*

(savuşturulmasına) *en uygun görülür.*" Müftünün bu sorusuna padişah karşılık verir: *"Bu husus bundan böyle Hazret'i İmam Eba Yusuf Kavlile amel oluna."* (Keza, s.2)

"Ameloluna"(işlem yapıla) buyruğu çıktı mı, kanun olur. Böylece geçmişin kuralları ile günün politikası ayarlanır. Onun için, kadıllara fıkıh kadar kanunları da etüt etmeleri oğtlenir: *"şeriat meselelerinde fıkıh kitapları tettebb (etraflica inceleme) olunduğu gibi orfi işlerde dahi Sultan kanunları dergilerinin tettebb elzemdir.* ("Kanunname", niversite Kütüphanesi, no. 1807, 2701'den)

İmam - Sultan - Kanun

Toprak kişi mülkü ise, ona dair kanun olmaz. Kişi mülkü doğrudan doğruya fıkıh hükümlerine girer. Miri toprak, kişi mülkü değil, toplumun orta malıdır. Ona *"Ma/i/ah"(Ja'ırl mülkü), "Mal'i müslimiyn"* (müslümanların mülkü) denir. Sonraları geniş toprak mülkiyetinin toplum malı olduğunu gözden kaçırmak için, Tanrı veya daha açıkçası Müslümanların orta malına *"Beytülmal"*{mal evi) gibi yuvarlak bir ad takıldı.

Ancak bütün Din, şeriat, Fıkıh, Kanun ve ilh. incelikleri hep o "İmam" adlı kişinin durumuna bağlı kalır. Tarih ncesi ilkel sosyalist toplumun biricik oğrt, *KAN* teşkilatıdır. *Kan* oğrtnn elle tutulur temeli, üyeler arasında, hla kullanılan deyimi ile, *Kan bağlanna* yaslanır. Bu bağlar, ister istemez, KİŞİ bağlantıları olur. *"İmamda*, o som kişi bağlarının somut heykelidir.

İmam'ın buyrultusu gerçi, en ilk ve kutsal kanun koyucunun geleneklerine uyar. Daha doğrusu uymuş görünür. Çünkü, ister gkl, ister yeril karakterde olsun, antika kanun koyucularının *hepsi*, ilkel sosyalist toplumun, yalan dolan ve korku kayırı bilmez gelenek ve göreneklerini en iyi temsil edebilmiş olan kişilerdir. O sıfatla, tarih sahnesine nereden çıkmış olursa olsun, her barbar şef gibi, onun bir süre dölünden gelenler de uymak zorunda kalırlar. Atina Archont'larının Solon kurallarına, İslam Sultanlarının Hz. Muhammed kanunlarına açıkça meydan okuyamayışları bundan ötürüdür.

Ancak, *İmam*; kişi, insan olarak toplumla birlikte değişir. Ona yakıştırılan otoritelerde, "seçim"gerçekliğine göre değerlenir. Solon da, Hz. Muhammed de, inananların seçimi ile otorite olmuş kişilerdir. Atina Kenti gibi İslamlık da, bir demokratik cumhuriyet olarak doğdu. İslamlığın en seçkin Halife'leri *"Biyat"*denilen seçimle iktidara getirildiler. Ama, saltanat mtegalibeliği ile birlikte, *"imam"*ık da irsi bir imtiyaz oldu. O zaman, seçimsiz iktidarı kaplayan "imam"lar tredir. Böylelerinin çıkaracakları buyrultuların İslam şeriatına uygunluk kertesini her zaman kuşku götürdü.

Çünkü bu imam, artık toplumun başına zorla musallat edilmiştir. "Musallat" oluşunu da, "Su/tan"adm] almakla övüntü yapmıştır. İslam dininin özüne bakılırsa, İmam, Sultan olduğu gün, imamlıktan çıkmıştır. Öylesi bir Sultan, "Halife"adını takınarak Hz. Muhammed'in yolunda yürüdüğünü iddia etse bile, tören şöenlerle "Biyat"(seçim) taklitleri yapsa bile, ilk Müslümanlığın dışına ve üstüne fırlamıştır. Buyrukları, dince meşru kanun olamaz veya olmamalıdır.

Nitekim Osmanlı toplumunda toprak ilişkilerinin kanunlarla sokuldukları biçimler, "İmam"lıklı "Sultanlara ne derece güvenilebileceğini göstermiştir. Sultanlar, her zaman, kamu mülkiyetinde bulunan toprakları çalanlara haydut yataklığı etmek durumu ile karşı karşıya bırakılmışlardır. Fetvalar, sık sık, Şeriate aykırı tasallutları "kitabına uydurup"sözle haklı çıkarma oyunlarından öteye geçememişlerdir.

Toprak Kanunlarının Önemi

Hangi kalıba sokulursa sokulsun, *miri* denilen toprak, Osmanlı topraklarının en büyük bölümüdür. Bu topraklar hiç kimsenin özel mülkü olmaz. İdaresi, Müslümanlar adına "seçilmiş"ve "güvenilmiş"başkan sayılan "İmam"a düşer.

Osmanlılıkta İmam, "Emiyrüi mü'miniyn"(inanamların komutanı) padişahıdır. Padişah, Müslümanların orta malının mülkiyetine değil, tasarrufuna dahi el atamaz. Ancak, toplum mülkiyetini tanrı önünde sorumlucu savunarak, toprağın veya gelirinin TASARRUF'unu Şeriat kurul ve kuralları gereğince *hak eden* kimselere "TEFVİZ" (iş birine ısmarlama, ihale) biçiminde verebilir.

Meselenin kendisi böylece konur konmaz, Osmanlı miri toprak düzeninin nerede, ne zaman kurulduğunu öncileyinden sezmek elden gelir. Osmanlılık, ülkücü Müslümanlık rönesansı olarak doğduğuna göre, ilk Müslüman Araplığın sosyal yapısında bir toplum olarak işe girdiğine göre, daha kurulduğu gün, /17//7 toprak düzeni ile kurulmuştur. Daha doğrusu, Osmanlılık Şeyh Edebali, Hacı Bektaş'ı Veli gibi büyük *Müsüman-Türk* idealistlerine dayanarak tutunabildiği için, ister istemez, çürümüş medeniyetlerdeki soysuz özel kişi mülkiyeti durumunda ezgi ve baskı tuzağı haline gelmiş toprakları toplum mülkiyetine çevirmek sayesinde, yığınları kendi yanına çekmiş ve üstün gelebilmiştir.

Bunu ispatlayan belgeler, bütünüyle Osmanlı "*Arazi Kanunnamele-ri*"dir. Benzerleri Roma ve Bizans dokümanları arasında da bulunan, bir çeşit toprak ekonomisinde istatistik biçimli arazi "*TAHRİR*Teri, hep, yeni kanunların eski atalardan kalma olduklarını açıklarlar:

"Ulu ataların ve cömert dedelerin peygamber işlemlerine uygun âdetlerine ve Sultanlık kayıt ve zabıtlarına bağlı kalmak emri olmuş, lakin...Eski büyük defterdeki memleket arazisine taarruz olunmayıp, aslı ve gerçeği nedir, öşriye midir, haraciye midir, tasarruf edenlerin mülkleri midir, değil midir; keşif beyan olunmadığından, reaya ellerindeki yerleri öşriye sanıp, sekizde bir vermekte direnip...Bu fakire Rumeli Vilayetindeki Üsküp ve Selanik Livalarının yazımı görevi verildiğinde Allaha sığınarak, yazıma başlanıp. [22] (Cülusu Hümâyûn üzerine Üsküp ve Selanik defterine konulan önsözden T. T. H. T. Tanzimat vs. den)

Bu satırlar şu gerçekleri belirtiyor:

1- Osmanlı toprak yazımı korkunç önem taşır. Yazarı, tanrıya "tevek-kü/"||le kaleme sarılır. Çünkü en ufak hile "zulüm"say||r. Cezası, zimmet, rüşvet hapisçikleri ile değil, kelleye ödenir.

2- Yazım (Tahrir), sonradan akla gelme değil, "ulu ataların ve cömert dedelerin peygamber işlemine uygun adetTeridir.

3- Yalnız, eski defterlerin yazarları ve uygulayıcıları, ilk göçebe idealist Türk-Müslüman yiğitleri olduklarından ve dolayısıyla yalan bilmedikleri için teferruata kaçmamışlardır. Kendilerinden sonra gelecekleri de, kendileri gibi doğru sanmışlardır: Topluma yalan yayılınca yeni defter gerekmiştir.

Toprak Kanunlarının Başlangıcı

Osmanlı toprak düzeninin, toplum ölçüsünde ağır basan bölümü miri topraklardır. Miri toprak, Müslümanların orta malıdır. Ona, soyut bir sistem gibi bakarsak, şöyle kanılardan kurtulamayız:

"Miri topraklar rejiminin Türkiye'de ne zaman ve kimin tarafından tatbik veya hiç olmazsa tamim edilmiş bir sistem olduğu söylenemez. İmparatorluğun teşekkülüne hâkim olan tarihi hadisat ve içtimai-iktisadi şartlar dolayısı ile Türkiye'de adeta kendiliğinden teammüm (genelleşmiş) etmiştir."(Ö. Barkan: "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları" Ülkü, No: 61, Mart 1939, s. 233 Makale)

Oysa asıl mesele: Hangi Tarihi-içtimai-iktisadi sebeplerle miri toprakların doğduğunu bulmaktır. Profesörümüz, orasını aramaktan ise, aramayı yasak etmeyi sever. İki ayrı "eserinde şu aym cümleyi tekrar tekrar öne sürer:

"Miri topraklar rejiminin Türkiye'de ne zamandan beri, kimin tarafından tatbik veya tamim edilmiş olduğunu tetkik ile meşgul olmak beyhude bir iştir."(Ö. B. "Türk Toprak Hukuku Tarihine Bir Bakış", CHP konferansı; 1940. s. 38; Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1275 ve 1885 tarihli Arazi Kanunnamesi, Maarif Mat. 1940. s. 16).

"Kavaniyn'iKadiymeî Osmaniyye"(İnkılap Müzesi, No 133) adlı, Min-karizade'nin el yazması, yıpranmış kanun dergisini açalım. Orada Orhan Gazi çağından, Ebussuut ve Mehmet Behai yüzyıllarına dek uzanan *Fetvalar, Divan'/ Ali kararları, Fermanlar* görünür. Çoğu toprak kanunlarıdır. Bunlar içinde Göç: 704-Doğum: 1306, hatta Göç: 701-Doğ: 1302 yıllarına çıkanlar vardır. Osman Gazi'nin istiklal ilanı ise, "*İndeîmüverrihin kararğir* (tarihçilerin üzerinde birleştiği) "*(Nakdüttevarih)* olduğuna göre G: 699-D: 1300 yılıdır.

Demek Osmanlı toprak kanunları, Gaazan Han'ın Konya'yı ele geçirmesi ile başlar. Demek, Osmanlılar, henüz basit *tib* (Gazi) iken; padişah sayılmadan, toprak düzenlerini ortaya atmışlardır. Bu düzenin temeli; mülkiyeti sosyal orta malı olan topraklar üzerindeki *tasarrufve gelir* işlerini doğru memurlarla ("*mansıp" sah'^ev'^e*) yönetmektir.

Battal Gazi'nin torunu İsmail Zühdü şöyle der: "*Kanun'u Ali Osman'da* (Osman oğulları kanununda), *iptida tevziimenas/p* (devlet görevlerini ilk dağıtan) *eden Osman Gazi'dir. 701 tarihinde* (D: 1302) *Suitanönü'ne, Karahisar sancağı der, Oğlu Orhan'a vermiştir. Ve Eskişehir: KNZ Aibe ve İnönü: UYGD ti be ve Yarhişarı: Hasan vaibe ve İnegöü: Turgut vaibe vermiştir. Kanun, n: ^A^A*" ("Kavanin'i Kadiymeî Osmaniyye" Elyazması Cemaziyelahir 1176 (D: 1767), İnkılap Müzesi, No: 119)

(Bu pek eski elyazmasında noktalama yok. Cümleler bozuk, imla karışık. Kimi sözler hiç okunmuyor. KNZ diye Arapça 3 harfle yazılmış kelime "konur" mudur, "Gündüz" müdür; kestirilemez. Gazi anlamına gelen ELB (Elif + Lam + Be) sözü aynı sayfada üç türlü yazılır: "*ELBveya ALB*" "İLB", "VALB"... Hangisi doğru? UYGD (Elif + Vav + Ye + Gayin + Vav + Dal) harfleri: Oygud mu, Uygud mu? Yoksa Uygur mu? 133 sayılı kanunda, "*Uygur tibe, Hasan tibe, Turgutî/be"yaz||d,w...* Mesele söz biçiminde değil. Ancak, ikinci metinde "Elb, Alb" değil açıkça hep '/z^denildiğine göre, Gazi'nin öztürkçesi İLB olsa gerektir.)

Görüyoruz, Osmanlılık doğarken, Osman İlb, ele geçen yerleri ne kendisinin, ne babasının malı saymıyor. Öteki (kendisi gibi) İblere ısmarlıyor. Mülk olarak mı? Hayır: "MANSIP"olarak. Yani, toprağın mülkiyeti değil, geliri ve idaresi İblere düşüyor. Bu İbler, hazıra konmuş, hazır yiyci kalem efendileri değildirler. Kelleyi koltuğa alıp, toprakları gavur, Müslüman eski *zalim* özel kişi mülkiyetinden kurtarmışlardır. Bundan sonra da, o toprakta çalışıp yaşayanların adalet ve şeriat içinde eşitçe, örselenmek sizin yaşamaları uğruna can verip kanlarını akıtmaya kendilerini adanmışlardır. İlk Osmanlı toprak düzeni budur.

Hammer de: "*Osman, keşiş dağı civarındaki arazide istiklale kavuşunca, bu memleketin idaresini, fetihde yardımı görülen savaşılar arasında*

pay etmiştir. {Hammer: "Devlet'i Osmaniye Tarihi", c. 1, s.108) der. Bütün ortaçağlarda görüldüğü gibi, barbar gazilerin başbuğu, ele geçen toprağın mülkiyetini topluma saklamak üzere, "İDARE"sini ilblere verir ve kimse buna karşı gelmez.

"Biicik'in gelirleri derviş ve şeyhlere, özellikle, kızı Mal Hatun ve onun küçük oğlu Aia iddin ile birlikte bu kalede oturan Şeyh Ede bal i'ye tahsis kılındı." {Keza, s. 109}

Toprak Çapulunu Önleyen Prensiptir

Ülkücü Müslüman İlb, ne kendisine, ne oğluna, ne kaynatasına, ne savaşta İlb'lerden geri kalmayan ülkücü derviş ve şeyhlere toprakların *nnükiyetini*bağışlayamaz, yalnız gelirini "TAHSİS"ki|lav. İlb, içinden çıktığı ilkel *sosyalist* doğruluğu ve temizliği ile, başka türlüşünü düşünmüyor. Pek iyi biliyor; ele geçen yerler, ne kendi yiğitliği, ne falan veya filan İlb bin tek başına cesareti veya dehası ile alınmamıştır. Savaş, önce bütün İlblerin ve onları çevreleyen şeyh, derviş vs. Müslümanların toptan ter, kan ve gözyaşı dökmeleriyle kazanılmıştır. Yaşadığı oymak düzeninde ve kafasında, özel girişkinliğe kişi mülkiyeti gibi dokunulmaz imtiyazlar vermek yoktur. Herkes vazifesini yapmıştır, görevine uygun geçim isteyebilir. Başta kendisi gelmek üzere hiç kimseye, toplum toprağını mal edemez. Olsa olsa, adaletli düzeni *yürütmek* için, *savunmak* için, güvenilir şeriat fedailerine "Mansip tahsis"ed,eb|||v.

Kaide bu idi. Sonradan, bir avuç açığı göz özel kişiyi milyonlarca çalışanlar zararına zengin etme, toprak *beyi* yapma kaçamakları olmadı mı? Oldu. Zayıf padişahın neler kopartılmadı. Ancak, Osmanlı kanunlarında onun da panzehiri vardı. Padişah, toplum topraklarını Şeriat düşmanlığı edip özel kişilere kaçamak *mü/k*, hırsızlama K?Xy/yaptırarak kertede alçaldı mı, devrilemezse, ölümü beklerdi. Yeni tahta çıkan padişah, biraz din, iman, namus taşıyorsa, o hırsızlıkları; "zaman aşımı" g|b| vurguncu oldu bittisi ile çalanın yanında kâr bırakmayabilirdi. Şeriat ve kanun ona bu yetkiyi tanıyordu. Osmanlı'yı yüzyıllarca ayakta tutan da bu yetki oldu:

"Bir miktar yerlerde geçmişteki sultanlarca bu yere cami'i şerif bina eden kimesneye temlik {mülk verme) idüp eline müiknameihümâyün verdikten sonra ol dahi o yerlerin tasarrufun cami'i şerifte hatip ve imam olanlara vakıf ve şart ey/ese imam imametini zamanında oi yerlerin tasarrufun başka kimseye sipariş ey/ese sonra ol imam gidüp yerine başkası imam oldıkta, oi yerleri almak mürad ettikte: "Eski imamdan mülkiyet üzere aldım" deyu mütasarnf olanlar çekişemez. Her imam kendi zamanında vermiş olur. Oi imam oi yerleri alup dilerse kendisi zaptider, ister-

se zamanında ol dahi başkasına verüp mütasarraf ettirmek istikrarlı ("Mukarrer") kanundur." (Kanunnamei Sultan Süleyman, s. 5, Yazma, Köprülü M. Pş. K., 99)

Bugün, bu tutumu taşta tutmak, Türkiye'de "sermaye birikimi"ni önlemiş saymak, kolay bilginlik olur. Zamanında miri toprak düzeni, tek çıkar yol olmuştur. Bu düzendeki dirlikçiler, çalışan halkın asayiş ve adaletini sağlamıştır. Şeriatın halka mal edilen kutsallığı bundan ötürüdür. Pazarda güçlü ama haksız Müslüman, haklı gavura karşı o adaletle cezalandırılmıştır. O kargaşalı zulüm çağında, şeriat düzeni, toprağa yük değil, düzenli verim getirmiştir. İslamlık gibi; Osmanlılığın da göz kamaştıran çabuk yayılışı bu temele dayanır.

Bir sözle: Miri toprakların başlangıcı, Osmanlılığın başlangıcıdır.

Fıkıh - Kanun İlişkileri

Osmanlı miri toprak düzeni, genel olarak *barbar sosyalizminin*, özel olarak *İslam sosyalizminin* sonucudur. İslam devletlerinde iki çeşit hukuk norması göze çarpar: 1. Bütün Müslümanlar için ortak genel hukuk prensipleri. Bunlara FIKIH denir. 2. Her İslam toplumunun kendi özel şartları içinde bulup koyduğu hukuk prensipleri. Bunlara KANUN denir.

Tarihe yakından bakılırsa, bu iki tip hukuk, yalnız İslamlığa has değildir. Hemen her orijinal ana medeniyetle, o medeniyeti çökerken *rönesansa* uğratan göçebe barbarların kurdukları yeni düzen arasında, tıpkı fıkıh ile kanun örneklerine uygun, çift yanlı hukuk normaları vardır. Mesela, Bizans, kadim Roma medeniyetinin rönesansıdır. Orijinal Roma hukuku, Bizans için bir çeşit fıkıh rolünü oynar.

Osmanlı "Kanun"ları ile fıkıh, birbirlerinin aynı mıdır, gayrı mıdır? Hem aynıdır, hem gayrıdır.

1. *Aynılık şundan gelir*: Kadim toplumlar, ister orijinal ana medeniyet olsunlar, ister onun rönesansını yapan bir imparatorluk olsunlar, her iki durumda da tarih öncesinden gelirler. Hatta konkret (somut) tarihte, barbar akını, mesela Sümerlere karşı Agade kentinden çıktığı zaman dahi, peşinde muazzam göçebe barbar yığınlarını da sürükler. İslamlık, Mekke, Medine kentlerinden çıkmakla birlikte, bütün Arabistan "Bedevi"lerini (orta barbarlarını), çöken medeniyet yağmasına sürüklemiştir. Yukarı barbarlar, orta barbarlık arasında bu bakımdan da bir işbirliği ve ortaklık vardır. En gelişkin kent bile, çöken bir medeniyet üzerine tarihsel devrim yapacak akına kalktığı ilk ölkücü çağlarında, ilkel sosyalizm geleneklerini az çok yaşamaktadır. Hiç değilse, eşit çiftçi ihtiyacını karşılayandan fazla toprakların, şu veya bu kişiye ÖZEL MÜLK olarak verilmesini insan haklarına

karşı yapılmış bir saldırganlık bilir. Fethedilen geniş yerleri, toplumun orta malına çevirmeyi daha namusluca tabii bir düzen olarak karşılar. Kendi kent yurttaşları nasıl eşit (toprak ve hakça eşit) çiftçilerden başka bir şey değilse, kentin tarihsel devrim hamlesine kalkması, nasıl kendi içinde eşit çiftçi düzenini bozan tefeci-bezirgan mütegalibeye karşı ayaklanma ve başarı kazanma sayesinde oluyorsa; tıpkı öyle, üzerine saldırdığı çökkün medeniyetin derebeylerini temizler temizlemez, sahipsiz kalan toprakları (kentin kutsallığına kontrol ettirdiği) eşit küçük üretmen çiftçilerin tasarrufuna (kullanımına, yararlanmasına) verir.

Eski medeniyeti az çok temizleyerek rönesansa uğratan barbarlar, henüz kent seviyesine ulaşmamış göçebelere, onlar, toprak üzerinde kişinin özel mülkiyeti şöyle dursun, özel tasarrufunu bile tanımazlar. Bir yeni toprak düzeni kurmak için, kendi toplumlarında hiçbir gelenek ve örnekleri olmadığından, benimsedikleri orijinal medeniyetin ilk kentinden gelme kurum ve kuralları aynen alırlar, uygularlar. Fıkıh ile Osmanlı kanunları, Roma hukuku ile Bizans hukuk kırkambarı erüdisyon külliyatları, onun için, ana çizilerinde birbirlerinin aynırırlar.

2. *Gayrılık şundan ileri gelir:* Orijinal medeniyeti kurmuş olan kent barbarları, yukarı barbarlık konağındaki bir toplumdurlar. İçinden çıkageldikleri kentin kurum ve kurallarına mutlak surette bağlıdırlar. Eskimiş medeniyeti rönesansa uğratan barbarlar, göçebe orta barbarlık konağındaki bir toplumdur. Hiçbir toprak özel kişi mülkiyeti ve tasarrufu ardından koşmazlar. Prensiplerini benimsedikleri ilk kentin (diyelim ki: Roma veya Mekke'nin) anlayışından çok daha geniş ölçüde toplum mülkiyeti bakımından liberal olurlar. Onun için, kanunlar, fıkıhın ana çizileri içinde daha keskin toplum mülkiyetçisi olabilirler. Daha kolaylıkla, topraklarda özel kişi mülkiyetine yan çizerler ve eşraf denilen halk sülûğü mütegalibenin sözde "şerefine (toplum toprakları üzerine oturma vurgunculuğuna) pek iyi gözle bakmazlar. O yüzden, Bay B. Ömer Barkan'ın nedense hayıflandığı gibi: (Osmanlılık), *"aile şerefine ve toprak mülkiyetine dayanan bir asalet iddiasına karşı daima yabancı ve düşman kalabilmıştır.* "(Ö.B.: İslam Türk vs. s. 2)

AYRIM II

TARİH İÇİNDE İSLAM TOPRAK PROBLEMİ

Bu ayırmada, İslam toprak probleminin tarihcil anlamına değeceğiz. O sıra, bir İslam toplumu olan Osmanlılığın birkaç karakteristiği önümüze çıkacaktır.

İslamca ve Türklerce "Ülke Toprakları"

Miri topraklara "*arazi'i memleket*" (ülke toprakları) yahut "*arazi'i havz*" {kendi bölge yerleri} dahi denir. Bu yerler hiç kimsenin *kişi mülkü* değildir. Bu yerlerin "*rakabe*" {yaYsio&l Araplarda kim daha önce ölürse, malının ötekine kalması, gibi çok ilginç bir anlam taşırsi (mülkiyeti) vardır. Bu "*Rakabe*" (yan| mülkiyeti) "*BEYTÜLMAL*"indir. Beytülmal, kişi olarak hiç kimsenin değil, bütünüyle *Müsiüman*arm hep birden sahip oldukları *ortak mülkiyetleri*, *orta malı*, başka deyimle "*Allah'ın mülkü*"d,üv.

"*Rumeii'ndeki reayanın ellerindeki erz* (yer) *ne öşriyedir, ne haraciye-dir. Erz'i memleket* (ülke toprağı) *dır, ve hiyn'i fetih*te (ele geçtiği sırada) *ne gaanimiye* *kismet* (ganimet sahiplerine üleştirilmiş) *olunup öşriye kılınıştır ve ne de eshabma temlik* *olunup* (eski sahiplerine mülk edilip) *haraciyei* *sırfa* (sırf haraçlı toprak) *kılınıştır. BelkiRakabesibeytülmale ihraz* *olunup mutasarrif olanlara* (işletenlere) *icare* (kiralama) *tankıyla* (yoluyla) *verilmiştir.*" ('Kanunnamei Müteber'i Derzaman'ı Sultan Süleyman "Ebussuud Asrı, elyazması)

İlk Sümer kentinden beri toprakların *mülkiyeti*, tapınakta toplumu temsil eden Tanrı'nındır. Mekke-Medine kentlerinden çıkan İslam dini için de, Toprak, "*Ya!Malik'ülmülk.*"(Ey mülkün sahibi) dediği Tanrı'nın, daha açıkçası herkesin mülküdür. Osmanlı Türk'ü daha açık konuşmayı sevdiği için, miri toprağa, *ülke toprağı* adını verir. Onda, isterse padişah, halife ve ilh olsun, hiçbir kişi kendi başına mülk iddiasına kalkışamaz. Ebussuut'un Fetvası bunda en ufak işkil bırakmaz. Ülke topraklarını, *Öşriye* veya *sırf Haraciye* denilen kişi mülkiyetindeki yerlerle hiç karıştırılmaya getirmez. Bu çeşit *ortamalı toprak* prensibi, *bezirgan* ekonomi temeline dayanan kişi sermayesini mülk bilen Müslümanlığa karşıt bir kural olmaz mı?

Olmaz. Müslümanlık, İsa'nın doğumunun 622. yılındaki en gelişkin, en ülkücül biçimli bezirgan-ticaret dinidir. Kapitalizmi de içine alan bezirgan ekonomi 1969 yılında olduğu gibi, 622 yılında da, toprağın *kişi mülkiyeti* altında bulunmasında *temelli* yararlık görmez. Tersine, hiçbir *değeri* bulunmayan, yani insan *emeği* ile yaratılmayan toprağın, satın alınmak zorunda kalınması, boşuna sermaye israfı olur. Nitekim bugün de, tarımdaki geri kalmışlığı yaratan toprak mülkiyeti, kapitalizmin gereği gibi gelişimine en büyük engeldir.

Toprağın bir sürü kişiler elinde kapalı kalması, değeri olmaksızın, *sırf işgal etmiş bulunma tekelinin baskısı* ile, "*havaparası*"gibi bir "*toprak fiyatı*"ox\aya çıkarmıştır. Bu tekelci durum, sermayenin kendi kasasına indirebileceği *artı-değerin* bir bölümünü, kârından ayırıp, RANT (irat) biçiminde toprak sahiplerine geçirir. "Namuslu" bir kapitalist için bu, açıktan

bir yitiridir. Bezirgan için *taşınır* (menkul) değerlerin, hele paranın mülkiyeti, gereken sömürü için yeterlidir. Toprak beylerine haraç, bağ, irat ödemenin gereği "*mantıkçı!*"ve. "akılcı!"değildir.

Demek, sırf *afc>/70/77/*ilişkileri bakımından; İslamlık, hiç değilse ülkücü, temiz gerçekçi kalabildiği sürece, *miri toprak* düzeninden yana çıkabilir. Toprağın ortak mülkiyeti, teorice İslamlığa aykırı olamaz. Nitekim uzun çağlar boyu, hele Osmanlı Türklerinde en büyük toprak mülkiyeti, Tanrı'nın, yani toplumun (memleketin, ülkenin) *ortak mülkü* olagelmıştır.

İslamlık ve Sosyalizm

İşin aslına, yani "*Kur'an'tasma* (Allah'ın Kitabındaki buyruğuna) bakılırsa, daha iyi anlaşılır. Müslümanlık, her gerçekten *devrimcsosyal* doktrin gibi, sosyalizme dek varır. Hz. Muhammed'in temsil ettiği ilk İslamlık ve şeriat, değil fethedilen toprakları, *taşınır ganimetleri* bile, hatta fetihden sonra ortaya çıkan "*fev'eri* bile, Müslümanlar arasında ortaklaşa benimsemek prensibine dayandırır. Ganimeti olduğu gibi bütünüyle ve toptan Tanrı'ya adar, yani *ortak Müslüman mülkü yapar*. Kişiler arasında hemen paylaşmaya gitmez.

Müslümanlığın ilk sayılı kutsal savaşı, *Bedr Gazvesidir*. Bir avuç insan arasında yapılmış küçük bir yol kesicilik gibi görünse de, anlamca erişilemez yücelikte bir dönüm davranışıdır. O zamana dek sırf platonik (Eflatuni) sözlerle vaiz (konferans) ve nasihat (öğüt) vermekten öteye geçmeyen İslamlık, ilk kez Bedr Kuyusu başında, Mekke mütegalibesinin Şam'dan yeni zenginlikler getiren kervanını vurmakla laftan işe geçmiştir. Ondan sonra İslamlığın bütün düşünce ve davranışları bu kesin momentle belirlendirilmiştir. Onun için, küçük Bedr Gazvesinin anlamı, dünya ölçüsünde en büyük yüceliş, kutsallık kazanır.

Bedr Gazvesinde zafer Müslümanlarda kalıp da, orada ele geçen değerlere sıra gelince, ilk ayrılık belirdi. Gençler "*Cengi biz ettik!*" yaşlılar "*Bozulsanız bize sığınacaktınız!*"diyerek ganimeti bir türlü paylaşamıyorlardı. Hz. Muhammed, inandığı ve elçisi bulunduğu Allah önünde bu çıkar çekişmesine içerledi. Müslüman'ın *din* uğruna ülkücü dövdüşünü bekliyordu. "Müminler"(İnanmışlar) ise, açıktan açığa *dünya* malına kavuşma hırsıyla parlamışlardı. Bunun üzerine Kur'an'ı Kerim, ganimet tamamıyla çekişen taze Müslümanlara şu keskin zılgıdı yaptı:

"*Yes'eiu ne ke an'ii Enfal. Kul: el Enfa'ü iii Lahi ver Resul Fe'ttekui Lahe ve Es/ah ü zate beyneküm ve ety'ul Lahe ver Resul'hu: in küntüm Müminiym!*" (Senden Ganimet soruyorlar. De ki: Ganimet TANRININ ve PEYGAMBERİNDİR. Eğer siz inanmış (mümin) iseniz Tanrıya boyun eği-

niz. *İşî aranızda düzenleyiniz. Ve Allah ile Peygamberine itaat ediniz.* " (Enfal Suresi. 1. Ayet)

Bugün hâlâ -gözü kararmış vurguncu, derebeyi ezgici olmayan- her mümin ve Müslüman, o Ganimet Sure'sinin en birinci Ayet'ini bir, bir daha namusluca okuyup anlamaya çalışabilir. Kur'an ortadadır. Gelmiş geçmiş hiçbir zalim onun kılına dokunamamıştır. Müslümanca savaş, hiç kimseye kişi olarak bir imtiyaz tanımaz. "İnne me'lümüsiimune ihve- Hiç kuşku olmasın ki Müslümanlar kardeşitirler." Ama emperyalist ajanlarının Müslümanlar içinde casus örgütü olarak parayla kurduğu "Müsüirvan Kardeşler" . Herkesin karınca kaderince elbirliği ile kazanılmış herhan-gi zaferin nimetinden kimse aslan payı alamaz. Doğrusu hakkı da yoktur.

Çapulcu Kişi ve Tanrı Kompromisi

Ne var ki, ilk Müslümanlığın "harbi komünizm" adı verilen o savaşçıl sosyalizmi, Tanrı'nın kadim kelimasında yapılan ürkütücü emre tıpatıp uygunca uygulanabildi mi? İsa doğumunun 7. yüzyıl başlarında küçük ve dağınık *üretim* temeli, kutsal İslam sosyalizmine yeterlice dayanak olmaksızın uzaktı. Sosyal olanak elvermiyordu.

O zaman Tanrı da, kullarına daha uygulanabilir buyrultular göndermeyi gerekli buldu. Yeni Müslüman olmuş Medine halkı, Müslümanlık kendilerini tefeci-Yahudi Evs ve Hazreç kabilelerinin ipoteklerinden kurtardığı için, Mekke eşraf, ayan ve mütegalibesesi Kureys ağalarının işkencelerinden kaçıp gelmiş Muhammed -S^AA^e'lerini bağrına bastı. "Ensar"(Yardımcılar) adını alarak, her biri, züğürt "*Eshap*"(Muhammed adamları)tan biri ile geçimini ve barınımını gerçek kardeşçe paylaştı.

Ancak, Muhammed'in Medine'de eteği ile taş taşıyarak kurduğu kerpiçten alçacık mescidi, adamlarından "*Eshab'ı Saffa*'Sa bile yetmiyordu. Herkes o mescit duvarları dibinde barınarak, kök ve odun taşıyarak kıt kömür ortakça geçinen "*Eshab'ı Safgibi* kolektif yaşama olanağından yoksuldu. Hele Muhammed'e "*Ben Arab'm, Arab benden değildir*"te&rtetek kertede yaman olan, "*Ed, Arab'ü eşşedd'ü minen* Nas"(insanların en şiddetlisi Bedeviler), tam Roma üstüne saldıran Cermen barbarları durumundaydılar.

Engels'in "*AskerdiDemokrasi*"dediği çağın insanları olan Araplar, yalnız çapul, gene çapul istiyorlardı. Acem Â/5/-<?larının süsleri, Bizans *Kayserlerinin* sarayları onları bekliyordu. Allah'ın insancıl sosyalizmi, *ilkel-komunaiArapların* henüz içinden çıkmak istedikleri bir kabuktu. Evren ticaretinin tıkanmış *Orta Yolu* (Bağdat-Basra şahdamarı) yerine, *Güney Yolu* (Umman-Hicaz) işliyordu. Bu yolun kervancıları olan haris *Kureys*||lev, sa-

dece, çöken komşu antika medeniyetlerin zenginliklerini takım takım, kişi kişi talan etmek amacıyla Müslümanlığa katılıyorlardı.

Bu ağır basıcı eğilim, Kur'an ayetlerinin içine bile "*Müellifet'ül Kulup*" (gönülleri uzlaştırılanlar) biçiminde yankılanmıştı. O "*gönülleri yapılmış*" sürüyle adam, sırf çil akça ödenerek Müslümanlığa "*satın alınmışlar*" idi. Nezaket olsun diye (şimdi: "Amerika'ya satılmış" yerine "Amerikan yardımı görmüş" sözü kullanıldığı gibi) o çeşit paracanlı sözde Müslümanlara "satın alınmış" yerine "müellife'tül kulup" adı verilmişti.

Tarihcil Devrimler İbreti

Allah ve "elçisi" Muhammed, o alıp yürümüş eğilimleri görmezlikten gelemezdi. Başka da yolu yoktu. Kur'an, her mülkiyetin biricik sahibi olan Tanrı'nın sosyalizmine bir kompromi aradı. O kaçınılmazlıkla, Allah'ın payı küçüle küçüle, ganimetin beşte birine inmek zorunda kaldı. Kur'an kompromiyi şöyle belirtti:

"Va'emu! in nema ganentüm ve min şey'in fe'innei Lahi hamsehu" (Hele şunu bilirsiniz: her ne ki ganimet elde ettiyseniz o şey'in hiç kuşkusuz beşte biri Allah'ındır.) (Kur'an Sure'i Enfal, Ayet 43)

Bu tarihcil gerçekliklere göre, büyük bir çelişki önündeyiz. İslamlık, bir yandan Araplığı barbarlıktan medeniyete geçirdiği için; Arap toplumunun tarih öncesindeki *ilkelkomuna*, yani sosyalizm ilişkilerini, sınıflı bir toplumun kişicil ilişkilerine çeviriyor. Öte yandan, gelmiş geçmiş medeniyetlerin korkunç yıkılışları ortadadır. Kur'an'ın hemen her sayfası, Muhammed'in kervan yolları üzerinde rastladığı ve besbelli ibretle seyrettiği bin bir *medenileşme* yıkıntılarının izlenimleriyle yüklüdür. Yıkılışlar hep "*A'itap-//*"(yazılı = medenileşmiş) kentlerde olur. Kur'an bunu yazar:

"Biz hiçbir kenti yok etmedik ki onun bilinen bir kitabı olmasın" (Kur'an, Sure'i Hicr, Ayet 5)

Neden yıkılırlar? Kur'an onu da Ad ve Semud uluslarında olanları tanık tutarak açıklar:

"Biz o Kentleri ehaisi zulüm edince yokettik. Yokedilişleri için belli bir süre belirlendirdik."(Kur'an, s. Kehf A. 59)

Neden yıkılmış? Allah'ın sözüne uyulmadığından. Allah'ın toplum için en büyük sözü (Kelamı Kadim) ne diyor? *Mülk* gibi *ganimette* Tanrı'nındır. Tanrı, ilk Sümer kentinden beri toprağın da, ganimetin de toplumda kolektif mülkiyetçe, sosyalistçe yürümesini istemiştir. Kullar sosyal sınıflaşma yolu ile *kışi mülkiyeti* denilen bencilliğe düşmekle zulme gitmişler, Allah'a *isyan* etmişlerdir. Tanrısal toplum kanunları da o büyük suçları affetmemiş, sınıflı, kişi mülkiyetli toplumlara, taş üstünde taş bırakmamacasına yıkıp "günahlar"çinde boğmuştur:

"O gün dağları yürütürüz de yeri dümdüz görürsün. Onları da toplarız. Onlardan hiçbirini bırakmayız. " "Biz onların arasına bir ateş deresi koyacağız (sınıf savaşı H.K.). Günahkar ateşi görünce içine düşeceklerini anlayacaklar ve ondan geri dönecek bir yer bulamayacaklar. "(Kur'an, S. Kehf, A. 52-53)

İslam dini bunu görmüştür. Ve o görgüsüne dayanarak, İslamı aynı yıkıntıya uğratmamak için, ilkel de olsa, ilk komunanın *sosyalist* gelenek ve göreneklerini, yeni doğacak İslam medeniyetinde yaşatma çabalarına son derece önem vermiştir. Medeniyet "*tefecî-bezirgan sermayecî*" "veledi zinası" iken, Kur'an'daki en yalın kılınç "*Mekki*" *surelerin* hepsinde boyuna "*ribahin*" (tefeciliğin) en ağır günah sayılması bundandır. Bu *ekonomi temeli* üzerinde zekat gibi, sadaka gibi, fitre gibi, beşte bir "Müslümanların malevine pay" gibi; dula, yetime, yolcuya resmen yardım gibi, hatta hacılık gibi ve daha yüzlerce başka *üstüya farzları, vacipleri, sünnetleri, helalleri, haramları (tabU|ar|)* hep o yitirileceği sezilen ilkel sosyalizmin yaşatılması için konulmuş tedbirlerdir.

İslamlık ve Devrimci Kompromi

Demek İslamlık: İlkel sosyalizmi hem kaldırmak, hem sürdürmek gibi çelişkili bir sistem kurma doktrindir. Daha doğrusu *objektif* olarak ilkel sosyalizmi kaldırırken, *sübjektif* olarak ilkel sosyalizmin yazılı olmayan anayasasını bir kerteye dek yazılı biçime sokmaya çalışır. Kur'an'daki aynı Enfal suresinin bir ayetinde ilan edilen hükmü, başka bir ayetinde rötüş etmesi de bu çelişkili gerçeğin kutsal metinlerde yankı bulmasıdır.

"*La yükellifül Lahe nefsen illa vüs'aha*" (Tanrı kişiyi yetiştirdiğinden aşırı yükümlülüğe uğratmaz) hükmü, o çelişkili durumun esnekliğini formüle eder. Zamanın şartları göz önünde tutulursa, yapılan kompromi devrimci sonuç vermiştir. Birkaç "*müellifetülkuiub*"s rüşvet verilmiş, "*Hudeybiyye barış/aşması*" ile görünüşte Kureyşlilere yüz verilmiştir. Ama sonunda, İslam *Orijinal Medeniyeti* doğmuştur. O medeniyetin kurduğu dünya köprüsü, Ortadoğu ile Uzakdoğu antika medeniyetlerini üzerinden geçirerek, "Batı" denilen Avrupa bölgesinde modern medeniyete atlanmanın rönesansını sağlamıştır.

Osmanlılık İslamı'nın rönesansıdır. Bu ruhla Osmanlılar, toprak ekonomisinde Allah'ı daha iyi anlamış gibidirler. Hiç değilse derebeylileşmeden önceki Osmanlı çağları, hep daha çok ilk Kur'an emrine uymayı beceri ile yorumlamışlardır. Çünkü, Türklerin sosyal yapıları, Allah'a, öteki derebeylileşmiş İslam saltanatlarından daha yakındır. Yani toprağın çoğunluğunu *kişi mülkü* etmek, ilk Türklerin göçebe ruhlarına bir türlü elveremez. Toprağı Tanrı mülkü gibi görmek daha kolaylarına gelir.

Belki toprak ekonomisine *özel kişi* mülkiyetinin getirdiği bin bir tehlikeyi daha çok örnekleriyle öğrenebilmişlerdir. Ne de olsa Arap ulusları daha çok *Yakındoğu* denebilecek olan *Önasya* (Sümerlerden-Sasanilere dek) ve *Akdeniz* (Grek-Romen) medeniyetlerini tanımakla kaldılar. Türkler, Orta Asya'nın ipek yollarından gider gelirken, hem *Yakın*, hem *İ Doğu* ların benzer örnek medeniyetlerini çiğnedikçe gördüler. İnsanlık, Arap İslamlığının doğuş çağlarına oranla, Türk-Moğol "*Uluslar Göçü*"çağlarında daha zengin denemeler biriktirdi.

"Miri Toprak"ın Nedeni ve Nasılı

Bu kanı soyut bir mantık ürünü değildir. Osmanlı Türkleri, en somut fetva, tahrir, kanun yazılarında, düşünce ve davranışlarının nedenlerini birkaç sözcükle özetlemekten geri kalmadılar. Miri toprak düzenine neden öylesine tutkun bulduklarını yer yer açıklarlar. Ta 15. yüzyıl sonlarına doğru Rumeli vilayetini yazan "*Trabzon Sancağı Beyi Ömer*", kadim üretim yordamı içinde toprağı *özel kişi mülkü* yapmanın nasıl bir ekonomik intihara varacağını şöyle anlatır:

"Bir kısım dahi var ki: ne öşriye ve ne de berveç'i meşruh (yorumlandığı) üzere Haraciye'dir. Ana Erz'ı Memleket (ülke toprağı)dirier. Aslı Haraciyedir. Lakin, sahiplerine temlik olduğu taktirde (kişi mülkü edilse): Fevt olup (sahibi ölünce) dört kişi mabeynlerinde taksim olunup, her birine bir cüz'i kıt'a değüp, her birinin hissesine göre harçları tevzi ve tayin olunmağla, kemal'i suubet ve işkal olup, be i ki adeta muhalif olmağın, rakaba'ı arazi Beytülmal'i müsiimin için alı konulup, reayaye, icare'i faside tarikiye verilüp, ziraat ve hara setin bağ ve bahçe ve bostan edüp, hasıl olandan Harac'ı Mukasemesin ve Harac'ı Muvazzafın vermek emroiunmuştur."

Osmanlı Kur'an'ı okumuştur. Orada, "Allah"ın yıkılmış antika medeniyetler üzerine yaptığı felsefeyi yorumlamıyor. Sırf dirlik ve düzenlikle görevli bir vergi toplayıcı gibi pratik düşünür, taşınır. Dirlikçinin işini yoluna koymaya bakar. İlişkileri basitleştirmeye çalışırken İslam kurallarını kendi meşrebine uydurmaya başlar.

Onun derdi devlet gelirini, ne yapıp yapıp aksatmamaktır. Toprağı (feth-edilen özellikle Müslüman olmamış ülkelerin yerlerini) *Haraç* karşılığı, işleyene *mülk* (temlik) etse, yarın adam ölecek. Bu yol 4 mirasçısı varsa, eski yeterli *çiftlik* en az 4 parçaya bölünüp paylaşılacak... Verimi şöyle dursun, Osmanlı 4 kişiden ayrı ayrı haraç toplamak zorunda kalacak. Uzun iş. Sıkıcı iş... Ne toprağı alana, ne haracı alana bu "*Cüz'i kıt'a'hırı* hayırı yok. "*Alabildiğine çetrefillik ve güçlükler.* "

Osmanlı Türk, çobanlıktan gelmiş. Otlaktan otlığa geçerken "Özelkişi mülkü"kimin ola diye düşünmüş mü? Hayır. Orta barbar, toprak üzerinde önceden benimseyip dokunulmazlaştırdığı bir özel kişi mülkiyeti kutsal mutsallığı gibi kuruntulara da metelik vermiyor. Ne Fatih Türk'ün kafasında, ne ele geçirdiği derebeyi topraklarının köle üretmenlerinin kafalarında yerleşik bir kişi mülkiyeti taassubu yok. Şu yıkılan medeniyeti rezil rüsya eden kişi çıkarıcılığı ve özel mülkiyetçiliği de nesi?

İyisi mi, toprağı Osmanlı dönümü ile "ÇİFT"lere bölersin. O boyutları değışmez çiftleri, sırf kullanılmak, işletilmek (yani mülkiyet değıil, TASARRUF) hakkıyla ev başına üleştirirsin. Bu sistem, bir çeşit "İCARE'İ FASİDE" (Bozuk kiralama) olur. Toprağı işleyenden iki şey alırsın kira gibi:

1- "Öşür": Ona "Haraç'ı mukaaseme" (bölüşme|| haraç) dersin. Üründen alınan pay olur.

2- "Çift akçası": Ona "Haraç'ı Muvazzafa" (görevli haraç) dersin. Çift'in kalitesine ve dönümüne göre "yilda bir mikdar akçe"alınır.

Aşırıca kılı kırka yarmaya yer kalmaz. İşler tıkırında yürür. Toprak meselesi kördüğüm olup toplumun başına çorap örmez. Hiç değıilse, derebeyleşinceye dek bir süre öremez...

ANADOLU'NUN TOPRAK TRAJEDİSİ

Osmanlı, düşünüp davranırken öylesine kolaya ve basite gitmiştir. İyi dileklerle ve pratik sağduyu ile kurulan bu toprak düzeninin, sonra, kendi iç gelişim kanunları ile ta nerelere dek dayandığını ileride göreceğiz. Burada yalnız, ufak gibi gelen, ama bir millet ölçüsünde muazzam yıkıntılara kapı açan bir olaya değımeden geçemeyiz.

Türkiye'de *Zeamet* 1834 yılında kaldırıldı. Bu, ilk *dirlik düzeni* kalıntılarına indirilmiş bir "caup da grace" idi. Miri toprak düzeninin kamu mülkiyeti o son vuruşla tarihe karışalı, yüzyıl (şimdi 136 yıl) oldu. Öyle iken ne görüyoruz? Anadolu köylerinden en ücretlerine bir göz atmak yeter. Öteki kapitalist ilişkilerin, değıiş tokuş (tefeci-bezirgan) ekonomisinin alıp yürüdüğü köyleri bir yana bırakalım.

Az çok kapalı, tabii ekonomiye yakın, toplu aile toprak mülkiyetini yaşayan İç Anadolu bölgelerinde bile, tarlalar korkunç bir ufalanmaya uğramıştır. Kimin nerede, kaç dönüm toprağı bulunduğıu hiçbir belgeyle bilinmez. Anadolu'da kararlamasına, gelişigüzel bir toprak sahipliği egemendir. O yüzden, kolayca kapanın elinde kalır. "*Kapan*"da, hem "tuzak", hem "açıkgöz" olmak bakımından, her zaman, çoğıu kasaba istihkamına çekilip pusu kurmuş yatan "eşraf-ayan-hanedan" ve ilh. Etiketli, tefeci-bezirgan *hacağı* olur.

Bu durum niçin yürekler acısı bir "trajedi" (facia)dir? Çünkü, toprağın her gün boyuna ufalanıp dağılışı, tam bir "*milli felaket*"den illecek sinsi ve bozuk, ekonomik, sosyal, politik, hukukçul, ahlakçıl sürüyle acıklılıklara kapı açar. "Batı"dan efendilerimizin ısmarlayıp getirttikleri "*uzman*"lar, temeli sırf "sosyal" olan bu faciaya ucuz bir ad taktılar: "*Erozyon*". Yani topraklarımız; yel, yağmur, sel ve benzeri tabiat etkenleri ile aşındırılıyor-muş... Adı ne olursa olsun, bu trajedinin en çok bilinen ve göze batan sonuçları şöyle özetlenebilir:

Ekonomi Açmazı: İflas

EKONOMİCE- Sırf tarlaların parçalılığı yüzünden bugün (1940 yılı) Anadolu topraklarının belki yarısı bomboş kalmaya mahkumdur. (1950' den sonra, finans-kapital'in köye el atması; yalnız kır otlaklarını traktörlü haciağaların tekeline geçirmekle kaldı. Toprakların eski verimsiz dağınlılığı olduğu gibi kaldı. "Sakrosent" özel kişi mülkiyeti, tarlacıkları, ağa tırnağına kaptırıncaya dek, parçalayıp dondurdu, bıraktı.)

Gene İkinci emperyalist evren savaşından önce, resmen her şey saklandığı sıralar bir bakışta görülüyordu. Şimdi çok partili istatistikler acı gerçekliği gizleyemez oldu. Fiilen, ekili toprakların da *verimi*, mini mini üretim araçları ve şartları yüzünden yarının çok altına düşüktür.

Demek, batıcı aktarma kanunlarla yüzyıldan beri zor kötek uygulanan toprak özel kişi mülkiyeti, Anadolu'nun üretici güçlerine yeni bir şey katmadı. Tersine, milli emeğin en yaygın bölümünü yele sele verince israf etti. Nüfusun dörtte üçünü bulan köylülüğün alın yazısını ileriye götürmek şöyle dursun, uzak geçmiş gerilere dönük duruma soktu. Makine ve bilim, Avrupa kapitalizmindeki kadar olsun, Türkiye tarımına hayırla giremedi.

Canlı makineler: Toprağımızın insanları ile hayvanları gitgide kurudular. Bir gün Anadolu'nun eşekleri kedi kadar, sığır ve atları köpek kadar küçülürlerse şaşmamalı. Yok olacaklarına, yeni şartlara uydukları için sevinmeli. Çünkü, ülkemizin ağaçsız, susuz; humussuz bir bozkır, nankör çöl haline gelmesi bu toprağın canlılarını, Afrika Ulu Sahra'sından kaçtırtır gibi, sınırlarımız ötesine göçürtebilir.

Bu yozlaşma, tabiat kanunlarından ileri gelmiyor. Tabiatı da küstüren, soysuz sosyal ve politik düzenlerin binlerce yıl taş yağdırdıkları toprağımızda, karşı-tepkilerle bomboş ettikleri ekonomik çöküntüden ileri geliyor.

Politika Çıkmazı: Ölmeden Ölmek

POLİTİKACA- Ekonomi temelinin dramı, sosyal üstyapıda öyle kargaşalı bin bir Babil Kulesi kurdurur ki, onu, burada değil, özel ciltler içinde bile sayıp dökmekle tüketemeyiz. Birkaçına işaret etmek yeter.

Anadolu köyü, bitmez tükenmez toprak ve sınır kavgalarının kanlı iç savaş alanıdır. Köyler birbirine, her köylü ötekisine karşı can düşmanı kesilmiştir. Ana, babayı baltalar, evlat anayı boğar. Akriba akrabasının kuyusunu kazar. Komşu komşuyu arkadan vurur. *"Akribanın akrabaya akrep etmez ettiğini!"*sözü yeğnik (hafif) gelir Türkiye köylülerinin ilişkilerine.

Yurttaşlık sevgisi, insan bağlılığı kırılıp geçirilir. Zincirleme toprak davaları, mahkemelerin ve cezaevlerinin yüzde doksan dokuzunu tıka bası doldurup taşırır. Mütegalibenin kanunlar önünde köylü topraklarını haydutça talan etmesi kolaylaşır. Kan davaları altında yatan canavar, toprak davasıdır. O kör dövüğe kardıkça, ağalığın, rüşvetin, irtikabın dişleri kazmalaşır.

Bu şartlar altında, teker teker her köylünün, en uğursuz anlamıyla, *"İşi Allah 'a kalmıştır."*Çalışan kır insanının herhangi türlü teşkilat kurma, göz açma ve hele direnme gücü, sıfırın altına düşer. Dünyanın her yerinde dağ başında yalnız kalan köylü, Türkiye'de kartal pençesinden kaçan çil yavrusuna döner. Tek başına her köylü, tefeciliğin et lokması olur. Toprak cehennemi andırır. Köylü onun katran kazanına düşmüş büyük günahkârdır. Kalan yanar. Kaçan kurtulamaz. Çıkışı yoktur.

Tek çıkmaz sokak kalır: ÖLÜM !.. Ancak bu, bildiğimiz, yani halkın güzel deyişi ile *"kalbı dinlendirmek"* yaşamaktan kurtulmak olsa *"Ne mutlu Türküm diyene!"* olurdu. Hayır. Yağma yok. Türkiye köylüsüne düpedüz ölmek bile *"cana minnet"sıra savmak"olur.* Türkiye köylüsü maddece ölememenin işkencesi altında kıvranır. Bütün çökkün antika medeniyet soysuzlaşmalarında mayalandırılmış *"ölmeden ölmek"*, Türkiye köylüsünün ölümler içinden beğeneceği, seçeceği tek ölüm biçimi olur.

Ve dün, bugün bütün *"akılcı"*anımızı şaşkına çeviren halkımızdaki vazgeçilmez *"İNTİHAR"*felsefesi; *kendi kendisini öldürme* düşünce ve davranışı, yığınlarımızı kasırga ve kabus gibi sarar. Millet olarak yığınların ölmeden ölüşünün en açık örnekleri, Türkiye politikasında birbirini üreten başlıca iki hortlayışla sahneyi kaplar:

Köylünün Yaşamaktan Kaçışı

1- *GEÇMİŞE SİĞİNİŞ.*- Evet, Türkiye halkı *Cumhuriyeti* değil *saltanatı* özlüyor. Niçin şaşıyoruz? *Atatürkün* heykelini kıranlar, beş vakit namazlarında Ulu Hakan *Abdülhamit* ruhuna dua ediyorlar. Hangi Anadolu insanıyla konuşursanız, yürekler sızlatan bir iç çekişle, size *"milletin sv?/?/??-ç/ç"* olduğundan yanar yakınır.

Kimdir o *"sahip"*? Mülkiyeti hiç kimsenin özel kişi malı olmayan miri topraklar çağında, dirlik düzeninin gerçekten ülkücü ve *"Allah'tan korkar*

Peygamberden utanır": "Sahib'üiarz/"lar|d|r. Onları unutamıyor köylüle-
rimiz. Ve o gelenek, göreneklerin alt bilinç karanlığında, kendisine "Sahip:
Koruyucu" arıy or.

2- **AHİRETE SİĞİNİŞ-** Evet, Türkiye halkı *bu dünyayı* değil, *ahireti* (öbür dünyayı) özlüyor. Niçin kanıksıyoruz? *Yaşama* çabası dururken, beş vakit namazlarında, *Cennete* kavuşmanın hasretini tespih gibi çekiyor. Hangi Anadolu insanıyla konuşsanız, yürekler sızlatan bir iç çekişle, size "*Ahiret*"len başkasının yalan olduğunu ballandıra ballandıra anlatır.

Neresidir o "*Ahiret*"? Zengin, fakir, sultan, dilenci, ağa, köylü herkesin anadan doğduğu gibi eşit olduğu bir ülkücül yaşantı evrenidir. Bu evrenin düzeni, İslam toprak ekonomisindeki *dirlik düzenine* Anayasa veren ŞERİ-AT'ça kurulmuştur. Bunu aklından çıkaramıyor köylümüz. Şu dünyada bulamadığı "*mahşer*" *de|ır|'m|ri* ve "*mizan*"*sosyal* adaletini, başka dünyada olsun aramak zorunda kalıyor.

Bir zaman (bu satırlar yazılırken) *Nazi* bilimi, Türkiye'de 18 milyon nüfus yaşadığını, Türkiye'den o zaman bile küçük bulunan Almanya'da ise, 80 milyon kişinin "*sıkıştığını*"öne sürerek, Anadolu'ya doğru "*yıldırım sv?-ı/a?/*"mızrağını sivriltilmiş "*Doğuya* Bas!"diyordu.

Alman Finans-Kapitali, o demagojisi ile bir gerçekliği göze çarptırıyordu. Anadolu'muz da, 100 milyon nüfusu besleyecek genişlikte ve zenginliktedir. Ne çare ki, Babil çağının artığı soysuz derebeyi kalıntılarımız, milli emeğin dörtte üçünü yok ediyor. Sosyal ve politik facialar, Anadolu'yu en derin yoksulluğun salhanesine çeviriyor. Ve insanlarımız yabancı emperyalist itlerinin "aşağı ırk" görüp köleliğe çevirmek istediği bir sürü yerine konuluyor.

Şimdi kontenjanlar değişti. Finans-kapital "*şartsızkayıtsız*"egemen oldu. "*İçimizdekişeytan*"oldu. Finans-kapital demagojisi, *Nazi* ırkçılığından bin kat yaygın zehirlidir. Çünkü, Türkiye halkının, iç ve dış sömürü yüzünden *geçmişe* ve *ahrete* sığınışını, finans-kapital soygununa dayanak yapıyor: "*Demokrasi*"*oyunculunda* iki tezi var:

1- Türkiye halkı İLERİCİLİĞE DÜŞMAN'dır. Onun için halkın geçmişe ve ahrete sığınışı *kutsal oy* kaynağımızdır.

2- Türkiye halkı SOSYALİZME DÜŞMAN'dır. Onun için biz, *özel kişi mülkiyeti* reklamıyla, yığınları emperyalizme *yedek güç* yaparız.

Türkiye'nin ilk Osmanlı *dirlik düzenine* geri dönemeyeceğini, her konuşan bebecik de bilir. Bilinmek istenmeyen şey *dirlik düzeni* kurallarının, ilkel de olsa bir *SOSYALİZM* gelenek ve göreneği olduğudur. Bilinç, tarihte şimdiye dek ikinci mesele olmuştur. Olaycası, Osmanlı "*miriara-zi*" *prensi*, Türkiye toprakları üzerinde *kutsal özel kişi mülkiyetini* hiçe

saymıştır. Tanrı emrine uyarak toprağı elden geldiğince sosyalleştirmiş, "memleket", millet malı etmiştir. "Beytülmal'i Müslim'in" mülkiyeti demek: Kolektivizm demektir.

Bu düzen, "barbarca" olsa bile, zamanı için değme medeni tedbirlerden daha elverişli sayılabilir. "Zaman" için başka çıkar yol bilinmiyordu. Osmanlılığın en ömürlü İslam devletlerinden biri olmasındaki baş nedenler arasında, hiç kuşku yok: *Özei kişi mülkiyetine* mangır vermeyen ilkel sosyalizm geleneğiyle *miri topraklar* üzerine kurulmuş o *egemen* üretim yordamı vardır.

"Miritoprakların incelenimi, yalnız Türkiye için değil, bütün antika tefeci-bezirgan medeniyetlerin, kapitalizm önünde kıyıma uğrayan "azgeleşmiş üke" için de, ilginç olduğu denli, aktüeldir de. Yeter ki, Tarihsel Maddeciliğin Maddeci Diyalektiğini ağız kalabalığı sanmayalım.

Miri-toprak düzeni, her ekonomik ve sosyal düzen gibi, bir yol doğunca, bir daha hiç değişmemecesine hep aynı kalmadı. Tam tersine, hiç durmaksızın değişti. Bu değişikliklere toptan göz atınca, başlıca iki büyük *kalite* (nitelik) ayırdı önünde bulunduğumuzu görürüz:

1. *Dirlik Düzeni* (Tımar-Zeamet-Has),
2. *Kesim Düzeni* {Mukataalar}.

Dirlik Düzeni

DİRLİK DÜZENİ: İlk, temiz, ülkücü miri topraklar düzenidir. Bir yanda *dirlikçiler*, yani ülkeyi fethederken yararlık gösterenler vardır. Bunlar, kurtardıkları toprakların "*dirliğini*" (asayiş içinde işleyişini) sağlamak için, tuttukları katlara göre, *tımar, zeamet, has* adlı dirliklerin güdümünü ve savunmasını üzerlerine alırlar. Bunlara, "*Sipahi*" adı da verilir.

Öte yanda, miri toprak üzerinde yalnız *tasarruf* (kullanım, işletim, yararlanım) hakkına sahip, doğrudan doğruya toprak *üretmeni* çiftçiler vardır. Çok az değişen büyüklükte "*çift*" adlı topraklarını, küçük bir kira karşılığı (icare'i faside ile) işleyip değerlendirirler.

Klasik ekonomi açısından dirlik düzeninin üretim yordamı, Marks'ın *Ürün İradı* dediği ekonomi biçimine çok yakındır. Dirlikçilere ve beytülmale geçen iradın bir bölümü ("*Öşür*" veya "*Haracı Mukaaseme*"), doğrudan doğruya ÜRÜN olarak *aynı vergtölr*. Ama öbür bölümü, "*Haracı Muvazzafa*", Akça olarak alınır. Yani, açıkça "*Para İrad*" sayılabilir.

Dirlik düzeninde yaşayan Osmanlı toprak ekonomisi çağında *tefeci-bezirgan* sermaye yok mudur? Kıyıda köşede vardır. Ama, miri toprakların dirlik düzeni içinde görünür rolü yoktur. Hele dirlik düzenine egemen olmaktan çok uzaktır. Tefeci-bezirgan sermaye, Marks'ın Polonya toplumu içindeki Yahudiler için söylediği gibi, henüz Osmanlı toplumunun "ME-

SAMELERÎ İÇİNDE" barınan kir gibidir. Vücutun teriyle, yağıyla geçinse bile, vücutun özel canlı üretim hücreleri, ekonomi dokuları, sosyal cihazları içine işleyip onları dolaysızca sömüremez. Bu açıdan, dirlik düzenini, Marks'ın "Ürün İradı" adını verdiği sosyal üretim aşamasında saymak yerinde olur.

Kesim Düzeni

KESİM DÜZENİ: Birdenbire dirliklerin "mukataa" adı verilen "malikane"ler kılıfına atlamalarıdır. Bu müthiş altüstlüğü'n hangi gerçeklerle, nasıl ve ne zaman yapıldığını yeri gelince izleyeceğiz. Şimdilik yalnız şunu unutmayalım: *Kesim düzeni*, miri topraklar üzerinde yapılan yaman bir ekonomik ve sosyal *İHTİLAL'dir*.

Bu ihtilali doğrudan doğruya yapan değilse bile, yaptıran sosyal sınıf, artık iyice dişlenmiş tırnaklanmış olan *tefeci-bezirgan* sınıfıdır. Modern toplumda işveren: *Kapitalist sınıfı* nasıl dört beş yüz yıl gelişerek birikimini yaptıktan sonra, burjuva *sosyal devrimleri* ile iktidara ansızın çıkageldiyse, tıpkı öyle, antika Osmanlı toplumunun *tefeci-bezirgan* sınıfı da, birkaç yüzyıl gelişerek yaptığı birikimden sonra bir gün ansızın kamunun (beytülmalin) miri toprakları üzerindeki dirliklere el atacak altüstlüğe *atladı*.

O zaman, Osmanlı toplumunun bütün ekonomik, sosyal, politik, ideolojik, dincil, ahlakçıl varlığı da, aynı altüstlüğe zorla uyduruldu. Bu zor önünde en keskin *Celali* isyanları dahi tutunamadı. Sahneyi o zamana dek görülmedik sosyal sınıflar kapladı. Ve şaşılacak bir determinizmle, sosyal sınıfların sayıları ile durumları, kapitalizmin iktidara geldikten sonraki sosyal sınıflar sayısına ve durumuna paralel düştü.

Kapitalizmde alt sınıf bir tek çalışan İŞÇİ SINIFI iken, üstte iki *egemen* sınıf doğdu. Tefeci-bezirgan kesimci toplumda da böyle oldu. Alt sınıf bir tek *çalışan ÇİFTÇİ SINIFI* oldu; üstte *egemen* iki sosyal sınıf doğdu. Kapitalizmde üst egemen sosyal sınıflardan birincisi İŞVEREN SINIFI, ikincisi BÜYÜK EMLAK SAHİPLERİ SINIFI idi. Osmanlı *kesim* düzeninde de, üst egemen sosyal sınıflardan birincisi TEFECİ-BEZİRGAN SINIFI, ikincisi KESİMCİLER (MUKAATAACILAR) SINIFI idi.

Karma Ekonomi: Ürün İradı - Para İradı

Yeryüzünde *kapitalizm* egemen olur olmaz, nasıl bütün ondan önceki sosyal biçimlenişler bir sihirbaz değneği ile ortadan kalkmadı ise, tıpkı öyle; *Kesim düzeni* egemen olur olmaz, bütün ondan önceki sosyal biçimlenişler ve bu arada *Dirlik düzeni* de, bir sihirbaz değneği ile ortadan kaldırılamadı. Ne var ki olan olmuştu. Dirlik düzeni *ihtilale* verilmişti; *egemen*

sosyal düzen olarak kesim düzeni, tefeci-bezirgan üstünlüğünü iktidara getirmişti.

Kesim düzeninde de, gene hâlâ "öşür", "haraç" gibi gelir biçimlerinin kullanımları ve adları sürüp gitti. Ama bu gelirler, kapitalist devletin *vergi-resirri* *Aerinden* farksız kaldılar. Asıl toprak iradının irisi, artık sarrafın *FA-ÎZ* ve mültezimin *KÂR*' kılığına girdi.

Onun için, *kesim* düzeninin klasik ekonomi bilimindeki karşılığı, Marks'ın *PARA İRADI* adını verdiği sosyal üretim yordamı aşamasına uygun gelir.

İKİNCİ BÖLÜM

HIRİSTİYAN DÜNYASINDA TOPRAK PROBLEMİ

Osmanlı Tarihinin Maddesine ışık tutacak *Hiristiyan dünyası*, metafizik mantıkla sırf bir *din veya "ruh meselesi"* olarak ele alınmıyor. Çünkü, aslında öyle soyut bir "ruh" gibi *din*, tarihte ne olmuştur, ne de olacağı vardır. Tekrarlamaktan yılmayalım: Hıristiyanlık denilen *din*, çökmüş *Roma uygarlığının* alttan, üstten korunan *Ruhu'dur*.

Roma'nın *ruhunu*, yani Hıristiyanlığı anlamak için, Roma'nın *bedenini* unutmak, köksüz çiçeğin kokusundan söz etmeye benzer. Hıristiyanlık, ilkin Roma'nın köle yığınlarına, sonra Hun ve Cermen *barbar* yığınlarına koklatılmış bir uygarlık ruhu ve kokusudur. Bu *ruh-kokuyu*; köklü, dallı, yapraklı, çiçekli Roma maddesi yaşayıp yaratmıştır. Onun için, *Hiristiyanlık dünyası* deyince, onun ta *ilkelkomuna* biçimli toplumca kurulan Roma kentinden kimi izlenimlerine değilecektir.

Asıl Roma, İtalya'daki *Roma kenti* fiilen battıktan sonra Roma'nın *dünya* egemenliğindeki yerini *Bizans* almıştır; -söz yerindeyse- *ahret* egemenliğindeki yerini *Hiristiyanlık* almıştır. Bizans: *Doğuda* boğulurca dövüşürken, Hıristiyanlık: *Batıda* barbarları -gene söz yerinde ise- sık-boğaz etmiştir.

Batmış antika uygarlığının ruhu ile Roma'yı hortlatan Cermen barbarları içinde Hıristiyan ağına en sağlam tutunanlar Franklar olmuştur.

Bu art arda süren tarih gidişi içinde, Osmanlı Tarihinin Maddesini açıklamada yararlı olabilecek elemanları sıra ile dört ayrımda özetleyeceğiz:

- 1- İlk Roma'da *İlkelKomuna'dan Tefeci-Bezirgan* ilişkilerine
- 2- Roma'dan Kiliseye-Barbarlıktan Saltanata
- 3- Bizans Kilisesinden Osmanlı İmparatorluğuna
- 4- Franklarda *Toprak ilişkileri*: Osmanlı-İslam Çizisi

AYRIM I

ROMA'DA İLKEL KOMÜNİZMDEN TEFECİ-BEZİRGANLIĞA

Roma hukuku denilen ilişkilerde saklanmayan ilkel komünizm ilişkilerinin, nasıl tefeci-bezirgan özel kişi mülkiyetine doğru geçtiğine bu ayırım-da değinilecektir.

İLK "ROMA HUKUKU"-İLK SINIFLAR SAVAŞI

Roma on bir buçuk yüzyıl (1149 yıl) yaşadı. Ondan önceki 5 bin yıllık *Ortadoğu* bitkisel uygarlıklarının bütün *tefeci-bezirgan* ilişkilerini, klasik *Grek* kentlerinden aktarılmış biçimi ile benimsedi. Bu nedenle, Roma hukuku denilen şey, kıyasıya tefeci-bezirgan ilişkileri ile yüküdü. Hukukunda, ilkel komuna izlerini ve kamu toprağı normlarını açık seçik bulmak olanaksızdır.

Roma Hukuku denen kurulların kaynağını hep "12 denilen en ilk kanun belgesine bağlamak alışkanlık olmuştur. Bu belge ne zamanın ürünüdür? Roma kenti kurulduktan tam 303 yıl sonra (İ.Ö. 451)ların. On Romalı majistra (decimus legibus scribendis) oturup o "*duodecim tabuiar*"ı düzmüşler. Bu "12 Tablo", "*comices centuriates*"(100 kandaş topluluğu) tarafından onaylanmış. "*Loges duodecim tabuiarum*"(12 Tablo Kanunu) ortaya çıkmış...

Ne zaman? Eşit topraklı, eşit haklı *kandaşların* kurduğu kent, tam 303 yıl *Yukarı Barbar* konağından, sınıflı toplum biçimli uygarlığa geçtikten sonraları... Roma *kişi mülk* ve zenginliklerindeki farklar, *tefeci-bezirgan* ve sosyal sınıf ilişki-çelişkileri ile çatlayacak duruma geldiği zaman. Çatlayacak duruma geldiğini nereden anlıyoruz? Daha 12 Tablo'nun yazılışı üzerinden 88 Roma yılı (60 İsa yılı) geçmedi. Roma kenti Golva barbarlarınca yakılıp yıkıldı.

Antika uygarlıkta çok az değişen bir kural var: Bir toplum barbar akınında yenildi demek, o toplumda *sınıf çelişkileri* keskinleşti, antika uygarlık çıbanlaştı, delinecek demektir. Nitekim uzun süre çelik bir kale gibi dokunulmaz duran Roma, kuruluşunun 391'inci yılı, kendisine saldıran *Go/va'lav* tarafından yıkıldı ve bu arada o ilk "*12 Tabloda* yandı. Böylece, "*12 Tablo*", Roma kentinde eşit kandaşlar toplumu olan *Yukarı Barbarlık* konağının sona erdiğine, sınıflı uygarlığın artık egemen rejim olduğuna belgedir. Sınıf çelişkilerinin (66-88) yıl ortalığı kasıp kavurması, Roma'yı Golva akınına yem etmiştir.

"Bu ünlü Kanun'un (12 Tabletin) kaleme alınması, Latin tarihçi/erince *Patrici'lerle Plepler arasındaki sınıf savaşlarının epizotlarından biri olarak, tanıtılır.*"(Gaston May: El de Droit Romain 3-24)

12 Tablet Kanunu, Kur'an'ın Mekke'deki *Kureyş* kodamanlarının keyfi egemenliğine karşı koyduğu kurallara benzer. Mekke'nin "asil"leri (ilk toprak sahipleri) *Kureyşii*, Roma'nın "asil"leri (ilk toprak sahipleri) olan *PatricAev'm* ta kendileridir. Nitekim, Roma'nın topraksız yavaşma ve sırf alışverişle geçinen "p/ep"leri de, Mekke'nin "Müslimberinden başkaları değildir. Kur'an nasıl Kureyşlilerle *Müs'im*"lev arasındaki sosyal sınıflar savaşımdan doğacaksa, tıpkı öyle, 12 Tablet Kanunu da Roma'nın *Patricf*&riyle *Piep'eri* arasındaki sosyal sınıflar savaşımdan doğmuştur.

"12 Tablet... *Patricimajistralarının* (yüksek kent yöneticilerinin) *keyfi idaresine, yazılı bir kanun yokluğunun kolaylaştırdığı haksızlıklara iki düzen (takım) Kenttaşlar (Citoyen) arasındaki eşitsizliğe bir had koyuyordu.*" {Gaston May: *Element de Droit Romain*, s. 27, Paris 1935)

UYDURUK 12 TABLET

Tek sözle 12 Tablo, Roma için *başlangıç* değil bir sondur; ilkel komünizm geleneklerine kendince son veriş belgesidir. O son veriş belgesinin bile aslında elimizde bulunsa belki daha ilginç sosyal karakteristikler görecektik. Ancak 12 Tablo, "*tavşanın kendisi*"değil, "suyu"dur. Çünkü aslı yanmış kül olmuştur. "12 Tablo" diye dillere destan edilen şey, kanun'un tabloya geçirilişinden tam 140 yıl sonra, kafalarda kalmış izlerden derlenmedir.

Kur'an'ın dağınık da olsa tabletleri ve mutlak inançlı "*Hafız'arı* vardı. Ve Muhammed'den çeyrek yüzyılı geçmeyen çok kısa süre sonra hemen yazılı biçimde saklanmıştı. 12 Tablo veya Tablet, ilk yazıldığından 140 yıl sonra "uydurulmuştur" denilebilir. Bu çeşit kuralların -Yahudi Tabut'u Sekiye'si gibi- kutsallığı ne olursa olsun 3 yüzyıllık sınıflaşma soysuzluğunun ondan sonra hemen 1,5 yüzyıl daha sürüp gitmesi, ilk 12 Tablet metnine "kafadan" daha nelerin sokulmuş olabileceğini kendiliğinden gösterir.

Üstelik Kur'an'ın dilinde bir harf bile değiştirilmediği halde, 12 Tablet'in eski dili yerine yeni dil geçirilmiştir:

"*Erkenden yok edilmiş görünen orijinal metin (12 Tablet teksti), artık daha az arkaik (eskinin eskisi) olan bir dilde hafızadan yeniden inşa edildi ve juristconsulte'ler (hukukbilirler), gramerciler, filozoflar, milli antikalık mütecesisleri gibi, 12 Tabiet'i başlangıç/ardaki Roma'nın en saygıdeğer anıtlarından biri, "eski Romalı ruhunun en sadık tasviri" (Pichon) olarak gören yazar/arca anılıp incelenen şey bu yenileştirilmiş 12 Tabio'dur.*" (Gaston May: "*Element de Droit Romain*", 18. baskı s.25-26, Paris 1935)

12 Tablet'in kaynağı Roma'daki sınıflar savaşı olduğu kadar, Roma kentinden önce Grek kentlerindeki sınıflar savaşıdır da. G. May, nedense

bu gerçeği küçümsüyor. Bir yandan, kendisi 12 Tablo'nun Grek taklidi olmadığını söylerken: "Cenaze törenleri için yazılanları istisna etmelidir. Burada Grek kentlerinden yapılmış iktibaslar kuşku götürmez. " der. (Not, 25) Ötede şunu yazar:

"Onuz/ar (decimuix) kanunu ile iian edilen prensipler, kimi kadim tarihçilerin öne sürdükleri gibi, Grek nüfuslu ülkelerin kanun koyu/arından iktibas edilmemişlerdir"sonra, hemen ardından ilave eder:

"Ne de olsa, kodlaştırma (kanunlaştırma) fikri Grek/erden gelmez. " (G. M., Agy 25)

Böylece, 12 Tablet'in Roma'dan önceki Grek kentlerinde kitaba geçmiş sınıflar savaşından izlenimler taşıdığı su götürmez. O haliyle de, 12 Tablet'in uyduruk biçimi bile tümüyle ortada yoktur:

"O genç/eştirilmiş (12 Tablet) metninden ise, bize kalan şey, ancak modern'lerce toplatırılıp koordine edilerek kanun'un karakteri üzerine sarıh bir fikir edinmeye elverişli kılınmış parçalardan (fragment) başkası değildir. " (Agy, 26)

ÖRF: EŞİT KANDAŞLIK KURALI

Roma Kent'inde bunca yüzyılların değışiklikleri bile ilkel komünizm'in izlerini silemedi. Bir yol "12 Tablet":

"Kamu hukuku ile kutsal hukuk üzerine yapılmış az sayıda kayıtlar bir yana bırakılırsa, XII Tablo kanunlarında ancak özel hukukla ilgili kurallar vardı. " (Agy 26)

Özel hukuk ötesinde her şey, "coutume" denilen örf ve görenek kurallarıyla çözümlenir:

"Örf, "mos"mores majörüm, consuctude ve ondan kaynak olan hukuk: jus maribus constitutum, bir kurallar ve prensipler tomandır ki, hiçbir zaman yasama iktidarınca ne resmen tanınmış, ne iian edilmiştir ve bunlarla birlikte herkesçe sosyal ilişkilerin kuralı olarak kabul edilmiştir. Böylece, örf, yurttaşların genel ama zımnı (içinde saklı) rızalarından yetkisini, otoritesini çekip alır. Örfün kanundan daha avantajlı oluşu, hukuk fikrinin kendiliğinden görünüşü olması, o andaki ihtiyaçlara elifi elifine karşılık vermesi ve o ihtiyaçların kendileriyle birlikte değışir bulunması yüzündendir." (G. May: Agy, 22)

Yukarıdaki tanımlamaya göre; örf insanlara kanun gibi dıştan, yukarıdan, yabancı bir baskı ile dayatılmaz. Böyle herkesin gönlü ile benimsediği kural, ancak sınıfsız ve eşit kan kardeşleri arasında doğabilir. Roma'da örfün hayli ağır basması, ilkel komünizmin armağanıdır. Modern burjuva hukukçusu örfe dudak büker. Neden? Kendi deyimince: "Örfhukuku için

aşırı değişkenlik bir altlık nedeni" imiş. Çünkü: "O hal örfte her türlü değişmezliği kaldırır ve herkesin hakkının belgesini yargıların belleğine ve keyfine bırakır"Uuş. (Agy)

Bu gerekçenin yapmalığı ortadadır. Kanun'lar çok mu "değişmez"şeylerdir? Örf kuşaklar boyu sürebilir. Kanun egemen sınıfın kaprisleriyle her saat başı değiştirilen oyuncaktır. "Yargıçlar"a gelince, burjuva bilgini kendisi üstüne basıyor: İlkel Komuna'da "yargıç", toplumun bütün kandaşlarıdır. Toplumun dışında, ona yabancı imişçe tepeden bakan sözde "bağımsız" yargıç; ancak sınıflı toplumun yaratığıdır. İlkel Komuna'da öyle bir yargıç yoktur ki, onun "belleği ve keyfi"konu edilsin.

O bakımdan, elbet örf, kanundan üstün, az değişken ve az kaprisli olur. Eşit insanların, içlerinden gelme benimseyişlerine dayanır.

KANUN: SINIFLI TOPLUM KURALI

Kanun'a gelince, Roma'da kanun bile, sonradan i-////ayrılığı ölçüsünde soyutlaştığı denli bir ayrıcalığın zorlaması değildir. "Bir tek ve aynı civitas"a mensup aynı siyasi grubun" ortak iradesidir.

"Hukuk, hatta özel hukuk dahi, kenttaşım birey olarak hakkı değildir; bireyin, kenttaş olarak hakkıdır. Dolayısı ile prensip olarak, ancak öze kişilerin birleşme/eriyle kent'i biçimlendiren gente'ier ve aile gibi topluluklardan bir parça oldukları için, öze kişilerin hakları vardır. Gente'ier denilen siyasi topluşmaların üyelerine sağlanan avantajlar toplamı olan öze hukukun tekeli (münhasır; exelasif) karakteri oradan gelir. "(Agy 17)

Yani, kapitalizmin "insan hakları"diye evrenselleşmiş göstermeye uğraştığı ve herkes için sözde eşit saydığı hukuk kavramı, Roma'da yoktur. Orada hak sahibi olmak, yalnız ve ancak kent üyesi olmakla sağlanır. Bu nereden gelir? İlk kenttaşların, zengin-züğürt parçalanışına uğramadan önce yaşadıkları kandaş eşitliklerinden gelir. Eksklüvizizm (tekelde tutuluş), Romalı için bir kanun imtiyazı değildir:

"O eksklüvizizm karakteri, ilkel Roma hukukuna has değildir. Antika çağın bütün uygarlıklarında özel hukuk, her zaman sıkı sıkıya beledi (municipai)dir. Yalnız kent üyeleri için yapılmış bulunan o özel hukuk, başka insanlara, yabancılara uygulanamaz. O, yalnız kenttaşına has bir hukuktur, jus civiiedir. jus proprium civium nomarorumdur. "(Agy)

Böylece ilk "Roma Hukuku'Ma "ilkel"sayılan şey, "ilkelkomünizm"gelecek ve göreneğinin kanunlara vurduğu damgasıdır. İlkelKomuna biçimli toplum ise, değil kapitalizm kadar üç-beş yüzyıl, tüm sınıflı uygarlıkların altı-yedi bin yılının on, yüz, bin katı daha uzun yıllar yeryüzünde var olmuştur. Burjuva kabarığı bilgin, gördüklerinden şu yampiri sonucu çıkarır:

"Hukuksuz, düzen (nizam) olamazdı, sürekli siyasi topluluklar olamazdı, insanlar arasında olağan toplum bulunamazdı. "(G. May: Agy 15)

Bu kanı, insanları, kapitalist "sosyal düzen gereklilikleri önünde gönüllüce ve akıllıca feragat ve istifa"ettirmek için uydurulmuş çocuk kandırmacalarıdır.

BAŞKA İLKELE KOMUNA İZLERİ

Roma kentinin ilkel komünadan kaynak aldığı, Roma hukukunun memeleri içine işlemiştir. Biraz olayları atlayamayan her burjuva bilgini dahi, o elemanları, kendisi pek anlamaksızın da olsa, kaleminin ucundan pek ötelere atamıyor.

Her yukarı barbar kent gibi Roma da, sonradan tefeci-bezirgan sınıfı ile devleti doğduğu zaman kanun adlı kurallar düzdü. Ondan önce kent düzeni, kabile içinde *Kan* örgütlenmesi üzerine kurulmuştu. Devlet ve kanun, hukuk düzenleri çıktıktan sonra da Roma *Kan* örgütünü kolay kolay silemedi. Bu gerçekliği hukukçu gözü şöyle görüyor:

"Aile ve onun örgütüne gelince; kanunda bunların adı çok az geçer, ne devletten bağımsız kendine has bir hayat yaşayan özel genteler ve aileler, domus'ler gibi o deni i dayanıklı aile gruplarının teşekkülü derince düşünülürse o az amışa şaşılmaz. Daha uzun zaman, kanun koyucu, aile ilişkilerine dokunmakta çekimser kalacaktır. "(G.M.: Agy, 27)

İlkel komünizmde kurallar, kararlar, yargılar bütün toplum üyelerinin ortak toplantılarında eşit üyelerce tartışılarak alınır. 12 Tablet, "özel hukuk"çindir. Kamu hukuku, hâlâ, kamu toplantısının görevi idi:

"Bu dönem içinde kanun her zaman halk toplantılarının eseridir." (G.M., Agy, 23)

"Halk Meclisi, kamu suçlarını yargılama hakkını elinde tutuyordu. Kimi kişilere, öze i kanunlar: *privi iegiae teklif etmek yasaktı.*" (Agy, not, 7/12)

12 Tablet, sırf tefeci-bezirgan ilişkilerin özel kişi ilişkileri için çıkarılmıştı. Ona rağmen, soyut prensipten çok, yargılama yordamı üzerineydi.

"Bu 12 Tablet prosedürü (yargılama yordamı), birçok bakımlardan henüz, Roma kentinin içinde kurulduğu arkaik toplumun son kerteye dek şiddetli, maddeci, formaliteci karakterini yankılıyordu; ve kanun birçok noktalarda özel kişilerin haklarını değerlendirmek için zor kullanmasını resmen haklı çıkarmaktan başka bir şey yapmıyordu. "

Barbar geleneğinde Musa usulü "gözgöz, dişe dış"kanunu denilen "Tabin"(cezay| suçun türünden veriş) kuralı egemendir. 12 Tablet'te de o nokta eksik değildir.

"Orada kanun, henüz şahısa veya mallara karşı kimi tecavüz hallerinde tabin'a yetki veriyor; başka daha az ağır suçlar için, kurbanı, kanun'un ta-rif elediği ve ondan böyle yasaklanan özel öcaima yerine geçmiş bir para cezası(compositum peuniaire) ile yetinmeye mecbur ediyordu. "(Agy, 26)

BEZİRGANLIĞIN İLKEL KOMÜNAYI PARÇALAYIŞI

İlk Roma, yukarı barbarlık konağmúa eşit toprak üleşimi ile tarıma oturmuş bir Kent'ti:

"Başlangıçtaki Romalı da, her şeyden önce bir köy İÜ; ürkek, bönyargılı (batıl itikatlı), ansızın gelmiş korkularla akıl almaz panikler vermiye hazır bir kır adamıdır." (G.M., Agy, 16)

Bu eşit ikinci kankardeşleri, işbölümü arttıkça gelişen tefeci-bezirgan ilişkileri ile kemirildi. Gene de 12 Tablet içinde bile toprak ilişkileri ağır bastı.

"Hele kır mülkiyeti, kılı kırka yararca ve bol bol bir düzenleme konusu oldu. İlkel Romalı toplumun karakteri verili olunca buna şaşılmaz. "(Agy, 27)

Onun için,12 Tablet'te "MecburiyetlerHukuku"(Le Droit des Obligati-ons) pek az yer tutar.

"O hukuk, özellikle tarım çalışmalarına kendini vermiş sosyal topluluklarda pek siliik bir rol oynar. Mecburiyetler hukuku, ancak daha ileri toplumlarda gelişiminin bütün dolgunluğu ile varolur: O gibi toplumlarda, her bir kişinin ihtiyaçları çoğalmış bulunduğundan, ancak başkasının ticaret ve sanayi faaliyetlerini kendisine tabi kılarak tatmin edilebilir. "(Agy)

Bilgincil söz: "Başkasının ticari ve sınai faaliyetini kendine tabi kılmak" gerçekte Türkçe, tefeci-bezirgan sınıfının türemesidir. Roma'da bu türeyiş, İsa doğmadan 4-5 yüz yıl önce kendini dayatmıştır.

"12 Tablet'le kabul edilmiş görülen tek şey, ödünç alan için özellikle pek çetin etkileri ile birlikte ödünç mukavelesi, nerumdur. Mancipatio ile ola gelen satım'a gelince başlangıçlarda bu bir mukavele sayılamaz." (Not 7/17)

Bu durum, Roma'da bezirganlıktan (alım-satımdan) çok tefeciliğin ağır basarak başladığını gösterir. Bu nedenle:

"Roma özel hukuku, inatlıca tutuiak olduğundan uzun süre kurumlarca züğürt kaldı. Bu fukaralık, İlkel Roma devletinın tarımcı karakteri ile tam ahenkli düştü. Tarımcıl toplumların orantıca az ihtiyaçları olur; orada alışverişler yer ürünlerinin değiş tokuşuyia sınırlıdır. Demek hukuk da, ister istemez, kombinezonlar bakımından, yeni yaratışlar bakımından az zengindir. Ama, Roma daha yaygın, daha kudretli, daha tüccar, daha kapitalist oldukça, esası tarımcıl bir toplum olmaktan çıktı. O zamana dek

kendisinde bulunmayan merkantii (bezirgan) ruh gelişti ve geçmiştekinden daha çok sayıda, daha karma şalı (kompleks) hukuk ilişkilerini doğurdu." (Agy, 18-19)

ROMA NIN BATIYA İKİ ARMAĞANI

12 Tablet'ten bin yıl sonraki Roma'nın yapısı ve hukuku artık kolayca göz önüne getirilebilir. Hun ve Cermen barbarları, Roma denilen uygar toplumu öyle buldu. *Yakın doğunun bitkici! uygarlıkları* için, kimse kimsenin dilini anlamaz kulesi ile nl *Babiide* bütün çelişki ve atışkılarını dağlar gibi yığmıştı. *Akdeniz hayvanca! uygarlıklarının* (o bitmez tükenmez bitkici! uygarlık çelişkilerini de son kerteye dek geliştirip azdırmış bulunan) batı Babil Kulesi: Roma oldu.

Yıkılmış Roma'yı, çarpan bilinçsiz muazzam *Barbar Ağısı* ile diriltmek isteyen I. Jüstinien (527-565 Doğu Roma Bizans İmparatoru), bir yanda antika uygar /te/slerle, öte yandan barbar *Vandallar*la savaştı. İtalya'yı ve Afrika'yı sözde kurtardı. İş'te: Antika Roma'yı kesinlikle gömdü. Gmdğ ölünün iki mirası vardı: 1-Kanunları, 2-Ruhu (Hiristiyanklık.)

I. Jüstinien, o iki alanda sürekli yapıtlar verdi.

1- lmş Roma'nın ne kadar tefeci-bezirgan kuralı ve koşulu varsa hepsini derleyip toplattı. *Digeste* (en nl Roma Jris konsllerinin kararları), *İnstitutes* (hukuk prensiplerini içeren başlıca eserler), *Noveler* (Doğu Roma İmparatorlarının anayasaları), Codes(kimi konulardaki yaşamaların btnlenmesine sistemi, kodeksi, mecellesi)... O derlemeler sırasında sayılır.

2- Roma ld: Ruhu bedeninden ayrılarak *Hiristiyanklık* biçiminde hortladı. Barbarlar Roma'nın maddesini fethettiler. Roma Hiristiyanklık ruhu ile barbarı fethedecekti. Bu karşılıklı alışverişin o zamanki egemen uygarlık dünyasına dikilen en yaman anıtı; bizim İstanbul'un Boğaz'a ve Marmara'ya bakan nl Ayasofya tapınağı oldu. Onu da I. Jüstinien yaptırdı.

Roma'nın ikisi de ele avuca sığmaz olan mirasları: *Tefeci-bezirgan* ilişki-çelişkilerinin en son kerteye dek gelişimi olan kanunları ile o kanunlara göksel bir şal örterek Meryem Ana kılığında barbar gönlünü elecek olan Hiristiyanklık, Roma'yı yıkan barbarları, Bizans'ı yıkacak Osmanlı'ya karşı derleyecektir.

Osmanlılar, ne Jüstinien kanunlarını ve mecellelerini, ne Hiristiyank dini ciddiye almadılar. Tam tersine, her ikisine karşı kıyasıya savaştılar. Çünkü, onlar daha önce, Horasan'da, İslam dinine ve fıkıhına gönüllerini yüzde yüz kaptırmışlardı. Ama, Roma kilisesinin ruhuna ne denli kılıç atılırsa, Bizans'taki Roma kilisesinin maddesini en az o denli benimsediler.

Hayli kiliseleri cami yaptılar. İstanbul'a girer girmez koca Ayasofya da o benimseyiş içine sığıdı.

Bu bakımdan, Osmanlılar da antika Akdeniz uygarlığının mirasına pek yabancı kalmadılar.

AYRIM II

ROMA'DAN KİLİSEYE BARBARLIKTAN SALTANATA

Roma öldü. Yerini kilise aldı. İmparatorluğun tefeci-bezirgan ilişkilerini barbarlar arasına sokan ahiret peçeli kilise, ilkel komünist barbar toplumu dünya saltanatına kaydırıldı.

ROMA-BİZANS-KİLİSE

Osmanlı dedik mi, *Bizans* akla gelir. Türkler İstanbul'u (Konstantin kentini) ele geçirmeseydiler, İslam Uygarlığı'nın çöküntüleri üzerinde yüzlerce gelip geçmiş "*tavaifüümüük*"(Müslüman feodalite) devletçiklerinden biri olarak söner giderdi. Osmanlılığı imparatorluk yapan şey, Bizans mirasıdır. Onun için, Birinci Kitapta, Osmanlı-Bizans kurumları arasındaki politik ilişkilere kısaca değmiştik. Burada da, kimi ilginç Bizans karakteristiklerine değmeden asıl toprak konusuna, yani Osmanlı Tarihinin Madde-sine girmemeyi doğru bulduk.

Bizans dedik mi ise; *Roma'dan* başka bir şey göz önüne gelmez. Bizans, Roma'nın bir parçasıdır. Parçalanma olunca; asıl ana Roma'ya *Bati Roma*, Bizans'a *Doğu Roma* denildi. Bizans denince, Roma'dan sonra ikinci akla gelen şey, Ayasofyalarla dolu bir *Hıristiyan* evrenidir. Hatta son günlerinde Bizans muazzam bir *kj/iseden* ibaretmiş gibi somutlaşır. Öyleyse, Bizans'ı anlamak için onu *k/iseeşti* ren olayların anılmaması bir eksiklik olur.

Bu açıklama, Bizans tarihinin olduğu kadar Osmanlı tarihinin de pek çok özellikleri üzerine epey çağrışımlar yapabilir.

HIRİSTİYANLIK: ANTİKA UYGARLIK RUHU

Hıristiyanlığın "*Pèche orijinal*"(anadan doğma günah) dediği biçimde, kendisinin de bir "anadan doğma günahı" oldu. Batı barbarları, daha tarihe doğarlarken, o "*Roma'nın habis ruhu*"'ndan gelme "ulu günahla göbeklerini kestirmişlerdi: Devirdikleri Roma'nın "ruh"unu iki yönde hortlatmışlardı.

- 1- *Roma kanunları*-. Ölen uygarlığın soyut *normları* (kural-koşulları)
- 2- *Hıristiyan kilisesi*-. Ölen uygarlığın somut *örgütleri*

Ancak, bu tutum, yalnız Cermen barbarlarının davranışı olmadı. Bata çıka ilerleyen tarihin kaçınılmaz bir kanunu idi. Avrupa barbarları, ölü Roma'nın, can çekişen Bizans dirilişini hortlatmışlardı. Ama Bizans normları ve örgütleri neyin hortlatılışı oldu? Perslerin. Persler kimi hortlatmışlardı? Medleri. Medler? Asurları.. ve ilh., ve ilh... İş ta en eski Firavunlara ve Nemrutlara dek böylece uzanıyordu.

Tarihte insanlık zincirinin kopmaması için, hayatın her örneğinde olduğu gibi bir yıkıcı-vurucu güç, bir de tutucu-bağlayıcı güç rol oynuyordu. *Vurucu-yıkıcıgüç*, barbarlıktı. Barbar, iktidara gelip sınıflı toplumu kuramaz, yıktığı uygarlığın tutucu-bağlayıcı gücüne dört elle sarılıyordu. İslamlik Bizans'ı, Bizans Pers İmparatorluğu'nu taklit ederek sosyal sınıflar dövüşünü egemen sınıflar çıkarına gemleyebilmiş ve dengeleyebilmişti. Cermen barbarlığı için tutulacak başka yol yoktu.

Kısaca Bizans denilen *"Doğu Roma İmparatorluğu"*, Naissus (Niş) adlı barbar Balkan kentinde doğmuş olan Konstantin'in 330 yılında imparatorluğu Bizans'a taşınmasıyla yerleşti. Yerleşir yerleşmez, İmparator, *"Basceus"*(Büyük Kral) sıfatını takındı. Bu sıfat antika Pers krallarına takılan etiketti *"Sonra D/oc/et/en (245-313) ve Constantin onları (Pers krallarını) model aldılar."* (H.G.P.) *"Doğu Roma"*, çarçabuk *"Grek İmparatorluğu"* sayıldı. *"Justinien Kod'u (Mecellesi) Latince kaleme alındı. Çünkü, resmi di i henüz Latince idi. Ama, çarçabuk Yunanca'dan başka dille konuşulmıyacaktır."* (H.G.d.P.)

Çökkün Grek ve Pers uygarlığının ruhu, Bizans'ı yakalamıştı. Konstantin I. Barbar Büyük Britanyalı lejyonlarca İmparator ilan edildi. Babası Constance Chlor (Soluk)'un işkence yaptığı Hıristiyanların bayrağıyla (labarum) Afrika ve İtalya'yı ele geçirerek, İmparator Maxence'i Roma surları önünde yendi. Kendisi 323'ten önce vaftiz olmadı. Ama 312'den beri Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etti.

Hıristiyanlık ne idi? Görünüşte Roma valisinin "ellerini yıkaması" ile "pharisien"lerin çarmıha gerdikleri, kızıoğlankız Meryem'den doğma, doğramacı Yusuf'un oğulluğu, İncil'in *"Tanrı oğlu"*, İsrail peygamberinin "Mes/h'feaydikları *Yesus (İsa)'un* yahut *Yesus-Christ* (Kurtarıcı)'in kurduğu din idi.

Ne var ki, çarmıhta öldürüldükten üç gün sonra dirilen ve 40 gün sonra göğe göçen İsa, çocukluğunda Mısır'a gitmişti. Mısır, Irak'ın Ur kentinden göçmüş İbrahim'in de, İsrailoğullarını kölelikten kaçırmış Musa'nın da uğrak yeri; antika medeniyetlerin harman olduğu yerdı. Böylece, Hıristiyanlık, bütün Yakındoğu'da ölmüş gitmiş antika uygarlıkların, ikide bir Semit barbarları dilince diriltilen ruhuna ad oluyordu.

ROMA KANUNLARININ İÇE İŞLEYİŞİ

Kendileri kaç kez ölürlerse ölsünler, hayaletleri ölmezlik kazanmış anti-ka uygarlıkların bu ruhu, Avrupa barbarlarını elbet kollayacak, onların kanlarıyla bir daha dirilmeye çalışacaktı. Roma'yı yıkan barbarlar, onun *hukuk normlarını* da, *evrensel ruhu* olan *Hıristiyanlığı* da (kendileri sosyal sınıflaştıkça: İlkel sosyalizmden dışarıya fırladıkça) hortlatacaklardı. Bu tarihicil gerekliliği en skolastik batı tarih kitapları, açık belgelerle belirtirler.

ROMA KANUNLARI: Asıl Roma; "*Batı Roma*", ölürlen, ardına *barbar aşılbir* mirasçı, geleneklerini yürütücü de bırakmıştı: *Bizans!* Avrupalı olan barbarlar nereden kalkarlar, nereye otururlar ise kalksın-otursunlar, *madde* zenginlik birikimlerini yağma ettikleri Roma'nın *anlamcıl* normlarını benimsemekte gecikmediler.

Afrika'ya dek *Vandal*lar, Büyük Britanya'ya *Anglo-Saksonlar*, Akitanya ve İspanya'ya *Vizigotlar*, İtalya'ya *Ostrogotlar* ve *Heruliler*, Galya'ya *Franklar* ve *Burgonde'lar* yerleşmişlerdi. Bunlar, gittikleri yerde önce kendi *ilkel sosyalizm* kalıntısı kanunlarıyla, hallaç pamuğuna dönmüş ve yozlaşmış *topraklara* yeni bir düzen verdiler. Fransa'da toprağa yerleşenlerin "*Burgonde'larKanunu*", yerleşmeyenlerin "*Salien'lerKanunu*"'e ilh.. gibi.

Fakat o barbarcıklar, göçebe geleneklerini yıpratır yıpratmaz, içine girdikleri Roma uygarlığı yığınlarını kendi tavsamış *Kan* örgütleriyle idare edemeyeceklerini anlamakta gecikmediler. Bu gerçeği, onlara, Batı Roma'nın dirilişi olan Bizans da, çarçabuk ele geçirdiği fırsatlarla, kan dökecek hatırlattı. 6. yüzyıl boyu, Doğu İmparatoru I. Jüstinien (527-565), bir yanda kendisine benzeyen *Persiler*, öte yandan Germen barbarlarıyla savaştı. İtalya'yı, Afrika'yı, bir bölüm İspanya'yı yeniden ele geçirdi.

Gerçi bu fütuhât, artık normal barbar akınlarının diriltici "*kan nakli*" olmadı, olamazdı. Çünkü, en sonunda bir hortlaktı. Ama, uğradığı ve çabucak tavsayacağı yerlerde, Roma hayaletini dünkü barbarlara tattırdı. Bizans istilaları, sanki barbarlara "*uygardevlet prensipleri* ve örgütleri üzerine bir şiddetli "*eşya dersleri*" verdi. Roma kanunlarını yaydı.

Jüstinien Roma uygarlığının yükte hafif, pahada ağır ne denli hukukcul tası tarağı varsa hepsini: *Diyeste* (en ünlü Roma fıkıhçıların karar dergileri)'leri, *code* (mecelle)leri, *Nouvelle* adlı hukuk normlarını kırkambar eserlere derleyip toparlamıştı. Bu giderayak hazırlık, ilkin ve en çok Roma'nın başına üşüşmüş barbarların içlerinden zıppıktılık edecek krallarını etkiledi.

"(Jüstinien'in) *yasacıl* (legislativ: mevzuat) *eseri*, *batıda* yalnız *hukukçu!* bir *içişyeyicilik* (nüfuz) *kazanmakla* *kalmadı*. *Belki* *birinci* *kertede*

önemli bir politika nüfuzu da yarattı. Çünkü derebeyi hükümdarlar, hukukçuları (ejistieri) tarafından bilgilendirilince, Roma absoütizmini (mutlak istibdat egemenliğini) kendileri için ister oldular."(H. G. d. P. c. I)

HIRİSTİYAN KİLİSESİNİN İÇE İŞLEYİŞİ

Bizans, küflenmiş paslı kılıcı ile barbarları yola getiremez olunca, Hıristiyanlık dini ile "kafadan silahsızlandırma" yolunu tuttu. Barbarları, birbirine düşüremedikçe, Ortodokslarıştırmaya girişti. Bu tutum, herkesten önce, sivrilmiş "uygar kral"(Romalı absolutizmci) olmak isteyen barbar şeflerinin de işlerine pek geldi. Çünkü:

"Barbar kralların (hep imparatorluktan dem vurdukları halde) devlet kavramları yoktu. O kavramı hiç bilmeyen arkadaşları ise, sadakat yemini ihtiyatı altında, ellerinde tuttıkları topraklara efendi oluyorlardı. "(H. G. d. P., c. I)

Bu açığı gözlerin derebeyleşme kançibanlarını en iyi okşayıp, kutsallık lapası ile toplayan tek hava, kilisenin barbarları kafadan silahsızlandırdığı afyonlu miyasmasından gelebilirdi. Herhangi barbar şef azıcık başarı göstermeye görsün; kendisi öldükten sonra bile başarısını geniş topraklar üzerinde sürdürecektir kişi mülkiyeti zehrin i ona macun tadıyla yutturan bir "havari"lı&ya papaz hemen yanına yaklaşıyordu.

Bu sokuluşa en çok çanak açanlar, temiz barbarları serüvenden serüvene sürüklemiş ilkel komuna kralları oldu. Yeni alıştıkları sosyal sınıflı uygarlık ayrıcalıklarını kıyamete dek sürdürmenin yolu, antika uygarlık hayaleti olan dine-, Hıristiyanlığa, çevresindekileri de kandırıp sürükleyerek, baştan-kara girmektir.

"Piskoposların Vizigot kralları üzerinde uçsuz bucaksız bir otoritesi oldu. En önemlisi concile'lerde (kilise toplantıları: piskopos ve din doktorlarının önemli doktrin ve disiplin kararları aldıkları meclislerde) kararlaştırılırdı. Bugünkü engizisyon'un (zorlu kilise mahkemelerinin) bütün maksimlerini (felsefi düşünüş), bütün prensiplerini, bütün görüşlerini Vizigotiarın Kod'una (mecellesine) borçluyuz. Ve keşişler, vaktiyle piskoposların yaptıkları kanunları Yahudilere karşı kopya etmekten başka bir şey yapmadılar. "(Montesquieu: De l'Esprit des Lois, c. II, s. 142)

Kilisenin tutmadığı barbar kral, Tanrı kadar göze görünmez ve "her yerde hazır nazır"olan bir gizli kuvvetle kolayca alaşağı edilirdi. Piskoposun yaldızlı dırılıtlarla gotik kubbeler altında başına taç giydirdiği barbar, "Hikmet'i huda!"o saat "meşruTükümdar kesiliyordu. Ondandır, papazların desteklediği kralın sırtını yere getirebilene aşk olsun.

SALTANAT = KİLİSE

"Vizigotlar, eğer en sonunda İspanya'yı ellerinde tutabildiyseiler, bunu "arianisme"(Hıristiyanlığı tepen barbar tarikatı) inancından caymak (yani kiliseye uymak H.K.) sayesinde başarılar. Ve bütün barbarlar içinde en güzel talihli çıkanların Frank'lar oluşu, doğrudan doğruya katoik Ortodoksluğuna din değiştirerek girip Papa'nın müttefiği olmaları, kiliseyi kendilerinden yana bulmaları yüzündendir. İmparatorluğun batışında kılına dokunulmamış kalan tek büyük kudret kiliseydi. Geri kalan her şey, -siyasi örgüt, idare, adalet, zekaçıl kültür- yalnız yıkıntılarının yüzeyinde yüzüyordu." (H.G.d.P., Agy)

Ve kilise, bu sınıflandırma -uygarlaştırma- gidişinde sömürücü üst sınıflara yararlılığını, sömürülen alt sınıflara bir hizmet, bir şefkat, bir insanlık şalı ile örtmeyi pek iyi bellemişti. Bir zaman inançlarına sığındığı köleleri birleşmekten ve ayaklanmaktan alıkoyacak "sosyal adalet" kırıntılarını, eski gizli çalışmasının "suret'i haktan görünme" alışkanlığı ile sadakalaştırımayı ustaca beceriyordu.

"Latin uygarlığının deposunu saklayan, cılızın ve züğürdün doğal koruyucusu olan kilise, monarşi (hükümdarlık) otoritesinin yeniden kuruluşunu beklerken, gepgeniş bir moral içe işleyiciliği bulunan kilise, zoru (gücü: kuvveti) örgütlemeye kendini verdi. Aynı zamanda Roma'vari birliği, düzeni, adaleti ve barışı yeniden kurma azminde ayak diredi. 10'uncu yüzyıl sonlarında "Saint-Empire Romain Germennique"(Romen-Cermen mübarek imparatorluğu)?^/? yaratılış, öylesine derinden derine Hıristiyan olan bir çağın en aziz dileğini yerine getirdi. Papaya: gökçil (esprituei: ruhani) üzerinde egemen (hükümrân) iktidar, imparatora: yercil(temporel: maddecil, za m a n cı I) üzerinde egemen sultanlık iktidarı düştü. "(H.G.d.P., 1/133)

Kilisenin öz görevi ise, sömürü düzenini ayakta tutmaktır: "Büyükiştila çalkantıları ortasında yalnız kilise: Devlet fikrini, birlik ve düzen duygusunu ve ihtiyacını korumuştur. "(H.G.d.P.: Agy)

En büyük fitne kendisi olan kilise, kargaşalığı önleyebildi mi? Ne gezer. 13. yüzyılda, yaman Almanya-İtalya hırlaşması bitti; en beter "derebeyi anarşisi", gücü gücü yetene "yumruğuna güven"çağı açıldı. Züğürtlüğe Haçlı Seferleri de ilaç olamadı. Gene de kilise, haklı çıkmanın makyavelizimini yürüttü. Üniversiteler, anıt katedraller, kilise saltanatının manevi ve maddi kaleleri oldu. Batılı burjuva tarihine sorarsan, o hâlâ kilisesine sadık tapıncıdır.

"İtalya ve Almanya'da sükunet dönemleri gelince, kilise kişicil savaşları sınırlandırmak yahut yasaklamak, beylerin hoyratlığı ile savaşmak, efen-dilere bir ülkünün gerekliliğini ispatlamak için araya girdi. "(H.G.d.P., Agy)

ROMA VE TOPRAK

Osmanlılık, *İslam* uygarlığının bir rönesansı (dirilişi) idi. Ama, genellikle Roma İmparatorluğu, özellikle Bizans İmparatorluğu üzerinde doğarak onların yerine geçti. Bizans İmparatorluğu da, *Roma* uygarlığının bir rönesansı idi. Théodose'un ölüm yılı olan 395'ten, Türklerin İstanbul'u fethedilmesi yılı olan 1453'e dek (1058 yıl) yaşadı.

Bu halef-selef ilişkileri, ister istemez, antika tarih zincirinin o yakın halkaları arasında büyük alışverişlere ve benzerliklere yol açtı. Bütün kadim tefeci-bezirgan imparatorluklar gibi, antika Roma uygarlığını da, tarihin en ünlü barbarlar akını yendi, temizledi. Bu yaman olayı modern Avrupa kültüründe ilk defa sosyal gözle inceleyen Montesquieu, barbarların Avrupa'da o zamana dek bulunanlardan bambaşka kanunlar koyduklarını söyler:

"O kanunlarla sonsuz kötülükler ve iyilikler yapmışlardır"der. "Malikane (domaine) yüzüstü bırakılınca, hukukları da yüzüstü bırakmışlardır. Birçok kişilere aynı şey ve aynı kişiler üzerinde çeşitli tür beylikler verince; tümüyle beyliğin ağırlığını azaltmışlardır. Anarşi eğilimli kura i, düzen ve ahenk eğilimli anarşi üretmişlerdir."(Montesquieu: De l'Esprit des Lois, c. II, s. 233)

Çökkün uygarlıkla, ilkel sosyalizmden yeni çıkmış *gürbüz* barbarlığın diyalektik niteliği daha ayıkça belirtilemezdi. Ancak, Montesquieu'den daha fazlası beklenmezdi. Tarih öncesi, her ciddi bilginin, neredeyse ayağına takılıyordu. Ama, tarih öncesinin gerçekten keşfedilmesi, iki yüz yıl daha beklenecekti. Onun için, Montesquieu, tarihin antika diyalektiğini uyanık çocuk gözleriyle yalnız hayran hayran seyretmek ve bir türlü yorumlayamamakla yetinecekti.

"Şu Barbar kanunları güzel bir manzaradır: Antika bir meşe yükseliyor: göz onun yapraklarını görüyor; yaklaşıyor, gövdesini görüyor, ama köklerini hiç seçemiyor. Köklerini bulmak için yeri delmek gerekiyor. " (Montesquieu. Agy, s. 232)

Yeri 19. yüzyıl sonu Morgan delebilecekti. Ne var ki, Montesquieu, yaptığı benzetişle, farkına varmadan, antika tarihin en önemli kördüğümüne dokunuyordu. Delinecek "yer", antika toplumda *toprak*, bütün ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve ilh. problemlerin ve sınırların köklerini içinde saklıyordu.

ROMA VE BARBARLIK

Antika topluluğun *toprak* ilişkileri kördüğümünü çözen *güç* idiyse, o bin bir incelikte bilim, sanat, kültür anıtlarını yükselten uygarlık morali miydi? Tam tersine, okuma yazması dahi rüyasına girse uykusunu kaçır-

racak olan, kara cahil, kaba, kültürsüz, ham hâlât, bilinçsiz, hoyrat *barbar* yığıını idi.

Az çok objektif davranabilen en skolastik tarih bilimi bile, barbarlıkla uygarlığın ateşle barut gibi yan yana gelir gelmez patladıklarını görmekten kendisini alıkoyamaz. Uygarlık, birikmiş ton ton eski, kuru baruttu. Barbarlık, çoğu bir kıvılcımdan küçücük ateşti. Uygarlığın içine düşer düşmez, onu her şeyi ile havaya uçuruyordu.

Yalnız, suç kimdeydi? Daha doğrusu, patlangıca neden barbarlık mıydı, uygarlık mıydı? Böyle bir soru ancak metafizik donmuşluğun beyninde açılabilirdi. Elbet bir elin sesi çıkmazdı. Uygarlık kendi başına çorap örmek isterce barbarlığı içine çekiyordu. Barbarlık da kapıdan girer girmez (Osmanlı'nın Bilecik tekfuruna yaptığı gibi) kaleyi içinden fethediyordu. Klasik tarih, o gerçekliği hiç derinleştirme gereğini duymaksızın açıkça anlatır:

"Bu saldırılar (*barbar akınları*), Cermen dünyasında egemen olan *kargaşalığın* sunumundan başka bir şey değildi. Kalabalık ve züğürt (*fakir*) olan Cermenler, tepişe tepişe ve iç savaşlarla kendi kendilerini kendi topraklarından kovarak, Roma Barışı'ndan yararlanan güney semtlerinin tatlı zenginliğine çeki/ereken, oraya barışçıl yolla kabul edilmekten başka bir şey istemiyorlardı. Olayca sı, çeşitli unvanlarla İmparatorluğa sokulup, onun uyrukluşu oldular. August Marc-aurele, Probus ve daha başkaları, onlara yer gösterdiler ve kendilerinden *sadakatia* hizmet gördüler. Öte yandan, savaş esirleri, emlak sahiplerince kolon (*yarıcı-maraba-yanaşma* tipi çiftçi) olarak büyük sayıda üleşiliyordu.

"Böylece hemen her yerde ve hele sınır başlarında barbarlar türedi. Ama, bu içe işlemenin en tehlikelisi, Barbarların orduya sokulmaları oldu. Daha Sezar'm lejyonları yanında Cermenler bulunuyordu ve Cermen süvarileri bulunmasaydı, beiki taiih Vercingétarix'e (Asi Frenk Şefi) yar olabilirdi. Cermen askerleri MAJİSTRİMİLİTUM'a (resmi Roma komutanlığına) bağlı olmakla birlikte kendi şefi erin ce kumanda ediliyorlardı. Bu şefler, çoğu kez, Roma eğitimi görmüşlerdi ve imparatorluğa karşı dövüşmeksizin, orada mevki sahibi olurlardı. En sonunda o mevkiiler, barbarlar/imparatorluğun efendisi yaptı." (Histoire Générale des Peuple, Larousse, c. II, s. 136)

Bu anlatılan gidiş, tarihte ilk örnek değildir. İlk Sümer uygarlığını yıkan "tufan"dan beri, bir burgu gibi toplumu dele dele derinleşen "tekerrür"le sürüp gelmiştir. Roma'nın başına gelenler, sonra Bizans'ın ve daha sonra İslam'ın başına geleceklerin önbiçimi (proformu)dir. Roma orijinal uygarlığına *funye* Cermen/erin yaptıklarını, Roma'nın rönesansı olacak Bizans'ın ve İslam orijinal uygarlığının başına *Moğollarsie Türkler* getirecektir.

AYRIM III

BİZANS KİLİSESİNDEN OSMANLI İMPARATORLUĞUNA

Roma'nın ölüsünden kopup hortlayan kilise, bin yıl, hiç usanmaksızın Doğu'da Bizans'ı, Batı'da barbarları kendi tefeci-bezirgan prensiplerine göre işledi. Bu işleyiş, batıda, barbarlığı *kapitalizme* doğru biçimlendirdi. Doğuda tefeci-bezirgan ekonomi kompleksi, çözülemez bir Gordios'un kördüğümü olmuştu. Ona Bizans deniyordu.

Bizans'ın gerek *dünya*, gerekse *din* derebeyliklerinin kördüğümü, ancak Osmanlı denilen "İskender Kılıcı" ile kesilebilirdi.

BİZANS- BARBARLIK-TANRI

19. yüzyıl ortasında, yeryüzünü 13. yüzyılın haçlıları gibi görebilen Batılı tarihçiler, Roma'nın yıkılışında barbarlığın oynadığı rolü "*Tanrının öngörüsü*; Providence du dieu" sayarlar:

"Tanrının öngörüsü, Hıristiyanlığı düşman bir medeniyetin bütün kalıntılarından kurtaracak olan ulusları vahşi dinlerde birleştiriyordu. " (Beng: Not, c.I, s. 352)

Yani Roma'da, barbarlar da "*Pagan* müşrik" idiler. Roma'nın "*medenî paganizmi*"rî, barbarlığın "*vahşîpaganizm*" yıktı. Roma'nın siyasi kurulları medenî paganizme çok bağlı kaldığı için, Roma'nın barbarlarca yıkılışı, paganizmin (müşrikliğin) de yıkılışını getirdi ve Hıristiyanlığın kolayca bir saray ihtilali yaparak tahta geçişini sağladı.

"Bu hal, Doğu imparatorluğunda aynı yaygınlıkta ve aynı kudrette etki yapamıyordu. Bizans başkentinin hemen hemen saldırlamaz durumu sayesinde Bizans İmparatorluğu, Barbar akınlarında Roma'dan az zedelenildi. Paganizm, orada, siyasi kurullarla daha az samimice birleşti. Paganizmdeki yıkılışın karşı vuruşunu Bizans daha az şiddetle hissetti. Ama, gene de bir dereceye kadar ve hatta barbarlar imparatorluk sınırını aşmazdan önce bunu hissetti."(Etienne Chastel: "Histoire de la Destruction du Paganisme dans l'Empire d'Orient," Paris, 1850)

Demek, Bizans'ta da "medenî müşriklik" ile birlikte siyasi müesseseler sarsıldı. Sarsıcı vurucu güç barbarlıktı. Barbarlık, sınırlara yığılır yığılmaz, Bizans'a ağır bastı.

"Siyasi müesseseleri paganizmden ayırma hedefini güden harpler sırasında ve bu harplerin yoldaş oldukları birçok afetlerin etkisi altında, şehirlerle taşralar, kadim ahâlilerinin nüfusunu yitirdiklerinden (Not: Prokop, Akdeniz'i çevreleyen ülkelerde harp, veba ve kıtlıkla, Jüstiniyen zamanı milyonlarca insan yok oldu; der.) onların yerine geçirmek için ancak katını.

sık bir nüfus bulabiliyorlardı. Bu nüfusun boyuna içe sızması (infiltration) ister istemez eski milli ve dini ruhu bozuyordu. İmparatorluk, sinirsiz, bitkindi. Hemen hiç asker yetiştirmiyordu. Hükümdarlar, büyük masraflarla komşu bölgelerden asker toplamak zorunda kalıyorlardı. Her yanlarından saldırgan barbarlara karşı, hiçbir vakit barbarlardan başkasını karşı çıkarmıyordu. Konstantin zamanından beri, İmparatorluk orduları yalnız gotlardan veya Sklavlondan der/eşikti. Bunlar, az çok uzun bir askerlik hizmetinden sonra imparatorluk teb'alığına giriyorlar, orada kesince yerleşiyorlar, kimi en yüce mevkilere yükseliyor/ardı. "(Keza, s. 368)

Demek, barbarlık, Roma'yı dışından, Bizans'ı içinden fethediyordu. İkinci Bizans demek olan Persler bir yana, Gotlar, Avarlar, Bulgarlar, Sklavlondar hatta haçlı "Latinler" Bizans'a çullanmış barbar akınlarıydı. "Bu istilalar ortasında her şey hemen aym zamanda yıkılıyordu. Tanrı tapınakları yağma ediliyor, tahrip ediliyor, yahut şehir yangınlarında yok oluyordu." (Keza. s. 369)

Barbar akını yalnız yıkmakla kalmıyordu. Bizans'a sık sık barbar aşısı da yapıyordu. "Tanrı uygun gördüğü her önemli ilerleyişte o geniş heyetlerden birini, ilerleyişi başarmak için biçimlendiriyor, sonra, tarihci görevleri (misyonları) biter bitmez onları da dağıtıyor." (Keza., s. 371) idi.

OSMANLI'NIN BAŞINI YEMEYE ÇAĞRILI BİZANS

Klasik tarihe bakılınca; "Bizans"adı altında 1000 yıl yaşamış bir toplum uzanır. Ancak, bu adın kabuğu altında yatan öze bakınca, orada en ufak bir monolitlik, kaya gibi teklik görülemez.

Bunun nedenleri önce iç yapı niteliğinden gelir. Bizans bildiğimiz Atina, İsparta, Teb gibi ilkel bir kent olarak değil, "Doğu Roma"olavak tarihe girdi. Adını verdiği gelişimler çağına "Roma"uygarlığının damgasını vurdu. Öyle ün yaptı.

O ünü ve özü boşuna değildi. Bizans, ister istemez "Roma"dan bir parça idi. Ama hangi Roma'dan? Ne ilkel komuna artığı mitolojik Roma'dan, ne ondan sonra patricilerle (toprak sahibi asillerle) plepleri (para sahibi ayaktakımını) uzlaştırmaya çalışan cumhuriyetçi Roma'dan bir parça değildi. Hatta Sezar'ların, hatta Aetius'lerin Fatih Roma'sından bile değildi.

Roma'da imparatorluğun en korkunç soysuzlaşmalarla çöktüğü yıkılış toplumundan bir parça Roma idi. Asıl Roma bir volkan ağız gibi patlayıp dünyayı boğduğu çağda, Hıristiyanlık yangınından mal kaçırır gibi, bir parça Roma, Bizans toprağına aktarılıp ekildi. İşte, "Bizans" denilen asıl ünlü şey o antika Roma'dan kopmuş parça idi.

Öyle bir artık, taklit, kopmuş parça olarak Bizans! Sonsuz olumlu ve sonsuz olumsuz antika Roma mahşerinden bir örnek olarak tarihe doğdu. Ve daha doğarken, bütün o şark maskaralıklarını; basamak basamak rütbeli memur kapıkulu Babil kulesini, poz poz tumturaklı elkaab kofluklarını, her insancıl ilişkiyi köpekleştiren hem yaltakçı, hem dalayıcı küflü canavarlıkları benimsemekle övündü.

Osmanlı'nın da başını yemeye çağrılı olan Bizans bu idi. Ve bu Bizans, daha doğarken antika Batı Roma'yı bitirip tüketen bütün öldürücü soysuzlaşma *tohumunu* yılan zehri gibi içinde taşıyordu.

BARBARLIK VE BİZANTİZM

İbn'i Haldun, antika orijinal uygarlıklarda ve rönesanslarında ortalama 100 yıl ömür buluyordu. O zehir zemberek çökkün Batı Roma psikozunun fırlaması Bizans, kurduğu surlar kabuğu içinde belki bir tek insan ömrü kadar bile yaşayamazdı. Bin yıl ayakta kalmış göründü. O görüntüyü, köle uygarlığı Hıristiyanlığın ilk 1000 yılını dolduran barbar akınları sağladı.

Dünyasından habersiz, gelene "paşam", gidene "beyim" diyen epey sapa bir Sarayburnu'na sıkışmış "Vizantiyum" *kentçliğini*, unutulmuşluktan Roma başkentliğine, Doğu Roma İmparatorluğu payitahtlığına çıkartan, "Konstantiniye" yapan kimdi? Bugünkü Balkanların Niş kasabacığında doğmuş Konstantin adlı bir barbardi.

Konstantin'den yarım yüzyıl sonra; Bizans, iç kavgalarının uçurumu içinde çırpınıyordu bile. Uygarlık dünyası bir mahşerdi. Barbarlık dünyasında Hunlar, Vizigotları kovalamıştı. Vizigotlar kaçarak Tuna'yı geçmişler, uygarlığın içine dalmışlardı. Bizans, o davetsiz zorlu misafirleri kapı dışarı edemeyeceği için kendilerine Tuna'nın güneyinde yer vermek zorunda kalmıştı.

Dağdan gelen barbar, çarçabuk bağdaki uygarı kovar duruma girdi. Vizigotlara kucak açan Bizans İmparatoru Valens idi. Vizigotlar, güçleri ona yettiği için Valens'i öldürdüler, imparatorluk, barbar usulü ile, iki oğul arasında paylaşıldı:

- 1- *Arcadius*: Batı Roma İmparatoru oldu.
- 2- *Honorius*: Doğu Roma İmparatoru oldu.

Honorius'un ilk işi, Valens'in başını yiyen Vizigotları başından savmak olacaktı. Başlarında Alaric bulunan Vizigotları Bizans'tan uzaklaştırmak üzere, kardeşi Arcadius'ün üzerine saldırttı. Tarihin ünlü *Bizantizm* oyunu artık başlamıştı. Ortada oturaklı ve sürekli bir devlet yok, "*kıldan ince kıldan keskin*" sırat köprüsü üstünde cambazlık eden bir imparatorluk vardı.

Bizans İmparatoru II. Theodose (408-450), ilkin Hunları satın almaya çalıştı. Bu olmayınca, kendi hayatını, Hunlara haraç ödeyerek satın aldı.

Bu yol Vizigotlar yeniden Bizans'ın karşısına dikildiler. Eski oyun bir daha denendi. Vizigotların başına Teodoric geçirilmişti. İmparator Zeon (474-491), Teodoric'i gene Bizans yerine Batı Roma üzerine saldırttı.

O çöküntüler ortamında, en parlak Bizans rönesansını Jüstinien (527-565) yaptı. "*Roma Kanunlarının Büyük Derleyicisi*" ününü yapan Jüstinien, Doğu imparatorluğunun kurucusu olan Konstantin gibi, barbarlığın ürünü idi. Bizantizm oyunu, barbarların sahneye girişleriyle sürüp gidecekti.

"*Makedonya Sülalesi*", "*Latin İmparatorluğu*" adlarını alan kuruluşlar, o adların özü olan A?/-A?/-anraklarının ürünü idiler. "Bizans Uygarlığı" sayılan çerçeve hep o anrakların temsil ettiği "*barbarasıtı*" yiyerek, boyuna yıkılıp, yeniden yapıldı. "*Bizans*" alye özü biçimini tutan bir *bütün di7zen* ortada yoktu. Barbar akınını "*Tanrı'nın öngörüsü*" sayan Hıristiyan kilisesince kışkırtılıp sahneye çıkarılmış her barbarın "imparatorlukçuluk" oynadığı bir sembol korkuluk yaşatılıyordu.

Belki uygar akıllı Bizans, "Barbarlıkla oynuyorum" sandı. Gerçekte tarih, güçsüzlüğün *kurnazlığı* ile değil, gücün dayatışı ile yürür. Burada da asıl güçlü olan barbarlığın içgüdüğü, muhteşem oyuncak Bizans uygarlığını eltopu, yahut ayaktopu yapmıştı.

İlk (İsa Doğumu) bin yıl barbarlık, barbarlık öncesi vahşet çağında Neandertal insanın seçtiği *Kuzey Yo/unu* Çin'den Orta Avrupa'ya uzanan Karadeniz, Hazer, Baykal kuzeyi geçitlerini) seçmişti. O yoldan gelen barbar dalgaları Tuna'yı aşı aşı Balkanlar'a inmeseydi, Bizans'ın tünediği hisarlık yer, Mısır Ehram'ları gibi yelle yuf olabilirdi.

KİLİSE RUHU-BARBARLIK MADDESİ

Bununla birlikte, Engels'in modern tarih için sık sık sözünü ettiği "*tarihin muzipliği*" asıl antika tarihte görülecek şeydi. Asıl orada kimin ne ile oynadığı, en tersine paradokslarla karışıyordu. Roma uygarlığı çoktan barbarlığa yenik düşmüştü: Ama, ölen Roma İmparatorluğu'nun "*sinsiruhu*" M|se örgütü, ikide bir barbarlığı, kendi özel güreş oyunu ile kündeğe getiriyordu.

Toplumun ekonomi yapısında paradoks, o üst yapı oyunundakinden daha şaşırtıcı idi. Görünüşte kilise *sırf ruh*, barbar *sırf madde* idi. Hıristiyanlık, Meryem'in doğurduğu İsa'yı bile çarımha göğe çıkartmıştı. Dinin tümü yalnız *gökcillikti*. Barbar ise, Tanrısını, taştan, topraktan, ağaçtan, hayvandan "*kendiyapıp kendi taparak*" yeryüzünde dolaştırıyordu.

Gelin görün ki, toplum uygulamasına geçildi mi, roller ansızın tersine dönüyordu. Barbar, eline geçen toprakta değildi. Barbarın ayakları yerden kesikti. O "*ruhcu*" \uquna, o "*gökcH*" \lqne toz kondurmayan dindar Hıristiyan kilisesi ise, toprağa dört elle ve dört ayakla sımsıkı sarılmıştı. Gökc-

ten ne düşerse hepsini kendi taştan, madenden yaptırdığı katedraline, manastırına yağdırıyordu.

20. yüzyılın ikinci yarımı Türkiye'sinde *sosyalistlerle din spekülâtorleri* arasındaki ilişki ve çelişkilerin tıpkısı ilk 15 yüzyılın *barbarlığı* *We. Hıristiyan kilisesi* arasında ön örneğini yaratmıştı. Sözde: Barbar, "*pagar*"(müşrik) *materyalist* idi; özde: Çağın temel maddesi olan *toprağın* alınıyazısını kiliseye bırakıveriyordu. Sözde: Kilise, *idealist ruhüiKudüşçü* idi; özde: Hiç ahireti beklemezsiniz, dünyanın varına, toprağına pençesini atıveriyordu.

Barbarlık, sözde, kör sınıflar toplumu olmuş uygar insanlığı köle sürüleri gibi tartaklayıp talan etmeye geliyordu; özde, başarı kazandı mı, uygar kölelere daha yeğnik bir yaşantı nefes alışını sağlıyordu. Hıristiyan kilisesi, sözde: "*Mühse/ige*"(*vuhu* bitkin), "acılı" köle yığınlarının kurtarıcı Havarisi olarak, hem de kelleyi koltuğa alıp sahneye çıkıyordu, özde: Papaz-çoban "asa"sı altında insanları bir yol uslu kuzulara çevirdi miydi, artık, bu dünya mal mülkünden el etek çekip, koyunların -sütleri ve etleri gibi- yayıldıkları toprakları da "*ö/ü e/iere*"(*Vi|Wseye*) bırakmalarından büyük erdem tanıtmıyordu.

Gerçekte, ister uygarlıkla barbarlık dövüşsün, ister uygarlarla uygarlar veya barbarlarla barbarlar kendi aralarında birbirleriyle dövüşsünler, sonunda, fıkranın "*papaz efendi*"sı gibi, parsayı hep ve yalnız kilise topluyordu. Ortaçağ toplumu bir muazzam kanlı kumar alanına dönmüştü. Kilise bütün kutsal *dokunulmazlığı* ile cezaevi patronuna sırtını dayamış manocu gibi, en sonunda herkesi iflas ettirerek tek kazançlı çıkıyordu.

Fransa ve İngiltere'de toprakların beşte biri, Almanya'da üçte biri Hıristiyan kilisesinin malikanesi idi. Roma İmparatorluğu'nu tanrıçılaştıran kilise, Bizans topraklarının hemen tümünü yutmuştu. 11. yüzyıldan beri Bizans'ta:

"Toprakların tümü ile kiliselere ve manastırlara geçmesi, hazinenin gelirini azaltıyordu. Rahiplerin imtiyazı orduyu güçsüz duruma sokuyordu." (Ch. Dihl: "Byzanel, Grandeur et Decandence"; St. Runcimaon: "La Civilisation Byzantin." Özet, Şevki Berkes, Ülkü 79, Tem. 1939, s. 410)

ORTODOKS - KATOLİK ÇEKİŞMESİ

Alpaslan'a Malazgirt zaferini kazandıran durum, Bizans'ın toprak temellerine işlemiş bulunan o kilise kanseri idi. Selçuk Türklerini Orta Anadolu'da, Osmanlı Türklerini Batı Anadolu'da tutunduran durum aynı oldu. Toprak temelini kiliseye kaptıran: "*İmparatorlar, ahalinin vergisini arttırmaya başladılar. Kilise ile kimi imtiyazlı sınıflar vergiden başışık oldukları için, bütün yük köylü ile esnafa yükletildi.*" (Keza)

Ekonomi temelindeki soygun, üstyapıda çarçabuk "Bizans kokmuşju-
đu" denilen çürüyüşü arttırdı. "Ah/ak büyük bir soysuzlaşmaya uğradı.
Rüşvet, irtikap, Bizans Bakanları'nın birkaç ei ma ile kavuna tenezzül et-
melerine dek ilerledi. "(Keza)

Saf çevre barbarları yetmedi. Avrupa'da kilisenin oynattığı Hıristiyan
gazileri (şövalyeler), Haçlılar seferine geçtiler. Bütün bu yarım eksik
barbar aşıları, toprak ekonomisindeki korkunç derebeyleşmeyi temizle-
yemezdi. Bizans topraklarını yutan da, barbarları yenen de aynı kilise
idi. Kilise, kiliseyi ısırır mıydı? O üstyapıda: Katolik-Ortodoks didişmele-
rine kapı açabilirdi. Toprakta din derebeyliği, mezhep ve tarikat çekiş-
melerinden üstün ve güçlüydü.

Daha beteri de oldu. Haçlılar: Venedik, Ceneviz gibi İtalyan kentlerini,
doğu ticaretine açmakla Bizans'a karşı rakipleştirdi, yıldızlaştırdı. Sonra,
Bizans topraklarında bile yerleştirip imtiyazlandırdı. O zaman, Bizans or-
tamında Konstantin çağından beri Latinler ile Rumlar arasına girmiş olan
tefeci-bezirgan rekabeti, ister istemez, din katında Katolik (Latin) ile Or-
todoks (Rum) Kiliseleri arasındaki rekabete döndü.

Yaklaşan, kapıyı kırarca zorlayan Müslüman Osmanlı'ya karşı durumun
inceldiğini gören tepedeki büyük idareciler çıkar yol aradılar. VIII. Ioan-
nes Paleologos (1425-1448) zamanı idi. "İmparatorluk Mahkemesi
Hâkimi" olan G. Skolaries 1439 yılında iki düşman kiliseyi birleştirmek
üzere toplanan Floransa Konsiline gitti. Orada: "Ortodoks'larla Katolik'leri
birbirine yaklaştırmak için büyük çaba gösterdi. Fakat memleketine dönü-
şünde Bizans halkı ile papazlarının "me'un Latinier'e karşı yaman aleyh-
tarlıklarını görünce, davranışını değiştirerek, Batılıların muhalifi kesildi. "
(Dr. A. Decei. s. 101)

"Latin düşmanlığı, onu, Müslümanlara karşı hâlâ Bat'nın yardımını
uman VIII. Ioannis'in hale fiIX. Constantines (1448-1453)'den uzaklaştı-
rdı. Ve dolayısıyla Pantokratos'a (Zeyrek camiine) çekildi. "(Keza, 101)

Orada, kendisini ziyarete gelen Sizatikleri (Rafizi'leri) "Franklarla
olan dostlukları yüzünden payladı. "(Keza, 108)

SERMAYECİNİN EZELİ İHANETİ

Gerçekte, Ortodoks-Katolik kavgası, tefeci-bezirgan antika sermayenin
rekabet kavgasıydı. Hele *derebeyleşme* çağında büsbütün *azıtmış* olan bu
kavga, azıttıkça ayakları yerden kesilerek yücelmiş, tanrıçılaştırmış aşırı ka-
zanç ve rekabet savaşı olmuştu. Modern sermayenin ölüm çağı olan tekel-
ci biçimi, bugün, vatan ve millet aşkı yerine, hangi din ve ulustan olursa
olsun kârını sağlayacak kuvvete köle olmayı uygarlık, kozmopolitlik, yar-

dım, ittifak gereği saymıştır. Modern sermayenin can düşmanı tefeci-bezirgan antika sermaye de, o çağda "vatan", "millet" henüz icat edilmediği için, onların yerine kullanılan "din" imandomuzuna rekabet yüzünden bir yana atmıştı.

Kadim toprak ekonomisine el atan tefeci-bezirgan sermaye için, Hıristiyan-Latin-Katolik-Frank barbarlarındansa, Müslüman Türk göçebesi daha kârlı idi. Göçebenin, hiç değilse, alış verişle hiç ilgisi ve rekabet yapma eğilimi yoktu. Bizanslı Türklere karşı eli kolu bağlı duruma sokan o halk düşmanı tefeci-bezirganlıktı. Bunu, İstanbul'un fethi olayını yazan Latin Katoliklerin satırları arasında bulmamak elden gelmez.

Türklerin Ayasofya'ya girişlerini anlatan Latin şöyle haykırıyor:

"Dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan miktarda eski ve yeni hazinelere el atıyorlardı. Gizlenmiş ne varsa hep Türklerin eline geçiyordu.

Sizi gidi za vallı Yunanlılar sizi! Bir de kendinizi fakir göstermek istiyordunuz. İşte zenginlikleriniz artık ortaya çıkmıştır. Oysa siz, onların üstüne oturmuş, şehrin savunması uğruna vermekten kaçınılmıştınız!" (Assedio, ve ilh. s.100)

Bu, sermaye gafleti ve ihaneti idi. Fakir Bizans halkının, gelen ayrı din-den fatihlere karşı çıkmayışları da, aynı tefeci-bezirgan sınıfın insafsız soygunundan ileri geliyordu. Katolik yazar onu da şöyle açıklıyor:

"Hey Tanrım, günahkar kullarımdan nasıl da acımaksızın yüz çevirdin! O görülmedik gurur, inançlı davranma eksikleri, Tanrı'yı ve Eizze'yi küçümsemeler, zalimce işlenen günahlar, FAHİŞ FAİZLE ÖDENEN PARA VERMELER, FAKİRLERİN KANINI EMMELER... İşte bunlar şehri böyle bir cezaya müstahak kıldı!"(Assedio, s. 101)

Besbelli, İstanbul'un fethinde Hıristiyan parababaları başrolü oynamışlardı:

"Vatanlarının soyguna uğratılmasında, pinti Yunan asilzadelerinin şirretliği büyük oldu. Bu adamlardan, zavallı İmparator kaç kez gözyaşları dökerek, ücretli asker tutmak için para istedi. Ama onlar, mahvolduklarını, fakir düşüklerini yeminle iddia ediyorlardı. Oysa, Türk hükümdarının eline düşünce, hepsinin son derece zengin olduğu ortaya çıktı. "(Assedio, s. 58)

DEREBEYİNİN EZELİ İHANETİ

Tefeci-bezirgan aşırı zenginliğinin sonu; antika toplumun temeli olan toprak düzenine el atması olur. Aşırı gelişkin tefeci-bezirgan sermayenin büyük toprak beyliklerine kapı açması, kadim Bizans'ın da, bir daha geri dönülemezce ve onulamazca derebeleşip taş kesilmesine yol açtı.

Bizans devlet başkanları, (tıpkı sonraki Osmanlı padişahları gibi) öleceğini bilen insan gibi, çöküş nedenlerini az çok anlıyorlardı. İmparatorlar, merkezci güçlerini korumak ve halkı kendilerine bağlamak için; o madde ve ruhça derebeyleşmiş her tipten kimselerle çok uğraştılar. Batı'dan gelen sık barbar akınları gibi, Hıristiyan gazileri olan şövalyelerin yaptıkları bir tür "*gençlikaşılar*"da, ölümü az geciktirmekten öteye geçemedi.

İmparatorlarla kiliseler, din ve dünya derebeyleri arasındaki bitmez tükenmez iç savaşlar havayı yaşanılmaz kertede zehirledi.

"Osmanlı İmparatorluğu kurulurken, bu mücadele son safhasına varmış, beyler lehine neticelenerek, bir kısım geniş toprakların mülkiyeti ile birlikte devlete ait nüfuz ve seahiyetlerin de malikane sahiplerinin ve kilisenin eline geçmesini mucip olmuştu. "(Zahariae ve Boissenade'den aktaran Ö. Barkan, *Ülkü*, 61, Mart 1938)

Yorgan-toprak gitti, kavga bitmedi. Asıl ondan sonra ölesiye öldüresiye kızıştı. Bugün Osmanlı tarihinin izahı güç sayılan oluşları, ancak o kavgadan kaynak aldı. Osmanlı fetihlerinin -bütün benzerlerinde görülen- bile dünyayı harman yangını gibi çarçabuk ve kolayca sarıvermesinde alt yığınların "*istemeyiz*" demeleri kadar, üst sınıfların bu "*yapamayız*" diyen kendi çekişme ve çatlakları çok önemli rol oynadı.

Örneğin, Hıristiyan-Bizans derebeyleri olan "*tekkur*"lar olayı üst sınıf çelişkilerin en inanılmaz gerçekliğini verdi. Nice "*tekkur*"lar, göçebe Türk'ün toprakta gözü olmadığını sezer sezmez, Müslüman gazilerle el altından veya açık seçik işbirliği yaptılar. Bunlar içinde, dinini değiştirip Osmanlı akınlarında öncülük eden Kösemihal gibileri sayıca az çıkmadılar.

Onun için, önyargı tanımayan Osmanlı realizmi, ayrı dinden ve ayrı dilden yabancı çocuklarını rahatça devşirip, "*Ven/çer*"/kendisine en elverişli merkezci vurucu güç yapmaktan çekinmedi. Modern aklın almaya-cağı bütün hadiseler, Bizans beyleriyle imparatorları arasındaki açık gizli boğuşmalara dek dayanır.

Ebussuut efendinin fetvası, İstanbul'un "*anveter*"(zorla) değil, "*suiher*"(barışla) ele geçirildiğini ispatlar. Bunun pek yanlış olmayacağını; Bizans tefeci-bezirganlarının imparatora para vermeyişleri ve kilisede toplanan halka papazların, "*Bırakın, Türk şehrin iç alanına dek gelsin. Orada gökten inecek meiaikeier, onu yere serecek*" vaizleri (tıpkı Amerikan Altıncı Filosu önünde namaz kırdıranların rahatlığıyla) verebilmiş olmaları gibi çok alametler doğrulamaktadır.

İstanbul kalesinin içeriden fethedildiğine bir kanıt da, giriş kapısının Rumlarca açılmış olduğu rivayetinden çıkıyor. Latin yazarı, bu olayı epey anlamcıl somutluğu ile anlatır. Bizans'ı en kritik kapıda savunan *Zuane*

Zustignan adlı kaptan var. Bu kumandan sol koltuğundan yaralanıyor. O çok nazik mevzileri tutması gereken "*Karakoidakiier de, ölmesin diye kaptanlarının ardına takıldılar.* " "*Kaptanımız, kapının anahtarını odacınıza veriniz*"diyorlardı. (Assedio, 96) "*Kapı açılınca, geçmeye uğraşıyorlar. Kaptan da Pera'ya (Beyoğlu'na) kaçıyor.* "

İşte, Osmanlı, bu açılan kapıdan içeriye girdiği vakit karşısında kendisiyle çarpışanların yalnız "*Asilzade Latinler*" olduğunu görecektir. Son günlerde kuşkudan morali sarsılan padişah genç Fatih Mehmet, Hocası Akşemsettin'e yazı ile sık sık yalvarır. En sonra, gece yarısı buluşmayı kabul eden Hoca Akşemsettin kerametini gösterir. Min tarafillah, hangi sur kapısından İstanbul'a girileceği haber verilmiştir. Elifi elifine doğru çıktığı ısrarla belirtilen bu haberin bir "*kehanel*"mi, yoksa ince bir "*istihbarat*" mucizesi mi olduğu düşündürücüdür.

AYRIM IV

FRANKLARDA TOPRAK İLİŞKİLERİ: OSMANLI İSLAM ÇİZİSİ

Hiçbir önyargı ile yola çıkmayan en eski gözlemler, barbar Frankların ilkel komünizmden ilk kopuşlarını oldukça tarafsızlıkla veriyor. Anlatılan olaylar, Avrupa'nın batı ucundaki Fransa yarımadası ile Asya'nın batı ucundaki Anadolu yarımadası arasında sosyal gelişim paralellikleri gösteriyor.

FRANKLARDA TOPRAK DÜZENİ

Osmanlı toprak düzenini daha elle tutulurca kavramak için Fransa'nın Franklarındaki toprak düzenini kısaca gözden geçirmek aydınlatıcı olur.

Tarih gerçekliği içinde:

Osmanlı'nın: "*Dirlik*"adını verdiği toprak düzeni, Frankların "*benefice*" adını verdikleri toprak düzenidir.

Osmanlı'nın: "*Kesim*" (yahut mukaataa) adını verdiği toprak düzeni, Frankların "*fef*"adını verdikleri toprak düzenidir.

Bu iki tip önemli toprak düzeni biçiminin ne denli *evrensel* bir toplum determinizmi taşıdığını anlamak için, Osmanlılığı girerken Fransa'ya bakmak gerekir.

Fransa'da "*benefice*"m doğuşu ile, sonra nasıl olup "*fief*" kurumuna geçtiğini kısaca gözden geçirelim.

Roma yıkılırken gelen barbarların (Hun ve Cermenlerin) yarattıkları rönesans, -İslam yıkılırken gelen Moğol ve Türklerin yarattıkları rönesans-gibi toprak düzeni ile kuruldu. Bu düzenin ilk biçimi *benefice* oldu. *Benefice*: Osmanlı'nın "*ı///-//^*"(tımaz-zeamet-has) dediği miri toprak biçimi idi.

Klasik Batı burjuva bilimi, "benefice"lçm hâlâ:

"Kökeni (menşei) henüz açık seçik beirlendirilmedi. "(Larousse 1374) der. Oysa kök, Cermen barbar toplumundaki iki insan tipinden gelir:

1- *Ahriman'iar* "hür adamlar"ú|x. Bunlar adsız savaşıllardır.

2- *Leudeiler* (kul adamlar), Elebaşı'nın sadık adamı, arkadaşı olan savaşıllardır. Bu Cermen insanlar savaşıla fütuhât yapınca, iki türlü toprak ilişkişi ortaya çıktı:

1- *AHeu* (Alledium) toprak: *Ahriman'*ava verilen yerlerdir.

2- *Benefice* olan toprak: *Leudeilere* tahsis edilen yerlerdir.

AHRİMAN'LARIN ALLEU'LERİ (MEMLÜKE TOPRAKLAR)

ALLEU: yahut "*Franc aieü*" toprak: "*Fatihlerin zaptettikleri yerleri kur'a ile paylaşmaları*"(M.N. Bouillet: "Distionnaire Üniversal de L' Histoire et de Geographie") üzerine doğar. Bu yerler, "benefite"lerden: her türlü *obligation* (askerlik hizmeti gibi teahhüt mecburiyeti) ve *redevance* (toprak vergisi) olmayışıyla ayrılır. "*Alledium*" sözcüğü Saksonca "<?/<?E" (kura) sözcüğünden, yahut "<?//"(tüm) ve "¿»¿/"(mülkiyet) sözcüklerinden gelir.

Franc-alieu: "*Her türlü Bey (senyör)den, bütün Beylik hukukundan ve görevlerinden kurtulmuş, yalnız jurisprudence* (sivil adliye, Osmanlıca'da Şeriat, Fıkıh, H.K.) *konusu olan bir toprak, bir senyörüük (Beyyeri), bir mirastır.*"(M.N. Bouillet: Agy)

"*Allodial (Kur'acı) toprak: Toprağa tüm mülkiyet biçimi ile sahip olurdu. Bunda* (benefice'de görülen) *obligationlar yoktur.*" (Larousse) Alleu yerin sahibi hür insandır. Zamanla ilkel sosyalist barbar toplumun hür insanları gibi, bu hür topraklar da, derebeyliğin kurulup azıtmasıyla ortadan silinir.

"11. yüzyılla birlikte, artık ne Fransa'da, ne Almanya'da Alleu'ler bulunmaz: bir yanda *gasp* (*usurpation*)iar, ötede korunma ihtiyacı yüzünden, Alleu'lerin çoğu zorla veya gönüllüce *benefice* yahut *fief* biçimine döner."(M.N. Bouillet: Agy)

Böylece, Alloidal (Kur'acı) toprak, Osmanlı-İslam hukukundaki "*mem-iuke*"adını alan toprakların aynıdır. Kapitalizm öncesi toplumda görülen *üretmencikier cenneti* sayılabilecek düzendir. Toprak ekonomisi yozlaşmacya, *derebeyleşinceye* dek bu düzen yaşar. Sonra, *Bey/eşen* barbar, ilkin toprağın mülkiyetini kendi üzerine alır.

Köylü, Osmanlı miri toprak düzenindeki gibi, yalnız "*usurfruit*"(şeyip meyvalanma), *tasarruf*hakkına sahip kalır. Osmanlı'dan farkı şudur: *Miri*

topraklar hâlâ kamu mülkiyetinde kalır. Frank A//eu¹lerin mülkiyeti kişi-beylerin eline geçer. Roma uygarlığının ruhu olan kilise, öze/mü/kiyet i-limini hortlatır.

LEUD'LERİN BENEFİCE'LERİ (DİRLİK TOPRAKLARI)

"Beneficéerin başına gelenler de, aşağı yukarı Alleu'lerin uğradıkları gidiş olur. Benefice, bir ayrıcalık niteliği taşır. Kaynağı, Larousse'un sandığı gibi "be/irsiz"âeq||, sosyal bir determinizmden gelir. Germence "askerdi demokrasi"çağında, savaşı güden her elebaşının ardında, kendisine sadık kalmaya yeminli adamları vardır. Bu adamlara "ieud"denir. Leud: Germence "ieute"{kişi, süje, gens) sözcüğünden gelir. Tam, Tatarcada "nöker"in karşılığıdır. Onu Montesquieu şöyle anlatır:

"Şu gönüllülerden söz ediyorum; bun/ar Cermen/erde prens/erin girişim/erinde ard/arından gidiyor/ardi: aynı ku//anim (usage: âdet) fetihten sonra da sak/andı. O gönü//ü/ere Tacitus, compagnon (arkadaş-ekmek-taş) adını verir, Sa/ik kanunu, kra/ın insanca bağı (foi: sadakat) a/tında bu/unan kimse/er diye ad/andırır; Marcuifs'un formü/ünde on/ara "antrustion"(kralın trustisi: İnanç bağı altında olan savaş arkadaşı ve gözdesi H.K) denir. (Trust: Güvenç anlamına gelir. H.K.) Bizim i/k tarihçi/erimiz on/ara "jeude"/er, fdé/ (sadık)<?A dedi/er: sonraki/erse vasa/(kul) ve sen-yör (bey) dedi/er." (Mont. 11/255-256)

Montesquieu'nün burada "Prens"dediğinin barbar savaş başı olduğu bellidir.

LEUDE: Cermenlerde, "savaş çetesi şefinin compagnon/arı (Türkçe arkadaş sözcüğünün tam deyişi H.K.) sadık (adam)/arıdır. Çetebaşının kişi/iğine si/ah, at vb. sunu/ar/a bağ/anmış, şefin sofrasına oturma ayrıca/iğini kazanmış kimsedir. Barbar e/ebaş, yer/eşince "kra/" o/ur. Adam/anına "fief veya benefice sunumu (present)" yapar. O zaman ieudeler de, "feudataire"(derebeyicil) yahut "vasai"(kul) adam kesilir. (Boullet: Agy)

İşte, ilk beneficed&r, bu nökerlere, hizmetlerine ödül olarak, kimi yerine getirecekleri görevlere karşılık verilmiş konsesyonlar (imtiyazlar) dır. "İ/kin ömür boyu (kayd'ı hayatla: yaşadığı sürece) veri/en bu imtiyaz Şariman'm ö/ümünden sonra irsi/eşir: Benefice sahip/eri, domain (alan) /arının irsiyetini e/de ettik/eri zamandan beri, kra/ık iktidarının kendi/erine tevfiz (revêtu) ettiği görev/eri, ha/ef/erine (kendi/erinden sonra ge/en/ere) aktarmak (intikal) ettirmek hakkını da edindi/er. Bu mai (bien) ve yüküm (charge)/6V7/7 irsi/iği, bırakan (cédant) iie kendisine bıraki/an (cessionnaire) arasında bir bağ/ı/ık sürdürdü. Bénéficiaire (benefice sahibi),

senyörüne (beyine) karşı kimi mükellefiyetleri ve mecburiyetleri (obligation) üzerine almakta devam etti. "(Larousse)

Benefice: Latince bir sözcüğün barbar bir öze kılıf edilmesidir. "Beneficium, Gothe ve Lombard krallarınca, Roma İmparatorluğu içine barbarların yerleşmesinden sonra kullanıma sokulmuştur, O Prenslerin, savaşta iyi hizmet (bon office = benefice) etmiş ve seçkin/eşmiş bulunan Leud'lerine (adamlarına) ödül olarak verdikleri topraklara bu deyim uygulanır. Benefice'in tasarrufuna sahip olanlar, ona karşılık askerlik hizmeti yapmak ve aynı (malla) yahut nakdi (parayla) bir rödövens (yer geliri) ödemek zorundadırlar.

"İlkin azlolunabilir (başkasına aktarılabilir: Amavible) olan benefice'ier, sonraları ömür boyunca ve en sonunda, 877yılından beri irsi oldular.

"9. yüzyılda benefice adı yerine fef adı geçti. Askerdi beneficeier var olmaktan çıktıkları vakit, benefice adı gene, kimi ki Use görevlilerine veya makamlılarına tefviz edilen (affecté) toprak fonlarına yahut gelirlerine uygulandı. Ve bu çeşit benefice'ier, Fransa'da 1789 Devri mi'ne dek saklandı." (üou|||eV. Agy)

Zamanla, toplum derebeyiştikçe, ai/eiAer gibi, benefice'ier de derebeyleşti. Tıpkı Osmanlılıkta görüldüğü gibi, Fransa'da da önce dirlik düzeni, sonra bir çeşit kesim düzeni gelerek derebeylik biçimine kardı.

İKİ ÇEŞİT TOPRAK: İKİ ÇEŞİT HUKUK

Ai/euve benefice topraklarının toptan ve perakende nasıl derebeyi fieflerine doğru soyulup yozlaştırıldıklarını bilmek istemeyen klasik (skolastik) bilim, ikide bir fief ile benefice| (bizde dirlik ile kesim| yaptıkları gibi) hep birbirine karıştırarak açıklama yapmak zorunda kaldı. Biz onun söyledikleri içinde, boyuna akla kararı seçersek, olayı kavramakta güçlük azalır.

Montesquieu, o karışıklıktan kurtulamamakla birlikte, gerçekçiliği sayesinde, bir şeyler sezmekten geri kalmaz. Alleu ile benefice'nin gitgide değişen gelişimini şöyle aydınlatmaya çalışır:

"Saiik ve Ripuer kanunlarda, Franklar için sonsuz sayıda düzenlemeler (tutumlar: disposition) bulunur. Astrustion'iar için ise, ancak birkaç tane tutum vardır. "(Agy 256)

Onun "Frank" şey Alleu topraklarıdır; "astrustion"d,ed,lg| şey, "be-7G'j^<TĞ'"topraklarıdır. Besbelli ilk Franklar toplumunda, hemen bütün yerler, hür savaşçı kandaşlar arasında eşitçe paylaşılmıştır. Elebaşların avanéen, arkadaşav| henüz öyle kalabalık ve çokça yer tutan bir imtiyazlılar sınıfı olamamışlardır. Ama, bilgin o gözlemeden başka bir sonuç çıkarır:

"Bu astrustion/ar üzerine olan disposisyonlar, öteki Frank/ar üzerine yapılmış o/an/ardan başkadır: her bir yanında Frank/arın ma//arı düzen/eniyor ve astrustion/arınki/er üzerine hiçbir şey söy/enmiyor. Bu neden böy/e? Astrustion ma//arı sivi/ kanundan ise, po/itik kanun/a düzen/eniyor da ondan. Ve astrustion/ar bir ordu'nun kaderidir, bir ai/enin ortak ana-ata varı (patrimoine) deği/dir. "(M.Agy)

Bu tanımlama, Osmanlı dirlik düzeni ile beneficelerin bir paralelliğini daha belirtiyor. Fransa'da: A//etJ&r, sivi/ kanun/a (Roma kurallarınca); Osmanlılıkta: Mem/uke topraklar, fıkıh/a (İslam şeriat kuralları ile) düzenlenir. Benefice'lw. bir ordu alınyazısı ve savaş uğruna verili olarak barbarın po/itik kanunu ile; dirlikler de tıpkı öyle, fıkıh dışı, imam-padişah buyru/tusu olan kanun ile düzenleniyor.

"Leude'ier için sak/anan mü/kiere başka başka yazar/arda ve başka başka zaman/arda, fiskai ma/mü/k (biens fiscau: Mali mülkler), benefice-ier, honneurier, fie fier adı verir. "(Mont)

Osmanlı dirlikçilerinin "sahip" gördükleri tımar, zeamet ve has topraklarına "miri arazi", dir/i/er, mukaataaia denildiği gibi... Fransa'da da, Türkiye'de de sistem, ilkel komünanın askerdı demokrasisinden kalma; bir, toprakları savaşlar uğruna düzenlemek metodudur.

KAMU MÜLKİYETİ TOPRAK

Montesquieu, gene fiefle beneficei karıştırarak der ki:

"Fief'ierin i/kin geri a/inabi/ir (amavible) o/duğundan şüphede/emez. Grégoire de Tours'da: (Piskopos'un Merovenjiyenler çağı için yazdığı) "Fransa Tarihi"değer/idir. (538-539-591 H.K.) Sunegisiie iie Ga//omanin Fisk'ten (Malimülkten) ne/eri varsa hepsinin geri a/ındığı görü/ür. Kendi/erine ya/nız mü/kiyet var/arı bırakır. Yeğeni Chiidebest'i tahtından indiren Contran, onun/a giz/i bir konferans yaparak, kendisine fiefieri kim/ere ve-receğini ve kim/erden geri a/ması gerektiğini gösterdi. Marcuife'ün bir formü/ünde kra/, ya/nız kendi fiskinde bu/unan beneficeieri deđi/, fakat bir başkasında bu/unan/arı da karşı/ık o/arak verir. Lombard kanunu, beneficei mü/kiyete karşıt çıkarır. Tarihçi/er, formü//er, başka başka barbar u/us-ann kod/arı, bize ka/mış bütün anıt/ar sözbiriği eder/er. En sonra, fiéfi-erinin defter/erini yazmış o/an/ar bize şunu öğretiliyor/ar: İ/kin bey/er fiefieri istedik/eri gibi geri a/abi/iyor/ar ondan sonra bir y/ için garanti ediyor/ar, daha sonra ise ömür boyu (kaydıhayatla) veriyor/ar. "

Görüyoruz. Barbar için, en yakın adamına da kamu toprağı üzerinde kişi mülkiyeti yoktur. İlk barbar toprak düzeni, Osmanlı miri topraklarının statüsü içindedir.

DOĞU-BATI GELİŞİM AYIRTLARI

Montesquieu, (çağı için haklı olarak) miri toprakları, Türkiye'den başka yeryüzünün hiçbir yerinde görülmemiş bir tip ilişki sayar ve şöyle der:

"Eğer" "fiefierin (derebeyi malikanelerinin) azlolunabilir (amavie sahibinin yerine başkası geçirilebilir) bulundukları bir dönemde bütün krallığın toprakları fiefyahut fief uydusu olsaydı, bütün krallığın insanları kralığa bağlı kul (vasal) veya se// (toprak esiri) olsaydılar -malmülke sahip olan kimse her zaman güce kuvvete de sahip çıkacağından- boyuna fiefleri, yani biricik mülkiyeti emrinde tutacak bir kralın, Türkiye'deki sultan kadar keyfi bir iktidara sahip kesilmesi gerekirdi; bu ise bütünüyle tarihin altını üstüne ^Aef/A/n//"(Montesquieu: De l'Esprit des Lois, c. II, s. 237)

Batı'da Cermen orta barbarları, Arap yukarı barbarlığının İslamlıkla uygarlığa geçişinden 2 yüzyıl önce Roma uygarlığıyla iç içe girdiler. İslamlık doğarken, Frankların I. Race (ırk) denilen Merovejiyenler sülalesi, kendi masal (mitoloji) dünyalarında artık çökmek üzeredir. O dünyada henüz "fief"(kişi mülkü olmuş derebeyi toprakları, malikane) yoktur. "Benefice" (Türklerdeki dirlik, tımar) biçimi vardır.

Ancak, Batı orta barbarları, Roma gibi kişi mülkiyetini bin yıldan beri pekiştirmiş bir antika uygarlığın etkisi altındadır. Orta barbar Cermenin durumu başkaydı. Cermen barbar, yukarı barbar olan Arap gibi, kendi kentinin (Mekke'sinin, Medine'sinin) gelenek görenekleriyle Roma uygarlığını hiçe sayabilecek durumda değildir. Roma'nın "ruh'u habis" olan kilise, barbara, toprak üzerinde de, ilk benefice (dirlik) biçiminden hemen sonra kişi mülkü (fief-malikane) sistemini dayatmıştı. O yüzden, benefice1er Batı'da çarçabuk *fieflere* dönmüştür. Toprak "azlolunabilir" ol maktan çıkmıştır.

FRANSA'DA: İLK DİRLİK VE KAMU MÜLKİYETİ

Fransa'da barbarca düzenlenen ilk toprak rejimi, Osmanlı dirlik düzeninin tıpkısı idi. Bunu, yüzeyde kalsa bile en iyi sezen Montesquieu oldu. İlk *kontav*, Osmanlı'nın "sahibül arz"ları gibi, bir semtin geçici memuru idiler.

"İlkin *conte'* (konVjjar kendi distriktierine ancak bir yıl için gönderilirdi. Çarçabuk ofislerinin sürekliliğini satın aldılar." (M.: De l'Esp. des Lois, 31. k., "Fief Ofislerinde Değişiklikler" 11/287)

Yalnız, tarihte Osmanlılığın geliştiği Türkiye ortamı, 6 bin yıllık, *tefecibezirgan* uygarlığının bataklığı idi. Fransa, bin yıllık Roma'nın pek rahat yerleşemediği Galia topraklarıydı. Galler, bugünkü Fransa'ya Franklar gelinceye dek, bakır kılıçla ve kazıkla dövüşürlerdi. Onun için, ilk Franklar, toprak üzerinde ilkel sosyalist kurumlarıyla dirlikçiliği yaşattılar:

"Krallığın kanunu He, fiefler, her ne kadar azledilebilir (amavible; yerine başkası geçirilir memur) oldular ise de, kaprisli vs. keyfi bir tarzda alınıp verilmiyorlardı. Olayca, milletin meclislerinde belli başlı bir şey işlemini görüyordu. "(M. Agy)

Montesquieu, henüz her dirliği "ffadıyla anıyordu. Ama, alınıp verilen şeyin; derebeyi mülkü olan "fief" (malikane) değil, "benefice"(dirlik) olduğu kendiliğinden anlaşılıyor.

Montesquieu, hiç önemsizmişçesine, daha aşağıda şu notu atar: "Doğrudan doğruya ebediyen verilen, yahut önce benefice, sonra ebedi olarak verilen fiskal mai mülklere de uygulanan Kitap I'in XIV. formülüne bakıla." (Agy, 300) Yani o da, fief dediğinin "benefice"olduğunu bilir. Ama kullanırken termlere pek aldırmaz. Nitekim, milletin meclisi denilen şey hiç de burjuva parlamentosu olmayan, komuna tipi bir halk topluluğudur.

Burada en çok dikkate değer olan yan, toprakların dirlikçilere, Osmanlı'da ve ilk İslam dünyasında olduğu gibi hükümdar-A/?/' tarafından değil, ulus-koiektivitesince verilip alınmasıdır. Doğu ile batı toplumlarının can damarı burada ayrılır. Bu sosyal ortam ayırdı yüzünden, doğu batacak, batı kapitalizme aşacaktır.

İkinci ilginç yan; İslam'da "beytülmal'i müsiimin" (İslamların malevi) denilen şeyle, sosyal kaynak bakımından Franklardaki kamu toprağı durumdaki yerlerin yasa benzerliğidir. Her iki topluluk için de, toprak kamunun emrindedir. Yalnız, İslam'da kamu (ulus) kontrolü "beytülmal", domuzuna soyutlaştırılmış, gittikçe boş laf anlamına getirilmiştir. Franklarda ise, kamu; henüz açık toplantısı ile, ulusun bütün alını yazısı gibi toprak mülkiyetini de doğrudan doğruya elinde tutmaktadır.

GÖÇEBE BARBAR: TOPRAĞI NETSİN?

İlk Cermen benefisi gibi Türk dirliki de, aynı göçebe-çobarı-ekonomisine dayanan orta barbar sosyal yapısından çıktı. César diyor ki:

"Cermenler hiç de tarıma bağlanmıyorlardı. Çoğu sütte, peynirle ve etle geçiyorlardı. Hiç kimsenin ne toprağı, ne kendine has sınırı yoktu. Her milletin prensleri ve majistraları, özel kişilere istedikleri yerde, istedikleri toprak parçasını veriyorlardı ve ertesi yıl onları başka yerlere geçmeye mecbur bırakıyorlardı." (César: De Bello Gallico)

Toprağa bağlanıp kalmayan, süt ve etle geçinen toplumun ekonomisi, çobanlık, yapısı orta barbarlık konağıdır. Bu toplumda derebeyi veya kapitalist "prensler" yoktur. Sivil ve asker Kan şefleri vardır. Ama, biz bu özelliği anlamasını ne César, ne Montesquieu gibi antika uygar kişilerden bekleyemeyiz. Yalnız, gözlem doğrudur:

"Cermen/erde fiefler yok, vasa/iar (ku) vardı. Fieferyoktu, çünkü prenslerin verecek hiçbir toprağı yoktu. Daha doğrusu, fiefer, savaş atları, silahlar, yemeklerdi. Vasallar (kullar) vardı. Çünkü, sözle bağılı savaş için kendini vermiş (angaje etmiş) ve o zamandan beri fefeller için yapılan aynı hizmetleri yapan sadık adamlar vardı."(Montesquieu De l'Esp. des Lois, 11/235, 236)

Böyle insanlar, çöken uygarlığın geniş topraklarını ele geçirince, elbet sınıflı bir toplum insanının düşüncesi ve davranışı ile yürümeyeceklerdi.

"Franklar da, tıpkı Burginyoniar gibi aym ılımlılığı gösterdiler: Romalılar, yaptıkları bütün fütuhatları boyunca mülklerinden etmediler (soyup soğana çevirmedi). Bunca toprağı onlar ne yapmışlardı? Kendilerince uygun gördüklerini aldılar ve geri kalanını bıraktılar. "(Mont. 11/239)

ANLAŞMALI TOPRAK PAYLAŞIMI: (SULHEN FETİH)

Barbarlığın, içine girdiğı uygarlık ilişkilerine göre toprakla ilgi kurduğı besbelliydi. İlk barbarlara toprak değil, buğday verilmeyle yetinildi:

"Gotiar ve Burginyoniar çeşitli bahanelerle imparatorluğun içine işledikçe, Romalılar, onların yakıp yıkmalarını durdurmak için, geçimlerini sağlamak zorunda kaldılar. İlk onlara buğday verdiler, sonraları toprak vermeyi daha uygun buldular." (Mont.: a. y. 238)

Toprakların barbarlarca benimsenilişi de zamana ve mekâna göre başka başka oldu. Başlıca iki türlü topraklanış görüldü: 1- Anlaşarak paylaşmalı yerler, 2- Zorla alınan yerler.

ROMALI İLE UZLAŞARAK TOPRAKLARI PAYLAŞMA

"İmparatorlar veya onlar adına Romalı majistraiar, Vizigot ve Burginyoniarın kroniklerinde ve Kod'larında görüldüğü gibi, barbarlarla ülkeyi paylaşma anlaşmaları yaptılar. "(Mont.: 11/238)

"Vizigotlarla Burginyoniarın kanunlarında bu iki ulusun üçte iki toprakları elde ettikleri görülünce, Roma topraklarının barbarlarca büyük ölçüde gasp edildiğı fikrine varılır. Ama, bu üçte iki toprak, yalnız barbarlara tahsis edilen mahallerde ele geçirildi. "(Mont., 11/239)

Bu tip yer paylaşımı: İspanya Vizigotları ile İtalya'daki Augustule ve Odoacre'in yardımcı askerleri için de böyle oldu:

"Eskiden beri oturanlarla anlaşma yaptılar, dolayısı ile de onlarla toprakları paylaştılar. "(Mont.: 11/238)

Anlaşmalı toprak paylaşımı, iki toplumun ekonomik yapısına ve sosyal gelenek göreneklerine göre oldu.

"Burginyon kanunları gereğince, her Burginyon, bir Romalı'nın yanına misafir ediliyordu... Toprakların üçte ikisine, serfieri üçte birine sahip oluyordu... sürüleri otlatan Burginyonlar, çok toprak, az serf ihtiyacı duyuyordu. Ve büyük toprak ekimi işi ise, Romalıların daha az tarlası ve daha büyük sayıda serfieri bulunmasını gerektiriyordu. Ormanlar yarı yarıya paylaşılmıştı, çünkü o bakımdan ihtiyaçlar aym idi."

"Romalı olasılığınca az zedelendi. Savaşçı, avcı ve çoban olan Burginyon, nadas çayırları küçümsemiyordu. Romalı, ekime en elverişli yerleri muhafaza ediyordu. Burginyon'un sürüleri, Romalı'nın tarlasını besliyordu." (Mont., 11/240)

Bu yerler, Osmanlı-İslam toplumunda "suihen"(barış yolu ile) ele geçirilmiş toprakların rejimini andırıyor.

ZORLA TOPRAK PAYLAŞIMI: (ANVETEN FETİH)

Zorla ele geçirilen toprakların rejimi; Osmanlı-İslam kanunlarında "anvefe/7"(savaşla) fethedilmiş yerlerin düzenidir. Bunun kadim Roma toprakları üzerindeki örnekleri Gol'ü (Galya'yü zapteden Franklarla Afrika'yı alan Vandallardır. Frankların rejimi, Vizigot ve Burginyonlarınkinden bambaşka oldu.

"Franklar aym planı (Vizigot paylaşımını) izlediler. Sâiik ve Ripüer kanunlarında öyle bir toprak paylaşımı bulunmuyor. Onlar istediklerini aldılar ve yalnız kendi aralarında bir düzenieyiş yaptılar. "(Mont., 11/238)

Franklar, Fransa'ya silah gücü ile en son giren barbarlardı. Onlar için herhangi bir toprak meselesi yoktu. Thenderic, Franklara şöyle demişti:

"Arkamdan gelin: Sizi öyle bir ülkeye götürüleceğim ki, orada bol bol altın, gümüş, esirler, giysiler, sürüler elinize geçecek ve oradaki bütün insanları kendi ülkelerinize aktaracaksınız." (Gregoire de Tours'dan, M.: 11/243)

Bağımsız barbar için bütün amaç bu idi. İlk İslam gazilerinin "ganimet" anlayışı, toprak ötesinde işliyordu:

"Franklar, Burginyonlar ve Gotlar, istilalarını yaptıkları zaman, altını, gümüşü, möbeleri, giysileri, erkekleri, kadınları, çocukları alıyor alıyorlar, ordu bunları yüklenbiliyordu. Hepsi ortakça gelir sayılıyor ve ordu hepsini üleştiriyordu. Tarihin tüm varlığı ispat ediyor ki, ilk yerleşimden sonra, barbarlar orada oturanları ortak duruma (composition) kabul ediyorlar ve kendilerine her türlü politik ve sivil hakları bırakıyorlardı. O zamanın insan hakları böyleydi: Savaşta her şey ellerinden alınıyordu, barışta her şey kendilerine başlaşıyordu." (Mont.: 11/142, 143)

Barbarlar toprağa el atarken bile kurtarıcı oluyorlardı.

"Romen/eri kendi devletlerinden kurtarmış oldukları için, barbar Cer-

menler, Romen/erin üçte iki topraklarını aldılar ve aralarında paylaştılar. Her Kan içinde eşit parçalara ayrılan tarlalar ve çayrlar, bütün ailelerce kur'a ile üleşiliyordu."(F. Engels: "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" s. 194)

Sonraki gelişme de bu kökten çıktı:

"Saivien'e göre günahkâr eylem şu idi: Süzeren senyör (üst bey) köylünün toprağını kendi başına geçirtiyordu ve bir daha ancak ömür boyu yararlanma (usurfriut) kabilinden toprağı köylüye geri veriyordu. "(F. Engels, agy. s. 198)

Barbarın uygardan daha insancıl olduğu şundan da anlaşılır: Vizigot ve Burginyonlar, "beden cezalarını kabul ettileriÇünkü, Roma uygarlığına bulaşmışlar, medeniyetle uzlaşmışlardı. "Ripüer ve saik kanunları beden cezalarını kabul etmediler. "Çünkü, henüz medeniyet pisliğine batmamışlardı. (Mont., 11/141, 142)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TOPRAK PROBLEMİ

Türkiye Osmanlılığın ürünüdür. Osmanlılık ise *toprak* üretim temeline dayanmıştır. Dolayısıyla; toprak meselesi, milletimizi doğrudan doğruya can evinden vurur. Öyleyken toprak meselesi üzerinde hemen hemen hiç durulmamıştır. Durarlarda, sırf eski "*kanunTarla* "*arazi kanun*"larını ele alırken, tesadüfmüş gibi konuya değip geçmişlerdir.

Onlardan en önemlisi üzerinde az fazlaca duracağız.

OSMANLI TOPRAK DÜZENİ ÜZERİNE BİR TEZ

Türkiye, yukardan buyrultular ülkesidir. Yukarıdan bir "*tarih inkılabı*" buyruldu. /fo/T^AAe/eAtoplandı. *Kurumlar* kuruldu. Bilim ancak *tercüme* olabilirdi. Osmanlılık, Balkanlar ve Bizans toprak ekonomi politikası üzerine bir sıra yabancı yazarlardan çeviriler yapıldı. Hepsi metafizik metotla *Bizans* ve *İslam* uygarlıklarından kesilmiş parçalar, monografilerdi. Osmanlı toprak düzenine dolayısıyla değiliyordu.

Türkiye'nin "*Darülfünundan* tercüme anlamında "*çevrilmiş*"üniversiteside artık bu kervana katılabilirdi. Katılanlar içinde, Osmanlı arşivlerine girip, olaylara objektif ışık tutmaya çalışan tek bilgin B. Ömer Lütfü Barkan oldu. Araştırmalarını 1938 başlarında *İ/ /[^]/ /dergisine* birkaç makale ile verdi. Metot gene metafizikti. O yüzden, Osmanlılığı insanlık tarihinin *tı7-mü* içindeki karakteristiği ile değil, tek başına bir *zat* olarak aldı.

Tarih görüşü olarak, Mart 1938 gün ve 61 sayılı *Ülküde* iki kanıdan yola çıktı:

1) "*Tarihte devletlerin inhitat ve inhilalleri* (çöküş ve çözümlüşleri), *da-ima kendilerine has zirai bünyenin çöküş ve dağılışıyla beraber ve onun neticesigibi husule gelmiştir.*" (Ö. L. B.: "Türkiye Toprak Meselesinin Tarihi Esasları")

Bu formül, batı dünyasında yüzyıldan beri bulunmuştur. Yalnız, hangi "*tarihte*", hangi "*deviet*"konu ediliyor? *Antika* tarihteki devlet olmalı. Modern tarih, 500 yıldan beri "*zirai bünye*" ile belirlenmekten çıkmıştır:

Marks, Roma tarihinin temelini *toprak* probleminde bulmuştur. Öyle ise, hayale kapılmamalıdır. Bütün *antika* devletler gibi Osmanlılık da "*tabii ömrü*" ile ölemezdi. Oysa, B. Ö. L. B. şöyle der:

2) "*İmparatorluk, kendi kazası içinde mukadder olan istihalesini* (değişimini) *normal şekilde tamamiyamadın ve bünyesini tamamen değiştirmeden harici muhitin zoruyla parçalanmıştır.*" (Agy)

"Sen ölmedin, kadın, seni öldürdüler!".. Oysa, bütün antika benzerleri de Osmanlılık gibi "*harici, zor'a* parçalanıp ölmüştür. Osmanlı hangi "*istihalesini tamamlayacaktı?* Söylenmez. Osmanlı bir "*istihalesini*" (kalıp değiştirmesini), $\xi////^A$ düzeninden (ürün iradı biçiminden) *kesim* düzenine (*para iradı* biçimine) geçişini tamamlamıştır. Bilgin onu göremez.

Yoksa Osmanlı *tefeci-bezirgarlığının* modern *kapitalizme* "*istihalesi*" mi isteniyor? O, dünyada olmamıştır. Bilginimiz, "*sanayi kapitalizminin doğurduğu neticeler*" ve "*miras vs. yollarla toprağın dağılmasına mani*" (Agy) olmak ister. Bu isteğe göre, Osmanlılığı kapitalizme de "*istihale*" ettirmeyecek. Ne demek istiyor ya?

Orası tarihinde, olayların da ötesi bir dilek: "*Devlet otoritesini artık hadisata, kendi nizam ve kanunlarını empoze etme| ym|ş.*" "*Filhakika toprak meselesinin, kendi hallerine bırakılınca, mütemadiyen soysuzlaşmaya namzet olan hususi mahiyetleri*"... "*Çoğalan nüfusun... daima aynı kalan toprak üzerinde huzursuz bir kesafet (yoğ u n I u k, yığılma) halinde birikmesinin önüne geçmek*" (Agy) gerekmiş. Hep o, "*devletçiliğimiz yapar*" te|sefes! Bir *yaratık* olan devleti *yaratıcı* saymak...

Araştırmanın ayrıntıları ne olursa olsun, böylesine başıbozuk bir devletçilik ütopyasından yola çıkış, gerçekliği yeterince aydınlatılabilir mi?... Ne var ki, Osmanlı toprak düzeni üzerine B.Ö.L.B.'den başka ciddiye alınacak çaba yoktur. Onun için, Osmanlı Tarihinin Maddesine girerken, Türkiye'deki "*teori'ere* bir göz atmak gerekirse, B.Ö.L.B.'nin tezlerine azcık değmeden edilemez.

BİZANS'TA TOPRAK İLİŞKİLERİ

B. Ö. L. B, adı geçen Ülkü'nün 61. sayısında, gerek *batılı*, gerek *doğulu* yazarların genellikle *Bizansve İslam* toprak ilişkileri için daha önce yazdıklarından yola çıkar. Bütün o yazılanların özetlerini iki alanda da yapar: 1- Bizans, 2- İslamlık.

BİZANS alanında *Topraklar:* "*Malikane sahiplerinin ve kilisenin eline geçmiştir.*" Boissonade ve Zahariae bunu yazar. Sırp Kralı Etien Düşen (1332-55) zamanında çıkmış ünlü bir Kanunname var. Onun çeşitli maddelerinden Kari Kaldec ve C. Siroek şu sonuçları çıkarırlar:

Kanunname, "Köylünün ekseriyetinden: Başkalarına ait bir toprak üzerinde çalışan, imparatora öşür, toprak sahiplerine 1/3 veya 1/2 veren yarıcılar ile angarya suretiyle beylik topraklarını işletmeye mecbur toprak kölelerinden ve bunlara tadbik edilecek cezalardan bahs ediyor. "

Bu gözlem de, Bizans alanında derebeyleşmenin son kertesini gösteriyor. Ancak bu arada bir ayrıntı belirtiliyor:

"Gerek Bizans'ta, gerek Balkanlarda mutlak aile mülkiyeti (Baştina) şekli ile, askeri vazifelere bağlı dirlik (Pronia) şeklinde tımarlar mevcuttu. Üzerinde kolonların ve yarıcılarının çalıştırıldığı mülkler, gittikçe küçük arazi mülkiyeti ve serbest köylü işletmesi aleyhine büyüyerek, memleket topraklarının büyük bir kısmının kilisenin ve malikane sahiplerinin ellerinde toplanmasını mucip olmuştur."

Bu ne demektir? Bizans'ta iki tip toprak işletmesi vardı.

a) *Baştina* Küçük üretmenin aile ekonomisi idi. Bu işletme kişi mülkü ise, tıpkı Osmanlılığın *memiuke* topraklarıdır; *kişi tasarrufu* ise, gene tıpkı Osmanlılığın *miri* topraklarında ki *çiftçi* (reaya) ekonomisidir.

b) *Pronia* Elifi elifine Osmanlı düzenindeki sipahi tımarlar biçimidir.

Bu açıdan, Osmanlı toprak ekonomisi ile Bizans toprak ekonomisinin ilk biçimleri, aşağı yukarı birbirinin aynıdır. Yalnız, Osmanlı işe *baş/arken*, Bizans derebeyleşerek *bitmek* üzeredir. Batılılar, bu ekonomik sosyal tarih prosesini yorumlayamamakla birlikte, olduğu gibi görmüşler ve göstermişlerdir. Osmanlılık gibi Bizans'ta da iki tip toprak ilişkileri bulunmuştur:

a) *Grundherren* (yerbeyi): Tıpkı bizim dirlik düzenimizde dirlikçiye verilen "*sahibüiarz*" deyiminin tam karşılığıdır. Dirlikçi, gelirci memur tipi olan *Sipahi* yaratmıştır, Osmanlı, o biçime dayanarak: "*Toprakmalikanelerinin memleket içinde işgal ettikleri mevki ve nisbet ie birlikte toprak münabesetlerini değiştirmeye çalışmıştır.*" (Agy)

b) *Gutsherrschaft* (mülk egemenliği): "*Toprak zenginliği beyiştir.*" Başka deyimle, küçük üretimlerin büyük malikane biçiminde derebeyleşmesidir. Osmanlılık Uç Beği olarak sınıra dayandığı gün, Bizans toprakları, bu *mülk egemenliği* biçiminde büyük beylerin ve kilise ağalarının ellerinde toplanmıştır.

Türkler gelince: "*Vaktiyle beylere ait topraklar üzerinde kiracı ve yarıcı olarak çalışan köylü, bu defa aynı toprakları yeni devletten veya bu devletin mümessili olan sipahiden kiralamaya devam etmiştir.*" (Agy)

Problem bu denli basittir. Osmanlı görülmedik bir şey yapmıştır. Bizans'ın ilk günlerinde yaşamış olan *dirlikçiliği* d\|tm\|ştiv. Hiç değilse, batılı yazarların gözlemlerinden başka türlü bir sonuç çıkarılamaz.

İSLAMLIKTA TOPRAK İLİŞKİLERİ

İslamlık alanında işler başka türlü yürümemiştir.

Osmanlılık nasıl yıkılan *İslamlıksın Bizans* önünde işe baştan başlamışsa, tıpkı öyle, *İslamlık* da, çöken *İran* ve *Bizans* önünde derebeyleşmiş toprakları, daha önceki durumlarına sokmakla işe başlamıştır. B. Ö. L. B. problemin o tarihcil gelişimini kavramamakla birlikte, *İslam* yazarlarından pasajlar aktarırken o kavrayışı uyaracak belgeleri birer birer sayar.

"*İsiami denilen prensiplerin mahiyeti ve miri arazinin teşekkülünde oynadıkları rol*"(Agy) üzerinde durulunca, ilk göze çarpan şey, "*Ganimetkannunudur*. Buna göre, *Garimetn* 5'te l'i Peygamberin şahsına düşer. Bu yerler, "*feth değii, muahede ile iihak edilip müsiüman cemaati namına peygamberce idare* &»/¿/7<?/7"topraklardır.

Bugün hâlâ, bilim kariyeri seçen kimseler, *kamu* topraklarını devlet mülkü sayanlar ne yapıyorlar? Nemrut çağının artığı *devletçiliğimize* göz kırparlarken, alfabetik gerçeklere kökten "*yabancı/aştıklarınfolsun* kavramadıklarını ilan ediyorlar: *Kamu* ile devlet'i aynı şey sayıyorlar. Oysa *kamu*: Topluluğun tümüdür; *Devlet* Topluluğun dışına ve üstüne fırlamış bir egemen sınıf avadanlığıdır. Müslüman *kamu* toprakları, ne idüğü ve ne olacağı belirsiz bir baskı aygıtının değil, bütün Müslümanların ortak malıdır. Peygamberinki, "*toplulukadına /¿/^/-efcilikten başka bir şey değildir*.

Padişahı kolayca peygamberle karıştırmakta çıkar bulan antika tefeci-bezirganlık, bu noktayı domuzuna karıştırmıştır. Oysa, utanmaksızın, '27/lül lahi fii erz: *Tanrının yeryüzündeki gölgesi*" geçinerek, kendilerini müşriklikten çok gerilere atmış şahlar, zorba padişah cüceleri ile Hz. Muhammet arasında, geceyle gündüz arasındaki fark vardır. Peygamber Muhammed, hakiki ganimetlerden ayrılan bu mülkleri şöyle deyimlendirmiştir:

"*Bu mülkler, Allah tarafından hayatımda bana verildi. Öldüğümde Müslümanların olacaktır.*"("HulefayıRaşidiyn"m birincisi olan Ebubekir, Peygamberin sözüne dayanarak; zekat, öşür ve sadakalardan başka ganimetleri de ".Fe/" yapmıştır. "*Müslümanların malevi*" (beytülmali müslimiyn) böyle sürekli gelirlerle doğdu.

"Hülefayı Raşidiyn"in (cennetle müjdelenmiş halifelerin) ikincisi Ömer İbn'ihattab (Oduncuoğlu Ömer), o güçlü peygamber geleneğini sonuna dek savundu. Suriye ve Irak (Bizans-İran sömürgeleri) sapır sapır dökülünce: "*Memleketleri fatihler arasında taksim edecek yerde, halkı kendi toprakları üzerinde serbest bırakarak İslam cemaati namına haraca bağladı.*" (Agy)

Bunun üzerine, Mekke'nin tefeci-bezirgan mütegalibesi, o zamana dek zorla veya parayla takındığı Müslümanlık maskesini düşürdü. Onlar, Allah

için değil, çapul için sahneye çıkmışlardı. Ebu Yusuf, Harunerresid'e verdiği "*Kitab'eiHavacında*, vurguncular sınıfı "muhalefet"inin Halife'ye karşı şöyle haykırdığını yazar:

"Sen bizim kılıçlarımızla fethettiğimiz toprakları ne hakla harbe iştirak etmeyenlerin ve bizden sonra geleceklein istifadesi için haraca bağlı bir hale sokmak istedin?"

Ömer gibi bir halk adamı (Oduncuoğlu) bile, artık iktidara açıkça el atmak isteyen tefeci-bezirgan soygunculardan, ellerini havaya kaldırıp: "*Allah'im, sen beni Bilal ve arkadaşlarından kurtar*" demek zorunda kaldı. Sonra Kur'an'daki ganimet, muhaciriyn (göçmenler) ensar (yardımcılar), Müslümanlar üzerine olan ayeti okudu.

OSMANLILIK GÖRÜLMEDİK MİDİR, DEĞİL MİDİR?

Bütün o Bizans ve İslam toprak meselesini batı ve doğu yazarlarından aktaran B.Ö.L.B. 61 sayılı dergide ister istemez şu sonuçları çıkarır:

"Hakikatte ne Osmanlılar, ne de İslam fütuhâtı; numunesi olmayan yeni toprak tasarrufu şekilleri ve toprak münasebetleri ihdas ve icat etmeye mecbur olmadıkları gibi, tesis ettikleri nizam da muayyen şartlar dahilinde bazı toprak tasarrufu şekillerinin ancak daha büyük mîyaslarda taksim ve teşmil edilmesine yardım suretiyle husule gelmiştir. "(Agy, s. 237)

"Köylünün haraç veren topraklar üzerine Roma Koion'una çok benzer bir şekilde bağlanması büyük bir yenilik teşkil etmedi. "

"Bu toprakların sahipleri vaktiyle İran hükümdarlarına veya Roma valilerine ve Yunanlılara ödemekte buldukları cizye (capitation) ile haracı bu defa İslam cemaati menfaatine ödemeye devam ettiler. Ve ancak bu haraçlar sayesinde ki, büyük şehirler halinde yerleşmiş ordugahlar beslenebildi. "(Agy)

Osmanlı toprak düzeni için başka sonuca varılamazdı:

*"Köylünün başkalarına veya devlete ait arazi üzerinde ebedi ve irsi bir kiracı vaziyetinde çalışması şeklindeki bir toprak rejimi, toprak münasebetlerinin tarihi kadar eski zamandan beri her yerde mevcuttu. "*Osmanlılıktan önceki köylü, "*Osmanlı devrinde olduğu gibi ebedi ve irsi bir kiracı vaziyetinde işlemekte idi. "*(Agy, s. 59)

Ne var ki, bu doğrular, bir makalenin şurasına burasına atılmakla kalmamalıdır. İslam ve Osmanlı çiftçilerinin Roma *koiorharma* benzermesi hangi tarihcil prosedir? Bilgin, oralı olmaz. Metafizik "*gözlem*"ve skolastik "*kıyas*"la yetinir. Oysa, Roma'da *Kolon* sistemi, başta Cermen barbar akınlarının ürünüdür. İslam beytülmal topraklarında "*ebedi ve irsi kiracı*" köy işletmesi düzeni; Arabistan yukarı ve orta barbar akınlarının ürünü-

dür. Osmanlı *miri* topraklarında *çiftçi* düzeni, göçebe Türk oymak akınlının ürünüdür.

Antika tarihte hiç durmaksızın saat gibi işleyen bu art arda gelişimler yerli yerinde bir yorumlamaya uğratılmadıkça; ister bir forma, ister on cilt tutsun, tüm monografiler; hangi parçasının hangi parçasına uyduğu bilinmez birer puzzle (biçimcikler bulmacası) olarak kalır. O bulmaca karşısında burada doğru, ötede yanlış, sürüyle yakıştırmalara düşülür.

B.Ö.L.B.'nin başına gelenler de bu olur. 1938 Mart ayı *Ü/ktfsünde* Osmanlı düzenine, "*Büyük bir yenilik teşkil etmedi*" ter. Aynı *Ü/ktfnün* 10 ay sonraki Aralık makalesinde aynı Osmanlılar için; "*İmparatorluknevîşahına münhasır garip bir mevcudiyeti temsil etmekte*" kanısına varır! Ve ondan sonra, artık her şey, "bilim" adına biraz daha esrarlı kargaşalığa bürünür.

Osmanlı tarihinin madde yapısına ve gelişimine girmeden önce ve girmek için, o kavram kargaşalıklarından birkaçına değmeden geçilemez.

ZENGİNLİK VE BAŞLICA ÜRETİM

Her tarih gibi Osmanlı tarihi de, bütün akışı ile ele alınmalıdır. Yoksa, soyutlaştırılmış, yahut genel bütünlüğün akışından koparılmış birkaç örnek, gerçek gidışı dondurur, hatta içinden çıkılmaz bilmeceye çevirir.

Metafizik tarih incelenimine örnek, Prof. B. Ömer Barkan'dır. Onun, Osmanlı toprak ilişkileri üzerine çıkmış bulunan birkaç makalesi sonradan broşürcükleşmiştir: Orada, B.Ö.B. Osmanlılığı, "*Bütün zenginliği topraktan çıkan bir devir*" sayar.

Önce, "*zenginiik*"le. "*üretim*"ayrıldı yapılmak gerekir. Çünkü, "*zenginlik topraktan çıksa*", her köylü "*zengin*" olurdu. İlk Osmanlı "*dirlik düzeni*"nde eşit *çiftçiler*, kendilerinin ve az çok eşit *dir/ikçi/erin* geçimlerini sağlamakla yetinirler. Onlar ne "*zengin*", ne "*züğürtXüüer*". Ancak, sonra gelişen tefeci-bezirgan ilişkilerle birlikte, üretmenler, hatta dirlikçiler zararına "*zenginlik*" yığılmaya başlar.

Ayrıca, "*zenginlik*" sözcüğü yerine "*üretim*"i geçirmek de yetmez. Ne "*bütün zenginlik*", ne "*bütün üretim*"; sadece "*tarım üretimi*"*topraktan* çıkar. Oysa Osmanlı üretiminde, özellikle büyük şehir merkezlerini dolduran *küçük sanatlar* da vardır: Onun için, "*Başlıca üretim topraktan çıkar*" demek daha yerinde olur. O zaman, bütün antika uygarlıklar ve imparatorluklar gibi, Osmanlılığın da alinyazısını çizmekte, toprak ilişkilerinin ağır bastığı belirtilmiş olur.

TARİH GİDİŞİNİN TERSİNE KONULUŞU

Osmanlılığı deyimlendirmek gibi, tarihteki gidişle ele almak da, aynı kertede önemlidir. Prof. Ö.B., "Osmanlı nizamı içinde daha fazla halkığin-larının hayat şartları ile ilgili olmak isteyen ve ekonomik bir tarih işçiliği için"ele aldığı, "kuruluş devirlerine hâkim olan iki büyük vak'a"öne sürer:

1- "Tavaifülmülük anarşisi içinde soy ve toprak asaleti sınıflarına karşı uzun... kat'i mücadele"

2- "Malikane sisteminden sipahi tımarına doğru", "mevcudiyetini iieri sürdürüğümüz bir inkişaf(gelişim) "(Ö.B. "Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", s. 1, 2, Devlet Basımevi, 1938.)

Burada da ilk bakışta çok basit ve doğru gibi görünen anlatım üzerinde duruldukça tam tersi sonuçlara varır. Önce: "iki"tane "büyük vak'a" gerçekte bir tek ve aynı olaydır. Ve Osmanlılığa has değildir. Bütün antika tarih kuruluşlarında görülür. "Toprak asaleti sınıfı", ancak "malikane sistemi"temeline dayanır. "Tavaifülmülük"de, o malikane ekonomisine dayanan "toprak asaleti"adlı sosyal sınıfın, politikada beliren biçimidir.

Sonra: Osmanlılık'ta ilkin *malikaneii toprak asaleti* Mardı da, o sınıfa karşı "uzun ve kat'i mücadeleler"sonunda mı sipahi tımarları sistemi doğdu? Osmanlı toprak düzeninin tarihcil gelişimi, o görüşün taban tabana tersini yaşar. Osmanlılık, ilkin "dirlik düzeni" ile doğmuştur. Dirlik düzeninden önce, değil Osmanlı'nın "malikanesi" ve "toprak asaleti", kendisi (maddesi: Toprak üretimi) dahi yoktur. Dirlik düzeninin ta kendisi olarak tarihe doğan Osmanlılık, sonraları "boyuna sipahi tımarına (yani gene dirlik düzenine) doğru inkişaf"etmek şöyle dursun, çok geçmeden "malikane sistemine"doğru soysuzlaşmıştır.

Meselenin bu ters konuluşu, B.Ö.B.'nin hemen bütün özlü birer formalık broşür ve makalelerinde ortak bir söz pelesengi olur:

"Tavaifülmülük anarşisi yerine yeni bir devlet telakki ve nizamının ziferini temsil eden imparatorluk devri, soy ve toprak asaleti sınıflarına karşı amansız bir mücadele devridir. "(Ö.B.: "İslam Türk Mülkiyeti Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller." s.3) Bu tutum, "Eski soy ve toprak asaleti sınıflarının mevkilerini sarsmış ve yeni toprak mülk sahiplerinin serbestçe yerleşip siyasi bir kuvvet halinde gelişmesine mani olmuştur. "(Agy, s.2)

Olaylar bu tezi tutuyor mu?

KISACA: OLAYLARIN GERÇEK GİDİŞİ

Osmanlılık'ta soysuzlaşma, yani derebeyleşme, daha Yıldırım Beyazıt zamanında başladı. Timur'un göçebe barbar akını, henüz yeterince kökle-

şememiş bulunan Osmanlı derebeyleşmesini temelinden sarstı. Fatih Mehmet, "fatih" olabilmek için bir çeşit *Osmanlı rönesansı* yaptı; ilk gaziler çağının *dirlik düzenini* yeniden az çok yürürlüğe geçirdi. Ardından tefeci-bezirgan ağalarla beylerin "Veli" (Kutsal, Ulu) adını taktıkları II. Beyazıt zamanında, (B.Ö.B.'nin arşivlerde bulunduğu örneklerle göre) yeniden, sipahi tımarları şuna buna malikane yapılmaya başlandı.

Bu gidiş, en sonunda "*Kanuni*"den ilen Süleyman çağında en geniş ve kesin biçimine getirildi: "*Malikane*"adını almakta gecikmeyecek olan "*mu-kataa*"¹ax (kesimler), ekonomik sistem ve sosyal düzen egemenliğine çıkarıldı. Yıldırım Beyazıt ve Beyazıt Veli zamanlarında *kanuna karşı*, hiç değilse İslam *şeriatına karşı* yapılan kamu toprağı hırsızlığı, Kanuni Süleyman zamanı *Kanun* çerçevesi içinde yapıldı: Mızrak çuvalına sokuldu. Gerçek genel tarih gidişi budur.

Yalnız, Osmanlılık, arşivlere girmeden önce, somut bir *tarihsiz* toplum ortamı içinde yaşadı: Ortamın ağır etkileri altında, önce iki adım ileri bir adım geri, sonra bir adım ileri iki adım geri giderek yol aldı.

Osmanlı daha ilk "*400 ars/an*"²lık bir oymakcağız iken, iki orijinal anti-ka medeniyetin; *İslam* ve *Bizans*'in *çöküş* bataklığı içine düştü. Her iki uygarlık da, tefeci-bezirgan ağaları ile sınıksız sarılmış bir derebeylik soysuzlaşmasına batmıştı. O soysuzlaşma, ekonominin temelini belirlemeden *tarihcil* ve *coğrafyacıl* üretici güçleri baltalamış, özellikle *toprağı* ve *inşam* bütün varlıkları ve ilişkileri içinde çürütmüştü.

Bizans "*tekfurlan*" da, Müslüman "*tavaifülmülük*"ten de, aynı sosyal tipte derebeyliklerdi. O yüzden tarih, düz bir çizgi üzerinde dosdoğru yürüyemedi. Çevre şartlarına tutunarak, düşe kalka ilerledi. Ancak gidiş, bir yılın bir defterinden yapılmış kesitlerle aydınlanamaz. Osmanlı gelişimi bütünü ile göz önüne getirilirse, gidiş doğru kavranılabilir. İşaret edilen şema belirir.

Genel Osmanlı gidişinin B.Ö.B.'nin tezine uymadığını, B.Ö.B.'nin "*Arazi tahriri ve istatistik defterlerindeki kayıtlardan* yaptığı monografikler de ispatlar. Bu kayıtları bir *ekonomi*, bir de *üstyapı* açısından izleyebiliriz.

EKONOMİDE DİRLİKTE MALİKANEYE GİDİŞ

Fatih Mehmet'in bir toprak ve toplum reformu var. Osmanlılığın ilk göbe gelenek ve göreneklerinin rönesansı gibidir. O rönesans yapılmısa, İstanbul belki de fethedilemezdi. Olay şöyle açıklanıyor:

"*Yalnız İstanbul'u fetheden Mehmed'in, hemen hemen umumi denilecek sistematik bir tensikat emretmek kuvvet ve iradesini kendisinde bimus* ³"belirtiyor (Ö. Barkan: "Osmanlı İmparatorluğu Kuruluş Dev-

rinin Toprak Meseleleri" s. 3) "Fatih'inyapmaya muvaffak olduğu derin ve manalı isiahatin şümul ve vüs'ati (kapsamı ve genişliği) hakkında kat'i malumata tesadüf edilmemekle beraber, bu hareketin bir reaksiyonunu temsil eden Veli Beyazıt zamanında yazılmış birkaç defter de sahiplerine iade edilmiş mülk vakıfların kayıtları üzerindeki tashihlerden istidlal olunur (delillendirilir)". (Agy, s. 4)

"Birçokmalikane hassalarının tenzil veya ilga (daraltım ve yok) edildiği, sahiplerine terk edilenlerin de muharebe vukuunda asker göndermek mecburiyeti tahmil ve bu mecburiyetin adedinin arttırıldığı veya bizzat kendisinin eşmek (sefere gitmek) veya iyice bir Cebeiu göndermek gibi kayıtlarla ağırlaştırıldığı görölmektedir." (Agy, s. 5,6)

Bu olaylar bize neyi gösteriyor? Fatih'in kamu mülkünden çıkmış toprakları geri aldığını. Ama o ölünce, Beyazıt Veli'nin yeniden o kamu topraklarını kişilere mülk diye geri verdiğini. Tek sözle: Sipahi sisteminden malikane sistemine geçildiğini... B.Ö.B. ise, bunun tersini kurallaştırıyor. Fatih, malikaneleşmeyi bozmuş, ama, zaman çarçabuk tımar (kamu) sistemini aşındırmış!.. Olaylarsa, o bilgincil iddianın tersini söylüyor.

FATİH'İN YAPTIĞI REFORM NEDİR?

"Fatih devri icraatinin şümulü" (Agy) üzerine açık fikir veren kayıtlar şunlardır:

"Merhum Sultan Mehmet zamanında emlak ve evkafa nesih tarzi (silinti bulaşmış!) olunca dahi elinden gitmiş"yahut "tımara vermiş"ve. "bu defa padişahın inayet ve merhameti iie iade edilmiştir. "(Yani, Fatih, toprağı kamuya; Beyazıt, kişiye geri vermiş)

"Vakfi Evlat... sonra alınup Tımar'a verilecek, vakviyesiyie mukarrernameieri bile alınup zayi olmuş." (Yani, Fatih Vakfı "tımar" yapıp kamuya geri verince; "Vakfiye": Vakıf belgesi ve "Mukarrername": Toprağın kişi elinde kalması için verilmiş yeni belge, yok edilmiş. Kalem efendisi, onu, "nesih tarzi olmuş", "yitirmiş" gibi "çelebice" laflarla örtbas ediyor. Vurguncu "nezaketi"!)

"Mezkur'ün mülkü imiş, alınup merhum Sultan Mehmed Han zamanında tımara verilmiş imiş. Haiiya Padişahımız mülkiyetini mukarrer tutup. " (gene Fatih'in aslına; kamuya aldığı toprağı, Beyazıt kişiye aşirtmiştir.)

Kamu mülkiyeti (beytülmalî müslimiyn) çapulu, zaman zaman Fatih gibi realist, atılgan ölkücülerce durdurulmak, hatta geri çevrilmek istenmiştir. Ama, yeri gelince açıklanacak ekonomik, sosyal nedenlerle, akacak kan bir türlü damarda durmaz. Kişiler, "Seba sedlerinin fareleri gibi", kamu topraklarını aşındırıp dururlar.

O yüzden, dirliklerin sonraları *malikane/eşmesi*, tarih içinde, kimi olur, malikanelerin sonradan dirlikleşmesi biçiminde görünür. Tarihin diyalektiğinde bu "ters" görünüş, genel kural değildir. Deli akan selin, kimi geri tepmesine, girdapların ırmağı tersine akıyor gibi göstermesine benzer.

Bir devlet biçiminden ötekine atlayış sırasında, girdaplar daha da göz karartıcı olur. Yeni gelen taze barbar güç, ister istemez eski derebeyleşmiş "malikane" sistemini kazımak zorunda kalır. Sonra, zamanla kendisi de derebeyleştikçe, tükürdüğünü yalamaya başlar. Ancak bu, Osmanlı'nın dış toplumlara karşı ilk davranışıdır. Kendi iç düzeni değildir. İç düzende, ilk günlerin geri tepmesi, malikaneye gidişi yok edememiştir.

TARİH BOYUNCA: KAMU - KİŞİ MÜLKİYETLERİNİN SAVAŞI

Osmanlı toprak düzeninde Bizans kalıntıları, çoğu Müslüman olmuş eski Hıristiyan beyleri, besbelli, ilk Türklere, şeriatın kamucu ilkel sosyalist geleneğini atlatmak için gerekli "kitabına uydurma" oyununda öncülük etmişlerdir. "Selanik'te, İrvaniye kazasında Gazi Evrenus'un evkafı içinde, babası Pırnaki İsa Bey'in şehit olduğu yerde inşa olunan türbesine mahsus bir vakıf kaydı var." (Ö.L.B. Keza, s. 4)

Orada şöyle denir: "Şehit olmak yoluyla mutlu kılınmış merhum Gazi Evrenos Bey'in atası Pırnaki İsa Bey, anılan yerde şehit olup, türbesi bilinmektedir. Orayı vakıf edip, geliri yiyecekler için sarfoiunur. İmanı, düzenlemesi ve sökülmesi, azledilmesi, aslı ve kökeni Yenice, Vardar ve diğer imaretlerin mütevellisine verilmiştir. [23]

"Pırnaki, namı diğer Sarhak Karyei:

Hane	Mücerred	Hasıl
84	10	3389 "

(İstanbul Devlet Arşivi Defter No: 282)

"Halk arasında Pırnaki (Prens) ünvanıyla anılmakta olması, Meriç üzerinde bir geçide ve birkaç köye bu ismi vermiş bulunması... Osmanlılardan evvelki seferlere ait bulunması ihtimali vardır" (Keza) deniyor. Ne olursa olsun, böylece, Bizans derebeyi gelenekli yiğit, ölürken bile kamu topraklarından bir bölükgeğizini, "*ruhüçün*"olsun mezarına çeker gibi yaparak, kişi çıkarı uğruna aşırılmış bulunur. Adam (Pırnaki İsa) şehit düşmüş. Artık bir "*türbesi*"olsun yapılmamalı mı? Ama, aynı savaşta daha nice "İsa"lar, "Musa"lar, "Ahmet"ler, "Mehmed"ler ölmüşler. E, hepsine de türbe yapıp, vakıf düzülse, dünyada toprak yetmez. Ama, beriki şehit Ata, "Bey"dir. Ona türbe yakışır. Türbeye bakmak için vakıf gerekir!

Bu gelenek görenek, ta Cengiz çağından beri "tekerrür"&tmiş gibi gösterilerek kamu toprağı çapuluna meşruluk sağlanır:

"Karyei Arpur Ata. Vakfı Arpuz Ata. Cengiz Han zamanından berü vakıf olmuş. Vakfı evlatlık üzere tasarruf olunurken Tımar'a verilmiş imiş. Şimdiki halde Padişahımız Sultan Beyazıt Han halledallahu suitanühu giru mülkiyetini ve vakfiyetinimukarrer (kararlaştırmış) tutup, TevkiyiŞerifirzani kılmış (şerefli nişanını basmış) haliyye (bekar) Hatun Puiad ve Sitti Şahı nam hatunlar giru nesli olmagın, vakfı evlatlık olmak üzere tasarruf ederler. "(İstanbul Devlet Arşivi, Defter No: 812, Ö.L.B. 13)

B.Ö.L.B., defterdeki bu not üzerine yazıyor:

"Mevzuubahis Vakıf köy sahibi Arpuz Ata'nım Cengiz Han zamanı ile alakası olmamakla beraber, Osmanlılardan evvel Rumeli'de yerleşmiş bir "Bey" olması.. Toprak mülklerini Bizans devrinde muhafaza etmiş olması... Bu mülkiyet hakkının Osmanlılarca tanınmış olması kendilerinden (haber)... hatta aralarında bir teşriki mesai ihtimali göstermek itibariyle de mühim olsa gerektir. "(Keza. s.4)

Fatih, gerçekten "fatih" olabilmek için, bütün o kamu topraklarını kişi çapuluna uğratma oyunlarını bozmaya girişmiş görünüyor. Tokat yöresinde:

"Birçok malikane hisselerinin tenzil veya ilga edildiğı (azaltıldığı yahut ortadan kaldırıldığı) sahiplerine terk edilenlerin de muharebe vukuunda asker göndermek mecburiyeti tahmil ve bu mecburiyetin adedinin arttırıldığı veya bizzat (kendisi) eşmek veya (iyice bir cebelü göndermek) gibi kayıtlarla ağırlaştırıldığı görülmektedir. "(Ö.L.B. Keza. 3,5,6)

Fatih (1451-1481) [saltanat süresi, y.n.], kamudan aşırılmış toprağı kişilerden geri almasını canıyla ödüyor; zehirlenip öldürülüyor. Yerine geçen II. Beyazıt sarhoşu (1481-1512), punduna getirilip, aynı toprakları tekrar kamudan geri alıp kişilere aşırıyor. Onun için, kayıtlarda *"TanrısalTanrını ebediieştire"ü&ri||m&Ys|zm* adı anılmıyor. Ve bu hırsızlığa parmağını basarak meşruluk kazandırdığı için, ünü *"Beyazıt'ı Veli"* yapıyor. Evliyalığa (Peygamberden hemen sonra gelen Ulu'luğa) çıkartılıyor.

Müslüman ortak mallarının çalmıştı bu hava içinde geliştiriliyor. Müslümanların ortak malı toprağı savunan kişi Fatih de olsa, kilise usulü Yahudi zehriyle bağırtta çağırta öldürtülüyor. Kamu mülkünü çaldırtan kodaman, hamam safasında sarhoşluktan boynunu kıran da olsa, "Evliya" sayılıyor!

TARİH DELİ SELİNİN ZİKZAK AKIŞI

Bu gelişim, Osmanlı toplumu denilen çerçeve içinde, önce dirlik düzeninin *başladığını* gösterir. Bu düzen, alttan üstten *tefeci-bezirgan* kemi-

riş ve dişleyişleri ile yıpratılır. *Sonra*, mukataaların *malikane* sistemine dönüşleri ile biter. Dirlik düzeninin içinden geldiği *ilkel sosyalist tarih öncesi* toplum biçimi ile tarihcil sıkı bağıllığı gözden kaçırılmazsa, öncelik daha kolay anlaşılır.

Somut tarih, hiçbir zaman onun üzerine yapılmış didaktik genellemeler, soyutlamalar ve şemalar kadar düz çizi üzerinde yürümez. Osmanlı Tarihi de böyle olmuştur. Zaman zaman zikzaklar, gerilemeler yapmıştır. Bu sarsak gidiş yordamı, ne denli şaşırtıcı olursa olsun, ana gidişi gözden kaçırtmamalıdır.

Zikzak gidişin en belirli örneği, Timur çarpışından sonraki gelişimde bulunur. Dirlikleri sepetlemeye başlayan Yıldırım Beyazıt döneminin yıkılışla sonuçlanması, "kahır yüzünden lütuf" olmuştur. Bir Osmanlı dirilişi (rönesansı), yeni bir barbar aşısı yerine geçmiştir. Bilginliğimizi şaşırtan, bu "sil baştan yaz" dönemeçli ve girdaplı akışlardır.

İstanbul Devlet Arşivi'ne girebilme imtiyazına sahip olan B.Ö. Barkan, bol bol eline geçen "*Arazi Tahrir ve İstatistik Defterlerindeki kayıtlar*"S, hiçbir tarih felsefesi metoduna dayanmaksızın perakendece işler. İnduktif araştırma metodu ile "*Muhtelif toprak malikaneleri monografilerinden müşterek olan temayülleri*" (Ö.B. "Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", 1937, Dev. Matbaası, s.3,2) derlemeye çalışır. Orada "*mâükane*"yı, nedense, "kaalü bela"dan beri var olan mutlak hakikat gibi koyar. Bu "*maiikane*'rim şeriat prensibince "taaruzdan masun" olması gerektiğini düşünür.

Şeriatın hangi tarihcil toplumda nasıl doğduğunu ve geliştiğini göz önünde tutmaksızın, kutsal "*mâükane*'nm "*iki büyük düşmanı*" bulunduğu şu satırlarla üzülmüş ve çok şaşırmış görünür:

"Anadolu'da bulduğu ve ekseriya aynen kabul ettiği, Rumeli'de, Hıristiyan toprak asaletini kökünden koparıp attığı halde, fütuhat devirlerinin henüz hâkim olan feodal prensibi yüzünden, hudut boylarının teşkilatlandırılması gibi zaruretlele, yeniden kendi eliyle tesis ettiği HUSUSİ MÜLK ve VAKIFLARIN SAHİPLERİNE karşı adeta insiyaki (*içgüdüsel*) bir düşmanlık beslemekte ve fırsat düştükçe, bunların topraklarından bir kısmını veya tamamını devlete ait topraklara i i hak etmektedir." (Ö.B. Agy, s. 3)

Anadolu, Müslüman-Türk beylikleri idi. "*Suihen*" ele geçtikçe, kişi mülkiyetine dokunulmayabilirdi. Hem Hıristiyan olan, hem "*anveten*" (zorla) ele geçen Rumeli'de, "*kökünden koparılan toprak asaleti*" (derebeyi soysuzlaşması) yerine miri toprak düzeni konuldu. Bu düzende, elbet her padişah değiştikçe, "*beratyenüenecek*"W, yahut "*mukarrername*" denilen yolla; kamu toprağının kamu toprağı olduğu belirtilecek-

ti. Hele *"sıkı teftiş"*, dirlik düzeninin en birinci şartı idi. *"Büyük tensikat"* denilen şey, her yıl yapılması gereken ilk kent kuralının *"yazu: Tahrir"* (istatistik) görevi idi.

B. Barkan bu olayları hangi şeriata karşı bulabilir? Anadolu'daki *"men-fi beylerin müik köyleri alınıp Rumeli'ne sürülmüş"* olmaları, neden dirlik düzenine sığmasın? *"Her devirde tımara ilhak edilmiş şahsi müik ve vakıfların mevcut bulunduğu"* (Ö.B. Agy, s. 3) aynı kuralın uygulanması değil midir? Bütün bu olaylar, zaman zaman, malikane sistemine kayılırken, bir dümen vuruşla yeniden ilk önceliği bulunan tımar aslına nasıl dönmek istendiğini gösterir. Miri toprak okyanus iken, kişi mülkü selceğizleri, nereden kalksalar o denize dökülmek zorundadırlar.

"Malikane düşmanlığı" sayılan tutum, önce gelen asıl dirlik düzeninin savunulması ve dirlikleştirmesidir. Bu gereklilik, Fatih, daha doğrusu fetih olayı ile ayrıca ispatlanır. B. Barkan, çok doğru olarak, *"Yalnız İstanbul'u fetheden Mehmet'in, hemen hemen umumi denilecek sistematik bir tensikat emretmek fütuvvet ve iradesini kendisinde bulmuş o/duğu"* (Ö. B.Os. İmp. İlh. s.3) gerçeğini belirtir. Bu *"fütuvvet ve irade"* neye karşıdır? Dirlik düzenini kemiren malikane sistemine karşıdır. Demek, ortada *"malikane düşmanlığı"* değil, *"dirlik düşmanlığı"* ağır basmaktadır.

ÜSTYAPIDA DİRLİKTE MALİKANEYE GEÇİŞ

Kamu topraklarının (dirliklerin) *kişi* malikanelerine dönüşü nasıl sağlanır? Tımar'ların dondurulması ile... Sipahi oğlu olmayana tımar vermek, toprakları önce bir kast, sonra bir sınıfında bırakıp, kişi mülküne çevirmenin siyasetidir.

İk Osmanlı askeri, doğrudan doğruya bütün halktır. Sonra çiftçilerin askerlik yapmaları yasaklanır. *"Reaya ata binip kılıç kuşanmak yoktur."* (Ayn Ali Risalesi, s.72) Bununla birlikte, ilk zamanlar gene de askerlik kapısı halka aralıkça bırakılır:

"Derununda şecaat (gönlünde mertlik) olan garip yiğitler asker taifesinden sancak beylerine ve beylerbeyi/erine hizmetkâr olup ve serhadierde kaiup şerha d dirliğine geçer. O i şerha d'de hizmeti müşahade olunduktan serhad beylerbeyleri ve sancak beyleri yoldaşlığın arz'ı defter edüp hizmeti mukabelesinde serhad alufesinden kanun üzre tımara çıkar. Ve illa eben anceddin (babadan dededen) sipahizade olmyan bir tarik (yol) ile tımara dühui etmek kanuna muhaliftir." (Agy)

Böylece, zamanla halk çocukları yiğitliklerini tanıtırsalar bile, güç dirlikçi olabilirler. Hatta olduğu zaman da dirliği garantilenmemiştir. Çünkü, öylelerine, *"Sipahi ama, Raiyyetzade (çiftçi oğlu), atası köhne defterde"*

Raiyyet kayıtlı" (Agy) denir. Ve padişah değıştikçe, ellerinden tımarları geri alınır durur.

Fatih'in *kişiyi aşırı İmiş toprakları kamuya* geri vermesi gibi, zaman zaman çeşitli gerekçelerle, bu "*raiyyet kayıtlı*"olanlara hor bakılması önlenmek istenmiştir. Ama, kural, eski sipahizadelerin gitgide "sonradan görmeleri kendilerine yabancı saymaları biçimine girmiştir. Bu genel gidiş, B.Ö.B.'nin gelişigüzel koyduğu notlar arasından tarih sırasıyla seçebiliriz:

937 Göç (1530 î. Doğumu) yılı: Atadan sipahi olmayanlara "ecnebi" (yabancı) adı takılmış. Bundan şikâyet gelmiş olacak ki, "ecnebi" sözüne padişah şöyle çatıyor:

"Reayadan sipahi olana bu isimle (ecnebi denerek H.K) teaddi (baskı) edilmiştir. İmdi, benim memalik'i mahrusam (Osmanlı ülkesi) da vaaki olan eğer Sipahilerdir ve eğer reayadır cümlesi kullanımdır. Kendü memleketim ve velayetim halkı nice ecnebi olur. "(Topkapı Sarayı Köşkü kitaplarından, No: 1936, yaprak 190)

Bundan 13 yıl sonra iş bunun tersine döner. Bir başka buyrultu:

950 Göç (1543) yılı: *"İmdi, reaya taifesine ve hisar erenierüne ve kimsenin azadiu kuluna ve kadı ve müderris oğullarına tımar verilmeğe asla emrim yoktur."* *"Beylerbeyiler canibinden virülmekle Reaya taifesin ve sair ECNEBİ'ier her biri birer bahane ile Sipahiler silkine münseik (yoluna giren) olup"ı& İlh..*

Bu yol Reaya vs. ecnebi sayılır.

984 G (1576 î. D.) yılı (33-46 yıl sonra) beylerbeyilerin bile "mahalli himmet"den dirlik vermeleri büsbütün ortadan kaldırılır. *"Erzurum harabe iken şenlenmek tarihi ile herbiri ceddü cehdidüp (ataları gibi çalışıp) mamura ve abadan (uygar ve bayındır) idüp yurdları ve ocakları olup hizmet /derlerken",* bir sıra dirlikçi "*ecnebi*" sayılarak, ellerinden dirlikleri geri alınmış. Bunların şikâyeti üzerine Erzurum beylerbeyine emir veriliyor:

"Üzerinde tımar verilmiş olan kimselerden, kılıç kullanabilen, dövüş ve savaşa gücü olanlara benim mutluluk kapımdan şerefli beratımla teskereler gönderesin. Eski buyruklar gereğince verilen mahalli himmetten artık kimseye tımar vermeyesin. "[24]

Gerçi buyrultu, beylerbeyilerin mahalli himmetten dirlik verme yetkilerinin kötüye kullanılmasını önlemek içindir. Ancak, kötüye kullanma bile, dirliklerin derebeyleşmeye başladıklarını gösterir. Her ne bahaneyle olursa olsun, yapılan, halkın girişini kısıtlamak ve dirlikçiliği kastlaştırmaktır. Ve bu hal, zaman geçtikçe azalmamakta, artmaktadır. Sonuçları görüleceği gibi, en sonra *dirliğin* kamu topraklarını malikane denecek özel kişi imtiyazlarına aşkırtmak olacaktır.

DEREBEYİLİK ANLAYIŞI

Osmanlı Tarihi için bir söylenenin ötekisi ile çelişmesi, tarih biliminin henüz *klasifikasyon* (sınıflayış) bilimi olamayışından ve kırkambar bir birikiş bilimi olarak kalışından ileri geliyor. Bu metot, yanlış kavramları olayların yerine geçirip tanınmaz hale getiriyor. O zaman en iyi dilekle, en basit olaylar kolayca birbirinden ayırt edilemiyor.

En çok karıştırılan olayların başında *derebeylik* kavramı gelir. Derebeyliğin ne olduğu anlaşılmadan onu bir anarşi saymakla yetinilir. En yakından bildiğimiz (Çin ve Hind uzak sayılıyor kültürümüze) *Roma* ve *İslam* uygarlıklarından sonra *Batıda* ve *Ortadoğu'da* biner yıllarca sürmüş derebeylik düzenlerini anarşi saymak ne anlama gelir?

Anarşi (grekçe arkhos: buyuru, ana: yok): hükümsizlik anlamına gelir. Sınıflı bir toplumda devlet, hükümet, buyuru olmazlık edemez; yoksa, sınıflar yaşayamaz. Derebeylik sınıfsız bir toplum; devletsiz, hükümsüz, buyurusuz bir idare midir? Hayır. Klasik derebeylik, ister batıdaki feodalizm adını alsın, ister Yakındoğu'daki *tavaifülmüluk* adını alsın, bilindiği gibi, *beyler-toprak-bentler* sınıfları ile her *derebeyin* kurduğu devlet ve hükümetlerin buyurtusu altında yaşar. O bakımdan derebeylik *anarşi* değildir.

Öyleyse neden, hiç değilse egemen bilimlerde derebeyliğe anarşi gözü ile bakılır? Başlıca iki sebepten:

1- *ANTİKA SEBEP*: Derebeylik az çok orijinal bir *antika* (tefeci-bezirgan) ve *evrensel* uygarlığın barbar akını ile yıkıldıktan sonraki halidir. Yıkılan uygarlık dünyada "biricik"geniş sistem iken, barbarlar akını ile ufanmış devletçiklere bölünür. O yüzden, eski uygarlıkların gözünde, yeni kurulan derebeylik, eski sistemi yok etmiş bir *dağınıklık* olduğu için, anarşi gibi görülür.

2- *MODERN SEBEP*: Modern *kapitalizm*, kendisine *vatan* seçtiği bölge içindeki irili ufaklı derebeylikleri eriterek bir *millet* ortaya çıkarmıştır. O yüzden, burjuva bilginleri için yeryüzünde biricik akılcıl gerçek "*düzen*"ve devlet yalnız ve ancak burjuva düzeni ve devleti olabilir; sayılmıştır. O zaman "modern" egemen sınıflara ve bilimlere, kapitalist vatan ve milleti içinde derebeylik, kapitalizmi engelleyen bir dağınıklık olarak anarşiden başka şey değildir.

İMPARATORLUKLARIN DAĞILIŞI ANARŞİ MİDİR?

Gerek antika tefeci-bezirganlığın, gerekse modern kapitalizmin kültürüyle ve maaşıyla beslenen bizim bilginlerimiz için de, derebeylik sırf *düzensizlik*ve. *anarşiden* başka ne olabilir? Ne var ki, özellikle modern em-

peryalizmin yarattığı kıyamet ortasında antika Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı sayesinde dünyaya gelmiş bulunan Türkiye'nin bilginlerine çok sorular sorulabilir.

Büyük bir imparatorluğun çöküp dağılmasından fıskırmış küçük devletçikler birer anarşi iseler, gerek batıda ve doğuda kendince evrensel imparatorluklar (*tefecî-bezirgan sömürü* ve yayılma sistemleri), gerekse modern emperyalizmler (*kapalist sömürge* sistemleri) yıkılırken ortaya çıkmış bulunan sürü sürü (eskisine bakarak) küçücük devletçikler nedirler? Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu yıkılırken Fas'tan Azerbaycan'a, Macaristan'dan Güney Yemen'e dek fıskıran devletçikler birer devlet midirler, yoksa *anarşim* değil midirler? Gene modern emperyalizmin klasik İngiliz, Fransız, Alman ve ilh. sömürgeleri, ayaklanıp ayrı *bağımsız* devletçikler kuruyorlar. Bunlar birer devlet midirler, yoksa *anarşi* midir, değil midirler?

Bugün yeryüzünde sayıları yüzü aşkın, hepsi ayrı zagonlu sürüyle "uydu"/ahut "*bağımsız*"ama, hepsi ayrı telden çalan devletler kalabalığı kaynaşiyor. Bu anarşi midir, değil midir? Bu devletler, sosyalizm bayrağı altında kümeleşirlerse, batı bilimi ona; "*kızıl emperyalizm*"adını taşıyor. Aynı devletler kapitalist sektörde yaşarlarsa, bu; "*anarşi*"sayılmıyor. Neden? Çünkü, bu sonuncular, sakrosent sermaye "*düzeni*" içinde bulunurlar.

Oysa, tek Roma yıkılınca Avrupa'da beliren derebeylikler veya İslamlık yıkılırken Yakındoğu'da türeyen "*tavaifüimülük*"de ne idiyeler, 1970 yılı modern dünyamızın yüzünü kaplamış irili ufaklı devletçikler de (biraz daha büyük, biraz daha küçük ölçülerle) aşağı yukarı odur. Birincilere "*anarşi*"dey*P de, sonunculara "düzen"adını vermek neye benzer? Tıpkı bizim paşalarımızın yahut beyefendilerimizin, beğenmedikleri her düşünceye "*aşırı*", her akıma "*/?/7/?/şy*"damgasını uluorta vurmalarına!

Bu örnekle anlatmak istediğimiz şudur: İnsanlık tarihi ölçüsünde sosyal olaylar ele alınırken, üstünkörü benzerliklerden kolay genelleştirmelere kaymak olağandır: Tarihin *bütünü* üzerinde bir *sosyal kavrayış disiplini*ve kriteriyumu elde bulunmadıkça, şu veya bu yönde verilecek her yargı, acele ve yanıltıcı olabilir. Bizim bilginlerimizin anarşi ve düzen yanıltısı oradan gelir. Ne var ki, o yanıltıdan tek başına kalmış sayılamaz. Hemen hemen bütün dünyanın metafizik tarihçiliği aynı yanıltıyı, tartışılmaz bir doğru gibi sürdürüp duruyor.

FRANSA'DA VE TÜRKİYE'DE DİRLİKÇİLİK

Genel yanıltı yanında ortaya çıkan ikinci özel yanıltı, asaletle mücadelelenin Türkiye'yi sipahi tımarlarına götürmüş olduğu tezidir. Tarihi bizim-

kine çok paraleller düşüren Fransa'yı göz önüne getirelim. Denebilir ki, bizim ilk *Selçuk'un* tıpkısı olan *Merove'nin* torunu *Clavis*, bizdeki tıpkısı (Selçuk torunu) *Tuğrul* (1040)'dan 560 yıl önce (481 yılı) *Merovenjiyen* sülalesini kurdu.

Denilebilir ki, o günden XIV. Louis'nin *mutlak monarşi* kurduğu güne dek, art arda gelen; gerek Merovenjiyen, gerek Karolenjiyen, gerek Capetien sülaleleri, hemen hemen 1000 yıl, hep merkezci devlet (krallık) uğruna derebeylik *"anarşisine"karşı* bizimkinden çok *"uzun ve kesin bir mücadele"* gütmüşlerdi. Ol görüp Fransa *sipahi tımarı* biçiminde bir dirlik düzenine varmadı. Tam tersine, Merovenjiyenler çağında, bizim *"dirlikle*.rin tam karşılığı olan *"benefice"ev*, bir daha geri gelmemek üzere sahneden silindiler.

BENEFİCE - FİEF PROBLEMİ

O denli ki; bugün, bütün kıvranmalarına rağmen, en ileri batı kültürünün en seçkin burjuva tarih bilimi, ne o *"benefice"ün* ne olduğunu, ne niçin ve nasıl ortadan kalktığını bir türlü kavrayamamıştır. O zaman, tek-tarıncı kilise babalarının ilkel ulus putlarını kırıp yasak ettikleri gibi, tarihin o en ilginç geçit aşamalarını hasıraltı etmişler; unuttu, unutturmuş görünmüşlerdir. Tabii, bizdeki *"bilginlerden"* başka türlü bir düşünce ve davranış beklemek "bilime" çatismak veya hiç değilse (kimi ünlü profesörlerimizim deyim ile) "saçmalamak" gibi gelirdi.

Bu oldu bitti açısından bakınca ne görüyoruz? Pek benzerimiz Fransa, tarihinde *"mutlakmonarşi"* (XIV. Louis Krallığı) ile şartsız kayıtsız kapitalizme vardığı halde; Türkiye tarihinde *"mutlak monarşi"*, B.Ö. Barkan'ın *"mevcudiyetini iieri sürdüğü bir inkişaf* ile *dirlikçiliğe* mi ulaşmış? Hayır. Biz söylemiyoruz. B. Barkan yazıyor. Hem o kadarla kalınsa ne iyi. Daha öteye bile geçiliyor.

"Malikane sisteminden sipahi tımarına"geçildiği yazılıyor. Fransa'dakinin tam tersine olduğu kavranmaksızın, dünyadaki gidislerden bambaşka olduğu sanılan bu Osmanlı gelişimi, politika cambazlarının *"biz bize benzeriz"palavralarına* yem olacak Türkiye'nin bir *"orijinalliği" gibi* keşfedilmiş duruma sokuluyor. Bu sanı, bir gerçeklik değil, bir yakıştırma, bir kuruntudur.

SOSYAL TOPRAK DÜZENİ İLE SİYASET

Hemen belirtelim. Konuyu polemik biçiminde açışımız, alışkanlıklara sığmayan gerçekliği, daha açıkça göze batırmak içindir. Sayın Prof. B. Barkan'ı örnek verişimiz de, onun suyunun suyu bile olmayan kimi genç

bilginlerin (tarih konusu Türkçe'de, yazılı ve basılıca, yasakçı zılgıttan yakasını kurtardığı halde), hâlâ kültür yasakçılığı yapıları ile boşuna vakit yitirmemek dileğinden ileri geliyor.

Osmanlı *dirlik* düzeni " *malikane sisteminden*" sonra mı geldi? Böyle bir iddia neye benzer? Fransa'da "*benefice*" deyiimi, çok sonraları papaz arpalıklarına verilen ad oldu. O gelenekcil papaz adına bakıp, "*Benefice*" kurumuna, "*fef*" kurumundan sonra geldi diyemeyiz. Çünkü, iş bunun tersidir. Osmanlılık, Selçuk Şahlığı yıkıldığı anda Anadolu'ya yaygın birçok Oğuz oymak ve beyleri çevresinde beliren kimi "*tavatfuumü/uk'leşme*" eğilimlerini eriterek büyümüştür. Ama, bu prose başka, "*malikane sistemi*" yerine "*sipahi tımarını*" geçirmek başka şeydir.

Fransa'nın *Merovenjyenierçağında* 4 krallıklar: İlkin (Paris-Metz-Saison-Orlean), sonra (Austrazi-Neustrazi-Burgond-Aquitaine) bölünüşleri oldu. Selçukluların da; ilkin Erzurum (Saltuk)-Erzincan (Mengüç)-Sivas (Danışmend), sonra (İran Selçukluları-Anadolu Selçukluları-Suriye Selçukluları) gibi bölünmeleri görüldü. Bunlar, birbirlerine karşılık düşerler.

Osmanlılığın *doğuş* (yahut B. Barkan'ın deyiimi ile "*kuruluş*") çağı, Selçukluluğun birbirini kovalayan yeni Moğol-Türkmen akınları ile yıkılış çağına düşer. Bunun, Fransa'da, Charles Martel (732) ile Charlemagne (768-814) arası gelişmelerden sonra, "*Yeni Batı İmparatorluğu*" batınca sahneye çıkmış (Fransa-İtalya-Cermanya) krallıkları çağı ile paralellliği vardır.

O çağların Fransa'sı nasıl feodalitelere ve "*feudata/re/lerin*" en büyükleri olan "*eudes*"lere bölünmüşse, tıpkı öyle, Anadolu da, "en küçüğü kan kırmızı" *Osmanlı* (Eskişehir) olmak üzere: *Karasi* (Balıkesir)- *Saruhan* (İMamsa)-*Aydm-Menteşe* (*Muq|a*)-*f/amid* (*Antalya*)-*Germiyan* (Uşak, Afyon) -*Karaman* (Konya, Silifke, *Gülşeb|r*)-*fsfendiyar* (Kastamonu, Sinop)-*Ertena* (Erzurum, Sivas, Kayseri, Ankara, Aksaray, Tokat) gibi beyliklere bölünmüştü. Osmanlı'nın Bizans'a karşı *Uç Beyi* olarak ün ve güç kazandıkça o beylikleri eritmesi başka şeydir, malikanelerin dirliklere dönmesi başka şeydir.

Nitekim, Fransa'da da derebeyliklerin ve Eudes'lerin temizlenmesi başka şeydir; *beneficeilerin* *fiefiere* dönmesi başkadır. Birincisi politik, ikincisi sosyo-ekonomik olaylardandır.

Konu böyle konulursa ne görürüz? Fransa'da önce "*benefice*"düzeni gelmiş sonra "/fe/" kuru mu doğmuştur. Türkiye'de de tıpkı öyle: Önce *dirlik* (sipahi tımarı) gelmiştir; sonra, hem de büyük bir "*sessiz ihtilalle*", (dirliklerin "sepetlenmesini" önlemek perdesi altında) *malikaneler* doğmuştur. Buna *kesim* (mukataalar) düzeni denmiştir.

Soysuzlaşmış Selçuk döküntüleri, derebeyleşmiş *"tavaifülmülük"* anarşisi "kalıntıları ne kerte ortada bulunurlarsa bulunsunlar, Osmanlılık, ana gelişim çizisi içinde *dirlik düzeni* ile başlamıştır. Osmanlılığın boyuna *"sipahi tımarına doğru inkişaf"* etmiş olması şöyle dursun, *"kuruluş"* çağında dahi, *"dirliklerin sepetlenmesi"* denilen yoldan, sipahi tımarlar (malikane olmadıkları zaman), soysuzlaşmışlar, neredeyse *tımaA\\Aan* çıkmışlardır. Bunu yerinde ayrıntıları ile izleyeceğiz.

Soysuzlaşma: Tımarların *"inkişafi"* derebeyleşmesidir. Derebeyleşme, Osmanlılık henüz *"gaziler"* (İbler) geleneğini yitirmemişken bile, Yıldırım Beyazıt zamanı baş göstermiştir. Fransa'ya saldıran Normand akınları gibi, Türkiye'ye çarpan Timur akını, henüz yeterince yerleşememiş bulunan Osmanlı derebeyleşmesini köklerinden sarsmıştır. Hele Yıldırım oğullarının birbirlerine girdikleri "fetret-anarşi" çağı karşılıklı olarak derebeylerin kırımını biçimine girmiştir.

Birinci Osmanlı devletinin sonunda olduğu gibi, Osmanlı'ya öntip (prototip) olan Selçuk saltanatı sonunda da, ilk *"tımara"* biçimli dirlikler zamanla *"malikane"* durumuna girmiştir. Osmanlılık gibi Selçukluluğun da "başına suyunu döken" gene aynı prose *dirliklerin* sonradan gitgide *malikane* oluşlarıdır.

"İ3. yüzyılda (Selçuklu) Anadolu'da miri toprak sistemi çözülme durumundadır." (M. Sencer: "Osmanlı Toplum Yapısı", Ant. 1969, s. 226) (Selçuk saltanatının sonuna doğru) *"Devlet rica/ince geniş malikaneler haline geldikten sonra, İktâ'lı Sipahi önemini yitirmiş, bunun sonucunda da devletin askeri gücü zayıflamıştır."* (M. S. Keza, s. 227)

AGNOSTİK (BİLMEMCİL) TARİH VE HUKUKÇULUK

Osmanlılığın kuruluş, yükseliş ve batışında ağır basan mekanizma *tc<p-rak* ekonomisi ise; toprak ekonomisine ağır basan mekanizma, *Miri toprak* ekonomisidir. O bakımdan Osmanlı tarihinin alın yazısı, *miri toprak* düzeninin alın yazısına sıkıca bağlıdır.

Miri toprak, nasılsa öylece gelmiş ve kalmış bir *sistem* değildir. Tarih içinde önu, başlangıcı, sonu olan bir sosyo-ekonomik prosedir. Onu akışı içinde doğru kavramak için, hangi kaynaktan nasıl geldiğini iyi bilmek ve belirtmek gerekir. Yuvarlak söze en az dayanır olan miri toprakların gelişimidir.

Ancak, Osmanlı toprak ekonomisini ters biçimde koyunca, miri toprak ister istemez bulmacalaşır. O zaman miri toprağın nereden çıktığı, şöyle itiraflara kapı açan mistisizm karanlığına gömülür:

"Miri topraklar rejiminin Türkiye'de ne zaman ve kimin tarafından tatbik veya hiç değilse tamim edilmiş (genelleşmiş) bir sistem olduğu söyle-nemez. İmparatorluğun teşekkülüne hâkim olan tarihi had isa t ve içtima i-iktisadi şartlar dolay ısı ile Türkiye'de adeta kendiliğinden teammüm (yay-gınlaşp genelleşme) etmiştir." (Ö.L.B.:"Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları." Makale, Ülkü No. 61, s. 233, Mart 1939)

Bu konu iki açıdan kalptir:

1- Bilginlerimiz *sonradan görme* Türkiye burjuvazisinin gözlüğü ile dünyaya bakıyorlar. Her şeyi Avrupa'dan ithal ediyor ve ülkede perakende satıyorlar ya; sosyal düzenler de (teknik, kültür, bilim, güzel sanat vb. gibi) niçin ithal ve "tamim" edil meşin?

Osmanlı miri toprak düzeni elbet öyle bir nesne değıldir.

2- Bilginlerimiz, tipik *endividüalist*(bireycil) batı burjuva bilimini ciddi-ye almışlar. Onu Şark müstebitliğinin masalı ile katkılamışlar. Batı burju-va bilimince, "*tarihi kahramanlar yapar.*" Şark-, Firavunların tanrılaştırılış martavallıyla afyonlanır. Bir padişah veya paşa niçin bir "Ae///77"kurmasın?

Bilgin, miri toprak için öyle bir padişah veya paşa bulamıyor.

Onun için, o makalelerini bir konferans veya bir formalık kitap haline sokunca da, gene hep aynı ümitsizliği "tamim"eüer:

"Miri topraklar rejiminin Türkiye'de ne zamandan beri kimin tarafından tatbik veya tamim edilmiş olduğunu tetkik ile meşgul olmak beyhudedir. " (Ö.L.B.: "Türk Toprak Hukuku Tarihine Bir Bakış" CHP konferansı, s. 38, 1940; tekrar: "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1275 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", Maarif Matbaası, s. 40, 1940)

Görüyoruz, tekrarlamanın bir şeyi ispatlamaya yeterli olduğu sanılıyor. Tutmayınca başka yola sapılıyor:

1- Ya "*meşgul olmak beyhudedir*"santansı ile, içtihat kapıları kapani-yor! O zaman miri toprağın aslı, dinlerde Tanrı'nın aslını arama yasağına dönüyor. Bilim sınırından dışarıya çıkarılıyor.

2- Yahut, illa ki bir "b/l/m"gösterisi gerekiyor. O zaman da miri top-rak; "*tarihihadisat* (olaylar) ve /çt/ma/-/kt/sad/ (sosyal ve ekonomik) şart-lar dolayısı ile^oğmuş gösteriliyor.

Buna da şükür. Bilgin sıkışınca, batılı ünlüler gibi, işi tabiata, yahut fi-zik ötesine, yahut Allah'a da havale edebilirdi!.. Ne yazık ki, o "insafıllık" da "*beyhude*" oluyor. Ekonomik, sosyal, tarihcil gibi yuvarlak sözcükler, kimseye bir şey öğretmiyor. Çünkü henüz, miri toprak düzeninin bir coğ-rafya yahut yıldızlararası problem olduğunu kimse öne sürmedi, sanırız.

Bütün mesele, som tarih, ekonomi, toplum şartlarının miri toprak dü-zenini yarattığını bilmek ve belirtmektir. Onu *agnostik* (bilmemci) bir bil-gin metodundan beklemek ise, cidden "beyhude"dir.

ŞARTLAR BEYLERİ DEĞİL, BEYLER ŞARTLARI YARATIYOR

Miri toprakları hangi tarihcil-sosyal-ekonomik şartlar yarattı? Problem böyle konulsa, elbet, batı ve doğu yazarlarından aktarılmış açıklamalar anlaşılırdı.

Yukarda geçenlere, bir başka bilgin Ömer'imizin başka aktarmasını katalım. Profesör B. Ömer Celal Sarç bir kitap çıkartıyor. Adı "*ZiraiSiyaset, Siyasi Siyaset*"(s. 63-133) Bu kitabın aslı, B. Philippovich'in 1904 yılı yayınlanmış eserindeki: "*La Poitique Agraire: Tarımcıl Siyaset*" adlı Birinci Ayrımdır. Orada anlatıldığına göre; "*İrsi ve daimi icar*"(Almancası: *erb-pach*,Fransızcası: "*baiihereditaire*") denilen şey, Türkiye'nin "*nev'işahsı-na münhasır*" bir düzen değildir. Avrupa'da da vardır. 99-110 yıl sürer. "Müaccel" (ivedili: peşin) ve sürekli "müeccel"(gecikmeli: sonraları öde-necek) kira bedelleriyle toprağın tutulmasıdır.

B.Ö.C. Sarç'a, doğrusu Philippoviç'e göre:

"*Bu usul, bazı farklarla Roma İmparatorluğunda, ortaçağ'da Avrupa'da senyörsüz (beysiz) toprağın bulunmadığı "zamanlarda görülmüştür. O köylülerin durumunu, bizim miri topraklar rejimimize birçok noktalarda yaklaştırmak mümkün görülüyor.*

B.Ö.L.B.'ye göre: B.Ö.C.S., bizdeki miri topraklar rejimi ile "*icare-teynli (icare'i vahide'i kadiyme'ii) vakıfları bu meyanda mütaiea ve tet-kik etmiştir.*"

Böylece Ömer'lerimiz gibi "ömür"lerimiz de benzetmekle, kıyasla, skolastikle geçiyor. Oysa, miri toprak başka, ondan aşırılmış "icareteynli" (çifte kiralı) vakıf başkadır. Miri toprak da, Osmanlı tarihinde görüldüğü gibi, yüzyıllar boyu değişmeksizin kalmaz. İlkın yüzde yüz *kamu mülkü* olan *dir-liksin çiftçi* üretimleri biçimindedir. Sonra *kişi mülkü* olmaya doğru kaydırılan *kesim* (mukataa) ve *malikane* (latifundia) üretimleri biçimine geçer.

Prosenin bu diyalektik gelişimi bilginlerimiz için yoktur. Yalnız, zamanla bir değişiklik görürler: *Kamu mülkiyeti* olan topraklar, sanki el çabukluğu ile *kişi mülkiyetine* dönüvermişlerdir. Onun nedenini de hemen şöyle yapıverirler: *Devletsizlikten* yararlanan *senyör* (bey) ve "*sahibüiarz*" (dirlikçi)lar, kamu toprağını "*tam manasıyla mülkiyetlerine* ithal"etmişlerdir.

Hangi devletsizlikten? Hadi Avrupa'yı bilmiyoruz diyelim. Türkiye'de devlet ne zaman, kimin başından bir saniye -Allah etmesin- eksik olmuştur? Bilginlerimiz bunu bir an için olsun kendi kendilerine sormazlar bile. Buluşlarını biraz daha akıl ve mantıkları ile salçalayarak sunarlar:

"*Nitekim bizde de son zamanlarda merkezi devlet otoritesinin gevşemesi ve memleketin hastalıklar ve harplerle harap olması neticesi, Sipahi-*

ler birçok miri toprakları ele geçirmeye başladılar. Aynı şekilde Rusya'da da, bidayette (sonunda) bir devlet memuru ve asker sıfatı ile dirlikleri içinden devlet namına vergi toplayan beylerin, bilahare bu dirlikler üzerinde mülkiyet iddia ederek, arzun hakiki sahipleri vaziyetlerine girdikleri görüldü. "(Ö.L.B.: "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve İlh." s.7'de, not)

Koca bir imparatorluğun altını üstüne getirmiş böyle korkunç bir trajedi, bilgin serinkanlılığının bir sahifesi altına atılıveren silik bir notla geçirilmiştir. Olabilir. Ama, yorum yeterli mi? Gene suç kişilere (Kazaklara, senyörlere, beylere) atılmakla kalınıyor. Gene tarihi "iyi" veya "kötü", "açıkgöz" yahut "enayi" kahramanlar yapıyor. Hani "tarihi ve içtimai-iktisadi şartlar"7

Allah müstehakını versin şu senyörlerle beylerin. Bir zamanlar gül gibi "yaptıkları"tav\Y| ve toplumu, sonra, nedense "berbad ve rüsvay" ediyorlar, "bozuyorlar"... Neden?

ŞARTLARI KAHRAMANLAR YAPABİLİR Mİ?

B.Ö.L.B. belki, kullandığı metot açısından "haklıdır. Miri toprak problemini sırf arşiv birikimi yüzeyinden ele aldıkça, doğru tasvirler de yapıyor. Ancak, yaptığı gözlemlerin tasvirini bırakıp yorumuna girince, nedenleri hayır-şer felsefesine bağlamakla kalıyor. Niçin kamu mülkü miri topraklar, kişi mülkü malikane topraklara döndü? Soruya en inandırıcı görünen karşılığı şu oluyor:

"Fakat, nazariye itibariyle (teorice) devlete ait olması lazım gelen bir toprak üzerinde yerleşen bir müslümanın veya nüfuzlu bir şahsiyetin babadan oğula geçen bu kiraçlık müddeti esnasında ve zamanla, bu toprağı hakiki bir mülk sahibi gibi benimsemesine kim mani olabilir? Bilhassa aynı İsiami esaslara istinaden, devlet reislerinin şuna buna toprağı mülk olarak vermek ve devlete ait vergilerden affetmek, hakka tanınmış olması lazım gelen toprakların şahsi mülk haline girdiğı ve memleketlerin arazi bünyesinin değıştiğı görülecektir. Ve şüphesiz bu memleketlerin saha olduğı siyasi teha vvü ler i (dönüşüm), esas itibariyle, toprak meselelerinin kendi kanuniyetleri dahilinde inkişaf ederek, kendilerine mukadder neticeleri doğurmaları şeklinde izah edebiliriz. "(Ö.L.B.: Türkiye Toprak Meselesinin Tarihi Esasları, Makale)

Bu "izah" mıdır? Hayır. Bu tasviridir. "İzah" gibi görünen yüzeyde ne vardır? "Kim mani olabilir?" Kimse. Ama, Osmanlılık kurulurken "kim mani" oluyordu? Ona karşılık yok. Padişahlar ve paşalar daha mı "namuslu" idiler? Daha mı "Allah'tan korkar" idiler? Evet diyelim. Ancak, Genç Osman ve III. Selim de, hem çok "namuslu", hem çok "Allah'tan korkar" ül-

kücü kişiydiler. Ne oldular? Öldürüldüler. Demek, bir "kimse" engel olma-ya da kalksa, onun ne namusu, ne Allah korkusu, ve ne de kendi gücünün verdiği korku, *kamu mülkü* toprakların *kişi* mülküne doğru aşırılmasını önleyemezdi.

Daha başka örnekler ortada. Niçin Birinci Osmanlı Devleti, *Osman Gaziden Yıldırım Beyazıt'a* dek *dirlikleri saat* gibi *kamu mülkü* miri olarak işletti de, *Yıldırım'a* birlikte Osmanlı idaresinde ekonomi ve toplum temelleri ve toprak ilişkileri *derebeyleşme* kertesinde soysuzlaştı?... Derken, Timur gelip Yıldırım'ı yıktıktan ve *fetret*(anarşi) devrinde kan gövdeyi götürdükten sonra, nasıl oldu da; bir tüysüz Türkmen çocuğu Keloğlan'ı andıran *Mehmet* sahneye çıktı? Büyük bir toprak reformu yapmak sayesinde *Fatih* olabildi? (İstanbul'u ele geçirip dünya tarihinde yeni bir çağ açtı?)

Mehmed'in *Fatih* olacağı herkese malum oldu da, herkes kendisinden korktuğu için mi? *Fatih'ten* sonra dünya ölçüsünde "*Muhteşem*"a6|n| alacak güce ermiş ve Türkiye tarihine "/^|/|/|/|/"sıfatıyla geçecek olan Süleyman kadar yaman kudretli ikinci bir Osmanlı padişahı gösterilemez. Ne oldu? Asıl o Süleyman zamanında, Türkiye miri topraklarının hatırı sayılır bölümü, "*malikane*"aû|n| alacak *kesim* (mukataalar) düzeni biçimine toptan çevrildi. Kim metelik verirmiş padişahına, paşasına? İsteddiği denli *Muhteşem* ve "*Kanuni*"olsun: Adamı kukla gibi oynatırlar.

Kim oynatır? İster fil kadar kodaman, ister pire kadar önemsiz olsun kişi olarak hiç kimse değil. Ya ne oynatır? Bilginlerimiz gibi konuşalım: "*Tarihi, içtimai ve iktisadi hadiseler ve şartlar!*". Anlaşıldı mı bir şey bu genelleme sözden? Anlaşıldı ise Arap olunsun!

"ZAMAN VE KADER" İZAH OLUR MU?

Araştıralım. İlk kamu toprakları üzerine "*yerleşen bir Müslüman veya nüfuzlu şahsiyet*" mi yoktu? Vardı. Hem de sonra olduklarından çok daha aşırıca *Müslüman* ve *nüfuzlu* insanlar, ilk Osmanlılarda daha kalabalıklıtlar. "*Devlet reisi şuna buna mülk*" mü vermezdi? Verirdi. Vergilerden de <?/ederdi. Niçin, ilkçağlarda *miri* topraklar öylesine çalınıp *kişi* mülkü edilemezdi?

"*Zamanla*" diyor sayın bilgin! İnsan armut mudur ki, "*zamanla*" çürüyüp bozulsun? Hayır. Yalnız, "*zamanla*" insanlara bir şeyler olduğu da besbelli. İslamlık, Hz. Muhammed zamanı, ganimetin bütünü bile *kamu mülkü*, yani "*beytülmalî müslimiyn*"in (tüm Müslümanların ortak malı) etmek istemişti. Kur'an'cası, "*Mülk Tanrı'nındı*". İnsanlar çapul üleşme huylarında dirence, hiç değilse ganimetin beşte biri *kamuya* ayrıldı. Geniş topraklar fethedilince, artık hepsi istenemedi: Kamu mülküne çevrildi.

Hülefayı Raşidiyn'den Osman bir yana bırakılırsa, ötekiler baştan başa kamu toprak mülkünü esas bildiler. Sonra, "*zamanla*" o Muhammed, Ebu-bekir, Ömer, Ali gelenekleri gittikçe gevşedi. Osmanlılık için de aynı şey oldu: O ilk fedai, ülkücü gazi padişahlar, *miri topraiları* bütün ülkede dirlikin temeli yaptılar. Ne kendilerine, ne beylerine ve paşalarına miri topraktan *kişi mülkü* yapmaya can atmadılar. "*Zamanla*" onun tam tersi gi-diş belirdi ve gitgide yaygınlaştı.

"*Zaman*" ken di başına soyut bir tanrı değildir. Tüm *insanlık* da, tüm *canlılık* gibi, zaman içinde genel olarak; *vahşet* geriliğinden modern *sosyalizme* dek yükselmiştir. Arada yıkılıp çürüyüşler geçici kalmıştır. Demek *mutlak* zaman kötuleyici olamıyor. Aradaki insanların ve toplumların ikide bir bozulmaları nedendir? Zaman, ne Şeytan, ne Allah değil ki, insanlığı kimi iyi, kimi kötü yapsın. Zaman hiçbir şey yapmadığına göre, insanlığı *kendi oluşumu ortada* kalıyor.

Osmanlılık neden ilkin kamu toprak düzenine bağlı iken sonra *kişi malikanelerine* kaymıştır? Onu toplumun kendi içinden başka yerde ve başka nedenlerde aramak, kendini aldatmak olur. Bilgimiz de onun farkında olduğu için; "bünye değişikliği"ne dikkati çekiyor. Ancak, bu deyiş de, "lapalisin hakikatidir": Kamu toprağının kişi malikanesi oluşu, elbet "bün-ye değişikliği"dir. Mesele, o değişikliğin herkesçe bilinen varlığını öne sür-mek değil, *nedenini* bulmaktır.

Buraya dek yaptığı bütün açıklamaların tasvir olduğunu gören bilgin, en sonra şu "*izah*"la yetiniyor:

"*Siyasi* *tehavüller*, *esas itibariyle*, *toprak meselelerinin kendi kanuni-yetleriyle mukadder neticeleri doğurmaları*"En sonunda gene "*tarihi*, *içtimai-iktisadişartlar*"gibi yuvarlamaca laf tekerlenir. Bu bizim Marksizm softalarının içinden çıkamadıkları her problemi, "*/kt/sad/d/r*"demekle çözümlediklerini sanmalarına benzer. Asıl iş ise, böyle sözlerle bitmek şöyle dursun, başlamış bile olamaz.

Elbet "*Toprakmeselelerinin kend/kanun/yet/e^*"\avd\ıv. Kimse, Baku-nin hezeyaniyle "Kanun yok. Her şey anarşi" demiyor. Problem, o "*kanu-niyetier*"m ne olduğunu göstermektir. Bilgin o yana hiç yanaşmaz. Bir "*mukadder*" sözcüsüne dört elle yapışır; onu çeker durur; "*İmparatorlu-ğun MUKADDER olan /st/'hales*"(değişimi), "*MUKADDER neticeleri*"der, bidaha demez.

O zaman 20. yüzyıl bilgini, en büyük mukadderatçı Osmanlı çağının tarihçilerinden de gerilere düşer. İbni Haldun Siki'line inanan Katip Çelebi bile, Osmanlılığın 150 yıldan çok fazla yaşadığını görünce; insan akıl ve ted-birinin de sosyal kaderi etkileyebileceğini sezer. Bizimkiler Toynbee'nin

tarih şarlatanlığına mum tutan bir "kaderkismet"|\a|z|\|q| yaparlar. İmam-hatipler ne güne duruyorlar?

MİRİ TOPRAK VE MALİKANELERİN EVRENSELLİĞİ

Biz, Türkiye'nin en olumlu bilginini küçük düşürmek için vakit harcamıyoruz. Dünya'da *tarih biliminin* halâ ne kerte ilkellik içinde boğuntuya getirildiğine en yakın bir örnek vermek istedik. Tarih biliminin sefaletini en iyi göze batıran örnek, Osmanlı tarihidir. O tarihi neresinden olursa olsun azıcık derinleştirdik mi, cihan *antika* tarihindeki karanlık izahsızlık uçurumu, bütün korkunçluğu ile ve açıkça ortaya çıkıyor.

Yukarıki tartışmalardan kaçınılmazca çıkan sonuçları sırayla özetleyelim:

1- *Miri toprak*, "Nev'i şahsına münhasır" bir Osmanlı olayı değildir. Bütün antika toplumların başlangıç çağlarında görülen *kamu toprağı* kurumunun *evrenselliği* içinde, ayrı ve en sondan bir önceki bölümüdür. Avrupa'da karşılığı "*benefce*"d,\v.

2- *Malikane*ni doğuşu da, en az miri toprak kadar evrensel bir toplum gelişimidir. Her belirli somut toplum için *başlangıç*. *Miri toprak (kamu mülkiyeti)*-, son\ Malikane (*özei kişi mü/kiyeti*)d,\v. Avrupa'da karşılığı "*fief*"tir.

Bu evrensel olay, küçük burjuva hayır-şer felsefesiyle ne değerlendirilebilir, ne aydınlanabilir. Doğa olayları gibi ele alınıp işlenebilirse, gerçek bilime girer. İşleyiş metodu diyalektik maddecilik olursa, sapıtma ve yakıştırmalardan korunulabilir:

Malikane, olmalı mıydı, olmamalı mıydı? denemez. Olmuş. Nasıl, neden? O aranmalıdır. *Malikane* mutlak anlamıyla bir soysuzlaşma mı, değil mi? *Miri toprak* düzenine bakarak; bir *soysuzlaşmadır*. Tüm tarih içindeki yerine bakarsak bir kaçınılmaz gelişim aşamasıdır.

Modern kapitalizme gelinirken, miri toprağın *ürün iradı*, malikanelerin para iradı biçimine bakarak daha geri bir aşamadır. Ama, para iradı, kapitalist üretim yordamına kapı açamadı mı: Toplumun tümünden soysuzlaşım yok olmasına vardığı için, insanlığa bir adım geri attırmıştır.

Bu diyalektik kavranılınca, antika tarihte en iyi bildiğimiz (belgeleri elimizde canlı duran) Osmanlı tarihinin belirli momentlerini yorumlamaya sıra gelir.

MİRİ TOPRAK BARBAR TOPLUMUN ÜRÜNÜ

İLK OSMANLILAR: Yüce karakterli yiğit *ilbler* (Arapça *gaziler*, Frenkçe *şövalyeler*) idiler. İlk gazi padişahlar, Muhammed değilse bile Ebubekir, Ömer, Ali kadar ülkücü ilberdiler. Neden?

Çünkü, *göçebe* denilen *sürü* ekonomisine bağlı, *orta barbarlık* adı verilen *ilkel sosyalist* bir toplumdan çıkagelmişlerdi. Sosyalizmin *ilkelinde* ile insanlar, *eşit* oldukları için hem *kardeş* (kankardeşi), hem *doğru* (yalan bilmez) hem *yiğit* (korku bilmez), hem *fedai* (kişi çıkarı bilmez) birer şövalye olarak yetişmişlerdi. İlk bir avuç Osmanlı'nın, bugün aklımıza sığmayan büyük işleri başarmaları ondandı.

İlk Osmanlılar toprakta *kamu mülkiyetini* kurdular. Neden? Çünkü, içinden geldikleri toplum ilkel de olsa *sosyalistti*. Sosyalizmde toprak, tabiatın yahut Allah'ın varı idi. Göçebe Osmanlı topluluğu için toprak; bütün Osmanlıların ortakça hayvan otlattıkları yerdı. Senin hayvan şu otu yiyecek, benimki bu çayırı deyip, toprak üzerinde her kişinin ayrı *özel nnükiyeti* seçilemezdi.

İşte, *miri topraklar* ile onlar üzerinde koruyucu kanat gibi açılan *dirlikçikışiler* bu sosyal durumdan kaynak aldı. Şu veya bu kişinin icadı, yahut genelleştirmesi (tamimi) bir düzen değildi. İnsanlığın gelişim tarihi içinde üzerinden atlanamaz bir basamaktı.

Sonra, "*zamanla*" o yiğit, eşit *ilbler* gibi, o eşit dengeli miri toprakla *dirlik* düzeni de "*bozu/di*" mu? Bozuldu. *Miri topraklar* vakıftı, *mukataa* (kesim) idi diye *kamu* mülkü olmaktan çıktıkça, o babayiğit kankardeşleri de zıvanadan çıktılar. İlk ilbler eşit kankardeşliğin yerine kalles kişi çıkarıcılığını geçirdikçe, miri toprakların malikanelere doğru tirtıklanıp aşırılması aldı yürüdü.

GÖÇEBE OSMANLILIĞIN UYGARLIK ÖNÜNDE TUTUMU

Kim yaptı bu işi o korkusuz şövalyelere ve o özel çıkarsız miri topraklara? İlk bakışta gözümüze çarpan Şeytan, *Medeniyet* (uygarlık) oluyor. Gerçekten de, *göçebe* Türk Oğuz oymakları ta Horasan ve İran'dan "*Rum*" dedikleri Anadolu topraklarına dek, boylu boylarınca *İslam medeniyeti* ne dostça girdiler; Bizans medeniyeti içine düşmanca saldırdılar. Ve ne olduysa ondan sonra oldu.

İlk Osmanlı *toprak* kanunlarına ve *insan* ilişkilerine bakınca ne görüyoruz? Onlar, *benimsedikleriİslam* da içinden *HüüefayiRaşidiyn* çağının gidişini seçip aldılar. Neden? İlk ve son İslam toplumunu ve kültürünü baştan başa inceleyip araştırdıktan sonra, en doğrusu ilk Müslümanlıktır diyen bir dahi bilgin padişah çıktı da ondan mı? İlb'ler okuma yazma bile bilmiyorlardı. *Göçebe* ilkel sosyalizmi ile ilk *kent* (Mekke-Medine) yukarı barbarlık ilkel sosyalizmi birbirine daha yakın olduğu için, *iikMüslümanlık* kurallarını uygun buldular. Sonraki İslam soysuzlaşmalarına da pek "elham okumadılar."

Bizans uygarlığı ise, açıkça yıkılarak talan edilmesi gereken bir kokuşmuş düzendi, ilk Osmanlı için. Bizans'ın derebeyleşmiş kişi mülkü malikane *topraksız* ikiyüzlü ödek insan düzenlerini büsbütün rahatlıkla, kıyasıya tepelediler. Bunu tarihe çığır açmak, çürümüş uygarlık molozlarını temizlemek gibi idealistçe düşüncelerle yapmadılar. İçlerinden (göçebelikle-rinden) öyle geldiği için yaptılar.

"Ya Müslümanlık" mı? Evet, iliklerine dek Müslüman inançlı olmaya kararlıydılar. Hocaya danışmadan adım atmıyorlardı. Ama, Hıristiyan Bizans *tekfuru* biçimine girmiş Müslüman *tavaifülmülük&n* ile karşılaştıkları vakit onları da "Allah yaratmış" demediler. Temizlediler. Nerede buldularsa malikaneleri dirliklere çevirdiler. Öyle istedikleri için, bu yaptıklarının *şeriat-taki* yerlerini de ulemalara buldurttular. Çok şey bildiklerinden değil, gene içlerinden (göçebeliklerinden) öyle geldiği için...

UYGARLIK ŞEYTANI: SOSYAL ŞARTLAR

Ne çare ki, bir yanda tuz buz ettikleri medeniyetin göbeğine dalmışlar-dı. Uygarlık, göçebelikten çok bol nimetli idi. Hele üstün gelmiş güçlü insanlara sunmadık imtiyazlar ve tanrılaştırmalar bırakmıyordu. Osmanlılar, yerleştikçe rahata alıştılar. Yan bakanın kellesini uçurdıkları miri toprakların üzerine yatmak için, aynı ulemalara payeler verdiler. Bu, medenileşmek oldu. Demek, cennette Havva'yı kandırıp, Adem'i "yasak meyve" yedirterek dünyaya tepesi taklak attırıp kovduran yılan kılıklı Şeytan, uygarlıktı.

Bu, masalı andıran gerçek olay üzerinde, hele yoksul geri Türkiye'de ne denli dursak azdır. Çünkü, geri kalmışlığımızın yarattığı *batı* uygarlığı önünde yamyası olmak *aşâğılık duygusundan* kurtulmak istedik; yağ-murdan kaçarken doluya tutulduk. Sömürgeli altlığından sıyrılmak sevda-sıyla, başka aşâğılık kompleksine yuvarlandık. Nazilerin, kaybolmuş bir kı-tadan üst *insan Cermen* çıkartışlarına heveslendik. Buzullar çağından önce kurmuş Ortaasya göllerinden göç ettirdiğimiz atalarımıza, bütün dünya uygarlıklarını kurduktuk.

Tarih felsefemizce, Oğuz oymakları, ta Ortaasya steplerinden Anadolu'ya uygarlığı (medeniyeti) getirdiler miydi, Bizans ve İslam uygarlıkları içinde niçin kendilerini ve düzelttikleri (kamulaştırdıkları) toprağı son-radan bozdukları (malikaneleştirdikleri) ortada kalır. Kaç kuşağımız bu ütopya yolunda kelleyi yitirmediydi? O yüzden, hiçbir tarih konusu olduğu gibi ne ele alınabildi, ne anlatılabildi. Göz göre göre Osmanlı gerçeği, tersine yorumlara boşuldu.

Uygarlık, barbarlığa bakarak *ileri* ve *yüksek* bir aşama. Uygarlığı bırakıp barbarlığa mı dönelim? İstesek de bu olamaz. Yoksa, uygarlığı efemine Ro-

usseau gibi kötölemek mi akla geliyor? O da boş afakon. Ancak, barbarlık ile uygarlık arasındaki karşılıklı ilişki-çelişkileri nasılsalar öylece koymadıkça, ne antika insanlık tarihini, ne Osmanlı tarihini yorumlayamayız.

Söylenenlerin bir tek sonucu vardır. *Miri toprak* düzenini malikane sistemine sokan "*sosyal şartlar*", göçebe Osmanlı toplumunun, *uygar* İslam ve Bizans toplumları içine girişinden kaynak alır. Göçebe Osmanlı uygarlaştıkça, hem kendi Peygamber-insan üstü karakterini yitirir; hem kamu mülkü miri toprakları, kişi özel mülküne tapan uygar düzene doğru *rrnai-kanel* eştirir.

TEFECİ-BEZİRGAN İBLİSİ: EKONOMİK ŞARTLAR

Biliyoruz, barbarlığın ve göçebeliğin de, uygarlığın ve bezirganlığın da, sosyal şartları gökten inmez. Neden tarihte çığırılar ve çağlar açan insanoğlu, kendi yarattığı olayların gelişimi altına düşüyor? Neden Osmanlı, iki bin yıllık İslam ve Bizans medeniyetlerini *göçebe tarih* gelenek ve gelenekleri ve *insan* kolektif vurucu gücü ile yeniyor da, sonra o yendiği uygarlıklarca içten içe fethedilip yenilgiye uğratılıyor?

Miri topraklar üzerinde *dirlik düzeni*, göçebe ilkel sosyalist toplumun *sosyal* eseridir. Bu eseri, miri toprakta dirlik düzenini yavaş yavaş eriten gizli güç nedir? Sahnede padişahlar ve paşalar oynuyorlar. Onların iplerini çeken, kendilerini *kamu* mülkiyetinin kurucusu ülkücü //ilikten çıkarıp, saray entrikalarının zalim ve kahpe çıkarıcı müstebitliğine sokan iblis hangisidir?

Sosyal şartları belirlediren ekonomik şartlardır. *Antika uygarlık*, tarihin değil, küçük üretim temeli üzerinde tarım ve endüstri iş bölümleri geliştikçe ortaya çıkan *tefecî-bezirgan* sermaye ekonomisinin ürünüdür.

Tefeci-bezirgan sermaye, hangi yoldan, uygarlık tarihinde en yaman *tarihçil devrimlerin* kahramanı olan barbar adı verilmiş ilkel sosyalist insanları kısa zamanda elsiz ayaksız bırakmıştır; *dirlik düzeni* kadar güçlü bir düzenin *kamu* mülkiyeti i miri topraklarını özel mülk haline sokabilmiştir?

Osmanlı toprak ekonomisinde bu nokta araştırılırsa, yorum havada kalmaz. Tefeci-bezirgan ekonomi, *pazar* ilişkilerini üretim ve insan ilişkilerine egemen kıldı mı, ona karşı gelen her eğilim inmelenir (felce uğrar). "*Mal fetişizmi*", insanı da, toprağı da, *tefecî-bezirgan* gelişimi yönünde işletir. *Miri toprakların* ürün iradı yerine, malikanelerin *para iradını* geçirir. Artık ortada ne *kahraman* kalır, ne *ülke* (memleket). Hepsi alınıp, satılarak *paraya* çevrilir.

Bu gelişim izlenirse, Osmanlı tarihi ve toprak ekonomisi anlaşılır. Bu pusula ele alınmadı mı, hiçbir şey izah edilemeden yalpa vurulur, durulur.

BEŞİNCİ KİTAP

KISA TARİH VE

"DİRLİKÇİLİĞİN DEREBEYLEŐİMESİ"

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TARİHİNE BİR BAKIŞ

AYRIM I

BAŞLANGIÇ: KISACA TARİH PANORAMASI

Ortada bir tarih var: Tarih bilimi dediğimiz şey. Bu, hiç şüphesiz kitap-taki tarih. Hayatın tarihi, yani toplum hayatının tarihi bir dehliz. Henüz içi-ne girenler kayıp olmakta. Onun için bir tarihe başlarken, genel olarak tarihin bağlı gidişini hatırlamazsak, pek güdük düşünmüş oluruz.

Tarih deyince, bizim bildiğimiz toplumların tarihi; daha doğrusunu ister misiniz? Avrupa medeniyetinin bilip bulabildiği ve şimdیه kadar yazabil-diği tarihi göz önüne getiriyoruz. Avrupa medeniyeti ise, kendi tarihinden başkasını gereği gibi derleyip toplayamamıştır ve toplayamadı da.

Bugünkü Avrupa medeniyeti, kapitalist medeniyetidir. Sermayedarlık, evvela ticaret ve maliye sermayedarlığı şeklinde doğmuş ve ilk defa Avrupa'da 18. asırda iyice açılarak, 19. asırda son haddini bulan klasik ma-kina sanayii klasik sermayedarlığına ve nihayet ancak 20. asırda, bildiği-miz (finans-kapital) şekline karmıştır. Fakat ticaret sermayesi; yani bezir-gan ekonomisi ilk destanlarına 16. asırdan beri başlamış değildir. O des-tanlar, malum pek çok dinlerin karakterlerinden de daha eskidir.

Yalnız biz, yani çağdaş Avrupa medeniyetinin ilmi ile bilinçlenmiş olan-lar, ilk çağa öteden beri bir kapı açıyoruz ve buna "*tarih*" deyiveriyoruz. Ondan ötesi "tarih öncesi!" Malum, "*tarih*" deyince hiç şüphesiz sosyal şe-killer sürekli değişti. Toplumlar, en başka başka insan ilişkileri üzerinde (doğdu-büyüdü-öldü)ler. Bugünkü toplum [Bugün de artık yeryüzünde bir tek cemiyet yok. Belki iki zıt cemiyet şekli var. Neyse, hâkim cemiyet şek-lini kastedelim...] kapitalizm dediğimiz, en bambaşka bir örnek ve bütün kendinden evvelki gelmiş geçmiş toplum şekilleriyle dolaylı ilişkisi kalma-yan ve olmayan bir toplumdur. Buna rağmen, iddia edilebilir ki, toplumun şekli ne olursa olsun kölelik, yarı kölelik, işçilik ve ilah..

Bugün "*tarih?*" dediğimiz devir, toplumda bezirgan unsurun töresi ile açılan uzun aşamalar devridir. Yani "*tarih*", bezirgan unsurla beraber doğar. Çünkü:

1- İnsanlar, bir tarih ilmi yapmaları için lazım gelen aylak ilim zamanını, ancak bezirgan münasebetlerinin oldukça genişlediği bir tekamül safhasında bulabilirler. Ondan önceki tarih öncesi; ancak incelemeler, mitolojiler, ağızdan ağıza nakiller.

2- İnsanlar evvela geçimleri için, sonra hayatları hakkında "*hesap-kitap*" tutmakta, gene ancak bezirganlaştıktan sonra, bir lüzum ve zaruret görmüşlerdir... Zaten tarih de böyle (imkân + zaruret) yani şart + sebepler olmaksızın meydana gelemezdi. [Ve zaten tarih yapmak, yani yazmak da oturduğun yerde olmaz. Biraz gezmek ve çok görmek lazım. Bu da gezginci ve bezirgan unsurların özelliği olabilir.]

Bu bakımdan, büyük medeniyetlerin, büyük ticaret yolları üstündeki büyük stratejik noktalarında kurulduklarını hata kabili olsa bile söylemek mümkündür.

Tarihte tanınmış (tabii bizim bildiğimiz tarihçe malum olan) ne kadar büyük fatihler, cihangirler, kahramanlar varsa, gözlerimizi kapayarak elimizle tutabilir ve gösterebiliriz ki, hepsi de tarihi ehemmiyeti olan ticaret yollarını, isimsiz bezirganlara açmak için atılmış birer parlak aletten başka bir şey değildir. Hatta ilave etmeye hacet yoktur ki, Tarihi Mukaddes'in cennetten kovulduğunu söylediği ve Serandip adasından, bilmem Mekke'ye kadar geldiğini anlatadurduğu Adem Aleyhisselam? Bu bir semboldür. Malum tarihi taslak haline getirenlerin ilk piri, yani cennet gibi olan bir sembol. Hindistan ormanlarından (kovularak değil) ticaret maksadıyla kalkıp, ta Avrupa ve Afrika içlerine doğru kervan götürmek teşebbüsünde bulunan ilk mühim açıkgöz bezirganlardan biridir. Dahasını ilave edelim: Bildiğimiz tarih, şimdiye kadar söylediklerimizden de daha bağlı ve dardır. Yeryüzünün beş kıtası var. Ve.. "*Tarih*" bu beş kitadan yalnız üçüne ait bazı ülkeler içinde döner dolaşır. Çin'den Hint'e ve İran'dan Avrupa'ya doğru, harita üzerinde karışını açarak elinizi gezdiriverin: İşte bildiğimiz tarihin mekik dokuduğu saha...

Eğer bugünkü medeniyet tarihinde, meşhur olan bir kelime tabiri ile ifade etmek istersek "*tarih*": *Hint yolu* üzerinde olan biten sosyal hamleler ve musibetlerden; kuruluş, yıkılışlardan ibarettir. ["Tarih bir tekerrürdür." Veya "sermaye urudur", herzesine kapılanlar, bu "malum tarih" hakkındaki izahımızdan, belki de kuruntularına bir şapka çıkarmış manasını almaya kalkışır. Ancak, yaya kalırlar. Burada, "ticaret" kelimesi, daha "mübadele" (değiş-tokuş) manasında geniş tutulmuş bir tabirdir. Ve bu mübadele şek-

li, her devrin, hatta her medeniyetin hususi sınıf münasebetlerine göre mütemadiyen değişmiştir. Kölelik rejiminin bezirganlığı ile sermayedar ticaret, sermayedar ticareti, sanayi sermayedarlık aşamasıyla, mali (finans-kapital) sermayedarlık aşaması ticaretleri, en basit kafaların bile kavrayabileceği kadar başka başka kanunlarla idare edilen ticaret şekilleridir... Bunu da ilaveye lüzum olmalı mıydı ya. Her neyse. Şaşmaz ana usulümüzün kaynağından da iki damlacık: "Ürünün meta haline gelmesi için, üretici, kendisine tahsis edilen ürünü doğrudan doğruya geçim vasıtası olarak üretmemelidir. Araştırmalarımız da daha uzağa gidebilir. Ve bütün hiç olmazsa ekseri ürünlerin hangi şartlar içinde meta şeklini aldıklarını kendi kendimize sorabilir ve bunun ancak mahsus bir üretim tarzı, sermayedar üretimi içinde olduğunu bulurduk. Fakat böyle bir araştırma metarn tahlilinde farazi olarak bulunmazdı. Metalarn üretimi ve dolaşımı, üreticilerin şahsi ihtiyaçlarına doğrudan tahsis edilen ürünler yekunu tekmlî birden meta haline geçmediği halde de, metalarn üretim ve tedavülüne yer olabilir ve dolayısıyla, değişen tokuşan değeri bütün genişliğince ve bütün derinliğince sosyal üretime hâkim olmaktan iyiden iyiye uzak bulunabilir." (Altını ben çizdim. H.K.), (Kari Marks: Kapital, c. I. s. 193-194).]

"Ürüne sade meta şeklini vermek olayı; toplum içinde, doğrudan doğruya trampada ancak başlar olan, kullanım değeriyle, değişen tokuşan değeri arasındaki ayrılığın artık başarılı olmuş olması için; kafi derecede gelişim bulmuş; Sosyal işbölümünü farz ve kabul eden; **halbuki, böyle bir gelişim derecesi, cemiyetin tarihen en başka başka iktisadi şekillerinde müşterektir.**" (Altını ben çizdim. H.K.) "Fakat metalarn üretim ve tedavülleri, elbette bir oran dahilinde ve başka başka bir çapta (olmak üzere), en başka başka üretim tarzlarına aittir. Şu halde bu üretim tarzlarının özel farkı hakkında henüz hiçbir şey bilinmiyor. Ve bu tarzlarda müşterek olan emtia tedavülünün soyut çeşitlerinden başka bir şey tanımadıkça, bu tarzlar hakkında bir fikir beyan edilemez." (Kapital 1/1. mi. 115 not)

Mısır, Asur, Geldan, İran "medeniyetlerinin enkazı üzerinde filiz veren, iliklerine kadar Marks'ın "bu en yüksek derecede tacir kavim" dediği korsan + bezirgan Finikeliler, ta Atlas Denizi'ne ve bir rivayete göre, oradan Afrika'nın Altın Sahillerinden dolaşarak, belki de Hint Denizi'ne kol atarken, masallara karışmış İç Asya medeniyetlerinin tek tük tohumlarını, Akdeniz'in ortasına doğru el gibi Yunan, çizme gibi Roma, devenin hörgücü gibi Kartaca uzanmış kara dillerinin emin limanlarına ektiler veya attılar.

Bu tohumlar, neden sonra, veya derhal, sanki kendi başlarına "hüdayinabit" olarak... imiş gibi açılıp saçıldılar. Ve evvela kendi kendilerini için için, sonra birbirlerini dışarıdan yiyip bitirdiler.

Hikâyeler malum. Fenikelilerin kırmızı ve gök boya hayvanlarını sahil-lerinden toplaya geldikleri Yunan ülkesinde, milattan altı buçuk asır kadar evvel, parlak (çünkü bizce malum) tabiat felsefesiyle doğan Grek Medeni-yeti, iki asırdan fazla güneş gibi yandıktan sonra, tamamı üç asır süren (zengin-fakir) kavgasıyla (milattan 150 ila 400 sene evvel) için için kav-rulup nihayet kül oldu.

Ve o zaman dış sebepler, hariçten üşüşen yabancı kuvvetlerle bu külü de havaya savurmakta gecikmedi. Grek medeniyetinin tahribinden 146 yıl sonra, bir zamanlar Makedonyalı İskender'le Hindistan'a kadar uzanmış olan Yunanistan, artık bir başka medeniyetin, Roma İmparatorluğu'nun bir eyaletinden başka bir şey değildi.

Roma denilen, kurt sütüyle büyümüş kadınsız haydut korsanlar yata-ğına, "altı fersah uzaklıkta olan deniz korsanlardan korkutmayacak kadar uzak ve emtia getirilebilecek derecede yakın idi." (Senbussi "Medeniyet Tarihi" s.71) İlk yaman rakibi ateşle ve demirle tuz-buz etti. Akdeniz'de biricik korsan saltanatını kurdu. Dünyanın en bitaraf ölçüleriyle eşitçe taksim edilmiş toprak parçacığını süren Romalı, her biri birer senelik Al-lahlar gibi hüküm sürüp gelen konsül yetkili valilerin soydukları sömür-gelerden, bol bol her şeyi ve Sicilya ile Afrika'dan bedava buğday gelme-ye başlayalı beri, borçlular ve alacaklılar diye iki "sınıfa" bölündü. Borçlu iflas eder ve teslim olurken, alacaklı hesapsız kölelerin efendisi kesiliver-di. O kadar ki üç köle sahibi bir Romalı, fakir tabakadan sayılıyordu. Zen-gin şehirlilerin emrinde on binden 20 bine kadar köle orduları çalışıyor-lardı. Efendileri malikanesi içinde ölü bulunursa, öldüren kim olursa ol-sun, mevcut bütün köleleri, kanun, bire kadar idam ediyordu. Bu güne-şe elbette kar dayanamazdı. Bir asırdan fazla süren borçlu ile alacaklı kavgası şeklini almış ve en sonunda borçluları alacaklıların esiri yapmak-la neticelenen *sınıf mücadelesi*, iç harpler 10-25-125 köle isyanları, ce-zaların bir neticesi biçiminde sürdü.

Sonra, yarım asırdan ziyade, oburluğuyla meşhur, yahut beygirini konsül yapan müstebitlerin har vurup harman savurduğu "yozişma-çö-küş devri" (31-96). Sonra bir asra yakın (86-180) "ticaret ve asayif devresi: Konaklar, mabetler, sirkler, anfiteatrlar, hamamlar; köprüler, kemerler, halitalar...

Nihayet yeni ideoloji, dünyanın en bezirgan-en demagojik fikriyatı: Hi-ristiyanlık! Zavallı köle yığınlarını, yeraltı mezarlarında (katakomplar), içinde gizli toplantılar düzenleyen "kilise"lerle avlamaya başladı. Teknik seviyenin henüz çelikleşmeyen manivelası, o kör dövüşüne benzeyen epey karmaşık *sınıf mücadelesini* yepyeni bir gelişme, başka bir toplum

şekline atlatamıyor. Müzmin bağırsak illeti kemirici iç hastalığı ile miladın 3. asrına kadar süren kanlı dahili boşuşmalar... Roma medeniyetini de harabeye çevirir. [İlk ve ortaçağ medeniyetlerindeki kanlı sınıf kavgalarının niçin sürekli olarak toplumu geriletliğini ve sermayedarlıktaki sınıf mücadelesinin ilerici ve devrimci özelliğini alamadığını araştırmak bu bahsin çerçevesinden şimdilik -belli başlı bahis olarak- hariç kalacak. Yalnız şurada burada tek tük işaretler yapılacak. Bu nokta üzerinde küçük bir araştırma, "Asri sofizm = faşizm" (emeğimizde) bulunabilir.]

İç koflaşan dünyaya dış kurtların saldırmasını ilaveye hacet var mı? Barbarların çapulu "ulusların göçü" denilen, "Kızıl Elma"ya doğru, bütün İç Asya'nın göçebe akınları, yağma Hasan'ın böreğine koşarlar... Koşarlar değil, "büyük medeniyet"lerin açamadıkları yolu, bir zaman da barbarlar zorlamak için itilirler... Roma göçmüştür, zaten bu çete, tacirdir.

"Baki kalan bu kubbede bir hoş seda idi." Açayım derken büsbütün tıkanan yollar. Toplayayım derken görülmedik bozguna uğrayan bir darma-dağınıklık, müthiş merkezizetsizlik. Gemisini kurtaran kaptan, bir avuç yalçın kayaya tüneyen kabile reisi, bulabildiği taşı, toprağı, harcı, odunu, çalıyı merteğı üst üste yığarak büyük dalgaya bel verebilecek ve dayanacak birer mazgallı tümsek yaptı. Adına kale-şato-sur denildi. Etrafına hendek açıldı. İç su ile dolduruldu...

Ortaçağ, derebeyi denilen gulyabanilerin, umacı oyunlarına benzeyen fedakârlık zindanlı tümen tümen istihkamlarıyla sırtıttı. Dili bitkinlikten bir karış çıkmış aç ve yorgun insan kümeleri, yaman yıkılışların enkazı altında bunalan toplum parçaları. Uzun ve karanlık yüzyıllar içinde, damarlarına gizli bir afyon gibi yayılan Hıristiyanlık demagojisiyle, ilk çağın Eflatun'u, Aristoteles'i gevelemelerini geniş getirdi durdu.

Dedik. 3. asra kadar kökleştirilen Hıristiyanlık, o asır ortasından itibaren, merkezden uzak ellerde, profesyonel propagandacılar teşkilatını kurmuştu: Keşişler!

Artık zengin mirasyedilikten, kıl gömlekle mezar dilencililiğine dönen Sen-Antuan'lar, "nefis köreltme" (ascotizm) ile, "nefsi emmare"yi (yani, mazlum yığınların insanlık duygu ve ihtiyaçlarını, isyan kabiliyetlerini) boğmak için, 16 sene duvara dayanarak Baruh uykusuna varan Sentbakon'lar, altı ay sivrisinekle batakılık içinde gömülüp de bir türlü geberemeyen Maker, Arabistan çölünde tam kırk yıl, bir sütunun üstünde baykuş gibi tüneyen Sitilit'ler... Bezirgan unsura yeni yollar ve yeni fikriyatlar arayan ayrılığa boğulmuş "sofu" birer kahraman kesildiler.

Yağlı kuyruğa konanları yanmazlık tahtında, yıkılmış bir saltanatın katakombun (yeraltı mezarı) kefeninde, halat ve altın sandukasından taç gi-

yerek oturan, cennetin anahtarlarını kesesinde taşıyan ve zikrettiğimiz çeşitten (anachorete: keşiş)lerin, her bir kılını bin altına satan, çölde bulunduğu her kemiğin üzerinde (Aziz: Sen) masallarıyla birlikte, o zamanki uydurma dünya prensiplerine bugün (Kofrefors) dedikleri, bir nevi emniyetli, sağlam hazine hizmetini gören manastırlara birer ilahi borsa haline gelen kutsal çeşmeler kuran manevi "Papa"lar imparatorluğu oldu.

"İsa'nın demagojisi: "Kim ki malından feragat etmez, benim öğrencim olamaz" narasıyla Avrupa toprakbentlerini mutaassıp bir koyun sürüsü haline getirirken, yeni hâkim sınıfın, derebeyliğin sadık bekçi köpekliğine çarçabuk ve kolayca adapte oluverdi.

Beşinci asırdan itibaren Galler'i, altıncı asırda Britanyalıları Hıristiyanlaştırdı. Ve 8. asrın ikinci yarısından, 9. asrın ilk dörtte birine kadar taa Almanya'dan İspanya'ya kadar uzanan, koyu İsa kuzusu, Bacaksız Pepe'nin oğlunda cisimleşen mukaddes (Şarlman) İmparatorluğunu kurmaya teşebbüs etti.

Bu derebey kaşığı ile bezirgan haltı yemek de, Hint Yolu üstünde beyhude bir gayret gibi yandı, söndü ve Şarlman ölür ölmez, 834 tarihinde, oğulları bütün imparatorluğu bölüşüverdiler. Hani çöllerde kavrulan, bataklıklarda kendilerini sivrisineklere yediren keşişler vardı ya... O profesyonel demagoglar, yavaş yavaş bütün bezirgan uğraklarını tutmuştu; eski İç Asya medeniyetlerine varan yolların, şimdije kadar en çok zorlanı, orta kısmı, Balkanlar'dan, Küçük Asya ve Suriye'den Mezopotamya'ya ve İran'a varan yol olmuştu. Bu yol, yolların en işleği idi de ondan.

Barbarlar (hele Hunlar ve Attila) ile mukaddes Şarlman İmparatorluğu da, aynı yolu bir kere kuzeyden yoklamıştı. Fakat, bu hepsinden ömürsüzü ve bahtsız olmuştu.

O vakte kadar ciddi bir surette denenmeyen, halbuki "kolay, sade görünen, gerçekte zorlu" denecek derecede, kolaylıkla kadim Çin ve Hint medeniyetleriyle Akdeniz ve Avrupa ülkelerini burun buruna getirecek olan Güney Yolu, olduğu gibi duruyordu.

Hem bu yol kuzey ve orta yollar gibi, uzun, arızalı, bitmez tükenmez, aşılmaz bir kara yolu değildi. Adeta deniz yolu gibi bir şey. Taa Çin ve Hint limanlarından kalkın, Arabistan yarımadasını, entipüften bir gemi ile çevirip, Babülmendep'ten Kırmızı denize giriverin. Yemen, Hicaz sahillerinden geçerek, şimdi Süveyş'e doğru sokulun... Bağırmanız, Akdeniz'den duyurlar! İşte size en kolay ve taptaze bir yol... Hâlâ bugün bile, koca İngiliz emperyalizmini bir yılan gibi Hindistan'ın boynuna dolandıran mahut yol.

Onun için, ciddi ve evrensel bir istila hamlesi ve medeniyetiyle şimdije kadar taranmamış olan bu yolun, ancak tabii geçitlerinden yararlan-

mak mümkün... Keşişler, bu yolların durak yerlerinde tekkelerini kurmuş, bunu düşünüyorlar gibiydi... [Rivayete göre, galiba Bizans'a giden bir İslam propagandacısı uzun uzun Muhammed dininin hak dini olduğunu anlatır ve kafirleri dine davet eder. Bunu dinleyen İmparator; teklif ve daveti kabul edememekle beraber; Arabistan taraflarından böyle bir peygamberin çıkacağını ve neşrettiğinin "Hak Dini" olacağını kitaplardan okumuş ve keşişlerden işitmiş olduğu cevabını verir... de papazlar buna kızarlar bile. Tarih kimi haklı çıkardı?]

Uzun etmeyelim, hem keşişler murakabeye vara vara bu yolu buldular gibi bir saçmaya da özenmeyelim. Bütün öteki yolların haritası bir yıkıklığa, viraneliğe ve mahşere döndüğü esnada; Güney Yolunu, Arap bezirganları, kokuyu almış kara karıncalar gibi çiğnene ezile bir hayli açmış ve açmakta bulunuyor idiler. Arap gemileri, Çin ve Hint sahillerinden nadir baharat ve cevherleri yüklenerek, Yemen ve Hicaz sahillerine boşaltıyorlar.

Sayırsız kabilelerin 300 putunu damı altında barındıran Kabe, en büyük kervanların karşılanıp misafir edildiği, düzülüp yola çıkarıldığı mühim ticaret merkezi olmuştu. Sonradan "Hacı" ismini alan Müslüman bezirganlar, Müslümanlıktan pek evvel, Kabe'yi tavaf ediyorlardı. Arap şairlerinin, atlarını, mızraklarını methetmek için her sene dil yarışına çıktıkları "şevki", belki de o zamanki dünyanın en faal ve en kalabalık panayırı idi. İktisadi olay çoktan yaşıyordu. Onu, layık olduğu fikriyatı ile bezemek ve ülküleştirmek lazımdı.

Eh! O fikriyat da yok değildi. Hatta, hazırlop, keşiş tekkelerinde, pişirilmiş, kotarılmış bulunuyordu. 6. asrın son üçte birinde (570) doğan Muhammed, daha pek küçükken amcaları veya akrabaları veya kabiledaşları yanında Şam ticaret yolunu boylamış ve ezberlemiş, aynı yolda etrafa bir inanma gerekse, bilhassa kendisinin açıkgozlüğünü sezen bir keşişten, ticaret dini hakkında kafayı iyiden iyiye doldurmuştu.

Delikanlılığını duyar gibi olduğu yaşlarda, yanına çırac edildiği, Mekte'nin değme kalın tüccarlarından dul "Hatice'nin ki, buna "Kübra" yani "Pek büyük" Hatice deniliyordu... Ve hakikaten Muhammed'den "pek büyük" yaşta olmasına rağmen, o çekirdekten yetişmiş bezirgan oğlu bezirganı, [Muhammed'in babası da bir kervan dönüşünde ölmüştü.] daha gönlü gözü açılmadan sineye çekivermeyi, galiba hem kârlı, hem zevkli bulmuştu. Evet, işte o dul ve kırklık kadının kocası da olan Muhammed, Hatice'nin Musa dininden olan (... .) ile uzun ve samimi hasbıhalli ahbaplıktan sonra, ticaret dininin Eshercihet (ameli + nazari) eri haline gelmişti. ["Eski Asya ile genel olarak kadim zamanın üretim tarzlarında ürünün

meta haline dönümü ve dolayısıyla meta üretici olarak insanın varlığı ikinci derece bir rol oynar. Fakat bu rolün önemi camia kayıp oluş aşamasında ilerledikçe artar. Hakkiyle tacir kavimler, Epikür'ün Allahlarının veya Yahudilerin de toplumunun mesaneleri içinde oluşları tarzında, kadim dünyanın ancak aralıklarında, helalarında mevcutturlar. Bu kadim cemiyyetin üretim organları, burjuva organlarından çok daha basit ve parlaktır; fakat, ya bu tabiri kullanabilirsek, kendisini tabii bir surette hemcinslerine yetiştiren hibliserviden (göbek bağından) kopup ayrılmamış olan ferdi insanın olgunluk ve erginlik yokluğu üzerine, yahut da derebeylikle kölelik ilişkilerini vasıflandıran insanların nisbeten dar münasebetleri üretim kuvvetlerinin az gelişmişliği vardır... Bu şeeni (gerçek) darlık, ülkücü bir surette, eski tabii veya milli dinlerde; -bir ayna içinde imiş gibi- akseder." (Le Kapital: Karl Marks Kitap: I, c. I, s: 66 ve 67, Paris 1925)]

Şüphesiz, zeki Muhammed, Musa'nın ve İsa'nın arz ve talep Allahı hakkında yaptıkları bütün tasvir ve karakteristikleri iyice hazmetmiş, hatta, hikâyelerine kadar iyi kötü ezberlemişti. Kalıyordu, bu telakkileri ana diline adapte etmeye... Yahudi dini, Yahudi bezirganda en tehlikeli rakibini gören Arap bezirganına ısındırılmazdı. Hıristiyanlık, Araplar için Yahudilerden de daha uzak kültürlere mal olmuş, derebeylik ile uzlaşmamış noktası kalmamıştı. Şu halde, Çin'den Suriye, Mısır, İran ve Bizans'a kadar süren uzun yolların öz bezirganı haline gelen Arap ticareti, kendi fikriyatını (kendi dinini) kendi dilinde isterse, onu yerden göğe kadar hak etmiş değildi.

Bu dil, zaten, bin bir panayırın envai türlü methiyeleri, mersiyeleri, kasideleri ile işlene işlene, zamanın en ileri iktisadi faaliyet alanlarının en ileri kültürüne intibak etmiş ve doğacak yeni fikriyatın bütün unsurlarını tatmin edecek seviyeye gelmiş idi.

Sonra, itiraf etmeli ki, mesela İsa'nın dinini düsturlaştırdığı (veyahut İsa dininin düsturlaştırıldığı; çünkü Hıristiyanlık hep İsa'dan rivayetler...) tarihten o güne kadar tam altı asırdan ziyade zaman geçmişti. Muhammed zamanla ahkâmın değiştiğini teoride istediği kadar inkar etsin ["İnna ma el hukam la tebdil bil insan". Hükümler insanlarla değişmez! Nasıl...] pratikte pekâlâ kavriyordu.

Gerçekte İsa ideolojisi, ticari ülkü-idealde teslisçi (üçüzlü) bir manzara görüyordu: (baba-oğul-mübarek ruh). Bu üçüz biricik "Allah"ı teşkil ediyordu. Bu üçüzün maddi manası şu olabilirdi:

- 1- Baba = arz;
- 2- Oğul = talep;
- 3- Mübarek ruh = fiyat hadisesi...

Gerçekte, bu üç unsur da (arz-talep-fiyat) birbirinden çıkan, birbirini doğuran toplumun iktisadi temelini, ruhi gidişine egemen olan biricik bir kanunun, "Arz ve Talep Kanununun birbirinden ayrılmaz parçaları idi. [Şahsi mübadele, bir ihtiyacı tatmin etmek için değil de kâr için yapılmaya, ticaret şeklini almaya ve artık-değer getirmeye, bu suretle para sermaye haline gelmeye başlar başlamaz; "kıymet, metalar arasındaki münasebetleri temsil edecek yerde, adeta kendi kendisiyle bir nevi şahsi münasebete geçer. İlk iptidai değer olduğuna göre, artık-değer sayılan kendi kendisinden ayırt olunuyor. Denilebilir ki, bunlar birbirinden farklı baba Allah ile oğul Allah'lırlar; bununla beraber her ikisi de ay m çağdadırlar, ve gerçekte bir tek ve aynı şahsı şekillendirirler. (Karl Marks: D.K. Kitap: I, Cilt: I, s: 173) İşte, ancak 10 liralık artık-kıymet vasıtasıyla ki, öne sürülen 100 liralık sermaye haline gelir; ve bu şekil değiştirmeye uğrar uğramaz, oğul-baba tarafından ve baba oğul tarafından meydana getirilir. Olur olmaz fark yeniden olmamışa döner ve her ikisi de artık bir, 110 Türk lirası eder."]

İsa zamanında, bu üç unsorda birlik aranıyordu. Muhammed daha pratik davrandı. Toplumda biricik Allah, "fiyat"dediğimiz hadise değil miydi? Şu halde, onu parçalarına dağıtmak, dalgayı anlayamayan bazı beyinleri şaşkınlığa ve tereddüde sevk etmekten başka neye yarardı? Zaten her satıcı, aynı zamanda bir alıcı değil miydi? Ve satıcıyla alıcı, anarşik bir üretim rejiminde fiyat denilen mukadderatın kölesinden başka ne idiler? Hem artık ticari ilişkiler, İsa zamanında olduğundan daha ziyade subtilisé olmuş (haddeden geçip incelmış) ve soyutlaşmıştı.

Somut, yani saçlı sakallı birer alıcı ve satıcı (baba-oğul) ile, soyut bir fiyat (mübarek-ruh) farkı ortadan kalkmıştı. Mekke'de, kervanları Arabistan'ı bir baştan öbür başa yarıp geçen büyük tüccarlar, oturdukları yerden alış veriş ediyorlardı. Alıcı ve satıcı (baba ve oğul) altı asır evvelki gibi, mutlaka karşı karşıya gelmeden, ortada bir (alım-satım) olup bitiyordu.

Şu halde, arz ve talep de, fiyat kadar bir "mübarek-ruh"halinde maddiyat ve şahsiyetten ayrılmış, elle tutulmaz, gözle görülmez, ilim (bilici), cem'i (işitici), basir (görücü); "Karanlık gecede kara karıncanın kara taş üstünde geldiğini" sezen latif cisim, bir kelime ile soyut ve değişmez (Allah) olmuştu.

Arap bezirganlığı, Muhammed'in Hendek gazvesinde, istihkam kazarken rastlanan güçlü kayaya kazma çalıp kıvılcımlar çıkarttığı zaman, Şam'ın Beytül Memnu (yasak ev), Kisraların (eski İran hükümdarları) sarayları ile Kayzerlerin (eski Roma ve Bizans imparatorları) taç ve tahtlarına kavuşmakta gecikmedi.

Müslümanlık, ancak yarım asırcık doğduğu yerde kalabildi. Bu yarım asrın da yarısı doğuş dövüşü ile, diğer yarısı da, idealist cennetle müjdenmişlerin gelenekcil ömrünce sürdü. Kurnaz ve muhafazakâr bezirgan Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'den başlayan "Emewyye"saltanatıyla beraber, İslamlık, Hint Yoluna en hâkim stratejik mevkiinde: Şam'da hakiki taç ve taht kuruyordu. Ve artık, İslam "kadı"ları da, iki şahit bir ispat bulduktan sonra; göz göre göre erkek devenin dışı deve olduğuna, oysa hiç de öyle olmadığı halde, adalet formalitesini yerine getiren ve falan ibni filana ait bulunduğuna; "Hükmü Şer'i" vermeye başladılar.

Katıksız ticaret dini olan Müslümanlık, 90 yıl kadar Şam'daki mevkiisini tahkim ettikten sonra:

1- Tüccarlığın gezginci (veyahut siyasi manasıyla fütuhatçı ve istilacı) ruhuna;

2- İslam bezirganlığının, Güney Yolları hakkındaki "imajına" sadık kalarak, hemen üç, beş, altı yıl ara ile zamanın en şaşaalı şöret ve medeniyetlerini, hatta tabiri caizse İslam medeniyetinin hemen biricik meyvelerini verdiği; doğuda: İran-Turan-Hint-Çin pazarlarına sefer açıp ganimet toplamak için en müsait dört yol ağzında Mezopotamya'nın göbeği Bağdat'ta (*Abbasiye*)lar,

3- Batıda: Akdeniz'in güney kavisini, kuzey ve batı ucunda yukarıya doğru kıvrıran kalayla bakırın (tuncun ana ve babasının) vatani ve derebeylikle sarmaş dolaş olarak maneviyat ve ülküsünü fuhşa salmış, ortaçağı afyonlamakla meşgul -Müslümanlığın ağababası ve kapı yoldaşı- Hıristiyanlığın henüz ancak savunmak vaziyette bulunabildiği Avrupa pazarlarının -epey zorluca Bizans'tan sonra- uzak ve daha iş kapısı olan İspanya'da (*Endülüs*) saltanatı... kuruldu.

İslam bezirganlığı, veyahut bezirgan İslamlığı güney yollarından sonra, ona Bağdat'tan başladığı orta yollarıyla uzak doğudan, o zamanki uzak batıya...-Tarık, Fas'ı aşarken atını Atlas denizine sürerek: Yarab! demiş, (yani, ey! yüce arz ve talep kanunu) eğer büyük deniz olmasaydı, dünyanın öbür ucuna gidiyordum... O başarı yumurtayı dik oturtan Kristof Kolumb'a nasip olacaktı.-

Tarih dediğimiz, facialı (dramatik) ticaret oyununun mekik dokuduğu Asya'dan Avrupa'ya ne getirdi? Epey tohumlar!... Mesela: Piring-safran kenevir-kayısı-portakal-ağaç kavunu-kuş konmaz-hurma-kokulu üzüm-kavun-mavi, sarı güller-yasemin-pamuk-şekerkamışı gibi ilh... Başka? Endülüs'ün bereketli ve Araplar tarafından açılan arklarla sulanarak cennete dönen topraklarına bu çeşitli tohumları eken Arap ticareti = Güney Yolları dini, sırf ticarete kalmadı; Avrupa'ya sanayi tohumlarını da getirdi attı.

1- Acem *çe/iği(bella* de Endülüs'te Arapları bire kadar kıran şövalye kılıçları ve zırhları buradandı);

2- Batı yeniden doğuşuna (Rönesansına) en candan bir alet olan *kâğıt*;

3- Avrupa'da ilk burjuva uyanışında mühim rol oynayan *debagat*, (Kurtuba kunduraları, Fas marokenleri ve ilh). *Dokumaçılık* (Küçükasya'nın yün halı ve seccadeleri, Şam'ın bezleri ve ayırmalı yün ipek kumaşları, Musul'un müslinleri ve ilh); *camçılık* (minelica, yalancı inci ve ilh).

4- Nihayet *şeker*, müteallekatı (konserve, şurup), gülyağı, alkol ve ilh. gibi kimya mahsulleri.

Tahmin edilebilir ki, bu zirai ve sınai bezirgan faaliyeti ve üretiminin gelişimi, sosyal sınıf farklılaşmasını kesinleştirmekte nazlanamazdı. Nitekim her iki İslam medeniyeti merkezinde, gerek Abbasiye, gerek Endülüs medeniyetlerinde önemli imalathaneler, silah ve sentamiyan fabrikaları zamanının koyu ve köle derecesinde yoksul ve teşkilatsız amele sınıfını büyütmişti. Kayzer ve karanlık sınıf mücadelesi, müzmin iç ve bağırsak hastalığı, Irak'ta doğrudan doğruya ve açık, zengin fakir kavgası şeklinde yani aynı dinden vatandaşlar arasında, İslam ümmeti içindeki iki ümmet arasında ve (...okunamadı) cereyanıyla, komünizm (...okunamadı), ütö-pist komünizm, esirler komünizmi prensipleriyle başladı.

Bir ara, Mekke ve Medine'ye kadar uzanan mazlum ve çalışkan kölecilik iktidarı doğdu. Kanlı ve vahşiyane dövüşlerden sonra bozuldu. Fakat için için yanan çekişme söner mi? Gizli teşkilat ve mücadele Bağdat'tan Horasan'a, Mısır'dan ve Berber'den Fas'a, Endülüs'e kadar yayıldı. Aynı mücadele Endülüs'te, daha ziyade galipler ve mağluplar, yahut münafık entrikalar şeklinde kan döktü.

Hülasa, neticesiz iç boğuşma, Abbasi'de beş asırdan fazla, Endülüs'te İslamlıkla Hıristiyanlık arasında, ondan sonra daha beş asır, 16. asra kadar süren boğuşma bir tarafa bırakılırsa, üç asra yakın uzun ve tahripkâr hâkimiyeti sürdürdü.

İslam bezirganlığının da ömrü bu kadarmış. O da toplumu bezirgan üretiminden halis burjuva iktisadiyatına atlatamadı. Onda da çelikten mihverini ve manivelasını bulamayan sınıf mücadelesi, hatta İbni Haldun gibi realist araştırmacılar yetiştirdiği halde, ne yaratıcı ve ilerletici bilincini buldu, ne de ilerici atlamaları icap ettirdi.

Kökleri Hint ve Çin pazarlarında, yaprak meyveleri Turan ve Avrupa kapılarında ilerleyen bezirgan İslam medeniyeti ağacının da gövdesine kurt düştü. Özü pek yeni ve ileri bir öz yaratacak yerde, doğuramaz ve yaratamaz olan, sırf altüst eden ve yakıp yıkan bir humma ile, kısır sınıf mücadelesiyle koflaştı.

Ve koflaşan, kurumaya başlayan her ağacın başına gelen, İslamlığın da akıbeti oldu. İlk iç bozgununu takip eden ikinci safha; dış bozgunlar safhası geldi çattı.

Güney Yolu'nun bezirgan düzeni ve fikriyatı, adeta, metalarını aldığı yerden de, sattığı yerden de birdenbire hücumu uğradı. Bu hücumların manası,

1- *Özel olarak*, a) Meta aldığı yerden: "Artık niçin almaz oldun?!" b) Satıldığı yerden: "Daha hâlâ mı sen satacaksın?" kabilinden bir içerleyiş;

2- *Genel olarak*. Hem eski satıcı, hem eski alıcı, her ikisi de müşteri-ken: Hak kuvvetlidir prensibince, zayıflayan medeniyete karşı: "Yağma Hasan'ın böreği" deyişi... idi.

Meta alınan yer, şark (yani Asya), meta satılan yer, garp (yani Avrupa)dır. Filhakika, İslam medeniyeti doğudan Türk, Tatar ve hatta Çerkezlerin genellikle tedrici ve az çok temsil edilen istilasına, batıdan da tamam iki asır (11. asır sonundan 13. asır sonlarına kadar) süren, ani, uzlaşmaz ve tahripkar sırt sırta sekiz hücumuna uğrayarak göçtü. İslamlığın mukadderatçı düsturuyla: "Huu elhakul baki!" (kalan bir o yaratıcıdır)... [Hanri Lee: "Les Orgines du Capitalisme Moderne" 1930 Paris. Mamafih bu pek yeni bir şey değil.. Eski şeniyetlerin (gerçekler, bilinenler) yeni bir şekilde ortaya çıkışı idi. Marks bir notunda diyor: "*Üçüncü Henri ve pek Hıristiyan (Fransa) Kralı, manastırların kutsi emanetlerini soyup soğana çevirir. Foçalılar tarafından Del f mabedi hazinelerinin çapuu ile Yunan tarihinde oynanan rol malumdur. Kadimlerde, mabetler ticaret Allah'ının oturduğu yerdir. Bunlar "mukaddes bankaları. Finikeiüer, usanmçaya kadar tacir kavim, parayı her şeyin madde/eşmiş şek/i sayıyorlardı. Şu halde Venüs bayramlarında kendilerini yabancılara satan bakir kızların, ücret olarak aldıkları nakit sikkelerini ilahiye sunmaları, kaideye uygun oian şeylerdendi."* (Le Kapital: Karl Marks V. Molitere tarafından Fransızca'ya çevrilmiş, Kitap I, Cilt: I, s.141, Paris, 1925)]

13. asır sonları: Tarihin mühim dönüm noktası! İnsanlığı ilk ve ortaçağdan, bugünkü çağımıza doğru deviren dalgın gidiş! Tarihin iktisadi sürecini yeni bir rotaya, burjuvazinin avenementine doğru yöneltilmesi.

13. asrın sonlarından itibaren nelerin olduğunu söylersek, bu tarihi, hani şu malum tarihin en mühim dönemeci saymamız daha kolay anlaşılır. Olan bitenin kolay anlaşılması için bizim usulle bir tasnifini yapalım;

I- *Alt kat* (infrastructure): İktisadi hadiseler;

II- *Üst kat* (superstructure) Hadiseler: Bunları da basitleştirmek için:

A) *İç münasebetler*. 1-Siyaset, 2-Sanat, 3-Askerlik,

B) *Dış Münasebetler*. 1-Yıkılış, 2-Döğüş, 1-Doğuş... diye bölelim.

I- *Alt Kat.* İktisadiyat, Sermaye birikişinin + sermaye çapulunun + sermaye münasebetlerinin daniskaları... Sözleşmiş gibi hep birden ve el ele vererek sahneye çıkarlar. (Tabii Avrupa'nın o da en bezirgan noktalarından)...

1- *Panayırlar.* İlk defa sistematik bir surette ve şehrin derebeyi himayesinde, bir usul ve düzen dahilinde işlemeye başlarlar.

2- *Beynelmilelpara* Panayırdaki dört bucaktan toplanan bezirganlar emtia mübadelesi kadar para mübadelesi gibi bir zaruretle de karşılaştılar. O zaman ticaret sermayedarları yanında (yahut aynı ticaret sermayedarı tarafından) mali sermayedarlık doğar: Taraflar... Para bezirganları, o devrin denizdeki kum kadar çok olan paralarının içinden ancak çıkabilirlerdi.

3- *Polıçe:* Fırsat düşer de yolumuz uğrarsa göreceğimiz gibi, polıçe daha 6. asırdan evvel Mekke'de kullanılan bir nesne idi. Mamafih Avrupa'ya girişi (yahut Yahudiler tarafından bulunuşu deniliyor ama, bizce doğrusu "sokuluşu") ancak panayırlarla beynelmilel paranın inkişafı ve borsamsı hallerden sonra 13. asır sonundadır.

4- *Deniz ticareti.* O zamana kadar deniz ticareti denilen dış ve uzak mübadele, Avrupa bezirganlığının harcı olmamıştı. Yok değildi. Fakat, seyrek ve tek tük Yahudilerin elinde gibi bir şeydi. 13. asırdan itibaren, Yahudiler yerli el imalathanesi üretimine yaslanan Avrupa bezirganlığı ile, Avrupa bezirganlığı da Yahudilerle yığışım oluverdi, kaynaşıp kümeleşti. (Burjer gibi)

5- *Komandit Şirket* Hisse senetli şirketin bu arpa boyu farklı birader efendisi, genişleyen uzak deniz ticareti için lazım gelen sermayeyi tedarik etmek üzere Marsilya limanında belirir.

6- *Sermaye B/r/r/k/ş/.* Hanri Lee 13. asırda, Normandiya'daki kiliselerin, arazi iradı alımı ile birer hakiki "Ziraat Bankaları" haline geldiklerini zikreder.

7- *Maşinizm* (Amale + sanayi) temerküzünün ve saniyelerle bol bol uygun olarak kâr çeken kodaman sermayenin büyük yaratıcısı ve proletaryanın (bir maskara tercümesine göre: Yalan hikâyenin o burjuvalarca pek müthiş bir felaket gibi gösterilmek istenen teşkilatlı sınıf mücadelesinin zaruri ve ilerletici nesnesi makine...) ilk tohumunu bu asırda atar. İlk defa ham ipek eğirme makinesi bulunur... Böylece sanayi sermayedarlığının kapısına dayandık... Yetmez mi?

II- *Üst Kat.* Toplumbilim-sermaye, insan geçiminde söz sahibi olur da, insan kafasını ve insan münasebetlerini hiç tek durdurur mu?

A) *İç Münasebetler.* Bunlar daha ziyade aynı toplumsal bünye içindeki alt katın doğrudan doğruya tesirlerine dairdir.

1) *Siyaset.* Toplumun (tabii hep Avrupa'ya kakılmış kalmışızdır) siyaset bünyesinde, burjuvazinin resmen kendisine has istismar müesseselerini kurduğunu gösteren üç belli başlı hadise:

a) *Parliamentarizm-*, Yani Meclis mantarizmi... Burjuvazinin yukarıda zikri geçen iktisadi müessesesinin siyasi sahadaki karşılığı parlamento- dur. Yani eğer gerçek manasıyla ve bir kelimedede ifade edilmek istenirse: Parlamento: Burjuvazinin efkârı umumiye borsasıdır. (Hem bu kanaat bizim ağızımızdan çıktığı için aforoz edilmesin. Hayır, Versay antlaşmasının sayın sarı oportünist 427. maddesine "*Kari Marks'm zaferi*" (Sayfa: 15)dir diye dış gıcırdatan "Sosyalizmin zalimliğinden (bu namert herifin eseri var) yüreği yanık, meşhur Fransız bakanlarından en domuzuna kur- naz burjuva Yves Guyet "La Science Economique" 60. sayfasında "*İşte seçimin özelliği*", diyor. "*Siyaset bakımından seçim, metaîara nisbetie fi- yatlar ne ise odur.*"

İşte çağdaş burjuvazinin ilk beşiği olan İngiltere'de, o zamana kadar her şehir ve kasabadan iki burjuva ve her kontluktan iki şövalye toplanır- ken, 13. asırlarla beraber parlamento sistemi başlıyor.

b) *Devlet*. Burjuvazinin siyasi yayılımını en çok genişlettiği Fransa'da, 13. asırla beraber: Hükümet, divanı muhasebat, adliye ve parlman, yavaş yavaş, küçük asıllardan burjuvazinin eline geçer.

c) *Makyavelizm-*, Türkçe'ye tercümesi "Kancık, soyguncu ve sinik (kel- bi) istibdat". Yani sermaye kelbilliğini çıkarmak üzere kuzeye yatan dere- beylik kurdu... Bu sistem; Halkı korkut korkutabildiğin kadar, şaşkına çe- vir. Ve aldat. Yine aldat, daima aldat. Ve soy! siyasetidir.

13. asra (sermayeyi kozadan çıkarınca) kadar süren bu siyaset siste- mi, her kıyıda ve köşede nasılsa kalabilmiş tek tük mertliğe dair bazı kı- rıntılar varsa, onları da silip süpüren ve her şeyi karcı bezirgan ruhuna uy- gun bir terazi ile tartan burjuvazinin orijinal kancıklık sistemidir:

1- Halkı isyan ettiremeyecek kadar, fakat yüzünü de güldüremeyecek kadar ağır vergi al.

2- Verilen söz, o sözü icap ettiren zaruret devam ettiği müddetçe tu- tulur. Ve Makyavelizmin ikinci vasfı da, dedik, öd patlatmak ve şaşkaloza döndürmektir: İtalyan kralları, "*Halkı zulümleriie korkutmaktan ve deb- debe ve ihtişamlarına tutkun etmekten hoşlanırlardı.*" (Senbussi, Medeni- yet Tarihi, Tercüme Reşit, s.231) Halis derebeylikte bu orostopolluğu gös- terişli zulüm olsa bile, bu cimri hesapçılık bulunabilir miydi?..

2) *Sanat*. Yeniden-doğuş (Rönesans). Gerçi 12. asırlarda, İtalya'da, ka- ba saba emeklemeye başlar gibi oldu. Fakat asıl ayağa kalktığı alçak mem- leket "Felemenk"de 13. asra basmıştı. Zorla inkılapçılaşan bir sınıfın, burju- vazinin, zoraki realistleşen bu sanat taslağı da, ondan sonra tıpkı Makyave- lizm kadar malum dünyayı dolaştıktan sonra, 300 yaşlarında bir pirifani (pek yaşlı) olarak, gene doğduğu yere, İtalya'ya dönerek gömülmüştür.

3) *Askerlik-*. 13. asırda, Haçlıları (Kuruvezadi) bitirmekle beraber kendisi de biten şövalyelik, uğradığı akıbetten korkmuşçasına, o zamana kadar hamallığını ettiği halkalı zırhlar az gelmiş galiba ki, bu sefer, yekpare demir levhalar içine acayip umacılar salyangoz gibi sokulup saklanmış ve sanki Avrupa'ya akına başlayacak olan Yeniçerilerin çırpıplak ve yağlı yatağanları önünde, Varna ve Niğbolu'da, armutvari dokununca düşü düşü vermeye hazırlanmıştırlar... Bu tip, iktisaden Avrupa burjuvazisinin ne kadar hoşuna gitti ise, siyaseten de o kadar canını sıkmış olacak.

B) *Dış münasebetler*. Burada, yukarıdan beri akageldiğini gördüğümüz tarihi, silinik bir iki girdap ve dalgasını murat ediyoruz:

1- *Dövüşler*, a) Kuruvezadlar biter. İki asır süren sekiz Haçlı dalgası, Akdeniz yollarını Hıristiyan bezirganlığına açarak diner.

b) Tatarlar başlar. Çin ve Moğol tüccarlarına Ortaasya ticaret yollarını açmak isteyen "Cengiz" "fitneengiz", 800 bin kişiyle Karakurum'dan Lehistan'a kadar kuzey ve orta yollarını kana boyar. 1265'lerde.

2- *Yıkılışma-*. Şarkta yıkılışlar çok oldu. Fakat bilhassa "Cengiz Fitneengiz" dahiyesi (felaketi) ile az çok alakadar olan, Asya'da üç büyük saltanatın devrilişini hatırlayalım:

a) *Asya'nın doğusunda-*. İkinci Çin Sung sülalesi yıkıldı. 1240'larda.

b) *Asya'nın ortasında-*. Tamam 20 hükümdarın oğluna savatlı tokmaklarla, her batı ve doğu zamanındaki "Zülkarneyn nöbetinde" dümbelek çaldırtan, heybetiyle, Irak-Mazınd İran-Kerman-Mi kran-Keysan-Bülücistan-Gor-Gezne-Bamyan ve Hint'e kadar sahipkıran keskin ve Fars İran-Azerbaycan-Derbent-Şirvan'a kadar dört bir tarafta namına hutbeler okutan Havarzın Şahlığı, bir var imiş bir yok imişe döndü.

c) *Asya'nın batısında-*. Bağdat'ta, zaten artık Arap'ta yeri kalmayan Abbasiye saltanatının yerinde yeller esti. Ve Güney Yolu tam tıkanı.

3) *Doğuşları-*. Batıda doğuşlar çoğaldı. Fakat bilhassa "Haçlı" dahiyesi ile az-çok alakası olan Avrupa'da, üç küçük "Medine Cumhuriyeti"nin yükselişini hatırlayalım:

a) *Avrupa'nın Kuzeyinde-*, Doğuyla kuzey Avrupa arasında bezirgan sığıntılığı hizmetini gören ve Ren vadisinin korsanlarından Hanse veya Guild şeklinde toplaşmış müşterek alım-satım yapan gözü pek tacirler yetiştiren, 10 ila 50 bin kişilik şehirlerinde ücretlilere dokutulan yünlerin bitirimini yapan onda bir nisbetindeki plepler (ayaktakımı) ile, mal ve mülk sahibi patrisiyenler arasında 18. aşıra (makinenin zaferine) kadar süren isyan boğuşmalarına sahne olan alçak memleket (Felemenk) cumhuriyetleri.

b) *Avrupa'nın Güneyinde-*. Papa kurmaylarının idare ettiği Haçlılardan sonra, verniği yeniden parlamaya başlayan İtalyan çizmesi, doğuyla batı

arasındaki ticaret denizinde, Akdeniz'de, bir dalgakıran gibi uzanarak bu ticarete "Harta-Sultanı" "Papa"nın göbeğinde taht kurduğu bir köprü hizmetini gördü. Ve bilhassa çizme koncunun biri doğusunda, ötekisi batısında iki çekecek kulak gibi sivrilen iki belde, kadim Roma medeniyetinin kokmuş gübresi üstünde iki zümrüt filiz halinde fışkırdı: Floransa ile Venedik.

Floransa Cumhuriyeti-, Oligarşisi ile "İtalya Atinası" şöhretine eren: Ardedigalimala denen, uzak denizaşırı doğuyla yünlü kumaş ticareti yaparak çarçabuk sermayedar özellik kazanan tacirleri; Artadatlalana denen ve hariçten yün alıp şehir ve köy zanaatkarlarına işleten çuha fabrikacıları; Artedelleserta denilen moda ve ipekli eşyası tacirleri ile, ortaçağ ticari mali sermayedarlığına örnek olan Medine.

Venedik Cumhuriyeti-, Floransa'nın ikizi: 13. asırda eski Yunan medeniyeti ülkesinin yarısını kaplayan belde...

"Aha!" 400 atlı... Çember kalesi önündeki Fırat vadilerinde belirtiler. Sürmeli Çukur'a doğru arkalarından Tatar kovalıyormuş gibi dörtnele geliyorlar. İşte Pasin ovasında çadır kurdular... "Tee!" Bunlar, bize meşrutiyet güneşi altında: "400 Aslandan bu vatan kaldı bize yadigar!" ilhamını nara attıran ve gerçekte Cengiz Tatarlarından kaçta kaçta kuskunları kopan, kaçarken de pederşahları Kaya Alp oğlu Süleyman Şah'ı Fırat'a düşüren Türk Kayı Han aşiretinin (Ertuğrul-Dündar) Beyler koludur.

13. asrı bitirdik. 14. asrın ilk on yılını da bitirdik; ikinci on yılına giriyoruz (1311). Ertuğrul Bey oğlu Saruyatyi ile (Alaeddin Keykubat İbni Feramuzi ve Selçuklu) bu sığıntı Selçuk Sultanı Tatarlarla dövüştüğü Ankara civarında, Karacadağ'ı Ertuğrul koluna YURT verir. 400 Aslan, şu kapıdan kovarsan bacadan giren ve sanki her yerden mantar gibi biten Tatarlarla, oldu olacak... son bir dövüşürler. Ve iyi dövüşürler: Selçukilerin zaferine yardımcı olurlar. Madem ki iyi dövüşüyorlar, bitmez tükenmez bir harp cephesi olan Rum Bizans cephesindeki Söğüt Kayı Han Koluna iyi durak olacak...

Selçukilere bıçağı hakkı ile sığındıktan tam yarım asır sonra, Ertuğrul 90 yaşında bu dünyaya gözlerini ebediyen yumar. Üç oğlundan Osman Serdar olur (1363). Ve Osmanlı hikâyesi de buradan; böyle başlar...

AYRIM II

ZEMİN: TOHUM VE TARLA

Tohum Biliniyor

"400 Arslan"! Kaynaklar hakkında şu hikâye dinlenir: Türk kavmi 20 kabile idi. Bunlardan Oğuz kabilesinden 24 büyük aşiret vardı. Her dört kabile bir *Kanlık* ve tek mil kabile hanlarının hanlığı da *Hakanlık* olurdu.

Oğuz Hakanlığı, Tarihi Osmanî Encümeni ("Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası" 1333 ila 34 cildi, s.53, "Tafrayı Hümâyûn ilmi.")nin "Osmanlı Tarihi"ne göre, 16. asırdan 40 asır (Milattan 24 asır) evvel, "Tarih-i Âlem"e göre Milattan 23 asır evvelden beri mevcutmuş.

Bütün göçebe Kan insan kümeleri gibi, bu hakanlık, hanlık ve oymakların da birer damgası, alameti, işareti olacaktı. Her oymağın alameti, harf ve uydurma gibi cansız şekillerdi. "Altı hanlığın da altı tane ongunu, (mukaddes + avcı ve yırtıcı kuşu) var: *Tuş/ncü-şah/n-karta/-üçkuş-senku-çakır.. Bunlara ok atılmaz, etleri yenmez. Kendileriyle fal bakılır. Ve hatırlarına toz konmamasına dikkat edilir.*" (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası" 1333 ila 34 , s:53, "Tafrayı Hümâyûn İlmi")

Hakanlıkta bir Oğuz'un (tirağ) "*Bir kuş imiş ki bin kuş öldürür, birini yermiş*" (Divan-1 Lügat-ı Türk) isminde ve bir de karısının "*kutsal*" adlı olmak üzere, iki totem, mukaddes ve ismi var cismi yok Arapların zümrüdü anka, Acemlerin Simurg kabilinden kuş heyulları varmış...

Bu "miş"lerden bize kalan hatıra, Oğuz hanlığının 24 aşiretinden biri olan *Kayı Han* Oymağının, 37-38 asır sonra, Asya ile Avrupa'nın ve Müslümanlıkla Hıristiyanlığın burun buruna geldiği boğazlar etrafında Osmanlı İmparatorluğu'nu kurduğu zaman da, hâlâ totem olarak kadim Oğuz Hakanlığının "*Tafray-iHümâyûri'unu* kullanması olmalıdır.

İşte Tatarlar, Moğol ve Çin bezirganlarına İç ve Küçükasya ile Avrupa ticaret yollarını açmak, Karakurum taraflarında yallah ettikleri vakit, altın (—okunamadı) sökün eden Türk oymakları, beygirlerinin yükü çadırları ve kafalarının yükü bu totemlerden ibaret olmak üzere; hayat mücadelesinin kılıç mücadelesi olduğu imanı ile isteyen emri hesabı ve maddi, manevi tesiri altında dövüşmek üzere, eski medeniyetlerin enkazlarına üşüşürler. İşte Kayı Han oymağının Ertuğrul kolu, bu üşüşenlerden biri. Biz onu, kadim medeniyetlerin yıkıklıkları ile gübrelenmiş, yeni yeni gelişimlerin har vurup harman savurduğu eski tarlalara düşmüş bir tohum sayıyoruz.

Tarla

Ertuğrul kolunun içine düştüğü zemin ve şartlar nelerdir? Bu şartlar içinde nasıl tutundu ve Şeyh Edibali'nin rüyasına giren ağaç gibi iki dünyaya kök ve dal budak saldı?

Hiç şüphesiz, bir Türk hâkimiyeti ve Türk saltanatı sırf "400 Arslan" ile kurulur nesnelere değil. Hangi amiller Osmanlılığı yarattı?

Burada iki kutup var: Bir tarafta; Doğu Asya'sının eski medeniyetlerinden Batı Asya'sıyla Avrupa medeniyetlerine doğru, Güney Yolları [bu mesele "İslam Tarihinin Materyalizmi" eserimizde etraflıca araştırılacak.] İslam ticaretçiliği tıkandıktan sonra taşıp saldıran deli sellerin, Moğol selle-

rinin akışına kapılıp sürüklenen bütün göçebeler için, batı sayılan ülkelerdeki yıkılmış veya yıkılması gün meselesi olan medeniyet çöküntüleri. Öte tarafta; bu yıkık batı medeniyetlerine doğru Uzak Şark bezirganları ve Uzak doğu malları için yeni yollar açmak dalgasının önüne düşen Asya göçebelerinin ta kendileri.

Bu iki taraf, müsbet ve menfi elektrik veya mıknatıs kutupları gibi birbirini çekiyor. Ve bu cazibeden epey müthiş ve kanlı yıldırımlar patlıyor. Bu iki kutup üzerinde ayrı ayrı biraz duralım:

Asya Göçebeleri

Bilhassa komşu ve kardeş olduğu söylenen iki büyük Hakanlık, Oğuzlar önde, Moğollar arkada; yani, önde kaçan Türkler ve dilimizde hâlâ darbimesel hükmünde yaşayan ve o devrin hailleli seğirtişlerinden de bir iz taşıyan meşhur tabiriyle arkadan kovalayan Tatarlar... dır.

Çoğu kere Türk'ün nerede bitip, Tatar'ın nerede başladığı kestirilemez. Fakat biz, burada konumuzu teşkil eden sırf Türkleri ele alalım...

Türk oymakları doğudan batıya doğru akın ederken, tabii önelerine çıkan Güney Yolu'yla alt yolu birbirinden ayıran Hazar denizine çarpıyor ve her maniaya rastlayan akarsu gibi ikiye bölünüyorlar. Bir kısmı Hazar'ın kuzeyinde Ural-Volga aralarında, öteki kısmı Hazar'ın güneyindeki İran yaylalarından yollarına devam ediyorlar.

Bu yollarda gidiş kör bir ırmağın akışı gibi midir? Büsbütün öyle değil. Çünkü akan, su değil, *insan kümelerinin selidir*. Bu kümeler, tarihte rüzgâra tutulan güz yapraklarından ziyade, kokusunu aldıkları muayyen cazibelere doğru yönelmeyi bilen canlı ve faal (aktif) unsurlardır.

Onun için, Türk oymaklarının bir kısmının Volga kıyılarından, öteki kısmının İran yaylalarından geçişlerini bile sırf aradaki Hazar denizi maniasına atfetmek basitlik (semplizm: basitleştiricilik) sayılır.

Türk oymakları elbet insan kümeleri olmak itibarıyla, insan topluluklarının, o zamanki toplum ilişkilerinin kanunları ve icatları dışında, tabii tesislerin tamamıyla oyuncağı olamazlardı.

Zamanın hâkim iki köhne medeniyet merkezi, Türk oymaklarını bu iki istikamete çekiyordu:

- 1- Son demlerini yaşayan İslam Medeniyeti;
- 2- Fosil halinde de olsa, henüz artıkları duran Roma Medeniyeti...

Hakikaten Türkler bilhassa bu iki medeniyet etrafında toplaşıyorlar. Asıl Roma, Batı Roma çoktan çökmüştü. Bundan ötürü fosil halinde kaldığından bahsettiğimiz artığı, Bizans İmparatorluğu'dur.

İşte Türklerin bir kısmı Bizans'a, öteki kısmı İslamlaşma doğru üşüştiler. Üşüşme 8 ile 10. asırlarda inkişaf eder.

Üşüşülen iki mihraka birer göz atalım:

Balkanlar'da

Osmanlı ağacının dalları ve meyveleri dediğimiz yer. Osmanlılardan 5 asır evvel gelen Türklerle karışmıştı. Gelişigüzel hatırlayalım:

1- *Peçenek ve Polofçi Türk/eri*, 8. ve 9. asırda Dinyeper ve Dinyester'den kalkarak, Velanya, Moldavya'yı aştıktan sonra Tuna'nın Balkan yakasına geçiyorlar. Sonra, Bulgarlara yardımcı ve kurtarıcı gibi yetişen Koman Türklerine mağlup olarak katılıyorlar. Bunlardan Bulgar Simeon, 914 tarihlerinde Edirne'yi işgal bile ediyor.

2- *Vardarlı Türk/eri*-. Bizans İmparatoru Teofil (829 ile 942) tarafından, Selanik ile Vudine arasında yerleştiriliyorlar.

3- *Koman Türk/eri*-. Peçeneklerden sonra, Balkanlar'da, Bulgaristan'da yayılır ve Bulgarlarla kaynaşır. Hatta (Özi) ismini alan meşhur kalenin Oğuz kelimesinden gelme ve Oğuzlardan kalma olduğu söylenir.

4- *Ohride*: Niş, Sofya, Molina, Uçapulya ve Tuna'daki Peçeneklere mensup Türkler, 11. asırda göçkürler.

5- *Macar Türk/eri*-. Oğuzlar tarafından Volga'dan kovulunca, Hazer semtlerine, sonra orada da tutunamayarak, Dinyester, Prut ve Sert ırmaklarına doğru inerler.

6- *Selçuk Türkleri*-, Evet, Selçukiler bile, Saltık kumandasında 12 bin kişiyle Konya'dan Dobruca'ya kadar sokulurlar...

Osmanlı Türkleri, Balkanları geçtikleri zaman, kültürleri değişen bütün bu Türkleri Bulgar ve Rum sanıyorlar. [Estoyan Cansızof : "*Balkan Şipbi-ceziresinde Türk/er*". (Tarihi Os Ene. Mec. Cilt: I, s. 1078)]

Küçük Asya'da

İslam medeniyetine doğru gelip yerleşen Türkleri sayacak değiliz. Bunlardan en meşhurlarına işaret ediverelim:

1- *Kıtık Aşireti*-, Oğuz Hakanlığının oymaklarından, İran'da yerleşir.

2- *SelçukAşireti*-, Aynı yollardan aşağı aşağı nihayet Anadolu'da, Arslan ve Güneş (şimdiki Acem) tafralarıyla malum saltanatı kurarlar.

3- *Bayındır Aşireti*-, Anadolu içlerine kadar sokulduktan sonra, Akko-
y u n I u I a r hükümetini yaparlar... Ve i İh. Ve iih...

İki Medeniyet

Bizans, Asya pazarlarının en mühim yollarının en nazik düğümü üzerinde kurulmuş, Avrupa bezirganlığının mühim ileri karakolu, Hıristiyanlığın yıldızı... Fakat sönmek üzere olan bir yıldız. İslam fikriyatının belli başlı gayelerinden biri bu parlak mevziyi zaptetmek. Hatta Muhammed, Kostantiniye'yi (İstanbul'u) zaptedecek serdar'a ne mutlu! demiş. Şaka mı bu?

Avrupa pazarlarını temsil etmek üzere olan Hıristiyanlığın hedefi ise, tabii bu mevziyi, her ne pahasına olursa olsun elden çıkarmamak...

Kuvvet! Her iki taraf da, almakta ve vermemekte sonuna kadar dövüşmeye niyetli... Niyetli ama, "At var, meydan yok". Her iki taraf da, içini kurt yemiş, geçmek ve göçmek üzere olan iki bünye... Batıda yeni bir gelişim doğuyor, doğuda eski bir gelişim ölüyor, iki kardeş din cereyanı (İslamlık ve Hıristiyanlık), iki rakip ve düşman bezirgan hizibi halinde, iki yüz yıl "Mukaddes Cihad" içinde boğuştu.

Garp, henüz üzerine çullanmakta devam eden ve Hıristiyanlık tarafından idealize edilen eski rejimin mümessillerini (derebeyliğin unsurlarını: asilzadeleri, şövalyeleri), kırılmasında yerinecek değil sevinecek bir şey olan aletler gibi kullandı. Batı, bezirganlığı derebeyliğin şatafatlı zırhlarıyla kalelerinde henüz bir kuvvet farzediyordu. Doğu, gittikçe ağır basan "barbar" salgınından, tıpkı bütün teşkilatınca ve kaidelerine kadar taklit ettiği Roma İmparatorluğu gibi, istifade ederek karşı koymaya girişti.

Bu koyun sürüsü gibi insan sürülerinin boğazlanışı ile iki asır boyu dövüştükten sonra, her iki taraf da, ne ileri, ne geri gidemeden, yalancı pehlivanlar gibi dilleri bir karış çıkmış, Avrupa ile Asya'nın birbirine dil uzatmaları Küçükasya sahillerinde, 20 yüzyıl önce İran'la olduğu gibi yan yana, sırtüstü düştüler...

İki düşman dünya, gerek için için çürümeye başlayalıdan beri, gerek "Haçlılar" boğuşmaları esnasında ve gerekse böyle sırtüstü düştükten sonra, yeni kuvvetlerden derman aramaya, ihtiyar milyonerler gibi, kakırdamış vücutlarına yabancı kamçıların kışkırtabileceği buhranları hesaba katmadan, bir dem hayat, bir dem zevk daha tatmak emeliyle, "barbar" hayalarında (husyelerinde) Vuronof (gençlik) aşısı yapmakla uğraştı.

İleri toplum geri toplumu, üstün kültür alt kültürü, ister istemez, ergeç hazım ve temsil eder. Bizi burada işgal eden, Balkanlarla Küçükasya ülkelerinde biriken Türk oymaklarıyla, içlerine doğru işledikleri Bizans-İslam medeniyetleri...

Göçebeler; "beygirlerinin yükü çadırları ve kafalarının yükü totemlerden ibaret" dövüşçülerdir dediği.

Yani: 1- Maddi yaşayışları itibarıyla: "Bir çadırım var atarım, nerede olsa yatarım" derler;

2- Manevi düşünüşleri itibarıyla: Totemden ibaret basit bir -tabir caiz-se- "fikriyat"a sahiptirler;

3- Bir tek işleri ve hareketleri var: Dövüşmek...

Her iki köhne medeniyetin de ilk işi, göçebe oymakların ellerinden çardırlarını, kafalarından totemlerini almak ve kendilerini düşman sınırları üzerinde birer hudut ağacı gibi tesbit ederek, kafalarını bezirgan teorileriyle iyiden iyiye doldurmak, sonra dövüş kabiliyetlerinden, kendi fikir ve gayelerine göre en çok yarar çıkartmak... oldu.

Usul klasikti: Göçebe oymak medeniyet sınırını dövmeye başlar başlamaz, kaleyi içinden fetheden manevi propagandacılar (din adamları) ile maddi bir parmak bal (küçük bir mükafat, otlaklıca bir yurt sunmak gibi)... Çay yollarının akıncı kahramanlarını çarçabuk avlar ve kolayca ehli-leştirebilir. Ondan sonra göçebe toplum medeni toplumun peyki gibi etrafında dört döner. İki misal:

Selçukiler

Büyük Tataristan terk elebaşlarından Selçuk, 10. asrın son üçte birinde (972) Buhara'da aşiretiyle birlikte Müslüman olur. Torunu Tuğrul, mal ve ganimetleri yığıldığı Nişabur'da istiklal ilan eder. Sonra saltanat dört kısma bölünür: 1- *İran* (İsfahaniye), 2- *Germiyaniye*, 3- *Şam*, 4- *Rum*.

İran'da, Tebristan-Harzem'i-Cercan-Kazveyn şehirlerini zapteden Tuğrul'un kardeşi, istiklalden bir asır kadar sonra (1075), Bizans'ın elinde duran büyük ticaret merkez ve yollarına hücum eder. Üç senede, o zamanki dünyanın en mühim ticaret iskelelerinden, İç Asya pazarlarının son istasyonu olan Trabzon'a kadar gelir.

"Pek çok ganimete eriştiği gibi" Galata'da Emeviye'den kalma Arap Camiinde, "*Ezan-/ Muhammedi ile Tuğrul bey namına hutbe okunmasını imparator tarafından müsaade*" de alır. (Ali Teyfik, Mekteb-i İdadiye Tarih-i Umumi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Coğrafya Muallimi, Kaymakam.. : "Fezleke-i Tarihi Umumi" Cilt: II, Kurunu vüsta, s. 101, İstanbul)

Aynı yıllar içinde İran yaylasının en uğrak merkezi İsfahan ile, güney yollarının Basra-Mekke'nin dört yol ağzı Bağdat'a kadar geçer (ve hatta serdar Halifenin kızını bile alır). Yeğeni Alparslan, İmparator Romanüs'ü esir eder (1071)... Fitne, fesat... Harzemşahlığına geçer!

Rum'da-, Alparslan bin Cafer bin Selçuk, Katledilmiş'i de ezdikten sonra, oğlu Antakya'yı Rumlardan fethederek payitaht yapar. "*Sultan-Rum*" unvanını alan kardeşi Kılınç Arslan, Konya'dan İznik'e kadar gider. Hatta İznik'i zapt eder. Sonra Haçlılardan kaçarken Habur suyunda boğulur. Oğlu Mesut Şah, Sivas'tan Sinop'a ve Azerbaycan'a kadar yayılır... Nihayet, sahibi huruçlar... Tatarlar... Parçalanış.

Osmanlılar

Tatarlardan kaçan Kayı Han aşireti, evvela Maveraünnehir'e gelirler. Herhalde orada Müslümanlaştıktan sonra, Selçukilerle birlikte İran Mer-varsahan'da birleşirler. Cengiz çıkınca yine yol görünür: Ahlat'tan Azerbaycan'dan aşarak Halep'e doğru inilir. Ve arkası gelecek...

Alt Bünye: Ekonomi

Osmanlılığın üzerinde kurulduğu zeminin, biraz da temelini işaret edelim... 13. ve 14. asırlarda Küçükasya, Büyükasya'nın çöl olmayan bütün ülkeleri gibi, kapitalizm öncesi bir ekonomik bünye gösteriyordu. Yani, ikinci bir ekonomik gelişime tabiiydi:

1- Nüfusun mutlak ekseriyetini teşkil eden, göçebe, göçebelikten henüz kalmış veya doğrudan doğruya toprak bentlik üretimine alışmış olan tabii ekonomi unsurları;

2- Bu tabii ekonomiyi için için cazibesine sokmaya, parçalamaya, didiklemeye ve aynı zamanda merkezileştirmeye uğraşan ticaret sermayesi...

Tabii Ekonomi

Zannedildiği kadar bezirgan değiş-tokuşuna karşı, "hermetiquemenc-la" su sızdırmaz surette kapalı bir ekonomi olmaktan her gün biraz daha çıkıyor. Fakat birçok sosyal sebepler yüzünden, kendi yağ ile kavrulma bağımsızlığını muhafaza ediyordu. Buna canlı bir misal olmak üzere, o zaman İskenderun gibi bir liman etrafında (Zülkadriye) imaretindeki ekonomik durum hakkında çizilmiş olan şu levhayı aynen iktibas ediyoruz:

"Zülkadir"lilerin o vakitki hayat-ı içtimaiyesi (sosyal yaşamı) pek sade ve ihtiyacat-ı hariceden azade (dışarıya ihtiyaç duymaz) idi. Kendi eiişleriyle giyinirler ve kendi ekinlerinin mahsulü ile geçinirler idi. Kendi unlarından, kuzularından, kendi yemlerinden yaptıkları bir baklavada şekerin verdiği çeşni kadar bir lezzet olmasa bile, yine meydana gelen bu yiyinti ekşi ve tatlı yine kendi bağlarının koruğu bulunuyordu. Hulasa, kazançları kendi illerinde, ellerinde kalıyordu. Tuttukları, yaptıkları şeyler aba, kebe, börek, şal, yazma, alaca, edik, çedik, postal, pabuç, yemeni, çevre, peşkir idi. Mahsulleri iie enva-ı hububat ile peynir ve yağ ve bal, kuru sebze ve meyve gibi dana ve koyun etinden yapılmış kavurma, pastırma ve durma (bir gövde etten yekpare pastırma) ve sucuk, tarhana, bulgur ve erişte ve şehriye gibi şeyler idi. Elhalehaze (1322 tarihinde!) Maraş'ta nefaset ve sürümünü muhafaza eden Timur'cuiuk sirmakeştik, debbağhk ve a laca cılık ve saraçlık ve ibacılık sanatını Türkler Asya'yı baladan birlikte Maraş'a getirmişlerdir. O çağdaki ekinleri arpa, buğday, küncü (susam), pirinç, mercimek, darı, nohut, köşne (fiik=karaburçak), pamuk, çavdar,

peygamber darısı (mısır) kendir gibi mavad idi. ZükadiHer bağcılıkta ve bahçivanlıkta mahir olduklarından pekmezin alası ve üzümün her türlü şırası (hamse, bastık, kırma, kesme, sucuk ve i Ih..) yeni tatlısı Maraş'ta yapılıyordu. Zülkadirlerin o ahır(son) hükümetine doğru belirmeye başlayan hayat-ı medeniye (kent yaşamı) ile terafkan uiumu Arabiye tedrisatı kesbi ehemmiyet etmiş (Arabi ilimler yönünde eğitime önem verilmiş) olduğu gibi (su/üs) ve (nesih) yazıları da, bir şekli ahsende teammüm ve terakki etmiş (güzel bir şekilde gelişmiş ve yayılmış) ve hattı rakkamda canlanmış idi." (Arif: "Maraş ve Elbistan'da Zülkadir Oğulları", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, Numara 38, 1 Haziran 1332)

En sonunda çıldırarak göçen bir tarihçinin epey oynak kaleminden dökülen bu yazılarda, üç ahenkli kabartıldırma dikkati çekiyor:

1- O zamanki Anadolu ile Suriye hududunda, binaenaleyh her iki ülke hakkında ortalama bir kanaat verebilecek mevkiide olan Zülkadirliiler diyarında hâkim olan tabii ekonominin hayranca bir tasviri.

2- Türklerin Yukarıasya'dan getirdikleri (demir-deri-kıl) ilk maddelerini işlemeye has (yani: kılıç ve ata dair) ufak sanatları oturdukları yerlerde ölümden sonra dirime (Basü'badel-mevt'e) uğratarak yaşatmaları: İslam medeniyetinde de, demircilik, debbağlık gibi sanatlar meçhul değildi. Fakat onların da pek çokları gibi Horasan ve Maveraünnehir taraflarından gelme oldukları düşünülürse, Ortaasya steplerinden bu sanatların batıya doğru akınında Türklerin mühimce bir sebep oldukları (zaten hurafelerinin de işaret ettiği) gibi hatırlanılıyor. Esasen Türk kılıcının o zamanki manevi nüfuzu, Türklerin uzvi kabiliyetlerinde ve kılıç kullanmayı bilmelerinden ziyade; bir kere kısmen kılıçlarının iyi çelikten yapılmış olmasıyla maddi keskinliğinden; ondan sonra bir hayli de, sosyal yanlarının yüzyıllarca o ne müstebit hükümdarlıklar altında inleyen halk tabakaları için daha demokratik, daha taze ve teşkilatçı oluşundan ileri geliyordu.

Ve Türk unsurunun, hele İslam medeniyetinin son demlerinde oynadığı rolü, biraz da, onun taşıdığı ve gittiği yerde ektiği bu sosyal yapı biçiminin bir birikintisindendi. [Bilmem bu kanaat solcu beberuhilere "oportünizm" burjuva ulemacılarına bir "yağ" gibi gelir mi?.. Bunu düşünmedim bile. Yalnız Türklerin sırf çapulla geçindikleri hakkında işitilen batıvari, hatta İslamvari telkin ve kanaatlere, tarihte bir belirlilik gören ve her türlü tesadüfi "suh'i" arızaları reddeden methim biraz gülümsüyor... Her iki tarafa da söven iddiaları ısmarlamak için, Marks'ın şu notlarını kısmen buraya geçirmeyi münasip gördüm: "M. Bastiat: Eski Yunanlılarla eski Romalıların ancak çapulla geçindiklerini tasavvur ettiği zaman hakikaten gönül eğlendirici bir şey oluyor. Asırlarca müddet çapulla geçinebilmek için,

daima talan edilecek bir şeyleri bulunması ve dolayısıyla talan eşyasının aralıksız yenileşmesi icabeder. Şu ha ide öyle geliyor ki, Yunanlılarla Romalıların da mutlak surette tıpkı şimdiki dünyanın temelini burjuva iktisadiyat teşkil ettiği gibi... Kendi dünyalarının maddi temelini teşkil eden bir üretim tarzları, şu halde, bir iktisadiyatları vardı. Yoksa Bastiat acaba esirlerin işi üzerine dayanan bir üretim tarzının bu itibarla bir çapui sistemi üzerine dayandığını mı tasavvur ediyor? O zamansa tehlikeli bir zemin üzerinde sergüzeşte atılacaktır." (Kari Marks, Kapital: s.708)

Burada Yunanlılarla Romalıların yerine "Türkler"i ve Bastiyat yerine de sağlı sollu iddialar sahiplerinin isimlerini koyarsak.. Marks'ın nezaketen açıkça söylemediğini ilave etmekten başka yapacak şeyimiz kalmaz: Zaten hangi sınıflı toplumda hâkim sınıf çapuldan başka ne ile geçinmiştir ve geçinebilirdi. Hülasa, maksat, içinden yetiştirdiğimiz zemini, mümkün meretebe maddeci ve diyalektik usulle istikza etmek, sondalamak ve ondan gütmek gücüne mümkünse, son ve neticeler çıkarmaktır.]

3- Üçüncü ve mühim nokta da: Zülkadirliilerin o ahir hükümetine doğru belirmeye başlayan "hayatı medeniye"dir. Burada kaydedilen "hayatı medeniye", şüphesiz mübadelenin inkişafına (değişimin gelişimine) işaret olan ticari münasebetlerin, bezirgan ekonomisinin ilerlediğidir.

Haçlılar akınları, bu Zülkadir ülkesini de yakıp yıkarak geçmişti. Yani buraların, İslam medeniyeti sıralarında manzumeleşmek kabiliyetini gösteren bezirgan ekonomisi, bu hengameler esnasında bir daha altüst olduktan sonra, ancak Zülkadirliilerin son demlerinde yeniden kendisine gelmeye başlıyor...

Zülkadirliiler malum, son nefeslerini Osmanlıların pençesinde verdiler. Şu halde, Zülkadirliilerin "o ahir hükümeti", Osmanlıların Batı Anadolu'da saltanatlarını kurmaya başladıkları devirdir. Yani: Anadolu'da Osmanlı hükümeti kurulurken "hayat-ı medeniye", bezirgan ekonomisi yeni baştan canlanmak kabiliyetini göstermişti.

Bu canlanış, bu yeni "medeniyet" hamlesi, iki unsurun melez eseri idi:

1- "Ulumu Arabiye tedrisatı kesbi ehemmiyet etmiş". Yani, İslam ideolojisi yeni bir ekonomik basamak, yeni bir gelişim göstermiş.

2- "Sülüs ve nesih yazıları da bir şekil i ahra teammüm ve terakki etmi<f\ Nesih (Arap yazısı), Sülüs (Türk yazısı), yan yana ve beraberce ilerliyorlar. Yani, Arap medeniyeti Türk ağaçlarına aşılıyor ve yeni meyveler bekleniyor.

Bezirgan Ekonomi

İslam Medeniyeti, bir kelime ile kölelik devrinin bezirgan medeniyeti idi. İslam bezirganlığı çöllerden fıskırır gibi doğdu. Bu manzara, tekmil As-

ya ve ilk çağ bezirgan medeniyetlerinin talihini tasvir eden levhadır: Bezirgan iktisadiyatı, "tabii iktisadiyat" gibi yeryüzünü kaplayan ve ticaret için boğucu bir çöl sayılan bir zemin üstünde zikzak ve çorak keçiyolları, yahut kaldırımlar açtı durdu.

Fakat, vakti ki bezirgan ekonomi o zamanki üretim kuvvetlerinin haddini aşan ve tahammülünü çatlatan çelişkileri ortaya attı ve artık çöl kervanları içinden bozguna uğramaya başladı. O zamana kadar çöl içlerinden geçe geçe yapılan karınca yolu eski işlekliliğini kaybetti. Derken çölde kopan tayfunlar, esen sam yelleri -sosyal tabiriyle iç harpleri ve dış salgınları- yine tozu dumana kattılar ve karınca yolları, keçi yolları, o vefasız uçsuz bucaksız çöl yolları gibi bir daha gözükmemek üzere kayboldular, gitti.

Bu hal yalnız Asya'da değil, ilkçağda ve ortaçağda, bilinen dünyanın hemen her tarafında, bağlı ilerleyişler ve oranlı başkalkılarla beraber adeta "tekerrür" etti durdu.

Bu bezirgan ekonomisi ile, tabii ekonominin statükoyu bir türlü devamlı surette parçalayamayan dövüşüdür. Tabii ve bezirgan ekonomilerin boğazlaşması, ilk ve ortaçağlar esnasında, hep görünüşte tabii ekonominin galebe çalmasıyla neticelendi: Fakat, tabii, işin içyüzü; her dövüşte bezirgan ekonomisinin fikirlerine doğru, iyi kötü bir basamak daha kazanmasıdır... Elbet, bu kazanış, beş, altı basamak ilerledikten sonra, dördü, beş basamak gerisingeri etmek suretiyle; yani, düpedüz ilerleyiş değil, zikzaklı ve hatırı sayılır derecede ricatlı, mutlak değil, gayet bağıllı (izafi, görelî), sağır ve sinsî; eskilerin dedikleri gibi, "mezbuhaneye" (boğazlanırcasına) bir ilerleyiş tarzında olur.

Bezirgan ekonomisinin tabii ekonomi zararına statükoyu kesin olarak bozuşu, ilk defa batı ve kuzey Avrupa'sında, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, doğu pazarlarını didikleyen "Haçlılar" muharebelerinden sonra, uzak ticaretin gelişimiyle beraber, 12. asırdan beri başlar. Son zaferini de orada, fakat 16. asra kadar *iki asırdan fazla süren bir gelişme ve erginleşme ve tiresinin* (sürecinin) *mantiki tabii ve zaruri neticesi* olan doğu ve batı Hintlilerin (Hindistan + Amerika) keşfiyle birlikte ve "parlak" surette yapar.

Halbuki, ilk ve ortaçağda ve bu çağların mirasıyla geçinen doğu ülkelerinde, daima sonsöz tabii ekonomide kaldı. Niçin? Bu sorunun cevabı, arapsaçı olmuş bin bir sosyal ve ekonomik şartlara dayanır. Fakat, biz burada, "amil: faktör"çülere benzese bile, izahın anlaşılır ve basit olması için, bir (fakat mühim) noktayı açacağız. Lenin'in tabiriyle "zencin peşinde sürükleyen halka"ya basacağız.

I- Bu halkayı bize veren Marksizm'dir. Marks'a göre, Asya'nın muhafazakâr çehresi, nemelazımcı ruhu, sürekli yerinde sayan ekonomisi, ezeli

bir tempo ile üreyip türemekte devam eden tabii ekonomisi ile izah edilir. Bu ekonomik yerinde sayış ve üreyip türeyişi de, başlıca bir siyasi ve sosyal netice ile hükmünü sürmektedir: Arazi iradının nakdi değil aynı olarak alınması; devlet vergilerinin tabii ürünlerle karşılaştırılması:

"Asya'da, arazi iradının tabii şekli, devlet vergilerinin belli başlı unsurunu teşkil eder; bu şekil, üretim şartları üzerine dayanır. Tabii münasabetlerin değişmezliği (/ayete gayirihiği) sayesinde bu şartlar, bu ödeme şekli bakılınca kapsamı eski üretim şeklini olacak surette alır. Bu Türk İmparatorluğunun mahfuz kalma sınırlarından biridir."(K. M. Le Kapital I. Cilt, I. Kitap S153 Fransızcası Y. Molitan, Paris, 1925)

Geçerken, ilk ve ortaçağın iki mühim medeniyeti ve sermayedar gelişiminin iki belli başlı gübresi ve tohumu olan şekillere bakalım:

Roma

Fetih ettiği yerler ahalisinden para olarak yalnız nisbeten ehemmiyetsiz bir "cizye" alırdı. Esas üretimden devlet hesabınca ayırabildiği pay, hasılatın onda biri idi. *İslamlığa*, hasılattan alınan bu onda bir Arapça "öşrü şer-i" ismiyle geçti. Ve ilaveye hacet yok: Osmanlı İmparatorluğu'nun "Aşar"ı, Cihan ve İstiklal harplerinden sonra kaldırıldı. Halbuki tabii iktisadiyatı tuzla buz eden, ancak malca iradın yerini paraca iradın tutmasıdır.

Marks'ın naklettiği gibi, maliyecilik giyotininin tatbik edildiği, yani; aynı verginin nakdi vergiye döndürüldüğü devirlerde yaşamış olan Boisguillebert "*para her şeyin celladı olmuştur.*" "*Para, bütün insanlık cinsine harp iian ediyor*", diye haykırıyordu. Marks izah ediyor:

"*Emtia üretimi epeyce yükselip genişlediği vakit, ödeme vasıtası olarak paranın gördüğü iş, metalar tedavülü sahasını aşar. Bütün mukavelelerin müşterek metası para olur. İratlar, vergiler aynı olarak verilecek yere "nakit" olarak ödenir. Bu tahavvü umumi üretim şartlarına tabidir. Bütün mükellefyetlerin nakitçe ödetimes/ teşebbüslerinde Roma İmparatorluğu'nun uğradığı çifte muvaffakiyetsiziğin ispat ettiği budur. Boisguillebert ve mareşal Vauban tarafından o kadar belagatla açığa vurularak iian edilen XIV. Lui saltanatı esnasında Fransa'daki köy nüfusunun inanılmaz sefaletinin sebebi hiç de yalnız verginin yükseltilmesi değil, fakat bir de aynı verginin, nakdi vergi haline dönüşmesi idi.*" (K. Marks: Keza, s.152-153)

II- Şu halde Roma-İslam-Osmanlı ve ilh... toplumları hata mı etmişler? Yepyeni bir üretim getirecek olan nakdi vergiyi, sırf bilmemeleri yüzünden mi tatbik etmemişlerdir? Böyle bir varsayım, tarihin belirliliğini "Levhi mahfuz" (Allah'ın takdir ettiği şeylerin yazılı olduğu levha)cu kaza ve kadere kurban etmek olurdu. Hayır, Marks'ın işaret ettiği gibi:

"Bu değişme üretimin umumi şartlarına tabidir. Bütün mükellefiyetlerin nakitçe ödetil mesi teşebbüslerinde, Roma İmparatorluğunun uğradığı katmerli muvaffakiyetsizlik bunu ispat eder. "

Şu halde, aynı vergi yerine nakdi verginin geçmesi, tabii ekonomiyi parçalamakta bir sebep, fakat "üretimin umumi şartları"na bakarak bir neticedir. Bu birbirlerini doğuran olaylardan, bilhassa üretimin umumi şartlarını değiştiren ve dolayısıyla, nakdi irat ve vergiyi mümkün kılan faktörler veya faktör nedir?

Avrupa'da yeniden doğuş: Rönesansı yapan belli başlı faktörleri hatırlayalım: Asya ile Avrupa arasında aracılık eden İslam bezirgan medeniyetinin getirip attığı tohumlar yavaş yavaş filiz verirken, İçasya yollarının hâkim stratejik noktalarına doğru, garptan şarka bir eğilim ve akın: Haçlılar, iki yüzyıl boğuşmadan sonra İtalyan çizmesinin koncunda fıskıran Medineler, Balde Cumhuriyetleri; uzak ve dış ticaret merkezleri... İlk sermaye birikişi ve ilh...

Hadiselerin bu zincirleşmesi içinde ana halka hangisi? Besbelli, uzak ve dış ticaret... Eğer iki asırlık kavga bu ticareti elinden almasaydı, Haçlılar Avrupa medeniyeti için boşuna bir kargaşalık ve bataklık olurdu. Ve bildiğimiz cumhuriyetçikler, ondan dolayı Avrupa'da ilk sermaye birikişi "yeni den doğuş" meydana çıkmazdı. Belki de 19. asırdaki Avrupa sermayedarlığını göremezdik... Böyle saçma "belki"ler ve ihtimaller tarihte olmaz ya... Yani:

Zaten Marks da bu noktayı aydınlatmamış değildir. Aynı sayfalarda yazıyor:

"Avrupa tarafından Japonya'ya dayatılan harici ticaret, bu memlekette arazi iradı nakdi irada dönüşmeye görsün o zaman Japonya'nın o göz alıcı nefis, o güzelim ziraatının işi bitiktir: Bu ziraatın içinde yaşadığı dar iktisadi şartlar mutlak bir tüketime doğru gireceklerdir."

Demek tabii ekonominin mühim can düşmanlarından başlıcası, dış ve uzak ticarettir. Osmanlı İmparatorluğu'nun niçin ve nasıl yerinde saydığını işte bu noktadan ileride tartışacağız... Avrupa'nın parlayan yıldızı da bu uzak yolculuğun rehberi olmamış mıydı?

Üst Yapı: Siyaset

Ekonomi bünyesinin bu manzarası ve bizde doğurduğu yorumlar neyi izah eder?

Toptan ilk ve ortaçağ medeniyetlerinde ve Asya ülkelerinin bu seviyeyi aşamayan toplumlarında "Ali kıran, tozkoparandık eden siyasi oluş ve yok oluşları... ekonomik bünyede gördük: Altta nüfus ve üretimin ezici ço-

ğunluğu, tabii ekonomi zırhı ile zırhlanmış. Bu zırhlı muhafazakâr; durgun, vurdumduymaz kitlenin etrafında üstünde cirit oynayan; yel gibi, bazen ortalığı kasıp kavuran, kasırgalar, siklonlar koparan, fakat, hemen daima yel gibi gelip geçen, bezirgan iktisadiyatının esen havası...

Türkçe'nin tiryaki sözüyle: "Sel gider, kum kalır." tabii ekonomi birlik ve bütünlüğünü kaybetmedikçe, istediği kadar bezirgan hamleleriyle sarılsın. Bu hamlelerin başarısı daima izafi olacaktır: Netice:

1- Tabii ekonomi kabuğu içinde dolmuş, deruni (intrinsèque) tasavvufçuların tabiri ile "Batini" bir hayatla, kendi âleminde kendi yağıyla kavru lan, zavallı kaçık Arif'in dediği gibi, "*kendi el işleriyle giyinir, kendi ekinlerinin mahsulü ile geçinir*", "*kendi unlarından, kuzularından kendi ballarından*" "*ekşi, tatlı yine kendi bağlarının koruğu*" ile "baklava" yiyen nüfus ve ahali, kabuğu dışında ferman okuyan bezirgan âlemine tamamıyla yabancı-lakayt-ve nemelazımcı...

Onun için, (tabii ekonomi için) hüküm süren Memlukiler de, Çerkez de, veya Ben-i Tahir, yok. Ben-i Leys olmuş; yahut "Ben-i îman"ın yerine "Al Buveyn" geçmiş, onun arkasından "Gazneviler", "Al Goryan", "Havazın" saltanatı gelmiş ne ehemmiyeti var? "Abbasiye", kalkmış "Cengiz Fitneengiz" oturmuş: "Adam sende!" Yeni doğan "Osmanlu"yu "Timur, sahipzukur" talan etmiş: "Ne çıkar!"

2- "*Tabii ekonomi*" kainatı üstündeki siyasi bezirgan teşekküllerin: a) Piç vasfı; b) Gelgeçliği...

Piç Vasfı

Hemen bütün işaret ettiğimiz bu (tarih) parçası içinde, belli başlı ve az çok devamlı + genişçe bir varlık gösteren siyasi teşekküllerin yön ve programları, daima bezirgan eğilimleri tarafından dikte edildiği halde, ["dolap" (banka)çınının damadı müteferrika "Yusuf Nasi"nin telkiniyle İkinci Selim-Sokollu'ya rağmen- şarabıyla meşhur Kıbrıs'ı fethetti ve sonra boğazdan şarap geçirmek tekeliğini aynı Nasi Bey'e verdi... Cengiz "bela"sının Çinli ve Moğol dört tüccar vesilesiyle patladığı ve Abdurrahman Şerefın zannettiği gibi tarihte sınıfları değil fertleri gören "dört kişinin fani âlemin harabisine baas olmuş" hissini verdiği ve ilh... Misalleri sonsuza kadar uzatılabilir.] bilhassa, Asya'da kurulanları içinde, siyasi mekanizmayı elinde tutan ve güya bağımsızca kullanır görünen, hep derebeyi unsuru vasfı olmuştur.

İlk ve ortaçağ devletlerinin siyasi idareci sınıf ve zümreleri, hatta o Jan Jak Russo'ların "Sosyal Anlaşmalarına fikir olan Yunan medinelerinde yenden doğuş (Rönesans) yıldızı (belde cumhuriyetçikleri)na kadar Avupa bezirgan hazineleri bile, çarçabuk arazi sahipliğinden derebeyleşmeye varan oligarşiler tarafından güdüldüler.

Elhasıl, Roma enkazı üzerinde çiçek açan ve esasen ortaçağdan ziyade tarihen yeniçağa, şimdiki çağa ait ve bugünkü sermayedarlığa bir tohum olan son Avrupa beldeleri, -o da pek izafi bir surette- tefeci bezirgan iktisadiyatın tayin ettirdiği tek mil devlet ve saltanatlarda, bezirganlığın kendisi değil; derebeyliğin üst ve ön tabakası teşkil etti.

Ve bezirganlık, derebeyliği, sırtında ava çıkılan fil gibi kullanırken, ileride teferruatına değeceğimiz ekonomik yayılımın darlığı yüzünden, kendisi de filleşmeye denk bir derebeyleşmeye özenerek, kendi sınıfı ve unuru varlığını inkâr eder; perde arkasında çalışırken bile, ezici tabii ekonomi ve derebeyliğin sosyal düzeni karşısında, perde önüne çıkamayacak kadar maskara şey olduğunu düşünür; derebeylikten gelen her hakareti "Hak rahmeti" bilerek, yüzüne tükürdüğüce "Yarabbi şükür!" dercesine, sadece çıkarına bakar, daha fazla şey istemez yahut, istese istese, arazi sahipliğinden derebeyleşmeye kavuşmak isterdi. [İsmi geçen "Yusuf Nas", daha Süleyman (Kanuni) zamanında "Frenk Beyi" ismini almıştı. Hürrem Sultan (Roksalane) ve Rüstem Paşa ile birleşerek ikinci Süleyman'ı iktidar mevkiine geçirdikten sonra, "Dolapçı" Nas-ı Nakşa (Nak susi) ve bütün (...okunamadı) adalar dukalığına tayin olundu. II. Selim, bu diplomat Yahudi "müşavir-i has"ını kral da yapacaktı. Fakat, -sonra acısını boynu ile çeken,-Sokollu buna mani oldu... Bankerden derebeyi! (Saffet, "Sinograsya Mendesi", "Yusuf-i Nasi" makaleleri)]

Osmanlı İmparatorluğu mukadderatının da, bu düğümle birlikte çözüleceğini ileride göreceğiz.

Ve Gelgeçlik

Osmanlı İmparatorluğu ayarında veya ona yakın komşu bezirgan ekonominin "Piç Vasıflı" devlet manzumeleri niçin şaşılacak bir gürültü ve partiri ile alelacele fıskırır, ortalığa "savulun geliyorum!" narasıyla birdenbire yayılır, sonra bir sabun köpüğü gibi ansızın ve adeta entipüften denecek sebeplerle bir yıkılışa kurban gider, "bir var imiş, bir yok imiş"e dönerler? [Eski "Karaamet" veya "Karahamit", yeni "Diyarbekir" kalesi, İslamlığın inkişafından, Osmanlıların devrine kadar tamam 23 hükümetin elinden geçer... Hemen hemen vasati bir asırda üç hükümet, yahut her 30 senede bir, adeta her "sıvış senesi" geldikçe, bir hükümet şekli, bekir diyarından "sıvışa" durmuştur.]

Artık yukarıdaki kısa izahlardan sonra bu soruya cevap vermek büsbütün kolaylaşmıştır: Bir tarafta dünya tutuşsa, o dünyada (bezirgan ekonomi ilminde) yanacak hasırı olmayan büyük tabii ekonomi yığınları, ortada, bu yığını iğne ile kuyu kazarcasına her gün biraz daha aşındırmakla beraber; henüz sayı aşamasından kalite aşamasına atılamayan ve yığının ağırlığı altında eninde sonunda ezilen bezirgan ekonomisi...

Kurulan Devletler

1- Kabuğu içine büzülmüş geniş insan kalabalıklarını, tabii veya derebeyi ekonomisinden koparıp ayıramıyor. Bundan ötürü tabii ekonomi dünyası, "kapalı" üretim hancıları: Her kölece bezirgan fikriyatı kahramanına, "hoş geldin sefa geldin" diyor: Ve bir gün apansız, geldiği yere giden aynı kahramanı uğurlarken, kılını bile kıpırdatmadan en ufak bir alaka göstermeye lüzum hissetmiyor.

" *Gelen Yunus, giden domuZ, "gelene hoş geldin, gidene uğurlar olsun"*, o zamanki Asyalı kavimlerin dilinde pelesenk olur...

2- Zaten kurulan devlet, "Piç Vasıflı". Güttüğü ekonomik gaye ile dayandığı üretim ilişkileri temeli, birbirinin taban tabana zıddı. Bir kelime ile bezirgan ekonomi, serbest iş kuvveti yokluğu ve artı değer imkânsızlığı karşısında köle iş kuvvetinin şartlarına karşı uzun müddet dayanamıyor.

Bezirganlık, adeta "Hazinedarlık" yolunun daima yeni yeni türedi derebeyler, taze bitmiş arazi = (esir + maraba) sahipleri yoluna doğru duruyor. Ve böylece sosyal bünye, Lenin'in meşhur tabiriyle, "Bir adım ileri, iki adım geri"... atarak yürüyor. Uzak ve dış ticaret yolları ve faaliyetleri açılacak yerde tıkanır, artık yeni hükümetin "hükümet vücudu" büsbütün kalmaz olur...

Ve "tarih tekerrürdür"çülerin demagojisine yem çıkar: Tekrarladığımız iç ve dış tesirler altında daima değişmeye mecbur olan toplum ve hükümet şekli ilerlemedikçe geriler, gelişmedikçe çöker... Teferruatla herhalde bitegeleceğiz.

Gübre

Eski kültürler. Bahsimiz Osmanlılıktır. Osmanlılığın hangi kaynaklardan kuvvet aldığını, hangi ırmağın seli bulunduğunu, yukarıdaki izahlarımızla kafi derecede izah etmeye uğraştık.

Osmanlılığın içinde doğduğu iktisadi ve siyasi şartlara, hatta bu şartların açılacak yeni tarih safhasında ne roller oynayacağına dair de ana hatlarımızı çizdik.

Zemin (tarla ve tohum) hakkında bu kadarı, bu çerçeve için yeter. Yalnız iki kelime daha: Bu önümüzde açılan zemin, balta girmemiş bir orman, insan ayağı basmamış bir çorak çöl değil... Bilakis, ilk "uzak-dış ticaret" in kuytu gölü sayılabilecek olan Akdeniz kıyılarında ve yakınlarında doğmuş ölmüş ne kadar medeniyet varsa hemen hepsi, bu topraklar üstünde filiz, kök, dal, yaprak salmış, meyve yapmış, ömrü tükenince bu topraklara gömülmüş, bu toprakların gübresi olmuştur.

Zaman zaman canlanan her yeni sosyal teşekkülün hücrelerinde bu gelmiş geçmiş medeniyetlerin zerrelere, canlanmış ruhu sezilmemek mümkün değildir.

Tarih ilminin (yani burjuva tarihinin... hatta yalnız Avrupa sermaye-darlığınca derlenen tarihin) çerçevesinden fırlamak için -ilim "Papa"lığının aforozundan korktuğumuz için değil, daha anlaşılır olmak için, - en yenilerini hatırlayalım: Bütün Asur-Geldan-Finike-Roma-Yunan medeniyetleri şu veya bu suretle kol saldıkları gerçek, Asya toprakları üstünde doğan Osmanlı İmparatorluğu'nun maddi ve manevi, ekonomisi ve kültürü, her eser ve gidişinde gizli damgalarını yaşatmaktan geri kalmamışlardır ve kalamazlardı da... Bir-iki misalcik:

Ay-Yıldız

Osmanlı bayrağının totemi, ongunu mahiyetinde olan ay ve yıldız, bu "gübre medeniyetlerin yadigarları sırasında gelir.

Ayl Kayıhan Türklere "tafrayı hümâyûn" şeklinde kültür sahalarına doğru inerek ve manevileştirerek, yerine yeni muhitlerin eski an'anelerini geçirmeleridir. Ay = İnek boynuzu = ziraat, yani göçebeliğe veda işareti-dur. Türklere de, uçarı göçebeliği unutmaya mecbur oldukları vakit, yırtıcı, saldırgan, kötü veya heyula-i kuş totemleri bıraktılar. Ziraat medeniyetinin baş totemi olan inek boynuzlarını, yani "ay"ı bayrak yaptılar:

Filhakika, ilk Osmanlı bayrağında bir değil "Orhan-Malhatun-Osman" üçüzüyle tefsir edilen üç ayı (çayırda üç inek mi?), bayraklarının "yeşil" ortalamasının etrafına dizdiler.

Fakat "AY", bir totem olarak Türklere Bizans'tan geçiyor. Bizans'a nereden geçtiği hakkında alelusul, tekerleme kabilinden iki rivayet var:

Makedonyalı İskender'in babası Filip, Atina'yı zaptetmek için onu aç bırakmayı düşünerek, evvela Bizans'ın merkezini ele geçirmeye azmeder. O zaman: 1- Rivayete göre, Atina ordusu seraskerinin karısı (damalısı) Üsküdar'la Çengelköyü arasında inek namına bir taş heykel diker; ve ay bu ineğin boynuzlarına timsal olur; 2- Başka bir hikâyeye göre de, bir gece (Filipose) ordusuyla İstanbul'a yaklaşırken köpekler havlar ve ay doğar; bu suretle düşmanın görünmesine hizmet eden ay, kutsi bir işaret haline gelir... (Tarih-i Kostantiniye)

İster inan, ister inanma... Bunun böyle olmadığı ve "Ay" toteminin daha eski kökleri bulunduğunu ileride göreceğiz. Fakat, zaten bize burada lazım olan, bayraktaki ayın ne Türk ve ne de İslam kültürüne değil, fakat gelmiş geçmiş veya geçmek üzere bulunmuş kadim medeniyetlerin kültürü ile alakadar olduğu idi...

Yıldız-, Milattan 2182 sene evvel Asuriyeyi kuran Minüs'ün yerine karısı Semiramis geçtiği zaman, "Melde": Yıldız totemi olur. Sonra yıldız Finikelilere "Astarte" ismiyle geçer.

Fenikeliler Kornitte Malgart ve "Afrodit" ismi altında (Asterter) ibadetini kurunca, iş Yunanlılara geçer. Ve nihayet yıldız totemi Latinlerde "Venüs: Zühre" ismini alır. Ve ilh...

Türk bayrağında yıldız, galiba ancak Selim Salis (III. Selim)'den sonra görülüyor. Ve ancak Abdülmecit zamanında 6 şualı yıldız, şimdiki gibi 5 şualı oluyor.

Ayyıldız-, Yan yana geldi mi (hayır + saadet) manasında olmak üzere; Hirva'dan Fenike'ye, Fenike'den Roma'ya ve Roma'dan Yunanistan yolu ile Bizans'a geçtiği muhakkak...

Filhakika, Kostantin'e kadar Bizans bayrağı "ayyıldız"lı iken, Kostantin'den sonra taçlı olur ve ayyıldız yavaş yavaş unutulur... İhtimal Ertuğrul'un rüyasındaki ayyıldız bu enkonsiyanın resüleksiyon (şuuraltının dürtüşüdür. ..

İslamlık zamanında Irak ve Acem'de sürüm eden Sasani paraları vardı. Bunların bir taraflarında: Hükümdar sorgucu "Ayyıldız" şeklinde idi; öbür taraflarında: "Ateşgedeciler" (ateşe tapanların mabedi), sağında bir ay, solunda bir yıldız vardı. Ve Müslümanlar aynen kabul ettikleri bu paraların sadece kıyılarına "Elhamdülillah ve Bismillah" gibi bir iki kelime çizmekle yetindiler.

Türkiye'de ancak bir asır kadar evvel Mahmut zamanında 1242 Hicret yılında bayrağa "Sancak" adı takıldı ve sancak "Ayyıldız"lı oldu. (Ali: "Sancak ve Ayyıldız" Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası 1 Teşrinievvel 1333. Numara: 46, Sayı 193, 257, 336)

Fes

Eski Yunan medeniyetinin bezirgan ekonomisi gelişirken, Anadolu'da, azatlılara uzaktan tanınmaları için giydirilen bir kırmızı serpuş.

Gel zaman git zaman, Fransız burjuva devrimi sırasında, tepesi püsküllü, derebeylikte azatlı manasına gelmek üzere devrimciler kırmızı külah giyiyorlar, derken kırmızı külah Fransızlardan Tunus'a geçiyor.

Nihayet kavuklu, külahlı yeniçerilik "fesh" edildikten sonra, yeniçeriliği andırmayacak bir kıyafet aranırken 1241'de, Fransızların Mısır'ı işgalinden sonra Vali, 1237'de "Kaptan-ı Derya" olan Hüsrev Paşa, Mahmut Sultan'a da bir sürpriz olsun diye, Hurşit adlı bir Fransız çavuşu ile talim ve terbiye ettirdiği beyin askerine Tunus fesi giydirir ve bunu gören Mahmut, hemen kallavisinden bir fesi oturak gibi, kafasına ve kulaklarına kadar geçi-

rir... Fes de Türkleşir. (Mehmet Zeki: "Serpuş" Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası 1 Teşrinievvel 1333 ve ilh.... Numara: 43, 63, Sayfa: 103, 131)

İdare ve teşkilat sahasında, hasılatın onda birini, para olarak cizye, nüfus başına bir resim almak gibi mali hususiyetler de ve ilahî da, Roma medeniyetinin İslamlık kanalıyla kelimesi kelimesine taklitleri ve zemin ve zamana intibak ettirilişi; hele İstanbul'un zaptından sonra eski Yunan (ve kısmen Roma) fikriyatını seçen ve benimseyen Bizans'ın kültürü ve felsefi tesiri, ta edebiyatta "Fener usulü" gibi tumturaklı ifadeler yaratacak derecelere kadar, Osmanlı saltanatının günden güne bu "Gübre Muhit"in tesirine gömüldüğünü gösterir... Hatta, İstanbul'da Fatih'i bile Aristo ve tarrakkiyon felsefesiyle uğraşır buluyoruz: (Kriptovolos: "Tarih-i Sultan Mehmet Han Sani" Türkçe'ye çeviren, Osmanlı İzmir Meb'usu Karoldu.)

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPRAK EKONOMİSİ TARİHİNDE DİRLİKLERİN DEREBEYLEŞMESİ

Her gerçek inkılapçı, bir peygamberdir. Fakat her peygamberin üstünde bir Allah vardır. Her inkılapçının prensibi vardır.

Osmanlı toprak ekonomisi tarihi, Şekspir'in "Yanlışlıklar Komedi"ne nazire sayılabilecek bir "Hırsızlıklar Komedi" veya ölmez bir "Hırsızlıklar Faciası" piyesidir.

AYRIM I

TASARRUFTAN MÜLKİYETE

I- ALT TABAKALARDA

Koca Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük "miri arazi"sine toptan bakınca ne görüyoruz? Çiftçiler, işleyen; dirlikçiler, işleten durumundadırlar. Bu iki durum, birbirine zıt iki sınıfın durumunu andırır. Fakat her iki tarafın zıt rollerine rağmen, ayrı birer sosyal sınıf olmalarına engel çıkaran birleşik tarafları meydanda: Toprak ne dirlikçilerin ve ne de çiftçinin şahsi mülkiyetidir.

Acaba iki taraf miri toprağı aşındırmakta gizlice elbirliğı yapamazlar mı?

Ortada sahipsiz bir toprak var. Fakat onu (yani miri arazinin toplum mülkiyeti oluşunu) koruyacak hiçbir sosyal sınıf yok. Devlet denilecek. Devlet kim? Devlet, hatta İslamlıktaki kadar kutsal ve göksel kaynağa bağlanmış olsa dahi, gene yeryüzünde belli başlıca bir sınıf insanın müşterek hedefine hizmet eder. Osmanlı İmparatorluğu'nda, miri toprakların toplum mülkiyeti halinde kalıp gitmesinde şaşmaz menfaatli bir küme insan var mı? Yani şahsi mülkiyeti sınıf varlığı için temel saymayan, en yüksek idealini sosyal mülkiyette gören bir sınıf insan var mı? Hayır!

Tersine: Padişahından çiftçisine kadar hemen herkesin miri toprağı kendi özel mülkiyeti altına aşırırmakta fayda göreceğı bir çağdayız. Miri toprağı dirlikçi kontrol ediyor, çiftçi işliyor... Yani miri toprağın üretimi, bu

iki bölük insanın elinde... Toprağın üretimine hâkim olanlar, mülkiyetine sahip çıkmayı niçin istemesinler?

Miri toprağa "sahipsiz" dedik. Herkes ortak mülkiyete düşman. Doğru mu? Dikkat edelim: Miri toprağın mülkiyeti kimde? Bütün Müslümanlarda.

Bütün Müslümanların bu haklarını, ilk Müslümanlıkta Mekke ve Medine kent halklarının yaptıkları kadar olsun, demokratik toplantılarla idare etmeleri mümkün mü? İmkânı yok. Esasen İslam demokrasisi, bütün kadim medeniyetlerin doğuşlarını kuvvetle aydınlatan ve yayılmalarını sağlayan o tabii ve ilkel demokrasiler gibi, Medine (yani kent, belde) sınırlarını aşmaz "soyut yeminde" kalıvermiştir.

İlk Osmanlı İbleri içinde, toprak üzerinde kişi mülkiyet mefhumu köleşinceye dek miri toprakların toplum mülkiyeti dokunulmaz, dini, tanrısal bir prensipti. Fakat Kanuni I. Süleyman çağında, o Kayı Han gazilerinin fenafillah şövalyelik ideallerinden ne kadar uzağız? İşte, böyle bir çağa erişilince, artık "bütün" Müslümanların miri topraklar üzerindeki *fiili* kontrollerinden bahsedilemez. Fiili kontrol kimlerin elindedir? Dirlikçilerin, yani padişahıtan eşkinciye kadar uzanan bütün tabakanın...

Ötede: Müslümanların camide toplaşmaları ve ilmiye (hoca) "sınıfı"nın, kitap ve adalet adına Müslümanlık prensiplerini platonik surette savunmaları devam eder. Ama, bu artık "ilmiye"nin insafına kalmış bir keyfiyettir. Çünkü asıl Müslüman yığınlarının, söylenenleri anlamasına bile imkân kalmamıştır. Devlet idaresinin bütün Müslümanlarca elbirliğiyle kotarılması için konulmuş olan cami toplantıları, çoktan, müminlerin otomatikman yapıp kalkmaları ve bir kelime anlamadıkları ezbere sultan methiyesine çevrilmiş hutbeleri, ağız açık dinlemeleri haline soysuzlaşmıştır.

Cami kadar güzel, resmi ve bütün mü'minleri içine alacak şekilde tabii demokrasi için yapılmış muhteşem toplantı yerlerinde, siyaset şeytan sayılıp kovulmuştur. Oraya gelenler, Allah'ına yalvarıp, Ömrü Şahanelere dua etmekten başka şey aklına getirirse, kafir sayılır. Böyle bir memlekette Müslümanların malını arayacak, devletten hesap soracak Müslüman kalır mı?

Bu şartlarda her iki taraf, yani; çiftçiler ve dirlikçiler toplum topraklarının mülkiyetini elbirliğiyle aşındırmaya ve aşırıya kalkışsalar kim ne diyebilir?

Topraklar kendiliklerinden isyan edecek değiller ya! Onun için, devlet toprakları karşısında herkesin yüzü kızarmadan, hatta güle oynaya karşıladığı en büyük Osmanlı parolası şu oldu:

"Miri mal deniz, yemeyen domuz." O zaman, artık, bütün toprak ekonomisi kendiliğindenci kör kuvvetlerin oyununa kalmıştır, ister istemez mukadder ve meş'um sonucuna ulaşacaktır.

1- KÜÇÜK ÜRETİMLE TOPLUM MÜLKİYETİ ÇELİŞKİSİ

Diyalektik ekonominin büyük kanununa göre, mülkiyet münasebetleri, üretim münasebetlerinden çıkar.

Bu prensibin doğruluğunu; geçmişte Osmanlı miri topraklarının geçirdiği gelişimden daha geniş ve yakın bir surette açıkça ispat eden tartışma götürmez pek az örnek vardır.

Miri topraklarda üretim münasebetleri, mutlak derecede tipik bir küçük üretim şeklindedir. En büyüğü 70 ile 150 dönümü geçmeyen tarlacılarda, bir çift öküzle bir köylü ailesi çalışır.

Halbuki toprağın mülkiyeti toplumdadır. Demek burada toplum mülkiyeti ile küçük üretim çelişkisi hâkimdir. Bu iki zıt arasındaki mücadele, er geç birinin veya ötekinin kalkmasıyla yeni bir kaliteye atlamak zorundadır.

Zamanla, ya küçük köylü üretimi büyük sosyal üretime doğru yükselmeli, yahut sosyal mülkiyet ufak köylü mülkiyeti halinde parçalanmalıdır.

Eski tarihte sık sık tekrarlanan ve en son evrensel şeklini Osmanlı İmparatorluğu'nda veren çelişkiye, modern tarihin 20. yüzyılında, başka türlü rastlıyoruz.

Sovyet İhtilalinin Toprak Meselesi, toprağı millileştirerek başladı. Bilindiği gibi toprağın, hava gibi, su gibi, bütün ihtiyacı olan vatandaşların bedava faydalanabileceği bir orta malı haline gelmesi, sosyalistçe bir tedbir değil, kapitalizmin en yüksek idealidir. Sovyet rejimi, bir çeşit numune çiftliği demek olan Sovhozlar dışında, millileşen hemen bütün toprakları, adeta Osmanlı miri toprak düzenine yakın bir eşitlikle köylüler arasında çift hesabıyla, "kaç boğaz varsa ona göre" dağıttı.

Böylece başlayan ziraat, küçük bezirgan üretimi idi. Bu üretim kendi başına kalsaydı, Sovyet ekonomisini adeta "tabii arınım" kanunu ile pürüzsüz bir kapitalizme götürebilirdi.

Modern üretici güçlerle, modern işçi sınıfının bilincini küçümseyen bütün Batı ve Orta Avrupa sağcı sosyal demokratları, bunu iddia ederek beklediler.

Halbuki netice bambaşka oldu. Çünkü, Sovyet ülkesinin ekonomisine hâkim olan büyük sanayi sosyalistleşmişti. Yani sosyalleşen büyük üretim, sosyal mülkiyet temelinde kavuşmuştu. Ve o mülkiyet temelinden aldığı güçle memleket *ekonomisine* önderlik ediyordu. Memleket politikasına hâkim olan Sovyet Devleti ise, sosyalist işçi sınıfının fakir köylü ile ittifak ederek sağlanmış amaç ve bilinci ile güdülüyordu: Bu *hâkim* ekonomi ve *hâkim* sınıfların yaptığını bilir tesirleriyle, küçük çiftçiler kooperatifleştiler, artelleştiler.

Nihayet Kolhozlar (halk çiftlikleri), Sovhozların (devlet çiftliklerinin) makineleşme temposuna uyararak, dünyanın en geri ziraat üretimini, birdenbire sosyalist ziraat üretimi derecesine yükselttiler. Yani küçük üretim camia mülkiyetini yemedi. Camia mülkiyeti, küçük üretmenleri kendi kucağına alıp daha ileri bir genellik alanına götürdü.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iş bunun taban tabana tersi oldu. Niçin? Sebebi açık. İmparatorluğun gerek sanayi, gerek ziraat üretimi, esas itibariyle küçük üretimdi.

Yani memleket ekonomisine hâkim olan küçük üretimdi. Memleket politikasına hâkim olanlar da, sosyal mülkiyeti zaruri bir amaç sayan mülksüzler sınıfı değildi. Memleketi güden unsurlar bezirgan ekonomisine düşman değillerdi. Bilakis kendileri göçebe bezirganlık geleneğine uyuyorlardı.

Orta Asya'dan bozulmaksızın getirebildikleri ilkel komuna ruhları, Arabistan çölünde dinleşmiş Müslüman prensipleriyle katışarak Prudhone'ları hayran edecek ideal bir küçük ekonomi adaleti kurmayı göze almıştı.

Fakat, bir defa oturuk hayata yerleşip, hâkim sınıf-üst insan olmanın zehirleyici zevkine ve rahatına alışınca, eski idealist gaziler, dünyada "ipiyle kuşağından" başka şeye değer vermeyen dövüşken ilbler, efendileşmeye başladılar. Arkası gelmeyen bir sürü lüks ihtiyaçlara kapıldılar. Eski eşit insan anlayışlı göçebe ilbler olmaktan çıkıp, yavaş yavaş imtiyazlı kast haline geldiler. Küçük üretimin dağınlığından ve aczinden faydalandılar. Göçebe kanaatkârlığı kayıp oldukça, derebeyi zorbalığı, yalnız sultanlara değil, Tanrı'ya karşı bile başkaldırır oldu. Ve din emirlerine rağmen aldı yürüdü.

Neticede; Osmanlı topluluğu değil sosyalizme, hatta kapitalizme dahi gidemedi. Kendine has bir derebeyliğe yuvarlandı.

2- MÜLKİYETİN KENDİ İÇİNDEKİ ÇELİŞKİSİ

Neden? Ve nasıl? Osmanlılığın derebeyleşme prosesini kavramak için Ebu Süüt Efendi'nin "kanun"laşan fetvalarıyla başlayalım.

I. Süleyman Budin'i zaptettiği vakit, Budin İstatistik Defterinin başına Ebussuud Efendi el yazısıyla emir ve ferman yazar. Bu yazının içinde başlıca iki fıkra vardır:

1- *"Ferman olmuştur ki, anılan kimsenin ailesi, (daha aşağıda: "Madem ki araziyi boş bırakmayıp, gereğince ekip, gözetip ve bakımını yapıp, kusursuzca hakkını vereler, kimse karışıp saldırmaya") yeri i yerinde sürdürsünler. Kendileri ve evlatlarına asla bir fert karışmaya. Ellerinde olan çeşitli taşınabilirleri, kasaba ve köylerde olan evleri, bağları ve bahçelerinin düzenlenmesi kendilerine ait olup, istedikleri gibi kullanalar. (Budin*

Defterinde: Mülkiyet olarak yazılıp), satış ve başışa yetkili olalar." (Kannunnameyi Muteber der Zaman-ı Süleyman)

2- *"Ekip gözettikleri tarlalar hazinenin olup, yönetilenler, tasarruf ettikleri tarlalarda çeşitli tahıllardan dilediklerini ekip biçerek, payına düşenin onda birini vergi (öşür) olarak verir. Vefat edip de yerine oğulları geçince, oniar da anlatıldığı gibi tasarruf ederler. Oğulları yoksa, diğer mülk verilmiş topraklarda olduğu gibi, dışardan, tasarrufa yeterli kimselere, parası alınarak tapusu verilsin." [25] (Keza)*

Aynı fermanın bu iki ayrı fıkrası, şu iki zıt hükmü verir:

1- *Toprak.* Kimsenin *şahsi mülkü değildir.* Ancak çiftçi, ancak ödünç (ariyet) olarak yalnız toprağı tasarruf eder.

2- *Menkule:* Yani toprak üzerindeki bütün bayındırlık (çalışmanın emeğiyle yaratılmış) nesnelere; evler, bağlar, bahçeler ve başka her türlü taşınabilir şeyler çiftçinin *şahsi mülkiyetine* girer.

Tarihçe ve iktisatça bunun başka türlü olmasına mantık yol vermez. Toprak, fatihler tarafından ele geçirilmiştir. Belki köylülerin eski efendileri olan Bizans ve Avrupa derebeylerinden zorla alınmıştır. O toprağın köylüye mülk edilmesi fatihlerin aklına gelemmez. Ama, çiftçinin toprak üzerinde kendi emeğiyle yarattığı "imaret" hakları mülk olarak tanınır. Bu yalnız içtimai adalet icabı değil, iktisadi bir zarurettir de. Eğer köylünün alın teriyle yarattığı şeyler kendine mülk olmazsa, yani her an başkalarına geçebilmek imkânıyla iğretileşirse; köylü de onları bir daha yaratmayabilir. O yüzden toprak tamamıyla işlenmez, köy ıssızlaşır, dirlik sahipleriyle devlet, toprak verimi gittikçe azaldığı için toprak gelirinin de gittikçe azaldığını görürler.

Onun için Osmanlılık, Sovyetlerde olduğu gibi, toprak üzerinde emek mahsulü sayılan şeyleri çalışanların kişi mülkü diye tanımak zorunda kalır.

Fakat bu ilk adım, o zamanki tarihi ve sosyal şartlar içinde bir kere atıldı mı, artık kişi mülkiyetinin gelişmesine doğru engin bir yol açılmıştır. Aynı zaruretlere, çiftçinin toprak üzerindeki haklarını boyuna çoğaltır.

Bugün toprağı yatırılan ve bakınca göze görünmeyen "menkul" olmayan sermaye gibi, çiftçilerin toprağı yatırdığı ve bir daha geri alamayacağı emekler hesaba katılır.

Yani köylü emeğini menkul şeylere harcadığı gibi, bizzat toprağın kalınmasına da yatırır. Köylü, bilinciyle değilse bile, içgüdüleriyle sezer ki, bütün ömrünce işlediğı toprağı kendinden bir şeyler katılmaktadır. Eğer bunu hazır yiyici derebeyilerin keyfine bırakacaksa, toprağı pek fazla işleme, gübrelemeye, yıprandırmamaya aldırılmaz. Ancak, toprak üzerinden kendisinin ve neslinin her zaman atılabilir olmadığını hissederse, toprağı kendini verebilir.

Bunun için iki yol vardır: Ya Sovyetlerde olduğu gibi, köylünün toprak üzerinde her manada yaşayabilmesi, toplum ölçüsünde kendisi ve çocukları için ebediyen sağlanması (ki bu Osmanlılıkta olamaz), yahut toprak yavaş yavaş kişi tasarrufundan kişi mülkiyetine doğru gider. Açılan birinci mülkiyet kapısı budur.

Ondan sonra, toprak üzerinde köylü nesilleri çalıştıkça, "imaret" artar. Yani köylünün taşınır mülkleri çoğalır. Köylü hayatta iken, mülkiyetin yukarıda saydığımız bütün icaplarından faydalanır.

Ölünce bu mallar ne olacak? Fıkıh gereğince mirasçılara kalacak. Ya toprak? Toprak yeniden toplum mülkiyetine dönecek ve beytülmal-ı müslimin adına devlet bu toprağı dilediğı ve elverişli gördüğü bir başkasına, "müstehakına" yeniden kaydı hayatla kiralayacak, diyelim...

Bir kere "müstehak"ı kim tayin edecek? Dirlikçi. İşin bir püf noktası da burada: Dirlikçinin dilediğini "müstehak" sayması epey su götürür bir şey. Zamanla evlatlara intikal kayıtları kanunca boyuna sıkılaştırılır. Ama, ne olsa dirlikçinin takdir hakkı bakidir. Ve unutmayalım ki dirlikçi insandır: İlk geldiğı zamanlar gibi idealist ve kanaatkar kalamayacak bir insandır.

Fakat onu bırakalım, menkul mülklere gelelim. Bunlar nelerdir? Ev, bağ, bahçe... Mirasçılar tarafından nasıl sökülüp nereye taşınınsın? Ölen çiftçinin mirasçuları; evi, bağı, bahçeyi, gelecek toprak kiracısına mı satınılar? Bu pek mecburi bir satıştır. Onun için normal satış değildir. Mirasçılar bunları satmak istemeyebilirler. Satmazlar veya satamazlarsa ne olacak? Şeriat gereğince, toprak başkasına kiralansa dahi, üzerindeki evde oturan eski toprak kiracıları çıkarılamaz: Çünkü, ev onların babadan miras kalmış şahsi mülkleridir. Yeni kiracı toprağın bir kısmını tutan bağa, bahçeye de el koyamaz. Dolayısıyla, bu bağ ve bahçenin toprağı onun hukukça tasarrufuna girse bile, fiilen tasarrufu dışında kalır.

Fıkıh gereğince, ölen çiftçinin mirasçılara ait, mukaddes, dokunulmaz mülktür. Yeni kiracı (ölenin oğlu değilse) evin, bağın, bahçenin topraklarından mahrum vaziyete düşer. Çiftçinin kendisi veya mirasçuları bu menkul mülklerden zorla atılmaya kalkılsa; köylü onları kaptırmamak için yoker. Kimse de o an için buna karışmaz. Malı değil mi? İstedini yapar. Bu sefer toprak bile yüzüstü, çorak hale gelir; ev, bağ, bahçe harap olur. Köydeki şenlik ölür. Issızlık ve yoksulluk büyük yığınları boğar. Neticede, tabii dirlik sahipleri aç ve devlet gelirsiz kalır. Bu iflastır. Açılan ikinci mülkiyet kapısı budur.

Böylece toplum mülkiyeti altındaki toprağın küçük ikinci işletmesi bir çıkmaza dayanmıştır. Bu çıkmazdan kurtulmak için hangi çare kalır?

Görüyoruz, miri toprak düzeninde; mülkiyet sosyal, üretim bireyseldir. Bu iki zıt ilişkiden ya biri, ya ötekisi kalkmaya mahkumdur: Yani, ya üretimi de sosyalleştirmeli, (mesela kolektif çiftlikler haline getirmeli) yahut mülkiyeti bireyselleştirmeli: Toprağı şahsi mülk yapmalı.

Karasaban ve kuru öküzle üretim sosyalleşemez; yani modern teknik olmadıkça, ne sınai, ne zirai üretim sosyalleşemez. O zaman küçük üretim ister istemez sosyal mülkiyeti aşındırır. Üretim ilişkileri mülkiyet ilişkilerini tayin eder! Osmanlılıkta bu zarurete, köylünün toprak üzerindeki tasarruf hakkını gittikçe biraz daha genişletmekle cevap verilir.

İlk akla gelen ve Osmanlı'ca yapılan şey, bu iktisadi zarureti, o zaman sosyal bir rol oynamakta devam eden kan bağları kisvesine büründürüp, az çok meşrulaştırmak oldu. Çiftçi ölünceye kadar toprak üzerindeki tasarrufundan ürkütülmedi. Ölünce, bu tasarruf hakkını otomatik surette oğluna geçirmek âdeti kabul edildi.

3- GEÇİŞ (İNTİKAL) ÇÖZÜLÜŞLERİ

Kadim çağın bütün ortaçağ geçişlerinde, yani; tarihi barbar salgınlarında, yeni gelen göçebe fatihlerin aile bakımı; Orta Barbarlığın keskin babaşah ilişkilerine dayanır.

Ve fatihler, karşılına çıkan toprak münasebetleri meselelerini elbette o babaşah bakımıyla halle çalışırlar.

Babaşah ailede ölen atanın yerine doğrudan doğruya büyük oğul geçer. Toprak ilişkilerinde niçin başka türlü olsun? Onun için, mesela Yakınoğulu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun oynadığı rolü, Batı Avrupa'da hemen aynen tekrarlamış olan Fransız İmparatorluğu aynı zaruretlerle aynı neticelere ulaştı. Çiftin bölünmezliğini ve bayındırlığını korumak için, Karolenjiyen Fransa'sı çarçabuk "Ledrait dainess" (büyük oğul hakkı) denilen prensibi koydu. Peki, ölen çiftçinin öteki oğulları, başka aile fertleri ne yapılacak?..

İlk zamanlar, bu, mesele sayılmaz. Birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olan toprağın (bölünmezliği + bayındırlığı) her şeyden üstün tutulur. Aile hayatı, göçebeliğin yekpare bütünlüğüyle babadan oğula uzanır gider. Küçük oğullar, öteki aile üyeleri gibi, büyük oğlu babaşah, aile şefi sayarlar. Fakat, bu ilahî gidemez. Barbarlığın kan bağları, gelişen bezirgan münasebetleriyle amansızca aşınır. Yavaş yavaş "her keçi kendi bacağından asılır". Bağımsızlık peyda eden öteki oğulları hesaba katmak gerekir. Onun için Karolenjiyen Fransa'sında, sonraları buna çare düşünülür. Ve eski usul:

"Sonradan doğanlara apanage (ekmeklik: ölünceye kadar geçimine yarayacak bir gelir) yahut donatım (hibe) verilmek suretiyle az-çok yumuşatılır."(Hist. Gener. des Tomp. Cilt: 1, s. 185)

Osmanlılıkta toprağın tasarruf hakkı bile, ölen reayanın çiftçi ehli oğluna dahi bedavadan geçmez. Toplum toprağından faydalanma hakkı satışa tabi tutulur. Herhangi isteklisine ve ehline verilirken yapıldığı gibi, ölenin oğlundan "Tapu Misli" alınır.

Ancak, daha sonra toprağı tasarruf hakkı oğullara bedavadan geçer. Ebussuut yazısı, tasarruf hakkını I. Süleyman devrinde "oğullar"a intikal ettirir. "*AraziyiKaunnameiHümâyûn Şerhi'Ve* (Mülkiyet Mecellesi Ahkamı Adliye ve Kanunu Arazii Muallimi, Evkaf Meclisi İdare Reisi) Atif ancak 775 Göç (1373) tarihinde babadan geçişin erkek evlada bedava, kız evlada "tapuyu misli ile ita" edildiğini yazar.

Demek, daha Halifeden menşur alan ilk padişah Murat Hüdavendigâr devrinde, yani müstakil Osmanlı devletinin birinci yüzyılı sonunda, erkek evladın bedava faydalanma hakkı tanınmıştır.

Fakat anadan erkek evlada geçiş kabul edildiği zaman, bundan tam 200 yıl sonra (Göç: 975, D: 1567)dir. Hatta o zaman bile, geçiş erkek evlada düştüğü halde dahi, gene "Tapuyu Misliyle" verilir. Bu devir, "Ukelayi Yahudden Yusuf Nasi'nin sarayı "dolap" (banka) içine sokmaya başladığı ve Osmanlı'nın Venedik, Tunus ötelere kadar Akdeniz'i haraca kestiği; Yemen'e kadar bütün şark ve garp ticaret üslerini ele geçirdiği çağdır.

O tarihten sonra, artık tasarruf hakkının mülkiyete doğru boyu boyunca kaymaya başladığı bir sathı mail üzerine gelinmiştir. Bezirgan ilişkileri köy üretiminin tabii ve kapalı ekonomisine sokulduğu ölçüde, tasarruf ilişkileri şahsi mülkiyet unsurlarını kazanmakta ilerler.

16. yüzyıl başlarından itibaren, "büyük oğul kaydı" kapanıyor. Yani, toprağın mutlaka büyük oğula intikal etmesi şartı kalkar. Hatta, gene Atif'a göre, erkek evlat yoksa, çiftlik kız evlada geçmeye başlar. Yalnız bedava değil. Kız, "Tapu Misli" vermek zorundadır.

Toplum mülkiyetinde şahsi haklar adına açılan bu ufacak delik, zaman burgusuyla boyuna oyulup genişletilecektir. Artık çiftçi karınca olur; camia mülkiyeti ambar. Çiftçi-karınca, tane tane eline gelen zahireleri kendi yuvasına taşır. Onun bu faaliyetini hiçbir kuvvet önleyemez. Çünkü, hakkını alın terinden, kuvvetini iktisadi ve tarihi zaruretlerden alır.

Dirlikçiler ayaklarının altındaki toprağın gittikçe kaydığını hissederler mi? Belli değil. Yalnız bu sosyal prosenin "tunçtan kanun"ları önünde aczlerini duydukları muhakkaktır. Belki, onlar da; daha doğrusu Müslümanların dokunulmaz malı camia topraklarının kutsiliğini ve tamamlığını korumaya memur olan üst tabaka da, kendi çıkarına bakar.

Köylü, hiç olmazsa, ölmek için, emeğini kurtarmaya ve çalışma imkânlarını sağlamaya uğraşır. Fakat, üst tabaka, doğrudan doğruya yağmacılığa girer.

Köylününki ufacak tarla edinmektir. Üst tabaka dev çiftliklere özenir. Çiftçi, hakkını almaya çabalar. Üst tabaka, köylünün işlediği üretimden her gün biraz daha büyük arslan payını koparttıktan başka, camia topraklarını da büyük ölçüde çalmak üzere geniş "dolap"lar çevirir.

En sonunda bir de bakılır; miri arazi denilen o muazzam ambarın içi, toplum mülkiyeti denilen özce bomboş kalmıştır! Fikret'in "Han-ı Yağma"sı başlamıştır.

Çiftçinin benimseme eğilimi, normal ve ekonomiktir. Yani çiftçi ekonomisi zaruretle, üretim münasebetlerinin zoru ile haklarını siyasi alana çıkarır: Devlete kabul ettirir. Üst tabakaların benimseme eğilimi; ekonomi dışı, siyasi baskı yoluyla, yani anormaldir. Yani, sahibül arzlar siyasi iktidarı ellerinde tuttukları için, toprak ekonomisini ellerine geçirirler.

Ancak burada irat biçiminin değiştirilmesi mekanizması; üretim gelişiminin belirli bir basamağa ulaşmasını ister. Nasıl? Onu ileride göreceğiz. Burada siyasi ve ilh. oyunları şimdilik bırakalım. İktisaden köylünün tasarruf hakkının hangi basamaklardan geçerek yavaş yavaş üstü kapalı bir kişisel mülkiyet hakkına doğru geliştiğine kısaca işaret edelim:

Birinci Basamak: 'Veletsiz" (çocuksuz) ölen çiftçinin toprak üzerindeki tasarruf hakkı, aynı toprak üzerinde emeğiyle yarattığı *mülkiyet haklarının* gittiği yere gider.

Yani taşınır şeyler kime düşerse, toprağın tasarrufu da ona düşer! Toprak *"tasarrufolunduğu müik, eşcar, ve ebniye (ağaçlar ve binalar) kendilerine intikal eden verese" kira olunur. Verese (mirasçığa) tapuyu mis/i alınarak verilir. Eğer ölenin böyle mirasçılığı yoksa, toprak "halita ve şeriki"ne, yani karşılık ve ortak olan çiftçiye düşer. Bu çeşit ortaklar da bulunmuyorsa: her kariyede (köyde) yere zaruretleri olanlara tapuyu misliyle tefviz (ihale)"(Atıf: "Arazii Kanunnamei Hümâyûn Şerhi") edilir.*

Görüyoruz. Burada üç dereceli bir tercih vardır. Fakat, birinci dereceye gelen tercihe göre; imar ve tasarruf hakkı, artık şahsi mülkiyetin peşine takılmıştır. Tasarruftan doğan mülkiyet, karşılıklı tesirle bizzat tasarrufu kendi nüfuzu altına sokmuştur.

İkinci Basamak: Şimdi tasarruf edilen camia mülkiyetinin şahsi mülkiyete tabi olması kabul edilince, tasarruf hakkının mülkiyet mirasçılarında geçmesi kural haline girmiştir. Yani, toprağın tasarrufu, mülkiyetinden şahsi mülkiyete doğru "yol olmuş"tur.

Bu yolun açılmasına zaruri sebep; toprak üzerinde ev, ağaç ve saire bayındırlıkların bölünmesi miydi? Zamanla bu kayıtlar silinir. Miri toprağın, "üzerinde mülk, ebniye ve eşcar (binalar ve ağaçlar) bulunmasa da iabeveyn (ana-babasız) ve iabede (babasız) her karındaşa tapuyu misliyle ihale"(Atıf: Keza) edilmesi, önce âdet olur, sonra kanunlaşır. İş buraya gelince, artık toplum mülkiyeti yokuşunun tepesine varılmış demektir. Oradan aşağıya doğru koşarak yorulmadan inmesi kolay olur.

Üçüncü Basamak: Tasarruf hakkı, bir zaman yalnız oğula, sonra yavaş yavaş kıza... yani doğrudan çocuklara geçerken (füruğ usul münasebeti); şimdi yan dallara, kardeşlere de kol salmıştır.

Yalnız, bütün kardeşlere değil; ana baba bir, yahut baba bir kardeşler ile erkek kardeşlere. Onun için, bugün hâlâ Anadolu'da "kardeş" deyince yalnız erkek kardeşler sayılır. Kızları ayrıca bacı diye sormak lazımdır... Peki ama, kız kardeşlerin kabahatleri ne? Evet: Kız evlat "eksik etek"tir. Büyüdü mü evlenir. Kişisinin damı altına gider... Ona toprak tasarrufundan hak tanımak, baba toprağını parçalamaktır. Olmaz...

Lakin, bir yolu kalıyor (Osmanlı çiftçisi, emek karşılığını hep ufak ufak, parça parça ister): Şayet bacılar ana topraktan uzakta değılseler... Niçin erkek kardeşlerinin tasarrufundan faydalanmasınlar?.. Baba toprağının tasarrufunda pek öyle parçalanmak mahsuru da, işte yok demektir, değil mi ya?... Eh!... Bu doğru söze akan sular durur. Çünkü ortada bir hak var: Ölenin miri toprağı değerlendirme hakkı. Onu yabancılara bırakmak olmaz. Nihayet kız da kardeş, erkek de!

Kanuni Süleyman devrinden beri 100 yıl geçmiştir. 17. asrın eşiğindeyiz. Göç: 1010. doğum: 1601 yılı ile beraber, toprak, "arazinin bulunduğu mevkide sakin kız kardeşe tapuyu mislile tefviz" & dil ir. (Keza).

Dördüncü Basamak: Aradan iki yıl bile geçmez. Göç: 1012, doğum: 1603 yılında bu işin "yaşlığı" anlaşılır. Kız kardeşin o "mevkide sakin"o\wp olmadığı ne ile anlaşılacak?

Kız kardeşin orada "sakin" değil iken bile öyle görünmesinden kolay ne vardır? İstiyorsan, köyde ilmühaber yahut şahit bulmak iş mi? Bütün köylü böyle bir "hayır"ı seve seve işlemeye hazırdır. Ne çıkar? Mezar taşları bile söylüyor: "Bugün bana ise, yarın sanadır!... "

Elhasıl işin içinden çıkılamaz. İyisi mi: Ölenin kız kardeşi, ister o köyde otursun, ister oturmasın, devlet daha oturaklı kararını alır:

Miri toprak "arazisinin bulunduğu mevkide sakin olmayan kız kardeşe tapuyu misliyle kira"olunacaktır. (Keza) Ver gitsin. Arayan soran mı var? "miri mai deniz... "

Beşinci Basamak: Ya! Demek, çiftçinin değil kız kardeşi, bacası bile "can" da, anası babası patlıcan mı? Onların hakları neye olmasın? Beş yıl geçmez. Göç: 1017, doğum: 1660 yılında: evladı, erkardeşi olmaksızın ölenin toprağı, babalarına, saniyen analarına tapuyu taleple verilmek üzere "Emr-i sultani" çıkar.

SONUÇ

İş buraya geldikten sonra, görülüyor ki, artık çiftçi için teorinin o kadar önemi kalmaz. Pratikte çiftçinin tasarrufu mülkiyet haline girmiş sayılabilir.

Sosyal ilişkilerde öz temelden değişmiştir. Yalnız, biçim hâlâ eskidir. Öz, düpedüz mülkiyet haklarına döndüğü halde; biçim, tasarruf kılığını muhafaza eder.

O zaman, mülkiyetin şahsa verdiği bütün haklara, şöylece tasarruf haklarının isimleri konarak iş kitaba uydurulur:

MÜLKİYET SAHİBİNİN HAKLARI: Satmak, hibe, rehin, miras, icar (kiralama).

TASARRUFSAHİBİNİN HAKLARI: Bedel ile ferağ, meccanen ferağ, ferağ blöf intikali adi, iare veya müzarea (toprağı kiralamak).

Yani, mülkiyet hakları sadece isim değiştirmiştir. Kıyafet tebdil etmiştir. Toprağı kiralamak Ebussuud kayıtlarında yokken, mecellenin 597. maddesinde: "*Mecarı İcar*"(Kiralanmış kiralamak) veya "Müzarea" adıyla kendini gösterir.

Köylü, toprağı bir başkasına geçici devir ederken "kiraladım" değil de "*ödünç verdim*" demiş; temelli devir ederken "*sattım*", "*hediye ettim*" değil de "*ferağ*"&ttim demiş. Mirasçılara "*miras bıraktım*" değil de "*adiin-tikal ettirdim*" demiş... Ne çıkar? Olaylar hep aynıdır.

4- SON BAĞLANTILAR

Demek, miri topraklar üzerindeki topluluk mülkiyetinin küçük üretim tarafından kemirilmesi, böylece hissedilmeksizin gelişip Kanuni'den bir asır sonra kanunlaşır.

Burada Hacı Kalfa'nın yüz yıllık hesabını hatırlamamak elden gelmez. Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci yüzyılını Aksak Timur temizledi. İkinci imparatorluk yüzyılı Kanuni Süleyman reformuyla neticelendi. Üçüncü yüzyılda Kanuni'nin bunca fermanlarına, Ebussuut fetvalarına rağmen atı alan Üsküdar'ı geçmiştir.

Çiftçilerin toprak üzerindeki hakları (kitapta gene "tasarruf" diye yazıldı ama) hayatta ve gerçekte şahsi mülkiyet haklarının hemen bütün nite-

likilerini kazandı. Bu öyle bir oldu bitti idi ki; ne sultan, ne ferman, ne kanun, ne devlet tanırdı. Toplum kanunu bir kere kararını vermişti. Devlet, o kararı, ister istemez ve usulca kendi kanunlarıyla tasdik edecekti.

Yani: Ekonomik münasebetler, sosyal münasebetleri yukarıdaki gidişi ile kendine uydurduktan sonra, bu gidişe uymak zarureti siyasi ilişkilerde de dayatacaktı.

Devleti hep sayanlara, devlet adamlarını Allahlaştıran kul yürekli gafilere, koca tarihin en klasik misallerinden biri Osmanlı tarihimizdir.

İş kitaba ve kanuna sığmadan çok evvel, miri toprakların tasarrufu bir çeşit mülkiyetleştirilmişti. Kanun koyucular bile, bir sözle kelle uçurulan o devirde kanun ve fermanların "su üstünde yazı" durumuna düştüklerine şaşa kalıyorlardı.

Rum vilayetini yazan Trabzon sancağı beyi Ömer, G: 977 (D: 1569) yılında tasarrufla mülkiyetin kargaşalığını yaka silkerek anlatır:

"Eski büyük defter/erdeki, Müslüman memleketlerin arazisini tasarruf edenlerin mülkleri midir? Değil midir? Keşif ve beyan olduğu sebepten, yönetilenler ellerinde olan yerleri ondalıkla satıp, kendi malları gibi, birbirine bağışlama ve ortak alıp, bazısını da birleştirerek kendilerine göre vakıf edip, valiler ve hâkimler de gerçeği bilemeyip, şeriat ve gerçeğe aykırı, bağış ve ortak alım yoluyla vakıflar kurup, kamu düzenine ve halkın çıkarına zarar vermesin.." [26] ve ilh. Bu satırlar, Kanuni Süleyman'dan yüz yıl sonra değil, o ölür ölmez (1566'da) yerine geçen II. Selim zamanında kaleme alınıyor.

Öyle ise, daha Kanuni zamanından beri, millet, miri toprağı babasının malı gibi alıp satıyor; hatta öldükten sonra dahi dokunulmaz kılmak üzere vakıf bile diyor... Kadılarla hâkimler de, "şeri şerif" adına pekâlâ alım satım senetleri ve vakfiyeler çıkararak, oldu bittilere "mühürü müeyyedTerini nal gibi basıyorlarmış!

Yukarıda adı geçen G: 1010 ile 1017 (D: 1601 ile 1608) kanunlarından sonra ortalığa bir sessizlik çöküyor. Hemen hemen iki buçuk asra yakın bir zaman toprak meselesinde mülkiyet münasebetlerine dokunulmadı. Çünkü, önce; buna gerek yok. Sonra; "Bu iş karıştırılmaya gelmez, altından çapanoğlu çıkar"... ("Çapanoğlu"nu aşağıda göreceğiz: Derebeyleşen dirlik sahibidir). Esasen o tarihlerden beri istatistik işleri de durdu.

Ancak Fransız Büyük İhtilali Türkiye'de yankılar uyandırdıktan sonra, "yenileşme" (teceddüt) akımları başladı.

19. yüzyıl ortalarına doğru, kişisel mülkiyet, Avrupa'daki örneğine uydurulmak istendi. *Gülhane Hattı Hümayûnu* (26 Şaban 1255) ile 1836'da (Senbolos: 3 Kasım 1839) zeamet kaldırıldı. Arazinin idaresi, "mültezim" ve "muhasa/^ar yerine arazi memurlarına verildi.

Kanunun 54. maddesi, "*eshab intikail'ri*" (yani toprağın tasarruf hakkına bedavadan sahip çıkan vereseysi) 3 derece yaptı. 59. madde: "*Eshap* tapucu (yani toprağın tasarruf hakkına tapu misliyle konanları) 9 dereceye çıkardı.

1846 (1264)'da, yeniden "müsaadei seniye" çıktı. Ona göre:

- 1- Toprağın geçişi erkek ve kız çocuklara bedavadan ve eşit olacak.
- 2- Erkek çocuk yoksa, toprak başlı başına ve bedavadan kızlara intikal edecek.
- 3- Kız ve erkek çocuklardan buluğa ermeyenler, erdikten on yıl sonra ya kadar hak dava edebilecekler.
- 4- Ölenin, kendisinden önce ölmüş oğlunun oğlu yaşıyorsa: o "*eshap* tapu"dan sayılacak.

7 Ramazan 1274 (1857) tarihinde cemaziyelahır 1272 islahat fermanına uygun olarak meşhur "Arazi Kanunnamei Hümayûni" çıktı. Bu kanun ile bütün eski "kanun"lar, "fetva"lar, fermanlar yok sayıldı. Şöyle deniyordu:

"Şimdiye kadar gerek kamu arazisine, gerekse vakıflara tahsis edilmiş araziler hakkında ve ulu hükümler veya Şeyhülislam fetvasıyla yapılan işler artık yapılmayacak, ibadet yerlerindeki fetvalarda ve Kelamı Şahane'de ve bütün mahkeme ve meclislerde bundan sonra bu kanunnameye göre işler yapılacaktır. Divanhümayûn kaleminde, saray defterlerinde ve yerel bütün işlerde, "emirle dağıtılan veya vakfedilen araziler" hakkında eski kanunlara ve nizamnelere itibar edilmeyecektir. "[27]

Nihayet 17 Muharrem 1284 (1868)'de, "*eshab intikal*"% dereceye çıkarılıp, eshab tapu 3 dereceye indirildi.

Abdülhamit'in son günlerinde (1902'de) emlak sarfı tapuca yapılmaya başlandı.

Cumhuriyet'in güçlendiği gün, 1929'da, kişisel mülkiyet de yeni bir "*tevsi'iintikal*"güçlendirildi: İntikal 8'den 12 dereceye çıkarıldı.

Böylece, Türkiye toprakları modern çağın genel ilişkileri içine katılır. Artık eski tasarruf ve mülkiyet farkları ölür. Arazi vergisi bütün toprakları yeni bir silindire düzler.

Bütün bu son bağlantılar gösteriyor ki, toplum topraklarının kişisel mülkiyet haline sokulması için, son zamanlarda artık sosyal ölçüde herhangi bir devrime dahi lüzum kalmamıştır. Yüz yıllardan beri sürüp gelen "oldu bitti" prosesini olduğu gibi kabul etmek yetmiştir.

II- ÜST TABAKALARDA

Çiftçilerin tarihi bir zaruret olarak tanınan hakları, nihayet emeklerinin karşılığıdır. Çiftçilerin böyle arı gibi çalışmaları, toplum ölçüsünde kendilerini bir alt sınıf haline getirmekten öteye geçmemiştir.

Çünkü, yüz yıllarca didinip miri topraklarda hep kendi hesaplarına yol aldıklarını sanan çiftçiler, dönüp arkalarına bir baksalar, arpa boyu ilerleyemediklerini anlarlar. Gerçekte kişisel mülkiyete yaklaştıkları ölçüde kurdun ağzına yaklaştırmışlardır.

Onlar için kişisel mülkiyete kavuşur gibi olmak çağı, en amansız sömürülme çağına dönmüştür. Çünkü çalışan onlar, fakat parsayı toplayan üst tabakadır. Çiftçi dilediği kadar uğraşsın, paralansın, kazandığından kendi kıt geçiminden aşırı bir pay alamamıştır. Başında kara kuş gibi kanat giren "*sahibülarzlar*, daima artan arslan paylarını almayı bilmişlerdir.

Yani, üst tabaka, çiftçiye pek candan bağlandığı toprağı verir gibi yaparken, daima çiftçiden almıştır. Arada koskoca miri topraklar aşınırken, çiftçinin aldığı basit bir sus payı bile değilken, üst tabaka, büyük toprakların şahsi mülkleşme prosesini var kuvvetiyle kendi hesabına sömürmüştür.

Böylece, Osmanlı toprak düzeninin temelini kazan çiftçi, bu düzenin çöken üst katları altında kalmış, bütün yıkıntıların ağırlığını ve ızdırabını sırtında taşımıştır. Bu suretle küçük üretimle topluluk mülkiyeti arasındaki çarpışmada, çiftçiler, Allah için savaşan erler gibi, yalnız efendilerinin işlerini kolaylaştırmışlardır.

1- DİRLİKÇİLİĞİN SOYSUZLAŞMASI

Bu niçin ve nasıl böyle oldu? Dirlikçilerin soysuzlaşması ile.

Tekrarlamaktan usanmayalım: İlk Osmanlı "gazi"leri, sahici ilb kaldıkları müddetçe, dünya malında gözü olmayan, tok gönüllü, faziletli birer idealisttiler.

Fakat, bu ilk barbar sadeliği ve kuvveti çok sürmedi. Fethettikleri yerlere ilkin tutumluluk ve doğruluk bakımından örnek olan İLB'ler, yerleşip kökleştikçe, kendilerinden evvelki saltanatların efendilerine özendiler. Rahat, ihtiyaçları çoğalttı. Hâkimiyet ve işsizlik lüks ve sefahati arttırdı.

Ve gün geldi ki, o mütevazi, kanaatkâr dövüşçülerin yerine zenginliğe tapan bir kadro geçti. Eski saltanat artığı zümrelerin Osmanlılığa kolayca kaynaşması (Yeniçerilik, Enderun vesaire müesseseleri) saltanat mevkisinin bilhassa Fatih'ten sonra perde arkasına geçip, göçebe ve İslam demokrasisinden kalma her türlü geleneği ve göreneği yok etmesi, şahsi ve keyfi idareyi ahlak derecesine çıkardı.

İlk Osmanlılarda büyük ideal: Din uğruna gaza idi. Bu sonrakilerde bütün gaye şahsi zenginlik oldu. Bu müthiş ihtirasın ne derecelere vardığını, kapkaç ve kandırmanın ve vurgunculuğun hangi şekillere kadar büründüğünü anlamak için, Kanuni çağının vezirlerine şöyle bir göz atmak yeter:

1- Veziriazam İbrahim Paşa: Parga adasından esir tutulmuş bir Rum oğlanıdır. Rumca, İtalyanca tahsil görmüştür. Ayrıca musikiden de anlar. Bu sıfatların hepsinin üstünde ise pek yakışıklıdır:

Önce Manisalı bir kadının eline geçer. Hatun bu becerikli ve yakışıklı genç kölesine, Türkçe, Arapça, Farsça ve okuma yazma öğretmekte gecikmez.

Bir gün, bunca meziyetleri olan köle saraya *satılır*. Padişahla aynı haftada doğmuş olması yıldızının parlaklığını göstermez mi? Çarçabuk hünkarın gözüne girmeyi bilir. Önce has odabaşılığa, sonra sadrazamlığa yükselir. O kadarla da kalmaz: Padişahın kız kardeşiyle evlenir. Bu saltanatın resmi eniştesi, belki karısından çok kayını tarafından sevilmektedir: "*Padişah birkaç saatlik firakına (ayrılığa) bile tahammül edemez. Muhabbetnameier teatisi suretiyle idamei temas ve münasebete devam olunurdu.*" /^KTarih-iEbûlfaruk"zad& Ömer Faruk bin Muhammet Murat, Tefyiz Kütüphanesi, 1328, c. 11. s.244)

Bu eski kölenin, araya fit sokarak, yani sarayda ustası olduğu entrikalarla boğdurduğu Anadolu halk isyanlarındaki maharetiyle padişah muhabbeti de karıştı ve geliri 12 yük akçeden 20 yük akçeye (iki milyona) çıkarıldı.

2- Ayaz Paşa: Rekoru avratçılıkta kırdı. Mezar taşına "avrat yüzünden tevt" olduğunu yazdıran Osmanlıların bu seçme örneği, harem dairesini haraya çevirdi. Sürüyle kadın besledi. Emlak ve akarı ile İstanbul'un bir semtini kapladı. Evinde 40 beşik birden sallanır, avlusunda 120 çocuk (kendi öz evlatları) oynardı.

3- Veziriazam Lütfü Paşa: Hem alim, hem tabipti. Ayaz Paşa ne kadar kadın dostu ise, Lütfü Paşa o kadar kadın düşmanı idi. Meşhur "Asafname"sinde her yıl 4-5 yük (yani yarım milyon) akçeyi hazinesinde biriktirdiğini ve her akıllının böyle yapmasını yazar... "*Gazalarda ganimetten ve beylerbeyliğinden helal itibar olunan ru'sum ve aşardan nice mahsufü de "tasaddukat ve hasenata (sadaka ve hayır işlerine) tebdil ederdim.*" (Asafname) der. Kadın düşmanı Paşa'nın hep miri toprak kölelerinin gözyaşı ve kanı ile birikmiş bu "helal" gelirlerini hangi çeşit "*hasenata tebdil*" ettiğini ise şöyle yazıyor:

"*Deli Birader'in "su/u mukabelehaneler" tesisi ve ihdas etmesine nakden yardım etmek gibi ha ika karşı bir asillik ile kendisini iekedar etmiştir.*" (Tarih-i Ebûlfaruk c. 11. s.277)

"*Suiu mukabelehane*" de ne mi? Düpedüz hamam âlemleri!

4- Rüstem Paşa: "*Hırvat dönmelerden bir aktör*"d,üv. En büyük rolünü, zamanın en zengin sahnesi olan sarayda oynadı. Ondan sonra alabilirdiğine açılan canlı ve ezeli sahici piyesinin adı, "*Kadın Entrikaları*" idi.

Fakat bu kadarcıkla kalsa gül suyu. O zamana kadar "mansıb" (memurluk) yalnız ehil olana verilirdi. Rüstem Paşa her şey gibi, devlet hizmetini de pazara çıkardı.

Ve Osmanlı tarihinde ilk defa olarak satılıkılığı, açık siyaset yordamı haline soktu: "Mans/b satmak" âdetini açtı.

Öldüğü zaman: "Rüstem Paşa'nın malikanesi içinde şunlar mevcut idi: 815 çiftlik, 476 su değirmeni, 1700 carye ve köle, 2900 binek at/, 116 deve, 5000 müzeyyen işlemeli hiî'at, 4900 zere, 10 600 baş kışvesi, 600 gümüş ve 500 altın ile işlenmiş ve tersiy edilmiş eyer, 130 çift som altın özenği, 760 murassa kılıç, 1100 müzeyyen mızrak, 800 Mushaf/ Şerif (ki bir k/şm/n/n kabiar/ mücevherle işlenmiş idi), 5000 cilt kitap, 32 büyük mücevher taş/ (ki 220.000 altın: Şimdiki 6 milyon lira kıymetli tahmin olunmuştı.) Nakit ve külçe olarak iki milyon duka altını kıymetinde idi." ("Tarih-i Ebülfaruk" c. 11, s. 279-280)

Dört ayrı alanda uzman, ikisi dönme, ikisi asil olan bu dört paşa yana getirilirse, bir çağı anlatmak bakımından birbirlerini mükemmelen tamamlarlar.

Onlar, Kanuni I. Süleyman saltanatının kodaman dirlik sahipleridir. Hepsı büyük arazi sahibi olmuşlardır. Hepsı milyonerdirler. Hepsinin binlerce kölesi, cariyesi vardır.

Bu süslü ve yarı kadınlaşmış devlet vurguncuları ile, ilk demir çarık-demir asalı Horasan erleri, Osmanlı İlb'leri arasında dünyalar kadar uçurumlar yok mu?

Bu şartlarda milyoner olmak için, bir yıl vezirlikte kalmak yeter, artar. İmparatorluğun dört köşesinde ne kopartabilirsek, hepsi "helalinden"! Paranı işlet de, istersen "su/u mukabeiehane"ci Veziriazam ol. Artık Kur'anı Kerim bile, okunacak kutsal din kitabı değil, biriktirilecek ve abdestsiz ele alınmayacak birer mücevher çekmecesi haline girmiştir.

Biz de zavallı kelimelerin ne acıklı kullanılışları vardır?

I. Süleyman'ın şöhreti "Kanuni"ülr. Niçin "Hamami" değil? Öyle ya, "Hamam"ları "Kanunlarından aşağı kalmıyordu. Aşağıya: Kanun, fakat yukarıda: Hamam!...

II. Selim'in yaman ünü dindarlığıdır. Öyle ki evliyalığından uçacak sanılır. Gerçekte adamcağız "hamami"liğe "şarabi"liği katan evliyaullahtandır. Tarih evliyalıktan uçtuğunu değil, sarhoşluktan hamamda düşüp kalmadığını yazar!

Tarihimizde şarap, nedense en büyük soysuzlaşma alameti olmuştur. İslam'ın pek güzel bir kuvvetle yasak, haram ettiği şeyin alıp yürümesi, çöküş bakımından az manalı sayılamaz.

Birinci Osmanlı devletinin sonunu şarap damgalamıştı. Ayyaş Yıldırım Beyazıt'ı, Aksak Timur'a meze eden zehir, şaraptı. İkinci devir, Timur silindirinden sonra, tarihin yeni hızıyla mest oldu. Şarabı unuttu. Yeniden kuruluşun ve ilerleyişin normal heyecanı, keyif veren zehirleri aratmadı. Fakat bu ikinci devir dahi, "Kanuni" basamağıyla sona ererken, hamamcılıkla birlikte, şarapçılık da yeniden "milli sanayi" haline girdi. II. Selim kadar dindar bir padişah bile ikide bir sormaya başladı: "*Acaba şarabın eyüsü, Kadasker Çelebi'de mi, yoksa İstanbul efendisinde mi bulunur?*" (Tarih-i Ebülfaruk, c. 8, s. 388)

Osmanlılık, yerini tuttuğu Roma İmparatorluğu'nun bütün rezaletlerine boğazına dek batmıştı. Birinci Osmanlı saltanatının çöküş iksiri şaraba, ikinci saltanat çöküşü Roma'nın dekadans buğusu olan hamam ve yangınları da kattı:

"Devri sabıkda (Süleyman Kanuni'de) mahut deli birader hamamları zevkaver bir müessesese mertebesine ala etmeye çalışmış; Lütfü Paşa, İskender Çelebi gibi azamdan bile teşvik ve muavenet (yardım) görmüştü." (Tarih-i Ebülfaruk s.389) *"DevriSe'im'de bu hal, daha ziyade ileriye götürüldü. " Bizzat Padişah II. Selim bile "hamam yeni inşa olunup kurumadığına bakmamış, içinde Yahudi Nası'nın takdimi itiyad ettiği nado şarabından bir şişe içmiş, bundan ve henüz kurumamış olan hamamın tebehhuratından başı dönmüş; düşmüş, bir daha yataktan kalkmak nasip olmamış imiş"* (Keza, s.390)

Şarapla hamam sefası ne? Haydan gelen zenginliğin huya gitmesi değil mi? Bunların en mantıki neticesi, en saf şekilde sefahat demek olan yangın değil midir? Yangında şarabın rengi ve hamamın sıcaklığı vardı. İhtimal beyler hamamlarda şarapla ateş kesilirken, ayaktakımı da, "Bir yangın olsa da, aydınlık görsek" kabilinden en tabii kargaşalık ve çapul vesilesi hazırlamak üzere tahta sarayları tutuşturuyorlardı. Şarap ve hamam beyinleri yakarken, İstanbul'da 36 bin evi birden aleve saran yangınlar çıkıyordu.

2- ÇİFTÇİNİN DOĞRUDAN SÖMÜRÜLMESİ:

"VASITASIZ VERGİLER"

Dönen bu değirmenin suyu nereden geliyordu? Tabii "çiftçilerden... Nasıl geliyordu? Gelirler: Merkezdekilere taşra beylerinden; beylere ikinci, üçüncü derece dirlikçilerden; dirlikçilere de çiftçilerden geliyor.

Çiftçilerin şeriat ve kanun gereğince verecekleri şey çok basittir: Öşür ve Çift Akçesi'dir. Fakat bu kadar basit ve normal gelirler, yalnız ilk idealist ilberleri doyurmaya yetebilir. Yukarıda örneklerini gördüğümüz hamam

ve ihtiyaçları arttıkça, aşağıdaki çalışan geniş tabakaların yüklerini ve zaretlerini çoğaltmak önüne geçilmez bir devlet vazifesi kılığına sokulur.

Çiftçileri *normalin üstünde* sömürmek başlıca iki yoldan yapılır: 1- Doğrudan, 2- Dolayısıyla.

Çiftçiye doğrudan sömürme

Doğrudan doğruya sömürme, zamanımızın "*vasitasız vergüer*"mı andırabilir. O da başlıca üç şekilde görünür: a) Yarıcılık; b) Angarya; c) Müsade hakkı.

a) Yarıcılık: Buna ortak toprak (*şerikyer*) adı verilir. Başlangıcı belki daha eskidir. Fakat, ilk defa resmi ve umumi tartışmalara I. Süleyman çağında rastlıyoruz.

İlkin; öşürün kaçta kaç olacağı etrafında meseleler açılır. Öşür, adından da anlaşılacağı gibi onda-birdir. Şeriat ve ona uyan ilk temiz göçebe İlb'ler de hiçbir vakit fazlasına gitmezler. Fakat, sefahat üst tabakayı hazır yiyeceği bir sınıf haline getirirken bu açık nokta yorumlara uğratılır. Çiftçiler öşürün onda-bir olduğunda direnirler. Haramı bilmesede de insafı bilen her insan bunu anlar.

Lakin, beyler kendi arzularını, çarçabuk Allahın ve allahlaştırdıkları padişahın iradesi kılığına sokmaya kalkışır. Fetvalar işi din kitabına uydurmakta gecikmezler.

İlkin; öşür ile haracın birbirine karışmasından faydalanılır. Öşür nedir? Elbette onda-birdir. Ama, sizin öşür dediğiniz bakalım öşür müdür? Hayır: "*Haracı Mukaseme*" (haracı paylaşma)dir. Haracı Mukaseme ise, öşür değildir. Şu halde onda bir almak şart sayılamaz.

İşte somut olarak falan veya filan toprağın karakteri üzerinde durulmaksızın Ebussuut efendilerin bir mantık oyunu ile şerikin "öşr"ü kuşa çevrilir; onda-bir âdeti kaldırılır:

"*Meseie: Öşür sairyeye (çift akçesi) ile karıştırılırsa salaryerin miktarı çıkarıldıktan sonra, kalan kısımdan şüphe olunur mu? Cevap: Saiyerenin doğruluğu kararlaştırılmış mıdır? Öşür adına alınan öşür değildir. Toprağın haraç payıdır. Haraç elbette onda-bir olmaz. Toprağın tahammülüne göre alınır. Yarıya kadar alınmak meşrudur. Sekizde bir alınmak toprağın tahammülüne göre helaldir.*" [28] (Kaanun Sultanıl Hamza Paşa, Tevkii Celal zamanında).

Görülüyor ki, haracı yarıya kadar çıkarmakta şeriata dayanılır. Ama, henüz fetva dahi pratik olarak sekizde birden (1/8) yukarıya çıkamaz. Lakin, adım atılmıştır. Ondan sonra artık iş yoruma, yani insafa kalmıştır. Nitekim basamaklar yavaş yavaş yukarıya doğru fırlar:

"Şerik (ortaklık) yerleri sipahiye öşürden ziyade yarım ve beşte bir yazılsa, bazı yerlerden hini tahrirde (son yazımda) öşrü, hams (beşte bir) yazılır. Ve öşrü hamstan alınagelüp ol vilayetin öşür yerine hamsi alınır. Kanundur" (Kavanini Kadime-i Osmaniye. "Zühdü yazması")

Görüyoruz, karşımıza bir "şerikyer" çıkmıştır. Yani, dirlikçiler, o zamana kadar yalnız basit devlet memuru gibi, işletmeye hiçbir suretle karışmaksızın öşürlerini almakla yetinirken, bu sefer onlar da, bazı toprakların işlenmesine değil, fakat işletilmesine bir çeşit ilkel kapitalist gibi karıştırılırlar. Üzerlerine "ortak toprak" yazılır. Ve o toprakta, dirlikçi artık memur değil tam bir yarıcı ağa kılığına girer. Eşkinci tohumun ve öküzün yarısını köylüye verdi mi, karşılık olarak ürünün (mahsulün) de yarısına sahip çıkar. Yani yukarıki beşte bir pay unutulur:

"Bir sipahi, defterde ortaklık yer diye kaydoiunsa, sipahi toprağı işleyene tohumun ve öküzlerin yarısını verirse, alınan ürünün de yarısını alması kanuna uygundur. Ama sahibüi arz (toprağı koruyup işleten) tohum ve öküzün yarısını vermediği senede ürünün yarısını alamaz. Öşürünü (onda birini) alır. Bana defterde ortak yerler diye kaydoiunmuştur. Yarısını alırım diye reayayı taciz edemez." [29] (Kavanini Kadime-i Osmaniye s.92)

İş bu kadcılık bir icadın ortaya çıkmasındadır. Dirlikçiye artık çiftçiyi yarıcı haline sokmanın yolu gösterilmiştir. Ortak yer prensibi, öşrü istenildiği kadar artırmak için açılmış bir kapıdır. Bu kapıyı kullanmak tek taraflıdır: Çiftçiye sorulmaz. Dirlikçinin arzusuna bakar. Deftere bir çiftçinin toprağını ortak yer diye yazdırdı mı, ondan sonra çiftçi, sıkı ise yarı yarıya vermesin!...

Hayat ve mukadderatı elinde tutan, değil o devirde, modern zamanda bile kanunların lastiği önünde zavallı köylünün gık diyemediğini bilenler için, ortak yer icadının manası kendiliğinden anlaşılır.

Nitekim çok geçmez; dirlikçi; tohum, öküz verse de, vermese de öşrü beşte bir, hatta ikide bir almak âdet haline girer:

"Ortak yerleri sipahiye öşürden ziyade yarım ve beşte bir yazılsa, bazı yerlerden son yazımda öşürü beşte bir yazılır. Vilayeti terk edenden onda bir yerine beşte bir alınır. Kanundur." [30] (Kavanini Kadime-i Osmaniye)

b) Angarya: Ortak topraktaki yarıcılık yolu, köylüyü muntazam, fakat yılda bir sömürmektir. Angaryanın sınırı yoktur. Umumiyetle askerlerin ve hususiyetle dirlik sahiplerinin bütün işleri, çiftçilere hiçbir karşılık ödemesiz bedavaya gönderilir.

Mesela, Kavanini Kadime'ye göre bir vilayette demetten öşür almak "Kadim" ise, çiftçiler: "Askerin demetini reaya tarladan harmana getirip dönecek. Hükmü Şerif."

"Kadim" ne demek? Kimsenin bilemediği kadar eskiden beri yapılan şey demektir. Kadim olup olmadığını kim tayin edecek? Allah bilir, daha doğrusu dirlikçi bilir. Çünkü idare gibi adalet de onun emrindedir.

Nitekim gene o çeşit fetvalarla dirlikçilerin başka birçok angaryaları da gene reaya olsun olmasın bütün çalışan köylülere gördürülüyor: Dirlikçilerin haklarını pazara satılmaya götürmek, ambarına taşımak en tabii angaryalardan olur.

"Bir raiyyet öşrü her hafta zor ve terke satılıyor (okunamadı) pazara, ve köyünde olan ambara götür demek kanundur. Ve hariç reayada dahi bu kanun cari ve icra (geçerli ve uygulanır) olunur." (Kavanini Kadime-i Osmaniye)

c) Müsaade Hakkı: Çiftçinin birçok hareketleri gibi birçok hakları, hatta mülkiyet hakkı bile zaman zaman dirlikçinin emrine verilir. Köylünün topraktan her türlü istifade hakkı dirlikçinin müsaadesine tabidir. Buna birkaç misal:

"Eski kamu toprağını alıp satmak ve ekip biçmek kanuna aykırıdır. Zorla ekilip biçil irse, gene çayrılık olarak hükmoiunur. Zira köylülerin tavırlarına saygı esastır." [31] (Kanun-u Mutebere) Topluluğun otlağını kişilere kaptırmamak için güzel bir usul, fakat, altında hemen istisnası baş gösterir: "Meğer ki oiyaylanın hali guhi (dağlık) olup sahibül arz izniie açılıp ziraata kaabii ola.." (Kavanini Kadime-i Osmaniye) Yaylanın dağlık sayılması dirlikçinin takdirine, izin verilmesi de keyfine kalmıştır.

"Zeyt kenduye geçen değirmen yerini sipahiden izinsiz beye kadir... olamaz. (Ebussuud)". Bu yüzden mülk sayılan değirmen de satılmak için sipahinin iznine bağlıdır.

"Bir değirmen sipahiye hasılkaydoiunup mezbur(ad\ geçen) değirmen yerin miri canibini mevkuf at eminden ömr ve tapu ile aisa hangisi muteberdir?" "Zeyde hasıl ise mevkufat emini veremez." (Ebussuut)

Mevkufatçı: Devlet tahsildarı demektir. Dirlikçiye kaydolunan değirmen yerini, o vazifeyi veren devlet bile bir çiftçiye veremez.

Bütün bu müsaade ve tahditler, hapishane müdürüne verilen "idari selahiyet"lere benzerler: Sırf yetkili adamın insaf ve namusuna kalmıştır: Adam, fevkalbeşerse (insanüstü); bir peygamberse, yetkileri yurttaşların iyiliğine de harcayabilir. Ama bu kendiliğindenci kanunlarla yürüyen bir toplumda "peygamber" ne kadar azdır. Hatta pek haklı olarak Hazret-i Muhammed kendisinden sonra peygamber yetişmeyeceğini söylemiştir. Şu halde yetkiler, alelade kişi menfaati güden efendinin elinde yurttaşları dirhem dirhem sızdırmak için kullanılan birer korkunç silahtırlar!...

3- ÇİFTÇİNİN DOLAYISIYLA SÖMÜRÜLMESİ:

"VASITALI VERGİLER"

Bu çeşit gelirleri, kolayca anlatabilmek için, zamanımızın "*bilvasita vergi*"ler'ine benzetebiliriz. Ve daha ziyade üst tabakaları vergiden muaf tutma gibi imtiyazlar şeklinde görünür.

Ö. Barkan, (Ü/kc7 58. Birincikanun 1937) dirliğin bir "*immunité financi-ère*" (mali muafiyet) olmadığını ileriye sürer. Halbuki dirlikçilerin bu çeşit imtiyazları mali muafiyetten başka bir şey değildir. Ayrıca, çiftçi ve çift hakkındaki her karar en sonunda mutlaka dirlikçinin yetkisine katılır.

Trabzon Sancak Beyi Ömer, (...*okunamadı*) ve hâkimlerin şer'i mahkeme kararlarını bile yolsuz ilan edebilir.

d) Haraç Muafiyeti: Çiftçilerin dolayısıyla sömürülmeleri, üst tabaka çiftliklerinin ve zirai işletmelerinin birçok vergilerden muaf tutulması ile olur. *Toprakta haraç muafiyetine dair:*

"*Saiyresi defterde mestur (yazılı) olmayan sadahe (efendilerin) ve sipahi çiftlikleri yerlerinden saiyeye alınmaz.*" (Pir Mehmet: Kavanini Kadime) Salarye: Çift Akçesi demektir.

Trabzon Sancağı beyinin II. Selim zamanında yazdığı şikâyetleri yukarıda gördük. Değil "*sadahe, ve sipah*" çiftlikleri, hatta reaya çiftlikleri bile öşriye midir, haraciye midir; doğru dürüst kayıtlı değillermiş. Bu şeraitte "*defterde mestur olmayan*" üst tabaka çiftliklerinin tahmin edileceğinden çok olacakları kolay anlaşılır. Onlardan çift akçesi almamak, yükü çiftçiye bindirmekten başka nedir?

Yer vergisi böyle olduktan sonra, bütün öteki vergilerin başka türlü olmayacağı anlaşılabilir.

Dirlikçilere verilen vergi imtiyazları ve muafiyetleri, onlara defterde yazılı olan gelirden ayrı ve aşırı bir kâr bırakır. Bunlara dair bir iki misal:

a) Otlak Hakkı: (Rusm'u yaylak, rusm'u kışlak) çiftçi için *sabit ve muayyen* bir rakam değildir.

"*Rusm'u kışlak ve rusm'u yaylak her kim çıkup yayıyup ve inüp kışıyup otundan ve sütünden yararlananlardan tahammüllerine göre rusum alınmak kanundur. Defterde yazılan rusmu veririz deyu kavga edemezler. Bu bapta itibar tahammülüne göre rusm alınır. Defter mucibince alınmaz.*"

Böylece defterdeki yazı, buz üstündeki yazıya döner. Esas "*tahammülüne göre*" vergi almaktır. Bu "*tahammüfü* kim bilecek? Dirlikçi, demek vergi dirlikçinin takdirine, başka tabirle insafına kalmıştır.

"Tahammütü" takdirden başka, dirlikçiye olağanüstü gelirler de bırakılır. Dirlikçi bir otlakta yalnız yazılı çiftçilerden rusum almakla kalmaz, dışarıdan gelme yabancı sürülerden de "*Ecnebi Otlak Hakkı*" alır:

"Otlak Kanunu budur ki hariçten kimesneier koyunlarile otlak zamanında geiüp durup otundan ve suyundan intifa (yararlanıp) edüp öşr ve rüsum gibi neseler vermezse, ol makulelerin her300 koyunları bir sürü ad-dolunup ala sürüde bir koyun ve vasat sürüden bir şişek, ve edna sürüden bir tokiu otluk hakkı alınmak kanundur. Kanunu muteber. Erüvde (ev-de) yani mer; (...okunamadı) yerlerinde tayini hudut yoktur. Hariçten biri kariye (köy) otlağından faydalanırsa: mezbur karye ehaisibizim karyemizin toprağındadır. Sana defterde verilen rüsümü verup ziyadesin biz aiup ve düşen tekaliflerimizi (vergilerimizi) verürüz." diyemezler. "Cümle mahsulahipuarza hükmoiunur." (Kavanini Kadime-i Osmaniye)

Yani, o yerlerin öşrünü, rusmunu çiftçiler verir. Yabancı sürülerden gelecek fazla iradı dirlikçi alır.

b) Koyun Hakkı: (Adet'i ağnam, ağnam ve ağıl) 300 koyun bir sürü hesabıyla, ilkin her 300 koyundan 5 akçe rusmu ağılı sipahi alır. Her 100 koyunda "25 akçe de cem eden kullar alup" ağıl ve koyun haracı "herbir zeminden bir derece maktu" 150 akçe alınır. Bunun 140'ı hazineye, 10'u da "haracı cemiine varan kullar alup" giderdi... Sonraları, her bir koyundan miriye bir akçe alınmak âdeti çıktı. Kavanini Kadime-i Osmaniye, bu sonraki vergi ağırlaşması hakkında, hiç olmazsa şu kadcırcık söyleyip günahı boynundan atar:

"Bu bid'at rusc Sinan Paşa eylemiştir. Cevabın ahirette vere. Hala kanunu muteberdir". Fakat "mansıp satıcı" Siman Paşa koyun başına koyduğu bir akçe bidatinin hesabını öbür dünyada veredursun, bu dünyadaki "sadahe, münakip, tımarlı, ulufeliku/"\avd,an aynı vergi alınmaz. Askerler de, ancak 150 koyundan fazlası için koyun başına bir akçe verirler.

Bir başka imtiyaz daha: Her bir koyundan havası hümâyûn bir akçe aldığı halde öteki havas ile, tımar ve evkaflar yarım akçe ile yetinirler.

c) Kovan hakkı: Baldan öşür alınır. Yalnız, "Ansiyla alınmaz. Kış gıdası baldan alınmaz. Balı sağılmak şart değil, balın kemalini bulması kafi" (Celal Bey'den: "Kavanini Kadime-i Osmaniye" el yazması s.99)

Bu işte imtiyazlar, şu hiyerarşiye-mertebeye göre ayrılır:

1- Kadae, müderris, mülazım, yeniçeriye, askerin-, 9'a kadar olan kovanından öşür alınmaz. 10 oldu mu; hepsinden alınır.

2- Kale dizdarından, ulufeli kapikulundan veya tımar sahibinden: Kovan hakkı alınmaz, (hisar erenlerinden: Reaya gibi alınır).

d) Mülkiyet sahiplerinden alınmaz: "ZeydMülkünden vafır (çoğalan) kovanlar başlasa, Sipahi öşr almaya kaadir" olur mu? Olamaz. Niçin? Çünkü: "Bu diyarda alınan icareyi arzdr (toprak kirasıdır): Mülkte

olan şer'e muhaliftir." (Pir Mehmet, Kavanini Kadime-i Osmaniye, Yazma, s.100)

Çiftçilerin böyle gerek doğrudan, gerek dolayısıyla sömürülmeleri; Osmanlı toprak ekonomisinde derebeyi unsurunun, "ilk birikiş" diyebileceğimiz temellerini hazırlamış olur.

Nasıl kapitalizmden önceki çağda sermayenin ilk birikimi kör kuvvetlerin oyunu ile olursa, dirlikçilerin mülkiyet sahipliğine doğru gelişmeleri de öylece gelişigüzel kanunlar ve keyfi bir idare ile hazırlanır. Bu çağın biraz daha ilerlemesi, dirlik sahibini ister istemez, adeta hadiselerin zoruyla mülkiyet sahipliğine götürür. Zira, köylünün amansızca sömürülmesi için her şey hazırır.

4- TOPRAKBENTLEŞME TOHUMU

Klasik tarihte, angaryanın toprakbentlikten (toprak köleliğinden) kaynak aldığı anlatılır. Halbuki, gerçek tarihte nasıl borçluluk köleliğe kapı açarsa, tıpkı öyle angarya mecburiyeti de, zamanla toprakbentliğe kapı açar.

Bunun açık örneği, Osmanlı toprak rejiminden bir parça olan Tuna beyliklerinde son zamanlarda görülen gelişmedir:

"Tuna beyliklerinde angarya çalışmak tabii irat ve toprakbentliğin başka ekleriyle birleşik olarak, hâkim sınıfın kesin haracını teşkil ediyordu. Orda olay şudur: Angarya emek nadiren toprakbentlikten kaynak alır; aksine belki çok defa angarya emekten toprakbentlik kaynak alır. Romanya eyaletlerinde iş böyledir. Bu eyaletlerin en ilk üretim yordamı, kamu temeli üzerine kurulu idi: Ama, bu İslav veya hatta Hint biçimi kamu mülkiyeti değildi. Çiftliklerin bir kısmı her öze i mülkiyet olarak kamu üyeleri tarafından başlı başına işletildi; öbür kısmı (agerpublikus: kamu toprağı) topluca ekilirdi. Bu topluca işin ürünleri kısmen kötü yıllar ve başka ihtimaller için ihtiyat fon olarak, kısmen de savaş, din ve sair kamu masraflarına harcanmak üzere devlet hazinesi olarak kullanılıyordu. Zamanla, savaş ve dinin yüksek yetkilileri kamu mülkiyeti ile beraber oradaki hizmet yükümlülüklerini de ellerine geçirdiler. Hür köylülerin bu (efendilere) **ait** olan kamu arazisi üzerinde çalışmaları, kamu topraklarının hırsızları için **angarya emek** haline döndü. Böylelikle aynı zamanda toprakbentlik münasebetleri gelişti; ama henüz hukukça değil, fiilen gelişti; derken cihan kurtarıcısı Rusya, toprakbentliği kaldırmak bahanesiyle, kanun şekline yükseltti. Rus (Ceylanı) Gazali Kisseiev'in 1831'de iian ettiği **Angarye İş Kodeksi** tabii, bizzat Boyarlar tarafından dikte edilmişti. Rusya böylece Tuna beyliklerinin büyük ağaların, manyaların ve tekmil Avrupa liberal cücelerinin tasvip alkışlarını kendisinden yana kazanmıştı." (K. M. Kapital c. 1, bölüm 3, ayırım 8, makale 2)

Yani, Osmanlı İmparatorluğu'nun "miri toprak" prensibi, velev ismen baki kaldıkça, Osmanlı reayası çiftçi olarak kaldı: Resmen olsun toprak-bentleşmedi.

Lakin fiilen; angarya zarureti, çalışan köylüyü toprakbent durumuna getirmişti. Belki Osmanlı ölmedikçe, Osmanlı kaldıkça; Boyarlar, köylüye toprakbent sıfatını kanunca giydirememişlerdi. Rus işgali üzerine yapılan "uzvi tüzük"; her köylüye 12 gün çalışma günü, bir gün tarla işi, bir gün ot yolma diye 14 "gün" angarya yazıyordu. Buradaki "gün"ler: "birgünlük ortalama ürünün meydana gelmesi için gereken çalışma" olduklarından dolayı, beher "gün", gerçekte üç günü buluyordu. O zaman angarya 42 gün olur. Buna yobagie adı ile "olağanüstü hizmet" için 14 gün ve takıntı (zubus) iş için 1 gün (aslında iki gün de yetmez) katılırsa; angarye 58 güne çıkar. Ulah ziraatında yılın 210 günü çalışmaya müsaittir. Bu 210 günün 40'ı pazar ve bayramla geçer, 30'u kötü hava ile kapanır. Geriye 140 gün kalır. Onun 58 günü (56/84'ü Marks'a göre %66 1/2) 58/84'ten: %69,04 bir sömürme rayici meydana gelir.

Onun için angarya "mayıs ayında başlar, kasım ayında biter". Daha doğrusu: "Zafer sarhoşu bir yobazın haykırdığı gibi: Uzvi Tüzüğün 12 angarya günü, yılın 365gününe uzanır." (Kapital) Etabın alt tabaka hayatına geçişi böyle olur: On-on bir misli ağırlaşma!

Marks, Osmanlı toprak rejimindeki çiftçi toprakları üzerinde durmuyor. Bu toprakların miri olduğu da hesaba katılırsa, yani çiftçilerin esasen işledikleri toprağa da sadece *tasarruf* ettikleri, yoksa modern manasıyla mülkiyet sahibi olmadıkları göz önüne getirilirse, ağaların ve beylerin köylüyü hukuken topraksız duruma düşürmeleri daha kolay anlaşılabilir. Fiilen toprakbentleşme ise en kaçınılmaz neticedir.

AYRIM II

CAMİA MÜLKİYETİNİN AŞIRILMA VE DEREBEYLEŞTİRİLMESİ

*İki Bölüm Toprak Rejimi: Yan yana karma düzen toptan hülasa edil-
melidir:*

Miri toprakların akıbetini anlamak için, öteki topraklarla olan münasebetini göz önüne getirmek şarttır. Onun için, uzun gelişmelerden sonra, tek-mil Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut her türlü toprak münasebetlerini bize en son ve en tam şekliyle "Arazi-i Kanunname-i Hümâyûn" verebilir.

Bu kanunun birinci maddesi, bütün Osmanlı topraklarını şöyle beş parçaya böler: "Birinci madde: Memaliki Deviet-i Aiiyye'de olan arazi beş kı-sımdır" Bunlar:

1- "Arazi-i Memluke" (şahsi mülkiyet toprakları); 2- "Arazi-i Miriye" (bütün toplumun mülkiyetine giren topraklar); 3- "Arazi-i Mevkufe" (vakıf toprakları: Mülkiyeti din yolu ile şahıslara kaydırılmış topraklar); 4- "Arazi-i Metruke" (yer yer toplumlara bırakılmış topraklar); 5- "Arazi-i Mevat" (ölü: Sahipsiz, yukarıdaki dört bölüm dışında kalan topraklar).

Bu 5 çeşit toprakların toplum veya şahıs mülkiyetinde bulduklarına göre ayırtları yapılırsa, şöyle bir tasnife uğratılabilirler:

I- Tam toplum mülkiyetinde olanlar:

a) *Miri toprak/ar.* İmparatorluk ölçüsünde, umumi toplumun orta malıdır.
b) *Bırakılmış topraklar.* Köy ve kasaba gibi hususi ve mevzii toplumların orta malıdır.

II- Toplumla Şahıs Arasında Geçit Olanlar:

a) *Ölü topraklar.* Sahipsiz olduklarına göre daha ziyade toplum orta malı gibidirler.
b) *Vakıftopraklar.* Din garantisiyle şahıslara düştükte, daha ziyade şahıs mülkiyetine yaklaşır.

III- Tam Şahsi Mülkiyete Girenler:

Mülkleşmiş Topraklar. (Arazi-i Memluke)

Bu tasnifi bir kere daha, gerçek olaylara göre tasnif edersek, hepsini birden iki zıt bölümde toplayabiliriz:

I- *Orta Malı Topraklar.* Miri topraklar, bırakılmış topraklar, ölü topraklar.

II- *Şahıs Malı Topraklar.* Mülkleşmiş topraklar, vakıf topraklar.

Bu iki kutbu önce ayrı ayrı manalarıyla, sonra karşılıklı münasebetleri içinde gözden geçirelim.

I- ORTA MALI TOPRAKLAR

1- Miri Topraklar: Rekabesi Beytülmalde olan, ihale ve tefvizi devletçe yapılan ve tarla, çayır, yaylak, kışlak, kuru gibi kullanılan yerlerdir. Bu toprakların ne olduklarını, yukarıda: "*Osmanlı Toprak Düzeninin Prensipleri*" ile "*Dirlik Düzeni*" bahislerinde gördük.

Bunlar, bildiğimiz gibi: 1- *Mülkiyeti* (rakabesi) bütün Müslümanlara (beytülmalde) düşen; 2- *Dağıtım*ı belli prensiplere göre devlet eliyle yapılan ve 3- *Tasarrufu* (işlenip değerlendirilmesi) çiftçilerce yapılan topraklardır.

2- Bırakılmış Topraklar: (Metruke) Ferman veya Defteri Hakani Sureti verilerek kamu (amme) işleri ve toplumcul (kollektif) faydalanmalar

için ayrılmış olan yerlerdir. Bunların: 1) *Mülkiyet* ve. 2) *Dağıtım* bakımından miri topraklardan hemen hiç farkları yoktur. Yalnız 3) *Tasarraf*; ve daha doğrusu kullanım bakımından miri topraklardan büyük bir farkı vardır.

Miri toprakları tek tek, yani fert olarak çiftçiler değerlendirir ve kullanırlar. Bırakılmış topraklar ise, hiçbir vakit şu veya bu ferde mahsus değildir. Daima, doğrudan doğruya toplum, veya toplumun ikinci derecede köy ve kasaba gibi bölümleri tarafından ve daima toplumsal (kollektif) olarak kullanılırlar.

Bırakılmış toprakların iki çeşidi vardır:

a) "UmumiNas İçin", yani *bütün topluma*, herkese bırakılmış topraklardır: Umumi *yollar*, pazar, panayır, iskele, namazgah, mesire, meydan gibi alanlar.

b) Muayyen Köy ve Kasabalar İçin, yani topluluklara bırakılmış topraklardır: Otlak (Mer'a)lar ile yaylak, kışlak, baltalık, harman yeri gibi topluca faydalanılan alanlar.

Bu topraklar nereden bırakılmışlardır? Tabii miri topraklardan.

Kime bırakılmışlardır? Elbet şahıslara değil. İster "umum nas"a, yani herkese birden, ister belli köy ve kasabalar için olsun, bırakılmış topraklar gene miri sayılabilirler. Çünkü şahıs olarak hiç kimsenin değildirler. Yalnız, kullanımları şu iki ayırdı gösterir:

1- Eşincilikten başka ihtiyaçlar için amme işleri için faydalanırlar.

2- İster mahalli (köy ve kasaba için), ister umumi (herkes için) olsun, faydalanış, kişilere değil, topluluklara aittir.

Medeniyet ilerledikçe, yazılan ve ekilen miri topraklardan her gün daha büyük bir parça, bırakılmış topraklar sırasına geçer. Ama bu, miri toprakların soysuzlaşmasını değil, gelişmesini gösterir. Yani, bırakılmış topraklar ne bir sınıf insanın kişi *tekelindedir*, ne de *başboşça* (gayri iktisadi) israfına uğramıştır.

Bilakis, hem bütün halkın faydasına, hem de tamamıyla *iktisatlıca* harcanmaktadırlar. Bir kere, köy ve kasabalara bırakılmış topraklar, doğrudan doğruya *zirai üretim* işine yarar. Umuma bırakılmış yerler daha az iktisatlıca değildirler: Yollar, pazarlar, panayırlar, iskele yerleri gene doğrudan doğruya iktisadi; *değişim* ve *üleşim* (mübadele ve tevzi) münasebetlerinin genişlemesine yararlar. *Sosyal ilerleyişe* yeni ufuklar açarlar. Mesire ve meydan, *medenî* ihtiyaçların geliştiğini gösterir. Bugün bize boş görünen *namazgah* bile, gerçekte Müslümanların toplantı yerlerinden başka bir şey değildir.

Demek, bırakılmış topraklar, miri topraklardan çıkmakla beraber, onun pek uzağına gitmez, hem ona hiç zıt değildir. Sosyal gelişimi de kösteklemek şöyle dursun kolaylaştırır.

3- **Ölü Topraklar (Mevat):** Kanun ölü yerleri şöyle tarif eder:

"Bir kimsenin tasarrufunda olduğu ve ehaliye terk ve tahsis kılınmadığı halde, yüksek sesli olan kimsenin çığılı istima olunmayacak (işitilmeyecek) derecelerde kari ve kasabattan uzak bulunan, yani aksayı ümerana (meskun yer sınırından) tahminen birbuçuk mil yani yarım saat miktarı mesafe budiyeti hali (uzak olan) mahallerdir." (Arazi Kanunnamesi madde 6, 1274 Göç. 1857 doğum.)

Bir toprağa "ölü" demek için, başlıca üç şart göz önünde tutulur:

1- Kimsece işletilmemekte olmak: Ölü toprak kullanılırsa, miri toprak sayılır.

2- Bayındır Yerlerden Belli Uzaklıkta Bulunmak: Köy ve kasabadan uzaklığı; açık sesli adamın çığılı işitilmeyecek, bir buçuk mil, yarım saat mesafededir. Ölü toprak bayındır yerlere bundan yakın olursa, bırakılmış toprak sayılır. "Bu aksayı ümrandan uzaklık" şartı îmam-ı Ebu Yusuf Kulu (Mecelle: 1270) gereğince muteberdir. Halbuki îmam-ı Mehmet toprağın uzaklığına değil "hakikaten intifa (yararlanma)" edilip edilmediğine bakar. O zaman üçüncü şarta girilir.

3- FaydalanılırHaide Olmamak: Topraktan faydalanılmıyorsa, o yer aksayı ümerana yakın olsa bile, gene mevat (ölü)tır: Kuhl (dağlık), taşlık, pınarlık, otluk böyledir. (Kanunname-i Arazi, Madde: 103)

Üçüncü şart, gerçekte birinci şartın biraz daha geniş tutulmasıdır.

Ölü toprakların iki çeşidi vardır:

a) "Ahtül İslam'da bir kimsenin temellük ve tasarrufuna geçmiş yerler". Şimdi, bu yerlerin sahipleri belli değilse, toprak "iakte" sayılır ve îmam-ı Müslimin'e düşer. Fakat sahibi meydana çıkar çıkmaz, ona geri verilir. İmam-ı Muhammed'e göre: Bu yerler mevat sayılamaz. "Maliki" (mülkiyet sahibi) belli olur olmaz, hem toprağını alır, hem de zararını ödettirir. İmameyn'e göre: İslam zamanında birine tefviz edilen ölü yerin sahibi çıkarsa, aynı muamele gerekir. Şeyheyn'e göre: Sahibi ve kullanıcı bilinmeyen yere "mevat" denir.

b) *Kimseye Geçmemiş Yerler.* Devletçe birine tahsis edilmemiş, aksayı ümrandan uzak yerler, evvelce mamur edilseler bile "mevat"tırlar.

Demek, ölü topraklar: İster "İakte"; ister bilhassa "mevat" olsunlar, devletin eline geçerler. Bu bakımdan bir çeşit *kullanılmaz miri toprak* da sayılabilirler.

II- ORTA MALI OLMAYAN TOPRAKLAR

Bunlar ya "memluke" (mülkleştirilmiş) adıyla doğrudan doğruya veya hut "vakıf" şeklinde *dolayısıyla* şahıslara bağlanmış yerlerdir.

Gerek memluke, gerek mevkufe topraklar, beytülmalın rakabesinden, yani devlet ve padişah kontrolünden çıkmışlardır.

1- Doğrudan Şahsi Mülk Topraklar. (Memluke): Adından da anlaşılacağı gibi "memluke: Birine mülk diye verilmiş", mülkleştirilmiş yerler, adeta miri topraklardan bağışlanmış, ayrılmış hissini verir.

Ve bir fatihler ülkesinde bundan başka türlü kişi mülk düşünülmesi de zaten güçtür. Memluke toprak, "*bir veçhimülkiyet tasarruf olunan yet*"¹dir. Mülkiyet yolu ile tasarruf ne demektir? Hiç kimseden izin almaya hacet kalmaksızın:

1) Satılır, hediye, vakıf, rehin, vasiyet edilir; 2) Yahut üzerine yapı, bağ, bahçe ve sair yapılır; olan toprağa sahip olmaktır.

Bu haklar ile bir yeri birine vermeye "*temlik*" denir. Temlik; laik (gayri dini) şahıslara yapılır. Dini şahıslara mülk edilen yer "vakıf" olur.

Arazi Kanunnamesi, başlıca 4 çeşit "memluke" toprak sayar:

1) Birinci Nev'i Yerler: *Ev Yeri ve Avlu Yeri:* "Karye ve kasabat Ç*Arazi-iEmriye üzerinde bulunan köy ve şehir"¹) (s.15) derunlarında bulunan arsalar ve kenarlarında bulunup da tetemme-i sükena sayılan ve nihayet nisif dönüm miktarı yerlerdir."

Demek bu toprakların miriden şahsa mülk diye ayrıldıkları, daha tariflerinden anlaşılır. Gene tarif gereği bu yerler iki bölüktür:

a) "*Arsa*" yani *ev yeri*, genişlikçe "ne miktar olursa olsun", evi yapana mülk diye bırakılır. Bu liberalizm, Osmanlı şehircilik ve imar politikasının kudretini gösterir.

b) "*Tetemme-isükena*" denilen "*evin tamamlayıcısı*" yerler, avlu dediğimiz şeydir. Evi çevreler. Buralara kuyu kazılır, araba çekilir, odun konur, ve ilh... Bu yerler yarım dönümü pek geçmez. O zamanki şartlar içinde, bir Osmanlı evi ne kadar büyük yapsa, gene iktisadi ve teknik imkânlarla sınırlı idi. Fakat avlu adıyla, miri toprağı alabildiğine benimsetmemek için, "*tetemme-isükena*"nm kanunca sınırlanması az çok makuldü.

2) İkinci Nev'i Yerler: *Miri'den Temlik Edilmiş Toprak.* "*Kamu arazi-sinden parçalanmadan şeriat buyrultusuna dayanarak mülkiyet görünümünde tasarruf edilmek üzere gerçekte mülk olarak verilmiş arazi*"²ütf. [32] Bu yerlerin miriden alındığı, daha da açıkça görülmektedir.

"*Mesağışer-i*"(şeriatın doğrulaması: approbationconenique) nerelerde olur? Miriden sahih temlike başlıca 4 yerde "*mesağ*" verilir:

a- "*Hazine Zaruret?*" olursa: "*Tasarrufişe övülmüştür,*" (Mecelle: 58)

b- "*VaktiSaadeZayitKıymetle TalepZühur*"ederse: Yani; bol zamanda iki misli fiyat verdik mi, satın alınmayacak miri toprak yoktur. Fakat

"vaktizarurette semen misliyle", yani; dar zamanda sekizde bir fiyatına miri toprağı camia mülkiyetinden ebediyen kopartmak da eldedir.

c- "*Beytülmalce Maslahat ve Menfaat Tahakkuk Ederse*"... Takdiri ki-me ait? Saraya.

d- *Padişahın Emri Olursa*... Artık "maslahat ve menfaat"a da bakılmaz, demek! Bu dört şey, pekâlâ ikiye de, bire de indirgenir: Padişahın emriyle; sıkı ise lüzum gösterme... Miri toprak satılabilir. Bu satışın değeri normal değerin ister iki misline çıksın, ister sekizde birine insin... Mülk olarak verilmiş toprakların ürünlerinden öşr alınır.

3) Üçüncü Nev'i Yerler: "*Arazi-i Öşriyye*". Fetih sırasında Müslümanlara düşen topraklardır. Bu toprakların temliki üç yoldan olur:

a) Fethedilen yer, *eskiden beri Müslümanların elindedir*. Gene Müslümanlarda bırakılır.

b) Fethedilen yer, savaşta ganimet hakkı kazananlara (*ğanimine*) dağıtılır.

c) Fethedilen yer, "*ganimin'den sayılmayan Müslümanlara* verilir.

4) Dördüncü Nev'i Yerler "*Arazi-i Haraciyye*". Fetih sırasında Müslüman olmayanlara düşen topraklardır. Bu yerlerin temliki de iki yoldan olur:

a) Fethedilen Yer: Müslüman olmayan *yerliler* elinde bırakılır.

b) Fethedilen Yere: Müslüman olmayan yabancılar getirilip yerleştirilir.

Bu son iki çeşit yerler: Yani, *Arazi-i Öşriyye* ile *Arazi-i Haraciyye* dikkat edilirse, gene hep "fethedilen yer"lerdir: Yani, miri topraklardan ayrılmadadır.

Yalnız, buradaki "*Arazi-yiKanunname-yiHümâyûm'*" ile "*Kavani-ni Kadime-i OsmanF'*" arasında büyük bir fark göze çarpmamazlık edemiyor. Bu farkı, 16. yüzyılın başı ile, 19. yüzyılın sonu arasında geçen üç-dört yüzyıllık uzun değişme gidişinde arayıp bulmak lazım gelir.

Üç-dört asır evvel Ebussuut Efendi "*Arazi-i Öşriyye*" denilen şeyin, gerçek manasıyla mülk toprağın "öşrü" olmadığını, belki buradaki öşrün "*haracı mukaseme*" olduğunu anlatmak için mürekkep şeklinde kan teri döker. 19. asrın son yarısında "*Arazi-i Kanunname-i Hümâyûn*"; değil yalnız *Arazi-i Öşriyye*'yi, hatta "*Arazi-i Haraciyye-yi*" bile Hıristiyan şahsi mülkiyeti sayıp işin içinden çıkar. "*Arazi-i Miriyye*" 19. asır sonunda, artık hemen hemen ölü topraklar mahiyetine düşmüş, bir çeşit devlet yerleri halindedir. Bu farkın sebeplerini yukarıda gördük.

1- İlkin, Osmanlılık, miri toprakların tasarrufunu Müslüman'a dahi ver-se, miri toprak gelirinden büsbütün vazgeçmez. Miri toprağı Hıristiyan'a verse, çifte haraç alan devlet, aynı toprağı Müslüman'a verirken hiç olmaz-

sa, haraçlardan birini almanın yolunu arar. Bunun çaresini de "Haraç-ı Mu-
vazafa" (ödev haracı)yı başışladığı Müslüman'dan, harac-ı mukasemeyi al-
makla bulur. Yalnız Müslüman'dan "haraç" almak şeriatı uymadığından, o
zamanki Müftüilenamlar işi kitabına uydururirler: "Haraç"ın adını
"öşür"e çevirirler. Şeyleri adlarıyla çağırmanın da, Müslümanlığa toz
kondurulmamış olur. Mamafih, aynı müftüler, her fırsatta bu çeşit öşürün,
bildiğimiz onda bir öşür olmayıp onda beşe kadar çıkarılabilen harac-ı mu-
kaseme olduğunu tekrarlamaktan usanmazlar. Demek "Arazi-i Öşriyye"
denilen şeyin içyüzü, miri toprak tasarrufunu ele alan müslümandan hara-
c-ı mukaseme almaktan ibarettir. (Üçüncü faslın A bölümüne bakıla)

2- İster Arazi-i Öşriyye, ister Arazi-i Haraciyye; nasıl olur da, Ebussu-
ut Efendi zamanında miri toprak sayılırken, Arazi-i Kanunname-i
Hümâyûnu zamanında şahsî mülk halinde kanunlaşır?

Bunu da "Tasarruftan Mülkiyete" faslında oldukça izah etmeye çalıştık.
Küçük ferdi üretim yordamı, zamanla büyük sosyal mülkiyet ilişkilerini öy-
lesine aşındırır ki, en sonunda artık bir toprağı *tasarruf* edenin, o toprağı
şahsî *mülkü* gibi kullanmasına teorik bir kayıttan başka hemen hiçbir pra-
tik engel kalmaz. Bunun üzerine **Arazi-i Kanunname-i Hümâyûnu'nun**
bu çeşit tasarrufları mülk olarak verilmiş sayması, Osmanlı toprak düzenin-
de geçirilen uzun tarihi bir oldu bitti gidişini olduğu gibi kabul ve tescil et-
mesi demektir.

Onun için olacak, "*mesağı şeri*" ile satılan topraklara Arazi-i Kanun-
name-i Hümâyûnu "*temlik sahih ile temlik*" adını vermektedir. Bu, ade-
ta, ondan sonraki üçüncü ve dördüncü nevi yerlerin temlik edilmiş ol-
makla beraber "Temlik-i Sahih"(mülk verilmiş) sayılamayacaklarını an-
latmaya gelmez mi?

Paradoks gibi görünen bu kavram tezatlarının başka türlü izahını ya-
pamadık.

2- Vakıf Topraklar (Mevkufe) "*Temlik*". Din'le ilgisi olmaksızın, top-
lum topraklarını açıktan açığa şahıslara vermektir. Vakıf; dinle ilgili olarak
ve şahısları elden geldiği kadar bu perde ardına saklayarak toprakları top-
lum mülkiyetinden çıkarmaktır. Hem bu öyle bir çıkış olur ki, temlik edilen
toprak, ileride pekâlâ gene çözümlüm veya müsadere gibi yollarla topluma
dönebileceği halde, vakıf, ebediyyen toplum kontrolünden çıkmıştır.

Vakıf toprağın mülkiyeti, artık ne temlikte olduğu gibi alelade şahısla-
rın ve ne de hatta miride olduğu gibi "beytülmal" adına padişahın emrin-
de değildir. Vakıf bütün mahlukların üstünde olan Mutlak Varlık Allah'a
adanmıştır. Tabiri caizse, vakıf edilen toprağın "rakabe"si, şahısların da,

beytülmalin de elinden çıkmış, doğrudan doğruya Allah'a ait olmuştur. İşin hiç olmazsa nazariyesi budur.

Fakat Allah'ın toprağa veya topraktan gelecek faydalara bir ihtiyacı bulunmadığına göre, vakfın pratik hedefi, evvela toprağa yeryüzünde hiç kimsecikleri karıştırmamak, saniyen (ikinci olarak) toprağın gelirini "sada-ka" adıyla kullanmaktır.

Vakfın fıkıhça tarifi şudur:

" *Vakıf, Ayni Memiuki Aii veçhi tevidi temlikten haps ve men ve menafimi tasadduk etmektir.* Bu tarife göre, toprağın vakıf edilmesi üç şarta bağlıdır:

1- Vakfedilecek toprak "mülk" olacak. "Ayni memluk".

2- Vakfedilirken bir daha hiç kimseye mülk edilmeyeceği bildirilecek. "Temlikten haps".

3- Vakıf kurulduktan sonra getireceği faydalar, sadaka edilecek. "Menafimi tasadduk" demek, mülk olmaktan çıkan toprak sadaka kaynağı haline girer; demektir. Gerçekte de bu böyle midir? Olayları kavramak için sadakanın ne olduğunu anlayalım.

Kur'an'a göre sadaka, başlıca 8 bölük insana karşılıksız verilen şey demektir. Bu insan bölükleri şöyle sıralanır:

1- "*Fukara*": Malsız ve kazançsızlar.

2- "*Miskinler*". Malı ve kazancı yetmeyenler.

3- "*Ameller*". Sadakayı toplayanlar.

4- "*MüelfehulKulup*". "Gönülleri alınacaklar": Yani Müslümanlığa para ile satın alınan kimseler.

5- "*Rikap*". Esirlikten kurtulmak için para biriktirmiş olup da fidesi yetmeyenler.

6- "*Gardım*". Borçlular.

7- "*Fisebilullah*". Savaş malzemesine ve ilb (gazi)ler.

8- "*İniSebil*". Malından uzak, yolda kalmış misafir.

Demek vakfın hedefi, tamamen sosyal ihtiyaçları karşılamaktır. Ama, bu teorik hedefi kim tatbik edecek? "*Vakfın yöneticisi*" mütevellî, sadakanın 8 alıcısından hangisidir? Teorice zor edilse, kütevelli ancak "sadakayı toplayanlar" sırasına girebilir. Amelin sadakadan payı, ancak emeğinin karşılığı olmalıdır. Bu da, sekizde biri geçmese gerektir.

Halbuki İslamlığın pratik alanında genellikle vakıf, mütevellîye kaydı hayatla gelir bağlanmasıdır. Bazan mütevellî ölürse, vakfın geliri fukaralara ve amme hayrına (medrese, hastane gibi işlere) gider. Mütevellî vakıf idaresini elinde tuttukça, sadakanın şeklini, derecesini, bölümünü tayin etmek onun takdirine kalmıştır. Burada insaf meselesine döner.

Osmanlı Arazi Kanunname-i Hümâyûnu, başlıca iki türlü vakıf sayar: 1) "*Evkafı Sahihe*" (doğru vakıflar); 2) İrşat yahut Arazi-i Miriye-i Mevku-fe (doğru olmayan vakıflar)

I- "*Evkafı Sahihe*"(Doğru Vakıflar)

"Sahihen arazi-i memluketden iken şer'i vakıf" yapılmış topraklardır. Bu yerlerin "rakabe"si (mülkiyet kontrolü) ve tasarrufu "şart vakıf üzere"dir. Yani yerler, vakfı yapan kimsenin dilediği şartlara göre kullanılır. Bunlar, "kanun harici" sayılırlar. Tıpkı şahsi mülk toprakları gibi. "Fıkha kitaplarındaki hükümlere uyarlar.

Mesela, Kırşehir'deki Süleyman Terkmani Vakfiyesine bakalım. Gelirin ilk harcanacağı yer: Vakfın ve tahsis edildiği zaviyenin imarı, bakımındır. Bu masraf, yatırılan toprak zenginliğinin amortisi gibidir. Ondan sonra, misafir ve mücavirine (komşulara) bakılır. Misafir: Kur'an'da sadakanın sekizinci muhatabıdır. "Komşular" diye ise, Kur'an'da bir yer yoktur. Lakin "vakıf edenin şartı" böyledir. "Komşular"dan maksat, "fukara ve mesakin" mi? Belki. Geri kalan vakıf geliri ikiye bölünür: Bir parçası müteveliye, ötekisi zaviye-i şeyhiyeyine yeyim olur.

Bu suretle, vakıf toprak, belli bir zümre insanı *ebediyyen* besleyen ve kimse tarafından *müsadere edilemeyen* bir yer olur. Bu toprağa artık kanun bile karışamaz.

İlk sahih evkaf böyle idi. Sonradan, ancak Tanzimat çağında gerisingeri bir tepme oldu. 1869 yılı çıkan 9 Cemaziyül-ahir 1287 günlü "*EvkafNi-zamnamesi*" bu sahih evkafı ikiye böldü:

a) *Evkaf-ı Mazbute* (el konulmuş vakıflar): İdaresi doğrudan doğruya "Hazine-i Evrak"ça ele alınan vakıflardır. O da iki türlü olur: 1- Hem teveliyeti, hem idaresi Hazine-i evrakta makbut olanlar: Bunlar, sultanların, vezirlerin, emirlerin evkafıdır; 2- Yalnız idaresi Hazine-i Evrak'ta makbut olanlar: Teveliyet-i meşrut lehi uhdesinde", yani mütevelliliği kime şart koşulduysa, kime bırakıldıysa onda kalır.

b) *Evkafı Mülhaka* (katılmış vakıflar): Evkaf nazırlığının gözetmesi ve bilgisi altında kendi mütevellileri tarafından idare edilen mevkuf topraklardır.

Makbut Vakıflar: *İcare-i Vahide* (tek kira) ile verilir. Yani üç seneden çok olmamak üzere, belli bir müddet ve ücretle vakıf tarafından kiraya verilir.

Mülhak Vakıflar: *İcareteyn* (çifte kira) ile verilir. Bu çift kiradan birincisi: "*İcareyimuaccele*" (erken kira): peşin verilen para demektir; ikincisi: "*İcareyimüeccele*"(geç kira): belli olmayan bir müddet içinde yıllığı ve aylığı konularak vakıfça kiralanan toprağın geliridir.

II- **İrşat yahut Arazi-i Miriye-i Mevkufe**

Vakıf miri topraklar adını alan yerlere evkaf'ı gayri sahih (doğru olmayan vakıflar) adını vermek caizdir. Çünkü, daha adı bile söylenirken, birbirini çürütür görünen bir tezat karşındayız.

"Miriye-i mevkufe": Bir toprağın hem miri, hem mevkuf olması bir tezattır. Ama pek çok tezatlar gibi gerçektir. Ve camia mülkiyetinin aşırılmasında enteresan bir geçit halkası olur.

"İrşat" *yev'ev'w* Miri topraklardan sultanın veya sultan izniyle başkasının yaptığı vakıflardır. Görüyoruz, burada artık vakfın ilk şartı; yerin "şahsi mülk olma" (memlûk) zarureti bir çırpıda ortadan kaldırılmıştır. Sultanın açık emri veya hoş görmesiyle, topraklar camia mülkiyetinden öbür tarafa doğru aşırılıverir.

Bu çeşit "vakıflarda, toprağın öşürleri ve resimleri bir cihete tahsis yahut (*irşat*) edilir (gözetilir). Yani, camia toprağı şahsi mülkiyetin gözcüsü altına alınır. Bu vakıfların: Ferağ, intikal, tapu, mahluliyet vesairesi kanun dışında muamele göremez. Miri vakıf toprakların "*rakabe'si*" (nazari mülkiyeti, ameli denetlenmesi) daima beytülmalde sayılır. Bu hukuki temel üzerinde üç çeşit vakıf yapılır. Bu çeşitler, vakıf toprağın "tasarruf" ve "miri menfaatlerinin şu veya bu yönde kullanılmasına göredir.

Tasarruf:

Bildiğimiz gibi, toprağın bizzat kullanılması yahut kiraya verilerek işletilmesi demektir. Toprağı insanın kendisi kullanmayarak ondan mahsul alırsa, bu hasılattır. Başkasına kiralar da kira bedeli alırsa, bu bedel, *tasarruf hakkının* verdiği gelirdir.

Bugünkü iktisadi kafamızla toprağı tasarruf edene kapitalist dersek, tasarruf hakkı içinde: Bir toprağı işleyenin zaruri geçimine karşılık düşen işçi ücreti; bir de, toprağı işleten müteşebbisin aldığı kâr vardır.

Miri Menfaatler:

Topraktan alınan öşr ile resimlerdir. O zamanlar en büyük toprak sahibi devlet olduğuna göre, şimdiki kafamızla bu çeşit menfaatlerin "miri menfaat" denilen gelirlerine toprak *iradı* (rant) diyebiliriz.

Öşr: Ekim ve dikim (ağaç) yerlerinden onda bir, Irak gibi yerlerde beşte bir alınan vergidir.

Harman payı, kışlak, yaylak, orman, kuyu yerlerinden "resm-i mukattaa", "bedel-i öşr", "icarei zemin" adlarıyla alınan yıllık vergilere Resm adı verilir.

Gene miri menfaatler sırasına giren bir üçüncü gelir kaynağı da "mahlul sarf" olan arazinin "ihale"sinde alınan "*muaccele*" ile "ferâğ ve intikal" sırasında alınan "*harç-ı ferâğ ve intikai*"dır.

İşte bu anlattığımız "tasarruf hakkı" ile "miri menfaatlerin irşat" edildiği, yani tahsis ve tefviz olunduğu cihetlere bakılarak, vakıf kanunlarının da üç türlü miri vakıf ayrılır:

a) *Tasarrufu beytülmalde* olan topraklarda: Devlet, adeta *kapitalist* rolünü oynar. Bu topraklar, miri menfaatleri beytülmale değil, herhangi bir hayır işine harcanmak üzere şahıslara tefviz olunur. Bu yerlerin ferâğ ve intikal muameleleri, sırf miri topraklar gibi yapılıır, yani tabiri caizse: Kapitalist, devlet; iratçı, şahıslardır.

b) *Miri menfaatleri beytülmalde* olan topraklarda: Devlet yalnız *iratçı*dır (toprak rantını alır.) Tasarruf hakkını başka cihetlere tahsis eder: Zaviyedar, müderris, gazi nesilleri bu toprakların tefviz edildikleri başlıca kimseler olarak, bir çeşit toprak kapitalisti rolünü oynarlar. Yani; iratçı: Devlet; kapitalist: şahıslardır. Bu vakıf yerlerinin *öşrü*: Miriye; hasılatı: "Meşrutu lehe" (şart koşulan yere) verilir.

c) *Hem tasarrufu, hem miri menfaatleri* miride olmayan vakıflar: Burada, devletin miri toprak üzerinde nazari kontrolünden başka hiçbir hakkı kalmamıştır. Bu çeşit miri vakıfların hasılatı da, icar bedeli de, öşr ve resimleri de vakfına tahsis edilir.

Devlet, artık ne "kapitalist"tir; ne irad sahibidir. Yalnız "mürsadi ibret"ten yerlere bakan bir zümrüdü anka'dır.

III- İKİ BÖLÜM TOPRAKLAR ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Yukarıdan beri, doğrudan doğruya veya dolayısıyla toplumun sayılan (ölü, bırakılmış miri) topraklar kesimini; bir de, doğrudan doğruya veya dolayısıyla şahıslara geçmiş bulunan (memluk ve mevkuf) topraklar kesimini gördük.

Bu kesimlerin o derece belirli sınırlarla ayrılışı, ancak Osmanlı İmparatorluğu tarihinde toprak münasebetleri epey geliştiği vakit pekişir. Fakat aynı bölümlerin daha ilk zamanlardan beri başladıkları muhakkaktır. Çünkü, Osmanlılık, doğu toprak münasebetleri gelişiminde başlangıç değil, sondan bir evvelki proseyi temsil eder.

Başlıca 5 çeşit gösteren bu iki bölük toprak münasebetleri, tahmin edileceği gibi durgun, kesin ve mutlak bir şey değildir. Sürekli tesir ve aksi tesirde bulunan canlı bir prose halindedir. Bu prose hakkında somut bir fikir edinmek için, kaba bir benzetme yapalım:

Ortak mal olmuş topraklarla kişi mülkü olmuş topraklar, diplerinden birbirine kanallarla birleştirilmiş iki su kabını andırırlar. Toplum malı top-

raklarının kabı yukarıda, kişi mülkü toprakların kabı aşağıdadır. İki kabı birleştiren kanallar üzerinde birtakım musluklar vardır. Onları kullanan el *padişahtır*.

İlk zamanlar, hemen bütün topraklar fethedilmişlerdir. Demek ganimet sayılırlar ve beytülmale düşerler. Bu sırada toplum topraklarının kabı ağzına kadar dolu görünür. Şahıs topraklar kabının içinde ise, pek az şey vardır.

Sonra, toplum kabından şahsi kaplara doğru sızıntılar başlar. Bu sızıntılardan bir kısmı *gayri* meşrudur: Sahte "yazı" yoluyla yapılır; bir çeşit miri mal kaçakçılığıdır. Öteki kısma *meşru* adı verilebilir: Bunlar, doğrudan doğruya padişah eliyle yapılan aktarmalardır. Padişah dilediği zaman iki toprak bölümünü birleştiren kanalın musluğunu açar. Toplumun topraklarından az çok bir parçası hemen şahsi mülkiyet toprakları bölümüne doğru akmaya başlar.

Gerçi iki kap arasında bazen tersine akışlar; yani şahsi mülkiyetten toplum mülkiyetine doğru geçişler de olur. Ama bu, kural dışıdır. Ve pek azdır. Asıl kural ve çok olan geçiş, miri topraklardan şahsi kesime doğrudur.

A) Şahsi Mülk Toprakların Topluma Geçişi:

İlk zamanlar, şahsi mülk olan topraklardan miriye geçenler epeyce idi. Varissiz ölenlerin toprakları "memluke" dahi olsa gene miriye mal edilmekten geri kalmazdı.

Bu çeşit geri dönüşler başlıca üç gruptu:

1- *Sahibi Belli Olmayan Topraklar*. Vaktiyle; İslam zamanında işlenmiş, yani bazı kimselerin temellük ve tasarrufuna geçmiş dahi olsalar, mademki şimdi sahipleri yoktur, bu topraklar "*ıakte*" sayılır. Ölü topraklar sırasına geçer; yeniden toplunlaşır.

2- *Sahibi Belli Mirasçısı Belirsiz Olan Topraklar*. Bilhassa, varissiz ölenlerin memluk arazisidir.

Memluke (şahsi mülkiyete geçmiş) topraklar, bildiğimiz gibi 4 çeşittir:

a) *İlk üç nev'i* (arsa ve tetemmü'e'i mesken yerleri, miriden satılmış toprak, öşriyye toprak): Mirasçısız ölenin mülki iseler, mirileşir, yani mirice idare edilirler; "müzayede"(artırma) yolu ile "*bedelimsiz*" alınarak çiftçilere "*tefviz*" kılınırlar. Mahsulünden onda bir yahut beşte bir muayyen hisse alınır.

1- Birinci Nev'i (arsa ve tetemmül'i mesukin) yerleri: Miriye kalır; yahut müzayede ile mülk olarak isteyene satılır. 2- Fakat mülk topraklarda ölenin vasiyeti varsa, vasiyet beytülmalden önce gelir, bütün araziyi alır. 3- Mülk topraklarda ölenin vasiyeti yoksa, iki ihtimal önümüze çıkar:

1- Ölen erkekse: Biricik mirasçısı karısı ise, mülk toprağın 1/4'ü kadına, 3/4'ü beytümale düşer.

2- Ölen kadın ise: Biricik mirasçısı kocası ise, mülk toprağın 1/2'si erkeğe, 1/2'si de beytümale düşer.

b) *Haraciye Toprakları*: Ölenin mülküdür. Miri araziye katılıp kalır. Bir daha kimseye temlik olunmaz. Yalnız "ihya"ya (dirlikçileştirilmeye) izin verilir.

Fıkıhta: Haraciye toprakların mülk sahibi ölürse, yahut imkânsızlık yüzünden toprak boş kalırsa, bu "*müzarea*" (ortak ekincilik) yolu ile başkasına verilir. Beytümalin haracı, ya mülk sahibine düşen hissedenden, yahut "icar" yolundan, veya ekilirse mahsulünden, satılırsa "semeninden" (sezizde birinden) alınır.

Gene haraciye topraklar çeşidinden bir "Arazi-i Akariye" vardır. Bağdat'ta "Eshab-ı Yedinde Arazi-i Haraciye" (Arazi-i Kanunname-i Hümâyün Şerhi. s. 25)dir. Bunlardan nesli tükenenlerin toprakları miriye geçer, arazinin haracı mirice alınır. Toprak mahsulünün 20 ila 25'te biri "akr sahiplerine alınmak üzere, topraklar çiftçilere verilir. Cemiyette miras hakları genişledikçe, şahsi mülk topraklarının camiaya geçişi de azalır.

B) Toplum Topraklarının Şahsi Mülkiyete Geçişi:

Asıl kural olan budur: Bu prose meşru ve gayri meşru yollarla olmak üzere iki koldan toplum topraklarını aşındırır.

"Gayri meşru" diyebileceğimiz yollar üzerinde zaman zaman işaretle bulunulabilir. Az çok derebeyleşmeye yüz tutan bir idare için, her şey keyfi muameleye ve şahsi münasebete bağlanır. Orada toplum topraklarının kullanılışı bu keyfilikten ve şahsilikten kurtulabilir mi?

Toplum topraklarını aşındırmakta hile ve sahtekârlığın rolü, sözde meşru şekillerin rolünden aşağı düşmez. Daha 977 (1569) yılında Trabzon Sancak Beyi Ömer, "*Eski Büyük Defterlerde kayıtlı Müslüman topraklarının ayrıntılı durumuna ilgi ve sevgi duymayıp*" [33] herkesin miri toprakları babasının malı gibi kullandığından hatta, "*Hüküm verenler (kadılar) bile gerçek duruma vakif olmayıp ulu şariat hükümlerine aykırı olarak, bağış ve ortaklıklar, vakifzinleri vererek toplum düzenine ve halkın işlerine zarar vermekte*" [34] olduğundan yanıp yakılır.

Bin yıllarından sonra "tahrir" işlerinin de fiilen durduğu göz önüne getirilirse, miri toprakların nasıl kapanın elinde kaldığı kolay anlaşılır. Bu, Osmanlı topraklarının uzun derebeyleşme prosesidir. Biz burada daha ziyade toplum topraklarının sözde meşru bir şekil verilerek yapılan aşırımları üzerinde duralım.

"Meşruluk" "*şek!*", işe padişah elinin karışmasından ileri gelir. Beytül-mal, padişahın elinde ya; onu canı istediği gibi kullanması da elinde farzedilir. Hele toprakların sahipsizliği göz önüne getirilsin. Tanrı gökte soyut bir kuvvet. Padişah, yeryüzüne kanıyla, etiyle hâkim, elle tutulur bir kudret. Veren, işini yoluna koyar; alan, memnun....Kim şikâyet edecek? Din adamları da nihayet insan değiller mi? En iyisi bu olaya meşru bir kılık vermekte...

Onun için, padişahı "Züllullahı Fil Arz" (yeryüzünde Allah'ın gölgesi) yaptılar; daha doğrusu Allah'ı padişahın gökyüzündeki gölgesi haline soktular; Allah'ın emirlerini de padişahın emrinde birer korkuluk gölge derecesine indirdiler. "Ulu emre itaat". "Hikmet-i devlet" maskeleri altında büyük inkılap rejimi örtbas edildi.

Ve toplum topraklarının çalmışı, bir "*şekli meşruiyete*" büründürüldü. "Meşruiyetlerin başlıca üç önemli şekli göze çarpar:

I- "İhsan-ı Şahane" veya Emrivaki:

Sosyal devrimin imkânsız olduğu o çağlarda tarihi bir devrim oluyor. Göçebe bir aşiret, bütün eski düzeni felsefenin Tablerase'ı gibi silip süpürüyor. Yerine yeni baştan sosyal bir düzen kuruyor. Burada her şahsi mülk toprağın, toplum topraklarından kaynak almasında şaşılacak bir şey kalır mı?

Nitekim, "memluke" denilen toprakların Osmanlı yazılarında bildirilen 4 çeşidine kaynak, miri topraklardır.

Birinci çeşit mülk toprak "*Arsa ve Tetemmü'e Mesakin*". Toprağa yeni yerleşen yahut vaktiyle yerleşmiş bazı kimselere yapı ve avlu yerlerinin bırakılması ile olur. Daha sonraları da miri arazide dikili ağaç, bağ kuranlara, o topraklar mülk olarak tefviz olunur. Yalnız "*Öşür bedeli adı altında mu kata a (kesim) ve toprağın kiralınması yoluna gidilir.*" [35] (Arazi-i Kanunname-i Hümâyûn Şerhi s: 16 ila 25)

Geri kalan! Müslüman elindeki "*öşriye topraklar*" ile, Müslüman olmayanlar elindeki "*haraciye*" topraklar, padişahın şahsi mülk olarak yaptığı ihсандan başka bir şey değildir.

Gerçekte, o topraklar, yeni kurulan devlet yurttaşlarının ve bilhassa Müslümanlarının müşterek mülküdür. Padişah, o mülkten bir kısmını savaştan Müslümanlara bağışlar. Bir kısmını kendisiyle dövüşmüş olan gayrimüslimlere sunar.

Sonra, ölü topraklardan isteyen, dilediği kadarını işleyip kendisine mal edebilir. Bu gibi "*oldu bitir*" padişah tasvip eder; çünkü onlarda yeni gelir kaynağı bulur. Asker takımı ile göçebeler de, ona yakın bir şekilde açtıkları toprakları şahsi mülk edinirler.

Bütün bu az çok alt tabakaları doyuran zaruretler yanında, bir de üst tabakaların imtiyazları vardır. Padişah, her sıkıştıkça, kendine çekmek istediği, yahut şerrinden çekindiği kimselere miri toprakları peşkeş çeker. Bu "*ihsan-t şahane*"lev ülke içinde geniş çiftliklere yol açarak, büyük arazi sahipliğini kökleştirir.

Padişah, kendi cebinden bir şey çıkmadığı için, velev devletin genel zararına olsun, sadık bentkanını ve üst tabakaları faydalandırıp kuvvetlendirmekten kaçınmaz. Cihannüma ilavesinden aldığımız "tahrir" örneği, bize, "tarafı şahitten şürefaya ihsan" olunan toprakların, hangi şartlarla toplum mülkiyetinden aşırıldıklarını pek güzel gösterir.

Oldu bittileri kabul zorunda kalmak, İhsan-ı Şahanelerden aşağı düşmez. "Arazi-i akariyye"nin akıbeti buna örnektir. Akri topraklar "eshabi yedinde (sahipleri mülkünde) kalmış arazi-i haraciye"dir. Fıkıhta, haraciye toprak, sahibi herhangi bir sebeple işleyemedi mi, miriye geçer. Böylece miriye geçmiş olan Bağdat'ın haraç toprakları akriye toprak haline geldikten sonra, gene üzerlerinde bir "akri eshabı" türer, mahlul kaldığı dolayısıyla da miriye geçtiği halde bu "*akri/ eshabı*" halâ yerin mahsulünden 1/20 yahut 1/25 akr gelir alır.

" *Tapu işlemleri yapıldığı zaman akri topraklar kamu tarafından yönetilir. Akri toprakların ekip biçimi, emirle dağıtılmış toprakları tasarruf edenler gibi kiracı ve mülkiyet sahipleri durumunda olduklarından, Bağdat civarında tapu işlemleri yapılırken adı geçen araziler kamu tarafından, talep edenlere ihale edilip, ellerine üstü tuğralı tapu senetleri verilmiş, başlama tasarruf ve el değiştirmesinde emirle dağıtılmış arazilerde uygulanan hükümler uygulanmıştır.*" [36] (Arazi-i Kanunname-i Hümâyûn Şerhi. s.26)

Ve en sonra, ilkin bir çeşit haraciye demek olan topraklar safi mülk haline sokulur:

"*(Rakabe sahipleri) şeriate aykırı olarak aralarında yaptıkları senetlerle hayasızca mülkiyet tasarruf etmekte/erken, bu hatalı işlerini mülk alıp satma işlemleriyle de sürdürmekte.*" [37] (Keza, s.26)

II- Miri Toprakların Temlik

Görüldüğü gibi, "mamluke" toprakların ikinci çeşidi "miri" toprakların padişah emriyle şahıslara "temlik" edilmesidir.

Burada, gene *duruğu maslahat amit*²¹ (işe uygun yalan) karşındayız. Biliyoruz: Bütün miri topraklar üzerinde çiftçilerin tasarruf hakları genişleye genişleye, nihayet şahsi mülkiyet derecesinde kuvvetli bağlarla şahsa bağlandığı halde, hâlâ tasarruf adını taşıyordu.

Bu hal, çiğ gerçeği, eskimiş bir isimle örtbas etmenin Osmanlıca usulüdür. Aynı usul burada dahi görülür. Ve netice: Miri toprak kimseye satılamaz. Çünkü: O, kimsenin mülkü değildir. Hatta padişah dahi satamaz. Çünkü miri toprak onun da babasının malı değildir. O toprakta bütün dökmüş gazi kanlarının silinmez hakkı yatar.

Lakin, "Osmanlı" için şeyleri değiştirmek için adları değiştirmek yetiverir. O, yapılan şeye yeni bir laf takar: Toprağın "satış" sözü yerine "temlik" lakırdısını geçirir. Ve o zaman, Frenklerin dedikleri gibi: "Dünyaların en iyisinden her şey daha iyi olur."

Temlik edilen toprağın üzerinde, onu alanın ne gibi hakları belirir? O toprağı alan; satabilir, hediye, vasiyet ve ilah... edebilir. Yani, toprak üzerinde her türlü şahsi mülkiyet münasebetleri sınırsızdır.

Temlik işini şeriata uydurmak mı? Ondan kolayı ne?... "Mesağ şer-i", "hazine zarureti" gibi sebepler yeter. Buradaki "zaruret" de boş laftır. Çünkü, zaruret olmayan "vakti sia: Bol zaman"da dahi, topraklar "zait kıymetle" (iki misli değerle) satılırlar. İlerde göreceğiz.

Zamanla resmi para kalpazanlığı o kadar alıp yürür ki, bu "zait kıymet" şartı da lafta kalır. Her gelen padişah, bugünkü Frenkçe dolaşan adıyla "enflasyon" şeklinde parayı boyunca züyuflaştırmaktan sıkılmaz. Bu, halkın elindeki parayı resmen çalmak, şahane hırsızlıktır. Lakin aynı zamanda toplum topraklarının da aşırılmasıdır. Züyuflaşan akçenin alım kabiliyeti bazen yılda bir iki misli düştüğü halde, miri toprak onlarca yıl evvelki rayice göre değerlendirilir. O zaman "iki misli değer"le satış "temlik" belki yarı fiyatına elden çıkarmayı da geçer. Lakin hele "vakti zaruret"te, toplum toprakları tam mirasyedice savrulup harcanır; sekizde bir fiyatla satılığa çıkarılır.

III- Vakıf Topraklar:

İhsan ve temlikten sonra, camia topraklarını yutan bir büyük uçurum da vakıflardır.

Fakat, tahmin edileceği gibi ne ihsan, ne temlik, ne de vakıf, halk lehine bir fedakârlık değildir. Bilakis çalışanlar aleyhine üst tabakaya arslan payıdır.

Devlet tarafından toplum topraklarının şahıslara geçirilmesinin bundan evvelki ihsan ve temlik şekilleri, umumiyetle laik arazi sahipliğine ve gitgide laik derebeyliğe kapı açar. Vakıflar ise, önce dini arazi sahipliğine ve gitgide bizde bulunmadığı ileriye sürülen bir çeşit manastır teşkilatına, yani din derebeyliğine doğru giderler. Hıristiyanlığın manastırına, Müslümanlıkta tekke adı verilmesi, olayları pek değiştiremez. Evet, görünüşte

vakıf da hiç kimsenin şahsi mülkü değildir. Fakat, bu sırf görünüşten ibarettir. Gerçekte vakıf, bütün toprakları padişah emrine veren bir rejimde, en sağlam temelli şahsi mülkiyetten faydalanma şeklidir.

İbni Haldun, daha kendi asrında bile, vakfın içyüzünü pekâlâ fark etmişti :

"Şöyle ki, eskiden Mısır Sultanlarının kölesi veya azatlısı olan bazı kimseler, öldükten sonra kalan mallarını Sultan alır veya bir zaman sonra topraklarına el konup, evlatlarına ve nesline bir şey kalmaz diye korku ve endişe içinde olduklarından, pek çok medrese ve tekkeler yaptırıldılar. Bunların görev ve belirli işlerine kullanılmak üzere birçok emlaklerini ve gelir getiren şeylerini vakfederken, vakıfların gözetim ve yönetiminin veya fazla gelirlerinin kendi evlat ve nesillerine verilmesini şart koydular. Bununla beraber bu kimseler, zaten hayırsever ve iyiliklere değer verir kimseler idiler. Bu sebepten Mısır'da vakıflar çoğaldı. "[38] (Mukaddemat: İbni Haldun Faslı Sadisi s. 26)

Yani, hedef: Dünya malı idi. Her şeyin din kisvesine büründüğü o çağda, tanrısal mülkten daha akılcıca garanti olamazdı.

Osmanlı'da mesele daha başka türlü değildi. Biliyoruz, padişahın fermanı önünde hiçbir kuvvet, hatta şahsi mülkiyet bile dayanamaz. En dokunulmaz bilinen miri topraklar dahi, padişah emriyle temlik adı altında satılabilir. Sonra, bir Osmanlı âdeti var: Ölenin "*muhlefati*" (bıraktığı mülkü) on bin akçeden daha fazla ise has beytülmalı, on binden azsa avam beytülmalı hesabına zabtolunurdu.

Sonra, herhangi şahsiyet, yaşarken milyoner olsa, çocuklarına hiçbir şey bırakamayacak derecede boyuna müsadere tehdidi altındadır. Halbuki, mülkiyet şahsın bir şeye diriye kadar, öldükten sonra dahi sahip olması demektir.

Padişahın birkaç yüzlü müsadere kılıcı durmadan işler. Ona karşı ise hiçbir kuvvet duramaz. Nihayet, belki bir bakıma padişah da haklı. Ve şimdikinden daha mantıki sosyal bir geleneğe uymaktadır. Çünkü, vaktiyle hasırı bulunmayanların, devlet hizmetleriyle geçen hayatlarından sonra ölürken milyonlar bırakmaları, elbet alın teriyle yapılmış bir kazancı gösteremez.

Osmanlı rejimi, haklı (miri toprağın mahiyeti ve sosyal adalet bakımından haklı) olarak, şahsi servet birikimleri karşısında gayet kaygısız bir müsaderecidir. Ölen, hiçbir faninin tek başına ve kendi emeğiyle kazanamayacağı zenginliğe sahiptir. Bu zenginlik, devlet ve rejim imkânları zorlanarak başkalarını soymakla elde edilmemiş midir? O başkalarından toplanmış mülk, asıl sahiplerine geri verilirse bile, aşırıdan pekâlâ alınabilir-

di. Dinsizin hakkından imansız gelirdi. Padişah, her vakit: "Size veren, ben değil miyim?" Yahu, "*mülkzaten* Allah'ın değil mi? Sizde ne arıyor?" diyebilirdi. Şer'an, kanunen, örfen, ahlaken bu emri kimse çürütemezdi.

İşte; vakıf, önce padişahın bu hudutsuz müsadere yetkisine karşı zaman ruhunca en dayanıklı zırhtır. Fakat, vakıfların daha büyük ve temelli sebebi, sırf padişahın şahsi zılgıtı değildir. Çünkü, düşünürsek, esasen padişahın kendisi bu şahsi zenginleşme çığırını ister istemez açmıştır. O, herkesten önce ve herkesten çok miri malların aşırılmasında menfaatlidir.

Padişah, oturduğu tahtta sıkı tutunabilmek için, kendi adamlarını toplum içinde gönüllü ve kayırmış bir zenginliğe kavuşturmak zorundadır. "Kökü içeride" sözü boş laf değildir. Fatihlerin "içeride kökleşmeleri, sosyal servet kaynaklarını kendi sınıfları ölçüsünde ellerine geçirmeleriyle olur.

Yukarıda iki türlü vakıf gördük. Sahih vakıflar "mamluke" topraklardan yapılır. Mamluke toprak ise, bildiğimiz gibi, miri arazide "temlik edilmiş"tir. "Temlik" sözünün "satılmış" kaydını örtmeye yaradığını gördük. Fakat ne de olsa "temlik" sözünün, menşe gösteren iğretiliği vardır. İyisi mi, temlik edilmiş toprak sahih evkaf yapıлып, hem diletildiği gibi şarta bağlanır, hem de büsbütün mutlak bir garantiye kavuşturulur.

Bununla beraber, sahih vakıflar nisbeten azıktır. Vakfın daha kolay ve bedava yolu dururken, bir isim hatırası için, herkes para verip vakıf temlik almak zahmetine katlanamaz.

Kolayı: "*İrsad*" (*beytülmal*den tahsis edilmiş) vakıflarındadır. Sultan-
dan izin kopartmak, istenen miri toprağı vakıf yapmaya yeter. Onun için, "*arazi-i mevkufenin* (vakıf arazilerinin) *ekserisi bu kabildendir.*" (Arazi-i Kanunname-i Hümâyûn, Madde: 4)

IV- HAYIR İŞLERİ

Vakıfların gelirlerini harcamakta "hayır işleri" diye bir hedef vardır. Fakat bu hedefin, İslam "sadaka"sına uygunluk derecesi daima şüpheli kalır. Mesela, Kırşehir'deki Süleyman Terkmani vakfiyesine bakalım. Bu en idealist Türkmen'in "şark vakıfına göre, gelirin ilk harcanacağı yer: Vakfın tahsis edildiği zaviyenin imarı, bakımındır. Bu, her akıllıca yapılmış tesisin zaruri amortismanı sayılır.

Yalnız dikkat edilsin, tesis bir "*zaviye*"yı besler. Zaviyeden sonra "misafir ve mücavirin" (komşular) gelir. *Misafir*. Kur'an'daki sadakanın sekizinci derecesidir. "Komşular" diye bir kayıt ise, Tanrı keliminde yoktur. Lakin "vakfedenin şartı" budur. Aksi yapılamaz.

Bu iki çeşit masrafın dereceleri, miktarları ve gelir tarzındaki payı nedir? Allah bilir. Yani kimse bilmez. Daha doğrusu, tekkenin ve ondan da

doğrusu, takdir, şıh ile yöneticinin insafına kalmıştır. Belki ilk vakıf yapanlar, âlemi kendileri gibi saf idealist biliyorlardı. Onların günahına girmeyelim. Lakin olayların bu işi fani dünyada nerelere götüreceğini kestirmek, bugün bizler için güç değil. Çünkü, evvelki masraf yerlerinden geri kalan bütün vakıf geliri ikiye bölünür. Bir parçası mütevelliyeye, ötekisi zaviye şıhına yeyim olur... Gerçi vakıf şartnamesinde, alçakgönüllülük edilip, şıh ve mütevellî en sona bırakılmıştır. Ama bu kâğıtta böyledir. Hayatta bu iki şahsiyet elbet işin başındadır. Şeyh az çok değişikliğe uğrayabilmekle beraber, mütevellî, vakıf için bir iratçı hanedan demektir.

Mütevellinin şeyh olamayacağına dair kayıt bilmiyoruz. Her ne olursa olsun bu yapılan vakıf: Bir zümre insanı ebediyen besleyen ve kimse tarafından zapt edilemeyen bir toprak geliridir. Bu toprağa ve gelirine padişah ve kanun dahi karışamaz. Allah'a gelince... O büyük liberal, bütün maddi menfaat bahislerinde olduğu gibi işi olurluna bırakmıştır.

İrsad vakıfların üzerinde gerçi sultanın kontrolü vardır. Hatta bu kontrol, miri topraklar üzerindeki daha kuvvetli görünür. Çünkü *"Vakfının şartları kanun ve nizamlara dayanarak başkalaşır, değişir ve azaltılır."* [39] (Arazi-i Kanunname-i Hümâyûn Şerhi s.37)

Ama, tek adam iradesinin koca imparatorluk bucaklarında nerelere kadar, nasıl işleyebileceği tasavvur edilebilir. Hele vakıfların zamanla geçirdikleri durum değişiklikleri, onları kontrolden başka hiçbir işi olmayanın bile gözünü karartabilir.

Vakıflar, "satmak" sözü kullanılmaksızın pekâlâ alınıp satılırlar. Mahlul vakıfların ihalesinde ferağ ve intikal harç ve resimleri alınır. Kati ferağda %5 ferağ bulufa'da %2.5 kuruş resim veya haraç-ı ferağ alınır. Kimsesiz ölenin yeri verilirken de, mirice *"bedei-imahlulaf"* adı ile bir bedel-i misil alınır. Toprak tapu eshabinâ verilirse *"tapuyu misil"* alınır. Hak tapu sahibi yoksa, yahut hakkından cayarsa mahlul toprak müzayede ile başkasına devir edilirken *"tefviz bedeli"* alınır ve ilh ve ilh...

Bu şartlar altında padişahın vakıf şartlarını değiştirmesi kolay olmasa gerekir. Şu var ki, padişah ancak "meşru maslahat icabı" şartnameyi ancak değiştirebilir. Yok edemez.

Neticede, hayır işlerine harcanan vakıf geliri, basit "vergiölçülerinden yukarılara çıkamaz.

İrsad vakıfların üç çeşidini saymıştık. Birinci çeşitte, yalnız "menafii miri"ye (hayır cihetine) sarf edilmek üzere şahıslara tefviz olunur. İkinci çeşitte, toprağın tasarruf geliri din ve savaş erlerine ve nesillerine bırakılır. Bu nesillerin zamanla nasıl çoğalacağı düşünölsün. Vakıfların "hayır"a gidecek gelirlerinin yavaş yavaş kuruyacağı kolayca anlaşılır. Bu yüzden, eski ha-

yır tahsislerini ölümden kurtarmak üzere yenileri gerekir. Yeni vakıflar da zamanla aynı akıbete uğrarlar. Ve bu fasit daire, hazır yiyici vakıf topraklarını alabildiğine ve faydasız yere genişletedurur. [Evkaf, Avrupa'daki manastırlar ve din derebeyliği gibi teşkilatların bizdeki karşılıklarına temel olur. Manastırların Müslümanlarca adı tekke ve zaviye olur. Beher zaviye kendi çevresinde onlarca köyü haraca bağlar. Süleyman Türkmani gibi dinen fakir bir azizin bile vakfesinde 13 köy, bütün Hacı Bektaş tacesinin köyleri ve mezraları (tarlaları), Kırşehir'e yakın bütün mezralar, 6 mezra daha, gene birçok mezralar daha... bulunur.]

Bu gidişin sonucu, vakıf mülklerin dahi Allah'ı aldatma kabilinden "hi-leli şeriye"lerle şahsi mülkiyete dönmesidir:

"Zamanla gelirin kifayetsizliği yüzünden vakıflardan çoğu mahsuldar olmaktan çıktı. Sayılarının artması da, derdi çoğaltmaktan başka bir şeye yaramadı. Bazı memleketlerde ise, bu gayri menkul mülkler, ebediyen kiralınmak suretiyle -ki bu iltimaslı bir satıştan ibaretti- satılmazlık prensipleri tecavüze uğratılacak hale geldiler." (H. Massé: "İslam" s.128) Hayat hükmünü verince, kitap, hatta gökten inmiş Tanrı sözü dahi olsa, hayata böyle uydurulmuştur.

V- EVKAFIN TARİHÇESİ

Evkafın (tarihçesine bakarsak) toplum toprakları yekununda umulduğundan çok büyük bir yer kapladığı görülür.

Vakıfların, yukarıda saydığımız gibi tasnife uğramaları ve bir düzen altına alınmaları, ancak iş işten geçtikten sonra yapılmıştır.

İlk vakıflar hiçbir merkezi kontrole uymazlar. "*Seiçukiierde evkafın tef-tiş ahvalini (kadasker) olan sudur'u üiema deruhte etti* (âlimler üstlendi)." ("Tarihçei Evkaf" s. 11. Halkevi K. 152)

Osmanlılar, İslam ülkelerindeki "evkafı tahrir" ettiler ve yeniden kur-dular. Lakin Bizans kitabiliğinin yer ettiği o büyük imparatorluk ananesi, tahmin edileceği gibi hayli geç oldu. Nitekim Kanuni I. Süleyman çağına kadar bizzat saltanatın kendi evkafı dahi tam bir merkezîyet gösteremedi. 1359'da (Göç 760) Orhan Gazi, Bursa'daki cami ve evkafının nezaretini vezir Sinan Paşa'ya verdi.

Çelebi I. Mehmet, İkinci Osmanlılığı kurarken, Şeyh Bedrettin'in çıplak asılmasına fetva veren Mevlana Cemalettin'e, bu marifeti için mükafat olarak "*HakimüiHükkamül Osmaniye*" ünvanıyla umumi evkaf nazırlığını verdi. (816-1413)

Fatih II. Mehmet, İstanbul'daki hayrat ve evkafını 1463 (Göç 868)'de, Hırvat kölesi veziriazam Mahmut Paşa'ya, 1467'de veziriazam İshak Paşa'ya "Sadri Ali Nezareti" adıyla verdi.

Ancak ondan sonra II. Murat ile I. Mehmet her vilayete birer "Müfettiş'i Evkafı Rumiye" tayin eyledi. Ama, halâ: "Bütün evkafın nezaret'İlamesi (kamu adına gözetimi) kadı-asker olan sudr'u uiema taraflarından İfa edildiği (yapıldığı) vakfiyelerde görülen tasdiklerden anlaşılmaktadır." (Tarihçi Evkaf s. 13)

Yani, Selçuklular zamanından daha ileriye henüz gidilmemiştir. Ulemanın insaf ve vicdanlarına havale edilmiştir.

II. Beyazıt, 1506 (G. 912)'da Şeyhülislam Alaeddin Ali Efendi'ye bu hayrat ve evkafın nezaretini tevcih etti. Fakat bu "Şeyhülislam Nezaret?", "İstanbul'da müftüienam bulunan ulemayı binanın nezaretine mahsus evkafın nezareti umumiyesi demektir." Çıav|Y|çe| Evkaf, s. 13) Vakfiyesinde, İstanbul'daki medrese müderrisliği de müftüye şart edildiğinden bu suretle "ders vekaleti" meydana çıktı.

Kanuni I. Süleyman, harem, haseki ve sultan hayratının evkaf nezaretini kapı ağası Hadım Mehmet Ağa'ya şart edince (951-1545) "kapu ağası nezareti" meydana çıktı. "Kapu ağası nezareti, İstanbul'da sarayı hümâyûn kapu ağalarına -ki babüssaade ağaları namiyie meşhurdurlar nezareti meşrut (şarta bağlanmış) olan evkafın idarei umumiyesidir." (Keza. s. 14)

Yüzyıl kadar sonra, 1626 (1036 Rumi)'da Hüseyin Mehmet Ağa üstün çıkınca "Evkaf-ı Haremeyn Nazır"ı adıyla bütün padişah, hatun, sultan, darüssaade ağası ve menşi vakıflarını sinesinde topladı. Sonradan türeyen vakıflara, İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp kadılarıyla, Kaptan paşa, Yeniçeri ağası, Sekbanbaşı, Bostancıbaşı da nazır oldular. Böylece 12 nazırlık doğdu. Bunların en mühimi gene "Evkafı Haremeyn Nezareti" idi.

Bu şekilde, çığ gibi yuvarlandıkça büyüyen ve yavaş yavaş merkezileşen evkaf, muazzam gelir kaynağı haline girer. Bunu iki şeyden anlarız:

1- Darüssaade ağasının gelirinden:

Ağa, "Evaidi melhuze" denilen padişah atiyeleri (ihsan), vezir hediyeleleri bir tarafa bırakılırsa, yalnız haremeyn hazinesinden 183.000, öteki vakıflardan 319.000 -ki toptan 502.000 kuruş yıllık alırdı. Bugünkü paranın lirası o zamanki kuruştan aşağı değerde olduğuna göre, ağa milyoner sayılabilir.

2- Evkaf çapullarından:

Evkafın, nasıl kapanın elinde kalmaya elverişli bir Yağma Hasan'ın böreği olduğuna anlamak için, yalnız bir şeye bakmak yeter: "Evkaf nazırlarının başlarına gelenlere...

Ortada başka rakam ve hesaba kimse aldırış etmediğinden olacak; azledilen, sürülen, öldürtülen evkaf nazırlarının sayıları da hadsiz hesap-

sızdır. Tıpkı, çiftçilerin tasarruf ettikleri miri topraklarda olduğu gibi, evkaf toprakları da 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başına kadar, yapabilecekleri kerteli tekamülü yaptı. Ondan sonra, tam iki buçuk asır müddetle, evkaf işleri olduğu gibi bırakıldı. Miri topraklar gibi, vakıf arazi de olurluna gidecekti. Başka türlü yapılamazdı. Ve yapılamadı. İki buçuk asır, "miri mal deniz, yemeyen domuz" olduğu gibi (evkaf malı: göl, yermezsen: öl) durumuna girdi. Kapanın elinde kaldı. Vakıf denilen şartlı mülkiyet, birçok hileli şer'iyeye ve gayri şer'iyeye kanallarından geçerek kayıtsız şartsız şahsi mülkiyete doğru aşırıldı durdu.

18. yüzyıl biter, 19. yüzyıl başlarken; Osmanlılığın yenileşme zarureti baş gösterdi. O zaman için yenileşmenin tek yolu, kapitalistleşme idi.

Evkaf gibi büyük zenginlik kaynakları makulleştirilme, yani ticarileştirilme yoluna sokulmak istendi. I. Hamit, "*Hamidiye Evkafı*" adıyla, vakıf topraklar işletmesine bir istiklal vermeye çalıştı (1773). II. Mahmut, (1224-1808) da "*Mahmudiye Evkafı*" Hamidiye Evkafı ile birleştirdi. Böylece 50 evkaf bir araya getirilerek (1229-1813) "*Darphane-i Amire Nazırı*"'na teslim olundu. Ve ancak 1241 şevval (1826)'de yeniceşlilik kaldırılınca, ertesi yıl (1242-1827) "*Evkafı Hümayûn Nezaret?*" kurulabildi. Saltanatın sonuna kadar süren Evkaf Nezareti, evkafı her türlü derebey dağınıklığından ve israfından kurtarıp, kapitalist işletme haline sokmaya uğraştı.

Evkaf idaresi, imtiyazlı şahıslar ve sülaleler yerine maaşlı memurlara gördürüldü. Evkaf sermayesi kârlı işletmelere yatırıldı. Mesela 1826 (1242 rebiülahır)'da: Kayıkthane, iskele ve pazar kayığı inşası için 47.288 kuruş ayrıldı. Gene o yılın cemaziyelahirinde alınan bir kararla, 1827 yılında (1243 recep) açılışı yapılan Çukursaray ve Hançerli arsalarındaki iplikhaneye teşebbüs olundu. 1831 (1247)'de Beykoz Çuha Fabrikası yapıldı. 1832'lerde Bican Sultan Sahilsarayında "Fes Karhanesi" kuruldu. Beri tarafta amme hizmetleri ve sosyal yardım hedefleri de unutulmadı: Hangah (Fıkara yeyim yeri), mektep, su yolu, hastane, sebil, müzeler başarılı. Türbeler, mescitler, medreseler inşa edildi.

Evkaf tarihinin son cilveleri bize bir tek büyük hakikati ispat ediyor: Eğer toplum mülkiyeti, namusluluğun yani gerçek ileriliğin, lafta kalmayan devrimciliğin eline geçerse yoklukta varlık yaratır. Namussuzluğun, yani geriliğin ve irticain eline düşerse yalnız çapulculuğu ve umumi ahlak bozgununu besler.

Modern Osmanlı tarihinde iki ileri hamle vardır:

1- Tanzimat Hareketleri:

1826'da yeniceşliliğin kaldırılmasıyla başlar. 1839 Gülhane Hattı Hümayûni'yle hızlanır. 1850 Kırım harbiyle biter.

2- Meşrutiyet Devrimi:

Siyasi gürültüsü 1908'de olmakla beraber asıl inkılapçıların iktidar mevkiine geçmeleri Balkan (Rumi 1328: 1912) ve Birinci Cihan Harpleri (Rumi 1330-1334: 1914-1918) yıllarında fiiliyata geçer...

İşte evkafın, büyük sosyal bir kapital gücüyle harekete geçip, nisbeten büyük eserler yarattığı devirler bunlardır. Tanzimat çağının eserlerini gördük: Kayıkhane, iplikhane, çuha fabrikası, kütüphane, feshane, fıkara tuamesi, mekteb-i ulum-u edebiye, Belgrat su lağımları, bendler, kemerler, Sultan Mahmut su yolları, Haseki Hastanesi, Ortaköy Camii ve ilh. Bu arada "Harfi Türki" yazar Ahmet Nazif'e 7500'lük bir de atıye sunulur.

Yani, vakıf zenginliği maddi manevi bir kalkınmaya önder olur. Lakin, Kırım harbinden sonra yavaşlayan ve sanayiden ziyade amme yardımları şekline dökülen bu hareket, irtica kuvvetlendiği ölçüde resmi evkaf hırsızlığına boğulur.

19. Evkaf Nazırı İsmail Hakkı Paşa, sadarete yazdığı 28 Muharrem 1280 (2 Temmuz 1864) günlü tezkerede *"bu tarihe kadar, maium'uisami (yüksek makamların bildiği) dışta Evkaf müdürlerinin 7.841.414 kuruş aşırma eylediklerini ve kayıtları bulunamayan evkaf müdürlerinin aşırımları, meblağ'ı mezkurun (bilinen miktarın) birkaç misline baliğ olduğunu arz etmesi üzerine, muhtelisleri maium olan meblağın kifeden (paylarından) tahsiline iradei seniye sudur etti (sultan buyruğu çıktı)."* (Tarihçe-i Evkaf, s. 124)

Dikkat edilirse, aşırımlar Hasip Paşa zamanında, mühür taklidiyle, mühim evkafın deve edilmesi şeklinde başlar. Bu zaman 1858, yani Kırım harbinin ertesidir. İsmail Hakkı zamanı (1882), yani çeyrek asır sonra aşırımlar, üçte ikisinin kaydı bulunmamak suretiyle milyonları aşar. Ve ondan sonra da, artık ta 46. Evkaf nazırına kadar (30 yıl) (Abdülhamit çağı) tamirden, tek tük binalardan başka evkafça hiçbir şey yapılamaz.

Neden? Çalına çalına bir şey kalmadığından mı? Hayır. İrtica devrinin yalnız hazır yiyici 6 mirasyedi şahsi mülkiyet hırsızlığını beslediğinden. Çünkü, meşrutiyet inkılapçıları, bilakis iktidarı ellerine aldıktan sonra, yalnız bir tek iş adamı, Evkaf Nazırı Mustafa Hayri Efendi, ciddi bir teşkilatla hemen hemen bütün ondan evvelki nazırlarınki kadar eserler yaratabildi. Teşkilat Nizamnamesini kurduktan sonra, 12.000 lira zarar veren *dua köy fodaları* 36.000 liraya toplandı. Çünkü bunlar bedelcilere yarayan borsa senetleri haline soysuzlaşmıştı.

Dua köy vezâifide ondan aşağı kalmıyordu. Senede 355.195 kuruş te-di-yat yapılyordu. Bunlar da tedavülden kaldırıldı.

İmaretler yağma sofrası olmuştu. Oralara verilen "*paranın nisfi* (yarısı), *belki de sülüsü* (üçte biri) *bedei olarak hademenin eline geçerek, üst tarafı menfaatperestane keselerine giriyordu.*" (Tarihçe-i Evkaf, s.230)

İki imarettten madası kapandı. En uygun talebeye tahsisat verildi. Ve onun üzerine kendine göre yapıcılık başladı: "Mekteb-i' Evkaf", "Medrese'ül Vazin", "Evkaf'ul İslam Müzesi", birincisi 40 odalı, ikincisi 26 odalı, Sultan Hamamında, üçüncüsü (Ağa Hamamında), dördüncüsü 175 odalı vakıf hanları ve 110 talebelik talebe yurdu, Medrese-yülkadeha (11.000 liraya), Bostancı Mektebi İdadisi; Makrı Köy, Kamer Hatun, Bebek camileri, Hamit Medresesi, Üsküdar Yazma Mektebi, Göztepe Mekteb-i İdadisi, Fatih Elektriği, Mahmut Şevket Paşa Türbesi, Medrese-yül-Hattateyn, Gurabayı Müslimin Hastanesi (300 yataklı), Üsküdar-Kısıklı hattına elektrikli tramvay, Evkafı İslamiye Matbaası ve daha bir sürü mektepler, kütüphaneler... Sonra gene stop!...

Bu, yakın ve açık toplum mülkiyetinin diyalektiğini gösterdiği kadar, en sathi devletçilik münakaşalarını da kestirip attirabilir. Devletçilik iyi mi, kötü mü? Adamına bakar. İnkılapçı bir hükümetin elinde devletçilik en yüksek verim, milli kalkınma zaruretinin en canlı ilacıdır. Mürteci bir hükümetin elinde, aynı devletçilik hazır yiyici memur sürüsünü vatanın başına bela etmek ve milletin toplu tekniğini çeşit çeşit vurguncu ve hırsız çetelerine peşkeş çekmek olur; sosyal soysuzluğun en alçakça ve kahpece oyunlarına kapı açan milli bir zehir haline gelir.

Evkaf Nazırı Hakkı Paşa, bir ufak araştırmayla bir çırpıda 25 milyonluk aşırma bulur. Bu muazzam vurgun misali, evkaf adıyla toplum topraklarından ayrılmış bölümün, hangi kurt boğazlarına yem olduğunu göstermeye yeter. Tabii, o rakamlar, az çok hesap kitaba girilen 19. asır sonunda göze çarpabilenlerdir. Ondan evvelki uzun ve karanlık yüzyıllarda, zavallı evkafın başına gelenler pişmiş tavuğun başına gelenlere rahmet okutur.

VI- DİRLİK REJİMİNİN DEREBEYLEŞMESİ

Toplum mülkiyeti, başlıca iki türlü toplum mülkiyeti olmaktan çıkar: Birisi miri toprakların "meşru", gayri meşru yollardan *şahsi mülkiyet* ||&X|-ne geçirilmesi; öteki miri toprakların *topluma faydasız* hale getirilmesi ve *derebeyleşmesidir*. Bu ikinci prose, birincinin tamamlanması veya başka şekilde genişlemesidir.

Miri topraklar, daha dirlik halinde iken bile, tarihi zaruretle, yani kendiliğindenci bezirgan toplumunun tabii kanunlarıyla derebeyleşmeye başlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk görülen derebeyleşme prosesi budur. Dirlikler, miri toprak halinde kaldıkları halde, devletin merkezi kontrolünden çıkmaya başlar. Taşra beylerinin mahalli kudretlerini arttırmaya yarar.

Bu gidişi başlıca iki olayda görüyoruz. Bu olaylar, gerçekte birbirlerinden çıkarlar, yani birbirlerini doğururlar. Ama, tarih sırasıyla görececek olursak, önce birinci olay başlar. Gittikçe yerleşip kökleşir. Hatta kendini bir usul ve yapıla geliş haline sokturur. Ondan sonra ikinci olay gelip onu taçlandırır.

Bu olaylardan birincisi "*dirliklerin mahalli himmetten verilmesi*", ikincisi "*dirliklerin sepetlenmesi*" adını alır.

1- Dirliklerin Mahalli Himmetten Verilmesi

Bu hadise, daha Osmanlılığın ikinci devri ile birlikte başlar. İlk, dirlik vermek hakkı, sırf ve yalnız padişahın hakkı ve vazifesidir.

İslamcası: İmam (dini şef) odur. Miri topraklar, beytülmal adına onun emrindedir. Ondan başkası dirlik dağıtamaz. Fakat, sonraları; bu işi ikinci derece beyler de, kendi kendilerine yapmaya başlarlar.

Tahrir adlı muntazam merkezi ve yazılı kontroller tavsadıkça, beylerin bu keyfi hareketleri de artar. Hele sınır beyleri, Avrupa'nın markileri gibi, yavaş yavaş bir çeşit bağımsızlık peyda ederler. Çünkü o zamanlar esasen sınır diye pek öyle belli ve mutlak bir çizgi yoktur. Sınırlar, barış vaktinde dahi,"darülharekat"dırlar. Bu kararsızlık sınır beylerinin istediklerine dirlik sunmalarını büsbütün kontrol dışında ve mümkün kılar.

Nihayet sefer zamanları, adam yaratmak icap edince, taşra beyleri alelacele dirlik tahsislerini yapmak zorunda kalırlar. İşte böylece, beylerbeylerinin, icabında padişaha sormadan dirlik vermesine ve sipahi yetiştirmesine "*mahallihimmetten*" dirlik vermek denir.

İş bir kere başladı mı, sonrası kolay anlaşılır. İlk eşkinci bulmak bahanesi ile "mahalli himmetten" verilen dirlikler, gitgide beylerbeyilerin kendi şahsi nüfuzlarını arttırmaları ve kendi adamlarını kayırmaları için temel hizmetini görür. İşin, pek erkenden bu rengi aldığı, daha Kanuni I. Süleyman'ın 1543 (950 Zilhicce) tarihli şu zılgıtından öğreniyoruz:

"İmdi reaya taifesine ve hisar erenlerine ve kimesnenin azadi kuluna ve kadı ve müderris oğullarına tımar verilmeğe asla emrim yoktur." Fakat o izin yokluğuna rağmen/ "*Beylerbeyliği canibinden berat verilmekle reaya taifesin ve sair ecnebiler her biri birer bahane ile sipahi si/kine müte-sei/ik* (mesleğine girmiş) *olup*" denir.

Padişah, kendi merkezi kudretinin sarsıldığını hisseder. Çünkü, imparatorluk, en ufak dirlikçisine kadar cengaver ve idareci taifesini hep aynı şahıs: Padişah etrafında toplanmasıyla imparatorluk olur.

Lakin, iş bir kere çığrından çıkmıştır. Devlet cihazı içinde ortaçağın hasım devlet zümrelerine has (bir çeşit sınıflaşmaya doğru) memur hiyerarşisi sağlamca kurulmuştur. Bu hiyerarşi, tepede padişahant, en alt eşkin-

ciye kadar miri toprakların şu veya bu şekilde aşınmasını hoş görecektir. Nitekim en sonra, beylerbeyilerin mahalli himmetten dirlik beratı vermele-ri yol olur. Bir defa sipahiliğe çıkmış veya çıkarılmış olanları, oradan indir-mek, saltanat çevresinde korkulan hoşnutsuzlukları büyütür. Hele hoşnut-suzluklara, bilfiil sipahilik yapmış, devlet işlerinin içyüzünü görmüş kimse-ler katılırsa tehlike geniştir. Padişah böylece iki ateş arasında kalmıştır.

Onun için, padişah, bir taraftan dirlik kapısını örtmeye çalışır. Çünkü taşra beylerinin derebeyleşmesinden korkar. Fakat, öte yandan yapılmış oldu bittileri, hiç olmazsa görünüşte bazı şartlarla kabul eder. Mesela, 1576 (984 Recep garesi: başı) Erzurum beylerbeyiliğine yazılan berat bu-nu gösterir. Neshilçivan seferinden önce, bazı kimselere, mahalli himmet-ten dirlikler verilmiş. Sefer bitince bu yeni sipahiler "ecnebidir" diyerek, ellerindeki dirlikleri geri alınmış. Anlaşılan bizde "ecnebi" sözünü vatan-daşlara o kadar kolayca damgalamak o zamandan kalmış. Lakin dirlikçili-ğin tadını alanlar, hemen şikâyete başlarlar:

"Erzurum harabe iken, şen/etmek tariki ile viriiüp her biri cidden ve ceht edüp mamur ve abadan edüp yurtları, ocakları olup hizmet ederler-ken", dirliklerinin neden geri alınmadığını sorarlar. Padişah, bakmış ol-mayacak meseleyi hiç olmazsa kitaba uyduruyor: Kendisi şehirde oturup dirliği yeyim yeri yapmayan, eşkinciliği bilfiil becerenlerin korunmasını emrediyor:

"Bilfiil tımarları üzerinde olan kimseler kılıç ve darp ve harbe kadir oia-iar. O i asılları tezkerelerin gönde resin ki ellerine süddei saadetimde (baht eşiğimde) beratı şerifim verile. Vemen bade emri sabık mucibince (eski emirler gereği) mahalli himmetten kimesneye tımar tevcih etmeyesin."

Demek dirlikler artık sipahiliği beceremeyenlere kadar düşmüştür.

2- Dirliklerin "Sepetlenmesi"

Bugünkü Türkçe argosunda "sepetlemek": Birini punduna düşürüp bir yerden atlatıvermek manasına gelir.

Osmanlıca'da dirliklerin sonradan başına gelen haller, bu sözün şimdi-ki manasıyla ilgili olmalı. Çünkü, tarih belgeleri; dirliklerin derebey ellerin-de kalmasını sepette kalması diye gösterir. Bu, nasıl olur?

Derebeyleşen unsurlar, dirlikleri, ehline yani eli kılıç tutan gerçek eş-kincilere verecek yerde, kendi uşaklarına, kölelerine bağışlar. Mahalli him-mette dirlik verme âdeti biraz daha ilerleyip soysuzlaştı mı, dirliklerin se-petlenmesi meydana çıkar. Bilfiil dirliği üzerinde bulunmayanlar, köleler, kadı ve müderris oğulları kayırılmaya başlar.

Bu hal, taşra beylerinin etraflarında şahsi tabiiyetler yaratarak, dirlikler vasıtasıyla kendilerine sadık bendeler tutmaları, derebeyleşmeleri değil midir?

Tarih sırasıyla bakacak olursak, bu derebeyleşme prosesi şöyle gelişir: Kanuni I. Süleyman devrinde (16. yüzyıl ortalarında) "mahalli himmet" suistimalleri başlar. Ondan yarım asır sonra (17. yüzyıl başlarında) Anadolu "ayan"lar dolar.

Bunlar, dirlikleri sepetleyenler, yani büyük hırsızlardır. Şüphesiz bu sepetleme işi 17. yüzyıldan epey önce, hatta bizzat I. Süleyman zamanında başlamış olmalıdır: Göç 1000 (doğum 1591) yılından beri başladığı kabul edilen zincirleme Osmanlı bozgunlarının içtimai sebeplerini dirlik hırsızlıklarından başka ne ile izah etmeli?

Çünkü, o tarihlerde teknik bakımından orta Avrupa ile Osmanlılık arasında büyük farklar ispat edilmiş görülmüyor. Osmanlı toprak düzeninin, Osmanlı siyasi ve askeri düzenini tayin ettiğini ve miri topraklarda başlayan vurgunculuğun imparatorluğu sosyalman baltaladığını bize en iyi gösteren en canlı belge: "Tımar ve Zeamet Usulünün Bozulmasına Dair" adı ile padişaha sunulmuş bir layihadır. {Layiha: İnkılap müzesi 116, no. 52-K. de dokuz satırlık 4 sahife mukavva üzerine yapıştırılmış az çok silik fakat çok güzel bir elyazmasıdır. Üzerinde tarih yok. Kimin tarafından, kime verildiği de yazılmamış. Bu elyazması asıl layihanın kendisi değil, padişaha sunulan bir hulasasıdır: Tarih bilginlerinin elini öper. İçindekilere bakarak bir tahmin yapmaya çalışalım: Bir yerinde şöyle der: "Sene-i sabıkada (eski yıllarda) otuz, kırk bin ümmeti Muhammet Bağdat seferinde helak olup, bunca hibehane ve top ve tüfek ve bunca çadır ve otağlar ve espaplar kalup kızılbaş bi-maaş elinde kalmıştır. Celali eşkiyası dahi Anadolu vilayetini yağma ve harap eylediler. Ve Kazak fitnesi Karadeniz yalıların ve Yeniköyü ve nice bahçeler ihtirak edüp (yayıp) cümle İstanbul halkı görüp ve ol fitnenin şerrinden boğaza kalalar bina olunup, bu musibet ibretmayi alem değil midir? Kiririmliyasen makulesine karşı Bağdat seferi ve Kazakların gelip Yeniköyü yakmaları 1307 (D.1627) yılında olur. Şu halde layiha 1628'lerde yazılmıştır. Acaba bu, IV. Murat'a verilen meşhur Koçi Bey layihasının bir hulasası mıdır?}

Bu elyazması 17. asrın ilk dörtte biri sonunda Osmanlılığın durumunu şöyle hulasa eder:

"Saadet/ü ve şevket/ü padişahım, eski sultanlar gibi, kale ve memleketleri tımar ve zeamet erbabı askerleriyle fethetmiş/erdir. Tımar ve zeamet erbabı bozulmamış iken hangi durumla karşılaşsalar, Allah'ın izniyle yüzlerinin akıyla çıkp, kapıkullarna ihtiyaç bırakmamışlardır. İlk Müslü-

man gazilerin zeamet ve tımarları b/l/n/r. Diğer dirliklerde kimi tasarrufçular kendi bölük halkından olan hizmetkârlarının ve kölelerinin üzerine alıp, berat çıkarmışlardır. Öyleleri var ki, beş, on zeamet ve tımar alıp çoğunun adı var, kaydı yoktur. Adamları olanlar, bunlara cübbe ve cuş yerine aba ve kebe giydirip, savaş zamanları bir, iki bin akçe verip, bir semerli beygir ile savaşa gönderip, kendileri tımar ve zeamet görünümü altında yağma ve talan ederler. Bunu fırsat bilen Galiçya kralı memleketten otuz kırk kale ve palanga almış olup, halen ellerindedir." [40]

Bu temiz dilli eski satırlardan şunları öğreniyoruz:

1- Tımar, zeamet usulü 1000 tarihinden (16. asır sonundan) çok evvel, belki Kanuni Süleyman devrinde bozulmuştur.

2- Bu soysuzlaşma "ayan" adı verilen Osmanlı derebeylerinin Anadolu'yu ve toplum topraklarını çalmalarıyla başlar.

3- Ayan: Beş, on sipahi kuvvetini yetiştirecek. Beş, on tımar ve zeameti, kendi hizmetkâr ve köleleri adına yazdırarak, elleri altında tutar. Yani miri toprakları şahsi malikane ve tufeyli çiftlikleri durumuna sokar.

4- Savaş zamanı, imparatorluğun güvendiği dirliklerden, eski cebellüler çıkmaz. Dirlik artık merkeze bağlı bir idealist asker teşkilatı değil, hazır yeyici derebey çiftliğidir. Ayan, görünüşü kurtarmak için abalı kebeli birini "semerlü bir beygir"e katup orduya gönderirler.

Böylece, bizde tarihçi geçinenlerin tersine koymaya çalıştıkları sosyal bir olay gün gibi aydınlanır. Layiha hulasasında açıkça okuyoruz: Önce imparatorluğun iktisadi temeli, toprak ekonomisi soysuzlaşır; ondan sonra sosyal sarsıntılar, ihtilaller ve siyasi çöküşler, askeri bozgunlar birbirini kovalar.

Halbuki Abdurrahman Şeref "Tarihi Devlet'i Osmaniye"sinde arabayı beygirlerin önüne koymaktan çekinmez. "Celali"leri göç 11. asır başında yoğalttıktan sonra, Ayanı 12. asır sonu ile 13. asır başında teşekkül etmiş gösterir. (Cilt 2, s.260 ila 262) Yani Celaliler ona göre miladın 17. asır ortalarında söner. Ayan 18. asır sonunda başlar. İhtimal Abdurrahman Şeref, ayanın asıl ilk teşekkülünü hesaba katmıyor. Sadece kuvvetlenen mukataa rejiminden sonra tam derebeyleşmiş unsurları ayan sayıyor.

Saltanatın temel menfaatları adına düzeltme teşebbüsleri yok mu? Elbet var. Ama, oldu bittilere karşı, soyut saltanatın yapacağı tek şey bir "yoklama"dan ibarettir. Bu yoklamaların neye yaradıklarını ise, layihacı şöyle haber veriyor:

"Devletlü padişahım, sepetlerde olan zeamet ve tımarlar yalnız yoklama ile zuhura gelmez ve mümkün dahi değildir. Zira ekabir ayan ve sairleri, hizmetkar ve kölelerine libas (iyi giysi) giydirüp ve beratları ellerine

virüp, cümlesi mevcut yokolup hatta bin-on-bir tarihinde **Yemişçi Hasan Paşa** zamanında ve bade bin yirmi bir tarihinde **Nasuh Paşa** asrında ze-
amet ve tımarlar sebeplerden ihraç ve müstehakına tevzi (hak edenlere dağıtma) olunması babında hattı hümâyûn saadet makrun sadır oldukta (sultanlık emri ulaştığında) vezir şareieyh (kılısız) Hasan Paşa ve Mahmut Paşa astaneisaadet (mutluluk kapısı, saray) tarafından tevzi ve tevcih et-
melerile ol tashihi zuhura gelmedi ve Nasuh Paşa dahi Rum elinde vaki olan zeama ve erbab-ı tımarı mahrusei (şehir) Edirne'ye getirüp mahalli yoklamada hizmetkâr ve köleleri dahi beratları ile mevcutyoklanmağla bir tımar zuhura gelmedi. Bu defa dahi yalnız yoklanacak zeamet ve tımarlar sepetlerden çıkmaz."

Görüyoruz ki, şuurlu bir toplum kontrolü toplum topraklarını muhafaza-
zada menfaattar olmadıkça, minareyi çalan, daima kılıfını hazırlamıştır.

Burada toplum mülkiyetinin şahsi mülkiyete doğru ister istemez ve alt-
tan, üstten kayışı itibarıyla dikkate değecek bir olay daha var.

1011 (1602) yılı birinci, 1021 (1612) yılı ikinci yoklama yapılıyor. La-
kin devlet birinci yoklamaya girmeden önce 1010 (1601) yılında çiftçilerin tasarrufu hakkında bir genişletme yapıyor:

Toprağın bulunduğu yerde oturan kız kardeşe de, tapuyu misil almak şartıyla, çiftçi tefviz hakkı tanıyor. Adeta derebeyleşen ve gerek padişaha, gerek halka karşı gelişen unsurlar önünde, saltanat yeni tedbirlere baş vuruyor. Çiftçilerin iktisatça zarurileşen haklarını siyasetçe tanıyor. Yoklama boşa çıkınca, saltanat aczini ve tek başına kaldığını büsbütün anlıyor. Tekrar çiftçilere dönüyor.

Yoklamanın ertesi yılı (G: 1012, D: 1603) toprağın bulunduğu yerde oturmayan kız kardeşe de "tapuyu misliyle" çifti tefviz etmeye razı oluyor. Saltanat besbelli bir huzursuzluk içindedir. Aradan beş yıl daha geçer geçmez, ikinci yoklamadan dört yıl önce; çiftçilere son müsaadesini yapar: Çocuğu, er kardeşi olmadan ölenin toprak üzerindeki tasarruf hakkı, önce babaya, sonra anaya bırakır.

Böylece, millet topraklarını iki ucundan kemiren prosenin iki zıt kutbu: Bir taraftan çiftçiler, öteden dirlik sahipleri aynı noktada birleşmiş olurlar.

ALTINCI KİTAP

KESİMCİLİK DÜZENİ

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPRAK EKONOMİSİ TARİHİNDE KESİMCİLİK DÜZENİ

AYRIM I

KESİM DÜZENİNİN EKONOMİK TEMEL MÜNASEBETLERİ

I- Kesimciliğin Esasları, Temel Zarureti

Buraya kadar gördüğümüz Osmanlı toprak ekonomisi, hiç olmazsa miri toprak ekonomisi, "irad" bakımından "ürün iradı" ile "para iradı" arasında bir melez şekildir. Çünkü miri topraktan hem ürün (öşür), hem de para (haraç) şeklinde irad alınır. Fakat umumiyetle bu üretim "ürün iradı" denilen şekle uygun sayılabilir. Büyük arazi sahibi devlettir. Köylü, hiç olmazsa ilkin, birbirine eşit iktisadi birlikler halinde toprağın tasarruf sahibidir. Köy işletmesi "*tabii ekonomi*" kılığındadır. Yani: 1- Kendi kendine yeter: *İşletme şartlarının bütünü veya hemen hemen en büyük kısımları, bizzat o işletme üzerinde üretildiğinden, aym işletmenin safi ürünü ile telafi edilerek yeniden üretilir.*"!- Sanayi ile ziraatı birleştirir: Orta çağda sık sık görüldüğü gibi, sırf ziraattan ibaret değildir. Ürün iradı:

" Birleşik zırai-sınai aile çalışmasının ürünüdür."

Beyin toprağında angarya çalışmaya dayanan emek iradına nisbetle:

"Ürün iradı, doğrudan doğruya üretmenlerin daha yüksek bir kültür halini... Cemiyetin daha yüksek bir gelişimini tazammun eder." (K. Marks, Kapital. İradın Teşekkülü, c. III, fasıl 59)

Angarya emek bu şekilden geri olduğu halde, tarihçe ve Osmanlılıkta sonradan sonraya başlayan irtica, ürün iradından sonra angaryacılığı getirir. Fakat cemiyet ölçüsünde, gerçek bir gelişme varsa, irat şeklinin böyle gerisingeri tepmesi istisna derecesini geçemez. Meğer ki cemiyette ileriye gidiş dursun ve çöküş başlasın. O zaman bütün sosyal, siyasi gerilikle beraber, ekonomik gerileme de kendini gösterebilir. Normal olarak, modern çağa doğru gelişen bir toplumda ise, ürün iradı ancak kendinden sonra gelen şekillere doğru ilerler.

Gerçi, ürün iradının tabii ekonomiye dayanması, bütün kapalı ekonomili toplumlar gibi, ilk Osmanlı toplumunu da durgun kılar.

" Ürün iradının, bizzat muayyen çeşit ürün ve üretime bağlatan şekli yüzünden, tarla ekonomisi iie ev sahibinin birbirine ister istemez bağlı bulunuşu yüzünden ve böylelikle, köylü ailesinin pazardan ve kendi durgun bölgesi dışındaki toplumun üretim ve tarih hareketinden bağımsız kalmakla elde ettiği hemen bütün kendi kendine yeterliği yüzünden, elhasıl genel olarak tabii ekonominin karakteri yüzünden, bu şekii mesela Asya'da gördüğümüz gibi, sosyal durumun durgun temelini vermeye pek elverişlidir." (Keza)

Fakat, bu durgunluk ne olursa olsun, durgunluk nedenleri yerinde saymak manasına gelmez. Yaşayan her şey gibi, toplum da geriye tepmezse ilerleyecektir. Ürün iradına dayanan tabii ekonomiyi ileriye doğru götüren sebepler, üretmenin gerek siyasetçe, gerek ekonomice daha az ezilip soyulması gibi sübjektif ve üretimin daha anlayışlı şekil ve usule kavuşması gibi objektif durumlardır.

Sübjektif Sebepler:

1- Çiftçi insanlığını duyar:

"Üretmen, kırbaç yerine kanun emriyle itilerek, kendi sorumluluğu altında bu işi yapar." (Keza)

2- Çiftçi daha az sömürülür:

"Bu irad şeklinde artan emeği temsil eden ürün iradı, kır ailesinin bütün fazla emeğini tüketmeye varır. Emek iradiyle kıyaslanınca, artık üretmene fazla iş başarmak için zamanca daha büyük bir hareket sahası düşer. Bu zamanın ürünü, tıpkı üretmenin en vazgeçilmez ihtiyaçlarını gideyen kendi emeğinin ürünü gibi kendisine aittir." (Keza)

Objektif sebepler: Yukarıki sebeplerin yardımıyla verimin artmasından iba rettir. Bu rada "Fazla iş başarmak için zamanca daha büyük bir hareket sahası" bulunur. "Nerede ürün iradı saf ise, orada arazi sahibi için çalışmaktan ileri gelen uygunsuz ve az çok can sıkıcı angarya iş düzeni, doaiyası iie görülen takıntılı inkıtalalar (ara vermeler) ortadan kalkar." Osmanlılığın ilk devrinde angarya bile yoktur. Fakat angarya da olsa:

"Doğrudan doğruya üretmenin kendi kullandığı geri kalan hafta günlerinin üreticiliğe tıpkı üretmenin tanışacağı yeni ihtiyaçlar gibi, tıpkı ürün için piyasanın genişlemesi gibi, bir kısım iş gücünün kullanımındaki emniyetin artması ve o sayede iş gücünün yüksek hızla mahmuzlanması gibi, üretmenin tecrübesi ilerledikçe geişen-değişen bir büyüklüktür. Şurası unutulmamalı: Bu iş kuvvetinin uygulanması yalnız ziraat sınırları içinde kalmaz, fakat kır-ev sanayiini de içine alır. Burada tabii çevre durumunun müsaadesine oiuşda ırk vasıflarına ve saireye tabi bilinen bir iktisadi gelişme imkânı verilmedir." (Keza, Senei İrada Giriş)

Sırf angaryacı veya tam toprakbentçi işletmedeki geriliğe bakarak, ürün iradına dayanan tasarruf sahibi köylü işletmeleri, böylece başlarken ve normal olarak devam ettiği sürece, sosyal bir gelişme yaratır. Devletin toprağına göre koyduğu üç derece toprak genişliği, üretmenler arasında ne kadar mutlak eşitlik prensibini korumaya çalışırsa çalışsın, nihayet o ideal mutlak eşitliğe ne tabiatın, ne zamane toplumunun tahammülü vardır. Zamanla insan ve aile güçleri arasındaki kuvvet vesaire farkları, toprakların bereket farkları yüzünden kapalı ve bezirgan ekonomilerinde önlenemeyecek olan fark iradı, ister istemez işletmeler arasındaki verim farklılıklarını doğurur. Ve bu ekonomik farklar, sosyal manada üst kat münasebetlerinde dahi kendini gösterir.

"Bu şekilde beraber, doğrudan doğruya üretmenlerin ekonomi durumlarında büyük farklar baş gösterir. Hiç olmazsa bu farklar mümkün olur. Ve bizzat doğrudan doğruya üretmenler, yabancı emeği sömürecek araçlar e/ de etme imkânını bulurlar." (K. M. "Das Kapital" c. III, F. XIII)

Görüyoruz, Osmanlı toprak ekonomisindeki ana prensip, ürün iradını temel yaparken, topluma verdiği yeni gelişme onu ister istemez; daha sonraki ekonomik ve sosyal değişikliklere götürecektir. Bu değişiklik, Osmanlı'nın temel prensiplerini tersine çevirir. Osmanlı, toprak ekonomisinde bilhassa iki ideal küçük burjuva prensibi güder. 1- Toprak mülkiyetinin şahsi mülkiyet olmaması. 2- Toprak üretmenleri arasında az çok mutlak yakın eşitlik olması... Bu prensiple yola çıkan Osmanlı toplumu, bütün yaşayan varlıklar gibi, diyalektik kanunlarına uyararak, bir zaman toprak şahsi mülkiyetini inkâr etmişken, sonra inkârın inkârıyla; miri mülkiyeti inkâra varır. Bunun çeşitli şekillerini yukarıda gördük. Bu şekillerin altında çiftçilerin eşitliği, her çiftçinin birbirleriyle aşağı yukarı aynı olması ideali de, göze görünmeyen temel münasebet olarak alır yürür. O zaman, koca imparatorluğun temelinde, hiç alışılmadık bir manzara ile karşılaşılır. O zamana kadar eşit kabul edilen çiftçi ekonomilerinin, bir de bakılır ki, aralarında çok farklar belirmiştir. Hepsi bir sayılan çiftçiler içinde, bir kısmı şu veya bu verim imkânlarını zorlayarak, başkalarını da kendi çiftliğinde çalıştırıp sömürecek vaziyete girmiştir.

Onun için ürün iradı, yavaş yavaş, kapitalizmden önceki en son geçit şekli olan *"para iradı"* kılığına doğru gelişme imkânları bulur. Hatta bu imkânı daha önceden bile bulmuş gibidir: Haracın para olarak ödenmesi, daha dirlik düzeninde iken bile, Osmanlı toprak ekonomisinin para iradı şekline bir adım attığını gösterir.

II- Sosyal ve Siyasi Zaruretler

Demek Osmanlı miri toprak rejimi, daha kurulurken, içindeki ekonomi kanunları gereğince bu kalıp değiştirmeye adaydı. Bu ekonomik zaruret, kendini başka sosyal zaruretlerle şuura çıkarır. Sırf iktisadi bakımdan ürün iradlı üretim yordamı, bazı şartlar altında kendi kendini yer ve nihayet bizzat üretim ile çalışan tabakaların ve toplumun hayatı için bile tehlike haline girer:

"Ürün iradi, çalışma şartlarıyla, bizzat üretim araçlarının yeniden üretimini ciddi surette tehlikeye düşüren, üretimin genişlemesini az çok imkânsız kılan ve doğrudan doğruya üretmeni maddeten en kıt geçim araçlarına alçaltan bir çevre genişliğine ulaşabilir. Mesela Hindistan'daki İngilizler gibi, üstün bir tüccar millet tarafından bu şekil hazırcı bulunup sömürüldüğü vakit bu hal görülür." (K. M. Das K. keza)

Osmanlı miri toprak düzeni, Kanuni çağında aşağı yukarı bu tehlikeyle karşılaşır. Osmanlılığın kendisi uzak ve yakın şark ticaret kaynaklarının can damarlarını açmıştı. Sonra, zamanın İngilizleri derecesinde *"üstün bir tüccar millet"*, İtalyan yarımadasında rönesans yaratan bezirgan beldeleri üs yapmış ve teknil batı gibi doğu pazarlarında da için için işlemeyi bilmişti. Osmanlı'nın kendisi tüccar değildi. Ama, Osmanlı akınları tam bezirgan ideallerinin bayrağını taşıyor ve ülkeleri ticaret yollarına öncelik vererek fethe diyordu. Osmanlılığın bünyesinde yabancı ve *"üstün bir tüccar millet"* gibi rol oynayan unsurlar vardı. *"YahudiNasi"tipinde "doiap"çılar* bunlardandı.

Bir taraftan bu üretim yordamının kendi iç kanunuyla; bizzat çiftçiler (reaya) arasında sınıf farklılaşması alır yürür. Ötede, zamanı için en ileri üstün bir ticaret faaliyeti imparatorluğu kaplarken, toprak düzeninin hâlâ eski ürün iradı yordamında kalması imkânsızdı. Toprak üretiminin derebeyleşme temayülü, hem güdücü devleti, hem doğrudan doğruya üretmeni (reayayı) dayanılmaz bir duruma düşürdü. Yani, en alttaki çiftçiler iflas haline gelmekle kalmadı. Bizzat Osmanlı devleti de iflasa doğru kaydığını hissetti. Yani bir devrim için gereken alttan ve üstten tahammülsüzlük alametleri belirdi. Saltanat yapısında ekonomik gelişmenin yarattığı sosyal ve siyasi değişme zaruretleri *konkret* olarak bu iki açıdan belirdi. Onun için zamanın politikası, "reaya'yı zulüm ve tedipten himayet ve siyyanet" (eşitlik) bayrağı altında harekete geçti. Yığınları kendi etrafında harekete getirmek için daima yapıldığı gibi, o vakitte halk ve fukaranın menfaatleri öne sürüldü. Lakin aynı zamanda halk ve toprakla birlikte devleti ve saltanatı da kurtarmak başlıca hedefti.

Toprağı ve halkı kurtarmak, çökme tehlikesi gösteren eski ürün iradı sistemini artık siyasi bir darbe ile büsbütün ortadan kaldırmak manasına

geliyordu. "Mukataa" sisteminin konulması için gösterilen gerekçenin başında bu geliyordu:

"(Defterdarlar kamu topraklarını idare ederken) başkaldıran sipahileri hizmette tutmak adına, geçimleri için toprağa sabite meye (tapulama) girildi. Bunlar çeşitli zulüm ve değiştirmelerle devletin toplamış olduğu normal vergilerin de, teslim edilen ürünlerin de tamamını yiyip yuttular. Elebaşları, bütün köyleri harap, köylüleri perişan ettikleri gibi, devleti de çok zarar ettirdiler." [41] ("Nizamı Devlet Hakkında Mutalaat"; Ahmet Tevhit Hediye) Halkın ezilmesi, köylerin yıkılması, "hasarat'ı miriye" ile at başı gidiyordu. Derebey kurdu, saltanat ağacının özünü kemirir. Gelir nisfını (yarısını) tüketiyordu.

DEVLETİ KURTARMAK lazımdı. Çünkü, saltanat büyüdükçe, para ihtiyacı da artıyordu. Bu ihtiyaç nasıl-nereden kapatılacaktı? Kanuni Süleyman zamanında yalnız İstanbul ve civarında beslenen "kul taifesinin sayıları ve gündelikleri "Asafname"ye göre şöyle idi:

	Nefer	Yevmiye eri
Yeniçeri (Zabitan, Solak, Zegu, Çavuş)	37.627	284.387,5
Gulman (İstanbul, Edirne)	9.450	24.543
Ebnayı Sipahiyan	20.450	369.685
Astane hizmetindeki tevaif		
(Cebeci ve topçudan, doktora) kadar	10.989	78.587
Bilcümle Ulufeye mutasarrıf kul taifesi	91.200	870.325

Bu yekunun içinde "ulemayı azam" yoktur. Lütfü Paşa'nın: *"ulemayı azam kesru hum'ullaah'ı taaia ilelyevmulkiyame"* (Tanrı onları kıyamete kadar çoğaltsın!) dediği bu zümre, beytülmalın hissedar, hazinesi amirenden vazifedar olmakla kalmazlar, *"teberrüen ve yeminen"* verilen *"mevacip"* ve *"vazai"*leve de sahiptirler. *"Hakanul ülemay'ül, füzeyayı kiram Devleti Aliye'den evvel ızaz ve ikram olsa lif eden birine vaki olmuş değildir* (Bilginlerin ulularına devlet tarafından öncelikle gösterilen izzet ve ikram, daha önceleri kimselere gösterilmemişti)." (Asafname, s.30)

İkinci cihan harbinden evvel Devlet Demir Yolları ve limanlarında çalışanlarla, askerler hariç olmak üzere Türkiye'de bu sayıda memur vardı. Tuna'dan Umman denizine, Cebeli Tarık'tan İran yaylasına kadar uzanan bir imparatorlukta, şimdiki Türkiyeciliğin memuru kadar ücretli adam bulunması elbet ibrete değer. Hele o zamandan beri üretimin (toprağın çoraklaşması ve küçük sınıfların yok olması gibi sebeplerle) hatta gerilediği düşünülün, saltanat, Cumhuriyet'ten daha az memurcu görünür. Fakat, ürün iradı dev-

rinde çil akçe bulmak mesele idi. Yalnız ulufe alan 91.200 kişilik "kul taifesinin (yani: Payitaht askerinin) yıllığı 3128 yük 3432 akçedir. Bu, 312 milyon akçe eder. Birinci cihan harbinden evvelki parayla bu 3 milyon altın lira tutardı (şimdiki para ile 100 milyon lira bile değil. Gene ucuz devletmiş).

Osmanlı devletinin başlıca normal geliri toprak iradı idi. Devleti besleyen umumiyetle toplum toprakları, hususiyile miri topraklardı. Anılan sebep ve şekillerle şahsi mülkiyet kesimi büyüdükçe, miri topraklar *miktarca* küçüldüler. Miride kalan yerler derebeyleşen taşra ayanının elinde "*sepetienmeye*"başladı. Meşru ve resmi devlet vergilerinden başka, derebey unsurlarının çiftçileri her türlü sömürüşü artınca, ister istemez çalışma şartları bozuldu. "*Üretim araçlarının yeniden üretimi*" tehlikeye düştü. Toprak çoraklaştı. Neticede üretimin verimi ve irad azaldı. Saltanatın masrafları gittikçe büyüdü. Göçebe gazilerin yerine oturaklı beyler geçtikçe, eski Roma ve Bizans beyliklerinin israfı baş gösterdi. Azalan irat bütün yetmez oldu ve sefahat iratsızlığı, iratsızlık sefahati arttırarak bilinen fasit çöküş dairesi meydana çıktı.

İşte "*Kanuni*" denilen I. Süleyman'ın yarım yüzyıllık saltanatı böyle buhranlı bir geçit konağına rastlamıştı. Bu yüzden, İmparatorluk askeri başarısızlıklara uğruyordu. Padişah, ilk iş olarak, orduyu düzenlemek istedi. Koca Sekbanbaşıya göre, henüz "*kafir cahil iken*" bu düzeltme mümkündü. Fakat, "*askeri cem ve iskan tevekkül'isohbet* (askeri toplayıp iskan etme laflarıyla) *ile olmayıp*" çil akçe isterdi. Çünkü o din asrında bile; "*kimsellah fillah emrü* (sadece Allah'ın emriyle) *gaza ve chada kimse meyletmez*" (Koca Sekbanbaşı) idi. Hele şimdiki gibi boğaz tokluğuna mecburi askerlik henüz keşfedilmemişti. "*Düşmana galebe sefere ve sefer dahi asker ve mühimmata ve zahireye ve bunlar dahi Hazineye tevakkuf* (birikim) *eylediği cümleye malum.*" ("Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat" Bursa'lı M. Tahir'den alınmış nüsha)

İşte toprak temelinde üretim münasebetlerinin hukuki münasebetlere uymayışı, iktisadi değişikliklere kapı açarken, üst katlarda siyasi zaruretiler bu kadar keskince kendilerini hissettirdiler.

III- Mukataa (Kesim) İktisadi Reformu

Osmanlı toprak ekonomisinde, ürün iradı şeklinden para iradı şekline geçişin, göze çarpan meselesi, ordu ve devlet ihtiyacı şeklinde belirdi: Saltanat, o zaman için müthiş bir yekun sayılan likit parayı nereden bulacak? Tabii başta toprak iradı olmak üzere bütün saltanatın her türlü gelir kaynaklarından... Nasıl bulacak? Kanuni I. Süleyman'ın önüne çıkan en mühim dava bu idi. Gelir kaynakları ortada idi. Lakin, onları devlete ve halka yarar şekilde kullanmak lazımdı. Şimdiye kadarki sistem, artık yet-

miyordu. *D/rl/kç/l/k rejimi* iflas etmişti. Derebeyliğe kayıyordu. Bunun yerine başka bir rejim konulmalı idi. Ne? Ona "*mukataa*" denildi. Mukataa rejiminin esası umumiyetle ürün iradı yerine *para iradının* konması oldu.

Ürün iradından para iradına geçiş, bütün ondan evvelki benzer rejimlerde olduğu gibi, Osmanlılıkta dahi zaruri bir gelişme sonucu idi. Sosyal gelişmenin ortaçağdaki emekleyişi, para iradına geçişlerin sarsaklığını izah eder. Kadim Roma'dan inkılaptan önceki Fransa'ya gelinceye kadar, bu geçişler sürekli denenmiş ve çeşit çeşit örnekler vermiştir. Osmanlılığın geçişi, miri toprak mülkiyeti resmen devletin olduğu için, daha apan-sızın ve daha keskin oldu. Halkın acıklı sosyal durumu devletin gelir kıtlığı ile siyasi buhran şekline girince, Kanuni Süleyman, önce bugünkü manasıyla kadastromsu geniş bir "yazılama" yaptırdı. Bu yoklama yolu ile meydana çıkan topraklar yeniden düzene konuldu.

Yeni düzende iki şey göz önünde tutulacaktı: 1- Toprakların mümkün mertebe az kısmının dirlik şeklinde verilmesine; 2- Toprakların bilhassa para geliri temin etmesine... Ancak bu suretle, imparatorluğun her gün artan ve artık acilleşen akçe ihtiyacı karşılanabilirdi. Onun için:

1- Fütühat topraklarının "*brazi'feipahilere, süvarilere zeamet ve tımar diye emanet edildi.*

2- Geri kalan yerler: "*Mukataa nam ile taliplerine malikane olarak er-ken kira ile fûruhtı* (peşin kira ile satıldı) *ve malı miri namiie senevi bir miktar şey taraf miriye tahsis kılındı.*" ("Hülâsa-i Kelam Fi Red'dül Avam")

Böylece, Osmanlılığın miri toprak temelini kuvvetli bir sel gibi aşındıracak olan "*mukataa*" ya "*kesim*" müessesesi konuldu. "*Mukataa*" sözü gerçi İslamîlikte kullanılmıştı. Muhammed Peygamber zamanında ganimet topraklardan müslümanlara "*ikta*" adıyla temlik yapılırdı. Manası, adeta toplum topraklarından kesilip şahsi mülkiyete ayrılan toprak parçası demektir. Bu karakter, Osmanlı toprak düzeninde "*temik' ed,||en*" memluke" topraklarına karşılık düşer. Şu halde, "*mukataa*" sözünün ilk Müslümanlıkla ilgisi, ancak lafta yani isim harflerinin benzemesinde kalır. Mukataanın iç manası, İslamîlikten ziyade, Osmanlılığın mirasına konduğu eski Roma teşebbüslerinden ilham almış olsa gerektir.

Koca Sekbanbaşının tarifine göre, mukataalı topraklar hükmen gene mirinin mülkü sayılır. İsteklilere "*malikane olarak*" kiralananır. Bu kiralamaya "*tefviz*" adı verilir. Eskiden miri toprağın tefvizi yalnız onu işleyecek olan köylü üretmene yapılırken, şimdi isteyen, yani parayı veren düdüğü çalar. Tefviz karşılığı olan ücret, yahut bugünkü adıyla kira ikidir:

1- "*ÜcretiMuaccele*" rken kira): Toprağın bedeli misline yakın bir para tutarıdır.

2- "ÜcretiMüeccele" (geç kira): Yıllık ödenen bir para tutarıdır.

Bu muaccele ve müeccele ücretlerin hesabı nasıl yapılır? "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat"a göre, Kanuni zamanında topraklar sipahilerden alınınca:

"Her bir mukataarun öşür gelirleri ne miktara ulaşmış ise o kadar mal her sene kamuya verilmek üzere gelir kaydolunur. Vergileri ve kanuni ödentileri malikane sahibinden faiz alınmadan düzenli bir biçimde kaydı yapıp, çiftçileri zulüm ve aşırı cezalardan korumak ve kollamak şartıyla her bir mukataayı faizine göre bedeli peşin alınarak malikane olarak." [42] (Ahmet Tevhit Hediyesi. "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") usulü konulur.

Eski dirlik rejimini hatırlayalım: Miri topraklardan iki çeşit haraç alınır: 1- Öşür denilen "*haracı mukaseme*" (paylaşım haracı): Mahsulün onda birinden ikide birine kadar pay almaktı. 2- "*Haracı muvazafa*" (ödev haracı) denilen çift akçesi, yahut tasma akçesi: Askerlik yapmayan çiftçiden, askerlik ödevine karşılık alınan para idi. Bu para askerlik yapacak olanlara ayrılırdı. Kesim düzeninde "öşür"gene eskisi gibi hesaplanıp devlete verilir. Yalnız dirlikçinin yerine geçen malikaneci, öşürden maadaki toprak gelirlerini "*faiz*" adıyla kendine alır.

Burada birinci değişiklik, eskiden öşür "aynen" (ürün olarak) alınır. Şimdi öşürün kıymeti "*meblağ*" (para) haline girer: "*Meblağ*", "*mal olmak üzere beher sene tarafı miriye eda*" şartı konur. Buradaki "/77<?/"geniş manalıdır. Bugün daha ziyade paradan başka şey anlamına gelir. Ama, Osmanlılıkta öyle değildir. Fıkıhta: "*Tab-ı insanı maii olup da vakti hacet için iddihar* (insanın tabiatı gereği, ihtiyaç duyulduğunda kullanmak üzere biriktirdiği) *olunabilen şe'*" diye tarif olunur. Bu mal; yük hayvanları (çarpa darba) gibi sikkeli altın manasına da girer. Esasen "*meblağ*"ancak para için kullanılan bir isimdir.

İkinci değişiklik: Öşürden maadaki gelirlerin evvela askerlik vazifesinden tamamen ayrılmasıdır. Malikaneci, askerlikle hiç ilgisi olmayan, para sahibi adamdır. Böylece toprak geliri fiili hizmet, "*vazfe*"sahiplerinden alınır, hazır yiyici para sahiplerine verilir. Fakat, gerçekten eski cengaver sipahi zaten kalmadığı ve kalan dirlikçiler zaten zamanla para babaları haline girdikleri için, yapılan değişiklik oldu bittiyi kabul etmekten ve kanunlaştırmaktan ibarettir.

Saniyen (ikinci olarak), haracı muvazafa seneden seneye toplanırken, şimdi "*faiz*" adını alan toprak gelirleri peşin (*muaccele*) kılığına girer. Hiç olmazsa mukataa konulurken, bunda devletin gördüğü fayda; malikane sahibine bırakılan faize göre devletin muaccele (peşin) olarak bir miktar parayı ele geçirmesinden ibarettir.

Buraya kadar "faiz" denilen şeye "haracı muvazzafa" dedik-. Hakikatte faiz içinde yalnız çift akçesi veya tasma akçesi değil, "müteiaafm yazdığı gibi tekmlil "Rüsumatı Örfiyye ve Aavidatı Kanuniye" (Geleneksel vergiler ve kanuni gelirler) dahi bulunur. Bunların ne demek olduğunu, çiftçilerin doğrudan doğruya ve dolayısıyla sömürülmeleri faslında işaret ettiğimiz vergilerden anlayabiliriz.

"Mukataa" rejimi, Osmanlı toprak düzeninin kaçınılmaz sonucudur, ama imparatorluğun temeli toprak münasebetlerine dayandığı için, bu temelde yapılan değişiklik, bütün ekonomi politikasının her kolunu sarmaktan geri kalmaz. Mukataa, miri geliri "vazifeliler yerine "parallara "tefviz" (tasavvuf hakkı ile kiralama)dir. Osmanlılığın bütün miri gelirleri yalnız çiftçilikten gelmez. Toprağa bağlı olan madenlerin geliri de toprak rantının bir çeşididir. Çiftçilik gibi madencilik de kesime gelirdi:

"İmalî maadin (maden üretimi) hususunda kemafî (geçmişteki gibi) ihtimam olunmadığından resm vizde killet derkar (vergi yükünde azalma,)" (Beriyel Şamlı'nın "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") olunca, madenler de mukataa malikaneleri kılığına sokuldu.

Zamanla tütün ve enfiye gibi üretimler, miri eline, yani devlet tekeline geçti ve mukataalaştı. Beriyel Şamlı: "Enfiye mukataası dahi hayii cesim (büyük) ve çok yararlı bir malikane olup, lakin imai olunan enfiyenin Korfa ve Yanya enfiyelerimisüllu (örneği gibi) cevdet ve letafet ve makbul ehli tabiat (güzel, latif ve doğal) olacak derecelerde imaline mültezimle asla dikkat etmedikleri vadesinden aşırınası taşra (taşra halkı) enfiyesine münhas..."

Derken, kesimciliğin (akıbetleriyle beraber) nerelere kadar kol saldırdığını da belirtir. Başlıca üretim toprak üretimi olduğundan, bütün öteki ekonomik münasebetler, hatta gümrükler bile toprak rantının bir kolu sayılabilir ve toprak iradının mukadderatına tabi olur. Gümrüklerin mukataalaşmaktan kurtulamadığı şöyle anlatılır:

" Vergiler eskiden beri emaneten zapt olunup, beher sene hasılatları tartışmasız kamu tarafından tüketilirken, güya ihtiyaç fazlasını kamu tarafına aktarmak ve kamunun topluca çıkarları gözetiliyor gibi boş laflarla, gerek mallar, gerekse tütün vergileri ve diğer bazı büyük mukataaier, tuhaf anlaşmalarla dörder, beşer, altışar yıllığına, malikane gibi berat verilip, taliplerine hasılatları bırakılıp, oluşturulan faiz ve gelirlerinin Yüce Devletin zararına olduğu hesap/ansa görülür." [43] (Beriyel Şamlı)

Artık, Osmanlı İmparatorluğu bir kesimciler saltanatı haline gelmişti.

IV- Kesimciliğin Siyasi Uygulanışı

Kesimcilik, yakından bakılırsa, iflasa yüz tutan bir adamın perakende günlük durumunu kurtarmak için, yarınını toptan satışa çıkarması, yahut

tamahkar kocakarının altın yumurtlayan tavuğunu kesmesine benzer. Selim-i Salis (III. Selim) devrinde fark edildiği gibi, "guya men'izaruret miriye dayanak o/ut" gibi bahaneler, "lakırdı" idi; çünkü faiz senedi, devlet iradına kaza oku (sihame kaza) gibi tesir etmekten başka bir şey yapamazdı. Sosyal mülkiyet bakımından; binilen dalı kesmekti. Lakin olan olmuştu. O zaman için başka çıkar yol yoktu. Tarihin çarklarını gerisingeriye çevirmek elden gelemezdi.

Dirliklerin mukataaya çevrilmesine kim karşı koyacaktı? Hangi sosyal sınıf sosyal mülkiyeti tutuyordu? Daima önümüze çıkan bu soru, hiçbir sağlam karşılık bulamaz. Dirliklerin sipahilerden alınması, I. Süleyman devrinin sosyal ve siyasi şartları içinde o kadar zor olmadı. Bir defa merkeze bağlı büyük başları yok etmek, padişahlık sistemi için işten değildi. Hüsrev Paşa gözden düşünce, hünkarın celladını beklemedi; sekiz gün açlık grevi yaparak kendi kendini öldürdü. Arslan Paşa; bile bile Sokullu'ya teslim oldu ve cellada şu öğüdü verdi: "Girtlağima iyi bas... Yumuşak ki-barardan değilim!"

Arslanlar böylece boğulduktan sonra, taşra çakallarını temizlemek zaman işi idi. Fakat zaman, mukataa rejimi için işliyordu. Ürün iradı para iradına dönüyordu. Bu yüzden, hakiki savaşçılar zaten gelişmiş yeni para babaları tarafından dirliksiz bırakılmışlardı. Anadolu'yu baştanbaşa dolduran "başbozuklar" bu prosenin kılıç-artıkları idiler. Topraklar işe yaramazlarla-derebeyliğin emrine geçmişti. İlerde göreceğiz: Şuursuz halk yığınları hiçbir yön bulamadan mezbuhane ihtilallere kalkıştı. Saltanatla mütegalibe arasında kanlı savaşlar baş gösterdi. Bu savaşta, her iki taraf çiftçi yığınlarını kendine çekmeye çalışıyorlardı. Lakin, saltanat çiftçiye hiç olmazsa az çok istikrarlı bir düzen vaat edebildiği halde, mütegalibe onu da yapamadığı için dağılıp yenildi. Tarih, İbrahim Paşa: "Zulüm ve azarları tebeyün eden (görülen) ümera ve hükamı (komutan ve hâkimleri) katlettirdi. Haksız olarak zaptıunan emlak ve vazifeleri eski sahiplerine iade etti." (Tarihi Ebulfaruk. Cilt: III, s. 292) der. Ama, eski sahipler nerede? Mahlul kalan topraklar adeta yeniden fethedilmişe döndü. Artık, o yerleri, galip saltanat kendi hazinesi adına istediği gibi kullanabilirdi. Bu kullanım nasıl olabilirdi? Eski sisteme dönmek mi? Yani, tekrar ve bütün toprakları dirlikçilere emanet etmek mi? Bunun çıkar yol olmadığı görülmüştü. O yol kendiliğinden, tarihi gelişim ile tıkanmış, kapanmıştı. Dirlikçilik, ancak gazilerin saf ve tutumlu idealist kalabildikleri çağlarda mümkündü. O tecrübe ise yapılmış ve bitmişti. Saltanat yeni çığır açacaktı. Ne? Elindeki muazzam toprak fonunu gelişen ticaret ve faizci kapitallerine işlettirmek... Esasen, sosyal altüstlüklere dek varan müthiş siyasi olayların içyüzü, bu

modern sermayedarlık öncesi kapitalinin hayat hakkı adına kopan değişikliğin fırtınalarından ibaretti. Bütün öteki çarpışan, kırılan sosyal zümre ve sınıflar, gelişmiş tefeci-tüccar kapitalinin görünmez ipleriyle oynayan insan malzemeleri idiler. Devlet (saltanat) bu yeni gücü kanunca haklı çıkarmaktan başka bir şey yapamazdı. Ve nitekim öyle oldu. Toprakların ancak "birazı" sipahilere verildi. Ondan sonra dirlikler kalmadı değil ama, toprak temelinin kesim düzenine geçmesini engelleyecek hiçbir ciddi unsur da kalmadı.

Kesim düzeninin görünüşteki bahanesi devlete irat bulmaktı. Bu gösteriş sebebine herkes, hatta o zaman dahi inandı mı? Hayır. Lakin, bu inançsızlığı açıklamak cesareti kolay iş değildi. Çünkü yeni düzen, yalnız "toprakların kesimi" değil, aynı zamanda kulakların ve dillerin de kesimi oldu:

"Kanuni Süleyman Han'ın uğurlu zamanında, bir kısım cahiller bir yerde toplanıp, Ulu Devletimize düzeltmek için buyurmuş Yeni Kanunları akıllarınca beğenmeyip ağzlarından yakışmaz sözler söyleyip, yakışmaz sözleri işiten saltanat, yerenlerin dillerini, işitenlerin kulaklarını dibinden kesip, ibreti âlem için, Sultan Bayezitte Demir Kapının batısında bulunan küçük eski kapının üst eşğine mihlatmıştır." [44] (Koca Sekban başı: "Hülasayı Kelam Fi Reddil Avam")

AYRIM II

DİRLİKÇİLİKTE KESİMCİLİĞE

I- Kesimciliğin Şartları ve Sebepleri

Gördüğümüz gibi kesimcilik rejimi, kapitalist öncesi irat şekillerinden ürün iradının para iradı kılığına geçmesi demektir. Kesimciliğin öteki vasıflarını sonraya bırakalım: Gelişme şartları bakımından bu değişme:

"Umumiyetle ancak cihan pazarının, ticaretin ve ei imalathanesinin artık nisbeten belli bir gelişim yüksekliğiyle mümkündür." (K. M. Das Kapital. cilt: 3, f. XLII)

Bu gelişme, kadim tarihin Osmanlı devrine kadar yaman med ve cezirler halinde sürekli denediği, içine girip çıktığı ve kör kuvvetlerin bir çıkar yol aradığı prosedir. Tam gerçekleşmesi ancak toplumda işgücünün verimce epey ilerlemesine dayanır.

"İşin içtimali üretim gücünde belli bir gelişme olmaksızın, bu değişikliğin ne kadar az gerçekleşebildiğini ispat eden şey, Roma İmparatorluğunun da yapılan çeşit çeşit ihtiyatlı denemelerle, tabii irada geri dönüşlerdir. Daha sonraları bu iradın hiç olmazsa devlet vergisi gibi mevcut olan kısmı para iradı haline çevrilmek istenmişti. Mesela inkılapta önce Fran-

sa'da para iradının kendinden evvelki şekil artıkları yüzünden uğradığı kargaşalık ve kalplaşma dahi aynı geçiş güçlüğüne gösterir." (Keza)

Mukataaların uygulanışında işaret ettiğimiz birkaç örnek, aynı gelişmenin Osmanlı İmparatorluğu'nda dahi, ne kanlı doğum ağrıları yarattığını gösterir. Fakat, (bütün tarih bakımından) bu geçişi (...) en geniş ölçüde kanunlaştıran ve devam ettiren toplum, Osmanlılık olsa gerektir. Roma İmparatorluğu'nun tereddütle sınıdığı bu teşebbüsler, ancak Osmanlı saltanatı kadar totaliter bir rejimde ve Süleyman Kanuni çağı kadar iktisadi, siyasi erginlik seviyesine ulaşmış bir devirde tam uygulanmasını bulabilmiştir.

Ve en kelbi şekilde kendini dayatması, memlekette siyasi ve iktisadi durumun o zamanki elverişliliği sayesinde olmuştur. Bu elverişlilik:

"İçtimai üretim gücünde belli bir gelişme" ne demektir? Bilindiği gibi, para iradı: "Artan değerle, artan emeğin açıkça beraber olduklar toprak iradının, artan değer hâkim şekli demek olan toprak iradının dağılış şeklidir." (Keza) Genellikle toplumda metalar üretiminin ve özellikle şehirde metalar üretiminin gelişmesi demektir.

"(Bu gelişme) artık ticaretin, şehir sanayinin, genei metalar üretiminin ve onunla birlikte para tedavülünün daha önemli bir gelişimini icap ettirir." (Keza)

Yani: Şehir sanayii *el imalathanesi* derecesine yükselecek; ticaret *cihan pazarı* ölçüsünü bulacak ve metalar üretimi *para tedavülünü* önemli bir gelişime ulaştıracak. İşte kesimciliğin iktisadi şartları, bu üç belli başlı olaylarda toplanabilir. Lakin, o batı için öyle olmuştur. Osmanlılıkta tarihi gidış bakımından ana rol, henüz ticaret kapitali elindedir. Cihan pazarını açacak, memlekette sanayii el imalathanesi derecesine yükseltecek ve metalar üretimini genişleterek para tedavülünü geliştirecek ana halka ticarettir. Ticaret para ile döndüğüne göre, bütün gelişme *kapital* gelişmesi diye özetlenebilir. Yalnız burada gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur: Gelişen "*kapital*" derken, bunun modern manası ile üretici (müstahtsil) *kapital* olmadığı, yani kapitalizmden henüz uzak bulunduğumuz unutulmamalıdır. Buradaki kapital, kapitalizmden önceki, ortaçağ kapitali, başka tabirle sırf *ticaret* ve *tefecilik* kapitalidir. Yoksa Türkiye'de kapitalizmi Süleyman Kanuni çağına kadar çıkarmak gibi acayipliklere düşülebilir. Bu olsa olsa, ancak 16. asır İngiltere'sindeki seviyede bir toplum şeklini farz ve kabul ettirebilir.

Para iradı ziraatta bir geçit şeklidir. Bu şeklin girdiği ekonomi, ya *"serbest köylü mülkiyefne.*, yahut *"kapitalist üretim"* yordamına kapı açar. Daha doğrusu her iki prose birden başlar. Halbuki tarihte ne görüyoruz? Batı Avrupa kapitalizme gitti. Osmanlılık tersine, battı. İngiltere'de para

iradı şeklinin gelişmesi ile bizdeki mukataaların kanunlaşması aynı yüzyıla düştüğüne göre, o zamanlar cihan tarihinin Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa'da hemen hemen aynı sosyal gelişmeye sahne olduğu anlaşılır. Aynı asırda cihan ticareti henüz Akdeniz köprüsünden geçtiğine ve bu köprü'nün başını Osmanlılar tuttuğuna göre, sosyal gelişimin, Yakın Şarkta Batı Avrupa'dan ileri olabileceği de kabul edilebilir. Avrupa'daki Luter hareketine karşılık, bizde Baba Zual Nur ve Kalenderilerin isyanları bu bakımdan çok ilgi çekicidir. Fakat, sonra ne oldu? Avrupa kapitalizme girdi. Osmanlı İmparatorluğu donakaldı ve gerileyip çöktü. Bunun büyük tarihi sebeplerini sırası gelirse açacağız. Bu sebeplerin başında büyük kapitalin gelişmesi için gereken büyük şart; *uzak dış ticarettir*. Bunun zaruri neticesi olan Amerika'nın ve Ümit Burnu'nun *keşifleri* aynı gelişmenin konkret unsurlarıdır. Bu, önüne geçilmez büyük dış sebepler yanında, Osmanlılığın kapitalizme gidemeyişinin iç sebepleri arasında şu nokta önemli görünüyor:

Para iradına geçiş şeklidir! dedik. Çünkü daha ürün iradı şeklinde başlayan sosyal farklılaşma imkânı, burada büsbütün gelişir:

1- Bir yanda: O zamana kadar tasarruf sahibi olan köylü;

"Bedelini ödeyerek irat mükellefiyetinden kurtulmasına ve kendi tarafından işlenen toprak üzerinde tam mülkiyet sahibi gibi başlı başına bir köylü haline gelmesine yol açar." (K. M. Keza)

2- Ötede: Para iradının yarattığı münasebetler;

"Eski köylü tasarruf sahiplerini yavaş yavaş mülklerinden ederek onların yerine bir kapitalist çiftçi geçirmeye yarar." (Keza)

Kapitalist çiftçi doğarken, ister istemez kendine zıt olan kutbu da yaratır: Besitzloser (mülksüz) haline gelmiş bir tüglohner (yevmiyeciler sınıfı) doğar. Böylece toprak menkulleşir. Yani:

"Kapitalleşmiş irat, yani toprağın fiyatı ve dolayısıyla da toprağın satılabilir olması ve satılması temelli bir unsur haline gelir." (K. M. Keza)

Dikkat edersek, her iki prosenin gelişmesi için de, toprak mülkiyetinin tabiri caizse *serbest* olması gerektir. Yani, toprak üzerinde *şahsi mülkiyet* bulunmalıdır. Batı Avrupa'da büyük arazi sahipleri, toprak beyleri, ortaçağ ticareti genişledikçe borçlanıp züğürtleşirken, topraklarını ya serbest köylülere, yahut kapitalistlere satar veya kiralarlardı. Osmanlılıkta toprak mülkiyetinin (miri toprak kaide olduğuna göre) devlet monopolünde oluşu, hatta devletin bile toprak mülkiyetini açıktan açığa şuna buna veremeyişi, toprak alım satımını, toprağın menkulleşmesini durdurmuyorsa bile, hiç olmazsa frenledi. Büyük ölçüde toprağın mülkiyeti şeklen uzun müddet hiç kimsenin değildi ki, para karşılığı olarak alınıp satılsın. Ancak ileride göreceğiz: Bütün toplumu saran genel bir *hiyleyi şer'iyye* sahtekâr-

liğı ve Allah'ın emrine karşı gelindiği için vicdanları bozup çürüten memleket ölçüsünde bir vurgunculuk idarei maslahatılığı, insan maneviyatının canına okuyan şark ikiyüzlülüğü ve ortaçağ yalancılığını ebedileştiren Asyalı kurnazlığı, miri toprakları yavaş yavaş aşındırabildi. Fakat o zamana kadar atı alan Üsküdar'ı geçti: Batı kapitalizmi cihan pazarını eline geçirdi. Ve Osmanlılık, bir türlü geçemediği kapitalizmin gerisinde, batı kapitalinin yarı sömürgesi haline düştü. Toplumun ekonomik özü değiştiği halde, siyasi ve sınıflı kabuğu eski halinde kaldığı için, neticede öz de kurudu. Dirlik düzeni için olumlu olan toplum mülkiyeti kesim düzeninde olumsuz oldu. Toplumunu batırdı.

Osmanlı toplumu kapitalizme giremedi, ama, kapitalizmden evvelki basamağı, yani para iradı rejimini Avrupa'dan önce yaşadı, denilebilir. Bu gelişme, yukarıdan beri söylediklerimizden anlaşılacağı gibi, açık bir tezat şeklinde oldu: 1- Gelişme, toprak münasebetleri içinde toprak iradının değişmesiyle gerçekleşiyordu; 2- Fakat aynı gelişme toprak münasebetleri dışında, kapital münasebetleri yüzünden gerçekleşiyordu. İşte, bu, ziraatın dışında olduğu halde ziraata tesir eden, sonra ziraatteki değişikliğin üzerine karşılık tesirlere uğrayan gelişmenin şartları, başlıca iki noktada özetlenebilir:

1- *"Sırf ziraat dışındaki kapitalist üretimin gelişimi" ticaretin cihan pazarına, sanayinin el imalathanesine ulaşması.*

2- *"Paranın gittikçe değerden düşmesi kabilinden elverişli durumlar."* (K. M. Keza)

"O zaman, ister istemez toprağın kapitalistlere çiftlik olarak kiralınması ortaya çıkar." (K. M. Keza)

Yalnız, bir daha tekrarlayalım: Buradaki "kapitalistler", modern manasıyla kapitalistler değil, "tefeciler-bezirganlar" sermayedarlardır. Kapitalizm öncesi henüz aşılmamıştır. Hatta kapitalizm bir memlekette iktidara geldiği zaman dahi para iradı kaide sayılmaz:

"Ancak derebeylik üretim yordamından kapitalist üretim yordamına geçiş cihan pazarını hükmü altına soktuğu zaman, bu şekil, ziraatta umumi kaide haline gelir."

Osmanlı mukataa rejiminde, bezirgan ve tefeciler kapitalin akçeyi züyuflaştırma oyunlarının, nihayet büyük şehirleri kanser gibi besleme zaruretlerinin hangi rolleri nasıl oynadıklarını aşağıda göreeğiz.

II- Kesimciliğin Dirlikçilikten Farkı

Mukataa rejimi, o zamana kadar Osmanlı toplumunda görülmeyen yeni tipte bir küme insan yarattı: "Kesimciler". Kesimci, ilk bakışta, dirlikçi

toprak düzeninin iki kutbunu: Dirlikçi ile çiftçiyi tek elde toplamış bir un-sura benzer; fakat aynı zamanda bu iki kutbu birden inkâr eder. Kesimci-liği dirlikçilikten ayıran özellikleri anlamak için, ilkin kesimci ile dirlikçi ve çiftçi arasında bir kıyaslama yapmalıdır.

1- Kesimci ve Çiftçi:

Mukataacı, miri toprak üzerinde küçük çiftçinin haklarını elde eder. Klasik tarifıyla mukataa, *"Üzerine yapılacak bina veya dikilecek eşcar ve kû-rüm (ağaç ve asma) yapanın mülkü olmak şartıyla, bedel misille yakın mu-accele denilen bir bedel ve şehri veya senevi müeccele denilen ücret veril-mek üzere"*, toprağın *tasarrufunu satmak* (tefviz)tır. Burada, yapılan, ba-yındırlığın kesimciye mülk sayılması, tıpkı miri toprak üzerinde çiftçilere verilen imarda mülkiyet hakkına benzer. Toprak mülkiyeti her iki halde devletindir. Ama, mülkiyetin sosyal özelliğiyle üretimin şahsi özelliği ara-sındaki tezat, gitgide ister istemez gelişir. O zaman tarihi bir zaruretle mülkiyet münasebeti üretim münasebetlerine uymak zaruretinde kalır. Yani, küçük tasarrufçu, reaya nasıl zamanla kendi de önce bayındırlığın, sonra dolayısıyla, toprağın, adeta ismi konulmamış mülk sahibi haline ge-lirse, tıpkı öylece mukataa sahibi de, büyük toprakları şahsi mülkiyete doğru sürükler.

Kesimci ile reaya arasında, başlarken *hukuki* bir fark gözetilmek iste-nir: Mukataada, toprağın tasarrufu yalnız bir şahsın kendine belli bir müd-detle verilir. Çiftçinin şahsından ailesi murat edilir. Çiftçi ölünce, ailesin-den çifte kadar bir başkası toprağın tasarrufunu ele alır. Mukataada, ke-simci öldü mü, toprak mahlul kalır. Lakin zamanla bu fark aşınıp gitmeye-cek midir? Çünkü, çiftçilerin miri toprak üzerindeki tasarrufları da ilk za-manlar yalnız onu alan şahsın kendisine veriliirdi. Sonraları gördüğümüz derecelerle ölenin tasarrufu yakınlarına düşmeye başladı.

"Şöy/e ki, fi'lel asi (= asıl fiyatı) icat olunan mukataaiar hini vaziyette (bu durumda) taliplerine beratla verildiği vakitlerde mesela bir mukata-amn senevi bin kuruş malı mirisi şartie fevt oluncıya (iyice elden çıkınca-ya) kadar müeccele ile, ya berat talibine viriiüp cüz'i muaccele ile satılan mukataaiar" (Koca Sekbanbaşı, Keza) İleride göreceğiz, bir müddet son-ra, bin bir oyunla elden ele aşırılmaya başlanır.

Kesimci tasarrufunun, çiftçi tasarrufundan asıl giderilemez büyük sos-yal farkları iki noktada toplanır:

1- *Sayıcı Fark*. Reaya verilen toprak, aile başına "bir çift"i geçemez. Bu da 75 ile 150 dönüm arasında kalır. Mukataacıların malikaneleri hudut-suzdur. Parasına göre istediği büyüklükte toprağın tasarrufunu ele geçirir.

Beriy'el Şamlı'ya göre, ortalama her malikane 10 bin reaya çalıştıran yüce bir çiftliktir. Bu sayı farkı, başka hiçbir şey katılmaksızın, en yaman sosyal altüstlük demektir.

2- *Kalitece Fark-*, Çiftçiye verilen toprağı bizzat çiftçinin kendisi işlemeye mecburdur. Mukataada toprak, mahiyeti gereğince, ancak başkalarına işletilebilir.

2- Kesimci ve Dirlikçi

Mukataa sahipleri ile sipahiler arasında tek benzerlik, toprağın kemiyeti, miktarı, yani genişliği bakımındandır. Dirlikler gibi mukataalar da, binlerce çiftçiyi içine alan büyük arazi birlikleridir. Toprak mülkiyetinin her iki halde de teorik olarak devlette oluşu keyfiyetçe de benzerliğe kapı açabilir. Fakat bütün bunlar için görünüşüdür. Gerçekte kesimci ile dirlikçi arasında, memur ile tüccar arasındaki kadar derin bir sosyal sınıf ayrılığı vardır. Dirlikçi "sahib'ül arz" adını alır. Ama, toprağın ne mülkiyetine ve ne de tasarrufuna sahiptir. Sipahi, mülkiyet ile tasarruf sahipleri arasında bir idareciden ibarettir. Kesimci ise, bilakis toprağın tam tasarrufunu elinde tutar. Bu tasarruf çiftçininkinden çok daha tam ve mutlaklır. Çünkü:

1- Çiftçi toprağı bizzat işlemeye mecburdur. Başka şekilde tasarruf edemez. Kesimci, toprağı dilerse kendi de işlemekte hürdür. Lakin, başkalarına işletmek başlıca hakkıdır. Şu veya bu şekilde tasarruf etmesi kendi bileceğı iştir. Onun için mukataa toprağının "*malikane*"adı bile çok manalıdır. Kesimci "*malın mülkiyet sahibi*" değilse bile "*malikane: Mülk sahibimsi*"ür. Yani onun toprağı tasarrufu, daha isimlenirken, çiftçiden farklı olarak bir çeşit mülkiyet veya mülkiyetimsi münasebet gibi konulur.

2- Çiftçinin başında, her an hükm-i karakuşiler yağdırmak insafına kalmış bir karışıcısı vardır. Sipahi, mülk sahibi devlet adına, "sahib'ül arz" sıfatıyla reayayı ekonomik ve politik güdümü altında tutar. Çiftçinin tasarrufu dirlikçinin kontrolündedir. Mukataacı için, böyle, her şeye burnunu sokan bir efendi yoktur. Kesimci parasını sayıp toprağı devletten kiraladı mı, artık ona karışan görüşen bulunamaz. Dirlikçilikle kesimcilik sistemlerinin farklarını anlamak üzere, eşkinçi, çiftçi ve kesimcinin karşılıklı durumlarını şemalaştıralım:

3- Dirlikçilik ve Kesimcilik

ÜRETİM

		<i>Dirlik</i>	<i>Düzeni</i>	<i>Kesim</i>	<i>Düzeni</i>
		<i>Eşkinci</i>	<i>Çiftçi</i>	<i>Kesimci</i>	
<i>Üretim</i>	<i>Şek/i</i>	Dirlik (Bölge)	Çift (Küçük Tarla)	Malikane	(Büyük Çiftlik)
<i>Üretimde</i>	<i>Roiü</i>	İşleyemez de	Yalnız İşler		
		İşletemez de	(İşletemez)	İşleticiye verir	
<i>Üretimde</i>	<i>Durum</i>	İdareci	İşleyici	İşlettirici	
		(Devlet Memuru)	(Çalışan: Alt)	(Çalıştıran: Üst sınıf)	

HUKUK

<i>Mülkiyet</i>	<i>Hakkı</i>	İmarı yok	İmarı Mülküdür	İmarı Mülküdür	
(Bayındırlıktan)					
<i>Tasarruf</i>	<i>Hakkı</i>	Yoktur	Bilfiil çalışarak vardır	İster işlettirir	İster işlettirmez
				Kayıtsız	şartsız vardır
<i>İlgi</i>	<i>Müddeti</i>	Görevli (Ehil Vazifeli) oldukça	İşledikçe (ehil ömrü oldukça)		

MÜKELLEFİYET

<i>Devlete</i>	<i>Verdiği</i>	Savaşta	barışta	Ürün verir (aynı)	Para verir
<i>İrat</i>	<i>Bakımından</i>	hizmet eder			(nakdi)
<i>Şahıs</i>		Devlet Emrinde	Toprağa tabi	Serbest	
bakımından		fiilen			
		(gerçekten) tabi			

4- Sınıflaşma

Yukarıdaki karşılaştırma incelenince görülüyor ki, kesim düzeni sanıldığından çok daha büyük bir devrimdir. Bu devrimin manası, toplum toprakları içinde sınıflaşmadır. O zamana kadar, hiç olmazsa nazariyece miri toprak üretimi sınıfsız bir kast üretimidir. Kesimcilikle beraber aynı topraklarda, birdenbire dev ölçüsüyle bir sınıflaşma kanunlaşır. Çünkü:

1- Üretim münasebetleri bakımından: Toprak, o zamana kadar işletimi devlet kontrolünde kalan küçük "çift"lerden ibaretti. Şimdi toplum top-

rakları, doğrudan doğruya ve toptan, yığınıyla şahıslara bağlı, işletimi kesimcilerin kontrolüne geçen büyük "malikane"ler haline döner.

2- Mülkiyet bakımından: Malikane toprakları, artık üzerlerinde yapılan ziraat işi ve her türlü tasarruf icabı, para ile el değiştirebilen mülkiyetçe menkulleşme bile, bir çeşit likitleşme haline girer. Bu hal teorice mülkiyeti hâlâ devlette gösterir. Ama, pratikte: a) İşletme üzerinde devlet kontrolü kalmadığından; b) Bayındırlık ölçüsünde toprağa bağlı şahsi mülkiyet hakları her gün biraz daha arttığından; toplum mülkiyeti her gün biraz daha haklarından caydırılır. Ve mukataacılar önce kaydı hayatla, sonra dirliklerin sepetlenmesi veya çiftçi tasarrufunun genişlemesi yollarından, yavaş yavaş toplum toprağını ebediyen şahsi kontrollerine alırlar.

Bu iki ekonomi-politik münasebetinden iki sosyal sınıf münasebeti çıkar.

1- Toplum toprakları likitleşip, miri topluluktan kolayca kopartılabildiği ölçüde, bu mukataa inhisarcılığı üzerine yatan ayan, mütegalibe ve derebeyi güruhunun kökleşmesi. Bunlar önceleri toprak kirası derecesinde, sonraları bugünkü toprak vergisi derecesinde ufak bir para karşılığı olarak, toplum topraklarını baştan başa ellerine geçirirler. Bunlara KESİMCİLER SINIFI da diyebiliriz. Devlet koltuğunda devleti soyanlar bunlardır.

2- Mukataa malikanelerinde, toprağın yeni tasarruf şekline göre, ister istemez, a) Altta bir işleyici mülkiyetsiz ve tasarrufsuz köylü tabakaları, b) Üstte ziraata kapitaliyle bağlı bir tasarruf sahibi işleticiler sınıfı belirir.

III- Mukataanın Klasik "Para İradı Şekli"nden Farkı

Mukataa rejimi, ürün iradı şeklinden para iradı şekline geçiştir, dedik. Fakat, bu geçiş, Osmanlı toplumunun kendi somut orijinalliği içinde, kapitalin tarif ettiği tiplerden daha karışık bir şekil gösterir. Bu da, Osmanlılıktaki arazi münasebetlerinin "Asya" tipinden, daha doğrusu "arazi sahibi hükümrân devlet" esasına göre olmasından ileri gelir. Burada: 1) İrat-tan ayrı bir vergi yoktur. 2) "Burda devlet en büyük toprak beyidir. Burada hükümrânlık, milli ölçüde ve temerküz etmiş toprak mülkiyetidir. Onun için her ne kadar gene toprağın gerek şahışça, gerek toplumca tasarrufu ve faydalanımı bulunsa bile, artık **şahsi bir arazi mülkiyeti yoktur.**" (K. M. Das Kapital, Fasil XLII "Emek İradı")

Fakat bu iki yokluk, hadisede ekonomik determinizm yoktur manasına gelemmez:

"Doğrudan doğruya üretmenden ödenmemiş artan emeğin aşırıldığı spesifik iktisat şekli, bizzat kendisi üretimden çıkagelmış ve bu sefer üretim üzerine muayyen tepki tesiri yapmış olan efendilik ve kulluk münasebetlerini de tayin eder." "Bu münasebetin her defasında aldığı şekil, tabii,

daima iş yordamının ve suretinin, dolayısıyla da, sosyal üretim gücünün muayyen bir gelişme kertesine karşılık düşer; bu münasebette her defaya has olan devlet şeklinin iç sırrını ve temel taşını buluruz." (Keza)

Yalnız bu ekonomik temel üzerinde zaman ve mekanla değişen başka kıttsadi ve tarihi tesirlerle, bir sürü başka başka sosyal sonuçlar görülür.

"Bu hal, aynı ekonomi temelinin, başlıca şartları bakımından aynı olan temel, sayısız çeşitte başka başka ampirik durumlar, tabiat şartları, ırk münasebetleri, dışarıdan müessir tarihi tesirler vesaire yüzünden, ancak o ampirik surette verili durumların incelenimi ile kavranılan sonsuz meydana çıkış tenevvüleri (çeşitlenme) ve tedricleri (derecelenme,) gösterebilmesine engel değildir." (K. M. Keza)

İşte, Osmanlı durumu bu *"sonsuz meydana çıkış tenevvü"ler*mûen biridir. O itibarla mukataa rejiminde rastlayacağımız *"tedric"* de kendine hastır. Tabiat, ırk ve tarih tesirleriyle, tam para iradı şeklinde: Mülkiyetin devlette oluşu, verginin irat karışması bakımından farklı bir ampirik durum yaratır. Marks'ın tarif ettiği para iradında:

1- Toprak çiftçinin tasarrufunda/ Üretmen *"irsen veya alelade gelenekle yerin tasarrufu/b/d/r."* (Das K.: para iradı)

2- Toprakta maada şeyler çiftçinin mülküdür/ *"Yerden maadaki iş şeraitinin, zirai aygıtların ve öteki taşınır eşyaların mülkiyeti, daha bundan evvelki şekillerde iken, ikin fiilen ve zamanla hukuken dahi doğrudan doğruya üretmenin mülkiyeti haline geçer. Bunun icap ettirdiği şekil para iradı şeklindedir."* (Keza)

3- İradı çiftçi paraya çevirip öder/ Doğrudan doğruya üretmen, toprak beyine ödeyeceği fazla mecburi emeği, *"denk değersiz başarılı emeği paraya çevirip artan ürün şeklinde sunmuş olur."* (Keza)

4- Toprak alım satımla menkulleşir/ *"Kapitalleşmiş irad, yani toprağın fiyatı ve dolayısıyla da toprağın satılabilir/iği ve satışı temelli bir unsur haline gelir."* (Keza)

Burada çiftçi sözünü anlaşılacak için kullandık. Tam karşılığı *"doğrudan doğruya üretmen olan çiftçidir*. Yukarıda gördük: Mukataa topraklarında, kesimci, birdenbire, eski doğrudan doğruya üretmen çiftçinin bütün haklarına sahip oluverir. Halbuki mukataa sahibi *"doğrudan doğruya üretmen"* değildir. Hatta işleyici olmak şöyle dursun, ileride göreceğiz, bugünkü kiracı ziraat kapitalisti kabilinden bir doğrudan doğruya işletici bile değildir. O yüzden, mukataa topraklarındaki doğrudan doğruya üretmen, tam bir "çiftçi" bile sayılamaz. O, yarım çiftçi, yarıcı, ortakçı durumundadır: O halde yukarıdaki dört maddelik münasebetleri mukataa rejiminin üretmen köylüsüne uygulamak isteyince şu farkları görürüz:

1- Toprağın tasarrufu çiftçide değildir/ Bu tasarruf hakkı şartsız kayıtsız kesimciye bağışlanmıştır.

2- Topraktan maadaki şeyler çiftçinin mülkü değildir/ Defterdar Mehmet Şerif Efendi'nin yazdığı gibi: "*Mukataanın malikane verilmesi*", mamuriyeti teşvik içindi. Bu "*Mamuriyeti teşvikten* anlaşılın şey ise: "*Reayasına tohum ve bidar* (hububat tohumu) *vermek*" (Nizami Devlet Hakkında Mütelaat. 1206) idi. Dirlik rejiminin çiftçisi, biliyoruz, yalnız toprağın tasarrufunu devletten kiralardı. Başka her çalışma aracını kendisi bulurdu. Burada tasarruf hakkı gibi tohum ve benzerleri de kesimcinin olduğuna göre, topraktan maadaki çalışma vasıtaları ve mamurluklar da çiftçinin mülkü olmaktan çıkar.

3- İradı paraya çeviren çiftçi değildir/ Devletle kesim kontratını yapan çiftçi değil, kesimcidir. Devletin alacağı iradı da bu kesimci öder.

4- Toprak alım satımı/ Bahis konusu olamaz. Gerçi, mukataa derunu dışında bir şahsi mülk topraklar bölüğü vardı. Onların kendilerine göre bir alım satımı ve fiyatları zamanla teşekkül etmiş olabilirdi. Ama, Osmanlı topluluğunun temelini teşkil eden asıl miri toprak düzeninde mukataacılığın başlaması, toprağın mülkiyetini değil, sadece tasarrufunu fiyatla kanunca bağışlamıştı. Toprağın "satışı"değil "*tefviz*" (yani tasarrufunun satışı) bahis konusu idi.

Böylece, klasik para iradı şeklinden kesimciliğın farkı; asıl arazi sahibi (yani devlet) ile asıl üretmen (yani çiftçi) arasına iktisatça hiç lüzumu olmayan, fakat sosyal ve siyaset bakımından Osmanlılık için zaruri bulunan bir *aracı* zümrenin, mukataacıların girmesiyle özetlenebilir. Onun için, klasik (veya daha doğrusu Batı Avrupa'da Marks'ın etüt ettiği) para iradı şeklinde çiftçinin toprak tasarrufundan ileri gelen bütün fonksiyonları kesimciye geçmiştir.

O zaman karşımıza *Das Kapital*'m para iradı başlığı altında anlatılan sistem değil de, onunla katışık olarak, ondan sonra gelen sistemin haritası çıkar. Lakin bu haritada, gene tamamıyla Osmanlılığa has bir tip de belirir. Marks, Metâriesystem (kiracı-çiftçi sistemi) ve Teilverwirtschaftssystem (ortakçı iktisat sistemi) başlığı altında iki tip ekonomiye daha kısaca işaret ederek, asıl Parzellenreigentum (tarla mülkiyeti)'un hür toprak sahibi ekonomisi üzerinde gayet esaslıca durur. Fakat, biz bu üç sistemi de, Osmanlı topraklarının ancak miri dışında kalanlarında arayabiliriz. Birinci kitabın "*Tasarruftan Mülkiyete*" bölümünde gördüğümüz çiftçilerin durumu, bu özelliklere az çok yaklaşır. Bahis konumuz olan kesim sistemindeki çiftçi ile arazi sahibi ve kesimci münasebetleri daha başkadır.

Kapitalizmden önceki irat şekillerinin en sonuncu bölümünde hür toprak sahibi köylüden başka olan iki tip şudur:

1- Ortakçı Sistemi:

Arazi Sahibi/ Topraktan maadaki davar vs. kapitalini de verir. Böylece hem irat hem kârdan pay alır.

Çiftçi Üretmen/ Emekten maadaki işletme kapitalini de verir. Böylece hem ücret alır, hem de kârdan pay alır. "*Burada, artık irat umumiyetle artan emeğin normal şekli*" değildir. (Das Kapital)

2- Polonya ve Romanya'daki geçit şekli: Vaktiyle köy komunalalarında her kısım toprak, teker teker serbest köylülerin şahsi mülkleri ve tasarrufları altında idi. Geri kalan toprak ise, adeta köy topluluğun orta malı idi. Oraya topluluğun masraflarını karşılamak ve kötü yıllara ihtiyat saklamak üzere, köyce, adeta komunaca, elbirliğiyle ekim yapılabilirdi... Derken, siyasi kayırmalar ve tekeller faşizmine mensup olan memurlar vs. ilkin, köylerdeki bu toplum yerlerini ele geçirirler. O zaman bu yerleri eskiden beri eke duran serbest köylüler, yeni sahiplere geçen toprak üzerinde gene çalışmak zorunda kalırlar. Böylece, eski hür köylüler, yeni toprak sahiplerinin angaryacısı haline girerler. Köylü bir kere bu duruma düştü mü, yavaş yavaş eskiden kendisine ait olan serbest şahıs toprakları da ister istemez yeni ağaların emri altına geçmiş olur.

"Babaşahça tüketimden dikme sistemine kadar, karşılığı ödenmemiş bütün artan emek doğrudan doğruya benimseniir ve bu benimseyişin temelini arazi sahipliği teşkil eder." (Kari Marks, Kapital)

Burada kapital de, toprak da, ağanıdır. Bu sistem kapitalist toplumda ise; bütün artan değer kâr biçiminde gözüktür.

Marks, bu sonuncu sistemi, bağımsız köylü ekonomilerine geçişten artakalmış bir ekonomi şekli sayar. Ortakçı sistemini de, ilkel irattan kapitalist şekline geçit sayar. Biz, bu iki geçit sistemini, Osmanlı toprak rejiminin daha ziyade birbirinden ayrı olan iki başka tip ve çağının sonlarına mal edebiliriz. Ve adlandırmak lazım gelirse:

1- *Polonya ve Romanya'daki geçit şeklini*, dirlik düzeninin sonunda rastladığımız, "Dirliklerin Sepetlenmesi" kılığında bir derebeyleşmeye benzetebiliriz. Bu kesim düzeni ile ilgisi bu kadar.

2- *Ortakçı ekonomi sistemi* de, ancak *kesim düzeninin sonunda* görülmesi mümkün olan bir gelişime benzer.

Kesimciliğin başlangıcında, ortakçı sistemde olduğu gibi, işletici sınıf durumunda olan kesim sahibi, çiftçiye topraktan maada davar vs. kapital de verir. Ortakçılıktan farkı, kesimcinin toprağın mülkiyet sahibi olmamasından ibarettir. Ancak daha sonraları, kesim toprakları yavaş yavaş mukataa sahiplerinin mülkü haline geldikçe, tam ve klasik bir ortakçı ekonomi sistemi karşımıza çıkabilir.

Böyle bir tasnif, maddeci usulle tarihin daha net gelişim kanunlarından birini aydınlatmaya yarar sanırız. Gerçi Polonya ve Romanya'daki şekiller, o yerler kapitalizme geçerken ve hatta geçtikten sonraki devirde dahi bulunur. Nitekim Türkiye'de dahi, o şekiller ortakçı ekonomisi sistemiyle yana halâ mevcuttur. Ama tarihi oluş bakımından Polonya-Romanya tipini; daha ziyade *dirlık düzenrim*, ortakçılık tipini de; *kesimci* düzeninin geçit şekilleri diye kabul etmek tarihen doğru görünüyor.

IV- Bezirgan Kapital Münasebetleri

Kesimciliğin ekonomik şartlarına işaret ederken, para iradının ana karakterine dokunmuştuk. Para iradı şeklinin sözle, *ziraat dışı* ekonomik ve sosyal gelişime bağlı olduğunu öğrenmiştik. Şüphesiz, toplumun geniş ölçüde üretim ve tüketim temeli toprak ekonomisine bağlı iken, ürün iradı şeklindeki zaruri gelişme imkânları, gördüğümüz gibi, ziraat içinde dahi az çok bir gelişim yapmıştı. Ve esasen toprak ekonomisinin böyle bir gelişim temeli olmaksızın ziraat dışı gelişimlere maddi imkân da yoktan var edilemezdi: Ticaret kapitalinin işlemesi için, ticaret edilecek şeylerin bulunması gerektir. Bu ticaret eşyasının ortaçağda daha ziyade egzotik nesnelere ve el imalathanesi manifaturası olduğu muhakkaktır. Ancak, burada ziraat ürünlerinin de az çok bir rol oynadığı bir yana bırakılmaz.

Lakin, başlangıç nasıl olursa olsun, bir kere hızını alan ziraat dışı gelişimin, dönüp toprak ekonomisini allak bullak ettiği su götürmez bir olaydır. Yani, toprak rejimindeki altüstlüklerle elverişli *şart*, ziraatın az çok ürün iradı çağıyla gelişmesi demekse, aynı altüstlükleri yaratan *sebep*, ziraat dışı gelişimdir. Bu ziraat dışındaki gelişimin iktisadi manada tek karşılığı, *Kapitalge/işimiüti*. Yalnız bu kapital, tekrar edelim, modern kapitalist toplumun kapitali değil, kapitalizm öncesi çağının kapitalidir.

Kapitalizmden önceki kapital nedir? Marks'ın "*Zwillingsbrüder • İki kardeşler*" (Das K. c.III. F.36) dediği, Kaufmannskapital (bezirgan sermayesi) ile Zinstragendes kapital (faiz getirici sermaye) yahut VVuckherkapital (tefeciler sermaye)dir. Ürün iradının para iradına geçişinde rol oynayan unsurlar: Metalar üretiminin ve para tedavülünün önem kazanması, el imalathanesinin gelişimi, cihan pazarının kurulması, bildiğimiz gibi, bu ikiz kardeşlerin gitgide yarattıkları kapitalizmden önceki bezirgan ekonomisinin neticeleridir.

Osmanlı toprak münasebetlerinde, *ü///-//^*düzeninin *kesim* düzenine geçişinde bu ikiz kardeşli motorun işletildiği pazar ve para münasebetleri rol oynamış mıdır? Elbette. Bunu anlamak, için, gene Marks'ın para iradı şekline *şart* koştuğu bir "gelişim" ve bir de "elverişli durum"dan ibaret iki me-

kanizmayı hatırlayalım. Kesimcilik düzeni içinde aynı çifte mekanizma başrolü oynamıştır:

1- "Gelişim": Tüccar ve tefeci kapitallerinin Osmanlı ekonomisini harraca kesmesidir.

2- "Elverişli Durum": *"Paranın gittikçe değerden düşmesi"*, Osmanlı sözü ile *"züyüfakçe"* oyununun dörtlüğe gitmesi. Bu iki yaman olayı biraz görelim:

1- Bezirgan Sermaye ve Toprak

Osmanlılık, ilk komünadan sonra başlayan ve Avrupa'da kapitalizm kuruluncaya kadar "tekerrür" eden bütün eski ve en eski imparatorluklar gibi, yayılış ve tutunuş bakımından, zamanın geniş ticaret yollarına dayanan bir sistemdi. Birinci kitabın birinci bölümünde "ticaret ibresi: yolların açılışı" başlığı altında kabataslak işaret ettiğimiz gibi Osmanlılık ancak Tuna ve yakın şark büyük ticaret ana yollarını açtığı zaman cihanşümül bir imparatorluk oldu. Bu da Bizans'ın yerini tutmakla, İstanbul düğümünü çözmekle oldu. (Umman Denizi, Kızıl Deniz, Basra Körfezi) denilen doğu üçüzlü ile (Akdeniz, Karadeniz, Tuna) denilen batı üçüzlü arasında, medeniyet tarihinin o zamana kadar işlediği hemen bütün bezirgan ekonomisi Osmanlı toplumunda özetlenmişti. Bu bakımdan, Osmanlılığın cihan ticaretindeki durumu, biricikti. Böyle bir toplulukta ticaret kapitali için gelişme imkânları sonsuzdu. Bu imkânların, dirlik düzenine sokulmuş toprak ekonomisini uzun müddet kapalı kutu halinde bırakamayacağı kendiliğinden anlaşılır. Onun için, Fatih devriyle cihan ölçüsünü bulan imparatorlukta, bezirgan münasebetleri toprak ekonomisini sardı. Ondan sonra geçen yüzyıl içinde, mutlak gibi görünen prensiplerine ve sarsılmaz sanılan (devletlülüğüne) rağmen, dirlik düzenini allak bullak edip kesim düzenine çevirdi.

Kesim düzenini yaratmakta bu bezirgan kapitalinin (tüccar ve tefeci sermayesinin) nasıl rol oynadığını o zamana ait birkaç olaydan anlayabiliriz. Kesim düzeni, yukarıda basitçe söylediğimiz gibi, yalnız mukataa sahibi ile çiftçiden ibaret bir ekonomi münasebetleri toplu değildi. Bu bahsi anlamak için, şimdilik yalnız şu kadarını belirtelim: Toprak sahibi devletten mukataayı parayla alanlar, çok defa toprağı işletmek zahmetine katlanmazlardı. Mültezimlere verirlerdi. Mültezimler de parayı "sarraf" veya "dolap" sahiplerinden tedarik ederlerdi. Böylece kesim düzeninin üst tabakaları, yani işletici zümreleri, daha ilk bakışta, kesimci, iltizamcı, sarraf denen üç zümre halinde görünürdü. Bu üç zümreyi birbirlerine ayrılmaz surette bağlayan bağ, tefeci-tüccar kapitali idi.

Kesimci, devletten miri toprağı erken kira ile alır. Fakat bu toprağın işletimini mültezime devreder. Mültezim, işletme masrafları için bir kapital arar. Onu ancak tüccar ve tefeciden bulabilir. Bu üç zümrenin durumları hakkında şimdiki kafamızla bir fikir edinmek için zamanımızla şu mukayeseyi yapabiliriz: Kesimci; büyük arazi sahibine, mültezim ziraat müteşebbisi çiftçi kapitaliste benzer. Bugün saf kapitalist giriştiğı işletme için ne yapar? Akça halinde kapital arar. Kapitalizmden önceki cemiyette bu kapital ancak tüccar ve tefecilerde bulunur. Tabii onlar da bu krediyi babaları hayrına değil, belli bir faizle verirler.

Osmanlı toplumunda kredi açan kapital sahiplerine "sarraf" veya "dolapçı" denir. Tarihin tezatlı cilvelerinden biri de buradadır: Hıristiyan Avrupa'da olduğu gibi, Müslüman Osmanlılıkta dahi faizcilik resmen, yani şeriatça haramdı. Kur'an "rıba" dediğı tefeciliğe karşı ateş püskürür. Müslümanlar, dince ve Osmanlı Türkleri sınıfsız göçebe gelenekleri bakımından, para işiyle uğraşmayı kötü sayarlardı. Osmanlılıkta tüccarlık ve faizcilik Cumhuriyet çağına kadar şerefsizlik bilinirdi. Halbuki, iktisadi zaruretler, gördüğümüz gelişimle kesim düzeni münasebetlerini oldu bitti haline getirmişti. O zaman ne olacak? Şerefsizlik lekesini gizli tutacak "A/Ze/şemye"ler bulunacaktı.

Hıristiyan Avrupa'da tefeci bezirganlar Yahudilerdi. Müslüman Osmanlılıkta başka kimler bulunabilir? Kıyıya düşen büyük merkezlerde *Yahudiler*, taşra içlerinde *Ermeniler* ileriye sürüldü. Müslüman parababaları da, Yahudilerle Ermenilerin perdeleri arkasında, kendi kapitallerini gizlice ve faizle işlettiler.

Osmanlı tarihinin mukataa çağına hâkim olan ve belki de kesimcilik usulünü sultanlara ilham eden tüccar-tefeci unsurların nüvesi, Yahudilerdi. Bu Yahudilerden biri kadın ve ötekisi erkek olmak üzere bilhassa iki isim, bütün o mukataa devrinin göklerinde yıldız gibi parlarlar. Sinyora (yahut: donna) *Gracia Mendes*; *YusufNasi* (Yahudilere göre: Donjuan Mikes). Bunların Türkiye'ye gelişleri de enteresandır. Batı irticai bu tefeci-bezirgan unsurlarını yolup atarken, Osmanlı İmparatorluğu bezirgan misyonuna son derece sadık kalarak, bugünkü Amerika gibi, bütün itisafa (doğru yoldan sapan) uğrayan kapitallere kucak açmıştır. O sayede Batı Akdeniz bezirganlığını bir hamlede sinesinde toplamıştır. Ve bütün batı ticaretiyle sıkı fıkılaştırılmıştır.

YusufNasi, Portekiz Maran dönmesidir. Engizisyon baskısı önünde, 500 kadar *İspanyol*, *Portekiz* ve *İtalyan* Maranı ile birlikte, *Fransızların* tavsiyesi üzerine, Venedik'ten Türkiye'ye gelir. Görünüşte bütün maksatları "serbest adlarıyla yaşamaktır." (Saffet: "Yusuf Nas" Tarihi Osmani

Mecmuası, cilt: 983) Lakin, Portekiz, İspanya, Fransa, İtalya, Venedik gibi Osmanlı dışında kalan tekmi Batı Orta Akdeniz ülkelerinde Osmanlılığa kaçış, sadece "serbest"lik için olamazdı. Maran kapitalistleri büyük doğu-batı ticaretinin düğüm noktasına gelip birleşiyorlardı. Elbette bunun mantığı neticelerini geliştireceklerdi.

Yusuf Nasi, İstanbul'a gelir gelmez, halası ve kaynanası olan Donna Gracia Mendes adına bir "dolap", yani banka açtı. Ve Türkçe'deki en baş döndürücü manasıyla "dolap çevirmeye" başladı.

"Yahudi müverrihlerinin dediği gibi, böyle bir kadın (Donna Gracia Mendes) gerçekten gelmiş ve bir "dolap", bir ticaret evi açmış. Nasi bunun ortağı olmuş, acenteleri Eflandos yakalarına gider gelirmiş". Biz, bu dolabın sermayesiyle hemen bütün "mukataa" ve "iltizamların o Yahudi kumpanyası elinde bulunduğu ve pek ortaya çıkmak istemeyen birçok Müslüman'ın da bu işlerde eli olduğunu, yahut, bazı Müslümanların yine o sermaye ile mukataacılık ettiklerini kayıtlarda gördük." (Saffet: "Sinyora Gracia Mendes Makalesi, Tarihi Osmani Mecmuası" N. 1-36, s.1152)

"Eflandos", Saffet'e göre Flandır veya Hollanda'dır. Şu halde görüyoruz, kesim düzeninin tüccar-tefecî kapitaline bağlılığını bu derece mutlak bir bütün halinde ispat edecek örnek, belki dünyanın başka hiçbir yerinde bulunamaz. Bir tek ve aynı kumpanya iki koldan çalışıyor. "Ticaret Evi", zamanın bütün bezirgan münasebetlerini, Umman ve Akdeniz'den Şimal denizine kadar temerküz ettiriyor. Hemen tekmi İslam dünyası gibi, Hıristiyan âleminin de kapitalizme "diriliş" (rönesans) kaynakları olan *Venedik-Hollanda* mihverini ele geçiriyor. "Dolap" (para evi) da, koca imparatorluğun ta temelini; toprak ekonomisini kısıkrak yakalıyor. "Sermayesiyle" hemen bütün "mukataa" ve "iltizam"ları sömürmeye başlıyor.

2- Bezirganlığın Devlete Nüfuzu-Bezirgan Sermaye ve Devlet

Bu hal Osmanlılığa has değildir.

"12. ve 14. yüzyıllar, Venedik ve Cenova'daki teşekkül eden kredi şirketleri, eski moda tefeciliğin ve tekeli para sermayesinin hâkimiyetinden kurtulmak üzere, deniz ticaretinin ve temelini deniz ticaretine dayamış büyük ticaretin ihtiyacından kaynak almışlardır. Bu keyfiyet, Cumhuriyetlerde kurulan hakiki bankalar, aynı zamanda devletin toplanacak vergiler üzerinde ödünç e/de ettiği kamu kredisi müesseseleri olarak ortaya çıktıkları vakit şurası unutulmamalıdır: Bu şirketleri kuran tacirler, hatta o devletlerin birinci şahsiyetleri, idareleri kadar kendi kendilerini de tefecilikten kurtarmakta ve aynı zamanda bu suretle devleti daha ziyade ve daha emniyetle emirleri altına almakta menfaattadırlar." (K. M. Kapital, cilt 3, bölüm 4, ayırım: 20)

Demek, bu usul en az iki yüz yıl önce Akdeniz'in bezirgan kentlerinde doğdu. Ve 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'na taşındı. Divanı Hümâyûn kayıtlarının (961 Göç, 1553 doğum) yılında başlaması, belki de bu hesap kitap bezirganlığının yerleşmesinden ileri gelmiştir.

"Gemi donatanlar daha evvelce, kadim Atina ve Yunanistan'da olduğu gibi büyük ödünçler almaya mecburdular. 1308'de Baugge ticaret kentinde bir sigorta odası vardı." (Kapital, Keza). Fakat, asıl örnek tipte kredi müessesesine kaynak Akdeniz İtalyan bezirgan kentleri idi. "O zaman Venedik'ten alınan örneğe (bir başka teşkiline) çarçabuk uyuldu. Bağımsızlıkları ve ticaret/eriyle bir isim yapmış olan bütün deniz kentleri ve umumiyetle bütün kentler ilk bankalarını kurdular." (M. Augier: "Dü Credit Publicte"den, Kapital: Keza)

Osmanlılığa da aynı kaynak ve aynı şehir; Venedik tohum atıyor. Ve tıpkı Venedik gibi, Kuzey Denizi kıyılarına kadar ticari münasebetlerine devam ediyor. Bu, Avrupa kuzeyinde ilk depozito bankalarının (Efrez 1609, Hamburg'ta 1619) açılmalarından 100 yıl evveldir. Venedik ve başka kentlerde kredi işi yalnız bir küçük cumhuriyeti "dolap"a koyduğu halde, Yusuf Nas ve Gracia Mendes'ler koca bir imparatorluğu kafese koyarlar. İş dev ölçüleri bulur: Küçük cumhuriyetlerde bulunan "devlete vergiler üzerinden ödünç" usulü, imparatorlukta "mukataa" ismiyle gelişir, sistemleşir. Tıpkı Venedik'te Yahudi perdesi ardında Hıristiyanlar bulunduğu gibi, dolap kuran bezirganların ardında Müslüman parababaları ve büyük devletler adamları vardır. Ve hepsi elbirliğiyle devleti emirleri altına alırlar. Saray entrikaları ve Nasi'nin hükümdarlığa yakın dukalıklara yükselmesi bunu gösterir.

Nihayet Yahudilerin rolü de aynıdır. İngiltere'de bile:

"Yahudiler, Lombardiar, tefeciler ve kan içidler neyse, bankacılarımız aynıdır. İlk banka, bezirganlarımızdı: Bunların karakterlerine hemen berbat adı verilebilir... Sonra bunlara Londra sarrafları katıldılar. Topu da... bizim en ilk bankerlerimizdiler... Gayet kötü bir cemaat teşkil eden bu adamlar, haris, tefeci, taşyürekii, kan /C/C/ kimselerdi." (J. Hardcastle: "Bank And Bankers"den alan Kapital: Keza)

Osmanlı'da Yahudilere katılanlar, İstanbul'da Galata sarrafları, taşrada Ermeni sarrafları idi. Yahut belki Yahudilerin "dolap"ı Marks'ın dediği şekilde, "Şirket kuran tacirler ve hatta o devletin birind şahsiyetleri, idareleri kadar kendi kendilerini de tefecilikten kurtarmak ve aynı zamanda bu suretle devleti daha ziyade ve daha emniyetle emirleri altına almak' için irili ufaklı yerli tefecilere karşı bir tedbirdi. Onun için, Yusuf Nasi ve Gracia Mendes'lerden önce, Osmanlı toprak ekonomisini yerli bezirgan tefeci ka-

pitalin ilk bölünmeye uğrattığı ve "dolap"çılara sürülmüş tarla kadar tohum atılacak bir zemin hazırladığı daha akla yakındır. Dolapçı Yahudilerin, ansızın, gelir gelmez adeta bir kurtarıcı gibi karşılanmaları, hemen kucağa alınıp sarayca bile baş tacı edilmeleri başka nasıl izah olunabilir (1946'da Amerika'nın gelişi gibi...)

a) Yahudi Bezirgan Ekonomisi

Tefeci-bezirgan kapitalin saray içine işleyiş derecesi, "mukataa" fikrini sultanlara ilham edenin kimler olabileceğini az çok belirtir. Sarayda Yahudi kadını, iç ve dış politikada Yahudi erkeği ile işbirliği halindedir. Ve Yahudi, Yahudi olduğu için değil, tefeci-bezirgan ekonomisinde en işlek unsur bulunduğu için ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tefeci-bezirgan ekonomisi en geniş ölçülerde hâkim duruma girmeye başladığı için bu Alicengiz oyununu oynayabilmiştir. Yani bu manzara önünde "semitizm" ve "antisemitizm" kokularıyla afkırılmak, demagojinin en boş kafalı kepazeliğine düşmek olur. Yahudi'nin "tefeci-bezirgan ekonomisinde" en işlek unsur olması, tarihi ve iktisadi bir zarurettir. Marks Kap/talinde birkaç defa şu müşahedeyi tekrarlar:

"Kadim çağın tüccar kavimleri, Epikür ilahlarının (intermundien) ara boşluklarda buldukları gibi, daha doğrusu Yahudilerin Leh toplumu tvesameleri içinde buldukları gibi mevcuttular. İlk başlı başına ve gayet büyük gelişimli alışveriş, bezirgan kentlerinin ve alışveriş Handelschoelrer uluslarının ticaretleri, saf bir alışveriş olarak üretmen ulusların aralarında aracı rolünü oynayan barbarlara dayanıyordu." (Kari Marks: Das Kapital, 64, fasıl: 20)

Semit ulusunun ezeli durumu ve kaderi nedir? Başlı başına bir medeniyet yaratmaktan ziyade; büyük medeniyetler arasında göçebe aracılığı yapan barbarlık. Bu taa en eski ve en ilk insan medeniyetleri olan Mısır-Irak medeniyetleri arasında başlar. İsrailoğulları, kâh Firavun'un elinden Musa diniyle idealize edilen şekilde kaçır, kâh Nemrutlar elinde Babil'de esir kalır. Fakat daima; bu iki kutup arasında gidip gelir ve büyük ölçüde *bezirgan* münasebetler içinde alışveriş yapar. Fenike gibi İsrailoğullarına atfedilen büyük medeniyet bile; sanayi ve daha doğrusu "üretim" medeniyeti olmaktan ziyade; ticaret yani alışveriş medeniyetidir. Fenike, adeta alışverişiyle yiyip tükettiği iki ana (Mısır-Irak) medeniyet söner sönmez dağılır. Ve Yahudi dediğimiz Semit kolu, tarihe *tefeci-bezirgan* rolüyle, bütün deniz yollarından gidebildiği yerlere, Manş Denizinden Afrika cenubuna, Hint'ten bir rivayete göre Amerika'ya kadar sütleğen tohumları gibi "her rüzgâra" uyup yayılır gider. Ve tutunabildiği yere bezirgan münase-

betlerini aşilar, ortaçağ, Yahudi'nin bu göçmenliğini durdurmaz. Bilakis, yeni yeni şekillere sokar. Kâh din taassubu, kâh derebey çapulı, Yahudi'yi mütemadiyen şuraya buraya kovalar. Yusuf Nasi'lerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi ne? Aynı göçmenlik zarureti. Bu kadar hane-i berduş ve "derbeder" dolaşan bir kavim, ister istemez, dolaştığı yerlerin ürünlerinden aracılıkla geçinecektir. Ve bu aracılık ruhu, ticaret, para ticareti, tefecilik münasebetlerini Yahudi'ye vazgeçilmez zanaat yapacaktır. Demek, Yahudi'nin başına gelenlerden kendisi değil, zemin ve zaman şartlarını sorumlu tutmak lazım. Sonraları Yahudilerin engizisyon işkenceleriyle kovalanması; bulunduğu memleketlerde yerli tefeci-bezirganların rekabetinden ileri gelir. İspanya ve Portekiz, Osmanlılığın zuhurundan sonra, Avrupa ticaretinde İtalyan kent cumhuriyetlerinin yerine geçtiği zaman, Yahudileri kovalamaya başlar. Engizisyon kimdir? Kilise. Kilisenin Yahudi düşmanlığı, Yahudilerin İsa'yı çarmıha germesinden değildir. O, bir bahanedir. İktisadi ve maddi menfaatler ne zaman icap ettirirse, o zaman daima manevi ve ruhi, dini bahaneler bulunur.

T. G. Büsch "Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung etc." eserinde şunları yazar:

"Kilise faiz almayı yasak etmişti." Lakin ipoteği kabul etmişti. "Bizzat kîh'se veya kiliseye ait komunalarla piacorpora (dini heyet)lar, Haçlılar seferi zamanında, bundan büyük istifadeler elde ettiler. Bu, sözde "ölu ellerin tasarrufuna pek büyük bir ma i i servet bölümünü geçirdi; çünkü böyle kuvvetli ipotekler gizli kalamayacağından, Yahudiler büyük tefeciliğe giremedi lerd i... Faiz yasağı olmaksızın, kilise ve manastırlar asla bu kadar zengin olamazlardı." (Kapital 3, s.45, fasıl: 6)

Yani kilise, tazıya tut, tavşana kaç yapmıştır. Efsunladığı derebeyi tazılarını Kudüs yollarında Veysel Karani edip harcarken, Yahudi tavşanlarını ürküterek, geride, milli serveti boşuna yakmıştır. Ne ile? Tefeciliğin din mas-keli ipotek şekliyle. Yahudi'nin yapamadığını Hıristiyan yapmıştır. Neden? Çünkü Avrupa'da yerli tefeci-bezirgan münasebetleri almış yürümüştü.

b) Yahudi ve Bezirgan Politikası

Demek, dostluk, düşmanlık hisleri dışında Yahudi'yi bir olay olarak ele almak mümkündür. Bu olaya göre, Süleyman Kanuni'nin diplomat Yahudisi, "Frenk Beyi" yahut "Frenk Beyioğlu" unvanını kazanacak derecede devlet işlerinde itimat kazanır. İhtimal, sarraflarıyla meşhur Galata'nın üst yanında bugün halâ, "Beyoğlu" dediğimiz semt, İstanbul'da Yahudi dolapçılığının yadigâridir. Frenk Beyoğlu, büyük tefeci teşkilatı haline giren Papalığın elinden Yahudileri o sayede kurtarır. Zamanla kendisi "müteferrika"lığa

kadar yükselir. Fransa'dan 150 bin ekü alacaktır. Kendisini sultana tavsiye eden Fransa olduğu halde, Nasi bu alacağını affetmez. Teşekkür makamında, 972 (1564)'de ekülerini Fransa'dan Sultan Süleyman vasıtasıyla ister. Ve bu alacağa karşılık, Suriye'deki Fransız gemilerini zapt ettirir.

Sonra, kadim çağ tefeci-bezirgan kapitalin neticesi, arazi sahipliği başlar. Nasi'ye, Tebriye Gölü ile yanlarındaki geniş arazi başışlanır. Bu toprak imtiyazı, II. Selim ve III. Murat zamanlarına (16. asır sonlarına) kadar sürer.

Hele II. Selim zamanında (1566-1744), bezirgan tefeci sermaye, imparatorluğun maddi, manevi nesi varsa hepsini toptan pazara çıkarır. Topraklar gibi, mansıplar da satılığa çıkarılır. Bütün o işlerde padişahın üç "*müşavir'ihas*" baş başadır: Haseki Hürrem Sultan Kadın (Roksalana) + "*Hırvat dönmelerinden bir aktör*" (Tarih-i Ebulfaruk, c. III, s.277) Rüstem Paşa + Yahudi Yusuf Nasi! II. Selim, Sokollu'yu bile hiçe sayarak, yılda 40 bin Duka altınına karşılık Nakaşa (Naksos) ve bütün Kiklat adalarının dukalığını Nasi'ye verir. Ve Nasi de, 974-75 (1566-1567) yılları; oralarda Müslüman oturtmayacak kertede korkusuz yaşar. Dikkat edersek bezirgan kapital hâkimiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün dış politikasını şiddetle emrine almıştır. II. Selim devrinin bütün fütühatı Sakız, Yemen, Venedik, Kıbrıs, Tunus etrafında dönüp dolaşır. Bütün bunlar, Venedik'ten gelme bezirganlığın Akdeniz ticaretini haraca bağlamasından başka nedir?

Nasi kumpanyası, yalnız Akdeniz ticaretiyle de kalmaz; Tuna ve Karadeniz'in belli başlı alışveriş kaynaklarını da ele geçirir. Lehistan'la Osmanlı ülkesi arasında balmumu ticaretini inhisarı altına alır (17 Ramazan 975: 1567). Aynı yıl, Eflak ve Buğdan'a giden şarapların Boğaz'dan geçirilme tekelini de alır. Ticari ehemmiyetinden dolayı Kıbrıs'ın fethini Selim'e kabul ettiren Nasi'dir. Sokollu karışmasaydı Nasi Kıbrıs kralı bile olacaktı. (... Razi'nin Osmanlılıkta Yahudiler Kitabı)

İşte mukataa düzeni, böyle muazzam bir "dolap" işiydi.

3- Yerli Bezirganlık ve Derebeyleşme

Bir buçuk yüz yıl sonra, Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatında vazgeçilmez bir unsur haline geldiler. Sayıları ne idi? Meçhul. İstanbul'a yılda 800 binden fazla koyun gelir, Yahudilere günde 80 koyun verilirdi. (Ahmet Refik, "İstanbul'un İaşesi ve Usul'i Ticariyesi", Ramazan 332, Tarih Gazete Mecmuası, Numara, 37. s.23) Buna göre İstanbul'a gelen etin otuzda birini Yahudiler yiyorlardı. Fakat zenginlikleri şundan anlaşılabilir: 573 yılı İstanbul Kadısı, mukabili sermaye için Müslümanlardan ve Hıristiyanlardan 10 biner altın alırken, yalnız 20 nefer Yahudi'den 10 bin florin alır. Yahudi satımında gene 10 bin florin alır. De-

mek, şahsi zenginlik bakımından 20 Yahudi bütün Müslümanlara eşit idi. Ve yalnız Yahudiler payitahtın yarı şahsi parasına sahiptiler, denemez mi?

Türkiye'nin XIV. Lui devri, III. Ahmet zamanıdır (1130-1143 Göç; 1717-1730 doğum): "Bu devirde Türkiye'de en zengin tacirler Museviler idi. Musevilerin nüfuzu hemen harikulade idi. Osmanlılar gayet lakayit ve sanayiden tiksinişmiş oldukları için, bütün ticaret Musevilerin elinde idi. Her paşanın mahiyetinde behemehal bir Musevi bulunur, bütün işlerini o tesviye ederdi. Paşanın memur olduğu vilayetlerde piyasayı teftiş etmek, hediyeler almak, ithalat ve ihracat emtasasını tetkik etmek onun elinde idi. Etibba (tıp adamları), vekilharç, tercüman hep Musevi/erden intihap olunurdu (seçilirdi). Ticarete müteallik her şey onların ellerinden geçirdi." (Madam Montago. s:88'den alan Ahmet Refik: "Lale Devri", Muhtar Halit Kütüphanesi, 1339 İstanbul)

Neden "Musevilerin nüfuzu harikulade"? Çünkü "ticarete müteallik her şey onların elinde"... O zamanki ticaret, A. Smith'in "VVeilth of Nation"da anlattığı şekilde idi:

"Bezirgan kentlerinde oturanlar zengin ülkelerden ince işlenmiş manifatura ve metaları ve pahalı lüks eşyaları ithal ediyorlar ve böylece büyük arazi sahiplerinin çalım satmalarına yem sunuyorlardı; bu arazi sahipleri de, o metaları atla itile satın alıyorlardı. Ve bunlara karşılık çiftlikler/n/n ham ürününden büyük yığınlar veriyorlardı." (Kari Marks, Kapital, 4/III, 20 ayırım)

Bizim paşalar Avrupa'daki asiller ölçüsünde büyük arazi sahibi sayılırsalar bile, bu ticaretin kaynağından (Venedik'ten) Osmanlı zengin ülkelerine gelen bezirganların daha az avı olmuyorlardı. Ve lüks uğruna, tıpkı hemen hemen aynı zamanların İngiliz asilzadeleri gibi davranıyorlardı: Bezirganlardan faizle para tedarik edip, saltanat sürüyorlardı. 1691 tarihli "Discourss open Trade" eserinde, "sadece birinci İngiliz tüccarlarından olmakla kalmayıp, zamanın en önemli nazari iktisatçılarından dahi sayılan "Sir Dudiey North"(K. M. Kapital, c. III, fasıl 36) şöyle der: "M/ilet/m/z içinde faizle yatırılmış paranın onda bir kısmından azı daha uzun müddet yalnız, işlerini yürütebilmeleri için iş adamlarına verilecektir; paranın büyük bir kısmı lüks eşyalar ve şahıs masrafları için ikraz edilmektedir. "Bu şahıslar büyük arazi sahibi oldukları halde; arazi mülkiyetlerinin kendilerine getirdiğinden fazla para harcarlar; ve mülklerini, satmaktan ürmedikleri için, seve seve ipotek ettirirler."

Bizde Yahudilerin nüfuzları bundandı. Paşaların, beylerin masraf dizginlerini ellerine almışlardı. Bütün imparatorluk bünyesini kaplayan genişlikte bezirgan-tefecici kapital sarrafların elinde idi. Sarrafların kudreti, dir-

lik düzeni bozuldukça ve kesim düzeni ilerledikçe büyümüş ve yayılmıştır. Müslümanlık rıba düşmanı olduğu için, loncalara dayanan esnaf tekkeleri (Ahiler) köylü teşekkülleri (Bektaşiler) sarsıldığı ölçüde fırsat bulan tefeci-bezirgan sermaye, Ermeni sarrafların eline geçti.

"Sahipler, malikane, zeamet ve tımarların gelirlerinin toplanmasını mültezime verir. Onlar da sarrafı kefil eder ya da iltizamın peşin bedelini sarraftan alır. Böylece sarraf da mültezimle ortak olup... Bu yolla sarraflar, malikane ve zeamet sahipleri kadar çıkar sağlayıp..." [45] ("Nizami Devlet Hakkında Mütalaat.") Bu sayede meşhur Kemahlı veya Eğinli Ermeniler birkaç bin kuruşla, birkaç senede birkaç yüz kese (her kese 500 kuruştan birkaç 50 bin kuruş: Bire elli!) sarraflık akçesi kazanırlardı.

Burada çok dikkate değer bir olayla karşılaşyoruz. "Ürün iradi" saydığımız "dirlik düzeni"ni, "para iradi" saydığımız "kesim düzenine" çeviren motor, bezirgan-tefecî kapitalin gelişmesidir. Fakat bezirgan sermayesini kıskırtan soysuz unsur, Osmanlı hâkim zümrelerinin derebeyleşmeleri, akıncı gazilikten tufeyli ağalığa ve mütegalibeliğe dökülüşü ve derebeyleşen ağalarla beylerin süs ve gösterişe düşkünlüğüdür. Osmanlılık toprak rejiminde mütegalibeleştiği için derebeyleşti. Toprak düzenini kesim düzenine götüren bezirgan münasebetleri o sayede gelişti. Ama, bir defa geliştikten sonra bezirgan sermaye ve tefecilik; hatta kesimleşmeyen, eski tertip "dirlik" ismini muhafaza eden toprak düzenini dahi, kesimden farksız hale soktu: Yani dirlik düzenini de bir çeşit kesim düzeni kılığında emrine aldı. Artık kesimci ile dirlikçi arasında bir fark kalmamış gibiydi. Dirlikler dahi, tıpkı kesimler gibi tefeci-bezirgan kapitalin sağmalı olmuştular. Her şeye hâkim görünen şekilce toprak beyliği idi. Fakat özce asıl her yerde hazır nazır kaadir-i mutlak gizli kuvvet artık *tefecî-bezirgarlık*ti. Böylece bütün İmparatorluk, aracı kapitalin, sömürgesi durumuna düşmüştü. Onun için, Osmanlı toprak düzeninin soysuzlaşma hadiselerinden örnekler verilirken, yalnız kesimcilikten sonraki olaylara kapanıp kalmak şart değil. Ondan öncekiler de, sonrakilere mana verebilirler.

4- Bezirgan Sermaye ve Osmanlı Bünyesi

Bezirganlığın Genişlemesi:

Tam kesim düzeni sırasında bezirgan sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde kök salışı tesadüf değil, zaruri ve asli bir gelişmedir. Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilkin ticaret, daha ziyade dış ve deniz ticareti olarak başlar. Yani, kapalı toprak ekonomisi bir adayı dalgalarıyla aşındıran bir deniz gibi hareket eder. Abdurrahman Şeref bu olayı, 1000 Hicri tarihine kadar (16. yüzyılın sonu) ticaretin karadan ziyade denizde olduğunu söylemekle ifade eder. Ve ticareti, "hayriye ticareti"

(Osmanlı tüccarı)nin elinde tuttuğunu bildirir. (Tarihi Osmani, c. I, s.360) Fakat ona kalırsa, 1000 tarihinden 8 asır sonraya kadar da 200 elde iç ticaret kayıtlı. *"İçerde nakliye araçlarının yeterince gelişmemiş ve ticaret güvenliği gereken derecede sağlanmamıştı."* (Abdurrahman Şeref, Tarihi Osmani, c. 2, s.263)

Gene Avrupa'da olduğu gibi Osmanlılıkta dahi, bu ilk büyük dış ticaret, ancak bir iki kalem derebeyi şatafatına yarar lüks eşya üzerinde olup biter. Hicri 1000 (1591) tarihine kadar imparatorluğa yapılan ithalat *"çuha ve kadife gibi tezyinata müteallik (süse yönelik) bir iki nevi emtiaya münhasır."* (Noûrücünman Şeref: c. I, s.360) idi. Hicri 1200 (1785)'e yani 18. yüzyıl sonuna kadar da: *"Osmanlı ülkesi ihtiyaç duyduğu zahire ve eşyanın neredeyse tamamını kendisi tedarik edip hazırlardı. Avrupa'dan getirilenler adı geçen birkaç tür maldan ibaretti. Ticari faaliyetlerimiz kendi iç bünyemize özel ve kendi gücümüzle döner idi."* [46] (Keza, c. 2, s.262) derebeyleşen dirlikçiliği aşındıracak proseyi ve kapitülasyon denilen ecnebi tüccarlara imtiyaz zihniyetini bu zaviyeden görmek ve kavramak mümkündür. Derebeye lüks lazım; getiren ecnebi bezirgana imtiyaz vermeli. Bunun o zamanki Osmanlı ekonomisine pek az tesiri var. Sonra gerçekliği, sözünde durmak, ahde vefa gayreti: Kapitülasyonları devam ettirir.

Fakat, tarihin bu kuru ve soyut kayıtları, asıl Osmanlılığı pençesine geçiren bezirgan-tefecî sermayenin gerçek kudreti hakkında pek az fikir verir. Somut olaylara yakından bakarsak, o zaman, Kanuni devriyle beraber, önsermayenin bütün imparatorluk topluluğunu baştan başa sarıp allak bullak ettiğini, hatta o zamana kadarki en mukaddes ahlak duygularını hiçe saydığını açıkça görürüz.

Mesela, gene lüks ticarete ait bir olay: Kanuni'den evvel *"sonradan ipek ticareti men edilmişti."* (Tarih-i Ebûlfaruk, c. 3) Murat Bey, *"bu da İran'a karşı"* diyerek ipek ticareti yasağını sırf bir dış politika eseri sayar. Acaba, eski sağlam dirlikçi ahlakının lükse karşı korunması için bu yasak son bir "şahane" tepki yahut çapul vesilesi veya herhangi bezirgan rekabeti değil miydi?

"Lakin, menden evvel getirilmiş mal vardı. Tamahkar rical (açgözlü kimseler) bu malı kaçak mal makamında müsadere etmek cihetine gitmişlerdi. Alakadarlar Sultan Selim zamanında şikâyetlerini /ş/tt/remem/şlerdi: Ve Sultan Süleyman bu suretle müsadere olunan envalin miktar ve kıymetleri tahkik olunarak bedel rayıçlarının tazmin edilmesini irade etti." (Tarih-i Ebûlfaruk c. 3, s.15-30)

Demek herhangi bir hikmeti devlet veya büyük politika icabı ticaretin bir şekline engel olunurken bile, mukataa düzeni çağında bezirgan sermayenin

zararı tazmin ediliyordu. Tuna'dan Umman denizine, Hazar'dan Septe boğazına kadar Çin ve Hint dışında bütün kadim bezirgan medeniyetleri ülkelerini içine almış olan koca imparatorluğun içinde ticaret, Abdurrahman Şerefin zannettiği kadar güdük değildi. Müthiş birer insan mahşeri haline gelen palyahtların geçimi gibi zaruretler, tefeci-bezirgan sermayeyi alabildiğine genişletip, derinleştirmişti. Mesela, Kanuni'nin son devrinde İstanbul'un işesi devletin elinde idi. Buğday, et, erzak, Rumeli, Marmara sahili ve Karadeniz yalısından geliyordu. Pirinç ve mercimek: Mısır'dan, Irak'tan; yağ, Kefe'den getiriliyordu. Yalnız et ihtiyacı için İstanbul'a senede 800 binden fazla koyun geliyordu. Bu koyunların gelişi ve getirilişi ayrı bir hengame idi. Türkmen koyunları, Zulkadır-Diyarbakır yolu ile geliyordu. Rumeli'deki sağ kol, bir yanda Filibe-İştîp-Üsküp-Ustrumca-Manastır-Körhisar'a varıyordu. Bir yanda da Tikveş-Selanik-Sirez-Timurhisar-Dırama-Yenice-Karasu-Tatarpazarı-Serfiçe-Florine-Köprülü-Çatalca-Beyşehir-Kırdık ve ilah... dolaşıyordu. Bu yolların İstanbul'a koyun getiren "celep"ler, "gönüllü" veya "yazulu" olarak "ekseriya tüccardan zenginlerden intihap olunur". "Bu suretle yazılanlar tekaüften (vergidен) muaf tutulurdu." (Ahmet Refik, "İstanbul'un İşesi ve Ahvali Ticariyesi." Nisan 1332, Tarihi Osmaniye Mecmuası, 37, s.32)

Bezirganlığın Üst Tabakaları Sarması:

Bu kârlı ve imtiyazlı, şimdiki modasıyla, "Devletçi'alışverişe girmeyen çeşit ve zümre insan yoktu. 13 Ramazan 972 tarihli "Zeyh'ikadiye'iyhüküm ki "Başkadılık iradesi şöyle buyuruyordu: "Rıba ha vardan ve sair medmui ve maidar olan kimesneierden eğer hisar-erenieridir ve reayeten biia emir tımara çıkan ecnebilerdir. Ve ger tufancı ve müntahsip ve permekür ve kenzdir ve eğer sair erbab'ı vezaif ve cihattı. Ve eğer tüccar ve ehi i kesp ve kârdır. Bılcümle dergah 'ı muallam kullarından ve sipahi taifesinden mada celp olmağa münasip fıkdan kimesne malûm ediniversin."

Burada sayılan: "Rıba havar" ve "medmui" olan bütün hisar erenleri, "ecnebin" denilen emirsiz tımara konanlar, "Tufancılar, "Müntahsip"ler ve ilh. Dergah kulları ve sipahi taifesi, görülüyor ki, devlet memuru iken, cepleliğe can atmak durumuna girmişlerdir. Kanuni devri devlet kadrosunu bozmamak için bunları ticaretten uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bir şeyi yasak etmeye kalkışmak, o şeyin memleket ölçüsünde yayılmaya başladığını göstermez mi?

Et satışı için İstanbul kasaplarına sermayeyi de devlet bulur. Handan vakıflarından 500 bin akçe, Paşa vakıflarından 698 bin akçe sermaye alınarak, "Murabahaya viriüüp rub'ı mahruseyi mezbure kasaplarına sermaye (Faize verilip, gelirin dörtte biri tanınıp bilinen kasaplara sermaye)"verilsin diye 22 Şaban 973'te İstanbul Kadılığından 198. hüküm çıkar. Ayrı-

ca Müslüman zenginlerden 10 bin, Hıristiyanlardan 10 bin altın (mallarına göre) toplanır. (İstanbul Kadısı Hakkı: 2 Ramazan 973) (...) 20 nefer Yahudilerden: 10 bin florin; İspanyol (...) dan maadaki Yahudi cemaatları ağnıyasından 10 bin florin (İstanbul Kadısı: Şevval 973) toplanır.

Tabii bu yalnız et işi için böyle değildi. Et kadar hatta ondan önemli buğday ticareti de böyle idi. İç ticarete nelerin geçtiğini, o zaman yalnız İstanbul surlarındaki bakkallarda satılan şu kadar kalem eşyadan anlayabiliriz: Pirinç, rugan sade ve çırak, çerdiş zeyt, yağ şırugan ve tulum peyniri, pastırma, nohut, kayısı, ve ilh. Hep alıp yürüyen ticaret sermayesinin maddeleridir.

Üst tabaka devlet adamlarının, bu tefeci-bezirgan münasebetleri içine nasıl boylu boyunca bastıkları gene bir Kanuni paşasının, siyasi ve içtimai meselelere dair kaleme aldığı şu satırlarda açıkça okunur:

"Erbabı münasibinin kimi pirinç bezirganı, kiminin hanesi attar dükkânı ve kendüsü bakkaiuk ve neuzubillahî taaiia sarrafiuk eyeyüp bu mürtekbâtı(rüşvetçi) ricai'î devlet bunlardan olmamak gerek Narh ise mesaüh'i fetvadır (resmi fiyatlandırma, fetva hükmündedir)." (Asafname c. 2)

Görüyoruz, "yeni düzen", tefeci-bezirgan münasebetleri öylesine bir yangın haline girmiş ki, artık devlet adamları evliya heybetli kavukları ve ilahi kübbeleriyle *bezirganlığa* kalkışmışlar, hatta evlerini *aktar dükkanı* yapıp, ar değil kârdır kabilinden işi bakkallığa dökmüşler. Ve Kur'an'ın kesin yasağına rağmen, tefeciliğin şehir ölçüsündeki şekline, *sarraflığa*, yani modern bankerliğin atalarına dört elle sarılmışlar. Yani kim demiş Osmanlılar ticarete hevesizdiler? Daha Kanuni çağında, "devletçiliğin umdesi" gibi, sırtını devlet kapısına dayayan bezirganlık ve bankerlik de yeni bir icat değil. Adeta "tarih bir tekerrürdür" diyen allamelere insanın hak vereceği gelir.

Peki bütün bu işler yasak değil mi? Elbette "yasak". Ama bütün marifet işi kitaba uydurmak, minareyi çalarken kılıfını bulmak değil mi? Sultan istediği kadar, sefer yolunda kopan özengi kayışını doğru dürüst tamir eden yeniceriyi, esnaflaşmış, yani soysuzlaşmış diye ordusundan dışarı atsin. "Dergahı mualla kulları", "erbabı münasip" ve "ricai devlet" kös dinlemiş. Yukarıdaki satırları yazan paşanın el altında kaç hamamda yatırılmış sermayesi yoktu? "Mürtekbât" saydıkları bezirganlığı kendisi yapmayabilir. "Neuzubillah!" diye istavroz çıkararak ağza aldığı "sarraflık"la perde arkası ekabirin sıkı fıkı mukadderat birliği yoktu?

Nitekim, o gibi bezirgan-tefeci soysuzlaşmalarına karşı tedbirler tavsiye eden aynı zat, hemen arkasından şunu katar:

"Ehli menasibi (memurlar) birkaç şikâyetçi ile azi etmemek gerektir... Mektupla müntesih oimayup, şakileri (şikâyetçiler) gene birkaç kere üsteler ise ve vaki ise azi olunmak gerek." (Asafname)

Yaşı benzemesin, koca Lütfü Paşa zamane müşirine ne uygun adam-
mış? Orijinaliği "aslına uygunluk" diye çevirdiğimize göre, Asafnamecinin
selefleri o "asl"a "mutabıklık"ta ne yaman sadakat göstermişler! Devlet
adamı ticaret ve tefecilikle uğraşmayacak. Ama "birkaç kişi şikâyetçi" ile
de hemen azlolunmayacak. Ya ne yapılacak? Kendisine bir mektup yazı-
lacak. Yani, "falan ve filan, hakkında şöyle diyor, ayağını denk al" denile-
cek. Tabii o zat budala olmamalı. Derhal "uslubu hasmane" ile "şikâyet-
çileri tuzla buz etmeli. Eğer edemez de şikâyeti tekrarlatırsa, o zaman iş
tahkik edilecek, "vaki ise," yani tahkik edenle mürtekeb anlaşamazsa, bir
kelime ile mürtekebin beceriksizliği son haddini bulunca artık irtikaba la-
yık görülmeyerek azle kadar gidilecek. Demek, "o sene mal beyanı kanu-
nuna tabi tutulan 121 kişiden yalnız 2'sinin suçlu bulunması" bu kadar
"kökü içeride" bir gelenek imiş.

Şark cephesinde, yeni bir şey yok mu? Başbakan yardımcısı Barutçu
"Büyük Millet Meclisinde mal beyanı kanununun şimdiye kadar nasıl uy-
gulandığına dair olan soruya:

*"Şimdiye kadar amir ve memur 121 kişinin mai beyanına davet edildi-
ği bunlardan 60'ının tecziyeyi mucip ha i i görülmediği, 29'un un beraat et-
tiği, 2'sinin mahkum olduğu anlaşıldı. "Bu cevaba karşı soru sahibi millet-
vekili de: "6 senede topu tapu 2 kişinin mahkumiyeti ile neticelenen Mal
Beyanı Kanunu'nun da şiddetle tatbikini istedi." (Cu m h u riyet G. 9.11.948)*

V- TEFECİ-KAPİTAL MÜNASEBETLERİ

1- Derebey Lüksü ve Pahalılık

Osmanlı İmparatorluğunun başlıca üretim temeli toprak, dirlikle de-
rebeyeleşir; kesimle bezirganlaşır. Her iki halde de devletin temelli geliri
olan toprak iradı hazine dışına akar. O zaman çare? Akçeyi züyuflaştır-
mak, yani resmi kalpazanlıktır. Modern devletçiliğin "enflasyon" dediği
oyun, şimdi kâğıt üstünde geçtiği için daha belirsizce oynanır. O zaman
aynı hırsızlık göz göre göre eldeki paranın madeninden çalmakla, pek gö-
ze batarca açık yapılırdı.

"Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat" yazarına göre, altınla gümüş Tanrı'nın
kutsadığı iki mübarek akçedir: *"Halk ve iierigelenler, işlerinde, Allah'ın kut-
sadığı şeyleri talep ederler. Yani altını diğer madenlerden daha kıymetli sa-
yarlar. Devlet idaresi de, bütün zaruri ihtiyaçlarını gümüş ve altına bağlı gör-
mektedir."* [47] Dünyayı çeviren bu "aziz ve muteber" nesnelere "muzaya-
ka'i maliye" (malienin sıkışması) üzerine kalplaştırılışını izah için önce kaba-
hati Mısır'a yüklemeye kalkar: Züyuf akçe çıkarmanın Mısır'dan başladığını
söyler. Maden reayasından odun kömür alanların, madenleri işletmeden alı-
koysukları için fiyatları yükselttiklerini öne sürer. Sonra şu kaydı yapar:

"Avrupa'da mutlaka ayar sikke ve her bir nakdin ne kadar gümüş ve altından ibaret olduğu meri ve muteber olduğuna binaen, cemi emteayı ve hindiye vezin ve ayar sikke'i Osmaniye'ye tatbik ile bu vakitlerde ne tedbirler kalp olduğu numayan ve itibar mezkur ekser nasm emteayı hindiye ve e fenciye rağbet ve ihtiyaçlarından naşi m e mal i ki Devleti Aliye 'a'e dahi cari ve teba'yi nasa sari olmakla, her nesnenin gilasım müs-teizim ve mucip olduğu stilban ve bir minval meşruh vezn ve ayar itibarıyla, cizve ve ma likan ve mu kata a t ve sair varidat Devleti Aliye'den bil-cümle ira da t Devleti Aliye'ye dahi nisif mertebeden ziyade noksan tari."

(Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat)

Birkaç cümle, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün çözülüş faciasını karmakarışık bir şekilde aksettiriyor.

1- "Nasara" (Avrupa) paralarının içindeki altın ve gümüş miktarı "meri ve muteber", yani bellidir. Halbuki Osmanlı paraları "ayar"ını kayıp etmiştir. Ama, bu kimseyi aldatamaz. Yani, içinden kıymetli madeni çalınmış züyuf akçe, belki imparatorluk içinde mecburi geçiş yüzünden bir müddet eski değeri ile, yahut isim değeriyle elden ele geçip ödeme vasıtalığı eder. Fakat Frenk ve Hint metalleri alınıp satılırken, Osmanlı parasının üzerinde yazılı olan ada değil, içindeki madenin "vezin ve ayar"ına bakılır. Cihan piyasası kalp akçeyi açığa vurur.

2- Peki biz içeriye bakalım; ecnebi mal almayalım! İmkânı mı var? Ahalinin çoğu Hint ve Frenk mallarına dadanmış. "Nizamı Devlet"çiye göre, fiyatlardaki pahalılık bundan! Devlet gelirinin yarıdan aza düşmesi de gene bundan!...

Birinci fikir: "Vezin ve ayar sikkei Osmaniye"nin düşük, yani züyuf olduğunu belirtiyor. İkinci müşahede, aşırı derecede üstünkörü görünmesine rağmen, bir ikinci olayı açıklıyor: Hint ve Frenk metalleri "teba'yi nasa sari"dir. Bu, A. Smith'in çalım satmaya hevesli gösterdiği "büyük arazi sahiplerinin Osmanlı ülkesindeki lüks düşkünlüğüne işaret etti. Bütün buradaki "ekser nasi" üst tabakanın çoğunluğudur. Gerçi o tarihte artık "Frenk" mamullerinin her çeşidi Osmanlı sanatlarını bozguna uğratmış durumdadırlar. Ama Frenk mamulleri Hint mamulleriyle yan yana satıldığına göre halis ayar "sim ve zer" (gümüş ve altın) isteyen bu "pahali" şeylerin lüks eşyası olduğu meydandadır.

2- Züyuf Akçe ve Toprak Derebeyliği

Mesele bu şekle konulunca, "züyuf akçe"nin sebebini kavramak epey kolaylaşır: Bizim ilk fedakâr İlb'lerimiz artık, Sultan Süleyman gibi, "Da-ima defi düşman ve fethimemalik için seferden haii oimayup (sürekli ola-

rak düşmanı kovmak ve ülkeler fethetmek için savaştan geri durmayıp)...
Gece ve gündüz atımız eyerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır." ("Fransa Kralı Françoise ya Nameyi Hümâyûn, Cevdet Tarihi) diyemiyorlardı. Sahil saraylarda aşk ile meşk ile yaşıyorlardı. Bunların lüksü, dirlik düzeninde sipahilere ayrılan basit ve kuru tımar ve zeamet gelirleriyle kapatılamıyordu. Başta saray gelmek üzere bütün üst dirlikçiler zümresi, miri toprakları kuşa döndürmeden evvel ve sonra züyuf akçe denilen resmi kalpazanlıktan medet umdular. Akçe hırsı miri toprakları da pençesine alıp, tefecibezirgan kapitale kesimler sunmaya başlayınca; züyuf akçe ile kesim vurgunculuğu birbirini dörtümlen kovalayan fasit dairede harekete giriştiler. Züyuf akçe; kamu topraklarını çapula kapı açtı. Kamu toprakları çalındıkça, züyuf akçe büsbütün zaruretleşti.

Demek, züyuf akçe kalpazanlığı, esas itibarıyla toprak düzeninin soysuzlaşmasına doğrudan doğruya bağlı bir olaydır. Toprak ekonomisinin soysuzlaşması derebeyleşmesidir. "Nizamı Devlet"çinin bütün ileri sürdüğü sebepler de netice itibarıyla gene derebeyleşmeye çıkar. Mesela, ilk züyuf akçe usulünü Mısır'a yükler. Doğru mu? Şu muhakkak ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda akçe kalpazanlığı daha Mısır'ı ilhak etmeden yüz yıl evvel başlamıştı. Yani akçe züyuflaştırma kabahatini Mısır'a yüklemek ezber hükümdür. Ancak "Nizam Devlet"çi bu hükmünde de yalan kast etmiyor. Akçe kalpazanlığında, Mısır'ın büyük payı olmalıdır. Mesela, 1202 (1861) yılı, Darphane Nazırının her tarafa neşrettiği emirlerden birinde: Yıldız altını 5,25 kuruş, fındıklı ve mehar altınları 5 kuruş hesap edilirken, "mahbube'i Mısır" 3 kuruş olarak tesbit edilmektedir. Gerçi, "İstanbul'lu Mahbube" 3-3,5 kuruşla ondan aşağı kalmıyor. Ama Mısır altınının hepsinden düşük olması sebepsiz olmasa gerek. Osmanlı toprak düzeni "tahrir" denilen kontrol ve kadastro defterleriyle kurulmuştur. Halbuki Mısır'da Selim devrinden beri bir daha "tahrir" yapılmamıştır. Bu kontrolsüzlük, en keskin siyasi kargaşalıklara sahne olan züyuf akçede ileri giden Mısır'ın, başka her yerden çok ve evvel derebeyleştiğini anlatmaz mı?

Madenlerin reayasını odun, kömürle uğraştırıp, maden işletmesini batırmak da, gene toprak düzenindeki derebeyleşmenin, maden işlerine de aynen salgın yaptığını ispat eder.

Elhasıl, nereden kalksın, aynı noktaya varırız. Züyuf akçecilik, tefeci bezirgan kapitalin yayılması kadar toprak ekonomisinin soysuzlaşmasına, üretim münasebetlerinin derebeyleşmesine de dayanır. Daha bunu söylerken, Osmanlı İmparatorluğu'nda züyuflaştırmanın hangi tarihlerde başladığını kestirmek mümkün olur. Bunu kısaca takip edelim.

3- Osmanlı Paralarının Tarihi Seyri

Birinci Osmanlı saltanatı: Gümüşten başka akçe çıkarmaz. Hatta bu çıkardıklarında bile açıkça Bizans tesiri altında kalır. Osmanlı paraları 825 (1422) yılına kadar beş rakamı (1) veya (2) şeklinde yazılır. Keza 834 (1430)'den 900 (1494)'e yani Fatih'ten sonra III. Beyazıt devrine kadar dört rakamı önce (3) sonra (4) biçimine girer: (Halil Ethem: "Meskukatı Osmaniye") bu iki rakamdan birinci, yani beş rakamı: latince 5, dört ise: latince 4'den başka nedir? Gene aynı tarihlerde sıfır bile, Arap harflerindeki gibi sıfır, yani nokta değil (sıfır) şeklindedir.

Birinci Osmanlılıkta fetret devrindeki kadar kalpazanlık yoktur. III. Alaeddin'den önce Selçuk sikkeleri 4 ila 15 kıratı. (Bir kırat 3,207 gram). III. Alaeddin'den sonra çöküş kalpazanlığı, Selçuk dirhemini 13 ila 14 kırat gümüşe kadar düşürdü. Osmanlılar, yeni bir devlet kurdukları vakit, Selçuk sikkelerini kullandılar. Osman Gazi adına hiçbir sikke bulunmamıştır. Orhan Gazi Osmanlı devletine çeki düzen verip sağlam bir temel atınca, Alaeddin'in tavsiyesiyle, meşrut (şartlı) meclisinde sikke için de bir karar alındı. Bu sikke "*rağbet'i umumiyeyi ceip için*" %90 ayarında yapıldı. (Sene 727/1327) (Ali: "İsimsiz ve Tarihsiz Sikkeler, ilk Osmanlı Sikkesi, 1 Şubat 1334 N. 8.) Bu karara göre Osmanlı sikkesi yarım Selçuk dirhemi olacaktı. Orhan'ın tek akçesi 5 3/4 kırat gümüştü ve bu ölçü bir daha 3 çeyrek asır değiştirilmedi. Murat Hüdavendigâr'ın akçesi, Yıldırım Beyazıt'ın akçesi, hep 5 3/4 kırat gümüş olarak kaldı. O zaman için bu küçücük beylikte ilk gazilerin ne kadar dürüstlüğe çalıştıkları bundan anlaşılır.

Fakat Timur darbesiyle birinci Osmanlı devleti devrilince, Yıldırım'ın oğullarından yalnız Emir Süleyman ile Mustafa Çelebi atalarının namusunu koruyarak, akçelerini 5 3/4 kırat yaptılar. Musa Çelebi ile Mehmet Çelebi, derhal akçe başına bir habbe gümüş çalarak akçeyi 5 1/2 kırata indirdiler. (Bir *habbe 50 miligram*. "Takvim'i Meskukatı Selçukiye" İsmail Galip). Ve o zamanki tarihin ruhuna göre hırsızlık üstün geldi. Mehmet Çelebi, Sultan Mehmet oldu. O zaman Edirne akçesini yeniden 5 3/4 hatta daha ileri giderek 6 kırat gümüşe çıkardı. Ama bir elden verdiği öbür elden geri almayı unutmadı: Ayaslug akçesini, 5 1/4 kırata kadar düşürdü. Osmanlılığın bu yeniden dirilişi devam ettikçe, II. Murat zamanıyla II. Mehmet, Fa-

tiş oluncaya kadar geçen zaman zarfında 40 yıl kadar Osmanlı akçesi istikrarını muhafaza etti.

İstanbul'un fethiyle beraber, Osmanlılık "Tevaifmluk"lkten imparatorluğa çevrilince, bütün benzerleri gibi, fethettiği tarafından fetholundu: Bizantizmin tesiri altına girdi. Ve Osmanlı tarihinde, züyuf akçe sistemleştirilmiş bir saltanat manevrası haline girdi. Fatih'in açtığı yeni büyük fütuhat ve altın para devri, aynı zamanda Bizans ve ortaçağ geleneğince, resmi kalpazanlığın iekleniş devri oldu. Ve adeta sistemli bir şekilde, Fatih her on yılda bir akçenin gmşn habbe habbe çaldı. (Ali: "Fatih Devrinde Akçe": Tarih'i Osmani Mecmuası, 1 Nisan 1335-1 Haziran 1337, No. 49-62'ye bakıla)

Yıllar	848-855	865	875	886
Akçalar	5 1/4 kırat	4 3/4	4 1/4	3 1/4

Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman devirlerinde akçe 3.5 kırat (1/4 dirhem'i şer'i) oldu. (Ali: "İsimsiz ve Tarihsiz Sikkeler", Keza) (bir dirhem'i şeri 14 kırat.)

4- Züyuf Akçe ve Devlet

Görüyoruz: Osmanlı sikkesi İstanbul'un fethine kadar, birinci saltanat devrinde hemen hiç değişmez. Yüz yılda ancak 2 habbe: %8,9 alçalır. Bizansla kaynaşılır kaynaşılmaz, adeta bir yıkılış başlar: 40 yılda 6 habbe, %28,57 düşüş. Ondan evvelkinin sekiz mislinden fazla sratlenir.

Ondan sonra gelen yüz yılda gene hayli istikrar görülür: 1 habbede %6,66 kadar düşme vardır. Lakin, Süleyman Kanuni'den sonra, yani kesimler rejimi, yani tefeci-bezirgan kapitalin toprak ekonomisine saldırışı başlar başlamaz, artık resmi kalpazanlık da, "Yıldırım" kalpazanlığına girer: I. Süleyman (Kanuni) devrine kadar 2 yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu'nda akçenin gümüş muhtevası 5 3/4 kıratattan 3 2/4 kırata iner. İlk iki yüzyılda, 1 kırat 3 habbe gümüş alınır. Daha doğrusu birinci yüzyılda hemen hiç devlet hırsızlığı yok. İkinci yüzyılda 7 habbe resmen alınır. Bugün buna ne büyük iffet! diyebiliriz. Çünkü bütün zayıflaştırma, iki yüzyılda yarı yarıya bile değil; %46,78'dir. Halbuki ondan sonra gelen yüzyıllarda Fatih devrinin kalpazanlık temposu baş döndürücü bir çabuklukla artar durur.

Başka başka kaynaklardan aldığımız rakamlara göre, kısaca şu neticelere bakabiliriz:

16. yüzyılın ilk yarısı

(I. Süleyman devri:
926-74/1519-66)

Bir akçenin 1/3 dirhem
gümüş tutarı
Gerçekte:3 2/4 kırat:
şeri dirhem 1/4'ü
Osmanlı dirheminin
1/4,57'si

17. yüzyılın sonu

Abdurrahman Şeref
"Tarihi Osmani"sine göre yılları
1/20
1 akçe, 6 paralık
gümüş sayılır
(1600/1688) yılları

19. yüzyılın başı

(1250-54/1833-7)
"Tarihçe
Evkaf'a göre c.1

1/20
1 kuruş= 40 akçe:
1/3 dirhem gümüş

olduğuna göre hemen hemen her bir-buçuk yüzyılda 5-6 misli düşüş. Demek her çeyrek asırda bir misli kalpazanlık.

Unutmayalım ki, burada akçenin yalnız gümüş muhtevası eksilir. Halbuki zamanla gümüşün zati değeri de düşer. Onun için paranın gümüş tutarını değil, alım kabiliyetini göz önünde tutarsak, züyuflaştırma ölçüsü de yükseklerle çıkar.

"Nizam'ı Devlet Hakkında Mutalaat" (Tahminen 41, 42, 43 no'larında, Ahmet Tevhit Bey hediyesi olarak neşredilen) yazarına göre, Kanuni Süleyman, *"Buyruklara bağlı ve savaşa hazır olmak üzere 40.000 nefer yeniçeri yiğitlerinden oluşan yeni ve eski odalardan 196 ortaya, ki bunlardan her birinden birkaç yüz nefer yerleşik olup, bunların birer evi, tayınları, elbise ve silahları devlet tarafından karşılanırdı. Gizli ve açık, bu zamanın altmış-yetmiş akçesine bedel 7'şer akçe belirli ulufeleri tahsis..."* [48] (s.26-27) etmişti. Demek, akçenin alım kabiliyeti bakımından:

16. yüzyılın ilk yarısında

(I. Süleyman: 1519-1565)

Aynı şeyin fiyatı 1 akçe

18. yüzyılın sonunda

(III. Selim: 1789-1808)

10 akçe eder

Ortalama 2,5 yüzyılda, bir akçenin alım kabiliyeti hemen hemen 10 misli düşmüştür. Cevdet Tarihi, *"ol tarihte cari olan kuruş şimdiki sağ akçe hesabıyla on bir kuruşa baliğ olduğundan"* (c. 3, s.300, Baskı 1273) der. "Ol tarih": (1203 Göç/1788, doğum), "Şimdiki" tarih (1273/1856) dir. Demek kuruşun alım kabiliyeti bakımından:

18. yüzyıl sonu

(1203/1788)

aynı şeyin fiyatı 1 kuruş

19. yüzyılın ortası

(1273/1856)

11 kuruş eder

Yani, üç çeyrek yüzyıl (78) yıl içinde 1 kuruşun alım kabiliyeti 11 misli düşmüştür. Bir zaman hesaplar akçeyle yapılırken, bir buçuk yüz yılda ancak 10 misli düşme; ondan sonra bu müddetin yarısı kadar zamanda 11 misli düşme... Osmanlı devletinin ödeme vasıtası, adeta cisimlerin sukut (düşme) kanununa uyarak düştükçe süratini arttıran bir kalpazanlığa uğramıştır.

Kesimcilik düzeninden önce 2 yüzyılda *yandan az* (%46.78) züyuflaştırma, kesimcilikten sonra *bir buçuk* yüzyılda *on misline* yakın (%1000) kadar ölçüyü bulur: 25 misli kalpazanlık sürati! Daha ondan sonraki 3 çeyrek yüzyılda; *on bir mis'i* (%1100) züyuflaştırır. 50 misli kalpazanlık sürati! Züyuflaştırma, 200 yıllık ilk saf *dirlikçilik* devrinde yarıyı *bile* bulmaz.

Bu 440 yılda 1 misli züyuflaştırmadır. *Kesimcilikten* sonra ilk bir buçuk yüzyılın hemen her 15 senesinde bir misli züyuflaştırma, ondan sonraki üç çeyrek yüzyılda her 7,5 yılda bir misli züyuflaştırma alır yürür.

İşte. Züyuf akçe denince, bu korkunç resmi kalpazanlık göz önüne getirilmelidir. Bu kalpazanlığın, toprak düzeninde tefeci-bezirgan kapitalinin girmesiyle at başı gidışı, hemen ondan sonraki Osmanlı devlet, ordu, memleket ve din işlerinde kopan kıyametleri rakamla izaha yeter.

5- Züyuf Akçe ve Tefeci Bezirganlık

18. yüzyılın ilk yarısında şöyle bir hadise geçiyor. (III. Selim 1703-33 devri): Sarraflar ve kalıpçılar "her ay hazinesi amireye beş bin dirhem halis gümüş verirler." Arada gümüşün dirhemi 20'den 22 akçeye çıkınca gümüş gelmez olur. "*Bu sebepten devlete para ve çil akçe basılmamış ve neticede muamelatı ticariye sektedar olmuştur.*" (Ahmet Refik: Lale Devri "Halit Kütüphanesi" s.82) Bunun üzerine bedesten ve sarraf kethüdaları bir meclis yapıp gümüş dirhemini 20 akçe (otuz para) ve Mahmut devrinde 330 akçe tutan "zer'i mahbube"yi 400 akçe, yeni kuruşu da 120 akçe olarak tesbit etmişti. Bunun, üzerine yazar şunu ilave eder:

"İki yüz sene evvel 3 akçe eden bir dirhem gümüşün rayıcı, zamanımız meskukatıie (sikkelerine göre, parasıyla) kırk para iken, şimdi 20 akçeye verilmiş bir dirhem gümüş ancak 6 para edebiliyordu. Hükümet halkı bu para ile tahakküm altında tutuyordu." (Keza, s.113)

Fatih'in ilk altın sikkesi 10 akçe idi (883 göç, 1478 doğ). 100 tanesinde 110 dirhem altın vardı. İki buçuk yüzyıl sonra, sultana altının gene 100 tanesi 110 dirhem olduğu halde halk elinde dolaşan asıl ödeme parası ile 1 altın sikke 400 akçe tutuyordu. Bedesten ve sarraf kethüdaları (yani bezirgan ve tefeci sermaye mümessilleri) bir toplanışta fiyatını iki akçe dü-

şürüyor ve altını Mahmut devrinde 70 akçe yükseltiyor. Fakat, biz onun hükmüne değil, söylediği olaya bakınca kimi görüyoruz? Bedesten ve sarraf kethüdalarını. Demek hükümet de, o tefeci-bezirganlar elinde halka doğru çevrilmiş bir silahtır.

Bu, normal olarak, yani tabir caizse meşru ve kanuni yoldan tefeci-bezirganlığın oynadığı roldür. Bir de anormal sayabileceğimiz oyun var. Orada artık devlet büsbütün acz içinde çırpırır. Mesela 1202 (1788) "vakayı şer'i"sinde şöyle bir olay okuyoruz:

"Bir zamandan beri birtakım rüşvetçilerin kabahatleri ve aldıkları rüşvetler nedeniyle, dolaşımdaki sikkeler sayıca artarken, ayarları eksilmiş ve bozulmuştur. Darphane Nazırı Yusuf Ağa eliyle şöyle bir düzenlemeye gildi: Halk arasında yüz on para eden, arkası düzgün basılı Frenk Riyali yüz paraya ve beşer buçuk kuruşa giden Yıldız altını da beş kuruş on paraya... geçerli olup, arkası kesik ve kırk altınlar geçmeyip, alışverişte kimin elinde varsa eksik haliyle hesap edilmesi için emirler yayınlandı. Bu suretle de adı geçen eksik altınlar toplanıp darphaneye geri gönderilmiştir." [49] (Ahmet Cevdet: "Tarih-i Cevdet" c. 3, s.421-422)

Yani, resmi hırsızlık yanında paraları kıyıcıklarından kemiren gayri-resmi farelik bile, devletçe oldu bitti kabul edilmektedir.

Facianın tuhaflığı neresinde? Devlet, sakalı tefeci-bezirgan sermayenin eline vermiş. Teşkilatlı gangster metoduyla boyuna halkın parasını çalıyor, çaldırıyor. Halk: *"Zeama maiyetinde çalışan, yeniceilik, esnaflık ve rençberlik eden halk, nimeti maariften, refahı medeniyetten mahrum"*"Saray burnunu tezyin eden (süsleyen) kubbe ve kemer altında Topkapı Sarayı'nda zevk ve sefa ile meşgul beş on kış/n/n esiri." (Lale Devri s. 106) Bu beş on kişinin felsefesi şu:

"Gülelim, oynayalım, kam alalım dünyadan..."

"Mai tesmiyn içelim çeşme i nevpeydaden."

(Yeni türemiş: Çeşmeden cennet ırmağı Tesmin'in suyunu içelim.)

Bu felsefeyi şair:

"Kemer kuşiste pekarende kuşei destar"

(Kemer kırılıp kopmuş, pür evsar, yani darmadağınık) dolaşiyor. *"Kızıoğlan nazı nazık, şehvet ü avaz'ı avazın bela mısın ben de bilmem, kız mısın, oğlan mısın kafir"* dediği güzellere *"renk gülden came"* (gül renginde kافتan), *"buy'u yaseminden pirehen"* (yasemin kokusundan gömlek) giydirtiyor. *"Herparlak kaside inşadında"* Tıpkı zarif ve nemin bir kadın eli gibi elmas yüzüklerle müzeyyen" vezir elleri *"ağzını cevherle dolduruyor"* (Keza; 72) *" Vilayetler sefl ve perişan, nan'ı paraya (ekmek parasına) muhtaç. Müstebit valilerin zulmü, altındagıryan"* (Keza: 90) Saray ve salhanelerde:

Ziynet, debdebe, düğün, ziyafet, atıye:.. "Samurkürkler, kıymettar hil'atlar ihsan..." Bir "mahbup" lalesine "bin aitun narh!"... Efendilerin "mai tesnim" içtikleri "çeşmeinevepyda" hangisi ola ki? "Nizamı CedidAsker" yetiştirmek için konulan "Bid'af isimli ticaret vergisi...

İlk yeniçeri 1 akçe ulufe (gündelik) alırdı: Altın hesabı, şimdiki parayla günde 8 lira. Çünkü bir altın beş on akçe idi. Aynı altın 400 akçe oldu. Yani ulufe 80 misli değerinden düştü. Artık onunla geçinilemez. "Yeniçerilerin kısmı azami vakti hazerde (barış zamanı) ticaretle iştigal ediyorlar." (Keza 111) Sen herifleri hem "Nizam Ced/t"le o ulufecikten bile mahrum et; hem "Bid'at"la ticaretten et... Buna can mı dayanır?

Züyuf akçe oyununun birinci derece kurbanları, o zamanın gündelikçileri: Yani ulema ile askerdir. Birisi kafa, öbürü kol kuvveti. Bunlar, menfaatleri gibi birleşince neler olmaz? Bir çarşı tellalı Patrona Halil, Manav Muslu ve Kahveci Ali ile birleşip, mazul İstanbul kadısı ve Ayasofya vaizinden aldıkları akılla, çarşıda; "davayı şer'iyemiz vardır!" diye dolaştılar mı, yandı Üsküdar:

"Bir niym neşe say bu cihanın baharını

"Bir sagarı keşiyeye tut lalezarını"

Beyitlerine dalmış vüzera!... Bir anda, 15 kişiden 76.000 "asi" çıkar. Başları: "Parayı vezir konaklarından alır, hatta Hıristiyan sokaklarına döker."! İstanbul kadısı Deli İbrahim fetvasıyla, "Üçgün içinde Sadabatm müzeyyen ve mamur sahilleri harabedar şekline ifrağ (döküldü)" (Keza 145) edilir. "Âlemin canlar kanar iydü hevas canına." "Yüz yirmiyi mütecaviz kasırlarıyla büa teşbih (benzetmesiz) şehir, keferi müncere (kafirlerin sonu) gibi müteharrik (hareketli)" olur.

Ya nedense hepimiz, yalnız softa ulema ile cahil yeniçerileri keza topa, ateşe tutar. Hele biçare yeniçeriler hâlâ neuzibillah kafir tufur görülür. Peki, asıl şatafatlı hırsızlar neticeye sebep değiller mi? Halkı bu derece yoksullaştırıp, hayvanlaştıranlar ettiklerini biçtikleri gün "tarih" neden şaşıyor? Hayvan yerine konulanlardan, başka nasıl tepki, ne kadar insan tekmesi beklenir? Hele biçare yeniçeriler ne yapsınlar? Kabahat heykeli sayılıyorlar. Kıyamete kadar aç açına: "Allah! Allah! Allah!... baş üryan, sine püryan, kılıç al kalk. Bu meydanda nice başlar kesilir, kimse soramaz: Eyvallah! Eyvallah! ... Kadir kılıcımız düşmana ziyan... Kulluğumuz padişaha, ayan... Üçler, yediler, kırklar... Külliyyatın Muhammed-i Nur'ini... Kerem'il Ali... Pirmiz Hacı Bektaş'ı Veli... Şanımız, hünkârımız dine, devranına hu diyelim, Hu uuu u u u u!"

Diye hep serbest nazımla gülbankın (bir ağızdan övgü) çekemezlerdi ya?

VI- SOSYAL SINIF MÜNASEBETLERİ

Kesim düzeni: Kapitalizm öncesinin, kamu topraklarına, dev ölçüsünde saldırışıdır. Bu saldırı, Batı Avrupa'dan İngiltere'de olduğu gibi kapitalist üretim yordamına kapı açamaz. Yani *sosyal devrim*, Osmanlılıkta kendi ekonomisinin normal gelişimi ile gerçekleştiremez. O zaman ne olur? İç kuvvetlerin gitgide soysuzlaşması olur. Bunun sonucu, kadim çağda *tarihsel devrim* varabilirdi. Yani yeni bir barbar salgını Osmanlı medeniyetini tuzla buz edip, yeni temeller üzerinde tekrarlamaya kalkabilirdi. Lakin, kadim çağ bitmiş; modern çağ başlamıştır. Osmanlılık gibi eski model ekonomi soysuzlaşmaları, artık barbar aşısıyla kendi alanında yenileşemez. Eskiden ölüm döşeğine düşmüş topluluğa "kan nakli" yapma kabilinden canlı sağlam barbar topluluğu yetişebiliyordu. Şimdi oyun onun yerine sağlam yapılı, canlı rejim kapitalizmdir. Kapitalizmin yabancı ülkelere, hele eski medeniyetlere saldırışı, hiç de barbar akınlarına benzemez. Barbarlar zaptettikleri eski medeniyet tarafından zapt olunurlardı. Çünkü ondan daha geri ekonomi sistemine dayanıyorlardı. Kendi daha beşeri müesseselerini muhafaza edecek hiçbir iç sosyal teşkilat kuvvetleri yok idi. Barbar yağınlarının dört elle sarılıp kalıplarıyla güvendikleri şefleri, onları medeni sivrilme ve hüküm altına alma imkânlarıyla boğup kolayca satabiliyor ve atabiliyorlardı. Kapitalizm ise, ön kapitalizmden daha ileri bir düzen olduğu için; kapitalizmden umulacak tek medet sömürgeleşmeyi göze almaktı.

Bu mukadder ve meşum çöküş ve yıkılış hangi konkret olaylarla gelişti? Osmanlılık için bir devrim ve yükselen ilerleme imkânsızlaşmıştı. Osmanlı topluluğu kendi normal gelişimini daha bitirmeye vakit ve imkân bulamadan, batı Avrupa'da kapitalizm atı almış Üsküdar'ı geçmişti. Yaya kalan Osmanlı için, kazaya rıza ile debelene debelene çökmekten başka yol kalmamıştı. Kendi mülkiyet münasebetlerinin hususiyeti yüzünden yüz yıllarca müddet uzayan bu ölüm döşeği hali, Avrupalı'nın "hasta adam" dediği manzara, nasıl gitgide ihtilatlar yaparak beterleşti? Bunu, başlıca üç bölük soysuzlaşmayla kovuşturabiliriz:

1- İktisadi ve Sınıfı soysuzlaşmalar; 2- Siyasi soysuzlaşmalar; 3- İçtimai soysuzlaşmalar.

İktisadi soysuzlaşma, para iradının yarattığı müthiş soygunculuk temeline dayanır. Bu soygunculuk, şüphesiz çalışan halk yağınlarının sırtında başarılıdır. Fakat kamu mülkiyeti olan miri toprakların çalınması ile atbaşı gider. Bir yanda halk, ötede halkın çalışma aracı olan topraklar çapula uğratılır. Sonra bu çapulun büyük kazançları, irad, kâr, faiz şekillerinde yeni sosyal üst sınıf türedileri arasında kırk haramice paylaşılır. Tefeci-bezirgan sermayenin manivela rolünü oynadığı bu yeni çeşit soygunda, ne insaf, ne

herhangi bir hedef aranamaz. Tefeci-bezirgan sermayenin, kapitalizmden bütün farkı da buradadır. Kapitalizm de soyar, ama hiç olmazsa, bu evvela yapıcı bir soygundur. Sermayedar üretiminin daima ilerleyici, yeniden üretim hali, cemiyeti, o zamana kadar görülmedik ölçülerde daima ve nisai (kadınsı, doğurgan) bir yükselişe kavuşturur. Saniyen (ikinci olarak), kapitalizmin soygunu, tarihte yalnız kendi kendini inkâr ile kalmaz. Fakat aynı zamanda gelmiş geçmiş her türlü soygunculuğa da son verecek olan "mezar kazıcısı" kuvvetleri de, her gün daha büyük ölçüde yaratır. Bu sayede bütün sınıfı soygunculuğuna rağmen, yeryüzünde *her türlü soygunculuğun inkârını* da yapar. Bir cümle ile kapitalizm hem *yapıcı* bir soygundur; hem *soygunun inkârını* da yapıcıdır. Tefeci-bezirgan sermaye ise tam bu iki hassenin (özelliğın) tersini gösterir: Hem sade yıkıcı bir soygundur; hem de türlü soygunun inkârı şöyle dursun, bilakis soygunun *beterini* getirici bir soygundur.

Osmanlı İmparatorluğunda, bu bakımdan iktisadi soygun sadece bir yıkılış ı& gün günden daha *kötüleşme* olmuştur. Bu yıkılış ve kötüleşmede, gerek irat, gerek kâr ve faiz şeklindeki soygunculukların yordamlarını anlamak için şöyle bir basamaklama yapacağıız: 1- Kamu topraklarının soyulması; 2- Bu soygunun paylaşılması; 3- Çalışan halkın soyulması. *Birinci ayırım:* İratçı ile sermayecinin kamu topraklarına el atması; *ikinci ayırım:* İratçılıkla sermayenin o soygunu kendi aralarında paylaşışları; *üçüncü ayırım:* Bilhassa sermayenin halk soygununu yamanlaştırması demektir.

1- Sosyal Sınıflar

Dirlik düzeni: Toprağın çalınıp çırpılması, yalnız hizmet, hem de hayatla ödenen hizmet karşılığı olarak bir dirlikçiler zümresine düşerdi. Dirlikçi, ömrü oldukça geçimini sağlayan dirlik garantisi altında, yalnız kendi ihtiyaçları için topraktan bir gelir elde etmekle yetinirdi. Kesim düzeninde iş bambaşka olur: 1) Toprağın işletilmesi, kesimciye *geçinmek* için değil, *faydalanmak* için verilir. Bu iki şey arasındaki fark, *ürün* ile *meta* arasındaki fark kadar büyük ve temellidir. 2) Toprağın işletilmesi, kesimciye bir *hizmet* karşılığı değil, *para* karşılığı olarak bırakılır. Bu iki şey arasındaki fark da, *memur* ile *sermayedar* arasındaki fark kadar büyük ve temellidir.

Kesimci, sadece *inhisarveya imtiyaz* sahibidir: Toprağın işletme inhisarını veya imtiyazını eline geçirmiştir. Kesimcinin aynı zamanda *para* veya *sermaye* sahibi olması şart değildir. Hatta parası olsa bile, kesimci, toprağı işletme imtiyazını eline alınca; onu bizzat işlemek şöyle dursun, işletmek ile uğraşacak kadar bile *"vaktfyoktur*. Bu vakit olmayış, birçok manaya gelir: 1- Kesimcilerin çoğı, genellikle devlet kapısına bilfiil veya unvanca

mensupturlar. Onun için, yani güya devlet işleriyle uğraşmaktan toprak işlerine bakmaya *vakit bulamazlar*. 2- Gerçekte ise, uzak yakın saltanat mensuplarında *derebeyleşme* o kadar almış yürümüştür ki, herhangi bir işte çalışmak şöyle dursun, başkalarını *çalıştırmakla* bile uğraşmak artık "şerefsizlik" sayılmaktadır. Eski ilb, samimi olarak toprak ekonomisini çiftçilere düzenlice işlettirmeyi "vazifelerinden biri sayardı. Kesimcilik çağında, üst tabaka o kadar hazır yiyicileşmiştir ki, işletme vazifesini bile angarya sayar. Onun için vakit bulsa bile -ki akşamlara kadar boştur, elbet bulur onu bu işe harcayamaz. 3- İnhisar toprağı işletememekte maddi bir sebep daha var ki, en mühimi bu olacaktır: Kesimcilik devrinde üst tabaka rahat ve süse iyice alışmıştır. O yüzden, esasen kendisi daima para sıkıntısı çekmektedir. İmtiyazlı durumundan faydalanarak kamu topraklarının kesimini alsın diyelim: Onun ilk ödenen "*muaceje*" parasını nereden bulacak? Böylece "vakit" bulamamak, neticede "*nakit*" bulamamaya varır.

Onun üzerine Osmanlı cemiyetinin artık iyice hazır yiyici, amelimanda (iş göremez) derebeyler haline gelmiş, yani "asilleşmiş" olan "mensubiyin tafisi", sözde "*mehamı umur* (önemli işler)"dan baş kaldıramadıkları için, gerçekte, her normal insanın biricik saadeti çalışmayı "*şereflerine*, "handedanlıklarına sığdıramayacak kadar "aylak hayvan" haline geldikleri için... fakat işin iç yüzünde üstü yaldızlı boş bir züğürtlüğe düştükleri için, kesim topraklarının işletimini, gözüpek, her işe girişkin müteşebbislere devrederler. İşte bu kesim topraklarının işletimini üzerine alan müteşebbislere umumiyetle "*mültezim*" denir. Mültezim ne yapar? Kesimciye para hususunda kefil göstererek toprak işletmesini üzerine alır. Yani mültezim dahi, toprağı işletme hakkını ele geçirirken paraya muhtaçtır. İşletimi gözetecek ve sömürecektir. Ama, bu iş için gereken peşin parayı ve ondan sonra kesimciye ödeyeceğı "faide"leri hazır para veya kredi olarak bir yerden bulmaya mecburdur. O yer, o zamanın bankaları yerine geçen *sarrafair*.

İşte, kesim düzeni deyince, karşımıza, birdenbire, o zamana dek Osmanlı cemiyetinde hiç farkına varmadığımız, yepyeni, bambaşka üç zümre insan çıkar. Bunları modern cemiyetin zümreleriyle kıyaslayalım:

1- *Mukataacr*. Bir çeşit toprak inhisarını elinde tutan imtiyazlı sınıftır. Bu modern cemiyetin *büyük arazi sahipleri* sınıfına benzer. Ama hiç de o değildir. Arazi sahibi, toprağın *mülkiyet tekeline sahiptir*. Kesimcide mülkiyet yoktur. Ancak muayyen bir müddetle toprağın *tasarruf tekeli*sidir. Mülkiyet henüz kamunundur.

2- *Mültezim*: Bir çeşit *müteşebbis sermayeci* rolünü oynar. Adeta modern cemiyetteki işletme kapitalistine benzetebilir. Fakat hiç de o değildir. Çünkü kapitalist, hür işçi kuvveti ile çalışma araçlarını birleştirerek üretim yapan

bir adamdır. Gerçi mültezimin ne yapacağı ve nasıl yapacağı kararlaştırılmış değildir. Ne isterse yapsın: Para bulsun, fakat yaptığı, *İşletme* değil, sadece *gelir toplamadır*. Kesimcinin bir çeşit kahyasıdır. Yalnız kahya arazi sahibi emrindedir. Mültezim kesim toprağını bir kere aldı mı, tamamen bağımsızdır. Dilediği gibi gelir toplamaya hak kazanır. Ona kimse karışamaz. Galiba devlet memurundan farkı da buradadır: Tahsildarı bir kontrol eden, muayyen bir kaide altında çalışmasını icap ettiren devlet teşkilatı vardır. Mültezim layüsel ama yefaldır (yaptığından dolayı sorumlu olmayan, sorgulanmayan). Mültezimin yaptığı sanayi işletmesi değil, bir çeşit *gelir ticaretidir*. Onun için sanayici sayılamaz. Bir çeşit bezirgan-müteahhittir. Zamanımızın müteahhitlerine çok benzer. Onlardan farkı, işini devletle değil, arazi sahibiyle de değil, kesimci ile yapmasından ibarettir. Onun için mültezimi, daha ziyade eski zamanın *müteşebbis bezirgan* zümresine sokmak mümkündür.

3- *Sarra*: Para sermayesini faiz getiren sermaye olarak işleten en ilk bankerdir. Modern kapitalizmde dahi, asıl müteşebbis sermayedar kendi parasıyla yetinmez. Hatta hiç parası bulunmayan girişkin adam dahi, para kredisi bularak sermayedar haline girebilir: "*Ona potansiyel sermayedar diye kredi verilmiştir: Ve bu ha i: İktisadi methiyeleri ne kadar çok hayran bırakmıştır: Varlıksız, fakat enerjili, sebatlı, kabiliyetli ve işten anlar bir adam bu suretle bir sermayedar haline geçebilir.*" (K. Marks *Kapital* c. III. Fası 36) İşte, sarraf, bu gibilere kredi yoluyla hazır sermaye temin eden tefeci sermaye mümessilidir.

Dirlik düzeninde, bir *devlet*, bir de onun sağladığı şekilde çalışan *çiftçi* yiğini vardı. Kesim düzeninde devlet gene devlettir. Çiftçi de aynı çiftçidir. Üretim yordamı eskiden ne ise gene odur: *Küçük çiftçi işletmesidir*. Yalnız devletle çiftçi arasına, yeniden üç başlı bir hazır yiyici sınıfı girmiştir. Kesimci, devleti emer, mültezim, kesimciyi emer, sarraf, mültezimi emer... sonra devlet bu üç zümrenin elinde bir silah haline gelir. Bu düzeni kan ve ateşle korurken, her üç zümre birden, çalışan çiftçi tabakalarını haraca bağlarlar. Kesimci, devlete toptan para verir, mültezimden *irat* şeklinde perakende para alır. Mültezim, *kâr* için kesimciye para ödemek üzere sarraftan kredi veya sermaye kiralar. Sarraf, doğrudan doğruya para sermayesinin *faizini* toplar.

Görüyoruz, her üç zümre de, para etrafında döner. Devleti de paraya, tefeci-bezirgan sermayenin mukadderatına bağlar. Yani, tekmil toplum, bir hamlede *sermaye emrine geçmiştir*. Yalnız sakın şunu karıştırmayalım: Modern manasıyla ileri bir *üretim yordamına* dayanan kapitalizmin sermayesi değil, sadece yeni bir *sömürüm yordamına* dayanan sermaye; kapitalizmden önceki, soysuzlaştırıcı, bozucu sermaye bahis konusudur.

2- Mukataaların Yenilip Yutulması

Mukataa: Miri toprağın bir şahsa yaşadıkça tasarruf edilmek üzere verilmesidir. Görünüşte bu, arazinin "imar"ı için kiralınmasına benzer. Gerçekte ise sahipsiz toprak, kayıtsız, şartsız bir şahsın hayatına bağlanır. Çiftçiye ve dirlikçiye de böyle hak verilmişti. Ama, çiftçi toprağı bizzat işleyecekti. Dirlikçi, toprağı kanı ve canıyla koruyacaktı. Kesimci, bu iki vazifeden de sıyrılmıştır. Sadece bir para verir. Geçer gider.

Gene görünüşte: Bir malikaneyi her yıl başka bir şahsın kiralaması ile bütün ömrünce aynı şahsın kiralaması arasında pek büyük bir fark olmamalı. Gerçekte: Fark, akla kara arasındaki kadar büyüktür. Çünkü, umumiyetle, bir işçinin bütün ömrünce kiralınması, onu nasıl köle durumuna düşürürse, tıpkı öyle miri toprağın da bir şahsa kaydı hayatla bağlanması, *hür toprakların köleleştirilmesine* varır. Toprak üzerindeki her türlü "imar, eşcar" (bayındırlık, ağaç uğraşı ve ekimler) toprağı tasarruf edenin *mülkü* sayıldığına göre, işin nerelere varacağı ve vardığı pek kolay anlaşılır.

Hususile: Her Mukataa bir "*Muaccele*", yani peşin para ile satılır. Kesim toprakları ne kadar sık elden ele geçerse, yani sahip değıştirse, devlet hazinesine o kadar fazla muaccele akçesi girer. Bütün bir ömür için kiralanan topraktan ise, hazine yalnız *30-40 yılda bir defa muaccele* alabilir. Kimse- nin ömrünü kimse hesaplayamaz. Demek mukataa müddeti, daha ilk adımda pamuk ipliğine bağlanmış göz aldatici bir laftır. Ve hazineye zarardır.

Lakin, iş bu kadarla da kalmaz. Asıl ondan sonra, kesim düzeninin başına gelenler pişmiş tavuğun başına gelmez. Miri toprakların üzerine çekirge sürüsü gibi nereden geldikleri bilinmeyen hazır yiyici birtakım türedi sosyal zümreler ve münasebetler çullanırlar. Mukataaları, iliklerine kadar -"Nizam-ı Devlet"çinin dediğı gibi- "egli ve beliğ" (yiyip yutar) ederler.

Nihayet, Batı Avrupa'da şahsi mülkiyet halinde bulunan büyük arazi sahiplerinin topraklarında görülen çok yaman bir vurgun vardır: Para zü-yuflaşması, Avrupa'da ziraat kapitalizmine, yani ileri bir yeni üretim yor- damına kapı açar. Osmanlılıkta kesimcileri Karun edip, toprak ekonomisi- ni büsbütün derebeyleştirmeye yarar.

Bu suretle, bütün öteki neticeleri bir yana, kesimciliğın başlıca iki çe- şit "yenilip yutulmasıyla" karşılaşırız: 1- Kesimin ilk doğrudan çapulu; 2- Kesimin sonra dolayısı ile çapulu.

3- Kesimin İlk Doğrudan Doğruya Çapulu

Bir kesim toprağı hangi nispetler içinde *tefviz* edilir? A. T. Hediyesi edi- len "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat"ın adsız yazarına göre:

"Mukataat miriye *altı, yedi, nihayet on senelik faizinden ziyade fazla şey vermezler.*" Daha az verdiğini ise Koca Sekbanbaşı'ndan şöyle dinliyoruz:

"Mukataamn akçesi iki, üç senede çıkmakla, bade her kaç sene mamur olur ise, anın faizini aiup cüz'i muaccele ile aldığı mukataadan kırk bin, el-li bin ve müddet'i ömrüne göre belki yüz bin kuruş menfaat hasil ettikten başka..." ("Hulasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam")

Neden biri 5-10 yıl diyor da ötekisi bunun üçte biri kadar: 2 ila 3 yıl ileri sürüyor? Buradaki hesap, içinde yaşamayanlarca kolay anlaşılama-yan, şark hesabıdır. İktisadi soysuzlaşma başladığı günden itibaren sözler işleri, kanunlar kitapları yalanlamakla yürür. 6 ila 10 yıl kesim düzenbaz-lığının kitaba uydurulan nazari/esidir. Ketebe bunu olduğu gibi tekrarlar. Fakat, biraz daha samimi ve yiğit olduğu görülen Koca Sekbanbaşı lakır-dısını esirgemiyor. İşin *ameli* tarafını, yani olayı belirtiyor.

Nazariyede arazi "faiz"i istenirken, tahmini olarak toprağın 5-10 yıllık "faiz"i hesaplanır. Buradaki "faiz" sözü *irat* yerine kullanılmaktadır: Fakat, haklı olduğu bir cihet yok mu? Bütün bu kesim dalaveresi tefeci-bezirgan sermayenin işidir: Kapitalizm öncesindeki sermayenin en saf şekli faiz ge-tiren sermayedir. Toprak da, o sermaye bakımından değerlendirilmekte-dir. O zaman toprak da bir çeşit "sermaye" gibi faiz getiriyor sanılır.

Faizle, toprak iradının bir münasebeti de, gerçekte bir "değeri" (yani insan emeğiyle yaratılışı) olmayan toprağın fiyatı, bugün olduğu gibi o za-man da ancak faiz yüzdesiyle hesaplanabilir. Toprağın "mukataa faizi" de-nilirken, o hesaba göre *tefviz* yapılır. Resmi faiz yüzde on veya yirmi beş ise, beş ila on yıllık faiz hesabıyla kesime vermek hesapsızlık değildir.

Lakin, kesimci elbet çıkarını bilen adamdır. Eline geçirdiği koyunu en son kılına kadar kırpacaktır. Onun için pratikte, devletin aldığı ücret, Sek-banbaşı'nın söylediği gibi, kesimci tarafından iki, üç yılda fazlasıyla çıkar-tılır. Mukataaların *doğrudan doğruya* yenilip yutulmalarında başlıca iki bi-çim çapul görülür:

1- *Meşru doğrudan doğruya çapul*: Kesimci iki ila üç yılda çıkardığı pa-raya, ömrü ne kadar uzun olursa, o kadar yıl miri toprağı tasarruf etmek hakkını kazanır. Bu uzunluk 20 ila 40'tan aşağı da düşmeyebilir. Çünkü, anlaşılması güç olmayan sebeplerle bu hazır yiyici efendiler "Nizam-ı Dev-let"çinin tabiriyle, "Muamerinden" (çok yaşayıcılardan) idiler. O zaman bir çırpıda, kesimci, devletin en az *10 misli* kazanç vurmuş olur. Haydi buna "meşru" diyelim.

2- *Gayr meşru doğrudan doğruya çapul*: Kesimci, toprağı kendi elin-de tutarsa, kendi ömrü ile mukayettir. Ama, kendisi, ölsün ölmesin -tabii dirlik çiftçisinin "ferağ"ı gibi- mukataa toprağını "*kasrı yed*" (el kesme, el çekme) yoluyla başkalarına devir edebilir. O zaman mukataa toprakları, bir şahsın ömründen daha uzun müddetle, belki bir daha ge-

ri gelmemek üzere miri mal olmaktan çıkar. Bu suretle devletin toprak gelirinden alacağı pay boyuna sifıra doğru yaklaşırken, kesimcinin kazancı basit ve nisbi toprak "faizi" şeklinden çıkarak, mutlak "mülkiyet" şekline doğru alabildiğine açılır gider.

"Ekseri mukataat kasri yed ile (kaba kuvvetle) mutasarrıflarından birbirlerine intikal etmekle müddet'i miri'de mahlul oimayup (kamuya kalmayıp) ve ekserinin dahi eshabı muammerinden (çok yaşayan) olmakla 20, 30, 40 sene malikanelerine tasarrufları hasa bile ve i la hır..." ("Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat") Böylece kesim toprağının "mahlul" olması, yeniden devlete dönmesi Allah'a kalır.

4- Kesimlerin Dolayısıyla Çapulu

"Züyuf Akçe" bahsinde gördük: Kesim düzeniyle para kalpazanlığının dörtnele kalkışı atbaşı gider. Ondan sonra, artık para, her beş-on yılda, bir misline yakın düşer. Bu müddet, aşağı yukarı kesim tefvizlerinin kara kaplı kitapta yazılı olan müddetleridir. Yani devlet, başlıca gelir kaynaklarını iratçılarla bezirgan kapitale teslim ettikten sonra, kesimlerin kanuni müddetince bekliyor. Kesimlerden başka bir şey çıkmadığını, atı alanın Üsküdar'ı geçtiğini görünce fazla kaygılanıyor: O da akçe hırsızlığı ile zararını kapatmaya girişiyor. Yaşasın enflasyon!

Fakat bu iki başlı kalpazanlık, imparatorluğun içine düştüğü ve asla kurtulamayacağı bir fasit dairedir. Kesimin ilk tefvizinden beri, yarım yüz yıl geçse, akçe beş defa züyuflaştırılmış olur. Fiyatlar o nisbette yükselir. Fakat ona rağmen, eski mukataa "mahlul" olur da başkasına intikal ederse, tefviz bedeli bu para kalpazanlığı ve hayat pahalılaşması derecesinde yükseltilmez, olduğu yerde kalır. Ve eski bedeliyle tefviz olunur. 16. yüzyıl İngiltere'sinde büyük arazi sahiplerini, kiracı çiftçiler, yani ziraat kapitalistleri lehine iflasa götüren mukavele oyunu, Osmanlılıkta bir daha kimsenin önüne geçmek istemediği bir kumar haline girer. Çünkü, miri toprağın mülkiyeti hiç kimsenin değildir. O zaman; Osmanlılıkta ileri bir kapitalizme doğru birikiş de imkânsız olur. Mirasyedi iflası baş gösterir. Çapulun manzarası şudur:

"Evvel adam öldüğünde başka bir talibi, mukataası aslında şu kadar peşin kira ile verilmiş, eskisinden de şu kadar kira artığı kalmış diyerek kapar, iltizam bedelini eskiye göre epey miktar arttırarak, kendinden öncekinden daha çok ma i elde ederdi. Ancak eskiden olduğu gibi kamuya yine bin kuruş vererek kazancın büyük bölümünü bu mukataa sahipleri alır oldu. Ve kamu hazinesinin menfaati azalır oldu. İşte bu durumda nice nice mukataaiair vardır ki, 20-30 sene önce geliri mesela 10 bin kuruş iken,

şimdi 30-40 bin, belki 50-60 bin kuruşa ulaştığı halde, devlete eski kira miktarı gibi gayet düşük miktarlar verip nice nice mal toplayan bu insanların, savaş zamanı sadece bir savaşçı göndermekten başka bir hayırları olmamaktadır. Bunca ağır ve büyük masraflar Devleti Aiiye'nin boynuna kalmış olup, buna şeriaten de akien de hiçbir biçimde izin verilemez." [50] (Koca Sekbanbaşı: "Hülasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam")

"Bugünlerde mukataa mallarında mal alma zamanına genellikle özen gösterilmediğinden, devletin alacağı pay, buğdayın kilesi 8-10 paraya ve diğer ürünler daha ucuz belirlenmiş iken, zamanı geçirip, buğdayın kilesi 40-50 paraya, keza diğer ürünlerin de pahası o oranda arttırılıp, ayrıca vergiler de iç edilerek mukataaya verilen malikanenin hasılatı 5-6 katı artmış belirlenen devlet payı eskisi gibi kalmış olmakla..." [51] ("Nizami Devlet Hakkında Mütalaat")

Devlet (mülkiyet sahibi) yalnız "Muaccele" (peşin para) alıyor: Bu sefer de "bir cebelu"dan fazla hayır getirmiyor. "Faiz" yani (arazi sahibi durumundaki) kesimciye düşen gelir, ilkin toprak hasılatının beşte biridir. Sonra ne olur? Tanrı faize "yürü ya kulum" der. "Muaccele" olduğu yerde küçülüp kalır. Bu hangi nisbetlere göre olur?

Koca Sekbanbaşı 20 ila 30 senede "faiz" in üç ile altı misli arttığını söyler. Nizami Devlet Hakkında Mütalaat yazarı, hemen aynı şeyi tasdikle, faizin her el değiştirdikçe 5 ila 6 misli yükseltildiğini belirtir: Buğdayın kilesi 8-10 paraya iken miriye verilecek "mal" tayin ediliyor. Zamanla buğdayın kilesi 40-50 paraya çıkıyor. Mirinin muacceleli, para hesabıyla gene aynıdır. İlkin kanunen kesimcinin toprak gelirinden alacağı bir taksim beşi geçmeyecektir. Gelirin 4/5'i devlete düşecektir. 20-30 yılda (bir taksim beş ile bir taksim üç asır zarfında) bu nisbetler tersine döner. Devletin eline geçen paranın alım kabiliyeti beş misli düşer: 4/5 nisbeti 4/25 yani 1/6'dan aşağıya iner; kesimcinin payı 21/25'e çıkar; yani 5/6'yı geçer.

5- Fasit Daire

Mukataaların doğrudan ve dolayısıyla yenilip yutulmaları, yukarıda devleti, aşağıda çalışan halkı, beliren kesimci-tefec-i-bezirgan kapital yararına alabildiğine soyarak, imparatorluğu içinden çıkılmaz bir fasit veya mabup (çıkılmaz) daireye sokar.

Kesimci, miriye "faide" olarak bin kuruş veriyor. Bunu iki ila üç yılda çıkarıyor. Ondan sonra ömrü oldukça, bazan "kasr'ı yed" yoluyla elden ele geçirerek büyük çiftliği işletip kâr ediyor. Kesimcinin yaşına göre, 40, 50, 60 hatta 100 yıl sürebilir. Demek devlet, ortalama 5 yıllık peşin gelir almasına karşılık, ortalama 50 yıllık toprak gelirini şahsa bırakıyor. Geri ka-

lan 45 yıl devlet masraflarını nasıl karşılayacak? Demek, daha kurulurken, kesimcilik imparatorluğun şah damarına, Amerika'nın sessizce kan emen vampirleri gibi yapışır.

45 yıl gelirsiz kalan devlet ne yapıyor? Başlıyor kalpazanlığa: Paranın, değerli maden muhtevasını çalıyor. Bugünkü devletlerin enflasyon manevrasıyla züyuf akçe çıkardıkça, hem kendi bindiği dalı kesiyor, hem çalışan halkın can damarını kesiyor. Kesimci için iş kolay: Mukataa mahsullerinin fiyatlarına beş, altı misli zam yapıyor. Devlete gene eski muaccele bedelini belki de "züyuf akçe" ile ödüyor. Devlet, kesim düzeniyle 1/5'ine indirdiği toprak gelirini böylece 1/30'a kadar düşürmüş oluyor. Halk hayat pahasıyla kıvranırken imparatorluk iflas ediyor. Kaarun'laşanlar gene zipçıktı kesimciler, tefeci-bezircilerdir.

Kesim geliri azaldıkça, para züyuflaştırılır. Para züyuflaştıkça kesim geliri azalır... Okka altına kimlerin gittiği meydanda. Tabii "hiç kimse" (yani üst tabaka) halkı düşünmüyor. Yalnız devletin acıklı durumu göz önüne geldikçe, köylerin yıkılışı ve şehirlerin yoksullaşması önünde duruluyor. Sebep? Topluluğun topraklarındaki çapul mukataalar kapanın elinde kalıyor. Bu netice, ne şeriat, ne kesim düzeninin görünürdeki şekli icabıdır. Bunu herkes bilir. Koca Sekbanbaşı da söyler:

"Muaccele ile verilen mukataa beratlarında narh olduğu veçhile (resmen görüldüğü gibi), ancak beytümali müsiiminin hak sarfdır. Eğer Şer'isi ne bakılsa, bir mukataayı miriden alan kimesne verdiği akçeyi çıkardığı gibi yine oi mukataa beytümali müsiiminin hakkın olduğundan yine beytümaie devroiunup"gazaya harcanmalıdır. ("Hülasat-ül Kalam Fi...") Öyle olması icap 'ederse dahi iş içinde olanlar halkın havadisi için mukataa reddi hususunda ber içmaz (göz yumma) olunmuştur. Ve nihayetinden işin yolunu izinibuiup hiçbir uhdeyi özü sarih (suçları gizlenerek) olmaksızın" (Keza) çapul yürütülür.

Yani, imparatorluğun muazzam "ilmiye" kasti, icabında şeriat adına "seyfiye" ile birleşip, padişahlara kafa tutar, halife kellelerini uçurtur. Lakin bu uçsuz bucaksız hırsızlık, açıkça şeriata aykırı iken, çapula aldırın bile yoktur: "Eğer şeriata bakılırsa", fakat asla bakılmaz. Müslümanlığı kimseye veremeyenlerin bu aczi neden? Çünkü, hepsi hırsızlarla suç ortağıdır. Ve çünkü, Koca Sekbanbaşı'nın pek güzel söylediği gibi, "Hiçbir uhdeyi özü sarih" olmamakta, yahut kimse bu çapuldan şikâyet etmemektedir. Yani tekrar edelim: Ortada "miri" adlı sahipsiz bir toprak var. O toprak, "beytümali" adlı topluluğun orta malı hazinesine "Hak sarftır. Ama, bu te-

oride, pratikte beytülmal kimin elinde? İnsanların. Hangi insanların? Doğrudan doğruya her şeyi şahsi mülkü haline sokmak için yaşayan Osmanlı üst tabakasının... Bunlar (A. T. Hediyesi "Nizam-ı Devlet Hakkında Mütelaat" yazarının dediği gibi) *"Rical-ı ve Kibar-ı Dev'et"* (Devlet adamları ve büyükleridir. Miri toprak, bunlara emanet edilmiş, demek, kediye peynir tulumu teslim olunmuş. Bu sayede onlar da, o kadar büyük ümitlerle kurulan kesim topraklarını yalnız kendilerine malikane yapmak için, birbirlerine göz yumarak "(iğmaz) yahut GÖZ KIRPARAK" ve nihayetinde işin yolunu izini bulup "Alicengiz oyununu" oynamışlardır. Sınıf menfaatleri önünde kanun ve şeriat kaç para eder?

Böylece devlet büyükleri, memur zümresi, sonraları ve halâ devam eden aynı gelenekle yavaş yavaş veya birdenbire "büyük arazi sahipleri" durumuna girmeye başladılar. Hem devleti, hem çalışan tabakayı, hem köylüleri iflas ettirerek; bezirgan kapital; bütün zenginliklerin üstüne konar. Fakat bunlar tam arazi sahibi olsalar, hiç olmazsa bir müddet sonra, Avrupa'daki yollardan yerlerini kapitalistlere bırakıp memlekete yeni bir ilerleyiş vesilesi olurlardı. Halbuki toprağın mülkiyeti daima devlette kaldığı için, bu yeni sınıf, ebediyen devlet koltuğu altında garantilenmiş bir iratçı zümre haline girerler. Toprağa yeni bir düzen, bir ziraat devrimi olamaz. Kapitalist inkişafı yerine, Osmanlılığı çürüten, leş kokan bir bezirgan soysuzlaşması görülür.

6- İltizam

İltizam: Devlet inhisarında kesim yoluyla ele geçirilmiş büyük çiftlik halindeki toprakların işletmesini gözetip gelirlerini toplamak hakkını, bir başkasına belli bir karşılık ile devir etmektir. Fakat bu, yalnız toprak gelirlerini toplamaya, inhisar etmekle kalmaz. Gitgide her türlü gelirlerin toplanması için dahi aynı iltizam usulü genişletilir.

Gerek asıl büyük arazi sahibi olan devlet, gerekse ona kesim yoluyla vekalet eden büyük memurlar siyasi durumları ve manevi kavrayışları bakımından hazır yiğiciliği ahlak haline getirince, artık eski dirlikçinin alçakgönüllü becerikliliği ortadan kalkar. Büyük şehirlerin debdebeli vur patlasın hayatı ve saltanatı başlar:

"Baş zamanlarında dinlenmek insan tabiatının gereği olmakla birlikte büyük devlet adamları İstanbul'da göklere yükselen binalar, Boğaziçinde yüksek yüksek yazlıklar inşa ettirmişler ve özentili biçimde binalara uygun eşyalar ve diğer şeyler, hizmetkârlar ve giysilerde normal haddi aşmalar..." [52] ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat". Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası N. 941-942-943) başlar.

Bu adamların toprak işleriyle ilgilenmeye "tenezzül" etmeleri beklene-
mez. Onun için; yani hem o debdebe ve saltanata *peşin çiaakçe bulmak*,
hem işletme külfetiyle uğraşmamak için iltizam yoluna girilir. Kanuni Sü-
leyman çağına kadar hasların ve zeametlerin "taşir"i (öşür toplanması: irad
derlenmesi) "*emin*"lev eliyle yapılırdı. Bu, doğrudan doğruya sahibinin em-
rinde, onun kahyası durumunda bir çeşit memur hizmetkârı idi. Toprakla-
rın kontrolü her vakit için devletin veya dirlikçinin elinde bulunurdu. Lakin
yukarıdaki derebeyleşme ve saltanat gösterişleri *peşin çil akçe* ihtiyacını
şiddetlendirince, gene daha Kanuni zamanında iltizam usulüne girildi.

İlk defa, meşhur Rüstem Paşa "Havas'u *Hümâyûnu*" iltizama verdi. Bu
olay, kesim düzeninin ilk tefeci-bezirgan sermaye ile başlamış bulunduğuş-
na ayrı bir delildir. Bezirgan tefeci kapital bir defa tırnağını büyük toprak-
lara geçirip de usulünü dayatınca, iltizam usulünün sistemleşmesi ve ya-
yılması kendiliğinden ilerledi. Ondan sonra, kapı ardına kadar bezirgan
sermayesine açıldı. Bütün gelirli dirliklerin hasılatı "Hazine'i mande" edil-
di. Fakat gerçekte "mande" (kapanıp kalmış) olan, yahut kaba Türkçesiyle
"manda" olan hazinenin kendisi idi.

Nitekim gerek devletin, gerek büyüklerin "bütçe açığına kapatma" za-
ruretleri, yukarıda anlattığımız fasit daire (bozucu çember) üzerinde git-
tikçe facialaşmaktan geri kalmadı. Derebeyleşmeye yüz tutan dirliklerin
kesimler şekline girmesi aynı proseyi birdenbire dehşet derecesine ulaştır-
tırmaya yaradı. Ve iflası ancak aceleleştirdi. Mukataaların geliri azaldıkça:

*"Mukaddema ter'ib (çok korkulan) mali miri masrifi vakte yetişmeyip
idarei umur için Devleti Aüye'nin varidatı tedahül (ödemede gecikmeye)
başladı. Yani bu senenin masrafı ruiyet olunsun (karşılansın) deyu gele-
cek senenin iradını bu sene satup böyle böyle idare olunur idi."* (Koca Se k-
banbaşı "Hulasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam")

Bu hal, iltizam işinin gerek şahıslar, gerek devlet için umumiyetle fazla
sarf ve bütçe açığı yüzünden büsbütün batacığı işi haline girdiğini gösterir.
Bütçe açıklarının Osmanlı tarihinde başlangıcı, Koca Sekbanbaşı'ya göre,
"Esbak Sultan Mustafa" devrine çıkar. Sekbanbaşı Moskofla yapılan "sefer'i
merkur müselahasından sonra hazinei amire kendini devşiremedi ve mas-
raf irada galebe çaldı" der. Hatta Mustafa zamanında pahalılığın da pek o
kadar bulunmadığını söyler. Bahsettiği sefer (1150-1182/1737-1768) Rus
seferi olsa gerek. Demek, mukataa düzeninden iki yüzyıl sonra, devlet ha-
zinesi tam iflas haline girmiştir. Fakat mukataaların bu kadar yavaş tesir
etmesine şaşmamalı. Bu, miri toprağın topluluk mülkiyeti altında olmasıyla
izah edilebilir.

VII- HALKIN SOYULMASI

1- Beş Önsermeye Zümresi: Önsermeye Sınıfı

Kamu topraklarının çalınıp çırpılması nereye varır? Normal dirlik düzeninde, bildiğimiz gibi, toprak doğrudan doğruya çalışan halkın tasarrufundadır. Yani toprakla onu işleyen insan yekparedir. Devlet adına ülke emniyetini koruyan dirlikçi, toprakla çalışanın sadece ahengini düzenler. Fakat kesim düzeniyle beraber çiftçi ile toprağın arasına bir sürü soyguncu girer. Adeta toprakla çiftçi birbirinden ayrılır. Araya giren o soyguncu "sürü", yeni doğan bir sınıfın çeşitli zümreleridir. Bu yeni sınıf, kapitalizmden önceki cemiyetin *tefeci-bezirgan* sermayesini temsil eder. Bir çeşit ortaçağın *orta sınıfı* adını alabilir.

Yukarıda devlet, aşağıda halk, bir orta sınıf tarafından sistemlice soyulur. Tefeci-bezirgan sermaye uğruna bir yanda toprak, ötede çiftçi çalınıp çırpılır. Devletin iflasına ve halkın yoksullaşmasına karşılık olarak, bir hazır yiyici sermaye birikir. Üretime yaramayan, cemiyeti sülük gibi emen, kapitalizm öncesi sermaye zenginliği birkaç elde toplanır. Bari, Osmanlı camiası bu sermaye yüzünden yeni bir üretim yordamına geçip, yeni bir inkılapla modern medeniyeti kurar mı? Asla. Bu yeni zenginlik, yiyip yutulacak her şeyi tüketince, bu sefer kendisi evvelki beylere taş çıkartan, daha soyguncu yeni bir derebeylik yaratır. Halkın ezilişi büsbütün dayanılmaz hale girer. Osmanlılığın "*ayan ve derebeyler*" denilen zümreleri, bu rejimin üst sınıflarıdır.

Devletle halk, toprakla çiftçi arasına giren önsermayenin kudreti, şüphesiz mukataa düzeninden önce başlar. Fakat kesim düzeniyle birlikte, bezirgan sermaye resmen devleti de, toprağı da, halkı da kendi dizginleri altına sokar. Osmanlı toprak ekonomisi buza benzetilirse, o buzun altına konulan bezirgan-tefeci sermaye ateşi, baltaların kıramadığı şeyi, zamanla su gibi eritip akıtır. "İltizam" usulü, tefeci-bezirgan sermayesinin bütün Osmanlı *iktisadiyatı* içine dal budak salması, kök atmasıdır.

Osmanlı ortaçağına has yeni *orta sınıf* hangi zümrelerden ibarettir? Bu sınıfın en başta ve en yukarıda gelen asıl kodaman zümresi, şüphesiz kesimcilerdir. Kesimcilerin altında başlıca dört tefeci-bezirgan zümre göze çarpar: *Mültezimler, sarraflar, cizyedarlar, mübayaacılar*. Bu dört zümreden *sarraflar*, en saf *tefeci* sermayeyi, *mübayaacılar* en *sat bezirgan* sermayeyi temsil eden iki uçturlar. Mültezimler *toprak iradını*, cizyedarlar, "baş vergisi" denilen *insan haracını* toplamayı üzerine almış aracı müteşebbislerdir.

Halkla temas bakımından, *kesimci* ile *sarrafperde* arkasında dururlar. Kesimci *toprağın*, sarraf *paranın* ilk elden öz mümessili durumundadır.

Onlar ellerini sıcak sudan soğuk suya değdirmezler. Kesimci, toprak üzerindeki inhisarı, sarraf, para sermayesi sayesinde oturduğu yerde hazırcâ kârını ve kazancını toplar. Kesimciye "faiz"ni, sarrafa "faide"s[ri] bölüp getiren ve her iki tarafla da bu gelirleri paylaşan, müteşebbis mültezimdir. Kesimci daha ziyade *siyasi*, sarraf daha ziyade *iktisadi* rol oynar. Kesimci siyasi nüfuzuyla iktisadi imkânları ele geçirir; sarraf iktisadi kuvvetiyle siyasi nüfuz kazanır.

Öteki üç zümre, mültezim-cizyedar-mübayaacılar ise, doğrudan doğruya halkla uğraşırlar. Halk bir sağmal ise, onu bu üç el birden sağlar. Ele geçirdikleri sütü (gelirleri) kesimci ve sarrafla paylaşır. Bu üç zümreden hiçbirisi üretimin yordamı ile ilgili değildirler. Onların bütün rolleri üretmeni soyup soğana çevirmektir. Hepsinin tek hedefi, çalışan halk yığınlarını elden geldiği kadar çok vurguna uğratmaktır. Onun için, kesimci ile sarrafa nisbetle bu üç zümreye "müteşebbis" derken bir şeyi unutmamalı: Onlardan hiçbirisi modern kapitalist manasında müteşebbis değildirler. Yani onlar ne sanayide, ne ticarete memleketi ileriye doğru götürececek bir yenilik yaratarak kazanmayı düşünmezler. Her şey eskiden olduğu gibi kalır. Hatta sanayi ve ticaret bu üç zümre yüzünden bir müddet sonra ilerlemek şöyle dursun, sanayi geriler ve ticaret tıkanır kalır. Modern kapitaliste müteşebbis dersek, bunlara verilecek ad "vurguncu müteşebbis" olabilir.

Vurguncular üçüzü, bilhassa *iş gördükleri yere göre de ikiye ayrılırlar*. Osmanlı ortaçağında üretim şekli, köyde çiftçi, şehirde esnaf olmak üzere hep küçük üretimdir. Esasen tefeci-bezirgan sermaye kurtlarının en civcivli kaynaşma yeri daima böyle küçük ve geri üretim yordamlarıdır. Esnaf, hiç olmazsa bir müddet ve bir dereceye kadar lonca teşkilatı sayesinde kendi iktisadi varlığını topluca savunma imkânını bulur. Fakat köylü, hele kesim devrindeki çiftçiler, büsbütün "sahipsiz sürü" halinde tefeci-bezirgan sermayenin insafına kalmıştır. Onun için, her üç vurguncu zümrenin asıl dört elle boğazına sarıldıkları alan köy ekonomisidir. Fakat temeli toprak ekonomisine dayanan bütün imparatorluğun da boğazı, ister istemez gene onların pençesinde sayılır. Bununla beraber, üstün karakterleri bakımından mübayaacılar *şehir vurguncuları*, mültezim ve cizyedarlar *köy vurguncuları* adını alabilirler...

Daha hususi rolleri bakımından ayırırsak mültezim, *toprak vurguncusu*; cizyedar, *çiftçi vurguncusu*; mübayaacı, *alış veriş vurguncusudur*.

Buraya kadar, hepsi de tefeci-bezirgan sermayenin yarattığı olan beş zümreyi ayrı ayrı gördük. Klasik bir tasnif için bu tecridi yapmalıydık. Ama, gerçekte bu beş zümre, hatta eski ismiyle dirlikçiler zümresi bile, çok defa birbirlerine karışmış ve katışmış bulunabilir. Sermayedarlıkta bü-

yük arazi sahibinin çiftlik yapması, tüccarın arazi sahibi olması gibi, Osmanlı kesim düzenindeki üst sınıf ve zümreler de birbiriyle içli dışlı olabilir. Bir şahıs aynı zamanda birkaç zümrenin rolünü oynayabilir. Lakin iktisadi kavrayış bakımından her zümrenin kendine has ayrı rolünü gözden kaybetmek gerekmez.

2- Köyde Tefeci-Bezirgan Sermaye Zümreleri

Bilhassa, toprağı haraca bağlayan mültezim ile çiftçiyi çapul (talan) eden cizyedar tiplerinin oynadıkları rolle belirir.

1- Mültezim (toprağı sömüren)

Mültezim, gördüğümüz gibi, toprağı başkasına işletmek üzere kesimciden kiralayan müteşebbistir. Mültezim, parayı sarraftan, toprağı kesimciden kiralar. Sonra çiftçiyi dilediğı gibi işleterek soymaktan başka hiçbir şey düşünmez. Parasını vermiş, toprağını ve işçisini muayyen bir müddetle satın almıştır. Tepe tepe kullanmak hakkıdır. Onun bu işletmesine artık hiç kimse, devlet dahi asla karışamaz.

Onun için, bir bakıma mültezimi bugünkü ziraat kapitalistine benzetebiliriz. Fakat, ziraat kapitalisti üretime yeni bir düzen veren, ziraatı bir müddet için inkılabı kavuşturan, zamanında ileri bir unsur olduğu halde, mültezim, tam sermayedarlık öncesi bezirgan ve tefeci kapitalin mümes-sili sıfatıyla, eski üretimi olduğu gibi muhafaza ederek, daha fazla sömürürken; ilerletmek şöyle dursun, gittikçe yoksullaştırıp geriletir.

Mültezim, önce bahsettiğimiz gibi basit bir müteşebbistir. Sonra yavaş yavaş derebeyleşir.

Müteşebbis Mültezim, "mukataanın malikaneye verilmesi", soygunculuğun daima diline dolmakta usta olduğu bahanesi ile güya, "mamuriyeti teşvik" için yapılmıştı. Çünkü mültezimin sözde kesim toprakları "reaya-sına tohum ve bidar vermek" gibi bir rolü kabul ediliyordu.

Fakat, bu bahane ile bir kere toprağı, yani imparatorluğun temelini ve köy nüfusunun biricik geçim aracını ele geçiren mültezim ne yapar? Elbet "mamuriyet" lafını rafa kor ve ondan sonra yukarıda devleti, aşağıda halkı soyar.

Yukarıda devleti soyuş:

Mukataa tesirini derinleştirdikçe *"beş kuruş fazla veren tahsildarların zulmüne karşı gelmek için, büyük ve küçük çıkarıcı mülkiye kesimi, doğaları gereği devletin gücüne sığınıyor. Faiz devlet hesabına kaydolunmayıp, halkın acilen satın aldığı zaruri tütün ve diğer ma i vergilerinden ve benzer diğerlerinden paylaşılan hisselerden bu bellidir. Mesela tütün ve mal vergileri hisselerinde, önce ne kadar olduğu ve bugüne gelince nasıl bozulup*

eksi/diği ve beslediği savaşçı (cebelu) masrafı ile toplandığında ve hisse sahiplerine verilen faiz de hesaplandığında ortaya çıkar." [53] (Defterdar Mehmet şerif Layıhası)

Aşağıda halkın soyuluğu: Kesimci ile anlaşan ve sarrafla işini bitirip ona "borç senedi" veren mültezim, kazancı hiç olmazsa sarraf derecesine yükseltmek için köylüye ullanır:

"Haşerat ve evbaş makuiesinden bir miktar kallaş ile mahiine varup ahaliye reayaya envai zulüm ve (...) ile bedeli iltizamın is'afını tahsil edüp el bi evvel sarrafa verdiği borç senedini tahiis için akçesini irsal" (Beriyel şamalı, "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") eder.

Modern kapitalistle sermayedarlık öncesi "müteşebbis" arasındaki farkı görüyoruz. Kapitalist, az çok yerleşmiş bir sömürme sistemine dayanarak, *iktisadi kanunlarla çalışanı soyar*. Mültezim "haşerat ve evbaş" (külhan) takımından bir sürü "kallaş" (dubaracı baldırı çıplak) toplar. Ve halkın başına devlet içinde devlet gibi çökerek, iktisat aşırı zorla çapul sistemini kurar. Ve böylece iltizam bedelinin iki mislini çalışanların burnundan fitil fitil çıkarır.

Derebey/eşm/şmültez/m-. Müteşebbis mültezim, zamanla palazlanır. Para babası olur. Fakat kapitalizm öncesinde bu parayı işletecek ilerletici üretim sistemi bulunmadığından, ister istemez sermayesini gene toprağa yatırır. O zaman, artık bu yeni parababasından üreme, ağa "ayan ve derebey" denilen sosyal tipi yaratır. Ayan, mültezimlikle uğraşan derebey demektir.

Derebeyieşmiş mültezim, yukarıda söylediğimiz bayağı mültezimin sömürme sisteminde hiçbir değişiklik yapmaz. Yalnız o sistemi biraz daha yırtıcılaştırıp ağırlaştırır. Burada da gene yukarıda devlet, aşağıda halk, görülmedik çapula uğrar.

Yukarıda devletin soyulması:

"Sultan Fatih'ten beri zaman zaman birkaç defa kasaba ve köylerdeki Osmanlıülkesinin geniş arazileri yazıcılar yollanarak deftere yazılır... "idi. [54] (Beriyelşamalı: Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat) O zamandan beri gördüğümüz vurgun sistemi ve züyuf akçe kalpazanlığı yüzünden, topraktan alınan "menafi ve hasılat" (ıkarlar ve kazanç) değişti. "Durumlar ve varlıklar ortaya serildiğinde, çıkarıcı ayan ve derebeyleri, varlıklarını boşa harcar ve yok" [55] (Keza) ederler.

Yani, devlet azalan gelirini çoğaltmak için istediği kadar vergi uydurun: Bunların meyvesi daima "mültezim" durumundaki ayan ve derebeyleri biraz daha soygunculuğa ve israfa sokmaktan başka fayda getirmez.

Aşağıda halkın soyulması:

"Bazen dahi malikane ve tımar ve zeametler ayan ve derebeyleri zülümlerine iltizam olunmakla, oi makuie'i bi insaf zorba ve haksız zümreci ,

sinden olan habisiler dahi, insaflarına göre reayadan alabildikleri kadar meblağı cebren ve kerhen tahsil eylediklerine binaen, reayanın ahval ü pür melalleri merhamete şayan olmakla", "aeze'i reaya yerlerin esiri gibi muamele" ("Nizamı Devlet Hakkında" Keza) görürler.

Unutmayalım. Bu satırları yazan, herhangi bir burjuva ihtilalcisi veya Bolşevik değil; doğrudan doğruya saltanatın devlet adamlarıdır. Kesim düzeninin iki buçuk yüzyıllık işleyişinden sonra, 19. yüzyılın şafağından görülen manzarası ve neticesi budur: Köylü *"yerlerin esiri"dir*. Miri toprakların sözde "rakabe"sini, mülkiyetini elinde tutan devlet, kendi iflasını da görür, ama, onun "bi insaf usat ve bugat"a karşı elinden hiçbir şey gelmemektedir.

2- Cizyedar (Çiftçiyi Soyan)

Toprak geliri mültezimlere geçtiği gibi, dolayısıyla gene bir çeşit toprak geliri olan; fakat doğrudan doğruya çil akçe ile ödenen baş vergisi, cizye de cizyedarlara teslim olunur. Ve aynı akıbete uğrar. Cizyedar; bir çeşit baş vergisi mültezimi demektir. Mültezim nasıl çiftçiyi soyup soğana çevirmek zorunda ise, (kesimciye ödediği peşin para ile sarrafa verdiği borç senedini çıkarmaya mecbur ise) aynı mekanizma ile cizyedar da, çiftçileri normal sömürmenin yirmi, otuz misli aşırı soyguna ve vurguna uğratmaktan geri kalamaz. Cizyedar belki koyu Müslüman, belki şefkatli bir baba, ihtimal hayırsever bir insandır. Fakat sistem onu canavarlaştırır. Kabahat kişide değil, kurulu düzendedir.

Cizyedar bir çeşit tahsildar ve inzibat memurudur. Fakat bugün hâlâ geviş getirilen liberalizmin en son manasıyla ve en son haddine kadar "hür"dür. Yani, mültezim gibi cizyedar da, bir kere işi üzerine aldı mı, artık her türlü "devlet karışmasından "serbest" kalır. Ve ancak çevresinde har vurup harman savuran iktisadi kanunlara göre soygununa girer.

Bu yirmi, otuz misli vurgunu nasıl başarır? Başlıca şu yollardan:

1- Dört, beş kuruşluk cizyeyi, adam başına yüz, hatta yüz on kuruşu çıkartır.

2- Şeriat ve kanunca baş vergisi alınmaması gerekenlerden dahi cizye alır.

3- Bilinen tek cizyeden başka "Kıbtıyan cizyesi" gibi yeni çeşit cizyeler icat eder.

Keyif onun değil mi? "Akıncı müteşebbis" o değil mi? Devlet veya başka fert onun hürriyetine ne karıştırmış?

"Haksızlık ve zulüm, baş vergisini toplayanların, toplarken kanuna aykırive sınırsız davranmalarıdır. Özellikle Kıptıyan cizyesi, zulmün en çirkini olmakla, reayaya en büyük eziyettir. Çift sahipleri kendi hisselelerini dört, beş kuruştan satarken, cizye toplayanların (cizyedarlar), yüz,

yüz on kuruş gibi fahiş satış yaptıkları incelemeyle görülmüştür. Savaş-
ç soyundan olanlar, bunların babaları ve dedeleri, hasta ve güçsüzler,
kazanç sahipleri gibi kimselerden baş vergisi alınması meşru değilken,
cizyedarların, bunların tümü adına çift sahibinden tahsil edip" [56] (Be-
riyelşanlı "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") yutarlar.

Cizyedar, işi bu derecelere kadar niçin ve nasıl azıttırır. Soygunun ne-
ticesi nereye varır?

Burada, toprak beyinin para beyi diyebileceğimiz önsermayedarla
yaman işbirliği karşındayız. Ve işin iç yüzünü de ancak bu iki zümre-
nin kanuna, şeriata, devlete ve insanlığa karşı hiç kaygılanmadan kurup
işlettikleri konspirasyon izah edebilir. Yani, cizyedar tek başına dünyayı
soyamaz. Tıpkı mültezim gibi, asıl büyük suç ortağı mukataacı toprak
beyi ile gizlice anlaşarak vurgun yapabilir. Bu nasıl olur?

Toprak beyi kesimcinin soygunu

"Cizyedarların bu guna zulüm ve adavete (aşırı zulüm ve düşmanlık)
cesaretlerinin sebebi kavisi: Faraza bir cesim kazanın otuz kırk bin kâğı-
dı var ise, oi kazada vaki mukataat ve malikanelerin eshapları ekseriya
malikaneleri reayasının cizyeleri oi kalemde ifraz ve malikanelerine rap t
ile reayalarından cizyelerini kendüleri tahsil ve cizyedarlara vermek üze-
re fermam ali idsar ittirup..." ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat" A.T. He-
diyesi) işe girerler.

Risale sahibine göre 30-40 bin kâğıtlı bir kasabada 10 bin kâğıtlı mali-
kaneler bulunabilir. On bin ocağın mukadderatını elinde tutacak kadar kud-
retli olan mukataacı, huma kuşuna benzeyen miri toprak mülkiyetinin mü-
cerret ve mutlak devlet denilen sahibini etiyile kemiğiyle temsil eden asıl
iktidar demektir. Toprağın gelirini emrine aldığı gibi, o toprakta çalışanla-
rın baş vergilerini de, güya gene devlete yardım olsun kabilinden kendisi
toplayıvermek için devlet babadan "Fermanı Ali" çıkartmak gibi pek masu-
mane, pek zararsız görünen bir maslahata baş vurmakla işe başlar.

Zaten, bütün miri toprak rejimi üzerindeki millet ve halk mülkiyeti
haklarının şahsi inhisarlarına karşı, hep böyle, "masum" ve "zararsız" hat-
ta bazen "halk" için, yahut "bayındırlık" için alınmış gösterilen tedbirlerle
başlamaz mı?

Sonra ne olur? Toprağın gelirini "mültezim"e iltizam eden yeni toprak
beyi, burada görünüşte tersine hareket eder. Baş vergisini cizyedar elin-
den geri alıyormuş gibi davranır. Gerçekte, yaptığı aynı şeydir: Toprağı il-
tizama vermesi, mültezimden *para* almak içindir. Cizye ise, doğrudan doğ-
ruya *para* olarak toplandığına göre, onu toplama hakkını cizyedarın elinden

alması gene *para* almak içindir. Bu hususta miri mal babası, padişahı kandırmaktan kolay ne var? Cizyeyi ha cizyedar "kol" toplamış, ha mukataacı "kol"... "Fermanı Ali" kendiliğinden "isdar" olunuverir. Ve para babalarının cümbüşü başlar:

a) *Cizyeyimukataacının toplama beratı*. Malikane "sahibi" devlet içindeki nüfuzu sayesinde, padişahı bir ferman çıkartır. Kendi malikanesindeki çiftçilerin cizyesini kendisi toplayacaktır. Bay, malikanesine yabancı eli girsin istemiyor. Bu kanunudur. Padişah fermanı işe bir meşruiyet şekli verir.

b) *Mukataacının cizyedarı uyuşması*: Malikane 10 bin cizye verecek baş var. Mukataacı, cizyedarı yalnız iki ila üç bin kâğıt alır. Ve cizyedarı efendice bir göz kırpar. Cizyedar ne denilmek istendiğini "leb demeden leblebiyi anlayan" cinstendir. On bin yerine iki ila üç bin baş vergisine yerden kandilli temenna atar. O işini bilir takımındandır. Mukataacı ne yapar? On bin kişinin yedi veya sekiz binini cizye vermektan halas mı eder? Adam sizde! O zaman cizyedarı anlaşmaların ve ta padişah katından fermanlar, beratlar çıkartmanın zahmeti neye yarar? Hayır. Mukataacı, gene tebasından, reayasından 10 bin kâğıtlık para toplar. Yani, sözde cizyedarın zararına 7-8 bin kâğıtlık cizyeyi cebine atar. Bir kalemdede dört beş misli vurgun! Burada artık kanunu hak götüre...

Para beyi cizyedarın soygunu: Peki siz, cizyedarı, elinden maması alınınca susacak kadar aptal bir bebecik mi sandınız? Halbuki susuyor. Mukataacının kendisinden göz göre göre 7-8 bin kâğıtlık cizyeyi vurmasına ses çıkartmıyor. Bu ne biçim mucize? Mukataacı cizyedarı büyüledi mi yoksa? Merak etmeyin. Çünkü:

a) *Cizyedarın hiçbir zararı yoktur*: Mukataacının geri verdiği 6-7 bin kâğıdı sepete atacak değildir. Sadece, malikane içinde olmayan öteki "vahşi" demek mümkünse, öyle; dışarıda kalan "sahipsiz" çiftçilere münasip görecektir. Kendisine 20-30 bin reaya mı kalıyordu? İşte, mukataacının teptiği 7-8 bin kâğıdı onlara üleştircektir.

Peki cizyedar, sırf mukataacının bire beş vurgun yapmasına babası hayrına mı razı oldu? Elbet değil. Bir kere mukataacı gibi padişahı dileyincede ferman çıkartan birinin gönlünü hoş etmek zannedildiği kadar kuru kuruya bir hayır işi değildir.

Beş tümenlik çalışan insanın mukadderatını "beratı şerif" elinde tutan bir kumandanla suç ortağı olmak, yabana atılır marifet midir? Fakat...

b) *Cizyedarın yağlı kârı da vardır*. Osmanlı bürokratı ne demiş? "Hem ye, hem yedir!" Müdür bey, müteahhitle odun fiyatını yüksek tutacak bir mukavele yaparken, katip efendinin odunları tartıp teslim alırken bir yerine beş yazmasını elbet hoş görecektir. Ağaçların dal budak taraflarını, bir-

kaç yükünü de kantarı tutan odacının evliğine göndermesine kimse ses çıkarmayacaktır. Bu, böyle gelmiş böyle gidecektir. O kanunla-şeriata, devlet kanununa ne hacet. Gelenek ve görenek kanun ile beride "kaip" ettiği yedi, sekiz bin kâğıdın acısını beş, on misli çıkartır. Örneği meydanda: Mukataacı bire beş kâr etmiyor mu? Ona uyan cizyedar da en aşağı beş, on misli kazanç bulmalıdır. Hatta daha fazla... Cizyedar, mukataacıdan en az iki kere fazla kazanmazsa yaşayamaz. Çünkü, mukataacı yalnız nefsi için vurgun yapar. Cizyedar ise kendisinden maada bin bir yeri doyuracaktır. Eğer oraları doyuramazsa, bu işi başaramaz. Mesela:

1- *Devlet zümreleriyle toprak beylerine*-. Haraç, buyuruldu, ubudiyet, caize gibi bir yığın sus payları dağıtacaktır.

2- *Tefeci zümresine*-. Kredi bulmak için kefilleme, sarraf güzeştesi, erbap ve zehap (geldi gitti) masarifi ödeyecektir.

3- *Serseri gerilere "Diş Kirası"*-, verecektir. Cizye toplamak, alelade ve gönülden verilecek bir vergiyi almak değildir. Kelimenin tam manasıyla bir çapulculuktur. Yani halk zorla talan edilecektir. Bunun için hususi bir ordu sefere sürülecektir. Cizyedar, başına toplayacağı bir sürü evbaşla köylünün başına kurt gibi saldırır. Toplu bir isyan karşısında devlet vardır. Tek tek köylüler ise, böyle bir avuç serseri alayı önünde her vakit, teşkilatsızlık yüzünden ezilmeye, soyulmaya mahkumdur. Cizyedar o serseri alayını besleyecektir.

İşte, cizyedar, kendi hak ettiği payından başka, bu üç başlı masrafları da gene köylüden çıkartacaktır. Ancak aç devlet zümrelerini ve haris toprak beylerini doyurduktan sonra, o üç başlı masraflarını hem kendisine yeni bir kâr kaynağı yapar, hem de artık hepsinin ekmeklerini kendisi verdiği için, serseri evbaşın da, şerefli devlet adamlarının da, asıl toprak beylerinin de yavaş yavaş velinimeti ve hakemi durumuna geçer. Vurguncu sermayenin rolü kesim düzeninde böyle keskinleşir:

"O/ kazanın cizyedarlığını kamudan alıncaya değin verdiği harç, buyurtlu, başlılık ücreti, izin ve kefillik ve sarraf payı, gidis geliş masraflarını, son olarak cizye ve kesim ücreti toplanıp, miktar ne kadar çıkarsa o meblağı o kazanın sahipsiz reayalarına yükleyip dağıtır." [57] ("Nizamı Devlet" Keza) Netice? Meydanda.

Birincisi: Sosyal hayat bakımından, halkın, bilhassa kır nüfusunun yaman *ezilip soyuluşu* ve yerinden yurdundan oluşu. Artık çiftçi her manasıyla *"yerlerin esiri"*dir. Bu her göze batan açık bir şey.

İkincisi: Sosyal *siyaset* bakımından derebeyleşme prosesine, bizzat halk yığınlarının da kurtuluş gözüyle bakmasıdır. Görüyoruz. *"Bi sahip"* yani mukataacı beye bağlı olmayan "sahipsiz" köylüler, hem cizyedarın,

hem toprak beyinin ve dolayısıyla bütün devlet cihazının ve asayişsizliğin en olağanüstü çapuluna uğrarlar. Halâ köylü ağzında sık sık rastlanan "sahipsiz kaldık", "Allah bize bir sahip göndersin!" lafının kaynağı budur. Tefeci-bezirgan sermayenin zulmünden yakasını kurtaramayan köylü, ister istemez ehvenişer saydığı bir sahibin, bir mütegalibenin boyunduruğu altına başını sokmaya koşar: "Deruhdeci habisileri"nin ağına düşer:

"Müslüman olmayan köylünün eş ve çocuklarıyla, gece gündüz, aç ve muhtaç çalışıp bir yılda e/de ettikleri ürünleri düşük bedelle alıp, onları çocuklarıyla kötü kimselere kâğıtlanmak zorunda bırakırlar. Bu melunlar da açgözlülük ve rüşvet hırsıyla bu biçareleri soyup harap etmeleriyle" [58] ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat" A. T. Hediyesi) saltanatın toprak temeli heyelana uğrar.

3- Şehirde Tefeci-Bezirgan Sermaye Zümreleri

1- Küçük Sanayi ve Üretim

Kesim düzeninin Yahudi Nasi ve Donna Gracia Mendes Kumpanyası ve "Dolab"ı ile aynı zamana düşmesi, miri toprakların dirlik düzeni içine düşen kesim faresinin şehirden köye geldiğini gösterebilir. Avrupa'da dahi, ürün iradı şeklinden para iradı şekline geçişte, sermayenin kır ekonomisine girişi, şehirdeki bezirgan münasebetlerinin belli bir gelişmesiyle atbaşı gider. Fakat bu, Avrupa'da, mesela, 16. yüzyıl İngiltere'sinde olduğu gibi, *"Kapitalin ziraata güdücü güç olarak girmesi."* (Marks); kapitalist toprak iradının oluşu, para iradı demek değildir. Çünkü bir üretim değişikliği bahis konusu olmamıştır.

Tefeci-bezirgan sermayenin hadden aşırı gelişmesi, Türkiye'de kapitalizmi geliştirmek şöyle dursun, mevcut üretim yordamını bile bozup geriletmiştir. Tıpkı Roma Cumhuriyeti'nin son devirlerinde, böyle: *"Tüccar sermayesi, para ticareti ve tefeci sermaye en yüksek dereceye gelişmişti."* Fakat *"E/ imalathanesi kadim ortalama şekilden çok daha aşağı durumlarında"* (K. M. Kapital c. III. F. 36. Önkapitalizmden) idi. Bunu Kanuni devrinin şehir esnaflığında görebiliriz.

Bütün ortaçağ esnaflığı gibi, Kanuni devrinin küçük esnafları da, şüphesiz lonca teşkilatına bağlı idi. Fakat bezirgan-tefeci sermayenin köyde yattığı soygunun ve proleterleşmenin şehirlere nasıl şiddetle insan akını yattığı, ondan sonra Osmanlı payitahtının bütün siyasetinden anlaşılır. Hatta bu oluş yüzünden yenileri ocağı, tam bir esnaf loncasına döner. *"Para kazanmak için İstanbul'a gelen taşra gençleri, bir sanata sülük (katılma) ile beraber, hemşehrileri tarafından yed/erine bir "suffe"tezkeresi verilerek yenileri ocağına geçirilmek alışılmış olmakla..."* (Abdurrahman Şeref: "İstanbul'da Ekulat Müzayakası" Tarihi Osmani Mecmuası, 1332, No: 40)

Aynı akının gene daha, Kanuni devrinden itibaren sağlam lonca teşkilat ve geleneklerini zorladığı, üretimi bir çeşit gelişigüzel serbestliğe soktuğu görülür. O zaman, bütün ortaçağ Avrupa'sında görülen devlet karışmaları baş gösterir. Ve metalar üzerine birtakım ölçü ve evsaf kayıtları, tahditleri konur.

"Hasırcılar eğer tul ve arzdır ve eğer bahasıdır. Kadimden ola geidüğü üzere olmayıp ve bahasın dahi ziyade edip serir'i şekva etmeğin büyüdüüm ki" (7 şevval 973) diyen hâkimler, dikkat edilirse, bu çözülüşü "kadimden olageldüğü üzere", olmayan lonca disiplinine aykırı hareketi düzenlemeye çalışır.

O zaman, Avrupa ile arasında en kısa ulaştırma, Üsküdar'la İstanbul arasındaki kayıkçılık idi. 972'de bu işe de el konulup, Üsküdar kayıkçılığına yalnız *"kırkkayık mukarrer"* kılınır. Ve taşıma fiyatı da, iki kişiden 1 akçe hesabıyla tayin edilir. Ve bir kayığa 12 kişiden fazlasının binmesi yasak edilir. Bu, önüne gelenin kayıkçılık yapmaması için konmuş bir tedbirdir. Tekirdağ'ından gelen kiremit işi için de, gene 972'de emirler çıkar: *"Gönderilen kalıba muhalif kiremit işletip gönderilmeye ve ana kaşmayıp cek kiia taşır çıkarmayıp bey'i ettiriimiye."*

Fakat bu tahditlerin en manalısı, İstanbul'un en gelişkin bir üretim kolu olan dokumacılıkta görülür. 18 Sefer 972 günlü hükümdede şunları okuyoruz: *"Şimdiki ma ide mahrus'e mezburede seraser ve şahnik ve zerbast ve kuşak işlenen tezgahlar çoğalıup zapt oınmayup (kontrol edilmeyip) kumaşlarının g/abdan ve ibrişimlern saf etmeyüp envai hile ve hadiaya mubaser ettikleri" görülür.* Yapılan hesaba göre bu iş için 318 tezgâh bulunmuş. Bunlardan yalnız: *"Sahiplerinden kiracı ve muamele ile akçe kullanur oımayup metmui ve ma/dar olup yararı itimat olunur üstadiardan yüz tezgahı mukarrer edüp (kararlaştırıp)", "maada ne kadar tezgah var ise cümlesin defedüp ve zikroiunan kumaşın ahvali tamam ve manzum ve mazbut olmak için mukarrer olan tezgahlarda işlenen altunlu kumaşın miri damga vurulup damgasız alınıp satılmaya."* Fiyat da şöyle pekiştirilir: *"Her seraser ki işienüp tamam ola nihayet otuz beş aıtundan aşkın olmaya."*

Gene göze bilhassa iki şey çarpar:

1- Demek "meşru" sayılacak tezgâh sayısı üç mislinden fazla artmış. Nasıl artabilmiş? "Kiracı veya muamele ile akçe kullanır" kimselerin teşebbüsleri ile. Bu kimseler, "metmul ve maldar" değildirler. Sırma işlerinde çalışanların üçte ikiden fazlası, ancak tezgâh kiralayarak veya para ödünç alarak iş yapanlardır. Bu, sıkı lonca disiplininin Kanuni devrinde ne hale girdiğini göstermeye yeter. Bu ancak tefeci-bezirgan sermayenin; köyden şehre bir aylaklar ordusu sürüp getirerek onları şehirde "kiracı" durumuna sokmaya başladığı ile izah edilebilir.

2- Bir seraser 36 altın. Bugünkü para ile (altın 40 liradır) 1400 lira! Bu para esnafın kazanç standardına bir örnek sayılabileceği gibi, şimdiki kürk manto ve pikap-radyoya taş çıkartan bir lüksün, zamane ağa ve pašalarını nasıl ağları içine aldığı da göstermeye yeter.

Tefeci-bezirgan sermaye köydeki çalışanları soyup soğana çevirirken, şehir efendilerini de lüks yolu ile haraca bağlayacaktır.

2- Şehirde Bezirgan Zümreleri

Bütün bu araştırmalarımız gösteriyor ki, bizde, "devletçiyiz" şiarı hiç de yeni bir şey değildir. İmparatorluğun büyük toprak temeli miri araziye dayanınca, bu temeli aşındıran bezirgan sermayenin "miri"likten büsbütün uzak kalamayacağı kendiliğinden anlaşılır. Bu miriliğin birinci manası: Ticaretin derebeyce ve mütegallice yürümesi demektir. Gerçekte devlet kontrolü, tıpkı miri arazi üstündeki beytümalin rekabesi gibi, şekilden ibaret kalır. Asıl ticareti kontrolüne alan derebey ve mütegallicidir. Başka tabirle, Osmanlı ticaretinin devletçiliği, halk yığınlarını soyup soğana çevirme bakımından, çalışan sınıflar zararına ve tefeci-bezirgan sermaye ile kaynaşmış mütegallice, derebeyleşme kârına bir devletçiliktir.

Zamanla ticarete karşı konan kayıtlar şüphesiz, daima olduğu gibi soyut devletçiliklerin genel başlangıcı ile; halkı korumak hedefini gütmekle sahneye çıkar. Köylü de kesim düzeninin ve mütegalliceliğin hayatı çalışanlara dar getirmesi yüzünden, büyük şehirlere doğru, Marks'ın Vagelfrei dediği çeşitten kanı helal başıboş proleterler akını başlaması, her şeyden önce sosyal düzen statükosunu ve idari, siyasi asayişini gözetmek zorunda olan devleti, her yerde hazır nazır fakat elle tutulmaz tefeci sermayeye karşı değilse bile, bari daha gözle görülüp elle tutulan ticaret sermayesine karşı zaman zaman tedbirler almaya götürür. Bilhassa madrabazlara karşı zaman zaman kararlar alınır.

Devlet müdahaleciliği, mesela Kanuni devrinde bağ ve üzümlere kadar yayılır. Kadı efendi: *"Gerek İstanbul civarında, gerek Marmara sahillerindeki bağları da teftiş eder. Her sene üzümün bir miktarını gayri-müsiimler için şarap yaptırır. Küsürünü turşu ve pekmez için istimal ederdi."* (Ah - met Refik. "İstanbul'un İaşesi ve Ahvali Ticariyesi" Nisan 332, No: 37. s.38-39) Fazla şaraplara da tuz attırırdı.

İstifçiliğe ve madrabazlara karşı, alım fiyatlarını yerinde tesbit eden resmi "temessük" (borç senedi)ler verilirdi:

"Madrabazlara bağlıdır, mahzen ettirmeyüp ticaret için varanlara narh ruzi üzere a id urup dahi gemilere tahmil edüp herkesi ne sa'i ile aiundunmuş yazup ellerine temessük virüp" diyen Kefe kadısının 4 Zilhicce 961 tarihli hükmü bunu gösterir.

Fakat, birinci ve ikinci cihan harpleri, hemen her memlekette görülen devlet müdahaleciliğinin ve istifçilik + madrabazlık + ihtikarla mücadelenin bilhassa halk teşkilatı olmayan geri bezirgan rejimlerinde hangi akıbetlere ulaştığını açık açık gösterdi. Bugün gözümüz önünde geçen olayların, o karanlık ve şuarsuz ilk bezirgan münasebetleri çağındaki büsbütün dizginsiz ve idarecilerin şahsi, keyfi insafına kalmış düzeninde, nasıl gemi aziya alacağı kendiliğinden anlaşılır. Bezirganca devlet müdahaleciliğinin yalnız tüketici şehir ahali için değil, devlet hazinesi için de yapıldığına gene Kanuni devrinde şahit oluyoruz. 967, 969, 972/1559, 61, 64 seneleri sipahiler, reaya ve hatta evkaf, hele madrabazlar, buğdayı harice kaçırmaya başladılar. Hükümet bunlarla savaşıyor. Bu harice buğday kaçırmaya teşebbüsü Avrupa'nın 16. asırda cihan pazarının teşekkülü ile ziraatta teşekkül etmiş kiracı çiftçi fideliklerinin çarçabuk ziraat kapitalistleri haline gelmesini icap ettiren mühim dönüm alametidir. Fakat Osmanlılıkta, bizzat devlet büyük zahire satıcısı olduğundan, Mısır'da buğdayın (...) 60 para iken 30 para düşünce devlet işe karışır. İki cemaziyelevvel 972'de şöyle bir hüküm çıkarılır:

"Üç senenin terekesinden furuhat (satış) olunursa fi bade 45 paraya nihayet kırkar paraya verile ki birer altın olup, reayaya sa'ti maişet (uygun geçim) ve haza ne'i Mısır'a zarar mürettep olmak lazım gel miye".

Yani bezirgan devletçilik de, bu sefer, (...) fiyatları yükseltmeye kalkışır.

Kanuni'den iki yüzyıl sonra, 18. asrın ilk yarısında, şehir ve kasaba bezirganlığının hangi durumda olduğu, mesela, "Cihannuma"nın 1142 ve 1162 (1729-1748) yıllarında yazılmış olan "*i'avesf*, Bartın'ı anlatırken bize az çok sadık bir levha çizer. Kereste pazarı hakkında şu satırları okuruz:

"Kadive müftü ve İstanbul gümrüğü tarafından bir adem oturup ve bezirgan geiüp metalar İbrahim Paşa hatifine vaz edüp sakin olurlar. Lakin her biri bir mütegalibeye istiare mühtaçdır ve serdarları dahi kenû'tilerinden bir melun olur." (Ülkü Mecmuası: sayı 86, mayıs 1940)

1- Demek bezirganlık en ufak kasabalara kadar, kendisine kadı, müftü ve İstanbul gümrükçüsü huzurunu temin eden birer istikrarlı pazar yaratmıştır.

2- Bezirgan henüz "mel'un" kişi sayılır. Ama bunlar teşkilatlı melunlardır ve "dahi kendilerinden bir melun"u "serdar" olarak tanıtmışlardır.

3- Bununla beraber, kadı, müftü, gümrük memuru gibi devlet mümesillerinin rolü ne olursa olsun, serdarlı teşkilatları ne kadar kuvvetli bulunursa bulunsun, bezirganlardan gene "her biri bir mütegalibeye istiareye muhtaçtır."

Bu karakteristik, Osmanlı bezirganlığının sosyal durumunu az çok gösterebilir.

Fakat, asıl bir yanda devleti, öbür yanda geniş halk yığınlarını kısıvrak elinde tutan kudretli bezirgan zümre, yalnız şehri değil, köy ekonomisini de avucu içinde tutan kalburüstü bezirgan tip, mubayaacıdır.

3- Mubayaacıyan (Kadim Müteahhitler)

Mubayaacı tipi, derebey dünyasının devlet müteahhidi demektir. Mültezim ve cizyedarla göbek bağı olan bir önsermaye zümresidir. Tefeci-bezirgan sermaye çiftçiyi "*yerlerin esiri*" yapıp köyleri yoksullaştırdıkça, köylüler şehirlere akın ederler. Köyler ıssızlaşır ve dağılırken, şehirler muazzam kan çıbanları halinde kızarıp şişerler. İki yüzyıl içinde, on beş, yirmi misli kalabalıklaşırlar. Bu kalabalıklar bölünecek, devlet kendi elindeki hudsutsuz ürün gelirleriyle bu işi yapamaz mı? Dirlik düzeninde icap etseydi belki yapabiliirdi. Fakat kesim düzeninde istese bile onu yapamaz. Kastlaşmış üst tabaka, bezirganlığı sözde "melun" ve şerefsiz bir iş sayar. Ama, gerçekte, fırsatı bulunca, nasıl başlı başına bezirganlaştığını gene Lütfü Paşa'nın Asafnamesi pek iyi anlatır. Hatta devletin iktisadi işlerle uğraşmaması prensibi, devlet adamlarının bezirganlığı şerefsiz bulmalarından ziyade, bizzat o işe -hatta Lütfü Paşa'yı âleme telkin verirken bile- el altından girişmiş olmalarıyla izah edilebilir. Üst tabakalar ticaretin ve tefeciliğin tadını o kadar almışlardır ki, artık o işi, ellerinde bulunan devlete yaptırtmazlar. Bu mubayaacılığın manevi sebebi de, maddi sebep de, devletin artık dirlik düzeninde olduğu gibi fazla ürünleri ilk elden toplamaması, para iradçısı durumuna girmesidir.

Şu veya bu sebeple bir kere doğan mubayaacılık, öteki göbek bağı kardeşleri cizyedarlık ve mültezimlik gibi, zamane sermayesinin bütün iktisadi ve ekstra ekonomik sömürme, çapul meziyetlerini fazlasıyla kazanır. Hazer'de şehir nüfusunu beslemek zarureti ile işe başlar. Yavaş yavaş halkın boğazına attığı pençesini devletin hazinesine de sokar. Şehir nüfusunun geçimini eline aldığı gibi, imparatorluğun hususi ve resmi alış veriş alanlarını da inhisarına geçirir. Böylece, bütün akrantaları gibi mubayaacı sermaye de, yukarıda devleti, aşağıda halkı sülük gibi emer. Devlet hizada, seferde ipin ucunu mubayaacıya teslim eder. Osmanlı'nın muhteşem top sakalını eline geçiren mubayaacı, artık hem köyde, hem şehirde işleyen iki yüzlü Acem kılıcına döner. Köyde, alıcı sıfatıyla üretmenleri çapula uğratar. Şehirde satıcı sıfatıyla tüketmenleri haraca bağlar. Artık Osmanlı İmparatorluğu, tepeden tırnağa kadar dizginsiz bir tefeci-bezirgan sömürme sistemi içindedir.

Hazer'de (barış zamanı) Çapul:

"Devleti Aliye mirianbariar binasına ve canib'i miriden mubaya ve hiyaneti takribiyle üç, dört kat ziyade iştir ve niceleri dahi emakin'i baide-

den (mekândan uzak) nakil etmeleriyle, yalnız ücret nakliyesi miriden verilen bahasının katmerli reşide olup, bu cümle ile ekser mubayaaya memurlar dahi mücerret tama'ı hamlarından nasi mutad olan veçhile on kilede bir kile dem'i kanaat ve reaya fıkarasına cevru eziyet ve kendu mevzuları olanı başlı kile ile tedbiyl edüp hemen on kileyi altı yedi kile götürüp reayadan ziyadesinin akçesini ahz eylediklerinden başka, kendüleri reayadan ahz eyledikleri saf ve cid hm taya saman ve arpa ve haramuk karıştırıp güngun (rengârenk) hileden sonra mağuşuş (karışık) hınatlı ve seyr'i sefaine tahmil ve asitanei saadete irsal eyeyüp rüesai sefain hazneleri dahi esnai rahde hamulelerinin bir mikdanni beyi ve bir miktar... dahi reisler (zapt) eylediklerinden mada intifa ile ziyade gelmek için üzerine su döküp gereği gibi ifsat etmeleriyle" halk "semid mertebesinde müteaffin"onları yemekten hasta olur. (A.T. Hediyesi "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat")

Görüyoruz. Buna "çapul" demekte haksız sayılmayız. Alışveriş vur abalıya gider. Ve halk it dalamış keçiye döner. Devleti Aliye "canibi miriden mubayaa hususuna mecbur"olduğundan, mubayaacı eline düşer. Neden bu mecburiyete düşmüş? Kesim düzeninde devlet ticaret yapamaz! Niçin yapamaz? Çünkü tüccar sınıfı aç kalır. Bu sınıfın, Osmanlı cemiyetine has nevi şahsına münhasır örneklerinden mubayaacı, yapmadık marifet bırakmaz. "Üç, dört kattan ziyade" satın alarak istifçilikle, uzaklardan nakliye bahanesiyle fiyatları mirinin birkaç katına çıkarır. Onda bir hakkı varken, "başlı kile" diye kendi uydurduğu ölçülerle onda 3 ila 4 daha çalıp, "reaya fıkarasını" yarı yarıya çalar. Bu aldığı temiz buğdaya, arpa, saman, karamuk karıştırır. İstanbul'a yollar. Zavallı buğdayın, yani ekmek yiyecek halkın talihsizliği bu kadarla da bitmez. Yolda gemiciler de buğdayın bir kısmını satarlar, bir kısmını kendi ambarlarına atarlar, bir kısmını yerler. Geri kalan eksik çıkmasın diye buğdayı su ile ıslatırlar ve ilh.. Burada normal ticaret sömürüsü hak rahmeti kalır. Tam derebeyvari çapul ve kapitalizmde ancak sömürge halkına layık görülen ekstra ekonomik soygun alır yürür. Sermayenin "namusuyla" kazandığını iddia edeceği bütün o sözde "dişten tırnaktan arttırarak" yapılan "en ilk birikiş" böyle yürüyecektir.

"Binam Defterdar Şerif Efendi" istediği kadar mantık ve itisaf öğüdü versin:

Seferde Çapul:

"Seferde ve hazerde mubayaat (satın alma) ve mürettebat külliyyen fukara üzerinden kaldırılıp cümlesini Devleti Aiiye kendi akçesi/e tedarik ile bir senede seferin rayiayie zahiresi beş bin keseye düzülür. Ve araba ve deve ve beygir şöyle satın almaca keزالik beş bin keseye düzülür.

Cümle on bin kese ile matlup (alacak) hasıl olurken, bunlar için reaya-
dan kırk elli bin kese çıkarıyor. Reayanın ma i cizye i amirede mevcut
olan akçeden aladır. Hazinede duran akçenin nema ve ticareti olmaz.
Reayanın akçesi boş durmayıp daima, nema ve tezayyüt eder. Onun için
reaya malını, hazain'i suitaniyeden (devlet hazinesi) ziyade muhafaza
etmek lazımdır. Faraza sefer için yirmi bin kese tedarik olunacak ise
otuz bin o i sun. On bin kese ile elli bin kese kazanılmış olup memalik ha-
rap olmaz. Kırk sene sefer olsa reayanın bir yumurtasına vazı yed olun-
mamak kabildir." ("Nizamı Devlet Hakkında...")

Devlet alsa bir masraf edecek. Tefeci bezirgan sistemi aracı yapınca 4-
5 masraf ediyor. Devlet yapsa reayanın "bir yumurtasına" zarar gelmeye-
cek. Mubayaacıyan hem şehir halkına, iki, üç misli pahalı, "kokmuş"unu
yediriyor, hem köy üretimine türlü "eziyet" edip iki misli zarar veriyor. Öy-
le iken, "devlet" yapamıyor. Halbuki ondan iki yüzyıl önce bunu pek güzel
yapıyordu. O büyük seferleri bu usulle tutuyor ve besliyordu. Reayayı bu
usulle kendisine bağıyor, Osmanlılığa dost ediyordu.

VIII- KESKİN ORTAÇAĞ SINIF VE TABAKA BASAMAKLARI

Kesim düzeninde toprakların bir çeşit menkulleşmesi (toplum mülkiyetinden kişi mülkiyetine doğru taşınabilir hale gelmesi) toprak ekonomisi içine tefeci-bezirgan sermayenin işlemesi üzerine, iktisadi yapı gibi, sosyal yapı da, ilk kurulan dirlik düzeninden bambaşkalaşır. Şimdiye kadar söylediklerimizden açıkça belirdiği gibi, artık burada sınıflar en keskin ve ortaçağa has en hoyrat şekilleriyle basamaklaşırlar.

1- Alt Tabakalar

Alta: Bildiğimiz tek biçimli, tek parçalı büyük çalışan çiftçi yığınları, başlıca üretimi, toprak üretimini başarırlar. Bu üretimden her gün biraz daha azalıp daralan geçim vasıtalarını güç kurtarırlar. Bunlar, ne "serbest köylü mülkiyeti" şeklinde tipik ufak işletme ziraata, ne de ziraatta "kapitalist üretim şekli"ne varamazlar. İkiisi ortası bocalayan zümreler, tam bir sınıf farklılaşmasından ziyade köylerin dağılmasına ve nüfus azalmasına doğru giderler. Bunlar Osmanlı reayası, bir kelime ile, toptan ifade olunabilecek mukadderatları birleşmiş köylü sınıfıdır. Bu safhada (çiftçi: reaya) gitgide Osmanlı tabiriyle "yerlerin esiri", yani tam *topraktır* (toprak kölesi) haline girerler.

2- Üst Tabakalar

Üstte: Sistemi devlet zümrelerinin kodamanlarını da içine alan ve dirlikçiden mukataacıya, sarraftan mubayaacıya kadar çeşit çeşit karakterli

ve basamaklı sömüren güdücü tabakalar, üst üste Babil Kulesi gibi yükselirler. Bunlar, üretimden her gün biraz daha genişleyen ve çoğalan arslan payını alırlar. Köylüyü zaruri geçimine kadar soyup soğana çevirirler. *Hâkim sınıflar* halindedirler.

Marks "*bilhassa bezirgan kavimleri, ancak kadim cemiyet intermendi-
enlerin de Epikür ilahları gibi, yahut Leh cemiyeti mesame/erindeki Yahudiler gibi mevcut idiler.*" (Das Kapital: c. I, 4, S.85) der. Kesim düzenine kadar tefeci-bezirgan sermaye de, ancak öyle, Osmanlı cemiyetinin mesameleri içinde, kıl diplerinde kirle geçinen mikroplar gibi mevcuttular. Bilhassa hâkim zümreler onlarsız olamamakla beraber, onları kendilerinden de sayamazlar. Hele içlerine asla alamazlar, daima dışlarında, ayrı, kirli bir şey gibi tutarlardı. Kesim düzeniyle beraber, tefeci-bezirgan sermaye birdenbire tekmil cemiyeti kaplayan biricik maddi gizli kuvvetli haline girdi. Sosyal yapının alınca tefeci-bezirgan karakteri damgalandı. Çünkü, toplumun temelli geliri olan toprak gelirini ilk elde toplayan tefeci-bezirgan sermaye idi. Topladıklarını kendi kanunlarına göre paylaştıran gene o idi.

Alt sınıflardan köylülük, ne kadar sosyal farklılaşmaya uğramış olursa olsun, dağınık, biçimsiz büyük bir halitadan ibaretti. Köylü, içindeki farklılaşmada pek ileri giden unsurlar, esasen tefeci-bezirgan zümrelere doğru sivrilişip köylülükten kopuşuyordu. Tabakalaşmanın sosyal üretim tarzında neticeli bir rolü olmuyordu. Halbuki, bu muazzam yığılı keyfince kesip biçen ve topluma istediği mana ve biçimi vermekte serbest görünen üsttekiler, gayet çok ve çeşit çeşit basamaklı idiler. Osmanlı toplumunun bu üstteki işletici ve sömürücü tabakalarını incelemek için, önce iki büyük bölüme ayırabiliriz: 1- Devlet zümreleri, 2- Asıl üst sınıflar.

Tefeci-bezirgan hegemonyası altında alt sınıfların durumu kendiliğinden anlaşılabilir. Şehir esnafının iyi kötü bir loncası vardır. Lonca, köylerden şehirlere akın eden Marks'ın tabiriyle vogelfrei (başiboş, kanı helal) proleterlere rağmen tutunabildiği nisbette, izafi az çok himaye edebilir. Fakat asıl büyük çalışkan yığın, köylü kitlesi, her türlü fiili teşkilattan mahrumdur. Gerçi ilk zamanlar, mesela Ahi Evranın esnaf loncası tarikatına karşılık, Hacı Bektaş Veli'nin köy Bektaşiliği, teşkilatı vardı. Fakat bunlar, ta Baba İshak zamanında başlayan ve Selçuk saltanatına öldürücü vuruşunu indiren müthiş köylü isyanları yapmışlardı. O yüzden hâkim idareci zümreler Bektaşiliği bir nevi harp keşişliğine çeviren yenicerilikten başka her yerde soysuzlaştırmaktan geri kalmadılar. Devletin en büyük merkezi silahlı kuvveti yenicerilik, "Peygamberimiz Hacı Bektaş Veli" diye gülbankın çekerken, köylerde Alevilik daima kanun dışı, ahlak dışı bir günah ve münafıklık sayıldı. Daima gizli, yasak bir tarikat olarak hor görüldü. Ve

hiçbir zaman köyün kendi ufak tefek iç işleri dışında, dünya meselelerine Bektaşiliğin karışmasına, hele devlet politikasına el atmasına göz yumulmadı. Devletçe asla tanınmadı. Esasen İç Anadolu dışında, "reaya"nın büyük çoğunluğu için Bektaşilik diye bir tarikat da yoktu. O yüzden, esnafa nisbetle köylü yığınları ister istemez tek tek başaklı geniş bir tarlanın ekini kadar kalabalıktı! Ama onu bir tek demirden orak demet demet kesim keyfince biçebilirdi. Kesim düzeni üzerine köylüler büsbütün -halâ bugün bile kullandıkları tabirle- "sahipsiz" kaldılar. Eski idealist ilb "sahip arz" dirlikçiler artık kalmamıştı. Kalanların da kesimcilerden geri yanları kalmamıştı. Bir avuç teşkilatlı Makedonya maceracısı, toy bir İskender emrinde nasıl bilinen dünyanın bir ucundan girip öbür ucundan çıkar ve buna karşı Atene'den Pencab'a kadar uzanan geniş ülkelerde karşı çıkacak doğru dürüst hiçbir teşkilatlı halk kuvveti bulunmazsa, tıpkı öyle, kesim düzeni de barbar fatihlerin talihiyle sahneye çıktı. Koskoca köylü yığınlarına baştan başa satır atıp doğrarken, saman alevi isyanlardan başka şuurulu ve disiplinli hiçbir teşkilatla karşılaşmadı.

İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük toprak iktisadiyatına temel olan miri arazide, "Kanuni"nin açtığı kesim düzeni sırasında sosyal sınıfların durumları böyle idi.

1- *Devlet zümreleri*-. Hemen hemen toplum şeklinde siyasi idareyi elinde tutan devlet teşkilatına girenlerdir.

Bunların sosyal gelişmede rolleri ilkin gayet önemli iken, sonra imparatorluğun genel mukadderatı ile birlikte söner. *Üst sınıflar gel işip* kuvvetlendikçe, devlet zümreleri soysuzlaşıp iğretileşirler.

2- *Asıl üst sınıflar*. Bilhassa sınıf adını alabilecek sosyal sınıflar kesim düzeni ile birleşip kökleşirler. Bunlar hakkında takribi bir duru fikir edinmek için, zamanımızdaki sınıflarla bir kıyaslama yapmak mümkündür. Modern kapitalist toplumdaki sınıflarla, Osmanlı toplumundaki sınıflar birbirleriyle tamamen ilgisiz, hatta birbirlerinin taban tabana zıddı olmalarına rağmen, iki ayrı ve zıt dünyanın yaradılış mayasında sermaye denilen unsur başlıca rolü oynadığından, şekil ve görünüşçe az çok benzerlikler bulunabilir.

Karşılaştırmayı şöyle yapabiliriz:

a) Modern *arazi sahibi* tipine karşılık, Osmanlı'da dirlikçi ve kesimci toprak beyleri "*malikane*" sahipleri vardır.

b) Modern kapitalist tipine karşılık, Osmanlı'da tefeci ve bezirgan para beyleri, *önsenmayedanian*/ardır.

Şüphesiz dirlikçi ve kesimci toprak beyleri henüz gerçek bir *mülkiyet sahibi* olmadıkları için, modern arazi sahibinden başkadırlar. Tefeci-bezir-

gan para beyleri ise, *sosyal üretim usulüyle* hiç ilgili bulunmadıkları için, modern kapitalistten esaslıca farklıdır. Fakat, bugünkü kafamızla o zamanki sınıf münasebetlerini kavramak isteyince; yukarıdaki benzerliğe dayanan tasnifi yapmak faydalıdır.

1- DEVLET ZÜMRELERİ

Her medeni toplumda memur, sosyal ekonomiye hâkim olan sosyal üst sınıfların aylıklı adamıdır. Vazife bakımından Osmanlı devlet zümreleri de, önünde sonunda gene toprak ve para beylerinin emrindedirler. O halde niçin "üstün sınıflar" arasında "devlet zümrelerine de ayrı bir yer veriyoruz? Çünkü tarihi gelişme, bunu gerçek bir zaruret yapıyor. Osmanlılık, göçebe yerleşmelerinden doğma medeniyetlerin, Rusya bir yana bırakılırsa en son kalıp değiştiren örneklerinden biridir. Bu kalıp değiştirme en geç bizde kaldığı için, Osmanlılığa has cilveleriyle ve en tipik şekli ile gene bizde göze çarpar. Devlet (yani "beytülmal") hiç olmazsa şekilce toprak temelinin (miri arazinin) gerçek "rakabe" cisi, *mülkiyet* sahibi değil midir? İşte, Osmanlılıkta, devlet zümreleri, o gerçek mülkiyeti şekilce olsun temsil edebildikleri ölçüde, hususi birtakım imtiyazlar takınabilmişlerdir. Hiç olmazsa Vitulaire arazi sahipleri gibi geçinebilmişlerdir.

Osmanlı'da memur imtiyazlarının yaman tekelci kökü, bu tarihi ve sosyal iktisat münasebetlerine dayanır. Onun için Osmanlı devlet zümrelerini, memur olmalarına rağmen ve memurlukla birlikte, üst sınıflarla içli dışlı kaynaşmış buluyoruz.

Devlet zümreleri, Osmanlılığın ilk kuruluş ve yayılış devrinde biricik üstün tabaka idiler. Üstünlükleri kılıcı hakkına fütihat yapan galiplerin o zamana göre tabii sayılan üstünlüğü idi. Zamanla ve barışçılaştıkça soysuzlaştılar. Fakat, kesim düzenine gelinceye kadar, onlar yalnız memur değil, aynı zamanda memleket üretimini bilfiil kontrol ve idare eden ekonomik ve sosyal birer unsurdular. Gitgide bu rollerinden uzaklaştılar. Nihayet kesim düzeniyle beraber, sırf idari, siyasi, askeri hizmetler iktisadi ve içtimai rollerden ayrıldı. Devlet zümrelerinin parmağı bal tutanları, alt tabakada farklılaşıp sivrilen tefeci-bezirganlarla içli dışılaştı. Devlet zümreleri, bu suretle, zamanımıza kadar görülen "biz bize benzeriz" fetvasınca adeta hâkim sınıfların imalinde harç ve çimento rolünü oynadılar.

Demek, ilk devlet zümrelerinde iktisadi görevle siyasi görevlerin ayrılması, bir iş bölümü gibi başladığı halde, sonradan sınıf bölümüne yol açtı. Bölünüş sonunda bilhassa devlet zümreleri, gene hâkim sınıflara zaman zaman maya vermek, bir çeşit atlama tahtası ve kaynak olmak rolünü muhafaza etmekle beraber, hâkim sınıftan iyice farklı bir kamu işleri ihti-

masına ayrılmış zümreler halinde belirdiler. O zaman, sosyal rolün ağırlığı ister istemez hâkim sınıfa geçti. Devlet zümrelerinin eski ehemmiyetleri gitgide ufaldı. Fakat bu keyfiyetçe uzaklaşış ve ufalış, kemiyetçe büyüme-ye engel olmadı. Bilakis, devlet zümrelerinin sosyal rolleri azaldıkça, kırtasiyeciler hacimleri genişledi. Müstahaseleri şişti. Ve halâ görülen çeşitten bir "kadro enflasyonu", milletin de, kendi kendisinin de başına bela kesildi. Çünkü devlet içinde devlet gibi, hâkim sınıflar içinde devlet zümreleri adeta sınıflaştılar. Meşrutiyet inkılabından sonralara kadar, Celal Nuri'nin "memur sınıfı" dediği şey peydahlanmıştı.

Devlet zümrelerinin bu tezatlı tarihi gelişmesini, siyasi çöküş bahsinde biraz daha teferruatıyla göreceğiz. Burada sadece ana çizgileriyle bu zümrelerin adlarını verelim. Klasik Osmanlı devlet cihazında başlıca dört zümre vardır.

1- "*Tarikimülkiye*". Vezirlerden beylere ve kadırlara kadar iner. Bu bu-
lunduğu her idare birliğinin başı şimdiki tabiriyle "mülki amir"dir. Devle-
tin idare ve siyasetini temsil eder. Daima devletin her değişikliğine ken-
disini uydurur.

2- "*Tarikiilmiye*". Din ve o zamanki ilim zümresidir. Önce kadı asker
iken sonra şeyhülislam ve "nakibeleşraf" (din asaleti) olan din mümessil-
lerinden müderris, talebe ve danışmentlere kadar uzanır. Kadılar, imam-
lar, mütevelliler ve ilh... hep onlardandır. Tariki ilmiye, teşrifatta kalemi-
yeden önce gelir. İlk basit kadılıkla devlet idaresine katılır. Sonra salta-
nat yayıldııkça o da müthiş dal budak salıp, bir nevi din derebeyliği halin-
de kastaşır ve bir türlü zamana uyamaz.

Mülkiye ve ilmiye "tarik" (yol)leri: Osmanlı İmparatorluğu gibi bir
ortaçağ devletinin, biri dünya (laik), ötekisi din işlerine bakan çifte başı
sayılabilirler. Devletin din ve dünya denen iki ruhu bu iki başa dayanır.
Mülkiyede padişah, ilmiyede Allah'a kadar çıkan yüksek siyaset cisimleşir.

Bu iki ruhun veya çifte başın icra vasıtaları da, başlıca iki "tarik"dir:
Düzen-savaş yolları.

3- "*Tarık/ka/em/ye*". Yurt içinde *düzen* ve *istatistik* işlerine bakanlar-
dır. Nişancı, defterdar ve reisülküttapdan, bunların hocaganı ve kapıcı ba-
şlarına kadar zincirleme giden bir kadrodur. Kaiemiye tarikinde de, mül-
kiye gibi zamana göre bir adaptasyon kabiliyeti vardır. Bu adaptasyonda
kalemienin bazı görevleri sınırlanır; bazı görevleri şişer. İlk en mühim
kaiemiye şefi, *toprağa bakan*, "*nişancı*" idi. Sonra toprak ekonomisi bezir-
gan-tefeciler sermaye emrine geçince, hatta belki daha "tahrir" (istatistik)
faaliyetleri rafa kaldırıldığı günden beri bu mühim kalem dumurlaştı. Ni-
şancılık, vazifesiz bir kuru unvan haline geldi. Asıl *hazine* işlerine bakan

defterdarlık ise, para ve bezirgan sermayenin gelişmesiyle uygun olarak büyüdü. *Reisülküttablık* zamanla *hariciye* nazırlığına, dışişleri bakanlığına doğru geliştiği gibi, defterdarlık da *maliye* nazırlığına çevrildi. Reisülküt-tap, gelişen dış dünya ile; defterdar, değişen iç dünya ile temasta idiler. Biri cihan politikası, öteki iktisadi zaruretlemlerle hayata fiilen bağlı idiler. Anlaşılması kolay sebeplerle, bilhassa defterdarlar, boyuna islahat ve inkılap unsurları yetiştirdiler.

4- "*Tarikiseyfiye*". Kılıç ve savaş zümresidir. Bunlar kısmen, ilmiye ile aralarındaki yaman birliği maddeleştirecek şekilde imparatorluğun ilk ücretli işçileri sayılabilirler. "*Kapıkulu*", ulufe alan hassa ve nizamiye askeri ile, maaş almayan, harp zamanında eyalet askerini veren *timar* ve *zeamet erbabı* diye başlıca iki tiptir. Kapıkulu: Daimi veya hazeri ordu; tımarlar ve zeametler: İhtiyat veya sefer ordusu demektir. Seyfiye tariki de tıpkı kalemiye gibi bir gelişime uğradı. Mukadderatı doğrudan doğruya toprağa bağlı olan tımar ve zeamet erbabı, ilkin belli başlı kuvvet iken, mukataa düzeniyle beraber arka plana atıldılar, devlet ve toplum hayatındaki rollerini gittikçe kaybettiler. Toprağın kendisine değil de gelirine, yani hazineye bağlı olan kapıkulu ise, ilmiye gibi keyfiyetçe sönerken kemi-yetçe çoğalarak kastlaştı. Değeri azaldığı nispette şişerek kendisi ölünce-ye kadar imparatorluğun da canını burnundan getirdi.

2- BİRİNCİ BÜYÜK TEZAT: BÜYÜK ŞEHİRLER VEYA PAYİTAHT TEZADI

Görüyoruz. Devlet zümrelerinin zamanla geçirdikleri değişiklik, her birinin *toprakla* olan münasebetlerine uyar. Toprak üretiminin eski *dirlikçi* düzenine bağlı olan zümreler; mülkiye ile kalemiyenin *haşve* zeamet erbabı, ilmiyenin *arpalık* sahipleri, seyfiyenin *timarsie* zeamet erbabı, kesim düzeni üzerine, ya soysuzlaşıp eridiler; yahut *mukataacılığa* doğru geliştiler. Mukataacı veya kesimci durumuna girenler de, gittiler, ya eski dişli dirlikçilerle el birliği halinde *mai/kande<r'm* yavaş yavaş çiftçinin toprağı gibi kendi tasarruflarından mülkiyetlerine doğru çevirdiler. Ve modern toplumun *büyük arazi sahipleri* haline geçtiler ve Osmanlı toplumunun Asyai statükosunu ebedileştirmek üzere irticai taşlaştırdılar. Yahut bunlardan defterdar gibi devlet hazine sermayesiyle, doğrudan doğruya ilgili olanlar, bazı kendilerine yakın kapıkulları kodamanlarıyla birlikte, bir çeşit burjuvamsı reformlara özendiler. Asıl ilmiye ile seyfiyenin kesim düzeninden sonra teşkilatlı büyük yığını teşkil eden ulufeçilere gelince: Bunlar ister kılıç, ister kafa işçileri olsunlar, maaşlarına bakan gündelikçi devlet hizmetkârları, Osmanlı memurları olduklarından, aç kaldıkları zaman, her biri

kendi çeşnisine uygun birer "küçük teşebbüs"e girişmek zorunda kaldılar. Bu küçük teşebbüslerin başlıcası *esnaflık*. Onun için seyfiye ile ilmiyenin kalabalık çoğunluğu, sosyal hedefi bulunmayan zamane küçük burjuvaları gibi, bitmez tükenmez *şehir kargaşalıklarının* kanlı irinli, biri kapanmadan ötekisi açılıp işleyen kan çıbanları oldular. Neden?

Bunu, yukarıda genel izahı yaparken söylemiş olduk. Tek taraflı; hep si de devlet tarafında gözükten devlet zümreleri, toprak ekonomisiyle olan münasebetlerine göre daha baştan iki zıt bölüğe ayrılmışlardır. Bir tarafta esas itibarıyla toprağın *tasarrufuna* karışan, kaydı hayatla hâkim durumdaki *mülkiye* ve *kaiemiye*, öteki tarafta toprağın ancak gelirden bir ulufe koparan gündelikçi durumundaki *seyfiye* ve *iimiyevim* kapıkulu yığını... Kesim düzenine kadar bu iki kutup arasında az çok bir bağlılık ve istikrar vardı. Bağlılık: Seyfiyenin dirlikçi (tımarlı) zümresi, ilmiyenin arpa-lıkçı zümresiyle oluyordu. İstikrar da: Devlet gelirinin kendiliğindenci karakterine uyarak para değerinin nisbeten çok yavaş alçalması ve ulufelerin istikrarı demektir. Kesim düzeni bir vuruşta küçük dirlikleri tefeci-bezirgan sermayeye malikane yapmak suretiyle, aradaki bağları kopardı. Akçeyi züyuflaştırmanın dörtnala kalkmasıyla da istikrarı yok etti. Mülkiye ve kaiemiye beyleri ve paşaları, bir kısım kodaman *ilmiye efendi/eriyle* seyfiye *ağalarını* da kendi taraflarına çekerek, miri toprakları kesim malikaneleri haline sokarken, doğrudan doğruya arslan payını aldılar. Çünkü toprağın *doğrudan doğruya* geliri onların elinde idi.

Halbuki, kapıkulu denilen devlet zümrelerinin büyük çoğunluğunu teşkil eden ufak gündelikçiler, toprağın *gerçek geliriyle* değil, ancak ellerine geçen *ulufenin* akçe değeriyle geçiyorlardı. Topraklar malikane halinde kodaman mülkiye paşalarının, kaiemiye beylerinin, ilmiye *e/e/7E//*lerinin ve seyfiye ağalarının ellerine geçip de fiyatlar yükseldikçe, ulufeci kapıkullarının ellerine geçen akçeler züyuflaştı. Ulufenin paraca adı belki çoğaldı, ama bu sayıca çoğalış akçedeki değer ve gerçek alım kabiliyeti kalitesinin azalışı ile oldukça uygundu. İşte bu tezat, Osmanlı İmparatorluğu'nun kafasına vuran, ta tepesindeki, yani devlet zümreleri içindeki *birinci büyük tezaddır*. İşte softalarla yeniçerilerin ikide bir el ele verip vezir vüze- ra kellesi yiyemedikçe, ortalığı yağma etmedikçe yatışmamaları bu birinci büyük tezattan doğar. *Buna büyük şehirlerin tezadı*, yahut payitaht te- zadı da diyebiliriz. Çünkü devlet zümrelerinin hoşnutsuzlukları, şevki tabi- leri ve ekonomi ve sosyal ilgileri yüzünden, ister istemez çevrelerindeki başka benzer hoşnutsuzluklarla buluşacaklardı. Şehirde büyük hoşnutsuz- luklar yığını kimler teşkil ediyordu? Şehir küçük burjuvaları, *esnafılar*, yağdı sızdırılmış kuru çıra yığını gibi, tutuşmak için bir kıvılcım bekleyen es- nafın, iki yeniçeri ve bir ulema kışkırtmasıyla elde silah, balta, saray ve

kaşane kapılarına dayanmaları bundandı. Yoksa elde bayrak gibi taşınan "Şeriat" dilekleri yahut "Bidat" itirazları laftı. İşin iç yüzü, ücrette; *ulufe*-*de* idi. Büyük şehir isyanları ve daha doğrusu *payitaht isyanları*, hep bu birinci büyük tezadın zembereğinden boşandı. Ve bu tezat, saltanat tarihi ilerledikçe azalmadı, çoğaldı.

3- EGEMEN SINIFLAR

1) Asıl Hâkim Sınıflardan Toprak Beyleri

Kesim düzeni Osmanlı devlet ekonomisinde toprak beyliğini yaratmadı, hatta hazır buldu denilebilir. Dirlik düzeni sonlarında; dirliklerin sepetlenmesi ve mahalli himmetten verilmesi gibi haller, Osmanlı toprak ekonomisinde *derebeyleşme* derecesini göstermeye yeter. Kesim düzeni, güya bir derebeyleşme eğilimine karşı devletin bir tedbiri oldu. Ama, gerçekte, kesim düzeni toprak beyliğine engel olmaktan ziyade, onu tasdike ve teyide vardı. Ve toprak beyliğine yeni bir temel verdi. Başka bir tabirle, kesim düzeni miri toprakların çoğunu mukataacılara geçirdi. Ama dirlikçilerin kökünü kazıyamadı. Dirlikçilere de kesimciler gibi hareket imkânlarını sağladı. Fakat bu, söyleniverdiği kadar kolay ve hiç sürtüşmesiz olmadı. Bilakis kanlı çarpışmalardan sonra ancak kısmi uzlaşmaya varıldı.

"Gerçek" olan şudur: Kesim düzeni sırasında başlıca iki tip toprak beyi vardı:

1- *Dirlikçiler*. Eski ve asıl "*sahip arz*"lar olarak kaldılar. Fakat bunlar gitgide kemiyet ve keyfiyetçe, yani sayı ve önemce ufaldılar. Başlıca rolleri, miri toprak üzerinde reayanın üretimini düzenlemek ve devlete faal hizmet adamları, asker yetiştirmektir. Lakin, kesim düzeni önce zaten sınırlarını ve manasını kaybetmiş olan tımar, zeamet ve has sahiplerinin çoğunu tasfiye etti. Ondandır gelen her ıslahatta da, gene bütün kabahat onlarda imiş gibi, hep dirlikçilerin tasfiyeleri öne sürüldü. Sebebi, akıntıya kürek çekmek istemeleri idi. Neticede bunlardan zamane ruhunu anlayanlar şeraite uymaya çalıştılar. Kesimciler gibi onlar da önsermayenin aracılığına uydular.

2- *Kesimciler*. Bunlar sahip arz toprak beylerine karşılık "*sahibülmalikane*" asıl yeni sınıftı.

Geniş miri toprakların büyük bölümü onlara geçti. Sayıları gibi ehemmiyetleri de ansızın birinci plana geçti. Sınıfı varlıkları kanunlaştı. Ve devlet temeli haline girdi.

Kesimciler, ister yukarıdan (eski devlet zümrelerinden) ister aşağıdan (farklılaşmış zengin tefeci-bezirganlardan) çıkagelsinler, daima esas itibarıyla tefeci-bezirgan-sermaye mahlukudurlar. Kesimci, toprak üzerindeki

tasarruf hakkını kaydı hayatla üzerine alır. Ele geçirdikleri toprağa, eski dağınık ve küçük "çiftliklere karşılık "malikane" denir. Fakat, eski küçük çiftçi tasarrufuna giren topraklar, şimdi ancak böyle büyük malikane sahipleri emrine geçtiklerinden, çiftçinin tarla ve toprağına verilen çiftlik sözü de malikane ile karışmaktan geri kalmaz. Malikaneye de bir çeşit çiftlik adı verilir. Hatta, bunu küçük çiftçininkinden ayırmak için Türkçe bir söz Arapça usulle cemileştirilerek "*çiftlik*" çevrilir. Bu da "malikane"nin birçok "*çiftlikler*" tereküp ettiğini gösterir.

Çiftlik veya malikaneler, eski Roma'nın latifundialarını andırır. Yalnız malikanelerde küçük işletme usulü kalkmış sayılamaz. Bununla beraber, köle çalıştıran malikanelerden ziyade, Roma'nın Sicilya'daki buğday üretimini andıracak şekillere rastlanır. Bilhassa büyük şehirler ile payitahtları beslemek üzere; tamamen ticari mahiyette işletilen Akdeniz yalılarındaki malikaneler, ücretli işçi kullanmayı oldukça ilerletirler. Beriyyel Şamlı:

"Çiftlik dahi hıntanın (buğday) beher kие kendüiere çiftçi ve orakçı ve ırgad yevmileri ve masarifi ve sairesie 25-30 para mıkdarına olup" ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") derken bize iki şeyi haber verir: 1- Yeni malikanelerde "yevmiye" ile çalıştırılan çiftçi, orakçı ve ırgat gibi yeni tipte bir sınıf insan; ziraat işçileri doğmuştur. 2- Burada artık, üretim vasıtası ile geçim vasıtasına ayrılandan artacak ve para haline girecek bir kısım mahsul (modern manasıyla kâr payı) üretimde mühim rol oynamaktadır. Marks'ın Para İradı bahsinde söylediği gibi: "*Bundan böyle işi kestirip atan şey, içine az çok para harcan işi giren üretim masrafları mü-nasebetidir.*" (Das Kapital: c. III. F, XLII, IV)

2- Kesimciliğin Fermaje'den Farkı:

Fakat bu 15-16. yüzyıl İngiltere'sinde çıkan farmerler gibi bir kesimci sınıfı doğduğu manasına gelir mi? Hayır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi kesimci, doğrudan doğruya üretimle ilgilenmez. Bu işi mültezime devreder. Kesimci, toprağın mülkiyetine sahip olan devletle, toprağın işletmesinden ziyade, bir kısım gelirini toplamaya karışan mültezim arasında, üretimden pay alan bir mutavassıttır. Farmer, toprağın doğrudan doğruya işletici çiftçi kiracısıdır. Toprağı mülkiyet sahibi olan toprak beyinden (arazi sahibinden) muayyen bir müddet için kiralar. Osmanlılıkta kesimci değil, bizzat mültezim bile doğrudan doğruya üretimle pek o kadar ilgilenmez. Kesimci, toprağın mülkiyet sahibi de değildir. Tasarrufunu sadece devreder. Bu tasarruf hakkını muayyen bir müddetle değil, insan ömrü gibi gayet izafi ve çok oyuna gelen derebeyce bir sınıra, yani pamuk ipliğine bağlar. Mültezim ancak Akdeniz yalılarında olduğu gibi, mahdut malikanelerde

yevmiyeci çalıştırır. İki sistem yani fermaj ile kesimcilik arasındaki farkları kavramak için şöyle bir karşılaştırma yapabiliriz:

Toprağın Mülkiyet sahibi	Toprağın tasarrufunun 1.mutavassıtı	Toprağın tasarrufunun 2.mutavassıtı	Toprağı bilfiil tasarruf eden
Kiracı çiftlikte (Fermage)da: Kesimcilikte:	arazi sahibi Devlet	Malikane sahibi	Çiftçi Çiftçi

Demek, çiftçiye gelinceye kadar araya daha iki kategori insan girer. Bunlar, zamanın, kesim düzeniyle birden yaratılmış iki büyük hâkim s/n/fidırlar. İngiltere'deki büyük arazi sahibi sınıfından farkları; alacağına aslan, vereceğine kaplan kesilmelerinden ibarettir. Yani, evvela çiftçi bu iki sınıftan hiçbirini, İngiliz farmeri gibi borçlandırıp mülkünden edemez. Çünkü mülk onların değil, devletindir... Saniyen, çiftçi bu iki sınıftan hiçbirini karşısında tek tek bulamaz. Padişahın Allah'tan iktidar aldığı gibi, kesimci de devletten kudret ve kuvvet alır. Çiftçi, en ufak kıpırdanışı karşısına teknil devlet cihazını dikilmiş bulur. Asıl mülkiyet sahibi devlet, istediği zaman (yani kesimci istediği zaman) tek tek çiftçileri her haktan mahrum edebilir ve ilh. Bu çok basamaklılık, sınıfların iç içe girmesi, tavırcı sınıf şuurunu yokluğunu getirir. Ve dolayısıyla da sınıf tezadının belirmesini büsbütün güçleştirir.

Lakin her ne olursa olsun, hiç değilse Akdeniz yalıları çiftlikte görüldüğü gibi, Osmanlı kesim düzeni, eski dirlik düzeninde yaptığı ihtilalle, toprak ekonomisine, para iradının karakteristik iki iktisadi damgasını vurur:

1- Toprağın mülkiyet sahibi ile tasarruf sahibi arasında doğrudan doğruya eski hüdainabit ve tabii münasebet değil "*para ve mukavele münasebeti bulunur.*" (Keza) Yalnız bu *münasebet*, fermaj münasebetine nazaran çok daha geri ve derebeyce sınırlar içinde *boğulmuş* kalır...

2- Çiftlikat mahsullerinin azı, köylünün geçimine ayrılır. Çoğu, satılmak üzere pazara çıkar. Yani üretim bir çeşit "*metalar üretimi*" tarzına girer. Yalnız tekrar edelim: *Bu tarz*, fermajda olduğundan çok daha geri ve derebeyce ve *sınırlıdır*.

Netice itibarıyla, iktisatça, "*Sermayenin ziraata güdücü güç olarak girmesi*" (K. M. Keza) emrivaki olur; sosyal bakımdan da, o zamana kadar Osmanlı cemiyetinde görülmeyen tipte ve çapta kuvvetli *hâkim sınıflar* doğar.

4- KESİMCİLİĞİN SINIF KARAKTERİSTİĞİ

Tefeci-bezirganların ayrı bir sermayeci sınıf oluşları tartışma götürmez. Fakat, kesimciler tam bir *sınıfmıdır*lar? Yani dirlikçileri tam bir sınıf saymadığımızı göre, kesimcilerde sosyal *sınıf* karakterini bulabilir miyiz? Biliyoruz: Dirlikçi toprağın (çalışma vasıtasının) ne *mülkiyetine* ve. ne de *tasarrufuna* sahiptir. Onun "sahip arz" isminde, bir isimden başka gerçek sahiplik yoktur. Dirlikçi, ölümü-dirimi devlet elinde, maaşını kendi toplayan bir asayiş memurundan ibarettir. Halbuki kesimci, muayyen bir toprağı *malikane* olarak kendisine tefviz ettirir. Bu toprak üzerinde ömrü oldukça dilediği gibi "tasarruf" eder. Bu tasarruf hakkını, tavassut şeklinde başkalarına devretse bile, asıl hak, gerçekte daima kendisinin elindedir. Onun için, dirlikçi hiç olmazsa derebeyleşinceye kadar, Hindistan'daki muharip kastı gibi oldukça istikrarlı bir kast sayılırsa, artık kesimci her manasıyla bir *sınıftır*. Hem de zamanın başlıca sınıfı.

Başlıca sosyal sınıf nedir? Tarihen muayyen bir toplumun başlıca üretimi üzerinde, kendisine ait bir şeyi başka sınıfla karşılıklı olarak değerlendiren (*gliederung*) ve aynı üretim kaynağından aynı mahiyetteki geliri üleşip alırken, öteki ara ve geçit sınıfları zararına iktisadi bir biçimleşmeye (*gliedurung'a*) uğrayan, dolayısıyla da sosyal ve siyasi durum ve menfaatleri aynı olan en geniş insanlar grubudur: 1- Kesimcilik: Eğilim bakımından dirlikçiliği kemirerek sürekli genişleyen bir üretim tarzı olduğuna göre; zamanın tarihen muayyen *başlıca* üretimidir. 2- Kesimci bu üretim düzeninde miri toprağın kendisine ait tasarruf hakkını, tefeci-bezirganın sermayesi ve çiftçilerin emek ve aygıtlarıyla karşılıklı olarak değerlendirir. 3- Bu değerlendirme neticesi, kesimci üretim tarzında işletilen toprak gelirini önsermeye ve çiftçi ile üleşir. 4- Öteki dirlikçi ve sair devlet zümreleri zararına, iktisadi bir biçimlenme gelişir. 5- Menfaat ve durumu: Sermaye ile ittifak ederek büyük çiftçi yığınlarını sömürmektir.

Fakat kesimci fertler, nihayet en çok kaydı hayatla, yani ömürleri müdetince kesimcidirler. Öldüler mi, hatta bazen ölmeden kesimlerini kaybederler. Yani bu sınıfı teşkil eden fertler, alttan üstten oraya katılan, yabancı hatta alt sınıflara ve zümrelere mensup fertlerle boyuna değişip durur. Evet. Fakat, böyle fert değişimleri bütün yaşayan içtimai sınıflar için kidedir ve hatta bir sınıfın kuvveti böyle alt sınıflarla fert değişiminde gösterdikleri kabiliyetle ölçülür:

"Nitekim, umumiyetle kapitalist üretim tarzında böyle bir prensibin ticari değeri az çok haklı olarak takdir edilir. Bu hal tek tek mevcut sermayedarlara karşı boyuna hoş karşılanmayan bir sürü yeni işsiz sapsız (giüchsritter) sahneye çıkarır. Bizzat sermayenin hükümranlığını sağla-

/aştırır. Temelini genişletir. Sermayeye cemiyetin ait tabakasından boyuna yeni kuvvetler toplama imkânını verir. Bu hal tıpkı ortaçağ katoik kilisesinin zümresine, doğuşuna, varlıklılığına bakmaksızın halk içindeki en iyi kafalardan kendi silsile hiyerarşisini teşkil etmekte papazlığın başlıca kuvvetlenme çaresini ve laiklerin ezilmesini buluşuna benzer. **Bir hâkim sınıf, mahkum sınıfların en önemli adamlarını kendi içine almaya ne kadar elverişli ise, hükümranlığı o kadar daha sağlam ve daha tehlikelidir.** "" (K. M. Das Kapital, s.111. F. 36. Önkapitalizm) "Lui Bonapartin 18. Brumer"i, buna Amerika'dan örnek verir.

Şu halde kesimciliğin kuvvetlenmesi için şart, bizzat o sınıfın çerçevesi devam ederken, içindeki fertlerin, madde mübadelesi tarzında, başka sınıflardan alınıp verilmesiyledir. Bu hal, sınıf istikrarsızlığını değil, sınıf sağlamlığını ve ömürlülüğünü gösterir. Osmanlı topluluğunun o kadar uzun ömürlü olmasında bile, acayip baltacıdan sadrazam yetiştirmesi gibi, kendine has "demokratik" esnekliği rol oynamamış mıdır? Halâ modern toplumun manzarası da aynı şeyi gösterir. Nerede hâkim sınıflar kendi imtiyazlı sınırları içine kapanıp taşlaşırlarsa, orada ömürsüzdürler. Avrupa'da, büyük sanayi kapitalizmin en geç geliştiği büyük memleket Rusya idi. Fakat Çarlık ve Rus burjuvazisi bir çeşit toprak ve sermaye asaletinden kurtulamadığı için, daha yirminci aşıra girer girmez çatırdadı. Kapitalizm orada tekelci aşamasına geçmeden öldü. İngiltere'de ise, aynı kapitalizm "çürüyüp dökülmüş" çağı olan 20. asırda yaşayabildiyse, bunu, her büyük buhran zamanı, Makdonald'ler gibi alt sınıf unsurlarından, hatta Bevin gibi bakkal çıraklarından ve sözde sosyalizmden kendi içine adam ve fikir almak sayesinde becerebildi. 16. asırda İngiliz aristokrasisi, kapitalistlerle kaynaşarak büyük arazi sahipliği şeklinde lordlaştı. Ve bugüne kadar İngiliz toplumunda hâlâ muhafazakâr güdücü rolünü devam ettirebildi. İngiliz kapitalist sınıfı, iki cihan harbinden sonra, hep ancak "işçi hükümetleri" siperi ardına saklanarak postu kurtardı.

Bir mesele daha: Kesimciler sınıfını Osmanlı İmparatorluğu'nda tefeci-bezirgan münasebetlerinin yarattığı bir mahluk sayıyoruz. Doğru mu? Evet. Kesimci düzeninin karakteristiğini, yani alın yazısını, suratına vurulan damgayı, yukarıda gördüğümüz gibi tefeci-bezirgan sermaye vurur. Tefeci-bezirgan sermaye, kesimciler sınıfının, hem sebebi hem temelidir. İş açıklamak için modern çağla benzetme yapmıştık. Kesimcilik bir *sermayedarlık öncesi toprak* düzeni sosyal münasebetler mecmuası olduğuna göre, onu *sermayedar* cemiyetle kıyaslamış ve her ikisini de başlıca üç sınıfa bölmüştük: Modern arazi sahibine karşılık mukataacı, modern kapitaliste karşılık bezirgan-tefecî, modern sanayi ve ziraat işçisine karşılık esnaf ve köylü çalışanları.

Marks, sermaye, arazi mülkiyeti ve ücretli işten ibaret "ilk üç fasılda modern burjuva cemiyetin bölündüğü üç büyük iktisadi mevcudiyet şartlarını etüdediyorum."(Zur Kritik, önsözü) der. Engels aynı şeyi tekrarlar: "Demek burada burjuva toplumunun üç sınıfı ile bunlardan her birine has olan geliri bölüyoruz: Arazi iradını ele geçiren arazi sahibi, kârı kasasına dolduran sermayedar, ücret alan işçi." (Antidühring, c. II, s. 144) Nihayet, kapitalin son sözü de bunu belirtmekle kesilir: "Karşılıklıgeir kaynakları iş ücreti, kâr ve toprak iradı olan; basit iş gücünün sahibi, sermayenin sahibi ve arazi sahibi; yani gündelikçi işçiler, kapitalistler ve arazi sahipleri, kapitalist üretim tarzı üzerine yaslanan modern cemiyetin üç büyük sınıfını teşkil ederler." (K. M. Kapital, c. III, F. 52. s.941)

5- İKİNCİ BÜYÜK TEZAD: KIRLAR TEZADI

Kesim düzeni sırasında iki çeşit toprak beyi var demıştik: 1) Dirlikçiler, 2) Kesimciler. Ve *asil sınıfın* kesimciler olduğunu söylemiştik. Kesimcilerin dirlikçiler zararına geliştiğine de işaret etmiştik. Şu halde, bu iki toprak beyleri tipleri arasında ister istemez bir zıddiyetin bulunduğunu anlatmıştık. Gerçi iki taraf birbirini kaldıramadı. Ve gelişen eğilim olarak kesimcilik daima üstündü. Dirlikçi toprak beyi, Osmanlılığın son devirlerine kadar şeklini muhafaza etti. Fakat bütün bu Symbiose (ortak yaşam) hadisesi bir taraftan dirlikçiliğin *şekilce* aynı kaldığı halde, *muhtevaca*, Land lordlarının sermayedarlığa olduğu gibi, kesimciliğe doğru adapte oldu. Öte yanda, kesimcilik de saf şekliyle uzun müddet kalamazdı ve kalmadı. Gene şekli ve ismi, "mukataa" olarak kalmakla beraber, muhtevası, iç yüzü, dirlikçilikle birlikte soysuzlaşarak ta derebeyliğe kadar gitti. Böylece, "hacı hacıyı Arafat'ta, it iti kalafatta", bulduğu gibi, kesimcilerle dirlikçiler de en sonunda birbirlerini derebeylik neticesinde buldular. Fakat bu buluşma ve uzlaşma zannedildiği kadar kolay ve erken olmadı. Çünkü aralarında kökten ayrılıklar ve zıddiyetler vardı. Onun için dirlikçi ile kesimciyi tarihi bir gerçek olarak yan yana koymakla beraber, aralarındaki tezadı görmeden, hele ilk zamanlardaki çatışmalarını atlamaya imkân yoktur.

Miri topraklar ne kadar çok kesimci malikaneleri haline girerlerse, o nisbette dirlikçiler azalır, kesimciler çoğalır. Bu basit bir *kemiyet* tezadıdır. Dirlikçi zümredelikler; canını, varını devlet uğruna fedaya hazır olduğu için daha şerefli ve asaletli bir toprak beyi olduğuna inanır. Kesimci sınıfta olanlar ise, devlete karşı gittikçe azalan bir para vergisinden başka hiçbir şey borçlu değildir. Ona rağmen, dirlikçinin hiç olmazsa ilk ve saf zamanlarında doğrudan doğruya kullanamadığı ve hiçbir zaman meşru hak diye ele alamadığı toprak tasarrufu, kesimcinin daha iptidadan kanuni hakkı olarak eline geçmiştir. Bu da gayet komplike bir *keyfiyet* tezadıdır.

İki tarafın, fedakârlıklarıyla mükafatları, mükellefiyetleri, kazançları arasındaki bu nisbetsizlik, şüphesiz tam kemiyet ve keyfiyetçe yerli-göklü bir sosyal tezattır. İşte, Osmanlı toplumunun gidış tarihini izah eden *ikinci büyük tezat*, bu dirlikçilerle kesimciler arasındaki zıddiyettir. Devlet zümreleri arasındaki tezada büyük şehir ve payitaht tezadı demiştik. Buna da *büyük miri arazi tezadı*, yahut *kırlar tezadı* diyebiliriz. Şehir tezadı nasıl şehir halk yığınlarını içine alıp malzeme gibi kullandıysa, bu büyük köy tezadı da, geniş köylü yığınlarını kendi etrafında kutuplaştırarak büyük köylü isyanlarına kapı açtı. Bilhassa kesim düzeniyle beraber görülen "*Celalusyanlar*" diye anılan müzmin ve mezbuhane boğuşmaların zembereği, bu ikinci büyük kırlar tezadında gizlidir.

O tüyleri ürperten kanlı yeniçeri ayaklanmaları ve yüz yılları kaplayan yirtıcı köylü isyanlarını, böyle üst devlet zümrelerinin veya bir avuç dirlikçi-kesimci toprak beylerinin çatışma ve çarpışmalarıyla izah etmek doğru mu? Kuruntu değil, realiteye dikkat edelim.

Payitaht isyanları gibi köylü isyanları da havada cereyan etmez. Biri üst üste yığılan kalabalık büyük şehir aç ve yoksul kitleleri ve bilhassa az çok derli toplu olan esnafları kendi hoşnutsuzluk çerçevesi içine alarak patlak verir. Ötekisi taşraya dağılan ve yerlerin esiri haline gelmiş olan geniş çiftçi yığınlarını peşine takarak ülkeleri yangın yerine çevirir. İsyân için halkta hoşnutsuzluğun derinleşmesi yetmez. Halkın "istemiyorum"uyla beraber, üst tabakaların "yapamıyorum"u da gerekir. Bu her zaman için sınıflı toplumda tatbik edilebilen genel ve doğru bir prensiptir. Fakat bilhassa Osmanlı ortaçağındaki asıl halk yığınları göz önüne getirilsin. Orada ne başlı başına bir sınıf bilinci, ne de evrensel ve bağımsız bir sınıf teşkilatı aranmaz. Onun için, Osmanlı köy ve şehir çalışkan yığınlarının hoşnutsuzluğu, ancak hâkim zümre ve sınıflar kadar şuurlu ve memleket ölçüsünde rol oynayan tezatlar içinde kendisine bir derivation bulur. Onun için:

"Bu sathi tarihi mukayese içinde belli başlı olan şey unutuluyor: Kadim Roma'da, sınıflar dövüşü, sırf imtiyazlı bir azınlık içinde hür zenginlerle hür fukaralar arasında cereyan ediyordu: Nüfusun büyük üretici yığını, köleler ise, bu baş aktörlere sadece pasif bir ayak desteği hizmetini görüyordu." (K. M. Lui Bonapartın 18. Brumer'i önsöz Bay Koket c.III. s.146) derken Marks'ın murat ettiği durum da bu idi. Sosyal karakterce Osmanlı toplumu, nihayet doğu Roma İmparatorluğu'nun, az çok farklıca, belki ondan arpa boyu ilerice devam eden "nushaidiğirimden başka ne idi? Onun için Osmanlı tarihinin son hareket kanunlarını ararken; bu iki tezadın pusulasını gözden kaçırmamak lazımdır.

İkinci büyük tezat: Önceleri pek şiddetlidir. Zamanla uzlaşmaya doğru kapı açılır. Sürtüşmeler tezadı kütleştirir (törpüler). Dirlikçi ile mukataacı

arasındaki fark şekilden ibaret kalmaya başlar. Birinci büyük tezdad ise önceleri hafif başlar. Zamanla şiddetini artırarak, nihayet bütün imparatorluğu yıkacak sarsıntılara kadar varan bir dehşet kazanır.

6- ASIL EGEMEN SINIFLARDAN:

ÖNSERMAYEDARLAR (Parabeyleri)

1- Bezirgan ve Tefeci Sermayedarlar

"Halkın soyulması" faslının 1., 2. ayırımları bize tefeci-bezirgan sermayenin köy ve şehirdeki rolüne dair az çok fikir verdi. Bütün dünyada olduğu gibi, Osmanlılıkta dahi önsermaye, "ikiz kardeş" denilen, iki şekilde belirlir. Fakat bunu şehirli, köylü diye toprağın bölümüne sığdırmak yetmez. Asıl birbirinden tip olarak ayrılan ve iki sosyal zümre yaratan önsermaye şekilleri, *tefeci sermaye ile bezirgan sermayedir*. Her ikisi de şehirde, köyde bulunur.

Bezirgan sermayeciler. Bunlar da, mültezim ve cizyedar gibi daha ziyade köyleri kasıp kavuran zümrelerle, mubayaacı ve deruhdeci gibi daha ziyade şehirleri haraca kesen zümrelere bölünür. Bütün bu zümreler, bugünkü ticaret sermayesinin çeşitli ihtisas kollarına ayrılması gibi, alelade önsermayenin *iş bölümü* bölükleri sayılabilirler.

Bunlardan mültezimler köy müteahhidi, mubayaacılar şehir mültezimi yerine konulabilirler. Cizyedarla müteahhit doğrudan doğruya devlete bağlı oldukları için, onları ortaçağa mahsus bir çeşit maliye memuru saymak da mümkündür. Hele deruhteci tipi, tamamen hususi derebeyleşme prosesine ait bir geçit örneğidir. Yani, bugünkü modern kapitalist toplumda bu zümrelerden hemen hiçbirisini aynen bulmaya imkân yoktur.

Tefecisermayeciler, daha özel adıyla sarraflar, modern toplumun kredi müesseseleri ve bankaları demektirler. Devlete de, şahıslara da muayyen mukavelelere para verip faiz işletirler. İslamılıkta da -Hristiyanlıkta olduğu gibi- "riba" (faiz) haram olduğundan, sarraflık ve dolapçılığın üst yüzünde daima gayri müslümler ve bilhassa Yahudilerle, Ermeniler göze çarparlar. Fakat, gördüğümüz gibi, onların gölgesinde ve sosyal münasebetlerin iç yüzünde, kodaman Müslümanlar pekâlâ paralarını işletmenin yolunu bulurlar.

İşte mukataa devriyle beraber, Osmanlı sosyal yapısını baştan başa harekete geçiren motor, ona damgasını vuran iktisadi temel münasebetleri bu önsermaye zümrelerince temsil olunur. Kapitalizmden önceki toprak münasebetleri basamaklarının en son dağılışımdan bir evvelki safha, para iradı şekilli bu önsermaye sınıflarının miri topraklara el atmalarıyla

belirir. Klasik para iradı ile kesimci düzeni arasındaki farklara yukarıda işaret etmiştik. Osmanlılıkta, ziraatın kapitalizme geçişine başlıca engel olan toprak mülkiyeti münasebetleri sayılmazsa, para iradının geri kalan hemen bütün karakterlerini az çok zemin zaman farklarıyla kesim düzende bulabiliriz.

2 - Toprağın Fiyatı

"Kapital/eşmiş irad, yani toprağın fiyatı ve dolayısıyla da toprağın satılabilir olması ve satılması temelli bir unsur haline gelir." (K. M. Das Kapital. s. 111. F. XLII. IV.)

Osmanlı toprak düzeninde miri arazinin "*kapitalleşmiş irad*" yok denemez. İltizam bedeli muaccelle, bir çeşit sermayeleşmiş irattan başka nedir? Fakat, toprak mülkiyeti hiç olmazsa resmen sonuna kadar beytülmalde kaldığından, "toprağın satılabilirliği ve satılması" "tebdili kıyafet etmiş", "ferağ" şekline girmiştir. Gerçi gitgide, bu "ferağ" ile asıl "beyi" arasındaki fark kalkar. "Malikane", yavaş yavaş kesim taahhüdü şeklinden çıkıp sahibinin mülkü derecesine düşer. Ama, camia mülkiyetinin dağılıp prosesine en son darbeyi vuran veya bu dağılıpı resmen tanıyan 1857 (7 Ramazan 1274), "Arazii Kanunnamei Hümayûn'una kadar olsun şekilce, miri toprakların "beyi" manasında satımı yapılmamış gibi gösterilebilir.

Bu şekle aldanmayıp, asıl iktisadi yapının iç münasebetlerine bakınca, K. Marks'ın tespit ettiği şu klasik unsurları görebiliriz:

a) İrat ödeyen köylüler, mülk sahibi olurlar. Bu mülkiyet, "*tasarruf*" şeklini de alsın, bütün vücuhıyla mülkiyet muhtevalıdır. ("Tasarruftan Mülkiyete" faslında gördüğümüz küçük köylü işletmelerinin geçirdiği manzara budur).

b) Şehirlilerden para sahipleri, arazi alıp kapitalist veya çiftçiye kiralarlar. Bu kirayı faiz gibi alırlar. Osmanlılıkta bu proseyi kesimciler temsil ederler. Miri araziye malikane diye alırlar. Sermayeci mültezimlere kiralarlar (iltizamla verirler). Ondan elde ettikleri irada da, sanki Marks'ı haklı çıkarmak için "faiz" adını verirler.

c) Mahsuller meta şeklini alarak, az kısmı köylünün geçimine, çoğu pazara doğru yolların.

d) Arazi sahibi; üretmen köylü ile, çiftçi; kapitalistle "para mukavele münasebetinde bulunur". Arazi sahibi yerine "kesimci"yi geçirirsek, münasebet Osmanlılık için de aynıdır.

Demek, önsermayeci sınıfla kesimci sınıf arasındaki münasebet, "*para ve mukavele münasebetidir*". Bu iktisadi kısa sözün üzerinde istediğimiz kadar durabilir ve geliştirmeler yapabiliriz.

Bundan evvelki zümre ve sınıfların bilhassa kendi "iç" tezatlarını gördük. Önsermeyedarlar sınıfının kendi içinde ve dışındaki münasebetler tezatlı değil midir? Yani tefeci-bezirgan sermayedarların kendi aralarında ve gene sermayedarlarla devlet zümreleri ve toprak beyleri arasında, zıt münasebetler yok mu? Elbet var. Bu zıddiyetin temeli; bütün öteki efendi geçinen devlet ve toprak beylerine bundan böyle ekmeklerini kırıp verenin bu sermayedarlar olmasıyla başlar. O zamana kadar devlet zümreleriyle karışık bir durumda olan dirlikçi, toprak iradını doğrudan doğruya kendisi toplardı. Şimdiki kesimci, irat toplama işinden uzaktır. Üretimle bütün münasebeti; sermayedarın ona, toprak gelirinden *münasip* görüp ayıracağı paya *katlanmaktan* ibarettir. Hiç yoktan üretmen köylü ile üst tabaka arasına giriveren bu fuzuli sermayedar sınıfı, gördüğümüz gibi aşağıdakileri de, yukarıdakileri de haraca bağlayarak, her iki tarafın nasibini ve mukadderatını elinde tutan sahici bir sosyal kudret haline girer. Rollerin böyle birdenbire değişmesi, hatta, tersine dönmesi nedendir? Toprak gelirden sermayenin uygun göreceği paya koca koca beyler nasıl olur da boyun büküp katlanırlar? Arada çatışma, yani tezat besbelli olduğuna göre, hiç mi çarpışma olmaz? Herkes neden kazaya rıza gösterip oldu bittiyi kabul eder?

Meselenin siyasi ve sosyal yanlarını kısmen yukarıda gördük, kısmen ileride göreceğiz. Burada iktisadi determinizm bakımından para iradında sosyal gelirin paylaşılma karakteristiğine işaret etmekle yetinebiliriz. Şüphesiz bütün öteki tezatları zincirlerinden boşandıran iç zemberek önsermeyedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bilhassa Kanuni Süleyman'dan beri sürüp giden büyük altüstlükler ve kargaşalıklar, en son duruşmada hep gelirler, önsermeye karakteri ile hulasa ve izah olunurlar. Ama bütün öteki sınıf ve zümreler hırpalanır, sömürülür, aşınırlarken, önsermeyenin kendisi daima dört ayak üstüne düşer. Çünkü kuruluşta iktisadi temel odur. Gelirlerin paylaşılmasında manivela kuvvet onun elindedir. Sınıf kavgalarında da daima kazanan ister istemez o olur. O, herkesi kafese koyar, kimse onu kafese koyamaz. Bütün öteki sınıf ve zümreleri önsermeye; kendi sermayesiyle hal ve hamur eder. Ötekilerden hiç kimse önsermeyeyi ortadan kaldırmayı aklına bile getiremez. Önsermeye; önüne geçilmez tapıncıl bir kudret gibi, her yerde hazır ve nazır, fakat elle tutulmaz kalır. Toplumu ecinniler çarpmışa döndürdüğü halde, onu çarpan bir kuvvet ortaya çıkamaz olur.

Neden? Çünkü önsermeye; hiçbir siyaset bıçağının kesemeyeceği iktisadi temeli elinde tutar. Toplumun binasını temeline kadar yıkmayı göze almadıkça, kimse önsermeyeyle ilişemez. İşin mahiyeti buna engeldir.

Toprak beyleriyle para beyleri arasındaki münasebet, bugünkü iktisadi kategorilerle kıyas edilince, iratçılarla karcılar arasındaki münasebete benzer. Miri toprakların gelirini toprak beyleri satıyor, para beyleri satın alıyor gibidirler: Aralarındaki ziddiyet, alıcı ile satıcı rekabetini andırır. İki taraf, bu *alım satım* münasebetine geçmek için ister istemez, karşılıklı bir eşitlik ve denklik münasebetini kabul etmiş olurlar. Ortada zor gözükmez. "İstersen sat, istersem alırım!" Lakin tarihi vasfına bakalım: Kesimci, her şeyden önce peşin para bulmadıkça yaşayamayacağından arazinin gelirini sermayedara satmaya çok daha mecburdur. Sermayeci için, hava hoştur. Elinde para gibi her kalıba giren ve her kapıyı açan içtimai bir kudret bulduktan sonra, onu toprağa yatırmazsa ticarete koyar, tefecilikte işletir, kârını bulur.

3- Ortalama Kâr Rayici

Onun için toprak beyi ile para beyi arasındaki münasebet, karşılıklı hüsnü rızaya dayanır. *Mukavele* şeklini alır. Mukavele, kanun ve bildiğimiz gibi -Sultan Süleyman'a "Kanuni" adını verdiren- "*Kanuni devri*" başlar-ken; dirlik düzeninin dini normları, fıkıh ve şeriat bir yana bırakılır.

Mukavele demek, şuura ve hesaba dayanan dünya münasebeti demektir. Ziddiyetin bir müddet için hal şekli demektir. Umumiyetle toprak beyi ile para beyi ve hususiyle kesimci ile mültezim arasındaki münasebet, iratçı ile kârcının münasebetidir dedik. Bu münasebeti tayin eden, herkesçe kabul edilmesi gerekli bir zaruret haline sokan iktisadi kanun hangisidir? Cemiyette, toprak ekonomisi dışında gelişmiş olan cemiyetçe ortalama kâr rayici kanunudur. Yani, toprak ekonomisine düzenleyici gibi giren kanun, daha önce ziraat dışında gelişmiş olan önsermaye münasebetlerinin kanunudur. Bu kanuna göre:

"Kapitalistin arazi sahibine iradı ne kadar çok veya ne kadar az ödeyeceği, ortalamasına, zirai olmayan üretim alanında sermayenin getirdiği ortalama kârla bu kârın düzenlediği zirai mahsul fiyatları arasındaki sınırdan belli olur." (Kari Marks: Keza)

Yani, iratçı toprak beyleri ile kârcı önsermayedarlar arasındaki münasebet, hiçbir tarafın kendi keyfi veya zoru ile değişmez. Toprak beyi, "Şu kadar irat isterim" diye, dayatamaz. Önsermayeci de, sırf şahsi hırsıyla hareket edip beğendiği kârı istemeye kalkışamaz. Her iki sınıf da; ziraat dışında "*sermayenin getirdiği ortalama kâr*" denilen şeyle bağılıdır. Toprak gelirden önce bu "*ortalama kâr*" çıkarılır. Sonra geri kalan gelir kısmı, toprak beyine *irat* olarak düşer. İradın ne kadar tutacağı, zirai mahsul fiyatlarını dahi düzenleyen ortalama kârla, o fiyatlar arasındaki farktan belli olur. Sermaye-

ci, eğer ortalama kâr ölçüsünde bir kazanç elde etmezse, parasını ziraata yatırmaz: Bezirganlık veya bankacılık yapar... görüyoruz. Bu münasebette kavga hacet yok. Dövüşmekten bir şey çıkmaz. Kimse, cemiyeti içine almış bir gizli kuvvet halindeki kadiri mutlak "ortalama kâr" rayicini değiştiremez. Bilakis, herkes zar zor ona uymaya bakar. "Çünkü iradda artikalelumum artık değer ve artı emeğin normal şekli olmaktan çıkar." (K. M. Keza)

İyi ama, toprak beyleri ve devlet efendileri o kadar tiksindikleri bezirgan-tefecî güruhunu hiç mi sıkıştıramaz? Söyledik: Kesim düzeninde sıkışan, devletle toprak beyleridir. Sermayeci ile mukavelesini yaparken, farz edelim ki, bezirganın boynunu sıktı. Ve ona dilediği kadar akçe tutarında bir irat ödeme mecburiyetini zorla kabul ettirdi. Netice ne olacak? Burada mukavelenin aynı zamanda bir "para münasebeti" olduğu karşımıza çıkacak. İratçılar (gerek devlet, gerek dirlikçi, gerek mukataacı) kârcıdan (mültezim diyelim) istediği kadar fazla irat kopartmaya uğraşsın. Mültezim onların her teklifine kâğıt üstünde peki diyebilir. Bunda, karşısındaki beyi atlatmaktan başka ne zarar var? Çünkü, kitap iratçı efendilerde ise, hayat, yani üretim hayatı ve toprak ekonomisi bilfiil mültezimin elindedir. Toprak beyi kesimlerin iltizam değerine şu kadar akçe zam mı yaptı? Mültezim hiç istifini bozamaz. Yani kabul eder. Toprağı alır, işletir. O yıl eline geçen toprak mahsulü onun malı değil midir? Bu mahsule istediği (yani ortalama kârını elde edebileceği) kadar fiyat katar. Ortalama kârdan az katamaz. Yoksa sermayeden yer, iflas eder. Fazla da zam yapamaz. Öteki sermayedarların rekabeti vardır. Yani mukavelenin aynı değil, nakdi oluşu, "para münasebeti" vasfı, iratçıların sermayecileri yola getirmelerine imkân bırakmaz. Böylece, sermayenin "tunçtan kanunu" muazzam haşmeti ve saltanatı ile koca imparatorluğun belini kırmaya yeter. Hem, bu sihir ve kerameti kendisi hiç sahneye çıkmadan, hiç zarar ve ziyana uğramadan adeta sessiz sedasız becerir.

4- İrat ve Kâr Tezadı

İşin iktisadi *umumi* zaruriliği bu olmakla beraber, *hususî tarihi* manzeraları, elbet zaman ve mekâna göre değişir. Bilnazariye ortalama ve düz gözüken değer çizgisinin ameli olarak altında ve üstünde birçok zikzaklar yapılır. Toprak ekonomisinde, şüphesiz kârın ilk doğuşu, sonradan aldığı müttehamlik şeklinde değildir. Kesim düzeninde esas itibarıyla toprak gelirinden irat payını ayırıp toprak beyine sunan sermayedardır. Ama, sermayenin toprak düzenine yeni sokulduğu bal aylarında, kâr henüz az çok "iratla sınırlı bir tohum" (K. M.) gibi gözükür. "Bu kâr, para iradının temsil ettiği artık emek ödedikten sonra, ister kendi ister yabancı emeğinin sömürülmesi

imkânıyla mütenasip olarak gelişebilir." (K. M. Kapital Keza) Avrupa'nın serbest şahsi mülkiyetli ortaçağı için bile klasik irat gelişimi böyledir. Osmanlı kesim düzeninde bu kontenjan büsbütün daha geniş tutulabilir. Mültezim, Avrupa'daki Farmer: Pachter gibi, rekabet ummanı içinde tek başına kürek çeken bir teşebbüs değildir. Önünde, köylüye saldırdığı evbaş ve haşerat kılıklı avanesi, ardında devlet baba kılığında heybetli toprak beyleri vardır. Hiçbir zaman "*kendi emeğini sömürme*" denilen işle ilgisi yoktur. Fakat buna mukabil, "*yabancı emeğinin sömürülmesi*" onun başlıca işi gücüdür. Yani onun iktisadi ortalama kârı daha başlangıçta devletçe garantili olduğu gibi, en barbarca ve en hoyratça metotlarla yürütülen gayrı iktisadi çapulu da, gene tekmil beylerin el birliğiyle hazırlanıp kotarılır.

O çapulu üst tabakanın paylaşması ne şekle girerse girsin, bir defa sermayenin ortalama kâr normu hesaba katıldı mı idi, "*irat, artıkalelum artan değerini ve artan emeğinin normal şekli olmaktan çıkar.*" (K. M: Keza) Yani, o zamana kadar, mesela dirlik düzeninde her şeyden önce ve yalnız irat düşünülürdü. Çiftçinin artan emeği ancak irat şeklinde başkasına geçerdi. Ayrıca çiftçiye veya başkasına bir kâr kalıp kalmayacağı akla bile gelmezdi. Kesim düzeni ile beraber, iş tersine döner: Mültezim, bir malikaneyi üzerine almak için, önce sermayesinin ortalama kârını hesaba katar. Çiftçinin artan emeği sırf irat olmaktan çıkar, kârla bir arada irat şekline girer. Ve ortalama kâr payı çıkmadıkça, irat hiç olmazsa kesimci için düşünülecek şey değildir. Üretmen köylünün artı emeği ve bu emeğin billurlaşmasıyla doğan artı değer, artık önce kâr, sonra irat diye ikiye parçalanır. Kâr (ve faiz) sermayeye, irat toprak beyine ayrılır. Bu hal, eski toprak geliriyle şimdi o geliri ilk elde benimseyen yeni bir aracı sınıfı beslemek zaruretidir. Bu hal, iratçıların elinden bir kısım toprak gelirini alıp, sermayeye bağışlamak demektir. Bu hal, toprak beyleriyle para babaları arasında bir paylaşma ziddiyeti doğuramaz mı? Hiç olmazsa bu ziddiyetin kimse farkına varmaz mı?

Elbet varır. Fakat bu tezat evvela yukarıda izah ettiğimiz iktisadi temel münasebetler haline girince, önüne geçilmez bir *zaruret* olur. Ondan sonra, bu tezat, bütün dünya ortaçağlarında görülen şekilde, kendisine bir hal sureti bulmaya doğru meyleder. Gerçekte, eski Osmanlı dirlik düzeninin hatırası imparatorlukta hiçbir vakit ölmez. Bilhassa toprağın, isimce olsun mülkiyet sahibi sayılan devlet zümreleri, her ıslahat hamlesi üzerine o zıppı çıktı aracı sermayenin kendine ayırdığı aslan payına çatarlar. En son Beriyeşamlı'nın "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat"ı bile imparatorluğun girdiği çıkmazdan kurtulması için şu teklifleri yapar:

1- Köklü malikane ve zeametçiler: Topraklarını "mültezimlere ilzam etmeyüp emin adamlarına taşır" ettirsinler.

2- Köklü olmayanlar: Tımar ve zeametlerinde otursunlar.

Bir kelime ile, boyuna aracı sermaye, mültezimler ortadan kaldırılmalıdır, fikri öne sürülür. Fakat, cemiyette iktisadi köklerini salmış, gizli kuvvet halinde iktidarın dizginlerini ele almış bir sosyal sınıf lafla kaldırılır mı? Bu, İkinci Cihan Harbinin ilk Türk Başvekili Refik Saydam'ın, vurgunculuk daha aşırı giderse, tüccar sınıfını kaldırma tehdidini savurmasına benzer. Ve "a'dan z'ye kadar" değiştirme fikri, insanın bir hafta sonra ansızın ölümüne sebebiyet verecek kadar şiddetli şok yapar. Çünkü atı alan Üsküdar'ı geçmiştir.

İratçılarla karcılar arasındaki tezat, bezirgan-tefecî sermayeyi kaldırmakla halledilemez. Fakat, kendine zamanı için elverişli az çok bir hal sureti bulmakta gecikmez. Dirlikçi artıkları ile kesimciler arasındaki tezat, nasıl Celali isyanları derecesinde yaman tepkiler yaptıktan sonra, gitgide iki tarafın birbiriyle kaynaşması üzerine tavsadıysa, tıpkı öyle, sermayeci ile kesimci tezadı da, ilk acemilik devrinde çıkardığı karışıklıklara rağmen, tarihi zaruret olarak kendini dosta düşmana kabul ettirince; iki, üçü birleştirmekten geri kalmadı.

5- Tezadların Osmanlı'ca Hal Şekli: Ayan

İlk zamanlar, dirlikçi, bir çeşit asil kasttı. Onun yerine geçen kesimci, toprak beyliğinin hazır yiyiciliğine alışkındı. Dirlikçi, sırf silahşorluk zanaatını kaybetmemek için toprak işiyle uğraşmazdı. Kesimci, hazır yiyiciliğin sömürücü tembelliğinde şeref gördüğü için, toprağın iradını toplamak zahmetini dahi şerefine sığdıramazdı. O yüzden, aracı zıppıktı bir mültezim zümresi zaruri oldu. Bu hal Avrupa'da Fransa'nın ilk ortaçağ devrini andırır. *"Fransa'da ilk ortaçağ sıraları derebeylerine vergi toplayan muhassil ve kahya regisseur, aşağı yukarı bir homme d'affaire demek olup, baskı yapmak, aşımak vesaire yoluyla gelişerek kapitalistliğe kadar çıktı.* (K. M. Kapital c. I, bölüm 7, F. XXIV, ilk birikim) Zamanla bu aracılık bütün emsalleri gibi, kraldan ziyade kral olmayı bildirdi. Marks'ın dediği gibi:

"Burada artık içtimai hayatın her sahasında arsiyan payının nasıl aracıya düştüğü görülmektedir. Ekonomi alanında, mesela, maliyeciler, borsa adamları, tacirler ve küçük çerçiler işlerin kaymağını çekerler. Burjuva medeni hukukunda avukat her iki tarafı da yolar; siyasette mümessil, seçmenden; nazır, hükümdardan daha değerlileşir; dinde Allah, "Peygamber" tarafından ikinci safaya atılır ve peygamber de tekrar papazlar tarafından geriye itilir, sonra papazlar, gene iyi çobanlarla koyunları arasında ister istemez aracı olurlar." (Kapital, c. I. Keza not 229)

Neticede o kadar hor görülen ve bir zaman uşak yerine kullanılan araçılar, belde babası halinde kudretli ve şerefli kimseler sayılırlar. Marks "o

rejisörler hatta bazen hatırı sayılır beylerdendiler" der ve 1360 Fransa'sında rejisörlerden birinin şövalye olduğunu el yazmalarından çıkarır. Bizde Yusuf Nasi gibi dolapçılardan gördüğümüz gibi, nerdeyse hükümdarlığa kadar varan frenk beyleri çıkmıştır. Bu ne demektir?

Bezirgan sermayenin zaferi demektir. Bu zafer kimi alaşağı eder? Eski üretim teşkilatlarını ve mülkiyet şekillerini:

"Tefecilik, her yerde bütün başka başka şekilleriyle başlıca kullanım değerine göre ayarlanmış olan önceden mevcut üretim teşkilatları üzerine az çok tuzla buz edici bir tesir yapar." (K. M.: Kapital c. III. B. 4, A. 20) *"Bütün kapitalizm öncesi üretim yordamları üzer ne tefeciliğin devrimci tesiri, yalnız mülkiyet şekillerini dağıtıp eritirken görülür."* (K. M.: Kapital. c. III. ayırım 36)

Yani iktisadi zaruret bakımından, devletin veya dirlikçilerin, hele kesimcilerin mültezim, cizyedar ve ilahir bezirgan tefeci sermayeyi ortadan kaldırmaları şöyle dursun, bilakis, bezirgan sermaye, daha öncesi *"kullanım değerine göre ayarlanmış"* dirlikçi üretim teşkilatını *"tuzla buz eder"*-, tefeci sermaye, miri toprak üzerindeki mutlak toplum mülkiyeti şekillerini, elinden geldiği kadar *"dağıtıp eritir."*

Bu böyle olunca; toprak beyleri için yapacak ne iş kalır? Bükemedikleri kolu öpmek. O zaman 16. yüzyıl İngiltere'sinde büsbütün başka yöne çevrilen çeşitten bir kalıp değiştirme önümüze çıkar. O vakitki İngiltere'de:

"Eski asi i derebeyi, büyük derebey savaşları yiyip yutmuştu. Yeni bey zamanının çocuğu idi. Onun için bütün iktidar para idi." (Kari M. Kapital c. 1, B. 7. ayırım 24)

Yani asil toprak beyleri, *"bütün iktidar"*lı parada görüp, para babalığına dökülürler. Bu, toprak beyliğinden para beyliğine doğru gelen akındır. Yani toprak beyleri yavaş yavaş bir zaman uşak saydıkları, hor gördükleri aracı bezirgan-tefecî sınıfların rollerine imrenir ve yanaşırlar.

Fakat, daima tekrar ediyoruz. Gene bir daha hatırlatalım: Buradaki para beyleri, "sermayedarlar, modern manasıyla sermayedar değildir. Önsermaye adamlarıdır. Yani, hiç bir zaman 16. yüzyıl İngiltere'sindeki sermaye birikişi ve modern sermayedar üretiminin doğuşu, sermayedarlık-öncesi sermayesiyle, Osmanlı kesim düzeni mültezimliği ve tefeci bezirganlığı ile karıştırılmamalıdır. Yoksa Lombardvari bir şaşkınlıkla, "ilk sermaye" birikmesini sırf toprak iradından çıkarmaya kadar varabiliriz. Burada bahis konusu önsermayedir. Onun fazla gelişimi kapitalizmi kolaylaştırmak değil, bilakis güçleştirir. Yani terakkiyi değil, gerilemeyi getirir. Nitekim Roma medeniyetinde görülen yıkılışın en son ve en parlak örneği, Osmanlılıkta bu tefeci-bezirgan sermayenin büyük rolü ile izah olunabilir.

En son duruşmada ne olur? Bütün dünya ortaçağında tefeci-bezirgan sermaye birikişinin akıbeti meydana çıkar. "*Para babası olan zümre, hemen arazi satın alarak, köy beyi' veya şehir patrişesi halinde toprak beyliğine girer.*" (Henri Lee: "Les Origines de Capitalisim", Paris 1930). Yani, para beyleri de zamane ruhuna uyarak, bu sefer tersine "*bütün iktidar*" toprağa dayatmakta görüp, toprak ağalığına dökülürler. Bu, para beyliğinden toprak beyliğine doğru gelen akındır. Yani para beyleri, yavaş yavaş bir zaman efendiliğine sığındıkları ve hayran oldukları toprak beylerinin saflarına can atarlar.

İşte bu, biri yukarıdan aşağıya (toprak beyliğinden para babalığına), ötekisi aşağıdan yukarıya (para babalığından toprak beyliğine) doğru işleyen karşılıklı akım, kaynaşmayı ve uzlaşmayı getirir. Bir taraftan toprak beyleri az çok kemirilir. Öte yandan, mültezim ve sermayeciler kesimcileşirler. İki zıt kutup çarpışa çarpışa, tezle antitezden ikisi de berhava olur. Yerlerine ikisinden bambaşka yeni sosyal sentez çıkar: *Ayan!*

Ayan, artık ne kesimcidir, ne mültezimdir. Tefeci-bezirgan sermayenin dirlikçiliği yok ettikten sonra kesim düzeni içinde gelişe gelişe ulaştığı bir çeşit Osmanlı derebeyidir.

IX- ÜLEŞİM (ŞEKİL İTİBARIYLA PAYLAŞMA)

1- Şeriat Yerine Kanun

Dirlik düzeninde camia gelirinin paylaşılması, sosyal iş bölümü kadar basitti: Miri toprağın tasarrufu ve bu tasarruftan doğan değerlerin mülkiyeti doğrudan doğruya üretmene, çiftçiye, reayaya aitti. Miri toprağın mutlak toplum mülkiyetini temsil eden devlet ise, kendi zümrelerine şer'an ve kanunca sınırları belli bir idare ücreti olarak, öşür ve müslüman olmayandan haraç alırdı. Aşağıda: *Üretimde* (istihsalde) çalışan çi/tçiyiğini, toprağı değerlendirir; yukarıda: *Dirlikte* (asayaşte) çalışan *dirlikçlerle* devlet zümreleri, bu değerlendirmeden bir pay alırlardı.

Osmanlı idaresi idealist İb'lerin elinde kaldığı müddetçe, dirlikçi ve devlet zümrelerinin toplum gelirinden aldıkları pay devde kulak kabildendi. Eski batı ve doğu saltanatlarının yığıntıları altında bunalmış geniş çalışkan yığınlar üzerinde, Osmanlılığın büyük cazibesi, bugünkü tabirle milli gelirin paylaşılmasındaki, bu sade, tutumlu ve insafı ruhundan kaynak alıyordu.

Kesim düzeninde miri toprak gelirinin paylaşılması gerek kemiyet, gerek keyfiyetçe yaman bir devrim geçirdi. Tam manasıyla altüst oldu. Devlet zümreleriyle çalışkan yığınlar *arasına* ansızın birtakım türediler

girdi. Bu turediler, bir sürü basamaklı zümrelerinden maada başlıca iki büyük hâkim sınıf idiler: Toprak beyleri sınıfı, para babaları sınıfı. Bu iki aracı ve hazır yiyici sınıfın tek manası: *Toprak tasarrufunu köylünün elinden almakla* özetlenebilir.

Tabii, toprağın tasarrufu kesimci sınıfların eline geçer geçmez, o tasarruftan doğma değerlerin *mülkiyeti* de, kendiliğinden gene aynı kesimci sınıfların oldu. Yani toprağı işletme hakkı gibi, toprak işinden çıkan bütün değerler de kesimci sınıfların malı haline geldi. Bir kelime ile, toprak ekonomisinden yaratılan değerler ilk elde kesimcilerin sayılıyordu. Bu değerlerden ne kadarının yukarıdaki *idareci* devlet zümrelerine ve ne kadarının aşağıdaki *işleyici* halk ve çiftçi tabakalarına verileceği, bu kesimci sınıfların bileceği iş oldu.

Dirlik düzeninde toprak gelirinin sosyal kümeler arasındaki paylaşımı adeta tabii bir kaide güdüyordu: Elde edilen mahsulün onda şu kadarı dirlikçi ile devlete ayrılıyordu. Bu para, ülkede dirlik ve düzeni korumaya harcanıyordu. Geri kalan mahsul, çiftçinin mülkü idi. İlk "öşür", adı gibi onda bir idi. Sonra sonra onda beşe ve daha fazlasına doğru soysuzlaştı. Fakat bu kemiyet farkına rağmen, dirlik düzeni devam ettiği müddetçe, milli gelir üleşiminin hüdainabit denebilecek *tabii* karakteri değişmedi. Tasarruf hakkı daima çiftçide kaldı. Toprağı işletme hakkı onundu. Topraktan alınan mahsul onundu. Bu mahsulü devletle paylaşan o idi. Kesimci düzen; bir vuruşta bütün bu hakları köylünün elinden kesti aldı. Küçük çiftçinin "çiftliği", kesimcinin büyük "*maiikane*"sı oldu.

O zaman toprak gelirinin sosyal sınıflar arasında paylaşılması tamamen yeni ölçülere uydu. Adeta *zıt* sosyal, sınıfı bir şekil aldı. Belirli bir hesaba, kitaba girdi. Yeni şekil, gelir paylaşımı münasebetini, yukarıda işaret ettiğimiz bir "*para ve mukavele münasebeti*" haline soktu. Bu, adeta soysuzlaşan dirlik düzenindeki hadsiz hesapsız çapulculuğa ve soyguna karşı, bir çeşit bezirgan had ve hesabı koymaya benziyordu. Gerçekte bir koca ülkenin başlıca milli gelirini veren toprak tasarrufunu sermayeye teslim etmek, kediye peynir tulumu emanet etmekten farksızdı. Ama, o tarihi büyük şekil değiştirmeyi kuranların, hiç olmazsa kendi kendilerini inandırmış oldukları esas; toprak münasebetlerine dair *hesap* tutmak prensibi idi.

Yalnız o zamanki devlet zümreleri, bu hesaba göre devletin temeli olan toprak ekonomisiyle birlikte kendi mukadderatlarını da önsermayeye teslim etmiş olduklarını fark etmiyorlar mıydı? Büyük tarihi bir altüstlüğüň öyle basit hile, tesadüf ve aldanma ile izahı pek sade suya bir anlayış olurdu. Devlet zümreleri altüstlüğü mükemmelen fark edebilmiş ve muhtemelen bile bile, isteye isteye o proseyi kolaylaştırmışlardı. Çünkü, o zamana

kadar gayri meşru, gayri kanuni olarak yapmakta oldukları çapulu; kamu toprakları tasarrufuna karşı yürüttükleri tecavüzleri, ondan sonra şer'ân olmasa bile şeriatın yerine iradei seniye ile geçirecekleri *kanunca hakeûce*lerdi.

Kesim düzeninde *kitaba* sığdırılan bu *hak ye hesap* nasıldı?

2- Milli Gelir Paylaşımı

(Modern Toplumla Karşılaştırma)

Osmanlı toprak düzeninde miri toprak gelirinin çeşitli sınıf ve zümreler arasında nasıl paylaşıldığına dair daha açık bir fikir edinmek için, modern ziraatla bir mukayese yapmalıyız. Modern ziraat gelirleri şöyle bölümlere ayrılır: 1- Doğrudan doğruya üretmen çiftçinin zaruri geçimi, 2- Ziraat sermayedarının kârı, 3- Arazi sahibinin iradı.

Biliyoruz: Modern toplumda irat, biri *mutiak irat*, öteki *farak iradı* olmak üzere ikidir. Keza, sermayeye düşen zirai gelir payı da bilhassa ziraat sermayedarına düşen asıl *kâr* |le, ziraat müteşebbisinin sermayeyi ödünç aldığı asıl para sahibine, kredi açana ödediği *faiz*.

Osmanlı toprak ekonomisinde son *dört bölümü* hemen hemen aynen buluruz. Yalnız, orada bugün bile bütün küçük köylü işletmesi üzerine dayanan ziraat memleketlerinde devam edip gelen bir üçüncü bölünme ile karşılaşırız: Doğrudan doğruya üretimi yapanın geçimine düşecek toprak geliri payı da başlıca iki kısma ayrılır: Buna biz *normal geçim* payı ile *öimeyecek* kadar veya *süründüren* geçim payı isimlerini verebiliriz. Mesela, normal hür kapitalist düzeninde işçiler serbest rekabet pazarında iş kuvvetlerini hak ve sendika yoluyla tam değerine satabildikleri zaman, bir sömürülme sistemi içinde normal sayılabilecek zaruri geçimlerini hiç değilse *normal* zamanlarda ortalama hesapla elde etmiş sayılabilirler. Çünkü, bu ideal normal geçimi bir üretim kolunda veya bir fabrikada bulamayan işçi, serbest rekabet kanunuyla başka iş alanına akın edebilir.

Bütün ortaçağ ziraatında ve geri memleket köylerinde hâlâ olduğu gibi, Osmanlı toprak ekonomisinde çalışan çiftçi için ise; ne öyle bir serbest rekabet piyasası, ne de herhangi başka bir iş alanı yoktur. Çiftçi adeta tabiat kanunu kadar kör ve sağır bir zorla, küçük toprak işletmesine bukağılıdır.

Orta çağda en çok tarım üretmenleri, insafsızca sömürülürler. Daha ziyade ziraat işletmesi insafa kalmıştır. Şehirdeki esnaf, lonca teşkilatları sayesinde de kendi zarurigeçimini az çok sağlamıştır. Köylü için böyle bir teşkilatın gölgesi bile cinayet sayıldığından ve fiilen her köylü evi karşısındakıyla iki ayrı devlet kadar birbirine hasım yaşadığından, devlet ölçüsünde teşkilatlı üstün tabakalara ve hâkim sınıflara karşı bu dağınık, maddeten ve

manen yoksul yığınların herhangi iğrabda (uzun bir yol) halleri kalmaz. O yüzden çiftçi ortalama bir zaruri geçim elde etmek şöyle dursun, zaman zaman kendisini öldürmeyip süründürecek geçime dahi kavuşamaz. Köylerin ıssızlaşması bundan ileri gelir.

O halde küçük ekincinin küçük işletmesine dayanan Osmanlı toprak düzeninde, toprak geliri şu çifte üç bölüme ayrılır.

I-	1) Fark iradı	2) Mutlak irat
II-	3) Faiz	4) Kâr
III-	5) Yaşatan geçim	6) Süründüren geçim

Bu üç başlı altı pay veya üç başlı altı baş toprak geliri, Osmanlı toprak düzeninin ilk ve normal dirlik düzeni zamanıyla, kesim düzeni zamanlarında bambaşka türlü üleşilir. Bunu göze çarptırmak için, her iki devri, yani gerek dirlikçiliği, gerek kesimciliği, bir başlangıcında, yani normal zamanlarında, bir de sonlarında, yani iyice soysuzlaştığı zamanlarda olmak üzere iki safhaya ayırıp şemalaştıralım:

Burada, sırf şematik bir fikir vermek için, toprak gelirinın bölümlerini şematik altı müsavi (eşit) parçaya ayırdık. Gerçekte böyle altı eşit parça olamaz. Ama, kapitalist cemiyetteki paylaşma ile mukayese için, bu şema oldukça gerçeğe yakın nispetler verir. Sonra şüphesiz devlet, payını sadece fark iradından almaz. Mutlak irattan, hatta, hiç irat getirmeyen en yoz toprak üretiminden daha azılı devlet, kendi aslan payını almakta kusur etmez. Yalnız, maksat bir nispet fikri vermektir.

Yukarıdaki şema sütunlarına bakınca, bir çok genel neticeler çıkartmak mümkündür. Bunlardan en basit bir kaç tanesini kısaca sıralayalım:

3- Karşılaştırma Sonuçları

1- Tarihte üretmen köylü için en ideal çağ: *Devletle çiftçinin* baş başa kaldıkları normal geçit çağıdır. Orada devlet, faraza normal kesimcilikte olduğundan iki misli ve bütün öteki çağlardakinden (derebeyleşen dirlikçilik ve kesimcilikle, normal kapitalizmde olduğundan) 4 misli fazla pay aldığı halde, çiftçi bahtiyardır. Çünkü o da, normal kesimci düzende olduğundan 2 misli, kapitalizmde olduğundan 3 misli, derebeyleşmiş dirlik düzeninde olduğundan gene 3 misli, derebeyleşmiş kesim düzeninde olduğundan 8 misli pay alır. Demek, Batı Avrupa'da, daha doğrusu İngiltere'de, toprak-bentlik kalkıp hür çiftçilerin kurulduğu 15. yüzyıl gibi Osmanlı dirlik düzeninin başlangıcı da doğrudan doğruya üretmen köylü için, "altın çağı"dır. Köylünün gelenekçi ve eski zamana hasret oluşu bundandır.

o
c la
v' - W

rsi
mG
a<u
O
OH
Lfi
a^ej
'n
O
a^ej
'n
U
O
iE

'n
m
O
'u-
iE
iE

o-t
rsi
i
i j
O
oh
Lfi
-
aj
m
a-
aj
m
-
aj
m
-
aj
m

aj
aj
aj
aj
aj
aj
aj
aj
aj
aj

mi
ra
I
aj
<E

L
ra

"a

a^ef

2- Fakat dirlik düzeni ister istemez, çabuk geçen bir ara çağdır. 15. asır, İngiltere'de ziraatta derebey sömürüsü yerine kapitalist sömürmesinin geçit safhası idi. Osmanlılıkta derebeyleşip göçen eski bir medeniyet yerine, yeni bir *medeniyetin geçit (rönesans)* safhası oldu. Avrupa'da bağımsız küçük çiftçi işletmesi bir *sosyal devrim* geçirdi, Osmanlılıkta bir *tarihsel devrim* idi. Yani, dirlik düzeni ister istemez kendinden sonraki safhalara doğru soysuzlaştı veya gelişti. İngiltere'de kapitalizm gelişti. Osmanlılıkta, *ayanla* soysuzlaştı. Fakat, dirlik düzeni, hatta derebeyleştiği zaman bile, köylüye geri bir kapitalizmde veya *derebey/eşen kesim düzeninde* olduğundan iki misli iyi sayıldığından, köylü halâ kendisine bir "*sahip*" özemektedir: "Sahibül-arz" bildiğimiz gibi, "dirlikçi"nin sıfatı idi.

3- Kesim düzeni, normal başlangıç safhasında toprak gelirinden köylüye hiç olmazsa yarı yarıya yaşatan geçimden üstün bir pay, devlete de, evvelkinin iki misli bir gelir temin eder göründü. Ve bu görünüş sayesinde, devlet o reforma geçti. Derebeyleşmiş dirlik düzeninde genellikle derebeyliğe isyan eden köylüyü elde etmek isteyen devlet, Anadolu ayaklanmalarını içinden fethetmeye kolayca muvaffak oldu. Ayanlaşmış kesim düzeninde, Osmanlı köylüsünün o kadar yaka silkmesi ve halkın "devlet baba"larını hasretle araması bundandı.

4- Kesimci düzeninin karakteristiği, 3 no. lu normal kesimcilik düzeni ile 4 no. lu derebeyleşmiş kesimcilik düzenine ait iki şema sütununda pek güzel belirir. Kesimcilik başlarken, devlete eskisinin iki misli kadar gelir, hem de peşin akçe ile ödenir. Devlet memnundur. Köylüye şöyle böyle zaruri geçimi temin edilir; köylü de hakkına razı olur. Ve kendisi için bir değişiklik olmuyor sanır. Geri kalan toprak gelirinin yarıdan fazla büyük kısmı hâkim kesimci sınıfları yani; bizzat kesim sahipleri ile sermaye sahipleri arasında büyük bir hakkaniyetle, adeta ortadan bölünüp kardeş payı edilir. Lakin üretimin kontrolünü bir kere eline geçiren sermaye sahipleri, çarçabuk alttan ve üstten vurgunlarıyla, züyuf akçe ve kalpazanlık sayesinde, hemen bütün kesimcilğe düşen toprak geliri payını sineye çeker. Bir kerede köylüyü, o zamana kadar görülmedik dehşetli bir darlığa sokar. Onu süründürmeye yarayan geçimini bile aşırır. Fakat, kesimci efendileri de unutmaz: Onlardan da hiç olmazsa yarım pay kopartır. Köylünün ses çıkarmaya hakkı, yani kuvveti yoktur. Ya en üstteki kesimci beyler neden susarlar? Çünkü onlar da sus paylarını alırlar. Aşağıda sermayeye kaptırdıklarını, yukarıdaki devlet payından kendi hesaplarına geçirirler. Devlet, bu efendilerin elinde olduğu için ses çıkarmaya hak ve mecal bulamaz. Neticede: Devletin ve toprak beyinin payı çalınır. Köylünün zaruri geçimi

sömürülür. Bütün bu üç zümre zararına, tefeci-bezirgan sermaye şişer. Sermaye sınıfının üstünde gözüken, onun suç ortağı hâkim kesimci sınıf ise, kısmen kendi payı daima aynı kaldığı için, kısmen de bizzat kendisi zamanla sermayedarlaştığı için, yani kesimci ile sermayeciler ayan şeklinde kaynaştıkları için, ses çıkarmaz.

5- Fakat kesim düzeninin çarçabuk gelişmesi, dirlik düzeninin en soy-suz derebeyleşmiş çağını bile aratmakta gecikmedi. Tefeci-bezirgan sermaye, köylünün zaruri geçimini, hatta süründüren geçimini dahi elinden almaya kadar vardı. Gerçi bu sıra devletin payı da belki yarıdan aşağı düştü. Ama, artık devlet, eski *dir/ikçi devlet* değildi. *Kesimcilerin devleti* idi. Yarattığı hâkim sınıflar lehine kendi haddini bildi. O, aslan payını alan başlı başına bir soyut kamu kudreti değil, ancak yetiştirdiği hâkim sınıflara aslan payı temin eden bir iktidar haline girdi. En kötü bozgun devirlerinde bile, reform için yaptığı bocalamalar, III. Selim devrinin "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat"ları gibi hasır altı araştırmalardan öteye geçmedi. Süründürmeye dahi yaramayan bir geçim payı altında küçük çiftçiler, ülke veya köyü bırakıp payitahta doğru ve batıda Vogelfrei denilen başıbozuk, kanı helal yarı serseri yarı aç ayaktakımı halinde göçmeye mecburdu.

X- RAKAMLA PAYLAŞMA

1- Fiyat, Para Yarışı ve İlk Kesim Paylaşımı

Umumi şematik düşünceleri birkaç gerçek rakamla canlandıralım: Osmanlı İmparatorluğu'nda, buğday fiyatı her 20-30 senede 5 misli artar. Paranın gerçek değeri 2-3 misli düşer (yani para züyuflaşması 2-3 misli artar.) Ortalama buğday fiyatı her 5 yılda bir misli pahalılaşır, paranın değeri her 10 yılda bir misli düşer.

Yani, bezirgan ve tefeci münasebetler toplumun iktisat temeline girer girmez, adeta fiyatlarla para arasında bir yarıştı başlar. Fiyatlar öne düşer ve boyuna iki misli süratle pahalılaşarak toplumun toprak temelini aşındırır. Yani tefeci-bezirgan menfaatlerini yükseltir. Bütün geliri topraktan bekleyen devlet ise, toprak mahsullerini kesimci vesair beylere kaptırdığı için, mal fiyatları yükseldikçe alçalan alım kabiliyetini geliştirmek zoruyla; habire kalpazanlığa girer, yani fiyat yükselişine yetişebilmek gayretiyle sürekli akçeyi züyuflaştırır. Lakin fiyatlar, daima, her gün biraz daha önden kaçır: Daima kârlı çıkan tefeci-bezirgan zümreler olur. Beytülmal-i müslimin tamtakır kalırken, devlet hazinesi, bütün yaptığı kalpazanlıklara (enflasyonlara) rağmen, iflasa doğru baş aşağı yuvarlanıp gider.

Bu cehennemi yarış, belki medeniyet kurulduğu günden beri gelmiş geçmiş bütün kadim imparatorluklar gibi, Osmanlı İmparatorluğumun da alın yazısını temsil eden ibrenin hareketine benzer. İmparatorluğun bütün sosyal, siyasi, ahlaki, manevi ve ilah, münasebetlerinde görülen her değişikliği en sonra bu ibrenin falan veya filan noktadaki durumuna göre izah etmek ve okumak mümkündür. İbrenin hareketi bir kere yola çıktı mı, artık hiçbir kuvvetin önüne geçemeyeceği tunçtan veya demirden tarih kanunları zincirlerinden boşanmıştır: Yalnız yarı-hür fertleri değil, imtiyazlı beyleri, paşaları, padişahları; yalnız filan veya falan kastı veya zümreyi değil, bütün sosyal sınıf, tabaka ve kitleleri bu zincirler kendi gidecekleri yere kadar ister istemez sürükleyeceklerdir. Bütün hadiselerin şeması adeta birtakım rakamların tanrılaşmış riyaziyesi ve kahredici mantığı ile önümüze seriliverir. O zaman, insan bu rakamlara ve mekanizmaya bakarak, akıp giden toplumun alın yazısını şaşmaz bir kerametle önceden haber verebilir. İhtimal kadim çağ kahinlerine sihribazlık ve gaipten haber verme temayülünü de, tarihin bu müthiş determinizmi sezdirmiştir.

Rakamların şemalarını kısaca dizelim. Kesim (mukataa) düzeninin Kanuni devri ortalarında ilk kurulduğu günü ele alalım. Bir büyük malikane gözümüz önüne gelsin. Farz edelim ki, beytülmal-i müslimin kesimciye bu geniş miri araziye 40.000 kuruşa "tefviz" ediyor. Bu ne demektir? Beytülmal toprak gelirinin öşür ve haracı ile çiftçinin cizyesini alır. İlk adilane vergi çağında bütün bu beytülmal alacakları, toprak mahsulünün 5'te 1'ini (%20'sini) geçmez. Şu halde malikane 200 bin kuruşluk mahsul getiren bir arazidir. Kesim düzeninde her mukataanın (her kesimin) aşarı kıymeti "mai'i müfit" adıyla beytülmale düşerken, aşağı yukarı, köylüden (toprak mahsulünden) alınacak vergilerin yekununun 4/5'ini temsil ediyordu: Kesimci, "mukataa hasılatından (yani köylüden alınacak teknil vergiden) ancak 5'te 1'ini "faiz" adıyla benimser. "Faiz'in içine "rusumat'ı örfiye ve avaidat'ı kanuniye" girer.

Bu hesaba göre, kesimcinin malikanedan alacağı bütün resim ve aidatlar, beytülmalin alacağı öşrün 4'de 1'ini, yahut teknil mukataa hasılatının 5'te 1'ini asla geçmemelidir. O zaman herkese şu hisseler düşmelidir:

<u>Beytülmal pavi</u>	<u>Kesimci pavi</u>	<u>Çiftçi payı</u>	<u>Yekun</u>
40.000 kuruş	8.000 kuruş	152.000 kuruş	200.000
%20	%4	%76	

Bu paylaşma, oldukça adilanedir. Bugün hiçbir devlet, müstahsilin kazancının %24'ü kadar vergi almakla yetinmiyor. Hiçbir müstahsil kazancının 4'te 3'ten fazlasını (%64) elinde tutamaz. Demek I. Süleyman'ın kurduğu kesim kanunları, zamanı için adamakıllı insaflıdır.

2- İlk Otuz Yılda Gelişme

Lakin bildiğimiz gibi kesimci, mukataa malikanesini bir defa eline geçirdi mi, ömrü oldukça ona tasarruf edecektir. Koca Sekbanbaşı'nın hakkıyla söylediği gibi; *"eğer şeriata bakılsa bir mukataayı miriden alan kimesne verdiği akçeyi çıkardığı gibi, yine o mukataa beytülmal müsiiminin hakkı olduğundan bence beytümale red" olunmalıdır.* Yani, kesimci 8000 kuruşunu tekrar ele geçirdi mi, malikaneyi beytümale geri vermelidir. Fazla on para beklememelidir. Beklerse, 8000 kuruşun murabahasını (tefeci faizi) almış sayılır. Murabaha ise, Müslümanlıkta haramdır.

Ne çare ki, gene Sekbanbaşı'nın dediği gibi: *"İşçinden olanlar, halkın havadisi için mukataa reddi hususuna (...) olunmuştur."* Devlet 1 ile 5 yıllık [Ahmet Tevhit Hediyesi "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat" kesimlerin "6-7 nihayet 10 senelik faizinden ziyade verildiği olmayıp, ekseri 5-6 senelik faiz ile verildiğini söyler. Koca Sekbanbaşı: *"Mukataanın akçesi 2-3 senede çıkarılır"* der. 5 senelik faiz 2,5 senede çıkar. Resmi "faiz" %20 iken, şahsi faiz %40 olur.]

"Mal'ı müfit" karşılığını "muaccele" adıyla peşin alabilmek uğruna, kesimci 50 yıl yaşarsa, toprağın elli yıllık gelirini kesimciye bırakmıştır. Hazine 5 yıllık geliri peşin aldı, 5 yıl yaşadı, geri kalan 45 yıl ne ile geçinecek? Çünkü toprak elinden gitmiştir. Bekleyesin, mukataacı ölsün de, devlet malikaneyi başkasına tefviz etsin... Bu olamaz. O halde; başlar devlet parayı züyuflaştırmaya, yani enflasyona, yani resmi kalpazanlığa; habire, paranın kıymetli madeni çalınıp, gerçek değeri alçalır.

Kesimcinin durumu? Kesimcinin derdi devletinkinden üstündür: O, bir kalemden beytümale 40 bin kuruş sayacak da, yalnız 8 bin kuruş elde etmeye çalışmakla yetinecek? Buna imkân yok. Unutmayalım ki, kesimci bey, 40 bin kuruşu, ha deyince kesesinden çıkaramaz. O parayı başkalarından, aracı zümrelerden, malikaneyi tasarrufuna alacak mültezimden bulacaktır. Onun için, kesimci bey 20-30 sene evvel beytümalden 40 bin kuruşa aldığı malikaneyi, verdiği "muaccele"nin 2-3 misli fazlasıyla 80-120 bin kuruşa mültezime devre başlar. Her 10 yılda, 1 misli zam, 40 yılda 4 misli zam: Tam, devletin akçeyi züyuflaştırmasıyla aynı ayarda art-

sın demektir. Yani kesimci bey, para düşürülmesinden dolayı hiçbir zarara girmiş sayılamaz.

Kesimci zarar etmemek için değil, kâr için bu işe girmiştir. Verdiği parayı 2-3 senede çıkarır. 20-40 sene yaşadıkça, malikanenin faizi kesimcinindir. Ortalama 2,5 yılda çıkardığı parayı 30 yıl kazanmakta devam eden kesimci, verdiği 40 bin akçeye mukabil, 12 mislini yani 480.000 akçe elde eder demektir. Bu, yılda 16.000 kuruş kazanç demektir. Gerçekte 18.000 alacak iken onun 2 misli kâr.

Bildiğimiz gibi parayı kesimci mültezimden alır. Mültezim ise sarraftan alır. Mukataa düzeni devrindeki Osmanlılığın hâkim sınıf üçüzü: Kesimci + mültezim + sarraf zümreleridir. Bunların, miri toprak işletmesinden eşit pay almaları iktisadi bir zarurettir. Nitekim Beriyyeşamlı'nın "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat"ına göre; mültezim ile sarrafın hesaplaşmaları sonunda, safi kâr, "faide" ismini alır ve "nisfi (yarısı) ol sarrafa aholar. Yazarı meçhul mütalaat da, "Sarrafar malikane ve zeamet erbabı kadar in-tifa edüp" kaydını kor.

30 yıl sonra, en az kesimcinin iltizamını 3 misli artırarak aldığı 120 bin akçesi kadar parayı, hem mültezim, hem de sarraf elde ederler. Yalnız sarrafla mültezimin hesaplaşmasına bir de murabaha karışır: Mültezim kesimciye farz edelim ki, beytülmale ödenecek birinci 40.000 kuruşu peşin verdi: Bunun murabahası (en aşağı %40'dan) 16.000 kuruştur. İltizam bedeli 120.000 kuruş (beytülmale verilenin 3 misli) olsa, geri kalan 80.000 kuruşluk bakiye taksitlerin murabahası da gene en az %40'dan 32.000 kuruştur.

Şu halde, tefeci sermaye (sarraf) ayrıca murabaha şeklinde 48.000 kuruş daha fazla alacaktır.

Hiç olmazsa bu murabaha kadar bir parada yapılan alicengiz oyununa göz yummaları için devlet mensuplarına "harç, buyuruitu, ubudiyet, caize, kefillleme, sarrafiye güzeştesi, iyabü, zihap (gidiş-genş masarifi) ve ahır bir cizye ve iltizama dest-res oluncaya (amacına ulaşincaya) değın itiba (uşak) ve taallukatıyla beian mabeii' tayin ededeğı mıkdar zam" ayrıca koparılacaktır. Böyle bir gidişle, beytülmal ile çiftçi arasına doğrudan doğruya giren ve pay alan sayısız zümreler belirir: 1- Devlet zümreleri; 2- Kesimcilerle hadem ve haşemleri; 3- Mültezim (veya cizyedar) ile "haşeret ve evbaş makulesinden bir mıkdar kallaş" liba' (uşak) ve taallukat, 4- Sarraf ile murabahacılar güruhu ve ilh, ve ilh...

Milli toprak geliri, hiç bir teknik ve ilh. ilerleyiş bulunmadığına göre; azalmamış ise, muhakkak aynı kalmıştır. Fakat, aynı gelirin otuz yıl evvelkine nazaran paylaşımı, 30 yıl sonra, en hafif şekilde şu hale girer:

<i>İlk kesim</i> <i>gelirinin paylaşımı</i>			<i>30 yıl sonra</i> <i>gelirinin paylaşımı</i>		%	%
	kuruş	gelir	kuruş			
Beytülmal payı:	40.000	%20	Beytülmal:	40.000	3.33	3.33
			Devlet zümreleri	48.000	4.-	4.-
Kesimci payı:	.000	%4	Kesimci	80.000	6.67	10.
			Hadem-haşem:	40.000	3.33	
Mültezim payı:			Mültezim:	80.000	6.67	10.
			Etba' kallaş	40.000	3.33	
Sarraf payı:			Sarraf:	80.000	6.67	10.
			Kefillerine			
			güzeştisi:	40.000	3.33	
			Murabaha:	48.000	4.-	4.-
			Toplam:	496.000	41.33	
Çiftçi payı	152.000	%76	Çiftçi	704.000	58.67	
				1.200.000		
Yekun gelir	200.000	%100	(aynı mahsul 5 yılda 1 misli pahalılandınca)			

3- Çiftçinin ve Devletin İflası

Burada biz, yalnız iktisadi normal şartlara göre gelişen nisbetlere temas ediyoruz. Çiftçinin bu şartlara göre bile elinde kalan kazancı, toprak gelirinin evvelce %76'sı iken, şimdi %58 idi. Çiftçi 30 yılda milli gelirden %17,33 derecesinde bir pay kaybetmiştir ve adeta yarıcılığa doğru inmiştir. Böyle 2 otuz yıl daha geçse köylünün toprak gelirinden payı %24'e düşecek, yani 90 yılda çiftçi tam "yerlerin esiri" olacaktır. Böyle bir toprak düzeninde köylünün her yıl toprak gelirinden en az yüzde yarımını kaybettiği meydandadır. Köylü gelirinin sıfıra düşmesi için 150 yıl kafi demektir... İşte, İbni Haldun'dan beri, doğu İslam tarihçilerinin her devlete ortalama 100 yıllık bir ömür biçmelerinin sırrı burada gizlidir. Böyle bir sistem 100 yılı geçince, çalışan nüfusun zaruri yaşama imkânı kalmamaktadır.

Merkezi devlet (camia hazinesi) payı, toprak gelirinin %20'si iken, 30 yılda %3,33'üne iner: Hemen hemen köylünün kaybı kadar. (%16,67 payı) merkezियette kaybeder. Yalnız köylü 30 yılda 3'de 1 gelirini kaybederken, devlet ve millet hazinesi 6'da 5'ini kaybeder: Yalnız kesimci ile beytülmalı mukayese edelim:

	tik kesim		kesimden 20		40		100	
	düzeninde		yıl sonra		yıl sonra		yıl sonra	
	Kr.	%	Kr.	%	Kr.	%	Kr.	%
Beytülmal	40.000	80	40.000	67	10.000	11.25	4.000	2
Kesimci	10.000	20	20.000	33	80.000	88.75	200.000	98

Buradaki nisbetler, her 5 yılda buğdayın 1 misli pahalalanması yüzünden, rakamların uğradığı değişiklikleri belirtir. Yüz yıl sonunda beytülmalın aldığı gene 40.000 kuruştur. Ama, bu kuruşlarla buğday satın alınsa, ele geçen faydalı mal 100 yıl evvelkinin onda birisi yani 4000 (dört bin) kuruştur. Buna karşı, kesimcilerin eline geçen gerçek değer 100 sene evvelkinin 20 mislidir. Züyük para ile bu, beytülmale düşen 40 bin kuruş mukabil iki yüz bin kuruş demektir.

Kesimcileri zamane beyleri sayarsak; ilkin onların 4-5 misli kuvvetli olan beytülmalı müslimin ve dolayısıyla da merkezi devlet, 100 yıl sonra para kuvveti bakımından kesimcilerin 50'de 1'i derecesine, bu parayla mal almaya kalksa 100'de 1'i derecesine düşmüştür. Yani tek mil Müslümanların beytülmalı, türedi beylerin ellide, yahut yüzde biri kadar cılızlaşmıştır. Bu kadar müthiş 50-100 misli kudret kazanmış derebeylerinin imparatorluğu dağıtmadıkları zaman bile emirleri altında tutmalarına şaşılabilir mi?

Çünkü 30 yıl sonunda bile, yalnız kesimcilerin hadem ve haşemleriyle cizyedar ve mültezimlerin etba ve evbaşı ayrı ayrı bir devlet zümreleri (gelirin %4'ü) kadar kuvvette ve kalabalıktılar. Merkezin 1 kuvvetine karşı beylerle ağaların 3 kuvveti vardı.

4- Netice: Dehşete - Dehşet

Asıl en yaman gelişme ise; şüphesiz, önsermayenin "ikizkardeşler"i tefeci-bezirgan sınıflarında görülür. Yalnız başına bezirgan ve tefeci zümrelerle adamlarının toprak gelirinden aldıkları pay, 30 yılda, tek mil beytülmalın vaktiyle aldığından çok daha fazlasına varır. Vaktiyle beytülmal %20 alırdı. Mültezim ve sarraf güruhu 30 yıl sonra %24 alırlar. Kesimci beylerin payı da o paylara katılırsa; 30 yılda, aracılar güruhu, beytülmalın 14 misli kuvvetlenmiş demektirler. O zaman geçimini beytülmalden (yani merkezi dev-

let hazinesinden) ziyade kesimci beylerle bezirgan ve tefecilerden elde etmeye başlayan devlet zümreleri, padişahın ziyade kendi bey ve ağalarını dinlerlerse şaşmamalıdır. Padişahların ikide bir kelle uçurup müsadere yapmaları bu zaviyeden (açıdan) göz önünde tutulmalıdır. Gerçi, kelle uçurmakla müsadere davayı hal etmiyorlardı. İktisadi, sosyal ve sınıfı durum aynen kalıyordu. Fakat, padişahlık sistemi, kendisini ayakta tutabilmek için Müslümanların beytülmalini, orta malı hazinelerini olduğu kadar (%16,7) çalışan köylüyü de (%17,3) çalan, memleket topraklarının gelirini 30 yılda %36 sömürüp çeken şeriata aykırı hırsızları kestikçe, hiç kimse tarafından; ne yukarıda Allah ve din tarafından ve ne de aşağıda halk tarafından en ufak bir itiraza uğramıyordu. Bilakis, o kanlı icraat, ister istemez devri için, bir nevi adalet tatbikatı sayılıyordu. Padişahların köylü tarafından uzun müddet babaşahca saygı görmeleri de şüphesiz bundandı. Saltanatın devamını haklı çıkaran değilse bile, izah eden şartlar bunlardı.

Soygun müthişti. Ona karşı ancak müthiş tedbirler alınabiliirdi.

Yahudi bezirgan; padişahların ve beylerin idare ettikleri bölgede; hediyeleri almaktan piyasayı teftiş etmeye kadar, ithalat, ihracat metalarını incelemek suretiyle de "ticarete müteallik her şey"e el atarken, devlet zümrelerinin tercümanı, hekimi, vekilharcı olurken çevirdiği "dolapTarla, sarayda padişah hazinesine ve haremine kadar sokulabiliyorlardı. "Eshabı malikane" adlı kesimci ve dirlikçi beylerin mültezim güruhunu destekleyen Kemahlı veya Eğinli Ermeni, belki gene Müslüman tefecilerden tedarikle-diği birkaç bin kuruşla birkaç senede birkaç yüz kese (her kese 500 kuruş) kazanıyordu.

Ortada hiç bir istatistik yok. Söylenen bazı rakamlara göre bulunacak nispetler aşağı yukarı aynı:

*Kesimci*2-3 yılda çıkardığı parayı 50-100 yıl tahsile devam eder. Bire karşı 25-30 vurgun demektir. Yüzde 2500-3000 vurgun!

Sarraf: 1000 kuruşla 50 bin kuruşu birkaç yılda vurur. İki yılda vursa, bire karşı 25, yüzde 2500 vurgun demektir.

Cizyedar. Adam başına 4-5 kuruş olanı 100-110 kuruşa çıkarır. Bire karşı 23,5 yüzde 2350 vurgun!

Mübayaacr. Yalnız başlı kile ile bir tartışta %30-40 vurur. Yolda kendisi buğdaya arpa, karamık, taş katar. Gemici buğdayı çalıp su katar. Bu hırsızlıkların yekunu da 30-40 etse, demek buğdayın müstahsil köyden şehre gelinceye kadar %60 ila 80'i çapul edilir.. Mübayaacı hazırda "3-4 kat ziyade işтира" eder. Fiyatları "is'af'ı muzafa": İki mislinin 2 misline; yani 2 ila 4 misline çıkarır. Demek yüzde 300-400 vurgun. Seferde 61 bin keselik malı 40 ila 50 bin kese getirir: Demek, yüzde 400 ila 500 vurgun.

İltizam, cizye ve sarraf kazançları (kesimci + bezirgan + tefeci) üçüzü arasında paylaşıldığına göre, onların %2500 ila %2000 vurgunları üçe bölününce: %600 ila 700'e doğru iner mi?

Her halde, bugünkü modern insan mantığının alıştığı bir kazanç nispeti ve istikrarı yok.

YEDİNCİ KİTAP

**DEREBEYLİK KANSERLEŞMESİ
İSYANLAR VE İRTİCA**

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZET: DEREBEYLEŞME PROSESİ VE SONUÇLARI

OSMANLI TOPRAK TARİHİNİN ÖZETİ

Osmanlılığın ister "dirlik", ister mukataa düzeninden yola çıksın, en sonra nasıl derebeleşmeye vardığını, evvelce dağınık ve teferruatlı şekilde gördük. Bu prosenin sonuçlarını biraz daha derli toplu şekilde özetleyelim:

I- İLK GÖÇEBE FAZİLETİ

İlk Osmanlılar, gerek Hıristiyan (Bizans), gerek Müslüman (Selçuk) medeniyetlerinin kördüğümü üstüne Gordiyosun düğümünü kesen İskender kılıcı gibi indiler. İstanbul'da yerleşinceye kadar göçebe sadeliklerinden çok şey kaybetmediler. Başta padişah, daima halka yakın ve hizmetkar görünmeyi ideal bilen bir gazi evliya sayılıyordu. İdare edilen halkı soyup ezmek hiçbir zaman İstanbul fethinden sonraki derecelerde sistemlemedi. Tabii göçebe demokrasisi, şeriat kılığı ile içerdeki vatandaşlara emniyet veriyordu. Yalnız dışarıya karşı zalimleşmiş kadim idarelere karşı, Osmanlılık yaman ve korkunç bir kuvvetti.

Böyle bir kuvvet, Müslüman, Hıristiyan, bütün komşu ülkelerin üst sınıflarına dehşet verdiği kadar, alt sınıflarına cazibe taşıyordu. O sayede, başka dinden ahali bile, kendi büyüklerine karşı ihanet, hatta isyan ederek Osmanlı'ya teslim olabildiler.

" Yüce Osmanlı Devleti, daha iik adaletli çıkışında, Müslüman olmayan reayadan, baş vergisi (cizye) dışında vergi almayıp, reayanın ektiği ve topladığı ürünlerden öşür (ondalık) ve cizyelerini almakla yetindiğinden, reaya rahat ve huzur içindedir. Yüce Osmanlı Devleti'nin bu tür reayanın güvenlik ve asayişini sağladığı ve adalet ve iyilikle davrandığı görülüp, Müslüman olmayanların hem din hem de mezheplerinden olan kendi krallarının aşırı zulüm ve eziyetlerine de tahammülleri kalmadığından perişan bir durumdadırlar. Bu yüzden, Rumeli taraflarındaki bütün reaya, Osmanlı Devleti'nin hükmünde olmayı temenni etmekte, kendilerine de

adalet ve yardım bahşedileceğini bilmektedirler. Müslüman ordusunun zahire ve malzemelerini bulma ve kale ve hisarları ele geçirme yollarını sağlama konusunda istekli davranmaktadırlar. Devleti Ali, Rumelî'nin değerli, itibarlı ve verimli yerlerini kendi hükümleri altında görüp, şan, şevket ve azametleri..." [59] (Beriyelşamlı'nın "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat") olmuştur.

Bütün kadim (antik) barbar akınlarının bütün sırrını, Osmanlı fütuhâtına dair Osmanlı kaleminden çıkmış bu birkaç satır açıklar.

II- YERLİLEŞME ZİLLETİ

Sonra ne olur? Bazı skolastik ve metafizik mantıklara, "*tarih bir tekerürdür*" dedirten devridaim ve fasit daire başlar. Raporcunun tabiriyle: "*Fevait'ihareket ve nushat*" (göçebe gezginciliğinin yararlıkları) unutulur. Eski medeniyet topraklarında yerleşme kökleştikçe, o medeniyet münasebetleriyle beraber faziletleri de, rezaletleri de yeniden gelişir. İlk zamanların fütuhât savaşlarında dövüşen, dövüşü güden göçebeler kurban gidiyorlardı. Kavgadan rahata ve sefahata vakit bulunmuyordu. Zaferler istikrarlaşınca, Bizans ve Selçuk devrinin yırtınan ve kendi kendini yiyen kısır kavgaları mayna etti. Yani rejimin şefleri at üstünde seğirtmekten kaldılar. Oturup sefa sürme çağı geldi. Beriyelşamlı'nın güzelce anlattığı gibi, mesela,

"Elli, altmış seneden müteceviz (aşkın) *seiatin'iazam hatıratı* (saltanat çevresi), *Darülhılafetül İslambolda meks ve aram*" ettiler (yerleştiler). "*Alellensal* (aralıksız) *otuz seneden müteceviz o katta dahi seferler terk'* (Keza) olundu.

Barbar toplumun manevi mezihyetlerini taşıyan ilk gaziler, hareket halinde iken, yalnız av, seyahat ve sefer yapmakla kalmazlar. "*Zulümlere mümanaat* (engel olma)" (Keza) la da uğraşırlar. Çünkü gazi, ilk İslam geleneğinin mukaddes demokrat ülküsüyle savaşır. İnsanlara fisebilüllah adalet sunmaya kendini Tanrı elçisi bilir. İnancında yerden göğe kadar haklıdır da. Çünkü bir lokma bir hırka ile kalıp dediğini yapar. Onun en koyu taassuplu dinciliği halk yığınları için güzel, kuvvetli, yüksek bir fazilettir. Onun için rastladığı mazlumları kucağına çeker.

Aynı gaziler medenileştikçe: "*Birmahalde tui'i*(uzun süre) *ikamet'* (Keza) ahlaka da tesir eder. Evvelce ömürleri at üstünde geçirdi. Giydikleri kendi üzerlerinde çürüyüp dökülmedikçe değişmezdi. Yedikleri, at terkisi altında pişmiş etti. İçtikleri, aynı atın sütünden yapılmış kımızdı. Şimdi eski saltanatların saraylarına girmiştir. Oradaki süslü hayat, muhteşem yapılar, bir çeşit "*Haneiberduş*: Evi omzunda." Çadır insanınca elbet umulmaz te-

sirlerini yapacaktır. Göz kamaştırıcı hazineler emrindedir. Yalnız boyun eğmeye alıştırmış dedikoducu yığınlar içine düşülür düşülmez, tiksinti ile karışık bir şaşkınlık başlar. Lakin, medeniyet, barbarlıktan üstün ve rahat, göçebelikten ince ve baş döndürücü bir topluluktur. Gazi de, ne kadar kendini Allah ve cihada vakfetse, nihayet bir insandır. Hem de coşkun, kanlı, taşkınlıklara elverişli, ayrıca çapulu meşru "ganimet" bilen, gözüppek, hırslı bir insan... Neden içine girdiği medeni nimetler hazinesinden bir parçacığını koparmasın? Neden ağzına kadar sihirli içkiyle dolu, dudaklarına kadar kolayca uzatılan medeniyet kadehinden bir yudum çekmesin?

Üstelik, yapacağı, başka iş de kalmamış gibi... gözünün alabildiğine ülkeler ayağının altında. Kendi inancına zıt başlar yerde. İnsan yığınları, yuvaları üstünden medeniyet kayası kaldırılınca güneşe çıkmış karıncalar gibi kaynaşıyorlar. "Asiyab'ı devlet" kurulmuştur. Onu "bir 0 oluşa döndürür." Çünkü eski göçebe gazi başların demokrat meclislerindeki hesaplaşma yok. İşaret et, kelleler uçsun. Etrafındaki kölelerin mi sana kafa tutacak? Önlerine birer kemik atarsın, dua ederler. Eski medeniyetin güzel yapıları yıkılamaz. İcabında çadılar taşlaştırılıp yapılaştırılır. Göz kamaştırıcı ve korkutucu heybet, yukarıdakilerin aşağıdakilere karşı mehabeti de biraz kabul edilir. Yoksa, bir avuç adamın ("küllet'i cünud' muvahhidin" in) o, ayrı dinden, ayrı dilden, ayrı kökten milyonlar mahşeri içinde zabtı rabtı kurması kolay olmaz.

Göçebe hayat ölmüştür. Bütün şekil ve şiarlarıyla, bütün müessese ve kaideleriyle yeni bir medeniyet şafağı sökmektedir. Eski ruhtan ilham almış, yeni ruha uygunlaşan idare kadrosu, geniş fütuhât ülkeleri içinde belirip kemikleşir. Gazi beyler, çevrelerini saran adamlarıyla yeni hayata ısırılırlar. Cemiyette, yeni toprak düzeninin canlandığı refah, sınıflaşma temayülünü geliştirir.

III- LÜKS VE BORÇ

Otuz yıllar sefersiz, hareketsiz kalındı mı: *"Başın nimetleriyle meşgul olma, gerek komutanlar, gerekse tüm askeri ve savaş ehlini seferi ihmâl eder ve görmezden gelir yapmış, özellikle asker zümresinin çoğunluğu, barış yanlısı olup, sanayi ve tüccar kalabalığına katılmıştır. Bunların, bol kazanç ve mal biriktirme eğilimleriyle doğal olarak seferden nefret ettikleri"* [60] (Beriyelşamlı'nın "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat"ı) görülür.

Bir kelime ile eski ülkücü göçebe asker gazi, yavaş yavaş menfaat düşkünü sivil bezirgana döner.

Edinilen zenginlikler ne olacak? Tefeci-bezirgan efradı, irat hazır yiyiciliğini ahlak haline sokar. İradın en garantili biricik tekeli; toprak beyliği-

dir. Onun için, memleketimizde hâlâ ağır basan derebey eğilimleri Osmanlılığın kaderi haline girer. Beylik her şeyden önce gösteriş palavrası ile yaşar. Şimdiki reklam ve propaganda vasıtalarının yerini, beylerin lüksü tutar. Etrafa gözdağı vermek için o zamanlar matbuat ve radyo yoktur. Cahil halk içinde yakın akisler yaratan ve geri ülkelerde hâlâ geçer akçe sayılan şevket ve satvet gösterileri alır yürür.

Köyde ağalaşan, etraftakilere yukarıdan bakmak için, damının üstüne bir kat çıkmakla, fani halktan ayrılmaya başlar. Sosyal yükseliş basamaklarının elle tutulur sembolü bina katlarıdır. Göçebe çadırının yerinde medeni yapılar başverir. Yapı, sadece dört duvar olarak kalmaz. İçine, dışına, bin bir yeni harç, borç ister. Ona göre döşem, dayam, giyim, kuşam, yeyim, içim, hadem, haşem, çorap söküğü olur.

"Cümleye istirahat "huzuriyet tabiat"saniye olmakla, ricai ve kibar/ devletse derun'u İslambolda effake ser çekmiş haneler bina ve inşa ve Boğaziçinde kezaiik refi'übünyan sahilhaneler peyda ve mefruşat esaslarında dahi tekellüfat'ı azime ederek, ebniyeye muvafık sair levazım ve metumat ve hadem ve haşem ve elbise ve merkübatda hadd'i itidali tecavüz" [Bakınız, kitaptaki 52 nolu not] (Nizâmî Devlet Hakkında Mütalaat) ederler.

Ok yaydan çıkmıştır. Medeniyet, divan edebiyatındaki "kan dolu fena çeşmesi"dir:

"Bir kere için çeşmeiperhun'u fenadan, başın alamaz bir dahi baran beladan"

Feragatli göçebe lokma lokma kopardığı medeniyet nimetlerine doymaz; yudum yudum içtiği medeniyet iksiriyle sarhoştur. "Üzüm üzüme bakarak kararıp kızarır". "Kişi eşinden azar". Masraflar israfa döner. İsrâflar suiistimali getirir.

"Herkes haddinden çok binalar, süslü giysiler, ev eşyaları, her türlü israftan dolayı çok fazla masraf ettiğinden, çok fazla da borca girmiş" [61] (Beriyyelşamllı, Keza) olur.

IV- SOYSUZLAŞMA

Borçlanan bey ne yapar? Toprakları işleyen hür çiftçiyi soyar. Soyulan çiftçiyi çalınan toprağa zorla bağlı tutar. Çiftçilerin topraktentleşmesi, toprakların çalınması ile atbaşı gider. Toplumun kendilerine bir emaneti olan dirlikleri, "sahibülarz"lar çalıp çırpıyorlar demek, "Müslümanların beytülmalı" soyuluyor, devletin maddi gelir kaynakları tükeniyor demektir. Devlet, başının çaresine bakarken, yağmurdan kaçanın doluya tutulmasına uğrar. Derebeylerden kurtulmak için, para babalarına, tefeci-bezircan sermayeye baş vurur. Beylerin yapı, döşem, giyim, yiyim ve süs-

lerinin sarfları, oldukça geniş bir önsermeye gelişimine kapı açmıştır. Bey borçlanmaları, zaten küçük çiftçi işletmesinin kaçınılmaz paraziti tefeciliği son dereceye ulaştırmıştır.

Devlet, dalında olgunlaşmış tefeci-bezirgan prosesini dev ölçüsüyle bir darbeye "*kanun*"aştırır. Süleyman "Kanuni"nin mukataalar devri başlar. Miri topraklar, o zamana kadar, hiç olmazsa *şerien* toplum mülkiyeti ipoteğinde kalmışlardı. Kesim düzeniyle beraber; "*malikane*"leşen miri topraklar, ansızın, tabiri caizse *menkulleşirler*. Arşimet'in dünyayı kaldırmak için aradığı mesnet! İmparatorluğu berhava edecek mukataa (kesim) manivelası bulunmuştur.

Aynı gidiş, hemen bütün eski medeniyetlerde olduğu gibi, batı Avrupa'da dahi görülmüştür. Barbar akınları, kavimler göçü (muhaceret'i akvam), bir nevi bağbozumdur. Göçlerin arkasından, bir çeşit cemiyette "ıstifai tabii" (tabii arınım) yoluyla kurulan büyük saltanatlar: Derlenmiş salkımların bir hazinede çiğnenip şıraya çevrilmesine benzer. Bu şıra ne olacaktır?

O zamana kadar, tarihte daima, tefeci-bezirgan mayalanma en sonra dozunu ve tuzunu kaçıracak şırayı sirkeye çevirmiş: Önsermeyeyi derebeylikle soysuzlaştırmıştı. Batıda, insanlık için birinci defa olmak üzere, ortaçağ mayalanışı, soysuzlaşmadan, bildiğimiz ileri rejime, *modern kapitalizme üoşru*, tabiri caizse şaraplaştı. Osmanlılıkta ortaçağ, hiçbir senteze varamadan çürüyüp ekşidi, sirke kesildi.

Yeryüzünün en gözde parçasından, asırlar boyunca küpünü çatlatan ve çatlakları bir türlü tıkanmak bilmeyen keskin Osmanlı sirkesi hangi mayalanışların mahsulüdür? Bu Prose, canlı tarihin en baş döndürücü giriftlikleriyle doludur. Burada sebeplerle neticeler, ucu bucağı gelmez kıvrılışlarla birbirlerine girerek kasırgalaşır, girdaplaşırlar. Sebebi neticeden ayırmak yalnız güç değil, olayların canlılığını bozan bir yapmalıktır da.

V- KESİM DÜZENİNDE MİRİ TOPRAK HIRSIZLIĞI

Mukataalar sistemi, biliyoruz, Osmanlı toprağından ordusuna ve dine kadar, sosyal, hatta bir bakıma coğrafi bütün sahaları ansızın *tefecibezirgan hegemonyasma* şartsız kayıtsız teslim eden bir kanun, bir yeni anayasadır. Kesim düzeninde Osmanlılığın bütün zenginlik kaynakları, bütün insan ve teşkilatları önsermayenin hükümleri ve icapları altına girer.

Bu darbenin acısını, son duruşmada gene halk ve bilhassa o zamanki çiftçi çeker. Toplum toprakları iki sinsi kanalla beytülmalden şahsi mülkiyet kesimine doğru aktarılır:

- 1- Laik şahsi mülkiyet kesimi: *Malikane*
- 2- Dini şahsi mülkiyet kesimi: *Evkaf*.

İlk zamanlar, ortaçağın mistik havai nesimesi (atmosferi) içinde görülen her değişiklik, gizli mukataalarda keskin sınırlarıyla göze çarpmaz. Malikaneler, adeta laik bir çeşit evkafa benzerler; evkaflar, dini bir çeşit malikane özelliğini taşır. Ama, her iki müessese de, birkaç, hatta bir nesil sonra aynı yola çıkarlar: Müslümanların orta malı sayılan topraklar, parabalalarıyla anlaşmış din ve dünya ağalarının ve beylerinin kontrolü altına geçer. Lügat manasıyla kontrol ("rakabe") sözde gene "beytülmalındır." Fakat, beytülmalin fiilen kontrolü sifıra düşmüştür.

Küçük ekinci durumlarını muhafaza eden çiftçi "reaya"nın zaten toprak üzerinde mülkiyeti evvelce de yoktu. Lakin dirlik düzeninde hiç değilse "tasarruhakları vardı. Kesim düzeniyle beraber, çiftçinin toplum toprakları üzerindeki tasarruf hakkı kalkar; malikane ve evkaf sahiplerine geçer. Avrupa ortaçağının din ve dünya derebeyleri, Osmanlılığa evkaf ve malikane kılıklarıyla girerler.

İslamıkta Hıristiyan manastırı ve batı Avrupa derebeyliği yoktur. Amenna! Lakin tekkelerle evkafın manasını kim inkâr edebilir? İslamık derebeyi "kabul" etmese bile, derebey İslamığı kabul etti mi, mesele kalmaz. Kabahat dinde, imanda değil: İnsanda. İnsan parayla satın alındı mı, dini imanı da beraber gider. Ve İslamık kadar temiz demokrat bir din bile, ağalar ve beylerce mükemmelen maskelenebilir.

VI- DİRLİK DÜZENİ İLE KESİM DÜZENİ FARKI

"Mukataamn malikane verilmesi", Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat yazarlarının dedikleri gibi, ilk zamanlar güya sırf "mamuriyeti teşvik" içindi. Dirlikçi beylerin zulüm ve irtikaplarıyla pek züğürt düşmüş çiftçilere, tohum vesaire vermek gibi üretimi hedef tutan bir tedbir sayılıyordu. Tarihte hiç bir sömürü düzeni, kendini haklı çıkaracak iddialar yapmadan yığınlarla mal edilemez.

Uygulamaya bakalım. Hiçbir "malikane" sahibi mukataacı, ele geçirdiği büyük toprakları kendisi başına geçip işletmez. Zaten "malikane"nin işletme denilecek zirai faaliyet kısmıyla mukataacının doğrudan doğruya hiç bir ilgisi yoktur. O, sadece malikane topraklarında üretim faaliyeti yapan çiftçilerden toplanacak gelirler için araya girmiştir. Ama, ayrıca bu gelirleri dahi bizzat toplamaz. Tefeci-bezircan araçılara ısmarlar.

Böylelikle mukataa düzeninin çiftçisi, kesimci beylerden ziyade mültezim, cizyedar, sarraf gibi ikinci, üçüncü el istismarcıların önsermeye adamlarının insafına bırakılmıştır.

Gerçi köylüden toplanan iratlar hep aynı ismi taşıdılar:

- 1- Toprak vergileri (*öşür ve haraç*).
- 2- Baş vergileri (*cizye*).

Lakin bunları alanlarla, alış tarzı değişmişti.

"Dirlik düzeni" çağında "sahib arz" adını alan tımar, zeamet, hatta has sahipleri toprak gelirini bir nevi memur maaşı gibi alırlardı. Bugün aynı devletin bir memuru köylüden vergiyi toplar, başka memuru toplanan paradan memura maaşını verir. Dirlik düzeninde vergiyi toplayan da, ondan geçim payını, maaşını alan da aynı şahıstı... Burada *blv sadeik* \\e beraber, yük *hafifliği* de vardı. Sürü sepet bir idareci kalabalığı beslenmiyordu. Dirlik sisteminin bütün kusuru, "sahib arz"ların şahsi karakterlerine dayanmasından ibaretti. Şahıslar lükse, tamaha kaçıp derebeyleşdikçe, dirlikçiliğin düzeni bozulacaktı.

"Kesim düzeni" çağı da, başlarken bütün sosyal münasebetleri altüst ediyordu. Daha doğrusu, fiilen üstün çıkmış olan tefeci-bezirgan münasebetleri, hükmen *kanun* haline sokuyordu. Çiftçinin üzerine, falan veya filan iyi veya kötü "sahib arz"ın şahsı değil, biri iflasa giden devlet; ikisi, bu devleti fiilen kontrolleri altına sokan sosyal sınıf olmak üzere, başlıca üç kuvvet muazzam bir sistem halinde dikiliyordu.

Dirlik düzenindeki devlet, halkın içine karışmış toprak iktisadiyatını teşkilatlandırıp asayişe ("*dirliğe*") kavuşturmayı hedef güden bir çeşit *üre-*

Kesim düzenindeki devlet, istihsaldeki kontrolünü mukataacı malikane sahiplerine devir etmişti. Kendisi mukataacıların eline bakan hazır yiyici, sırf *tüketicibir* devlet durumuna düşmüştü.

Bu karakteriyle kesim düzeninin devleti, elbet topluma ve çiftçiye daha ağır bir yükü.

Halbuki, bu ağır ve fuzuli yükün altına giren devlet, geçemediği deliğin başında kuyruğuna kabak bağlayan fare gibi, iki yeni sosyal sınıfı, gayri meşru durumlarından *meşru* vaziyete çıkardı. "Sahib arz"ın dirliğini malikane şeklinde kullanması, vaktiyle bir suçtu. Şimdi hem de hiç bir üretici görevi bulunmayacak mukataacılar miri topraklar resmen malikane olarak veriliyordu.

Toprağın tasarruf hakkı, evvelce bilfiil toprağı işleyen çiftçinin idi. Şimdi bu hak çiftçiden alınıyor, aracı *bezirganlara*, mültezim ve cizyedar adlı sömürücülere bağışlanıyordu. Tefecilik, İslamıkta, Kur'anı Kerim'in ateş püskürttüğü en büyük günahı. Kesim düzeninde, "zemmi" (gayri-müslim) sarrafların arkasında gizlenen tefeci sermaye, "Müslümanların beytülmal"ine ait. Binaenaleyh, mukaddes bir vedia olan toprakların özünü kemirmek için görevlendiriliyordu.

Lakin, artık saltanat, eski ülkücü gazileri çoktan temizlemişti. Müslümanlıktan kim bahis açabilirdi? Hak kuvvetindi. Kuvvet paradaydı. Para, bezirganla mültezim ve cizyedarlarla, sarraf ve tefecilerindeydi. Devlet

zümreleri de rüşvet ve irtikap yoluyla aynı sınıflara çoktan katılmışlardı. Rüşvet ne idi? Bir nevi devlet nüfuzuyla tefecilik yapmaktı. İrtikap ne idi? Bir nevi devlet nüfuzuyla bezirganlık yapmaktı.

Görünüşte belki halâ "*elsultan ibnissuitan haiifeuyizişan sallallahü fi arz efendimiz*" padişah, mutlak hükümdardı. Ama, onun dizginleri, geriden tefeci-bezirgan zümrelere geçmişti. Devlet, gelirini mukataacıdan, mukataacı ise, mültezim ve cizyedardan bekliyordu. Mültezimle cizyedar, iki ahbap çavuş bezirgan sıfatıyla, tefeci sarrafla baş başa veriyorlar, çiftçiden koparılacak aslan payı ile bundan yukarıdaki efendilere, kesimci böyle devlet hazretlerine ayrılacak payı kestiriyorlardı.

VII- KESİM SOYGUNUNUN DEHŞETİ

Normal bir kesim düzeninde:

1- En yukarıya gelen devlet: "Malikane" sahiplerinden "mukataa bedelini" alır.

2- Onun arkasında mukataacı: Mültezimden malikanenin "kira"sını alır.

Bu iki zümre güruhlarına, normal olarak, toprak üretiminin yarattığı mahsullerden yalnız irat (rant) kısmı düşmelidir. Rant, arazi tekeline elinde tutanlara geçen fazla üründür.

3- *Tefeci-bezirgan sınıfı*: Toprak üretimindeki fazla mahsulden köylüye düşecek payı, *kârı* benimser.

Kesim düzeni çiftçisi için, yarattığı ürünün ne irat, ne *kâr* kısmında hiç bir ümit kalmamıştır. Ona, yalnız ve daima, ancak zaruri geçimi için gereken bir iş ücreti kabilinden ölmeyecek pay düşer.

Unutmayalım ki, normal ve klasik Avrupa kapitalizmi çağında değiliz. Osmanlı ortaçağındayız. Malikaneleri bilfiil emirlerine alıp, çiftçilere işletir durumuna giren bezirgan sermaye (müteşebbis mültezim), yalnız mukataacıya devir edeceği *irat* payını ve köylüde kalması icap eden *kâr* payını almakla kalmaz, bizzat köylünün zaruri geçim payını da sömürmekte hüdüdür. Tayin ve takdir, tamamen bezirgan sermayeye kalmıştır. Mültezim de parayı sarraftan; yani tefecilerden bulduğuna göre, çiftçinin mukadderatı, zamane faiz raicine göre tefeci-bezirgan sermayenin insafına kalmıştır.

Böylece, ortaçağ toprak ekonomisi denilen ateşin üstüne konulan çapul sacayağı: (*Mukataacı + bezirgan + tefeci*) üçüzü olur. Devlet ancak bu üçüzlü sınıfın gerisinde, onların diş ve tırnaklarından artanlarla geçinir. Dolayısıyla de bu dişleri tırnakları bilemekte fayda umar. Halbuki iratçı sınıf (mukataacılar) ile tefeci-bezirgan sınıf (mültezim, cizyedar, sarraflar) babaları hayrına var olmuşturlardır. Her sosyal sınıf gibi, önce kendilerini düşünürler. Bu sebeple, "velinimetleri olan devleti dahi soymaya bakar-

lar. Onun için, devlet, iratçı ve bezirgan-tefecî sınıflara bel bağladıkça, iflas tehlikesi ile yüz yüze gelir. İflas tehlikesine uğradıkça, iratçı-bezirgan sınıfların kucağına düşer.

Bu "fasit daire" denilen "lanet çemberi", şüphesiz, en son duruşmada gene halkın (başta çiftçinin) boynuna asılır. Devlet, züğürtledikçe işi kalpazanlığa vurup, züyuf akçe kanalından bütün milleti veya mansıp ticareti, caize, ubudiyet, harç buyrultu vesair yollarından üstün sınıfları soymaya bakar. İratçı sınıf (mukataacılar vesaire) lüks hayata düştükçe, geliri temiz olan mukataa topraklarını, mültezime verirken, 50 yıl evvelkinin üç, dört misli bedel ister ve alırlar.

O zaman tefecî-bezirganlar ne yapacaklar? Madem, "gücü gücüne yetenedir. Onların da güçleri çiftçilere yeter: Hazır yiyici devletin ve iratçı sınıfın dilediklerini verir. Sonra, emme basma tulumba felsefesiyle, yukarıya verdiklerini, devlet ve malikane sahiplerinin idari, siyasi, dini, askeri, maddi, manevi her türlü yardımları veya göz yummaları sayesinde, aşağıda çiftçiden istediği gibi ve istediği kadar alır.

"Beş kuruş ziyade veren mültezimlerin zulmüne muavenet (yardım) olunmak sagire ve kebire (büyük, küçük devlet mensuplarının hepsine) tabiat/ saniye makamında olmakla" (Mehmet Şerif ef. Layihası)

"Mültezimler dahi, iltizam bedelinden başka, daha çok kazanç için, aciz çiftçilere dayanacaklarının ötesinde, türlü türlü zulme cesaret etmeleriyle, bütün halk, gece gündüz, çoluk çocuklarıyla, aç ve çıplak çalışıp" [62] (Beriyel Şamlının Layihası) çabalarlar.

"Zulüm ve eziyetin çirkinliği, baş vergilerinin tahsilinde, şeriata ve kanunların menfaatine aykırı olarak, cizye toplayanların haddi aşan cezalandırmaları..." [63] (Beriyelşamlı'nın Layihası) alır yürür.

"Balık baştan kokar" denir. Osmanlı İmparatorluğu'nun "kokması" da, ilkin başından belirdi. Elbet, asıl derin sebepler, yukarıda işaret ettiklerimizdi. Fakat bu sebeplerin satha vuran ufuneti (iltihabı) en çok devlet zümreleri içinde göze çarptı.

Toprak ekonomisi dirlik kontrolundan çıkıp, üstü kapalı şahıs mülkiyeti halinde malikaneleşerek derebeyleştikçe, devletin mali temelleri adeta birdenbire boşta kaldı. Yıldırım çabukluğuyla yıkılan devlet maliyesi, imparatorluğun bütün idari, siyasi, askeri, dini üst katlarını berhava eden özel bir mekanizma haline geldi.

İKİNCİ BÖLÜM

DEREBEYLEŞMENİN ÜST KATLARI ÇÖKERTİŞİ

KALEMİYE-MÜLKİYE-İLMİYE-SEYFİYENİN BOZULUŞU

I- Saray ve Kalemîye

Devlet zümrelerinin gördükleri *idari işler, mülkiye ve kalemîye* tariklerine (yollarına) düşer. Kesim düzeninde her halde en çok faydalananlar, toprak münasebetleriyle doğrudan doğruya ilgili bulunan *kalemîye tarikidir*. İmparatorlukta kan gövdeyi götürürken, kalemîye tarikinde en az gü-rültü çıkması da bunu gösterir.

Çünkü, bütün kesim mukaveleleri kalemîyenin elinden geçer:

"*Malikane beratının mahlul ve kasr'iyedinden* (bozulma ve vazgeçme) *kalemlere verilegelen harç ve evaid iltizam fermanlarından itidal üzere tayin ve ahz olunup herkese aelmeratibihim* (derecesine göre) *hisseleri verilmek daha mümkün olur*" (Defterdar Mehmet Şerif Ef. Layihası) cümlesi bunu gösterir. Tabii "bal tutan parmağını yalar." Kalemîye tarikinin, büyük mukataaları kendi zümresine kayırması pek mümkündür. "Evvela can, sonra canan" düşünülür. Nitekim, o karanlık işlerde kalemîyenin başlıca rol oynayıp kazanç elde ettiği, mukataa kiralarının düşmesinde defterdar sabotajının yaptığı tesirden anlaşılır. Mukataa bedellerine niçin zam yapıldığı soruşturulurken, defterdar efendiler, bir zam yapılacak olursa:

1- Mukataanın faiz ve muacelesi aşağıya iner;

2- Bu faiz ve muaccelerinin tahsili beş, altı yılı gecikir, "*deyu mugalata birle* (laf kalabalığı)" (Beriiyelşamlının Layihası), miri toprak iradından, beytümale, düşen payı her sene biraz daha alçaltmaya bakarlar.

Defterdar Mehmet Şerif Ef. Layihası da o bakımdan manalıdır. Bu zat, devleti kurtarmak için yaptığı teklifte, bizzat padişah etrafındaki saray mensuplarıyla, kendi kalemîye zümresi dışında kalan herkesi toprak payından uzak tutar. Mehmet Şerif Efendi'ye göre: Zeamet ve tımar eshabı, müstahfaz tımar, lağımçı, hançereci gibi zümreler "*harbe faydasız"dırlar*. Zeamet ve tımarlar zapt edilerek "iltizam olunmalı" (mültezimlere verilmeli) dir. Hasılatı da, muhtelif askerlere harcanmalıdır:

"Enderun nanpareihnden (memurlarından) defterhane'i amire divan hümâyûn katipleri ve gediklülerin zeamet ve tımarlarından maada mahlul olan" arazi, hep bu muameleye tabi tutulmalıdır... Enderun sarayı içindeki defterhane'i amire ile divan'ı hümâyûn katipleri ise, saray dışındaki kalemiye zümresidir. Defterdar Ef. 19. asır şafağında bile "sahip arz" efendilerin toprak yetkilerine dokunulmamasını tavsiye eder.

1- Köklü zeamet mahlulleri... Enderun'u hümâyûn ve sadrazam emekdarlarına verilmelidir.

2- Çavuş ve müteferrika gedikleri kaldırılmamalı, fakat yarı yarıya azaltılmalı, "cahilgedik/ü ve zeametler ilhak' olunmalı. Çünkü "her şeyin izeti nedretinde (kıymeti, az bulunur oluşu) "dir. (Aynı Layiha)

Saray; yani, sultanın doğrudan doğruya emrinde bulunan başlıca adamları şunlardır:

I- Sadrazam.

II- Muallimin'i Sultan: İmam'ı Süitani (saltanat hutbesini okur), sırrı etibbayı hassa (hekimbaşılar).

III- Mabeyn : Asıl sarayın iç yüzüdür. Buradakiler iki gruba ayrılırlar:

a) Darüssaadeişerife ağaları: Darüssaadei şerife ağası 3'tür. "Mabeyn hümâyûnun birinci zabiti"dir. Zamanla vüzerat ayarında, hatta "Devletlu, İneyetlu unvanını haiz" oldular. Padişahın kalemiyesine bakarlar. "Darüssaade kapu ağalığı". Bunların madunu olan "Ağavat'ı darüssade" şunlardır: kilerci başı, eski ve yeni saray/ hümâyûn ağaları, müsahibik.

b) Enderun'u hümâyûn : Başta silahdar gelmek üzere, sırasıyla çuhadar, rikabdar; düibend, miftah, peşkir ağaları.

İşte, Defterdar her şeyden evvel bu mabeynin ve mabeyn içindeki enderunun dirlik sahibi olmasını müdafaa zorundadır. "Sicili Osmani" eserin sahibi, Osmanlı tarihinde hiç bozulmamış biricik müessesenin Enderun olduğunu yazar:

"Enderun'u hümâyûnun teşekkül tarihinden iki as/r kadar k/sa bir zaman içinde devletin bütün büyük memurin mülkiye ve askeriyesini yetiştirmiş olması ve orada alınan terbiyenin mükemmel bulunması ayrıca Devleti Aiiye'nin o zamanlarca dahi eğitime hizmeti iraeeye daldır (görülmeğe değer). İşte, bu silahdar ağalardan hiç birisi sui (kötü) terbiyeye mazhar olmadığı, hemen hepsinin vüzerat ve tekaüdiük ile ihracından müsteiban (belli olur) olur. Enderun hümâyûn ricalinin hepsi de Deviet-i Osmaniye'ye sadakat ve hamiyet ile her sınıfa tefavvükieri sicili Osmaniye'nin dikkatlice müteaiasmdan müsteiban (belli) olur." (Muhammat Süreyya bin Muhammet Hüsnü: Sicili Osmani-Tezkerei Meşahir'i' Osmaniye, c. 4. s.727 Matbaai Amire 1308)

Mabeyn ve Enderun adamları neden bu kadar sadık çıktılar? Biliyoruz. Bu adamların çoğu devşirmedirler. Yani Hıristiyan çocuklarıdır. Ona rağmen Müslüman devletine bağlı kalışları, sadece almış buldukları "terbiyenin mükemmel bulunması" ile kavranılabilir mi? Yeniçeri ocağı, daha az kuvvetli Müslüman ve itaat terbiyesi vermiyordu. Lakin, Enderun'un yeniçeri ocağına dönmemesinde başlıca sebep; terbiye kadar, hatta terbiyeden evvel, saray adamlarının toprağa sağlamca dayanmalarından ileri gelir.

Defterdar Şerif Efendi ancak çavuş ve müteferrika gibi sarayın ve kalemienin pek aşağı kadrolarında yarı yarıya bir indirim öne sürebiliyor. Kesimciler (ve tefeci-bezirgan zümreler) en başta sarayı, sonra kesim işlerini güden kalemiyeyi tatmin edince, geri kalan devlet zümrelerini idare edebileceklerine inanmış görünüyorlar.

II- Mülkiye

Mülkiye tarihinin üst kadrosu da merkezi idaredir. "*Divan/ hümâyûn*" çerçevesiyle saray tarafından tutulur. Kesim rejimiyle doyurulup satın alınır.

Fakat payitaht dışında kalan bütün mülkiye zümresi, mukataa düzeniyle beraber, üzerine bastığı miri toprakların adeta ayakları altından kaydığını hisseder. Bilhassa taşra mülkiyesinin topraktaki kökleri kesilir.

Toprak üzerindeki "sahib arz"lıkla beraber, idare sistemi de şekil değiştirdi. Beyler, sancak idaresine *Mütesellim/en*, kaza idaresine *Voyvodaları* vekil ettiler. Şer'iyeye ve mülkiye amirleri zaten *kadılar, nazırlar*, şeri mahkemede sultan adına hüküm vermeğe izinli naiplerdi.

Bu eski yeni ikinci derece kadro ile, birkaç yükünü yapmış vezir bir tarafa bırakılırsa, hemen bütün beylerbeyiler ve sancak beyiler de, kesim düzeniyle beraber, ansızın gelirlerinin düştüğünü hissettiler. Hem bu öyle bir zamanda oluyordu ki, beyler ve devletlular, artık tam "hazeri"liğin, yerleşmişliğin tadına varmışlardı. Lükse, harca, borca girmişlerdi.

"*Hazine giriftar/ muzayeka* (sıkıntıya düşme) *oldukça, dirliklerimukataaya tahvil ile hasılatından istifade edilmek tarikine sū/uk* (yoluna girme) *ve bademaa süüistimai etmekle, eda ede ve ümeranın muhassasat'ı resmıyeeri(resmi ödenekleri) azaldı.*" (A. Şeref: Tarih'i Osmani c. II. s.248)

O zaman, toprak üzerinde doğrudan doğruya hükümlerini kaybeden mülkiye kadrosu ne ile geçineceklerdi? Aç açına hizmet edemezlerdi. Bir yol tutmak lazımdı. Zamane bezirganlaşmıştı. O halde, beyler de ticaret yoluna gireceklerdi. O zamana kadar hakir görülen bezirganlık, devletin yapısına da sokulacaktı. Ar yolu değil kâr yolu aranacaktı.

Bezirgan münasebetlerin mülkiye kadrosunu eline geçişi iki şekilde oldu:

1- Ya doğrudan doğruya *mansıb* sahipleri bezirganlığa giriştiler: Buna "*irtikap*" denildi.

2- Yahut dolayısıyla "*mansıb alış verışı*" denilen yeni bir bezirganlık usulü doğdu. Buna "*rüşvet*" denildi.

I- *İRTİKAP* (Doğrudan bezirganlık): Beyler ve efendiler, devlet cihazı içinde tuttıkları mevkiilerin imtiyazlarından faydalanarak, bizzat kendileri haram saydıkları *tefeciliğe* döküldüler. Ve o zamana kadar pek yukarıdan baktıkları *bezirganlığa* baş vurdular.

Bu çeşit resmi makam tefecileri ve bezirganları, daha Süleyman I (Kanuni) çağında hayli almış yürümüşlerdi. Eski vezir azam Lütfü'nün şu satırları çok dikkate değer:

"*Erbabı menasıbın* (memurların) *kimi piriñ bezirganı ve kiminin hanesi attar dükkanı ve kendüsü bakkallık ve neuzubillahu teaia sarraflık ey/e-yüp bu mürtekebat'ı rical'ı* (rüşvetçi kimselerin) *devlet bunlardan olma-mak gerek. Narh ise, mesaüh'/ fetvadır,* (resmi fiyatlar, fetva hükmündedir)" (Asafname. s. 12)

Lakin bu, kitap ağzıdır. Sarraflığı "neuzubillah"la karışık bir küfür gibi karşılayan aynı Lütfü Paşa, sermaye vererek el altından gizli "*su/u muka-be/ehane*"lev, yani sefahat hamamları işletmişti.

İş bu hale geldikten; yani "devletli"ların beheri bezirgan, evleri dükkan, keseleri sarraf olduktan sonra, koca imparatorluğun fiyat politikası ne hale girer? Bezirganlığın resmen azdırdığı hayat bahası, devletin "zü-yuf akçe" (modern enflasyon) kalpazanlığı ile yarışa kalkar.

İrtikap, siyasi kuvvete dayanan bezirganlaşmış beylik, yahut derebeyleşmiş bezirganlık demektir. İrtikap, biraz daha ilerleyince, önümüzde artık saf mansıb sahibi de kalmaz. Mansıblılar, gitgide, tefecilik ve bezirganlıkla kaynaştıkça, ayanlığa ve derebeyliğe doğru kayar. Hayat ateş bahasına döner.

"Tariki mülkiye" çerçevesi içinde kalan münasebet: *Rüşvet* olur.

II- *RÜŞİ/ET(Mansıb alış verışı:)* Mukataa düzenine gelinceye kadar işin yolu yapılmıştı.

Herhangi bir bey harpte muzaffer olarak İstanbul'a dönerken, yahut beylerbeyliğinden vezirliğe yükselerek gelirken boş gelemez.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak günlerinde, bugünkü manasıyla devlet sınırı yoktu. Kimseyle yazılı, çizili barış anlaşması haritaya geçmiş değildi. Onun için, "çeteye gitmek" bir çeşit idman ve geçim yolu sayıldı-

yordu. Serhad, aynı zamanda bir savaş boyu idi. Serhad akıncılıkları bugünün "hususî teşebbüs" faaliyetleri kadar meşru ve normal kazanç kaynakları oluyordu. Ve bu kaynaklardan nasip alanların merkeze, suyun başına çıkmaları ahvali tabiiyeden idi.

Bu suretlerle, "hediye" adıyla öteden beri mühim zenginlikler başışlamak adetti. Hele harp dönüşleri, o başışlar adeta müthiş gösterilere yol açıyordu. Kapudan'derya Gazi Hayrettin Paşa, türlü mücevher ve altın, gümüş eşya ile yüklü 2000 esir, 300 gulam, 200 cariyeye sunmuştu. Silahdarlıktan Mısır'a vali giden İbrahim Paşa, kubbe vezirliğiyle İstanbul'a döndüğü vakit; 80 bin miskal altından taht, altın ve mücevher işlemeli silahlar ve at takımları, birkaç yüz hayvan hediye getirmişti. Ayrıca sadrazam Koca Sinan Paşa; büyük bir ziyafet sırasında, değerli taşlar ile incili köşkü takdim etmişti.

Elhasıl "hediye" eski bir adetti. Ama, kesim düzenine kadarki şekliyle bu adet, daha ziyade büyücek hadiselerle, gel geç vesilelerde kendini gösteriyordu. Kesim düzeni ile birlikte, hediye usulünün sistemleşmesi demektir. Bu her işte, her gün, alınır verilir hale gelmiş hediyelerin adına "rüşvet" denildi. Rüşvet, bugünün vergisine benzeyen muntazam bir gelir oldu.

Klasik tarih, I. Süleyman devrinde: "*Hediyelerin rüşvethaline münkalip (dönmüş) olduğu mukaddematı (başladığı) görülmektedir.*" (A. Şeref: "Tarih Devleti Osmanî, c. I, s.334") der. Bildiğimiz gibi, mukataalar da Kanuni denilen I. Süleyman zamanında başlar. Miri toprak geliri tefeci-bezircan ellerine doğru kayarken, beylerin, "elleri hamurda karnı aç" kalmayacakları, pay isteyecekleri meydandadır. Yalnız, ilk zamanlar "rüşvet", ihtiyaç nisbetinde insafı idi. "*Rüstem Paşa, mansıb tevcih etmez ise de, insafı dahi elden bırakmaz deyu rivayet*" (A. Ş. Keza) olunurdu.

Bu Rüstem Paşa, evvelce işaret ettiğimiz gibi, Yahudi Yusuf Nasi ve Hürrem Sultan'la birlikte: saraya "*kadın entrikaları*"ını sokan, Osmanlı toprak düzeninde *kesimler rejimini* kanunlaştıran ve her şeyin bezircanlaştığı bir çevrede, devlet hizmetlerini de ticaret metayı haline getirip "*mansıb satmak*" usulünü kuran zattır.

Tabii, usul bir kere yerleşince, alıp yürümekte gecikemezdi. Mansıb, ehline verilen bir vazife değil, şahsî nüfuz alış verişi haline geldi. Rüşvet prensibi; *tebşiriye*, *tebrikiye* ve ilh, gibi çeşitli dal budaklar saldı. İlk zamanların basit "*caize*"sı, sonraları "*ubudiyet*" (kulluk) şeklinde katmerleşti. "*tydiye*" (bayramlık), *nevruziye* isimli karşılıklı rüşvetler aldı yürüdü. "*Vüzera ve ümeranın cümlesi hallerine göre yekdiğerine hediye itasına mecbur*" (A. Ş, Tarih Osmanî c.I, s.334) kaldılar... Başka türlü geçinip gidemezlerdi.

Tıpkı "züyufakçe" mekanizması gibi, rüşvet mekanizması da; toprak ekonomisindeki "yeni nizam"dan doğdu. Tefeci sermaye ile bezirgan sermaye iktisadi temelin ve sosyal yapının nasıl altından girip üstünden çıkıyorsa, tıpkı öyle züyuf akçe ile rüşvet "ikiz kardeşleri" de, imparatorluk siyasi ve idari bünyesinin altını üstüne getirecek gelişmeler gösterdi.

İlk bakışta, rüşvet, nihayet maaş olmayan devirde, şimdiki memur maaşı gibi bir şeydi. Yalnız, bu maaşı memurun kendisi tayin edince, kendisi derleyip toparlayınca işin mahiyeti değişiverdi: Kanuni vergi yerine, keyfi bir haraç oluyordu. Mesele rüşvet alanın insafına kalıyordu.

Tevazuun, kanaatin ve Allah korkusunun az çok tutunabildiği müddetçe, rüşvetin *kemiyeti* mühim olmayabilirdi. Belki toplansa, bütün rüşvetlerin tutarı, modern memur maaşları yekunundan aşırı çıkmazdı. Lakin, *şahsi damga*, meselenin *keyf/yet/n/* bambaşka neticelere vardıyordu Rüşvet hudutsuz ve keyfi kılığıyla, Osmanlılığın bütün ilk merkezîyet kuvvetini bir hamlede yok edecek bir gidişti. Hele züyuf akçe azıtışı da rüşvete katılınca, gidiş tepesi üstüne tekerlenişe dönüyordu. Züyuf akçe saltanat nüfuzunu çürütürken, rüşvet de: Derebeyliğin nüfuzunu kuvvetlendiriyordu.

Rüşvet mekanizması şöyle işliyordu:

Eskiden liyakatli vezir dört, beş seneliğine tayin olunurdu. Bunlar sulh zamanında *"fesat derebeylerini tedip* (cezalandırma) *ve tarik ve mesaiiki kıta tarik makule/erinden tathir ve temin* (yanlış yollara sapanları temizleme)" (Beriyelşamlı Layihası) ederlerdi. Harp olursa: *"Bilküliye namdarzi kudret ayan ve ağ vatı m ve umumen askeri taifesini biia tekeliüfihraç* (Tüm namlı ve kudretli ayan ve ağalarla bütün asker kesimini eksiksiz toplayıp) *"(Keza) ile sınır yolunu tutarlardı. "Esnai rahde dahi zapt ü rapt üe fıkarayı raiyeti rencide ve payimai ettirmeyerek* (yolda giderken bile, disiplinli davranıp, fakir çiftçiyi ezip aşağılamayarak)" (Keza) fütuhât yaparlardı.

Bu devirler, Osmanlılığın derebeyliğe yüz vermediği yol açıcı günleriydi.

Mansıb ticareti başlar başlamaz, vezir tayini için aranan vasıf, memlekete yararlı olmak değil de, tayin edenlerin işine yararlı olmaktı. Vezir tayini, arttıranın üstünde kalacak bir ihale oyununa benzedi. Bu yüzden: *"Emanet kübray'ı vüzeratt ihsan ve oi misillu gayrı-mahub ui etvar zatlar*(Ulu vezirlerden ihsan almış sevimsiz kimseler)" (Keza) türeyip mülkiye kadrosunu doldurmaya başladılar.

Osmanlı İmparatorluğu, böylece, kadim Roma'nın Cumhuriyet devri sonundaki manzarayı aldı. Roma provenşlerine tayin edilen bir senelik prokonsüller, nasıl yıl sonuna kadar ne vurabilirlerse onu kâr sayar idiyeler, tıpkı öyle, Osmanlı beyleri ve devletlülere de, tayin edildikleri "mansıb"da kaç ay kalacaklarını bilmediklerinden, ortalığı kasıp kavurarak,

ödedikleri mansib bahasını çıkarmak üzere, halkı soyup soğana çevirmekten ve ileride yeniden başka bir mansib satın alabilmek için yüklerini yapmaktan başka bir şey düşünemez oldular. Çünkü:

"Bir mansiba nail oluncaya değin, caizei kadimeî mutadeden gayrı ubudiyet vesair vücuhia tok ve tahammüllerinden hariç ma sarı fa düçar ve düyun'u kes i reye giriftar olup vardıkları mansıbdahi birkaç mah-ı aram ef/AA'îBeriyelşamlı Layihası) zorunda idiler. Tabii, birkaç ay beylik için bin bir rüşvetle boğaza dek borca girenler, artık mansıplarına giren ülkede elham okumazlar: "Uğradıkları kasabat ve kurayı bilzarure tahrip ve perişan ederek tayiş" (Keza) yoluna bakan birer afet kesilirlerdi.

Gerçi, mansıbları (devlet hizmetlerini) elden ele geçirmek adeti, I. Süleyman (Kanuni) devrinde "insafı elden bırakmaz" bir şekilde başlamıştı. Fakat, başlamıştı ve sözde "insafa rağmen, işi ne kadar tehlikeli çıkmazlara sapmış olmalı ki, Lütfü Paşa bile şu tavsiyede bulunmak lüzumunu duyuyordu:

" Ve ehli menasib bir kaç şikayetçi ile azi etmemek gerektir... Mektupla mütenassih (uslanmış olmayup), şakileri (şikayetçileri) gene bir kaç kere üsteler ise ve vaki ise azi olunmak gerek." (Asafname, s. 12)

Kanuni devrinden yarım asır sonra, rüşvet, saltanatın bütün temellerini çatırdatmaya başladı. O zamanki layihalarla aynı şikayet ve teklifler yağıdırılıyordu:

"Saadet/u yüce himmet/u padişahım sağ olsun. Fesadın bu kadar artmasının ve hazineyle çiftçilerin ve ülkenin telef olmasının sebebi rüşvet olmuştur. Eski iyi zamanlardaki gibi, adalet ve düzen değıştirmesse rüşvetin defediimesi ve sonlanması Allahü Teaiannm izniyle kolaydır. Osmanlı ülkesinin eyalet ve sancakları doğru ve düzgün olup, usulüyle gelmiş, yerli ve doğru tanınan beylerbeyi ve sancak beylerine ebediyen ihsan oluna. Sonra padişah huzurunda bir günahı veya büyük bir suçu olanların, şerierine uygun ve kanunlara göre haklarından geline" [64] (Tımar ve Zeamat Usulünün Bozulmasına Dair El Yazması "Diğer Telhisdir", İnkılap Müzesi No. 116, K. 339)

Mülkiye tarikinde, irtikap ve hele rüşvet mekanizmalarının vardığı başlıca iki büyük sosyal soysuzlaşma şudur: 1- Mülkiye kadrosunun derebeyleşmesi, 2- Başlıbozuk hegemonyası (anarşi).

1) Mülkiye Kadrosu derebeyleşir

İlk çağlarda bey veya vezir olmak, "Tarik-i Mülkiyede kat-ı meratip" ile, yani basamak basamak yetişip yükselmekle olurdu. Yolun başlıca basamakları şunlardı:

1- *Sipahi devşirmeler*. Toplanan Hıristiyan çocukları içinden özel bir eleme yapılırdı. İçlerinden mülkiye tarikine yararlı olacaklar, ayrı ve özel bir terbiye sistemine tabi tutulurlardı.

2- *Saray Mektebi*: Mülkiye yolunun terbiyesine elverişli olanlar saraya alınırdı. "Hizmet-i hümâyûn"da gösterecekleri liyakatlerine göre derece kazanırlardı.

3- *Çırağ'*. Epeyce yetişenler, *bölükağası*, *üzengi ağası*, *mîriaiem*, *mîrahır evvel*, *mîrahır sani*, *kapıcıbaşı* gibi hizmetlerden birine kayrılarak çırağ edilirdi.

4- *Taşra bey/eri'*. Çırağ olduğu işte gösterdiği kabiliyete göre, yetişkin ağalar, payitaht dışında bir nevi hizmet ve staja gönderilir. Asıl mülkiye tarihinin memleket ölçüsündeki işi başlamıştır. Beyler, sarayda edinmiş oldukları bir çeşit nazari bilgileri, taşrada ameli surette ordu ve mülkiye işlerine uygulayarak ilerlerler:

5- *Vezir*. Bütün bu uzun seçilme, kayrılma, denenme, yetiştirilme ve tecrübe görme safhalarında başarıyla kendilerini gösterenler ve göze girenler içinden; "tali ve iktidarı" elverenler, nihayet "*divarı-ı hümâyûn*"a girme imtiyazına erebilirler. Yani padişah önünde, memleket meselelerini konuşmaya katılma mertebesi olan vezirliğe yükselirler.

Görüyoruz. "*Enderun-u hümâyûn*" denilen müessese, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, imparatorluğun bir çeşit ortaçağ metotlu yüksek mülkiye okuludur. Ama, skolastik bir okul değil; en modern manasıyla, zamanının meslek nazariyesini, gayet sistemli ve dereceli tecrübe ameliyesiyle birleştirmiş bir hayat okuludur. Osmanlılığın Köprülü gibi en kültürlü meşhur Vezirleri hep o Mülkiye mektebinden çıkmışlardır. Kalemîye tarikinden (/?/-şancAardan, defterdarlardan), *ilmiye* tarikinden ve *seyfiye* denilen asker ocağından vezir yetişenler pek seyrektiler.

Geniş ve dağınık imparatorluğun bir ucundan öbür ucuna kadar en yüksek merkezîyet ve sadakatle işleyecek idare mekanizmasını bu okuldan daha ideal şekilde yetiştirecek müessese bulunamazdı. Mülkiyenin insan malzemesi, mutlak surette saltanatın ve padişahın yüzde yüz maddi ve manevi hatta ailevi ve adeta uzvi malı oluyordu. Enderun'a düşen insan; saray dışındaki bütün toplumla her türlü bağları kökünden ve balta ile kesilip atılmış bir devşirme çocuktur. Çocuk, insan üreten bir makine içine atılmış ham et ve aza malzemesi gibi Enderun'a alınıyordu. Orada, çelik bir cihazın çarkları kadar en affetmez ve hoşgörüsüz bir disiplinle, padişahın gözü önünde, Allah'tan sonra padişaha taparak yoğrulup şekillendiriliyordu.

Bu anasız, babasızlar, padişahın katma evlatları kadar saltanat ailesi haremde idiler. Saraydan çıktıkları zaman, oranın çocukları gibi tabulaş-

miş bulunuyorlardı. Padişahın her sözünün asıl manasını, karşısında imiş gibi anlayacak kadar aşinalıkları vardı. Saray içindeki şahsi hizip ve rütbelerin ilişkilerini bütün ayrıntılarıyla kavriyorlardı. Beyliklere gönderildikleri vakit, gittikleri yere sarayın bir parçasını taşıyor ve padişahın gerçekten yalnız irade ve fermanını değil, bütün düşüncelerini, bütün hislerini, eğilimlerini, hatta adetlerini, huylarını bile benimsemiş veya iyice bilen bir temsilci gibi, adeta bir küçük padişahçık örneği halinde bulunuyorlardı. Payitaht onların her şeylerini biliyor, onların her şeylerine güvenebiliyordu.. Enderun yetiştirmelerinin saraya karşı gelebilmelerini akla getirmek, oğlunun babasını öldürme teşebbüsü kadar imkânsızlaşıyordu.

İmparatorluk, kasırğa illetine tutulur gibi, bezirgan-tefec-i-sermaye münasebetlerine uğrayınca; her şey paraya bindi. Vezir yetiştirmek, vezir tayin etmek de, gerçek ihtiyaca ve liyakate göre usulü dairesinde yapılmaktan çıktı; iltimas ve rüşvet yoluna girdi. Vezirde aranan özellik, getireceği rüşvetle ölçüldü. Ne kadar çok vezirlik dağıtılsa, o kadar çok rüşvet geleceği umuldu. Önüne gelene vezirlik payesi peşkeş çekildi. Ortalığı vezir vüzerâ bolluğu kapladı.

16. yüzyıla beraber, en akli başında görünen Sokullu bile, valilere dahi vezirlik bağısladı. Bu vezirler de, kendilerine bağılı yeni mülkiye memurları üretip türettiler. Vali ve mutasarrıflar tarafından sancak idaresine memur edilen *mütesellimler*, kaza idaresine baktırılan *Voyvoda*lar, vezirlerle has aidatını tahsile memur kılınan *muhassafar* bunlardandı.

Vezirler bollaşınca ve hele vezirlik liyakatle hak edilmiş değil, rüşvetle satın alınmış bir unvan haline gelince, bundan ilk zararı gene saltanat kadar bizzat vezirlerin kendileri gördüler. Vezirliğin kadri, itibarı düştü: Kıymetli madeni çalınan züyuf akçe gibi, değersiz vezirler kalp akçeye döndüler. Eskiden vezir "*kubbe-i nişiyin*" (sarayın kubbeli salonunda oturur) kişi idi. Kubbe vezirinin sayısı üçü, beşi geçmezdi. O vakitler "*vüzerâyı azam ferman yazmaya ve tuğra çekmeye mezun*" (A. Şeref: Tarih-i Osmanî) idiler. Lakin, sonra, köpek piresi kadar vezir çoğalınca bu imtiyazlar geri alındı.

17. asır ortasında (1050-1640) Kemankeş Mustafa Paşa, evamir'i seniyye (padişah fermanı) çıkartarak o "ruhsat-ı kamile" usulünü kaldırtmak zorunda kaldı. Köprülü Paşa, vezire boşulan payitahtı, izdihamdan kurtarmak için, İstanbul'a vezir uğratmamaya çalıştı. 17. asır sonunda, (1100-1688'den sonra) sancaklara dahi beylerbeyiler gönderildi. Mühim kalelerle birkaç sancak eyalet halinde birleştirilerek vezirlere sunuldu. Osmanlılıktan kalma meşhur sözün dediği gibi: "İşe adam değil, adama iş" aramak derdi almış yürümüştü. Zamanımızdaki kırtasiyeciliğe benzeyen bir

öldürücü fasit daire başlamıştı: Gelir azaldıkça rüşvet uğruna memur kadroları çoğaltılıyordu. Kadrolar genişledikçe masraflar artarak hazine açığı büyüyordu.

Artık, merkezin bütün işleri, aklı başında, sözü yerinde, gün görmüş, okka dört yüz dirhem tok konuşan otoriteli kubbe vezirleri kollektife düşmüyordu. *Sadrazam, Kaptan-ı Derya, Şeyhülislam* gibi birkaç padişah kulu, *Defterdar* (İlk toprak ekonomisine bakan), *Reis'ü küttab* (dışişlerine bakan) gibi bazı "ecle-i memurin"den biri devlet umuruna elkoyabiliyordu. İmparatorluğun bütün büyük meselelerini günü gününe kontrol eden "kubbe nişiyin" vezir yoktu. Vezirler taşralarda vurguna gönderilmişlerdi. Ara sıra, pek mühimce işler için merkeze toplantıya çağrılırlarsa çağrılırlardı. O kadar.

Bir kelime ile, imparatorluğun mukadderatı, profesyonel mülkiye teşkilatının elinden çıktı. Küçük saray hizbiyle bir kısım kalemiye mensubunun tekeline geçti. Buna "*Meclisi Has Devri*" denildi. (Sicili Osmani c. 1, s.6)

Beride vezirlik pespayeleşince, idarenin "*enderun-u hümâyûn*" d\şp\l\l-ni kalmadı. Merkezîyet için en fecii: Mülkiye Adamları da, artık merkezde değil, muhitten yetişmeye başladı.. Enderun-ı hümâyûnun yerine "*vezir daireler?*" geçti. Eskiden saltanat birdi: Onun dalları, budakları imparatorluğa yayılırdı. Şimdi, merkezdeki sultanın yerine, her vezir ayrı bir saltanatçık kurmuş oluyordu. 18. asır ortalarına doğru vezirleri sultan değil, gene vezirlerin kendileri yetiştirir oldu. 1150-1737'den beri "*Vüzera Da-re/eri*"nde terbiye edilen: *Kethüda, Divan Katibi, Hazinedar* gibi vezirin şahsına bağlı adamlar, zamanla sivrilerek vezir oluyorlardı?

İş bu hale geldikten sonra; artık vezirlerin vezir olmaktan çıktıkları, her bakımca birer derebeyi kesildikleri meydandadır. Rüşvet; nüfuzlu bir şahsa vassıl olmaktır. Rüşvet, daha doğuşunda, sisteme karşı olan bağlılığı şahıslara kulluk şekline sokar. Bu padişahın şahsına karşı kulluğa benzemez. Padişahın şahsı bütün imparatorluğu temsil ettiği için; padişah kulluğu, bir çeşit sistem bağlılığı demektir. Vezirlerin "enderunu hümâyûn"dan kopmaları gibi, vezir kulluğu da, merkezden, imparatorluk sisteminden kopmak demektir. Bir kelime ile rüşvet, padişah merkezîyetini çürütüp, şahsi nüfuzları derebeyleştirdi. Bu suretle, Osmanlılık, yağmurdan kaçarken doluya tutuldu. "Dirlik düzenindeki "sahibül arz"ların hegemonyasından kurtulmak isteniyordu. Kesim düzeni, Osmanlılığın o kadar ürkütücü derebeyliği, artık geri alınamaz şekilde birleştirip kökleştirdi. Merkezî, bu önüne geçilmez derebeyleşme gidişine karşı bütün yapabildiği şey, Abdurrahman Şerefin -kim bilir niçin- "*Mekarih-i neyî*" (tikindirilecek şeyler) saydığı şu tepkilerden ibaret kaldı:

"(Mülkiyeden) insafi büsbütün elden bırakanlar hakkında ahali kendileri hakkından gelmek veyahut Divan-ı Hümayûna eşhika (şikâyet) ederek Divan'da biimuhakeme tedip ettirmek (yargılayıp cezalandırmak) ve o gibilerin (...) gayri meşruada kazandıkları emvali müsadere (mallarına el koyma)..."(Tarih-i Osmani, c. 2. s.248)

Yahut, ölen vezirin kıymetli eşyası ve silah, çadır gibi seferi mühimmi-ti miri tarafından zapt edilir, emlak ve akarı mirasçılarına bırakılırdı. Vezir borçlu öldü ise evladına maaş bağlanırdı. Gerçekte, kesim düzeni toplum-da ve orduda asayişi sırımına indirdikten sonra, "vezir" de bilgisine, tecrü-besine, zekasına göre seçilmezdi. Psikopat saldırcılığı ve hoyrat ayıcılığı, baskın çıkan yalancı pehlivan gösterişli manyaklar sivriltiliyordu:

"Kapıkulu ocakları efradı hayta/aştığından zabitan ve ümerada vücutça gösteriş aranmağa başlayup, haik nazarında vekar ve şehamet iüzum-u Vü-zaretten addolunageldiğinden, Celali kavgalarında az-çok nam kazanıp ta kıyafet ve endamı yerinde olanlar., mesnet (rütbe) ve ala (bahşiş) vüzeratı iekedar etmişlerdi." (Abdurrahman Şeref: "Tarihi Osmani" c. 2, s.249)

Artık bu kadrodan, bu veziri vüzeradan hayır beklensindi.

2) Memleket Başıbozuklaşır (Anarşi)

Vezirler, paşalar, beyler, mekik dokur gibi mansıp değıştirirler. Gittikleri yerde birkaç ay bile kalamadan azl edilirse, ne olur?

Her şey, rüşvetle aldığı mansıp ülkesine giderken tabii -rüşvete kap-tırdığı değer ölçüsünde- borçludur. Orada borcunu ödeyip, ayrıca "yükü-nü yapmak" için acele acele çapul yapacaktır. Çapul sözle olmaz: kuvvet-li bir "kapı", yani hoyrat olduğu kadar kalabalık bir maiyet ve askeri ava-ne gerektir. Bütün bu adamlar, devletin prensiplerine değil, mansıbı eli-ne geçiren beyin şahsına bağlı kimselerdir. Ve bütün emelleri bir tek nok-tada: Vurgunda toplanmıştır. Mansıb sahibinin şahsi menfaati ve emri al-tında çalışırlar.

Derken efendileri azl olur. Yerine gelecek yeni mansıb sahibi, kendi adamlarını daha evvelden seçmiş hazırlanmıştır. Eski bey, mevkiinden olur olmaz, "teknesini kurtaran kaptandır." şiarıyla sıvışır. Adamları orta-da ve açıkta kalmışlardır.

Bu kapısızlar ne yapacaklardır? Yeni bir "kapı" buluncaya kadar, ülke içinde aç ve hoyrat, serseriyane dolaşacaklardır.

"Paşalar mazui oidukda (görevden alındığında), kapularını dağıtmağa mecbur olup, açıkta kalan ievend ve sekban bölükbaşları, maiyetleri efradiye kapu buluncaya kadar köyden köye misafir olurlar. Ve kendilerini ve hayvanlarını köylülere besletirlerdi." (A. Şeref: Tarihi Osmani, c.II. s.260)

Yeni mansıb sahipleri, kendi çıkarlarından başka şey düşünmediklerine göre, eski kapı kullarının köylüye baş belası kesilmeleriyle uğraşamaz.

İşte, Hicri 11. asır, Miladi 17. asırda Anadolu'yu allak bullak eden "Cefa/i eşkiyası" bu paşa kapısı artıklarının "köpeksiz köyde değneksiz gezmelerinden doğmuş bir afetti. Bizim "başbozuklar, Avrupa ortaçağının Gueux'lerine benzeyen yarı serseri, yarı dilenci işsiz güçsüz, sosyal köksüzlerdi.

Başı bozuklar, Osmanlı toprak düzeninin tefeci-bezirgan sermaye hücumu altındaki kılıç artıkları idiler. Yani, toprak düzeninin bozulması başı bozukluğu doğurmuştu. Ama, bir kere meydana gelen başı bozuk taifesi de, muhakkak bütün sosyal ilişkilerde olduğu gibi, bilmukabele toprak düzenini büsbütün berbat etmiş. Onun için, daima satıhta geçenleri not eden resmi ve klasik tarih, o devrin bütün felaketlerini "Celali eşkiyası" ile iza ha çalışır. Gerçekte Celali eşkiyasının iktisadi ve içtimai kökleri, toprak düzenine yeni giren önsermaye kurdunun açtığı yaralarda çimlenmiştir.

Bu yaraların o zamanki şartlara göre kapanması, topraklar üzerine az çok istikrar getirecek bir çeşit yeni derebeyleşme oldu. Yani, bir kere daha, Osmanlılık, ölümlerden ölüm beğenme durumuna düşerek; nisbi istikrar için derebeyliği cana minnet bildi. O kadar ki, halk bile, ikide bir sel gibi gelip geçen mansıb sahipleriyle, arkada kurt sürüsü halinde bıraktıkları başı bozukların şerrinden kurtulmak için, bir derebeyin "sahip"liğini ehven şer buldular. Derebeylik haklı ve muzaffer çıktı.

III- İLMİYE

1- Fethe Kadar: Beylikte:

Kadim çağda din, bugün zannettirilmek istenildiği gibi, dünyadan ayrı bir soyut inanç değildir. Bilakis, bütün dünya işlerine ve insan münasebetlerine çeki düzen vermeyi hedef tutmuş, *tamamen sosyal* bir sistemdir. Osmanlılıkta "Şeriat elden gidiyor" denildiği vakit, dünya batıyor hissini doğması bundandır.

İslamlıkta din, yalnız bir dünya kavrayışı olmakla kalmaz, bütün bilgileri, en başta hukuk ilişkilerinin ana prensiplerini de elinde tutar. Onun için, Osmanlı saltanatında din adamlarının bilhassa hukuk ve adliye mensupları, "ilmiye tariki"ni teşkil ederler.

Hıristiyanlık, köleler arasında yayılmasına rağmen, daha başlangıçta kurulu derebeyler zümresiyle kaynaştığı için, Hıristiyan dini derebeyleşmişti. Hıristiyan din adamları sıkı bir silsilesi meratibe (hierarchy) uygun kast haline gelmiş, kiliselerle manastırlar hakiki birer derebey şatosu ol-

muşlardı. İslamlığın hiç olmazsa doğuş zamanlarında, göçebe bezirgan demokrasisi mutlaklı. Onun için Osmanlılık kurulurken, ortada, dünya kasti olmadığı gibi, herhangi bir din kasti de yoktu. Hatta o ilk kahramanlık çağında, Osmanlı din adamıyla dünya adamı birbiriyle kaynaşmış durumdadırlar. "Gazi". Din uğruna savaşıyor yığıttir: Yalnız tarikat adamları, Bizans tesiriyle (Hacı Bektaş tarikatını kuran kendisi değil, Rum dönmesi mürididir) az çok ayrılırlar. Hatta onlar bile, uzun müddet "gaza" ile yakından bağılıdır. Bir sorun içine kapanıp, tariki dünyalıkla keramet taslamaya pek bakmazlar. Akıncı sellerinin içine katılıp; gaziliği mayalarlar. Mesela Hacı Bektaş Veli Horasan taraflarından Anadolu'ya geldiği vakit, Gazi olan kardeşiyle yan yana, savaştan savaşa dolaşır, bir nevi gazalar danışmanı rolünü oynardı.

Bu gelenek, Osmanlı ilmiye mensuplarında uzun müddet kaldı. Din adamları, ilkin savaşıcı gazilerin akıl hocaları gibi iş gördüler. "Sicil Osmanî" müellifi pek haklı olarak, Osmanlı idaresinde vezirin mi evvel, yoksa kadıaskerin mi evvel geldiğinin bilinmediğini söyler. Osman Gazi'nin büyük oğlu Alaeddin, Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman'dı. Bunlar, padişahlığı, daha doğrusu askeri başkumandanlığı gönül rızalarıyla kardeşlerine bırakmışlar, vezirlikle yetinmişlerdi. Bu olay, ortaçağ gazisinin feragat büyüklüğü kadar, padişahlığa din adamlığından pek fazla bir üstünlük ve değer vermeyişi ile izah olunmaz mı?

Tarih öncesinin kahramanlık çağından kadim medeniyete atlayan Osmanlı göçebeliği için birinci iş: Harb'dı. Bu kural din adamı için de doğru oldu. Osmanlı gazileri için din adamının bütün değeri, cihad (savaşa) yaramasıyla ölçüldü. Nitekim, Osmanlılıkta ilk zamanlar en büyük din adamı, orduyu hümâyûn kadısındır. Orduyu hümâyûn kadısından başka bir de Bursa kadısı ile Edirne kadısı vardır. Lakin, ordu kadısı, bütün kadıların başı sayılır. Hicri 8. yüzyılda (milattan 14. asır sonu ile 15. asır başı), devlet genişledikçe, ordu hümâyûn kadısı "tevcihat'ıl ilmiye işaretlerine" karışır. Bu suretle "kadıasker" unvanını alarak tamamen ilmiye şefi haline gelir.

Daha sonraları, kadıaskerlikten vezirliğe, hatta vezir azamlığa geçildi. Kara Halil sülalesi, ordu kadılığından yükselme baş vezirlerdi. Kadıasker vezir olunca, yerine başka kadıasker seçilirdi. Bu seçilenler, umumiyetle ordu kadılığı stajını geçirmiş kimselerdi. Koca Mahmut Efendi kadıasker olmadan evvel 40 yıl Bursa kadılığı yapmıştı.

Onun için kadıaskerler, devlet silsilei meratibinde (hiyerarşisinde) veziriazamdan sonra geldikleri halde, veziriazamları kıskandıracak derecede itibar sahibi idiler. Mehmet Paşa 886/1481 M. yılında: *"Kadıasker efendiye icrayi nefsaniyetie divan/ hümâyûnda vezir müteaddit (çeşit çeşit) iken*

niçin kadıasker taaddüt etmesun (çoğalmasın) deyu arz/ makbul olarak' (M. Süreyya: "SicM'i Osmani yahut Tezkerei Tarih'i Osmaniye" c.4, s.740 Matbaai Amire 1308 İstanbul) bir "*Rumelisadareti*" bir de "*Anadolu sada-reti*" ihdas olundu. Mısır ve Şam ele geçirildikten sonra, bir de "*Arabistan kadıaskeri*" meydana geldiye de, bu "devam edememiştir." (Sicli' Osmani, Keza)

Fetihten evvelki devletleşme gidişi (yani göçebe müesseselerinin sınıflaşması) ilk farklılaşmayı hazırlamıştı: *Müftüük* ve kadılığın iki ayrı mansıp oluşu bu idi.

Osmanlılıkta müftülük mansıbı, kadıaskerlikten 50 yıl sonra zuhur etti ve bu iki mansıp artık birbirinden gittikçe daha fazla ayrıldı.

"KAZA"(Kadılık işi): "İcraat'ı alamt'ı şeriyenin itası" demektir. Her şehirde bir mahkeme vardır. Bunların mercii *kadıaskerdir*.

"ÜFTA" (Müftülük işi) *Tatbikatı mesai'i şeriye, ilamt'ın şeri şerife tatbikatı* demektir. Her şehirde bir fetvahane vardır. Bunların mercii "Müftüilenam"dır.

Görülüyor: Kadılık daha ziyade ameli, müftülük daha ziyade nazaridir. Her yerde olduğu gibi, burada dahi, adamı müessese yapmıştır. İlk Osmanlılığın din üniversitesi, Hıristiyanlık ideolojisinde mühim rol oynamış bulunan İznik'te idi. İznik müderrisleri zamanla "*fetvaya mezun*" oldular. En meşhurları (Dursun Fakih, Kara Rüstem, Tacüddin) "müftüilenam" unvanını alırlardı. Bununla beraber unvanlar daha sonra geldi. İlk "müftü" Şemsettin Fenari idi. (H. 834, M. 1430) yılı Fahrettin acemi müftü oldu.

2- Fetihten Sonra: İmparatorlukta

Bizans imparatorluğuna has olan kastlaşma; din teşkilatının Osmanlığa nasıl tesir ettiği, ilmiyenin tarihçesiyle bir kere daha belirir. Fatih Mehmet zamanında ilk işlerden biri, ilmiye tarihinin hiyerarşisini kurmak olur. Bu ilk mertebe basamakları öğretim ve tahsil derece ve merhalelerine göre şöyle diziliyordu:

1- *Talebelik*. Doğrudan doğruya ilmiyenin meslek tahsilidir.

2- *Danışmentlik*. Son sınıfa gelmiş talebelerin en parlaklarından muallimin tensibiyle seçilenler danışment olurlar.

3- *Mülazım*: Yolu gelen danışmentlerin adları "*Ruznamçehümayûn*"a kayıt edilince, bunlar mülazım olurlar.

4- *Kudvetüüiemaiimuhakkikin-*. Bu adam korkutacak kadar heybetli ve uzun sıfat, mülazımların en mümtaz olanlarına verilir.

5- *Müderis*: Kudvet'ül ülema'il muhakkikin arasında yapılan imtihanı kazananlar müderis olurlar. Müderis 20 yıl kadar hep ders verir.

Müdrerislik mertebesinde çok ibrete değen bir nokta vardır. Bu mertebedeki ilmiye mensubu ya "terakki" gösterir, yahut gösteremez. Terakki gösteremezse:

6- "*TarikiKazaya sülük*" eder. Yani kadılık yapmaya başlar.

Müdrerislikte terakki gösterenler, sırayla yukarı rütbelere doğru çıkar. Bunlar da :

7- Vilayet mevleviyeti,

8- İstanbul kadılığı,

9- Anadolu kadıaskerliği,

10- Rumeli kadıaskerliğidir.

Ancak bu 10 basamakta başarı gösterenler *müftüüenarri*|Y. rütbesine erer. Müdrerislikle müftülüğün aynı şahısta birleştiği düşünölsün, o şahsın padişah hocası olduğu göz önüne getirilsin, müftünün üstünlüğü kolay anlaşılır. Kadı, adeta beceriksiz müdrerisin, ilim dışı hayata atılmışıdır. Müdreris softasıdır. Gerçi Müftüilenamlik rütbesi, II. Murat zamanında (göç: 824-55, doğum: 1421-51) yani 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde çıkmıştı. Lakin bu makamın o zamanlar henüz yalnız "müftüler üzerinde hükmü cari" (Sicil Osmani) idi. Fatih devri (Bizans tesirleri) ilmiyeyi silsilei meratibe sokunca, müftülüğün rolü kendiliğinden üstün duruma girdi. Çünkü kadı hüküm verecek, ama bu hükmün şeri olup olmadığını müftü kestirecekti. Müftülük, bugün pek modern bir yenilik sayılan "*Anayasa mahkemesrim büsbütün demokratik değilse bile ortaçağ vari ademi merkezietli şekli* idi.

Böylece kadılık müftülüğün altına düşmüştü. Nitekim, çok geçmedi, kadıaskerlik yavaş yavaş ikinci safa indi. Kadıaskerlerin ikileşmesi müftülüğün tek kalan durumunu biraz daha yükseltti. Hele Sultan Beyazıt medresesi, İznik göreneklerini gölgede bıraktı. O sırada müdrerisliğin müftüilenama verilmesi, müftülüğü ilmiyenin başı yaptı. Aynı müdrerislerin "*muallimi suitani*"|A& ilgili bulunmaları, yani şahsi saltanatta padişaha şahsen tesir etmeleri, gelişmeyi büsbütün kolaylaştırdı.

Nihayet, işler o hale geldi ki, göç: 893-908, doğum: 1488-1502'erde, I. Yavuz Selim devrinde müftüilenamlar "*haylice vak'a ve haysiyet kazanup kadıaskerlerin ve mevalinin intihaplarına nezarete kadar ilerlemiş*" (Sicilli Osmani, Keza s.963) oldular. Artık kadıaskerlerin azl ve nasbi müftünün tesirine kalmıştı.

Daha birinci Osmanlı saltanatı derebeyleşip sona ererken, I. Beyazıt zamanında bir "*sadat nazırlığı*" kurulmuştu. Lakin Bizans klerikalizminin içine girmek, tekrar edelim İstanbul'un içine girmekle tamamlandı: Ancak Fatih Mehmet'in koyduğu (veya konulmasına damga bastığı) silsilei meratip, ilmiyeyi iç inzibatlı bir kapalı kast haline sokmanın temellerini attı. Fa-

tih'ten sonra gelen meşhur sofı Beyazıt II "*seyd'üi sahih'ii senp*" ilmiyeden bir "*nakib'üieşrefs&<Şİ'rX.Xİ*". Tıpkı padişahlar gibi "ilmiye tariki" de, bütün ilk Müslümancı demokratik özelliklerini kaybetti: Adeta, babadan oğula irsi birtakım sülalelerin kastı kılığına girdi. Bu "*sadat kiram*"ın "*silsile-nameleri*" "*Nakip ef. ceridesi*"\ne kayıt olunuyordu. İlmiye, dört başı mamura bir derebey sistemine kavuşmuş demektir.

Osmanlı tarihçileri, 1000. yıl (hicri) rakamını Osmanlı çöküşünde kolay dönüm noktası sayarlar. Haksız değildırler. Bininci yıl (milattan 1591), 16. yüzyıl sonlarıdır. Hint yolu üzerinde Osmanlı-İspanya düellosu o tarihte başlar. Don, Volga kanalını açıp Ortaasya pazarlarına uzanmak isteyen Sadrazam Sokullu o tarihlerde öldürölür. Karadan Hindistana ulaşmaya uğraşan İspanya kralı, Vadiyöl Sebilde can verir. Züyuf akçe oyununa karşı yeniçeri isyanları başlar. III. Murat, Darüssaade ("haremeyn'i şerifiye") ağalığına kurarak, bütün haremeyn'i hümâyün evkafını ve hazinei şehriyari'yi ona baktırır; kapağası vezir mertebesine çıkar. Gene o tarihlerde (Göç: 1006/ Doğum: 1597) "Hocai Padişahi" Sadettin Efendi "*Şeyhülislam*" olur.

O tarihten beri, *Meşihat*. Ulemanın başı haline gelir ve birdenbire imparatorluğun toprakları ve devleti gibi, ilim bezirganlaşır. Din tefecileşir. İlmiye tarikinde mansıb ticareti alır yürür. "*Muvakkatmans/b*"\lav modası başlar. Artık, mülkiyede görölen tersine gelişme, bütün neticeleriyle baş gösterir. Şeyhülislam: "*Kaffe ilmiyeye reis, veziri saniye takaddüm İSütün* ilmiyenin başıdır, protokolde vezirlerden önce gelir)" (Sicili Osmani) eder: İkinci vezirden evvel gelen bir ikinci, ele avuca sığmaz, kellesi kolay uçurulmaz. İkinci sadrazam, gizli kuvvet, devletin içinde devlet olur.

3- İlmiyenin Büyüklüğü ve Küçüklüğü

Bu gidiş, yalnız fütuhatin ehemmiyetten düşmesi üzerine, kadıaskerliğin müftülük emrine geçmesi kadar basit ve yüzeyde görölen değişikliklerle kalmaz. Asıl imparatorluğun büyük ve derin uzvi (organcıl) kalıp değıştirmesi bahis konusudur. Bütün Osmanlı toplumu ve devlet gibi, ilmiye tariki de, o büyük değışmeden payına düşeni içine sindirecek, derebeyleşecektir.

Veziriazam Lütfü Paşa, Kanuni I. Süleyman devrindeki "*mevacib*"\ (ücretleri) anlatırken, ilmiye mensuplarının milli gelirden kaç türlü faydalandıklarını belirtir. Bu efendiler: Beytölmalden "*hissedar*"\dw\lav, hazinei amireden "*vazifedar*"\d\riar. Ayrıca da "teberrüen ve tahminen *mevacibi veza-iff*" adıyla ücret alırlar. Paşa der ki:

"Hakan'ı ülemayı azama ve fuzalayı kırama Devleti Aiiye'de olan izaz ve ikram dol saiefeden birinde vaki olmuş değildir. (Devleti Ali'de ulema ve bilginlere gösterilen saygı ve ikram, daha önceleri kimseye gösterilmemiştir)" (Asafname)

Cidden de öyledir. Mevacip (ücret) sırasında gösterilen gündeliklerin en yüksekği ilmiyeye düşer.

Bir fikir edinmek için, ortalama hesapla, o zamanki devlet ücretlerini şöyle sıralayalım:

<u>Yeniçeri</u>	<u>Sipahi</u>	<u>Yahudi etibba</u>	<u>Has etibba</u>	<u>Mîrialem</u>
7 akçe	17	15	43	200

<u>Yeniçeri ağası</u>	<u>R.eliA.dolu kadzaskeri</u>	<u>Şeyhülislam Müftüüülenam</u>
500	572	750

Yeniçeri ve sipahi gündelikleri neferlere mahsus değildir. Tekmil kumandan ve zabıtlarla birlikte alınan ücret yekunu içinde ortalamadır. Yoksa, ilk ulufe 1 akçe idi. Sonra 4 akçeye çıktı. 1000 yılında, Kanuni'den bir çeyrek asır sonra, 5 akçeyi buldu. Demek, devrin kılıç erleri geçinen yeniçeri 5 akçe ile geçinirken, kadıasker onun 114 misli, müftüülenam ise 150 misli ücret alır.

Müftüülenamın yıllık geliri 270.000 akçe, yani 3 yüke yakın paradır. Gerçi kubbe vezirleri kendi "Has"lamdan yılda 10-15 yük para alırlar. Ama, vezirlerin ha deyince 2000 tepeden tırnağa silahlı adam çıkarması, yani 2000 muharibi yetiştirip beslemek mecburiyetleri vardır. 2000 sipahinin gündeliği 34000 akçe ise, yıllıkları 13.240.000 akçe tutar. Demek, o koca kubbe vezirinin 10 yük geliri olsa: Kendisi açıktan ölebilir. En çok 15 yük geliri olsa: Gerçek iradı 1,76 yüktür. (Bir buçuk yükten biraz fazla) Sadrazam Lütfü Paşa kendi gelirinin yılda 15 yükünü "matbaah"ına (mutfak) ve "kurlarına, 5 yükünü "tasaddukat"a harcadığını, hazinesinde ancak 5-6 yük kaldığını belirtir. Demek, zamanın Karunu geçinen vezir azam bile, müftüülenamdan 2-3 yük fazla para kullanabilir.

Müftüülenam, kubbe vezirleri gibi dirlik işleriyle uğraşp yorulmaz. İşletme zahmeti ve masrafı nedir bilmez. Hazineden tirink para alır. Hiç eksilmeyen harp darp içinde, vezir yalnız önündeki düşmana değil, ardındaki sultana da kellesiyle hesap verir. En şaşaalı büyük şöhet, veziri bir deli hançerinden veya cellat kemendinden yahut yeniçeri bıçağından kurtaramaz.

İlmiye; hazerde, seferde rahat ve dokunulmaz kalır. Müftüülenam için kelle kaybetmek görülmemiştir.

Elhasıl, Lütfü Paşa doğru söyler. Osmanlı ilmiyesi ondan evvel görülmemiş bir refahla işe başlar. "Ekmek elden, su gölden", hiç risksiz, toplumun en şerefli insanı geçinmek buna derler. Osmanlılığın gaza meydanlarında ve zaferlerinde olduğu kadar, devlet kuruluşunun sosyal ve iktisadi temellerinde dahi, ilmiye tarihinin oynadığı büyük *sisteme*/ rolü düşünülürse, hizmetlerini "fisebilitiesah", "pir aşkına" yapmamaları, arslan payı almaları akla yakın gelir.

4- İlmienin Tefeci-Bezirganlaşması

Unutmayalım ki, bu parlak görünüş, o zamanki cemiyetin kendisindeki her görünüş gibi, yalnız yüzeyde kalır. Hem şerefli, hem imtiyazlı, hem tehlikesiz, hem hazır gelirli, "mesned" in işe gelişi çok olur. Fatih'in kurduğu sistemle, üst üste açılan medreseler, bu çokluğu büsbütün arttırır. İlmieye tarihinin böyle *kemiyetçe* (sayıca) artışı, ister istemez, bir gün kendisine düşen milli gelir payının parçalanıp, şahıs başına gittikçe daha az düşmesini icap ettirir.

Fakat ilmienin başına kopan asıl büyük felaket, gelirin sayısından çok kalitesinde gizlidir. Seyfiye tariki gibi ilmieye tariki de, eski zaman "ecirler" (ücretliler) taifesidir. Yani hep gündelikle yaşarlar. Kodaman ilmieyelilerden sivrilip derebeyleşenler bulunabilir. Ama, küçük softacıların topu da, zavallı din ve devlet ameleleridirler ve Osmanlı saltanatının, bazen akıl almaz gibi görünen kargaşalıklarına zemberek olan başlıca tezat buradan patlak verir.

İlmieye ile seyfiye arasında dağlar kadar fark var sanılır: Biri bilgiyi, öteki kılıcı; biri maneviyatı, öbürü maddeyi; birisi ruhi yücelişi, ötekisi hoyratlığı; birisi barışı, ötekisi kanlı savaşı temsil ederler. İki kutupturlar. Ama, zaman zaman bu iki kutup el ele verip sokağa döküldüler mi, imparatorluğun başına "*kızılca kıyamet*" kopuverir. İki ucu birleştiren, bu derece kaynaştıran nedir?

Okul kitaplarında şişirilen "cehalet", "taassuplarını bir yana bırakalım. O zamanki padişah mı daha az mutaassıptır? Yoksa, "Enderun-u Hümayûn" dan yetişme vezir mi daha cahildir? Bütün mesele, seyfiye ile ilmieye tariklerinin ücretle yaşamalarında toplanır. Devletin toprak geliri, bilinen şekilde azaldıkça, baş vurulan "züyuf akçe" isimli kadim zaman enflasyonunu, en başta ücretlerin değerlerini boyuna düşüren bir kalpazanlıktır.

Züyuf akçe, seyfiye ile ilmienin alım kabiliyetlerini düşürdükçe, onlar başlarındaki devletluları artık ceplerinden para çalan birer hırsız durumunda görürler. Bugünün grev yapan işçileri gibi, çarçabuk birbirlerini anlarlar. Sarıklılarla pala bıçaklılar o saat kucaklaşırlar ve meydanları kanla yı-

kayıverirler. Bezirganlaşan Osmanlılığın toprak idaresinde 3 rezilet gelişmişti: 1- Toprak beyliği, 2- Rüşvet, 3- Başbozukluk.

İlmiye zümresinin alabildiğine çoğalışı ve soysuzlaşması da, bir yanda meşru, öte yanda gayrı meşru birçok yollarla bu üç rezilete vardı. 1- İlmiye beyliği, 2- İlmiye satıllıklığı, 3- İlmiye başbozukluğu.

a) *İlmiye beyliği: Havadan ihsan*

1- *Hava Medreseleri*lik zaman medrese kaynağı olan bir kaç tane zapt raptlı okul vardı. Sonra, Kudüs, Halep, İzmir, Selanik, Yenişehir, Fener, Galata ve ilh. bir çok "*mahreç*"ler belirir. Mahreç: İlmi rütbelerin ilk "paye"sidir. Bu 7-8 mevleviyete verilmiş isimdi. İhtiyacı düşünmeyen zamane üniversiteleri gibi her tarafta "*havai medreseler peyda*" (Nizam Devlet Hakkında Layiha) oldu. Piyasaya-bugünkü "işsiz aydınları" andıran-sürüyle "müderris" sürüldü.

2- *Hava Mansıpları*-, "Havai medrese"den yetişenin, şimdiki münevver "kaldırım mühendisi" gibi bir "havai müderris" olacağı anlaşılabilir muamma değildir. Bu hava müderrislerini kim besleyecek? Tıpkı şimdiki gibi: Devlet! Onun için, bu "havai" efendilere mahsus: "*İfsad tarik/ kazayı müsteizim* (kadılık yolunda gerekli) *olan hava mansıpları itası*" (Nizam Devlet Hakkında, Keza) usul haline konuldu.

3- *Rüesa İhsani*: Bir kere iş borsa kanuniyle hava oyununa girince, "İlmiye"tariki de artık bir süs, bir nişan, veya senet nazarlığı gibi ortalığa dağıtılır oldu. Çocuk sevindirmek için bayram hediyesine çevrildi. "*Sagar'ızadegana* (asilzade yavrularına) *teşvik ve terqip* (isteklendirme) *için*" (A. Şeref "Tarih Devlet Osmanı", c. 11, s.252) "*rüesa*"yanı, ilmi payeler başışlandı. İlim çocuk oyuncağına döndü. Bu usul *ilmiye tarikin*in *derebeyce kullanılış*ıdır.

b) *İlmiye satıllıklığı*-. Diploma satışı; Allahın toprağının geliri bile satılığa çıkarıldığı devirde "ilim" ve "paye"lerin pazar kanununa uymaması imkânsızdı. "Müderris" denilen mahluk da nihayet geçinecekti. Ne yapsın? "*Mülazemet'i evrakmebzü* (bol miktarda iltizam senedi), *hususen akçe ile alınır satılır makuiesinden olarak*' metalar sırasına sokuldu. (Nizam Devlet Hakkında Mütalaat)

Bu usul de, *İlmiye tarikin*in *bezirganca kullanılışı*, *yahut suiistimalidir*.

c) *İlmiye başı bozukluğu* (sahtekârlık)-. "*Nice istihkaksızlar taraf ve takribini bularak bir mü la zem et kağıdı derdest edüp zaman/ gali ide müderris ve kadı olmağa*" (A. Ş. "Tarih Devlet Osmanıye" c.2, s.252) girişirler: Bu "taraf ve takrib" yollarından bir kısmını yukarıda gördük. Onlardan başka bir de "*nebanbaşlık*"denilen "kefen soyuculuk" vardır ki, bu yol, ilmiye tarikinin kendi kendini inkar ve tasfiye ettiği usul haline gelir: "*Ölen*

kimselerin mansıp kâğıtlarını bazı sahtekarlar" alıp kadı oluverirler (Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat)

Hava ile, parayla, sahtekarlıkla müderrislik, alimlik olur mu? denecek. Lakin mevzu bahis olan artık "ilim" değil, sosyal soysuzluktur. Soysuzluğun ilmi nedir, cehli nedir? Çünkü :

"Eğitim ve öğretim usulü sağlamlığını kaybettiğinde tahsilimi tamamlayıp düzeltelim derken, ömürlerini medresede, memleket meselelerinden bihaber boşa tüketirler." [65] (A. Ş. Keza. s.253) birtakım "derya içindedir deryayı bilmez" dehriler ile ilim vurguncularının arasında pek büyük fark kalmaz. Hepsinin sonucu aynı çıkmaza dayanır: Halkı aldatmak!

Böylece, "İlmiye tariki" iki dönemece varır:

1- Ya sahtekârlığa sapıtılacak

2- Yahut hayata sapa düşen medrese küfü içinde bunalmak göze alınacak.

"İlim" hokkabazlığa döndükten sonra, "alimin" sahibisi ile yalancısının farkı mı kalır?

5- İlmiyenin Derebeyleşmesi

Osmanlılık derebeyleştikçe, ona denge olarak ve aynı sebep-netice zincirleriyle ilmiye zümresi de birtakım *farklılaşmaca* uğrar. "İlim" adı altındaki sosyal soysuzlaşma, "ilmiye" tariki içinde birtakım zümreleşme ve tabakalara uygun düşer. İlmiye tabakalarının başlıcaları üç güruhtur; ve Osmanlı toplumunun üç büyük rezaletini temsil eder.

1- Toprak beyliği

2- Rüşvet

3- Başıbozukluk

1- *Mansıblı İlmiye-*, Toprak beyleriyle karışır. *Üst* tabakadır

2- Kadılar"Münasıbı muvakkata", "kifayetsiz arpalık", rüşvetçi "voyvadalık" ile geçinen *orta* tabaka ilmiyedir.

3- *Boş gezer fodlaclar.* Zaman zaman yarı serseri, yarı dilenci ayak takımına katılan ilmiyenin alttabakasıdır.

Mansıblı İlmiye (Üst tabaka): İlmiye tariki, ilkin, tıpkı seyfiye tariki gibi gündelikçi devlet hademesi idi. Sonraları, hele tefeci-bezirgan sermaye toprak ekonomisini tekeline geçirdikçe, durum değişti. Gündelikler "züyuf akçe" kalpazanlığı ile resmen çürütölmeye başladı. O zaman "külâhını sudan kurtaran kaptandır." fetvasıyla, ilmiye tariki içinde su başını tutanlar, başlarının çaresine baktılar. Kalemiye ve mülkiye tariklerinin üst tabakaları gibi, ilmiyenin üst basamakları da "yağma sofrasına oturdu. Gündelikten daha istikrarlı, çapula elverişli toprak gelirlerine göz koydular. Bu

suretle "ümi mansıp"lar türedii, ve ilmiye tarihinin elebaşları da, sus payı alınca, "paye iie taltif olunmağa başladı.

"Bir iki yüz sene: Mevleviyetler ve medreseler memuriyet halinde kalıp, sonraları tertibatı menasıb'ı ilmiye zuhura gelmiştir. Paye ile taltif, muallimler ve ser etibbalardan (hekimbaşılar) başlayıp taammüm etmiştir. (yayılmıştır)" (Sicil Osmani, c. I, s. 6-7)

Lakin, her gün alıp yürüyen "Hava medreselerini, "hava mansıpları" kovalamakta gecikmedi. "Reesül ihsani", diploma satışı, sahtekarlık gibi bulanık kaynaklardan gelme ilmiye akınına paye mi dayanırdı? Zamanla "müstehak"larına bile mansıp yetiştirmek mesele haline geldi. "Arpalık" ve "devriye menasıbı" da ister istemez "mahreç menasıbına katıldı. O yüzden: "Meşay'h/İslam/ye (din adamları, şeyhler) dahi, bilzarure gerekkazı a saki re ve gerek sair me valıye vakit ve hale kıya sen emr'i maaşlarını idare edecek mertebelerde biladil cesime (adaletli büyüklükte) arpalıkları iie arza muktedir oimayup hemen mümkün" (Berıyyeşamlının "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") olana toprak geliri verilebilir oldu.

Kadılar Zümresi İorta tabaka ilmiye)

Mansıp kifayetsizliği ilmiyenin üst tabakasını ikiye böldü. Dört, beş ulus mansıp daimileştirildi: Şeyhülislamlık, nakibileşrefülfalık, hünkar imamlığı, hekim başılık gibi...

Geri kalan bütün mansıplar nöbetleşeye çıkarıldı.

1006/1597'den beri, hocası padişahı Sadettin şeyhülislam olunca, "Sadu İslam" eskisi gibi uzun müddet aynı mansıbdaki kalmaz oldular. Mansıp alışı ve verişinin ilmiyedeki tecellisi daha kolay başladı. Hukuk davaları denilen davalare gayya kuyusunda, ilmiye için istikrar zaten imkânsızdı. Ufacık bahaneler hazırıldı: "Tevkifsureti/e azi ve nasb" (Sicil Osmani c. 5, s. 6-7) den kolayı yoktu. Esasen "muvakkat mansıp"lar| "Malum ve maruf oian tertibü kadim (bilinen eski düzen) üe birer senelik olmak üzere tevcih olunur. Ve bazen dahi temdid(uzatma) olunur." (A. Ş. "Tarihi Devleti Osmani" c. 11, s.252) idi.

Böylece, arpalık sahipleri, bütün öteki toprak rantı ile geçinen toprak beylerine uyarlar. Roma'nın soysuzlaşma devrindeki valiler gibi, o bir seneliğine varan hocalar, vardıkları yerdeki halkı soyup soğana çevirmez den yaparlardı? Onlar da:

"Kendi çıkarlarını arttırmaya bakarak, halkın en aşağı kesiminden cahil kimseleri voyvodalar gibi vekil ve tahsildar gönderme ve rüşvet" [66] (Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat) yolunu geliştirdiler. Ve orta zümre ilmiyeliler sosyal ölçüde toprak beyleri güruhuna katıldılar.

Çünkü, ilmiyenin kadı zümresi; Osmanlı kast bölümleri içinde ilmiye menşei ve kaynağından geliyor, ilmiye adını taşıyorlardı. Ama, gördükleri sosyal iş bakımından bir nevi *taşra mülkiyesi* rolünü oynuyorlardı. Mülkiyenin hayat şartlarına uydular. Geçinmek için rüşvete daldılar. 17. yüzyıl başlarında (1037/1627) yollu, yolsuz ilmiye tarikine karışmış olanların temizlenmesinden başka türlü, rüşvetin önüne geçilemeyeceği gün gibi aşikar olmuştu.

" Ve Mevlevi ve hukuk uluları adaylar imtihan edip, ehil olmayanları ihraç ederek, mansıpları ilim ve fende ehil olanlara verirse ve görevde kalma sürelerini belirleyen ferman ve icra çıkarırsa, rüşvet verenler kime verebilir, alanlar kimden alır? Böyle yapılırsa rüşvet tümünden defedilir ve yok olur. Hâkimler daha adii olur. Hâkimler adii olunca da reayaya zulüm ve eziyet olmaz." [67] ("Tımar ve Zeamet Usulünün Bozulmasına Dair Layiha Sureti" el yazması)

İlmiye başı bozukları, (Goygoycu, duaköy, fodlacı):

Mansıplı ve hizmetli ilmiye tabakalarının ince satırları altında, nemli hasır altına sığınmış böcekler gibi aç ve boş bir sürü hazır yeyici softacılar kaynaşmışlardı. Bunlar, modern endüstri şehirlerinin "yedek işçi ordu-su" gibi, imparatorluğun hem lüzumlu, hem lüzumsuz "yedek softa ordu-su" idiler. Bunları öldürmeden ve ondurmadan yaşatıp süründürmek lazımdı. Bunlardan bir kısmı canlarını dişlerine takıp geniş halk yığınları içine dalar, orada manevi yüceliş ihtiyacını maden filizi gibi işletip, nefisleri bir katiple geçinmeğe çabalarlardı. Batının ortaçağ geuxlarını andıran bizim "başbozukların ruhani kolu gibi, kasaba kasaba, şehir şehir dolaşırlardı. Kâh cennet vaadiyle dilenirler, kâh cehennem tehdidiyle kendilerini besletirler, bedavadan ucuz din saltanat misyonerliği yaparlardı. Ve bu vazifelerine, daha medrese kapısında larken heybe omuzda goygoyculukla staj ederlerdi.

Merkezi yerlere biriken softacılar ise, evkaf kaynaklarından çöpleneğe çalışırlardı. Onun için, her ıslahat devrinde, evkafı kemiren bu hazır yiyiciler de bir mesele haline girerdi. Beriyyeşamlı'nın "Mütallaat", gedikli zeametlerin malları hakkında tedbirler öne sürerken, evkaf mülkleri için de şu teklifleri yapar: *Ve evvela "küçük, büyük, şartlı, şartsız" olarak sınıflanıp, kaydedilmelidirler. Bu emlak içinde "fazla yarar"lı olanlar "bozulmuş" haie gelince "değersiz" kılınmalıdır. "Duaköy gibi hizmetsiz veya hizmeti bırakılmış yerler bozulunca" bunun yarısı "imam, müezzin, kayyum gibi hizmetilere geliştirilip dağıtılmalıdır. Öbür yarısı "mande" (hazineye kalmış) sayılmalıdır. Belirli tevliyet (vakıf işlerine bakan görevli) kesilmelidir.* [68]

Bu Layihalar, III. Selim zamanında yazılmışlardı. Padişahın kanıyla temizlendiler. Ondan yüz yıl sonra (1328/1909) yılı, meşrutiyetin meşhur Şeyhülislamı Mustafa Hayri, evkafı modernleştirmeye kalktığı zaman, duaköylerle fodlacılar, büyük merkezlerde adeta kendilerine mahsus bir tefeci-bezirgan kompleksi olmuşlar; kendilerine has ticari senet ve muamelelerle bir nevi piyasa ve karaborsa yaratmışlardı.

Duaköy fodlaları (ekmek tayinleri) 12 bin lira zarar getiriyordu. (Bugünkü parayla milyonu aşan zarar!). Kendi piyasasında bu fodlaların yüzde 90'ı bedelen ödenmekte idi. Şeyhülislam, "bedelci" denilen bir nevi ilmiye tarikinin tefecilerine yarayan /z>Z/ senetlerini 36 bin lira harcayarak piyasadan toplattı. Ayrıca duaköy "vezaif" için yılda 355095 kuruş ödeme yapıyordu. Bu "vezaif" (bir nevi din maaşı) da, tedavül meyânından kaldırıldı. Yalnız fodla ve vezaif paraları adam başına (o zamanki tekaüt maaşları ile 30 kuruş) dağılsa, o zamanki İstanbul'da 100-150 bin civarı tufeyle softacığın barındığı anlaşılabilir.

Gene ilmiye tarikinin ayaktakımını besleyen ayrıca *imaretleri* (aş evleri) vardı. Bir ara, yemekler aynen verilirse, çalınıp çırpılıyor, diyerek paraya çevrilmişti. Fakat, bezirgan ve tefeci sistem içinde bu gibi yağmurdan kaçışların hangi doluya tutulmak için uydurulmuş bir "dolap" olduğu meydandadır. Dirlik düzeni derebeyleşirken bulunan kesim düzeni gibi, imaretler de derebeylikten kurtarılmak istenirken, tefeci-bezirganların kucağına düşürülmüştü. Nitekim, aynı meşrutiyet havası içinde, her şey gibi evkaf da batı muhasebesine vurulurken düşülen tuzak anlaşıldı. İmaretlerdeki aş yerine:

"Verilen paranın ancak nisfı (yarısı), belki de sülüsü (üçte biri) bedel olarak hademenin eline geçerek üst tarafı menfaatperestanın (çıkarcıların güruhu) keselerine giriyordu." (Tarihçe Evkaf s.230)

Meşrutiyet burjuvazisinin şeyhülislamı, bu ortaçağ müesseselerine modern bir çeki düzen verdi: İki imarettten fazlasını kaldırdı. İşsizler, gitsinler, sermayedar işletmelerinde çalışsınlar veya "ihtiyat sanayi ordu-su" halinde ücretleri düşürsünler. İmaret paraları, ancak, devletin işine yarayacak, "uygun" talebelere tahsis olunacaktı. Osmanlı ortaçağının "imaret"i modern çağın "burs"larına çevrilmişti.

Yukarıda bütün hülasa ettiklerimiz, tıpkı "seyfiye tariki" faslında göreceğimiz gidişin aynıdır. Ve aynı kargaşalıklara, aynı yollardan kapı açar. Büyük şehirlerin ayak takımı, gündelikçi asker ve ilmiye başı bozuklarının teşkilat ve silahlarına dayanınca; payitahtta boy boy kızılca kıyametler kopar. İslahat layihalarına göre beklenen:

" Yüz elli seneyi aşkın bir süredir, zamanla ve yavaş yavaş oluşup peyda olan müzmün hastalık gibi yayılan fesat illetinin tekrar tekrar düzeltil-

mesi" [69] (Beriyelşamlının "Nizamı Devlet Hakkında Mütalat") bir tür-
lü kâğıttan hayata geçemez.

IV- SEYFİYENİN BOZULUŞU

1- "Seyfiye"nin Bahtı

Mehmet Şerif efendi layihası: "*Umumen mizac'ı askerde olan fesad'm* toprağa ve mukataaya "*dahi*" eriştiğini söyler. Gerçekte, baştan beri anlattığımız gibi, tesir tersine başlamıştır: Askerdeki fesat toprağa değil, bilakis, toprak düzenindeki fesat paraya ve "mizacı asker"e bulaşmıştır. Onun için, Osmanlı tarihini açıklarken, sahnede en çok velvele koparıp göze batmış olan askeri kargaşalıkları layık oldukları sıraya, en son basamağa koyduk.

Bugün bereket, ortada kazan kaldıracak yeniçeri ocağı kalmamıştır. Onların şerlerini kıskırtmış sayılmadan, yani yeniçerileri isyana tahrik suçuyla damgalamadan bazı "hak"larını itiraf edebiliriz, gibi geliyor. Tabii, yeniçerileri müdafaa kastimiz yok. O babacanların zaten bizim avukatlığımıza bir ihtiyaçları bahis konusu değil. Yeniçerilik, uzun asırlar boyunca, kendi kendini, "kılıcı hakkına" korumaktan geri durmamıştır. Bizim "kalemimiz Osmanlı yatağanları yanında hayli cılızdır.

Mamafih, Ali'nin hakkını Ali'ye vermek lazımsa diyebiliriz ki, öteden beri yeniçeriliğe karşı atılıp tutulan bütün kötölemelerin bir tek manası vardır: Yeniçerilik tabii ömrünü tüketmiştir. Yeniçeriler, küçük yaşta ana, baba yuvasından alınmışlar, o saç sakala itibar edilen devirde bütün ömürlerinde dımdızlak dolaşmışlar, amelimanda oluncaya kadar dünya evine girmeyerek saltanat uğruna kelle koltukta sapır sapır dökülmüşler, gene de her sabah, Horasan misyoneri Hacı Bektaşî Veli aşkına "hu diyelim hu!" diye bir lokma ekmeğe gülbangin çekmişlerdir.

Bu arada bazı coşup fenalıklar da yapmışlar mı? Sebepleri meydanda. Mecbur kalmışlar. Fakat, yaptıkları nedir? "Tarih-i Ebülfaruk"un "*istinafsız hüküm'üavam*" dediği yolda ayak takımı ile el ele vermişler, rüşvet ve irtikapla milyonerleşen birkaç aşırı tamahkar veziri kısaca mahkum ederek, birkaç kavuğu büyük kelleyi uçurmuşlar... Allah taksiratlarını af etsin. Biz Türkler tevekkeli demeyiz: "Kabahat ölende mi? Öldüründe mi?" adalet yukarıdan gelmeyince, aşağıdan kestirme yolunu bulmuşsa, ibret alınmaya değer mi? sorulabilir.

Tekrar edelim. Osmanlı askerinin çelik nüvesi, bütün kadim (antik) aylıklı ordular gibi "soldat" "*ecir*"(ücretli asker) idi. Her devrin ecirleri için olduğu gibi, hep Osmanlı çerilerinin yaptıkları göze battı veya batırılmak is-

tendi. Ama, o rind (hoşgörülü) meşrep, kaydı hayatla savaş erleri, olur filozof değillerdi. Barış zamanı, yatağanları kadar keskin işleyen dilleriyle, harp zamanı dil kadar kolay işleyen yatağanlarıyla, üst tabakaların mantığını daima hiçe indirmişlerdi. Ne çare ki tarihin bükülmez kanunlarına uyararak, bindikleri dalı kesenler gibi düşmüşlerdi. Ve şimdiye kadarki medeniyet tarihinde; kim düşüp ezilirse, o haksız çıkardı. Ezenler ve üstün gelenler: En hayasızca soygun ve silahları da kullansalar, haklı sayılırlardı.

2- Seyfiyenin Tarihi Gelişmesi

a) *Asker-sivil farkı:*

Göçebelik çağında, kahramanlık devrinden medeniyete giren toplum şeklinde harp, bir nevi geçim zanaatı idi. Vatandaşlar, cengaverlerden ibaretti. Bütün öteki gaziler arasında bir gazi olan Osman ilb, Belgradi Haki'nin tabiriyle: Sultan sahibi huruç tarih hicretin 699'unda huruç ("Hadayık'ı Reyhan Mütercim Şakayık'i Numan") (Mukaddeme, s.2 Elyazması, Köprülü Ahmet Paşa Kütüphanesi 23) etmişti. Selçuk fetretinde ayaklanmış gazinin ordusu, etrafına toplanmış kendisi gibi gazilerdi. Ordu ile toplum birbirinden ayrılmıyordu.

Gerek ilmiyenin, gerek seyfiyenin büyük çoğunluğu daima, bir nevi kılıç işçisi, harp amelesi oldu, yani ilk ecir (ücretli) ve gündelikçi Osmanlı olarak kaldı.

Osmanlı toplumu elbet toprak temeline dayanıyordu. Ama, Osmanlı idare sistemi, göçebe yerleşmelerinden doğmuş her imparatorluk idaresi gibi, ister istemez fütuhata, yani askerliğe dayandı. "*Mülkiye tarik*" dediğimiz kastın başı veziriazam, sefer zamanları "*Serdarı Ekrem*" (ordu başkumandanı) olurdu. Yani, vezirlik, hiç düşünülmeden askeri kumandanlık sayılıyordu. Beylerbeyiler, cephedeki ordunun iki kanadını tutan cenah kumandanlarıydılar. Sancak beyleri, maiyetleriyle birlikte ordu bütününe katılan tabii kumandandılar. Yetiştirdikleri "cebelü" adamları, ordu birliklerini teşkil ediyordu.

İlmiye tariki de mülkiyeden aşağı kalmazdı. Gördük. İlk ilmiye kadrosu ordunun başlıca unsurlarındandı. İlk kadıaskerler, yani ordu kadısı, aynı zamanda bütün kadıların başı idi. Yani kadılık fonksiyonu orduyla sıkı sıkıya bağlıydı. Vezirlikle kadıaskerlik birbirine karışırdı. Hatta ilk zamanlar bu iki makamdan hangisinin üstün ve önce geldiği bugün bilinmiyor.

Mukataalar devrine kadar "*sahibüarz*" adını alan, gerçekte toprak sahipliği ile hiçbir ilgisi bulunmayan "*diriikçi*"&r, toprak gelirinden aldığı vericiklerle geçimini sağlayan evvela askeri, sonra sivil birer devlet memuruydular.

Son zamanlara kadar, kara halkın dilinde bile, Osmanlı ülkesinin mülki bölümleri, ordu bölümleri idi. I. ordu "hasa"askeriydi. Sonraları (...) ya taşıdı. II. ordu "dersaadet ordusu" idi ve "Mensure" adını alıyordu. III. ordu Rumeli, IV. ordu Anadolu, V. ordu Arabistan, VI. ordu Umman, VII. ordu Hicaz ordusu idi. Şark vilayetlerimize "memleket"ini sorun; "IV. ordu" der.

Vatandaşla asker arasındaki ilk ayrılış, göçebe aşiret nizamının sınıflı medeniyet rejimine geçiş sembolleriyle beraber başladı: Bu sembollerin maddesi "sikke", manası "kanun" idi. Orhan Gazi: Koyunhisar Eznekmid (İzmit) ve İznik şehirlerini ele geçirince; iki medeniyet alameti sosyal farklılaşmaya kapı açtı: "Aiaeddin Paşa eiiyie kanunlara dayanarak, sikke ve çeşitli giysileri düzenledi. Eski Selçuk sikkelerini değiştirip kendi adına bastırdı. Reayanın giysilerini diğerlerinden ayırmayı emretti. Kırmızı, sarı ve siyah börkier giyilmesini ve siyahın beyaza değiştirilmesini buyurup, Yıldırım Beyazıd'a kadar öyle kaldı. Beyaz börkieri kendi çevresine, kırmızı börkieri de iieri gelenlerle, itibarlı kullarına emretti. Fatih Mehmet zamanına dek bu böyle kaldı. Sultan Mehmet, askere beyaz sarık, yayalara da börk giymeyi emretti. Onu altın ile süsleyip, halen adına üsküf derler. Kırmızı börk, hizmetlilere mahsus kaldı." [70] (Katip Çelebi: Cihannuma el-yazısı s.l. 680)

İznik'in zaptı 731 (1330)'de olduğuna göre, 15. asrın ilk yarısında yalnız askerle vatandaş farkı gözetilmiş oluyor. Ancak 1. Osmanlı saltanatının sonunda bizzat ordu içinde padişah kendi has adamlarına beyaz, geri kalana kırmızıyı layık görerek bir ikinci iç bölüm yaratıyor. "Ebülfetih" denilen Fatih II. Mehmet'le beraber imparatorluğa geçilince, ordu içi farklılaşma da tumturaklaşıyor: Kul taifesinin (merkezi ordunun) başına; leşkere sarık, yayaya altın gibi süslerle börk geçiriliyor. Ve süvari hasa ordusu demek olan sipahiler, gördüğümüz gibi bölüm ve adlarına kadar Bizanstan alınmış bulunur.

Görülüyor: Birinci Osmanlı idaresinde çiftçi ile çerinin, hatta kumandanların bütün farkları basit külah renginden öteye geçmiyor demek. Lakin, çeri ile çiftçinin gerçek farkları, yalnız harp zamanına ait kalıyor. İlk Osmanlı "piyade" askeri "yaya" dır. Ondan sonra, harpların kârlı gidişi sefere rağbeti arttırdı. Yayalara katılan "yamak"ve acemiler belirdi.

b) " YA YA "LAR (Müslüman asıllı gündelikçi asker):

Orhan Gazi, şehirler zaptında muvaffak olunca, kardeşi Alaeddin'e, "Muradım askeri ziyade etmek" dedi. Aiaeddin bu arzuyu, Osman Gazi önünde Bilecik kadısı, Orhan zamanında Bursa kadısı olan, Hayrettin Paşa'ya açtı. Hayrettin Paşa da (ilmiyeden: Kadı Hayrettin!) "Sultanım ilden yaya yazup çıkarınız, dinie: Reaya bu haberi işidüp, padişah hizmetinde

*olalım deyu rağbet gösterdiler. Çok adam yazıldı ve ak bürk giyip yürür-
lerdi. Yaya tamam olduktan sonra gelenler dahi: "Bari bizi yamak yazın
sefere bile varup hizmet edelim" dediler. Kara Halil ve Aiaeddin ve Hay-
rettin tedbiriyle kimi acemi ve kimi bahçelere tayin olunup tahrir olundu-
lar (deftere yazıldılar)." (Katip Çelebi "Cihannuma" Keza s.681)*

Kadı Hayrettin'in "ilden" sözü belirtiyor ki, ilk Osmanlı askeri yalnız kendi aşiret gazilerinden ibaretti. Fazla fütühat imkânı fazla askere lüzum gösterince, Osmanlı padişahı askerlik şerefini aşiret tekelinde tutmakta fayda görmedi. Aşiret dışında "ilden" adam topladı. Bunlar ilk aylıklı ordu oldular:

*"Ve ol yazılanların her birisine bir akçe ki rüba (çeyrek) dirhem geiür,
sefer vaki oidukda alalar, seferden rücu ettikleri (döndükleri) zaman zi-
raatla meşgul olalar. Ve anlardan asla rusum'u divani (divan vergisi)
alınmaya ve her on adama bir baş ve yüz adama bir baş ve bin adama
bir baş tayin olundu. Ve namları piyade namiyie meşhur oldu." (Cihan-
numa s.681)*

"İl" sözünün bir de asıl ilk bakışta görünmeyen *derin sosyal* manası vardır. Osmanlı aşiret düzeni, şehirler zaptıyla beraber, yeni iç meselelerle karşılaşır. Bu, yalnız eski topluma yeni bir düzen vermek meselesi değildir. Başta ve bilhassa, üstün gaziler arasında o zamana kadar hüküm süren eşitlik ruhu yerine, saltanata benzer bir silsilei meratip (hiyerarşi) kurmak, hareket ve düşüncelerinde aşiret istiklali (bağımsızlık) güdecek öteki gazileri zapt ve rapt altında tutmak meselesidir. O zamana kadar "il" sayılanlara karşı bütün aşiret gazileri yekpare bir kuvvetti. Ama, aşiretin kendi içindeki il olmayan fertlerine karşı bir zecri kuvvet yoktu. Yani devlet yoktu.

Kandaşlık bağları her şeyin üstünde olan aşiret fertleri içinden askeri kumandan seçilmiş bir gazi, bu kumandanlığı daimi bir hükümrانlık ve saltanat kılığına sokabilmek için, kandaş gazilere karşı dışarıdan yabancı "il" kuvvetleri tedarik etmek ve aşiret içinde o zamana kadar mevcut olmayan "devlet" cihazını kurmak zorunda idi. İslam fikriyatı, bu yaman geçişi gayet büyük ustalık ve tabiiikle başarmış biricik sistemdi. Orhan Gazi kendi ağzıyla söyleyemediği bu değişikliğe önce kardeşi Aiaeddin kanalından Kadı Hayrettin'e açtı. Vesile pek meşru, bütün devletlular için ezelden beri kullanılan gelen dış tehlike idi: "Muradım askeri ziyade etmek"... Fakat, bu asker, "///"den toplanınca ve geçimini ücretini aldığı baş gazinin şartsız kayıtsız emrinde bulununca: Elbet, içeride başkaldıracaklara karşı da bulunmaz bir baskı aleti olurdu.

Nitekim, bir taşla iki kuş vuruldu. Devletleşme gidişi için gereken silahlı kuvvet ve zecir vasıtaları kurmak üzere: 1) Önce, askerler sivilden ayırıldı; 2) Sonra padişahlaşan gazi, askeri "ilde" tedarik etti. Osmanlı gazileri, tarih öncesinin eşitlik ruhunu tek hayat kanunu bilen kimselerdi. Onların içinde padişaha körü körüne sadık adam bulunamazdı. "İl" denilenler, Müslüman da olsalar, Selçuklar saltanatının uzun asırlarca tesiri ve nihayet soysuzlaşması ile hayli "medeni"leşmiş, yani "kula kul olmak" huyunu edinmiş kimselerdi. Bunlardan bendegan bulmak, "yaya" asker kiralamak kadar ucuz ve kolaydı. Bu "il" askeri icabederse toplum içi davalarda, kendi vatandaşlarına, kabiledaşlarına karşı da rahatça kullanılabilirdi.

c) "YENİÇERİLER (Hıristiyan asıllı gündelikçi asker):

Zamanla iki olay gelişti. Bir taraftan batıya doğru fütuhât ilerledikçe Osmanlı idaresi altına geniş Hıristiyan kitleleri girdi. Sayıları boyuna artan bu oransız büyük yığınları, sırf Müslüman azınlığının yalnız askeri gücüyle gütmek güçleşiyordu. Beride, bilhassa bu Müslüman azlığın içinden gelme aylıklı yarı asker, yarı çiftçi "yaya"lar ve yamaklar, acemiler, gün geçtikçe, ilk gazilere karşı duydukları hayranlık ve sadakati kaybediyorlardı. En saf şekilde yukarı barbar demokrasisini bezirgan demokrasisiyle kaynaştıran İslam demokrasisi, ücretle bağlı olsalar bile, Müslüman olan "yaya"ları bağımsızlık ruhundan mahrum bırakmıyordu: İlden gelme yayalar, Müslüman olmaları bakımından, hele aynı cephede beraberce kan akıtıp içeride eski gazileri baskı altında tutmaya başladıktan sonra, kendilerini öz Osmanlı Kayıhan oymağı unsurlarından daha aşağı görmekte devam edemezlerdi.

O zaman, artık "devlet"leşen Osmanlı, yayaların yerine isyana daha az hak görecektir ve geçmişlerine daha az güvenecek başka askerler aradı. Bizans'la sıkı temaslarda bazı şeyler öğrenmiş olacaktı. Konstantiniye imparatorları, öteden beri kendi halklarına karşı ve harp için ecnebi ve aylıklı asker kullanıyorlardı. Bu aylıklı askerler başka kavimlerden, başka dinlerden, başka ülkelerden toplanıp, çok defa hazır kurulu kıtalar halinde getiriliyorlardı. Bunların geldikleri yerlere tekrar dönebilmeleri için arkalarında hayli köprüler kalıyordu. Osmanlı, öyle bir asker bulmalı idi ki, hem yabancısı olsun hem de göbek bağları kendisine bağlı olsun.

Göçebeliliğin kan bağılılığına karşı duyulan eski itiraz edilmez tabii saygı "il"dir. Asker toplama demek olan "yaya"larla zaten kopmuştu. Yayalar Müslümanlardı. Şimdi onların yerine Hıristiyan çocuklarını geçirmek için zemin hazırды. Aşiret halkı için din değil, kan bağı mühimdi. O da "yayalarla kopmuştu. Hıristiyan çocukları İslam ordusuna alınabilirlerdi. Bu, iki yolda yapıldı:

1- Hıristiyan çocuklarını devşirmek:

"Bade padişah küffar evladını devşirip götürmek ihtiyar eyledi. Ve askere munzam oldular ki şereflî İslama nail olacaklar ve hem adayı dine cihat edeler. Vakta ki bin oğlan getürdüier. Her birisine bir dirhem ziyade edip herkesin istidadına göre isimlerini yeniçeri tesmiye eylediler (ismini verdiler)." (Cihannüma s.681)

"Bade bunlar seferde ve hazerde giderek fesad etmeğe başladılar" (Cihannüma. Keza)

Böylece çekirdekten Müslüman yetişen asker, artık bir daha Osmanlı'dan Hıristiyanlığa dönemezdi. Sonradan Müslüman olduğu için, eski Müslümanlara da kolayca kafa tutabilirdi. Devlet eliyle ve parasıyla yetiştikleri için, devletlulara körü körüne sadıktı. Gittikçe artan gayrimüslim tebaa yığınlarını, kendi içlerinden alınma unsurlar zapt ve rapt altında tutacaktı.

Bu usul, Osmanlı gazilerinin Avrupa zaferlerine kadar sürdü.

2- Harp esirlerini Müslümanlaştırmak-

İlk Osmanlı gazalarında, harpte ele geçen "ganimet"ler, yukarı barbar usulüne göre gaziler arasında paylaşılıyordu. Nitekim, ilk Müslüman gaziler de Bedir gazvesine kadar öyle yapıyorlardı. Hazreti Muhammed'in "Mülk Tanrınındır" şiarıyla irkilen Arap gazileri, ancak 5'de 1 ganimeti Tanrıya bırakabilmişlerdi. Osmanlılar ganimetin beşte birini bıraktırabilmek için, ta Edirne'nin fethine kadar beklemek zorunda kalmışlardı.

"Edirne'nin fethi sıralarında Karaman'dan gelen Danişment Kara Rüstem, Kad/asker Hayrettin'e: "(...) bunca sultanlık malı zayi edersiz işbu gaziler ki gazalardan esir çıkardılar. Tanrı buyruğuyla beşte biri padişahındır." dedi." (Cihannüma, s.683)

Dikkat edilirse, teklif "fermandan" yani, çökmüş Selçuk saltanatı kanalından geliyor. Tabii, padişah pek işine gelen bu teklifi hemen kabul etti. Gerçi şeriatça, beşte bir ganimet "padişahın" değildi: beytülmalin, yani Müslümanlara ait orta malı hazinenindi. Ama, Edirne kadar büyük bir pâyitaht kazanan Osmanlı padişahı, beytülmalı de emrinde tutuyordu artık.

"Kara Rüstem oturup mürur eden (ele geçen) esirden 25akçe ve beş esirden bir esir almaya mahsus kadılar tayin edüp akıncı kadıları deyu nam kıyup bu tarik ile hayli oğlanlar cem edüp Murat Han'a getürddiier. Hayrettin eytti: Bunları Türke verelim. Hem Müslüman olsunlar ve hem Türkçe öğrensinler. Sonra getürüüp Yeniçeri olsunlar, dedi. Pes, yevmen fi yevmen (günden güne) Yeniçeri ziyade oldu." (Cihannüma, s.683)

"Bade piyadeye mezruaiar tayin ve bunu vazifeleri yerine tayin etmişlerdir. Ama seferde atlar ile geiüp asker ile ma'a tenbih (birlikte sayılıp)

olunup bunlar müselleme (teslim edilenler) ismiyle müsmi (isimlendirilmiş) olmuşlardır." (Cihannuma, s.681)

İlk yeniçeriler de, gene kısmen toprağa bağlı idiler. Bilhassa, fütuhata genişledikçe, artan topraklar bunu daha çok zaruret haline koydu: Hazreti Muhammed zamanındaki Mekke plepleri gibi, Osmanlılara yanaşma olanların "*müselleme*"adını alan bu zümresi ilerideki sipahilerin başlangıçları sayılabilirlerdi.

3- Seyfiyenin Kastlaşması

a) Seyfiye Tariki:

İlk Osmanlı askeri, birkaç bini geçmez. O sayıda bir ordunun teşkilatı, bütününden ibaretti. Ancak "yaya" asker yazıldıktan sonra; onbaşı, yüzbaşı, binbaşı teşkilatı kuruldu. Ve ilk defa ordu ile halk, askerle vatandaş arasında bir ayrılma baş gösterdi. Fakat, işaret ettiğimiz gibi, askeri teşkilat henüz ayrı bir kast haline girmemişti. Birinci Osmanlı saltanatı müddetince de bu böyle kaldı. Asker sivil farkı: "Külahları değişme"den öteye pek geçmedi.

İstanbul'un zaptıyla beraber, Osmanlı saltanatı imparatorluğa dönüşene, Bizans usulü kastlaşma meyli de belirdi. Ama, bu meyil, uzun müddet teşkilat sınırlarında kaldı.

Toplumda zümre "imtiyaz"larının genel çöküş alameti olduğuna bu da bir örnektir: Osmanlı askerinin kastlaşması, ilk Osmanlı bozgunlarıyla başladı. Nedense, sosyal düzen düzgün gittikçe kimse düzenden söz etmez. "Nizam" (düzen) ağızlara düşünce belki normal hayat çığırından çıkmıştır. Nitekim, Osmanlı "*Nizam askeri*" tedbiri, Kanuni Süleyman'ın birkaç mağlubiyete uğraması üzerine alındı. Ordu "*sınıflara*" ve sınıflar: "*Ocak, bölük, orta*"lara ayrıldı. Devlet "*Nizam/ü asker ocaklarını ihdas (kurma) ve asker'i cedid (yeni asker) yazmağa*" (Hulasat-ül Kalam Fi Redd-il Avam) girişti.

"Savaşa ve şehitliğe hazır, itaatkar ve fermanlara uyan, kırkbin nefer yetişmiş, yeni ve eski ortaya ki 196 ortadır. Her birinde birkaç yüz neferin barınmasına yetecek kışlık binalar, erzak, levazım ve silahlarının miri tarafında verilmesi buyruğundan sonra, ucuzluk ve bolluk dönemi ki bu zamanın (III. Selim devri, 19. asır başı) altmış yetmiş akçesine denk, yediser akçe maaş tahsis" [71] ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat" Tarihi Osmani Mecmuası, s.260) edildi.

Kanuni Süleyman'ın bu sıkı "Nizam"ı, az çok başı bozukluğa alışmış "Osmanlı"yı epey tedirgin eder. İçlerinde "dirliksiz taifesi" sızıldanır: "Çorbacı ve odabaşı kalfatları nedir? Ve saka ve karakullukçu kıyafetleri vesair esvapları nasıl acele acele şeydir? deyu keft ve köleleri çoğaldı, ye-

niçeri ocağına... bir gün yüz adam yazılmış olsa ertesi günü iki yüzü kaçmağa başlayınca" Sultanı telaş alır. Nihayet:

"*Hacı Bektaş evlatlarından postnişin olan kimesneyi getirir. Bektaşî şeyhinin vaaz ettiği "günden sonra yazılanlar fırar etmeyüp: Bizler Hacı Bektaşgerçekerolduk."* (Koca Sekbanbaşı: Hulasat-ül Kelam, s.18) diye, öylesine candan dövüşürler ki, bu sefer ecnebi krallar telaşa düşerler.

b) Ocaklar:

Kanuni devrinde sistemleşen ordu teşkilatı, iş bölümü bakımından evvela şu kümelere ayrıldı:

- 1- *Yeniçeri ocağı,*
- 2- *Süvari ocakları.*

Sonra bunlara ayrıca başka ocaklar katıldı.

- 3- *Cebeci ocağı,*
- 4- *Tersane ocağı,*
- 5- *Bostancı ocağı,*
- 6- *Yerli kulu ocakları.*

1- **YENİÇERİ OCAĞI.**-Asıl merkez payitaht piyade ordusudur. "*Cemaat*", "*bölük*", "*sekban*" sınıflarıyla 196 "*orta*"ya bölünür. Bizzat padişahın kendisi dahi birinci bölüğün "*yoldaşlarından*" bir yeniçeri sayılır. Ulufe (ücret verilme) günü, yeniçeri kıyafetiyle birinci bölük kışlasındaki yerine gelir. Ağa kapısı önünden geçerken, ocağa karşı beslediği güveni belirtmek için, ağanın sunduğu şerbeti at üstünde içer. Sonra ulufesini alırdı.

Yeniçeri kışlaları, Şehzade Camii karşısındaki "*eskiodalar*" ile Aksaray civarı at meydanındaki "*yeni odaiar*"ı. Yeniçerilerin fedai unsurlarına "*dalkılıç*", "*serden geçti*" de denirdi. Bunlar düşmana saldıran, surları aşan, ölümü göze alanlardı. Sağ kalanlar, "*serden geçti kavuğu*" giymek hakkını kazanırlar, kazançları artardı. [Napolyon, "bir kere dalkılıç olmağı göze almış" birkaç yüz adamın mağlup edilmezliğini, söylemiştir.]

2- **SÜVARİ OCAKLARI.** -İlkin: "*Orhan Gazi tarafından teşkil edildiğini haber verdiğimiz daimi ve muvazzaf süvariler, ilmi şerifin muhafazası için Hazret-i Ömer tarafından tesis edilenler tarzında teşkil edilmiş dört fırkadan ibareti.*" (Mehmet Zeki: "Akıncılar", T. 1333) Gerçekte, bu dört süvari kolunun, Hazreti Ömer'den evvel, Bizans teşkilatında bulunduğunu biliyoruz.

Sonraları süvariler 6 bölüğe çıkarıldılar. Süvariler ilkin 2400 iken, Kanuni Süleyman zamanında 4000 oldular. Baş bölükler şunlardı:

- 1) *Sipahi: Kırmızı bayraklı bin kadar asil süvaridir.*
- 2) *Silahdar: Sarı bayraklı maiyet süvarisidir.*

Bunlardan sonra gelen orta bölükler, *muvazzaf* süvari demektir. Kendilerine toptan "*ulufedyan*" denirdi.

3) *Ulufeciyân'ı Yemin* (sağ ulufeciler)

4) *Ulufeciyân'ı Yesar(sol ulufeciler)* diye ikiye ayrılırlardı. Nihayet aşığı bölükler gelirdi (*Gureba**):

5) Gurebayı Yemin,

6) Gurebayı Yesar.

Süvari ocakları *Edirne* ile *Bursa* arasındaki köy ve kasabalarda otururlardı. İstanbul'a ancak "ulufe" zamanı gelirlerdi.

Süvarilerin fedai dalkılıçlarına "*akıncı*" denirdi. Bunlar, artık merkez süvarisi değil, yerli kulu ocaklarından biriydiler.

3- **CEBECİ OCAĞI** - Piyade *topçusu* ve *arabacısı* demektir. 1000 tarihinden sonra çoğalıp 7-8 bin kadar oldular.

Serasker cepheye giderse cebecinin bir kısmını beraberine alabilirdi. "*Mevk'/hümâyûn*"*ola* çıktı mı, bütün cebeciler harbe giderlerdi.

4- **TERSANE OCAĞI** - "*Tersane halkı*"; "*Azap taifesi*" adını da alır. İlk 3 bin kişiyi geçmezdi. Fatih Mehmet bunları düzenleyip çoğalttı. Yavuz Selim, tersaneyi Gelibolu'dan İstanbul'a getirtip genişletti.

Kanuni Süleyman devrinin sonunda devlet tersaneleri şu yerlerde vardı: İstanbul, İzmit, Ereğli, Gelibolu, Marmaris, bazı adalar, Cezayir, Trablus, İskenderiye, Süveyş, Basra.

Resmi donanmadan başka, harp açıldı mı, "*Donanmayı Osmanî*"*y&* katılan korsanlar sahil vilayetlerde, Cezayir, Trablus ve adalarda kum gibi kaynarlardı.

5- **BOSTANCI OCAĞI** - İstanbul ve Edirne saraylarını; Üsküdar, Davutpaşa, Boğaz'daki sultan bahçelerini koruyan "*bostancı*"*lav* "kayıkçıları. 3000 kadardılar.

Sonraları: "*Bir asker ocağı, hey'etini iktisab edüp, bostancı başılar boğaz içinin ve hadak'ipadişahi*(padişah bahçeleri) *civarlarının umur'uzabitasına memuriyet ile imtiyaz*" (A. Ş.: "Tarihi Osmanî" s. 322) kazandılar.

6- **YERLİ KULU OCAKLARI** - Yukarıki beş çeşit ocak da, hiç olmazsa ilk zamanlar, yalnız payitaht askeri idi. Yerli kulu ocakları, o payitaht sınıflarının, büyük taşra merkezlerindeki ufak örnekleri oldular. Başlıca üç zümre idiler:

a) *Yerli Kuiv.* Asıl yerli kulu bunlardı. Bağdat, Mısır, Şam, Erzurum; Belgrad, Budin, Bosna ve sair gibi büyük eyalet merkezlerinde görülen yenileri ve başka asker sınıflarıydılar.

b) *Reaflar*. Hakan kalelerindeki *müstahfaz* (koruyucu) erlerdi.

c) *Akıncılar*. Süvari dalkılıcı demektir Yüksüz süvari idiler. "*Serhadlerde akıncı adına yazılan eşkıncilerdi. 2000 kadardılar*" *Taşrada otururlardı. "Harp edildiği saatte düşman ülkesine yürüyüp nehb (yağma) ve garet iie bir çok yerlerini evvel emirde harap ederlerdi."* (Hayrullah: "Devleti Osmaniye Tarihi" c. 11. s.218) "*Kuvvayi mamureyi düşmanı tahrip eylerler*" (A. Ş.: "Tarih Osmani" s.322) idi. Orduyu hümâyûn geldiği vakit, muharebe düşman ilinde ceryan ederdi.

Alman militarizmi ve "Yıldırım harbi" ideologları, Osmanlı akıncılarından epey ders almış olsalar gerek. Akıncı, kadim zamanın hava ordusu yerine de geçiyordu. Bir nevi motorlu kıta da sayılabilirdi. Canlı motor, at!

Bu ihtisas bölümleri bir tarafa dursun, iktisatça, Osmanlı ordu kuvveti, geçimleri ve gelir kaynakları bakımından başlıca iki büyük makuleye ayrılır:

1- *Kapı Kulu*: "*Ulufe*" Yani gündelik akçe ile yaşayan askerler.

2- *Toprak Geliri* ile geçinen askerler.

Mesela, piyade askerinin bilhassa "*yenigeri*" adını alanlar, "kapı kuldurlar. "*Yaya*"ve "*müseih*"lav, köy aşarıyla geçinirler. Süvarilerin de ulufeli olan kapı kulu taifesi vardır. Ulufesiz, taşra süvarileri ise, tımar ve zeametlerin aşar hasılatı ile yaşarlar.

Kapı Kulu : Daima emir üstü duran bir çeşit savaş amelesidir. *Hazerde* yegane ordu kuvveti odur. Seferde büyük ordunun öz çekirdeği odur.

c) *Seyfiyenin sayısı ve kalitesi:*

Kanuni Süleyman devrinde, asker olsun, asker olmasın, ulufe ile geçenlerin sayısı, Lütfü Paşa'ya göre şöyle hülasa edilebilir :

Nefer:

37.627. . . . . ..Yenigeri ve zabitan ve salak, zağarcı, çavuş, sarıca ve ilah.

9.450. . . . . ..Gılman (İstanbul ve Edirne'de).

20.869. . . . . ..Ebnayı sipahiyan.

10.989. . . . . ..Estane hizmetindeki tevaif (Cebeci ve topçudan doktora kadar).

78.200. . . . . ..Topu.

91.200. . . . . ..Bilcümle Ulufeye mutasarrıf kul taifesi (Huznameye göre).

Hayrullah Efendi, Kanuni Süleyman devrinin sonundaki askeri kuvveti şöyle sayar:

40.000. . . . . Sipahi.

102.000. . . . . 34 eyaletin beherinden 3000 kişi olarak.

377.000. . . . . 377 vilayetin beherinden 1000 kişi olarak.

166.000. . . . . Devletin vazife havar tımarlı askeri.

34.000. . . . . Yürükan.

200.000. . . . . Süvari.

40.000.. . . . Devlet kapısında harbe müheyya yeniçeri.

959.000

100.000.. . . . Kırım hanının sefere gelen askeri.

1.059.000 ("Devleti Osmaniye Tarihi" c.II, s.214)

Hayrullah efendi 200 bin süvariye hesaba katmıyor. Kırım hanının askeri de ancak harp doğu ve (...) tarafından olunca katılıyor. Bu suretle:

"Kanunların semeresi olarak, devlet defterlerinde eli berat/u 600 bin asker daima harbe hazır bulunduğundan... Mahallin şahaneyi sekencesi (sakinleri) her vakit rahat ve emniyet halinde bulunurlar idi." (Hayrullah: "Devleti Osmaniye Tarihi" c. 11. s.218)

Yekun ister 600 bin, ister I milyon kişi olsun, devlet emrinde ve ulufe alan daima tetikte ve eli silah tutan *kapı kulunun* sayısı 80 bini aşmaz. Yani, kapı kullarının ordu kuvveti içindeki nisbetleri 8-10'da l'dir. Fakat, bu nisbet bile ihtimal sefer zamanlarına has bir nevi yuvarlak rakamdır. Bizzat veziriazamlık yapan Asafname muharriri yalnız 37 bin yeniçeri ile 20 bin sipahi sayar. A. Şeref, Süleyman Kanuni ve Sokullu devirlerinde 2 ila 3 bini *"acemi oğlan"* olmak üzere yeniçerilerin 20 bini geçmediklerini yazar.

16. yüzyılın son çeyreğinde (Murat III, 982-1003 / 1579-1594), hele İran seferinde (987/1579) ocaklının sayısı birdenbire 90 binlere çıkar: Bunların 50 bini yeniçeridir.

Kul taifesinin çarçabuk artışı, ilmiyede olduğu gibi, çeşitli şekillerde olur. Mekteplerde okutulan Osmanlı tarihleri nedense bu artış sebeplerini hep maneviyatta ararlar. Hikâyeleri bile var. Yavuz Selim'e borç para veren tüccar, oğullarını yeniçeri yazmak ister. Padişahın cevabı keskin olur: "Parayla asker yazılmaz". Kanuni Süleyman sefere giderken özengisinin kayışı kopar. Orduda bir yeniçeri kayışı kusursuz tamir edince, padişah: "Orduya esnaf karışmış" diyerek, o yeniçeriye askerlikten çıkarır. Yeniçeri, ocağında çekirdekten yetişecektir. Askerlikten başka hiç bir şeyle uğraşmayacaktır.

Sonra, III. Murat'ın meşhur sünnet düğününde (990/1582) *"taltif*

edilmek istenen hokkabazlar bile yeniçeriliğe yazılır. Bunun üzerine Ferhat Ağa istifasını verir. Fakat yerine geçecek Yusuf Ağa bulunur.

Ocak kaidelerini bozan bir başka usul de, "ağa çırağı"denilen derebeylik tipi askerin üremesidir. Ağa çırağı adıyla "müntesiben erbab'ı kibar" çeri yazılırlar. Beyzadeler nasıl "ruesa" ile şerefendiriliyorlarsa, tıpkı öyle ağaların adamları yeniçeriliğe kayrılırlar. Orduya çırağ edilirler.

Dikkat edilirse, ruh ve usullere çöken değişiklikler, tesadüf sayılamazlar. Faraza, hokkabazlar yeniçerilik ocağında gedik mi açmışlardır. Yoksa ocakta açılı duran bir gedikten mi içeri girmişlerdir? Bunu kestirmek lazım gelir. III. Murat devri, ondan evvelki mukataalar devrinin patlangıç devridir. Kanuni Süleyman'ın yarım asır ve belki daha az evvel açtığı kesim düzeni, bir darbeye toprak gelirine dayanan devletin temellerini bezirgan-tefecî münasebetleriyle berhava etmiştir. Mukataalar otuz yılda yüzde 20'den yüzde 3'e düşürmemiş midir? Yavuz Selim zamanında askerlik parayla satılmaz olabirdi. Devletin temelleri ve bütün imparatorluk toprak gelirleri haraç mezat alınır satılırken, yeniçerilik neden paraya çevrilmesin?

Bezirgan-tefecî zümre mütegalibeleşince, her derebey unsur, kendisini bir küçük padişah sayar. Padişah dilediği adamı yükseltir de, derebeyleşen ağalar niçin uşaklarını yeniçeriliğe çırağ etmesinler?

Osmanlı ordusunun 10'da 9'u doğrudan doğruya *toprağa bağlıdır*, 10'da 1'i dolayısıyla toprak gelirinden toplanmış ücret ("mevacip", "ulufe") ile yaşar. Toprak gelirleri mukataa yolundan tefecî-bezirgan sermaye eline geçince, devlet zümrelerinde başlayan rüşvet ve irtikap mekanizması işledikçe, sürüyle işsiz kılıç erlerini habire meydana atar: Sık sık nasplar ve aziller, eski beylerin avenelerini açıkta bırakırken, yeni beylere yeni aveneler tedarik ettirir. Böylece, fasit bir daire kurulur: Başlı bozuklar çoğaldıkça, onlara karşı eskisinden fazla asker yazmak icap etti. Fazla asker yazıldıkça, başlı bozukların sayısını arttıran kaynak büyüdü.

Silahlı kuvvet sayısının boyuna artmasında asıl iç sebepler böyle kördüğümleştii. Fakat hiç bir iç sebep ve neticeleri, çarçabuk dış tesir ve aksi tesirleri davet etmekte gecikmez. Nitekim aynı devirleri göz önüne getirelim. O zamanın Osmanlı ordusu: Tıpkı fırtınaya tutulan bir gemi içinde bağları kopmuş tekerlekli bir topa benzer. Geminin tarihi vazifesi; Osmanlılığa tarihin düşürdüğü büyük rol: Uzak doğu ile uzak batı arasındaki ticareti, orta ve yakın doğu yollarından sağlamak. Ne çare ki, Osmanlı camiası temelinden, toprak düzeninden vurulmuştur. Gemi yalpaladıkça, dizginsiz top, yıkıcı bir saldırıyla kah doğuya, kah batıya tekerlenip toslamaktadır. Top (Seyfiye tariki) dış düşmanı püskürteceğine, gemiyi (Osmanlı camiasını) zedelemektedir.

İlk Celali isyanları Mohaç seferi sıralarında patlak vermiştir. (16. asrın ikinci çeyreği 932/1525). Batıda *Viyana* muhasarası yapılırken, doğuda, Osmanlı asilerine ideoloji veren Şiilik bayrağıyla *İran* tehlikesi belirlemiştir. Avrupa ile Osmanlılık arasında uzak doğu ticareti uğruna bir ölüm dirim yarışı başlamıştır. Avrupalı bezirganlık, denizden Hint yolunu "keşfetmiştir. Hindistan Müslümanları Osmanlı'yı imdada çağırırlar. Ne çare ki Osmanlı yeniçeriliği daha Fatih devrinden beri dişlerini göstermiştir. Çoğaldıkça, tehlikesini de büyütmektedir.

III. Murat devrinde, Osmanlı İmparatorluğu, batı-doğu yarışını kaybedeceğine inanmış ve kahrından tarihi rolünde intihara karar vermiş gibidir. Don-Volga arasında kanalı açıp uzak doğu ve Asya pazarlarına kardan ulaşmak isteyen Sokollu hançerlenip ortadan kaldırılır.

Böylece iç isyanlar dış harpleri, mezbuhane dış maceralar, iç ayaklanmaları kıskırttıçça, "seyfiye tariki"nin *kaütisi a|ç|a|w*, *sayısı* yükselir; yani sürekli değeri düşerek sayısı artar.

d) Ulufe:

Normal yeniçeri hayatının en büyük ve en merasimli hadisesi gündelik akçesi, "ulufe"sini almaktır. Askerin harcayacağı et, ekmek, elbise veya bedelleri kışlaya gelirken yapılan "kendilerine mahsus" teşrifat ve adetler sayılamayacak kadar çoktur. En son ve klasik şekilde gündelik dağıtma gösterişi şöyledir:

Ulufelerin ödenmesi yılda 4 taksitle, salı günleri yapılır. Lakin daha pazar gününden "*icmalresmi*" başlar. O gün, "*yeniçeri efendisi*" veya katibi "*kütük*" (künye) defterini tutar. Bir nevi "ser asker müsteşarı" sayılan "efendi", çıkacak "*mevacip*" (gündeliklerin) defterini sadrazama götürür. Aynı gün "bilcümle" ocak zabitanı ve devlet ricali "*huzur'u asiya*"ya gelirler. Bir nevi tekmi haberini alınırlar.

Salı günü "*Divan Hümayûn*" toplanır. Erkan, kubbe altında otururlar: Yeniçeri ve zabitleri sarayın orta kapısına varırlar. "*Mutbahı amire*" (büyük mutfakta)de pilav, zerde pişirilir. Babüssaade kapısına gönderilir. "Kul kethüdası", yani yeniçeri ağasının muavini asıl gerçek daimi ağadır. Ocakta ve sırayla yetiştii için, ocaklının ağaya karşı tuttuğu ve güvendiği bir kuvvet olur. İşte bu kul kethüdası, eteği ile işaret eder. Çeri koşup yemeği alır. Saray avlusuna oturulup, yenilir.

Bunun üzerine kurbanlar kesilirse: Yeniçerinin tatmin edildiği, isyan etmeyeceği anlaşılır.

Nihayet "başçavuş"kubbeyi hümayûn önüne çıkar. Baş çavuş, ağa divanının teşrifatçısı ve mubassıdır. Başka günlerde, ağaya istida, arzuhal götürüp reyini alan odur. Ulufe günü saray avlusuna yeniçerileri çağırın

odur. Nitekim, kubbe önünde, ellerini "fıkrayı Bektaşîye niyazı" üzere kavuşturup bugünkü "serbest nazım"çılara taş çıkartan kudrette birşehamet şiiri okur gibi gülbank çeker:

"Allah, Allah, Allah!... baş üryan; sine püryan... kılıç al kan!

"Bu meydanda nice başlar kesilir olmaz hiç soran...

"Eyvallah! eyvallah... kahrımız, kılıcımız, düşmana ziyan... Kulluğumuz padişaha ayan...

"Üçler, yediler, kırklar!

"Gülbang'ı Mehmedi!... Nur'u Nebi... Kerem'i Ali... Pirimiz, hünkarımız Hacı Bektaşî Veli...

"Demine, devranına hu! diyelim Huvvv!..."

Padişah da, Birinci Bölüğün "*yoldaşlarından*" biri olarak, yeniçeri ağası kıyafetini giymiştir. Daha önce, ağa kapısı önünden geçerken, ocağa karşı emniyet beslediğini göstermek üzere, ağanın sunduğu şerbetini at üstünde içmiştir. Şimdi, birinci bölüğün kışlasında yerini almış, ulufesini beklemektedir.

Gülbank çekilir çekilmez, baş çavuşun yükselen sesi haykırır:

"Birinci ağanın bölüğü?"

Bir kara kullukçu karşılık verir:

"Burada!"

Baş çavuş:

"Haydi!"

İşareti üzerine, birinci bölüğün yoldaşları seğirtirler. Ortaya konulmuş özel meşin keseleri omuzlarlar. Bu sıra ile, bütün "orta"lar gündeliklerini alırlar. Yalnız 65. ortaya sıra geldi mi, baş çavuş iki defa boşluğa doğru çağırır:

"Altmış beşinci ortanın ağası?"

Ses yok... Üçüncü defa altmış beşinci orta soruldu mu:

"Yoktur!" denilir. Bunun üzerine hep bir ağızdan:

"Yok olsun!" bedduası okunur.

Çünkü, altmış beşinci orta çerilerinden biri, Genç Sultan Osman'ın şehit edilmesine katılmıştır.

Ertesi, yahut daha ertesi gün, ortanın zabiti olan "*çorbacı*" kışlada "*sergi fers*" ettirip, akçeleri ulufe sahiplerine dağıtır. Herkesten yüzde 3 ile yüzde 5 kadar "*taşparası*" kesilir. Bu para, ortanın müşterek ihtiyaçlarına harcanacaktır.

"*Uiufeiyevmiye*" denilen Osmanlı asker ücretleri, ilk "yaya"lara günde "*1 akçe ki ruba*" (çeyrek) *dirhem geiür*" (Katip Çelebi: "Cihannuma") hesabıyla verilir. O da her vakit değil, "sefer vukuunda"...

Fatih'le beraber başlayan resmi kalpazanlık, yani züyuf akçe oyunu, asker gündeliklerinin gerçek değerini düşürdüğüce, bir nevi eski zaman grevi yapan yeniçerilerin baskıları sayesinde, ulufeler de yavaş yavaş 3-4 akçeyi buldu.

Büyük akın savaşları ve imparatorluğun fütuhatçı yayılma devirlerinde, Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman "Terakki" usulünü icat ettiler. Kendini gösteren çerilere, günde 10, hatta 15 akçeye kadar ulufe çıkarılırdı. Serden geçtilerin ulufeleri bundan da yüksek olurdu.

Süleyman Kanuni devrinde, ortalama yeniçeri gündeliği 7 akçeyi bulmuştu. Ondandan sonra akçenin gerçek değeri (yani paranın içindeki kıymetli maden miktarı) yıldırım süratiyle, her asırda onda birine düştü. Alım kabiliyeti bakımından Kanuni Süleyman devrinin 7 akçesi, Selim III devrinin 60-70 akçesine karşılık sayılıyordu.

e) Ulufe kavgaları:

1) Ulufe kavgası (Gündelik savaşı)

Yeniçerilerin ve kapı kulunun bütün dertleri, dünyanın bütün ücretlileri gibi, hep ulufe mekanizması etrafında döner. Yeniçeri isyanlarının bütün sırrı ve iç yüzü budur :

"Askerin çoğalması sebebiyle, ulufe ödenmesinde zorluğa düşüldüğünden paranın ayarı ve değerinin düşürülmesi gibi yanlışlıklara başvurulmuştu yüzden, ulufe ile geçinenlerle diğer mülk sahipleri arasında çeşitli kavga ve çekişmeler olmuştur. Ocaklılar birkaç kere karışıklık çıkarmış ve bundan dolayı şiddetle cezalandırılmadıklarından, bu tür eşkıyaca hareketlerinin ikide bir tekrarlanıp çoğalmasının önü alınamamıştır." [72] (A.Ş.: "Tarih Devlet Osmanıye" c.I, s.278)

Devlet, dayandığı toplum topraklarını bezirgan sermayeye emanet ediyor. Böylece normal gelirinden oluyor. Devlet geliri azaldıkça, ödenecek masraflarını kapatmak üzere, bütün dünya saltanatlarının baş vurdukları kalpazanlığa baş vuruyor: Züyuf akçe çıkarıyor. Para züyufleştikçe, ulufesini kalp parayla alan Osmanlı gündelikçilerinin alım kabiliyetleri düşüp, yoksullukları artıyor. Modern toplumda işçi, gündelikler düştükçe grev yapabilirse yapıyor. Yeniçeriler de kazan kaldırıyorlar. Paranın kıymetli madenini çalan mı, yoksa parası çalındığı için ayaklanan mı *"harekatı bagiyane"* (eşkıyalık hareketleri) yapmış sayılmalı?

Üstelik, yeniçeri, modern işçi gibi silahsızlandırılmış bir başı bozuk değildir. Bilakis başlıca daimi silahlı kuvvettir. Onun için, adeta bir nevi kadim sınıf kavgalarını yapar gibi, zamane büyükleriyle ücret savaşına girdikleri vakit, kuzu kuzu boyunlarını, teslim etmiyorlar. Bir anda payitahta

hâkim oluveriyor ve sarayı dize getiriyorlar. Kim onların "*şiddetle tediplerine*" gidemediği için ayıplanabilir? Ordu ayrı, ücretli ayrı değil ki, birini ötekine karşı çıkarsın: Çerinin bizzat kendisi ecir (ücretli)!

Ne çare ki, bu "ecirler" sınıfı, değer yaratıcı, yani "*müstahsil*" (üretici) değildir. Modern işçi sınıfından temelli bir farkı da budur. Kellesini satarak geçinmektedir.

Ama, kolunu ve kafasını kullanarak insan geçimine yararlı iş görememektedir. Bu bakımdan ecirlerle (ücretlilerle) efendileri arasında hemen hiç fark yoktur. Yeniçeri de, efendi ve ağaları gibi, hazır yaratılmış bir değer bulacak ki yesin. Kendi başına kaldığı zaman, ne kendisini besleyebilir, ne toplumu yaşatabilir. Binaenaleyh; eski düzeni kaldırıp, yerine daha ileri bir yeni hayat kurmaya maddeten imkân yoktur. Manen gerici kalmaya mahkumdur.

İşte, Osmanlı tarihindeki *yeniçeri çıkmazı* budur. Bütün dava, çalışan halkın sırtından toplanmış değerleri paylaşmaya varır. Ve kendi kendini yiyen bu kısır kavga, 18. yüzyıl sonuna kadar mezbuhane bir boğuşma halinde sürüp gider. Fransız büyük ihtilalinin uzaktan akisleriyle Türkiye'de doğan "*Nizam/ Cedit*" hareketi ve "Nizam Devlet Hakkında Layiha"lar yeniçeriliğin ezeli ücret kavgalarını bir kere daha tesbit etmekten öteye geçemez.

Yeniçerilerin birinci iddiaları gibi, sonuncu iddiaları da hep aynıdır: "*Ocağa itibar kalmadı. Fukara olduk*" ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat" Beriyyeşamlı Layihası) derler, dururlar. Yeniçeriler, zamanlarının gündelikçi fukarası idiler. Memlekette üretim asayişini, istismar nizamını kendilerinin sağladıkları halde, her mali oyun, gene kendi sırtlarına iki yüzlü bir kılıç gibi iniyordu.

Yeniçeriler kainata "ulufelerinin menşurundan bakıyorlardı. Onların ulufelerine dokunmayan yılan bin yıl yaşasındı. Lakin ulufeye gökyüzündeki Tanrının yeryüzündeki gölgesi olan padişah bile dokunsa; kellesini hesaba katmalı idi. 1206 (1791) "*Asker'i cedit tahrir*" & dileceği zaman, yeniçeriler, Koca Sekbanbaşı'nın tabiriyle, "*ulufe ve tayin ve mande kavgası çıkarıp*" ortalığı allak bullak ettiler. O zaman, kendilerine bu yeniliği niçin istemedikleri soruldu. Yeniçeri "*sakal falına varup*" hayli düşündükten sonra, şu karşılığı verdi:

"*Eğer ulufeme zarar gelmeyeceğini bilsem, Allah versin... Bütün halk'ı âlem Nizam/ Cedit askeri olsun.*" (Koca Sekbanbaşı: "Hulasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam" s.22)

Bunun üzerine Koca Sekbanbaşı, bu "*suretiadem hilkati tabir'ıavam/ nasi'm*" mantığıyla "zihinlerini sıvamak" istedi. Kendilerine:

"*Bireyoldaşlarım!*" diye söze başlayarak, Nizam'ı Cedit'in bir zararı olmayacağını tarihi misallerle ispata girişti:

"Bu Nizam/ Cedit zuhur etmeksizin dünyan/n fesad halinden bir kaç şey diyeyim. Şu veçhile ki, Selatin'i Osmaniyei Maziye Rahmullah'ı Teaia hazretleri zamanlarında Anadolu'da zuhura gelen Celalier vakası ve Sultan Mehmet Han evvel devrinde Sarı Beyoğlu fıkrası ve Sultan Mustafa Han asrında müstakilen Mısır'da sikkesini yürüten bulut kapan Ali ve Tahir ve Ömer ve Ebüzeheb maddeleri ve Anadolu'nun altını üstüne getiren Kapusuz Levend belaları ve bin yüz seksen iki senesinde açılan Moskof-seferinde tamam yedi sene ehli İslam muzaffer oimayup..." "Venedik'ten tir yak (panzehir) gelinceye kadar Mısır'da adamı yılan helak eder" İl h ve İl h.

Ona rağmen, "meselei tahareti bilmez" yeniçeriler, levend çiftliğinde bir kaç "bostani"nin talim ettiğini görünce, o ezeli "serbest nazım"larıyla köpürüverirler:

"Bizi sefere gönderirler ise, elimizdeki tufengi atar ve dalkılıç olup Moskofordusunu birbirine kataruz. (Hulasat-ül Kelam Fi Reddil Avam s.14j ve kralın tacını, tahtını başına geçirüp Kızıl Elmaya dek (her halde Kremlin kaleler murad edilir) gideriz." "Ali Osman askeri dünyayı kılıç ile fethetdikleri vakitte Nizam/ Cedit askeriyöjdi" (Keza, s. 16)

Koca Sekbanbaşı, bu sefer geçen tarihi bırakıp, yeni zamane alametlerini ele alır. Bu sözleri, dünyanın ilk büyük hürriyet ihtilallerinden birini, Fransız inkılabını, Osmanlı ağasının nasıl Eshab'ı Kehf gözüyle dehşet ve nefret duyarak seyrettiğini belirtir:

"Fransız memaiikinde fesat zuhur edüp birbirlerinin etlerini yediler ve bunca krallar Fransıza sefer açup on, on beş sene seferleri mütemadi (devamlı) oldu ve b/rb/rleñn/n kanını içip sokaklarında sel gibi kan aktıtlar ve halâ it gibi hırıltıdan hali oimayup vilayetlerini hınzır {domuz} salhanesine döndürdüler. İşte bunun gibi fesatlar yalnız Frengistan'da oimayup Hint'te ve Çin'de ve Acemistan ve Yeni dünyada fesat ve katai halâ eksik olmakla; bunlara dahi acaba Nizam/ Cedidimiz mi sebep oldu?" "Eğer Nizam/ Cedid olmasa dahi, âlemin mizacı bozuk olmakla bu surette Nizam/ Cedid'in suçu yoktur." (Koca Sekbanbaşı: Keza, s.9)

O zaman, "aklının dümeni olmayıp beyni soğuk takımdan" yeniçeriler, dayanamayarak baklayı ağızlarından çıkarırlar:

"Behey yoldaşım! derler. Devletin bize verdiği yedi akçedir. Bize şahadetler cennet gösterirler. Ve göz göre cümlemiz gavvura kırdırılır. Bizim iki canımız yok ya... Gavur bizim nemizi aldı? Boşu boşuna niçin kırılalım?" (Koca Sekbanbaşı, Keza s.26)

"Büyükler yağlı pilav yesuniar, bizler kuru kuruya Moskof keferesiyie kırılmak niçin olsun?" (Keza s.26) Bütün kavga bu.

2) **Ulufe kavgası Züyuf akçe kadar eskidir:**

"Nizam'ı Cedit" zamanında kopan tartışmalar asıl yeniçeri davasının bu gündelik tarafını örtmeye çalışır. Ve yeniçeri tehdidinin yeni bir şey olduğu hissini vermek ister. Koca Sekbanbaşı der ki :

"İşbu esnalarda evliyayı umurun merhametleri ve bazı mülahazaları hasebiyle, bir kimseye siyaset olunmadığından, ciğeri bir akçe etmez ve sefer hazerde din ve devlet umuruna yaramaz heman dünya boş kaimasun için yaratılmış bir alay hezim na temiz (kirli bozguncu) meyhane ve kerhane ve kahvehanelerde Devleti Aiiye'yi fasıl ve muzmeti te emsaTsabıklarına faik ve racih olmuşlardır (asıllarına dönmüşlerdir). Bu makuie'i müdebbirler (bu tür düşünenler) eğerçi zahirde (görünüşte) müsiüman olup, mesleki taharetlerinden bi haber manav ve bakkal ve kayıkçı ve hamal ve emsali ma kuleleri devlet umuruna ağız açtıkları için; siyasetleri ia-zimededen (katledilmeleri gerekli) ise de hasbei iktiza tecahüi ve tegafüi olunmaktadır (gaflet ve cehaletle davranılmaktadır)." ("Hulasat-ül Kalam Fi Redd-il Avam" s.7)

Aynı Sekbanbaşı bir de misal zikreder:

"Zaman/ saade iktiran Süleyman Han Kanuni'de" böyle "mezmet edenin lisanını (yergi yapanın dilini) ve istima edenin (işitenin) kulaklarını dibinden kesüp" Bayazıt'ta, Demirkapı yanındaki küçük kapının üst eşliğine mihlattan tedbirlerden bahseder. Lakin, bunu söyleyişi bile, daha Süleyman Kanuni devrinde yeniçeriliğin ne kadar çetin meseleler açtığını itiraf değil midir?

Nitekim, Kanuni devrinde yeniçeriler ettiklerinden aşağı kalmamışlardı. Anadolu isyanlarını bastırıldığı için, yılda 3 milyon akçe tahsisat alan İbrahim Paşa, yeniçerilerin tahammülünü çatlattı. Sultanın paşaya fazla tutkunluğunu görünce ayaklandılar: *"Sadrazam İbrahim Paşa'nm, ikinci vezir Aya s Paşa'nm, defterdar İskender Çeiebi'nin konakları ile bazı mağazalar ve Yahudi mahallesi yağma edilmiştir."* ("Tarih-i Ebülfaruk" c.3, s.253)

Bu hadiseler gösteriyor ki, yeniçeriler tevekkeli (tekin) değildirler. Adeta, kendi "ulufe"lerini hiçe indirenlerin, toplum topraklarını kesim düzeni ile kuşa çevirenler olduğunu sezmektedirler. Bir taraftan mukataacı (kesimci) devletlülere, öbür taraftan mukataa (kesim) sisteminin tefeci dolabını çeviren "Yahudi"lerle bezirgan "mağazalarını yağma ediyorlar. Ondan sonra dönüp, dileklerini anlatmak üzere saraya bir heyet gönderiyorlar.

"Gazaba gelen Sultan Süleyman üzerlerine varup gelenlerden üçünü kendi eliyle vurmuş, düşürmüş, lakin bu eseri siyaset ve celadeti zorbaları yatıştıracağı yerde tahrik etmiş. Padişah üzerine nişan alarak yaylar gerildi. Sultan Süleyman metanetini muhafaza edemedi. Süratle dairesine çekildi. Selam'ı şahane ve bin aitun atıye ile serkeşleri taltif eyledi." ("Tarih-i Ebülfaruk" c. III, s.253)

Kanuni Süleyman'ın halefi Selim II (972-982/1564-1574) tahta geçerken, yeniçerilerin meşhur "*saman arabası*" adlı itciyan grevleri artık adet hükmüne girmişti. Culus alayı Şehzadebaşı'na gelince durdu. Padişah Edirnekapı'da kaldı. Soranlara :

"Ot arabası devrilmiş!" deniyordu. Böyle davranmanın "ayıp" olduğunu söylemeğe kalkışan ikinci vezir Pertev Paşa:

"Kendini bil!" ihtarıyla, attan aşağıya düşürüldü. Tahkir edildi. Yeniçeriler: "*Aynı muameleyi, henüz muzafferen ve muğtenem avdet etmiş (zaferle ve ganimetle dönmüş) olan Kapudan Piyae Paşa hakkında dahi irtikap ettiler.*" ("Tarih-i Ebülfaruk" s.315)

Zaferse, bunun ganimetinde paşalar kadar erlerin de payı olduğu kabul ediliyordu. Bunun üzerine, bizzat yeniçeri ağası araya girdi. Boynuna kuşağını bağladı! Uçlarını sarkık bıraktı: Aldatırsa, yahut yolsuz bir işte bulunursa, yoldaşların kuşağı çekip ağayı boğabileceklerini anlatmak istedi. Zamanın ikna üslubu kelleye ve boğaza dayanıyordu. Yeniçeriler lafa kulak asmadılar: Kendi ağalarına şöyle bağıldılar:

"*Bize su yerine şekerli gevrek vermeye kalkışır isen, sen de aldanır-sın... Hünkarın ve paşaların hazinelerini kurtarmaya çalışırsan... sana da gösteririz!*"

"*Tevkifler saatlerce imtidat (devam) etti. Halk, havf(kovku) ve dehşet içinde kaçışmağa başladı. Çarşılarda, pazarlarda kimse kalmadı. Nihayet, Sadrazam Sokollu ve erkan aitun torbaları ile içlerine girdiler. Hep aitun saçarak matluplarının isaf olunacağını (taleplerinin karşılanacağını) iian ettiler. Nihayet hareket edildi. Yeniçerilerden bir kısmı saraya girdi... Vüzera ve erkani atlarından indiler. Haseki hamamı önüne vasıl olmuş olan padişahın yanına kadar sürüklediler. Adet'i kadimeye (eski usullere) riayet edileceğini padişah kendiağziye ikrar ederek... boyunduruğun altından geçmeye razı oldu. İkrar matlubu icra etti. Vüzera dahi tasdik ve tekrar ettiler.*" (Tarih-i Ebülfaruk, c. III, s.316) 3 paralık gündelikler beşe çıkarıldı.

f) Disiplinsizlik:

1- Asker esnaflaşır

Devlet boyuna borçlanıyor. Geliri hiç bir zaman masraflarını kapatmıyordu. Sebep?

"*Yeni baştan asker toplanması ve yeni isimlerle kaydolunması ve bunların ihtiyaçlarının düzenlenmesi sonucu eski gelirler kesintiye uğramış, bu da devlet hazinesinin azalmasına neden olmuştur. Bundan başka eski kanunlara göre oluşan rayiçler de bozulmuş, mesela koyun etinin okkası (1283 gr) dört akçe iken, zaman aşımı gerekçesiyle aşırı pahalalanıp, on, on beş akçeye, sonraları yirmi, otuz akçeye ulaşmış, diğer mallar da böy-*

/ece aşırı pahalalmıştır. Bu suret/e, aslında ocaklarda kullanılan malzemelerin fiyatı böyle aşırılaşınca, eskiye göre düzenlenen kamu masrafı da yetiştirilemez olmuş, devletin idaresi için varlıklar yetmemeye başlamıştır. O zaman, bu senenin giderleri karşılansın diye, gelecek yılın gelirleri harcanıp, böyle idare olunur idi." [73] (Koca Sekbanbaşı: "Hulasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam")

Burada söze başlarken; pahalılığa asker çokluğu sebep gibi gösterilmek isteniyor. Lakin, etin 4 akçeden 30 akçeye çıkması, "mürur'u ezmine" bi sudan, ama o zamanlar koca bir imparatorluğu boğacak kadar sudan izahla geçiştiriliyor. Hayatın pahalalanması, tabiat afeti gibi karşılanıyor.

Halbuki yeniçeri de insandır: Et ve ekmek ve "sair şeyler"le geçinecektir. Bunları "ulufe" akçesiyle alamazsa ne yapsın? Tabii, başının çaresine bakacak. Bu çare nedir? Zamane havasına uymak: Madem vezir vüzera bile evlerini bakkal dükkanına çevirmiş irtikap yapıyorlar. Yeniçeri de işi esnaflığa döküp çil yavrusu gibi dağılır:

"Sefere gidecek yeniçeri erleri giderek yokoimus, her bir kışlada baş eski ve bayraktar namlarında birkaç işe yaramaz serseri iie, kimi zaman biçare karakullukçu ve aşçı türünden kimseler kalmış olup, her sene devlet hazinesinden verlen şu kadar bin akçe kamu malı, sefere gitmez, kulluk beklenmez, devletin basit işlerine bile yaramaz, nüfusu kalabalık esnaf, tüccar ve tabiiler gibi hizmetkar zümresi, birer emekli geçimi kağıdına sahip olup boşuna geçim temin" [74] (Beriyelşamlının "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") eder.

Kara ordusu esnaflaşıyor, deniz ordusu da boş durmaz:

"Kalyoncu namiyie bulunan asa kir dahi tüccar ma kulesi bi ar ve bi ibret" (Keza) olur.

Artık, eski mazbut ve mesleğinin eri Osmanlı ordu kadrosu kalmamıştır.

"Osmanlı reayasından hizmeti sebebiyle Moskova'da paydar ve gayet ma'dar ve hile eshabmdan nafizülkelam (sözü geçen) şermet dedikleri bi şerm ve haya" (utanmaz) adam, Rus hükümetine der ki:

"Osman/ü askerinin cümlesi boşdur. Anadolu'da olanlar çifti çubuğu ile ve İstanbul ah alisinin kimi esnaflık, kimi nizam/ kaviye (düzene bağlı) tahtında değildir."

Bu şartlar altında İstanbul'u almak için, su bentlerini basmak yeter.

Koca Sekbanbaşı da, hep:

"Askerimiz gibi manav ve çörekçi ve kayıkçı ve balıkçı ve hamal ve sair olur, iki güne esnaflıkla meşgul." (Hulasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam) kimselerden şikâyet eder.

2- Asker soysuzlaşır:

Ocaklılar esnaflaştıkça, ocağın azalmış geliri, yukarıda işaret edildiği gibi, ocakta kalan birkaç "amelimanda" adına alınır. Lakin, ulufeleri yiyenler, genellikle ocak ağalarıdır. Şu halde, askerin esnaflaşmasını ve kışlayı bırakmasını kontrol edecek olanlar, teşvik etmekten faydalanırlar.

"Bir cemaatin kaç akçe yevmiyesi ve senevi ne mıkdar mevacibi (ma-şası) var ise oi cemaatin ağası bayağıca tımar ve zeamet gibi eki ve be/g edüp (yeyip yutup) neferatın vücudu yokdur. Bosna serhadieri böyie de-ğilken biraz müddetten beru âleme sari (bulaşmış) olan fesad bunlara da -hisirayet edüp." (Mehmet Şerif Ef. Layıhası)

Yalnız kara serhadieri değil, deniz de yağmaya gider :

" Tersane varlıkları da kimi başlar ve hazine memurları tarafından ye-yim yeri olarak görülüp, aşırı lir ve yutulur. Kaptanlık ihtiyaçlarını satın al-ma ve kalyoncu gündeliği diyerek devletten alınan bütün ödenekler, lok-ma lokma pa/" [75] (Beriiyelşamalı "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat"ı, A.T. Hediyesi) edilir.

Yukarıda başlayan çapul, aşağılara doğru yayılır. Toplum toprakların-da moda olmuş "ölmez oğul"lar, ordu teşkilatında da türer. Nasıl, yüksek tabaka için, dirlikler kaldırıldıktan sonra birtakım görevsiz "mansıp"lar icat edildiye, tıpkı öyle yeniçerilik de zamanla görevini kayıp etmiş bir "un-van" haline gelir.

Dirlikler önce "tevriye" |ı& "nasp" ||e olurken, sonra babadan oğula ve-ya akrabaya kalıyordu. Aynı mekanizma ile, askerlik mevkileri de baba-dan oğula yahut avaneye geçer. Bunlar Koca Sekbanbaşının "ölmez oğul" dedikleridir.

Bundan böyle "ulufe kâğıtları" bir nevi hisse senetli şirket eshamı ve-ya tahvilatı gibi elden ele dolaşır. Açık veya karaborsasında hamiline öde-nen kıymetler haline girer.

Toplum toprakları gibi en satılmaz şey, kitabına uydurulup satılık edi-lirken, mansıp kadar sorumlu ve hayati devlet görevleri vurgun metayı ha-linde pazara çıkarılırken, ulufe kâğıtları niçin piyasada ilmiyenin "fodla" alış verişine dönmessin?

Bu olay, Koca Sekbanbaşıya göre, mukataa (kesim) düzeninden 20-30 yıl sonra görülmüştür. Yani, ulufe işinin soysuzlaşması, bir kere daha sıkı sıkıya toprak düzeninin soysuzlaşmasına bağlıdır. "İhtiyarlayan, ölen ocaklunun ulufe kâğıtları" ocağa dönmez. Hizmetkar, akraba, yoldaş, hat-ta eş dost veya esnaf şakirdi (öğrencisi): "ellerinde bulunup mahlule git-meyen nice bin esamiler (isimsiz kâğıtlar)... ölmez oğul makamında ka-iup" ("Hulasat-ül Kalam Fi Redd-il Avam" s.44) gider.

3- Askeri Bozgun:

Osmanlı, tarih sahnesine çıktığı zaman, Bizans gibi dünya medeniyetinin en yüksek derecesini bulmuş bir imparatorluğun mirasına kondu. Harp tekniğinde Bizans'ın benimseyemediği yeni hamleler yarattı. Bu rejenere-sans (yeniden filizleniş), İbni Haldun'un devletlere koyduğu ömürle, yüz yıl sürmeden sona erdi. Kanuni Süleyman devri (16. yüzyıl ortaları) saltanatın dönüm çağı oldu.

Ondan sonraki Osmanlı nesilleri, hep Kanuni Süleyman satvetinin gele-neği ile avundular. İmparatorluk en korkunç uçuruma düşerken bile, eski fütuhatin hayali yastığına dayanıp hali unuttular. Yeniçeriler, asıl hoş-nutsuzluklarının izahını yapamadıkları ölçüde geçmişle savunuyorlardı. Koca Sekbanbaşı onlara sesleniyordu:

"Bire yoldaşlarım... Sultan Süleyman Han Kanuni hazretlerinin zaman saltanatlarına gelinceye değin Frenkistan devletlerinin cephelerinin birin-de süratle top atmak ve tüfenk kullanmak ve bunlar emsali cenk talimle-rini, gayet galil asker ile kati çok askerizir ü zeber (altüst) etmek sıfatla-rı olmayıp bayağıca perişan haiu idiler ("Hulasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam" s.16-17)

Osmanlı'ya göre, Kanuni'den sonra krallar telaşa düştüler. Silahlanma-ya başladılar. Hakikatte, Avrupa, Kanuni'den çok evvel, 13 asırdan beri, ticareti, poliçe kullanacak dereceye geliştirmişti. İlk makine taslağını yap-mıştı. Doğu ve Bizans Haçlılar eline geçip (1203) sarsılırken, batıda *"İngi-liz büyük fermam" (Y1\5İ)* liberalizme doğru kapı açmıştı. 1453'de İstan-bul Osmanlılara geçince, tıkanan Akdeniz yerine, uzak dış ticaret yolları aramaya girişmiş ve 40 yıl geçmeden Amerika'yı keşfetmişti (1492).

Osmanlı darbesiyle yerinden kopan Bizans kültürü, batı ülkelerine da-ğılmıştı. Matbaanın keşfi, gelişen ekonomi temeli üzerinde kültür çiçeklen-meleriyle, Avrupa'nın ikinci ve gerçek rönesansına yol açmıştı. Kanuni'nin son devirleri, yani, 16. asır ortaları, artık Avrupa'nın modern kapitalizme kesin olarak girdiği çağıdı. Büyük Okyanus ticareti, Avrupa'ya bahar ve alt-tın akıtıyordu. Bundan *"para ihtilali"* doğmuştu. Sürüp giden müzmin yüz yıl harbi bile, kahr yüzünden lütuf olmuş: Orta çağın temelini kazımış, bü-tün geri müesseseleri loncalara beraber çürütmüştü. Şatolar, köylüye sı-ğınak ve derebey kalesi olmaktan çıkmış, haydut yatağı olmuştu.

Matbaacılık, lüks camcılık, dokumacılık alıp yürümüştü. Bir asırda (1501-1600'e kadar) paranın değeri yarı yarıya (5'den 2 buçuğa) düş-müştü. Ama bu, yalnız tefeci-bezirgan sermayesi halinde yıkıcı bir kuvvet yaratmamıştı. Köyde mültezim burjuvazi gibi, şehirde bir sanayici burju-vazi de yaratmıştı.

İşte "Frengistan"da süratle top atmak sanatı, Koca Sekbanbaşı'nın zannettiği gibi Osmanlı'nın kralları telaşa düşürmesinden değil, o derin ekonomik ve bilhassa sanayi devrimleri sayesinde mümkün oldu. Yeni harp tekniğine uygun, yeni çalışma usulü ki, "cenk talimleri" meydana çıktı.

Onun için, yeniçeri halâ *"dalkılıçolup küffarıb/rb/r/ne katarız."* derken:

"Küffarın askeri tabur tabur olup bozulmamak için aheste beste alın alın gelürler ve topları markovidsaat gibi mücella (parlak) ve gülleleri (...) olmakla bir top bir dakikada tamam on iki kere doldurup atubdur. İslam tarafından faraza bin adet tüfek atılınca kadar, küffar tarafından seksen bin salkım gülle ve kurşun yerden gelmekle buna dayanmak takat/ beşerden hariç (insan gücünün ötesinde)." (Koca Sekbanbaşı: "Hülasat-ül Kalam Fi Redd-il Avam") oldu.

III. Selim'e sunulmuş layihaların hemen hepsinin her sahifesi buna benzer. Avrupa'nın modern harp tekniğini anlatır. Mesela Nemse ve Rusya, Kanunî'den beri: *"Savaş ilmine ve mühendisliğe dayalı kaleler yapımına dikkat ve özellikle ateşli barut ve iyi silahlar ve top yapımında ve iyi ateşlemede türlü türlü yenilikler..."* [76] ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat" s.266) etmişlerdir. Osmanlı adına çıkmışlardır.

Yeniçeri feryat ve figan eder:

"Kafirin ateşine ve top ve tüfengine taket gelmez, ve çarhı feleklerine girilmez."

İdareciler:

"Hezimet ve perişanlığın sebebi zahirisi (görünen sebebi) keferenin ateşbazlığı olduğu gün gibi cümle nas indinde gahir ve eşi kardır (halkın gözünde açıktır)." (Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat, Keza)

Osmanlı ordusunun Avrupa tekniği önünde uğradığı kirah (yıkılış), ikinci Viyana muhasarasında (1687) patlak verdi. Hüseyin Esiri Bin Şeyh Hüseyin'in (1138/1723) de yazdığı eserin "Ahvali sefer'ibehce" faslı der ki:

"(Kafirin) evvel zamanda top ve tüfek ve humbara vesair ateş işleri oymayup cümle askerleri seferlere Tatar ve Özbek gibi salt sekban gidup, bir kale muhasara ettiklerinde mancınık kurup taş atarlardı. Zuhuru İsiamdan sonra seyfieri önüne kimse takat getirememekle frenk taifesi top ve tüfek ve humbara ve nice ateş işleri şeytanetler icad ve ihdas edüp ve bahusus Girit fethi ve Beç kalası muhasarasından sonra o i ateş işleri istimaline ve askerlerinin taüm ve terbiyesine ve kalaların binasına ve tabiye ve şarmpol ve laçımalarına kitaplar ve resimler ve mahsus muallimler peyda edüp her hususda evaiiden izaf muzaaf (öncekmden iki kat fazla) maharet hasıl etmişlerdir. Ve Beç kalası muhasarasında hendek zapt olununca tarafeynden olan tezanif maaen (tarafların menzili) olanların malumlarıdır.

Muhassal Beç altında yukarıda zikrettiğimiz şeyler sebebiyle böyle perişanlık vaki oldu." ("Miyarül-Düvel ve Mesbarülmilel", Tarihi Osmani Mecmuası s.1071, 2)

Görüyoruz. İlet keşfedilmemiş değildir. Osmanlı bozgunlarına baş sebep teknik gerilikte bulunuyor. Defterdar Şerif Efendi: *"İngiliz barutu ayarında barut imaline düve'i nasara sanayi üzere himmet"* (Layiha) edilmesini tavsiye eder. Yalnız başına harp tekniği yetmez. Ona uygun harp usul ve taktiği de vardır. Osmanlı hâlâ bırakıldığı ortaçağ harp usullerinde kalmıştır:

"Ehli İslamın yayasından ve at/usundan hucum edecek olsalar, kah vaktinde düşman dinsizi sesini çıkarmayup, İslam askeri tamam merkezine gelince bir kaç yüz tüfengi birden ateş edüp sapır sapır döker oldular. Kendülerinin burnu kanamaksızın bunca bin asker'i İslam şerbet'i şahadetinuş" ("Hulasat-ül Kalam iİh.") eder.

Demek Selim III devrine, daha doğrusu yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar, Osmanlı ordusu manevra kabiliyeti olmayan, teşkilatsız ve disiplinsiz bir kalabalıktı. O kadar ki, Osmanlı askeriyle, arasına karışmış düşman casuslarını birbirinden ayırmak bile imkânsız oluyordu. Koca Sekbanbaşı eski ve yeni askeri şöyle mukayese eder:

T E Ş K İ L A T

Yeni Asker

Eski Asker

Onar kişilik muntazam teşekküller halindedir. Araya casus girecek olsa: "Hemen meydan süpürgesi gibi ortada kalup yakayı ele verir."

Eski ordunun alacalı kalabalığı arasına giren çıkan belli olmaz.

("Hulasat-ül Kalam Fi Reddil-Avam.")

K I Y A F E T

"Asker'i cedidin cümlesi kıyafeti mahsusı üzere olduğundan kendü zümrelerinden bir adım ayrılırsalar hemen yüzük taşı gibi meydanda malum ola düşer." **(Keza)**

Eski ordu asker: "seyir mahlinde duran kalabalık gibi karmakarışık dururlar." **(Keza)**

H A R P

Ordu içinde bulunduğu teşkilat ve disiplin sayesinde durmağa veyahut sohbet etmeğe ve gayrı mahalle bakmağa hiç bir vechile kudreti olmaz.

Eski asker ise harpta isterse kurşun atar, istemezse hemen yalancı pehlivan gibi iki tarafa döner durur,

R İ C A T

Yeni asker ne kadar geri gitse,
çarçabuk "kurulmuş saat gibi"
derlenüp toplanır.

Habire düşünce bir kaçışmadır
başlar. Süvariler: "Atlarımız ürkütü"
diye kaçar; piyadeler: "Atlular
kaçdı" diye dağılır. Hepsi de "Eğer
bir miktar geriye alınacak olsalar,
bahane edip birkaç konak kadar
gerüya çekilurlar. **(Keza)** ve
bozdular mı, doğru soluğu hazinede
alırlar (yani ortalığı çapula koşarlar.)

Osmanlı kara ordusundaki bu şaşkın gerilik, donanmada daha aşağı kalmaz. "Çeşme felaketi" buna örnektir. 1182/1768 yılı Rus Akdeniz'e çıkar. Türkler, ona karşı dehşetli bir donanma yaparlar. Ama donanmayı işletecek adam ve kadro derme-çatmadır. Rus, Osmanlı donanmasının görünüşünden korktuğu halde, donanmayı hümâyûn Çeşme Limanına:

"Yirmi, otuz güne değin huruçları (boşaltılması) mümkün olmayan veçhile birbiri üzerine maia-ma/ (dopdolu)" Ç*U\zam\ Devlet Hakkında Mütalaat" yığılır; ve hepsi birden ateş gemileriyle mahvedilir.

Osmanlı saflarına öyle bir panik ruhu çökmüştür ki, o cihana ün salmış yeniçeri acıklı bir gülünçlüğe düşer. Artık onun eline verilen modern tüfek bile komikliği sadece arttırır:

"Cümle vaktini alış verişle, yahut çift sürmekle geçürmüş adamlar, hini iktisada şaşırıp, tüfengine iptida kurşunu koyup, sonra barutu kurşunun üzerine koydukları" Koca Sekbanbaşı tarafından anlatılır.

Eski kılıç erliği bile, atı üstünde kabaran cengaveri ala ala hey ile mas-karalaştırır:

"Çok acemiler hayvanın üzerinde iken kenduyi kahraman zaman biüp, babasını görse selam irtikap etmeyenler, cenk mahallerinde kılıçlarını çıkarır iken, kendi hayvanının başını sakatiayup ve hayvanını heder ettikte, orduda olanlar görüp:

"Maşallah, şehbazım!"

deyu ilahi çağırırlar." ("Hulasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam" s.24)

Koca Sekbanbaşı'nın, nice zamane edebiyatçısını imrendirecek bir kudretle tasvir ettiği bu askeri çöküş, elbet ansızın olmadı ve kimsenin de gözünden kaçmadı. Gerileyişe karşı bir çok tedbirler düşünüldü.

On sekizinci asır ortalarında (İngiliz ihtilali devrinde: III. Mustafa (1150-1184/1737-1770) patlayan Rus seferi ile beraber, Osmanlı askeri kudretinin iflası ansızın göze çarpmıştı.

Sultan Mustafa "zamanında Fransız beyzadelerinden Tot nam efrenc (Fransız) sürat toplarını isağa (kalıba dökme) ve talim ettiği gibi İngiliz, Fransız ve sair düvel'inasaradan itma (Avrupa uluslarından tamamlama) ile" ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") adam bulunması da ancak bir asır sonra, Fransız ihtilali Osmanlı'nın uyku hapını patlattığı zaman, III. Selim'e teklif edildi.

"Evvela Avrupalıların savaş ilmi, kale kuşatması ve deniz savaşlarına ait yazılıp basılmış olan kitaplarının, dost bulunan uluslar eliyle getirilip, parça parça tercüme ettirilip..." [77] (Keza s.265) bilgi edinilmesi öne sürüldü.

Hatta, aynı layiha, "hareket" in fazileti hakkındaki tezine sadık kalarak, medeni insanın bozulmasına karşı yeni insanların, taze barbarların orduya alınmasını çare diye gösterdi. Abaza ve Çerkezler için şöyle diyordu:

"Adı geçen kavimlerin aralarına öğretmenler, sözü dinlenir şeyhler ve dirayet sahibi alimlerden gemiyle yollayıp oralarda iskan ettirilerek, Allahive Peygamberi bilmez o cahillere, usulüne uygun Kur'an öğretilmesi ve ona iman edilmesinin gerekli olduğu kavrılıp, tamamını İslam milletine katıp, Sultanın emir ve fermanlarına hazır ve kadir haie getirilip..." [78] ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") 20-30 bin yeniçeri ve bir tersane meydana getirilmesi yazıldı.

İlk Osmanlı ordusunu, ayrı dinden halk yığınlarının bile kurtarıcı gibi karşıladıkları yazılır. Bu karşılanmanın temelli sebebi, Osmanlı'nın getirdiği toprak düzenidir. Lakin ikinci sebebi: Osmanlı ordusunun bizzat halka yararlı olmasındadır. Hiç olmazsa, toplumun ufunetiyle ordu soysuzlaşınca-ya kadar bu, böyle idi.

Acaba tarih yanılıyor mu? Hayır. Kanuni devrinde bile ordu, evvela kendisi canlı bir disiplin cihazı olduğu gibi, geçtiği yerlere asayiş saçan bir kurum idi. Fakat hepsi o kadar değil: Osmanlı ordusu, bilhassa ortaçağ ekonomisi kadar durgun bir sistem içinde, ansızın büyük alış verişi ve yığınla para hareketleri uyandıran başlıca müesseselerdendi. Ordu bezirgan ekonomisinden ve bezirgan ekonomisi ordudan karşılıklı olarak faydalanırlardı.

"On binlerce develerle levazım taşıyor idi. Önüne sevk olunan memurlar ile her türlü ihtiyaç temin ediliyordu. Bunlar rayiç sahiplerine ve- rilmek suretiyle. Halkı incitmeksizin yapıyordu... Parasız, halktan bir şey alınmaz... Mekûlat, meyve, levazım satılır; bedelleri alınır; köylere bu suretle paralar girerdi." ("Tarih-i Ebülfaruk" c. III. s.34-35)

Haddine mi ordudan bir tek er, etrafına sarkıntılık etsin? Padişah ruznameleri, yaman disiplin örneklerini bugüne kadar ulaştırmıştır. Tarla çiğ-nemenin en hafif cezası, yüz değnek orta dayağı idi:

"Bugün sipahi müfrezesi kehyası yüz değnek ile tedip edildi. Reayanın tarlalarını çöğnenmesini men etmemiş..."

Meyve çalmak, hiç şakası yok, ölüm cezasına çarptırılıyordu:

".. Bugün azap askerinden beş nefer idam edildi. Yolda giderken reayanın bahçelerine tecavüz etmişler. Ağaçlardan yemiş koparmışlar..."

İşte, ilk Osmanlı ordusu bu idi.

16. yüzyıl ortasında o derece sıkı olan askeri disiplin, yüz yıl geçmeden, korkunç bir anarşiye döküldü. Artık devlet mi, orduyu idare ediyor, ordu mu devleti? Bütün geri ülkelerin ezeli soruşu başlamıştı. Derebeyleşme ve irticainin birinci alameti: Ordu, devleti de, memleketi de, istediği uçuruma sürükleyebilirdi.

Ordu kargaşalığının en azgın şekli, "İkinci Viyana seferi" (1683) denilen faciada belirdi. Hüseyin Esiri'nin anlattığına göre, harbi kıskırtan sebeb, ne memleketin, hatta ne devletin hayati bir zarureti değildi. Doğrudan doğruya harbi zanaat ve bir nevi kâr kaynağı haline getirmiş olan zümrelerin saldırgan şımarıklığı idi. Önüne gelen, çaput cengaverliğini iş gücü edinmişti:

"Ekser halk kâr ve kesbi (kazancı) bırakup ve yüğrük atlar aiup hilafi sulh civarları nehb ve garet (yağma ve çapul) ile taciz ettiklerinden" ("Miyarüldüvel ve Sebarülmilel", Tarihi Osmani Mecmuası s.977) komşu devletler de, karşılık verme zorunda kalıyorlardı.

"Reaya ve bereya ve ibni sebii ve tüccar taifesi nehb ve garet ile ateş fitne iştiline baisin (ateşinin yakılmasına) iptidası serhad eşkiyalarından olup ve a ki bet kavga büyüyüp"savaşmalar kızışıyordu. O zaman, usulen daima karşısındakini haksız çıkarmada usta olan ve esasen harp, yağmacılığını yağlı geçim yolu ve kazanç kaynağı bilen serhad paşaları, payitahta yalan raporlar döşenirlerdi: "Ve serhad paşaları ve beyleri dahi muratlarına muvaffak envai durug ile peyder pey arzlar ve münhasırlar (bitmez tükenmez özel istekler) irsai ettiklerinde, padişah agah hazretleri isga (söz dinleme) etmeyüp ve izn'i hümâyunları olmamayla" beraber, "yağlı püas/" özleyen "seyfiye" başka yollar aradı. Demagoji üstadı haline gelmiş"ilmiye" kanalından halk maneviyatını (...) yakalamağa girişti." H|v|ev'n yirminci asırda sahneye koyduğu oyun başladı.

"Akibetkürsülerde vaazlara ve (...) efendiye serhadierden teşekkürnameier geiüp söylendiler. Yine isga alınmayup ve akibet itimat edüp sefer muhakkak oidukda." ("Miyarüldüvel" s.998) Yabancı devlet elçileri belayı savmak için "aman dediler." Lakin bu sefer harp bir kere "EmriŞer'i", yani emri vaki olmuştu. Uçurumu görüp itiraz edenlere:

"Kul sefer ister! deyu cevabı nameşru" veril iveriyordu.

Kara kuvvetin şuursuzluğuyla başlayan harpten hangi sonuca varılacağı kestirilebilirdi.

Osmanlı ordusu, yalnız geçtiği yerde ot bitirmeyen bir afet olmakla kalmadı. Bizzat kendi kendisini yiyen bir canavar haline girdi.

Osmanlı ordusu, irtica ordusu haline girince şu acı büyük rezileti nefsinde topladı: 1- Yakıp yıkıcılık, 2- Çapulculuk, 3- Yırtıcılık...

Bu üç büyük reziletin tesiri, en zaruri ve tabii aksi tesirleri getirmekte gecikmedi. Osmanlılığı can evinden vuran üç felaketi, çığ gibi ilerledikçe büyüttü: 1- Yakıp yıkıcılık: Bizzat ordunun kendisini aç bıraktı. 2- Çapulculuk: Yarattığı ateş pahası yüzünden devlet maliyesini ve ordunun beslenmesini mahvetti: 3- Canavarca yırtıcılık: Üzerlerine varılan kavimleri ölüm dirim kavgasına girip şiddetle karşı koymağa zorladı.

I- *Yakıp yıkıcılık*-. Viyana seferine giden Osmanlı ordusu, Yanık Kalede Nankör Sahrasına geldiği zaman, bir ordugahtan ziyade hayvan panayırına benziyordu:

"Şöyle ki, tasavvur olunsa dünyada insan ve seb ve eşter ve ester ve gah ve ganem (Katır, eşek, koyun ve keçi) kaimayup cem olmuş kıyas olunurdu." (Hüseyin bin Şeyh Hasan: "Miyarüldüvel ve Seyarülmilel")

Oradan "12 adet cevanib 33 saat mesafe" içinde ne kadar yer, kasaba, kale, köy varsa hepsinde taş üstünde taş bırakmaksızın, tarladaki ekinlere kadar her şey yakılıp yıkılmıştır.

"Büyük küçük kala ve paiangat ve şehirür ve kasa bat ve kurayı (kaleler, surlar, şehirler, kasabalar ve köyler) ve hatta kelale ermiş arpa ve yulaf ve buğday ve kapiuca ve çavdar tarlalarını dahi ihrak edüp gerudan gelenler tarlalarda kalan kavrulmuş buğdayı avuç avuç aiup yerirdi."

Cam İsteyen dilediğini yapıyordu-, "Gönlü buzağı et isteyen birin boğaz-ı ayup bir miktarını yiyüp, sabah göç oıundukda bahşiş bırakup giderdi." (Aynı eser s.999)

Bu manasız yakıp yıkıcılığı ordu öncülerıyla akıncılar beceriyordu. Ne yapılacağı ve nereye kadar gidileceği bir plana göre çizilmiş değildi. Bindiği dalı kesen öncüler geçtiği yeri çöle çeviriyorlardı. Arkadan gelen ordu yığını aç kalacakmış! Düşünen yoktu. Gözler öylesine kararmıştı ki, ordu kendi ambarlarındaki zahiresini bile kül etmekten çekinmiyordu. Mesela,

"(Fişa suyu) üzerinde yüzden ziyade değirmen olmakla, muazzam beylik an barlar var idi. Orada, Yanık ve Kumran adasında ve taşra taburda olan askerlerinin zahiresi olmak üzere nice yüz bin kile dakik ve u/uf der anbar mevcut etmişler ve asker'İsiam, Yanık kalasını muhasara edüp iieru geçmez mülahaza ederlermiş. Çarhçı ile ileru giden asker ve Tatar ol kalayı dahi aiup emval ve erzaklarının garet ve kala ve varuşuni (kale ve

çevresini) ve ol anbarlarını bilcümle zahiresi iie ihrak {yakıp yıkma) ederlerdi." (Aynı eser, s. 1000)

II- *Çapulculuk*: Ordu, zaten harp için değil, çapul hırsıyla yola çıkmıştı. Silahlı düşmanla karşılaşmaktan ise, kız ve oğlan avcılığı yapıyor; torbayla altın ve "yesir" taşımaya ve malı satmaya bakıyordu:

"Orduyu hümâyûnda esirin soi meretebe kesreti var idi ki, at oğlanı ve harabende ve seyislerde ve deveçilerde esirsiz adam az idi".

"Veiyatta, senede beş, altı yüz akçeye çobanlık eden adamlardan yüzden beş yüze ve bin ve dahi ziyade aituna malik olmuş adamın hesabı yokdu. Ve sergerde olan hodgüzelguiam ve cevarı (oğlan ve cariyeyi) ve aitun ve gümüş evani (kap-kaçak) ve sair akmişe (dokumalar) ve tefariki (küçük hediyeler) ile cem edüp ve hatta çok kimseler otuzar, kırkar cariyeye peyda ve cem etmişdiier. Ve sarraflar vardu ve pazar halkı had altın ve gümüş avanı iie sair tefarikier iie çağlar ve sandıklar ve Tatar ve ievandat taifesi at gübresi ve heybe ve kebeye yesir ve sair sikke ve gümüş avanı doldurup aitun arabanın hesabı oimayup ve ellerinde elli, altmış ve dahi ziyade yesiri bir aituna verdiler." (Aynı eser, s.1001)

III- *Canavarlık*: Gayesiz, hedefsiz yakıp yıkan ve hayasızca kişisel vurgun ihtirasıyla kükreyen azgın bir kalabalıkta, artık insanca her şey ölmüş demektir. En aşağılık duygular ve en yırtıcı gözü dönmüşlükler, hiç bir hayvanın yapamayacağı korkunçluklar beklenebilirdi.

Genç kızlarla oğlanlar köle edilip, ellisi, altmışı bir altına satılırken, "para etmeyen" yaşlılar ve bebekler tüyler ürperten keyif için doğranıyordu:

"Pek koca avrat ve küçük meme emen masumları anaları kucağından alıp kılıç tecrübesiyle kati ederlerdi. Analar feryat eder. Ve o ayakdaşları olan eraziller:

"Çalamdı... geri dur, ben çalayın!"

Deyu, böyle eziyet iie kati ederlerdi. Yavrusuna dayanamayan: "Anası, İaşesi üzerine düşüp bervechiie üzerinden ayrılmadığından a m dahi kati ederlerdi." (" M iya r'ü I d ü ve I ve iIh." s.999)

İşitilmedik hayasızlıklar, harp meydanını geneleve çeviriyordu:

"Darüiharpde vaty (çiftleşmek) caiz değil iken, kimesne amei etmeyüp ve bazı erazei (reziller) dahi iki üç adam bir cariyeye veya bir oğlan aiup nöbet iie melanet ederlerdi." (Hüseyin Esiri bin Şeyh Hasan: "Miyarüdüvel ve Seyarülmilel" s.1000)

Hıristiyanlığın isyanı:

Hıristiyan dünyası bu dehşet önünde ayaklandı. Papa bütün Hıristiyanlara şöyle seslendi: "Herkes perhiz tutup, yağlı yemeyüp ve avratlarına

varmayup ve çocuklarına meme vermeyüp, ve koyunları kuzusundan ve siğirleri buzağısından ayırıp gece gündüz ağlıyup dua edersiz. " Bu babda ihmal ve müdamaha ederseniz, akibeti cümleye sirayet etmesi mukarrerdir. Her kim bu hususa yardım ederse Patris'i Meryemin dinin ihya ve arzını tekmil etmiş olup, hemen doğru cennete gitmesinden ben kefil oiurum." (Hüseyin Esiri, Keza, s. 1002)

İnsan yığınlarını, hayvan sürülerinden aşağılara düşüren o çılgın tufanın sonu besbellidir. İlk Osmanlılık, dünyayı zorba hayvanlıkla değil, göçebe insanlığı ile fethetmişti. O ruh ölmüştü. Demek, Osmanlılık ölüme mahkumdu. Nitekim, Orta Avrupa'ya doğru boşalan iğrenç zorbalık akını, aynı zamanda kendi en büyük bozgununun da baş sebeplerinden oldu.

Yüz binleri aşan bir ordu için, saat gibi işleyen stratejik plan olmazsa, yahut yapılan vaktinde ve düzenle yerine gelmezse, her şey bitmiştir. Bu ordunun savaş kudreti dev olsa, yaralı ejderha gibi karıncaya yem olmaksızın kurtulamaz; bir başkasına hacet yok, ordu kendi kendisini ezip dağıtır.

İnsanca veya milletçe haklı hiçbir dava güdülmüyordu: Harp etmek için harp ediliyordu. Bütün atılganlığın hızı vehimi ihtiraslarla karışık adı çapulculuktan geliyordu. Böyle bir ordu ne kadar mevzii zaferler, birçok muharebeler kazanırsa kazansın, en sonunda harbi kayıp edecek, mutlaka bozguna boyun eğecekti. Nitekim öyle oldu...

Kaçaklık:

Kanlı maneviyatsızlığıyla çapula düşen ordunun safları çarçabuk seyrelti. Asıl hedefine varmadan adeta kendiliğinden eridi:

"Velhasil, Beç'e varınca ve varmazdan mukaddem (önce)/ neferat ve ievendat ("kimi serhadlı, kimi Tatar kıyafetine girüp") zengin olmakla bıçakların bırakup bu kadar kere yüz bin adamdan sade neferat kısmından on bin adem yok idi." (Hüseyin Esiri: Keza, s. 1001)

Yukarıdan baltalama:

Aynı ihanet havası ordunun yüksek idare kadrosunu da zehirlemişti. *"Sergerde olanlar mabeyninde tefrika olmakla, serdar ekrem hazretlerinin işiierugittiğiniistemeyüp"* (Hüseyin Esiri: Keza, s. 1000) Harekata yukarıdan baltalamalar yapıyordu.

Kumandanlar, zabıtlar birbirlerine düşmandılar: *"Serdarları ve zabıtları arasında ihtilal vaki olmayla asla cenk etmeyüp bırakup gitmişlerdir."* (Hüseyin Esiri. Keza, s.1072)

Kıtlık:

Çapul yüzünden Viyana muhasarası başlayınca, Osmanlı ordusu, kelimenin düpedüz manasıyla aç kalmıştı. Osmanlı ordusunun tek tek fertle-

ri, çağdaş "Yıldırım harbi" kişilerinden çok daha üstün moral taşıyordu. Hüseyin Esiri bin Şeyh Hasan diyor ki:

"Askerde bir mertebe cüret ve şecaat (o derece cesaret ve yiğitlik) var idi ki, yüz kafir üzerine on adam, koyun tuza seyirdir gibi varrdı." O hırs-la on beş gün şiddetli hücumlar yapıldı. Lakin, muhasara 40 günden fazla sürdürülemedi. Çünkü kıtlık patlamıştı:

Tabu sahrasında asker: *"Atlarımıza taş mıyedireim deyu cevap verüp karşı koydular. Orduyu hümayında ise bir yem yuiaf bir zoita, oi dahi ki-min eline girer. Ve yirmi saat yere değin onun davar yemiyeceği çalı ve çırpı ecnasının (cinsinin) eseri kaimayup kara toprak olmuş idi. Ve her meküiat (yiyecekler) daha bahaya çıkup pašaların tayin vermeğe kudretli oimamağia ievendanm tayini kesüp anlar dahi kerte kerte dağlara ve ormanlara cem olup avdete muntazırlardı (dönmeye hazırlardı)." (Hüseyin Esiri: Keza, s. 1006)*

Aşağıda bozgun:

Muhasara kırk günde muvaffak olamayınca, baştan başa panik koptu. Artık, tam "külahını kurtaran kaptandır" şiarıyla herkes başının çaresine düştü. Çapulcular kaçacak yer arıyorlardı:

"Muhassal Tatar ordusuna cem olan eraziller (reziller takımı) Tataradahiğva verüp (baştan çıkarıp);

"Acemi tonoz bizim nemiz aldı? Bizim aldığımız bize yeter!" deyüp,

"Makulolan bunda oturmaktır."(Hüseyin Esiri, Keza s. 1006) Feryadıyla dağlara sığınmışlardı. Fakat orada da, aynı çapul kanunuyla, haydutlar gibi birbirlerini kırarak, düşmanın işini kolaylaştırıyorlardı:

"Dağlarda ve ormanlarda ayakdaşlar mal hatırı için birbirlerini kati edüp bu takribie kati ettiklerinin dahi hesabı yok idi." (Hüseyin Esiri, Keza s. 1074)

İnsanlık, daha ileri bir medeniyete çıkar yol buldu mu, artık hiç bir zor onu yolundan çeviremiyor. Viyana muhasarası, bu askeri manzarasından daha manalı bir medeniyet boğuşması idi. Osmanlılık, Bizans kalası önünde geriliği kaldıracak bir kuvveti temsil ettiği için, muvaffak olmuştu. İstanbul'un fethiyle beraber yalnız Bizans surları değil, Avrupa derebeyliğinin şatoları da hükmen yıkılmıştı. Batı'da yeni burjuva toplumu kuruluyordu.

Osmanlıların Akdeniz yolunu kesmeleri bile, Avrupa'nın ileri bir sistem kuran burjuva toplumu için engel değil, kışkırtıcı kamçı oldu. Batı bezirganlığı, uzak Ummanlardan Hint yolunu keşfedip, uzak dış ticaretle büyük sermaye birikişine imkân buldu. Osmanlılık Viyana'yı muhasara etmeden 34 yıl önce, batı ülkesi yeryüzüne modern manasıyla ilk hürriyet bayrağını çeken İngiliz ihtilaline kadar yükseldi.

İşte, serhad çapulculuklarını kızıştıran, ve nihayet payitaht ordularının iştahını çeken yeni zenginlikler, Avrupa'nın o ileri burjuva gelişimiyle doğmuştu. Osmanlılık ekonomik kuvvetiyle kendisine yeni bir sosyal ufuk açmamış, uzak şark ticaretini elinden kaçırmıştı. Batı'daki gelişmeyi yutmak için saldıran bu kötü askeri kudurmuşluk beyhude idi. Teknik ve sosyal üstünlük Hıristiyanlıkta idi. Viyana kalesi önünde, Süleyman, Osman'ının geri ve zalim sisteminin zorbalığına dayanıyordu. Onun için haksızlığı kudretsizliğinden aşırı çıktı. Onun için yenilmeğe mahkumdu ve yenildi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEREBEYLEŞMENİN KAÇINILMAZ SONUCU: İSYAN

AYRIM I

CELALİ İSYANLARI

Kesim düzeni, fiyat kanunu gibi "kıldan ince kılıçtan keskin" bir silahla, Osmanlı halkının azgınca soyulup, ezilişini kışkırttı. Eski Osmanlıların adil idaresine güvenmiş olan halk yığınlarını ve başta köylüleri derin hoşnutsuzluğa düşürdü. Hoşnutsuzluk ayaklanma değildir. Lakin hoşnutsuzlukların günden güne büyüüp devrim derecesine çıkması için gereken sosyal ve siyasi şartları da, gene kesim düzeni yarattı.

Tipik surette *"kesim düzeni isyanı"* diyebileceğimiz ayaklanmalara, Osmanlı tarihi *"Celali isyanlar"* der. Birinci Osmanlı saltanatı Yıldırım bozgununa uğrayınca, Anadolu halk ayaklanmalarıyla çalkanmıştı. Şimdi, İkinci Osmanlı saltanatı veya Osmanlı İmparatorluğu yüz yaşına gelince, isyan, Celali vakaları şekline giriyordu. Her iki isyanlar dalgası da, esas itibarıyla Avrupa'daki benzerleri olan *"köylü isyanları"*m andırırlar. Onlar gibi din bayrağı altında ortalığı allak bullak ederler, en sonra beylerin kahpelikleri ve zorbalıkları altında ezilip giderler.

Halbuki yüzeysel kalan siyasi tarihe bakarsak, art arda yıllarca Anadolu'yu kasıp kavuran ve imparatorluğu uçurumun bir parmak berisine getiren Celali isyanları, alelade çapulculuklardan ibarettir. Ve şöyle iki basamakta hulasa edilebilirler:

933/1526 yılı Baba Zevainon ilk kızılca kıyameti kopardı. "Kayseri civarında Baba Zevainon nam bir derviş, başına Türkmen çapulcuları cem ile huruç etti (ayaklandı). Davası şeriat ve adalet idi. Efaiise gasbı emval ve katli nüfustan (yaptıkları, mallara el koymak ve insanları katletmekten) ibaretti. Binlerce asiler ile kasabalara tecavüze başladı." ("Tarih-i Ebülfaruk" c.III)

Bu isyan bir yıl kadar dayandı. Kayseri sancak beyi Mustafa'nın defterdarı Kadı Muslihittin, asilere öğüt vermeğe gitti. Öldürüldü. Üzerlerine Ka-

raman beylerbeyisi İskender Zade Hürrem Paşa saldırdı. "*Mağlup ve perişan*" olarak "*İçel sancak beyi ile beraber maktuller (ölenler) içinde kaldı.*" ("Tarih-i Ebülfaruk" c.3, s.287) Bunun üzerine, Sivas beylerbeyisi ile Malatya beyi taarruza kalktılar. İlk savaşta üstün geldiler. "*Hatta, Baba Zevainon muharebede maktul olmuş iken asiler gece hucumiyie Hüseyin Paşa'nın ordusunu perişan etmişlerdir.*" (Keza) Paşanın kendisi yaralanıp kaçmıştır.

Ancak neden sonra "Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa, bütün civar beylerin imdadiyie asileri cümiyeten mahs/" (Keza) etmiştir.

934/1527 yılı "*Yenice bey unvanını alan bir serseri dahi, Adana vilayetinde huruç etmişti. Oradaki isyan mühimce idi.*" (Keza) "*/eli halife": "Adana'nın dağ tarafında Türkmen aşiretleri içinde kıyam eden (ayaklanan) Veli halife nam bir sergerde dahi birçok hempa (taraf tar) toplamağa muvaffak" oldu. Ama, sancak beyi Piri bey "Hüsni tedbirleri"ü bu isyanı bastırdı.* (Keza)

Tomuz oğlu adıyla, Edirne-Bursa, arasında türeyen "bir şaki hayli hasarlar icra" (Keza) etti:

Bursa ile Edirne: Bildiğimiz gibi, birinci Osmanlı saltanatı ile, ikinci Osmanlı saltanatının doğuş payitahtları idiler. İkinin arasında bütün imparatorluğun merkezi İstanbul ve Marmara denizi vardır. Ülke ufak yer değil, ama, yılın asıl büyük isyanı Kalender Sultanıdır.

Kalender Sultan: "Hacı Bektaşî Veli ahfadından biri"şlx. "Hilafet ve İsimiyetin tahüsü ve talisi (kurtarıp, yüceltmek) için min tarafillah (Allah tarafından) memur edilmiş Mehdiyi zaman olduğunu iddia etti. (934/1527). Gaile çarçabuk büyüdü. Otuzbin adam başına toplandı." ("Tarih-i Ebülfaruk" c. III. s.290) "*Ayan'ı mahalliye, üiema, şuyuh, dervişan (yerli ileri gelenler, alimler, şeyhler ve dervişler) bunlara iltihak etti.*" İsyancılar, sadrazam ordusunu bozdular. Oldukça geniş teşkilata kalktılar. Sadrazam İbrahim Paşa, Anadolu beylerbeyi Behram ve Karaman beylerbeyi Mahmut Paşalarla *yenicherhin* mühim bir kısmı asiler üzerine yürüdü. "*Sivasmülhakatından (sınırları içinde) Sahfa nam ovada vaki olan azim bir muharebede serdarın ordusu perişan oldu. Hazine ve ağırlıkları asilerin yedi gasplarında kaldı. Telefataın miktarı çoklara baliğ olurdu. Beylerbeyi Mahmut Paşa iie Alaiye beyi Mustafa Paşa maktüller meyandı idiler.*" (935/1528).

"Erbab'ıkıyamın, bu muvaffakiyeti üzerine; Zülkadriye emaret'i sabıkası halkı dahi ayaklandılar... Bu veçhile Elbistan'da idarei mülkiye esası kurmağa başladılar." (Tarih-i Ebülfaruk, c. III, s.291)

Bir imparatorluğu yıkacak derecede yığın hareketleri yapmış isyanları "bir şaki", "bir sergrede", "bir serseri" ile izaha kalkmak tarihi ciddiye almaktır. Bu görünen kabul altındaki Celali isyanlarının iç yüzünü belirtmek

için, şu yanları göz önüne getirmeliyiz: 1- İsyanların doğuş sebep ve şartları, 2- İsyanların tipi ve üslupları, 3- İsyanların bozgun sebepleri.

I- İSYANLARIN DOĞUŞ SEBEP VE ŞARTLARI

Tarihte her isyan hareketinin hiç akla gelmedik bahaneleri olur. Bunlar sebep sayılamazlar. Ama, asıl gizli sebepler bardağını ansızın taşıran vesileler (fırsatlar)dir. Bu vesileler, çok defa üst sınıfların zulmünü halk yığınları önünde en göze çarparca açığa vuran olaylardır.

Anadolu'da Celali isyanlarının vesilesi de, İstanbul'da hükümetin yaptığı iğrenç bir kan içicilik oldu... Süleymaniye'de oturan bir aile ölü bulundu. Öldürenler ele geçemedi. Mahallede bu cinayeti bir Arnavut'un yaptığı söylendi. Hükümet bu dedikoduyu fırsat bildi. Çünkü ileride göreceğimiz başka sebeplerle hareket ediyordu. Hatta belki şayiayı çıkartan veya kışkırtan da kendisi idi. Hemen yabancı işçi Arnavutlardan sekiz yüz biçare koyun gibi toplandı. Hepsi de kılıçtan geçirilerek sözde adalet yerine getirildi.

Havadis, İstanbul'dan taşraya bir bomba patlayışıyla yayıldı. Öldürülen Arnavut amele, Müslüman bile değildi. Lakin taşra Türkmenleri, Müslüman şeriatı namına, bu Hıristiyanların kanını dava ederek ayaklandılar. Gerçi, Türkmenler temiz göçebe ruhlarını kaybetmemiş Türklerdi. Onlardan kuvvetli bir vicdan isyanının doğması pek tabii idi. Ama, vicdan isyanının silahlı isyana dönmesi için, herhalde, hele o zamanki din havası içinde, yabancı Hıristiyanların gadre uğramaları yetmezdi.

Gerçekte isyanın iç sebebi, Anadolu halkının uğradığı görülmemiş soygun ve ezilme idi. O zamanlar modern devlet merkezizetinin ve taşra inzibat kuvvetlerinin hemen hemen hiç bulunmadığı, hayli ilerlemiş derebeyleşme ademi merkezizeti büsbütün arttırdığından; isyanlar büsbütün kolaylaşıyordu. Sekiz yüz masum Arnavut işçisinin koyun gibi boğazlanması, birden şimşek gibi çakıp, mevcut haksız düzenin bütün zulmünü ansızın ve çim çığ aydınlatıvermişti.

"Halkın heyecanı payitahttan vilayetlere de sirayet etmişti. Vilayetler ise, bu gibi asarlı heyecanın tevsii daire etmesine (heyecanlı suçların yayılmasına) daha müsait idi. Çünkü halk, zulüm altında daha ziyade ezik idi. Kıyama daha müsteid(yatkın) idi." (Tarih-i Ebülfaruk. c.3, s.287)

"Fazla olarak viiayat köşelerinde, İstanbul'da olduğu gibi, her vakit emir hükümeti icraya hazır kuvei müsiiha (silahlı güçler) bulunmazdı." (Keza)

Son Osmanlı tarihçileri, genellikle işi en kolay tarafından, şahsi veya tarikat sebeplerle izaha kalkerlar. Ancak isyancıları, "serseri eşkiya" sayan Ebülfaruk bile, tarihte "hikmeti asliye taharrisii" zorunda kalınca, daha ciddi davranmak lüzumunu duyar:

"Meselenin, der, ehemmiyeti, bu gaddarlık, şunun bunun hırsı ve şidet eseri oimayup; esbabı medeniye m üsten id ahvali mevudedden nnütevellüt (zamanın hallerine dayalı sebeplerden) olmasında idi." ("Tarih-i Ebülfaruk c.3, s.288")

"Celalüerin Acemce Şiiliğe rapt'ı amal eylemeleri (yönelmeleri) sevk'i vicdaniden ziyade azap vücudu eseri idi." (Keza s.289) "Osmanlılık o sırada büyük bir buhran geçiriyordu." (Keza)

Gerçekte, isyan için "büyük bir buhran", daha doğrusu "esbabı medeniye müstenid" bir "/çt/ma/buhran" bulunmalıydı. Bu, umum (genel) ve içtimai (sosyal) buhranı, Osmanlı toprak ekonomisinde alıp yürüyen derebeyleşme hazırlamıştı. Buhranın isyana varması için ise, daha özel şartlar gerekti. Osmanlı toplumunda sınıflar teşekkül etmiştiler; hatta kemikleşmek, taşlaşmak istiyorlardı. Bu taşlaşmaya karşı isyanın patlak vermesi için, yalnız alt sınıfların çileden çıkmaları yetmezdi. Alt sınıflar "edemiyorum" terken, üst sınıfların da "güdemiyorum" demek durumuna düşmeleri lazımdı.

Celali isyanları zamanında, Osmanlı toplumunun iktisadi buhranı, sosyal buhrana karışmıştı: Buhran alt ve üst bütün toplum sınıflarını sarmıştı. Siyasi buhranın alevlenmesi, isyanın patlak vermesi için bir kıvılcım kaftıydı. Arnavut işçilerin katliamı bu kıvılcım oldu.

Ekonomik buhranı kesim düzeni yaratmıştı. Bu, imparatorluğun toprak temelini bir anda altüst eden bir devrimdi. Payitahta birkaç Yahudi dolabı ile sarayın herhangi minderi üstünde beş on kavuk, şu yana veya bu yana sallanıvermişti. Belki, Koca Sekbanbaşı'nın anlattığı kulak ve dil kesilme dedikodularını kökten kesmek için, sahipsiz sekiz yüz Arnavut kurban edilivermişti.

Bu ekonomik altüstlüğün imparatorluk ölçüsünde uygulandığı göz önüne getirilsin. Yarattığı sosyal buhranın çapı derhal göz önüne gelebilir. Orada artık, herhangi kapı kullarının "sakal falına" varmaları, yahut birkaç yüz kimsesiz yabancı kellenin uçurulması gibi idari tedbirler para edemezdi. Orada sınıfların sınıflarla ilişkisi ayaklanacak ve hesaplanacaktı.

İsyanın Anadolu'yu seçmesi de tesadüf değildi: İmparatorluk "unsuru asii" sayılan Müslümanlar ve Türkler orada idi. Ve bu unsurlar henüz, bütün direnç kabiliyetlerini kaybetmemişlerdi.

Ait sınıflar "edemez"ier. "Anadolu ahalisi yokluk içinde idi. Geçimleri dayanılmaz haldeydi. Hükümetin zulmüne yerli iieri gelenlerin yolsuzlukları katlıyordu. Hak aramak için başvurdukları hâkimlerden ve kadırlardan, adalet yerine fazladan zulüm görüyorlardı. Kurtuluş ve teselli kapısı göremeyince, rasgele bir gerekçeyle isyan etmekte tereddüt etmiyorlardı." [79] (Ebülfaruk c. III, s.288)

"Erbab'ı kıyamın muvaffakiyeti üzerine: Züikadriye emaret'i sabıkası halkıdahi hemen ayaklandılar. Çünkü, Ferhad Paşa'nın itisafından (yolsuzluklarından) dolayı en ziyade haksızlığa hedef olmuş kıtalardan birisi idi." (Keza, s.292)

Anadolu halkı neden bu kadar "müzayaka" ve "zulüm", "itisaf" görüyordu? Çünkü *dirlik* düzeni esnasında yalnız derebeyleşen "sahip arz"ların soygunu vardı. *Kesim* düzeni ile beraber, evvelki soygun kalkmak şöyle dursun, bir de onun üzerine daha evrensel bir tefeci-bezirgan sisteminin soygunu ve baskısı binmişti. Sömürü katmerlenmişti. Miri toprağın tasarrufu malikane sahibine geçmişti. Rüşvet sistemi devletin halk üzerindeki yükünü de dehşetlendirmişti. Toprak gelirinin bezirgan tefeci eline geçmesi gibi mansıp ticareti de en sonunda gene çalışan halka inen bir bela oluyordu:

"Paşalar mazuidukda (görevden alındıklarında) kapularını dağıtmağa mecbur olup, açıkda kalan i even d ve sekban ve bölükbaşları maiyetleri efradiye kapu buluncaya kadar köyden köye, misafir olurlar ve kendüleri ve hayvanlarını köylüye besletirler idi..." ("A. Ş.: Tarihi Osmani" c, II, s.360)

Üst sınıflar "güdemezler: "Buhran, sadece sıradan halka özel değildi. Üst tabakalara da yayılmıştı. Anadolu'nun önemli bir kısmı esasen düzenli, İsimî düzene uygun yaşama biçimlerine sahipti. Karamanlıların, daha Selçuklular zamanından beri geçerli olan usul ve eğilimleri vardı. Bağlı oldukları usüller özellikle de alışmış oldukları kimi ayrıcalıklar, yeni amirler tarafından iptal edilmiş" "Yeni sancak beyleri, yerli iierigelenlerin ellerinden tımarları, mütevelliliklerizabt edip kısmen dönme yabancısı olan hizmetkârlarına, kölelerine vermekte idiler." [80] (Tarih-i Ebülfaruk c. III: s.289)

"Müşteki olan kadim (eski) ayan memleket, esasen Osmanlılığın aleyhinde olarak muzır tekinat (zararlı öğretiler) icrasına başlamışlardı." (Keza s.290) Onun için kolayca "ayan'ı mahalliye, ulema, şuyuh, dervişan bunlara (isyanlılara) iltihak etti." (Keza s.291)

II- İSYANIN TİPİ VE USLUBU

Bir isyanın karakteristiği, şiarlarından (parolalarından), şeflerinden, teşkilatlarından anlaşılır.

Şiar: Celali isyanlarının parolası, Hıristiyan, Müslüman, bütün köylü ayaklanmalarında bayrak yapılan: *Din ve şeriat* şiarı idi.

Baba Zevaino'nun "davası şeriat ve ada/et idi" Çlav|h-| Ebülfarukc. III, s.287) Kalender sultan, tuhaf bir tesadüf eseri birinci Büyük Millet Meclisinin kullandığı bir tabirle "*Hiiafet'İsimiyenin tehisi ve taaisf*" uğruna (Keza s.290) mehdileşiyordu.

Şef: Şeriat ve adalet bayrağını başta kim çekecek? Az çok fani dünyaya meydan okumuş kimse: "*Baba*" veya "*Derviş*" Selçuk saltanatına coup de grace (öldürücü vuruş) vuranlarda "Babailer"di. Bektaşilik, Babailiğin devamı oldu. Demek, şef tipi, tarikat ve isyan geleneğini taşıyan derviş tipidir.

Unutmayalım ki, derviş: resmi dine karşı halk içine inen bir mistik muhaliftir. Sarıklı hoca; üst tabakanın açık medrese ilmiyle yetiştirdiği kimsedir. Hoca; saraya, derviş halka ve köye bakmıştır. Onun için Celali isyanlarında, medreseci şeriat, üstün sınıfları sağlayan bir afyon gibi idi. Asilerin istedikleri şeriat ise; tarikat imbiğinden geçiriliyor. Bir çeşit "*ıçti-mai adaiet*"e özeniyordu.

Teşkilat: Celali isyanlarında iki teşkilat kadrosu beliriyor:

1- *Tarikat*, 2- *Aşiret*

Bu tesadüf değildir. Gerek Hıristiyan, gerek Müslüman dünyalarında, çöken eski medeniyetlere barbar akınları aşiretlerle yapıldı... Göçebe aşiret, medeni dünyanın tek tanrılı dinini benimsedikten sonra bile, kendi ilk aşiret inançlarını atamadı. Resmi dini "*zahir*" sayarak, eski aşiret inançlarını "*batm*"mûa, içinde sakladı: İslam Türk tarikatlarında Orta Asya Şamanlığı bütün gelenekleriyle yaşadı. Tarikat, adeta aşiretin manevi devamı oldu.

Onun için, Celali isyanlarında tarikatla, aşiret adeta baş başa vermiş göründüler.

"*Baba Zevainon nam bir derviş başına Türkmen çapulcularını cem edüp huruç etti.*" (Tarih-i Ebülfaruk, c. III. s.281) *Veli halife "Adana'nm dağ tarafındaki Türkmen aşiretleri beyinde kıyam eden bir sergerde"* (Tarih-i Ebülfaruk" c.3, s.288) idi.

III- İSYANIN BOZGUN SEBEPLERİ

Celali isyanlarının bozgun sebepleri, klasik ortaçağ köylü isyanlarının acıklı bozgun sebepleriyle aşağı yukarı aynıdır. Bu sebepleri iki grupta toplamak mümkündür.

1- İsyanın *köylü* karakteri.

2- İsyanın *ortaçağ* karakteri.

Bu iki karakter isyanın inkılabı varamayışına kapı açmıştır.

1- İsyanın *Köylü* karakteri:

Sırf köylü isyanları başlıca üç zaaf taşır:

a) Köyde kalmak,

b) Müdafaada kalmak,

c) Çapulculuğa dökülmek.

A- *Köyde kalmak.*• Celali isyanlarının birinci özü, sırf köylü damgasını taşımalarıdır. Hemen hiç bir ciddi isyan *büyük şehirlerde* doğmaz. Baba Zevalnon "*Kayseri avamda*", Yenicebey Adana "*vilayetinde*", Veli Halife Adana'nın "*dağtarafında*", Tomuzoğlu Edirne ile İstanbul "*arasında*"... yani hep köylerde kalır.

Gerçi modern çağa kadar gelmiş geçmiş medeniyetlerin üretim temeli toprağa dayanır, ziraattır. Lakin, medeniyet; ziraatla değil, ticaretle doğar ve ticaret yollarıyla dünyayı sarar. Ticaret ise, gerek kadim, gerekse ortaçağlarda, hep şehir denilen yerlerde merkezleşir.

Köylü, ortaçağda derebeyine karşı yekpare, ama kendi içinde paramparça bir yığındır. Köylü isyanı memleket ölçüsünde bir kuvvet olmak için mutlaka hayati merkezleri ele geçirmelidir. Celali hareketi toplumun hayat düşümleri demek olan büyük şehirleri benimsemek şöyle dursun, onlara sadece düşman kesilmiştir.

B- *Müdafaada kalmak.*

Köylülüğün bir alın yazısı da *lokalizm* denilen mevziilik, ağaç gibi yalnız bulunduğu yere saplanıp kalmaktır. Celali isyanları o damgayla; daima dar ölçüde saman alevleri çıkarmakla yetindi. Zira, köylünün ufku, kendi köy sınırında ve nihayet kasaba çevrelerinde tükenirdi.

Saltanat, daima aynı merkezden, muayyen bir gaye etrafında toplanıp sistemlice saldırdığı halde, Celali ayaklanmalarının sınırları dahi birbirine değmedi. *Küçük mevzii birer yağ lekesi gibi kaldılar.* O kadar ki, Yenice Bey ile Veli Halife ayaklanmaları aynı yılda ve adeta aynı yerde (934 yılı Adana vilayetinde) patlak verdiği halde, el ele vermeden, ayrı ayrı ezildiler.

Bektaşî tarikatı gibi, Tuna'dan, Umman'a kadar kök ve dal salmış bir teşkilatın başı Kalender Sultan bile, köylülüğün bu mevzii, parçalı vasfından kurtulamadı. Orta Anadolu'dan Hatay'a kadar geniş ülkeyi sardı. Üst üste beylerin, paşaların, hatta padişahın ordularını bozdu. Lakin bu zaferlerin kazançlarını kullanmayı bilemedi. Serdarın hazine ve ağırlıklarına el koydu. Ama, işin arkasını getirmeyi düşünmedi. Düşman yenilmişken, peşini bıraktı. Taarruza geçmek şöyle dursun, orta Anadolu'da bile duramadı. Cenup (Güney) Anadolu'ya ricat etti.

Yani hemen müdafaaya geçti. Halbuki müdafa, isyanın ölümü idi. O sayede sadrazam paşanın 80 bin kişilik ordular hazırlamasına, kendi içlerine kadar casuslar sokmak suretiyle "hüsnü tedbirler" almasına bol bol vakit bırakıldı. Küçük üretici ayaklanışlarının tarihi kaderi hep aynı idi:

"Bu sırada Halep'te Kara Kadı demekle maruf olan Hakimüşerin zulüm ve irtikablarını bahane eden halk, am camide maiyeti ile paralamış/ardı. İşbu eser isyanın arkası gelmedi." (Tarih-i Ebülfaruk'dan, c.3, s.293)

Manzara tesadüf değil, bilakis tam "sınıfı determinizm" denilen kanuna uygundu. Küçük aşiretin, dağınık köylünün hareketi de: İkel, kopuk oldu. Mekân içinde: Genişlemedi. Zaman içinde: Süreklileşemedi.

C- Çapulculuğa dökülmek-

Her isyan, devrim adını alabilmek için, yani muzaffer bir sosyal değişliğe varabilmek için, insan yığınlarını mutlaka mevcut çapulculuktan kurtarmayı güden bir ilerleyiş olmalıdır. Ancak o zaman geniş halk yığınlarının sevgi ve yardımını kazanır. Bir de isyancıların çapulculuğa düştükleri tasavvur edilsin: İsyan bindiği dalı kesmiş demektir. Sözde kaldırmaya giriştiği soygunu, hem de bu sefer kanlı kargaşalıklarla daha feci şekilde, kendisi yapıyor demektir. Ordu gibi isyan da, çapula düştüğü anda ölmüştür.

Köylü soyguna uğradıkça, soygun düşmanıdır. Ama, kendisi fırsat bulsa başkasını pekala işletip soymayı yadırgamaz. Ezildikçe zalimin can hasmıdır. Lakin, gözü yukarıda olduğu için; bir kere zalimin yerine geçtikten sonra, kendi hesabına gelince, zulüm yapmayacağı kestirilemez. Çünkü, iktisadi durumu; küçük işletmeyi büyütme hırsına elverişlidir. Sosyal durumu, küçük sömürücülüğe meyillidir. Sömürünün küçüğü ile büyüğünün nerede başlayıp, nerede bittiğini ise Allah bilir.

Onun için bütün saf köylü isyanlarının başına gelen, Celali isyanlarının da başına gelmekte gecikemezdi. Daha ilk andan, *kasabalar, isyanlıların ittifakına değil baskınına uğradılar.* Baba Zevanon:

"*Binlerce asiler ile kasabalara tecavüze başladı. 933 (1526)*" (Tarih-i Ebülfaruk c. III. s.287)

"*Efalıgasbı emval ve katii nüfusdan ibaretti.*" (Keza) Küçük mülkiyet kahramanı köylü, aşırılacak mal görünce dayanamazdı.

IV- İSYANIN ORTAÇAĞ KARAKTERİ

Celali isyanlarının sınıf kökü ile tipi ve üslubu göz önüne getirilince, bulunduğu çağın zebunu (düşkünü) olduğu kendiliğinden anlaşılır. Ortaçağın karakteristiği *dinde* aranır. Yanlış; hatta dine iftiradır bu. Ortaçağ, din kisveli görünüşü ile, her şeyden evvel din dışı bir sistemdir. Ortaçağ, dini değil, daha gerçek manasıyla *mistik* bir çağdır. İnsanlar *realite* (gerçeklik) ile iplerini, bağlarını koparmış, inanılmaz bir mitoloji çağı yaşarlar. Kitle halinde sair fil menam (uyurgezer) gibi hareket ederler.

Celali isyanları bu damgayı taşırlar.

Gaye ve *Maksat.* Katiyen belirsizdir. Ağızlarda bir "şeriat" dolaşır. Ama, şeriatın manasını, en çok söyleyenler dahi pek anlamış değillerdir. Eğer bu din kuralları ise: Karşı taraf, saltanat da, aynı kurallar adına fer-

man okumaktadır. İsyancı şeflere göre şeriatın, en tarif edilir şekli şu oluyordu:

"İdarei Osmaniye 'yi islah etmek, saltanat ve hilafeti tanzimen iade etmek."

Yani, harekete geçen *yiğınlar, ortalığı kan ve ateş içinde bırakıyorlardı. Fakat her şeye hâkim olsalar yapacakları şey gene saltanatı ve hilafeti yerine getirmek* olacaktı: Eski tas, eski hamam yerinde kalacaktı! Evet, bir "İslah", "tanzim" den bahis olunuyordu. Lakin, bunun ne demek olduğunu kimse bilmiyordu. Yalnız, bol keseden: *"Adalet ve saadet devrinin ihdas olunacağı söyleniyordu."*

Müslümanlık o derecede kıyılmış, doğranmış, yamanmış, seksen kılığa uydurulmuştu ki, şeriat sözünden herkes beğendiği manayı çıkarabiliyordu. Adalet ve saadet sözleri de, gene her şeyhin kendi kerametine kalmıştı. Osmanlı saltanatına karşı isyan noktasında herkes birdi. Ama, harekete geçilir geçilmez, yollar ayrılıyordu. Çünkü isyancılar mütecanis (aynı cinsten) bir kitle değildiler. Her sınıf, her zümre kendine göre başka şeriat, başka adalet başka saadet bekliyordu. İsyancılar Babil Kulesinin yapıcılarına dönüyorlar, birbirlerini anlamıyorlar, hatta birbirlerine düşüyorlardı.

Osmanlı toplumunun kendi içinde, kendi kendisini temizleyecek bilinc ve teşkilata sahip yekpare bir devrimci sınıf yoktu. Tek tük ayaklanan aşiretler ise, o çöken medeniyetleri tasfiyeye çağırılı barbar akınlarındaki sağlam, seciye ve disipline sahip, yekpare teşkilatlı fedakâr kudrete sahip değillerdi. Asırlarca içinde kaldıkları Osmanlı toplumunun ufunetinden az çok nasip almışlardı.

O halde, isyancıların muvaffak olabilmeleri için; gökten bir mucize gelmeliydi. Zati, onların da beledikleri bu oluyordu. Başlarına geçen şefler, ancak kendilerini *"Mehdîsanabiliyorlardı. İçlerinden doğacak ilhamla kumanda veriyorlardı. Ne kafalarında bir plan, ne ellerinde bir program vardı. Bu hal, ilk zamanlarda herkesi bütün hoşnutsuzlukları etraflarında toplamaya yarıyordu. Lakin iş ne yapmaya gelince, tereddüt ve felç başlıyordu, her kafadan bir ses çıkıyordu.*

ŞefKalender Sultan, Orta Anadolu'da bütün imparatorluk kuvvetlerini yendi. Yıkıldığına yerine bir şey koymaya sıra gelince, ordusunu bile teşkilatlandırmayı akıl etmedi. *Adeta kendi zaferinden kendisi korktu. Zülkadriyelilerin isyanını fırsat bildi: "Asiler kitabı mezburenin ehemmiyetine mebni (adı geçen yerin öneminden ötürü) oraya iltica ettiler. Ve bu veçhile Elbistan'da idarei mülkiye kurmağa başladılar."* (Tarih-i Ebülfaruk, c.3, s.291)

Ne çare: "Kalender Sultan", yalnız gönül gücüne güvenenlerdendi. Dervişin gönlü öbür dünyaya adanmış ve dönmüştü. Ortadaki dava ise, bu

dünya idi. Yalnız "kalenderlikle bu dünya yürütülemezdi. Nitekim klasik tarihçi en büyük Celali "Mehdi"sini şöyle tezyif ediyordu (aşağılıyordu):

"Tavır ve hareket! İcraat ve muamelatı (işleri ve davranışları), kavil ve emelleri (anlaşma ve amaçları), seviyei fikriyesinin pek basit, pek ka-ienderane olduğunu setredemiyordu (gizleyemiyordu)." (Tarih-i Ebülfaruk c.3, s.292)

"KADRO": Halbuki, kalender sultanın etrafını saranlar, bütün eski Osmanlı derebeyliğinin kurtları, tilkileri, çakalları ve sırtlanları idi. Onlar, dervişin etrafına halk soygundan kurtulsun, herkes Tanrı önünde birbirine eşit olsun diye toplanmamışlardı. Bilakis, kesim usulü üzerine, ilk zaman ellerinden alınmaya başlanan toprak ve imtiyazlar uğrunda silaha sarılmışlardı. Kalender Sultanın "bir lokma, bir hırka" felsefesi ile fukarayı tutuşuna, gizlice dış biliyorlardı.

"(Kalender Sultanın) maiyetinin güzide kısmı, erkanı, ümerası ekseriya eski mevkilerini kaybetmiş ayan'ı memleketten, ümerayı sabıkadan idi. Bunlara dervişin ha i i ve şanı hoş gelmiyor, andan tevahhuş ediyorlardı (ürküyorlardı). İbrahim Paşa işbu zayıf damarı tedbir ve hedef ittihaz etti (yakaladı)." (Tarih-i Ebülfaruk" c. II. s.292)

Onun için, rahat rahat hazırlanmasına müsaade edilen padişah tarafı asıl kaleyi içinden fetih yollarını buldu:

"... Seksen bini mütecaviz (aşkın) asker muntazam oldu. Lakin sadrazam paşa ordunun kuvvetinden ziyade hüsnü tediyyeden semere göreceğini tahmin etti." (Keza) Ötede veziriazam, pek yakışıklı, Parga adasından bir köle Rum oğlanı iken, Manisa'lı zengin kadın elinde büyütülerek sarayda has oda başılığa yükseltmişti. Padişah onun "bir saatlik firakına (ayrılığına) bile tahammül edemez, muhabbetnameier teatisi suretiyle idamei temas ve münasebata devam eder." (Tarih-i Ebülfaruk c.3, s.244) idi.

Kölelikten padişahın kız kardeşini koynuna almaya kadar çıkan İbrahim Paşa kadar, insan mahremiyetine hulül (girme) sanatını bilen kimse mi bulunabilirdi?

Kalender Sultan işinde; yağmurdan kaçarken doluya tutulmuşa dönen eski kurtlar, İbrahim Paşa'nın gizlice uzatılmış nazenin elini öpmekte gecikmediler. Çünkü, sadrazam, bir taraftan: *"zulüm ve özürleri tebeyyün eden (meydana çıkan) ümera ve hükamı (komutan ve hâkimleri) kati ettirdi."* Diğer taraftan: *"Haksız olarak zapt olunan emlak ve vazifeleri sahiplerine iade etti."* (Keza s.292)

Yapılan iş meydanda idi. İsyancılar içine sokulan casuslar: Paşaya dehalet edene (sığınana) eski haklarının verileceğini ortalığa yaymışlardı. Sözün yerine getirildiği de belliydi.

1-"Bunun semeresi çabuk görüldü. İptida Zükadriye ayam Kalender Sultandan ayrıldı." (Keza)

2- "Dehalet edenlere sadrazam tarafından hüsnü muamele edildiği şayi olunca, asilerin takımları çözülmeye, dağılmağa başladı. Bakiyesi (kalanları) dahi kolayca perişan edildi. "(Keza)

3- "Kalender Su itan'ın kesilmiş başı İbrahim Paşa'ya takdim olundu. " (Keza)

4- "Padişah, İbrahim Paşa'nın aidatını 12 yük akçeden yirmi yüke, yani iki milyon akçeye " (Keza) çıkardı.

Büyük Celali isyanları bastırıldıktan sonra, yer yer ayaklanmalar oldu. Bunlar, her isyanın ardından sürüp giden mevzii partizan hareketleri kabilindedir.

Artık geniş halk yığınlarının yerini derebey karakterinde isyanlarla, yenileri kazan kaldırmaları tutar.

Halk tepkileri ancak pek mahalli, mevzii kasabada, esnaf arbedelerinden ileri geçemez.

Osmanlı ruznamelerinde bir kör dövüştür gider. Mesela: Birinci sahne: Dışta geçer. "1000 senesi Erzurum ahalisi oi diyarda kışlayan nöbetçi yen/çer/ler/n züimünden" şikayet ederler. Ferhat Paşa "onları oradan kaidurup", "odalarına geleler" diye emir gönderir. Bu emir: "Erzurum halkının malumu olacak hücum edüp birkaç yenileri düşüp bakileri şehirden taşra oldular."

İkinci sahne-. Payitahtta sadrazam divana gelmektedir. "Yeniçeriler,• "Bizi kırmaya Erzurum'a emir gönderilmiş. Padişahın buna rızası var mıdır?" deyu vezire hücum" ederler. Padişah hücumun sebebini sorar. Yeniçerilerin kendi ağalarından şikayetçi oldukları cevabı verilir. Bunun üzerine yenileri ağası Sunturcu Mehmet Ağa azi olunur! Sonraa Sunturcu'nun bahis konusu olmadığı öğrenil/r. Sadrazam azi olunur, "(s.86-87)

AYRIM II

İRTİCA

Tarihte toplumu organa benzetenler, tarihi canlı bir insan varlığı saymaları bakımından belki de kısmen haklıdır. Organ gibi, tarihi yapılar, medeniyetler ve devletler de, kolay kolay ölmeye razı olmazlar. Bir toplumun ölümden kurtulması için tek çare; damar sertliğinden ihtiyarlamış hale gelen şeklini atıp, yeni bir düzene geçmesi, yani devrim yapmasıdır. Devrimini başaramayan toplum, kör kuvvetlerin esiri halinde kör dövüşüne benzeyen isyanlara düştü mü, bu isyanlar, insanlığa bir *diriliş*, rejeneresans (yeniden filizleniş) getirmek şöyle dursun, bilakis, mevcut filizleri yolarak, her türlü tepki kabiliyetini yok ederek, büsbütün daha geri bir sisteme yuvarlanışı getirir. Buna *irtica* denir. İki rahmetten biri: Ya devrim için silaha sarılmak; yahut sarılıp da muvaffak olamadın mı gericiliğin en koyusuna tekerlenmek.

Osmanlı toplumunda sık sık görülen tepkiler başka türlü olamazdılar. Birinci Osmanlı saltanatı "ihtiyarladığı", derebeyleştigi zaman iç ufunet çıbanı, dışarıdan atılan demir neşterle (Timurlengin kılıcı) ile boşaltılmıştı. İstanbul'un fethiyle başlayan imparatorluğun dayandığı *dirille düzeni*, daha fazla ömürlü olamadı. Arada bir yüz yıl daha geçer geçmez derebeyleşti. O zaman, tefeci-bezirgan gelişimine uygun, sessiz sedasız bir müthiş ihtilal saray dehlizlerinde hazırlanıp kanunlaştırıldı: *Kesim düzeni*, (mukataalar devri).

O zamana kadar, gerek ilk göçebe teşkilat ve ruhu yüzünden, gerekse fütihat dalgalanışının istikrarsızlığı yüzünden, "beytümali müslimin" her şeyin ve toprakların üstünde idi. Devlet teşkilatı da, oradan kuvvet olarak üstünlüğünü muhafaza ediyordu. Seller göl olup sular durulunca, müthiş devlet dalgaları da hükümlerini kaybettiler. Osmanlılık, yavaş yavaş teşekkül eden büyük toprak sahipleri sınıfının emri altına girdi. Eskiden, yani dirlik düzeni üstün rejim iken, toprakların kontrolü, subaşı, sancakbeyi, beylerbeyi, vezir gibi devlet memurlarının elinde idi. Şimdi ağalar, beyler ve paşalar, büyük toprak sahiplerinin eline bakmaya, yahut arazi sahibi olmaya mecbur kaldılar. Çünkü resmi devlet memurlarının üretim temeli üzerindeki tesirleri kalktı. Toprak ekonomisi doğrudan doğruya malikane ve evkaf sahiplerinin eline geçti.

Malikane ve evkaf demek, eskiden topluma ait toprakların, şimdi din veya devlet efsuniyle başları haleleşmiş, devlet adamında kavuklaşmış, din adamında sarıklaşmış birtakım şahıslara geçmesi demektir. Üretim temeline, toprağa hâkim olan sarıklı veya kavuklu mukataacılar, gerek top-

rakta çalışan çiftçi ve halk tabakalarına, gerekse, toprak ilişkilerinden tecrit edilmiş beylere ve paşalara, dirlikler dolayısıyla de tüm topluma ege-men oldular.

"Ve bazı dirlikler dahi malikane olarak ve İslam ululama vakıf kılınarak Allah kullarına zulmedip ayaklar altına alarak, vezirler sınıfının zayıflıkları ve bozulmaları ve vakıfların serbest malikanelere müdahaleleri sonucunda, her tarafta üzüm bağları misali derebeyleri eşkiyalar peyda" [81] (Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat") oldu.

Halk; derebeylerin kölesi, beyler ve paşalar; hâkim sınıf arazi sahiplerinin aleti ve oyuncuğı haline girdi. Bu aşama başlıca iki şekilde; bir aşğıdan yukarıya, bir de yukarıdan aşağıya gelişmeyle olgunlaştı:

1- *Ayan* denilen mütegalibe, para beylerinin (aşağıdan ekonomik temelden) toprak beyi haline gelmeleridir.

2- DerebeyleriMansıp beylerinin dereboylarını tutarak toprak beyi haline gelmeleridir. Bu, yukarıdan, siyasi ve idari yoldan iktisadi derebeyliğe varıştır.

Resmi tarih hicri 11. asrın (miladi 17. asrın) ilk yarısında Celalilerin yok edildiğini, hicri 12. asır sonu ile 13. asır başlarında (18. asır ortalarında), yani Celalilerden 1 asır sonra *ayanlaşmanın* baş gösterdiğini yazar. Gerçekte işaret etmiş olduğumuz gibi, bizzat Celali isyanlarında ayan mühim rol oynamıştır. Lakin ayanın, belli başlı bir üstün sosyal sınıf hâkimiyeti kurması, Celali isyanlarında saltanatla uzlaşmasından sonra kuvvetlenmiştir. Hele isyanlardan yüz yıl sonra, elbet, memleketin mutlak iktidarı haline gelmiştir.

Demek, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın yüz yıl önce, modern çağa geçmek üzere içinden fırladığı derebeylik çağına girer. Avrupa kapitalizmi ve "batı medeniyeti" alır yürürken, Osmanlı İmparatorluğu kötü ve gerileyci bir ortaçağ karanlığına girer. Osmanlılık ile batı Avrupa, 17. asra kadar at başı beraber giderlerken, ondan sonra batı dünyası atını sürüp geçer. Osmanlı geri kalır. Hatta geri döner. Bu ricatin "niçin"ini sonraya bırakalım.

Evvela "nasıl" olduğunu hatırlayalım.

Osmanlı çöküş prosesi, muhtelif safhalardan geçer. Derebeyler sınıfı yerleşip kökleşince, azıtan ayan devri, cemiyetin bütün katlarında soysuzlaşma tecellilerini gösterir:

İktisadi bakımdan köy ekonomisi geriler. Köylü yoksullaştıkça kaçar, köyler *ıssız/aşır*.

Sosyal bakımdan köyleri bırakıp kaçan halk, büyük şehirlere yığılır. *Kanserleşen payitahtlar* belirir.

Siyasi bakımdan ilk iki tecelli sonunda imparatorluğun *aşınma* ve *dağılma* alametleri belirir.

Bu olayları şu üç bölümde toplayabiliriz: 1- Mutlak derebey hâkimiyeti: İrtica, 2- Derebey çözümlüğü; 3- Kanserleşen payitahlar.

I- MUTLAK DEREBEY EGEMENLİĞİ: İRTİCA

Derebeylik de şüphesiz bir sosyal düzendir. Yani, toplumda derebeyleşme, yalnız bir sınıfın kendi sınırları içinde kalmaz. O sınıf hâkim ise, toplumun mevcut bütün başka sınıfları ve bütün müesseseleri üzerine ayrı ayrı kendi hâkim damgasını vurur. Celali devrinde Osmanlılık, isyanları mağlup etti. Ama, gerçekte, kendisi derebeyliğe mağlup oldu.

Osmanlı "*ayan*", Osmanlı saltanatına karşı "Kızıl horoz"u yani köylü isyanını bir korkuluk gibi kullandı. Sarayın ve devlet cihazının ödünü patlatmakla kalmadı, bezirgan-tefecî kapitali de, Osmanlı derebeyliğinin patentesi altına aldı.

"Ayan"ın iktisadî kökü, sosyal manası nedir? ortaçağ Avrupasında olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda dahi, para beyi, kendini ne kadar zengin olsa, emniyette hissetmez. Daha emin bir sosyal durum ve daha imtiyazlı bir mevki edinmek için, asaletin şartı olan toprağa özenir. Para birikir birikmez, toprak beyi, arazi sahibi olmaya can atar. Toprak beyliği, adeta para babalığının kaçınılmaz sonucu olur.

Bu aşama, şüphesiz "*kuvetiu vüzeranm ademi vücutlarından naşi* (etki alanlarından uzak)" (Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat) değildi. Çünkü, bir zaman "kuvvetli" olan vezirlerin, sonra durup dururken, hem de toptan kuvvetsizleşmeleri kör tesadüften ileri gelmez. Zaafın genel iç sebeplerini yukarıda gördük. *Dış* sebepleri üzerinde ise, yeri gelince duracağız: Bu, dünya tarihi bakımından Osmanlı yıkılıştaki âlemşumul (evrensel) determinizmidir.

Para babası, akçelerini işletecek daha kârlı bir iş, mesela Avrupa'daki "Şark Hint kumpanyadan gibi teşebbüsler bulamadı mı, ister istemez toprağa yatacağı. O sayede, hem parasını elinden kolayca alınmaz, mukaddes köklü, şahsî mülkiyeti kılığına sokmuş oluyor, hem de, toprak yoluyla çalışan halk tabakalarına hükmederek toprak beyi durumuna girmekle, memleketin hâkim, imtiyazlı derebey sınıfına katılmış, iktisadî kudretini siyasi kudretle perçinlemiş bulunuyordu.

Para babası akçeyi nereden buluyordu? Bilhassa kesim düzeni sayesinde açılan bin bir vurgun yollarından. O yolları tekrar sayacak değiliz. Yalnız derebeyliğin; toprak ekonomisi üzerine bezirgan-tefecî kapital saldırmasıyla doğduğunu bir kere daha belirtmek yerinde olur. A. Şerefin "*Ne-*

tayicül Vukuat" (Olayların Sonuçları)dan hulasa ettiği "Tarih Osmani" fıkralarında bile, ayanlaşma prosesi açıkça okunabilir.

"Ayan" kimdir? *"Memleketlerinin ağniya'smdan (zenginlerinden) ve es-hab'ı haysiyet ve nüfuz"olanlardır. Bu "ağniya", nüfuz ve zenginliklerini nasıl elde ettiler? "Veiahe ve mutasarrıfına (vali ve mutasarrıflara) ümitlerinden ziyade menfaat ibraz ederek mütesellimliği ve voyvodalığı deruh-de etmeğe başladılar."* (Tarih Osmani, c.2, s.261)

Mütesellim : Sancak idaresine, *voyvoda*: Kaza idaresine, sancak beyi veyahut beylerbeyi tarafından tayin edilmiş memur demektir Ayan bu mütesellimliği ve voyvodalığı ele geçirince ne yapar? Memleketin "mürettebatı emiriye"sini (devlet vergilerini) ve memleket masarifini: *"Eşrafi'beldeie biimüzakere ifa ve tesviye* (Belde ileri gelenleri ile görüşerek uygulayıp düzenleme)" (Tarih Osmani, c.2, s. 261) eder. Gerçekte, mütesellim veyahut voyvoda olan zat, ya daha evvelce, yahut daha sonra: *Cizyedarlığı, mütezimliği, deruhdeciiği, mubayaacılığı* da üzerine almış bulunur. Zamanla *"nazır", "naip", "kadı"* gibi *"Hükam'ı şer'i şerif: Yani narh* koymağa memur adliye mesnedleri de, ayan adamlarının eline geçirilir. Bu yüzden, III. Selim devrinin islahatçıları, yaptıkları teklifler sırasında, bilhassa bu mütesellim, voyvoda, cizyedar, mültezimlik işleriyle nezaretlerin, niyabetlerin ve kazaların *"yeriye"*- yani mahalli ayana verilmemesini ileriye sürerler. Ancak o sayede:

"Aczei riaya (aciz çiftçiler) yerlerin esiri gibi muamelelerinde ve zuium, ve gadir ve taaddierinden masun olacakları (korunacakları)" (Beriyelşanlı "Nizamı Devlet Hakkında") kabul edilir. *"BuMisilluzabitan ve hukam asitane (İstanbul) tarafından tayin olundukça umuru memaikayan ve derebeyi/eri ellerinden çıkup zuium ve taaddierinden fukara ve raiyet "memun"(emin) (Keza) kalır, sanılır.*

Bu tavsiyeler de gösteriyor ki, "ayan" devriyle beraber ve o devirden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu toplumu ikiye bölünür: Yukarıda "zalim" derebeyler, aşağıda "yerlerin esiri" adlı toprakbent yığınları... Adi tefecilik ve bezirganlıkla işe başlayan yerli unsurlar, yavaş yavaş toprak sahibi olurlar. Sivriildikçe derebeyleşirler. İmparatorluğun bütün iktisadi münasebetleri gibi, sosyal ve siyasi çarklarını da ellerine geçirirler. Bir sözle derebeylik, bütün imparatorluk müesseselerine damgasını vurur.

1- EKONOMİK SOYSUZLAŞMA

Toprak gelirleri derebeylikte kalır: İlk fütühat çağlarında, ele geçen yerlere namuslu *"muharir"l&r* gönderilir; her türlü hasılat hesaplanılarak deftere geçirilirdi. Zamanla değişen artan iratlar şunun bunun eline bırakılmaz-

di. Sonraları, gördüğümüz mekanizma ile, "tahrir" usulü (Osmanlı istatistiği) çarçabuk rafa konuldu. Toprak münasebetleri değişti. Üretim kendine göre yeni fayda ve ürünleri belirdi. "Halatı cedide ve Varidat Muhaddeseyi adiyede zuhur etmekle, oi makule zevaid fevaidi ayan ve derebeyleri zapt ve ahz edüp telef ve heba" eylediler. (Beriyelşamlı: Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat)

Evkaf toprakları derebeyleşir. Evkaf, daha ilk doğuşta, Müslümanların orta malı olan toplum topraklarını yarı resmi yollardan aşırıyordu. Lakin, hiç olmazsa, zamanı için bir çeşit sosyal yardım ve nafia işi gibi, az çok sosyal bir görev yapan, yararlıca bir hırsızlıktı. Derebeylik yayılınca ve hâkim olunca, evkaf da onun çapulundan kurtulamadı. "Netice evkaf mahv ve indiras olmuş (kökten yıkılmış) iken bakiyei evkafa merbut (kalan vakıflara bağlanmış) kârı vesair arazi ve bakam hasılatını ayan ve mütegaibe makuleleri beyhude eki ve beig ettiler (yiyip yuttular)." (Beriyelşamlı: Keza)

Sanayi ve madenler derebeyleşir. Ortaçağda, küçük zanaatlar dışında az çok büyücek birer teşebbüs olan sanayi işletmelerinin başlıcası madenlerdir.

Osmanlı'da ana toprak yığını gibi, yer altı zenginlikleri de toplum mülkiyeti sayıldığından, maden işletmeleri, kendiliğinden-devletçilik bilinmediği halde-devlet elinde bulunuyordu. "Maden emini" denilen kimşelerin kontrolünde işletilirdi. Zamanla, (tıpkı mültezimler ve cizyedarlar gibi) maden eminleri de aynı usulle derebeyleştiler. O zaman, artık, maden işletmek gibi külfetle uğraşmaktansa, maden işçilerini işletip soymak daha kolay geldi:

"Mesmu olduğuna (işitildiğine) göre, Ergani ve Keban ve Gümüşhane madenleri emnası (eminleri) maden'hafriyata say etmeyüp (çalışmayıp) paşalar ve voyvodalarınisüllü reayayı maadinden intifa edüp (yararlanıp) oi veçhile idarei umur ederlermiş bunun meni ve madenlerin ima/f (Defterdar Şerif Efendi Layihası)

Ticaret Derebeyleşir. Daha Kanuni Süleyman devrinde, bezirgan-tefeciler sermaye, toprağı (kesim düzeniyle) kemirmeğe başladığı vakit, mansıp sahipleri işi en kaba şekliyle bezirganlığa ve tefeciliğe dökmüşlerdi. "Erbabı menasibin kimi piriç bezirganı ve kiminin hanesi attar dükkânı ve ken düşü bakkallık ve... neuzubillahi taai sarraflık eyeyüp, bu mürtekatat'ı ricali devlet bunlardan olmamak gerek." ("Asafname" El Yazması, Yaprak 12)

Sonra, o ilk İslamlığın sereserpe "helal ticaret"i ortadan kalktı. Mahalli küçük bezirganlıklar bile, eşraf ve ayan koltuğuna sığıntı oldu. Bir misal: 18. asrın ilk yarısında Bartın kazasına bakalım: Haftada ancak bir pa-

zar kurulus. Çamaşır, çıra, keten tohumu, pestil, ceviz yağı, keten ipliği, sigara, kereste gibi şeyler satılır. Pazar yerinde: "*Kadı ve müftü ve İstanbul gümrüğü tarafından birer adam oturur. Bezirgan geiüp metalarını İbrahim Paşa hanına vaz edüp sakin olurlar.*" Ticarete yalnız bu üç resmi memur kırıssa ne iyi. Bezirgan, iş yapabilmek için asıl mahalli derebeylerden birine kapılanmalıdır: "*Her biri bir mütegaHibeve istiareye {bağlanmaya} muhtacdır. Ve serdarları dahi kendilerinden melundur.*" (Cihannüma"nın "İlave"si! Ahmet Tevhit hediyesi nüshadan, *Ülkü* 85, mart 1940)

2- ÜST YAPIDA SOSYAL-SİYASİ SOYSUZLAŞMA

Sivil idare derebeyiesir. Ayan sınıfı, daha teşekkül ederken, memleket idaresinin ana çarklarına işlemiş bulunur. Yavaş yavaş palazlandıkça yukarı kademelere doğru el atar. Devleti kontrol altına alır. Halkı "yerlerin esiri"ne çevirir. Önce, voyvodalık mütesellimlik gibi, alçacık, fakat kaymaklı işlere giren unsurlar, orada yükünü yaptıkça, kuvvetlendiği ve yapabildiği ölçüde bağımsızlık peydahlar. Hükmünü nesilden nesile sürdüren bir sülale, handan küçük saltanatçıklar kurar. Resmi tarih, bu idari soysuzlaşmayı: "*Hoşnut"luk, "iktidar", "dirayet"* gibi sözlerle izaha çalışır:

"Sahibi dirayet olanları, hem memuriyetini, hem ahaliyi hoşnut etmekle tezyidi şan (şanı çok artmış) ve servet ve tesisi Bünyan (binalar yaptırmış) asabiyet' edüp, vefatları vukuunda ya hanedanından veya mensubatmdan bir muktediri anın makamına kaim olurdu." Aydm'da Karaosmanoğulları, Boiu'da Cebbarzadeier gibi sülaleler, "zengin ve namdar ocaklar teşkil" ederlerdi." (A. Şeref, Keza, c.2, s. 11) İçlerinde "valiliğe kadar irtifa edenler oldu." (Keza) (Bugünkü demokraside: vekilliği bile beğenmeyenler çıktığı gibi).

İmparatorluğun sosyal bünyesinde bu kadar yer eden derebeyiler, üstte bocalayan merkeze bağlı Osmanlı memurlarını hiçe sayarlar; alttaki halkı diledikleri gibi ezerler. A. Şeref bile, bir sayfa önce ayanın hoşnutlukla şan kazandığını yazarken, bir sahife sonra belirtmek zorunda kalır: "*Evaii kurun saisi aşrede (13. asır hicri/18, asır sonları) Anadolu ve Rumeli'nin her köşesinde böyle birer ayan türeyüp"* ayanın "*bir takımı ahaliyi ezmekle iktisabı servet ve kudret"* eder. "*Ahali hakkında mucibi şikayet muamelat itisafkarane"* bulunur. "*Memurin'i devlete karşı da izharı nefret ve nuhuvvet, eyeyüp", "Erbab'ı kudretten derebeyleri zuhur edüp vaktten vu vakt hareket'/ serkeşaneieri (zaman zaman itaatsizlik hareketleri)"* görülür. (Tarihi Osmani, c.2, s.262)

Ordu derebeyiesir. Kara ordusu: Eski dirlikçiliğin en soysuz şeklini mukataalara uygular.

Mukataaları: *"İtaatsiz sipahiler görev yapıyoruz diye, kamu malını zaptetmekte, rüşvete yöneip, fakir çiftçilere türlü zulüm ve eziyet etmekte. Bundan başka mu kata a gelirlerinin az bir kısmını devlete verip kalan çok miktarı kendileri yiyip yutarlar."* [82] ("Nizamı Devlet Hakkında..." Beriyyeşamlı, A.T. Hediyesi)

Hele sınır boyları bir mahşerdir/ *"Sınır boylarında ocaklı adında gayretsiz ve hamiyetsiz soyut bir sınır koruyuculuğu unvanıyla, fakir çiftçiye zorla sataşma ve istemeden dış kirası dağıtma gibi bahanelerle ."* [83] ("Nizamı Devlet Hakkında" Beriyyeşamlı, A.T. Hediyesi) halkı soyarlar.

Donanma: Kara ordusundan aşağı kalmaz. İşi gücü, deniz kıyısı ve ada halkını soymaktır:

"Sultanlık ordusunun komutanları ve askerleri yalnız deniz kıyısındaki ülkeler ve büyük şehirlerde zulüm ve yıkım yapmakla kalmayıp, özellikle adalarda yerleşik ada çiftçilerini soymak hususunda mesailerini harcamalarıyla." [84] ("Nizamı Devlet Hakkında..." Beriyyeşamlı)

Ordu *işesi*, milletin başına beladır. Defterdar Şerif Efendi, reayadan harp emini olarak bir yerine 4-5 misli vergi alınmasının kötülüğünü anlatırken tekrar eder: *"Kalyon kerestesi ve levazımı sairesi Devleti Aliye'nin camii mühimmat ve zehairi (malzeme ve zahiresini) adeta halkın rızasıyla ve rayıcı üzere mubavaa olunup istihdam olunan ameleye adet üzere ücret verilüp şu beiki İstanbul'da vesair mahalde halk malını Devleti Aliye'ye satmakla gayrılara satmak müsavi ve amele dahi saire işlemekle Devleti Aliye'ye hizmet etmek bir olup ahz u itaya katiyen teke i/ç/ı/yapılmamasını tavsiye eder.*

Bundan anlaşılıyor ki, en normal zamanda, ordu, donanma ihtiyacı için gereken mallar zorla alınır, istenilen fiyatla ödenir. Tutulan işçiler angarya ücretiyle çalıştırılır. Artık sefer zamanları, bu satın almaların ve ordunun nasıl bir afet olacağını anlamak güç değildir. Koca Sekbanbaşı, "yoldaşlarını tenkit ederken bu ciheti şöyle tasvir eder:

"Rumeli ve Anadolu'da konuştuğunuz müsiüman ve reaya haneleriniyakup yıkup ve ayallerine ve kızlarına ei uzatup bunca fazahat (alçaklık) ederek." ("Hulasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam")

Kültür Derebeyleşir. Kanuni Süleyman'a kadar olan devirle, ondan sonraki devrin kültür farkını anlamak için, *"Aşık Beşezade"* tarihi ile, Hoca Sadettin'in *"Tac'ut Tevarih"*m karşı karşıya getirip okumak yeter. Aşık Beşezade, açık Türkçe ve kısa cümlelerle tertemiz bir realizm güder. Tacı Tevarih: Onu kopya ettiği halde, yer yer tahrife kalkar. Ağdalı, karanlık, yarı Arapça yarı Farsça bir dil kullanarak, Tarih ilmini en kötü manasıyla divan edebiyatının yamalı bohçasına çevirir. Neden?

Çünkü, Süleyman Kanuni'ye kadar, Osmanlı kültürüleri, bugünkü ana dilimiz olan Türkçe'nin gayretli kurucularıdır. Tekke edebiyatından tarihe ilmine kadar her bahiste; halka inmek, halka anlatmak için uğraştıklarından, öz Türkçe'ye dört elle sarılırlar. Orta Asya'dan yeni gelmiş, göçebeliklerini tamamıyla kaybetmemiş bir toplum, İslam medeniyeti gibi ömrünü doldurmuş, kargaşalı kültür mahşeri ortasındadır. Bu şartlarda öz Türkçeyi kullanmanın güçlüğü Türk dili kurucuları pek iyi bilirler. Ona rağmen, büyük iş yaptıklarına inanarak ileriye atılırlar. Çünkü halka inançları kuvvetlidir. Arapça ve acemce anlamayan Türkiye halkına kendi dilleriyle bir şeyler öğretmek isterler. Bilhassa Osmanlı'dan evvelki Selçuk sultanatının Türkçe'ye karşı ihmali ortadan kaldırmaya çalışırlar. Anadolu'da Türk milletinin yeni bir toplum olarak doğum sancıları geçirdiği çağda, bu durumu en iyi anlatan Aşık Beşe'dir:

" Türk diline kimesne bakmaz idi-Türkiere her giz gönü i akmaz idi.

" Türk dahi bilmez idi bu di Heri-ince yolu, ol ulu menzilleri."

Fuzuli, "Hadikat'ü Saada"sının ön sözünde, Türkçe meram ifadesine girişirken evliyalara sığınıp, Allaha: "Sen bilirsin!" demek zorunda kalır.

"Eğerçe ibaret'i terkide beyan deşvardır. Zira ki ekseralfazı rekik (kekeme) ve ibareti na-hemvard/r (uygundur). Ümittir ki himmet'i evliya itmamına müsaid ola ve encamına muavenet kıla: Şiir:

(Ey feyzi resadi arab ve terk ü acem

kıldın arabı efsahı alem

ettin feshai acemi aysi dem

Ben terk'i zebandan iltifat eylemeğim).

İlahi! vakfı keyfiyet'i ha i ve alem'i dekaıyk'ı e fal, sen biliyorsun ki, senden gayrı muayyen ve mezaherem yokdur. Ve etraf ü vecanibde hased ve men'andım çokdur."

Toprakların genellikle toplum mülkiyetinde kaldığı bu ilk çağ, Osmanlı İmparatorluğu'nun halaylarıdır. Hâkim ideoloji, elbet ve ister istemez gene dindir. Lakin, din Irak'ta, Acem'de derebeyleşmiş olmasına rağmen, Anadolu'da adeta rönesansa (dirilişe) uğrar. O devrin kültüründe, bir fütuhât kılıcı kadar keskin ve hamleci, ideal kadar parlaktır. Göçebe geleneklerini kaybetmemiş Osmanlılığın maddi zafer gücü, manevi kudretiyle atbaşı gider. Bunu bütün imparatorluk tarihinde, Şeyh Mahmut'un, nasılsa ziyan edilmemiş olan şu beytinden daha güzel ve daha yüksek ne ifade edebilir:

" Velayet gösterüp halka, suya seccade salmışın

" Yakasın Rumeünün dest'i takva ile almışın."

Gelibolu'ya sal ile geçiş, "*Suya seccade salmak*" kabilinden bir keramet gibi gösteriliyor. Ve "Rumeli yakasının kanlı kılıcıyla değil "*Desti takva ile*" (inanç gücünün eliyle) zapt edildiği anlatılıyor. Osmanlı, tarih yolunda bir temizlik yaptığını sezmektedir. Bu temizliğin büyük insan yığınları harekete gelmedikçe olamayacağını bilmektedir. Teşkilatçı ve güdücü yığın Türk'tür. Onun için, en koyu din propagandası bile, Türk'ün Orta Asya inançlarıyla harman edilmektedir. İslam akideleri, Şamanizm aşısı ile rönesansa uğratılmakta, yani diriltilmektedir: "*Mevlud'ü* yazan Süleyman Çelebiler, "*Muhammediye*"yı yazan Yapıcızade Muhammet'ler, Türkçe'nin en güzel ve ince örneği olan Osmanlı Türkçesini işlerler. Onun için, gerek Mevlut, gerek Muhammediyeler ve Ahmediyeler, bugüne kadar, kara halkın kucağında heyecanla saklandı. Bugün bile, Türk dilinin ölmez anıtları sırasındadırlar ve hem araştırılan, hem yaşayan birer hazinedirler.

"İsiamda Ahmet ve Necati-idarei di/şikeste zatı

"Terkisahne temelkomşuar-ama temeligüzeikomşular."

Miri topraklar kesim düzenine girince, Osmanlı idaresi kitlelerin bir çirpıda halkla temasını kesti; araya giren tufeyli zümre ve sınıflar çoğaldıkça, Osmanlı sistemi halktan uzak ve halk düşmanı kesildi. O zaman, hâkim edebiyat da bu modaya uydu: Halk edebiyatı olmaktan çıktığı ölçüde, Türkçeden kaçtı. Saraç çiraklığından "*reisülşuera*" (artık şairlerin de bir derebeyi!) mertebesine çıkan, Sultan Süleyman ile üç halefine nedimlik eden Bakî, edebi irticai bütün şiddetiyle başaracak durumda idi:

"Bakiye seza olunsa tayin

"Tabir'imüceddet ve(...)"

Gerçi öz Türkçe olmadığı gibi öz Arapça veya Farsça da olmayan bu Arap-Acem düzmesi divan edebiyatı dili "yeni" bir şeydi. Ama onu icad eden "*müceddit*" denilebilir miydi? Müceddit "uydurmacı" manasına gelirse, evet. Nazımda, Bizansvari tumturaklı lakırdı; "tarzı kadim" öyle bir şeydi:

"Ey payebend damına kayd nam ve teninin

" Ta ki havai meşguiei dehri bi dert/n?"

"Ey öneğilme kaygusu" denilen tuzağa ayağını kaptırmış kimse:

Dünya işini hava cıva sayan bu iki mısralık 13 kelimedenden bir tanesi bile Türkçe değil!

Zaten o devirde Osmanlı kültürlüsünün sayısı bir avuç değil, bir tırnak altı kadar yeri ancak tutar. Öyle bir yerde bunların kullandıkları dil öyle içine girilmez imtiyazlı bir ehram kılığına sokulursa, insan kafasının hayrını görmeli. Türkçe, Türkçelikten çıktı: "Osmanlıca" oldu. Fakat bu, kadim imparatorlukların, bir çok aşiret lehçeleri üstünde gelişen müşterek kavim

dili değildi. Mesela Yunan yahut Roma medeniyetlerinin dilleri topluma mal edilmişti. Osmanlıca'nın divan dili, bir "Hizb'i Halil'in (seçkin zümre) sınırını aşamazdı. Fakat o hizb'i halil için bile, o dil, bir kapalı tarikatla mahsus ayin dili kabilindendi: Osmanlı kültürüsü yazarken, o dili ağdalandırıp gevelerdi; ama konuşurken insanlar gibi: Türkçe konuşurdu. O yüzden Osmanlıca, bin bir dil ve şivenin sentezi değil, uydurma bir marifet argosuydu.

Neden bunu yapıyorlardı? Sosyal gerilik zihinleri o kadar bunaltmış ve afyonlamıştı ki, derebeyleşme o derece beyinleri kemikleştirmişti ki, Osmanlı kültürüleri niçin halktan gizli argo kullandıklarını sıkılmadan itiraf ediyorlar, daha doğrusu, lafımızı halk anlamıyor diye övünüyorlardı:

"Buna rehaneimurabba/ tarh/ meimui satih'il mühendishanei satyesat kelim ve evanü türve ve eyham ile vakıfı ulemai (iam: yazmalar) Ham kılınup efanin (efanin: sarılı sık ağaç dalları) kitapdan iki mutarra (taze) bab tertip olundu ki zinhar şartı vakıfzümrei avama yol vermeye ve bu bigar hanei mücella zemin mutta la zaman, şahane sünbüzar hutut'u meşkin ve eşcari persumar mu fi rengin **ile mahsus ürfai kerem olup cedvei (hılkariden) Çar dıvar İle tahdid kılındı ki tahdit devirbaş (ev baş mı?) hame ile harem muhteremeyne cahil ve nadan girmeye** (iem-harere): iayık bu kim bu ruzei darüikarar huüd erbabı Hme mesken ola gayrı girmeye

Nadan deyuvuş dehen marharmeden girmek murat ederse duam oi ki irmeye" (Hazzabülkitap "Ziyl Şekayık" Latai s.4)

Bu hangi dilde ne söylediği güç cümleli beş, on, yirmi satırı-becerebilirsek! Şöyle tercüme edebiliriz:

"Şu söz kilim keçesinin döşenip dayanması ve "türbe ve ipham" denilen iki yüzlü laf etmenin dört köşe tarhlı parlak mühendis evi yüzlü kârhanesi ile, bayrak bilginlere vakf ettiğimiz kitabın, birbirine sarılı sık dallarından taranmış iki kanatlı taze bir kapı meydana getirildi ki, sakın ola, vakf edenin şartı: *Halkdan kimselere yol vermesin* ve bu tabanı celali, zamanı yaldızlı nakışı dept evi: Misk kokan tarhlı şahane sünbül bahçesi ve rengarenk manalı meyve dolu ağaçlarıyla, yalnız şeref ve izzet sahibi ariflere mahsus olsun (bir söz okunamadı, galiba padişaha mahsus) ana dereden dört duvarla sınırlandırıldı ki, cahil ve nadanlar (kaba) kalem çapkınları onun sayın haremine girmesinler.

"İşin layığı budur ki, bu ölmezlerin oturma evinin bahçesi ilim adamlarına mesken olsun. Buraya başkaları girmesin. Şayet nadanlardan biri kalem yılanının dudağından dev gibi girmek isterse-duamız budur ki-ermesin!"

II- DEREBEYİ ÇÖZÜLÜŞÜ

Mutlak derebey hâkimiyeti nereye varır? Bütün sosyal bağların çözülüşüne. Bu çözülüş biri *santrfüje* (kuvveyi an'el merkeziye) merkezden muhite kaçış, ötekisi *santripiyer* (ale'l merkez) muhitten merkeze kaçma olmak üzere iki zıt yönde olarak birbirini tamamlayan bütündür. Önce santrifüj çözülüşleri görelim.

1- YUKARIDAN ÇÖZÜLÜŞ

Siyasi mekanizma alttan alta ayanın eline geçerken, imparatorluk memurları da zamana uyarlar: Ya kendileri de ayanlaşırlar; yahut derebeyi oyuncağı haline girerler.

Eskiden liyakatli vezir 4-5 sene için tayin olunurdu. Bunlar: *"Ehli fesad derebeylerini tedip ve kuşmai ü tarik ve mesai i ki kıta'ı tarik makulelerinden tathir (temizleme)"* ederlerdi. (Nizamı Devlet Hakkında: Beriyyeşamalı) Yani, ilk Osmanlı memuru, derebey düşmanı idi ve bezirgan yollarının emniyetini korurdu. Barış zamanında Osmanlı memurunun işi bu derece mühimdi. Harp zamanında, aynı adam, bütün ayan, ağa ve adamlarını orduya çekip getirir. Yani, Osmanlı ordusunun adeta profesyonel kadrosunu süratle harekete geçirirdi. Ayrıca bu ordunun, geçtiği yollarında: *"Zapt ve rapt ile fukaray'ı raiyetipayimai ettirmiyerek"* fütühat başarmasına imkân verirdi.

Miri toprakların kesim düzeni, mansıpların alış veriş konusu olmasına kapı açtı. O zaman *"emanetkübrayı vüzeratihsan ve oi misillu gayrı mec-rub'üi etvarzatlar"* kapmaya başladılar. Bunlar: *"bir mansıba naii olunca-ya değün caizei kadimei mutadeden gayrı* (bilinen eski izinlerden başka) *ubudiyet* (kulluk) *ve sair veçhile tok ve tahammüllerinden hariç ma sarı fa dūçar* (aşırı masrafa) *ve dūyun'u kesireye giriftar* (aşırı borca girer)" (Nizamı Devlet Hakkında: Beriyyeşamalı) olurlardı. Artık o çeşit beyler için şu iki rahmetten biri beklenirdi:

Birinci Prose 1) *Vezir birkaç ay sonra azi edilirse:* Kaptı kaçtı vezirler: *"Vardıkları menasibda dahi bir kaç mah aram etmeklen fazla beylik sür-remiyeceklerini bilirler. Onun için, koyun sürüsü içine dalmış aç kurt gibi, ortalığı alelacele allak bullak ederek, soyup soğana çevirirler: "Uğradıkları kasabat ve kurayı, biizarure tahrip ve perişan ederek tayış (geçim)" (Keza) peşinde koşarlar. "Fırsat ganimettir, diyerek borçlarını ödeme yoluna girmek, dolayısıyla zulmü uzaklaştırıp, şehirleri harabeden/eri cezalandırma ve sonlandırma alışkanlığı"* [85] (Keza) edinirler.

Artık devlet adamı, asayiş adamı olmaktan çıkar. Fermanlı haydut haline girer. Bindiği Osmanlı dalını kesen bir derebey kesilir. Büyük ser-

best malikaneler derebeylerin yahut evkafın (din beylerinin) eline geçmiştir. Yalnız gerek din, gerek dünya derebeyleri, bu emlaki mülk gibi kullanamamaktadırlar. Beride ise, mütemadiyen borçlanmaktadırlar. O zaman topraktan acısını çıkaramayan bey, insanın derisini yüzmeye kalkışır. Devlet adamları kısa zamanda karunlaşmak için medeni eşkiyalığa çanak tutarlar:

"Memleketlerde ayan ve derebeyleri namında olan eşkiyaya övgü ile davranılıp, mülklerinin temini ve düzeni için yol ve yordama bakmayıp, kim/ler/n/n durumlarını düzeltme ve çok miktarda mal edinmelerine anlayış gösterilirse, hemen sudan bir bahane ile, el koyma" [86] (Keza) yoluna girerler. Artık devlet adamı sakalı derebeyliğe kaptırmıştır.

"Kuvvetli vezirlerin azalmalarından dolayı, türlü türlü, yüzüstü, sorumsuz kötülük, hainlik ve sadakatsizlikleri açıkça görünen derebeylerine kapılananlar artar. Onların çoğu, vezirlerin perişanlığı ve derebeyi/erin sıkıştırması sonucu mallara e/koyan itaatsiz askerler haline gelirler. Her tarafta din düşmanlarının istila ve galibiyetlerf" [87] (Keza) görünür.

İkinciprose 2) Vezir uzun müddet yerinde kalırsa: Vezir çabuk azl edilince, başa gelenleri gördük. Vezir azl edilmezse olanlar daha beterdirdi. Dört, beş yıldan fazla yerinde kalan vezir, bağları kopmuş imparatorluğunun bir köşesinde, kendi başına hükümdar kesilir. Bu sivrilen derebeylikler içinde, Osmanlı'dan önceki saltanatlara, hatta Abbasiye hilafetine mirasçı olmak isteyen bağımsızlık iddiaları görülür.

Mesela, vaktiyle Basra, Musul, Bağdad, Şehrizol (Kürdistan), Mardin mukataaları devletçe zapt edilirdi. Bu sayede her yıl 20 bin keseden fazla gelirdi. Sultan Murat, buraları yeniden zapt edince, Hasan Paşazade Ahmet Paşa: Basra, Zol ve nihayet Mardin voyvodalıklarını ele geçirdi. Sultan Muradın kararıyla Bağdat irsaliyesi 6 bin keseye, sair civardan gelen Bağdat mevacibi de 300 ila 500 keseye düştü. Bütün o mıntıka Ahmet Paşa'nın köleleri elinde kaldı. Ve Ahmet Paşanın kendisi "Hilafet'i Abbasiye istiklaline" kalkıştı.

Mısır tarafları daha başka türlü gelişmedi. Arazi, Selim'in yaptığı tahrirlerle kaldı. *"Mısır haznesini getirmek için beyler gönderip"* (Nizamı Devlet Hakkında, Beriyyelşamlı) kendi aralarında buluştular. *"Beyhude beyler namında olan melunlar zarara uğramış varlıkları ve Mısır'ın toplam gelirlerini lokma iokma yiyip yutup"* (Keza) imparatorluğu tıknefes ettiler.

Bilhassa bu olaylar: Irak ve Mısır gibi iki ana medeniyet yolu üzerinde derebeyleşmenin artması, Osmanlı İmparatorluğu'nun, kesim düzeninde, faraza batıda olduğu gibi kendiliğinden kapitalizme geçemeyişinde, büyük rol oynamıştır, denebilir. Çünkü, Avrupa'da sermaye birikişine hız veren

uzak dış ticaret, daha doğrusu Hint kumpanyalarının bezirgan yolları, Osmanlılık için buralardan geçer. Bu yolların derebey sikeroziyle tıkanması, Hint yolunun Avrupalılar eline geçmesini kolaylaştırdı. Ve Osmanlılığın can damarını kesti.

Birinci prose: Derebeyleşmeyi katmerleştirerek Osmanlı yapısının iç münasebetlerine coup de grace'ı vurdu.

İkinciprose| Derebey istiklallerini kıskırtarak Osmanlı yapısının dış ilişkilerine son vuruşu indirdi.

2- AŞAĞIDAN ÇÖZÜLÜŞ

Birinci Prose 1) Köy ekonomisinin çökmesi ve köylerin ıssızlaşması:

" *Tımar ve Zeamet usu/ü- Zirai teşvik, karye ve nevahiyi tasaiut'u eşkiyadan (köy ve nahiyeleri eşkiya zülmünden) muhafaza*" (A. Ş. Tarih Osmani s.260) için kurulmuştu. Kesim düzeni ile birlikte; dirlikçinin yerine malikaneci ve mültezim güruhları geçerek, ayanlaştılar, derebeyleştiler. Ayan ve derebeyi soygununun ağırlığı altında baş gösteren derebey dağılışı: Sosyal, siyasi, idari, askeri ilh, kargaşalıklar bütün ülkeyi kapladı. O zaman köylü, bir yandan derebeylerin normal soygununa, öte yandan eşkiyaların anormal çapuluna açık saha haline geldiler. Bir zaman zirai istih-sali bezirgan münasebetleriyle bağlayarak az çok bir inkişafa kapı açan yollar bile, kargaşalık arttıkça, köyler için salgın hastalık getiren birer afet kanalı oldular. Bu kanaldan artık alış veriş değil, resmi veya gayri resmi, kanunlu veya kanunsuz talancılık akıp geliyordu.

Bilhassa Celali isyanları, yol ve topluluk afetlerini büsbütün arttırdı:

"*Celalilerin ve kapusuz kalan başı bozuk tevaifi askeriyesinin taarruzatından masun kalmak (asker güruhunun saldırılarından korunmak) için köylüler büyük caddelerden kaçmışlar ve büyük köyler, onar, yirmişer haneli küçük köylere in ki sam etmişlerdi (bölünmüşlerdi).*" (A.Ş. Keza) Bu dağılışı yüzünden, köy ekonomisi, gelişmek şöyle dursun gerilemeğe başladı: "*Bin tarihinden sonra Anadolu'da tekessür (çoğalan,yayılan) eden Celaliler, envai mezalim ve tahribat icra eylediklerinden, büyük köylerin in ki sam ve işler caddelerden teбайдine (ayrılmasına) sebep vermekle... küçük köylerin bir araya ceminden mütehasıl olacak şenlik ve menafi (faydalar) husul bulamadı.*" (Keza, s.360)

Klasik tarih, böylece, köy ekonomisinin bozuluşunu genellikle Celali isyanlarına ve başı bozuklara bağlamakla yetinir. Bu, adeta, halkın yoksulluğunu, gene halkın kabahati gibi göstermeye varmaz mı? Uslu durulsa bir şey olmazdı, demek ister. Gerçi, Celali isyanları, isyandan sonraki parti-

zan hareketleri, başıbozuk salgınları, kapısız kul belaları, köy ekonomisine müthiş darbeler indirmiştir.

Ama, bu kargaşalıklar, bildiğimiz gibi, sebep değil neticedirler. Kargaşalığın sebebi: Temelli toprak ekonomisinde dirlik düzeni yerine kesim düzeninin geçmesidir. Köylerin ıssızlaşması, yalnız Celali isyanlarından ileri gelseydi, isyanlardan sonra, her şeyin yerli yerine dönmesi ve köylerin mamurlaşması gerekirdi. İsyandar, köy ıssızlaşmasına gürültülü bir başlangıç olmuştur. Lakin, köylerin yoksulluğu ve ıssızlaşması, Celalilerden sonra durmamıştır, bilakis daha korkunç derecelere varmıştır. Ağır ayan ve derebeyi çapulı, gel geç Celali isyanlarına rahmet okutmuştur.

Nitekim, Osmanlı yazarı, mektepte okunacak tarih kitabı yazmayıp da, saraydan geçirilip kendi aralarında kalacak etüdler yaptığı vakit, köy ıssızlaşmasının derebeyleşmeden ileri geldiğini gizlemeye kalkışmaz. III. Selim devrinin layihaları bu hakikati her satırda nakarat gibi tekrar ederler. Kesim düzeni ile azan hayasız ayan, tefeci, bezirgan, ağa soygununu belirtirler.

"Aciz çiftçilere dayanabileceklerinden fazla türlü çeşitli zulüm ve eziyet etmeleriyle, çiftçi ve diğer halk tabakası gece ve gündüz, çoluk çocuklarıyla aç ve çıplak çalışıp, bildirilen vergileri ödemeye çalışarak, sonunda üstesinden gelemediklerinden, insan doğası gereği, ekinlik ve arazilerini terk edince, kasaba ve köyler harap olup" [88] (A. T. Hediyesi: Nizamı Devlet Hakkında...)" gider.

Osmanlı köyü, aslında bu derebey çapulı ile çöker. O çapul yüzünden, Kanuni devrinde, kesim düzeniyle beraber mali, siyasi, hatta dini baskılara uğratılan köyde: *"Bir yerin reayası zulümden kaçıp neuzubillahi teaia bir ahır yere kaçıp."* (Asafname s.17) canını kurtarmaya bakıyordu. Köylere: *"Cebren mescit yaptırıp ve namaz kılmaktan ihmal edenler tazir (azar) lazım olur mu? E/cevap: î»/î/î^"* (Kanunnamei Derzaman'ı Süleyman) fetvaları, biraz da köylünün bu can havli zaviyesinden yağdırılıyordu.

Elbet bu temelli sebebin harekete geçirdiği mekanizma, toplumun bütün öteki sahalarında etki ve tepkilerini yaptı. *"Ayan ve derebeylerinin tassallutları hasebiyle harabeyimemaiik (mülkler harap oldu)"* (A.T. Hediyesi "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat") olduğu yerde kalmadı. Maden eminaleri *"Etraf ve eknafian (yanların) da vaki kazalara vesi/ei mezalim"* (Keza) kesildiler... Cizyedarlar *"Kazanın sahıpsiz çiftçilerine, katmerli vergileri yükleyip ve Müslüman olmayan çiftçilerin çoluk çocuklarıyla, gece gündüz, aç ve muhtaç çalışıp bir senede elde ettikleri malları soygun bedelleriyle alarak biçare çiftçileri çoluk çocuklarıyla beraber, kötü müteahhitlere sığınmaya mecbur bırakır. O melunların da çeşitli zulümlerle bu biçare-*

leriyakıp harap etmeleriyle" [89] (Keza), Osmanlı ekonomisinin dört bir yanı derebeyleştikçe halka ateş kesildi.

Burada eli silahlı ve yüzde yüz hazır yiyici ordu bu yağmadan geri kalır mıydı? Gördük. "*Sipah serkeşleri*", barış zamanı miri toprakların üzerine çekirge sürüsü gibi saldırdılar. "*Bilcümle karye (köy) ahalileri perişan ve sergedan (şaşkın) ve ekser karyeler harap olduğundan maada haşarat/ miriye nümayan (görünür biçimde)*" (A.T. Hediyesi "Nizamı Devlet Hakkında") oldu. Savaş zamanı, büsbütün kabadayılaşarak, "*reaya haneleriniyakup |ç^è|/|'*(Hulasat-ül Kalam Fi Redd-il Avam) bastıkları yerde ot bitirmediler. Ordu çalar da, donanma armut mu toplar? "*Çürük çank bir, iki aktarma sefinesi (gemisi)*" kurmaktan başka işe yaramayan donanma izbandutları "*kereste vesair maizemei tersaneyeye mahsus kazalar kereste bedeli, akçe ahzı vesair tasallut iie harab ve yebab ve fukarayı raiyetin ciğerleri kebab*" (A.T. "Nizamı Devlet...") ettiler.

İkinci Prose 2) Reayanın Düşman ve Nasaraya Sığınması: Osmanlı'nın göçebe ruhundaki hakkaniyet ateşi sönmeyeceği müddetçe, Osmanlı ordusu, Müslümanlar kadar, hatta Müslüman'dan ziyade Hıristiyanlar tarafından kurtarıcı gibi karşılandığı ve hatta Hıristiyan halkın Hıristiyan makamlarına karşı geldikleri tarihi bir olaydır.

"*Devleti Aiiye iptidai zuhuru muadelet nesurunda (şeri öşürden ve cizyeden başka vergi almadiğı zaman) vesayei Devleti Aiiye'de emn ve asayiş bal ve refah hal üzere reaya kefereleri müşahede ve devleti aiiyei Osmaniye ehli zimmet riayasma bugüne adi ve dadat (doğruluk) iie muamele buyurduğunu muayene eyeyüp kendüierunun hem diyn ve hem mezhepleri olan hudud efzun (aşırı) zulüm ve adüvven ve esir misullu ima i iie turuk ve tahammüllerinden bir'un tekuiifi şaka tahmil iie ahvallerinin perişan olduğunu mülhaza ve tefekkür birle Devleti Aiiye tarafından mey i i kütü ve bilcümle Rumeli tarafları dahi Devleti Aiiye'nin zir hükümünde olmaları temenni eyedikleri maium'u Devleti Aiiye oimaktan naşî Rumeli canibine dahi sayebahş adi ve dad olduklarında killet cünud muvahhidin'e zehair ve malzemeierini tedarik hususunda külli ianet ve fettî kuba ve huşun vesaii ve turukuna delalet etmeleri iie Devleti Aliye Rumeli'nin memduh ve muteber ve kesr'üi menafi mahallerini dahil havzayı hükümetleri buyurup şan ve şevket ve kuvvet ve azametleri kat kat müzdad.*"(A.T. Hediyesi "Nizamı Devlet Hakkında...") olmuştu. (Metinde ki [59] nolu nota bakılsın)

Lakin dirlik düzeni bozulup, kesim düzeni soysuzlaştıkça reayanın da huzuru kaçtı. O zaman akım tersine döndü: "*Bir müddetten beri bazı be-*

lalar ve başka sebeplerden gerek malikane, tımar ve zeamet, satmaimacılar ve cizyedarlar (baş vergisi toplayanlar) tarafından gerekse ayan ve derebeyleriyle, onların vekilleri tarafından Müslüman olmayan çiftçilerle yapılan zulümlerden, Müslüman çiftçiler ve halk şiddetle rahatsız olmakta" "çiftçiler başka ülkelere kaçmaya ve sığınmaya" [90] (A.T. Hediyesi "Nizamı Devlet Hakkında") başladı.

Bu kaçanların bir kısmı kesim düzeni mültezim ve evbaşlarının akınları önünde yerini yurdunu bırakıp, büyük merkezlere güya sınırlar. Bir kısmı da kendilerine sınırca daha yakın olan ecnebi devlet topraklarına geçerler:

"Müslüman olmayan çiftçilerin bazılarının Avrupa ülkelerine sığınmaya mecbur olması, yerlerinin harap olması gibi vahim durumların yanında, tahammüllerini aşacak derecede artan zulümlerden de yılıp, diğer ülkelere" [91] (A.T. Hediyesi "Nizamı Devlet Hakkında") dağılırlar.

Aynı reaya, vaktiyle kendi dindaşı "*Nasara*"ya karşı Osmanlı'yı adeta imdadına çağırırca karşılardı. Sonraları Osmanlı'ya karşı, Osmanlı'dan sonra gelişen yeniden dirilmiş "*Nasara*"yı çağırır oldu.

O sıralar, "*Acem*" ülkesi yeniden "*Teva/fü/mç//ç/ç-*"leşmişti. "*Nemse/ü*" (*Avusturya*): Çöküş alametleri altında Prusya'dan korunmağa çalışıyordu. Yalnız, Osmanlı'dan sonra barbarlıktan yeni kurtulmuş "*Rusmenhusu*"batıya doğru açılıp, Lehistan'ın yerine geçiyordu.

"Seksen iki tarihinde yapılan sefer sırasında Akdenizdeki adaların çoğunluk ahalisi, tahammüllerinin dışında vergiler salındığından, devletin kurulu düzenine itaatten geri dönüp" [92] (A.T. "Nizamı Devlet Hakkında...") Osmanlı'yı bırakıp Rus'a güvenme yolu açıldı. Seksen iki (yani 1182-1768) seferi bunun tipik örneğini verdi. 18. yüzyılın ikinci yarısında, adalar, Rus donanmasına kapılarını açtı. Eflak, Boğdan, şöyle dursun, bizzat Kırım'ın Müslüman ve ırkdaş Tatarları "*Hane ve emlakleriyedinde kalmak üzere*" yılda 3-4 altın vergi vermek şartıyla hep "*Rus menhusu*"bar| yana geçtiler. Çünkü Osmanlı rejimi soysuzlaşmış, derebeyi idaresi kılığına girmişti. Osmanlı ordusu kurtarıcı rolünü bitirmişti: "*Sınır komutanlığı unvanıyla reayalar fıkarsama zulüm ve zorla, istekleri dışında dış kirası dağıtma ve başka bahanelerle mallarını zaptedip, çoluk çocuklarını esir gibi kullandığından, savaş sırasında karşı tarafa yardıma ve sığınmaya mecbur ettikleri açık" [93] (A.T. Hediyesi Nizamı Devlet Hakkında...)* bulunuyordu.

Artık iş, yalnız savaş patlak verdiği zaman düşmanları çağırarakla da kalmıyordu. İçi bu kadar çürümüş bir imparatorluğu, dışarıdan gelip yıkanmanın kolaylığını göstererek, dış düşmanı Osmanlı ile dövüşmeye kandırnanlar bile, gene Osmanlı reayasının ta kendisi oluyordu:

"Osmanlıreayasından hizmeti sebebiyle Moskova'da yerleşmiş, mali ve hilesi çok, sözü geçen şermet dedikleri utanma ve hayası olmayan" [94] (Koca Sekbanbaşı: Hulasat-ül Kalam...) kimseler çıkıyordu. Rusya'ya "Osman/u iешkerinin cümlesi boşdur" diyerek, İstanbul'u almak için su bendlerini basmanın yeteceğini öğretiyordu. İşte, Osmanlılığın tepesinde yüzyıllar yılı demoklesin kılıcı gibi asılı duran "Moskofkeferesi"ri'nin gücü buradan geliyordu. Rusya kraliçesi o yüzden Karadeniz'de donanma kurup, Kırım'ı fethettiği: "Nice nice kalalarını ve yerleriniakup Akdeniz reayasını bunca bunca tımar taifesini dahi kendüne tabi kıldı" (Koca Sekbanbaşı: Hulasat-ül Kalam...)

III- KANSERLEŞEN PAYİTAHTLAR

Derebey baskısı altında Osmanlı toplumunun çürüyüş ve dağılışında Sentrper (alelmerkez: muhitten merkeze) çözümlüş prosesine tipik örnek, toprağında tutunamayan köylünün büyük şehirlere kaşıdır.

"Çoğunlukla halk, kendi vatanlarında güvenlik içinde olmadıklarından, ümitsizlik içinde, çoluk çocuklarıyla, kimsesi olmayanlar tek tek her taraf-tan İstanbula akın" [95] (A.T. Nizamı Devlet Hakkında...) etmeye başlar.

Bu taşradan İstanbul'a akın hamlesi masallara girer. "İstanbul'un kaldırılmaları bile altındandır." diyen köylüler; köyünü, tarlasını bırakıp koşan çiftçiler İstanbul'a varınca, oranın da taştan, topraktan olduğunu görüp şaşarlar. Lakin sonra sonra ufak tefek el ve ev işleri, hizmetçilikler, uşaklıklarla beş, on para tedarikine alışır. Bu masal, kadim Roma kentlerinde, her sabah zenginleri yerden selamlayarak sadaka dilenen ayak takımının ezeli hikâyesidir.

Osmanlılık, derebeyleştikçe, kadim Roma'nın yoluna girmiştir. Payitahtlara akın eden bu aç ve şuursuz ve teşkilatsız kara kalabalık, büyük şehirlerde üretimi veya sanayii arttıran prosperitenin fedailer kitlesi olmaz. İçine termit adlı çöl karıncası düşmüş ağaç gövdeleri gibi, şehirleri çürüten, gayrimüstahsil "kul" veya "ayaktakımı" hazır yiyiciler haline girer. İmparatorluğu içeriden yıkmakta bire bir olan, bir nevi içeriden coup de grace (son öldürücü vuruş) yapan ayak takımı ayaklanmalarına kaldırım malzemesi hazırlar.

1- Ayak Takımı: Başkentlerin kalabalıklaşması, modern şehirlerin bü-yümesine benzemez. Modern çağda dahi, köye kapital ilişkileri girdikçe, küçük mülkler sahiplerinden başka ellerde birikir. Bu küçük mülklerin tek elde toplanışı, sermayenin ilk birikişi üzerine köylüler şehirlere akın ederler. Buna *proleterleşme* deniyor. Ortaçağ payitahtlarına olan ayaktakımı akını şekilce proleterleşmeye benzer. Esasta onunla taban tabana zıttır.

Proleterleşen köylü ve esnaf, modern şehir endüstrisinin gelişimi ölçüsünde üreticiler: Fabrikalara girip yaratıcı faaliyet yapan bir *sosyalsınıf* haline girer. Kadim çağlarda, başlıca üretimin temeli toprak ekonomisine dayandığı için, toprak ekonomisinin çöküşü, ister istemez şehir hayatını temselsiz bırakır. Şehre akın eden kalabalık, orada üretici olmak şöyle dursun, büsbütün tufeyli, köksüz, dilenci ve soysuzlaşır. Başkentin ayak takımı, oradaki ayan, mansıplı, tefeci-bezirganların sofralarından artacak kırıntılarla geçinmek zorundadır.

Bu yüzden payitahtlarda "illeti müteaffine" (kokmuş salgın hastalıklar) ve yangınlarla, kör dövüşüne dönmüş arbedeler birbirlerini kovalar. Asayiş sifira iner. Ayak takımının artışı, kent hayatı için korkunç ölçüleri bulur. İktidarın siyaseti, başkenti kalabalık nüfusa elverişli ve o nüfusu besleyecek şekilde imar etmekten çekinir. Mesela, Sultan Süleyman Kanuni, İstanbul'a kırk çeşme suyunu getirttiğine bin pişman olur. Halbuki III. Selim devrinde; *"İstanbul'a tecemmü eden nasm kesreti* (biriken halkın yoğunluğu) *ol vakitten* (Kanuni devrinden) *on beş, yirmi mis'i ziyade."* (A.T: Nizamı Devlet Hakkında...) dir. O zaman, imparatorluğun kendi kendini yeme (otofaji) ye varan lanet çemberi (fasid dairesi) dönmeye başlar. Ve büyük payitahtlar memleket bünyesinde gerçek birer kanser haline girerler. Merkezi idare artık bütün memleketi bir yana bırakır. Kendi burnu dibinde kendisi için en büyük tehlikeli bir afet olan başkenti beslemek ve kollamaktan başka kaygı besleyemez.

2- Rezil Çember (Cercle Vieux): Başkent, gittikçe artan ve arttıkça üretici olmaktan çıkarak hazır yiyicileşen o müthiş kalabalık ayak takımını aç bırakıp isyana yol açmamak için, birbirini doğuran iki çeşit kuruma baş vurur: 1- İhtisap (belediye) ağalığı, 2- Mubayaacıyan. Her iki kurum da, temeli köy üretimi olan bir toplumda, kalabalıklaşan merkezlerin sosyal yapıyı nasıl habis bir ur gibi emip zehirlediğine en klasik örnek olur.

a) İhtisabAğalığı: Bir çeşit belediye işleri demektir. Bunun ilk iktisadi görevi; başkenti beslemektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda her yeni müessese, yeni bir hazır yiyiciler zümresi yaratıp, üretim temelini çökerten yeni bir yön olmuştur. İhtisap ağalığı başka türlü olmadı. Başkenti besleyeceğim diye, bütün el attığı köylerle, komşu köy ve kasabaları kendi özel zılgıt ve soygunu ile ezdi. İstanbul'un emrinde köleleştirip çökertti. Çünkü bu bir ekonomik ilişki değil, derebeyi zorbalığı idi:

"İhtisab ağası (Belediye başkam) gibi halka gerekli malzemeyi ve zorunlu geçimlerini temin işlerine mecbur ve bu konuda yazılı emirlerle karışıklıkları önlemekle yükümlü olanlar, İstanbul'un ihtiyacı için, civardan zahire, kereste, odun gibi istiyaçları karşılarken, etrafın harabolmasına neden olup" [96] (A.T. Hediyesi Nizamı Devlet Hakkında...)

b) Mubayaacıları: İhtisab (belediye) işleri de, bütün öteki Osmanlı iktisat işleri gibi; tefeci-bezirgan sermayenin emrinde yapılan kesim işidir. Nitekim: *"İstanbul ihtisab/ otuzsekiz bin kuruş bedel ile iltizam olunur bir mukataadır."* (1242 Muharrem sonunda "1826" basılan İhtisab Ağalığı Nizamnamesi)

Şu halde bütün mukataaların işletilmesi nasıl ikinci el olan mültezimlere düşüyorsa, ihtisab işlerinin mültezimliği de *"mubayaacıyan"* (satın alıcılar) adlı yeni bir zümreye verildi. Kesim düzeni ile beraber, devlet, üstün ve aracı zümreleri zenginleştirmeye yarar bir aygıt haline girmişti. Onun için her kârlı iş, hep aynı mekanizma ile üst tabakalara kayırılıyordu. Başkenti besleme işi miriden yapılacak dendi mi, devlet, bu alışverişin geliri ile yeni bir zümreyi daha yetiştirip doyuracak manası anlaşılabilirdi. Bu yeni zümrenin geçimi ve çapulu, ister istemez biricik temel üretim yapan köylü kitlelerinin sırtına binecekti. Bu hal, köy ve kasabaları bir kere daha soyup örene çevirecekti:

"Özellikle et, yağ ve diğer malzemelerden başka, halkın tümüne yeterli miktarda ekmek verilebilmesi için, devlet kendi ambarlarından başka, mezar soyguncusu gibi satınalmaclara başvurmaya mecbur kalmaktadır. Bu satınalmacların açgözlülüğü ve hainliği dolayısıyla memleket harap, fakirlerin hali perişan olmakta olup" [97] (A.T. Hediye Nizamı Devlet Hakkında...)

Mubayaacı soygununun biçimlerini ve kertelerini yukarıda görmüştük: Buğday, üretici köylüden zorla ucuza (maliyetinden çok aşağı fiyatla) satın alınıyor, tüketici halka gene zorla dört, beş kat pahalıya satılıyordu. Neticede: Bir avuç adam payitahtlarda karunlaşmış kaşaneler (köşkler) kurarlarken, bu çapula dayanamayan köyler ve köy ekonomisi çöker:

"Canib'imiriden (kamu tarafından) verilegelen meblağı fıkaraı raiyet ahz etmekte (almakta) değil, kenduları bedellerinden vafır (çok) hasar." (A.T. Nizamı Devlet Hakkında...) uğramaktadırlar. Bu hal en sonunda şehirlerin medeni manada büyümesinden ziyade kanserleşmesini getirir.

Osmanlılıkta sırasıyla üç başkent oldu: Bursa, Edirne, İstanbul. Şüphesiz saltanatın en fazla biriktiği bu merkezlerde kanserleşme çok daha fazla idi. Ama, bütün Osmanlı kasaba ve kentleri az çok kanserleşmekten kurtulamadı.

Kentlerin kanserleşmesi, Selim II devrinde son mertebesini bulur, Lakin daha Kanuni devrinden bir asır geçmediği halde şehirleri ve başkentleri boşaltmak meselesi, Osmanlılığın en büyük gailelerinden biri olur. "Tımar ve Zeamet Usulünün Bozulmasına Dair Layiha Sureti"nin son cümleleri der ki: *"Bu takdirce irtişa (rüşvet) bilkülliye ref ve def(toptan*

defedilip yokolur) olunur. Ve hâkimler dahi adi olur. Ve hâkimleri adi olucak, reaya zulüm ve teedi olmaz ve yirmi otuz senedenberu İstanbul ve Edirne ve Bursa vesair (...) ve kasabalarda geiüp tevatun eden (vatan tutan) reaya ve beraya giru vatanlarına avdet ederler ve ev/ad ve ensaİleriye gece ve gündüz (...) d evi et'i padişah iye hayır dua ederler. Müyesser eyiye."

Bu kısa pasaj ispat ediyor ki: 1- Köylerin ıssızlaşp kentlerin kalabalıklaşması; köyde zulmün (derebeyleşmenin) artmasıyla başlar. 2- Şehirlerin kanserleşmesi: Yalnız İstanbul, Edirne, Bursa'ya mahsus değil, bütün Osmanlı şehir ve kasabalarına yaygındır.

Bu iki başlı yılan hikâyesi, layihanın yazılışından 20-30 yıl önce başlamış görünüyor. Layihayı 1037 (1627) yılında yazılmış saydık. Demek kanserleşme G. 1000 (D. 1591) tarihlerinde (16. asır sonlarıyla 17. asır başında) beliriyor. Bu I. Süleyman'ın "kanunlarından aşağı yukarı yarım yüz yıl kadar sonraya düşer. Lakin unutmayalım: Bu tarih de, kanserleşmenin başlangıcı değil, farkına varıldığı tarihtir. Yoksa bizzat Kanuni devrindeki Celali isyanları bu prose ile ilgilidir.

Tarihte her çöken rejim: Kendi ölüm belenmesine "yeni nizam" adını koymuştur. Lakin bu "yenilik" daima ya göçebe ruhandan kalma, yahut halktan gelme demokrasi geleneklerini kazıyıp atmaktan ibaret kalmıştır. Nazilerin "YeniNizam"ı Osmanlılığın "Nizam"ı Cedit bu bakımdan birbirlerine pek benzerler. Her ikisi de tarihin gidişini durdurmağa çalışırlar. Korkakça zorbalık veya zorbaca korkaklık örneği olurlar. "İhtisap Ağalığı Nizamnamesi" de: Ya, esasen bin bir parça olmuş insan topluluğunu bir kere daha bölerek birbirlerine düşürmek; yahut birbirlerine düşman unsurları bir çuvalın içine doldururcasına loncalara hapsetmek; bu iki yol yetmeyince, saf zorbalıkla kan içiciliğe başvurmaktır.

Bölerek Hükmetmek:

Bir İngiliz keşfi değildir. Eski bir zalim usulüdür. Osmanlı toplumunda üstün devlet zümreleri bile kat kat birbirine zıtlamıştır. Lakin, bilhassa başkentlerdeki kalabalık başlıca üç türlü parçalanışa uğratılır:

1) Hür-Köle Ayrıldı: Nizamnameye göre, "esircilerin fûruht ettikleri (sattıkları,) guiam ve cariyeye denmeyen ve hileyeye dair mefasitieri (fesatlıkları) vuku buimakda ve bazan sattıkları esirlerin içlerinde ahrar (hürler) zuhur eyiemekde olduğundan..." Demek vatandaşlar evvela hür ve köle diye ikiye bölünmüşler: Tabii kölelerin herhangi bir insanlık hakları ağza alınamaz. Lakin, bir defa tutunan kölelik müessesesi, gittikçe o kadar azgınlaşır ki, hür insanları da zorla köleleştirmek mümkün olur.

Bu, Nazilerin harp esirleri yanında, sivil ahalden rehin şeklinde köle almasına benzer.

2) Müslüm-Gayrimüslüm Ayırdı: Faşizmin Yahudi düşmanlığı, Hıristiyan çoğunluk vatandaşıla, Hıristiyan olmayan azınlığı birbirine düşürmek gibi, farmason veya muhalefet düşmanlığı da Hıristiyan halk içinde, iktidarın işine gelmeyenlere karşı kin güdülmesini sağlar. İhtisap Ağalığı Nizamnamesi bu oyunun eski mevcutlarındanıdır.

a) Osmanlılıkta resmi din Müslümanlıktır. Faşizm, Yahudileri umumi yerlere, hamamlara ve ilh sokmaz; uzaktan tanınmalarını sağlayan damgalar taşıtır. İhtisap ağalarının "beynamazları (namaz kılmayanları) kovalamaktan sonra gelen en önemli işleri de; hamamlarda kafire hiç nalın verdirmemek, Müslüman peştemalını kuşandırmamaktır. Böylece insanlar, çıplak iken bile birbirleriyle üstlük altlık durumuna düşerler:

"Ve hamamlarda kafire verdikleripeştemalı vesairenin müsiüme verilmemesi ve müsiüm ile kafir hamamlarda dahi tefrik ve temyiz (ayrılıp seçilme) olunmak üzere kafire hamamda nahn verilmemesini" (Nizamname) sıkı sıkıya tembihler!

Giyinik iken ise, *"ehlizimmet reaya'^mm kıyafeti, "siyah ve dar çuha geniş vecbe"dir.*

b) İhtisap ağalığı, güya şehir nüfusunu beslemek için kurulmuştur. Lakin, galiba karınları doyurmanın güçlüğünü görünce, ruhların beslenmesini birinci plana almıştır. İhtisap ağalığının başlıca kaygusu, mahalle imamlarının, biricik casusluk hizmeti namaz ve oruca yan çizenlerin hakkından gelmektir: Nazi selamı vermemek, ecnebi radyosu dinlemek suçları gibi:

"Hizmet'i ihtisaba (belediye hizmetine) memur olanlar cümleden evvel binamaz olanları ve ramazan şerifde oruç tutmayanları, eimmeyi muamelettan hakkik' etmek ve "Canib'işeriatgurabe'ye ihbar ve ihzar" (Nizamname) eylemektir.

3) Yerli-Yabancı Ayırdı: Faşizmin ırkçılık nazariyesine pek benzer. Hedef: Az çok birbiriyle kaynaşmış, milletleşmiş halk yığınları arasına fitne sokmaktır. Yalnız, Nazi rasızminde olduğu gibi ayırt ve baskı; yabancıların fukarasına karşı bir zılgıttır.

"Arnavut taifesinden ahad ve esafii makule/erinin (yani ağa ve zengin Arnavutlar değil!) Kürt milleti gibi hiç bir vakitte İstanbul'da tekessür ve tavtincevaz (çoğalıp yerleşmesi izinli) değil..." (Nizamname)

B- Lonca zirhi: Mussolini'nin korporasyon hükümeti, Hitler'in, stand veya zümre idaresi, Osmanlı irticalığında "Lonca" adını alır. Durgun ve hele gerileyici bir üretim için lonca sistemi, her çırak, esnaf olacak; hiç bir

işçi, patron olmayacak; der. Ama, eski yeni bütün loncaların tek hedefi: Şehir kalabalıklaşmasının tehlikelerini önlemektir. Faşizmde loncalar, asıl büyük arazi sahibi teşkilatında fakir köylüyü ve tarım işçisini boyunduruğu altında hiyerarşik istibdada alıştırmaktır. Kadim loncalar da aynı yollardan kalfa ve işçiyi ustaların ve hepsini birden iktidarın patentesi altına sokmak ve kontrol etmek için kurulurlar.

Vergi alma kolaylığı gibi sömürme şekilleri, manevi hüküm etmenin maddi dayanağı ve temeli olur. İş bölme perdesi altında "asayiş" sağlanır. Loncaya, "yabancı" sızması için "tahrir" konulur.

Vergilerine göre, esnaf teşekküllerini 6 çeşide böler:

"Kepenk başına olmayarak ekmekçi ve francalacı ve bakkal ve yumurtacı ve duhancı (tütüncü) ve tönbekici ve Mısır Çarşısı esnafıyla fesci dükkânlarından ve bezirhanelerden yevmiye onar ve simitçi ve kalaycı ve çörekçi ve kasap ve sığır kasabı ve kahveci ve kebabcı ve şekerçi ve kömürcü ve zeytyağa ve tavukçu dükkânlarından beşer, sebzeçi ve pamukçu ve iplikçi ve tu ha feci ve balıkçı ve çorbacı ve abacı ve yazlıkçı kuru kahveci ve pirinççi ve helvacı ve keresteci ve eczacı dükkânından dörder, ve manav ve kumaşçı ve çubukçu dükkânlarından üçer; ve tuzcu ve kavukçu ve nalbant ve arabacı dükkânlarından birer; ve kâğıtçı ve aynacı devatçı (dövüç) ve mezheb boncukçu ve iplikçi esnafının kârlarında mal olmayacağından anlardan mada sair her ne kadar esnaf var ise anlardan dahi münasip ve iktizasına göre bir mikdar şey tahsil etmek." (İhtisap Ağalığı Nizamnamesi)

Sınırlandırma: Faşist lonca, üretimi tahdit etmeye çalışır. Osmanlı "Nizamnamemi üretmeni daraltmak ister. "Suyolcu esnafının" "lüzumundan ziyade suyolu tahrip etmekten ve kaldırım bozmaktan başka şeye yarama yıp abes olacağından... marifet şeri su nazırı ve bölükbaşları ve ihtisap ağası marifetiyle İedil tahkik oimakter nefer tahsis olunarak ziyade var ise def etmek" düşünülür. Çünkü esnafın "içlerine ecnebi karışmaması", şehir ayaktakımının çoğalmaması için şarttır.

DAMGA: Faşizm, yalnız bir ırka belli gömlek ve işaret taktırır. Ortaçağ irticai bütün esnafa damgayı vurur: Şehirde başıboş gezenleri ayırt etmek zorundadır:

"İstanbul'da berveçhiie başıboş adam bulunmaması ve bu suretlerde ve herkes zıkkık ve kıyafet ile bilineceğinden." (Nizamname) kıyafet başta gelir. O gayretle esnafın saçına sakalına dek karışılır. Nitekim, arabacı esnaf "sakalsız ve muzief (zülüflü)" olmayacaktır. (Nizamname) sakal kesmeyecek ama, zülûf de koyarmeyecek!

Ve bu hal yalnız "ehli zimmet" (müslüman olmayanlar) reayasına değil, bütün Osmanlı fukarasına uygulanır.

Zorla iş: Faşizm, "iş seferberliği" ile, işsizleri boş durmamaya zorlar.

"Berveçhiie başıboş adam bulunmaması", işsizlere iş bulmaktan ziyade, fazla işçi bulunmamasına dikkat edilir. Ötede işsiz kalanların "ihtisap ağası onların şerrinden korunmak içindir. O yüzden, bir yana bazı esnaf kollarında marifetiyle ahır bir kâra yerleştirilerek boşta bırakılmaması." (Nizamname) istenir.

Temeli, tarih olan bir ekonomide, köyde barınamayanları küçük esnaf üretimi ememez. Çoğu, şehir beylerine "etba" (uşak, hizmetçi vesair) olurlar. Böylelerinin loncalştırılması da elden gelmez. O yüzden parçalara bölünerek ayrı tutulurlar.

"Dersaadet etbaı üçe taksim olup" bunlardan birincisi *"İstanbul'da tehühü edüp (evlenip) yer/ü gibi olmuş"olanlardır.* Bunlar az, çok uygun görülür. Osmanlı toplumunda "çırağ etmek" sözünün, çalışan alt tabaka için ne önemli bir sivil problem olduğu bundan anlaşılır. Bunlar, toprakbend gibi "hanebend" üretici olmayan işçilerdir. Efendilerince kapı dışarı edildiler mi, artık hiç kimse onları işine sokamaz. *"Meğer ki izin veren adam sebebi beyaniye yedine tezkere" vermiş olsun.* (Nizamname) Bu, biraz da bizim meşhur "bonservis" usulümüze benzemez değildir. Böyle bir tezkere bulunmadıkça *"ahır intisap edeceği mahalde veyahut vardığı karhane kabul olunmayup"* (Nizamname) sokakta aç bırakılır.

Silahsızlandırma'. Yukarıdaki tedbirlerin üstündedir. Durum, din, ırk bölümleri, lonca normaları, kıyafet ayırtları, işsiz kontrolü yetmez. Esnaf-ta kendi küçük zanaatlarına yarar bayağı aletlerden başka şey bırakılmamaya çalışılır. Bu eski bir oyundur:

"Suyolcularına mahsus olan bıçaktan başka kendilerinde hafi ve celi (gizli veya açık) silah bulunmamasına dikkat olunup." (Nizamname)

Şehir dışından "ağnam getirenler de", kasaplık eden ve kiracı gelenler de, hatta kefaletli mahalle bekçilerinde *"silaha müteallik hafi ve celi bir şey olmamasına"* (Nizamname) bakılır.

Görülüyor. Orta çağ lonca baskıları, toprak ekonomisindeki altüstlüğüne şehre yığıldığı dirliksizliğe karşı uydurulmuş bir korunma yoludur.

C- Zorbalık: Faşizmin "ideolojisinde" olduğu gibi, Osmanlı irticaında da, yalnız Arnavut veya Kürt gibi yabancı ırklara karşı değildir. Asıl hedef: *"ahad ve esafil nüfusların hiç bir vakit İstanbul'da tekessür ve tevaturia- A/?"caiz görmemektir.* Bu da "ahad ve esafil", yani aşağı halk korkusunun açıklanmasıdır. Bu uğurda alınmadık tedbir bırakılmaz.

İstanbul'a gelmekyasağr. Faşizmin birinci uğraşı, çalışanların dayan- anı kırmak üzere, kadını iş hayatından uzaklaştırmak, sanayi işsizlerini köylerde ağa emrine göndermek gibi çıkmaz yollardır. Osmanlı irticai

da, "Çift bozma akçesi" gibi para cezalarıyla köyden kaçanları geri göndermeye çalışır.

"İstanbul'da nüfusun kesreti münhazir kesiresinin aleni olduğundan fi mabad deraadette başıboş ve serseri ma kuleleri geiüp tahaşşüd (birikme) edememesine medd'i enzar ve basiret (önceden sezip, dikkatle gözlemeyi)" (Nizamname) emreder.

O yüzden, İstanbul çevrelerine, hele Küçükçekmece ile Bostancı'ya "Çend nefer" ile "mutemed bir adam" dikilir. Bunlar Anadolu ve Rumeli'den şehre akın eden baldırı çıplakları geri çevireceklerdir. Bunun rüşvet ülkesinde ne çıkmaz sokak olduğunu söylemeğe hacet yok. Öyle ise...

Han odaları korumak yasağr. Avrupa medeniyeti fabrika temeline dayanarak yükseldi. Faşizm elden geldiği kadar fabrika açtırmamağa çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu da han ve kervansaray bayındırlığı ile kuruldu. Osmanlı irticai bunu durdurdu:

"İstanbul'da ve bilad'ı se/asede (Üsküdar, Eyüp ve Galatada) eiyevm mevcut olan kagir oda ve ahşap hanlardan mada han ve bekar odaları ih-dası meni külli ile men (tümünden yasaklandı)" (Nizamname) edildi.

Katliam: Bütün yukarıki tedbirler tutmazsa ne yapılabilir? Faşizmin yurttaşlara mahsus tel örgülü "esra karargâhları", bahane bulup baltayla kelleler uçurmalar, yetmezse, bir gece ansızın Sen Bartelmi baskını ile katliamlar... Osmanlı'da "hüküm karakuşu" verince nice toptan iş görür esnafla karışık şehir halkının her ayaklanışından veya harp cephesinde uğranılmış bozgundan sonra başkentte kanlı tedip hareketi görülür. "Kanuni" sıfatını taşıyan Süleyman zamanında bile, ne sudan sebeplerle kitle halinde cinayetler işlendiğine örnek: 974 (1566) yılı, Süleymaniye çevresinde bir aile ölü bulunuyor. Suçlu kim? Dukakişin Zapkırı bey, 36 padişah zamanında 36 Arnavut ve sadrazam geldiği ile övünür. Faşizm milyoner Yahudilerle anlaştığı gibi, Osmanlı da Arnavut "ekabir"e dokunmaz:

"Hamallık, odun yarıcılığı, çöpçülük, rençberlik iie para kazanmak için, bir çok hıristiyan Arnavutlar İstanbul'a geiüp gitmekte idiler. Mahallede katilin bunlardan biri olduğu hakkında vaki bir şayi'a zuhur etti. Hükümet bu kadarını kafi gördü. O makul adamların katline ferman verdi. Sekiz yüzü mütecaviz olarak bu biçarelerin günahına girildi." (Tarih-i Ebülfaruk, c. 3. s. 286)

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrahman Şeref, "Tarihi Devlet'i Osmaniye" c.1-3, 1315. Kv. Matb.
- A.Ş, "İstanbul'da Ekulat Müzayakası" Tarihi Osmani Mecmuası, 1332, no.40
- Abdurrahman Abdi Paşa, "Vekaayi'nâme", 1058, (D.1647) Recep 26, Beyazit no.5154
- "Arazi Kanunname'i Hümâyûnu", 1857
- Arazii Kanunnamei Hümâyûn Şerhi
- "Arazi Tahriri ve İstatistik Defterlerindeki Kayıtlar"
- "Assedio e Bresa di Constantinopoli di Zorgo Dolfini"
- Ayn Ali Efendi. Ayn Ali Risalesi: "Risalei Kavanin'i Al'i Osman Hülâsa'i Mezamiyn'i Defter'i Diyvan" (Osmangiller Kanunlarının broşürü ve Divan Defteri İç Anlamlarının Özeti, Fasİ 6 Tevcih'i Kanuni)
- Ali Çavuş (Sofyevi)'un İsimsiz Risalesi
- Asafname, "Sadrazam Lütfü Paşa"
- Ahmet Refik. "İstanbul'un İşesi ve Ahvali Ticariyesi" (Nisan 332, no. 37. s.38-39)
- A.R, Lale Devri, Halit Kütüphanesi
- Ali, "İsimsiz ve Tarihsiz Sikkeler, ilk Osmanlı Sikkesi, 1 şubat 1334 no. 8
- Ahmet Cevdet: "Tarih-i Cevdet" c.3
- Arif: "Maraş ve Elbistan'da Zülkadir Oğulları", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, no.38, 1 Haziran 1332
- Ali Teyfik. (Mekteb-i İdadiye Tarih-i Umumi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Coğrafya Muallimi, Kaymakam, "Fezleke-i Tarihi Umumi" c.2, Kurunu vüsta, İstanbul, 191)
- Ali: "Sancak ve Ayyıldız" Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası 1 Teşrinievvel 1333. no.46, Sayı 193, 257, 336
- Beng, "Not." c.I
- Boissonad ve Zaharise
- Bülent Köprülü, Toprak Hukuku Dersleri
- Ch: Diehl, "Byzance, Grandeur et Decadance", Crusius
- Cülusu Hümâyûn üzerine Üsküp ve Selânik defterine konulan önsözden T:T:H.T. Tanzimat vs.den
- "Cihannüma'nın "İlave'si! Ahmet Tevhit hediyesi nüshadan. Ülkü 85, mart 1940
- Celal Bey'den: "Kavanini Kadimei Osmaniye" el yazması s.99
- Cumhuriyet G. 9.11.948
- Dr. Aurel Decei, "Kurtuluşun Tek Yolu" (Patrik II. Gennadios Skolarius'un Fatih Sultan Mehmet için yazdığı Ortodoks İtikatnamesi)
- Defter'i Timâr'ı Vidin, Muallim Cevdet kitaplığı, Elyazma, no: 0,90
- Diocletien, L.Brehier: Le monde byzantin, c.II, s.248
- Defterdar Şerif Efendi Layihası
- Etienne Chastel, "Histoire de la Destruction du Paganisme dans L'Empire d'Orient" Paris,1850
- Ebussuut
- F. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni
- F. Engels, Antidühring, c.2
- "Fransa Kralı Frencesko, ya Nameyi Hümâyûn, Cevdet Tarihi

- Gaston May, El de Droit Romain 3-24, 18. baskı, Paris 1935
- H. Massé, "L'islame"
- Hikayeti der zaman'ı Hazret'i Sultan Süleyman,1168 (1757), Beyazıt Umumi Kütüphanesi no.5004
- Hammer, "Osmanlı Tarihi"
- Haza Menakıb'ı Şeyh Bedreddin bin Kadı İsrail, M. Cevdet Kütüphanesi "Yazma", no.154, İnkılap Müzesi
- Histoire Generale des Peuple, Larousse, c.2
- Hist. Gener. des Tomp. c.1
- Hazzabülkitap "Ziyl Şekayık" Latai
- Hüseyin Esiri bin Şeyh Hasan: "Miyarüldüvel ve Seyarülmilel"
- Hayrullah: "Devleti Osmaniye Tarihi" c.11
- Halil Ethem: "Meskukatı Osmaniye"
- İsmail Gaalip (Şürayı Devlet'ten), "*Takvim'i meskukatı Osmaniye*" Mihran Matbaası, 1309
- İstatistik Yıllığı, 1959
- İ. Zühtü, Kâvânin'i Kadime'i Osmânniyye
- İstanbul Kadısı: Şevval 973
- J. Hardcastle: "Bank And Bankers"den alan Kapital
- Kari M. Kapital c.1-3
- K. M. Das Kapital, s.111. F. XLII. IV
- K. M. Luis Bonapartın 18. Brumer'i önsöz Bay Koket c.3, s.146)
- K. M. Le Kapital I. Cilt, I. Kitap S153 Fransızcası Y. Molitan, Paris, 1925
- Karl Marks Sermaye: s.708
- Katip Celebi. "Cihannüma", El yazma
- Koçi Bey Risalesi
- Kanunnamei Sultan Süleyman", Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesi, yazma 99
- Kanunname, Üniversite Kütüphanesi, no. 1807, 2701
- Kavaniyni Kadiyme'i Osmaniyle, Elyazması cemaziyelâhir 1176, D. 1767
- "Kanunnamei Müteber'i derzamân'ı Sultan Süleyman", Ebussuud asrı, el yazması
- Kur'an, Sure'i Enfal.
- Kanunnamei Derzaman'ı Süleyman
- Koca Sekbanbaşı: "Hülasat-ül Kelam Fi Redd-il Avam"
- Kaanun Sultanıl Hamza Paşa, Tevkii Celal zamanında.
- Kanunnameyi Muteber der Zaman-ı Süleyman
- Kriptovolos: "Tarih-i Sultan Mehmet Han Sani" Türkçe'ye çeviren, Osmanlı İzmir Meb'usu Karoldu
- Larousse 1374
- Le Kapital: Karl Marks V. Molitere tarafından Fransızcaya çevrilmiş. Kitap 1, c. 1, s.141, Paris, 1925
- Montesquieu, De l'Esprit des lois, c.2
- M.N. Boulliet, Distionnaire Universel de L' Histoire et de Geographie
- M. Sencer, Osmanlı'nın Toplumsal Yapısı, And, 1969
- Mehmet Zilli İbn'i Derviş, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" c.1, ... İkdam Matbaası, 1314
- Mehmet Tevkiî (Lis Zade Tevkiî, Mustafaoğlu Mehmet), "Kanunname'i Al'i Osman" yahut "Kanun'u Padişahi'î Sultan Mehmed bin Murat Han", söyleyen: Fatih Mehmet I, Mehmet Arif Önsöz'lü, A. İhsan Matbaası,1330
- Mehmet Zeki Pakalın, "Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü" 1946, İstanbul.
- M. Belin, 1865 (çeviri). Devlet Matbaası, 1931
- "Mufassal Osmanlı Tarihi" İskit yayını, 1957

Mehmet Şerif Ef. Layihası
Mukaddeme, El yazması. Köprülü Ahmet Paşa Kütüphanesi 23
Mehmet Zeki, "Akıncılar", T. 1333
Muhammat Süreyya bin Muammet Hüsnü: Sicil'i Osmani-Tezkerei Meşahir'i' Osmaniye, c.4. s.727 Matbaai Amire 1308
Madam Montago, s.88'den alan Ahmet Refik: "Lale Devri", Muhtar Halit Kütüphanesi, 1339 İstanbul
Mehmet Zeki: "Serpuş" Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası 1 Teşrinievvel 1333 ve ilh. no. 43, 63
Mukaddemat: İbni Haldun Faslı Sadisi
"Nizam'ı Devlet Hakkında Mütalaat" (Beriyyelşamli) , Selim III'e verilmiş, Tarih'i Osmanî Encümeni Mecmuasınının 41, 42, 43 sayılı nüshalarında Ahmet Tevhit Beyin hediyesi olarak neşredilen Rapor
Nizamname, 1242 Muharrem sonunda "1826" basılan İhtisab Ağalığı Nizamnamesi Osmangiller Kanunlarının broşürü ve Divan Defteri iç anlamlarının özeti, Faslı 6 Tevcihi Kanunî
Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları, Ülkü, no.61, Mart 1939
Ö. Barkan: İslam "Türk Mülkiyet Hukuku vs." s.2
Ö. Barkan: "Osmanlı İmparatorluğu Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri"
Osmanlı İmparatorluğu Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri, Devlet Basımevi, 1938
Pr. A. Metz, "Die Renaissance des İslam"
Pir Mehmet, Kavanini Kadime-i Osmaniye, Yazma
...Razi'nin Osmanlılıkta Yahudiler Kitabı
St. Runciman; "La Civilisation Byzantine"
S., "Nakdüt Tevarih" Yazma
Silahdar Ali Ayn Efendi, "Risale'i Al'i Osman Hülasa'i Mezamiyn'i Defter'i Divan" Elyazması, 1117 (1705), Ali Emiri kütüphanesi, Kavanin no. 77
Sicil Osmani c.5
Süreyya bin Mehmet Husni, "Sicilli Osmani", c.1-4
Saffet, "Sinyora Gracia Mendes Makalesi, Tarihi Osmani Mecmuası" no. 1-36
Saffet, "Yusuf Nasi" Tarihi Osmani Mecmuası, c.983
Senbussi "Medeniyet Tarihi
Şeyh Bedreddin, "Cami ül Fusûleyn", Talik Yazma, Arapça, Köprülü Kütüphanesi, no.547
Türk Mülkiyet Hukuku
Türk Toprak Hukuku Tarihine Bir Bakış, CHP Konferansı, 1940; Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1275 ve 1885 tarihli Arazi Kanunnamesi, Maarif Mat. 1940
Tımar ve Zeamet Usulünün Bozulmasına Dair Layiha Sureti el yazması
Tımar ve Zeamet Usulünün Bozulmasına Dair El Yazması "Diğer Telhisdir", İnkılap Müzesi no.116, K.339
"Tarih-i Ebûlfaruk" zade Ömer Faruk bin Muhammet Murat (Mizancı Murat Bey), Tefyiz Kütüphanesi, 1328, c.3
Tarihçeî Evkaf, Halkevi K.152
Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası" 1333 ila 34, s.53, "Tafraiy Hümâyûn İlmî" Ülkü, Mart 1938
V. Duruy, "Histoire Genarale"
Zinkeisen.

KİTAPTA GEÇEN OSMANLICA METİNLER

- 1- " Çok zamandır ki dudimân'ı bülend Eyvân'ı saltanat'ı aliye (dâmet mahfuzatün bil'inayet-il-ezeliyye gamhâ ve hayırhahları olan ülemâ'i ahyar (iyi hür bilginler) ve kemenbeste'i itaat olup nazardan sâkit olan emekdar kullan ile ahvâli âlemin bu güne tegayyûr-pezîr ve şerr'ü şûr ve fitne ve fesadın birun haddi takrir olmasının esbâb ve illeti mülâhaze edip sem'i Hümayûn'u şehriyâriye risâle fırsatçû idik." (Koçi Bey Risalesi, s.18)
- 2- "...Herkes metâ'ü fikr'ü endişesin...arz'ı mübadelet kıldı...ki bâis'i ihtilâl'i âlem (evren devrimini yaratan ve sebebi tegayyûr'ü ahval'i beni âdem (insanoğlunun durumlarındaki değişmelerin nedeni) ne idüğü ve bi-inâyetillâh ne veçhile salâhpezir (düzeltilir) olacağı müçmilen malûm) (Keza) olsun."
- 3- "Zulüm ve rüşvet herhangi Devlette ki peyda eve âşîkar oldu, ol Devlet harap ve yebab ve berkeşte'i ruzîgâr oldu." (Keza, s.73)
- 4- "Tashih'i asker mürad buyurulsa (askeri düzeltmek isteniyorsa) cümleden mühim zemet ve timar görülmektedir." (Keza, s.52)
- 5- "Ve Kurâ ve mezâri (köyle ve etkinlikler) erbab'ı seyfe (kılıç kişilerine: Dirlikçilerin düzenine) verilmelidir. Ve zeâmet ve timarı erbabına tevzie mani olup, vilâyetin harabına bâis olanlar (Dirlik düzenine engel olup ekonominin yıkımına sebep olanlar) ad olunmak (sayım yapılmak) lazım gelse ancak otuz kırk âdem olur, ziyade olmaz. Öyle olsa 30-40 âdemin hatırı riayet için böyle bir Devlet muhtemel ve müşevveş olmasını hâşâ ki seâdetlû padişahımız hazretleri caiz görmez." (Keza, s.52)
- 6- "Memâlik'i islâmîyeden bir memlekette zerre kadar bir ferde zulüm olsa, ruz'u cezada (ahirette) mülûktan (padişahlardan) suâl olunur, vükelâdan (vekiller, bakanlar, vs.den) sorulmaz. Mazlumların yanık "âh"ı sarayları yıkar, dertlenenlerin gözyaşı dünyayı boşup yokeder, "küfr ile dünya durur, zulm ile durmaz" Adalet uzun ömre sebeptir. Ve fakir halkın düzenliliği padişahlara Cenneti verir. Bu dediklerim kelâm benim değildir, bilginlerin ve şeyhlerin (uluların) sözüdür. İtimad buyurulmazsa andan sual oluna. Ahvâl böyledir." (Keza, s.48)
- 7- "Elhamdülillaâhi teâlâ seâdetlû Padişahımız hazretlerinin ol makule mal ve menala ihtiyacı yoktur ki, mansıp (iş verme) için kimseden akça ala. Ve mahsus tevabii yoktur ki yolsuz mansıplar verilmek lâzım gele. Cümle âlem seâdetlû Padişahımızın kulu ve muti fermanberidir. Her biri istihkakı üzere, yolu ile riayet olunur. Böyle olıcak, lâyük ve seza değildir ki memleket sahibi ve tanrı kullarının koruyucusu İslâmın Halifesi (Peygamber vekili) zerre kadar yararı olmya da, mansıpları pulluk pulluk satılıp bir alay hâin hazineler ve defineler tahsil edeler ve memleketi yıkıp yakalar." (Keza, s.74)
- 8- "1005 tarihinden beri İslâm ülkelerinden toplamı 19 eyalet yer elden gitti. Geri kalan memleketlerin dahi kendi zâlimlerimiz yakıp, reâya ve berâya (köylü ve haraç vermeyen halk) perişan oldu. Bu musibet ne musibettir!"
"Taraf taraf İslâm ülkeleri elden gitmekte; yine tedbiri görülmez ve ilâcı sorulmaz; türlü sefahet eksilmez. Bu gaflet ne gaflettir!"
"Din ve Devlet düşmanları bunca ülkeleri alsın ve halk fıkarcası eziliş ve horlanışla çığnensin, katiyen reva görülmez. Bunun tedbiri ve ilâcı görülmeğe Padişah hazretlerine farz'ı ayın ve ayn'ı farz olmuştur." (Keza, s.50)

- 9- "Lâkin timâr erbabı evelki mertebesini bulmaz" diyordu, "zira Defter'i Hâkânî'de isimleri satırlanmış olan reâyâ ve reâyâ çocukları kimi ulûfeli kul namında olup, nice köyler ezicilerin saldırısından yıkılıp yok olmuş ve ehalişi dağılılarak kaçırmış, nâm'ü nişanlan kalmamıştır. Ana binaen her ne mikdar dikkat olursa evelki mertebesini bulamaz." (Keza, s.54)
- 10- "Ve can'ü gönülde Padişah hizmetlerine bel bağılıyan ve hizmeti görülen kullan koruyup, olur olmaz günah için zayi eylememek gerektir. Zira, eyü ve sinanlı (mücerrep) ve Din ve Devleti kayırır âdem azala girer, yaramaz âdem kati çoktur, ve cümle yaramazlar eyülerin hasmıdır. Öyle olsa eyü âdem kızıl kibrit makulesidir, ona göre korunmak gerektir." (Keza, s. 67)
- 11- "Bu asrın kulu bir kuldur ki ay be ay tüm gündelikleri peşin verilse ve her birinin tüm levâzım ve mühimmatı (gereçleri, araçları) Miriden görülse (Devletçe ödense) ve her biri türlü türlü lütuflara boğulsa, ve dünyada neçe ülema ve mesayip var hep bir yere gelüp, bunlara öğüt ve ısmarlama akıl verse, ve her biri bin nasihatle itaat semtine yedilseler ve: "İslâm Padişahına muhalefet, din ve nikâha zarardır" deseler, birisinin kulağına girmez, ve zerre kadar faidesi olmaz. " (Keza, s.51)
- 12- "Hâsıl olan varidat menâfiin bir mikdarını iddihar (biriktirmekle) ve hiyni iktizada seferre memuriyetlerinde herkesin haline göre nûkuudü (parası)" bulunurdu. "Bir mahalde tûl (uzun boylu) ikamet ile, herkes haddinden ziyade ebniye (binalar) ve esbab-ı ziyet ve melbusat (süs ve geyim) ve mefruşat ve mat'umatı (döşem ve yeyim) müstelzime-tül-isrâfat ile kesret-i mesarife düğar ve bizzarure düyünü kesireye giriftar olmamak de-kayık-i hafiyesini (çok borca batmamanın gizli inceliklerini)" unutmak moda oldu.
- Elli altmış seneden müteceviz selâtini izâm hazerâtı Dârülhilâfet-ül İslâmbulda mek-û ârâm" ederler, diye padişahlara çatan raporcu, devam ediyor: "Alel ittisal otuz seneden müteceviz evkatte dahi seferler terk olunup, tene'umat-ı hazarriyeye iştigal (barış niyetlerinden çöpleniye uğraşış) ile gerek rüesâ ve gerek bilcümle tavâfi askeriyeye â'mâl ve eflâl-ı seferiyeyi feramus (şefler ve erler savaş iş gücünü unuttur) ve bahusus askerî zümresinin ekseri hıref ve sanayi ve tüccar güruhüne ilhak (askerler zanaat, esnaf ve tüccar arasına katılma) ile kesb-i kâr ve cem'i mâl ve iddihare me'luf (kar edip mal toplayıp biriktirmeye alışık) olmalarile, bittab-i seferden nefret ettikleri" olayını ortaya koyuyor. Bu gidişin sonuçlarını da şöyle sayıyor:
- "Cümleyle istirahat-i hazeriyet (herkesçe barışta dinlenme) tabiat-i saniye olmağla, ricâl ve kibâr (devlet adamları ve büyüklere) derûn-ü İslâmbulda eflâke ser çekmiş haneler bina ve inşa ve boğaz içinde kezlük refiül-bünyan (yüksek kurulmuş sâhilhaneler peyda ve mefruşat ve esaeslerinde (ev takımlarında) dahi tekellüfat-ı aziyme ederek ebniyeye mavafık sair levazimat ve maumat ve hadem ve haşem ve iblise ve merkûbatte (bineceklerde) hadd-i itidâli tecavüz etmelerile, menasıpların (gelirli memuriyetlerin) irad-ı tabiîsi ve mâlikâne ve mukataa ve zeametlerinin varidat-ı kadiyesi bir türlü masrafı zaruriyetlerini ihate etmediği (gelirleri giderlerini kapatmadığı) ecelden, bizzarure buldukları menasıp ve hidematta envâi irtikâbat (toprak rüşvetine) ve irtişâyâ (para rüşvetine) mühtaç kalırlar." (Keza)
- 13- "Evâil-i zuhur-u saltanatında âsar-ı bedâvet mülâbesesile killet-i mesarif ve kemâl-i küvet hasebile irat ve mesarif hususunu tetkikten her ne kadar içmaz olunursa dahi..."
- 14- İCMAL (ÖZET) : "Hiyn'i Tahrirde (yazım sırasında) Hâss'ı Hümâyün ve Havâss'ı Vüzerâ ve Ümera ve Arpalıklardır, ve gerek Zeamet ve Timâr'dır, bilcümle her karye kime kayd olmuş ise onu bildirür." (Ayn Ali Efendi)
- 15- MEFÂSİL (AYRINTILAR) : "Her Kariye'nin Reâyâsi ve Öşür Resmi ve evbâb'ı mahsulâtı yazılan Defterdir." (A.A.E., Keza)

- 16- "Ve büyüdüm ki: Hızemat'ı mebrure'î mevfüre ve mesa'î meşküre'î aşâkir'î mansûre'dir. Ber mücüb'î Defter'î Hâkânî müeddî kıla."
- 17- "Olapta hiç ehad kâinen min kân, biveçh'i minel vücuh ve sebeb'i minel esbap mâni ve münâzi olmya."
- 18- "Ve ol yerin halkı fil cümle vazîi (alt kişi) şerifi (şerefli kişi) anılanı Sû Başı bilüp muazzez ve mükerrem tutup, Subaşılıkla ilgili işlerde başvurma anılana yapıla, sözünden dışarı çıkmıyalar. Şöyle bileler."
- 19- "Şöyle ki ve zayıf'î hidemât'ı mebrure'î asâkir'î mansûre'dir." "Bermucib'î Defter müeddî kıla. Olapta hiç ehatmâni ve râfi (engel ve kaldıracı) olmayıp, müdahale kılmıya. Edirne makamında yazılır.
- 20- "Nişan'ı Şerifi Âlîşan'ı Sultânî ve Tuğray'ı garray'ı kıyt'istan'ı Haakaanî hükmü oldur ki, şimdıcikte darende'î fermân'ı kader tuvân Cafer, Bosna Sancağında Belic yörelerinde mütasarraf olduğu Zeâmetine Defter'î Cedit gereğince lâyk ve irzânî görüp verdim ki zikrolunur ve şerh kılınur (8) sekiz adet köy minvâl'î merkum üzere yazılıp yekûn 14315 ve büyüdüm ki, bundan böyle eli altında olup tasarruf kılup şöyle ki: Vezayı'î hizemat'ı mebrûre ve mesa'î meşküre'î asâkir'î mansûre'dir. Ber mücüb'î Defter müeddî kıla."
- 21- "Mesaağî şerî mevcut ve beytûlmale menfaat ve maslahat muhakak olduğu halde, imam'ın müslüminin emrile erâzî'î miriyedin bil'ifraz satılıp semeni alınmış olan yerler" olarak tarif eder.
- 22- "Abâi izâm ve ecdad'ı kiramlarının sünnet'î senniye ve âdeti behiyeleri nihacı üzer defâtir'î sedide'î sultaniyye ve ceraid'î hakaniye akdolonmak emr olunup, lâkin... Defâtir'î kerimeî kadiymede arazi'î memâlikin tefsil'î ahvaline taaruz olunmayıp ve kûnh ve hakikati nedir, öşriye midir, haracıye midir ve tasarruf edenlerin mülkleri midir, değil midir; keşif ve beyan olunmadığı sebepten reaya ellerinde olan yerleri öşriye sanıp sekizde bir vermekte nize edip., vs. bu fakire Vilayet'î Rumelinde livâi Üsküp ve livâi Selânik tahriri tefviz buyurulduktan, mütevekkilen alellah'ü teâlâ tahrire mübaşeret ve tasaddi olunup. "Cûlusu Hümâyûn üzerine Üsküp ve Selânik defterine konulan önsözden T.T.H.T. Tanzimat vs.den"
- 23- Orada şöyle denir; "Vakfı saidel himat şehidel memat merhum gazi Evrenos bey mezkurun atası Pırnaki İsa Bey, mahalli mezkurde şehit olup türbesi türbe'î mezbüredir. Karya'î mezkûri atası ruhi için Vakf idüp mahsulü ayende (gelen) ve revendeye (gidene) mekûlatına (yiysilerine) sarf olunur. Tevliyeti ve zaptı ve azli ve nasbi Yenice Vardar ve şâir amâyirine mütevellî olanlara meşrudur."
"Pırnaki, namı diğer Sarhak Karyei: Hane Mücerred Hasıl 84 10 3389"
(İstanbul Devlet Arşivi Defter No: 282)
- 24- "Bilfiil Timarları üzerinde olan kimseler kılca ve darp e harbe kadir olalar ol asılları tezkerelerin gönderesin ki ellerinde sütte'î seâdetimden Berât'ı şerifim virüle ve min baid emr'î sâbık mucubince mahal'li himmetten kimesneye Timar tevcih etmiyesin."
- 25- "Ziraat ve hırsat edegeldikleri tarlaları, mülkleri olmayup Beytül-Mali Müslimin olup ariyet Tarikile reayanın tasarruflarında olup, envai hububattan ne dilerse ekup biçüp, öşür adına haracı mukasemesin vesair hukukun eda edüp... Fevt oldukta oğulları kendü makamına kaim olup tafsil'î meşkur üzere tasarruf edeler. Oğulları yoksa, sair memaliki mamure erazisini üslubu üzere harîçten tamire kaadir kimesnelere ücreti muacceleli alıru p tapuya verile." (Keza)
- 26- "Defâtiri kerimeî kadimede arazii memaliki Muhammediye... tasarruf edenlerin mülkleri midir, değil midir; keşif ve beyan olunduğu sebepten, reaya ellerinde olan yerleri öşriye satup mülkleri gibi birbirine bey ve şerağ edüp, bazı dahi kendi zamlarınca vakif edüp

velahe ve hükam dahi hakikat hale vakıf olmayıp hilafı şeriat-ı şerife bey ve şerağ hacetleri ve vakfiyeler vermekle nizam-ı umura ve mesalih-i cumhura haleb azim gelmesin." Ve ilahir.

- 27- "Şimdiye kadar gerek araziye miriye ve gerek tahsisat kabilinden olan araziye mevkufe hakkında ve mühher sadir olan evamiri aliyeye binaen şeyhislam taraflarından verilmiş olan fetavi ile itfa ve amel olunmayarak fi mabed bab fetva penhide ve eklami şahane-de ve bilmülme muhakeme ve mecaliste ancak bu kanunname düstür-el amel olacaktır. Ve Divanihümâyün kaleminde ve defterhanei amirede ve mahalli sairede; araziye emriye ve mevkufe dair nizam ve kavanini atkiye itibar kılınmayacaktır."
- 28- "Mesele: Öşr salarye ile mahlut olsa, salaryenin miktarı ihraç olunduktan sonra kalan gülenin halinde şüphe olunur mu? Elcevap: Salaryenin hürmeti mukarrer midir? Öşr adına alınan öşür değıldir. Arzın haraç mukasemesidir. Haraç, elbette onda-bir olmaz. Arzın tahammülüne göre alınır. Nisfına (yariya) değın alınmak meşrudur. Sekizde bir almak arzın tahammülü olacak helaldir." (Kanun Sultanil Hazma Paşa, Tevkii Celal zamanında)
- 29- "Bir sipahi, defterde şerik yerleri kaydolunsa, sipahi nisf tohum ve nisf öküz reayaya verüp bade hasil olan mahsulün nisfi sahibi artın ve nisfi ahiri ziraat edenlerin olmak kanunu muteberdir. Ama, sahibül arz nisf tohum ve öküz vermediğı senede nisf mahsul alınmaz. Öşrün alır. Bana defterde şerik yerleri kaydolunmuştur. Nisf alırum deyu, reayayı taciz edemez." (Kavanini Kadimai Osmaniye s.92)
- 30- "Şarik yerleri Sipahiye öşürden ziyade nisf ve hamz yazılrsa, bazı yerlerden hini tahrirde öşrü hamsini yazılır ve öşrü hamsten eline gelüp, ol vilayeti terk eden öşr yerine hams alınır. Kanundur." (Kavanini Kadimai Osmaniye)
- 31- "Kadimi miri alınıp satılmak ve ziraat olunmak hilaf-ı kanundur. Cebren ziraat ederlerse, gene mer'alık üzere hükmolunur. Zira ehilkariyenin tavırlarına mer'i tekaddümdür." (Kanun-u Mutepere)
- 32- "Arazi-İ Miriyeden bila ifraz mesağ-ı şer'iyye binaen vücuhu mülkiyet ile tasarruf olunmak üzere temlik-i sahih ile temlik olunmuş arazi."
- 33- "Defatiri Kerime-i Kadime-i Arazi-i Memalik-i Muhammiyenin tafsili ahvaline taarus olunmayup."
- 34- "Hükâm dahi hakikat hale vakıf olmayup hilafı Şeriatı Şerife bia ve Şerağ himmetleri, vakfiyeler vermekle nizam-ı umura ve meselihayı Cumhura haleb azim gelmekte."
- 35- "Bedel-i Öşr namile mukataa ve icarei zemin tahsis olunur." (Arazi-İ Kanunname-İ Nükalür Şerhi s: 16 ila 25)
- 36- "Tapu muamelatı zamanında akırı topraklar miriden idare olunur. Akırı toprakların "Zira-İ, Arazi-İ Emriyye Mutasarrıfları gibi müstecir ve eshabı rekabesine malik olduklarından, Bağdat cihetinde Tapu muamelatı tesis olunduğı sıralar da, Arazi-İ Mesküre taraf Miriden ya tapu talibine tefviz olunup, yedlerine balası tuğralı tapu senetleri verilmiş ve ferağ ve tasarruf ve intikalinde Arazi-İ Emiriye ahkamı icra edilmiştir." (Arazi-İ Kanunname-i Hümâyün Şerhi, s:26)
- 37- "Rakabe sahipleri Hacı Şeriyeye ve aralarında tanzim olunan senetlerle biruce mülkiyet tasarruf etmekte iken; hatalı mezkürede emlak sarfa ahkâm ve muamelâtı cari olagelmıştır." (Keza)
- 38- "Şöyle ki emrayı terk, selatini misriye'nin ubeydi (kölesi) yahut udkası (azatlısı) bulduklarından, muhlefatını sultan alır, yahut bir aralık anvarız müsadere olunur da ihlaf ve ikabına bir şey kalmaz deyü hafv ve haşiyet üzere buldukları cihetle, pek çok medreseler ve zaviyeler bina edüp anların vezaif ve muayyinatina vafi olmak üzere bir çok emlak ve akar vakıf ederek, nezaret ve tevlitini yahut fazla nemasını evlat ve ikaina şart

eylediler. Mahaza emrayı terk zaten dahi hayrı sever ve hayrat hasenata rağbet eder zatlar idi. Bu sebepten Mısır'da evkaf çoğaldı." (Mukaddemat: İbni Haldun Faslı Sadisi s.26)

- 39- "Vakfının şeraiti, maslahat-ı meşruaya binaen emri sultanile taygir ve tebdil ve tenkisi olunur." (Arazi Kanunnamei Hümâyûn Şerhi s: 37)
- 40- "Saadetlû ve şevketlû padişahım selatinsülefayunca kala ve memleketleri zeame (zeamet sahipleri) ve erbabı tımar kullarıyla fethetmişlerdir. Ve zeama ve erbabı tımar mükemmel iken edai din ile her kande mukabil oldular ise, bi-izn'ullahu tealâ yüz aklıkları vaki olup kapukullarına ihtiyaç yoğ idi. Ba'de evvel gazatı müsliminlerin zeamet ve tımarları ana ber ayan ve sair dirliklerde mutasarrıf hususen bölük halkı hizmetkarlarına ve azadsız köleleri üzerine alup berat eylemişlerdir. İçlerinde adam vardır ki, beş, on zeamet ve tımarlar alup çoğunun mevcudulselam ve madumulnasm olup ve ademi'si olanların cübbe ve cuş yerine aba ve kebe giyindirüp seferi humayın vaki oldukça, bir, iki bin akçe virüp bir semerlû beygir ile sefere gönderüp zeamet ve tımar vechi meşruh üzere yağma v epeymal olmakla edai din fırsat bulup bin tarihinde bize Galiçya kralı memlekettten otuz kırk pare kala ile palanga alup haze elan ellerindedir."
- 41- "(Defterdarlar kabzi miriyi idare ederken) sipah serkeşleri hizmet namıyla (toprağı) tarafın miriden ahz...zabt ve maişere tasaddi ve fıkrayı raiyete envai zulüm ve tadillerinde başka hasılat'ı mukataanın ciziyat makulesini canib'i miriye eda ve teslim ve mahsulat külliyesini kendileri ekul ve beluğ...bilocümle karı ahalilerine perişan ve sergerdan ve ekser karyeler harap olduğundan mada, hasarat'ıl miriye numayan" ("Nizamı Devlet Hakkında Mutalaat"; Ahmet Tevhit Hediyesi) olmuştı. Halkın ezilmesi, köylerin yıkılması "hasarat'ıl miriye" ile at başı gidiyordu. Derebey kurdu, saltanat ağacının özünü kemirir. Gelir nisfını tüketiyordu.
- 42- "Her bir Mukataanın aşarı kıymetleri ne miktara baliğ olmuş ise ol miktar meblâğı mal olmak üzere beher sene sırf Miriye eda şartile irat kaydolunur. Ve Rüsumat-ı Öriye ve Avaldatı Kanuniyesini sahip Malikâneye faiz terkile nizamı müstahsen ve makbule rapt olunduktan sonra reayayı zulüm ve tedipten himayet ve siyanet şartile her bir mukataayı faizine göre muaccele ile berveçhi malikane tasarruf olmak üzere bir kimesneye tefviz." (Ahmet Tevhit Hediyesi. "Nizamı Devlet Hakkında Mütelâat") usulü konulur.
- 43- "Gümrükler ezkadim emaneten zapt olunup, beher sene hasılatları tekellüfsüz canib'i miri ahzu istifa olunurken, güya men'i zaruret Miriye medar olmak zımnında mahlûl oldukça muaccelelerinden taraf'ı Miriye menafi-i külliye hasıl olmak akvâli lakırdılarına binaen gerek emtea gerek duhan gümrükleri ve sair bazı cesim mukataaalar, garibül ahıd da bazısı dörder ve bazısı beşer ve bazısı altışar seneliğe berveçhi malikane berat ile taliplerine hasılatları tevdi olunup işbu ihdas olunan faiz hedef irat Devlet-i Aliye سهام-feza kabilinden olduğu hesaplansa görölür." (Beriyet Şamli)
- 44- "Zaman'ı uğur iktiran Süleyman Han Kanunide, biraz cühelâ'yı vakfı bir mahale cem olup Devleti Aliyeyi hizmet yoluyla vaaz buyrulan Kanuni Cedidi, akıllarınca beğenmeyüp ağızlarından yakışmaz sözler ve bilâkis ve sil sadme'i Hümâyûn olmakla hizmet edenin lisanını ve dinliyenin kulaklarını dibinden kesüp, ibrate âlem için Sultan Beyazıtta Timur Kapsu garbinda bulunan babanın üst eşişğine mihlamıştır." (Koca Sekbanbaş: "Hülâsayı Kelâm Fi Reb'dül Avam)
- 45- "Ezhab" malikane v ezeamet ve tımar mültezim güruhuna malikane ve tımar ve zeametlerini ilzam verir. Sarrafi kefil ahzedip berveçhi peşin bedeli iltizamın bir miktarını ol sarraftan ahzetzemelerile sarraflar dahi mültezimleri ile şerik olup... Bu yolla sarraflar malikane ve zeamet erbabı kadar intifa edüp" (Yazanı belirsiz, "Nizamı Devlet Hakkında Mütelaat")

- 46- "Memaliki Mahruseyi Şahane muhtaç olduğu zehair ve eşyanın kısmı küllisini kendüsü tedarik ve ihzar edegeldiklerinde avrupa'dan celbine muhtaç oldu birkaç nevi emteayı mevzuadan ibaret olmakla muamelatı ticariyemiz kendi envali dahiliyemize mühhüsür kendi yedimizde döner idi" (Keza, cilt II, s.262)
- 47- "Cenabı hâkim'i mutlak matlup enam ve beğenilen havas ve avam olan nakdeyen azizini, yani altın vakfeyi sair maadinden ziyade aziz ve muteber ve idarei umuru alemi gümüş ve altına bağlı v kaffeî ümmî birbirine zarar el ihtiyaç etmekte"dir.
- 48- "Zayıf ve şitüde amade ve her halde muti'i fermandar olmak üzere 40.000 nefer yeniçeri dilaverleri peyda ve yeni eski odalarda 196 ortaya, her birinden birkaç yüz nefer sakin olmaya mütehammil birer kışlak ve tayinat ve elbise ve eslihalarını canibi miriden ita buyurduktan sonra hafi ve reha, takribiyle işbu vaktin altmış yetmiş akçesine muadil 7'şer akçe ulufeî muayyene tahsis" (s.26-27) etmişti.
- 49- "Bir vakittenberu birtakım mürtekiplerin özr ve irtikapları hasebiyle eyadı nasda tedavül eden sikkeler kat olunarak naks ve kem ayar olmaktan naşi ahvali sikke münthehil olmağın, darphane nazırı Yusuf aga marifetiyle şu surette nizama rapt olundu ki, beyanel nas yüz on paraya rayıç olan frenkil riyal fi mabed'i halis hesabı üzere yüz paraya ve beşerbuçuk kuruşa giden yaldız altınını beşer kuruş on paraya... rayıç olup fi mabud'u kesik ve kırık altın geçmeyüp dad fi sitad de: (alış-verişte) her kimin elinde bulunursa noksanı mıkdarıyla hesap olması zimnında her tarafa emirler neşr olunup bu suretle bu makule nakisul vezin altınlar darphaneye ricat etmek lazım gelmiştir." (Ahmet Cevdet: "Tarih-i Cevdet" C.3, s.421-422)
- 50- "Evvel adem fevt oludkta mukataası fi'l asıl şu kadar muaceele ile verilmiş deyu kadimi muacceleyle cüz'iyesile ahır bir talebi dahi kapup bedeli iltizam sabıkasına külliyetli şey zammetmekle selefinden ziyade mal tahsil edüp miriye verdiği yine sabıktaki bin kuruş olmakla 20-30 sene mukaddem faiz mesela 10 bin kuruş iken şimdi 30, 40 ve belki 50, 60 bin kuruşa baliğ olmakla Devlet-i Aliyeye kadimi muaccesesiyle gayet ucuz mukataa olup nice nice mal cemedem adamlardan vakti seferde yalnız bir cebelludan gayrı bir hayırları olmayup bunca ağır ve cesim masarifle süfera'yı umuru Devlet-i Aliyenin boynuna kaldığı şeran ve alken tecviz olunmaz." (Koca Sekbanbaşı: "Hülasatül Kelam Fiy Reddül Avam")
- 51- "Bugüne mukataat emvaline müceddeden mal zamanı hususuna ekseriya itina olunmadığı cihetten ekseri mukataat hantanın kilesi 8-10 paraya ve sair mahsulat ona kıyas rahis (ucuz) iken tayin olunan mal miri ile kalup lakin müruru zaman ile hantanın kili kırkar ellişer paraya reşide kezalık mahsulat-ı sairenin dahi pahalan müterakki ve rusumat'ı örfiye dahi şey'en fişyan mütezayid olmakla, hını ihdası malikaneye bir mukataanın hasılatının hamsi miktan eshabı edilmişken üç sebepten "mukataanın faizleri mukaddema tayin olunan Malı mirinin beş, altı katına baliğ olmakla." ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat")
- 52- "Cümleye istirahatlı huzuriyet tabiatlı saniye olmakla, rical ve kibar devlet derunu İslâmbolda eflâke ser çekmiş haneler bina ve inşa ve Boğaziçi'nde günlük refi'ülbünyan sahilhaneler peyda ve mefruşat ve esas (minderus) dahi tekellüfatlı azime ederek, enbiyeye mavafık sair levazimat ve matlûmat ve hedem ve haşem (yardakçılar) ve elbise ve merkûbatta (ayakkabılar) haddi itidali tecavüz" (Yazarı belirsiz "Nizamı Devlet Hakkında Mütelaat, Tarihi Osmanlı Encümeni Mecmuası n. 941-942-943) başlar.
- 53- "Mukataa tesirini derinleştirdikçe "beş kuruş ziyade veren mültezimlerin zulmüne muavenet olunmak sagir ve kebire tabiatı saniye makamında olmakla menafilî mülkiye devletin yedine girmediği kalıyor. Faiz mukataat'ı miriden zaptolunmayup bilimuccele halka satın olunmanın zaruri tütüm ve emtea gümrüklerinden ve sairinden fûruh olunan

eshamdan malumdur. Mesela duhan ve emtea gümrükler eshamında ipida nem kadar muaccele hasil ve bugüne gelince mahlul ve kasrı yedlerinden ve cebellüsünden ne oldu bir yere cem olunup ulufetten beru sehim sahiplerine verilen faiz dahi hesap olundukta malum olur." (Defterdar Mehmet Şerif Layihası)

- 54- "Feth'i Hakani'denbuher vakit vakit birkaç defa kasabat ve karye vesair araz'i vasia'i memaliki Osmaniye muharrirler tayiniyle tahrir"
- 55- "Halat'ı ceride ve Varidar muhaddese'yi adide zuhur etmekle ol makule zeviaid'i fevaidi ayan ve derebeyleri zapt ve ahz edüp telef ve heba" (Berruyetuşamlı: Nizamı devlet hakkında mütaleat) ederler.
- 56- "Cevrve zulmün eşna'ı (çirkin, kötü) cizyei şeriyelerini tahsilde şeri şerif ve kanun'u menafie mugayir ve menafi'i cizyedarların 'hadden efrun taaddübleri olup bahusus Kıbtıyan cizyesi eşnar'ı mezalimden olmağla mübayaaa, hususu reayaya zulmü azimdir. Ve bu lisan'ı ammeye dair ve sakin iken her bir çift eshabı dört yahut beş kuruş ile hissei mübayaalarını edaberle halas olurlar iken, cizyedarlar yedlerinden yüz, yüz on kuruş ile gücüyle tahlis-i giribân eyledikleri derece'i tahkike reşide olup evlad'ı süffarından ve piru fani olan babalarından ve dedelerinden ve alil ve güçsüz, kar kesbe muktedir akrabalarından ve deha beyin taifesiden şeren cizye alınmak meşru değil iken cümlesini der top edüp çift eshabından tahsil eyleyüp", (Beriyeülşamlı "Nizamı Devlet Hakkında Mütalaat Hediyesi") yutarlar.
- 57- "Ol kazanın cizyedarlığını saraf miriden alıncayadeğün verdiği harç, buyuruldu ve ubudiyet ve caize ve kefilleme ve sarraf güzesteşi ve eyap ve zehap masarifini ve ahır bir cizye ve iltizam derdest oluncayadeğün etba ve müteallikatiyle beligen ma beliş tayin edeceği miktara zam ve zamime ile her ne miktara baliğ olursa ol miktar meblağı baki kalan ol kazanın bisahip reayalarına tahmil ve tevzi" ("Nizamı Devlet" keza) eder.
- 58- "Ve ehli zimmet reayasının ayal ve evladlarıyla leyli vennehar aç ve mühtaç çalışıp bir senede tahsil eyledikleri emvallerini bedellerinden ahz u islab ve reaya der ü menderlerini ayal ve evlatlarıyla deruhdedi habislerine ilticaya zurunda kalup derundeci mevlunları dahi envai tamah ve irtikap ile derdimend ve biçareleri suhte ve harap etmeleriyle " ("Nizamı Devlet Hakkında Mütalat" A.T.Hediyesi) Saltanatın toprak temeli helyelana uğrar.
- 59- "Devlet'i aliye iptidai zuhur muadelet neşrinden (ilk adalet yapıcı çıkışında) ehali zimmet (Müslüman olmayan ahali) reayasından cizyei şeriyelerinden mada bir nesne olmayıp reayayimesfure ziraat ve hirasetleriyle hasil olan mahsullerinin aşar'ı şeriyelerini eda ile müsterihülbal, sayei devletaliyede emin ve asayiş'i bal ve refah'ı hal üzere mütevattın reaya kefereleri müşahede ve devlet aliyei Osmaniye ehli'i zimmet reayasına bugüne adi ve dad ile muamele buyurduğunu muayene eyleyüp kendülerinin hem din ve hem mezhepleri olan krallarının hudud efsun (had aşırı) zulüm ve adva ve esir misiller imal ile tak ve tahammüllerinden birun (dayanamıyacakları) tekalifi şakme tahmiyli ile ahvallerinin perişan olduğunu mülahaza ve tefekkür birle devlet aliye tarafına meyi külli ve bilcümle Rumeli tarafları dahi devlet aliyenin zir'ü hükümünde olmalarını temenni eyledikleri malum devlet aliye olmaktan naşi Rumeli canibine dahi saye'i bahş adi ve dad olduklarından (Rumeli yakasına yardım ve adalet gölgesi bağışladıklarından) miyyek-i cünüd'u muvahhidine (azlıkta kalan Müslüman ordularına zehair ve malzemelerinin tedarik hususunda külli ianat ve feth'i kala ve huşun ve sâil ve tarakına delalet etmeleriyle (yiyecek malzeme bulme, kala ve hisarlar ele geçirme yollarını sağlamalarıyla) devlet aliye Rumeli'nin memduh ve muteber kesrülmenafii mahallerini dahil huzei hükümetleri buyurup şan ve şevket ve kuvvet ve azametleri kat'ı ender kat'ı mezdad" (Beriyeülşamlı'nın "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat") olmuştur.

- 60- "Tenimat'ı hazeriyeye iştigal ile gerek rüesa ve gerek bilcümle tarraif'i askeriye ihmâl ve efal'i seferiyeyi ferâmûş ve bahusus askeri zümresinin ekseri erbab'ı hazer ve senayi ve tüccar güruhuna ilhak ile kesb'i kâr ve cem'il mal ve iddihare mel'uf olmalarıyla bittabi seferden nefret ettikleri" (Beriyetülşamlı'nın "Nizam Devlet Hakkında Mütalat") görülür.
- 61- "Herkes haddinden ziyade enbiya ve esbab ziynet ve melbusat ve mefruşat ve metumat mültezime'i israfat ile kesret'i mesarifa duçar ve bizzarure diyun'u kesreye giriştar" (Beriyetülşamlı: Keza) olur.
- 62- "Mültezimler dahi, bedel'i iltizamdan maada kesb menafî zımında aczi raiyete tok ve tahammüllerinden birun zulmü cevr güna gun etmeye cesaret etmeleriyle reaya ve beyraya taifesi leyi vennehar evlad ve ayalleriyle üryan ve ciya (çıplak ve aç) çalışıup" (Beriyetül Şamlının layihası) çabalarlar.
- 63- "Cevru zulmün eşna'ı, cizyei şeriyelerini tahsilde şer'i şerif ve kunun'u menife mugayir menagi'i cizyedarların hadden ezfun tadibleri" (Beriyetülşamlı'nın layihası) alır yürür.
- 64- "Saadetlû yüce himmetlû padişahım sağ olsun. Ben denlû fesadın ve hazinenin ve reaya ve memleketin telifine sebep rüşvet olmuştur. Refi evveliyeye: adalet ve alim tashih olmaz ve irtişanın defi ve refi Allah şadallahu taalâbu veçhile müyesser oldurki memalik'i mahrusede vaki olan eyâlet ve sancakları müştekim olup yoluyla gelmiş yerlû ve namdar olan beylerbeyi ve sancak beylerine müebbed ihsan oluna bade rikâb'ı hümayunlarında bir günahı ve azim cürmü sadir olanların bihasbelşer ve elkanun muhkem haklarından geline." (Timar ve zeamet usulünün bozulmasına dair el yazması "Diğer Telhisdir", İnkilâp Müzesi no.116, K.329)
- 65- "Usul'ü tedris ve tederrüs dahi kaidei munkiha ve salimesinden çıktığında tertibi veçhile itmam'ı tahsil ve ifaze edeyim derken ömürlarini medresede imrar ve ifna ve ahval'i memlekettten ekseriya bir haber" (A.Ş. Keza. s.253) birtakım "Derya içindedir deryayu bilmez" dehriler ile ilim vurguncularının arasında pek büyük fark kalmaz. Hepsinin sonucu aynı çıkmaza dayanır: Halkı aldatmak!
- 66- "Kendülere ait Faidei zaideye bakarak cehl ve esafil'i nasdan voyvoda müsüllü tahsildar ve gaddar nevvab göndermeği irtikâp" (Nizam devlet Hakkında Mütalat) yolunu geliştirdiler. Ve orta zümre ilmiyeliler sosyal ölçüde toprak beyleri güruhuna katıldılar.
- 67- "Ve mevali'yi azam ve kazat efendiler daiyeleri imtihan ile na ehil olanları ihraç ve mansıpları ihli ilm ve ehli fazla verile ve müddetlerinden (...) alıya deyu ferman ve icra buyurulursa, raşiler irşai kimlere virir veyahut mürteşiler rüşveti kemden alabiliyor. Bu takdirce irtişa bilkülliye def ve ref olur. Ve hâkimleri adil olmak için reayaya zulm ve taddi olmaz." ("Timar ve Zeamet Usulünün Bozulmasına Dair Layiha Sureti" el yazması)
- 68- "Sağır, kebir, meşrute, gayrı meşrute" olarak tasnif ve tescil edilmelidirler. Bu emlâk içinde "Fazla menaf'ili olanlar "mahlûl" hale gelince "Tenzil" kılınmalıdır. "Duaköy gibi hizmetsiz veya hizmeti metrük kalmış cihat mahlûl olunca" (Keza) bunun yarısı "İmam, müezzin, kayyum, misüllü hademeye terakki ve tevcih" edilmelidir. Öbür yarısı "mande" (Hazineye kalmış) sayılmalıdır.
- 69- "Yüz elli seneden ziyade müddetde vakit vakit aleltedric tekevvün ve tahaddüs edüp iletî müzmine kabilinden olan arızai fesadın defaten tesviyesi" (Beriyetülşamlının "Nizam Devlet Hakkında Mütalat") bir türlü kâğıttan hayata geçmez.
- 70- "Alâettin Paşa talimiyle kavanine müteallik şeyler, sikke ve libas'ı cend ve vezaif ve mer-tebeleri tertip eyledi. Mukaddema olan Selçukiye sikkelerini tebdil eyledi. Ve kendi isimiyile darp eyledi. Ve dahi cendi reayadan temyiz ettirilmeğe emreyledi ki kırmızı, sarı, siyah börkler keymeye v ebade siyahı beyaza tebdil ve böyle kaldı, Han Yıldırım Beyazid'da gelinceye dek. Velhasıl beyaz Börkleri has kullarına tayin eyledi ve ayan ve etbar-

larına kırmızı brk tayin eyledi. Bu dahi han eblfetih zamanına gelince baki kaldı. Eblfetih baki Sultan Mehmet Leşkere beyaz sarık giymeğe ve yayalara brk giymeğe emretti. Ve anı altun ile tezyin edüp hala ona eskf derler. Ve kırmızı brk tevabiye mahsus kaldı." (Katip Çelebi: Cihannuma elyazısı s.680)

- 71- "Sunif ve şetade amade her halde muti ve fermanber olmak üzere, kırkbin nefer yeniçeri dilaverleri peyda ve yeni eski ortalarda 196 ortaya her birinde birkaç yüz nefer sakin olmağa mütehammil bir kışlak bine ve tayinat ve elbise ve eslihalarını canib'i miriden ita buyurduktan sonra, hasıl ve lerha (ucuzluk ve bolluk) takribiyle iş bu vaktin (Selim III devri, 19. asır başının altmış yetmiş akçesine muadil yedişer akçe ulufeı muhibbe tahsis)" ("Nizam Devlet Hakkında Mütalat" Tarihi Osmanı Mecmuası, s.260)
- 72- "Askerin teksiri sebebiyle, ulufe itasında mşklt görüldüğünden, meskktın tenzili vezin ve ayarı gibi tedbiri sakime müracaat olunmuş ve bu yüzden ulufe hevr olanlarla erbab'ı emlâk'i benim enva'ı niza ve keşkeş (çekişme) peyda olduğundan ocaku birkaç kere ihtilâl çıkmış ve şiddetle tediplerine gidlmeyp harekt'ı bagiyanelerinin ikide birde tekerrür ve izdiydının (çoğalmanın) n alınamamıştır." (A.ř.: "Tarih Devlet Osmanıye" c.I s.278)
- 73- "Yeni baştan asker cem'ıyle ve esam'ıyi cedidleri tertibi mlabesesiyle irat'ı kadime sekte gelüp hazineı amirenin mali killetine bir vesile olduğundan başka, mukaddema kanun vazında olan rayic'i vakit gide gide haddini aşırup mesela celbe vaz'ı kanunda lahmi (koyun etinin) ganemin bir ukiyesi (okkası) dört akçe iken mrr ezm'ine (zaman aşımına) hasebile on, on beş akçeye ve dahi sonraları yirmi, otuz akçeye ve sair şeyler dahi ana göre haddini aşırup bu suretle fi'lel asi ocaklarda tertip olunan malzemelerin bahalarına tezeyt geldikçere, mukaddema tertip olunun mal'ı miri masarifi vakte yetişmeyp idarei umur için devleti aliyenin varıdadı tedahül etmeye başladı. Yani bu senenin masrafı ruhiyet olunsun deyu gelecek senenin iradını satup böyle idare olunur idi." (Koca Sekbanbaşı: "hulasayı kelâm fi reddlavam")
- 74- "Eşkinci yeniçeri neferatı nabud ve her bir kışlakda baş eski ve bayrakdar namına birkaç amelimanda derbeder ile bazen biçare kara kullukçu ve aşı makulesi mevcut olup, here sene devlet'i aliye tarafından verilen ocak mevcibeleri için ihсан buyurulan bu kadar bin akçe beytlmal mslimini, sefere gitmez, kulluk beklenmez, devletin edna işine yaramaz nfus7u zaide makulesi olan esnaf ve tüccar ve etibba hıdmetkar zümresi birer takrip mtekaid7i eşami kağdına nail olup beyhude merkurmal beyninde iftisam" (Beriyetlşamlının "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat") eder.
- 75- "Varıdat'ı tersane serak ve hazine'i rical tersaneye me'kel (yeyim yeri) ve salyane kapudanlıkları dahi merkurmalın me'kela olup" "Kapudanlık iştra (satınalma) ve kalyoncu ulufesi namıyle tarafı miriden ita olunan mebalı-il külliye ile dahi bünyelerinde inkisam ve iltikam (lokma)" (Beriyetülşamlı "Nizam Devlet Hakkında Mütalaat", A.T. Hediyesi) edilir.
- 76- Kanunidenberi: "Fünun'u harbiyeye ve eşkl ve amal'i hendesiye üzere kalalar binasına dikkat ve alelhusus imli nariye barutiyye külli sarf miknet (kuvvet) ile tfenkendazlık ve top ve hamıre ile ateşbazlık sanayinde envai (...) cedide ihdas" (" Nizam Devlet Hakkında Mütalaat" s.266) etmişlerdir.
- 77- "Evvel bir taraftan düvel'i nasaranın fnn'u harbiyeye dair ve muhasarai kala v ehu-rb'u bahriyeye mütedair mellifat ve mntehini cedideleri dost bulunan düvel yediyle ve gayrı takribiyle ele getrlp ceste ceste msahhahen terceme ettirlp" (Keza s.265)
- 78- "Akvam'ı merkume meyanlarına muallimler ve söz anlar meşayip ve lemadan erbab'ı dirayet kimesneler irsal ve ol taraflarda keşt  guzar ve temekkun (mekanlama) ettiri-

lüp Allah ve peygamberi bilmez ol kavm cahline usulle talim'i edyan ve Kur'an ve ifham'ı şerf ve iman ile evvel emre itaat vacip olduğu tefhim ve ipkan ettirerek cümlesini millet'i İslamiyeye idhal ve muti emir ve ferman'ı sultan İslam eylemeğe bezil makdur ettirilüp" ("Nizam Devlet Hakkında Mütalaat") 20-30 bin yeniçeri ve bir tersane meydana getirilmesi yazıldı.

- 79- Alt sınıflar "**edemezler**:" Anadolu ahalisi müzayaka altında idi. Suret'i maişeti takatfer-sa idi. Hükümetin zulmüne, mahalli ayanın itisafı inzimam ediyordu. Hak davasıyla müracat ettikleri hâkimlerden, kadılardan adalet yerine fazla bir zulüm görüyordu. Halas ve teselli kapusu göremeyince, rastgele vesileye sarılıp isyan etmeye tereddüt etmiyorlardı." (Ebülfaruk C.III, s.288)
- "Erbab'ı kıyamın muvaffakiyeti üzerine: Zülkadriye emaret'i sabıkası halkı dahi hemen ayaklandılar. Çünkü, Ferhad Paşa'nın itisafından dolayı en ziyade haksızlığa hedef olmuş kitalardan birisi idi." (Keza, s.292)
- 80- "Buhran, adi halka münhasır değildi. Tabakatı balâya da siyaret etmişti. Anadolu'nun kısmı azamı esasen mamur, medeniyet'i İslâmiye usulü üzere medeniyet kitaları muhtevi idi. Karamanlıların, hattâ Selçukiler zamanından beru cari olan usul ve taammülleri vardı. Merbut oldukları o usul bilhassa meşru bildikleri bazı imtiyazat yeni amirler tarafından ref edilmiş." "Yeni sancak beyleri, yerli ayan ellerinden tımarları, mütevellilikleri zabt edüp kısmen dönme yabancı olan bendegânine, kölesine vermekte idiler." (Tarih Ebülfaruk c.III, s.289)
- 81- "Ve bazı dirlikler dahi malikane olarak ve harameyn'i muhteremeyne evkaf kılınarak ibadullah mezalim ile payımal ve sünufu vüzeranın bugün zaaf ve hezanları ve harameyn evkafı ve serbest malikanelere ademî müdahaleleri takribiyle her yanda da bagat makule yan ve derebeyleri eşkiyalı paydı " (Nizam Devlet Hakkında Mütalaat) oldu.
- 82- "Sipah serkeşleri hizmet namıyla taraf'ı miriden ahz ve zapt ve taşire tasaddi ve fukarayı raiyete envai zulüm ve taaddilerinden başka hasılat'ı mukaataanın cüziyat'ı makulesini canib'i miri'ye eda ve teslim mahsulatı külliyesini kenduleri ekel ve belîğ" ederler. ("Nizam Devlet Hakkında...") Beriyetülşamlı, AT hediyesi
- 83- "Serhadlerde ocaklu namına olan bigayret ve hamiyet, mücerret serhadnişlik unvanıyla reaya fukarasına tasallut cebren ve kerhen selem dağıtup vesair o müsullû bahaneler ile." ("Nizam Devleti Hakkında" Beriyetülşamlı, AT hediyesi) halkı soyarlar.
- 84- "Sefain'i sultanienin rüesa ve asakiri yalnız sevahil'i bahirde vaki bilad (memleket) ve emsârı (büyük şehirler) mezalim ile tahrip bahusus cezirelerde mütemekkin ada reayaları derdimentlerini soymak hususuna hasrı mesai etmeleriyle." (Nizam Devlet Hakkında, Beriyetülşamlı)
- 85- "Fırsat ganimettir, diyerek düyununu edaya medar olmak zımında zulm'u ibad ve tahrib'i bilad ve müsvedde ile tecrim (cezalandırma) ve tazim (ululama) nas'ı itiyad" (Keza) ederler.
- 86- "Memleketlerde ayan ve derebeyleri namına olan eşkiyaya medar ile muamele edilip nizamı memalik ve timini tarih ve mesalike bakmayup ve bazılarında dahi bir mikdar nizam'ı hâl ve külliyyetli mal fehım ve ihsas olunursa hemen bir ednî bahane ile hayatında müsader ve mübadere" (Keza) yoluna girerler. Artık devlet adamı sakalı derebeyliğe kaptırıştır.
- 87- "Kuvvetlü vüzeranın ademî vücutlarından naşi envai suubat bididar ve havah na-havah habaset ve hiyanet ve adem'i itaat istikbar edüp bu misillü vüzeranın hallerinin perişanlığı ve ayan ve derebeylerinin tasallutları hasebiyle herayı memlûk ve adem'i itaat askeri" alır yürür. "Her taraftan düşman'ı dinin istila ve galibiyeti" (Keza) görünür.
- 88- "Aczei raiyete tok ve tahammüllerinden birün zulüm ve cevr gûna gûn etmeye cesaret

etmeleriyle reaya ve beraya ve za'fâsı leyi ven nehar evlâd ve ayalleriyle kurban ve cî-yân çalışup edayı rusumat'ı muhaddeseye bez'i (bol bol) iktidar ederek ekser uhdesinden gelemeyüp bir (...) tabiat'ı beşer ahh emâkin olan otan ve emkinelerini (mekanlarını) havah nâ-havaha terk edüp, netice kasabat ve kurmâ'ya takribile harap olup" (A.T. Hediyesi: Nizam Devlet Hakkında) gider.

- 89- "Kazanın bisahib reayalarına (kıtmerli vergileri) tahmil ve tevzi ve ehli zimmet reayasının eyâl ve evlâtlariyle leyli ven nehar aç ve muhtaç çalışup bir senede tahsil eyledikleri emvallerini bedelleriden ahz ve insilâb (soyulma) ve reayaya dertmendlerini ayâl ve evlâtlariyle deruhdedi habislerine ilticaya muztar kalup deruhdedi mel'unları dahi envai zulum irtikâ ile dertmendleri ve biçareleri sûhte (yanma) ve harap etmeleriyle" (Keza), Osmanlı ekonomisinin dört bir yanı derebeyleşdikçe halka ateş kesildi.
- 90- "Bir müddetten beru bazı avarız ve esbaba mebni gerek malikâne ve tımar ve zeamet ve gerek mubayacıyan ve ziyedar taraflarından ve gerek kayan ve derebeyleri ve nev'ab ve kadat caniblerinden ehli zimmet reayanlarına cevru zulme iptidar ve ehlei İslâm reaya ve berayası dahil tekâlifî anîfe (şiddet) ile izaç ve izar olunduklarına binaen" "Reaya memaliki saireye firar ve ilticaya" (A.T. Hediyesi, Nizam Devlet Hakkında) başladı.
- 91- "Erbabı ehli zimmet reayasının bazıları düveli nasaraya iltica mecbur ve bunun emsalı halat'ı vahime hudusiyle harabiyi mahallin lazım geldiğinden mada bugüne mezalim takatgüzar etraf ve eknafda olan ahalinin tab'ü tûvanlarını kat etmekle bilad ve memalik'i saireye teferruk." (A.T. Hediyesi "Nizam Devlet Hakkında") der.
- 92- "Seksen iki tarihinde vukuiyat olan sefr esnasında bahri sefritte vaki adaların ekser ahali tahammülerinden birun tekalif tarh ve tevzi olunduğunu mebni devleti aliye itaatından rükudan" (A.T. "Nizam Devlet Hakkında")
- 93- "Serhadnişinlik unvaniyle reayalar fıkarasına tasallut ve cebren ve kerhen selem dağıtup vesair o misullu bahaneler ile mallarını zabt ve kendülerni ve evlad ve ayallarını esir gibi kullanup seferler vukuunda lada tarafniya metabiata mecbur ettikleri meşhur ve ayan." (A.T. Hediyesi Nizam Devlet Hakkında) bulunuyordu.
- 94- "Osmanlı reayasından hıdmeti sebebiyle Moskova'da payidar gayet maldar ve hile eshabından nafiz'el kelim şermet dedikleri bi-şerm ve haya." (Koca Sekbanbaşı: hulasaı kelim)
- 95- "Ekser nas, vatanlarında sel'i emniyet hasebiyle meyüsen evlad ve eyalleriyle ve metahil olmayanları münferiden her taraftan astanei saadete nakil ve hücum" (A.T. Nizam Devlet Hakkında) etmeğe başlar.
- 96- "İhtisab ağası gibi halkın malzemeı umur ve maaşı zaruriyelerini fikir ve endişeye mecbur ve ekseriya tahrir olunan evamir'i aliye dahi bu maddeye mahsus olmakla ihtilal ahval'i mülke mevadd'i dahman kerp (tasa) ve civar İstanbul'da vaki bedan (kötüler) emsar (şehirler) ahalisini dahi, ancak nefsi İslambola medar olacak tedariki malzemeı İslambol ve astaneye nakil zehair ve kerasto ve fehüm ve hatb hıdamatına hasr'ı evkap ile etrafın harabiyetine badi olup." (A.T. Hediyesi Nizam Devlet Hakkında)
- 97- "Bahusus lahm ve şühüm vesair malzemedin madâ kâffe nasa kâfinân'ı aziz tedariki zimminde devlet aliye miri anbarla nebbâş ve canib'i miriden mubayaa hususuna mecbur olmakla, emri mubayaa dahi mubayaaların tama ve hiyaneti takribiyle harabı memlekete ve perişan'ı ahval'i raiyete bais bir halet namla yer olup." (A.T.Hediye Nizam Devlet Hakkında)